ČASOPIS PRO

SLOVANSKOU FILOLOGII

SLAVIA

VOLUME 19

1949/50

SLAVIA

ČASOPIS PRO SLOVANSKOU FILOLOGII

Vydává Slovanský ústav v Praze

Ročník XIX.

V KOMISI NAKLADATELSTVÍ SFINX,

NÁR. SPRÁVA, PRAHA

TISKEM STÁTNÍ TISKÁRNY, N. P., ZÁKL. ZÁVOD UNIE V PRAZE.

1949–1950

Reprinted with the permission of the Original Publishers

JOHNSON REPRINT CORPORATION
111 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003

JOHNSON REPRINT COMPANY LTD
Berkeley Square House, London, W1X6BA

First Reprinting 1970, Johnson Reprint Corporation

Printed in the United States of America

Obsah ročníku XIX.

ČLÁNKY: str.

Dolanský J., Belinskij a česká literatura . . . . 153—207
Dostál Ant., K ediční metodice staroslověnských textů . . . . . . 28—53
Dostál Ant., Venetové, Antové . . . . 62—72
Флоровский А., Чудовский инок Евфимий . . . . 100—152
Horálek K., Kořeny charvatsko-hlaholského písemnictví . . . . . . 285—292
Chiţimia Ion, Histoire et sémantique de deux termes slaves, повозъ et поводъ chez les Slaves et chez les Roumains . . . . 349—362
Janów J., Ze studiów nad Ewangeliarzami „uczytelnymi“ XVI-XVII w. 317—335
Jílek V., Jiráskovy styky s polonofilem F. A. Horou . . . . 382—393
Klemensiewicz Z., O syntaktycznym stosunku nawiązania . . . . 13—27
Kopečný F., K otázce klasifikace slovanských jazyků . . . . 1—12
Ло Гатто Е., Несколько заметок о неизданной пьесе Чехова . 363—381
Mareš Fr., Pražské zlomky a jejich předloha v světle hláskoslovného rozboru . . . . 54—61
Otrębski J., Z dziejów języków słowiańskich . . . . 73—75
Панькевич И., Семигородське парамійне читання про пімсту Ярослава на Святополкові за убиття Бориса і Гліба . . . . . 86—99
Stojkov St., Palatální souhlásky ve spisovné bulharštině. . . . . . 76—85
Ungebaun B. O., Deux chartes ukrainiennes de 1502 . . . . 336—348
† ван Вейк Н., К истории фонологической системы в общеславянском языке позднего периода . . . . 293—313
† ван Вейк Н., Церковнославянский глагол оу-глаголати . . . . 314—316
Висковатая Я., „Inultus“ Юлия Зейера и его творческий генезис 394—418

KRITIKY A REFERÁTY:

Český typ církevní slovanštiny (K. Horálek) . . . . 442—448
Dłuska M., Prozodia języka polskiego (J. Hrabák) . . . . 468—471
Florovskij A., Чешская библия в истории русской культуры и письменности (K. Horálek) . . . . 247—249
Georgijev E., Bălgari i Čechi v epochata na tjachnoto văzraždane (Ant. Frinta). 279
K nové literatuře o staroslověnštině (K. Horálek) . . . . 434—442
Kellner A., Východolašská nářečí I. II. (V. Vážný). . . . . 471—476
Kleiner J., Mickiewicz (M. Szyjkowski) . . . . 482—488
Kotnik Fr., Slovinske starosvetnosti (M. Gavazzi) . . . . 279—281
Mejlach B., Lenin i problemy russkoj literatury konca XIX - načala XX vv. (Sl. Wollman) . . . . 263—268

str.

Mirčev K., Употреба на възвратното притежателно местоимение „свой" в старо- и новобългарски език (K. Horálek) . . . . 249—251
Nitsch K., Studia z historii polskiego słownictwa (St. Urbańczyk) . . 459—468
Nový česko-bulharský slovník (K. Horálek) . . . . 476—478
Odkaz Jungmannův (K. Polák) . . . . 488—496
Osnos J., Sovetskaja istoričeskaja dramaturgija (Sl. Wollman) . . . 268—276
Pozoruhodný příspěvek k dějinám slavistiky (J. Kurz) . . . . 419—434
Profous A., Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny (J. Svoboda) . . . . 239—247
Rešetar M., Mluvnice jazyka srbocharvátského (O. Kolman) . . . . 259—263
Ruští cestovatelé v Multansku (Tr. Ionescu-Nişcov) . . . . 496—500
Slavia Antiqua (J. Eisner) . . . . 500—509
Sławski Fr., Miejsce enklityki odmiennej w dziejach języka bułgarskiego (Fr. Mareš) . . . . 251—258
Taszycki W., Słowiańskie nazwy miejscowe (J. Svoboda) . . . . . 448—455
Trypućko J., Słowiańskie przysłówki liczebnikowe typu stcł. dvašdi, trišti (Ant. Dostál) . . . . 455—459
Veksler I. I., A. N. Tolstoj (Sl. Wollman) . . . . 478—482
Z nové literatury o Boleslavu Prusovi (K. Krejčí) . . . . 276—278

NEKROLOG:

Saturnik Theodor (J. S.) 284

ZPRÁVY:

Български научни работници в областта на славянската филология (Ст. Стойков) . . . . 235—236
Българското литературознание в годините 1940—1947. (Е. Георгиев) . . . . 213—226
České a slovenské práce lexikografické (rd) . . . . 519—526
Damian Bogdan, Acte moldoveneşti din anii 1426—1502 (Tr. Ionescu-Nişcov) . . . . 234—235
Damian Bogdan, Caracterul limbii textelor slavo-române (Tr. Ionescu-Nişcov) . . . . 233—234
Dynekov P., Puškin v Bulharsku (Phá) . . . . 555—556
Francouzský překlad ukrajinských dum (Kí) 556
Grivec Fr., O nových výsledcích bádání cyrilometodějských a o Frisinských památkách (Ant. Dostál) . . . . 228—230
Кепески Круме, Македонска граматика (A. Frinta) . . . . . . 230—232
Кратък библиографичен преглед на българското и славянско езикознание в България пред периода от 1939—1946 г. (Ив. Леков) . . . . 208—213
Lehr-Spławiński Tad., Słownik języka polskiego (B. Vydra) 519
Máchalův odkaz (F. Wollman) . . . . 533—534
Miscellanea in honorem Francisci Grivec (Fr. Mareš) . . . . 528—532
Polskie prace słownikarskie (St. Urbańczyk) . . . . 514—519
Posthumní vydání děl velkých slovanských linguistů minulosti:
1. Etymologický slovník A. G. Preobraženského (K. Horálek) . 510—511

str.
2. J. Rozwadowski, Studia nad nazwami wód słowiańskich (J. Svoboda) . . . . 511—513
3. J. Zubatý, Studie a články, sv. I. (V. Machek) . . . . 513—514
Přehled nových prací o spisovatelích mezislovanského významu:
1. Radiščevovo výročí v Sovětském svazu (Sl. Wollman) . . . 534—535
2. Puškinovo výročí v Sovětském svazu 1949 (Sl. Wollman) . . 535—536
3. Z jubilejní sovětské literatury (Sl. Wollman) 536
4. Puškin r. 1949 v ČSR (R. Brtaň) . . . . 537—547
5. Z nových studií o Belinském (M. Heřman) . . . . 547—551
6. O Jaroslavu Vrchlickém a jeho díle (J. Moravec) . . . . . . 551—555
Publikace ústavu italské kultury v Praze (J. Bukáček) . . . . . . 562—564
Slavistična revija (A. Frinta) 233
Славистика в Швеции (Gunnar Jacobsson) . . . . 236—239
Slovanské literatury ve švýcarské literární encyklopedii (Kí) . . . . 561—562
Slovanský ústav:
1. Z činnosti SÚ v r. 1949 . . . . 564—566
2. Valné shromáždění SÚ 1949 566
3. Přednášky SÚ v r. 1949 . . . . 566—567
Vašica Jos., Slovanská liturgie sv. Petra (Fr. Mareš) . . . . 226—228
Vydra B., Polsko-český slovník (A. Sieczkowski) . . . . 526—527
Z nových prací slavistických:
1. M. Frančić, Sprawa polska w publicystyce Karola Hawliczka Borowskiego (J. Bělič) . . . . 556—558
2. K. Krejčí, Jaro národů ve slovanských literaturách (J. Brambora) . . . . 558—559
3. Zd. Urban, Christo Botev (V. Havlíčková). . . . . 559—561
Spisy redakci zaslané . . . . 281—283, 567—568

XIXème année. - Table des matières.

ARTICLES: Pages
Dolanský J., Belinskij et la littérature tchèque . . . . 153—207
Dostál Ant., La méthode d'édition des textes vieux-slaves . . . . . 28—53
Dostál Ant., Les Venètes, les Antes . . . . 54—61
Florovskij A., Le moine Evfimij Čudovskij . . . . 100—152
Horálek K., Origines de la littérature croato-glagolitique . . . . . 285—292
Chiţimia Ion, Histoire et sémantique de deux termes slaves, повозъ et поводъ, chez les Slaves et chez les Roumains . . . . 349—362
Janów J., Quelques études sur les Evangéliaires dits „uczytelne“ (destinés à l'instruction du peuple) des XVIe—XVIIe siècles . . . . . 317—335
Jílek V., Les relations de Jirásek avec le polonophile F. A. Hora. . . 382—393
Klemensiewicz Z., Un procédé syntaxique: le renouement . . . . 13—27
Kopečný Fr., Le problème du classement des langues slaves . . . . 1—12

Pages
Lo Gatto E., Quelques remarques sur une pièce de théâtre inédite de Čechov . . . . . 363—381
Mareš Fr., Les „Fragments de Prague" et leur modèle considérés du point de vue de l'analyse phonétique . . . . . 54—61
Otrębski J., De l'histoire des langues slaves . . . . . 73—75
Pan'kevič I., Le livre de prières de Transylvanie traitant la vengeance de Jaroslav pour le meurtre de Boris . . . . . 86—99
Stojkov St., Les consonnes palatales dans le bulgare littéraire . . . 76—85
Unbegaun B. O., Deux chartes ukrainiennes de 1502 . . . . . 336—348
†van Wijk N., Le slave commun de période avancée et l'histoire de son système phonologique . . . . . 293—313
†van Wijk N., Le verbe du slave d'église „оу-глаголати" . . . . . 314—316
Viskovataja J., „Inultus" de Jules Zeyer et sa genèse . . . . . 394—418

CRITIQUES ET COMPTES-RENDUS:

Dłuska M., Prosodie de la langue polonaise (J. Hrabák) . . . . . 468—471
Florovskij A., La bible tchèque dans l'histoire de la civilisation et de la littérature russes (K. Horálek) . . . . . 247—249
Georgiev E., Les Bulgares et les Tchèques à l'époque de leur renaissance (Ant. Frinta) 279
Kellner A., Les dialectes des „Laši" du côté est, tomes I, II, (V. Vážný) 471—476
Kleiner J., Mickiewicz (M. Szyjkowski) . . . . . 482—488
Kotnik Fr., Les Antiquités slovènes (M. Gavazzi) . . . . . 279—281
La succession laissée par Jungmann (K. Polák) . . . . . 488—496
Le type soi-disant tchèque du slave d'église (K. Horálek). . . . . 442—448
Les voyageurs russes en Moldavie (Tr. Ionescu-Nişcov) . . . . . 496—500
Mejlach B., Lénine et les problèmes de la littérature russe de la fin du XIXe et du commencement du XXe siècle (Sl. Wollman) . . . . 263—268
Mirčev K., L'emploi du pronom réfléchi et possessif „svoj" dans le bulgare ancien et moderne (K. Horálek) . . . . . 249—251
Nitsch K., Etude sur l'histoire de la lexicographie polonaise (St. Urbańczyk). . . . . . 459—468
Osnos J., La dramaturgie soviétique: pièces historiques (Sl. Wollman) 268—276
Profous A., Les noms de lieu en Bohême, leur origine, leur signification originelle et leurs changements (J. Svoboda) . . . . . 239—247
Quelques livres récents concernant le vieux slave (K. Horálek) . . . 434—442
Quelques livres récents sur Boleslav Prus (K. Krejčí) . . . . . 276—278
Rešetar M., La grammaire de la langue serbo-croate (O. Kolman) . . 259—263
Slavia Antiqua (J. Eisner) . . . . . 500—509
Sławski Fr., La place de l'enclitique réfléchie dans le développement de la langue bulgare (Fr. Mareš) . . . . . 251—258
Taszycki W., Les noms slaves de lieu (J. Svoboda) . . . . . 448—455
Trypućko J., Les adverbes numéraux slaves d'après le type vieux-slave „dvašdi", „trišti" (Ant. Dostál) . . . . . 455—459
Un nouveau dictionnaire tchéco-bulgare (K. Horálek) . . . . . 476—478
Une remarquable contribution soviétique à l'histoire des études slaves (J. Kurz) . . . . . 419—434
Veksler I. I., A. N. Tolstoj (Sl. Wollman) . . . . . 478—482

Pages

NÉCROLOGIE:

Théodore Saturník (J. S.) 284

CHRONIQUE:

Damian Bogdan, Les documents moldaves des années 1426—1502 (Tr. Ionescu-Nişcov) . . . . 234—235

Damian Bogdan, De la langue slavo-roumaine écrite (Tr. Ionescu-Nişcov) . . . . 233—234

Dynekov P., Puškin en Bulgarie (Phá) . . . . 555—556

Editions posthumes des grands linguistes slaves du passé:

1. Le dictionnaire étymologique de A. G. Preobraženskij (K. Horálek) . . . . 510—511
2. J. Rozwadowski, Etude sur les noms des eaux slaves (J. Svoboda) . . . . 511—513
3. J. Zubatý, Etudes et articles, tome I (V. Machek) . . . . . 513—514

Grivec Fr., Des résultats nouveaux des recherches cyrillo-méthodiennes et des monuments de Frisingen (Ant. Dostál) . . . . 228—230

Krume Kepeski, La grammaire du macédoine (Ant. Frinta) . . . . 230—232

La science littéraire bulgare au cours des années 1940—1947 (E. Georgiev) . . . . 213—226

La succession laissée par J. Máchal (F. Wollman) . . . . 533—534

Lehr-Spławiński Tad., Dictionnaire de la langue polonaise (B. Vydra) 519

Les études slaves en Suède (Gunnar Jacobsson) . . . . 236—239

Les littératures slaves dans une encyclopédie littéraire suisse (Kí) . . . 561—562

Les publications de l'Institut de Culture Italienne à Prague (J. Bukáček) . . . . 562—564

Les savants travaillant dans le domaine de la philologie slave (St. Stojkov) . . . . 235—236

L'Institut Slave:

1. De l'activité de l'Inst. Sl. en 1949 . . . . 564—566
2. Assemblée générale de l'Inst. Sl. en 1949 566
3. Conférences faites à l'Inst. Sl. en 1949 . . . . 566—567

Miscellanea in honorem Francisci Grivec (Fr. Mareš) . . . . 528—532

Quelques travaux récents concernant les littératures slaves:

1. M. Frančić, La Pologne et les Polonais dans les articles de journaux de Charles Havlíček Borovský (J. Bělič) . . . . 556—558
2. K. Krejčí, „Le printemps des nations“ (l'année 1848) dans les littératures slaves (J. Brambora) . . . . 558—559
3. Zd. Urban, Christo Botev (V. Havlíčková) . . . . 559—561

Slavističa revija (A. Frinta) 233

Travaux lexicographiques polonais (St. Urbańczyk) . . . . 514—519

Travaux lexicographiques tchèques et slovaques (rd) . . . . 519—526

Travaux récents concernant des écrivains particulièrement importants pour les Slaves:

1. L'anniversaire de Radiščev en Union Soviétique (Sl. Wollman) 534—535
2. L'anniversaire de Puškin en Union Soviétique en 1949 (Sl. Wollman) . . . . 535—536

Pages
3. Quelques livres soviétiques publiés à l'occasion de l'anniversaire de quelques écrivains russes (Sl. Wollman) 536
4. Puškin en Tchécoslovaquie en 1949 (R. Brtáň) . . . . 537—547
5. Quelques études récentes sur Belinskij et son œuvre (M. Heřman) . . . . 547—551
6. Jaroslav Vrchlický et son œuvre (J. Moravec) . . . . 551—555
Une courte revue bibliographique linguistique de la langue bulgare et slave en Bulgarie au cours des années 1936—1946 (Iv. Lekov). . 208—213
Une traduction française des „dumy" ukrainiennes (Kí) 556
Vašica J., La liturgie slave de St. Pierre (Fr. Mareš) . . . . 226—228
Vydra B., Dictionnaire polono-tchèque (A. Sieczkowski) . . . . . . 526—527
Livres envoyés à la rédaction . . . . 281—283, 567—568

K otázce klasifikace slovanských jazyků

Pro třídění jazyků slovanských — obyčejně na klasické tři skupiny: západní, východní a jižní [1]) — přihlíželo se především na historickou posloupnost diferenčních znaků hláskových a některých znaků morfologických, s dnešního hlediska naprosto irrelevantních (rozdíly typu *dušę, kraję* : *duše, kraje*; *rabotъ* : *rabъtъ*; ptc. *nesy* : *nesa* a pod.).

S tohoto historického hlediska lze na př. hovořiti o západní skupině jazyků slovanských – přes výhrady Hujerovy, Lehra-Spławińského a vlastně i samého Rozwadowského –, neboť skupinu československou spojuje opravdu se skupinou lechickou (a lužickou, o níž v tomto přehledu nemluvím[2])) několik starých znaků: střídnice *c*, *dz*(*z*) za psl. *tj* (*kt*), *dj*, stejný výsledek pozdějších palatalisací psl. *ch*, nedostatek palatalisace v typech *květ/hvězda* (*kwiat-gwiazda*) proti východoslovanskému a jihoslovanskému *cvět-zvězda*, zachování skupin *dl*, *tl* a většinou i stejné jerové střídnice (nehledíme-li už ovšem na polskou palatalisaci). A rovněž tak možno s téhož hlediska mluvit o jednotné skupině jihoslovanské, ač už Leskien odděloval i s hlediska historického bulharštinu a s ním se shoduje v. Wijk v Le Monde slave 1937, IV, 79.

Jinak je tomu, bereme-li v úvahu dnešní stav diferenciace jazyků slovanských. Nemyslím tu však na typologii slovanských jazyků po

---

[1]) Tato trichotomie jako výsledek prehistorické a raně historické diferenciace slovanských jazyků došla u Czekanowského i grafického znázornění ve studii *Różnicowanie się dialektów prasłowiańskich w świetle kriterium ilościowego* (Sborník prací I. sjezdu sl. fil. v Praze 1929, str. 485—504). K trichotomii jako výsledku (byť se značnou nejednotností západní skupiny, která je zřejmá i na 2. diagramu Czekanowského) dospívá v témž Sborníku i Lehr-Spławiński 577—585 (ve svém Języku polskim 1947, str. 39 rozlišuje u skupiny západní dvě podskupiny: československou a lužickolechickou). Rozwadowski mluví o jednotě západní skupiny pro dobu psl., ale na jejím sklonku o rozrůznění do tří podskupin: čsl., luž. a lechické (Stosunek języka polskiego do innych słowiańskich — ve svazku „Język polski i jego historya", str. 68, souboru Enc. polska), zatím co Havránek v svém referátu v LF 46, 1919, zejm. str. 234—235 se staví k tomuto dělení poněkud skepticky: jde o typicky stupňovitou členitost (zejména tvrzení o jednotě skupiny lechické je problematické vzhledem k různému vývoji při t. zv. metathesi liquid). Hujer podržel svůj podobný kritickoskeptický postoj nejen k dělení slovanských jazyků na tři skupiny, nýbrž k dělení na skupiny vůbec i v posledním 3. vyd. svého Úvodu (str. 88).

[2]) Tvořila by zvláštní skupinu, v jevech palatalisačních a ve výsledcích metathese liquid velmi blízkou polštině, střídnicemi za nosovky a přízvukem směřující k češtině.

stránce jen fonologické, jakou podal Isačenko v Linguistica slovaca 1939-40, 64—76. Třebaže fonologická struktura je pro třídění jazyků a nářečí činitelem důležitým, není činitelem jediným[3]) a jen dosti těsná příbuznost mezi jazyky slovanskými činí ji někdy činitelem prakticky nejdůležitějším proti jinak závažnějšímu plánu mluvnickému (morfologickému a syntaktickému). Jde-li nám o synchronickou klasifikaci, hledící k hlavním diferenčním znakům ve všech jazykových plánech a nezapomínající na konečnou celostní souvztažnost všech těchto diferenčních znaků, pak nemůžeme konečně ani po stránce hláskové přehlédnout fakt, že řekněme kašubština je přes typologickou odlišnost v plánu fonologickém — a to odlišnost zásadního rázu — daleko více polskou hláskovou variantou než opravdu příbuzným jazykem jen fonologicky s ní homotypické srbocharvátštiny, kdybychom už tuto homotypičnost bez reservy přijali.

Už s hlediska hláskového musíme vytknout hluboké a nápadné rozdíly, mající někdy už staré kořeny mezi skupinami lechickou a československou, které tvoří vyšší celek opravdu jen s hlediska historického. Je sice pravda, že na př. i uvedený již negativní znak, neprovedení palatalisace v typu *květ-hvězda*, svědčí pro svou starobylost — poněvadž jde ruku v ruce se starými západoslovanskými innovacemi *c*, *dz* za *tj*, *dj* nebo *š* za druhou a třetí palatalisaci psl. *ch* — o historickém či spíše prehistorickém příbuzenství jazyků západních proti ostatním jazykům slovanským, ale praktická spojovací, respektive diferenční hodnota tohoto znaku je s dnešního hlediska mizivě malá (týká se tento hláskoslovný relikt prakticky dvou slovních rodin). Podobně ztratilo pojítkovou hodnotu pro jazyky západoslovanské zmíněné už *š* za druhou a třetí palatalisaci psl. *ch*, poněvadž bylo právě v morfologických korelacích, kde se vyskytovalo nejčastěji, různými analogiemi zrušeno v polštině a slovenštině na jedné a v ruštině na druhé straně. Oč větší diferenční sílu má na př. také archaický znak dochování nosovek v polštině (nehledíc na jiné jejich rozložení proti původnímu stavu) nebo konečně i polské výsledky metathese liquid! A nelze nijak při klasifikaci slovanských jazyků pominout strukturální výsledky historicky mladších procesů, týkajících se vývoje palatalisace souhlásek, resp. t. zv. depalatalisace samohlásek (a zachování *y*) právě pro jejich značnou diferenční

---

[3]) Důsledné užití typologie jen fonologické by vedlo k úzce vymezenému pojetí příbuznosti, které by na jedné straně dovolovalo řadit kašubštinu do sousedství srbocharvátštiny, ale na druhé straně by vedlo přímo k rozbití jednotlivých jazyků. Nejen že by z bulharštiny vznikly asi jazyky dva, nebylo by vůbec možno mluvit jako o jednom jazyku o slovenštině, kde jsou v otázce měkkostní korelace konsonantů i v otázce kvantity poměry velmi pestré.

sílu (jak o tom svědčí právě též typologie Isačenkova). Nelze dále (snad v příčinné souvislosti s jevem právě zmíněným) pominout polskou ztrátu kvantity a konečně rozrůznění v místě přízvuku. O jiných znacích (*g* : *h*, polský typ futura a jiné morfologické znaky) viz ve schematickém přehledu. Jedině slovník mluví poněkud o užším vztahu obou skupin.

Nechci pouštět se zřetele potíže, jež se při respektování strukturálních rozdílů původu historicky mladšího, ale diferenčně působivějších projevují v různých přechodných nářečích. Zde je snad možno a vhodno přihlédnout kromě ke komplexnosti znaků i k jejich historické hodnotě, třebaže je tento zřetel pro jejich zařadění činitelem až druhotným. Ani s hlediska dnešních vztahů nelze na př. pokládat nářečí lašská za polská jen pro ztrátu kvantity a pro paroxytonový přízvuk [4]), nejen snad proto, že jde o dva znaky nejmladší, nýbrž hlavně proto, že tu zůstává řada znaků starších a dosud diferenčně silně působivých: především žádné nosovky, ba ani polské orální reflexy za ně, české výsledky metathese liquid, *h* : *g* ve slovech domácích (nehledíc na ojedinělá přejetí polských slov), ba i rozdíly v jevech palatalisačních. Všechny tyto znaky je spojují s ostatními nářečími českými.

Zato však nelze nevidět zřejmě bulharský ráz nářečí makedonských pro silnou diferenční hodnotu innovací tvaroslovných (a pro reflexy za jery a nosovky) proti poměrně velmi slabé diferenční hodnotě některých znaků starších (někdy jen srch. střídnice za psl. *dj*, *tj-kt* včetně variant *ḱ*, *ǵ*), které nedokumentují dost bezpečně ani historickou příbuznost jejich se srbocharvátskými nářečími štokavskými. A právě zmíněné tvaroslovné innovace (ztráta synthetického typu skloňování, postpositivní člen, ztráta infinitivu, svérázný rozvoj slovesné flexe, můžeme dodat i předponové stupňování přídavných jmen — i když stupňování není mluvnické povahy) jsou samy o sobě tak silným diferenčním znakem, že naprosto znemožňují mluvit s dnešního hlediska o jediné skupině jazyků jižních, i kdybychom nadto chtěli pominout značnou diferenční hodnotu některých starších znaků, spojujících bulharštinu se skupinou východoslovanskou, na př. střídnice za jery (rozlišené podle kvality původního jeru) a ráz přízvuku (není — proti ostatním jazykům jižním — muzikální, má hodnotu fonologickou a redukční vliv). Konečně i stará svéráznost bulharských střídnic za psl. *tj-kt* a *dj* činí bulh. *št-žd* důraznějším diferenčním znakem, než je tomu v jiných pří-

[4]) Co do korelace měkkosti nelze lašská nářečí charakterisovat jednotně: buď je tu v systému souhláskovém stav český s *d*, *t*, *n* : *ď*, *ť*, *ň* a *l* : *ł* s jiným ovšem využitím (tak je tomu na menším území), nebo stav bližší polskému (t. j. ještě *ś*, *ź* : *s*, *z* a *ć*, *ź* místo *ť*, *ď*), ale zase s jiným využitím než v polštině, využitím typickým pro češtinu.

padech. Ovšem tato diferenční hodnota má platnost jen vzhledem k bulharskému jádru, neboť jinak se isoglosy různých střídnic za psl. *dj* a *tj-kt* nehodí dost dobře ani za prostředek rozhraničení jižních jazyků (přesahují je). Už proto na př. netřeba vylučovat ze zbývajícího jihoslovanského celku slovinštinu, třebaže ji dělí od srbocharvátštiny některé jevy jak starobylé, tak mladší o dosti veliké diferenční hodnotě. Myslím tu zejména na rozdíly morfologické (slovinské duály, zato žádné aoristy a imperfekta, slovinský typ futura atd., sr. i schematický přehled), zatím co rozdíly hláskové se netýkají systému (ani *o* za *ǫ*, ani jerová pestrost, jíž se poněkud podobá jerová pestrost středoslovenská a která je jiného druhu než bulharské rozlišení jerových střídnic, majíc příčiny přízvukové: *pes-pásji*). — Po stránce morfologické zůstává jihoslovanská skupina v užším slova smyslu typicky stupňovitá bez výrazných jednotících znaků: futurální tvar i pro slovesa dokonavá má společný s bulharštinou; rovněž tak rozlišování dvojích tvarů přídavných jmen v přívlastku[5]); *-ov* (*-ev*) jako plurálový formans (nom. *-ovi*) má alespoň paralelu v bulh. *-ove* (= čes. *-ové*, pol. *-owie*, slov. *-ovia* atd.) — třebaže se ostře odlišuje od funkce severoslovanského dativního *-ovi*. Avšak i tyto znaky a celá ta stupňovitá pestrost a zachování ať už těch či oněch morfologických archaismů nebo svérázných innovací odlišují jihoslovanskou skupinu zřetelně jak od slovanského severu, který je po stránce morfologické (vyjímajíc lužičtinu) v zásadě homogenní, tak od typologicky odlišné skupiny makedonskobulharské.

Je tudíž s dnešního hlediska třeba mluviti o pěti skupinách jazyků slovanských (nehledíme-li, jak už jsem se výše zmínil, na lužickou srbštinu): o československé, polské, východoslovanské, makedonskobulharské a jihoslovanské.

Nejmarkantněji se rýsuje skupina makedonskobulharská, t. j. vlastní bulharština a makedonština (nyní též jako nový vznikající jazyk spisovný). Ode všech jiných skupin ji výrazně odděluje docela odlišná struktura jmenné flexe, řadící ji k tzv. balkánskému jazykovému svazu, a svérázná flexe slovesná. K témuž svazu ji řadí zvláštní ráz jejího samohláskového systému, založeného nejen na korelaci měkkosti, nýbrž (v nepříznakové řadě samohlásek nepalatálních) též na korelaci nezaokrouhlenosti; tento rys má ovšem společný i s nejbližším jazykem východoslovanským — ukrajinštinou (srov. k tomu Havránek „Zur

[5]) Prostředky jsou ovšem opačné: ve skupině makedonskobulharské máme adj. bez členu proti adj. se členem určitým, v jihoslovanské adj. krátká (jmenná) nebo dlouhá (složená) s intonací krátkých nebo dlouhá se členem neurčitým (jedan) proti adj. dlouhým (složeným) bez tohoto členu neurč.

phonologischen Geographie ..." v Proceedings of the international congress of phonetic sciences, Amsterdam, 1932, str. 28—34). S celou východoslovanskou skupinou ji spojuje a od polyfonické jihoslovanské skupiny odděluje nedostatek kvantity a fonologické intonace na jedné straně a na druhé straně fonologický dynamický přízvuk, vyvolávající — někdy výraznou — korelaci intensity v soustavě samohlásek. O rozlišení jerových střídnic podle původu (*ă*, resp. *o* za *ъ* a *e* za *ь*) a o svérázných střídnicích *št*, *žd* za *tj-kt* a *dj* byla už zmínka. Také za psl. *ǫ* má tato skupina nikoli *u* jako většina jiných jazyků slovanských (mimo slovinštinu), pokud nosovky nezachovala, nýbrž *ă*, zřídka dialekticky *o*. Od jazyků východních ji zřetelně odlučuje a spojuje s ostatními jazyky jižními (a skupinou čsl.) výsledek vývoje mezikonsonantických skupin *or*, *ol*, *er*, *el*. — Poněkud sporná je okolnost, stoji-li bulharština blíže k jazykům východním či k ostatním jazykům jižním, co se týče měkkostní korelace souhlásek. Jazyky jižní ji neznají (až na *l*, *n* : *ľ*, *ň*) a v souvislosti s tím neznají ani depalatalisaci samohlásek a nezachovaly jako zvláštní foném *y*. Isačenko ji však pro bulharštinu (v souhlase s Mladenovem, Gramatika na bălgarski ezik, 1939, str. 91) ve své statistické tabulce na str. 71 o. c. předpokládá, rovněž tak v. Wijk v Le Monde slave 1937 IV, 90 (před střídnicí za *ě*) a II, 437 (před střídnicí za *ь*) alespoň pro východní bulharštinu. Myslím však, že se dá o této věci říci toto: Západ skupiny mak.-bulharské má korelaci v podstatě takového rozsahu jako východní část skupiny jihoslovanské (dvojí *l*, *n*: *ň*; za *ć*, *ʒ́* většinou *ḱ*, *ǵ*). Východ nezná protikladu měkkosti na konci slova a před souhláskou, jakož i před *e* a *i*, před nimiž jsou souhlásky vyjma nepárové *š*, *ž*, *č* (a jiné dialektické rozdíly v rozsahu) palatalisovány vždy. Vzhledem k této jasně fonetické měkkosti by bylo lze pokládat i páry typu *nam* : *njam* (*n^{e}am*) za fonetické, t. j. pokládat za fonologický protiklad existenci samohlásek tvrdých a k nim příslušných vzestupných měkkých dvojhlásek (*a* : *^{e}a*, *o* : *^{i}o*, *u* : *^{i}u*). Svědčilo by pro toto pojetí i malé rozpětí obou řad souhláskových („měkké" a „tvrdé") ve východní bulharštině. Fonologický protiklad *n* : *ň* ve zmíněné dvojici *nam-njam* se cítí v knižní výslovnosti v ústech západobulharských příslušníků (kteří hlásku *ň* znají); pro východobulharské příslušníky běží spíš o fonetickou variantu *n*. Lze tedy vcelku souhlasit s vývody K. Horálka v ČMF 28, 362—367, kde podává přehled celé této otázky.

Ostatní jazyky jihoslovanské tvoří po takto vymezeném oddělení bulharštiny a makedonštiny užší společnou skupinu. Od severních skupin polské a východní ji odlišují výrazně zejména zmíněný už nedostatek korelace měkkosti a jediné *i*, dále ráz jejího přízvuku (fonologic-

ká hodnota intonace) a (v souvislosti s tím) zachování kvantity, jakož i svérázná (po případě, vzhledem ke slovinštině, svérázné) jerové střídnice. Proti polské skupině (polštině s kašubštinou) ještě orální reflexy nosovek.

Menší je počet diferenčních znaků proti skupině **československé**. Ze znaků už uvedených jenom ráz přízvuku podržuje stejnou sílu diferenciační. K němu se přidružuje rozdíl v rozsahu délek, které zachovaly jen tyto dvě slovanské oblasti. Třeba tu ovšem poukázat na značné rozdíly tvaroslovné a též na daleko větší lexikální rozdíly mezi skupinou československou a jihoslovanskou nežli mezi skupinou polskou a československou.

Ve výsledcích procesů palatalisačních jsou rozdíly menší. Tu je celá československá skupina [6]) přechodem mezi slovanským severem, rozvinuvším původní palatalisaci **všech** nepalatálních konsonantů přede **všemi** předními samohláskami v dnešní maximální korelaci měkkosti, znajícím (v souvislosti s touto korelací měkkosti) depalatalisaci *e*-ových vokálů, respektive depalatalisaci *ŕ̥*, *ľ̥* a zachovavším *y*, — a slovanským jihem, kde předpokládaný stav palatalisovanosti konsonantů v postavení před předními vokály se dále nerozvinul, nýbrž většinou anuloval (o poměrech východobulharských srov. výše). Nemluvím tu o posici před *j*.

Tento střední přechodný pás má obdobu i v oblasti skupiny východoslovanské v ukrajinštině. Kdežto však čeština je při svém přechodném rázu přece jen bližší v jevech palatalisačních jazykům jižním (změkčilo se tu — kromě *ŕ* — jen *ď*, *ť*, *ń* před *ě* a *i*), ukrajinština je bližší severnímu pásmu slovanskému,neboť se tu změkčily všechny v raně historickém období nepalatální konsonanty před *я* (jakožto střídnicí za *ę*) a *i* jakéhokoli původu. K „měkkému" rázu ukrajinštiny přispívá mimo to zachování původní měkkosti u *ć* < *k*.

Jerovými střídnicemi se jasně odlišuje jen většina československých dialektů od většinové střídnice jihoslovanské (*a*), kdežto slovinská pestrost jerová má obdobu v pestrosti středoslovenské. Čsl. *e* < *ь* „měkčící" už se dnes projevuje ovšem v laštině a ve většině nářečí slovenských

Ve výsledcích t. zv. metathese liquid je konečně mezi skupinou československou a oběma skupinami jižními úplná shoda (až na opačný téměř rozsah jihoslovanských délek ovšem).

Přesto jsou vytčené rozdíly (ráz přízvuku a jiný rozsah délek, jiná jerová střídnice jihoslovanská a větší její rozsah proti všem jazy-

[6]) Velmi pestré jsou v tomto ohledu dialekty slovenské; extrémně tvrdý typ trnavský nezná korelace měkkosti vůbec; východní slovenština má dnes jen korelaci *s*, *z*, *n* : *ś*, *ź*, *ň* a dvojí *l* (+ morfologickou korelaci *d*, *t* : *dz*, *c*), ale na maličkém území existuje i lašský typ (*d*, *t*, *n*, *s*, *z* : *dź*, *ć*, *ň*, *ś*, *ź* a dvojí *l*); srov. Vážný, Čsl vlastivěda III, 303.

kům slovanským, i konečně rozdíly v jevech palatalisačních) silným dělítkem mezi oběma skupinami i po stránce hláskové. Ba proti polské skupině a částečně i skupině východní je tu o jeden diferenční znak navíc — československé *h*: jihoslovanské *g* (též jižní neznělé *h* je cizí převážné části čsl. nářečí). K tomu přistupují značné rozdíly ve slovníku a především rozdíly v plánu morfologickém, které řadí československou skupinu do těsného sousedství obou velkých skupin severních.

Obě tyto severní skupiny, polskou a východní, spojuje mimo ztrátu kvantity do značné míry společný vývoj v jevech palatalisačních: změkčení všech v rané době historické nepalatálních konsonantů [7]) přede všemi předními vokály, zachování *y*, ale jeho změna v *i* po *g*, *k* (respektive i *ch*), a naopak změna *i* v *y* po *ž*, *š* z(respektive i *č*), zachování *ł*, depalatalisace samohlásek *e*-ových. — Mimo to je spojuje podobnými výsledky se projevující tendence po jednodušení flexe (zejména tendence k aglutinaci v plurálu flexe jmenné).

Výsledky těchto změn v podrobnostech nebo v rozsahu jsou už diferenčními znaky pro jednotlivé jazyky nebo dokonce nářečí těchto skupin (poměr *ťiło* — *ťeło* — *ćeło* — *ćało*; *choʒ́ić* — *chaʒ̀ić* — *choďiť* — *chaďiť* — *chod̀iti* a pod.).

Diferencovány jsou obě skupiny po stránce hláskové velmi zřetelně celým komplexem znaků jak velmi starých (ruské typy *vse*, *cvet-zvezda*, *mylo-pleli*, *son*, *noč-sveča-vižu* : polské *wszystko*, *kwiat-gwiazda*, *mydło-pletli*, *sen*, *noc-świeca-widzę*), spojujících polštinu se skupinou československou, tak pozdějších (výsledky t. zv. metathese liquid, rozdíly v jevech palatalisačních přes celkově společnou vývojovou linii), především však jsou diferencovány polskými nosovkami a významotvornou hodnotou ruského přízvuku. Tento druhý komplex znaků, v němž se už i skupina československá namnoze hluboce liší od skupiny polské i východoslovanské, znaků náhodou též starobylých, má velmi silnou hodnotu diferenciační. — Vzhledem k jádru polské skupiny bylo by možno uvést ještě další diferenční znak: mazuření [8]).

---

[7]) Ty v kašubštině opět ztvrdly (až na *ń* a střední *l* proti *ł*); ztvrdly v ní místy i ještě později vzniklé *ć* a *dż* za *ḱ ǵ* (severopolské *ć dź*): polskému spisovnému *gruszki* odpovídá i kašubské krëščë. O přechodném rázu ukrajinštiny v. výše.

[8]) Nejen pro jeho veliký rozsah, ale též pro princip, který je možno u polské skupiny, jakožto u skupiny, jež maximálně rozvinula palatalisaci konsonantů, vidět v odstranění nepárových konsonantů nepalatálních. Z téhož důvodu se vyvinula morfologická korelace *š*, *ž* — *ś*, *ź*, dialekticky i *c* — *ć* (pl. *obci* k sg. *obcy*; dosud však ne *dz* — *dź* a *č* — *ć*: podle ústních informací prof. Doroszewského a kolegy Sieczkowského); k nepárovým *d*, *t* (někdy *ch*) jsou morfologické koreláty *ź*, *ć* (*ś*). Zbývá tedy v mazuřících nářečích jen nepárové *j* a nepárová morfologická korelace *r* : *rz*.

Uvedených pět skupin se rýsuje celkem tak zřetelně, že ani oblasti přechodné (východní slovenština, dialekt timocký a jiná typologicky s ním shodná nářečí středoštokavská) by nemusily působit nepřekonatelné potíže při jejich rozhraničování. Nesmíme ovšem „hraniční", respektive „pojítkovou" funkci přechodné oblasti přeceňovat, a to ani při diferenciaci jednotlivých skupin. Nelze dále pouštět se zřetele ani faktické zařadění přechodného nářečí do oblasti toho či onoho kulturního jazyka, protože toto zařadění nebývá bez silného vlivu především na lexikální stránku a přináší s sebou i jiné tendence sbližovací. Kdybychom ulpívali příliš na zřetelnosti i jiné hranice, nemohli bychom na př. tak snadno rozhraničit češtinu od slovenštiny. A přece vidíme, že jádra obou jazyků by se nám jevila jasně a dostatečně diferencovaná i bez faktu spisovného jazyka slovenského, jehož existence tuto skutečnost ještě násobí. Netřeba podotýkat, že zmíněné obtíže s přechodnými oblastmi by nám úplně odpadly, kdybychom se omezili jen na klasifikaci jazyků spisovných.

*

Myslím, že vzhledem k těmto pěti skupinám, jak se nám s hlediska dnešního poměrně jasně rýsují, nemá mnoho smyslu mluvit o středovém postavení některé z nich. Ale když už bychom chtěli hledat alespoň nějaký „středový" jazyk, byl by to asi nikoli jazyk polský (srov. Brückner v AfSlPh 1901, Zur Stellung des Polnischen nebo Czekanowski, Wstęp do historji Słowian, Lwów 1927, str. 100[9]), nýbrž jazyk ze středního přechodného pásma mezi severem, který rozvinul do extrému „měkkost" (rus. *ďeň, ťaňeš, ňeśoťe, vežoťe, ťešiť* — pol. *ʒeň, ćǫgňeš, ňeśeće, vežeće, ćešyć*) i „tvrdost" (typ „*była*"), a mezi jihem, který naopak tyto rozdíly zhladil (srch. *dan, tegneš, nesete, vezete, tešiti-tješiti*; psané *biti* = „býti" i „bitý", *bila* = „*bila*" i „*byla*".

A tu je dost nápadná středová poloha slovenštiny, v které se v různých sice někdy dialektech, ale přece jen v jistém jazykovém celku jako v průsečíku sbíhají různé diferenční znaky ze všech slovanských

---

[9]) Za centrální znak by se daly pokládat jedině výsledky polské metathese liquid (typ *trot* — proti *trat-torot*), ač právě o těch se Brückner v tomto smyslu nevyslovuje. Jinak nelze popřít, že opravdu „všeslovanská" pestrost v různých jednotlivostech Brücknerem uváděných je zajímavá, ať je její původ jakýkoli. Dost často jde o residua staršího stavu v té oblasti jevů, kterou postihl prudší vývoj (palatalisace), nebo může jít o vlivy cizí nebo o jiné snadné vysvětlení (na př. disimilaci v případě *Kutno, smutny* z *kǫtьno, smǫtьnъ*). Hlavní věc však je, že tu jde opravdu o jednotlivosti, ne o strukturální prvky.

SCHEMATICKÝ PŘEHLED HLAVNÍCH DIFERENČNÍCH ZNAKŮ (Ke str. 10 před odstavec V!)

(kladný znak +, jeho nedostatek 0*)

Znaky:	Skupiny: čsl.	polská	výchsl.	mak.-bulh.	jsl.
I. V přízvuku, kvantitě a intonaci:					
1. fonologický přízvuk (dynamický, s redukčním vlivem):	0[1]	0[2]	+	+ (0[3])	0[2]
2. fonologická kvantita:	+ (0[4])	0	0	0	+[5]
3. fonologická intonace:	0	0	0	0	+
II. V systému hláskovém:					
1. korelace měkkosti:	0 (+[6])	+ (0[7])	+[8]	0[9] (+)	0[10]
2. existence rozdílu *i-y*:	0 (+[11])	+ (0[12])	+[13]	0	0
3. nosové samohlásky:	0	+[14]	0	0	0
4. nezaokrouhlené samohlásky nepalat.:	0	0	ukr. *y*[13]	*ă*[15]	0
5. fonologické dvojhlásky (souvisí s I—2)	+[16]	0	0	0	+[16]
6. existence *r̥*, *l̥*:	+ (0[17])	0	0	0 (+[18])	jen *r̥*
7. znělé *h* (vedle *g*):	+([19])	0	0 +[19]	0	0
8. neznělé *h*:	0	0	0	+	+
9. zvláštní souhlásky:	české *ř*	dial. *ř*	* щ*, dial. *ɣ*		*ć*, *đ* (*ḱ*, *ǵ*)
III. V jeho využití **):					
1. depalatalisace:	0	+[20]	+[20]	0	0
2. přehláska:	+ (0[21])	0	0 (+[22])	0 (+[23])	0
3. úžení:	+[24]	+[24]	0 (+[24])	0	0
4. diftongisace:	+ (0[25])	0	0 ([26])	0	0 ([26])
5. přízvuk mění kvalitu samohlásky (souvisí s I—1):	0	0	(+[27])	(+[27])	0
6. stahování:	+	+	0 (+[28])	0+	+
7. střídnice za *ǫ*, *ę*:	*u* (*ou*, *ú*); *e* (*ě*), *i/a*, *á* (sl. *ä*, *a/á*, *ia*)	nosovky nebo vokál + *m/n* ([29])	*u*, *'a*	*ă* (*o*), *e*	*u* (*o*), *e*
8. střídnice za *ъ*, *ь*:	*e* (*e/a/o*[30])	*e*	*o*, *e*	*ă/o*, *e*	*a* (*e*[30])
9. střídnice za *ě*:	*e* (*je*); *í* (sl. *ie*)	*e/a* (*i/o*[31])	*e*, *i*[32]	*e* — *ea*	*e*, (*i*) *je*, *i*
10. střídnice za *r̥*,	*r̥*, *l̥* (*ř̥*, *ī̥*[33]); *er*, *lu* (*lou*)[34]; vokál + *r/l*[35]	vokál + *r/l* *łu*[36]	vokál + *r/l* (*u̯*)[36]	*ăr*, *ăl* ([37]) *ră*, *lă*	*r̥*, *u* (*o*)
11. střídnice za typ *krъve*, *pasłъ*:	*kr̥ve*, *pásl̥* (*pás*, *pásol*)	*krwi*, (*pas*) *pasl* (vše jednoslabičně!)	*krovi*, *pas*	*krăvav*, *pasăl*	*kr̥ve*, *pasao* (*pasel*)
12. střídnice za *tort*, *tolt*; *tert*, *telt*:	*trat*, *tlat* (*-á-*); *třet*, *tlet* (*-í-*), (*triet*, *tliet*)	*trot*, *tłot* (*-ó-*); *trzet*, *tlet* (*-o-*, *-ó-*)	*torot*, *tolot*; *teret*, *tolot*	*trat*, *tlat*; *trět*, *tlět*	*trat*, *tlat*; *tret*, *tlet* (*-ije-*, *-je-*)
13. střídnice za *tj* (*kt*), *dj*:	*c*, *z* (slov. *dz*)	*c*, *dz*	*č*, *ž* (*šč*, *žd*[38])	*št*, *žd* (*ḱ*, *ǵ*)[39]	*ć*, *ć*, *ḱ*; *dž* *đ*, *j*, *ǵ*[40]
14. *sádlo*, *pletli*; *Vlaši*, *vše*(*chno*): *květ*, *hvězda*:	+[41]	*sadło*, *pletli*; *Włosi*, *wszystko*; *kwiat*, *gwiazda*	*salo*, *pleli*; *čechi* ([41]), *vse*; *cvet*, *zvezda*	*salo*, *pleli*; *Vlasi*, *vsičko*; *cvět*, *zvězda*	*salo*, *pleli*; *Vlasi*, *sve*; *cvet*, *zvezda* (*-ije-*)
IV. V plánu mluvnickém:					
1. synthetická flexe jmenná:	+	+	+	0[42]	+
2. princip životnosti (osobovosti) ovládá:	maskulina s. i pl.([43])	maskulina sg. (a pl.)[44]	pl. veskrze, sg. jen mask. (0[45])	— (+[46])	maskulina sg.
3. postpositivní určitý člen:	0	0	0 (+[47])	+	0
3 b) dvojí tvary adjektiv v přívlastku	0	0	0	+	+
4. *-ovi* = nom. plurálu (*-ov-* = plurálový příznak):	0	0	0	(+)	+
5. jmenná adjektiva v predikátě:	0[48] +	0 (+[49])	+	+[50]	+
6. aorist a imperfektum:	0	0	0	+	+ (0[51])
7. synthetisace praeterita typu *psal jsem* (a kond. *psal bych*):	+[52]	+[52]	+[52]	0[53]	0[53]
8. rozvoj analytických forem pro perfektum:	0 (+[54])	0	0	+	0
9. futurum typu *budu psáti*:	+ (0[55])	0 (+)	+ ([56])	0	0
10. futurum typu *budu psal*:	0 (+[55])	+ (0[57])	0	0 (+[58])	0 +[58]
11. futurum typu *chci psáti*:	0	0	0	(+)[60]	+ (0 slin.)[59]
12. futurální forma pro perfektiva:	0	0	0	+	+
13. příznaková iterativa typu *dělávati*, *nosívati*:	+	(+)[61]	(+)[61]	0	0 (+[62])
14. přípona *-m* v 1. sg.:	+ —[63]	0 +[64]	0	0 +[65]	+
15. rozlišeno „co", „že" a „aby":	+	+	0[66]	+	0 +([67])
16. vazba s „aby":	kondicionál	kondicionál nebo inf. ([68])	kondicionál nebo inf. ([68])	indikativ ([69])	indikativ ([70])

*) Nehledím v tomto přehledu k pominutelným znakům dialektickým (na př. k zachování nosovek ve slovinštině a bulharštině, k částečně dosud zachovanému volnému přízvuku v kašubštině, k dialektické jihoslovanské střídnici *a* za *ę*, k slezskopolskému *h* atpod.).

**) Jen pro rychlejší orientaci a srozumitelnost užívám tu na označení diferenčních znaků termínů historické mluvnice. Jde mi víc o úspornost než o tradiční usus. Přesně bychom musili kvalifikovat na př. rozdíly vyplynuvší ze slovanské metathese liquid takto (třeba pro skupinu makedonskobulharskou): v jistých případech stojí skupina *ra*, *la*, *rě*, *lě* mezi souhláskami za polské *ro*, *ło* (*ró*, *łó*), *rze* (*rzo*, *rzó*), *le* (*lo*, *ló*), české *ra*, *la* (*rá*, *lá*), *ře*, *le* (*ří*, *lí*), východoslovanské *oro* atd. Ještě obtížnější by byla formulace rozdílů plynoucích z diachronického faktu depalatalisace. S dnešního polského hlediska jde v poměru *świat* — *świecie* o „přehlásku". Ale pro vystižení rozdílu vzhledem k ostatním jazykům slovanským je vhodné kvalifikovat jej termínem historické mluvnice „depalatalisace". Nevidím žádnou závadu v užití tradičních termínů gramatiky historické na stručné vystižení znaku (vztahu) synchronického.

oblastí. Je to dobře vidět i na druhém schematu citované studie Czekanowského (graficzne przedstawienie ilościowego ujęcia powinowactw języków słowiańskich).

Typickým středem je slovenština v jevech palatalisačních. Její nářečí představují jak typy tvrdší nežli jihoslovanské, bez jakékoli korelace měkkosti (nejen *deti*, ale i *kone*), tak i typy téměř severní a zvláštní typy sekundární[10]). Spisovná slovenština jde mezi těmito extrémy střední cestou, ale je měkčí než čeština (zná korelaci *d*, *t*, *n*, *l* : *ď*, *ť*, *ň*, *ľ* a ta se uplatňuje v postaveních přede všemi vokály původně palatálními).

Ke středovému rázu slovenštiny přispívají dále tyto jevy:

a) „jihoslovanské" střídnice za psl. *ort-*, *olt-* (nezajímá nás tu otázka po původu těchto střídnic);

b) v jerových střídnicích středoslovenských alespoň náběh ke stavu na slovanském východě i na jihu; středoslovenské střídnice nejsou sice (alespoň dnes) rozvrstveny podle kvality původního jeru (jako je tomu v jazycích východních a v makedonštině a v bulharštině — a pak opět na západě v horní lužičtině), ale jejich pestrost je přece jen jistým znakem centrálnosti: i ruské *o* i jihoslovanské *a* je zastoupeno;

c) shoda s ruštinou v částečném odstranění staré morfologické korelace (v typu *na ruke, na nohe*);

d) shoda s polštinou ve střídnici za psl. *dj* (typ *chôdza, vychádzať*) a v předponě *pre-prie-* [11]);

e) shoda se skupinou jihoslovanskou v koncovém *-m* pro 1. sg.;

f) sekundární shoda s polštinou, jazyky jižními a přilehlou částí jazyků východních v nominativě plurálu typu *Česi* (za starší a dialektické *Češi*);

g) jen dialektická shoda s jazyky jižními a východními v typu *šilo, salo* (= šidlo, sádlo), atd.

Zejména je pozoruhodný po této stránce „centrálnosti" úsek nářečí gemerských, vykazující přes svérázně středoslovenský ráz i tak nápadné „bohemismy", jako je přehláska *u* v *i* a dvojhláska *ej* za *ý*.

---

[10]) Sem bych řadil typ *kažďí* (= každý), *ťeraz*, *ťeďi*; dá se vysvětlit nejsnáze kolonisací příslušné části údolí Hronu buď „tvrdými" Slováky nebo Jihoslovany, kteří pak napodobovali změkčování před *e* a *i* „přes čáru". — Opačně mohl jít vývoj v sekundárním tvrdém typu trnavském: byla napodobena výslovnost tvrdá.

[11]) Není však možno souhlasit bez výhrady s dalšími jevy, uváděnými v této platnosti v. Wijkem (Le Monde slave 1937 III, 385 a d.): s krácením akutových délek (nehledíc k tomu, že je to pro dnešní klasifikaci znak naprosto irrelevantní) a s existencí suffixu *-isko* (je i na Moravě), srov. k tomu už Trávníček v Slavii IX, str. 39n. — Rovněž mezislovní asimilace před samohláskami a jedinečnými souhláskami je centrální meziоblastní jev československopolský nezahrnující žádný jazyk jako celek.

Přitom váže slovenštinu těsné příbuzenství k češtině, především v oblasti slovníku, ale též v úzké příbuznosti hláskových systémů a mluvnice. — Slovenština je však jediný slovanský jazyk s morovou délkou a s dlouhým l̥̄ (r̥̄ má i srbocharvátština).

S hlediska jevů souvisících s palatalisací by ovšem bylo možno pokládat za středovou celou skupinu československou. Avšak její západní část, čeština, odlišila se dosti ostře hlavně svými přehláskami, jež vedly v české flexi k vytvoření jiného poměru koncovek, od většiny ostatních jazyků slovanských (podobně jako je tu polština odlišena svými nosovkami a celá skupina makedonskobulharská se svým nedostatkem synthetické flexe). A právě toto hláskové odlišení se netýká slovenštiny, která je též o něco pokročilejší ve zjednodušující tendenci ve flexi[12]) jmenné i slovesné (směrem k aglutinaci; srov. Skalička, Vývoj české deklinace, 39) proti jistému, částečně umělému, archaismu spisovné flexe české; takže i tu zaujímá postavení středové.

Viz tabulku!

V. Co se slovníku jednotlivých skupin týče, jsou jím mezi sebou dostatečně distancovány. Tak je slovník bulharský svérázný svými přejetími z turečtiny a řečtiny a tím dosti odlišen od slovníku skupiny jihoslovanské. Ten se ovšem nevyznačuje ani zdaleka tak těsným příbuzenstvím mezi slovinštinou a srbocharvátštinou, jako je tomu na př. mezi češtinou a slovenštinou. Tvoří tedy skupina jihoslovanská po stránce slovníkové jakýsi celek zase jen po stránce negativní: oba jazyky jsou ve slovníku silně odlišeny od skupin severních. Naopak je skupina československá jako celek dostatečně oddělena (i při nepříliš velké distancovanosti) od slovníku polského právě velmi úzkou příbuzností slovníku obou svých jazyků. Polský slovník je o něco více distancován od skupiny východoslovanské než československé.

1) Přízvuk má tu hodnotu delimitativní.
2) Přízvuk má tu hodnotu kulminativní.
3) Jen dialekticky je ustálený (na slabice předposlední nebo na třetí od konce).
4) S výjimkou oblasti lašské a východoslovenské.
5) Ve spojení s fonologickou intonací.
6) Až na *d, t, n* ÷ *ď, ť, ň* a s dvojím *l* ve východní půlce; — o poměrech lašských a východoslovenských srov. v textu poznámky 4 a 6.
7) Až na kašubštinu (srov. v textu poznámku 7); v dialektech mazuřících v rozsahu maximálním (srov. v textu poznámku 8).

---

[12]) Na slovanském jihu roste tendence ke zjednodušení flexe jmenné směrem od západu na východ, od bohaté flexe slovinské ke ztrátě synthetické flexe v bulharštině, ale zachovává se v témž směru archaické bohatství flexe slovesné a její další rozvoj: Ve slovinštině jde jen o zachování duálu, dále na východ jde — při jeho ztrátě — o zachování aoristu a imperfekta a o více forem pro čas budoucí, až v bulharštině i o rozvoj analytických forem pro výrazy času minulého.

8) Až na několik souhlásek nepárových.
9) Jen ve východní půlce, s malým rozpětím obou řad; srov. v textu str. 5.
10) Až na *l, n* : *lj, nj* a morfologickou korelaci *d, t* : *đ* (charvátské), *ć*.
11) S pominutelnou výjimkou laštiny.
12) Ne všude (někteří ovšem jeho existenci jako fonému popírají vůbec).
13) O ukrajinském *y* srov. ovšem v textu citovaný článek Havránkův.
14) Obyčejně jen před úžinovými, jinak vokál + *m/n*, dialekticky (nebo v některých případech na konci slova) též čistý vokál.
15) Srov. citovaný Havránkův článek.
16) Ne ve všech nářečích.
17) Až na východní slovenštinu a část laštiny.
18) Jen dialekticky *r̥, l̥*; jinak typ *vărba, vrăbnica*; sr. pozn. 37.
19) Jen v části oblasti (jihočeská nářečí neznají *g*, severoruská *h*).
20) Nekryjí se výsledky a rozsahem.
21) Ve slovenštině jen dialekticky a v jiném rozsahu.
22) S dialektickými výjimkami severoruskými.
23) S pominutelnými výjimkami dialektickými.
24) Nekryjí se výsledky a rozsahem ani čsl. a polské úžení dlouhých (respektive původně dlouhých) samohlásek středních a nízkých; jiné je ukrajinské úžení samohlásek zavřených.
25) Ve východní části jen dialekticky.
26) Jen fonetická diftongisace dialektická.
27) Jihoruské a běloruské akání (jakání) a pod.; východobulharská změna nepřízvučného *o, e* > *u, i*.
28) Jen okrajové výjimky a fonetické dialektické stahování severoruské.
29) Jen výjimečně čistý vokál (srov. poznámku 14).
30) Středoslovenské, respektive slovinské střídnice (srov. v textu str. 4).
31) Dialekticky za původní dlouhé *ě*.
32) Ukrajinsky a dialekticky; zřídka jiné střídnice (*ie*. .).
33) Ve slovenštině.
34) V některých posicích české a též slovenské dialektické.
35) Jen východoslovenské a částečné lašské.
36) S nestejnými výsledky co do vokálů; polské *łu* po zubnici (v češtině *lu, lou*, někdy i nadto).
37) Typy *vărba-vrăbnica*; *pălna/plăst* (srov. poznámku 18). Děkuji tu za informace kolegu Andrejčinovi.
38) Jako církevněslavismus.
39) Nehledě na okrajové *ć, ʒ́*.
40) Tedy většinou střídnice palatální.
41) O slovenském *Česi, salo* srov. str. 9.
42) Jen zbytky flexe synthetické; normální flexe analytická.
43) Jen dialekticky ovládá plurál též princip osobovosti; ani do spisovné slovenštiny nepronikl zcela typ polský (srov. poznámku 44).
44) T. j. singulár ovládá princip životnosti, plurál osobovosti.
45) Maximální! Netýká se celé oblasti. Platí též pro spisovnou ruštinu.
46) Jen částečně ovládá princip osobovosti singulár maskulin.
47) V některých nářečích severoruských.
48) Zřídka mimo příčestí a adjektiva přivlastňovací na *-ův* a *-in*. Východní nářečí mají často stav polský.
49) Ojediněle (mimo přímé pády adjektiv přivlastňovacích na *-ów* a *in-yn*).
50) Jsou však (mimo nom. sg. mask.) odlišena od adj. složených jen členem.
51) Nikoli ve slovinštině a s malou frekvencí v srbocharvátštině.
52) Záporně *nepsal jsem, nie pisałem, ja ne pisal* (*nepsal bych, nie pisałbym, ja by ne pisal*): srov. poznámku 53.
53) Záporně *nisam pisao, ne săm pisal*. Tázací *bi li pisao?* (*ne bi li ti pisao?* . . . : čes. atd. *psal bys? nepsal bys?*). Podobné typy v lužičtině, protože zná tytéž synthetické tvary starší (aor. a impf.)
54) Nehledíc na typ *mám zameteno*.
55) Vedle slovenského dial. *idem písať* a ještě řidšího *budzem pisal*.
56) Jen dialektické *pisaćmu, pisatymu, imu pisať* (*pysaty*).

57) Typ *będę pisać* je řidší.
58) Jen ve futuru II: *šte bădă pisal.*
59) Slovinsky. Též srbocharvátsky dialekticky jako futurum exactum.
60) Dnešní typy: *šte pišă* (a *šte bădă pisal*).
61) S malou poměrně frekvencí.
62) Jen zřídka ve slovinštině.
63) V češtině jen u typů *dělám, umím (sázím), trpím, prosím.*
64) Jen u typů *działam (:daję)* a *umiem* (: *siwieję*).
65) Jen u typu *djalam.*
66) Splývají ve *čto* („aby" = *čtoby*).
67) „aby" = „*že*" (*da*); — „co" = što (šta), ča, kaj.
68) Rozlišeny jsou ovšem oba způsoby podmínkami užití.
69) Homonymní též s českou vazbou „modální sloveso + infinitiv".
70) Může být homonymní jako v bulharštině; ve slovinštině je *da* též s imperativem a kondicionálem.

Fr. Kopečný

O syntaktycznym stosunku nawiązania.

Analiza syntaktyczna ogranicza się właściwie do zdania pojedynczego oraz zdania dwuczłonowego lub wielokrotnie złożonego. A przecież jest rzeczą oczywistą, że także w rozleglejszej wypowiedzi, na którą składa się mniejszy lub większy zespół zdań, istnieją jakieś stosunki syntaktyczne.[1]) Ich wykrycie i określenie ma wielką wartość dla strukturalnego ujęcia tworów językowych i powinno kiedyś oddać pewne usługi pożądanej ich analizie stylistyczno-gramatycznej. Niniejszy artykuł jest taką próbą charakterystyki stosunków syntaktycznych między zdaniami większej wypowiedzi; ten ich typ nazywam właśnie syntaktycznym stosunkiem nawiązania w odróżnieniu od syntaktycznego stosunku zespolenia w obrębie jednego zdania złożonego.

Materialną podstawę badawczą stosunku nawiązania stanowi ustęp. Np. *Na wszystkie pytania leśniczy rudawickich lasów odpowiadał jednakowo. Broń, którą nie opodal leśniczówki znaleźli Niemcy, pozostawili byli poprzedniego dnia żołnierze polscy z dywizji rozbitej pod Zamościem. Piotr, przywykły od wielu lat do samotniczego życia, był zbyt małą sprawą zaskoczony, aby zdołał na poczekaniu wymyślić wiarogodne kłamstwa. Zeznał zgodnie z prawdą: wszystkie karabiny i rewolwery wraz ze skrzynką amunicji zakopał sam, bez niczyjej pomocy. Lecz w to właśnie Niemcy z kolumny pancernej wierzyć nie chcieli.* (J. Andrzejewski Noc. Przed sądem.)

Jest ustęp tworem, który znamionują trzy jedności: *a*) jedność tematyczna, która się na tym zasadza, że treść ustępu organizuje się około wspólnego wątku myślowego; *b*) jedność fonetyczna, która się tym wyraża, że ustęp zawiera się między dwoma dłuższymi pauzami; jako czynnik odgraniczający ustęp może też współdziałać swoista wewnętrzna melodia i rytmika; *c*) jedność syntaktyczna, która się zasadza na strukturalnej współprzynależności składników treści myślowej ustępu do większej całości znamiennej jednością tematyczną i fonetyczną.

[1]) Těchto problémů se u nás dotýká stať Vlad. Skaličky, uveřejněná v časopisu Slovo a Slovesnost I, 193., str. 212 n.

O członkowaniu wypowiedzi na ustępy stanowi w pewnej mierze sama treść, ale też wola mówiącego. Ta sama bowiem treść może stanowić całość lub być rozczłonkowana na ustępy. Umiejętność dzielenia na ustępy stanowi znamię zdolności, czasem swoistości kompozycyjnej. Napisane utwory typu narracyjnego, opisowego, narracyjno-opisowego oraz monologowego poddają badaczowi ustępy rozgraniczone przez samego autora (a linea). Większe trudności nastręczają utwory dramatyczne ujęte w postać dialogu; wykrawanie ustępów w partiach dialogowanych zależy w pewnej mierze od oceny badacza, który musi przy tym uwzględnić moment znaczeniowy, syntaktyczny, ewentualne wskazówki interpretacyjne dla wykonawców (scenariusz). — W mowie żywej szczególną wartość mają wskazówki wymawianiowe: pauza i melodia.

Ustęp rozpada się na człony; i to jest właściwa jednostka dla analizy syntaktycznego stosunku nawiązania. Bo ustęp jest tylko w pewnym pośrednim stadium badawczym potrzebny, jako najczęściej już przez samego autora narzucona badaczowi strukturalna część wypowiedzi. Członem jest zdanie pojedyncze (równoważnik) albo złożone. Wyjątkowo człon jest zarazem ustępem. W związku z tym można wyróżnić ustępy jedno-, dwu-, trzy- itd. członowe. Powyżej podany przykład stanowi ustęp pięcioczłonowy. Poprzedzający go ustęp, który w ogóle otwiera opowiadanie „Przed sądem" stanowi przykład ustępu jednoczłonowego: *Działo się to w pierwszych dniach października trzydziestego dziewiątego roku.*

Analiza syntaktyczna ustępu ma wykryć stosunek nawiązania, z którego wynika funkcja syntaktyczna jego członów. Jest ten stosunek dwustronny: jedną stronę stanowi człon nawiązany (CN), drugą podstawa nawiązania (PN), na której tle zarysowuje się właśnie stanowisko i funkcja syntaktyczna badanego członu nawiązanego.

PN jest *A*) wśródustępowa; *B*) pozaustępowa. W wypadku *A* podstawę nawiązania stanowi: *a*) człon bezpośrednio poprzedzający, np. PN *Na wszystkie pytania leśniczy rudawickich lasów odpowiadał jednakowo.* CN *Broń, którą nie opodal...* (por. str. 1); *b*) człon niebezpośrednio poprzedzający, np. PN *Na wszystkie pytania leśniczy ... pod Zamościem.* CN *Piotr, przywykły od wielu lat ...* (por. str. 1); *c*) wątek ogólny ustępu. Tak np. w ustępie: *Oficerów było wśród nich dwóch, obaj poniżej trzydziestki. Siedzieli za stołem, nie zdjąwszy nieprzemakalnych płaszczy i szturmowych kasków. Już tym bojowym ubraniem stwarzali wrażenie, że naprędce złożony sąd polowy zakończy się natychmiast. Piotr stał po przeciwnej stronie stołu, po-*

nięðzy dwoma rosłymi żołnierzami. Sklepikarz z pobliskiej Rudawicy, Kaczyński, pobladły i zastraszony, służył kiepską niemczyzną za tłumacza. — podstawą nawiązania ostatniego zdania jest wątek ogólny całego ıstępu.

W wypadku *B*) podstawę nawiązania stanowi: *a*) Jakiś człon poprzedniego ustępu. Np. jeden z ustępów opowiadania kończy się zdaniami:... *Poradzili mu, żeby zakopał. Mieli nadzieję powrócić tu nieawem. Piotr zgodził się.* Następny ustęp zaczyna się zdaniem: *Noc natała, gdy zabrał się do zakopywania.* Jego podstawę nawiązania staıowi ostatni człon ustępu poprzedniego. *b*) Wątek ogólny ustępu poprzedniego. Tak np. po ustępie zacytowanym pod *A c* (str. 2) zaczyna ię następny członem: *Zadawał pytania starszy z oficerów, porucznik,* lla którego podstawą nawiązania jest wątek ogólny całego poprzedzającego ustępu. *c*) Wątek ogólny całego ubiegłego kontekstu, w który nogą wchodzić, dziesiątki, setki, tysiące zdań pojedynczych i złożoych. Kiedy Mickiewicz w 892 w. I ks. „Pana Tadeusza" pisze: *Takie były zabawy, spory w owe lata wśród cichej wsi litewskiej....* nawiązuje to zdanie do treści zawartej w poprzedzających wierszach 14 — 891. A kiedy XXIV, tj. ostatni rozdział „Ksiąg Narodu i Pielgrzymtwa Polskiego" zaczyna od słów: *Te są księgi Narodu i Pielgrzymtwa Polskiego, nie wymyślone, ale zebrane z dziejów polskich, i z pism, z opowiadań, i z nauk Polaków, ludzi pobożnych i poświęconych za Ojczyzę, Męczenników, Wyznawców i Pielgrzymów.* — nawiązuje to zdanie o treści całego dzieła.

W strukturze syntaktycznej partii dialogowych wyróżnić trzeba eszcze o g n i w a. Jest to człon lub zespół członów wypowiedziany jednoazowo przez tego samego rozmówcę (symbol [ ]). Wstawkę dialogową plecioną w przedstawienie narracyjne lub opisowe będziemy uważać lbo za część ustępu, albo za odrębny ustęp, o czym rozstrzyga znazenie i sytuacja kompozycyjna.

Osobliwy człon stanowi z d a n i e s p l e c i o n e, które zespala w całość zdanie w p r o w a d z a j ą c e i zdanie p r z y t o c z o n e; jest to mieszana dnostka strukturalno-syntaktyczna narracyjno-dialogowa, np. *Kuiłem go — rzekł dyrektor z satysfakcją ukrywaną dyskretnie — w Monaıium.* (Żeromski). Symbol $\{[1a]\ 2\ [1b]\}$; może być $\{[1]\ 2\}$ albo $\{1\ [2]\}$; yfra w małych klamrach oznacza zdanie przytoczone, cyfra bez klamr lanie wprowadzające; duże klamry zamykają całość zdania splelonego, wchodzącą jako człon w skład ustępu. Za podstawę stosunku rukturalnego zdania splecionego do uprzedniego kontekstu bierze ę zdanie wprowadzające.

Analizując stosunek nawiązania szukamy odpowiedzi na dwa pytania: 1. Jak jest wyrażony syntaktyczny stosunek CN do PN? 2. Jaką funkcję pełni dany CN w stosunku do swojej PN? Idzie tedy o formę i funkcję stosunku nawiązania.

I. Forma stosunku nawiązania.

Stosunek nawiązania wyraża się jakimś wskaźnikiem lub jakimiś wskaźnikami nawiązania. Rozróżniam trzy jego rodzaje:

1. Wskaźnik nawiązania gramatyczny, a w szczególności:

a) Spójnik, np. PN *Prawdą żywą staje się tylko przeżycie, pozadoświadczalne wyczucie, które się w samym fakcie życia objawia.* CN *Prawda zatem jest nieskończoną i objawiającą się, jak nieskończonym i objawiającym się jest życie.* (Górski) PN *I w tym momencie odkrył prawdę, która go męczyła od dawna.* CN *Że jednym w życiu przypada — zmysł moralny, drugim — zmysł rzeczywistości.* (Breza).

b) Zaimek (rzeczownikowy, przymiotnikowy, przysłówkowy) anaforyczny, tzn. odnoszący się do jakiegoś składnika czy ich zespołu w uprzednim kontekście, np. PN *Zadawał pytania starszy z oficerów, porucznik.* CN *Jego ciemna twarz sportowca o rysach twardych i regularnych wyrażała chłód i pogardę.* (Andrzejewski).

c) Słowna forma orzeczenia w CN, której podmiotu szukać należy w jakimś składniku lub w całości treści PN, np. PN *W południe przyszedł z Rudawicy Karol Walicki.* CN *Chciał uprzedzić Piotra o Niemach.* (Andrz). PN *Dziewczyna zaśpiewała.* CN *Podobało się.* — PN *Napisałem nową książkę.* CN *Znalazła uznanie.*

d) Przydawka, okolicznik lub dopełnienie, których podstawa określona znajduje się w PN, podmiot, którego orzeczenie znajduje się w PN, np. PN *Z seminarium duchownego idą klerycy.* CN *Na spacer.* CN. *Po obiedzie.* CN *Parami, w pierwszych dwójkach najwyżsi, potem coraz niżsi . . .* PN *Przechodzą koło mnie, ale żaden z nich nie patrzy się na bok.* CN *Przed siebie albo w ziemię.* PN *Rozmawiają cicho, a na końcu idzie stary ksiądz.* CN *Sam jeden, mały, kulejący.* CN *Ostatni.* CN *Jak amen na końcu pacierza.* (Nowakowski).

e) Pytający charakter PN, na co wskazują pytające zaimki fleksyjne, których forma gramatyczna przesądza formę gramatyczną odnośnego składnika w CN, np. PN *Kto przyszedł?* CN *Piotr.* PN *Do kogo?* CN *Do brata.*

2. Wskaźnik nawiązania leksykalny, który się znajduje w PN, albo w CN, albo w PN i CN. Wskaźnik leksykalny stanowią:

a) Wyraz lub wyrażenie o znaczeniu niezupełnym, np.

owiedzieć, przypatrywać się, podobny, inaczej;* także zaimek *to* w pew-
nych pozycjach, np. PN. *Na wszystkie pytania leśniczy rudawickich
'asów odpowiadał jednakowo.* CN *Broń, którą nie opodal* itd. (por. str. 1).
Składnik *odpowiadał* pozwala nam rozumieć człon nawiązany jako
treść tej odpowiedzi. W takim znów wypadku: PN *Działo się to w pierw-
szych dniach października trzydziestego dziewiątego roku.* CN *Na
wszystkie pytania leśniczy* itd. leksykalnym wskaźnikiem nawiązania
w PN jest wyraz *to*; czym było owo *to*, wyjaśnia właściwie cały utwór,
ale przede wszystkim pierwszy człon drugiego ustępu.

b) Wyraz lub wyrażenie w CN, które w stosunku do odpowied-
nika w PN ma stanowić jego synonim, np. *Mickiewicz — poeta —
wieszcz — autor „Pana Tadeusza"*. Np. PN *Na wszystkie pytania leś-
niczy* ... itd. CN *Piotr, przywykły od wielu lat* ... itd. Właśnie wyrazy:
leśniczy i *Piotr* są takimi synonimami w kontekście.

c) Wyraz lub wyrażenie korespondujące; rozumiem przez
nie taki wyraz w CN, który z uwagi na swoje znaczenie domaga się
istnienia jakiegoś wyrazowego odpowiednika albo pewnej swoistej
treści myślowej w PN, jako w swoim poprzedniku, np. *po wtóre* wy-
maga *po pierwsze, naprzód, wpierw* itp.; *potem* wymaga jakiejś sprawy
chronologicznie uprzedniej, już odbiorcy znanej; *z boku* wymaga
w opisie jakiegoś już poprzednio podanego punktu orientacyjnego itp.
Wyrazy i wyrażenia korespondujące mogą być pojedyńcze, np. *potem,
z dołu*; podwójne, np. *z jednej strony — z drugiej strony*; wielokrotne,
np. *po pierwsze, po wtóre, po trzecie* itd.; *naprzód — potem — w końcu.*
Np. *Dopiero wiosną roku następnego Malecki całkiem niespodzianie
wśród szczególnych okoliczności spotkał Irenę.* (Andrzejewski.)

d) Pytający zaimek nieodmienny lub pytająca partykuła
w PN, np. PN *Kiedy wyjeżdżasz?* CN *Jutro.* PN *Czy pójdziesz z nami
do teatru?* CN *Tak.* Może to być także fleksyjny zaimek pytający,
ale pod tym warunkiem, że CN całą swoją treścią, a nie za pośred-
nictwem jednego tylko swojego składnika uzgodnionego gramatycznie
z tym zaimkiem pytającym, odpowiada na pytanie PN, np. PN *O czym
mówisz, Rembrandcie?* CN *Jeżeli to jest rzeczywistość, to szkoda, że nie
jest ona snem.* (Brandstaetter.)

3. Wskaźnik nawiązania tematyczny zawiera się w samej treści
członu, która nie skierowana ku PN wskaźnikiem gramatycznym lub
leksykalnym przecież stanowi razem z nią sensowną całość. Np. PN
Oficerów było wśród nich dwóch... pomiędzy dwoma rosłymi żołnierzami.
(por. str. 2) CN *Sklepikarz z pobliskiej Rudawicy, Kaczyński, służył kiepską
niemczyzną za tłumacza.* (Andrzej.) PN *Pójdziesz na koncert?* CN *Nie wiem.*

II. Funkcja członu nawiązanego.

Dwie są podstawowe funkcje CN: przyłączająca i włączająca.

A. O funkcji przyłączającej mówimy wtedy, gdy treść myślowa CN jest gramatycznie samoistna i znaczeniowo samowystarczalna, ponieważ nie ma w nim żadnego składnika wspólnego z PN, a stosunek nawiązania polega na strukturalnej współprzynależności CN i PN, które wchodzą do większej całości znamiennej jednością tematyczną członu nawiązanego z podstawą nawiązania wśródustępową lub pozaustępową. Taka treść jest po prostu i tylko przyłączona do innej treści celem rozbudowy większej całości, ale z zachowaniem swojej odrębności i niepodrzędności. Funkcja przyłączająca wyraża się tematycznym wskaźnikiem nawiązania. Np. PN *Oficerów było wśród nich dwóch... pomiędzy dwoma rosłymi żołnierzami.* (por. str. 2) CN *Sklepikarz z pobliskiej Rudawicy, Kaczyński, służył kiepską niemczyzną za tłumacza.* W dialogu, jeśli CN z funkcją przyłączającą stanowi odpowiedź na treść PN, nabywa on dodatkowo funkcji odpowiadającej, np. PN *Pójdziesz na koncert?* CN *Nie wiem.*

B. O funkcji włączającej mówimy wtedy, gdy treść myślowa CN nie jest znaczeniowo samowystarczalna, a często nie jest także gramatycznie samoistna, ponieważ staje się zrozumiałą dopiero na tle jakiegoś składnika, składników lub całości PN; aby spełnić swoją funkcję komunikatywną, musi być ona w tę PN włączona. Funkcja włączająca wyraża się gramatycznym lub leksykalnym wskaźnikiem nawiązania. W zależności od jego rodzaju możemy wyróżnić kilka różnych odcieni funkcji włączającej.

1. Przy wskaźniku gramatycznym.

a) Jeśli wskaźnik gramatyczny jest wyrażony w CN spójnikiem, to człon przez niego wprowadzony ma tę samą funkcję, jaką by miał stanowiąc drugi człon zdania współrzędnie złożonego lub też zdanie podrzędne w dwuczłonowym zdaniu podrzędnie złożonym. A więc będzie to funkcja: łączna, rozłączna, przeciwstawna, wynikowa, czasowa, przyczynowa itp. Np. PN *Tak musisz ty przeć zawsze, by otworzyć duszę swą ku wieczności.* CN (PN) *Ale to musi być wieczność, co podciąga twą siłę i piękność, a nie pragnienie wzrostu.* CN *Gdyż w pierwszym razie rozwijasz się w przepychu czystości, w drugim kamieniejesz w forsownej pasji osobistej postawy.* (Górski.)

b) Jeśli wskaźnik gramatyczny wyrażony jest w CN zaimkiem anaforycznym, CN ma funkcję anaforyczną, tzn. jego treść odnosi się do wskazanego przez zaimek składnika PN, a za jego po-

średnictwem do treści całej PN, albo też bezpośrednio do całej treści myślowej PN. W zależności od tego, czy ten zaimek jest wskazujący (jak najczęściej), czy też pytający, rozróżnimy anaforę parataktyczną i anaforę hipotaktyczną. Np. PN *Z daleka, poprzez spokój lasu, niosło się głuche dudnienie artylerii.* CN *To w okolicach Kocka broniła się otoczona dywizja generała Kleberga, ostatnia z rozbitej i pokonanej armii polskiej.* (Andrzej.) PN *Zadawał pytanie starszy z oficerów, porucznik.* CN *Jego ciemna twarz sportowca o rysach twardych i regularnych wyrażała chłód i pogardę.* (Andrzej.) PN *Pamiętała w tej chwili wyłącznie o sobie.* CN (PN) *O sobie jako kobiecie.* CN *Za którą się każdy ogląda.* (Breza.)

W dialogu spotykamy osobliwy rodzaj anafory parataktycznej, której wskaźnikiem jest zaimek osoby drugiej: *ty, wy, twój, wasz,* odnoszący treść członu do rozmówcy nazwanego w jakimś składniku PN, np. PN *Panie nasz, więcej niźli sprawiedliwy, przebaczający zapomnieniem winy ... Nie bądź nam sędzią — a bądź pobłażliwy!* CN *Zbyt nieszczęśliwe są Twoje złe syny ...* (Staff.)

c) Jeśli wskaźnik gramatyczny wyrażony jest orzeczeniem, którego podmiot nie jest w CN wyrażony, a stanowi go podmiot lub inny składnik, lub całość treści PN, to CN pełni funkcję rozwijającą, tzn. włącza się w kontekst PN, ale właściwie dorzuca nowy szczegół toku tematycznego. Np. PN *Piotr nic z tego nie widział.* CN *Od początku śledztwa wpatrywał się uporczywie w podłogę.* (Andrz.) Ten rodzaj nazwiemy funkcją rozwijającą przy wspólnym podmiocie. PN *Napisałem nową książkę.* CN *Znalazła powszechne uznanie.* PN *Dziewczyna zaśpiewała.* CN *Podobało się.* Ten rodzaj nazwiemy funkcją rozwijającą przy przejętym podmiocie.

d) Jeśli wskaźnik gramatyczny jest wyrażony jakąkolwiek częścią zdania inną, niż orzeczenie, której nadrzędnika trzeba szukać dopiero w jakimś składniku PN, to CN pełni funkcję rozwijającą określeniową lub przy przejętym orzeczeniu. Np. PN *Jeszcze z białego czoła bogini nie zdążyła odejść mądra o tym zaduma, a już wielka radość dziewicza pachnie z jej ust rozmarzonych.* CN (PN) *W uśmiechu ich zamyka się wyraz uwielbienia.* CN *Dla miłości szczęśliwej.* CN *Dla uczestnictwa wolnego ducha i wolnego ciała w życiu bezgrzesznej przyrody.* (Żeromski.) PN *Cisza ogarnęła już dwór.* CN *Bezdenna cisza zimowa.* (Żer.)

e) Jeśli wskaźnikiem gramatycznym jest fleksyjny zaimek pytający w PN, któremu w treści CN odpowiada jakiś składnik uzgodniony formalno-gramatycznie, to CN pełni funkcję rozwijającą o spec-

jalnym odcieniu odpowiadającym. Np. PN *O czym myślisz, Janie?* CN *O tobie.*

2. Przy wskaźniku leksykalnym.

Przy wskaźniku leksykalnym funkcja CN jest zawsze prócz włączającej uzupełniająca. Tu zaś można zauważyć następujące odcienie:

a) Jeśli wskaźnikiem nawiązania jest jakiś wyraz o znaczeniu niezupełnym w PN, a CN stanowi całą swoją treścią myślową uzupełnienie tego właśnie wyrazu niezupełnego, będzie to funkcja uzupełniająca podmiotowa lub dopełnieniowa. Np. PN *Działo się to w pierwszych dniach października trzydziestego dziewiątego roku.* CN *Na wszystkie pytania ...* (por. str. 1), funkcja uzupełniająca podmiotowa. PN *Na wszystkie pytania leśniczy rudawickich lasów odpowiadał jednakowo.* CN *Broń, którą ...* (por. str. 1) funkcja uzupełniająca dopełnieniowa.

b) Jeśli w dialogu wskaźnikiem nawiązania jest zaimek pytający fleksyjny, który nadaje charakter pytania PN, a CN odpowiada temu wskaźnikowi całą swoją treścią, a nie jednym tylko składnikiem formalno-gramatycznie uzgodnionym, to funkcja uzupełniająca podmiotowa lub dopełnieniowa ma dodatkowy odcień odpowiadający. Np. PN *O czym ty marzysz, Rembrandcie?* CN *Jeżeli to jest rzeczywistość, to szkoda, że nie jest ona snem.* (Brandst.) funkcja uzupełniająca dopełnieniowa odpowiadająca.

c) Jeśli leksykalnym wskaźnikiem nawiązania jest wyraz lub wyrażenie korespondujące w CN, ewentualnie także w PN, to funkcja uzupełniająca ma odcień korespondujący. np. PN *Zadawał pytania starszy z oficerów, porucznik.* CN *Drugi oficer, płowy blondyn o wyglądzie pruskiego junkra, wsparłszy się szerokimi plecami o ścianę, obojętnie spoglądał przez ramię w okno.* (Andrzej.)

d) Jeśli leksykalnym wskaźnikiem nawiązania jest w PN zaimek pytający nieodmienny lub partykuła pytająca, to funkcja CN jest uzupełniająca korespondująca odpowiadająca, np. *Kiedy wyjeżdżasz z Krakowa?* CN *Jutro.* PN *Czy pójdziesz z nami do teatru?* CN *Tak.*

e) Jeśli wskaźnikiem leksykalnym w PN jest wyraz o znaczeniu niezupełnym, należący do typu „vocabula dicendi", a CN stanowi przytoczenie czyichś słów lub myśli w postaci niezawisłej, to CN ma funkcję uzupełniającą z odcieniem przytaczającym, np. *Wtem usłyszał stłumiony szept Kaczyńskiego.* CN -- *Panie leśniczy!* (Andrz.)

f) Jeśli wskaźnikiem nawiązania w CN jest wyraz o charakterze synonimu, to CN pełni funkcję uzupełniającą synonimizującą, np. PN *Wtem usłyszał szept Kaczyńskiego...* CN *Sklepikarz stał tak blisko, iż buty jego znalazły się w zasięgu widzenia Piotra.* (Andrz.)

W dialogu mają niektóre człony prócz omówionych powyżej funkcji jeszcze specyficzną funkcję z natury rozmowy wynikającą. Jest nią mianowicie: *a*) funkcja wywołująca, która sprawia, że dany człon staje się swoistą PN wymiany zdań; *b*) funkcja replikująca, która stanowi o swoistym dla dialogu włączeniu się w kontekst rozmowy. Np. A. *W domu wszyscy zdrowi?* (funkcja wywołująca) B. *Zdrowi.* (f. replikująca). A. *Titia?* (f. wywoł.) B. *Chodzi już do szkoły.* (f. repl.) — A. *Długo nie widzieliśmy się.* (f. wywoł.) B. *Długo.* (f. repl.) A. *Ostatni raz widziałem cię ...* (f. wywoł.) B. *Przed dwoma laty w Kloveniersdoelen.* (f. repl.) (z Brandstaettera). — Przykłady pouczają, że funkcja wywołująca wcale nie musi mieć charakteru zapytania, a replikująca nie jest równoznaczna z odpowiadającą.

Przy analizie stosunku nawiązania należy mieć jeszcze na uwadze następujące szczegóły:

1. Ten sam człon może mieć więcej, niż jedną funkcję. Tak np. PN *Chciał* (scil. Walicki) *uprzedzić Piotra o Niemcach.* CN *Przyniósł poza tym ćwiartkę chleba, parę jajek i kawałek masła.* CN ma funkcję rozwijającą przy wspólnym podmiocie i funkcję anaforyczną parataktyczną.

2. Jeżeli CN jest zdaniem złożonym, bierzemy pod uwagę przede wszystkim wskaźnik nawiązania w zdaniu głównym; wskaźnik nawiązania w zdaniu pobocznym uwzględnimy tylko wtedy, gdy dzięki temu stosunek strukturalny zyskuje na jasności i to pod warunkiem, że ten wskaźnik w zdaniu pobocznym odnosi się do jakiegoś składnika PN, a więc wychodzi poza dany człon.

3. Człon, który stanowi PN dla innego, nie musi być w jego sąsiedztwie, czyli CN nie musi następować bezpośrednio po swojej PN. Np. 1. *W południe przyszedł z Rudawicy Karol Walicki.* 2. *Chciał uprzedzić Piotra o Niemcach.* 3. *Przyniósł poza tym ćwiartkę chleba, parę jajek i kawałek masła.* 4. *Piotr zaprowadził go na podwórze i pokazał miejsce, w którym wykopany został dół.* 5. *Wolał, żeby prócz niego jeszcze ktoś drugi wiedział o ukrytej broni.* (Andrzej.) Tutaj człon 2. nawiązuje do 1., 3. do 2., ale 4. znów do 1. a 5. do 4. (Symbolicznie uwydatni się to łukiem dolnym, który łączy PN z CN oraz · po tym członie, którego następca nie z nim właśnie pozostaje w najbliższym stosunku nawiązania, np.

1 : — : 2 : ← : 3 · ← 4 : — : 5

Wyniki rozważań artykułu podaję

		FORMA NAWIĄZANIA
Wskaźnik nawiązania	gramatyczny	spójnik
		zaimek
		orzeczenie
		inna część zdania niż orzeczenie
		fleksyjny zaimek pytający
	leksykalny	wyraz ze znaczeniem niezupełnym
		fleksyjny zaimek pytający
		wyraz lub wyrażenie korespondującc
		zaimek pytający nieodmienny lub partykuła pytająca
		wyraz typu „vocabula dicendi“
		wyraz synonimiczny
	tematyczny	w opowiadaniu lub w opisie
		w dialogu

w następującym zestawieniu:

<table>
<tr><th colspan="4">FUNKCJA NAWIĄZANIA</th></tr>
<tr><td rowspan="13">włączająca</td><td colspan="2">odnośnego zdania współrzędnego lub podrzędnego, mianowicie
łączna ∧
przeciwstawna ><
rozłączna <>
wynikowa >>
okolicznościowa *</td><td rowspan="17">W dialogu ponadto:
wywołująca [•]
replikująca [.]</td></tr>
<tr><td colspan="2">anaforyczna parataktyczna ←</td></tr>
<tr><td colspan="2">anaforyczna hipotaktyczna ←|</td></tr>
<tr><td rowspan="4">rozwijająca</td><td>przy wspólnym podmiocie :—:</td></tr>
<tr><td>przy przejętym podmiocie :—</td></tr>
<tr><td>określeniowa lub przy przejętym orzeczeniu —:</td></tr>
<tr><td>odpowiadająca R—</td></tr>
<tr><td rowspan="6">uzupełniająca</td><td>podmiotowa lub dopełnieniowa |→P |→D</td></tr>
<tr><td>podmiotowa lub dopełnieniowa odpowiadająca R|→P R|→D</td></tr>
<tr><td>korespondująca ←||</td></tr>
<tr><td>korespondująca odpowiadająca R ←||</td></tr>
<tr><td>przytaczająca :→</td></tr>
<tr><td>synonimizująca =</td></tr>
<tr><td rowspan="4">przyłączająca</td><td colspan="2">do jednego z członów +</td></tr>
<tr><td colspan="2">do wątku wspólnego ×</td></tr>
<tr><td colspan="2">zwyczajna: zaczynająca nowy fragment rozmowy, tzn. kiedy człon nie włącza się w poprzednik z funkcją replikującą, ani w ostatni człon kontekstu z funkcją wywołującą ○</td></tr>
<tr><td colspan="2">odpowiadająca R+</td></tr>
</table>

4. Jeśli CN znajduje swoją PN poza ustępem, można to oznaczyć haczykiem (z ewentualnie umieszczoną u jego górnego ramienia cyfrą ustępu i członu, w którym znajduje się ta PN). Np.

Wstrząsnął nim chłód. Otworzył oczy. W izbie, podobnie jak na dworze było niebiesko. Sprawiało to wrażenie, że nic jej wnętrza nie odgradza od zmierzchu. Żar papierosa nikłym blaskiem oświetlał siedzącego przy oknie żołnierza, jego twarz nieobecną, znieruchomiałą w zapatrzeniu.

Piotr poruszył się. Tamten drgnął i szybko się ku niemu obrócił. Po chwili wstał i podszedł bliżej. Spoglądali na siebie w milczeniu.

PN dla zdania *Tamten drgnął* itd. zawiera się w zdaniu ze składnikiem *żołnierza*. Cztery zdania ostatniego ustępu tak by się oznaczyło symbolami:

1⌉ ← 2 : — : 3 :=: 4

Analizę syntaktyczną dłuższej wypowiedzi ze względu na stosunek nawiązania można rozszerzyć poza stosunki między członami na strukturalne stosunki między *ustępami*. Znajdujemy tu te same wskaźniki i funkcje, które się poznało i opisało w stosunkach między członami jednego ustępu.

Przykład analizy 11 ustępów opowiadania J. Andrzejewskiego „Przed sądem".

A. *Tekst.*

I.

(1) Potem, późnym już wieczorem, Karol odprowadza Piotra do leśniczówki. (2) Idą lasem. (3) Pada marcowy deszcz. (4) Ziemia paruje świeżą wilgocią. (5) Powiew wiatru znad łąk za Rudawicą jest łagodny i ciepły. (6) Wysoko ponad chmurnym niebem, jak gdyby do innego, doskonalszego nieba należąc, prześwituje kilka nieśmiałych gwiazd.

(7, 8, 9) — Popatrz! — odzywa się Karol — już niedługo będzie wiosna.

(10, 11) — Tak wygląda — potwierdza Piotr.

II.

(1) Wstrząsnął nim chłód. (2) Otworzył oczy. (3) W izbie, podobnie jak na dworze, było niebiesko. (4) Sprawiało to wrażenie, że nic jej wnętrza nie odgradza od zmierzchu. (5) Żar papierosa nikłym blaskiem oświetlał siedzącego przy oknie żołnierza, jego twarz nieobecną, znieruchomiałą w zapatrzeniu.

III.

(1) Piotr poruszył się. (2) Tamten drgnął i szybko się ku niemu obrócił. (3) Po chwili wstał i podszedł bliżej. (4) Spoglądali na siebie w milczeniu.

IV.

(1, 2) — Zigaretten? — spytał Niemiec.

(3) Piotr skinął głową. (4) Gdy żołnierz podsunął paczkę, wziął jednego. (4) Ledwie dotknął nim ust, od razu poczuł, jak bardzo wargi ma obrzęknięte i obolałe. (6) Odpalił jednak od żołnierza i zaciągnął się. (7) Zakrztusił się natychmiast i rozkaszlał. (8) Każde poruszenie ostrym bólem łamało mu głowę i piersi. (9) Wreszcie uspokoił się, lecz bał się wyprostować, aby znowu bólu nie rozjątrzyć. (10) Papieros, który wypadł mu z ręki, żarzył się na podłodze. (11) Żołnierz przygniótł go butem. (12) Ciągle przypatrywał się Piotrowi. (13) Na koniec wolno i z namysłem powiedział:

(14) — Umierać ... nie chce? (15) Nie ... szkoda ...

V.

(1) Piotr nie poruszył się. (2) Umierać? (3) To słowo, wymówione ze złym, śmiesznym akcentem, wydało mu się puste, nic nie wyrażające.

VI.

(1) — Moje życie wcale nie jest ciekawe — (2) mówi Piotr.

(3) Karol spogląda na niego.

(4) — Cóż ty możesz o tym wiedzieć?

(5) — A kto ma wiedzieć?

(6) Karol milczy. (7) Dopiero po chwili odzywa się z wolnym namysłem:

(8) Nie zawsze wiemy, co jest w naszym życiu ważne.

(9) Piotr wstaje nagle i zatrzymuje się przy otwartym oknie.

(10) — Kiedy w moim życiu naprawdę nie ma nic ważnego. (11) Ja nie jestem ważny, to wszystko.

(12) Patrzy w noc. (13) Sierpniowa gwiazda toczy się po niebie jak strumień ognisty. (14) Smuga mgły pod lasem rozpościera się tak równo, jakby bielała tam płytka woda. (15) Piotr siada na oknie.

(16) — Owszem, lubiło mnie wielu ludzi. (17) Ale dla żadnej kobiety ani dla żadnego mężczyzny nie jestem niezbędny. (19) Mogę być, mogę nie być, to na jedno wychodzi.

(2) Spogląda dalej na podwórze. (21) W pewnej chwili słyszy, że Karol wstaje. (22) Chodzi teraz po izbie.

(23) — Lelek przeleciał — (24) zauważa Piotr.

(25) Karol zatrzymuje się.

(26) — Ja myślę — (27) zaczyna z poprzednim namysłem — (26*b*) że owszem, to jest ważne być niezbędnym dla jakiegoś człowieka. (28) Ale może jeszcze więcej znaczy, gdy ktoś drugi jest niezbędny.

(29) Piotr wychyla się i przesuwa dłoń po szorstkich słonecznikach rosnących pod oknem.

(30) — Bałbym się tego.

(31) Karol spogląda na niego ze zdziwieniem.

(32) Dlaczego?

(33) Chwila ciszy.

(34) — Dlaczego — (35) powtarza.

(36) Piotr wyłuskuje niedojrzałe, miękkie ziarna i ciska je za okno, w zielony gąszcz.

(37) — Nie wiem — (38) odpowiada wreszcie. (39) — Ale bałbym się.

VII.

(1) Naraz od strony lasu dobiegł Piotra warkot motoru. (2) Jednocześnie usłyszał własny głos wymawiający nazwisko Karola. (3) Nim otworzył oczy, zdał sobie sprawę, że Niemcy jadą po Karola do Rudawicy. (4) W izbie było mroczno, za oknem stała noc. (5) Chciał podnieść się, biec, odwołać oskarżenie. (5) Ale zbrakło mu sił. (7) Tylko świadomość pracowała w nim coraz sprawniej i jaśniej.

VIII.

(1) Wtem, gwałtownie zgrzytając hamulcami, samochód zatrzymał się przed leśniczówką.

....

IX.

(1) Żołnierze mówili coś między sobą, naradzali się najwidoczniej, który z nich ma wykonać egzekucję. (2) Nagle Piotr uczuł na dłoni rękę Karola. (3) Targnął nim ból, jakiego nie znał dotąd. (4 Ręka mu zadrżała.

(5) — Nie bój się! — (6) pochylił się ku niemu tamten.

X.

(1) Nie zdążył odpowiedzieć, gdy pchnięto go w plecy karabinem. (2) Posłusznie, ścierając machinalnie dłonią krew z twarzy, ruszył przed siebie. (3) Blask latarni wąską smugą oświetlał drogę. (4) Jednak potknął się parę razy o kamienie. (5) Prowadzono ich w głąb podwórza. (6) Piotr chociaż nie oglądał się za siebie, czuł, że Karol idzie za nim.

(7) — Pamiętaj — (8) usłyszał naraz blisko jego ściszony głos — (7*b*) nawet to może być nadzieją . . .

XI.

(1) Cisza stała w ciemnościach. (2) Spomiędzy tupotu podkutych butów Piotr wyraźnie wychwytywał własne kroki, a za sobą każdy krok Karola. (3) Wtem poza nim ktoś począł głośno gwizdać. (4) Piotr odruchowo przystanął. (5) Był pewien, że rozpoznał głos porucznika

(6) Schnell, schnell! — (7) pchnął go najbliższy żołnierz. (8) Potknął się znowu, lecz nim dalej ruszył, zdążył się odwrócić i spojrzeć na Karola. (9) Ten także słuchał.

B. Obraz stosunków nawiązania w obrębie ustępów:

I. ←|| 1 :—: 2 + 3 + 4 + 5 + 6 + {[7] 8 [9·]} + {[.10] 11}

II. ← 1 :— 2 + 3 ← 4 + 5

III. + 1 ⌐← 2 :—: 3 :—: 4

IV. +{[1·] 2} + 3 :—: 4 :—: 5 ⟩⟨ 6 :—: 7 ← 8 · ←|| 9 + 10 ← 11 :—: 12 :—: 13 :→ [14 + 15]

V. +1 + 2 ← 3

VI. +{^{A}[1·] 2} ← 3 + ^{B}[4·] + ^{A}[.5] + 6 ←|| :—: 7 :→ ^{B}[.8] + 9 + ^{A}[.10 + 11] · :—: · :—; 12 + 13 + 14 + 15 + ^{A}[16 ⟩⟨ 17 :—: 18 :—: 19] · :—: 20 :—: 21 :— 22 ← {[23] 24} + 25 + {^{B}[26] 27} ^{B}[⟩⟨ 28·] + 29 + ^{A}[.← 30] ← ← 31 + ^{B}[32·] + 33 · :— [34·] 35} + 36 :—: {^{A}[.37] 38} [⟩⟨ 39]

VII. +1 ←|| :—: 2 :—: 3 + 4 · :—: 5 ⟩⟨ 6 ← 7

VIII. ←|| 1

— —

×IX. ×1 + 2 ← 3 ⌒ 4 :— {[5] 6}

X. ⌝1 :—: 2 + 3 · ⟩⟨ 4 —: 5 + 6 :—: {[7·] 8}

XI. ×1 + 2 ←|| :—: ← 3 + 4 :—: 5 + {[6] 7} · :—: 8 :— 9

C. Obraz stosunków nawiązania między ustępami:

←|| I ← II + III + IV + V × VI + VII ←|| VIII

. . . .

×IX ⌝ X × XI

Zenon Klemensiewicz

K ediční metodice staroslověnských textů.

1. Otázka metody při vydávání staroslověnských (a podobně i jiných slovanských) textů je značně důležitá, i když se na př. linguistiky nebo literární historie atd. dotýká jen nepřímo. Vztahuje se spíše k organisaci a usnadnění prací o staroslověnštině jako o jazyku i o všem ostatním, co s tímto starobylým obdobím slovanské kultury souvisí. Ať učiníme předmětem zkoumání staroslověnštinu s hlediska historické linguistiky, ať hledíme tedy na jazyk oněch starobylých památek jako na jazykový systém, určený sociálně a historicky fakty z té doby, kdy vznikl a žil jako jazyk spisovný, v kterém pak hledáme jisté zákonitosti a vztahy, nebo ať jej zkoumáme s širšího filologického hlediska, dále s hlediska literárně nebo kulturně historického, theologického (liturgie i církevní organisace) atd., vždy bude nutno založiti každé takové zkoumání na materiálu a theoretické úvahy materiálem podepřít nebo revidovat. Samo objevování staroslověnského materiálu, v minulém století tak epochální, jeho vypisování, třídění a publikování může být neobyčejně důležité a záslužné i zajímavé, ale nebude nikdy cílem jakéhokoli zkoumání: může být k němu jen základnou a prostředkem. Materiál nám nejvíce poskytují rukopisné památky, které se do dnešních dob zachovaly, a to nejen památky nejstarší, tak zvané kanonické, nýbrž důležité jsou i památky období mladších, které mohou zachovávat — a v jistých případech skutečně zachovávají — texty velmi starobylé. Jeví se proto jako krajně důležité, aby starobylé i mladší texty byly vydány takovým způsobem a tak hojně, aby všestranné zkoumání nejen nebylo ztěžováno, nýbrž v každém směru usnadňováno.

Že stupeň poznání staroslověnského jazyka (o jazykové poznání nám zde jde především, protože staroslověnské texty mají největší význam pro bádání jazykozpytné) přímo závisel na možnosti poznání starobylých textů z důležitých rukopisů, to dobře ukazuje rozdíl mezi popisem staroslověnštiny, jak jej podal Dobrovský (v Institutiones linguae slavicae dialecti veteris, Vídeň 1822) a Vostokov (ve spise Разсужденie о славянскомъ языкѣ, Moskva 1820). Dobrovský se opíral hlavně o rukopisy mladší, chované ve Vídni a porůznu jinde, ale nemohl použít přímo faktů

z evangelistáře Assemanova, ač o něm věděl, kdežto Vostokov založil svůj popis především na starobylém evangelistáři Ostromírově. Proto je jeho popis přesnější než popis Dobrovského [1]).

Na kvalitě vydání staroslověnských textů závisí nejen kvalita filologických a linguistických prací o staroslověnštině, nýbrž přímo jejich cena. To názorně ukazuje na př. práce bystrého filologa P. Langa (Jazykovědecký rozbor Euchologia Sinajského, Zprávy o cís. král. real. a vyšším gymnasii v Příbrami 1888, str. 1—53, 1889, str. 1—80 a 1890, str. 1—53), která byla založena na vadném vydání Geitlerově (z r. 1882). Nové vydání tohoto textu, pořízené J. Frčkem (Patrologia orientalis XXIV, 1933 a XXV, 1939), a především R. Nahtigalem podle nových snímků (Euchologium Sinaiticum II, 1942), ukázalo, že tato pilná práce se hemží chybami a že je tudíž pro další bádání bez ceny [2]).

Ale jsou ještě jiné důvody, pro které je nutno, abychom si povšimli ediční metodiky staroslověnských textů. Dosavadní vydání těchto textů ani zdaleka nedostačují, nevyhovují požadavkům, které na ně různé bádání klade a nepředstavují proto vydání konečné. Čas od času se přistupuje k vydáním novým, pravidelně tehdy, když vadná ediční technika je na každém kroku zřejmá. I když leckteré závady dosavadních vydání můžeme připsati na vrub pokroku organisace vědecké práce vůbec, přece mnoho z těch závad je způsobeno nedostatkem pevné ediční metody. K edičním pracím přistupují pracovníci obyčejně v edičních pracích nijak neškolení; ediční metoda je pak ponechána zcela jejich subjektivnímu názoru o tom, co by v novém vydání nemělo chybět a jak by mělo být uspořádáno, výsledek edičních prací bývá často hodnocen podle požadavku maximální přesnosti v reprodukci a v hojnosti nejrozmanitějších poznámek, které jsou připojeny. Výsledek ediční práce je tedy takto často vlastně měřen osobními schopnostmi vydavatelovými (smysl pro úzkostlivou přesnost, neroztržitost atd.). A poněvadž ediční práce obyčejně nemají dostatek pracovníků, jsou namáhavé a ani svou problematikou nelákají tak jako vlastní práce badatelské, je nehospodárné, jestliže jakákoli ediční práce přichází nazmar jen proto, že nebyla metodicky dobře založena nebo že nebyla založena podle pevného plánu a v rámci stanoveného programu.

Ze staroslověnských památek se poměrně většímu zájmu těšily rukopisy doby nejstarší (některé kanonické texty staroslověnské jsou vydány dvakrát i třikrát a přece nelze říci, že by ediční práce o nich byla skončena). Mladší rukopisy, často velmi zajímavé a důležité, zůstá-

---

[1]) Srov. B. Havránek, OSNND, V, 2, str. 1368. — Srov. M. Weingart, Dobrovského Institutiones II (Sborník filosof. fakulty univ. Komenského v Bratislavě, roč. III, č. 38), Bratislava 1925, str. 102 n.

[2]) Srov. M. Weingart, Byzantinoslavica V, 1933—34, str. 457.

vají ještě z velké části nevyužity, leží ve sbírkách knihoven nebo museí, a proto stranou většiny vědeckého zkoumání textů období, o které jde. Některá vydání staroslověnských textů jsou častěji v studiích citována jen proto, že poskytují badateli rychlejší zprávy než vydání jinak uspořádaná (srov. na př. hojnější citování stsl. evangelia Mariánského než Zografského). Ediční práce podle širokého programu, zasahující i rukopisy mladší, mohly by ukázat veliké bohatství slovanské produkce překladové i původní a mohly by v široké míře poskytnout mnoho cenného materiálu i pro zkoumání linguistické. Není pochyby, že by také umožnily některé práce, kterých zatím nelze podniknout, jako je na př. soustavné vylíčení vývoje staroslověnské a církevněslovanské literatury a pod.

Dalším důvodem úvahy o ediční metodice staroslověnských textů je vlastní povaha této metodiky. Někteří badatelé jí vytýkají jistou osamocenost a bezstarostnou uzavřenost [3]), ač ne zcela právem, protože i na slovanské straně bylo o problémech edičních již dávno uvažováno [4]). Je také otázka, zda lze právem požadovati v edicích staroslověnských textů na př. všechno to, k čemu dospěla kritika textů biblických i ustálená systematičnost při vydávání klasických textů řeckých a latinských. Na tyto otázky bychom rádi přinesli několik odpovědí a podnětů k diskusi i několik konkretních návrhů, jak při edičních pracích postupovat.

2. Ačkoliv ediční zásady byly ponechány na vůli jednotlivým vydavatelům, lze v dosavadních vydáních staroslověnských kanonických textů, o které se zde hlavně opíráme, pozorovati několik edičních typů. Všechna vydání se pak vyznačují tím, že při nich nejde jen o edici textu, nýbrž ještě o některé otázky pobočné, jako je na př. otázka o místě vzniku vydávaného rukopisu atd.

a) První typ představují v edicích staroslověnských textů Kopitarovo vydání Glagolity Clozova a vydání Ostromírova evangelistáře, starobylé ruské památky, které pořídil A. Vostokov.

B. Kopitar vydal větší část sborníku Clozova (kromě innsbruckých listů) r. 1836 ve Vídni. Text hlaholsky psaného rukopisu vydává v cyrilském přepise. Před vlastním textem je LXX dvousloupcových stran

[3]) Srov. A. Vaillant, Méthode d'Olympe, Patrologia orientalis XXII, 1930, str. 634. Vaillant chtěl svým vydáním „contribuer à rompre l'isolement dans lequel la philologie slave a tendu paresseusement à s'enfermer".

[4]) Srov. výtky P. J. Šafaříka edicím Bodjanského v dopise Pogodinovi (V. A. Francev, Korespondence Pavla Josefa Šafaříka II, 1; Sbírka pramenů II, č. 25, Praha 1927, str. 704). Viz též: B. Havránek, Naše věda XIII, 1932, str. 97 n.; J. Frček, Byzantinoslavica IV, 1932, str. 432 n. — O školení, povahových rysech a pracovních způsobech Bodjanského sr. u V. Jagiće, Исторія славянской филологіи, Petrohrad 1910, str. 312 n.

latinských výkladů nejen o rukopisu a jeho osudech, ale též o všech jiných otázkách, které se v souvislosti s „posvátným jazykem Slovanů" vyskytovaly. Vlastní text je vydán s interpunkcí rukopisu[5]), text je ponechán in continuo. Pod textem jsou připojeny poznámky, avšak nikoli textově kritické, nýbrž rukopisně kritické (upozorňují na písařské chyby a pod.). Dále je otištěn text řecký, rovněž bez textově kritického zhodnocení, a překlad latinský. Potom připojuje k svému vydání Kopitar ještě nárys staroslověnské mluvnice a konečně slovník, nikoli zobrazující lexikon textu, nýbrž jen usnadňující porozumění textu. Kopitar sem tedy pojal všechno, co mohlo sloužiti jednak jisté propagaci staroslověnštiny, což je dáno dobou, kdy edice vznikla, jednak vše, co by usnadnilo i pouhé porozumění textu při čtení.

S malými odchylkami, ale v zásadě stejně je upraveno vydání Ostromírova evangeliáře A. Vostokova (v Petrohradě r. 1843). V krátkém úvodě pojednává o osudech vydání po stránce vnější, pak otiskuje cyrilicí text cyrilsky psaného rukopisu bez textově kritických poznámek s paralelním textem řeckým, rovněž bez textové kritiky. Připojuje přehled staroslověnské mluvnice a slovník, který zabírá jen slova vydávaného textu, není však podrobným soupisem. Cíl i uspořádání slovníku je vedeno snahou, aby čtenář měl v něm pomůcku pro pochopení čteného textu (některá hesla jsou proto rozbita na řadu rovnocenných hesel, na př. tvary slovesa *iti* tvoří 30 hesel a p.). Vydavatel podává text jediného rukopisu bez textové kritiky a k vydání připojuje všechno, co by usnadnilo porozumění textu.

Charakteristické pro tyto edice je, že vydávají text reprodukční metodou, bez kritického zhodnocení textu a vybavují vydání tak, aby byla usnadněna četba textu v jazyce starobylých forem tvaroslovných a j. (proto Kopitar použil i transkripce do cyrilice, aby čtení bylo pohodlnější). Vydání měla zároveň posloužit propagaci staroslověnského jazyka i textů[6]).

b) Zcela jinak jsou uspořádána vydání Miklosichova, na př. vydání kodexu Supraslského (ve Vídni 1851), Apoštola Šišatovackého (ve Vídni r. 1853) a j. Miklosich do svých vydání pravidelně nezahrnuje nic kromě textu samého. Po krátké předmluvě nebo vůbec bez ní přistupuje hned k textu rukopisu, který vydává, nepřipojuje poznámek textově ani rukopisně kritických, rovněž zde není mluvnice a slovníku. Text neponechává in continuo a opatřuje jej interpunkcí, která užívá tří znamének (tečky na lince dole, tečky na střední lince nahoře a čárky, jako v textech řeckých) a pod. Touto interpunkcí je usnadňováno porozumění textu. Jinak jeho vydání mají skutečnou povahu fontes, nejde již o propagaci staroslověnštiny a starých textů, nýbrž o základ k filologickým pracím.

Poněkud odchylně je upraveno Miklosichovo vydání innsbruckých

[5]) O některých nesrovnalostech v dělení slov a interpunkci u Kopitara srov. edici části Glagolity Clozova, vyd. Fr. Miklosichem (Denkschriften víd. Akad. fil.-hist. X, 1860), str. 197 (zvl. o textu str. 5).

[6]) Na to upozorňuje na př. V. Jagić, История славянской филологии, Petrohrad 1910, str. 204.

listů Glagolity Clozova (ve Vondrákově vydání Cloz. II.), a to v stati Zum Glagolita Clozianus (Denkschriften fil.-hist. třídy vídeňské Akademie, svazek X, Vídeň 1860, též zvláštní otisk). Tam však editorovi šlo také o to, aby dokázal souvislost těchto dvou listů s rukopisem Glagolity Clozova, vydaného Kopitarem. Důkazem tím se obírá v první části své práce, kdežto text je připojen na konci. Ponechává týž způsob transkripce jako Kopitar (vydává tedy text hlaholského rukopisu cyrilicí), rozdělil slova textu in continuo na rozdíl od Kopitara, ale ponechává interpunkci originálu. K homilii sv. Jana Zlatoústého připojuje ještě pod řádkem řecký text podle Savilia, pak text středobulharské homilie Mihanovićovy, takže je možné jisté srovnávání, ale vydání kritického ani zde není.

Miklosichova ediční metoda postupuje soustavně reprodukčně, nehledí k textové kritice vydávaného textu, vydává text jednoho rukopisu a z vydání odstraňuje všechno, co není přímo součástí textu, jde mu jen o fontes k filologickým pracím. V podrobnostech jeho vydání ovšem nemohou být dnes přesným základem nejen paleografických zkoumání rukopisu, ale ani přesného zkoumání linguistického, protože jeho reprodukce textu není zcela spolehlivá.

c) V Jagićových vydáních lze pozorovat jistý metodický vývoj. Klasické vydání kodexu Zografského (v Berlíně r. 1879) se metodicky shoduje s vydáními Miklosichovými a liší se vlastně jen stupněm reprodukční přesnosti. Po krátké latinské předmluvě, která se týká osudu rukopisu a vydání a p., je připojena transliterační tabulka, která ukazuje cyrilské ekvivalenty hlaholských liter rukopisu. Pak následuje vlastní text. Chybějící část textu, na př. na počátku rukopisu, není doplněna textem rukopisu jiného. Je ponechána interpunkce rukopisu, zkratky nerozvedeny. Mladší část rukopisu vyznačena odlišnými typy cyrilice. Poznámky, které pod textem připojuje, jsou jen rukopisně kritické, nikoliv textově kritické, řecký text není připojen, rovněž nepřipojena mluvnice a slovník.

Poněkud jinak je tomu v edici čtveroevangelia Mariánského (v Berlíně a Petrohradě r. 1883). I zde je základem sice text jednoho rukopisu, ale chybějící části textu evangelního jsou doplněny textem evangelia Dečanského. Text hlaholského rukopisu je vydán v stejné transkripci do cyrilice jako Zographensis. Pod textem je však připojen textově kritický materiál, totiž textové varianty známého Jagićova výběru evangelních textů. Řecký text není připojen, obšírná kapitola za textem se týká paleografických a „gramatických" zvláštností textu. Připojen je index, který představuje lexikální materiál evangelního textu. Proti sestavení tohoto indexu bychom mohli míti v podrobnostech námitky: hesla z chybějící části rukopisu Marianu jsou doplněna hesly z doplňujících částí Dečanského evangelia; mnoho je nesrovnalostí v uspořádání hesel, rozbití některých lexikálních hesel na hesla samostatná, aby bylo usnadněno hledání v indexu (srov. slovníky ve vydání Kopitarově a Vostokově, kde šlo o usnadnění porozumění textu, nikoliv o zobrazení lexikálního materiálu). V edici kodexu Marianu již tedy zpracovává vydavatel text

částečně textově kriticky, ale ani zde textově kritický aparát není textovou kritikou v plném slova smyslu (v. níže).

Jako třetí ukázku z Jagićových edicí bychom uvedli jeho vydání žaltářního textu Psalterium Bononiense (ve Vídni-Berlíně-Petrohradě 1907). I zde se srovnávají žaltářní texty navzájem, ale nejen v poznámkách, nýbrž v paralelních čteních jsou připojeny hojné poznámky kritické, ovšem není zde podávána rekonstituce nejstaršího staroslověnského překladu žaltáře pomocí kritického srovnávání všech žaltářních textů.

I Jagićovi šlo v podstatě vždy o postup reprodukční. Ve vydání Kyjevských listů (Glagolitica, Vídeň 1890) podává text hlaholsky psaného rukopisu cyrilicí („nur in einer möglichst genauer cyrillischen Transcription", str. 44), ale zároveň jsou připojeny snímky celého rukopisu, což nahrazuje otištění textu v hlaholici, jak učinil Sreznevskij (Сборникъ отдѣленія русскаго яз. и словес. имп. Акад. наукъ, XV, Petrohrad 1877, str. 529—545.) Sreznevskij ovšem připojil vedle sloupce s textem v hlaholici ještě cyrilskou transkripci s ponecháním zkratek, s interpunkcí rukopisu a bez kritického aparátu. Ale Jagićovi zde nešlo jen o edici textu Kyjevských listů, nýbrž o celou otázku tohoto textu. V podrobnostech ediční techniky se zde shoduje s jinými svými edicemi, zvláštností je připojený latinský text: zakládá se sice na textu gregoriánského sakramentáře, ale v podstatě je to vydavatelův překlad staroslověnského textu do latiny (srov. níže Vondrákovu úpravu řeckého textu v jeho vydání Glagolity Clozova, jednak požadavek francouzské školy, aby vydavatel připojil vlastní překlad, není-li znám text originální).

Jagićovy edice, které se staly vzorem většině vydavatelů pozdějších, jsou v zásadě založeny na metodě reprodukční, totiž na snaze, aby text vydávaného rukopisu byl co nejméně měněn (nejsou rozváděny zkratky, není vydavatelovy kritické interpunkce, chybějící místa textu nejsou ještě v Zografském evangeliu doplňována a pod.). Od vydání kodexu Mariánského Jagić své edice metodicky mění a prohlubuje a dochází k jisté textové kritice (uvádí varianty z jiných starobylých textů, připojuje index, připojuje podrobné jazykozpytné poznámky atd.), ale text rukopisu ponechává reprodukčně beze změny, podobně jak učinil ve vydání Zographensis. Hlaholsky psané texty vydává v cyrilské transkripci. Jeho textová kritika spočívá vlastně v srovnávání několika textů, v upozorňování na lexikální varianty a pod. Cílem takového srovnávání není restituce nejstaršího znění textu, která by podala původní text bez písařských chyb a pozdějších nánosů. Velkou předností jeho vydání ovšem je značná reprodukční přesnost, která je činí spolehlivým pramenem k bádání o staroslověnštině a která vlastně mimo jiné také způsobila novou epochu v tomto bádání [7]).

d) Vydání Vondrákova, zvláště jeho edici Glagolity Clozova (v Praze r. 1893), bychom metodicky mohli nazvat typem smíšeným.

[7]) Srov. B. Havránek, OSNND V, 2, 1369.

V předmluvě tohoto vydání pojednává o osudech a ceně vydání starších, dále o různých otázkách, které se ke sborníku Clozovu vztahují [8]), ale hlavně jde vydavatelovi o určení místa vzniku této památky. Vlastní text je vydáván v cyrilském přepise, poněkud odchylném od transkripce Kopitarovy a Miklosichovy, s vydavatelovou moderní interpunkcí, ale jinak zcela metodou reprodukční (zkratky nejsou rozvedeny, nezřetelná písmena rukopisu jsou vyznačena, ale nadřádkové znaky, totiž titly, jen graficky zjednodušeny atd.). Chybějící část textu mezi textem Kopitarovým (Cloz. I) a Miklosichovým (Cloz. II) je doplněna textem středobulharské mladší homilie Mihanovićovy (jako v Jagićově edici Marianu). Pod staroslověnským textem je připojen text řecký, jejž však nemůžeme pokládat přesně za text originální: tento řecký text je přizpůsobován k textu staroslověnskému (závorkami nebo i vypuštěním — vytečkováním — jsou vynechávány části textu, které se nečtou v textu staroslověnském), ba jsou-li texty řecké známy v dvojí redakci, není vždy vybrán text nejbližší [9]) (srov. Jagićův latinský text ve vydání Kyjevských listů v Glagolitica). Vydavatel připojuje poznámky rukopisně kritické (upozorňuje na písařské chyby a pod.), ale uvádí též varianty z jiných známých textů (z kodexu Supraslského a z Mihanovićovy homilie), o restituci nejstaršího textu ovšem neusiluje (srov. Jagićovy kritické poznámky v edici Marianu). Za textem je připojen index verborum, který je sice veden snahou, aby byla zachycena všechna slova na všech místech textu, ale jednak není přesně spolehlivý, jednak určení všech tvarů lexikálních hesel není provedeno jednotně a důsledně. Významy jednotlivých slov jsou stanovovány řeckou a latinskou paralelou, ale tato paralela není čerpána vždy z řeckého textu, který se v edici uvádí, nýbrž — jak se zdá — spíše z Miklosichova Lexiconu. Vydavatel tedy při sestavování tohoto indexu chtěl také usnadnit porozumění čtenému textu (srov. slovník v edici Kopitarově nebo Vostokovově).

Vondrák měl ediční cíl metodicky kombinovaný (šlo mu nejen o vydání textu, nýbrž o bližší osvětlení místa jeho vzniku), proto se v metodě přibližuje nejvíce Jagićovi, ale také Kopitarovi a Vostokovovi (přizpůsobení řeckého textu textu staroslověnskému i sestavení slovníku, aby bylo usnadněno čtení textu). V podstatě však ani toto vydání nelze nazvati kritickým, je to vydání reproduktivní (v textové části naprosto), které nevyužívá dosti výhody zachování textu v několika rukopisech (v Suprasliensis a středobulharských homiliích) k restitucí textu původního. Je jisté, že ani Vondrákovo vydání Glagolity Clozova nemůžeme pokládati za definitivní ediční práci s tímto textem, ba že není, zvláště pokud jde o řecký text a jeho poměr k vydávanému staroslověnskému textu, přesně spolehlivým základem ke zkoumání (přes poněkud opačný souhrnný názor M. Nohy na tuto edici, který podal v ČČM. 50, 1926, 40).

[8]) Srov. M. Noha, ČMM, 50, 1926, str. 40 n.
[9]) Srov. poznámky G. Ad. Thala, AfslPh. 24, 1902, str. 514 n.

e) Jiná vydání staroslověnských textů lze více méně po metodické stránce přiřaditi k typům uvedeným. Reprodukční metodou postupuje také P. J. Šafařík při vydávání textu Pražských zlomků (v Glagolitische Fragmente v Praze 1857), uvádí však text nejdříve písmem hlaholským, a to slovo za slovem, pokud se mu podařilo rozluštiti rukopis, dále však pro pohodlí čtenáře, jak výslovně na str. 29 připomíná, také text v transkripci latinské a cyrilské. Šafaříkovo vydání je cenné také pro obšírný rozbor tohoto textu, pro zjišťování řecké předlohy, jakož i pro opatrné čtení rukopisu. Šafařík se sám ani zde hlaholice nevzdal, vřele se jí i jejího stáři ujímal, jak víme nejen z jeho spisu Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus, Praha 1858, nýbrž i z jeho Památek hlaholského písemnictví (v Praze 1853), kde opravoval text, vynechával písařské zkratky atd., aby odstranil z textů všechno, co je — podle jeho mínění — znešvařovalo (srov. str. 26, jakož i jeho úvodní poznámku k čtenáři).

Reprodukční metodou podle Miklosichova způsobu jsou provedeny Račkého i Črnčićova edice evangeliáře Assemanova (první v Záhřebě r. 1865 ponechává text v písmě hlaholském, druhá v Římě r. 1878 jej přepisuje do latinky, ale tak, že tento přepis spíše další transkripce do latinky zdiskreditoval). Stejně jsou provedeny obě Geitlerovy edice textů Sinajských (Euchologium v Záhřebě r. 1882, Psalterium tamže r. 1883). Reprodukční přesnost obou Geitlerových edicí je malá, protože vydavatel měl, mimo jiné, také nedostatek času a klidu k pečlivějšímu opsání rukopisů,

G. Voskresenského vydání textu Apoštola (r. 1906 a 1908) provádí srovnávání textů čtyř redakcí, které rozlišuje a jejichž přehled uvádí (srov. edice Jagićovy), ale kritického zhodnocení těchto textů zde rovněž není.

Mohlbergovo vydání textu Kyjevských listů (v Římě r. 1928) se opírá o vydání Jagićovo, v ediční technice mění Jagićův způsob jen v podrobnostech (na př. v tom, že hlaholské číslice, které Jagić v svém vydání do cyrilice netranskribuje, nahrazuje Mohlberg číslicemi římskými atd.).

Edice sbírky Памятники старославянскаго языка (od r. 1903) nejsou metodicky zcela jednotné. I tu lze vidět individuální rozdíly mezi jednotlivými vydavateli, ale vcelku bychom je mohli přiřadit k metodě Jagićově. Důležitý je také rozsah vydávaného rukopisu (tak na př. Sever'janov ve vydání Supraslského kodexu připojuje jen poznámky rukopisně kritické, kriticky text nezpracovává, naproti tomu vydání malých zlomků v této sbírce přinášejí hojné poznámky, týkající se rozboru textu i jeho jazyka, slovníček atd.).

V uvedených edicích staroslověnských a církevněslovanských textů se ediční metoda nikde zcela nevymaňuje z typu reproduktivního. Stupňují se spíše požadavky diplomatické přesnosti při reprodukci textu rukopisu, což však ještě spíše vede k zdůraznění této metody. Základem vydání je pravidelně jediný rukopis, i když nejde o text t. zv. codicis unici, takže lze říci, že byly vydávány spíše rukopisy než texty. U Jagiće, Vondráka, Voskresenského a j. lze viděti první počátky textové kritiky, ale nejde tu o textovou kritiku v tom smyslu, jak se jí rozumí v bádání o textu biblickém nebo v edicích textů řeckých a latinských.

V žádném případě si vydavatel nepoložil přímo jako cíl vydání otázku, jak zněl původní staroslověnský překlad nebo text a jak se k němu dobrat. Vydavatelé chtěli spíše ukázat na typické jazykové znaky, které by dovolily pronésti bližší domněnky o době, místě vzniku a o vzájemném vlivu mezi jednotlivými rukopisy. Takto provedená vydání nepodávají přesného obrazu původních textů nebo překladů, a protože ani stupeň dosažené reprodukční přesnosti není stejný, nepodávají materiál vždy stejně spolehlivý. Je dosti obtížné na př. nejen zjistit archetyp původního překladu některého místa textu, ale i na př. to, zda můžeme předpokládat již pro dobu cyrilometodějskou některá slova, překladatelské obraty nebo formy. Pokud jde o písmo, je dualismus, jak se jeví v staroslověnských rukopisech, setřen tím, že jsou hlaholské texty pravidelně vydávány v cyrilské transkripci. Tím však reprodukční přesnost, na druhé straně úzkostlivě prokazovaná na př. v nerozvádění zkratek atd., je vlastně porušována. Tento způsob edice souvisí poněkud také se starším typem jazykozpytného bádání i bádání v jiných oborech, spíše přesně popisného než vykládajícího a kriticky hodnotícího a značně historisujícího. Na druhé straně bychom zase nemohli dobře klást všechna tato vydání při jejich celkovém hodnocení do jedné roviny, pokud jde o význam jednotlivých edicí pro bádání o staroslověnštině a pro slavistiku vůbec.

3. Metodických závad v staroslověnských a slovanských edicích vůbec si dříve recensenti všímali poměrně málo, neboť spíše sledovali dosažený stupeň reproduktivní přesnosti vydavatelovy. Ale již Šafařík v uvedeném listě Pogodinovi si povšiml metodických závad v edicích Bodjanského a živě je pociťoval, jak ukazují trpká slova, kterými je vytýká. Před I. sjezdem slovanských filologů v Praze r. 1929, na němž vystoupili francouzští slavisté s novými návrhy pro edice staroslověnských textů, povšimli si metodických závad někteří recensenti, na př. M. Dolobko (ZslPh. I, 1924, 452—466) a hlavně R. Trautmann (v knize, vydané společně s H. F. Schmidem, Wesen und Aufgaben der deutschen Slavistik, Lipsko 1927, str. 29 n.).

Trautmann vytýká slovanské ediční metodě, že ponechala bez povšimnutí ty zásady, které si osvojila klasická filologie pro vydání mnohem obtížnější (srov. však výtky Šafaříkovy). Liší se mezi sebou také vydavatelé různých slovanských národů. V jiných filologiích jde počet edicí již do tisíců, kdežto slavisté sotva položili pouhé základy.

Pokud jde o vlastní metodu při edici, Trautmann myslí, že by vydavatelé neměli ponechávat všechnu práci s textem čtenáři, nýbrž sami ji uspíšit. Pouhé reprodukování textu se všemi chybami pokládá za pedant-

sky směšné. Pouhé podávání rukopisu písmeno za písmenem není vědeckou prací a svědčí o jistém zpátečnictví slavistiky v edičních metodách. Typickým příkladem toho je mu na př. Sever'janovo vydání Supraslského kodexu, neboť lépe by vyhovovalo ofotografování rukopisu než takto chápaná edice. Největší zájem o vydání slovanských textů budou mít kruhy filologicko-historické. Vydavatelé propadají jakémusi naivnímu historismu (dovolává se Dolobka). Mnoho textů, a to velmi důležitých, zůstává slavistům (zvláště německým) téměř nedostupno.

Trautmann blíže a konkretněji neosvětlil, jak by si představoval užití zásad, které si pro edice vypracovala filologie klasická. Jeho výtky se sice dotýkají podstaty věci, ale jsou příliš obecné a zapomínají, že povaha slovanských textů je poněkud jiná než textů řeckých nebo latinských a že proto nelze prostě beze zbytku přijmout klasické ediční zásady pro edice slovanské (v. níže) [10]).

Požadavek kritického vydávání staroslověnských textů přednesl na I. sjezdu slovanských filologů v Praze r. 1929 A. Mazon jménem francouzských slavistů, hlavně A. Meilleta, sebe a A. Vaillanta [11]).

Francouzská škola žádá kritické edice staroslověnských textů podle zásad edic klasických (řeckých a latinských). Nemají být vydávány rukopisy, nýbrž texty. Proto je nutno zjistiti filiaci jednotlivých rukopisů a zhodnotiti je pro edici textu. Edice nejsou určeny jen filologům, proto nemá být zanedbávána obsahová stránka textu.

Francouzský návrh přináší také některé podrobnější a konkretní návrhy pro edice. Vydavatel má opatřit vydávaný text vlastní interpunkcí, opravit chyby rukopisů nebo opisovačů, má rozvést rukopisné zkratky a připojiti kritický textový aparát. Pokud jde o pravopis, nechť je vzat za základ pravopis nejlepšího rukopisu. Má být připojen originální text řecký a p., není-li dosud znám, nechť je připojen vydavatelův překlad do moderního jazyka se svrchovanou odpovědností vydavatele za tento překlad. Dokud není staroslověnských slovníků, nechť je vydání opatřeno slovníčkem, který by vyčerpávajícím způsobem představoval lexikální materiál textu. Dosavadní diplomatická vydání mají být zpracována kolacinací s rukopisy ještě nestudovanými, má být vytvořen plán kritických vydání staroslověnské literatury IX.—XI. století.

V zásadě je nutno s francouzským návrhem souhlasit, ale v podrobnostech bychom narazili na některé obtíže a nevýhody. Srovnávání staroslověnských textů s texty řeckými, na př. Platonovými nebo Aristofanovými (srov. str. 594 l. c.), není zcela přesné. Staroslověnské texty jsou převážně překlady, a to textu, který je po stránce obsahové větši-nou znám. Kromě tak zv. moravsko-pannonských legend není tu snad

---

[10]) Jednostrannými se zdály některé Trautmannovy výtky slovanské ediční činnosti také M. Vasmerovi v recensi této knihy v ZslPh. V, 1927, str. 237. — K některým obecným požadavkům ediční techniky srov. též poznámky E. Fraenkela, ZslPh. III, 1926, 68—81 a N. Trubeckého, ZslPh. III, 1926, 326 n.

[11]) Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929, sv. II, str. 594-598.

textu myšlenkově tak závažného, jako jsou spisy Platonovy. Už tím, že jde většinou o překlady, stávají se tyto texty nejdůležitějšími po stránce jazykové, protože tu jde o vyrovnávání dvou jazykových systémů, jehož zajímavé detaily přináší překladatelská technika, a kromě toho tu může jít o takové vyrovnávání několikeré (archaisování textu, revise překladu atd., o níž dnes snad nelze pochybovat), jakož i o další otázky podružné, ale přesto velmi důležité (otázka o vlivu jiných překladů na překlad staroslověnský, na př. latinského a p.). Konečně v některých homiletických textech je možné, že jde spíše o volnou parafrázi řeckého textu než o skutečný překlad atd. Proto je-li zdůrazňována věcná stránka staroslověnských textů, nelze ji sice podceňovat, ale také v mnohých textech bude tato obsahová stránka textu přece pro badatele méně významnou než stránka jazyková.

Souhlasíme s požadavkem, aby nebyly vydávány rukopisy, nýbrž texty, doplnili bychom však v tom smyslu, že by se tento požadavek předně nevztahoval na tak zvaný codex unicus, který je nutno vydávat metodou reprodukční, ale naopak zase u textů, které jsou známy v četných i mladších rukopisech, nemohl by se kritický aparát omezovat pouze na texty nejstarší. Jak bychom postupovali na př. v evangelních textech, kde by se srovnávání a kritické zhodnocování všech známých rukopisů do značné míry blížilo exegetickému studiu biblických textů, dále o postupu při tak zvané rekonstrukci textu a o jejím významu, v. ještě níže.

Požadavek, aby vydavatel doplnil vydávaný text vlastní (t. j. moderní) interpunkcí, bychom nemohli přijmout do důsledků. Kdo pracoval se staroslověnskými texty, zná dobře — zvláště z kodexu Supraselského — taková místa, kde na př. interpunkce rukopisu by ukazovala na možné odchylné pojetí smyslu věty od pojetí, které je v textu řeckém. Má se vydavatel přiklonit veskrze jen k pojetí řeckého textu? Má opatřit text svou, moderní interpunkcí bez zřetele k textu řeckému, ale také bez zřetele k takovému pojetí, na které ukazuje interpunkce písaře rukopisu? Rozhodně by bylo nutno na možné případy dvojího pojetí v interpunkci ještě upozorniti v poznámkách.*

Je sice pravda, že ponechávání písařských rukopisných zkratek nemá významu, právě tak jako se tyto zkratky neponechávají v edicích textů latinských nebo řeckých. Ale i tu jsou podrobnosti poněkud jiné.

*) Nelze také zanedbati úplně tu otázku, že celý interpunkční systém byl jiný, na jedné straně a na druhé straně, že právě moderní interpukce není ve všech jazycích jednotná. Kdyby se vydavatel řídil svou vlastn' interpunkcí, t.j. interpunkcí svého mateřského jazyka, měli bychom hned rozdílnou interpunkci podle vydavatelů.

I francouzský návrh musí připustiti, aby zkratky ч҃къ a х҃с byly ponechány nerozvedeny, protože jejich dešifrování není jednoznačné. Jsou však předně ještě takové zkratky jiné, na př. složená slova typu *blagosloviti* [12]), dále počet staroslověnských zkratek je poměrně omezený a ustálený, ale hlavní obtíž by byla hláskoslovná: jak hláskoslovně restituovati zkratky na př. v jerech při edici takového textu, který má v jerech záměny a pod.? Bylo by proto nutno ještě poznámkami upozorňovat při rozvádění zkratek na možné čtení jiné. Také otázka ponechání pravopisu nejlepšího rukopisu není tak jednoduchá. Myslí se názvem „nejlepšího rukopisu" („du meilleur manuscrit" str. 597) pravopis nejstaršího rukopisu? Jak by bylo nutno zvolit pravopis, když by nejlepší (t. j. nejstarší?) rukopis byl jedním z rukopisů mladší redakce?

Pokud jde o připojení řeckého textu paralelně vedle textu staroslověnského, řecké texty by nebylo možno připojovat bez textové kritiky, protože k některým staroslověnským textům na př. v Suprasłském rukopise známe sice text hodně blízký, ale zřejmě pocházející z jiné redakce a pod. Ještě složitější by byla otázka řeckého textu evangelního.

Pokud není znám řecký originální text k vydávanému textu staroslověnskému, žádá francouzská škola připojení vydavatelova překladu. Frček (v svém vydání Euchologia, v. níže) a Vaillant (v svém vydání textu Methodia z Olympu, v. níže) připojili francouzský překlad i k částem, k nimž uvádějí řecký paralelní text, a to překlad většinou opřený o text řecký, nikoliv o text staroslověnský. Není pochyby o tom, že takový překlad usnadní četbu textu i neslavistům, ale jak konkretně provésti překlad do moderního jazyka tam, kde přesné shody mezi řeckým textem a překladem staroslověnským není, a potom na př. v textech evangelských, žaltářních a pod. Měl by tam překlad smysl?

Má býti připojený slovníček s přesným indexem všeho lexikálního materiálu založen na textu, k němuž se kritickým srovnáváním došlo, či na nejlepším rukopisu, který by byl zvolen za základ?

Konečně mělo by být podle francouzského návrhu vydání upraveno tak, aby byl otištěn reprodukčně text nejlepšího rukopisu, a všechno ostatní kritické zkoumání má být dáno do kritického aparátu pod text tohoto nejlepšího rukopisu? Či má vydavatel postupovat tak, jak je obvyklé ve vydáních textu biblického, kde se položí za základ text rekonstruovaný přesnou kritickou metodou (v. ještě níže), kdežto skutečná znění, dochovaná v rukopisech, mají být uváděna v kritickém aparátu?

[12]) Srov. můj článek LF 70, str. 68 n.

Zásady francouzské školy byly již také vyzkoušeny na některých edicích. A. Vaillant vydal rozpravu Methodia z Olympu „O svobodné vůli" (Patrologia orientalis XXII, fasc. 5, 1930, str. 631—888) [13]. V úvodní kapitole se vydavatel dotýká edičních zásad, jak byly vyloženy na I. sjezdu slovanských filologů, s některými doplňky se zřetelem k vydávanému textu. Zkratky чкъ҃ a χс҃ ponechává nerozvedeny (původní francouzský návrh spíše doporučoval použití závorek a pod. i v těchto zkratkách). Základem pro pravopisnou úpravu je rukopis nejstarší, připojen řecký text i francouzský překlad. Jako přednost bych zdůraznil to, že vydavatel ukazuje nejen na důležitost řeckého textu pro pochopení textu staroslověnského, nýbrž též naopak význam staroslověnského textu i pro text řecký. Proto připojuje celé znění řeckého textu i tehdy, když není znám překlad staroslověnský.

J. Frček podnikl novou edici Euchologia Sinajského (Patrologia orientalis XXIV, fasc. 5, 1933, str. 611—801 a XXV, fasc. 3, 1939, str. 490—615). Frčkovy zásluhy o text Euchologia jsou jistě značné. Nemohl se sice opřít o rukopis nebo aspoň o fotografické snímky, ale srovnáváním s řeckými texty, které k značné části staroslověnské sbírky modliteb nalezl, mohl opravit některé chyby Geitlerovy, jak ukazují jeho kritické poznámky pod textem a jak potvrzuje mnohdy také nejnovější vydání tohoto textu, Nahtigalovo (Euchologium Sinaiticum, starocerkvenoslovanski glagolski spomenik I, Lublaň 1941 a zvláště Nahtigalovy poznámky v II. dílu, Lublaň 1942). V některých případech však i toto nové vydání dává za pravdu Geitlerovi. Není jistě vinou edičních zásad francouzské školy, že Frček zde nalezl i některé domnělé Geitlerovy chyby, které chybami nejsou, myslíme-li na rukopis Euchologia, ale s hlediska textu se Frčkovi jevily jako chyby, které odhalil řecký text. Není připojen k jeho vydání také slovníček, který je ovšem pro Geitlerovo vydání v indexu Słońského (Index verborum do Euchologium Sinaiticum, Warszawa 1934). Největší zásluhou Frčkovou o tento text zůstane objevení řeckých textů. Pro tyto řecké texty i pro připojený francouzský překlad bude nutno sáhnout k jeho vydání i po reprodukčně přesnějším vydání Nahtigalově. Pro studie paleografické bude ovšem výhodnější vydání Nahtigalovo, protože obsahuje fototypické snímky celého rukopisu, i když je to zase v podstatě vydání reprodukční metodou s připojenými hojnými poznámkami, které tvoří srovnávací aparát.

Kritickým studiem staroslověnského evangelního textu se zabýval Jos. Vajs a po I. sjezdu slovanských filologů se ujal také úkolu rekonstruovati cyrilometodějský evangelní text. Rekonstrukce není zde založena jen na pouhém srovnávání rukopisů staroslověnského textu a tak postupném sestupování až k archetypu. Na základě svých dřívějších studií dospěl Vajs k přesvědčení, že zkušebním znakem starobylosti staroslověnského textu jsou starší necařihradská čtení. K rekonstrukci použil výběru starobylých rukopisů především evangeliářů, pak též tetraevangelií; přibráním dalších mladších rukopisů přibývalo různočtení, ale jistoty nikoliv (srov. Evangelium sv. Marka. Text rekonstruovaný, Praha 1935, Kritické studie staroslovanského textu biblického IV, str. V—VI).

[13]) Srov. M. Weingart, Byzsl. III, 1931, str. 273.

Setkala se také práce Vajsova s odmítavou kritikou, zejm. v několika statích K. Horálka (srov. v Naší vědě 23, 1944, 215 n). Domnívám se, že bychom při rekonstrukci stsl. překladu evangelního měli postupovat tak, že bychom v co největším počtu evangelních textů, i mladších, zjistili filiaci rukopisů a jejich redakce, až bychom dospěli k nejstarší podobě evangelního překladu, nikoliv však pravděpodobné, nýbrž opřené o kritiku rukopisných redakcí. Věc by ovšem nebyla tak jednoduchá, protože by mladší rukopisy vyžadovaly podrobné analysy, aby bylo možno odkrýti pozdější nánosy nebo opravy. Takový nejstarší překlad bychom teprve měli srovnávat s řeckými originály, aby bylo možno zjistit redakci i čtení řecké předlohy. Rekonstruovaný text prof. Vajse se již při rekonstrukci opírá o srovnávání s textem řeckým, kdežto takové srovnání a hledání necařihradských čtení bychom spíše měli provésti až nakonec. Proto se domnívám, že rekonstruovaný text, jak k němu prof. Vajs došel, představuje spíše ideální, ale poněkud přece fiktivní text staroslověnského překladu, než skutečný text restituovaný na základě kritiky rukopisů. Sotva bychom mohli jazykozpytné nebo lexikální studie založiti jen na Vajsově rekonstruovaném textu, spíše bychom se opřeli o text jednotlivých evangelních rukopisů, třeba v podrobnostech textově vadný, avšak nefiktivní. Tím nechci nikterak zmenšiti velké zásluhy prof. Vajse o studium staroslověnských biblických textů. (O metodickém postupu při rekonstrukci v. ještě níže.)

Viděli jsme dosud na jedné straně téměř již tradiční reprodukční metodu při vydávání staroslověnských textů, na druhé straně požadovanou metodu kritickou i jejich výhody i nevýhody. Je nutno se postaviti jen na stanovisko bezpodmínečného požadavku metody kritické, jak jej výrazně vyjádřila hlavně škola francouzská, a naprosto zavrhnouti reproduktivní způsob edice i v pojetí Jagićově? Ale takto klásti tuto otázku, znamenalo by klásti ji příliš ostře dvojstranně; spíše se musíme tázat na účelnost reprodukce i textové kritiky, protože vydání má něčemu sloužit, to je bádání.

Prof. B. Havránek ukázal (v Naší vědě XIII, 1932, str. 93 n. a zvláště na str. 97 n.) na velkou pestrost ediční techniky i samých reprodukcí při vydávání staročeských památek a zdůraznil jednak potřebu metodického sjednocení, jednak nutnost rozlišování reprodukce a kritického vydání textu. Upozornil, že nelze zatěžovati kritické vydání požadavkem, aby bylo v kritickém aparátu zachyceno celé rukopisné podání textu, naopak že by bylo vhodné, aby takové zpracované již kritické poznámky byly otištěny mimo vydání [14]).

---

[14]) Srov. na př. V. Pogorělova vydání Čudovského žaltáře ve sbírce Памятники старославянскаго языка, т. III, 1, Petrohrad 1910 a od téhož autora Словарь к толкованіям Θеодорита Киррскаго на Псалтырь в древне-болгарском переводѣ, Varšava 1910.

Tak také při edicích staroslověnských textů by nebylo možné příkře trvati jen na stanovisku metody kritické a zcela odmítati metodu reprodukční. Požadovati na př. při vydávání staroslověnského evangelního textu zároveň kritické zpracování všech rukopisných podání, bylo by sice ideální, avšak to by znamenalo práci pro řadu pracovníků na léta (srov. kritická vydání biblických textů, na př. Sodenovo). Takovým požadavkem bychom k urychlení staroslověnských a církevněslovanských edicí nepřispěli, nýbrž naopak spíše bychom je nadlouho oddálili. Na druhé straně to ovšem neznamená, že bychom měli výhody a poučení, které nám přináší ediční metoda z klasické filologie, prostě zamítnout. Než však podáme konkretní návrh, jak při edici staroslověnské památky postupovat, povšimneme si některých důležitých úseků vydavatelovy práce.

4. V klasické filologii je ediční metodika i theoreticky značně propracována. V stručné a zhuštěné formě o ní pojednává Paul Maas, Textkritik (Einleitung in die Altertumswissenschaft, I. Bd., 2, Lipsko-Berlín, Teubner 1927). Tam je též uvedena hlavní literatura. Nebudeme zde opakovat, v čem záleží textově kritický postup v klasické filologii podle Maasova metodického návodu, ale přistoupíme hned k jednotlivým pracovním úsekům při vydávání textu slovanského a speciálně staroslověnského nebo církevněslovanského.

a) Textová kritika úzce souvisí s rekonstrukcí textu. Zásadně jako zcela nepotřebnou a bezvýznamnou musíme zamítnout takovou rekonstrukci textu, která by byla založena jen na idealisování znění, doloženého mladším opisem. Takové idealisování by se týkalo na př. hláskoslovných změn a navracení textu v každém slově k tomu stavu, jak bychom předpokládali na základě srovnávací slovanské mluvnice. Stejně tak by tomu bylo, kdybychom na př. důsledně nahrazovali sigmatický aorist u sloves tvary asigmatickými, zaváděli duálové tvary všude tam, kde bychom je očekávali atd. Takto rekonstruovaný text by byl jen fikcí, téměř nepochybně nikdy neexistující, která by nemohla být základem žádného zkoumání, a proto zcela nepotřebná. Nanejvýš by bylo možno uznati oprávněnost takové rekonstrukce jen jako pomůcky pro úkol jiný, cílem vydavatelovým by však nemohla být nikdy. Musíme rozlišovat rekonstrukci nebo lépe rekonstituci textu skutečně existujícího (v klasické terminologii se nazývá „constitutio textus") od sestrojení ideálního znění nějakého textu.

Rekonstituci textu můžeme provést pouze tehdy, je-li od téhož textu dochováno více rukopisů. Přitom je výhodnější, je-li rukopisů

více a z různých redakcí než omezený počet rukopisů, které všechny vedou k redakci jediné. Je-li vydávaný text znám pouze v jediném rukopise (codex unicus), je nutno jej vydávati metodou reproduktivní s připojením podrobných popisů o různých stránkách textu (srov. Maas l. c. str. 2). Máme-li naopak z téhož textu zachováno více rukopisů, zjišťujeme při rekonstrukci nejstarší čtení kritikou jednotlivých rukopisů. I rukopis poměrně pozdní může zachovávat znění starobylé, jestliže jde o opsaný rukopis podle starobylé předlohy. Proto základem rekonstituce nemůže být a priori rukopis nejstarší, nýbrž ten, který — jak se kritikou rukopisů ukáže — vykazuje nejstarobylejší čtení, jež je proto nejblíže rukopisu prvnímu.

Srovnáváním zjistíme nejdříve redakční třídy mezi rukopisy (na př. A, B, C atd). Jestliže dva nebo více rukopisů vykazují společné shody (důležité jsou zvláště společné chyby) na více místech textu, je jisté, že jde o opisy z téhož společného základu celé redakce (tak zvaného hyparchetypu). Shodují-li se zase na př. redakce A (její rukopisy) s redakcí B na více místech rukopisných textů, pak se můžeme domnívat, že obě redakce vyšly ze společné předlohy (tak zvaného archetypu). Pro staroslověnské texty je zvláště důležité, aby shoda byla prokázána více společnými zněními. Rozhodně bychom nemohli přijmout jako nejstarší čtení v staroslověnském textu čtení většinové, to je takové, které je vykazováno většinou rukopisů (tedy hledisko kvantitativní, založené na sčítání variantových shod), protože by mohlo jít také o pozdější opravu staroslověnského překladu, která se pak v opisech rozšířila. Jestliže však takovým kritickým srovnáváním čtení jednotlivých redakcí zjistíme, že na daném místě bylo na př. *Gospodь* tam, kde je v řeckém textu Θεός, nemáme ještě právo opraviti podle řeckého textu na znění *Bogъ*, neboť překladatel mohl řecké Θεός přeložiti staroslověnsky slovem *Gospodь*, ačkoliv pravidelně se překládá slovem *Bogъ*. Kriticky dosazené čtení by již nebylo fikcí, nýbrž kritickým sestoupením k prokazatelnému nejstaršímu čtení. Varianty na takto rekonstruovaných nebo rekonstituovaných místech by byly uvedeny pak v kritickém aparátu pod textem rekonstituovaným. Takto zjištěné nejstarší čtení by mělo skutečně význam pro poznání nejstaršího zjistitelného překladu a mohlo by být i základem pro práce lexikální atd. Varianty samy by byly velmi poučné, na př. pro zjišťování lexikálních významů jednotlivých slov (jde o náhradu jednoho slova slovem druhým, a to buď významově shodným — synonymem, nebo o náhradu jednoho slova slovem významu jiného, protože snad opisovač pochopil text na daném místě jinak). Jde-li, jak ukazují varianty, na př. o náhradu asigmatického aoristu

aoristem sigmatickým v dalších opisech nebo o náhradu duálové formy formou plurálovou v mladších opisech, pak taková náhrada je svědectvím pro vývoj tvarosloví atd. a má takové zjištění svou hodnotu. Naproti tomu, kdybychom položili za rekonstituovaný text takové znění, které vykazuje většina rukopisů, aniž bychom napřed zjistili příslušnost těchto rukopisů k redakcím, pak bychom nevyhnutelně musili dojít k čtení nepůvodnímu — nemohli bychom skutečně k rekonstituovanému textu dojít. Stáří jednotlivých rukopisů je ovšem i zde důležité, neboť může být pomůckou při orientaci v rukopisech, ale na druhé straně nesmíme zapomínat, že stáří rukopisů bývá velmi často odhadováno podle jazykových nebo paleografických rysů, řidčeji jde o rukopisy skutečně datované.

Pod textem by byl připojen kritický aparát, který by k rekonstituci vedl. Kdybychom tento aparát zatížili ještě nejrozmanitějšími poznámkami, které by se týkaly na př. grafické stránky (nezřetelné čtení, rozmazaná písmena, odchylné typy písmen atd.), pak by kritický aparát narostl do takové míry, že by se stal nepřehledný a nepraktický. Proto by bylo nutno oddělit poznámky rukopisně kritické od textověkritických, textově kritické pak zase dělit podle redakcí atd. Ani poznámky vnější a grafické nemusí být zcela bezvýznamné pro textové zkoumání (na př. poznámka o tom, že na příslušném místě bylo písmo v pergamenu vymazáno a jinými typy písma napsáno slovo, o které jde, může upozornit na původní znění textu v rukopisu a na pozdější opravu atd.). I tyto poznámky je tedy třeba kriticky vybírat, aby se nestaly přítěží, nýbrž pomůckou.

Je otázka, zda bychom měli jako základní ve vydání uvést text rekonstituovaný, k němuž jsme kritickým srovnáváním došli, nebo text rukopisu, který se nejvíce blíží původnímu textu, tedy textu ,,nejlepšího", jak bychom přesně stanovili tento termín francouzského návrhu. V biblické kritice textů se pravidelně uvádí jako základní text rekonstituovaný, kdežto znění jednotlivých redakcí se uvádí v kritickém aparátu pod textem. Pro staroslověnské edice by bylo výhodnější, aby základem byl text nejlepší v našem slova smyslu, protože by mohl být vydán sám tento text reproduktivní metodou, zachovávající i pravopisnou úpravu tohoto nejlepšího textu, kdežto kritický aparát by měl být uveden pod textem, ale v takové úpravě, aby rychle ukázal na čtení nejstarší. Tento postup by měl totiž tu výhodu, že bychom mohli celkem ponechati stranou pravopisnou rekonstituci, která by v podrobnostech činila obtíže. Kdyby rukopisy některého textu byly tak početné, že by kritické zhodnocení celého textu bylo rozsáhlou prací pro sebe, pak by

postačovalo poříditi alespoň vydání fototypická jakožto přípravu pro takovou konečnou textovou kritiku do té doby, než by textová kritika byla možná. Jestliže však počet rukopisů je malý (nikoli však rukopis jediný), pak by měla být provedena kritika textu ihned při vydání, ale jen do takové míry, jak zachované rukopisy dovolují. Jako první požadavek je nutno položiti přesný soupis rukopisů, abychom věděli, v kolika rukopisech je text, o který nám jde, zachován. Proto by se v soupisech, které byly již zahájeny, mělo intensivněji pokračovat. Nalezení rukopisů dalších, které stále ještě je možné, mohlo by dát podnět k opravení kritické rekonstituce textové, takže teprve tato okolnost by měla být podnětem k nové ediční nebo textově kritické práci s textem.

b) Vydavatelé staroslověnských textů se pravidelně také zabývali rozborem textu, nejčastěji paleografickým, lexikálním a gramatickým. Předně musíme rozlišovati rozbor od popisu. Paleografickým rozborem není popisné zaznamenání všech zvláštností v tvaru liter a vyzdobení rukopisu (umělecká výzdoba rukopisu je předmětem studia zvláštního), nýbrž spíše organické začlenění do paleografických zvyklostí dobových a vytčení shod a zvláštností a jejich účelnosti. Jestliže by se vydání textu opíralo o jediný známý text, potom bychom od vydavatele vyžadovali stručné popisné údaje o stavu rukopisu a p., ale místo vyčerpávajících popisů všech zvláštností paleografických bylo by nejlépe publikovati fototypicky celý rukopis, jenž by se mohl stát předmětem paleografického zkoumání mimo vlastní vydání.

S paleografickou stránkou textu souvisí také otázka transkripce hlaholice do cyrilice při staroslověnských edicích. Ve vydavatelské praxi v staroslověnských edicích se vyvinul zvyk, jenž se drží tradicí, vydávati hlaholské rukopisy (byly vydávány spíše rukopisy než texty) v transkripci nebo přesněji v transliteraci do cyrilice, kdežto cyrilské rukopisy se ponechávají bez transliterace. Všechny staroslověnské památky se tak po této stránce uniformují. Jako důvod převádění hlaholice do cyrilice se obyčejně udává ta okolnost, že hlaholské písmo je nesnadno čitelné, volba cyrilice se pak odůvodňuje proti latince tak, že cyrilice má více znaků než latinka a že proto lépe vyhovuje hláskové stránce staroslověnštiny. Zavádění cyrilice důsledně pro staroslověnštinu vedlo k důslednému užívání cyrilice i při citaci ojedinělých staroslověnských slov uprostřed textu na př. českého nebo v jiném jazyce, kde se užívá latinky. Cyrilice se tím jaksi důsledně prosazuje jakožto staroslověnské písmo, kdežto hlaholice bývá opomíjena, jako by toto písmo nebylo mělo význačné úlohy u jižních Slovanů.

Přepisování hlaholských textů do cyrilice je staré. Cyrilského přepisu užil B. Kopitar ve vydání Glagolity Clozova, podobně Miklosich v druhé části téhož textu (v. výše). P. J. Šafařík i některé ruské edice (srov. výše edici Kyjevských listů Sreznevským) se hlaholice ujímají, ale nemohou se zcela také obejít bez takového převádění do cyrilice. Jen Assemanův evangeliář byl vydán hlaholicí (Račkým 1865), ale také v latinském přepise (Črnčićem 1878). Ediční praxe Jagićova, Vondrákova i vydavatelů dalších se ustálila tak, že přepisují všechny hlaholsky psané texty do cyrilice (Geitler, Iľjinskij, Grunskij, Nahtigal a j.).

Latinka se při edicích hlaholsky psaných textů neujala. Možná, že k tomu přispělo také nepřesné vydání Črnčićovo. (O zdařilých Vajsových edicích, které byly podány v latinských přepisech, srov. J. Kurz, Byzsl. VI, 1935—36, str. 226 n.). Snad na nerozšíření latinky v staroslověnských edicích také působil nedostatek znaků pro jery (pro nosovky je již vzor v polštině, ač právě ą, kterého užívá také Črnčić, není výhodné). Možná, že jistý vliv měla i ta okolnost, že cyrilice je v slovanském světě více rozšířena než latinka a že vliv na prosazování cyrilice mělo i soustředění studia církevněslovanského na Rusko v počátečním i pozdějším období. Důsledně prosazovala užívání cyrilice slavistika německá a zvláště vídeňská, kdežto zase slavisté francouzští dávali v citacích staroslověnských dokladů přednost latince (při edicích užívají rovněž cyrilice, srov. Frčkovo vydání Euchologia, připravované ve Francii). U nás B. Havránek zavedl ve svých pracích (zejm. v Genera verbi v slovanských jazycích I. 1928 a II. 1937) přepisování citátů z rukopisů hlaholských do latinky, ale ponechává citace z rukopisů cyrilských v cyrilici; toho způsobu následují někteří jeho žáci.

Přepisování hlaholských textů do cyrilice, kdežto ponechávání cyrilských v cyrilici, zdá se poněkud nelogickým. Je k tomu opravdu hlubší důvod než pohodlí čtenáře? Není ona nesnadnost při čtení hlaholice způsobena také nezvykem a stálým prosazováním cyrilice? Přehlédněme ještě jednou důvody, které jsou proti užití latinky i pro ně.

Proti latince se obyčejně namítá, že svým počtem znaků základní latinská abeceda nestačí na prostou náhradu liter početnější abecedy hlaholské, že však nestačí ani na vystižení všech hlásek staroslověnského jazyka. Jinými slovy, vytýká se fakt, že latinská abeceda má menší počet znaků než hlaholská a že nestačí vystihnout hláskový systém staroslověnštiny, takže by se základní latinská abeceda stejně musila při transliteraci hlaholice uchýlit k výpůjčkám některých znaků z abecedy cyrilské (znaky pro jery), jinde by musila být písmena diakriticky upravována, a to tím více, čím bychom více prosazovali snahu, aby každému hlaholskému písmenu odpovídalo některé latinské písmeno, kdežto méně, když bychom požadovali, aby každé latinské písmeno vyjadřovalo jinou hlásku. Potíže, které jsou s přepisováním hlaholských písmen ve funkci znaků pro číslovky, se ovšem přepisem do cyrilice nezmenšují, spíše naopak zvětšují, protože v cyrilské abecedě mají některá písmena jinou číselnou platnost.

Latinská abeceda by zde mohla užívat buď číslic římských nebo arabských nebo konečně ponechati písmena abecedy s nadřádkovým znakem pro označení, že jde o číslovku.

Námitku proti užití latinky, jako by latinka nestačila na transliteraci, nelze dobře udržet. Nemluví proti ní také to, že by latinka k této funkci musila stejně užít některých znaků vypůjčených z cyrilice (pro jery a pod.) nebo že by vyžadovala značné diakritické úpravy; to by byly námitky malicherné. Vždyť všude tam, kde se užívá latinky, bylo nutno základní soustavu latinské abecedy nějak přizpůsobit (spřežkami v staré češtině a v polštině, v lužické srbštině staré, diakritickými znaky, na př. v češtině, francouzštině a pod., pravidelně diakritickými znaky i spřežkami zároveň, na př. čes. *ch*, franc. *ch*, *qu*, *gu*, španěl. *ch*, *ll*, ital. *gl*, angl. *th* atd., velmi často nemá totéž písmeno v různých jazycích touž hláskovou platnost, na př. *ch* ve franc., ital. a španěl. atd.). Stejně je však upravována i cyrilice, na př. v srbském pravopise (na př. љ, њ, ђ a pod.).

Že by se užitím latinských písmen zároveň přikládala již některým hláskám v staroslověnském jazyce jistá výslovnost a tím hlásková platnost těchto písmen (nejvíce asi v samohláskách), nemůže být námitkou vážnou, protože není ani tak důležité, jak se jednotlivé hlásky v staroslověnském jazyce vyslovovaly, t. j. jakou měly platnost fonetickou, jako spíše to, jaká byla jejich platnost fonologická, takže rozhodující by bylo, zda stačí latinka na vyjádření fonologické stavby staroslověnského jazyka. Transkripce hlaholského písma do cyrilice je s fonologického hlediska staroslověnštiny spíše klamná a nevýhodná, jak ukázal N. Trubeckoj (Mélanges Mikkola, str. 317 n. a 323 n.).

Při užití transkripčních nebo transliteračních systémů není ani tak důležité samo užití nějakého transliteračního principu, neboť ten lze poměrně snadno doplnit nebo přizpůsobit, jako požadavek, aby ho bylo užito jednotně, aby se vydavatelé nedopouštěli individuálních odchylek. Takové individuální odchylky můžeme pozorovati i v přepisech hlaholských textů do cyrilice (jednotnější je teprve způsob Jagićův, který ovšem nalezl následovníky). I při transkripci hlaholského textu do latinky by se mohlo užít podobného způsobu, který je dnes již značně rozšířený, totiž postupu podle návrhu transliterační komise Slovanského ústavu v Praze (v. Slavia XVII, str. 317—320).

V mezinárodních fonetických transkripčních abecedách se pravidelně užívá systému latinského, byly by tedy transliterací hlaholských textů do latinky při jejich vydávání texty poněkud přizpůsobeny těmto mezinárodně uznávaným způsobům.

Jediná vážnější námitka proti užití latinky místo cyrilice při transliteraci hlaholských textů je v slovanském rázu cyrilice vůbec, v tom, že většina Slovanů užívá cyrilice a že se tedy přepisem do cyrilice přibližují hlaholsky psané texty širokému světu slovanskému. Ale tu bychom mohli poukázat na to, že jednak neužívají cyrilice Slované všichni, jednak bychom se klonili k návrhu, aby se přepisu do latinky užívalo jen při edici textů hlaholských (nebo těch, kde je základní, tak zv. nejlepší rukopis psán písmem hlaholským), a to ještě vedle hlaholice: buď ponechati hlaholsky psané texty v písmě hlaholském, anebo, když už se transliterují, tedy do latinky. K transliteraci do latinky by mohlo dojít zvláště tehdy, když by byl na př. ještě celý rukopis vydán fototypicky (tedy v původní hlaholské podobě). Při edici textů, které jsou zapsány v rukopisech cyrilských, nebo jejichž nejlepší, základní rukopis je psán v cyrilici, bylo by zbytečné cyrilské písmo měnit. Vážných důvodů pro tradiční udržování transliterace hlaholských textů do cyrilice opravdu není, spíše — jak ukázal Trubeckoj (l. c.) — zatemňuje poněkud fonologické rozdíly hláskového systému staroslověnštiny.

Pokud jde o lexikální rozbor vydávaného textu, kterého vydavatelé používali, aby zjistili stáří textu i jeho rukopisu, domníváme se, že by skutečný lexikální rozbor mohl být podáván samostatně vůbec mimo vydání. Při lexikálních rozborech v tradičním významu toho slova pravidelně nešlo o skutečný rozbor lexika. Obyčejně se postupovalo tak, že se za kriterium lexikální starobylosti bralo: a) nepřeložené slovo řeckého originálu (zvláště náboženské terminologie), b) slovo nebo obrat hodně závislý na řeckém textu, c) konečně za znak starobylosti bylo vykládáno i to, že se některé slovo vyskytuje v nejstarších rukopisech na př. evangelního překladu. Zdá se nám, že se tímto způsobem vlastně lexikálního rozboru ani nedotýkáme a že se spíše pohybujeme stále na okraji překladatelské techniky staroslověnských textů. Je pochybné prohlásiti na př. některé slovo, které se vyskytuje v textech mladších jen proto za slovo druhé vrstvy, že není dosvědčeno také texty evangelskými, neboť tyto texty, thematicky jednostranně vymezeny, neposkytly třeba dosti příležitosti k tomu, aby bylo použito slova, o které nám jde. Abychom mohli skutečně mluvit o lexikálním rozboru, pak bychom tento rozbor musili uvést do jedné roviny horizontální a rozborem celého lexika textu zjistiti stavbu lexika textu, na kolik jde o lexikon společný jiným památkám, do jaké míry jde o lexikon individuální onomu textu atd. Zdá se nám, že není dosti dobře možné, abychom prohlásili starobylost nějakého textu podle toho, zda se některá slova

vyskytují již v evangelském překladě. Slova základní vrstvy slovníku (*otьcь, byti, glagolati*, atd.) byla by pro takové zjišťování bezvýznamná, neboť jsou v textech starobylých stejně jako v pozdních. Musili bychom nejdříve dokázat, že v tom je něco neobyčejného, že se v pozdním rukopise vyskytují slova táž jako v rukopisech starobylých. Kdybychom nejdříve prokázali, že se v době, z níž máme zkoumaný rukopis, již těchto slov bezpečně neužívalo, pak bychom mohli teprve vyvozovati svědectví, že rukopis svědčí o textu tak starobylém, kdy se takových slov ještě užívalo. Proto by se mělo při lexikálních rozborech postupovat opatrněji, neboť nahodilé poznámky o několika slovech nezasahují celý lexikon textu. To, co není přímo pro vydání textu nezbytné, by mělo být z edicí přímo vypuštěno, protože musíme usilovat o edice jednoduché, nikoliv neproveditelné.

Podobně je tomu s tak zvaným rozborem gramatickým. Abychom mohli nazvat tvaroslovné a jiné výklady gramatickým rozborem, musili bychom skutečně analysovat gramatický plán jazyka dané památky, a to se zřetelem ke gramatickému plánu staroslověnštiny vůbec i speciálně k plánu analysované památky. Gramatický plán staroslověnského textu je: a) gramatickým plánem staroslověnského jazyka vůbec, b) gramatickým plánem speciálně analysovaného textu, c) poněvadž jde pravidelně o překlad, může být částečně podmíněn gramatickým plánem jazyka originálního textu a pod. Pouhé zaznamenávání všeho, co lze na př. vyčíst z vydávaného rukopisu pro tvaroslovné odchylky, není ještě rozborem gramatického plánu onoho textu. O průkaznosti takových drobných faktů pro starobylost textu platí obdobně totéž, co jsme uvedli k rozboru lexikálnímu. Proto by bylo výhodnější rovněž ani takovými poznámkami vydání nezatěžovat, aby vydání nebyla příliš složitá a náročná.

c) Pokud jde o interpunkci, bylo by nemožné, aby vydavatel do vydávaného textu dosadil jen interpunkci podle řeckého textu nebo podle svého pojetí obsahu textu, nýbrž měl by respektovati také pojetí nejlepšího rukopisu, vzatého za základ, jestliže se z interpunkce v tomto rukopisu ovšem něco nalézt dá. I tu je třeba kritičnosti, jinak bychom dosadili moderní pojetí do starého textu, avšak staré pojetí mohlo být poněkud jiné a nemusilo se přesně shodovat s pojetím řeckého originálu.

d) Požadavek, aby byl uváděn originální (řecký a p.) text paralelně vedle textu staroslověnského, je nutno poněkud omezit. Nebylo by vhodné, aby vydavatel uváděl originální texty k textu biblickému, neboť tyto texty jsou snadno dostupné každému čtenáři. Je jen třeba, aby byl staroslověnský překlad srovnáván s textem kriticky zpracovaným

i s jednotlivými redakcemi těchto textů. Naproti tomu tam, kde jde o texty známé jen z rukopisů nebo ze starých těžko dostupných tisků, měl by vydavatel takové originální texty připojiti. I tam by však bylo nutno provésti kritické zhodnocení originálního textu, nikoliv pouze text přetiskovati. Konečně u textů, které jsou příliš rozsáhlé, jako na př. Suprasliensis, měly by být originální texty vydány v kritickém vydání vzhledem k textům staroslověnským zvlášť. Pro některé texty Supraslského kodexu je důležité znáti nejen řecký text, nýbrž i text latinský, protože tento latinský text může spočívati na řeckém textu jiné redakce, který však je staroslověnskému překladu blíže. Připomeneme ještě, že stejně tak je důležitý řecký text pro pochopení překladu staroslověnského, jako staroslověnský překlad pro pochopení textu řeckého, jak správně vytkl A. Vaillant (v. výše v edici Méthode d'Olympe).

e) Index a slovník vydávaného textu. K vydání textu by bylo nejlépe připojiti pouze index, kdežto slovník, který by uváděl jednotlivé významy slov, významy základní a podružné (ovšem doložené v textu) atd. a lexikální materiál zpracovával, by měl být již ponechán do připravovaného slovníku staroslověnského jazyka (srov. zprávu o přípravných pracích, Slavia XVIII, str. 529-531). Index by však měl přesně zaznamenati všechna slova na všech místech textu, přinésti určení jednotlivých tvarů lexikálního hesla a uváděti paralely originálního textu. Tato paralela by neměla být u slovesa udávána jen infinitivem na př. řeckého slovesa, ale také příslušným tvarem onoho slovesa v originálním textu (srov. na př. rychlé určení vidu, kde řecký slovesný tvar by mohl být částečně dobrou pomůckou). Hojné odkazy by měly hledání v indexu usnadňovat, lexikální hesla by neměla být rozbíjena do hesel několika (na př. *jesmь* patří pod *byti*, rovněž *něsmь* a pod.). Paralely z originálního textu by se musily opírat skutečně jen o tento text, neměly by být doplňovány vydavatelem tam, kde paralela chybí. Nahlédnutím do takového indexu bychom mohli zjistiti bezpečně, které jsou skutečně doložené paralely k příslušnému heslu.

5. Návrhy. Probrali jsme metodická hlediska při vydávání staroslověnských textů i všechny úseky vydavatelovy práce a předkládáme nyní konkretní návrh metodického postupu a uspořádání edic staroslověnských textů spíše jako *podnět k diskusi*, aby bylo možno dojít k účelnému a spolehlivému uspořádání těchto edicí, které by se měly stát bezpečnou základnou pro zkoumání různého směru. Nejde zde o podání návrhu přeplněného požadavky a ideálními nároky, protože by se takový návrh svou přílišnou složitostí stal neproveditelným.

a) Ediční práce by měly být prováděny podle pevně stanoveného plánu a programu, aby se netříštily a aby mohly zasáhnout co největší počet textů. V tomto edičním plánu by měly být na prvních místech vydání těch textů, které se pociťují jako palčivé mezery v edicích dosavadních. Na druhém místě by měly být vydávány texty dosud nevydané vůbec, zvláště období také mladšího, a na třetím místě vydání textů, které již vydány byly, ale tak, že ediční práci bude nutno podniknout znovu. Je samozřejmé, že by péče o stanovení edičního programu měla být vedena jako dosud vědeckými institucemi. Pokud však jednotlivé publikační komise byly válkou ve své činnosti ochromeny, měly by být znovu oživeny.

b) Bezpodmínečným úkolem stanovení pevného edičního programu by bylo provedení úplného soupisu všech rukopisů. Pokud takové soupisy byly provedeny (srov. práce Jacimirského, Coneva, atd.), měly by být doplněny. Zbytečné by bylo podnikati celé soupisy znovu. V takových soupisech by však měl být uveden přesný vnější popis rukopisu a alespoň stručný popis jeho obsahu.

c) Rukopisy by měly být všechny ofotografovány. Byly by tím zabezpečeny před zkázou z vnějšího zásahu, ale též před pozvolným chátráním. Fotografické snímky by mohly být dobrým základem k textové edici, i když by přesně nemohly rukopisy zcela nahraditi, takže by vydavatel musil na sporných místech přímo nahlédnouti do rukopisu a pod., ale celá ediční práce by tím byla neobyčejně usnadněna. Zvlášť důležité rukopisy by mohly být publikovány fototypicky (s krátkým popisem rukopisu po stránce vnější). K edici textu by mohl vydavatel použít jednak fototypických vydání důležitých rukopisů vydávaného textu, jednak fotografických snímků rukopisů méně důležitých. Cílem fototypického publikování by nebyly rukopisy všechny, nýbrž jen zvláště důležité, ostatní by byly přístupny ve fotografiích.

d) Základem vydání by byl nejlepší rukopis v tom smyslu, jak jsme výše stanovili, a vzhledem k němu by byly připojeny poznámky textově kritické. Je-li dochován text v jediném rukopisu, byl by vydán pouze reprodukční metodou.

e) Pod vlastním vydávaným textem by byly kritické poznámky, a to nejdříve důležitější poznámky rukopisně kritické, které vedou k správnému čtení rukopisu (ve zvláštním odstavci), potom aparát textověkritický, avšak uspořádaný podle recensí a filiace rukopisů tak, aby jejich pročtení snadno ukazovalo čtení nejstarší. Za textově kritickými poznámkami by byly připojeny poznámky vztahující se

k pojetí textu (k interpunkci) a pod., avšak bez zbytečného zatěžování poznámkami minuciosního významu.

f) Byl-li by uváděn řecký text originální (srov. vymezení výše), měl by být položen proti textu staroslověnskému, aby bylo možné srovnávání. I tento text by byl opatřen kritickým aparátem, avšak pouze textovým. Ve zvláštních poznámkách pod řeckým textem by byl připojen aparát upozorňující na shodu nebo odchylky staroslověnského textu s textem originálním nebo naopak. Byl-li by znám originální text několika redakcí, byl by zvolen za text nejlepší ten, který se nejvíce blíží textu staroslověnskému. Takto zvolený text by nebyl vydavatelem pozměňován nebo nijak upravován a přizpůsobován textu staroslověnskému.

g) Text známý v jiném překladě, na př. latinském, by měl být uveden pro srovnání také, ale jen tehdy, má-li pro kritiku staroslověnského (vydávaného) textu nějaký význam.

h) Vydavatelův překlad by nebyl připojován u textů biblických, nýbrž jen u těch textů, kde by takový překlad mohl být užitečný pro zdůraznění věcné stránky textu nebo pro porozumění textu, zvláště nesnadnému. Tento překlad by se neopíral o text originální (řecký), nýbrž naopak o text staroslověnský, protože má sloužit jako pomůcka k pochopení textu staroslověnského. Jen v těch místech, kde je proti řeckému textu mezera v textu staroslověnském, opíral by se překlad o text řecký.

ch) Kromě textu by mělo vydání obsahovati popisy rukopisů (nikoli rozbory), zato však podrobný rozbor filiace jednotlivých rukopisů vydávaného textu. Na konci by byl připojen index všech slov vydávaného textu, a to index opírající se o lexikální materiál nejlepšího rukopisu, zvoleného za základ, kdežto lexikální materiál jiných redakcí by mohl být připojen v menších indexech dílčích.

i) Vnější úprava, znaménka, různé značky by měly být pevně stanoveny (různé druhy závorek, typografických značek a pod.), ale zároveň zjednodušeny a sjednoceny. Zde by bylo nejlépe zavésti ediční značky zcela stejné, jakých se užívá při edicích ve filologii klasické (srov. P. Maas, l. c. str. 11, dále G. Witkowski, Textkritik und Editionstechnik neuerer Schriftwerke, Lipsko 1924, str. 72 n. a j.).

j) Zkratky v staroslověnském textu (v tak zv. nejlepším, zvoleném za základ edice) by měly být rozváděny, ale jen pokud by takové rozvedení bylo naprosto jednoznačné nebo pokud by nevedlo k hláskoslovné rekonstituci, ničím nepodložené.

k) Hlaholský text (nejlepší, základní rukopis) by byl ponechán v písmě hlaholském, jestliže nebyl publikován fototypicky, nebo transliterován do latinky v opačném případě. Citáty z hlaholsky psaných rukopisů byly by v kritickém aparátě pod textem citovány v latinské transliteraci, podobně jako citáty a jazykové doklady staroslověnské i v studiích mimo vydání vůbec, nejde-li o studie paleografické, v nichž je písmenná podoba přímo předmětem studia.

l) Ostatní podrobnosti by vyplývaly z povahy textu samého. Tak na př. připojení seznamu biblických citátů v textu nebiblickém, přehledy k chronologii jednotlivých úryvků textu (čtení na jednotlivá období církevního kalendáře) a pod.

Stanovením tohoto postupu a zároveň uznáním těch výhod, které poskytuje metoda reproduktivní i kritická též pro edice slovanské, přejetím některých zásad z biblické textové kritiky i ediční techniky v klasické filologii, by se metodika slovanských edicí nejen stala bližší edičním metodikám jiným, ale zároveň by zaváděla zásady vhodné jen pro texty slovanské. *Antonín Dostál*

Pražské zlomky a jejich předloha v světle hláskoslovného rozboru.

I. I. Sreznevskij se domníval, že Pražské zlomky byly buď celé nebo aspoň zčásti přepsány z rukopisu ruského původu. Soudil tak především proto, že na Rusi existují některé souhlasné texty. Jagić kdysi předpokládal pro Praž. zl. předlohu bulharsko-ruskou. Vondrák se domníval, že se mu podařilo tento názor vyvrátit a dokázat, že originál byl bulharský; přitom však nechce tvrdit, že by český opis byl pořízen z bulharské předlohy přímo; je ochoten uznat kterékoli průchozí jazykové prostředí kromě ruského. Vondrákovy závěry o bulharismech v Praž. zl. neuznal Grunskij, ač sám se o předloze této památky jasně nevyjádřil [1]).

Vondrák považoval za jazykový důvod pro Jagićovu domněnku především náhradu nosovky ę orálním *a*. Jagić totiž považoval *ie* (*ě*) za českou střídnici nosovky ę a nezbývalo mu, než aby *a* za ę vysvětloval jako rusismus.[2]) Vondrák se pak odvolává na Gebauera a přijímaje *ja* (*'a*) za náležitou českou střídnici nosovky ę, nemá důvodu, aby tu viděl vliv ruštiny. Po Vondrákovi se pak orální střídnice nosovek v Praž. zl. běžně vykládají jako bohemismy[3]).

Povšimneme-li si však stavu nosovek v Praž. zl. pozorněji, jeví se nám dnes v jiném světle. Nosovka ǫ má etymologické oprávnění v 26 případech, graficky je však vyjádřena jen třikrát na místech náležitých (**твоѭ ѩдроѭ** I B 13 a **въпрашахѫ** II A 5). Jednou čteme acc. sg. f. **ѩдроѭ** I B 13 místo **ѩдрѫѭ**. Všude jinde stojí místo ní **оу**. Nosovku ę bychom očekávali 42krát. Dvakrát je rozvedena připsáním konsonantu *n* (**пѩнтътикости** I B 3 a **пѩ[н]ътикостие** I B 4), dvakrát ji zastupuje litera **ѣ** (**б͠цѣ** gen. sg. I B 25 a **сиѣ** acc. pl. m. II B 23),

---

[1]) I. I. Sreznevskij, Drevnije glag. pamjatniki, 53–54. — Jagić, Zur Entst. I, 57. — Vondrák, O původu Kij. listů a Praž. zlomků 1904, 49 n. a 55 (tamže odkaz na jeho článek v Altslovenische Studien). — Grunskij, Pražskīje glagoličeskije otryvki, St. Peterburg 1905, 8, 10 a j.

[2]) Vondrák, o. c. 52. — Jagić, AslPh 15, 522—523.

[3]) Na př. Trávníček, Hist. mluv. čs. 9; Weingart, Rukověť jaz. stsl. I, 83; Kuľbakin, Mluvnice jaz. stsl., přel. B. Havránek, 22.

jednou stojí na jejím místě ѫ ([т]ѫ acc. sg. pron. pers. *ty* II A 14) a šestkrát je nahrazena orálním *a*: оудариша II A 9, възложиша II A 17, коупиша II B 19, поставиша II B 21-22, та II A 20, (т)а II A 24. Vedle toho se užívá ojediněle liter pro nosovky v platnosti orálních vokálů: помилѫи II A 18 a мѩнъною II B 22-23 (= *manъnoju*). V této směsi odchylek od stsl. jazykové normy se jeví případy *ǫ* > *u* a *ę* > *a* jako normální hláskoslovný vývoj, zatím co ostatní, celkem sporadické druhy záměn třeba vykládat samostatně a jednotlivě. Nápadná je však velká kvantitativní neshoda ve vývoji obou nosovek: *ǫ* je zpravidla už nahrazeno ústní samohláskou a doklady s ѫ jsou jen výjimkou, zatím co *ę* se velmi dobře drží a jen výjimkou za ně čteme *a*. Ponecháme-li zatím stranou oba doklady na та acc. sg. pron. pers. *ty* II A 20 a II A 24, zbývají nám čtyři doklady, vesměs v koncovce 3. pl. aor. na *-ša*. Proniká tedy *a* za *ę* (skoro) jen zde, ale zde důsledně; v Praž. zl. není dokladů na -шѧ. Je nápadné, proč se „vliv češtiny" projevil tak výrazně právě v této koncovce. Vždyť v češtině je v 3. pl. aor. doložena jen koncovka *-chu*, převzatá z imperfekta. Gebauer předpokládá náhradu původního *-šę* analogickým *-chǫ* > *-chu* už v době předhistorické. Trávníček soudí, že „v pčsl. snad ještě bylo *-šä*"[4]). Proč se neuplatnil vliv češtiny v tolika jiných případech, kde běží o slova a tvary v češtině dobře známé?

Připustíme-li, že Praž. zl. prošly ruským prostředím, věc se vyjasní. Původní staroslověnský nosovkový systém byl ruským písařem porušen a do rkpu často pronikalo *u* za *ǫ* a *a* za *ę*. Český přepisovač vyslovoval ѫ stejně jako jeho ruský předchůdce a proto všude ponechával jeho grafiku, spíše ji asi ještě rozšířil na další případy. O nosovce *ę* však dnes víme, že v češtině velmi pravděpodobně přecházela v *ä*. Češi, píšící latinkou, neměli prostředku vyjádřiti tuto hlásku, proto se, jak známo, v některých starých památkách[5]) objevuje kolísání grafiky *a*-*e*. Pro české hlaholity nebylo tohoto problému. Mohli dobře použít litery ѥ(є) v hláskové platnosti *ä*. To je ostatně zcela přirozený postup, dobře známý z jiných podobných případů: Nahradí-li se hláska v časovém vývoji nebo přenesením do jiné jazykové oblasti hláskou jinou, neznámou dřívějšímu abecednímu systému, přejímá její písemný obraz funkci obrazu nové hlásky[6]). Pro českého hlaholitu tedy znamenalo ѥ (є) = *ä*. Proto mírnil vliv písaře ruského a restituoval ѩ v místech etymologicky náležitých. Neučinil tak právě jen v oné koncovce *-ša*, kde neměl opory

---

[4]) Gebauer, Hist. mluv. jaz. čes. III, 2, 46—47. — Trávníček, Hist. mluv. čs., 383.

[5]) Na př. v glosách Svatořehořských, srov. Vondrák, o. c., 86; Trávníček, Glosy Jagićovy a svatořehořské, Slovanské studie, Praha 1948, str. 167.

[6]) Na př. rus. ѣ, щ, ukr. г, charvátskohlaholské Ⱑ, novobulh. ъ, novořec. *β*, *δ*, *ϑ*, *γ* atd., francouzské *u* a p.

v živém jazyce. Považovat grafiku *-iša* (-**иша**) za nedokonalé vystižení skutečného *-išä* se mi nezdá příliš správné. Zde je právě podstatný rozdíl mezi písařem, užívajícím latinky a mezi hlaholitou, o němž jsem se právě zmínil. Čech jistě dobře slyšel rozdíl mezi *a-ä-e* a záleželo na tom, jaké grafické prostředky měl po ruce. Jak dlouho můžeme na př. sledovat v stč. rkpech zápas o písemné rozlišení *s*, *z* : *š*, *ž*, zatím co v Kyjevských listech a Pražských zlomcích není po této nesnázi ani stopy.

Tvar **та** místo **тѩ** II A 20 a II A 24 nikterak neodporuje našemu předpokladu. **та** II A 20 přesvědčivě vykládá Grunskij [7]). Předpokládá mylné přiklonění **та** ke **късни**, takže toto slovo funguje pak jako pron. dem. a ne již jako pron. pers. Naší cestou doplněný výklad se jeví ještě pravděpodobnější: Rus provedl běžnou hláskovou změnu *ę* > *'a* a Čech pak pro blízkou grafickou podobu podlehl snadno mylné asociaci. Druhý doklad tohoto tvaru (II A 24) je velmi nejistý. Na místě předpokládaného **т** je v pergamenu otvor a za ním nejasné **а**. Šafařík a Vondrák [8]) doplňují na **вечерѣвъ(ш)а** a teprve ve své Církevněslovanské chrestomatii zavádí Vondrák konjekturu **вечерѣвъ (т)а**, kterou žádá řecký text[9]). Grunskij a Kurz[10]) píší **вечерѣвъ . а**. O tomto dokladě platí —mutatis mutandis —totéž, co napsal Grunskij o formě **(т)ж** II A 14: «Затем, и опираться на таком примере, как (т)ж, по моему, вовсе нельзя: в рукописи нет т, а только ж, при чем и места нет согласно другим строчкам. Таким образом мы не имеем права добавлять это т, как сделал еще Шафарик сообразно со смыслом, а если добавляем, то не можем здесь говорить о звуковом изменении: это непонятное и неправильно написанное слово.»[11]) Vzhledem k smyslu a větné souvislosti nemůžeme vyloučit ani možnost existence variantu **вечерѣвъша**, třeba právě na podkladě hláskoslovně rusisovaného **тѩ**. — Ani výskyt **ѩ** místo **а** (**мѩнъною** II B 22-23) nepřekáží předpokladu ruské předlohy; dokonce způsob psaní typu **пѩнтъти-кости** není vzácností v památkách ruskocírkevněslovanských, na př. **пѧн'ти-** Ostr.[12]).

Nosovka *ę* je dvakrát zastoupena literou **ѣ**: **бцѣ** gen. sg. I B 25 a **сиѣ** acc. pl. m. II B 23. Vondrák to považoval za morfologické

---

[7]) O. c. — Celé místo zní: **каѣ та къзнию до наоусти прѣдати спасъ** *Ποῖος σε τρόπος, Ἰούδα, προδότην τοῦ Σωτῆρος εἰργάσατο.*

[8]) O původu, 89.

[9]) Celé místo zní: **ѳза съ онѣми вечерѣвъ . а отъ трапезъи отъриноу** *μὴ συνδειπνήσας ἐκείνοις σε τῆς τραπέζης ἀπώσατο.*

[10]) Weingart, Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského, Praha 1938, str. 6. Přepis pořídil prof. Josef Kurz.

[11]) Grunskij, o. c., 8.

[12]) Viz R. Nahtigal, Euchologium Sinaiticum, Ljubljana 1942, II, 365.

bohemismy. Toto hledisko přejal i Weingart, ale neuvedl slovo сиѣ[13]). Nevím, zda se tak stalo přehlédnutím nebo úmyslně. Je známo a jisto, že v gen. sg. a nom./acc. pl. *i̯ā-* kmenů, jakož i v acc. pl. *i̯o-* kmenů byla vedle jsl. koncovky -ę stará paralelní zápslov. a výchslov. koncovka -*ě*[14]). Proto můžeme tvar бц҃ѣ I B 25 považovat opravdu za bohemismus, ale při našem pohledu na předlohu Praž. zl. nemůžeme vyloučit ani možnost, že to je původně rusismus; nic jistějšího o tomto dokladu říci nelze. Zato významnější je případ сиѣ II B 23. Podle Vondráka je to též bohemismus a třeba čísti *sijě*. Trávníček však dokazuje, že slabika *jě* v češtině vůbec neexistovala; vysvětluje to velmi obtížnou výslovností i stavem stč. památek[15]). Praž. zl. potvrzují, zdá se, správnost jeho názoru. V tvarech пѧ(н)ътикостие I B 4 a цѣлєние II A 23 máme zachycenu přehlásku na samém jejím úsvitě a již zde máme pouhé *e*, nikoli *ě*. Nelze se domnívat, že snad český písař neměl dosti citu pro rozlišování *e*-*ě*; to by odporovalo našim vědomostem o staré češtině. Grafický prostředek k vyjádření *ě* hlaholitovi také nechyběl[16]). Za těchto okolností je tedy сиѣ z češtiny dosti těžko vysvětlitelné. I to by mohl být rusismus z předlohy. Původní сиѩ změnil v сиѣ asi písař ruský. Tento zjev lze považovat prostě za změnu hláskoslovnou, kterou písař provedl podle zvyku i zde, nepřihlížeje k odchylné koncovce ruské[17]). Ale ani možnost morfologické rusisace není vyloučena. Záleží na tom, chceme-li hlaholské ѣ interpretovat jako *ja* nebo jako *ě*[18]). Ruská podoba slova přešla pak i do českého opisu, poněvadž tato forma byla v češtině asi už málo běžná, ne-li vyhynulá: acc. pl. m., nom.-akk. pl. f. a nom.-acc. pl. n. tohoto zájmena nejsou v stč. vůbec doloženy[19]). Trávní-

---

[13]) Vondrák, O původu, 52 a 65. — Weingart, Rukověť jaz. stsl. I, 83.

[14]) Náležitou koncovku stsl. máme zachovánu v Praž. zl. na př. v дш҃ѧ наш(ѧ) I A 17.

[15]) „Podle mého mínění nebylo v pčsl. *ě*, *ie*, nýbrž jen *e*, *é* také po *j*, na př. *jém*, *jéš* . . . . gen. sg. *stáje* proti *duše*“, Trávníček, Hist. mluv. čs. 103. — „Po *j* nemohlo vzniknouti *ě* = fonetic. *ie*, které předpokládá Gebauer (přehláska *a* > *ě*), protože je skupení *jie* artikulačně velmi nesnadné“, ibid. 72. — „Mimo důvod fonetický . . . . vede mne k předpokladu *je*, *jé*, nikoli *jě*, *jie*, také stará grafika. Texty, které rozlišují dosti přesně *se* od *sě*, *ze* od *zě*, *ce* od *cě* atd., píší arciť různě, na př. neutr. *je* a ak. pl. m., f. *jě* . . . . . , velmi však nepravidelně. V ŽWittb. je podle Gebauera odchylek od přesného rozlišování *e* a *ě* 90, z toho pak celé dvě třetiny po *j*. Tato okolnost dobře ukazuje, že po *j* byly nějaké poměry jiné. Psalo se sice *ě*, *ie* tam, kde jde o psl. *ē* nebo o střídnici za *'a*, *ä* . . . . . , ale jen analogií podle případů jiných . . . , ve výslovnosti pak bylo jen *e*, *é*; odtud tolik výjimek od přesného rozlišování *jě* a *je*.“ Ibid. 103—104.

[16]) Na přesné lišení *ě*-*e* českými hlaholity upozorňuje v jiné souvislosti i Vondrák, O původu, 62.

[17]) Takové případy jsou v ruskocsl. památkách zcela běžné, srov. na př. отъ землѩ J 21, 8 Ostr.

[18]) V ruštině *jě* určitě existovalo, srov. také ukr. gen. *moï*.

[19]) Gebauer, Hist. mluv. jaz. č. III, 1, 513; Trávníček, Hist. mluv. čs., 363.

ček doznává, že toto zájmeno bylo už v stč. archaismem[20]). Tento důvod však nepokládám za rovnocenný úvahám předchozím, poněvadž otázka jotace po *j* není dosud definitivně vyřešena; především je třeba opatrnosti při aplikaci našich znalostí o češtině XIV. století na doby starší.

Na straně I B v řádku 4—5 čteme v Praž. zl. známé **грѩдѣт(ъ)** místo očekávaného **грѩдетъ**. Toto slovo dosud vzdorovalo snahám o výklad. Předem nelze vyloučit, že běží o prostý písařský omyl, ale příliš pravděpodobné to není. Na tuto eventualitu myslel Vondrák. Oblak tu viděl slovakismus. Nesprávnost jeho úsudku prokázal Vondrák. S tím souhlasil i Grunskij a Weingart[21]). Vondrák se snažil zjev vysvětliti takto: „**ѣ** mělo ve výslovnosti našich písařů různou platnost. Vyskytovalo se souhlasně s českým *ě* (na př. **цѣлениѥ, сиѣ** atd.), za české *ja* (**ѣко** atd.) a konečně viděli přepisovači tam **ѣ** (za *ja*), kde vyslovovali **ѥ**, aspoň v koncovce -**иѣ**, začež psali dvakrát -**иѥ**. Tím mohl vzniknouti částečně zmatek, neboť přepisovači mohli pak nedopatřením i naopak tam klásti **ѣ**, kde bylo v originálu pouhé **ѥ**, a tak se to skutečně zde v jednom slově stalo, totiž v uvedeném tvaru **грѩдѣтъ**.“[22]) Tento výklad se zdá na první pohled násilný, už pro značnou složitost. Sotva lze také pochopit, že by přehlasovaná koncovka -**иѣ**, jež se vyskytovala nepříliš často, působila na pravopis v docela jiných podmínkách (uvnitř slova mezi souhláskami). Grunskij se ve výše citovaném díle vyjádřil opatrněji a přitom dost nejasně. Ljapunov[23]) tu viděl 2. pl. imper.: **грѩдѣт(ѥ)** (poslední písmeno chybí — v pergamenu je otvor). Ale ani tento výklad není uspokojivý. Dvě výzvy, jednu v 2. a jednu v 1. osobě bychom pochopili. Můžeme dokonce ukázat na žalm 94 (Venite, exsultemus Domino; jubilemus Deo salutari nostro), na invitatorium typu Regem Apostolorum Dominum, venite, adoremus — i na slovanskou liturgii sv. Jana Zlatoústého: **Прїидите, поклонимсѧ и припадемъ ко Хр̑тꙋ**. Nicméně náš případ je trochu jiný. Přijmeme-li Ljapunovův výklad, rozpadne se nám text syntakticky i smyslově[24]). Slova **пѩ(н)ътикостие ст҃аѣ** nelze ani vzhledem k větné stavbě považovat za předmět slovesa **почьтѣмъ** nebo za nadpis — zůstala by vytržena, bez souvislosti. Nezbývá tudíž než přece jen předpokládat **грѩдѣт(ъ)** 3. sg. praes.

[20]) Trávníček, o. c., 363.

[21]) Vondrák, o. c., 62. — Oblak, AslPh 18, 110—112 a Vondrák, o. c., 60. — Grunskij, o. c. — Weingart, Rukověť I, 77. Weingart dokazuje nesprávnost myšlenky Oblakovy i tím, že „**ѣ** by se nečtlo jako slovenské *-je-*, nýbrž jako *-ea-*!“ Mám však za to, že nemůžeme takto transplantovat fonetická fakta stsl., resp. maked. na půdu a do doby českocírkevněslovanské.

[22]) Vondrák, o. c. 61—62.

[23]) AslPh 28, 478n.

[24]) Kontext zní: пѩ(н)ътикостие ст҃аѣ грѩдѣт(ъ): кыи почьтѣмъ дх҃ъ ст҃ъи: приде во оумоудрѣнѩ ап҃столъи:

Problém tedy nezmizel. V jihoruských památkách se však skutečně objevuje ѣ místo е před měkkými konsonanty v slabikách, jež se staly zavřenými po zániku jerů. Nejstarší doklady lze uvést, podle Durnova[25]), z Dobrilova evangelia z r. 1164. Z příkladů, jež Durnovo uvádí, zajímá nás nejvíce tvar можѣть. V kratičké ukázce této památky, otištěné ve Vondrákově Církevněslovanské chrestomatii najdeme боудѣ (= бѫдеть) Mt 12,40 a въстанѣть Mt 12,42 vedle dokladů z jiných tvarů než 3. sg. praes. Jistě je nápadné, že ojedinělá odchylka Pražských zlomků vyhovuje právě těmto dosti složitým a přesně vymezeným podmínkám jihoruské záměny. Nevadí, že se v Praž. zl. v koncovce 3. osoby píše pětkrát ъ a nikdy ь; v předloze mohlo být měkké *ť*. Příklady jsou vesměs na listě II, který zavedl důsledně ъ místo ь a na straně I A, kde se tvrdý jer také skoro důsledně rozšířil na úkor měkkého. Nepochybně také česká grafická tradice psala -тъ. Příležitost k změně е > ѣ je v Praž. zl. ještě sedmkrát, z toho jednou v 3. sg. praes.; ostatní případy jsou vesměs substantiva verbalia, v Praž. zl. psaná s и místo napjatého jeru. To, že se ѣ nepíše také v druhých slovech, především v боудє(тъ) I A 10, nepřekvapuje. Ani v dochovaných ruských rkpech není důslednosti, srovnej na př. знамєньꙗ vedle знамѣньє, obojí v Dobrilově evangeliu, Mt 12, 39. Tím spíše se stsl. stav zachovával v rkpe asi o tři čtvrtiny století starším. Byla-li tato změna, jak míní Durnovo, v souvislosti se zánikem lichých jerů, byla tehdy asi v začátcích. Sotva by byl nenáležité tvary ponechal také český opisovač, dobře lišící původní *ě* a *e*. V našem případě nerestituoval, poněvadž sloveso грѧсти je cizí českému lexiku a nebylo tedy kontroly živým jazykem.

Důkladný rozbor Praž. zl. nasvědčuje také tomu, že předloha snad byla přesná v lišení obou jerů a silná expanse ъ bude nejspíše bohemismem posledních opisovačů[26]); než o tom jindy podrobněji.

Předpokládáme-li pro poslední opis Pražských zlomků ruskou předlohu z XI. století, vyvstane mimoděk otázka, jakým písmem byla psána. Pro hlaholskou památku jsme ochotni podle dosavadních zkušeností předpokládat předlohu zase jen hlaholskou. Také nová bádání o nástěnných nápisech nás poučují, že v Rusku hlaholice známa byla. Přece však předpoklad hlaholského rkpu, vzniklého na Rusi někdy v druhé polovině XI. století, se zdá poněkud smělý. Pokusil jsem se tedy vyšetřit, zda nelze v Praž. zl. zjistit něco bližšího v tomto směru. Dobrou oporou bývá číselná hodnota liter. V naší památce přicházejí

[25]) N. Durnovo, Очерк истории русского языка, § 230.

[26]) Mýlil se Vondrák, který z toho usuzoval na předlohu bulharskou, i Oblak, který zase myslel na zjev obecně jihoslovanský. — Srov. též správný postřeh Horálkův v článku Rajhradské martyrologium Adonis a otázka české cyrilice, LF 66, 1939, 38-39.

v číselné platnosti tato písmena: (ⰴ̃) II A 2, (ⰵ)[27]) II A 7, ⰵ̃ II A 8 (bis), ⱛ̃ II A 1, II A 15, ⰹ̃ II B 8, ⰸ̃ II A 2, ⰼ̃ II A 15, ⰺ̃ ibid., ⰷ̃ⰴ̃ II A 2, ⰿ̃ⰹ̃ II A 8. Všude je funkce podle hlaholské platnosti bezvadná. Důležité jsou v tomto smyslu zvláště litery ⰵ̃ a ⰿ̃. Ale v řádku 19 na str. II A čteme (г)ласъ и. Slovo гласъ nemůže označovat nic jiného, než označuje v II A 2, 8, 15 a II B 8, t. j. ἦχος, tonus, jednu z osmi východních církevních tónin. Z kontextu pocházet nemůže, poněvadž v rkpe je to rubrum. Také litera, jež po něm bezprostředně následuje, nemůže být nic jiného než číslice. Vzhledem k existujícímu počtu tónin nemůže pak být vyšší než 8. Není vůbec možné, že by po označení гласъ číslice nenásledovala. Šafařík se přiznává, že neumí toto и s jistotou vysvětlit a pokračuje: „Dieses ⰻ kann hier keine Zahl sein, wie man erwartet und wie in den späteren slawischen Ausgaben wirklich steht (·ʒ·), weil es 20 bedeutet; sondern es ist eher eine Andeutung der Stimme. Im Griechischen steht nähmlich hier ἦχος βαρύς (tonus gravis: es könnte das ⰻ der Anfangsbuchstabe des entsprechenden slawischen Wortes oder etwas ähnliches sein.“[28]) Ale takové předpoklady nemají nikde opory. Stačí však, připustíme-li předlohu psanou cyrilicí, kde и̃ = 8 a záhada je vysvětlena. Vadí poněkud, že nad и chybí titla[29]) a že i číslice je proti zvyku psána červeně. Avšak snadno lze jedno z těchto nedopatření neb i obě předpokládat v předloze, čímž snáze vysvětlíme neporozumění a omyl českého hlaholity.[30])

To by byl tedy první a prozatím jediný doklad přepisování z cyrilice do hlaholice. Tento postup však nikterak není nepochopitelný. Středisko, v němž vznikl český opis Praž. zl. užívalo v liturgické praxi hlaholice, ale majíc literární styky s Kyjevskou Rusí, disponovalo písaři znalými také cyrilice[31]). Nelze souhlasit s těmi, kdož se domnívají, že hlaholice se automaticky opouštěla, jakmile přišla znalost pohodlnějšího písma cyrilského. Tomu odporovala vžitá domácí tradice i praxe a snad i kázeň církevní. Nelze tu nevzpomenout breviáře Víta z Omišlje z roku 1396. V této charvátskohlaholské památce jsou roztroušena písmena cyrilská; viz Vajs, Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský, v Praze 1910, str. LXII.

Podávám zde stručný výtah z hláskoslovné části připravované studie o Pražských zlomcích a docházím k tomuto závěru: V Pražských zlom-

---

[27]) Dnes nečitelné; Šafařík četl bez titly.

[28]) Höfler-Šafařík, Glagolitische Fragmente, Praha 1857, str. 42.

[29]) To není v Praž. zl. věcí jinak neznámou; srov. гь I A 20 (vydání Grunského) nebo бжьствьное I B 16.

[30]) Něco podobného se snad skrývá i v ř. II A 16; o tom jindy.

[31]) Srov. Horálkův výklad o cyrilici na českém území v LF 66, 1939, str. 23–43.

cích je několik hláskoslovných zjevů, které se dají (ač na sobě vzájemně přímo nezávisí) předpokladem, že poslední předloha památky byla opsána na Rusi, vysvětlit snáze a jasněji než cestou jinou. Přitom v hláskosloví Pražských zlomků není jevů, jež by tomuto předpokladu odporovaly. **ѣ** místo **є** v **гръıдѣт**(**ъ**) a se značnou výhradou také tvar **сйѣ**[32]) ukazují blíže na Ukrajinu. To také neodporuje našim vědomostem o stycích Čech s Kyjevskou Rusí. Číselná platnost **й** = 8 pak svědčí o tom, že předloha Praž. zl. byla psána písmem cyrilským. Úmyslně prozatím opomíjím otázku původu originálu, resp. předloh předruských. Zdá se, že hláskosloví ukazuje na Bulharsko (Makedonii), ale jeho svědectví jsou příliš nejistá. Doufám, že chystaný rozbor morfologický, lexikální a textový nejen přinese definitivní řešení otázky předlohy bezprostřední, ale vrhne více světla i do vzdálenějších dějin naší památky.

František V. Mareš

---

[32]) Znamená-li *sijě*, ne *sija* a je-li skutečně rusismem.

Venetové, Antové.

(K otázce starobylých kmenových jmen.)

Jazykozpytné bádání se v poslední době několikrát dotklo staré otázky, výkladu starobylých kmenových názvů *Venetů* a *Antů*. Výklad jména Venetů má důležité právě místo v koncepcích, které se pokoušejí vysvětliti jazykovou příslušností tohoto názvu, dále pak určením národnosti Venetů bližší polohu slovanské pravlasti ve shodě s jinými prehistorickými fakty. Myslíme zde na výklady Lehra-Spławińského[1]), Bubricha[2]) a Otrębského[3]). Je nepochybné, že by se bezpečné vysvětlení tohoto názvu s pomocí jazykozpytu stalo pevnou základnou, o niž by se mohla opříti zejména prehistorie.

Jádro výkladu Lehra-Spławińského se zakládá ve výchozím bodě na primárnosti tvaru VENETI (kořen **ven-* je týž jako v stsl. *vęštiji*, pol. *więcej*, ve stupni *-o* v *Prze-won- nowo*, dále v pol. *Wańsk*, *Unieść* atd.; suffix *-et-* hledá autor v pol. *trzpiot* nebo s vokalickým stupňováním i v suffixu *-ot*, pol. *trzep-ot*, *klok-ot*). Tvar VENEDI, VENDI vykládá Lehr-Spławiński shodně se staršími badateli jako sekundární, germánskými ústy prošlý název (germánská změna souhlásek t > d). Z toho dále polský slavista odvozuje, že tento název znamenal původně lid „silný, mocný, početný" (srov. stsl. *vęštiji*), a tento výklad pak interpretuje v své koncepci o vzniku a vývoji jádra národa praslovanského jako venetisaci protobaltského prostoru (prostoru společné pravlasti Slovanů a Baltů). Svému výkladu kmenového jména VENETŮ věnoval Lehr-Spławiński ještě samostatný článek[4]), což svědčí o tom, že mu přikládá značnou důležitost, na druhé straně se zase právě proto zdá, jako by sám o jeho nezvratitelnosti nebyl dosti přesvědčen.

---

[1]) *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian* (Prace Instytutu zachodniego Nr 2) Poznań 1946, str. 17.

[2]) О названии Анты и связаных с ним названиях, Изв. Акад. н. СССР, отд. лит. и яз., т. V, вып. 6, Moskva 1946, str. 478—483.

[3]) *Słowianie. Rozwiązanie odwiecznej zagadki ich nazw* (Księgarnia ziem zachodnich), Poznań 1947, str. 122—132.

[4]) Srov. sborník Inter arma, zbiór prac ofiarowanych prof. Kaz. Nitschowi w siedmdziesiątą rocznicę urodzin . . . , Kraków (1946), str. 21—50.

Jak známo, přikloňovalo se starší bádání většinou k základu VEND-/VIND- [5]), nehledíme-li k prvním pokusům o výklad, téměř romantickým. A. Brückner [6]), který několikrát radikálně odstraňoval starší omyly a smělé koncepce, první po starších pokusech zdůraznil, že starověké zprávy je nutno vykládati pečlivě, totiž že primární je zde tvar VENET-, sekundární VENED-. Lze říci, že se dnes většina badatelů kloní k primárnosti tvaru VENET-, VENT-. Již tento počáteční výchozí bod v hledání původní podoby a tím i jazykové příslušnosti tohoto názvu je důležitý. Starověké zprávy se nám však přes Brücknerovo upozornění nezdají tak jednoznačnými, pokud jde o primárnost VENET- a sekundárnost VENED-. Celý důkaz takové primárnosti, která by pak vylučovala, abychom vycházeli z kelt. *vindos*, jak myslil Niederle, spočívá vlastně v tom, zda jsme ochotni zdůrazniti věrohodnost svědectví jedněch (zvláště Tacita) a zlehčiti věrohodnost svědectví druhých (zvláště Ptolemaia). Myslíme, že nebude zbytečné podívati se krátce na tato starověká svědectví ještě jednou, protože smělé koncepce autorů jednotlivých výkladů, jejich prehistorické interpretace a potom to, že jde o název značně isolovaný, kde je údajů málo, ukazují, že je zde potřebí krajní opatrnosti. Konečně o výsledky jazykozpytu by se rádi opřeli také prehistorikové a je proto nutno ukázati, zda lze tolik zakládat na dosud podaných výkladech.

Jméno VENETŮ je v písemných zprávách starověkých spisovatelů doloženo takto: Plinius (I. st. po Kr.) mluví o VENEDECH (a Sarmatis, VENEDIS, Sciris), Tacitus (I. st. po Kr.) v Germanii o VENETECH (VENETORUMQUE, VENETI), Ptolemaios v Geo-

---

[5]) Srov. L. Niederle, *Slovanské starožitnosti* I², Praha 1925, str. 187—202. Niederle vychází z kelt. *vindos*, které pokládá „najisto" (str. 195) za původní. To ho však vede k „překvapujícímu, ale ne pravdě nepodobnému závěru" (str. 200), totiž že „jméno, které do klasické literatury poněkud pozměněno přešlo jako první historické jméno zakarpatských Slovanů, jest původu gallského, že Slované je obdrželi od Gallů, a to patrně před tím, než se počali stýkati s Germány." I jinde (str. 201) pokládá N. tento výklad za „pravdě nejpodobnější". Niederle pak může ovšem snadno vysvětlovati místní názvy z tohoto základu v keltské Gallii. Niederlův výklad byl pak uznáván i jinými jazykozpytci, srov. na př. J. Páta, Úvod do studia lužickosrbského písemnictví, Praha 1925, str. 28 n. a j. — Název VENETŮ spojovali někteří badatelé záhy s kořenem **vent-* (stsl. *vęštiji*), srov. J. Pervolf (AfslPh IV, 63—73), s nímž souhlasil v dodatku i V. Jagić. O. Pervolfově článku referoval též J. Gebauer (LF VI, 319), ale správně říká, že „výsledků jistých a nezvratných nelze se nadíti od etymologie národních jmen, která jsou významu historicky nezjištěného."

[6]) Podle Brücknera (Słow. etymol. jęz. pol., Kraków 1927, s. v. „*większy*) znamená kořen **went- *wet-* z **wen* — všechno, co je „miłe, lube, rade"; z téhož kořene odvozuje i jméno Venetů, s nímž spojuje Homérovy Henetoi a pod. Srov. též Brückner, Slavia III, 194 n., J. Rozwadowski (Bulletin intern. de l'Acad. Polon. des sciences et des lettres, Krakov 1925, 1. část: leden—červen, str. 134—136), M. Rudnicki (SO IX, str. 358—402 a) j.

grafii o Venedech (*Οὐενέδαι, Οὐενεδικὸς κόλπος, Οὐενέδας*) a zná také místní název VENEDSKÉ hory (*τὰ Οὐενεδικὰ ὄρη*). Starší spisovatelé Homér a Herodot znají kmenový název ENETOI a HENETOI. Mladší spisovatelé znají spíše VENED- (Jordanis v 6. stol. po Kr. uvádí tento název v podobě WINIDAE, Fredegar v 8. stol. po Kr. jako *Winadi* ve formě zlatinisované, jak myslí Otrębski l. c. str. 122). Později písemných zpráv přibývá, jméno VENETI se v nich vyskytuje jako druhá složka komposita, na př. Boio -winidi, Beo-winidi atd. (viz Otrębski l. c. a Niederle l. c. 197).

K otázce věrohodnosti a spolehlivosti svědectví starověkých spisovatelů uveďme několik podrobností. Plinius je pokládán za autora, jehož vědomosti byly sice rozsáhlé, ale spíše kompilátorské než kritické, takže se dopouštěl četných omylů. [7]) Kromě toho jeho činnost mezi Germány umožňuje výklad, jako by tvar VENEDI slyšel z germánských úst. Pro jeho malou kritičnost bychom se mohli domnívat, že toto jméno konečně nezapsal přesně, t. j. VENETI.

Tacitovo svědectví bývá pokládáno za rozhodné, spolehlivé a přesné. Z jeho životopisu je však známo, že mohl znát nejspíše starověkou Britannii a nejvýše krajiny rýnské. O východněji položených zemích a jejich obyvatelích mohl míti zprávy jen z druhé ruky (buď od samých Germánů, nebo od obchodníků, kteří se do těch krajů odvažovali). O nestrannost sice usiloval, ale jeho zprávy jsou přece tendenční. Jeho sloh je sice neobyčejně pečlivý, ale v tom je právě nebezpečí, že pro metus calami pozměnil jméno, které svým suffixem *-edus* znělo méně latinsky než jméno na *-etus*. Nezpůsobila konečně důležitost jeho díla o Germánech přílišný kult věrohodnosti jeho údajů zvláště u badatelů německých, což pak mohlo být přijímáno i badateli jinými? To jsou otázky, o jejichž bezpodstatnosti bychom měli býti nejdříve přesvědčeni znalci Tacitova díla, než vůbec vyloučíme, že se i tu Tacitus mohl mýlit.

Svědectví Ptolemaiovo bylo nejdříve nekriticky přeceňováno. To byl jeden extrém, jehož přirozeným následkem byl extrém druhý: jeho věrohodnost byla naprosto podceňována, jeho spis odsuzován, jako by vše, co uvádí, byla smyšlenka. Je o něm známo, že čerpal ze starších pramenů, zvláště ze spisu Marina Tyrského, z něhož se jinak nic nezachovalo. Bylo i zde již vysloveno poslední slovo? [8])

---

[7]) Srov. A. Jeanroy - A. Puech, Hist. de la Littérature latine, Paříž (38. vyd.), str. 724 n. — F. Stiebitz, Stručné dějiny římské literatury, Praha 1946, str. 253.

[8]) Ptolemaiovská bádání nejsou, jak se domníváme, ještě tak daleko, aby bylo možno vysloviti rozhodné slovo nejen o věrohodnosti Ptolemaiových zpráv, nýbrž

O Herodotovi je dosvědčeno, že byl velmi vzdělán, hojně cestoval, ale neznal cizích jazyků, takže byl nucen získávati si informace skrze tlumočníky [9]).

Nechceme zde výklady těchto starověkých svědectví, které už byly podány a vedly k přiznání prvenství podobě VENETI před VENEDI, stavěti na hlavu. Myslí-li však Lehr-Spławiński (l. c. 17), že tvar VENET- je rozhodně původní („w każdym razie"), nezdá se nám to nade vši pochybnost již zjištěno. Theoreticky je možné uznávat kromě těchto dvou alternativ, které již byly vysloveny, ještě možnost třetí: tvary VENET — a VENED — mohly žít vedle sebe ještě před germánskou změnou souhlásek (t > d). Je tu totiž ještě důležitá okolnost, že v keltské jazykové oblasti (kromě Illyrie) je množství místních jmen, které vedou k původnímu VENED-, VEND-, srov. kelt. *vindos*, z něhož vycházel Niederle, i když nemůžeme přesně bez obtíží srovnávat jména kmenová a jména místní [10]). Keltské názvosloví, které k tomuto kořeni vede, je přece důležité, protože je značně početné, početnější, jak se zdá, než slovanské. Ostatně myšlenka kompromisu není nová [11]).

Suffix *-edus* nebyl v latině tak obvyklý a častý jako suffix *-etus* (srov. tvary participia perf. pass., supina a pod.). Jestliže je možné vykládati na jedné straně VENED- jako tvar germanisovaný (t > d), snad by nebyla vyloučena také možnost, vykládati naopak zase VENETI jako tvar latinisovaný (v suffixu), zvláště, užívá-li ho Tacitus, autor vzdělaný a školený na vzdělanosti latinské, jenž dbal uhlazené formy a byl zvyklý řečnictví a eloquenci. Není vyloučeno, že přesnost zápisu u Tacita není větší než přesnost Ptolemaiova. Musíme rozlišovati

---

i o přesnosti zápisu jmen a názvů. O rehabilitaci Ptolemaia se pokusil E. ŠIMEK, Velká Germanie Klaudia Ptolemaia (*ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΜΕΓΑΛΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ*), sv. I. Facultas philosophica universitatis Carolinae Pragensis, Sbírka pojednání a rozprav XVI, Praha 1930. — II. díl ve Spisech filosofické fakulty Masarykovy university v Brně č. 40, Brno 1935; srov. str. 13. Šimek se v úvodních kapitolách k I. dílu snaží ukázat, že Ptolemaiova závislost na cizích informátorech nebyla větší než u jiných starověkých spisovatelů, kteří psali naučná díla. To by znamenalo i pro naši otázku, že lze více věřiti Ptolemaiovi, než se nyní myslí. Jak ukázal však podrobný referát B. Ryby (LF 57, 1930, str. 532—542) a Rybova odpověď na Šimkovu obranu (srov. LF 60, 1933, str. 188—196), nelze zvláště v textově kritické a filologické části Šimkova spisu viděti krok kupředu v otázce ptolemaiovské. K starším názorům přeceňujícím Ptolemaiovu věrohodnost srov. OSN. XX, 950 n. Je tedy otázka, zda byl P. i v zapisování jména VENETŮ zapisovačem povrchním či přesným.

[9]) Srov. F. Stiebitz v předmluvě k překladu Herodotova spisu „Z dějin východních národů" (Antická knihovna 5), Praha 1941, str. 11.

[10]) Niederle k tomu sestavuje celou koncepci o účasti keltských kmenů v zemích slovanských; Lehr-Spławiński zase vysvětluje tuto okolnost tak, že základem toho názvu byl kořen, jenž byl znám indoevropské větvi, z níž se dostal k Praslovanům, Keltům i Illyrům.

[11]) Srov. Niederle, Slov. st. I^2, str. 202.

věrohodnost zpráv a přesnost v zápisu jména (Ptolemaios užívá tvaru s *-d-* — důsledně a několikrát).

Ale i kdybychom podle Lehra-Spławińského a jiných uznali, že původní je tvar VENET-, bylo by zase obtížné plně uznati slovotvornost suffixu *-et-* pro tak vzdálenou dobu a pro praslovanštinu zvlášť. Suffix *-et-* se v slovanských jazycích vyskytuje velmi vzácně [12]), jako slovotvorný prostředek u jmen kmenových a obyvatelských není rozšířen a sotva by přistoupil ve stupni *-e-* (*-et-*) ke kořeni rovněž ve stupni *-e-*. Tvar VENET- budí podle naší domněnky svou hláskovou podobou spíše dojem slova neslovanského. Je tedy otázka, zda můžeme toto jméno jak v kořeni, tak v suffixu vykládati jen z jazykového materiálu slovanského.

Potíže s výkladem tohoto suffixu si uvědomuje Lehr-Spławiński i Otrębski (l. c. 126), který ponechává zajímavý výklad Lehra-Spławińského zcela bez povšimnutí. Otrębski upozorňuje, že se tento suffix vyskytuje v řečtině (cituje hom. (*v*)*etes*, dále některé kmenové názvy, jako jméno HELVETII). Otrębski myslí, že pravdě nejpodobnější je výklad Schalův a Muchův (srov. Otrębski l. c. 126), totiž spojování tohoto slova s germánským *ven-i*, stnord. *vinr* „přítel", stlin. *wini* atd. a to zase s keltským *fine* „příbuzenstvo". Podle Otrębského pak název VENETŮ znamená „lidé, kteří patří do téhož společenství národního". Poměr tvarů VENET - VENED- vysvětluje jako jiní badatelé z germánské změny souhlásek, t > d. Ani Otrębski nezůstává dlužen zasazení této theorie do prehistorického rámce: Slované poslovanštili Vendy, přejali jejich kulturu a dále ji rozvíjeli. Otrębski se tedy liší od Lehra-Spławińského tím, že vychází z jiného kořene, suffix *-et-* pak vysvětluje poukazem na jeho užití v kmenových jménech v řečtině. Je tím však dokázáno, že byl tento suffix v této funkci také v slovanštině? Jak si Otrębski představuje vytvoření tohoto názvu? Vytvořili jej Germáni či Slované? Vidíme tedy, že Otrębski zde nepřináší rozřešení staré záhady, nýbrž podává opět výklad zcela hypothetický, ale neopomíjí podati prehistorické výhledy, což pokládáme za neopatrné užívání nejistých výkladů k dalekosáhlým koncepcím.

Z dosavadního přehledu jsme viděli, že se tu vždy snažil jazykozpytec nalézti slovotvorný šev mezi kořenem a suffixem a zjistiti souvislost kořene tohoto názvu s kořeny známými ze slovanských slov a tím dokázat slovanskost názvu VENETŮ. Prehistorické koncepce byly

---

[12]) Srov. Meillet, Études sur l'Étymologie et le Vocabulaire du vieux slave II, Paříž 1905, str. 189 n.

pak vždy nasnadě. Ale, že by nebylo vůbec možné vycházeti z jiného než slovanského jazykového materiálu, nebylo, bohužel, ještě nezvratně prokázáno. Příčina spočívá v tom, že je tento název jako kmenové jméno značně isolován. Theorie, které tu byly podány, jsou jen možné, ale prehistorie potřebuje výkladu bezpečného. Nicméně těch, kteří při výkladu tohoto názvu vycházejí z jazykového materiálu slovanského, přibývá, pochybnosti se spíše vztahují ke způsobu a spojení celého výkladu.

D. V. Bubrich (l. c.) v svém výkladě obrátil pozornost k počátečnímu *v-*. Srovnává kořeny typu **ont-/*ent-*, dále typu **vont-/*ont-* a tím i **vent-/*ont-*. Myslí, že rozdíl mezi **ont-/*ent* je kmenostupný, podobně jako v *trǫsiti/tręsti, mǫka/mękъkъ* a p. Tak spojuje kořen **ont-*, z něhož již starší badatelé vyvozovali název ANTŮ, s kořenem **-ent-*, který vidí v názvu VENETŮ (a Vjatičů). Bubrich dále neříká dosti jasně, jak si představuje vývoj od *vent-* k *venet-*, ani jaký byl sémantický obsah tohoto kořene, co tedy původně tento název znamenal [13]. Pokud jde o sporné *-t/d-*, i Bubrichovi je základem VENT-, nikoliv VEND-, v němž shodně se starším báděním vidí germánskou změnu t >d.

Pokud jde o počáteční *v-*, Bubrich tvrdí, že *v-* je před **o^{n}t-* nestálé, hláskoslovně že ho tu nelze vykládat a že poměr mezi **vent-* a **ont-* je s hlediska počátečního *v-* týž jako mezi *vęzati* — *ǫzъkъ, vonja* — *ǫchati* atd. Mluví (l. c. str. 478) o odpadání, odsouvání a nestálosti *v-* před *o^{n}t-*, ale blíže nevysvětluje. Máme pokládati za starší stadium tohoto kořene **vent-* s počátečním *v-*, které pak odpadalo, zvláště před **ont-*? Bylo-li *v-* v této poloze nestálé, proč se nevyskytlo prothetické *j-* ke kořeni **ent-* (*jent-*)? Naproti tomu kořen **ven-*, stsl. *vęštiji*, stojí poněkud stranou a je vlastně jediný, u něhož toto odpadání není známo, leda že bychom spojovali **ont-* s **vęt-* ve *vęštiji*. Že *v-* je před **ont-* nestálé (odpadá?, vzniká prothesí?), můžeme s Bubrichem připustiti, protože je jistá dvojitost tvarů, srov. *ǫborъkъ, ǫda, ǫddolь, ǫglь, ǫgrь, ǫchati, ǫkotь, ǫrodivъ, ǫsobiti, ǫsъ, ǫsěnica, ǫtica, ǫtlina, ǫtrь, ǫvozъ, ǫže*. Naproti tomu tvarů s **vont-* je mnohem méně: *vǫže, vǫza, vǫsъ, vǫsěnica, vǫtrinъ, vǫtъkъ* (srov. Miklosich, Lexicon). Kromě toho jsou slova, která mají kořen typu **vent-*, srov. stsl. *vęnǫti* (**vęd-*), které není dosvědčeno bez počátečního *v-*, *vęzati* (srov. *ǫzъkъ*), *vęšte*. Dále jsou slova s počátečním (prothetickým) *j-* před **ent-*, srov. stsl. *jęza* (srov. též

---

[13]) Bubrich říká, že potřeboval-li by tento zjev vysvětlivek, pak jen tím směrem, který je v této otázce podřadný. Pochybnosti, které by bylo možno vysloviti proti spojování **vent-* s **ont-* (*Venetové — Antové — Vjatiči*), apriorně odmítá.

ǫduže — *jǫduže*). Z toho celkem vidíme, že **ont-* se vyskytuje mnohem častěji bez počátečního *v-*, kořeny typu **vent-* jsou poměrně vzácné. Jestliže tedy Bubrich předpokládá, že v názvech VENETŮ a ANTŮ jde o kořeny **vent-* a **ont-*, není to nemožné, ale svědectví střídání **vent-* a **ont-* máme dosvědčeno jen u kořene **onz-* a **venz-*, není však v slovanských slovech dosvědčena spojitost kořene **vent-* a **ont-*. Myslíme proto, že ani Bubrichův výklad neposkytuje dosti jistoty a nepřekračuje hranice hypothesy. Stranou ovšem zůstává důležitá otázka sémantického obsahu kořene **vent-*, pokud jde o název VENETŮ, a **ont-*, pokud myslíme na název ANTŮ. Výkladu vadí, že i typ **vent-* je v slovanštině vzácný, nejen **vont-*, ale není jisto ani, co znamenal a jak se došlo k tomu, aby z něho bylo vytvořeno kmenové jméno VENETŮ.

Bubrich si rovněž poněkud zjednodušuje celou otázku tím, že *početné* názvy místní v oblasti *keltské* a *illyrské*, ponecháváme-li stranou názvy germánské, odstraňuje z úvahy poznámkou, že jde o názvy u kmenů, které jsou zeměpisně odtrženy. Pak ovšem lze tvrditi, jak činí Bubrich, že Slované užívali názvu **ont-* a **vent-*, kdežto Baltové **vent-*.

Pokud jde o prehistorické zasazení tohoto jazykozpytného výkladu, Bubrich podal theorii novou: tento název souvisí s magistrálou na Visle, s obchodem s jantarem a tím s šířením kulturních vymožeností; tímto názvem byli označováni jak Baltové, tak Slované, včetně Slovanů východních; slovansko-baltská účast na této magistrále a na obchodu na ní vystupovala, jak autor ukazuje na rozboru germánských jmen, jako činitel panující, kdežto Germáni zase jako prvek, který se přizpůsoboval. Ani zde názory Bubrichovy zcela nepopíráme, k rozšíření názvů z kořenů **vent-*, **ont-* mohl jistě přispět obchod na cestě, která vedla podél Visly, ale sotva v takovém měřítku, jak autor myslí. Otevřena zůstává otázka *pojmenovaného* a *pojmenovávacího* a konečně sémantický obsah tohoto názvu.

Jakožto kmenový název je jméno VENETŮ součástí kmenového názvosloví lexika. Kmenové názvosloví má svou vlastní obecnou problematiku, jejíž zásady ovšem nejsou ještě zdaleka vymezeny. V jazykové oblasti slovanských jazyků vystupuje název VENETŮ ve funkci názvu kmenového, u Keltů, Illyrů a jinde jako název geografický. Názvy míst mají opět svou vlastní problematiku, poněkud odchylnou od problematiky jmen osobních a kmenových. Systematické prozkoumání těchto názvů a všeho, co s tím souvisí, je nezbytné. Letmé řešení v rámci mnohých problémů jiných, jak je čteme na př. v knize prof. Otrębského, kde je problematiky na několik knih, nemůže přinésti konečné řešení těchto starých otázek.

Etymologický výklad slov byl dosti často zvláště v starší době zaměřován převážně k hláskoslovné stránce slov. Etymolog se pravidelně snažil ukázati, jaký byl starší hláskový stav slova, a to obyčejně tak, že mladší stadium vývoje hlásek bylo vysvětlováno jako důsledek hláskových změn, které byly provedeny podle platných hláskoslovných zákonů. Tak pravidelně postupoval od stadia mladšího k stadiu staršímu a snažil se dobrati podoby prajazykové, při čemž zabíral do svého srovnávání tím větší okruh jazyků, čím hlouběji sestupoval do minulosti. Postupovalo se tedy tradičně od stavu dnešního k stavu praslovanskému, dále srovnáním hlavně s litevštinou k období baltoslovanského společenství a dále srovnáváním se slovy v starém období jiných indoevropských jazyků k rekonstrukci stavu prajazykového, a to zase převážně z konečné fáze vývoje indoevropského prajazyka. Myslíme, že se tu v metodě takového srovnávání nepřihlíží dosti opatrně ke dvěma skutečnostem: 1) k možnému *vnějšímu* zásahu do vývoje daného slova (je přece možné, že během vývoje zasáhl neznámý činitel a tímto zásahem se vážně celý vývoj slova změnil, zvláště proto, že jde o vývoj během několika staletí, v nichž nastávaly početné změny v zalidňování prostoru, v němž indoevropské národy žily) a 2) zdá se nám, že tu vždy není srovnávání přesné. Slova jsou součástí lexika daného jazyka, tudíž součástí lexikálního *systému* jazyka. Je nyní otázka, zda všechna ta slova, která při etymologickém zkoumání stavíme v etymologické rovnice, jsou *rovnocennou* součástí ve všech lexikálních *systémech* srovnávaných jazyků.

Etymolog pravidelně rozkládá slova na slovotvorné části, na kořeny a affixy. Etymologický výklad se pak pravidelně stává historií kořene slova, dokládanou slovy z téhož kořene v různých jazycích vytvořenými, a dále historií affixů. Přitom je z téhož kořene vytvořeno a srovnáváno jednou slovo kategorie nominální, z jiného jazyka sloveso, adjektivum a pod. Jednou se v jednu etymologickou rovnici uvádějí z jednoho jazyka apelativa, z jiného název místní, jindy název kmenový atd. Podobně je tomu s affixy. Týž suffix ve dvou jazycích, které srovnáváme, nemá často v obou jazycích téže slovotvorné funkce. Kdežto v jednom jazyce jde na př. o suffix vytvářející v slovotvorném systému jména obyvatelská, je týž suffix v slovotvorném systému jiného srovnávaného jazyka jen na př. suffixem apelativ. Některé kořeny, ale zvláště suffixy jsou v jednom jazyce produktivní, kdežto v jiných srovnávacích jazycích jsou zcela neproduktivní. Etymologie si pravidelně těchto zjevů málo všímala, neboť si kořenů i affixů obyčejně nevšímala jakožto *součástí systému* slovotvorných prostředků oněch jazyků. Produktivnost

a neproduktivnost jsou přece neklamným svědectvím, že v systému slovotvorných prostředků mají suffixy i kořeny zcela jiné funkce a vztahy v srovnávaných jazycích. Srovnáváme-li pak tyto slovotvorné prostředky bez zřetele k systémům, do nichž patří, nesrovnáváme dva jevy přesně srovnatelné.

Není bez zajímavosti a náhodné, že výsledky etymologického zkoumání byly dosud většinou shrnovány v abecedně uspořádané slovníky a že k jiné synthesi etymologického bádání dosud nedošlo. Historie politická nebo hospodářská a pod. užívá k systematickému uspořádání jednotlivých dílčích historií nejčastěji principu chronologického. Historie vývoje slov daného slovníku, který tvoří *systém*, bývala naproti tomu uspořádávána na principu abecedním (z praktických příčin), což však ještě spíše napomáhá k isolovanému posuzování historií slov. Poněkud lepší je uspořádávání etymologických výkladů, jestliže jsou základem takového uspořádávání kořeny slov, nikoli slova sama (srov. Miklosichův etymologický slovník nebo Jankovy příspěvky k etymologickému slovníku, otiskované v ČMF). Při takovém řadění jsou alespoň slova z téhož kořene všechna pohromadě, takže je dobře patrné, jak týž kořen je v témž jazyce základem několika různých druhů slov, ale dále již zůstává i takové řadění isolovanými historiemi slov. Etymologické výklady slov jsou tedy pravidelně sestavovány bez zřetele k tomu, že jde o výklad součástí systémů lexikálních a slovotvorných. Omyly, které jsou právě zde nasnadě, ať jde o omyly chronologické či o srovnávání jevů přesně nesrovnatelných, jsou pochopitelné. A přece indoevropský prajazyk měl slovník, který tvořil *systém*, rovněž jednotlivé jazyky, které se z něho vyvinuly, měly a mají lexikální *systémy*, o nichž by bylo nutno teprve přesně vymezit, pokud se shodují s lexikálním a slovotvorným *systémem* indoevropského prajazyka nebo pokud se od něho liší. Vykládané slovo *S* nemůže být ani pro etymologa jen isolované *S*, nýbrž *S* ve vztahu k *A*, *B*, *C* atd. a dále zase ve vztahu k *Aa*, *Ab*, *Ac*..., *Ba*, *Bb*, *Bc* atd. Srovnávané slovo může míti v jiném jazyce, který k srovnávání přibíráme, jiné vztahy k ostatním slovům lexikálního systému, tedy na př. má vztah k *A*, ale nemusí míti také vztah k *B* atd. Podobně tak slovotvorné prostředky. Je možné, že vývoj takového slova je právě určen onim vztahem k lexikálnímu systému, právě tak, jako může být určen výběr slovotvorného prostředku příslušností a vztahem k systému slovotvorných prostředků jazyka. Domyslíme-li zde srovnávací metodu do všech důsledků, je patrné, že etymologie dosud nepochybně srovnávala někdy jevy přesně nesrovnatelné. Pokud zasáhla již prvky srovnatelné (týchž vztahů k lexikálním systé-

mům slovotvorným), musili bychom teprve zjistiti. Je podivné, že si toho etymologie dosud málo všímala. Je přece známo, že terminologie náboženská, slova označující konkreta nebo abstrakta a pod., mají často, jak ukazuje vývoj takových slovníkových skupin, vnitřní společné znaky. Předmětem etymologického zkoumání byla dosud spíše isolovaná slova, nikoliv celá terminologie.

Ale slova nejsou jen kombinacemi hlásek, nýbrž na hláskové kombinace se vždy též váží významy. Tak jako by bylo možné, abychom etymologicky zkoumali jen hláskoslovnou stránku slova bez zřetele k stránce významové, tak by bylo na druhé straně zase možné, abychom etymologické zkoumání zaměřili jen na sémantickou stránku slova bez přihlédnutí k stránce hláskové. Otázka by pak ovšem zněla jinak: Čím a jak se vyjadřoval v lexikálním systému určitý význam jako součást lexikální kategorie v době starší, v prajazyce a pod. a proč docházelo k změnám?, nikoliv jen Jaká byla hlásková podoba slova v nejstarším období? V starších etymologických výkladech byla významová stránka slov značně opomíjena, ač je nepochybné, že dnešní významy slova, které etymologicky zkoumáme, jsou jen pokračováním významů starších. Teprve v novější době přihlížejí etymologové značně též k sémantické stránce slov a o ni se při svých výkladech také opírají, ale pravidelně zase jen proto, aby zjistili i s pomocí sémantické stránky zkoumaného slova původní hláskové složení slova. Je však nutné hledati nejen etymon hláskové, nýbrž i významové.

To, co jsme uvedli o etymologickém zkoumání a jeho obecných problémech, platí v plné míře také o názvech VENETŮ, ANTŮ a j. K tomu, co bylo uvedeno, nebylo dosti při řešení těchto názvů přihlíženo. Je-li srovnáváno stsl. *vęštiji*, název *Prze-won-nowo* a kmenový název VENETŮ, pak je zřetelné, že jsou srovnávána slova, která mají v příslušných lexikálních systémech vždy jinou úlohu: bylo-li v praslovanštině jméno VENETŮ součástí kmenového názvosloví, nebylo jím již srovnávané slovo z téhož kořene v staroslověnštině a jinou úlohu mělo slovo z kořene _*vent-_ v lexiku polském. Jestliže srovnáváme psl. suffix *-et-* jakožto slovotvorný prostředek názvů kmenových, kdežto v polštině jako slovotvorný prostředek apelativ (srov. *trzpiot*, *trzepot* atd.), pak rovněž srovnáváme slovotvorné prostředky, které měly v každém ze srovnávaných systémů slovotvorných prostředků vztahy a funkce jiné. Že takové srovnání není zcela přesné, je zřetelné.

Srovnáváme-li staroslověnské slovo *vęštiji* s psl. názvem VENETŮ, pak s hlediska sémantického srovnáváme jednotku jedné

sémantické oblasti lexika s jednotkou jiné sémantické oblasti lexika jiného jazyka a tudíž zase dvě věci přesně nesrovnatelné. Etymologie si tu ovšem vypomáhala výkladem z nouze a snažila se uhodnout sémantický význam názvu kmenového z významu slova z téhož kořene utvořeného v jiných jazycích. Odtud pak plyne jednou, že tento název znamená „lid početný, silný, mocný", jak myslil Lehr-Spławiński, nebo „příslušníci téhož kmene", jak myslil Otrębski. Přehlíží se, že sémantický význam je zde znám jen u slova jiného druhu.

To jsou zhruba obtíže, které se stavějí v cestu bezpečnému vysvětlení oněch starobylých názvů a tím také všem prehistorickým kombinacím, které se ke každému podanému výkladu hned přidružují. A tak jedno je jisté, že totiž i tyto nové výklady uvedených názvů neznamenají definitivní rozřešení celé otázky. Podaným hypothesám nelze upříti zajímavosti, ale se všemi pochybnostmi a obtížemi se beze zbytku nevyrovnávají. Je dosti nápadné, že podaných výkladů názvu VENETŮ, ANTŮ a j. je již tolik. To samo budí nedůvěru k jazykozpytnému výkladu tohoto jména, nedůvěru, způsobenou ovšem jednak nedostatkem většího materiálu, ale též tím, že materiál, který je znám, nebyl nikde sebrán a zpracován soustavně po všech stránkách. Myslíme, že bude nutné sebrati celou nomenklaturu, která sem spadá, pozorně sledovati její rozšíření v historickém období, pokud tak lze. To by byla však práce přesahující rámec slavistiky i samého jazykozpytu. Ale dokud tato práce nebude vykonána, pokládáme všechny prehistorické koncepce, pokud jsou na jazykozpytném výkladu tohoto jména založeny, za předčasné.

Antonín Dostál.

Z dziejów języków słowiańskich.

Polski pełnogłos?

Istnieją w języku polskim dwa dziwne wyrazy. Dziwne o tyle, że w odpowiedności do prasłowiańskiej grupy *-or-* między spółgłoskami wykazują połączenie *-aro-*. Są to:

1. *narościć* „zapłodnić, o kurze“: Gdy kura zacznie nieść jaja, mówią, że *się narościła* (u Lindego), *naroszczone* bez kura kokoszy (u Brücknera, Słownik 355). — Czasownik *narościć* urobiony został od rzeczownika, odpowiadającego lit. *nar̃šlas* „tarło rybie“.

2. *narów* (: z-*narowić*, *narowity* wzgl. *narowisty*): r. *norov*.

Prasłowiańskiej grupie *-or-* między spółgłoskami odpowiada w polskim, jak wiadomo, zazwyczaj *-ro-*, a w pewnych warunkach także *-ar-*: *krowa*, ale także *Karwin*, *Karwo-drza* (*kawo-drza*, wskutek dysymilacyjnego zaniku *-r-*) itd. Tak czy inaczej, zamiast dawnej grupy *-or-* mamy w języku polskim połączenie tylko z jedną samogłoską: albo po, albo przed *-r-*. Tymczasem w wyrazach *narościć* i *narów* kontynuacją grupy *-or-* jest połączenie, które posiada dwie samogłoski: po obu stronach *-r-*, niczym ruski pełnogłos.

Nasz pełnogłos różni się jednak od ruskiego: ten drugi występuje jako *-oro-*, t. j. z jednostajnym *-o-* w sąsiedztwie *-r-*, tymczasem samogłoski polskiego pełnogłosu są różne: *-aro-*. Jakkolwiek różne, samogłoski tego połączenia wyraźnie jednak przypominają te, które znamy w zwykłych odpowiednikach grupy *-or-* między spółgłoskami. Samogłoska *-o-* połączenia *-aro-* jest ta sama, co w wyrazie *krowa* . . ., samogłoska zaś *-a-* jest ta sama, co w *karwin* . . . Zwracam uwagę nie tylko na brzmienie, ale i na umiejscowienie samogłosek w połączeniu *-aro-*: *-a-* występuje przed *-r-*, zupełnie jak w *karwin*, *-o-* po *-r-*, nie inaczej jak w *krowa*. . .

Polski pełnogłos, o jakim mowa, występuje tylko w pewnej określonej pozycji, mianowicie po spółgłosce *-n-*. Tłumaczy się on niewątpliwie niedogodnością połączenia *-nr-*. Połączenia tego unikano jeszcze w inny sposób, mianowicie przekształcając je w *-mr-* lub *-ndr-*.

To ostatnie połączenie mamy w wyrazie *pandrowie* ‘robactwo’, obok czego jest i singularis *pandrow*’. Etymologia tego wyrazu jest w zasadzie znana. Zawiera on pierwiastek **ner-*: **nor-*, ten sam, co w lit. *neriúos nértis* ‚nurkować, za- wzgl. wynurzać się’ i co np. w pol. *w-norzyć* ‘pogrążyć’, czes. *nořiti*; por. Miklosich, Etymolog. Wtb. d. slav. Spr. 212. Uderzający jest tylko w naszym wyrazie przyrostek *-v-*, i to ogólnosłowiański: czes *ponrava*, st.-r. *ponorovъ* ... Należy mniemać, że przyrostek ten ustalił się w naszym wyrazie pod wpływem **čьrvь*: st.-słow. *črъvь*, pol. *czerw czerwia* itd. Że ten wpływ był całkowicie możliwy, t. zn. że te wyrazy się ze sobą rzeczywiście kojarzyły, widać ze zdań polskich u Lindego: Robactwo, które się w zbożu lęże, jako czerwie, pandrowie ... Gdzie wiatr żyta schowanego nie dochodzi, tam się nie dolęże pandrów’, ani też czerw’ żaden. Wynika z tego, że początkowa postać omawianego wyrazu była **pa-norvь* wzgl. **po-norvь*, z *-r-vь* na końcu, jak w **čьrvь* — jak na to wyraźnie wskazuje st.-r. *ponorovъ*.

W związku z *pandrowie* pozostaje rzeczownik *pandry*, dla którego Rozwadowski rekonstruował osobną postać **pa-nro-*: **po-nro-*; por. Gramatyka jęz. pol. 133. Uważam to tłumaczenie wprost za błędne. W rzeczywistości Polacy traktowali *pandrowie* także jako collectivum (niczym *snopowie*: *snop*) i dorobili do niego później formę pluralis *pandry*. Do tej formy, uzupełniając ją, dorobiono i singularis *pęder* ‘wrzód (od pędraka u bydła)‘. — Obok formy *pandrowie*, używanej jako pluralis czy jako collectivum (gen. *pandrowia*...), zaistniała jako jej skrót forma liczby pojedynczej *pędrak* ‘glista, robak’, także‘ bęben, ein kleiner Knirps’, o zakończeniu *-ak-*, wzorowanym na wyrazie *robak*. W wyrazie *pędrak* uderza jeszcze samogłoska *ę*. Rozwadowski szukał tu przykładu na rozwój *samogłoski* nosowej ą (l. c.). Nie sądzimy, aby miał słuszność. Jak wskazuje znaczenie ‘bęben’, *pędrak* to w poczuciu językowym ‘coś napęczniałego‘, a tak samo ma się sprawa z wyrazem *pęder* ‘wrzód’. Wolno więc przypuścić, że oba te wyrazy mają *pę-* pod wpływem *pącznieć* i wyrazów etymologicznie pokrewnych.

Co się tyczy połączenia *-mr-* zamiast *-nr-*, to mamy je w wyrazie *mrzost* ‘tarcie się ryb’. Chodzi tu o rzeczownik pokrewny temu, który dał początek czasownikowi *narościć*, ale o takim wokaliźmie pierwiastka, jak w litewskim czasowniku *neršiù nèršti* ‘trzeć sią, rzucać ikrę’: wyraz *mrzost* rozwinął się z **nřest(ъ) *nerstę*. W związku z rzeczownikiem *mrzost* pozostaje urobiony od niego czasownik *mroszczyć się*: Szkoda w ten czas ryb, gdy się mnożąc *mroszczą*, Lepiéj że usta te ryby odposzczą

(u Lindego). Postać *mroszczyć się* pochodzi z dawniejszej **mrzościć się*: jest to ciekawy przykład na przestawkę szumiącej wymowy *-rż-* na *-ść-*.

Wyrazy *narościć* i *narów* Brückner tłumaczył inaczej, niż myśmy to wyżej uczynili. Mówił on poprostu o wstawieniu *a* w ,,zbitkę" *-nr-* (op. cit. 355). Nie jest to jeszcze żadne tłumaczenie, lecz poprostu nazwanie nieoczekiwanego *a* wstawionym. Dlaczego tu mianoby wstawić *a*, a nie jaką inną samogłoskę?

Obstajemy więc przy naszym ujęciu, że wyrazy *narościć* i *narów* reprezentują rodzaj pełnogłosu, który nazwaliśmy polskim. Pełnogłos ten wytworzył się chyba tak, że stadium pośrednim między *tort* a *trot* była postać* *tъrot*: słaba półsamogłoska, która w tym ukształtowaniu zazwyczaj zanikała, w dwu omówionych przez nas wyrazach zachowała się. W każdym razie mamy tu do czynienia ze zjawiskiem, które winno być uwzględnione, gdy się omawia rozwój prasłowiańskiego połączenia *tort*.

Poznań. *Jan Otrębski*

Palatální souhlásky ve spisovné bulharštině.

Otázka o počtu a charakteru palatálních (měkkých) souhlásek ve spisovné bulharštině je jeden z problémů bulharské fonetiky, který není dosud ještě náležitě rozřešen a v kterém ještě existují zásadní rozpory.

Předně není dosud pevně stanoven **počet** bulharských palatál, t. j. zůstává otázkou, které souhlásky jsou palatální nebo které mají palatální příznak.

Jazykozpytci jako St. Mladenov[1]), P. Kalkandžiev[2]), D. Popov[3]) a jiní tvrdí, že „všechny bulharské souhlásky v určitých případech se vyslovují měkce"[4]). Rozlišují tedy 19 palatálních souhlásek: *п′, б′, м′, ф′, в′, т′, д′, н′, к′, г′, с′, з′, ш′, ж′, л′, р′, х′, ц′, ч′*.

Naproti tomu druhá skupina linguistů — O. Broch[5]), R. Ekblom[6]), Lj. Andrejčin[7]) — vylučuje *ж′, ш′, ч′* a tvrdí, že v bulharštině je jen 16 palatálních souhlásek.

Třetí skupina — Iv. Lekov, L. Beaulieux, St. Stojkov a N. Kostov — myslí, že počet bulharských palatál je dokonce ještě menší. Podle Iv. Lekova[8]) a L. Beaulieuxa[9]) v spisovné bulharštině existuje pouze 12 palatálních souhlásek (*п′, б′, м′, в′, т′, д′, н′, с′, з′, л′, р′, ц′*). Podle St. Stojkova[10]) jenom 7 (*т′, д′, н′, к′, г′, л′ р′*) a podle N. Kostova[11]) jenom 6 (*т′, д′, н′, к′, г′, л′*).

A konečně jsou také jazykozpytci, kteří vůbec nemají jasnou a přesnou představu o počtu palatálních souhlásek ve spisovné bulharštině. Tak na příklad prof. A. Teodorov Balan ve své Българска граматика, част 1, Звукословие (Sofie 1930) na jednom místě tvrdí (str. 236), že „každá bulharská souhláska, kromě *й*, může být

---

1) Граматика на българския език, Sofie 1939, str. 29.

2) Българска граматика, Plovdiv 1936, str. 35.

3) Българска граматика, Sofie 1941, str. 27.

4) Ст. Младенов, Граматика на българския език, str. 29.

5) Очерк физиологии славянской речи, Petrohrad 1910, str. 76.

6) Zur bulgarischen Aussprache, Upsala 1917, str. 163.

7) Основна българска граматика, Sofie 1944, str. 39.

8) Опит за фонологична характеристика на българския език, Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, кн. XXXVII, 1941, str. 21.

9) Grammaire de la langue bulgare, Paříž 1933, str. 12.

10) Български книжовен изговор, Сборник на Българската академия на науките, кн. XXXVII, 1942, str. 18, 130.

11) Българска граматика, Sofie 1939, str. 13.

tvrdá nebo měkká", na jiném místě (str. 365), že „každá souhláska, kromě *й, ж, ш, ч*, které jsou podle své podstaty měkké, je v bulharštině nejenom tvrdá, nýbrž i měkká", a na straně 66—67, že „souhlásky jako *т, д, н, л, р, с, з, дз, ц* mají nejenom dvě varianty, ale i tři — tvrdou, změkčenou a měkkou".

Tyto různé názory o počtu bulharských palatálních souhlásek jsou dány různými hledisky a názory na palatálnost i nepalatálnost.

Většina theoretiků i praktiků, kteří se zabývali otázkou bulharských palatál, jsou stoupenci tak zvané sluchové fonetiky, která přesně nerozlišuje nebo vůbec ne jako fonetické pojmy fonémy od variant a která si nevšímá skutečné frekvence hlásek. Proto skoro mechanicky určují počet bulharských palatálních souhlásek: pro každou souhlásku rozlišují obyčejně dva druhy — tvrdý a měkký, a ojediněle dokonce i tři — tvrdý, měkký a změkčený.

Ve své práci Български книжовен изговор (Сборник на Българската академия на науките, кн. XXXVII, 1942) pokusil jsem se s hlediska experimentální fonetiky rozřešit také problém bulharských palatál a vyslovil jsem názor, že spisovná bulharština má jen 7 palatálních souhlásek — *т′, д′, н′, к′, г′, л′, р′*. Vycházeje jen z artikulace, odmítl jsem existenci palatálních labiál *п′, б′, м′, ф′, в′* a palatálních alveolár *с′, з′, ц′, дз′*.

Artikulace labiál ve slovech jako *пяла, бяла, място, вяра* považoval jsem jen za kombinaci obyčejných tvrdých souhlásek *п, б, м, в* s palatální souhláskou *й*. Pro mne labiály byly souhlásky, které se artikulují jenom rty a při nichž se jazyk artikulace nezúčastní, neboť zůstává v relativním klidu. Tady jsem patrně udělal chybu, poněvadž jsem si správně neuvědomil činnost jazyka a co vlastně znamená relativní klid. Při relativním klidu je jazyk pouze připraven pro artikulaci následující hlásky, t. j. je napjat, ale nezaujímá polohu nutnou pro její artikulaci, t. j. neartikuluje zároveň se rty. Při artikulaci bulharských retnic ve slovech jako *пяла, бял, място, вяра* však jazyk není jen připraven pro artikulaci následujícího *j*, nýbrž artikuluje zároveň se rty. Proto jsou to palatální retné souhlásky. Rozdíl mezi bulharskými palatálními souhláskami *п′, б′, м′, в′* na příklad ve slovech *пяла, бял, място, вяра*, kde jazyk artikuluje zároveň se rty, a českými labiálními souhláskami *p, b, m, v* na příklad ve slovech *napjat, běl, město, věk*, kde jazyk artikuluje po retné explosi, je velmi nápadný a lze jej snadno zjistit pouhým sluchem[1]). Proto s fonetického a fonologického hlediska

[1]) K rozdílu mezi tvrdými a měkkými labiálami srov. В. Богородицкий, Фонетика русского языка, str. 131.

ve spisovné bulharštině existují jako samostatné fonémy měkké retnice *п', б', м', в'*, ale neexistuje měkké *ф'*, poněvadž se nevyskytují slova, v kterých *ф* je před *я, ю, ьо*[1]).

Palatální labiály mají složitou artikulaci: zároveň se rty artikuluje i jazyk, který se zdvíhá nahoru, zaujímá polohu jako při *e*[2]) a s okrajem středního jazyka se tiskne do stran tvrdého patra. Takovým způsobem palatální retnice mají zároveň dva artikulační fokusy (vrcholy) — jeden základní na rtech a jiný vedlejší na tvrdém patře, přestože jde o jednoduché hlásky a nikoli o hlásky složené[3]).

Odmítl jsem i existenci palatálního *с', з', ц'* ve spisovné bulharštině. Poněvadž *с, з, ц* v slovech *сядям, зян, цяр* se neliší podstatně od *с, з, ц* v slovech *садя, зар, цар* jak artikulačně (na palatogramech není základního rozdílu), tak i sluchově, považoval jsem *с, з, ц* ve slovech typu *сяда, зян, цяр* jenom za lehce palatalisované *с, з, ц*, t. j. za varianty tvrdého *с, з, ц*. Za měkké souhlásky jsem považoval pouze ty, které se naprosto liší od tvrdého *с, з, ц* jak artikulačně, tak i sluchově, jako jsou na př. polské palatály *ś, ź, ć*. To byl však omyl. Dříve jsem si dobře neuvědomoval, že při určení fonému nerozhoduje zásadně jen artikulace, nýbrž systém jazyka. Proto je možné považovati za samostatné fonémy hlásky, které se foneticky mnoho od sebe neliší, a naopak hlásky foneticky rozlišené velmi pronikavě za fonému jednu (na příklad *ŋ* a *n* v bulharštině a v češtině). Takový případ máme při *с, з, ц* ve spisovné bulharštině. Palatální *с, з, ц*[4]) se artikulačně málo liší od tvrdého *с, з, ц*: k artikulaci konečku jazyka na alveolech se připojuje také artikulace středního jazyka, který se lehce zdvíhá nahoru a svými okraji se tiskne do stran tvrdého patra. Tak souhlásky *с', з', ц'* mají dva fokusy: jeden základní na alveolech a na sousedních částech horních řezáků a druhý vedlejší na tvrdém patře. Proto i akusticky není veliký rozdíl mezi tvrdými a měkkými *с, з, ц*, ale i tak stačí, aby se rozlišovaly oba fonémy[5]).

V tom smyslu opravuji svoje dřívější názory vyslovené v pojednání Български книжовен изговор a vedle palatálních foném *т', д', н'*,

---

[1]) Srov. Ив. Леков, Опит, str. 20.

[2]) R. Ekblom, Zur bulgarischen Aussprache, str. 153, 154.

[3]) O artikulaci měkkých labiál v. В. Богородицкий, Фонетика русского языка, str. 129, 131; Л. А. Трахтеров, О сопоставлении согласных фонем русского и английского языков, Иностранные языки в школе, kn. 3, 1948, str. 20; B. Hála, Úvod do fonetiky, str. 107, 119.

[4]) Ve spisovné bulharštině neexistuje měkké *дз*, poněvadž se nevyskytují slova se *дз* před *я, ю, ьо*.

[5]) O artikulaci měkkých *с, з, ц* v. В. Богородицкий, Фонетика русского языка, str. 137; B. Hála, Úvod do fonetiky, str. 118, 122.

к′, г′, л′, р′ uznávám ještě *п′, б′, м′, в′, с′, з′, ц′,* t. j. celkem 14 palatálních foném.

S fonologického hlediska se pokusil určit počet bulharských palatálních souhlásek Iv. Lekov ve své práci Опит за фонологична характеристика на българския език (Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет XXXVII, 1941). Tvrdí že ve spisovné bulharštině existuje jenom 12 palatálních souhlásek, foném — *п′, б′, м′, в′, т′, д′, н′, с′, з′, л′, р′, ц′*. Lekov odmítá existenci palatálních foném *к′* a *г′*, poněvadž protiklad *к—к′, г—г′* se nevyskytuje v domácích bulharských slovech, nýbrž jen v cizích, hlavně ve slovech tureckých. Z protikladů *гол — гьол, гума — гюма* bulharské slovo je pouze *гол*.

Myslím však, že pro fonetickou a fonologickou charakteristiku daného jazyka není zapotřebí, aby vždy existovaly protiklady typu *гол — гьол*, t. j. aby se vyskytovala slova, která se liší pouze měkkostní korelací. Je stejně důležité, že slova, v nichž se vyskytují palatální *к′, г′*, mění nebo ztrácejí svůj význam, nahradíme-li měkké *к′, г′* tvrdým, na příklad *кьосе — косе, кюп — куп, гьон — гон, гюбре — губре*.

Dále soudím, že k určování fonematické soustavy daného jazyka není nutné, aby se brala v úvahu jenom slova domácího původu. Proto existují-li ve spisovné bulharštině běžná slova jako *гьон, гювеч, гюл, гюле, гяурин, кьосе, кюспе, кюфте, кюнец* a jiná bez ohledu na jejich frekvenci a původ, je třeba uznat za samostatné fonémy palatální souhlásky *г′, к′*.

A tak s fonologického a fonetického hlediska musíme uznat, že soudobá spisovná bulharština zná 14 palatálních souhlásek, t. j. 14 souhlásek, které mají měkkostní korelaci, a to *п′, б′, м′, в′, т′, д′, н′, с′, з′, ц′, л′, р′, к′, г′*.

Jiný důležitý problém bulharských palatálních souhlásek se týká jejich charakteru, t. j. jejich palatálnosti. I tu není jednotný názor.

Někteří jazykozpytci, jako A. T. Balan a Lj. Andrejčin, určují-li měkkost bulharských palatál, mluví o nich jako o středních, ale tento pojem chápou různě. Pro Lj. Andrejčina „bulharská měkkost je střední podle síly“ [1]), a pro A. T. Balana je střední, „poněvadž se necítí hranice mezi měkkostí a změkčeností“ [2]).

---

[1]) Основна българска граматика, str. 53.

[2]) Българска граматика, дял I За думите, част I Звукословие, Sofie 1930, str. 68; srov. také Нова българска граматика, Sofie 1940, str. 21.

Jiní, jako O. Broch[1]), J. Rozwadowski[2]), R. Ekblom[3]) a St. Mladenov[4]), tvrdí, že bulharská palatálnost je slabší než ruská nebo polská, a ve srovnání s ní určují ji jako poloměkkost (polopalatálnost).

Přitom však N. Kostov a J. Rozwadowski nepovažují všechny palatální souhlásky za stejně měkké. Podle N. Kostova, „chceme-li srovnávat měkkost bulharských souhlásek, musíme uznat, že je největší při *л'* a *н'*"[5]). Podle Rozwadowského je možno co do výraznosti a trvalosti palatálnosti bulharské palatály seřaditi takto: *л'*, *к'*, *г'*, *х'*, *п'*, *б'*, *м'*, *ф'*, *в'*, *с'*, *н'*, *з'*, *т'*, *д'*, *ч'*, *ц'*, *ш'*, *ж'*, t. j. největší palatálnost mají *л'*, *к'*, *г'* a nejmenší *ш*, *ж*[6]).

Posléze L. Beaulieux[7]) a K. Horálek[8]) soudí, že měkké bulharské souhlásky mizejí a že je otázka, existují-li opravdu palatální souhlásky v bulharštině.

S čistě fonologického hlediska problém stupně měkkosti bulharských palatálních souhlásek není zvláště důležitý. Proto se s ním fonologie nijak zvláště nezabývá a nevěnuje mu velkou pozornost. S fonetického hlediska však pro poznání skutečného stavu stupně palatálnosti bulharských palatál má význam, a to nejen theoreticky, ale i prakticky.

Charakter měkkosti bulharských palatálních souhlásek lze snadno zjistit, když se srovnává výslovnost jednotlivých bulharských palatál s výslovností odpovídajících palatál v ostatních jazycích, a to na prvním místě v jazycích slovanských.

Tak bulharské souhlásky *т'*, *д'*, *н'*, *л'* ve srovnání se souhláskami *ť*, *ď*, *n'*, *ľ* v ostatních slovanských jazycích znějí tvrději, a proto je můžeme nazvat poloměkkými (polopalatálními). Tato jejich poloměkkost se snadno zjišťuje pouhým sluchem, ale je zřetelně vidět i na palatogramech. Při artikulaci bulharských palatál *т'*, *д'*, *н'*, *л'* špička jazyka není dole jako je tomu při artikulaci *ť*, *ď*, *n'*, *ľ* v ruštině, češtině, slovenštině a srbocharvátštině a v jiných

---

[1]) Очерк физиологии славянской речи, str. 154.

[2]) Przyczynek do fonetyki (wymowy) bułgarskej, Rocznik slawistyczny IV, 1911, str. 55.

[3]) Zur bulgarischen Aussprache, str. 163.

[4]) Граматика на българския език, str. 28.

[5]) Българска граматика, str. 13.

[6]) Przyczynek do fonetyki (wymowy) bułgarskej, str. 56.

[7]) Quelques caractéristiques de l'évolution du bulgare moderne, Księga referatów, sekcja I — językoznawstwo, Warszawa 1934, str. 10.

[8]) K otázce měkkostní korelace souhláskové ve spisovné bulharštině, ČMF XXVIII, 1942, str. 362—367.

jazycích[1]), nýbrž je nahoře)[2]. Následkem toho střední jazyk se netiskne dost silně k tvrdému patru hlavně svým okrajem, nýbrž slabě, a proto i sluchový dojem je jiný. Proto tedy bulharské palatální souhlásky *т'*, *д'*, *н'*, *л'* patří k palatálisovaným (změkčeným) nebo k polopalatálním (poloměkkým) souhláskám. Menší palatálnost nebo polopalatálnost mají také i souhlásk *п'*, *б'*, *м'*, *в'*, *с'*, *з'*, *ц'*, *р'* ve srovnání s ruskými a polskými.

Palatální souhlásky v pravém smyslu slova jsou v bulharštině jenom *к'*, *г'*[3]). Jejich artikulace se děje silným přitisknutím středního jazyka do tvrdého patra a proto působí i zvláštní sluchový dojem. Palatálnost *к'*, *г'* ve spisovém bulharštině je tak veliká, že znějí skoro jako palatální *т'*, *д'*[4]). Proto cizinci, na příklad Češi, kteří nemají ve svém jazyce palatální *к'*, *г'*, ale mají palatální *ť*, *ď*, je slyší úplně jako *ť*, *ď*[5]). Naopak Bulhaři, kteří mají palatální *к'*, *г'*, ale nemají palatální *т'*, *д'*, slyší palatální *ť*, *ď* jako *к'*, *г'*[6]).

Než se zmíním o některých jiných zvláštnostech bulharských palatálních souhlásek, musím ukázat, jak dalece se vyskytují před předními samohláskami *i* a *e*, nebo jak se to obyčejně říká, zda samohlásky *i* a *e* působí na předcházející souhlásky. Obecně se vykládá, že přední samohlásky měkčí všechny předcházející souhlásky. Pro bulharštinu to tvrdí A. Teodorov Balan[7]), D. Popov[8]), Lj. Andrejčin[9]) a jiní.

Ve skutečnosti však se ve spisovné bulharštině před *i* a *e* vyskytují důsledně měkčené nebo čistě palatální souhlásky jenom v případě *к*, *г*, *х*. Tato výslovnost velárních souhlásek je charakteristická pro bulharštinu a v tom se shoduje s ruštinou a polštinou[10]), ale liší se od češtiny a srbocharvátštiny, kde *k*, *g* před *i*, *e* nejsou palatální.

---

[1]) Srov. В. Богородицкий, Фонетика русского языка в свете экспериментальных данных, Kazaň 1930, str. 132, 151; Очерки по языковедению и русскому языку, Moskva 1939, str. 21, 22. — B. Hála, K popisu pražské výslovnosti, Praha 1923, str. 18—19 a Základy spisovné výslovnosti slovenské, Praha 1933, str. 33, 57. — Б. Милетић, Изговор српскохрватских гласова, Bělehrad 1933, str. 70, 72, 75. — B. Hála, Úvod do fonetiky, V Praze 1948, str. 111, 127.

[2]) V. Ст. Стойков, Български книжовен изговор, str. 35—36, 66.

[3]) R. Ekblom, Zur bulgarischen Aussprache, str. 160; srov. také О. Брох, Очерк, str. 74, 154.

[4]) Srov. О. Брох, Очерк, str. 74.

[5]) Srov. přepis *Děvděli* za bulh. *Гевгели* u B. Hály, Úvod do fonetiky, str. 102.

[6]) Srov. Ст. Стойков, Български книжовен изговор, str. 39.

[7]) »Мекостта на *е*, *и* се предава и на предходни съгласки, та тие се изговарят някак унебнено, смекчено« (Нова българска граматика, str. 3); v. ještě tam str. 13 a a Българска граматика, Sofie 1930, str. 62, 176, 237.

[8]) Българска граматика, str. 13, 27.

[9]) Основна българска граматика, str. 53.

[10]) Srov. О. Брох, Очерк, str. 27, 63; В. Богородицкий, Фонетика рус. языка, str. 146; B. Hála, Úvod do fonetiky, str. 114; Б. Милетић, Изговор српскохрватских гласова, str. 109.

Palatální *к, г, х* před *i, e* však nejsou fonémy, nýbrž jsou to jenom kombinatorní (posiční) varianty tvrdých *к, г, х*; v poloze před *i, e* v bulharštině je možné jenom palatální *к, г, х*, na př. *к'итка — к'итк'и, друга — друг'и, чех — чех'и, к'еф, Г'ена, х'ем*. Bulhaři obyčejně nedovedou vyslovovat tvrdé *к, г, х*, před *e, i* a tuto svou výslovnost přenášejí do cizích jazyků[1]). Sami však si nevšímají této své zvláštnosti, ale cizincům je nápadná[2]).

Ostatní bulharské souhlásky před *i, e* jsou jen lehce palatalisované a nepřecházejí v palatální nebo palatalisované souhlásky[3]).

Tímto velmi omezeným užíváním palatálních souhlásek před *i* a *e* se liší bulharština od ruštiny a polštiny, kde všechny souhlásky před *i* jsou měkké, a částečně od češtiny, kde *t, d, n* se měkčí před *i*.

Bulharské palatální souhlásky mají ještě několik zajímavých zvláštností:

a) Jejich frekvence je omezená a vyskytují se jako fonémy pouze v určitých polohách, a to jen před zadními samohláskami *a, ъ, o, u*. Jinými slovy: ve spisovné bulharštině se nevyskytují palatální souhlásky před souhláskou a na konci slova[4]), t. j. neexistují případy jako ruské *просьба, коньки, только, мать, спать* nebo české *ať, teď*.

K. Horálek ve svém článku „K otázce měkkostní korelace souhláskové ve spisovné bulharštině" (ČMF XXVIII, 1942, str. 365—366) se domnívá, že se v bulharštině vyskytují palatální souhláskové fonémy jenom před samohláskami *a, ъ*, označovanými písmenem *я*, a popírá palatálnost souhláskových foném před *o, u*, označovanými písmeny *ьо, ю*. Podle něho před *o* a *u* (psanými *ьо* a *ю*) se vyslovuje tvrdá souhláska, za kterou následuje *й* (j) a *o, u*, t. j. že stará palatálnost tu je dekomponována v nepalatální konsonant a *j*. Ale jako před *ьо*, také i před *ю* v dnešní spisovné bulharštině se vyslovují jenom palatální souhlásky a neexistuje žádné kolísání, zvláště v uvedených příkladech *гювеч, Кюстендил*, kde je úplně vyloučena výslovnost tvrdé veláry a *j*. K tomuto závěru vedly K. Horálka na jedné straně mylné názory L. Beaulieuxa, že při *ьо* je jen vnější jotace, jež nezpůsobuje žádnou

[1]) Srov. O. Брох, Очерк, str. 74.

[2]) Podle R. Ekbloma (Zur bulgarischen Aussprache, str. 160) palatální *к, г, х* se vyskytují i po *u* (*i*) na příklad ve slovech *викнал, бихме*, ale myslím, že se mýlí.

[3]) O souhláskách před *i* a *e* v bulharštině v. Ст. Стойков, Български книжовен изговор, str. 17—18.

[4]) А. Т. Балан (Нова българска граматика, str. 9) tvrdí, že „книжевният език поддържа в края на думи мекост за изговор само за съгласки *ть, дь, ль* a *нь*", ale to neodpovídá skutečnosti; sr. Н. Костов, Българска граматика, str. 14, Л. Андрейчин, Основна българска граматика, str. 20, 53.

palatalisaci[1]), a Iv. Lekova, který vylučuje z měkkostní korelace *к, г*[2]), a na druhé straně, že před *ьо* a *ю* se vyskytují ve slovech cizího původu.

b) Jiná zvláštnost bulharských palatálních souhlásek je, že jejich palatálnost se nepřenáší na předcházející souhlásky, jako je tomu na příklad v ruštině, polštině a částečně i v češtině, kde máme rus. *песнь* [p'es'n'], pol. *pieśń*, čes. *četník* [četńík][3]).

c) V některých případech palatální souhlásky se střídají s tvrdými. Tak na konci slova u podstatných jmen při spojení s členem a v množném čísle (*кон — коня, учител — учѝтеля, път — пътя, воля — воли*, *свиня — свини, нива — нивя*), na konci kmene u sloves druhé třídy při časování (*ходя — ходиш, въртя — въртиш, въртях — въртеше*) a uprostřed slova před *а* (psáno *я*), které je z původního *ѣ* a v bezpřízvučné poloze a před přední samohláskou přechází v *е* (*тя̀ло — тела̀, голя̀м — голѐми*). Protiklad tvrdých a měkkých souhlásek se tu ruší, nebo řečeno jinými slovy měkkostní korelace se neutralisuje. U koncovek podstatných jmen a u sloves v hovorové bulharštině se někdy vyslovují jenom tvrdé souhlásky (*учителъ, спъ, ходъ*), ale tato výslovnost je omezena a považuje se za dialektickou[4]).

d) Obecně se může říci, že frekvence bulharských palatálních souhláskových foném je velmi omezena, ale tato posiční omezenost neruší jejich samostatnost a sémantickou funkci.

V systému palatálních souhlásek se spisovná bulharština zásadně liší ode všech bulharských dialektů a není dialekt, který by měl stejný systém palatál. Musíme však přiznat, že spisovná bulharština je bližší k východním nářečím, kde skoro všechny souhlásky mají palatální korelaci, nežli k nářečím západním, kde měkkou korelaci mají pouze *л, н, к, г* a poněkud i *т, д*.

Při charakteristice bulharských palatálních souhlásek musím se také zmínit i o jejich označování podle bulharského pravopisného systému.

Jak jsem již řekl, ve spisovné bulharštině se vyskytují palatální souhláskové fonémy pouze před zadními samohláskami *а, ъ о, у*, ale jejich měkkost se označuje písmenou pro následující samohlásku. Tak měkkost souhlásky před samohláskami *а* a *ъ* se označuje *я* (*тяло, коня* = ťalo, kóńъ), před *у* písmenou *ю* (*тютюн* — ťuťun) a před *о* spřežkou *ьо* (*актьор* — akťor).

Toto označování, převzaté přímo z ruského pravopisného systému,

[1]) Grammaire de la langue bulgare, str. 15.
[2]) Опит, str. 21—22.
[3]) Srov. O. Брох, Очерк, str. 154.
[4]) Л. Андрейчин, Основна българска граматика, str. 40.

není zcela vhodné, poněvadž neukazuje na měkkou výslovnost souhlásky, nýbrž na tvrdou a jotaci následující samohlásky, jelikož písmeny *я* a *ю* se označují zároveň i diftongy (*ja, jъ, ju*) po samohlásce a na začátku slova (*яма, края, юнак*). Tak podle bulharského pravopisného systému se zdá, že ve slovech *там — тям, пола — поля, лула — люля, гол — гьол* se střídají hlásky *a — ja, u — ju, o — jo*, ačkoliv ve skutečnosti se střídají tvrdé a měkké souhlásky *т — т′, л — л′, г — г′*. Proto některé pokusy o zdokonalení pravopisného systému se pokoušely označovat měkkost souhlásky písmenou *j* — na příklad *тjам, полjа, лjубjа, гjол*[1]).

V souvislosti s bulharskými palatálními souhláskami je třeba se také zmínit o domněnce, vyslovené některými jazykozpytci, že měkké souhlásky mizejí ve spisovném jazyce. Tak L. Beaulieux[2]) myslí, že ve spisovné bulharštině existuje tendence odstraňovat měkké hlásky, které považuje za její charakteristický rys. K. Horálek[3]) v souvislosti s omezeností palatálních souhlásek a s jejich střídáním s tvrdými říká, že měkkostní korelace ve spisovné bulharštině mizí a že tak vzniká „nový typ slovanských jazyků, existující ostatně v bulharštině již dialekticky, který má volný přízvuk bez měkkostní souhláskové korelace“ [4]). Něco podobného má na mysli i N. Kostov[5]).

Naproti tomu myslím, že bulharské palatální souhlásky nemizejí. Je pravda, že jsou velmi omezeny posičně a že je jich mnohem méně nežli jich bylo ve staré bulharštině. Nevidím však tendenci dekomponovat palatálnost a spojovat *j*-ový prvek s následující samohláskou. Pro Bulhara je dosud základní rozdíl na příklad mezi *t́alo* a *tjalo, kon′ъ* a *konjъ, ḿasto* a *mjasto*. Myslím, že tento stav bulharských palatálních souhlásek zůstane ve spisovném jazyce v důsledku stabilisace spisovné výslovnosti.

Podle počtu palatálních souhlásek (14 — *п′, б′, м′, в′, т′, д′, н′, с′, з′, л′, р′, ц′, к′, г′*) spisovná bulharština je blíže k ruštině a k polštině, ale podle charakteru palatálních souhlásek se značně liší od nich: bulharské palatály, s výjimkou *к′, г′*, jsou poloměkké nebo pala-

[1]) Srov. projekt t. zv. mladých filologů (Български преглед I, 1893, str. 18.) — Označovat měkkost souhlásky následujícím *j* bylo by ovšem ještě méně vhodné, protože dosavadní způsob je zcela jasný alespoň s hlediska ruského systému pravopisného, kdežto druhý nemá vůbec žádné opory.

[2]) Quelques caractéristiques de l'évolution du bulgare moderne. Księga referatów, sekcja I — językoznawstwo, Warszawa 1934, str. 10.

[3]) K otázce měkkostní korelace souhláskové ve spisovné bulharštině, ČMF XXVIII, 1942, 362—367.

[4]) Ibid., str. 367.

[5]) „Българският език в развоя си върви към затвърдяване. Не е пресилено да кажем, че българските съгласки са изобщо твърди“ (Българска граматика, str. 12).

talisované. Podle omezené frekvence palatálních souhlásek je bulharština blíže k češtině a srbocharvátštině.

Ze všeho, co jsem řekl o bulharských palatálních souhláskách, je vidět, že aby se správně určil jejich počet a charakter, je třeba, aby byly prozkoumány zároveň s fonologického a fonetického hlediska. Fonologie pomáhá určit počet palatálních foném, a fonetika — ukázat jejich charakter.

St. Stojkov

Семигородське парамійне читання про пімсту Ярослава на Святополкові за убиття Бориса і Гліба.

В рукописній студії про семигородських русинів помершого в Будапешті 1946-го р. етнографа та історика Д-ра Гіадора Стрипського, приведено як один з доказів про живість слов'янської проповіді в Семигороді в XVI—XVII вв. парамійне читання про пімсту Ярослава на Святополкові за убиття князів Бориса і Гліба. Покійний Др Г. Стрипський, що писав цю студію ще десь коло 1906 року, уважав це парамійне читання за проповідь, не увійшовши докладно ані у зміст цілого рукопису, який він мав в руках, ані у форму парамійного читання. В своїх поясненнях привів, що рукопис товстий на 5 пальців, здається Октоіх. Найдений був в селі Nagyfalu на південь від города Бистриця, мадьяр. Bisztritz, в північнім Семигороді, а був у посіданні капітана Марціяна в Клужі. По всій імовірності отже — була це Мінея, в якій находилася служба Борису і Глібові.

Парамійне читання про убійство Бориса і Гліба та пімсту Ярослава на Святополкові входило в склад служби церковної в честь згаданих мучеників, яких церква нарекла святими. Зложення цієї церковної служби приписується київському митрополитиві Івану I (1008—1035), або Івану II († 1089)[1], а парамійне читання містить в собі оповідання про пімсту князя Ярослава на братоубійцеві Святополкові, перетkане релігійними поученнями. А. Шахматов у своїй студії „Разыскания о древнейших летописных сводах", Спбрг 1908, доводить, що джерелом фактичної частини паремії є літописний звід не старший від Начального зводу, що повстав 1095-го р. А що Повість временних літ доповнювала

[1]) П. В. Голубовский: Служба святым мученикам Борису и Глебу в Иваничской минее 1547—79. Чтения в историческом обществе летописца Нестора, XIV/2. Киев 1900, стор. 127.

деякі частини оповідання з парамій, мусіло парамійне читання із служби Борису и Глібові повстати між 1095 а 1116 роком — роком редакції Повісті временних літ. Можливо, що роком повстання парамійного читання Борису і Глібові був рік 1115, коли по-друге були перенесені мощі цих мучеників східної церкви. Іншої думки є Д. І. Абрамович. Він за Голубовським приймає час написання парамійного читання на вік XII, не пізніше 1191 року, коли мощі Бориса і Гліба були перенесені на Смядин. Місцем написання, по його думці, був Вишгород[2]).

Палеографічна сторона рукопису не була Стрипським описана. Але з деяких прикмет писання, яке пробивається у вірнім відписі Стрипського, можна судити, що це може бути копія із старого рукопису може і XIII—XIV століття. В семигородськім рукописі задержана стара інтерпункція за крапками, рідко уживається знаку ѹ для передачі оу, правильно пишеться оу, при тому декуди слова мають знак наголошення. Зате правопис рукопису є середнєболгарський з найчастішою заміною ъ через ь, обопільною заміною юсів, ставленням ъ по р, л, уживанням ѣ замість ѧ, затратою йотації ꙗ по голоснім а в середині слова. Є це той правопис болгарський, який був уживаний від XII в. у Болгарії а відтак у Волощині, а в XV в. перейшов на українські землі, правда, з деякими змінами.

1. Заміна ѧ через ѫ: постиже*) ѫ до хова́ла и҆зби ѫ҆, (знахід. множ.), бѣ пожл, лѣта своѫ́, ѡ҆́мръкошѫ (3 особа мн.), въ ѫзвоу[3]).

2. Заміна ѫ через ѧ: восприемь а҆враамлѧ крѣпость, пожл бра́тнѧ дъщеръ а҆роновнѧ саррѹ, ѿчиноу своѫ́ землѧ роускѹѧ, и҆збїю въсѧ бра́тїѫ моѫ́, прїймоу власть въсѧ роускоуѫ, мъсти г҃и кръвь пра́ведноуѧ сїѫ, поставлѧ ва́мъ кнѧзѧ (1 особа одн.), ка́знь бывшоуѫ҆ (знахід. одн.).

Ця обопільна заміна юсів відбивається і в передачі ѧ через ю: избиваю братїѫ своѫ (партіціп часу теп.).

3. Заміна ъ через ь на кінці слів: є҆рославь, стополкь, сѣль, варѧ́гь, плѣнень.

4. Заміна ь через ъ в середині слів: мъсть, мъсти́тъ, мъсти, въсѧ, съй.

---

[2]) Д. И. Абрамович: Жития святых мучеников Бориса и Глеба и службы им. Памятники древне-русской литературы. Вып. 2-ой. Петроград 1916, стор. XIX. — П. В. Голубовский: op. cit. 141.

[3]) Надстрічні букви даю до рядків.

*) З причини недостатку в друкарні більшої скількости вузького є замінено його широким є.

5. В сполучнику нъ передається ъ через ѫ, що є свідотством про те, що писець висловлював ѫ як ъ: нѫ сьи ѡкаанныи, нѫ поманѫша, нѫ братом. Два рази замінюється таке ѫ через оу: ноу своеѫ драгоѫ кръвїѫ, ноу въсхотѣ.

6. Побіч староруських сполук ьр, ьл між приголосними находяться приміри на заміну таких сполук способом болгарським через ръ, лъ: гръдымь, ѿмръкошѫ, оутвръждающа, жрънова.

7. Уживання ѣ замість ѧ, ꙗ по традиції глаголітичній: не хотѣхоу, поле лѣцкоѣ (в Іпат. літоп. лядское), свѣзань, трѣсенїе.

8.Затрата йотації ꙗ: братїа, ѿкаанныи,-омоу, вѣдаа побіч вѣдаѧ.

Вище наведені прикмети середнєболгарського правопису не виступають так ярко в тих рукописних богослужбових книгах, що їх стрічаємо на області галицькій або закарпатській у XVI—XVII вв.

В мові зберіг писець головні прикмети тої староруської мови, в якій були писані літописи. Староруські мовні прикмети виступають однак в тих частинах парамійного читання, що подає чисто історичні дати, зате їх брак в частинах моралізуючих. До цих староруських явищ належать: 1. повноголосся, 2. сполука торт, толт за $t\underset{\circ}{r}t$, $t\underset{\circ}{l}t$, 3. рефлекс ж замість $d+j$, 4. сполука кы, хы, 5. заміна оу > в.

1. Повноголосся торот, толот: новгуродци, новогородци, вои новьгородскыхь, вышегородѣх, з города; володимера, головы, ѿполони, съ половци.

2. торт, толт із $t\underset{\circ}{r}t$, $t\underset{\circ}{l}t$: гордаго, стополка, поганополка. Ім'я власне *Святополк* приходить все лиш у звуковій сполуці толт: свѧтополкь, стополкь, -ка.

3. ж < $d+j$: стража. За $t+j$ нишеться лиш щ: нощь, дъщеръ.

4. Традиційним правописним прийомом є писання сполук: кы, хы, що ж й відповідало живому говору принайменше на південних частинах України, а передовсім в говорах карпатських: новьгородскыхь, въпрекы, за роукы, за грѣхы. Виїмкою є писання назви головного города Київської Русі, в якій виступає лиш сполука ки: оу киевѣ, в киевѣ. Найстарший список тогото парамійного читання з р. 1271 у цьому слові має писання через -кы.

5. Заміна початкового оу через в видна у написанні: въ горѣ въгорстѣй.

По традиції церковнослов'янській пишеться рѣ: врѣдъ, раз пишеться замість рѣ між приголосними — ре: времѧ.

На діалектичне явище, характеристичне нині для говорів покутських і гуцульських, вказувала б заміна початкового ꙗ через є, цеб то сильне звуження артикуляції м'якого *а*. Це явище виступає консеквентно лиш в імені власнім *Ярослав*, а у цілім парамейнім читанні семигородської редакції не стрічаємо інакшого написання цього імені, лиш єрославь. Замітне, що в Іваницькій минеї з р. 1547—79 в парамійнім читанні на службу Борисові і Глібу маємо теж кілька примірів такого самого писання імені єрослав, побіч того в більшості пишеться там ꙗрослав. Рукопис Іваницької минеї мусів, правдоподібно, повстати в такому культурному середовищі, звідки вийшов і рукопис семигородський. Про це може свідчити писання сполучника нъ через нж, яке стрічаємо в тій же Іваницькій минеї, а саме в парамійнім читанні на службу Борису і Глібові[4]). Зміна йотованного або м'якого *я* в середині слів засвідчена вже в грамотах українських з половини XV в.[5]) Приміри з обох приведених рукописів свідчили б про зміну *я* > *є* на початку слів.

Важливим питанням є, в якому відношенні стоїть семигородський список парамійного читання на службу Борисові і Глібу до відомих нам до тепер парамійних читань цим мученикам, які нам привів Д. І. Абрамович у своїм видані „Житія святых мучеников Бориса и Глеба и службы им", та до аналогичного літописного оповідання.

Вже Голубовський у своїй студії „Служба святым мученикам Борису и Глебу в Иваничской минее 1547—79"[6]) констатував а А. Шахматов підтвердив, що парамійне читання просякле двома елементами: 1. фактичним-історичним, 2. філософічно-ліричним (я його назвав моралізуючим). Фактично-історичний елемент основується по думці А. Шахматова на літописнім зводі, що став за основу для Начального зводу. Філософічно-ліричний елемент є не тільки згідний з літописним оповіданням, але іще його доповнює. Шахматов згідний за Голубовським признати філософічно-ліричну частину парамійного читання за джерело для відповідного місця літопису, хоч в обох є одно неясне місце, що може походить з третього джерела. Є то місце, яке зачинається

[4]) П. В. Голубовский: Иваничские месячныя минеи 1547—79 и содержащаяся в них служба св. мученикам князям Борису и Глебу. Чтения в Историческом обществе летописца Нестора XIV/2, стор. 57.
[5]) E. Ogonowski: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. Lemberg 1883, стор. 45.
[6]) П. В. Голубовский: op. cit. 152.

від слів: єгоже по правдѣ . . . аж до: немилостиво въгна[7]) у списку Q і тому подібних.

У відношенні семигородського списка до всіх інших, приведених Абрамовичем, треба розглянути різниці формально-язикові та різниці річеві.

Формально-язикові різниці можна розглядати у всю широчінь, то є підмічувати всі різниці форм язика, різночитань та редакційні річеві зміни. Таке порівнання і зроблене мною, але воно мало б увійти до коментаря. Але щоби не перевантажувати наш текст може й зайвими приписками, число яких було б 245, ограничусь тут до найважніших змін, які дали б ключ до встановлення часу редакції семигородського списку, а ще важніше, до встановлення редакційних замислів редактора прототипу семигородського списку.

В порівнанні з найстаршим списком, який Абрамович відзначає буквою *Q*, а теж і з другими списками, уживаються форми часу минулого зложеного з партіціпія часу мин. II в *См.*[8]) в далеко більшій мірі; Q: яко отьць ему умре — *См.*: оумрль, Q: Святопълк седѣ Кыевѣ — *См.* сѣл (з *См.* згідні: Б, Л, М), Q: Святопълкъ сѣдить Кыевѣ — *См.*: сѣл (згідно з Іпат. літ.). Треба тут піднести, що зложена форма часу минулого в літописах приходить частіше, ніж в пам'ятниках церковного змісту того часу, як це можна видіти в рукописі парамійного читання *Q* і йому близьких варіантів. Форми рукопису *См* показують на пізнішій час його редакції.

Зате більшу вагу мають деякі лексикальні різниці між *См* а *Q*, які тут приводжу:

См	Q
восприемь авраамлѧ крѣпость;	доблесть;
исчет домочадець (також в И, К);	събра люди своя и к домочадець своихъ;
ѿполони въсѧ стада (теж в А, Б, И, Л, Р, С, Т[9]);	възврати вся коня;

[7]) А. Шахматов: Разыскания о древнейших русских летописных сводах. С-Петербург 1908, § 30—39, стор. 45—54.

[8]) Семигородський список будемо для короткості відзначувати буквами См.

[9]) Букви: А, Б, И, Л, Р, С, Т відзначають різні рукописи парамійного читання на службу Борису і Глібу, які приводить у своїм виданні Д. І. Абрамович. *Q* = Парам. 1271 р., T_1 = Парам. XII—XIII ст., T_2 = Моск. Типог. бібл. № 158, *Л* = Бібл. Тройце-Серг. Лаври № 4, *Б.* = Імп. Публ. бібл. Q n. I. 14, *Р.* = Імп. Моск. і Румянц. Муз. № 302, *К* = Кирил. Белоз. мон. № XII, *А.* = Бібл. Моск. Дух. Академії № 77, *И* = Іваницька служеб. мінея 1547, *С.* = Моск. Синод. бібл. № 796.

ѿ сопротивных съпостат;	отъ супостатьныхъ поганъ;
не досыти се быст емоу;	Не довъляше бо ему то;
князь млад;	князь унъ;
съ младыми доумцами;	съ младыми свѣтьникы (так мають і всі інші варіанти);
покрыша поле лѣцкоѐ;	поле льтьское (С лятское, А лядцкое);

Із приведених лексикальних різниць найбільше значіння має для визначення часу редакції *См* слово доумьца замість совѣтьникъ. Це слово приводить нам І. Срезневський у свойому словнику старорусько язика лише з джерел від XV—XVII ст.[10]). З цієї причини і редакцію *См* треба б класти десь до XV віка.

Звернемо тепер увагу на далеко більші редакційні зміни *См* у порівнанні з *Q* та другими списками парамійного читання на службу Борису і Глібові. Редактор первовзору *См* дозволяв собі на відхили від дотепер уживаних редакцій, маючи при тім на меті свої власні ідеологічні задуми, або може стараючися при тому внести певні поправки для ліпшого зрозуміння того неясного місця, на яке вказали П. І. Голубовський та А. А. Шахматов.

Незвичайно знаменна є різниця текстова між *См* а між *Q* та другими списками у фразі, що іде за реченням: рекóша ѐмоу новогородци. Редактор *См* значно відхилився від всіх других списків, які подають відповідь новгородців коротким реченням; *Q*: можемъ княже боротися по тебѣ (*Л, Т* бороти, *К* поборати, *Т* побороти, *А, С* пособьствовати). Редактор первовзору *См* ужив тут зовсім іншої фрази: можем кнѧже по тебѣ потѧгноути и головы свой за тѧ положити. Перша частина фрази погоджується з відповідним місцем Іпатського літопису. Дальшої частини фрази: и головы свои за тѧ положити не має ні одна з приведених Д. І. Абрамовичем редакція нашого парамійного читання, ані відповідне місце Іпат. літопису. Зате находимо таку ж фразу дуже часто в інших місцях літопису, а місця ці звів В. Перетц у своїх коментарях до Слова о полку Ігоревім стор. 168–169, коментарій[11]). Фраза ця приходить в літописному оповіданні про похід Ігоря на половців, а теж подібне находимо в Слові о полку Ігоревім: съ вами, Русици, хощу главу свою

---

[10]) И. И. Срезневский: Материалы для словаря древне-русскаго языка I. Санктпетербург 1893, стор. 744.

[11]) В. Перетц: Слово о полку Ігоревім. Збірник Історично-філологічного відділу УАН № 33, Київ 1926.

приложити[12]). З того видно, що заміром редактора первовзору *См* було підсилити відповідь новгородців більш емоціональною фразою, чим та, що її ужив редактор первісного парамійного читання, фразою, що не була так і далека тодішньому начитаному редакторові.

Замір редактора підсилювати емоціонально деякі місця парамійного читання видко і на другому місці, зараз же за відповіддю новгородців. Редактор збільшив через те силу новгородців та других військ князя Ярослава, що ішов мстити убійство братів своїх. Як *Q* з другими редакціями, так теж і Іпат. літопис приводить такі сили: *Q*: събра Ярославъ Варягъ 6000, а прочихъ вои 30 тысящь, Іпат. літопис: собра Ярослав Варягъ тысящю а прочих вои 30 тысящь, зате Хлібн. список подає силу варягів на 6000[13]). Редактор *См* прибільшує силу війська Ярослава так: „събра ѥрославь вой новьгородскыхь л҃ тысѧщь. а варѧгь ѕ҃ тысоущь и прочих вой безчисльно.“

В іншому місці маємо розхождення між *См* а *Q*, зате згідність з іншими списками. По словах „да мъстйтъ б҃ъ кръвъ брата моего праведнаго романа. и҆ двда“ ідуть такі слова: „глѧ братїѧ бо тебѣ не противостасѧ. ни въпрекы гласта. пишет бо сѧ г҃ь грьдымь противитсѧ. да смиреннымь даетъ блгдть.“ Цих речень нема в *Q*, але їх знають з деякими формальними змінами списки: А, Б, Р, Л, С, Т, И. Замість того по словах: „брата моего“ (*Q*: братоу моею) іде в *Q* речення: „зане без вины пролия кръвь правьдьную сию“, подібно, як і другі списки.

В дальшій частині, що іде вже згідно з літописним оповіданням про замисл Святополка убити іще і свого брата Святослава, приводиться філософічна рефлексія, що зачинається словами: не вѣдаа ѡ҆каанный бжїа изволенїѧ. ꙗко б҃ъ дает власть, комоу хощетъ. *См* має у дальшій частині такі вставки, яких не знає ані *Q*, ані другі списки, ані літописне оповідання. Редактор додав по слові страна (в *Q* земля) іще слово градъ. Правдоподібно хотів цим підчеркнути і значіння городів в тому часі, чи то по стороні державно-адміністративній, чи може стратегічній, а може до цього привело його і сучасне положення руських земель. Можливо, що редактор підхопив це слово із дальшої частини оповідання по цитації з Ісаїї, де вже говориться і про город: лютѣ градоу томоу ... і ува-

[12]) В. Перетц: op. cit., стор. 97.

[13]) Полное собрание русских летописей. Издание третье. Петроград 1923. Том II, вып. 1. стор. 127.

жав за відповідне вставити його по слові страна. Редактор уважав за відповідне цілу цю моралізуючу частину у порівнанні з Q значно розширити, мабуть лихі князі допускалися багатьох неправильностей. Наглядно це видно із зіставення обох текстів.

См

поставлѧет бо̂ ҃ъ црѧ й кнѧзѧ егож хощет вышнїи томоу даст власть. а̂ще котораѧ страна или град добро творитъ пред бг҃ом даст ймъ бъ҃ црѧ й кнѧзѧ правед'на. любѧще соуд правый. соудѧще сѫд праведно, не любѧще мзды. а̂ще во котором' градѣ йли во коеи̂ власти боудет кнѧзь праведенъ. то много бъ҃ ѿдаст грѣхоу градоу томоу. й людемь всѣмь въ нем живоущим. а̂ще ли во коем градѣ кнѧзь боудеть лоукавь. йли властилин. любѧи злата. то болшеѐ зло бъ҃ наводит на них. зане то е̂сть глава въсѣмь.

Q

Аще убо кая земля оправдиться предъ Богомь, поставляеть царя или князя еи, любяща и судъ и правьду, и властеля устраяеть. Аще бо князи правдиви бывають в земли, то многа отдаються съгрѣшения; аще ли лукави бывають, то больше зло навъдить Богъ на землю ту, понеже глава то єсть земли.

І в цитаціï з пророка Ісаïï гл. 3, 1—4 редактор *См* поробив скорочення, так що відповідне місце в Q та в літописнім оповіданні є значно довше.

См

ѿйметъ бъ҃ ѿ і̂ерслима крѣп'каго. й сил'наго соудїю старца дивна послоушника поставлѧ вамь кнѧзѧ млада. роугателѧ ѿбладающаго вами.

Q

отъиметь Господь отъ Иерусалима крѣпость и крѣпка исполина, и человѣка храбра, и судию, и пророка, и дивна свѣтника, и смѣрена старца, и мудра хытреца, и разумна послушника; и поставлю уношу князя имъ, и ругатели обладають ими.

Що в часі редакціï *См* або його первовзору затерлася була пам'ять про печенігів, а жива була пам'ять про половців, видко наглядно із того місця, в котрів в *Q*, в других списках та в літо

писнім оповіданні споминаються печеніги, які ішли з поміччю Святополкові проти Ярослава. В *См* читаємо: **бѣ же тогда пѧток стоупишѧсѧ восходѧщоу слнцоу. приспѣв въ тъи час стополкъ с половци.** Натомість в *Q* читаємо: ... приспѣ бо о тъ чинъ Святополкь с Пѣченѣгы.

Здається, що вже і редакторові *См* і його прототипові згадане вже Шахматовим місце про кару і муки Святополка не було досить ясне, через те він старався його зредагувати ясніше і на початку і на кінці. На початку замість **судү пришьдошю** поставив **соудїѧ пришедши**, хоч і цією поправкою місце не дуже стало ясніше. Але при кінці речення додатком слова **и веденъ** змисл речення став дійно яснішим. Місце це виглядає в обох текстах так:

См	Q
єгоже по правдѣ. ꙗко неправедного соудїѧ пришедши нань. пагоубнаѧ рана. лютаѧ смрть и по ѿшествїи же нечистивый ѿкаанныи стополкъ горко моучим єсть. свѣзань и веденъ быст во дно адово. зане вѣдаѧ оубїйство сътвори	егоже по правдѣ, яко неправдѣна суду пришьдошю и по отшьствии его, прияша моукы оканьнаго показавъше явѣ посланая нань пагубьная рана, въ смьрть не милостивно вългна. И по смьрти вѣчно мучьно есть, связанъ есть въ дъно аду, понеже вѣдая и братоубииство створи.

Зате літописна версія на кінці не має ані слів: **въ дно адоу**, через те це місце в порівнанні з *Q* є дійсно неясне. Редактор *См* пішов, як було приведено, в поясненні іще дальше і це місце в його редакції має свою думку.

Розхождення в тексті між *См* а *Q* находимо і при кінці парамійного читання. Текст *См* є ширший, як текст *Q*, а при тому і ясніший, як це видно з приведеного порівнання. Іде тут о паралель між убійством Ламеховим а Святополковим.

См	Q
потом и самаго оуби жена з города оуломкомь жрънова. и тако злѣ живот свой сконча. тако и инѣ быст ѿкаанномоу стополкоу. съ дружиною его.	послѣди же жена самого уломкомъ жърнова уби с города; тако же и сь Святопълкъ.

ѥ̂рославь побѣдивь ст҇опо́лзка. и̂ сѣде въ киевѣ. съзвав дроужиноу своѫ показавь побѣдоу. оу̂те́рь по́та лица своего по братоу своѥ̂ѫ:

Ярославь же пришьдъ и седе Кыевѣ, утьрѣ пота съ дружиною своею, показая побѣду и трудъ великъ по брату своею.

Із представленого видно, що список семигородських парамійних читань на службу Борису і Глібові відбиває в собі недзвичайно цікаві замисли редактора цього списку або його прототипу. Він свідомо позмінював первісну редакцію згаданих парамійних читань про пімсту князя новгородського Ярослава, сина Володимира Великого, на братоубійникові Святополкові відповідно до цих обставин і до цього середовища, в якому він жив. Зміни перевів він в кількох напрямах: 1. Відповидно до своїх життьових спостережень та відповідно до вимог і форм тодішнього державного управління підчеркнув він особливо і значіння городів, котрими управляли злі або добрі князі. Ці князі могли бути добрими або злими суддями, і проти звичаїв брали за судейську працю заплату. — 2. Редактор міг свідомо замінити *печенігів* на *половців*, бо пам'ять про печенігів в часі, коли редактор жив, вже була затерлася. Не виключено, що він оба ці племена стотожнював. — 3. Неясні місця старався вставками роз'яснити. — 4. Змаганням редактора було показати Ярослава дуже сильним і через це збільшив значно силу війська Ярослава. — 5. Редактор *См* або його прототипу жив іще в тім часі, коли так літописні оповідання а може і дружинні пісні (Слово о полку Ігоревім), були ширше відомі, може навіть і на південь за Карпатами у Семигороді. Про те свідчать ці поетичні слова, які уживалися серед співців дружинних походів князів. — 6. Середнєболгарсько-волоська редакція письма і найдення рукопису в Семигороді свідчить про вплив київського богослуження і на області семигородській, якої жителі румуни і українці уживали церковнослов'янської мови і належали до церкви східної[14]).

Під оглядом язика, семигородський список парамійного читання на службу мученикам князям Борису і Глібові представляє

---

[14]) А. Петров: Древнейшия грамоты по истории карпато-русской церкви и иерархии 1391—1498 г. — Молдавия была подчинена Галицкому митрополиту, у него и позже посвящались молдавские епископы. В 1469 г. Галицкий митрополит Макарій осуществлял свою юрисдикцию в Трансилвании. — [Knihovna Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu v Praze, číslo I. Praha 1930, 120]

пізнішу редакцію церковнослов'янської мови, коли глухі в середині слів загально опускалися, а аорист замінювався формою часу минулого зложеного. З огляду на вживання слова **доумьци** замість **свѣтьникы** можна повстання семигородського рукопису приписати на час XV—XVI століття. — Семигородський список парамійного читання названим мученикам приносить і одну діалектичну рису української мови, а це звуження початкового *я* на *є*, а цим і показує, що список був написаний на області покутсько-гуцульського говору, який в давнині простирався і на Молдавії і в північнім Семигороді. — Згідність правопису деяких місць Іваницької минеї з 1547-го року з семигородським списком, особливо заміна початкового *я* на *є*, свідчить про спільне мовне середовище обох прототипів.

ТЕКСТ.

Слыша ѥрославь ꙗко ѿць ѥго оумрль. а стопо҇лк се҇л оу кіевѣ избиваю братіѫ своѫ. оужѐ бо бѧше бориса оуби҇л. а на глѣба посаль. печалень бо бѧше вельми ѥрославь. ѿ о҇ци и ѿ братіѫ своеѫ. оуби бо бориса на алтѣ. а на глѣба посла҇л. съжаливса ѥрославь съзва новгородци. ре҇ч и҇м братіа моа милаѫ. ѿць мой оумрль. а стопо҇лк сѣль въ кіевѣ. избиваѫ братіѫ своѫ. бѣ бо въ то врѣма рагозень съ новгоро҇дци не хотѣхоу помощи ѥмоу на стопо҇лка. нѫ помѧнѫша ап҇слское слово. братіе б҇а бойтеса а кнѧза почитайте. кнѧзь бо ѥ҇ б҇жій слоуга. не тоуне ме҇ч носи въ мъсть злодѣ҇м. а въ похвалоу добродѣ҇м. рекоша ѥмоу новгоро҇дци. може кнѧже потебѣ потѧгноути и головы свой за тѧ положити. събра ѥрославль вой новьгоро҇дскых л тысѫщь. а варѧгь ѕ тысоущь и про҇хчи вой безчисльно пойде на стопо҇лка. восприемь авраамлѧ крѣпо҇ст. слыша бо авраа҇м ꙗко плѣнень бы ло҇т сновець ѥго. изче҇т домочадець т и ні. погна въслѣ҇д ихь до дана. постиже ж до ховала изби ѧ. ѿполони въса стада содомьскаѫ а лотаароновича шюурина своего и женѫ ѥго. имѣніе ѥго. бѣ бо ло҇т авраамоу сновець и шоуринъ авраа҇м бо бѣ по҇л братнѧ дъщеръ. ароновнѧ саррѹ. тако и съй ѥрославь. новый авраамь. пойде на стопо҇лка. наре҇к б҇а помощника

себѣ. и рекь не аз почах избивати братїѫ. нѫ съй ѿкаанныи стополкь. да мъститъ бѣ кръвь брата моего праведнаго романа. и дѣда гла братїа бо тебѣ не противостасѧ. ни въпрекы гласта. пишет во сѧ. гь грьдымь противтисѧ. да съмиреннымь даетъ багть. правдены бо дша во роуцѣ гни. позвавшемѹ вы стаа боу. и вы ста ѥста. въ все житїи ваю. зане пишется сти боудете. іакразь[15]) стъ ѥсмь. въ страсѣ бо бжїй пожиста лѣта своѫ. вѣдающе іако нетленным сребром и златом избавленна быста ѿ соует'наго житїа. нѫ братом своим предана на оубїйство. ноу своеѫ драгоѫ кръвїѫ. іако агньца непорочна. пречиста предстаста своемоу влцѣ хоу. ѿ бытїа чтенїе. стѣнамь твоим вышегородѣ[16]) створих стражах днь и нощь. иже не оуснета. ни въздрѣмлета хранѧще. и оутвръждающе. ѿчиноу своѫ. землѧ роускѹ. ѿ сопротивны съпостат ѿ оусоб'ныѧ рати. праведникь по съмрти живь боудет. сїѫ бо кръвь вдлко и до скон'чанїа вѣкоу. непрестанно въпиетъ к тебѣ на безаконнаго стопол'ка. рекѫ поганопол'ка безглавнаго звѣри. не досыти сест кы ѥмоу ѿкаанномоу. ноу въсхотѣ ѥще оубити свѧтослава въ горѣ въгорстѣи. бѣжав'ши ѥмоу въ оугры нача помышлѧти. безбожный и ѿкаанный. избїю въсѧ братїѫ моѫ. а сам азь прїимоу вслас въсѧ роускоуѫ. помысливь высокооумнемь моим. не вѣдаа ѿкаан'ный бжїа изволенїа. іако бъ дает власт комоу хощетъ. поставлѣет бо бъ цсрѧ и кнѧзѧ его ж хощет вышнїи томоу да власть. аще которая страна или град добро творитъ пред бгомъ да имъ бъ цсрѧ и кнѧзѧ правед'на. любѧще соуд правый. соудѧще сѫ правдено. не любѧще мзды. аще во котором' градѣ или во коѥи власти боудет кнѧзь праведенъ. то много бъ ѿдаст грѣхоу градоу томоу. и людемъ всѣмь къ нем живоущим. аще ли во коем градѣ кнѧзь боудеть лоукавь. или кластилин. любѧи злата. то болшее зло бъ наводит на нихъ. зане то ѥсть глава въсѣмь. ісаїа бо пророк рч. съгрѣшиша ѿ главы и до ногѫ. иже ѥсть ѿ цсрѧ и до простых и до меншихх людїи. ѡ лютѣ градоу то-

[15]) Всі інші списки мають правильно іакъ разъ.
[16]) Всі інші списки мають правильно вышгородѣ.

моу. въ нем' же боудеть кнѧзь млад любѧй вино пити и съ гоусльми
и съ младыми доумцами. такого бо бг҃ъ наводит на нас за грѣхы. а ста-
рыѧ ѿнимаєтъ. ѿѧ бг҃ъ володимера. а стополка навед грѣх ради наших.
ıакоже преди наведе на ıерслимь злаго антиоха: ѡ сем бо ıсаıѧ пророкь
глеть. ѿимет бг҃ъ ѿ ıерслима крѣпкаго. и силнаго соудıю старца
дивна послоушника поставлѧ вамь кнѧзѧ млада. роугателѧ ѡблада-
ющаго вами. прıиде ерославь въ в'силе велице. прıиде на алтоу и ста
на мѣстѣ идеже оубили стго бориса. възвед роуцѣ свои на нбо и рече.
крок брата моего романа и двда въпиетъ к тебѣ влдко. мъсти гни кръв
праведноуѧ сıѧ. ıакоже мъстиль еси кръвь авелевоу. положи на каинѣ
стънанıе и трѣсенıе. тако и нинѣ положи гни. на ѡкаанмнѣ семъ сто-
полцѣ. помоливсѧ има. ерославь рек братıѧ моѧ. аще еста ѿшла ѿсоу-
доу тѣломь далече а молитвою помозѣта ми. на противнаго оубıицоу
гордаго стополка. поидоша вои въсѧ противоу себѣ покрыша поле
лѣцкое ѿ множства рати. бѣ же тогда пѧток стоупишѧ восходѧщоу
слнцоу. приспѣк въ тъ час стополкь с' половци. стоупишас ѡбои и быс
сѣча велика и зла влъми. ıакоже не была въ роуси таковаѧ николиж
за роукы имающисѧ и сѣкаахоус и кръвь по оудолıемь текоущи. и
стоупиша трижда и ѡмръкошѧ бıющесѧ. быс гром великь. дъждь млъ-
нıѧ ста егда блишѧ млънıѧ. блъщаахоусѧ ороужıѧ въ роуках их. мнози же
тогда вѣрнии. видѣхоу агглы помагающе ерославоу. ѡкаанный же сто-
полкь. подавь плещи побѣж егоже по правдѣ. ıако неправеднаго соудıѧ
пришедши нань. пагоубнаѧ рана. лютаѧ съмрть и по ѡшествıи же
нечистивый. ѡкаанныи стополкь горко моучим есть. свѣзань и ведень
быс во дно адово. зане вѣдаѧ оубıиство сътвори. седмь бо мщенıи
прıѧ каинь. оубик авелѧ брата своего. а ламех о҃ мъщенıи прıа оуби
каинь авелѧ не вѣдаѧ. ѿт ба приѧти мъщенıе. а ламех вѣдаѧ казнь
бывшоуѧ. на каинѣ прародители его. сътвори злое оубıиство такожде
и съй ѡкаанный стополкь. вѣдаѧ се сътвори. то ѡбою емоу быс
горши моука. реч бо ламехь своима женама. мѫжа оубих на врѣд себѣ.

а̑ ю́ношѫ въ ѧзвоу. рече за́ то бⷭ҇ы на мнѣ. ѿ мъщенїй зане. вѣдаа̀ се
сътворⷯи. оу̑би бо ламⷯе два бра́та є̑ноⷯова. понѧ себѣ ѡ̑бѣ женѣ еѫ̇.
съ҆҆ ж стопол҄къ новый ламⷯе. и̑же рⷭ҇о́ди ѿ прелюбодѣѧ̑нїѧ. ламе бⷯо
и̑зби бра́тїѫ̀ своѫ̀. сн҃ы гедеѡ̑новы потоⷨ и самаго. оу̑би жена з города
оуⷨлокомь жрънова. и̑ та́ко злѣ живо́тъ свой скон҄ча. та́ко и̑ нн҃ѣ бⷭ҇ы
ѡ̑каа́нномоу стопо́лкоу. съ дрꙋжиною є̑го̀. є̑росла́вь побѣдивь сто-
по́л҄ка. и̑ сѣ̇де въ киевѣ. съзваⷦ҇ дроужиноу своѫ показавь побѣдоу.
оу̑те́рь по́та лица своего по братоу своє̑ѫ:

Іван Панькевич

Чудовский инок Евфимий.

Один из последних поборников «греческого учения» в Москве в конце XVII века.

«Коликая полнота писаний обретается на еллинском языке, и несть нам нужды до латынников никоеяже, можно и преможно нам быти без них.» *Иеродиакон Дамаскин.*

Последние десятилетия XVII века в духовной жизни московского общества были временем несомненного серьезного кризиса. Одним из его наиболее ярких показателей и проявлений был тяжелый конфликт вокруг вопроса о реформах в области церковной письменной традиции и церковного культа. Московская церковь в связи с реформами патриарха Никона потеряла значительную часть своих членов, отторгнутых окончательно от церковного единства решениями церковного собора 1666 года. Рядом с патриаршей церковью возникла тогда особая группа старообрядцев — «раскольников», в состав которой вошли частью и весьма крупные духовные силы московского церковного света. Костры, на которых были сожжены вожди этого движения протопоп Аввакум и другие, только усилили отчуждение этого круга от патриаршей церкви и внесли элемент трагизма в церковную жизнь современной Москвы. Однако, патриаршая господствующая церковная среда не долго сохраняла свою объединенность и внутреннюю целостность. Проникание с Украины и Белоруссии представителей тамошнего церковного света и тамошней церковной и религиозно-культурной традиции уже с середины XVII века серьезно осложняло церковную жизнь Москвы, внося в нее новые для Москвы элементы быта и навыков. Деятельность Симеона Полоцкого и ряда иных выходцев из областей, где православная церковная традиция и школа находились под влиянием католического учения и традиций схоластики, вызывала издавна раздражение среди московских традиционалистов, видевших в этих пришельцах и представителях чуждой Москве школы и чуждого ей «латинства» опасных пропагаторов католичества

и латинства. В восьмидесятых годах XVII века назрел резкий конфликт между этими «латиномудрствующими» и московскими правоверами, конфликт, который разыгрался при прямом участии греков братьев Лихудов, призванных в Москву для укрепления тут правой греческой традиции православия. Конфликт этот закончился, казалось, полной победой «греков» — Лихудов и их последователей и помощников. Однако, победа эта не была длительной и устойчивой. «Латиномудрие» было преодолено, однако на горизонте выдвигалась теперь иная опасность для московского «правоверия» и традиционализма — опасность, оказавшаяся более серьезной и чреватой действительным потрясением старых основ московского православного уклада, — надвигалась последовательная *секуляризация* московской культурной жизни, при этом секуляризация, которая проводилась силами южных пришельцев и при этом в направлении, близком протестантизму. А с другой стороны в области самой церковной доктрины начинали все определеннее преобладать начала католической мудрости и науки, так ненавистные московским правоверам конца XVII века и начала столетия XVIII[1]).

Это движение московской духовной жизни, полное динамики и волнения, развивалось при живом участии одного скромного московского инока, который принимал так близко к сердцу все перипетии этой духовной борьбы и сам содействовал ее обострению и напряжению. Таким скромным, но примечательным деятелем московской духовной жизни конца XVII столетия был чудовский инок Евфимий, о котором современники отзывались, как о «пресловутом в православии», как о «церкве побoрнике и веры защитнике». На его личной судьбе можно довольно ясно и выразительно проследить развитие отмеченного нами кризиса московской духовной жизни

Необходимо отметить, что чудовский инок Евфимий не получил до настоящего времени ни полной и законченной характеристики, ни объективной научной оценки на широком фоне московской церковной и культурной жизни второй половины XVII века. Между тем на его личность и деятельность обращено было уже давно внимание. Еще митрополит Евгений Болховитинов отвел ему известное место в своем «Словаре историческом о бывших в России писателях духовного чина» (второе издание 1827

[1]) Ср. Г. Флоровский, Пути русского богословия, Париж, 1937, 57 и сл.-глава «Противоречия XVII-го века», 530—532.

года, СПБ., том I, стр. 171—2). Крупным шагом вперед в ознакомлении с иноком Евфимием было издание знаменитого «Описания славянских рукописей Московской Синодальной Библиотеки» А. В. Горского и К. И. Невоструева, в двух томах второго отделения дан здесь большой материал по истории его литературной и переводческой деятельности. В Синодальной библиотеке оказался собственно личный архив Евфимия, собрание его бумаг, черновых рукописей, его переводов, отчасти писем, редактированных им трудов и т. под. Иная часть этого архива оказалась в известном собрании Царского, от которого перешла она к М. П. Погодину и в составе его собрания поступила в Публичную Библиотеку в Ленинграде (ныне библиотека имени Салтыкова Щедрина). Одновременно со вторым томом указанного «Описания» в 1863 году была издана А. Е. Викторовым опись личной библиотеки Евфимия, составленная после его смерти в 1705 году[1]) и дающая возможность еще ближе заглянуть в рабочую келью этого человека. С течением времени материал о Евфимии еще значительно возрос, в частности мы знаем теперь отчасти и состав принадлежавшего ему подбора греческих книг[2]).

И однако, мы имеем лишь один опыт сводки данных об иноке Евфимии, опыт, оставшийся недоконченным и при этом неисчерпывающий предмета, мало выразительный и недостаточно широко охватывающий самое явление. Мы имеем в виду статьи С. Н. Брайловского, «Отношения чудовского инока Евфимия к Симеону Полоцкому и Сильвестру Медведеву». Страничка из истории просвещения в XVII столетии. (Русский Филологический Вестник, т. XXII, 1889, стр. 262—291), и «Чудовский инок Евфимий, как справщик» (Чтения в Обществе любителей духовного просвещения, 1890, III, стр. 363—370 и 429 и сл.) Ср. также его же рецензию на книгу Прозоровского о Сильвестре Медведеве, Журнал Министерства Народного Просвещения, 1897, октябрь, особ. 382 и сл. Брайловский в первой из названных статей своих (стр. 263) обещал «в другом месте» подробнее говорить о переводах Евфимия и об отношениях его с Епифанием Славинецким и патриархом Иоакимом Савёловым, но мы не знаем соответствующих этим те-

[1]) Опись библіотеки іеромонаха Евфимія. Лѣтопись русской литературы и древности, т. V, Москва, 1863, отд. III, стр. 50—56. Можно без особого труда отожествить ряд указанных тут рукописей Евфимия с описанными Горским и Невоструевым.

[2]) А. С. Орлов, Библіотека Московской Синодальной Типографіи. Сборники, I/1, Москва, 1896, XV—XVII, IX, IV.

мам работ Брайловского[1]). И если едва-ли можно повторять примененный когда-то к иноку Евфимию эпитет «замечательнейший русский ученый»[2]), то все же слабая его известность и отсутствие специальной работы о нем не соответствует интересной личности и многолетней упорной деятельности этого «пресловутого в православии» человека, выдающегося «самородка тогдашней русской учености», как назвал его Н. Каптерев[3]).

Ниже мы даем опыт сводки данных о Евфимии на основании всего доступного нам печатного материала о нем. Для полной характеристики этого деятеля недостаточно, конечно, ограничиться только печатным материалом, но все же он позволяет установить основные черты личности и деятельности этого человека, игравшего, как будет видно, столь заметную роль в культурной и духовной жизни Москвы в последние десятилетия XVII века.

Хронологическая канва жизни инока Евфимия остается почти совершенно неустановимой. Мы не знаем ни его фамилии, ни его мирского имени, не знаем даты и места его рождения, обстоятельств его жизни до середины XVII в. Да и последующая его жизнь известна нам крайне недостаточно.

Судя по всему, он родился скорее всего в двадцатых годах XVII века. Он, тогда уже уставщик Чудова монастыря, был назначен, видимо, по выбору патриарха Никона, справщиком московского печатного двора в 7161 году, т. е. в 1652 г.[4]), вскоре

---

[1]) Н. Б(арсов) в Энциклопедическом Словаре Брокгауза и Эфрона в первом издании дает далеко неполную справку о Евфимии.

[2]) Яхонтов, И., Іеродіаконъ Дамаскинъ, русскій полемистъ XVII вѣка, СПБ., 1884, стр. 9, прим. Эта ценная работа Яхонтова печаталась первоначально на страницах редактированного Яхонтовым журнала «Духовная Беседа» в 1865, 1869, 1872 и 1874 годах.

[3]) Каптерев, Н., рецензия на книгу Сменцовского о Лихудах, Отчет о 42 присуждении Уваровских премий,»СПБ., 1901, 94 и пассим, тут весьма положительная характеристика Евфимия, как «действительной души и руководителя греческой партии» в Москве. Большой и ценный материал о нем сообщается попутно в книгах Сменцовского о Лихудах, Шляпкина о Димитрии Ростовском, И. Татарского (1886) и Майкова о Симеоне Полоцком, Прозоровского о Медведеве и т. д., подробные цитаты будут приведены ниже. Личность и деятельность Евфимия останавливает на себе внимание и католических историков русской церкви, см. например у Jugie, Theologia dogmatica christianorum orientalium, Parisiis, 1926, I, 545—547; ср. также у Іщака, А., Догматика незединеного сходу, I, Львів, 1936, стр. 176, 234—5.

[4]) Мансветов, И., Как у нас правились церковные книги. Прибавления к творениям святых отцов, т. XXXII, 1883, Москва, 535; Николаевский, П., прот., Московский печатный двор при патриархе Никоне, Христианское чтение, 1891, 7—8, стр. 157, ср. тут справки о службе и окладах Евфимия — 164, 176, 178 (1655, 1658 гг.), 178 (1660 года); 1890, январь-февраль, 122—123.

после избрания Никона московским патриархом. К этому времени он должен был уже закончить и свои школьные занятия и свою общую книжную и культурную подготовку. Хорошо известно, что инок Евфимий был ближайшим учеником Епифания Славинецкого, прибывшего в Москву в 1649 году[1]). Евфимий теснейшим образом сблизился с Епифанием и стал деятельным его помощником и другом во всей его работе в Москве вплоть до его смерти в 1675 году. От Епифания усвоил он и свою основную культурную ориентацию в смысле верности «греческому учению», греческому направлению церковно-учительной работы в противопоставлении направлению «латинскому», представленному позднее Симеоном Полоцким и другими. В чем состояло «учение» у Славинецкого, сейчас установить трудно. Едва ли это была школа в смысле законченной организации учебного типа, скорее это было постоянное общение с учителем небольшого круга слушателей или учеников, усваивавших от руководителя метод, получавших наставления относительно интересовавших их предметов, получавших и разъяснения недоумений. Конечно, Епифаний поддерживал в своих учениках знание и изучение греческого языка, как основного для надлежащего богословского образования, направлял их внимание в сторону изучения святых отцов, православной богословской литературы и т. д.[2]). Нет сомнения, что Евфимий в это же время своей выучки вращался и в кругу, близком к дому просвещенного Федора Ртищева, который был так близок и с Епифанием Славинецким и с другими культурными деятелями, прибывшими в середине XVII века с Украины в Москву. В Андреевском монастыре вблизи Москвы, построенном Ртищевым, жила целая колония таких украинцев, московский дом боярина был центром большого и живого культурного движения. Перу Евфимия принадлежат, повидимому, стихи в честь Андреевской (Ртищевской) обители, где восхваляется трудолюбие ее обитателей[3]). Но может быть Евфимием же написано и известное «житие» Ртищева, правда, написано оно уже много позднее и стилизовано в духе агиографическом с утратой полной исторической четкости описания жизни Ртищева. Если это и толь-

[1]) Харлампович, К., Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь, т. I, Казань, 1913, стр. 120 и сл. 378; Ротаръ, И., Епифаний Славинецкий, Киевская Старина, 1900, XII, 384.

[2]) Ср. Харлампович, I, 137, 378; Николаевский, Христианское Чтение, 1891, 7—8, 157—158.

[3]) Козловский, И. П., Ф. М. Ртищев, Киев, 1906, 20, 123; Харлампович, op. cit., I, 134.

ко догадка[1]), то во всяком случае уже факт близости к Епифанию Славинецкому вводил Евфимия в круг культурного движения в Москве, с которым был тесно связан и Ртищев. В это время, т. е. в пятидесятые и шестидесятые годы XVII века Евфимия, видимо, еще мало смущало то, что это движение осуществлялось в значительной степени при участии пришельцев из Украины или Белоруссии, которые уже и ранее имели в Москве репутацию не полных правоверов, но возбуждали известное недоверие своими культурными и бытовыми уклонами, своей выучкой в школах с сильным латинским влиянием. Эти особенности возбуждали у Евфимия резкое отталкивание и осуждение уже несколько позже, когда в Москве развернул свою деятельность типичный представитель этой новой внемосковской культурной школы Симеон Полоцкий.

Евфимий не был человеком большой науки, науки собственно школьной, не был и представителем широкого и систематического образования. Он едва ли мог бы сравниться своей ученостью, своим кругозором и культурной выправкой со Скибинским, Медведевым, тем менее со столь им нелюбимым Симеоном Полоцким и иными «латиномудрствующими» его времени. Мы знаем, что Петр Артемьев насмехался над его «школой» — «за печкой в углу», как «сверчок или муха в щели»[2]). И Медведев изображал его научную подготовку весьма иронически, отмечая, что он «человек неученый, не точию силлогизмы добре весть, им же не учился, но и грамматики совершенно не точию греческия, но и словенския не разумеет, точию нечто греческих речений памятствует», и что он «начал учиться не млад и не в училище, но в монастыре за медом, за пивом и за вином и с лексиконов некая словеса неразумея науки, ниже греческого добре ведя сочинения»[3]). Так и иной «латиномудр» архимандрит Гавриил Домецкий утверждал, что «новый богослов» «простяк» (простой монах) и грубый Евфимий всю свою науку кончил Псалтырью, не умел якобы и говорить связно

---

[1]) Это догадка Козловского, op. cit., 25 и сл. на. стр. 155—168 — текст жития; Харлампович, 129—130; Иконников, Опыт русской историографии, II, 2, 1908, Киев, 1742; единственный список жития сохранился в библиотеке Евфимия (Синод. библ.).

[2]) Сменцовский, М., Братья Лихуды, опыт исследования из истории церковного просвещения и церковной жизни конца XVII и начала XVIII вв., СПБ., 1899. 19, прим. 3.

[3]) Сменцовский, Лихуды, 19, прим. 3; Николаевский, Моск. печатный двор, Христианское Чтение, 1891, 7—8, 158; Прозоровский, А., Сильвестр Медведев, Его жизнь и деятельность, М. 1896, 85, 305—6 (из »Манны»).

и красноречиво, «человек не ученый или аще и ученый, но малых, а не высоких наук»[1]).

Мы не считали бы вслед за Прозоровским приведенную последним справку о работе Федора Поликарпова по «соглашению» с «греческим диалектом» переводов Евфимия за доказательство того, что Евфимий нуждался в сторонней помощи при переводах с греческого языка (ср. Медведев, 85, прим. 245), скорее тут речь может идти о помощи в редактировании перевода.

Во всяком случае Евфимий был весьма основательный начетник в святоотеческой и богословской литературе, человек со знанием языков (греческий, польский, может быть отчасти и латинский) и письменности[2]). Это заключаем хотя бы уже их факта составления Евфимием обстоятельных «оглавлений вещей» по парижскому изданию 1636 года Деяний церковных соборов, к творениям Иоанна Златоустого, Феодорита Киррского, Василия Великого (по парижскому изданию 1638 года), Григория Богослова, Иоанна Дамаскина и др.[3]) Вместе с тем он обладал несомненным литературным дарованием, проявлял огромное трудолюбие и живо при этом откликался на запросы и злобы текущей жизни. В этом смысле он был несомненно крупным представителем старо-московской культурной традиции и может быть даже реально главой «греческой» партии, направления в духе «греческого учения» Епифания Славинецкого.

От 1652 года инок Евфимий, уже и ранее и потом навсегда связанный с Чудовым монастырем, где жил и при Епифании Славинецком и потом вплоть до своей смерти, выступает в роли справщика при Печатном Дворе. Здесь он работал (с перерывом от 1660 до апреля 1670 года)[4]) вплоть до 1690 года, когда потерпел

---

[1]) Сменцовский, 398, прим. 1; Прозоровский, 257, прим. 187, 431, прим. 3; Яхонтов, Дамаскин, 23, 26, 29, 53; ср. Харлампович, Борьба влияний, LXXVIII, сент.-окт. 378 и сл.

[2]) Ср. Николаевский, 158; Каптерев, О греко-славянских школах, 607 и сл.; Любимов, Борьба между представителями великорусского и малорусского направлений в Великороссии в конце XVII века, Журнал Министерства Народного Просвещения, 1875, VIII (т. CXXX), 136 и сл., 140 и сл.; Сменцовский, Лихуды, 19, 103—104; ср. каталог библиотеки Евфимия, где имеются греческие, польские, латинские и немецкие (Библия) книги — *Летопись русской литературы и древностей*, V, 50—52. Ср. несколько повышенную оценку у Каптерева, Отчет о 42 Увар. премий, 92 и сл.

[3]) Бычков, А. Ф., Описание церковно-славянских и русских рукописных сборников Императорской Публичной Библиотеки, I, 1882, 350, номер XIX, листы 74—121.

[4]) Николаевский, июль-август, 178, прим. 4; так и при Арсении Суханове, как начальнике Двора в 1661—1664 г., Евфимий в числе справщиков не состоял. Белокуров, Суханов, 433.

серьезную неудачу уже при патриархе Адриане. По царскому и патриаршему решению он 2 июня 1690 года был уволен от работы на Печатном дворе из за «нововводных странных речений», которые он, как последний редактор, внес в выправленный особой комиссией текст служебных миней. Они были отпечатаны в его редакции, но оказалось, что сделанные им «многие поправки и приписки» «к исправлению церковных нужных догматов не належат и несогласны с новоисправлеными книгами нынешних печатей». Эта история имела следствием запрещение правки книг «собою» без специального доклада царю и патриарху, ибо иначе многие «сумневаются» и «в церквах божиих многие мятежи» бывают[1]). Это не был первый случай такого самостоятельного отношения Евфимия к редактируемым церковным книгам. Так он в правленном им в 1675 году «Чиновнике» архиерейского священнослужения (издание 1677 г.) самовольно вставил требование поклонов при словах Христа «примите, ядите... и т. д.[2]), проявил он, как утверждал позднее Сильвестр Медведев, «свое непостоянство, паче же безумие» и при произвольной якобы правке Служебника[3]). Это имело место еще в 1654—1655 годах, когда редактирован был при участии Евфимия изданный впервые печатно в 1655 году Служебник, затем дважды правленный в 1656 и 1657 гг. и частично перепечатываемый; в начале 1656 года для правки список Служебника «в тетрадях» был «отнесен» Евфимием к патриарху Никону и был тогда «тот Служебник на соборе чернен», т. е. правлен[4]). В чем проявилось при этой работе «непостоянство» или «безумие» Евфимия — не знаем.

И. А. Шляпкин утверждал, что после устранения из Печатного двора в 1690 году инок Евфимий оставался вплоть до смерти

---

[1]) Николаевский, Московский печатный двор, Христианское Чтение, 1891, 7—8, 178 прим. 4, 179; Мансветов, Как у нас правились церковные книги, Прибавления к творениям ссв. отцов, XXXII, 1883, Москва, 535 и сл. 539, 541, 570 и сл. — архивная справка по делу Евфимия; его же, Как у нас правились типик и минеи, Прибавления, XXXIII, 1884, 304; Брайловский, Один из пестрых XVII века, СПБ., 1902, 48—9, 36, 50; Викторов, А. Е., Описание рукописных собраний в книгохранилищах северной России, СПБ., 1890, 264—5 — рукопись Флорищевой пустыни (номер 139/600) о погрешностях в переводах миней ранее 1689 и сл. годов; Родосский, Описание старопечатных и церковнославянских книг, хранящихся в библиотеке СПБ. духовной Академии, I, 1891, 385 и сл.; Брайловский, Федор Поликарпов, ЖМНПр., 1894, октябрь, 243.

[2]) Сменцовский, Лихуды, 123—125.

[3]) «Известие истинное», издание Белокурова, 22; Сменцовский, 184; Шляпкин, Св. Димитрий, 157—8.

[4]) Белокуров, Суханов, I, 416, прим. 8.

«в загоне» и что патриарх Адриан в сущности воспользовался его своеволием в деле правки Миней лишь как поводом для того, чтобы избавиться от неприятного сотрудника[1]). Едва ли, однако, можно полностью принять это положение. Евфимий и после 1690 года[2]) активно участвовал в церковной жизни, в делах Скибинского и Артемьева он играл очень существенную роль, именно по поручению патриарха. А вместе с тем в девяностых годах XVII века он продолжал и свою литературную работу, попытавшись даже подвести некоторый итог всей своей переводческой и полемической деятельности. В этом он, как увидим ниже, успеха не имел, но этому могли быть и иные причины, чем одно лишь нерасположение патриарха. Нельзя упускать при этом из виду, что и старость начала оказывать свое влияние. Но расцвет деятельности инока Евфимия падает, конечно, на шестидесятые—восьмидесятые годы XVII века, в особенности на время патриаршества Иоакима Савёлова в 1674—1690 годах.

Инок Евфимий участвовал в церковной и культурной жизни Москвы в различных формах. Как справщик Печатного Двора он работал по правке церковных книг, предназначенных для издания и распространения. Вместе с тем он осуществлял большую работу по переводам как творений святых отцов, так и писаний иных авторов по церковным и богословским вопросам. Эта справщицкая и переводческая деятельность была направлена к укреплению религиозного сознания московской книжной среды и для расширения богословских знаний ее вообще. С такой работой была естественно связана и собственно-полемическая деятельность Евфимия, обусловленная наличностью в московской среде сильных умственных и религиозных течений, ориентированных как в сторону раскола-староверия, так и в сторону «инако-верия» — протестантизма или латинства в той или иной форме или в той или иной области богословского знания и религиозного чувства. Во всех этих областях чудовский инок Евфимий оставил значительный след, дающий полное основание называть его одним из замечательнейших современников Полоцкого, «ученым и трудолюбивым», «великим трудолюбцем и достойным учеником Епифа-

---

[1]) Шляпкин, Св. Димитрий, 218—9; ср. Сменцовский, 146.

[2]) Ср. указание чудовского иеродиакона Дамаскина, близкого к Евфимию, что и Адриан вплоть до смерти был, как и Иоаким, милостив к Евфимию. Яхонтов, Дамаскин, 23.

ния Славинецкого»[1]), «неутомимым тружеником»[2]). «Для истории последних патриархов всероссийских, писали в свое время Горский и Невоструев, необходимо знать, сколько новых переводов трудами этого инока и его школы приготовлено было к изданию, и какое участие принимал он во всех вопросах церковных своего времени». В свое время он вызывал резкие нападки со стороны противников его церковного направления, и в недавнее еще время при речи о нем невсегда сохранялась в литературе должная объективность и сдержанность, — у Брайловского, например, можно видеть склонность к апологии, у Прозоровского, наоборот, заостренность осуждения, обусловенную впечатлениями от полемики против Евфимия Сильвестра Медведева и иных. Но наличный материал дает достаточно оснований для просто спокойного суждения об этом историческом и литературном деятеле конца XVII века.

Мы видели выше, что инок Евфимий принимал ближайшее участие в работах Московского Печатного Двора по правке и приготовлении к печати текстов Служебника, архиерейского чиновника[3]), служебной Минеи. И ряд иных начинаний Двора подобного рода связан был с именем Евфимия[4]). В частности он входил в состав образованной в 1674 году комиссии по подготовке нового издания Библии под руководством Епифания Славинецкого, кажется сам Евфимий оставил об этом особую записку в виде предисловия к Евангелию[5]). Он выполнил затем большое число переводов с греческого или редактировал старые и новые (например и Епифания Славинецкого) переводы. Так он вновь перевел или выправил перевод канонов на Святую Седмицу и на Пятидесятницу[6]). А далее среди его трудов были частью творения святых отцов, частью более поздние богословские и полемические трактаты[7]).

---

[1]) Слова Л. Н. Майкова, Очерки из истории рус. литературы XVII и XVIII вв., СПБ., 1889, 37, 53; ср. и Пыпин, История русской литературы, II, 1898, 351.

[2]) Горский-Невоструев, Описание, II/3, предисловие, VII.

[3]) Ср. Шляпкин, Св. Димитрий, 158; Сменцовский, 124, 184; Прозоровский, 234.

[4]) Ср. Белокуров, Суханов, 438, прим. 48, см. список правленных в 1652-1674 годах по греческим текстам книг Белокуров, стр. CXIX до CXXII.

[5]) Частью напечатана у Евгения Болховитинова, Словарь, I, 178—183. См. и Соболевский, Переводная литература, 289—291; ср. Ротар, Епифаний Славинецкий, К. Ст., 1900, XII, 396; Сменцовский, 392 и сл.; Бычков, Описание церковно-славянских и русских рукописи. Сборников Имп. Публичной Библиотеки, I, 350, л. 122.

[6]) Горский-Невоструев, Описание, II/3, 808, номер 337.

[7]) Черновой список самого Евфимия — Бычков, Описание, I, 356—358; перечень — неполный — дал в 1883 году архимандрит Леонид (Кавелин) в предисловии к изданию Проскинитария А. Каллуди, стр. I—II.

Тут представлены слова Василия Великого[1]), Беседы Иоанна Златоустого к антиохийскому народу («Андриантис»)) и иные его слова[3]), слова Григория Неокесарийского[4]) и Григория Богослова[5]), поучения и «Оглашения» (Протокатихизис) св. Кирилла Иерусалимского (1679)[6]), слова Григория Нисского[7]), вопросы и ответы св. Афанасия Александрийского Антиоху[8]), творения святого Дионисия Ареопагита с толкованиями Максима Исповедника (1675 г.)[9]), поучения Исаака Сирина[10]) и Федора Студита[11]), «Завет» Ефрема Сирина[12]), послания Игнатия Богоносца[13]) и т. д. Далее по поручению патриарха Иоакима, но уже при патриархе Адриане Евфимий закончил (в 1686 и сл. гг.) перевод творений греческого богослова начала XV века (ум. в 1429 г.) Симеона, архиепископа солунского[14]), потом «Зачинания» святых апостолов

---

[1]) Горский-Невоструев, II/3, 252, номер 260; стр. 523 и сл., ном. 310; 805—6, 810, ном. 337, включено в «Щит веры»; Соболевский, Переводная литература, 295; Бычков, Описание, I, 356 (4).

[2]) Горский-Невоструев, II /2, 111 и сл., ном. 125; *Опись* Библиотеки, 53, «чернена и приписывана рукою Евфимия»; Бычков, I, 356.

[3]) Соболевский, 299.

[4]) Соболевский, 296.

[5]) Горский-Невоструев, II/2, 102 и сл., ном. 121; 111, ном. 124; 105 и сл., ном. 122; Бычков, I, 356 и сл.; Леонид, Проскинитарий, I—II; *Опись*, — «по полям рукою» Евфимия «правлена с греческих».

[6]) Горский-Невоструев, II/2, 63 и сл., ном. 116; II/3, 810; Соболевский, 304, 444; *Опись*, 53; Родосский, Описание 432-х рукописей, принадлежащих СПБ. духовной Академии, СПБ., 1893, 24—25, ном. 21; Бычков, I, 356 — указание самого Евфимия; Красносельцев, Н. Ф., «Толковая служба» и другие сочинения, относящиеся к объяснению богослужения в древней Руси до XVIII в., Православный Собеседник, 1878, май, 42.

[7]) Горский-Невоструев, II/3, 252, 523, 805-6, 810; Соболевский, 304.

[8]) Горский-Невоструев, II/2, 43—4, ном. 113; II/3, 805—6, ном. 337 («на арианы»); ср. Соболевский, 302—3.

[9]) Горский-Невоструев, II/2, 8 и сл., ном. 108; *Опись*, 52—«чернена и по полям приписывана ево ж Евфимиевою рукою»; Соболевский, 308—9.

[10]) Горский-Невоструев, II/2, 177 и сл., ном. 132; *Опись*, 53.

[11]) Горский-Невоструев, II/2, ном. 160; *Опись*, 54.

[12]) Соболевский, 303, прим. 3; Брайловский, Ф. Поликарпов, ЖМНПр., окт. 1894 г., 248.

[13]) Бычков, 356 (6).

[14]) Горский-Невоструев, II/2, 486 и сл., ном. 179; *Опись*, 50, 52 и 53; Сменцовский, 141 и сл., 170—1; Соболевский, 319 и сл.; Каптерев, Сношения патриарха Досифея, 95—96, прим. 9; Родосский, Описание 432-х рукописей, 28 и сл., ном. 24, перевод с греческого издания 1683 г. и рукописи 1434 г.; списки этого перевода Евфимия очень многочисленны, ср. напр. *Описание рукописей Соловецкого монастыря*, I, 1881, Казань, 447—452, ном. 291 (799); Попов, А. Н., Описание рукописей библиотеки А. И. Хлудова, Москва, 1872, 138 и сл. ном. 68; Викторов, Описи рукописных собраний в книгохранилищах северной России, СПБ., 1890, 20, ном. 89, 206, ном. 46, 234, ном. 43. В 1894 году перевод Евфимия был издан единоверческой церковью в Москве, Родосский, Описание старопечатных и церковнославянских книг, хранящихся в библиотеке СПБ. духовной Академии, II, СПБ., 1894, 448—9, номер 1092.

римского епископа Клемента, не раз издаваемые по-гречески в XVII веке[1]). В 1689 году было переведено толкование на литургию константинопольского патриарха Германа VIII века[2]). Далее Евфимий принимал участие в правке переводов сочинения о святом Духе солунского архиепископа Нила Кавасила (ум. 1363) против латинян[3]), «Повествования церковного последования» Марка, митрополита Эфесского (ум. 1444 г.[4]), далее Евфимий участвовал в редактировании по его заказу переведенного в 1689 г. «Священного катехизиса» Николая Булгари с греческого издания 1681 года[5]), сочинения константинопольского патриарха Нектария (1605—1678) о папской власти[6]), «Сечивца» иеромонаха пелопонесского Максима о святом Духе против латинян (1690 г.)[7]). Евфимий затем лично перевел «Слово» диакона Иоанна против флорентийского собора[8]), он редактировал в 1690 году перевод сочинений против кальвинистов Мелетия Сирига (1586—1667) и патриарха иерусалимского Досифея («Энхиридион»[9]), пересматривал и дополнял перевод Хронографа митрополита Дорофея Монемвасийского (конца XVI и нач. XVII вв.)[10]), может быть перевел части истории Флорентийского собора Сильвестра Сиропуло[11]). Полностью перевел Евфимий Синтагму М. Властаря, неудовлетворившись наличным переводом Епифания Славинецкого[12]), работал

---

[1]) Бычков, I, 356, указание самого Евфимия; Викторов, Описание, 7, ном. 16, из книг архиепископа холмогорского Афанасия; *Опись*, 52—53, 54; Соболевский, Переводная литература, 306—7, 1691 г.; Шляпкин, Св. Димитрий, 93 — но ошибочно указывает, как перевод с польского; с польского известен перевод путешествия во святую землю Н. Радзивила с поправками Евфимия, Соболевский, 76, см. и *Опись*, 55.

[2]) Сменцовский, 171; *Опись*, 55; Соболевский, 305—6; Красносельцев, 43; Викторов, Опись рукоп. собраний, 19, ном. 78—79; *Описание рукописей Соловецкого монастыря*, I, 1881, 384–6, ном. 248 (237), рукопись 1700 г.

[3]) Бычков, I, 357; Горский-Невоструев, II/2, 481 и сл. ном. 178; *Опись*, 53; Соболевский, 324; Сменцовский, 232; Викторов, Опись, 234, ном. 42.

[4]) Красносельцев, 41—42.

[5]) Горский-Невоструев, II/2, 179 и II/3, 292 и сл., ном. 266, 499; *Опись*, 53; Викторов, 21, ном. 94, 206—7; Соболевский, 340.

[6]) Горский-Невоструев, II/3, 407, ном. 285, 495 и сл., ном. 309; Бычков, I, 356 (5); *Опись*, 55; Соболевский, 346.

[7]) Горский-Невоструев, II/3, 483 и сл., ном. 307; *Опись*, 54; Соболевский, 347—8.

[8]) Горский-Невоструев, II/3, 481 и сл., ном. 307; Соболевский, 348—9.

[9]) Горский-Невоструев, 489 и сл., ном. 308; *Опись*, 53; Соболевский, 449—351.

[10]) Соболевский, 359.

[11]) Сменцовский, 153 и сл., 232 прим. 5 (у Соболевского не упомянуто!).

[12]) Соболевский, 289 прим. 1, 345—6; *Опись*, 54, тут и собственноручный Евфимия список четвертой части «правильных книг» Зонары, может быть его же перевода.

и над переводом толкований Вальсамона (1691)[1]) и Арменопуло[2]). Далее Евфимий перевел описание Иерусалима (Проскинитарий) Арсения Каллуди по венецианскому изданию 1679 года[3]), потом Евфимий участвовал в 1693 и сл. годах в обработке перевода сборника поучительных рассказов Агапия Критянина «Грешных спасение» вместе с чудовским иноком Дамаскиным[4]). Евфимий правил старый перевод Пандект Никона Черногорца[5]). По поручению патриарха Иоакима Савёлова Евфимий перевел в 1685 и сл. годах с греческого по изданию 1662 г. с помощью братьев Лихудов «Православное Исповедание веры» Петра Могилы, изданное затем в 1696 году в Москве и переиздаваемое потом неразу, в частности и в 1709 г.[6]).

Особо нужно оговорить, что инок Евфимий принимал ближайшее участие в редактировании славянских переводов полемических сочинений братьев Лихудов — «Акос»[7]) и «Диалоги грека с иезуитом» (т. е. «Мечец Духовный» — полемика Лихудов с иезуитом Руткой)[8]). Далее Евфимий исправлял по греческим текстам материалы для издания Пролога 1659 года, вероятно перевод с греческого чина составления и освящения мира[9]), чин и молитву на пророчество царя[10]) и др.

Этот перечень текстов и сочинений, переведённых непосредственно самим Евфимием или же правленных им в переводах иных

---

[1]) Розенкампф, Обозрение Кормчей книги в историческом виде, Москва, 1829, приложения, 91 и сл.; Бычков, 350, ном. 69, л. 125 и сл.

[2]) Попов, Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова, Москва, 1872, 201—204, ном. 77, текст предисловия Евфимия к переводу; Бычков, I, 355, 535.

[3]) Соболевский, 333; Родосский, Описание 432 рукописей, 24—5, ном. 21; перевод полностью издан архимандритом Леонидом (Кавелиным) — Проскинитарий святых мест святого града Иерусалима, иеромонаха Арсения Каллуда, по синодальной рукописи, Памятники Древней Письменности, номер 46, СПБ., 1883.

[4]) Соболевский, 337; Горский-Невоструев, II/3, 809, 812. Скрипиль, М. О., Повесть о Савве Грудцыне, Труды отдела древне-русской литературы Академии Наук СССР, III, 1936, стр. 115; ср. Iв. Фетiсов, *Αμαρτολῶν σωτηρία* в украинськом та московськом письменствах, Записки історично-філологичного відділу Украинской Академии Наук, 1928, кн. XIX.

[5]) Горский-Невоструев, II/3, 26, ном. 223, 812, ном. 337; *Опись*, 53.

[6]) Горский-Невоструев, II/2, 591 и сл. ном. 195; 596 и сл. ном. 196; Соболевский, 362, ср. 214—5; Родосский, Описание старопечатных книг, I, 467 и сл.; *Опись*, 54, 55 — черновая руки Евфимия; Сменцовский, 128, 142 и сл., 170 и сл.

[7]) Бычков, I, 356 (2); Горский-Невоструев, II/3, 470 и сл., ном. 300, 473, ном. 301; *Опись*, 54; Сменцовский, 166, 2.

[8]) Бычков, I, 356 (3); Горский-Невоструев, II/3, 476 и сл., ном. 302; *Опись*, 54. «Мечец» издан в Казани в 1866 году при «Православном Собеседнике».

[9]) Леонид, II.

[10]) Чистович, И. В., Известия II отделения Имп. Академии наук, VI, 1858, 246.

лиц, частью работавших под его руководством, показывает, как велик был круг осуществленных чудовским иноком работ и насколько при его прямом участии обогатился и обновился запас святоотеческих и вообще богословских книг на доступном московским читателям языке. А. И. Соболевский констатировал при изучении московской переводной литературы XV—XVII веков, что «вновь переведенные» с греческого в это время «полемические сочинения немного прибавляют к тому, что было уже известно» и что переводы эти (за исключением молитв, богослужебных текстов, соборных деяний и сочинений по каноническому праву) «не только не обновили, но даже не дополнили русской литературы»[1]). Это в общей перспективе может быть и правильно, но тем не менее безспорно, что уже усилиями одного Евфимия был расширен и обновлен круг переводной с греческой литературы, хотя бы в известной части старая русская традиция уже и обладала соответствующим подбором переводов святоотческих писаний и иных старых трактатов. Подчеркнем, что именно в XVII веке и то главным образом при участии Евфимия были усвоены Москвой трактаты всех важнейших греческих толкователей богослужения — Германа, Дионисия, Симеона Солунского, Нила Кавасила, Николая Булгари, Марка Эфесского и др.[2]) и иных учительных греческих изданий, о переводах которых, между прочим, в Москву нераз писал иерусалимский патриарх Досифей.

С точки зрения историко-литературной было бы интересно подвергнуть более пристальному изучению самый текст переводов Евфимия. То, что говорят о нем Горский и Невоструев, а равно и Соболевский, Красносельцев[3]) и др., заставляет полагать, что переводы эти далеко не вполне удачны. Евфимий переводил весьма буквально греческий оригинал, был привязан к букве текста и в связи с этим нередко насиловал русскую речь, придавая своей фразировке несоответственную русскому языку форму. Отсюда часто возникала темнота и невразумительность, неудобопонятность русского текста. С другой стороны Евфимий употреблял в своей речи ряд своих особых слов, примешивая к ней и слова простонародные. Следуя отчасти примеру учителя своего Епифания Славинецкого, он писал обычно не Рим или римский, но Ром,

[1]) Соболевский, Переводная литература, 188; он же, Несколько мыслей об древней русской литературе, Известия отд. русского языка и слов., XII, 2, 1903, 143.

[2]) Красносельцев, 43.

[3]) Красносельцев, 42—43.

Ромляне, Ромский[1]), не суббота, но саввата[2]), вместо распятый он постоянно употребляет слово укрестованный (но так пишет иногда и Симеон Полоцкий[3]), нередко у него встречаются слова имство[4]), всутствует, схиматы вместо образы и т. под.[5])

Горский и Невоструев в свое время указали, что может быть в этих особенностях переводов Евфимия лежит причина того, что они остались в рукописях и не вошли в более широкий оборот в порядке печатного их издания. «Частию самый характер переводов Евфимиевых, слишком привязанных к букве, частию наступившее преобладание русского элемента над славянским» были — по их словам — одной из причин этой неудачи Евфимия[6]). Недаром уже в 1723 году близкий к Евфимию и едва ли не его ученик Федор Поликарпов заявлял, что переводы Епифания Славинецкого и его сотрудников «переведены необыкновенною славянщизною, паче же рещи еллинизмом, и за тем о них мнози недоумевают и отбегают», но что «можно вновь превести удобнее и неудопроходные стези в пути гладки устроить»[7]). О переводе «Исповедания веры православной» в Духовном Регламенте отмечено, что он «писан не просторечно и для того простым не вельми внятен»[8]). В переводах исторических, полемических и под. писаний эта особенность стиля Евфимия не так, конечно, бросалась в глаза и возбуждала недоумения и недовольство, как в переводах и в правке прежних переводов книг богослужебных и учительных, где традиционность текста и точность и правильность перевода имела особое значение и особую важность. Как мы уже знаем, порой инок Евфимий погрешал и в этих переводах и вызывал недоумение и даже осуждение. При столь волновавшей книжную и церковную Москву во второй половине XVII века остроте во-

---

[1]) Ср. Остен, 28, 50, 52, 53, 59, 61; Мечец Духовный, 116, 162, 171, 289, 293, 313, 101, 109, 118, 175, 131, 255.

[2]) Ср. Мечец, 95, 100 и сл., 117.

[3]) Ср. Горский-Невоструев, II/3, 227; ср. Виноградов, Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX вв., М., 1938², 10—11.

[4]) Ср. Мечец, 226, 227 и сл., 255.

[5]) Горский-Невоструев, II/2, 11, 12, 42, 67, 102, 104, 484, 493, 502, 508, 593, 600, 496; II/3, 458; ср. Соболевский, Переводная литература, 288—9, 319, 320—1, 216, 439, ср. и Мансветов, 541; Леонид, Проскинитарий-Ромский 3, 16, 17, 31 и др., саввата — 13, 29, 31—2, мармер 27 и под.; Бычков, Описание, I, 356 и сл.

[6]) Горский-Невоструев, II/2, предисловие, VII.

[7]) Соболевский, Переводная литература, 288—9; Брайловский, Федор Поликарпов, ЖМНПр., 1894, IX, 31; Соболевский, Несколько мыслей об древней русской литературе, Известия отделения рус. языка и слов., XII, 2, 1903, 145—6.

[8]) Пекарский, Наука и литература при Петре Великом, II, 191.

проса о правке и переводе книг в духе московской до-никоновской традиции или же в духе традиции ново-греческих книг литературные приемы инока Евфимия приобретали особое значение и имеют особый интерес. Бесспорно только, что при всей своей культурной ориентации Евфимий отвечал тем предупреждениям и заботам, какие проявляли афонские иноки в 1654 году, когда посылали с Арсением Сухановым в Москву подбор греческих книг для будущей переводческой работы в Москве при патриархе Никоне. Они «молили вси купно» — «преводници хотящии преводити сия книги да будуть истиннии православни, да не будуть влун одеяни овчею кожею, растерзающе и растлевающе богодохновенная словеса по своему их злоумию, да не будуть напоени от мутного и смрадного потока латинского глаголю богомерзского мудрования»[1]). Евфимий, как увидим ниже, был всегда решительно далек от этого «латинского мудрования» и был вне сомнения «истинно православным», однако, «словеса» переводимых и правимых им книг — не по «злоумию», конечно, порою облекал в такую форму, которая не благоприятствовала особенному успеху его переводческих трудов в современной ему книжной русской среде. В этом была несомненная неудача деятельности Евфимия.

Говорим — неудача переводов Евфимия, ибо он ведь очень старался получить возможность выпустить печатное издание собрания переводов ряда книг, в значительной мере обработанных им самим. Он хотел как подвести некоторый итог и своей переводческой деятельности, так и объединить в одной книге подбор писаний, являвшихся откликом на современные московские церковные и культурно-религиозные интересы и настроения. По этому делу инок Евфимий обратился с прошением к патриарху Адриану, оно включено в рукописи редактированного и им «Щита веры» и в первоначальном тексте вписано в рукописи перевода Симеона Солунского[2]). Евфимий здесь подчеркивает значение ряда книг, как оружия для защищения церкви и веры от раскольников и еретиков «и древних и новопроникающих, ратующих и терзающих» церковь. В числе их он указывает в особенности на «латинов папежников». Он отмечает наличность живого интереса к ряду книг такого защитительного содержания и вместе с тем кон-

[1]) Белокуров, Суханов, I, CVII, 331.

[2]) Напечатали Горский-Невоструев, II/2, 486 и II/3, 498—9 и Бычков, Описание, I, 84—86, 528— с некоторыми дополнениями, ср. и Шляпкин, Св. Димитрий, 214—215, прим. — в несколько ином подборе писаний для издания, включая и обличения Белобедоского, Скибинского и Артемьева.

статирует, что «злоба еретическая между православными множится и ширится, яко лютый недуг глаголемый гангрена», причем это влияние захватывает и простецов, «но и священных нециих». Евфимий имеет при этом ввиду более всего Симеона Полоцкого и его последователей, воспитанных на польских книгах, полных «горести желчныя и пелынныя», а равно всех сторонников «латинского учения». «Греческие новопереведенные святые книги» в печатном славянском издании должны были, по Евфимию, «заградити уста ратующим святую церковь» и «от их блядословия защититися». Одновременно с изданием этих книг Евфимий рекомендовал «пресеци преводити полских книжищ бредни и в них крыемые терны». Инок Евфимий хлопотал в данном случае об увенчании его личных трудов по переводу и редактировании столь ценимых им книг. «Колика убо лета над преведением сих святых книг изнурена, и колики труды, и поты кровавыя излиящася над сих трудом, в самом преведении и исправлении, и двогубом, а иных и трегубом преписании, и потом паки в прочитании и приправлении, — и вся тая в ничто будут и в конец погибнут, и будут святых отец, паче же и самого святого Духа словеса, яко и не бывшая».

Представление инока Евфимия не получило осуществления, свод его переводов не был издан, как без результата осталось и иное его уже предсмертное пожелание об издании особого сборника «Душевное Сокровище», куда должны были войти восемь книг — «Щит веры», «Акос» и «Мечец Духовный» Лихудов, слова и беседы Василия Великого, писания патриарха Нектария и послания Игнатия Богоносца, трактат по иконописанию (о Боге Отце) и наконец «соборные обличения» «на новопрозябшыя еретики» — Белободского, Скибинского и Артемьева и некоторые иные писания — о постах, троеперстии, Пресуществлении и т. д.[1]) Патриарх Адриан, кажется, уже дал свое согласие на это издание[2]), но оно не состоялось, как не был издан и отдельно «Щит веры». Не знаем, сыграло ли в этом случае какую-либо роль подчеркиваемое И. А. Шляпкиным нерасположение патриарха к Евфимию. Имеется в бумагах последнего обрезок (закладка) какого-то его челобития патриарху, где Евфимий жалуется на то, что он — в отмену прежнего отношения — находится «и по величайшем и множайшем труде в презрении и оскорблении» и это при

[1]) Бычков, Описание, I, 356—358.
[2]) Шляпкин, Св. Димитрий, 214—5 прим.

том, что иные «от всясвятейшества твоего пребезмерно пожалованы и обогащены за ничто»[1]). Нет возможности точно датировать этот фрагмент и точно связать его с каким-нибудь конкретным фактом в жизни Евфимия, но если тут и отражается какое-то огорчение инока из-за охлаждения к нему патриарха Адриана, он, однако, не отошел совсем в сторону и продолжал по прежнему и с большой энергией и свою переводческую и редакторскую и свою полемическую деятельность. Инок Евфимий был в девяностых годах уже человеком старым и утомленным жизнью. Об этом он сам говорит в предисловии к своему переводу творений Симеона Солунского: «зане человек груб и ненаказан трудися в великом деле сем преведения», «и не может быти (аще бы и от наказанаго) сицевое без прегрешения, ово от трудящегося в преведении невежди суща, и от старости одряхлевша, и умною и памятною силою оскудевша, к тому и телесного крепостию ослабевша»[2]). И однако, и в последние пятнадцать лет своей жизни инок Евфимий проявил много усердия и силы духа и в обработке переводных текстов и в участии в текущей церковной жизни, хотя бы уже в деле обличения Скибинского и осуждения Артемьева. Он не был и теперь «в загоне», как выразился когда-то Шляпкин. Припомним, что книгу «Остен» Евфимий редактировал уже после 1691 года, что он участвовал в редактировании книги холмогорского архиепископа Афанасия «Щит веры» уже после 1693 года[3]), а это были официозные сборники материалов по полемике с «латиномудрием» и расколом. Уже при патриархе Адриане правил Евфимий и переводы слов святого Григория Богослова и творений Симеона Солунского, в 1695 году правил он переводы возражений диакона Иоанна и «Сечивца» Максима Пелопонесского на основании греческих изданий 1690, 1694 годов (выпущены в свет иерусалимским патриархом Досифеем), и к этому же времени относится и перевод Мелетия Сирига и Энхиридиона того же Досифея. И еще в 1703—4 гг. Евфимий, как увидим дальше, выступил с запиской в защиту библейского текста семидесяти толковников[4]).

Работа в роли справщика и переводчика, при всем своем историко-культурном интересе, далеко не исчерпывала всей энер-

---

[1]) Горский-Невоструев, II/2, 593.
[2]) Горский-Невоструев, II/2, 494—5.
[3]) Горский-Невоструев, II/3, 496 и сл., ном. 310; Сменцовский, 23, 241 и сл.; Шляпкин, 214—5; Прозоровский, Медведев, 17—18.
[4]) Подтверждение датировки см. у Горского-Невоструева или у Соболевского, ср. Бычков, I, 358.

гии инока Евфимия. Его самостоятельные писания занимают в его литературном наследии еще более значительное и существенное место. Здесь основной интерес представляют его полемические сочинения, однако Евфимий принимал участие в редактировании или и написал сам немало сочинений и церковно-практического и обще-церковно-литературного характера. Назовем прежде всего составленное им «Поучение от иерея детем духовным, паче же бывающим по исповедании»[1]). Далее по поручению патриарха Иоакима Евфимий, видимо, написал «Воумление» или наставление священникам от архиерея. С. Н. Брайловский отрицает авторство Евфимия в данном случае, однако совершенно голословно[2]), между тем как в содержании «Воумления» повторяется типичный для инока Евфимия список рекомендуемых для чтения священников книг.

Это значительное по объёму наставление в основе своей является извлечением из Требника киевского митрополита Петра Могилы с соответствующими обстоятельствам сокращениями и изменениями, причём во введении и предисловии автор использовал ряд иных текстов, Лавсаик Палладия, книгу Властаря, далее «Анналы» Барония, и дает совет от имени патриарха о чтении полезных священникам книг, среди них встречаем и знакомые нам имена Симеона Солунского, Николая Булгара, Нила Кавасила, «Остен», «Акос» и т. д.[3]) Инок Евфимий, далее, принимал близкое участие в составлении и редактировании книги «О седми таинствах», в которой на основании главным образом сочинения Иннокентия Гизеля «Мир с Богом» (издано в 1669 г.) изложено православное учение о таинствах и их совершении[4]). Как инок и долголетний уставщик Чудова монастыря в Москве, Евфимий с особым пиететом относился к памяти святого Алексия, митрополита московского, его почитанию он посвятил особое житие и поучение; житие, написанное после 1690 года, вошло затем в состав старорусского Пролога и печатается в его тексте[5]). По оценке В. О.

---

[1]) Горский-Невоструев, II/3, 815—6, ном. 338, ср. и 448 и 458; Сменцовский, 17; Татарский, 68, прим. 2; Прозоровский, 63, прим. 118.

[2]) Брайловский, рецензия на книгу Прозоровского, Журнал Министерства Нар. Просвещения, 1897, X, 386.

[3]) Горский-Невоструев, II/3, 451 и сл., ном. 297; Викторов, Описи, 25, ном. 114— из книг Афанасия Холмогорского; Шляпкин, 168; Сменцовский, 104, 125, 169; Прозоровский, 228 и сл.; Красносельцев, 42.

[4]) Горский-Невоструев, II/3, 445 и сл., ном. 295, 448 и сл., ном. 296; Сменцовский, 104.

[5]) Горский-Невоструев, II/3, 257, ном. 261; 814, ном. 338; Соболевский, Переводная литература, 31.

Ключевского оно в литературном отношении является «одним из лучших древнерусских памятников этого рода по грамотности изложения, искусству рассказа и стремлению отрешиться от условных форм и общих мест жития», хотя фактическим своим содержанием оно и восходит в своей основе к более старым житиям митр. Алексия[1]). Кроме того, повидимому, Евфимием же было составлено поучение на день святого Алексия для произнесения патриархом, — упоминание о предстоящем походе против турок делает вероятным датировку этого поучения годом 1687. На авторство Евфимия указывают в особенности обличения сближения с иностранцами и усвоения от них ложных мнений, далее обличается религиозное вольнодумство молодежи, курение табаку и т. д.[2]) Митролит Евгений в свое время указал еще на написанные Евфимием поучения, в частности слово на тему «всяк возносяйся смирится»[3]), большое слово о милостыне[4]) и под. Далее Евфимий, видимо, был автором приписываемого иногда самому патриарху Иоакиму (Соловьев) обличительного «Слова против лютеран и кальвинистов», — это слово было одним из первых русских выступлений против протестантства на переломе XVII и XVIII веков[5]).

Особо нужно отметить участие инока Евфимия в литературном обсуждении живого тогда вопроса о иконописании, т. е. о допустимости тех или иных изображений и сюжетов на иконах в связи с сильным влиянием на московское иконное искусство западно-европейских образцов. По этому вопросу высказывались тогда многие московские книжники, и Епифаний Славинецкий, и Симеон Полоцкий, конечно — и представители старообрядчества, хранившие иконописные традиции старого времени. Евфимий в своих заметках по этому вопросу выступает решительным противником усваиваемых с запада способов изображения Христа, Богоматери, святых — «не благочестивых» образов с «откровен-

[1]) Ключевский, В. О., Древнерусские жития, как исторический источник, М. 1871, 355—356.

[2]) Горский-Невоструев, II/3, 257, ном. 261; Шляпкин, 135—6, прим. 2.

[3]) Евгений, Словарь, I, 171—2; Филарет, Обзор, 369—371.

[4]) Написано по поручению патриарху Иоакима, авторство Евфимия определено Брайловским в предисловии к полному изданию Слова — Слово чудовского инока Евфимия о милости. Памятники древней письменности, номер CI, СПБ., 1894, стр. 67. Еремин, И., коллект. История русской литературы. II/2, 1948, 3 5.

[5]) Д. Извеков, Проповедническая противо-протестантская литература на Руси в первой половине XVIII века, Православное Обозрение, 1871, январь, 67 и сл.

ными голенми и локотми, паче же персями», Богоматери в виде «девицы простовласой» «иногда на луне стоящей» (ср. Мадонну Мурильо!), с «власами растрепанными и непокровенной главой». Для истории московского иконописания и самой идеологии изображения святых, Бога Отца, Христа, Софии-Премудрости Божией и т. п. эти замечания Евфимия представляют значительный интерес[1]).

Особо отметим, наконец, библиографические работы Евфимия. В 1675 году он участвовал вместе с иеродиаконом Иоакинфом в составлении описи книгам (главным образом греческим), собранным главным образом Арсением Сухановым для патриарха Никона и позднее взятым из Иверского подворья и Воскресенского монастыря в патриаршую ризную казну[2]). В 1676 году Евфимий сделал перечень писаний и книг учителя своего Епифания Славинецкого и переслал его киевскому ректору Головчину[3]). Большую и важную работу осуществил далее Евфимий, составив, может быть и неполный и невполне исправный, перечень состава (Оглавление) Великих Четий Миней митрополита Макария по списку Успенского собора[4]). Долгое время это было единственное пособие для ориентировки в огромном пестром материале Миней.

С. Брайловский в 1896 году высказал предположение, что иноку Евфимию принадлежит и заслуга составления первого русского значительного библиографического опыта, именно знаменитого «Оглавления книгам, кто их сложил». В литературе авторство этого труда приписывается то Сильвестру Медведеву[5]), то

---

[1]) Горский-Невоструев, II/2, 604 и сл., ном. 196; II/3, 807, ном. 337; вопросы и ответы об иконописании по иной рукописи — по автографу Евфимия — изданы Г. Филимоновым, Вестник общества древне-русского искусства при Моск. Публичном Музее, I, Москва, 1874, стр. 17—22; Бычков, Описание, I, 356 (7); Шляпкин, Св. Димитрий, 214 прим.

[2]) Напечатано Ундольским в Чтениях московских, 1846, кн. 5, см. об этой описи Белокуров, Суханов, I, 351; краткая эта опись не отличается ни полнотой, ни точностью, как это ясно и из нее самой и особенно из сопоставления с наличным запасом сохранившихся доныне книг из этого собрания Суханова, ср. Белокуров, 354 и сл.

[3]) Издал Ундольский, Чтения, 1846, 4, 69—72, по тому же списку вновь издал Брайловский в статье об «Оглавлении»; Бычков, Описание, I, 350—352.

[4]) По черновому автографу Евфимия издал Ундольский, Чтения, 1847, 4, стр. 1—78; Бычков, Описание, I, 350.

[5]) Так думал сам первый издатель Оглавления Ундольский, Сильвестр Медведев, отец славяно-русской библиографии, Чтения, 1846, книга III, смесь, стр. 1—90.

Епифанию Славинецкому[1]), то даже Федору Поликарпову и под. Однако, догадка Брайловского представляется нам вполне основательной. Против авторства Медведева говорит полное отсутствие упоминания о работах его учителя Симеона Полоцкого, что понятно при предположении, что писал этот перечень лютый враг Полоцкого Евфимий. Против авторства Епифания говорит вполне убедительно и присутствие в списке перечня работ самого Епифания, при этом этот перечень повторяет основные указания упомянутого выше списка Евфимия, написанного уже после смерти Епифания. Едва ли Епифаний, далее, мог пропустить в своей работе имя своего идейного соперника Симеона Полоцкого, с которым, однако, он сам сохранял вполне корректные отношения. Далее очень важно, что в «Оглавлении» встречаются типичные для Евфимия выражения в роде ромский, ромлянин и под.[2]) Наличность в Оглавлении элементов украинского языка и влияния не меняет дела, потому что с одной стороны эти элементы встречаются в заглавиях украинских изданий, которые автор описания передает по оригиналу, а с другой и самому Евфимию не были чужды эти элементы. Во всяком случае авторство Евфимия вполне вероятно,-из среды московских книжников второй половины XVII века скорее всего именно он мог заняться составлением такого «Оглавления» книг, «кто которую книгу сложил и написал»; при большой переводческой работе, которую выполнял Евфимий, было существенно необходимо такое пособие для ориентации в массе рукописного переводного и оригинального литературного материала, которым могли располагать переводчики и книжники вообще. Известный опыт Евфимия в области описания книг и рукописей мог подсказать ему и выполнение данного «Оглавления». Ведь и сам Ундольский ставит эту рукопись в прямую связь с работой Евфимия над Минеями митр. Макария и под. (стр. X).

И переводческая работа инока Евфимия и его самостоятельное литературное творчество, как мы уже имели случай указать выше, были ориентированы в смысле охраны московского правоверия от сторонних иноверческих и «еретических» влияний, имели

---

[1]) Такое предположение высказал А. И. Соболевский, Кто был первый русский библиограф, Труды VII археологического съезда в Ярославле, 1887, том II, 218—219; тоже — Переводная литература, 437 и сл. Эту мысль об авторстве Славинецкого принял и обосновывал анализом содержания Оглавления Ив. Франко, Теорія і розвій історіі літератури, Записки наукового товариства ім. Шевченка, кн. 89, 1909, стр. 35—45.

[2]) См., например, номер 27 о переводе книг Брунона или ном. 26 о Константине Острожском, ном. 50— папа Ромский Григорий, и под.

своей целью укрепление святоотеческих традиций на русской почве и охрану неприкосновенности старой православной веры. Инок Евфимий стремился и своими переводами создать своего рода «Щит» для охраны московского правоверия против протестантских и особенно латинских воздействий. Но с особенной яркостью и определенностью эта его тенденция выразилась в его полемических писаниях, для которых давали материал отдельные проявления этого воздействия на московской почве, отдельные представители этих новых, нетрадиционных московских или греко-восточных веяний и умственных и религиозных уклонов. В этой литературной борьбе выявились, может быть, с наибольшей отчетливостью и силой истинные воззрения Евфимия, его убеждения и верования. Мы не располагаем, к сожалению, полным текстом всех полемических записей и замечаний инока Евфимия и поэтому не имеем возможности законченно конструировать его образ, как полемиста и борца за свою веру и свое религиозно-культурное исповедание. Этот образ нужно, конечно, отбросить на общий фон московской умственной и духовной жизни эпохи второй половины XVII века. В частности основное значение для характеристики Евфимия имеет развернувшаяся тогда на московской почве живая борьба двух культурных направлений, которые по основным уклонам условно можно назвать греческим и латинским. Последние десятилетия XVII века, особенно время царя Федора Алексеевича и патриархов Иоакима и Адриана, были в сущности временем последней попытки восстановить на Москве тесную связь русской жизни с византийско-греческими корнями старомосковской культуры. В этом смысле характерным примером был проект распределения московских придворных чинов по аналогии с византийской практикой[1]). Деятельность Евфимия нужно было бы для ясности ее контуров отбросить на этот общий фон развития московской духовной жизни. Верный ученик и последователь своего учителя Епифания Славинецкого, инок Евфимий был передовым борцом за греческое направление московского просвещения и московской духовной жизни. После смерти Епифания он нашел прочную опору и поддержку своей греческой позиции как в лице патриарха Иоакима Савёлова, так в особенности в лице «самобратьев» Лихудов, которые явились в Москву в 1685

---

[1]) Ср. Ostrogorsky, G., Der Projekt einer Rangtabelle aus der Zeit des Zaren Fedor Alekseevič. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slawen IX (1933), 86—198.

году для укрепления греческой стороны и греческого направления. Свой боевой и полемический темперамент Евфимий применял как в выступлениях против главного представителя «латинского» направления Симеона Полоцкого, так затем и против его продолжателя Сильвестра Медведева, а уже позднее против прямых католиков Скибинского и Артемьева.

Програмный так сказать характер в этом смысле из писаний Евфимия имеет его записка — «Рассуждение — учити ли нам полезнее грамматики, риторики или и не учася сим хитростям, в простоте Богу угождати, и которого языка учитися нам, славянам, потребнее и полезншее — латинского или греческого?»[1]) Иногда Евфимию приписывают и другую краткую записку с доказательством преимуществ для Москвы греческого образования перед латинским — «Довод вкратце»[2]). Но это недоразумение, «Довод» написал скорее всего Н. Спафарий[3]).

Заглавие «Рассуждения» может подсказать предположение, что его автор будет рекомендовать отказ от науки и учения ради «простоты» и угождения Богу, но это не так. Евфимий высказывается определенно за науку и за образование, он повторяет за Епифанием Славинецким, что «учения ненавистницы» — это «мысленные совы», «ночные и тму любящия совы», он заявляет, что «учение — ясная луча есть, ею же невежества тма разрушается и естественныя человеческого разума очеса просвещаются и есть велие благо» (стр. XXI—II, VII)[4]). Но вся суть в том, какое учение должно быть избрано[5]). Евфимий является решительным сторонником греческого и «славенского» учения и отметает «учение

[1]) Напечатано у Сменцовского, Лихуды, приложения, VI—XXVI; ср. об автографе Евфимия на стр. 119, 265 и сл., 396 и сл.; написано, вероятно, в начале восьмидесятых годов XVII века. Харлампович, Влияние, 403, 146; он же, Борьба влияний, XXIX, 35 и сл. Авторство Евфимия было предположительно указано уже И. В. Чистовичем в рецензии на «Обзор» Филарета, Известия II отделения Имп. Академии Наук, VI, 1858, стб. 245.

[2]) Ср. Брайловский, Отношения Евфимия к Полоцкому, 278 и сл.; Сменцовский, 32.

[3]) См. Михайловский, И. Н., О некоторых анонимных произведениях, Сборник общества при институте кн. Безбородко, Нежин, 1900; P. Panaitescu, Nicolas Spathar Milescu (1636—1708), 163 и сл., 179; «Довод» издал Каптерев, О греко-латинских школах в Москве, 89—96 (672—679); Харлампович, Борьба влияний, 36 и сл.

[4]) Ср. в «поучении от иереа детем духовным» заботу о том, чтобы цари и «прочие могучие» устраивали «училища везде, ради малых детей». Горский-Невоструев, II/3, 816.

[5]) Ср. слова единомышленника Евфимия чудовского иеродиакона Дамаскина: «мы хвалили свободные науки, но бываемыя от людей благочестивых», т. е. очевидно людей надлежащего направления и умонаклонения. Харлампович, Малор. влияние, I, 492.

латинское». Бо́льшую свойственность Москве именно первого, греческого, учения Евфимий доказывает как единством веры, так и тем, что святоотеческая традиция, традиция церковных законов и православного учения восходит к греческим, а не к латинским основам. Самый латинский язык, латинское «учение и писание» представляются ему для славян «чуждым и далече отсутствующим», не только не полезным, но «паче вредным и губительным». Евфимий иллюстрирует эту мысль указанием на сходство греческого алфавита со славянским и на отличия латинского от последнего, далее на близость грамматических элементов греческого и славянского при отступлении от последнего латинской грамматики, особенно на отсутствие у латинян члена и наличность interjectio (междуметия). Евфимий далее указывает искажения («растленность») в латинском языке греческих названий и имен, на невозможность «добре» перевести латинский текст на славянский «диалект». Особо высказывается автор по вопросу о значении перевода Библии семидесяти толковников, с осуждением отзываясь о латинской Библии блаженного Иеронима. Ссылаясь на слова Епифания Славинецкого, Евфимий высказывает высшую похвалу греческому языку, как языку «честному и великому и богословие могущему объяти, не заимствуя языка латинского». Общие его заключения сводятся к признанию необходимости «великороссийскому» народу учиться «гревословенски» и воздерживаться от латинского учения, как опасного и вредного для души и веры.

Нас не может здесь интересовать вопрос о том, основательны ли и серьезны ли приводимые иноком Евфимием аргументы и соображения, но важно, что здесь отчетливо формулирован основной тезис его общего культурного мировоззрения — Москве надлежит стоять на прочной почве греко-славянской традиции и охранять свою веру и жизнь от латинского культурного влияния и воздействия[1]).

Эту общую свою мысль инок Евфимий применял в дело во всех своих неустанных выступлениях против представителей иной точки зрения, против «латиномудрствующих», вносивших в московскую духовную жизнь и культурную работу начала западноевропейской-латинской, в основе своей католической традиции. Евфимий направил свое перо прежде всего против Симеона По-

[1]) Ср. о «Рассуждении» со стороны истории языка замечания В. В. Виноградова, Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX вв., Москва, второе издание, 1938, стр. 7—10.

лоцкого, действовавшего в Москве в шестидесятых и семидесятых годах XVII века[1]). Его польско-латинская культурная ориентация казалась Евфимию крайне опасной для московского правоверия, в Симеоне он видел иезуитского выученика[2]) и прямого униата, в его писаниях он усматривал угрозу правой вере и чистоте православия. Он каждым литературным выступлением пользовался для выявления неправоверных его уклонов и проявлений польско-латинской его тенденции. Издание Полоцким «Жезла правления» вызвало его замечания о том, что автор «не чет греческих книг», что он «прелщен от латинских растленных книг» и посему усвоил из них учение о непорочном зачатии и т. п.[3]) «Рифмованная Псалтырь» Полоцкого вызвала со стороны Евфимия особую критическую записку[4]). Усмотрев в писаниях Полоцкого неуважение к греческой Библии семидесяти толковников (Полоцкий обычно следовал Вульгате, а не греческому тексту)[5]), Евфимий написал особое рассуждение «На оглагольствующие священную Библию преведенную богомудрыми мужи св. Духа наполненными семидесятми преводники» (1674 и сл.)[6]). В проповедях Симеона Полоцкого («Обед Духовный») Евфимий нашел немало мест, против которых направил острую критику в записке «На силлогизмы латинские»[7]). С особенной резкостью подверг он разбору книгу Полоцкого «Венец веры кафолическия» (1670), где обнаружил действительно имеющиеся следы явного католического влияния, т. е. с его точки зрения вопиющие проявления неправославия и неправоверия, «ереси латинския и лутерския»[8]).

Симеон Полоцкий по всему строю своих взглядов и своей личности был, видимо, антипатичен Евфимию, недаром последний изобразил своего неприятеля в сатирическом виде в особом слове

---

[1]) См. данные у Татарского, Полоцкий, Москва, 1886, 68, 173 и сл., 176 и сл., 183 и сл., 200 и сл., 303 и сл.; Майков, Очерки, 37.

[2]) Ср. Остен, 75, 130 и сл., 108.

[3]) Татарский, 177; Остен, 72, 71; Брайловский, Отношения, 265; Горский-Невоструев, II/3, 480; Пыпин, История русской литературы, II, 1898, 361 и сл.

[4]) Татарский, 303; Горский-Невоструев, III/3, 418; Брайловский, Отношения, 268—9. О Псалтыри и ее источниках (не по переложению Кохановского) см. Н. Смирнов, Из литературной истории древне-русской образованности XVII ст., Журнал Мин. Нар. Просвещения, 1894, декабрь, 375—401, тут на стр. 382 и о нападках Иоакима и Евфимия.

[5]) Горский-Невоструев, II/3, 226—7; Татарский, 178.

[6]) Татарский, 178—9; Брайловский, Отношения, 266—268.

[7]) Татарский, 179; Брайловский, Отношения, 268.

[8]) Татарский, 177—8; Брайловский, Отношения, 265—6; Харлампович, Борьба влияний, XXVIII, 68 и сл.; Майков, Очерки, 65 и сл., 74—5.

с приведением басни о осле и ласковом волке[1]). И самые старания Полоцкого об устроении в Москве высшей школы по западному образцу и с преобладанием латинской школьной системы не могло не раздражать верного охранителя «греческого» учения для «славянорусского« народа. Не скроем, однако, что Евфимий, видимо, признавал в свое время известный ученый авторитет Симеона Полоцкого и сам лично у него искал и находил разъяснения своих ученых и переводческих недоумений, при переводе поучения св. Кирилла Иерусалимского он недаром как-то у слов о Сыне и Духе Святом пометил — «спросить Симеона Полотского»[2]).

Для полемического пера Евфимия открылось широкое поле особенно уже после смерти Симеона Полоцкого, когда при прямом участии ученика и друга этого «латиномудра» Медведева в Москве разгорелся яркий «сикилийский огонь» богословского и религиозно-культурного спора по вопросу о времени Пресуществления Святых Даров. Современники недаром сравнили этот спор жестокий и жгучий с сицилийским вулканом, с Этной, ибо, действительно, спор этот разгорелся с необычайной силой и в течение нескольких лет волновал умы и души московских книжных и церковных людей. Инок Евфимий был в самом центре этой литературной и умственной борьбы, он принимал в ней и личное участие своими писаниями и содействовал своими советами и помощью в переводах другим борцам за «греческое» направление и греческое понимание проблемы. Это греческое направление имело теперь прочную опору в прибывших в Москву в 1685 году греческих ученых братьях Лихудах, в которых Евфимий нашел надежных союзников и руководителей. Самый приезд греческих «учителей», вызванных патриархом Иоакимом для работы в Москве, был уже значительным успехом на поле борьбы двух основных умственных движений «греческого» и «латинского». Деятельность Симеона Полоцкого и его близость к молодому царю Федору Алексеевичу, казалось, обеспечивала успех плану основать в Москве учебный центр с преимущественным латинским влиянием в духе современной украинской или западно-русской схоластической школьной системы. Уже были Полоцким и его alter ego Сильвестром Медве-

---

[1]) Напечатано у Тихонравова, Летописи русской литературы и древности, III, 1861, смесь, 17—19; Брайловский, Отношения, 270—1, этот автор утверждает, что у Евфимия не было никакого личного раздражения против Полоцкого, едва ли это верно по общей совокупности обстоятельств; Майков, Очерки, 55—56.

[2]) Горский-Невоструев, II/2, 67—68; Майков, Очерки, 55—56.

девым намечены основные положения этого школьного плана и сделаны первые шаги для его утверждения и осуществления. С приездом «учителей» греков дело, однако, получило иной оборот, именно они стали руководителями нового учено-учебного института, Славяно-Греко-латинского «учения», и у латинской стороны, т. е. у Сильвестра Медведева прежде всего была выбита из рук руководящая роль в этом деле. В самый план проектированной новой Академии было внесено требование о строгом контроле при подборе учителей, в особенности из числа пришлых из Украины, которая представлялась ревнителям правоверия главным очагом «латиномудрия». Инок Евфимий, близкий в то время к патриарху Иоакиму, едва ли не имел влияния при введении этого строгого правила[1]), которое, правда, позднее Медведев обернул и против «греков», введя в представленный царевне Софии в 1682 или 1685 году проект требование подобного строгого контроля и в отношении греков[2]). Господами положения в деле Академии оказались, однако, братья Лихуды и уже это одно обостряло положение, ибо для «латиномудрствующих» закрылась возможность осуществить именно ими прежде всего задуманное дело. Но противоборство двух кругов получило особенно острое развитие, когда на очередь стал вопрос о догматическом и литургическом правоверии в связи с вопросом о Евхаристии. Спор этот уже неразбылизлагаем в специальной исторической и церковно-исторической литературе и нам нет надобности на нем в подробностях останавливаться[3]). Мы лишь кратко отметим здесь роль в развитии этой борьбы нашего инока Евфимия.

Нужно принять во внимание, что инок Евфимий не сразу занял в этом вопросе о пресуществлении греческую, так сказать, позицию. Первоначально и он стоял, несомненно, на точке зрения, которую потом сам решительно осуждал, как латинскую, еретическую. В этом положительно убеждает знакомство с его работой над текстом упомянутого уже выше «Воумления», написанного им

---

[1]) Брайловский, Отношения, 289.

[2]) Ср. Каптерев, О греко-латинских школах, пассим; Сменцовский, Лихуды, 26—36, особ. 35—6; Прозоровский, 255 и сл.; Харлампович, Борьба влияний, XXIX, 49 и сл.; Харлампович, Малор. влияние, I, 398 и сл., 402, ср. прим. 2.

[3]) Подробности о споре см. Миркович, Т., О времени пресуществления св. Даров. Спор, бывший в Москве во вт. пол. XVII в., Вильна, 1886; Сменцовский, Прозоровский, Шляпкин (Св. Димитрий), Брайловский, Один из пестрых XVII столетия, СПБ., 1902, Записки Академии наук, VIII серия, V/5.

по поручению патриарха Иоакима в 1675—1678 годах. Сомнение Брайловского в принадлежности именно Евфимию этого сочинения высказано лишь голословно и, кажется, именно в целях освободить Евфимия от подозрения в неустойчивости его взглядов по этому вопросу. Пока, однако, мысль эта не доказана и авторство Евфимия оказывается достаточно обоснованным. В первоначальной редакции «Воумления» Евфимий следовал прямо тексту своего основного источника, т. е. требника киевского митрополита Петра Могилы, и признавал, таким образом, моментом Пресуществления произнесение слов «примите, ядите», как признавала католическая церковь, особенно после Флорентийского собора 1439 года. Однако, при последующих исправлениях «Воумления» это положение отвергается и подчеркивается значение молитвы «сотвори убо хлеб сей» и т. д., как в греческой церковной традиции[1]). Видимо и патриарх Иоаким первоначально не сомневался в правильности «латинского» понимания, во вторую половину XVII века в Москве вообще широко усвоенного. Однако, братья Лихуды решительно осудили это мнение и оно стало тогда или может быть еще несколько раньше чуждым и иноку Евфимию, теперь развившему огромную энергию для полного изгнания его из московского церковного сознания. «Сикилийский огонь» разгорелся и при его ближайшем участии, как передового бойца с «латиномудрием», с ересью, заблуждением, столь — по Евфимию — вредным и опасным для московского православия.

Первое выступление инока Евфимия по вопросу о Пресуществлении вызвано было трактатом Сильвестра Медведева «Хлеб животный», имевшим целью опровергнуть выдвинутое Лихудами в 1685 же году при диспуте с Белободским отличное от усвоенного в Москве понимание проблемы. Уже по делу Белободского Евфимий написал особое «донесение»[2]). Дело касалось тогда проповеди известных протестантских воззрений в выступлениях Яна Белободского, хотя его иной раз связывали и с латинством. Теперь, по поводу сочинения Медведева Евфимий написал две записки. Их очередь вызывает известные недоумения. Вопрос о том, написано ли «Опровержение латинского учения о пресуществлении»

---

[1]) Горский-Невоструев, II/3, 449, 455, 459, номера 296—298; ср. Шляпкин, 153; Сменцовский, 119, 124 и сл., 128 и след.; Прозоровский, 228 и сл.; Харлампович, Малор. вл., 371 прим. 7.

[2]) Оно напечатано у Д. В. Цветаева, Памятники по истории протестантства в России, Чтения, 1884, кн. 3, 215 и сл.; Прозоровский, Медведев, 204.

ранее «Показания на подверг латинского мудрования» или наоборот, решается несогласно занимавшимися этой полемикой исследователями. Прозоровский выдвигает на первое место резкое «Показание», однако Брайловский обнаружил в тексте «Показания» как ссылку на «Опровержение» с приведением ссылок на святых отцов, так и упоминание о «разглогольстве», т. е. скорее всего уже об «Акосе» (диалогах) Лихудов[1]). Эти наблюдения представляют свое значение. Правда, «Показание» в развитии полемики не играло существенной роли, разве своим крайне резким и грубым тоном, но не содержанием. Тут не было доказательств правильности или неправильности той или иной точки зрения, но лишь раздраженное и бранное предупреждение читателей против «латинского мудрования» по важному литургическому вопросу. Здесь инок Евфимий дал волю своему перу и внес в полемику тон брани и грубости, который, правда, был усвоен и иными участниками спора, вышедшего так из рамок литературного обмена мнениями и принявшего форму резкой перебранки и страстных нападков[2]). В «Опровержении» Евфимий дал уже более обстоятельный разбор учения его противников и изложил его в особых «тетрадях». В сдержанном тоне тут приведена сводка свидетельств о Пресуществлении святых отцов и учителей церкви, православных писателей позднейшего времени (Максима Грека и др.) и вместе с тем осуждается «латинское суемудрие», как исходящее не от Бога, но от диавола. Евфимий признает, что «латинцы везде во всех лгут на св. восточную церковь» и, конечно, не могут быть надежным источником для понимания христианской догмы. В связи с этим подвергаются решительному осуждению украинские богословские книги, как зараженные латинским духом и несогласные с учением святых отцов[3]).

Сильвестр Медведев ответил Евфимию огромным и основательным трактатом под заглавием «Книга о Манне хлеба животного»[4]). Но и греческая сторона не остановилась на полпути и еще до завершения Медведевым его «Манны» выступила с обширным обоснованием правильности греческого взгляда на проблему Пре-

[1]) Брайловский, рецензия на книгу Прозоровского, ЖМНПр., 1897, X, 385—6.

[2]) «Показание» издано Прозоровским, Медведев, 430—434, ср. 252 и сл.; Горский-Невоструев, II/469 и сл.; Сменцовский, 140 и сл., 166 и сл.

[3]) Издано у Прозоровского, 434—450, ср. 257—264; Сменцовский, 143, 176.

[4]) Обширные извлечения у Прозоровского, 264 и сл., 452—538.

существления. Братья Лихуды написали в конце 1687 года свой «Акос или врачевание», где аргументировали снова свою точку зрения и защищали всемерно греческую богословскую традицию и мудрость, оспаривая правоверность «латиномудрия» в этом вопросе[1]). «Акос» был произведением самих Лихудов, но и инок Евфимий принимал участие в его обработке и редактировал его русский текст[2]). Близкий к патриарху Иоакиму и к самим Лихудам, он был участником каждого действия по борьбе с «латиномудрием», когда даже сам от своего имени и не выступал в роли прямого борца за греческую традицию[3]). Московский книжный свет тем временем продолжал обмен мнений и взаимных обличений. Против «Акоса» один из сторонников «латиномудрия» написал крайне резкое «Обличение на новопотаенных волков», которое инок Евфимий наименовал «Неистовнобреханием на св. восточную церковь»[4]). Ответом на это «псонеистовое брехание» было «Показание истины», написанное от имени Софрония Лихуда, но в действительности составленное иноком Евфимием. Здесь шаг за шагом опровергаются возражения «Неистовобрехания» против «Акоса», причем автор делает за это писание ответственным самого Медведева и не жалеет резких выражений и доводов для обличения «лукавого и безбожного дела» Медведева, который, «прияв пристойность от лукавого демона, еже быти орудию на церковь Божию», «беззаконно пишет и лжет безмерно», мало того — как «боритель церкве Христовы» — он хочет якобы «наступити и попрати всю власть царскую же и церковную». Здесь слышится уже нота, которая потом в истории Медведева прозвучит особенно резко, — идет речь уже не только о богословском споре и доказательстве правильности или неправильности учения и взглядов, но и о вмешательстве власти и церковной и светской, которой якобы грозит опасность от такого «борителя церкви»[5]).

Такая развязка уже была недалека. Евфимию, правда, при-

---

[1]) Подробности см. у Прозоровского, 269 и сл., 538—577.

[2]) Горский-Невоструев, II/3, 470 и сл., ном. 300 и 473, ном. 301; Сменцовский, 2 пр., 166, см. еще более позднее латинское сочинение Лихудов на туже тему — Никольский, Описание рукописей Архива Св. Синода, II/2, СПБ., 1910, 120.

[3]) См. еще его записку «на непокорные церкви от лица тая», Шляпкин, 156 прим. 2.

[4]) Горский-Невоструев, II/3, 466, 516—7; Прозоровский, 277 и сл., 577—593.

[5]) См. о «Показании истины» у Прозоровского, 290—294; Сменцовский, 36, 71, 116 прим., 192—154, 257, 252; Шляпкин, 163; Горский-Невоструев, II/3, 468—9; Брайловский, Отношения, 277.

шлось еще ранее встретиться с новым «латиномудрствующим», который был прислан по просьбе патриарха Иоакима из Киева для участия в разъяснении спора. Это был кирилловский игумен Иннокентий Монастырский, человек западной школы, ставший решительно на сторону Медведева. Его споры с патриархом и особенно с Евфимием не могли внести успокоения в бурную московскую обстановку и привели лишь к тому, что Иннокентий «тайно вскоре с Москвы промыслом Евфимиевым сослан» был[1]). И ещё в сентябре 1688 года Евфимий при участии Лихудов закончил «Обличение на тетрать, нарицаемую выклад о церкви и о церковных речах», т. е. на труд киевского игумена Феодосия Сафоновича, изданный несколько раз — в 1667, 1668, 1670, 1674 и имевший внимательных читателей и в Москве. Здесь было формулировано украинское понимание проблемы о Пресуществлении и московским правоверам важно было опровергнуть эту книгу, считавшуюся как бы официальным выражением воззрений украинской церкви[2]).

Между тем «сикилийский огонь» вражды и противоборства разгорался все более и более и, говоря словами патриарха Иоакима, «аще не бы всемощная десница Высочайшего несказанным своим Промыслом сикилийский огонь не погасила, редции бы осталися твердо стояще в восточном отце-преданном благочестии, — множайшии же, или бы негли мало не вси, уклонилися в слух погибельный папежского злочестия»[3]). Нельзя не заметить, что в этих словах звучит явно пессимистическая нота, «греческая» сторона не чувствовала, видно, уверенности в победе, «латиномудрие» грозило стать господствующим течением[4]). Но здесь вмешались в дело иные силы и дело получило иной оборот.

Сильвестр Медведев был не только книжником и мыслителем, но он занимал известное место и в той политической системе, которая установилась в восьмидесятых годах в Москве. Он был близок к царевне Софии и ее окружению, к князю В. В. Голицыну, Шакловитому и др., и недаром в глазах его противников и противников их западнической культурной ориентации был одной из

---

[1]) Прозоровский, 315—319; Шляпкин, 194—207 и по указателю.

[2]) «Обличение» вошло в состав «Остна» (казанское издание, стр. 21 и сл.) и «Щита веры», см. о нем Сменцовский, 171—172 и по указателю под словом Сафонович.

[3]) Слова в «Остне», 141—2; Прозоровский, 208.

[4]) Ср. указание Гавриила Домецкого, что во время спора не стал на сторону Иоакима и даже Адриан, будущий патриарх, он якобы только притворялся. Яхонтов, Дамаскин, 22.

важных фигур режима царевны Софии. В этой связи он был в оппозиции патриарху Иоакиму, не пользовавшемуся симпатиями господствовавших тогда лиц. Падение царевны Софии в сентябре 1689 года, расправа с ее сторонниками и пособниками отразилась непосредственно и на Медведеве, который после попытки бегства оказался привлеченным к суду по делу Шакловитого и др. и был по нему осужден. Вместе с тем патриарх привлек его и к своему церковному соборному суду, который вынес свой особый суровый приговор. В процессе этого церковного разбирательства Медведев принужден был, повидимому, принести покаяние во всех своих заблуждениях и «злоумышлениях», хотя он и не подписал, как можно думать, покаянное письмо, которое было ему скорее всего предложено уже в готовом виде. Не лишено вероятия предположение, что составителем письма этого от имени Медведева мог быть наш инок Евфимий[1]). Интересно, что в тексте этого «Исповедания» Медведев принужден был просить особо прощения и за свои нападки на Евфимия, который теперь называется «пречестным отцом», «самым православным мужем и правды ревнителем и церкве поборником и веры защитником»[2]). Когда то еще в семидесятых годах (1672), как известно, между Евфимием и Медведевым были дружественные отношения и Медведев в своих письмах к Евфимию или иным лицам именовал чудовского инока «пречестным господином», «святыней», сравнивал его с радугой и т. п.[3]) Теперь, после обмена столь резкими взаимными обвинениями и упреками и оскорблениями Медведеву в условиях заточения и в предверии казни — пришлось вновь применить эти слова признания и почтения к человеку, которого он недавно еще называл орудием диавола, «правды святыя любопрителем»...[4]) Медведев в конце концов потерял голову на плахе, — это была

---

[1]) Ср. Сменцовский, 227.

[2]) Остен, 93 («Покаянное исповедание» тут целиком на стр. 85—104); Архим. Леонид, Обращение Сеньки Медведева, Чтения в Обществе Истории и др. моск., 1870, кн. 2, смесь, стр. 6; Горский-Невоструев, II/3, 430; ср. Яхонтов, Дамаскин, 22.

[3]) Ср. Брайловский, Отношения, 272 и сл.; Козловский Медведев, 52—53; *Письма Сильвестра Медведева*, изд. С. Н. Брайловский, СПБ., 1901, (Памятники древней письменности и искусства, номер CXIV), 4, 9, 10, 44, ср. здесь письмо к Евфимию от имени строителя той обители, где жил Медведев в 1672 г. — 60 и сл., благодарность за щедрую помощь (ср. Бычков, Описание, I, 360).

[4]) «Ненавистник рода человеческого и непостоянства проклятий бес, иже во истинне не стоит, чрез орудие свое справщика старца Евфимия» действовал. Белокуров, Известие истинное, 22, 54, XVIII; Брайловский, Отношения, 177 и сл.

расправа прежде всего с политически опасным человеком, но это была одновременно и победа «греческой» партии над главным и виднейшим из московских «латиномудров». И теперь инок Евфимий литературно празднует эту победу, редактируя по поручению патриарха Иоакима и совместно с Лихудами официозный сборник материалов по делу о борьбе вокруг вопроса о времени Пресуществления в виде «Остна», законченного обработкой в 1691—1692 гг.[1]) Этот сборник является важным источником для истории самого спора о «хлебопоклонной ереси», включая ряд официальных документов, записей о суде над Медведевым, писем патриарха и пр., но вместе с тем это и одно из звеньев самой борьбы с «латиномудрствующими», с одним из которых — Медведевым — на страницах «Остна» пером самого Евфимия сводились окончательные счеты. В его статье «О новом растриге, бывшем монахе Сильвестре Медведеве, вводившем ересь латинскую в великороссийский народ и о злословии его» дается общая справка о павшем теперь противнике[2]).

Составленный еще по указаниям и по поручению патриарха Иоакима «Остен» стал доступным читателем в законченном (не печатном, однако) виде уже после смерти Иоакима. Инок Евфимий терял в нем мощного покровителя и руководителя. Патриарх Иоаким с другой стороны в лице Евфимия имел деятельного помощника и исполнителя поручений, в частности и в области литературной. Брожение умов на Москве в восьмидесятых и девяностых годах вокруг вопросов веры требовало серьезных усилий со стороны церковной власти — и не только в области собственного управления и руководства, но и в области богословской полемики и положительного раскрытия учения. Патриарх Иоаким не мог лично нести на себе тяжелое бремя ученой борьбы и просто литературной борьбы против Белободского, Медведева и против новых веяний времени. Инок Евфимий был одним из близких к патриарху людей, одним из литературных орудий патриарха, а иногда, кажется, и его инспиратором в отношении тех или иных мероприятий и заявлений[3]). Есть известие, что якобы сам патриарх

[1]) Шляпкин, 213; Брайловский, Отношения, 274 и сл.; Сменцовский, 23, 241 и сл.; Прозоровский, 17—18. Остен издан в Казани в 1865 году — Остен, Памятник русской духовной письменности XVII века, Казань, 1865, из «Православного Собеседника», 1865, январь и июнь, это издание не исчерпывает всего состава полного «Остна».

[2]) Остен, 74—82; Горский-Невоструев, II/3, 428—9, 444, 503—4; Прозоровский, 18 — о редакциях этой заметки.

[3]) Ср. Прозоровский, 226, 268—9, 318, 431, 457; Шляпкин, 183, прим. 2; Сменцовский, 221.

иной раз жаловался на то, что именно Евфимий его «на то подбил, уже де мене не на одно и прежде подбивал, и я де настрадался»[1]). Это в частности якобы касается и позиции Иоакима в вопросе о Пресуществлении, когда Евфимий и другие «святой душою святейшего патриарха возмущали»[2]). Это свидетельство, может быть имеет свое основание, инок Евфимий, повидимому, обладал весьма живым темпераментом и живо и резко отзывался на текущие злобы дня. Возможно, что он вносил в тактику и поведение патриарха Иоакима известное обострение, хотя и сам патриарх был в тоже время по существу весьма последовательным и определенным противником всяких культурных и иноземных новшеств, а в области церковной и религиозной в особенности. Во всяком случае не Евфимий лично, как это готовы были твердить его противники, был разжигателем самого «сикилийского огня» и едва ли он лично втянул и Лихудов в это дело, о чем они якобы весьма жалели[3]). Вся история спора этому противоречит.

Нужно отметить, что самая роль патриарха Иоакима (он родился в 1621 г.) в московском духовном движении вообще подлежит еще пересмотру. Нередко повторяется утверждение Сильвестра Медведева, что Иоаким «учился мало и речей богословских не знал»[4]). Однако, известно, что он провел первые годы своего монашеского жития в украинском монастыре (Киево-Межигорском) и имел там несомненно возможность ознакомиться с церковно-культурными вопросами времени и с особенностями украинской церковной жизни и мысли. В Москву он вернулся по вызову патриарха Никона в 1657 г. для деятельности в новом культурном средоточии московской церкви, в монастыре Иверском, а позднее он вошел в круг сотрудников дела боярина Ф. М. Ртищева, что достаточно свидетельствует о значительных культурных и духовных данных Иоакима. Это подтверждается и дальнейшим движением его по иерархической лестнице — с 1664 г. архимандрит крупнейшего московского монастыря Чудова, с 1673 г. — митрополит Новгородский, с 1674 г. патриарх всея Руси. Ввиду всего этого понятно сомнение в правильности приведенного за-

---

[1]) Шляпкин, 166, 237—8.

[2]) Слова Медведева, Прозоровский, 171, 237; Сменцовский, 240; Яхонтов, Дамаскин, 22—23.

[3]) Это сообщение Домецкого, Яхонтов, Дамаскин, 24, 26.

[4]) Шляпкин, 139 и сл.; Прозоровский, 457, 268—9, 343, 362; Харлампович, 143, 371; ср. указание патриарха Досифея, Каптерев, Сношения, 57, прил. 67.

явления враждебно к Иоакиму относившегося Медведева. Иоаким не был совершенно чужд западно-европейским течениям мысли, не был лишен литературного образования и литературных интересов. В настоящее время выдвинута в научной литературе интересная мысль о том, что именно Иоаким Савёлов был инициатором составления особого летописного свода в Новгороде Великом, законченного, правда, уже без него в 1680 году, и что знаменитая Иоакимовская летопись, использованная в свое время Татищевым, была составлена по планам и указаниям Иоакима, как митрополита Новгородского, и может быть представляла собою одну из редакций этого новгородского свода[1]). При этом Иоаким был строго православным в традиционно-московском духе и в обстановке духовных конфликтов в московской среде еще более заострил и укрепил эти свои традиционные воззрения и позиции[2]). Инок Евфимий в этом отношении мог быть полезным для него сотрудником и выразителем его мнений и убеждений.

После смерти патриарха Иоакима инок Евфимий занялся подведением некоторых литературных итогов своей деятельности. Законченный столь трагически — на плахе — эпизод с Сильвестром Медведевым был увенчан изготовлением «Остна». Затем для патриарха Адриана Евфимий составил особое «Изъявление показательное» о времени Пресуществления с приведением положительных свидетельств святых отцов и Апостолов[3]). За этим последовала обработка при участии Евфимия иного сборника материалов под редакцией иного сторонника греческого направления архиепископа холмогорского Афанасия. В этот «Щит веры» попали и материалы по делу Медведева, и справки о Флорентийском соборе, и переписка Иоакима с малороссийскими епископами, и «обличение» украинских книг, в частности «Выклада», и переводы из Нектария, тексты «Акоса» и «Мечца духовного» Лихудов, кое-что из творений святых отцов и т. д. В своей полной ре-

---

[1]) Шамбинаго, С. К., Иоакимовская летопись, Исторические Записки, кн. 21, 1947, 254—270; Черепнин, Л. Б. «Смута» и историография XVII века (из истории древнерусского летописания), Исторические Записки, кн. 14, 1945, 127.

[2]) См. о патриархе Иоакиме книгу Смирнова, А., Иоаким, патриарх Московский, М. 1881; биографическая сводка С. Шамбинаго, op. cit. и в *Русском Библиографическом Словаре*, s. v.; Л. Савелов, В защиту памяти патриарха Иоакима, Русский Архив, 1895, кн. 4, стр. 530 и сл.; Pascal, P., Avvakum et les débuts du raskol, Ligugé, 1938, passim; Богословский, М. М., Петр I, т. I, М., 1940, 101 и сл., passim.

[3]) *Опись*, 55 — «краткое собрание» Адриана — «черная, Евфимиевы руки письмо»; Шляпкин, 216; ср. Прозоровский, 288 пр., 279.

дакции «Щит веры» был закончен уже в 1693 году после «Остна», из которого было кое-что взято и сюда[1]). Инок Евфимий хлопотал о том, чтобы «Щит веры» можно было издать и печатно, причем к нему он предполагал придать и подбор еще иных материалов, в частности сюда же должны были бы войти и его собственные писания по делам Скибинского, Артемьева и пр., относящиеся уже к самым последним годам XVII века. Эти сборники, как и большинство литературных плодов деятельности Евфимия, не увидели тогда печатного станка и остались в рукописи, оказавшись доступными читателям только путем старинного размножения от руки.

Но инок Евфимий не мог удовлетвориться и в эти последние годы своей жизни, в годы старости, лишь подведением итогов своей переводческой деятельности. Церковная жизнь Москвы на пороге нового века выдвинула новые искушения и новые опасности. В лице Григория Скибинского и Петра Артемьева в Москве появились уже не просто «латиномудрствующие» по одному из важных вопросов догматики и литургики, не просто сторонники «латинского учения», но живые католики русского происхождения, живые представители латинства, как исповедения. Старец Евфимий был призван к борьбе с этим новым и еще более, чем ранее, опасным явлением. Он был советником патриарха Адриана по делу и того и другого «еретика», он писал опровержения на их тезисы и «тетради», и он имел прямое влияние на самое направление дела, закончившегося для умного и эластичного Скибинского более или менее благополучно, но для более страстного и упорного Артемьева увенчанное заточением в подземную тюрьму и смертью в Соловках[2]). Если в развитии «латиномудрия» в семидесятых и восьмидесятых годах усматривал Евфимий прямую интригу Рима и особенно иезуитов, то теперь в этих двух случаях он видел прямое проявление наступления Рима на правоверную Москву и не жалел слов и аргументов для решительного ограждения московского православия от грозящей ему серьезной католи-

---

[1]) Горский-Невоструев, II/3, 496—529, ном. 310; Сменцовский, 242—3; Шляпкин, 214—5; Верюжский, Архиепископ Афанасий Холмогорский, его жизнь и труды, СПБ., 1908.

[2]) Материалы по делу Скибинского изданы Соболевским в Чтениях московских, книга 249, 1914/2, по бумагам самого Евфимия; записки Евфимия по делу Артемьева изложены в статье Никольского, М., Русские выходцы из заграничных школ в XVII ст. Петр Артемьев. Православное Обозрение, 1863, март; частью у Сменцовского, 111, 317 и сл., указатель; Шляпкин, по указателю.

ческой опасности. Дьякон Петр Артемьев в своих ответах на обличения Евфимия называл его «гнилой главой и провонялой пашней», считал, что он «уже лет с двадцать и больше, как выжил из ума и псовидне брехчет на восточную Христову церковь, злой сын на природную мать»[1]). Инок Евфимий был, конечно, в пору суда над Артемьевым, уже человеком старым, однако, он полностью владел своими умственными силами и применял их с большой энергией на борьбу с явлениями, которые он считал и вредными, и опасными, и вопиющими с точки зрения его правоверия. Литературные и полемические манеры инока Евфимия были, впрочем, действительно часто весьма резки и грубы, и едва ли не он один из первых стал в полемике по «хлебопоклонной ереси» с Медведевым на путь брани и «псовидных» личных нападок на противников[2]). Впрочем, в жару полемики тогдашние книжники и вообще допускали своеобразные приемы обличений и упреков, и инок Евфимий не был в этом смысле исключением. Он видимо, не чужд был «инквизиционных замашек», как говорил Шляпкин[3]), и конечно фанатизма. И Медведев, и Скибинский, и Артемьев могли почувствовать на себе всю силу этих «замашек» и всю небезопасность литературных и личных нападок Евфимия на раздражавших его противников[4]).

Дело Артемьева, разразившееся в 1698 году, не было еще последним боевым выступлением инока Евфимия. Еще несколько лет спустя он литературно формулировал свои воззрения по вопросу о преимуществах греческого учения перед латинским. Связано было это с конкретным вопросом, еще во времена Симеона Полоцкого занимавшим Евфимия, именно с вопросом о значении Библии в переводе семидесяти толковников. В «Остне» имеются прямые упреки Полоцкому за постоянное обращение именно к Вульгате, а не к славянскому или греческому тексту Священного писания[5]). С другой стороны еще в своем «Рассуждении» «Учиться ли нам полезнее» и т. д. Евфимий настоятельно доказывал превосходство текста семидесяти перед еврейским, особенно латинским и другими[6]). Теперь в 1703 году Евфимий специально

---

[1]) Шляпкин, 220.

[2]) Ср. Прозоровский, 253, 257, 430—1.

[3]) Шляпкин, 231; Сменцовский, 398 пр.; Пыпин, ИРЛ., II, 417; Каптерев (Отчет о 42 Уваровской премии, 95) напрасно смягчает это положение.

[4]) Мы не входим в подробности по этим делам, о них подробнее идет речь в иной нашей работе.

[5]) Остен, 130—1, 71; Сменцовский, 395 прим. 3; Татарский, 178.

[6]) Сменцовский, прил. XVII и сл.

занялся этим самым вопросом и написал специальный трактат — «Книгу на оглаголующия священную Библию преведенную богомудрыми мужи», «Обличение на гаждатели Священного писания Библии» и т. д.[1]) Трактат этот касался весьма важной научной и церковно-практической проблемы, ибо она должна была быть всегда принимаема во внимание при редактировании текста священного Писания на любом языке. Сравнительное значение греческого, еврейского и латинского текстов Библии должно было выясняться каждый раз, как устанавливалось то или иное чтение соответственных библейских книг и на церковно-славянском или русском языке. Лично инок Евфимий имел случай соприкоснуться непосредственно с этим кругом вопросов еще в семидесятые годы XVII века, когда принимал участие в комиссии Епифания Славинецкого по переводу Библии. Тогда было признано, конечно, первенство греческого текста семидесяти толковников, как равно он же был руководящим и при дальнейшей работе Евфимия по правке апостольских посланий и Деяний[2]). И теперь, тридцать лет спустя, инок Евфимий поддерживал всеми святоотеческими авторитетами и учеными аргументами первенствующее значение этого перевода семидесяти толковников. Но эту чисто ученую часть своего трактата он заострил и полемически против сторонников латинского «мудрования» и в этом вопросе и против приверженцев латино-польских книг и воззрений. Самая наличность в московской среде представителей подобных взглядов побуждала Евфимия ополчиться против скептиков относительно работы семидесяти и подвергнуть критике латинскую Библию «латинского учителя Иеронима». Непосредственным поводом к написанию записки была деятельность украинского выученика архимандрита Гавриила Домецкого в Новгороде по устроению там при митрополите Иове средоточия «латинского» учения. Московские правоверы, видимо, встревожились этим обстоятельством и приняли меры к убеждению митрополита в необходимости пресечь начинания киевского богослова. Записка Евфимия и была предста-

---

[1]) Горский-Невоструев, II/3, 407 и сл., ном. 286, 444, здесь доказательство, что автор — Евфимий, а не Лихуды или Славинецкий, как думал Евгений Болховитинов и др.; ср. аргументацию у Сменцовского, 398 прим. 1, 94 пр. 1, 334 и сл.; Викторов, Описи рукописных собраний, 240, ном. 67.

[2]) Ср. Соловьев, История России, III (12), 771; Сменцовский, 392—394, отчасти по записи самого Евфимия; ср. и Соболевский, Переводная литература, 290—1; ср. *Опись*, 53 — Евангелие и Деяния — «по полям приписывано Евфимиевою же рукою».

влена Иову в числе иных писаний по вопросу о греческом или латинском учении[1]).

После справки об истории осуществления перевода семидесяти толковников Евфимий дает здесь перевод предисловия к латинской Библии блаженного Иеронима и затем резко критикует его скептическую оценку греческого текста и рекомендацию обращаться прежде всего к еврейскому тексту, искать разъяснения «у жидов богоубийц». Инок Евфимий подробно рассматривает длинный ряд отступлений латинской Библии от греческой, как погрешности Вульгаты, и объясняет их восхождением к «растленным книгам» еврейским. Попутно Евфимий переходит и к критике особенностей латинского вероучения (Filioque, напр., признание апостольского символа веры и т. п.)[2]). В этой обстоятельной и насыщенной и деловыми сопоставлениями и соображениями записке инок Евфимий едва ли уже не в последний раз отобразил свое решительное отталкивание от латинства и латино-польской науки. И теперь в обострении полемического напора он повторял свое неприятие всего, идущего с латинского запада. Интересно, в частности, и его отношение к самому блаженному Иерониму, которого он называет лишь «латинским учителем», не блаженным и тем более не святым. Западные отцы церкви, признаваемые и восточной церковью за правоверных учителей веры, не пользуются вообще его признанием, и еще в полемике против Полоцкого Евфимий негодовал против предпочитательного цитирования Симеоном западных отцов перед отцами восточными[3]). В полемике против Медведева он, например, весьма скептически относился и к святому Амвросию Медиоланскому, ему он не отказывал в наименовании «святой», но отрицал возможность обращаться к его писаниям и «того учения слушати», ибо это — «учитель западные церкви», к тому же его книги «суть растленны от латиников», во многом же он сам «противно толиким св. духоносным отцем учил и мыслил[4]). С еще большим отрицанием относился он к блаженному Августину и блаженному Иерониму Стридонскому, —

[1]) Ср. Сменцовский, 334 и сл.; о Домецком в Новгороде см. ЖМНПр., 1875, сент.; Знаменский, Сильвестр, митр. киевский и казанский, Православное Обозрение, 1878, апр. 577 и сл.; он же, Духовные школы в России до реформы 1808 г., 27 и сл.

[2]) Текст полностью не издан, изложение его у Сменцовского, от 398 до 407.

[3]) Остен, 132; Каптерев, О греко-слав. школах, 632—3.

[4]) Прозоровский, Медведев, 442, 263; Остен, 50 и сл., 52, 53; но ср. об отношении к блаж. Амвросию восточной (и русской) церкви А. Пономарев, Православная Богословская Энциклопедия, I, СПБ., 1901, 586—8.

их он просто именовал однажды злыми еретиками[1]). Не исключена возможность допускать, что когда в 1689 г. первый том Четьих Миней Димитрия Ростовского был представлен патриарху Иоакиму, именно Евфимий подсказал патриарху неодобрительное замечание, что у Димитрия Иероним назван «учителем православным»[2]). Западная церковь даже в лице своих учителей задолго до разделения церквей в глазах Евфимия была неправоверной и к ее опыту и авторитету и в эту пору развития христианского учения было — с его точки зрения — обращаться ошибочно, опасно и осудительно. Так последовательно и настоятельно проявлял Евфимий основное свое убеждение в предпочтительности и единственной правильности и полезности для «российского народа», для русского православия и церкви «греческого учения», греческой церковной и богословской традиции.

При всем том было бы невполне основательным считать Евфимия находившимся в полной изоляции и отчуждении от движения богословской мысли и литературы запада, того самого латинского и польско-латинского мира, который он всячески и всегда осуждал, ненавидел, бранил и считал главным источником всех зол в духовной жизни Москвы и русского православного света. Прекрасный знаток восточной святоотеческой литературы и традиции, инок Евфимий обращался, однако, нераз и к пособиям западнохристианской ориентации и пользовался материалами и данными из книг, или принадлежавших прямо католическим писателям или имевшим явную печать западной схоластической науки, хотя и писанных православными авторами. Тот факт, что в библиотеке Евфимия были пособия и польские и западно-русские, еще не доказывает, конечно, что он «не чуждался» этих книг[3]) они ему были нужны для справок и работы. Существеннее то, что в основу некоторых его работ были положены украинские пособия, и это при его прямолинейном и темпераментном обычном осуждении этого источника науки и богословия. Так Евфимий пользовался, как мы уже знаем, при составлении «Воумления» требником Петра Могилы (изд. 1646 г.) и виленским служебником

---

[1]) Сменцовский, 398 прим. 1, и в «Остне» оба эти блаженные цитируются с осторожностью, что подметил в свое время Г. Домецкий и что поддержал Дамаскин, не решаясь полностью признать Августина и Иеронима за правоверных учителей церкви. Яхонтов, Дамаскин, 59—60. В православных месяцесловах Августин вообще не отмечен. *Православная Богосл. Энциклопедия*, I, 110—111.

[2]) Шляпкин, Св. Димитрий, 192—3, 238—9.

[3]) Слова Харламповича, Малор. влияние, 436; см. *Опись* книг, 50 и сл.

1617 года, а свою «Науку о седми таинствах» составил главным образом по книге Иннокентия Гизеля «Мир с Богом» (1669)[1]). Если даже датировать эти оба случая более ранней эпохой деятельности Евфимия, м. б. еще серединой семидесятых годов XVII века, то и тогда сам по себе факт остается любопытным, ибо, ведь, одновременно Евфимий со всею жестокостью критикует Симеона Полоцкого, именно как представителя этого западно-русского, латино-польского культурного духа. А позднее в «Опровержении» «латиномудрия» Медведева Евфимий уже отрекался от книги «Мир с Богом» — она «вся преведена с латинских книг», писал теперь он[2]). И в «Щите веры» уже осуждался «Мир с Богом» и самый требник Петра Могилы — рядом с другими книгами Могилы, Гизеля, Голятовского, Барановича. В это время, как мы знаем, Евфимий формулировал в «Воумлении» еще под влиянием требника Петра Могилы воззрение на проблему Пресуществления. Но оттолкнувшись от этого влияния в этом важном вопросе, он с тем большей силою стал обличать неправоту и «растленность» всей этой украинской науки, к которой ранее сам обращался, как к полезному пособию.

Заметим, что с украинской и белорусской книжной средою инок Евфимий был знаком не только по книгам и писаниям, но и непосредственно, лично. В 1656 году он вместе с иными старцами был послан патриархом Никоном в Киев и в иные города на Украине, повидимому по делам Печатного Двора, скорее всего по надобностям московской типографии[3]). Хотя с этой поездкой начинавшего еще тогда деятельность справщика иеродиакона было связано какое то неприятное дело о нарушении им в Конотопе правил нравственности и монашеских обетов[4]), тем не менее факт пребывания Евфимия на Украине остается фактом и естественно понимать его и в смысле прямого наблюдения им здешних книж-

---

[1]) Горский-Невоструев, II/3, 445—461; Харлампович, 436.

[2]) Прозоровский, 448, 439; в 1673 г. эта книга вместе с многими иными (и Требник Могилы) были не разрешены к продаже в Москве (Харлампович, 447, 443—4) хотя в 1669 г. патриарх Иоасаф (по наущению якобы Симеона Полоцкого) рекомендовал книгу всем, чтобы «от нея закону Господнюю и угодному житию и спасению своему поучалися». А в 1690 г. эта книга признана уже одной из многих украинских книг, «имеющих единоумие с папою и с римским костелом». Харлампович, Влияние, 255, 441, 405—6, 448.

[3]) Харлампович, Влияние, 266 и прим. 2.

[4]) См. Харлампович, Влияние, 455—456, тут вслед за Николаевским (Хр. Чт., 1891, 7—8, 158—9, стр. 2) этот конотопский Евфимий отожествляется с нашим Евфимием, этого не принимает Брайловский.

ных и ученых и школьных отношений. С украинскими монахами и иными пришельцами Евфимий встречался, конечно, и в самой Москве, куда они приезжали во второй половине века весьма часто и кое-кто из них останавливался как раз в монастыре Евфимия-Чудовом для испытания в правоверии или по другим соображениям[1]). Но эти книжные, научные и личные влияния, как бы они ограничены ни были, Евфимий в восьмидесятых годах совершенно преодолел и замкнулся в своей «греческой» богословской традиции.

Иначе обстояло дело, однако, в отношении собственно латинской католической богословской науки и традиции. Евфимий совершенно обойтись без нее не мог и постоянно обращался к ней, хотя и с сугубой осторожностью и с ее осуждением в общем вероисповедном и религиозно-культурном смысле. Инок Евфимий несомненно знал латинский язык. Степень его познаний в этой области не поддается установлению, но он, конечно, разбирался и в тексте Вульгаты и в латинских богослужебных, богословских и церковно-исторических книгах[2]). В его работах по переводу тех или иных текстов не раз делаются ссылки и сопоставления и с латинскими изданиями как Священного Писания[3]), так и иных книг, напр. писаний св. Афанасия Александрийского или Кирилла Иерусалимского[4]). В последних двух случаях Евфимий прямо оговаривает (т. е. и знает их) неправильности в латинских изданиях творений как этих отцов, так и Василия Великого и Епифания Кипрского (изданных «в Лютеции» или «в Парисе»). При переводе «Зачинаний» апостольских был также использован и латинский их перевод[5]). Евфимий знает, что «во всех латинских книгах, и в полских без ереси не есть и без противности нашей церкви не обретается, инде явленно, а инде утаено и коварно», однако, считает, видимо, необходимым учитывать при работе и эти издания. Так к латинскому переводу Жака Билли (Jacobus Billius, Billy, изд. второй половины XVI в.) обращается он при переводе слов Григория Богослова[6]), при переводе бесед св. Иоанна

---

[1]) Николаевский, Московский печатный двор, Христианское Чтение, 1891, 7—8, 157; Харлампович, Малор. влияние, 378 прим. 4.

[2]) В библиотеке его был Лексикон Кнапия польско-латино-греческий, *Опись*, 52.

[3]) Горский-Невоструев, II/2, 12; в библиотеке Евфимия была Вульгата, *Опись*, 51.

[4]) Горский-Невоструев, II/2, 44, 67, 64.

[5]) Соболевский, Переводная литература, 306.

[6]) Горский-Невоструев, II/2, 108.

Златоуста (Андриатис) он подбирает в известных случаях и латинские слова для установления правильного чтения, и т. д.[1]) Эти примеры, которые можно было бы, вероятно, еще умножить при просмотре всех бумаг Евфимия, ясно говорят, что он не мог оставить без внимания латинский ученый опыт переводов и толкований и Св. Писания и святоотеческих творений. В рабочем его кабинете, в его библиотеке был значительный подбор греко-латинских изданий св. отцов рядом с собственно греческими текстами[2]). Отметим, что при участии Евфимия был в свое время сделан перевод латинской мессы[3]).

Католическая литература давала Евфимию в руки и ценные пособия в области истории церкви. В его библиотеке видим и «Латинскую хронологию сиречь летописец» и «Летописец Барониев на 1200 лет»[4]). Труд Барония был, можно сказать, справочным изданием для Евфимия. Он не составлял в этом исключении, ибо «Анналы» Барония в польской переделке Скарги или в латинском оригинале, а равно и в переводах с польского или латинского, были хорошо известны в Москве уже от середины XVII века, имелись в разных библиотеках, цитировались и переводились[5]). Вспомним, что позднее эти «Annales ecclesiastici» штудировал царевич Алексей Петрович[6]), а в 1719 году перевод с польской переделки был и напечатан[7]). Но интересно видеть Барония в руках лютого противника латинской традиции Евфимия, который обращается к нему и для подтверждения правильности своей высокой оценки перевода семидесяти толковников (рядом с авторитетом отцов и учителей церкви восточной и западной)[8]) и для испытания церковно-исторических познаний и убе-

[1]) Та же, 119.

[2]) Орлов, А. С. Библиотека Московской Синодальной Типографии. Сборники, I/1, Москва, 1896, XV—XVII.

[3]) Горский-Невоструев, II/3, 459—460; Соболевский, Перев. литература, 216.

[4]) *Опись* библиотеки, 51.

[5]) См. у Шляпкина, по указателю; Соболевский, Перев. литер., 45, 83—86; Викторов, Описи, 31, 94; Горский-Невоструев, II/3, 383; Белокуров, Суханов, I, 174, XXXIV; ср. цитату у чудовского инока Дамаскина, Яхонтов, Дамаскин, 43; Никольский, Описание рукописей, хранящихся в Архиве св. прав. Синода, II/1, СПБ., 1905, 219, 471—2 (начало XVIII в.).

[6]) Устрялов, История царствования Петра Великого, VI, СПБ., 1859, 36—7, 324—6; А. В. Петров, Царевич Алексей Петрович в его выписках из Барония, Историко-литературный сборник Вс. И. Срезневскому, Л., 1924, 401 и сл.

[7]) Пекарский, Наука и литература в России при Петре Великом, I, 327—8, II, 1862, 446—7, ном. 405.

[8]) Сменцовский, 400 и 401.

ждений Скибинского: по истории «безчестного и шкаредного» и т. д. «папежев жития» «да изъявится... от достоверных списателей, от ихже латинского летописателя Барония и Нектария», патриарха иерусалимского[1]). Из Барония берет Евфимий материал и для речи о достоинствах и недостатках священников[2]). На него он прямо ссылается в своих заметках о иконописании, подчеркивая, «како и латинник наказует благоговейно иконы писати, а не откровенными голенми и локотми»[3]). Видимо, Евфимий очень высоко ценил авторитет кардинала Барония и доверял его объективности[4]). Правда, как известно, Бароний и для раскольников-старообрядцев в конце XVII и в начале XVIII вв. был одним из основных авторитетов по церковной истории. Конечно, на Руси отбрасывались те части Анналов Барония, которые касались христианизации Руси, изложенной, как известно, в смысле связи ее с Римом.

И еще одну черту в образе инока Евфимия нужно отметить. Его нередко называют «сухим педантом»[5]). Эта характеристика едва ли правильна. Буквализм в переводах, верность греческому тексту до насилия над русской речью еще не достаточны для того, ибо кое-что здесь нужно отнести и за счет самых литературных способностей переводчика и взглядов его на перевод, как таковой. Евфимий при этом ведь обладал весьма живым темпераментом и горячностью в выражении своих мнений, что трудно совмещается с педантизмом и сухостью. Он не отличался большой эластичностью мысли и связан был ограниченным в общем кругом своих основных идей, но вместе с тем инок Евфимий не был совершенно чужд современному духу жизни и окружающего его культурного и литературного движения. Любопытно, что Евфимий как то собственноручно переписал текст «курантов» о польских делах — о смерти Яна Казимира, приезде в Краков Яна Собесского и т. д.[6])

Это обнаруживается еще более в том, что и он, суровый обличитель польско-латинских культурных новшеств и украинских культурных замашек и уклонов, и сам поддавался кое в чем этим новшествам. И инок Евфимий писал вирши, которые ведь пришли в Москву с Украины и были достоянием более всего западников

---

[1]) Сочинения Скибинского, 11.
[2]) Горский-Невоструев, II/3, 451; ср. Остен, 52.
[3]) Горский-Невоструев, II/2, 604, л. 183.
[4]) Горский-Невоструев, II/3, 806 — справка из Барония, 813.
[5]) Шляпкин, 231; Сменцовский, 398 пр.
[6]) Соболевский, Переводная литература, 242—3.

в московской среде. Они появились тут в самом начале XVII века, но вошли в более широкое обращение к середине этого столетия. Симеон Полоцкий и его последователи особенно насаждали этот вид литературы на Москве[1]). Инок Евфимий не конкурировал с ними в писании «краесогласных» творений и едва ли не сохранял плоды своего виршетворчества для себя самого. Но все же и он оставил некоторое количество стихотворных текстов в духе, так характерном для эпохи перехода московской литературной традиции под западным влиянием на новые колеи культурного развития. Образцом виршей Евфимия могут быть хотя бы его Стихи» на звезду великую, явльшуюся рп҃д году декабря против еі-го числа».

«Комита, егда в небе видена бывает,
Ни кое благо быти на земли являет» и т. д.[2])

Припомним, что Евфимий в виршах воспевал когда то Ртищевский Андреевский монастырь под Москвою[3]), а закончив перевод творений Симеона Солунского, он в стихах и с усвоенным в Москве только в его время актростихом («краестишием») написал «молитву или закончение трудившегося в деле сем»:

Едине щедре, блаже, милости твоея
  Уссопом очисти мя от злобы моея.
Фимиам яко вонный приим труждение
  Упостасная мудрость, подаждь прощение.
Милостив убо еси и благоутробен,
  Иисусе твоему отцу всем подобен,
Очесом моим даруй слезы со стенанием,
  Сердца сокрушение и со смирением.
    Акростих: Еуфумиос (греческими буквами)[4]).

---

[1]) Попов, Н., К вопросу о первоначальном появлении вирш в северно-русской письменности, Известия отделения русского языка и словесности Академии Наук, XXII, 1917; новейший сборник образцов и суждений об этом явлении — *Вирши*. Силлабическая поэзия XVII—XVIII веков, ред. П. Беркова, Ленинград, 1935; ср. и Дм. Чижевський, Український літературний барок, I, Прага, 1941; ср. И. П. Еремин, Силлабическая поэзия, История русской литературы (изд. Академии наук СССР), II/2, М.-Л., 1948, 342 и сл.

[2]) Горский-Невоструев, II/2, 596.

[3]) Козловский, Ртищев, 20, 123.

[4]) Напечатано Горский-Невоструев, II/2, 493; Родосский, Описание 432 рукописей, 30, ном. 24; Соболевский, Палеография 108; Карский, Палеография, 248; Сперанский, М. Н., Тайнопись в югославянских и русских памятниках письма, Ленинград, 1929, Энциклопедия славянской филологии, 4/3, 131.

Обращаясь порою к стиху для выражения своих размышлений и переживаний, инок Евфимий оставался, однако, всегда и более всего трудолюбивым ученым и вместе с тем темпераментным полемистом и обличителем. Иной раз при характеристике Евфимия нарочито подчеркивается отсутствие у него настоящей школы и выучки, да и он сам, как мы знаем, признает, что он «не наказан», т. е. не прошел настоящего курса наук. Это не дает, однако, оснований для пренебрежительной оценки его учености. Она имела обычный для старой Москвы характер начетчества, т. е. большой начитанности в области религиозной и богословской литературы. Инок Евфимий отлично знаком был со святоотеческой традицией и с писаниями новых греко-восточных богословов, он обладал достаточными знаниями в области языков, он был знаком с церковно-исторической литературой востока и отчасти запада (хотя бы в лице Барония) и был в курсе полемики восточных писателей против Рима и протестантов. Ему была, конечно, совершенно чужда и по своему духу и по своей системе и, может быть, по материалу схоластическая наука латинская и польско-украинско-белорусская. От нее он просто отталкивался, как от зараженной духом «растления» и неправоверия, в особенности в эпоху своей близости с Лихудами и борьбы с Медведевым и др. В этом смысле он был весьма односторонним и во всем следовал наставлениям и призывам иерусалимского патриарха Досифея, который из Константинополя, Адрианополя, Бухареста слал в Москву призывы остерегаться латинства во всех проявлениях, латинской, т. е. схоластической школы и литературы. Верный ученик Епифания Славинецкого и блюститель его заветов относительно «греческого учения», инок Евфимий был лишен, однако, той мудрости Епифания, которая позволяла ему согласовать и примирять с этой «греческой» идеологией широту понимания культурной проблемы в целом. Евфимий устремил все свои усилия в одном направлении и здесь его полемический и боевой темперамент мешал ему извлекать и из схоластической науки и системы то, что совмещалось с его святоотеческими и греческими традициями и могло послужить для лучшего их выявления и истолкования. Ученый и начитанный богослов, инок Евфимий был в то же время фанатиком известной идеи и в этом отношении ему, действительно не были чужды «инквизиционные замашки», как это проявилось и в полемике и литературной расправе с Медведевым, и в обличениях Скибинского, Артемьева и др.

А основной его идеей, тем, «о чем болело сердце Евфимия и о чем так горячо заботился он всю свою жизнь»[1]), было сохранение на Москве старого правоверия на основе святоотеческой традиции и греческой православной культуры нового времени и всемерное охранение Москвы от тлетворного — по его взглядам — воздействия запада в форме протестантизма или же — и этого он боялся более всего — латинства, которое «наступало» на Москву и в своем прямом римском воплощении (иезуиты) и в своей латино-польской и польско-украинско-белорусской обработке. Инок Евфимий поднял охранный щит против этого наступления, он вооружился «остнами» для нанесения врагу ударов и отражения его напора, он трудился по созданию подбора литературных средств для положительного раскрытия сущности правоверия, он неустанно выступал против всех русских представителей этого «латиномудрия», и, однако, это была напрасная борьба. Все усилия инока Евфимия были осуждены на неуспех, ибо он хотел удержать на старых путях московскую и русскую вообще культуру, в то время, как ходом событий и отношений она переходила уже совсем на новую колею, именно на колею, проложенную схоластической школой Украины, на колею, на которую и повели затем московскую культурную жизнь многочисленные выходцы из Украины, носители этого ненавистного Евфимию польско-латинского или латино-украинского духа.

Мы почти ничего не знаем о последних годах жизни инока Евфимия. Для нас остается совершенно закрытым его отношение к Петру Великому и к осуществлявшейся им уже на пороге XVII и XVIII веков европеизации жизни и государственного уклада. Если поучение на день святого Алексия в 1687 году для патриарха Иоакима писал действительно Евфимий, то здесь он выразил достаточно ярко свое отталкивание от нравов Немецкой Слободы, которые, как «европейские», стали усваиваться и московской средой, — тут и обличение против пьянства и «ренского вина», тут и «вредный и скаредный табак», «пипки табацкие», от которых, как и от «злогагольства люторских, кальвинских и прочих еретиков» люди «объюродеша», стали вольнодумными и уверенными в своем праве наводить свои порядки и в «чинах церковных и гражданских»[2]). Инок Евфимий был в этом случае, конечно, единомысленным как с патриархом Иоакимом, который в своем известном за-

[1]) Слова Л. Н. Майкова, Очерки, 55—56.
[2]) Горский-Невоструев, II/3, 258—9.

вещании так остерегал правоверную Москву от засилия иноземцев в культурной, военной и политической жизни, так и с патриархом Адрианом, столь же резко отталкивавшимся от «нововводных чужестранных обычаев» и призывавшим всех верных православных бороться и против брадобрития[1]), и против «злосмрадного табакопийства», и рядом с призывом к непосещению кабаков выступавшим даже против «аптек», ибо де они — «домы суть губительны от Бога»[2]).

Евфимий должен был переживать этот процесс «европеизации» с большим огорчением и раздражением, ибо он означал конец старой правоверной традиционной Москвы. Смерть последнего патриарха Адриана и поставление в звании местоблюстителя патриаршего престола украинца Стефана Яворского, иезуитского выученика, могло еще более потрясти старого недруга этого типа людей. И в тоже время в славяно-греко-латинской Академии, начатой братьями Лихудами в греческом духе, с 1700 года водворился тоже иезуитский выученик в роли префекта, а потом ректора, при чем этот Палладий Роговский изменил тогда же, правда, кажется по воле самого царя, учение в этой Академии в учение «латинское», так что даже в самом обозначении Академии выпало было указание на греческую традицию. Инок Евфимий не дожил, правда, до полного превращения этого училища, создание которого в 1685 году он так приветствовал, в школу украинского типа, т. е. в школу собственно схоластическую с внесением в ее программу всех тех особенностей постановки наук, которые так раздражали и возмущали его в Киевской Академии и иных украинско-белорусских школах. Евфимий находил лишь резкие слова осуждения и негодования по адресу Фомы Аквината, на учении которого была построена богословская наука латинская и украинская. В обличениях Скибинского он называет его «лютейшим ересеучителем»[3]), а ранее в своем «Рассуждении» о преимуществах греческого учения он назвал его даже прямо «иезуитом»[4]), это учителя католической церкви XIII века, едва не за

---

[1]) Тут указывается, между прочим, что «у латин иезуити, доминикани, бернадини и иниии недовлящеся лишением брады токмо, но к сему и усы стригут и видити подобно пификом, сиречь обезяном» (87, параграф 15).

[2]) Есипов, Г., Раскольничьи дела XVIII ст., II, СПБ., 1863, прил. 61—72, 76, особ. 76—78 (1), 82 (12), 87 (15), 90 (16), обширное послание, приписываемое Адриану.

[3]) Сочинения Скибинского, 9.

[4]) Сменцовский, приложения, XXII. Не знаем, в каком смысле цитируется Фома Аквинат в приписываемом Евфимию «Изъяснении показательном» о Пресуществлении. Шляпкин, 216, прим. 4.

триста лет до Игнатия Лойолы! И вот теперь, теологическая система этого «врага церкве святыя восточныя» оказывается основой богословского обучения в сердце Москвы, в ее Академии, долженствовавшей создать новую генерацию православных русских иереев и учителей веры!

Увы, сами братья Лихуды, для Евфимия столь правоверные и авторитетные учители, ввели в Москве начатки премудрости Фомы Аквината. В латинском курсе психологии Иоанникия Лихуда 1689 года, правда, не читанном, повидимому, в греко-славянской академии, а предназначенном для иных целей, дано толкование учения Аристотеля о душе по Фоме Аквинскому, который при этом именуется «magister angelicus» и цитируется с большой похвалой[1]). Уже самое то, что курсы Лихуда писались по латыни, могло волновать инока Евфимия, а тут еще одобрение «ересиарха» Фомы Аквината! А он не мог не знать курсов Лихудов и их связи с западной наукой, с Аристотелем и т. п.[2]) Но Евфимий не дожил до того времени, когда уже в самой Академии начали преподавать пришлые украинские богословы по Аквинату. В своем курсе богословия, читанном в 1706—1710 годах в Москве, Феофилакт Лопатинский не только постоянно цитировал Вульгату, но в основу клал систему Аквината, ссылаясь нераз на него и подчеркивая, что у него «при тени пороков и грехов яснее сияет свет добродетелей и благодати»[3]). Так на московскую почву перенесена была полностью киевская школьная традиция, где учение Аквината в конце XVII и в XVIII веках было широко применяемо в курсе богословия Стефана Яворского и многих иных профессоров[4]). Москва не сохранила своей самобытности в этой области и волна схоластического богословия и «латинского учения» достигла и ее, как ни яростно и настойчиво боролся против

---

[1]) Смирнов, История московской славяно-греко-латинской Академии, Москва, 1855, 60; Знаменский, Духовные школы в России до реформы 1808 г., 32 и сл.; Образцов, ЖМНПр., 1867, IX.

[2]) Курс риторики Софрония Лихуда в славянском тексте он собственноручно переписывал. Соболевский, Переводная литература, 371—2.

[3]) Смирнов, История моск. Академии, 136, 142, 143, 152; ср. указание Фокеродта 1737 года о преподавании в Москве Лопатинским и другими богословия по католической системе с использованием книг Васкеца, Суареца, Эскебора, Санхеца, Авиедо и др. «темных схоластиков» запада. Herrmann, Zeitgenössische Berichte zur Geschichte Rußlands, I, Leipzig 1872, 16.

[4]) Харлампович, Борьба влияний, XXVII, 68; ср. М. Ястребов,, Высокопреосвященный Иннокентий (Борисов), как профессор богословия киевской духовной Академии, Труды Киевской Дух. Академии, 1900, т. III, кн. 12, 546 и сл.

этого доступным ему силами слова, письма и влияния чудовский иеромонах Евфимий, и далеко не он один[1]).

Инок Евфимий успел увидеть всю тщетность всей своей долголетней и упорной деятельности. Умер наш инок 28 апреля 1705 года[2]). Уже 8 июня из его кельи в Чудовом монастыре перенесены были все его книги и бумаги в Патриаршую ризницу и здесь разобраны и описаны согласно его предсмертной воле, имевшей ввиду предоставление его рукописей для чтения в библиотеке и будущее их возможное издание[3]).

Мы не знаем, почему Евфимий оставался вплоть до старости и смерти скромным иеромонахом («простяком») и не сделал никакой «карьеры» хотя бы в монастырском смысле. Близость к патриархам и важные услуги церковной власти в годы разгара «сикилийского огня» и ранее и позже открывали, казалось бы, для него известные возможности стать руководителем той или иной обители. По словам чудовского же монаха иеродиакона Дамаскина Евфимию еще во времена Алексея Михайловича и патриарха Никона дважды предлагалось («понуждаху прияти» его) принять архиерейский сан, но Евфимий якобы «умоли их благочестивыя величества» «да оставят его в просто-монашеском сословии пребывати»[4]). «По благословению Святейших патриархов» он «пожалован был государским жалованием от выходов»[5]). Он всецело сосредоточился на литературной работе и с нею связал все свое время и всю свою энергию. Его записка о переводе 70-ти толковников была, вероятно, его лебединой песней. Не знаем, успел ли он узнать о том ответе на этот трактат, который был написан одним из украинцев-«латиномудров» юрьевским архимандритом Гаврилом Домецким по поручению новгородского митрополита Иова. Тут он мог бы прочитать и личные упреки в «недозрелости» или в «неучености» («аще и ученый, но малых,

---

[1]) См., например, указания Посошкова против изучения католических богословов и о предпочтительности изучения святоотеческой традиции непосредственно. Знаменский, Духовные школы в России, 120.

[2]) Николаевский, Моск. Печатный двор, Хр. Чт., 1891, 7—8, 158.

[3]) *Летопись русской литературы и др.*, V, отд. III, 50; Бычков, Описание, I, 356 и сл., на стр. 356, ном. 24, л. 174 — текст завещания Евфимия с указанием его скромных материальных средств и распоряжением о даче их на помин «моей души грешной» по церквам, тюрьмам и богодельням.

[4]) Николаевский, Моск. Печ. Двор, Хр. Чт., 1891, 7—8, 158—160; Яхонтов, Дамаскин, 24. Это может относиться, очевидно, к 1653—1658 годам, когда Никон был активным патриархом, в это время справщик Евфимий мог быть еще молодым человеком. Любимов, Борьба между представителями и т. д. ЖМНПр., 1875, VIII (CXXX), 140.

[5]) Слова завещания, Бычков, Описание, I, 356.

а не высоких наук»), и защиту блаженного Иеронима от выдвинутых Евфимием обвинений, которые оказываются у него общими с обвинениями, выдвинутыми «еретиками арианами и евреями», «а лютры и калвины зело Иеронима и другого Августина не любят и злословят и хулы пишут». Выступая в защиту латинской и польской науки, отнюдь не опасной для просвещенных «в училищах философских и богословских», похваляя заведение Академии «латинской» в Киеве, Домецкий защищает и Иеронима и Августина от упреков, что «церковь наша православная никогда не дерзала не токмо ереси, ниже схизмы причитати» им, а неизвестность, т. е. слабая известность их в России не кажется ему препятствием для признания их, ибо «мало ли чего в России дотуд не бывало? Какие у нас дотуду книги бывали?» и т. д[1].)

Домецкий и еще другой раз выступил против Евфимия, в 1704 году, написав в 105 пунктах возражения или замечания на «Остен». И тут были и личные выпады против чудовского инока, и критика его воззрений по существу. Старца Евфимия решительно защищал в обширном ответе на этот трактат иеродиакон Чудова монастыря Дамаскин, собрат Евфимия по обители, конечно, отлично знавший нашего инока и разделявший его воззрения и на «латиномудрие» и на киевских ученых и на самые волновавшие Москву проблемы[2]). Книгу свою он написал еще при жизни Евфимия в 1704 году, но новгородскому митрополиту, для которого писал свои замечания и Домецкий, Дамаскин представил свой труд уже летом 1705 года[3]), когда Евфимий был в могиле.

Но, увы, и эта посмертная и весьма обстоятельная защита уже ничего не могла изменить в положении дела[4]). Общие воззрения и Евфимия и Дамаскина теряли реальную почву на Москве[5]), люди нового духа и новой культурной ориентации выступали в роли руководителей и церковной московской жизни, и русского богословия, и русской духовной школы, и русской литературной речи, освобождавшейся от тесной связи своей с «эллин-

---

[1]) Издано у Сменцовского, прил. XXVII—X, 408—9.

[2]) Ср. Соболевский, Переводная литература, 337.

[3]) Яхонтов, Дамаскин, 19, 15 и сл.; Яхонтов подробно изложил в своей работе эту полемику между Домецким и Дамаскиным.

[4]) Дамаскин между прочим писал, что, «злословя Евфимия» за его «Остен», Домецкий порицал уже не его лично, а «собранное им учение святых отцов». Яхонтов, 91.

[5]) Ср. о защите греческого учения еще в книгах Федора Поликарпова 1701 и сл. гг. Брайловский, Ф. Поликарпов-Орлов, директор Московской типографии, ЖМНПр., 1894, ноябрь, том CCXCVI, 60 и сл., 89—91.

скими» образцами и правилами[1]). За успехом в Москве схоластической науки киевского типа следовало потом господство протестантского мировоззрения в области церковного устроения и церковной организации. «Греческое» учение отошло в область преданий и сам инок Евфимий оказался одним из последних верных рыцарей старомосковской традиции, сметённой с исторического пути, с исторической сцены вихрем новых идей, новых интересов и потребностей, усилиями новых людей. Среди них был и сам царь Петр, под руками которого московское царство перерождалось в Российскую империю, а империя эта становилась великой европейской державой, европейской и политически, и культурно.

[1]) Ср. Виноградов, Очерки, 7—17, особ. 14—16, 36, 75—76.

Bělinskij a česká literatura.

Doposud nemáme podrobnější studie, která by se zabývala otázkou vztahu V. G. Bělinského k Čechám a k české literatuře. A přece není pochybností, že veliký zakladatel ruské kritiky nepřešel bez užitku ani kolem obzorů našeho písemnictví.

Na velikosti Bělinského si můžeme měřit vyspělost a zralost svého vlastního růstu u nás doma. Jak jsme se na něho kdy dívali? Jak jsme chápali jeho význam? Kdy a jak jsme se mu dovedli přiblížit? Vytěžili jsme z jeho díla a z příkladu jeho výjimečné osobnosti všecko, co nám nabízela? Či jsme zůstali až dodnes mnoho dlužni jeho památce?

I. Bělinskij o nás.

Dosud jsme si tuším neuvědomili, že sám Bělinskij měl k nám osobně blízko. Vrstevník pokolení Tylova, Máchova a Erbenova, ponořený s vášnivou láskou do bolestně žhavého vývoje své rodné ruské země a zahleděný do západních dálek světových literatur, mohl ovšem sotva najít tehdy — více než před sto lety — co obzvláště zajímavého na malém českém národě. Nebyl slavistou a učencem z povolání. A náš osud tehdy v letech třicátých a čtyřicátých, v prvním mohutném rozběhu národního obrození před rokem 1848, sotva budil živější pozornost za hranicemi a zvláště v širších kruzích mimo odbornou slavistiku. Víme, jak ještě r. 1844 si stěžoval Havlíček po prvním nadšení z Moskvy na nedostatek ruského zájmu o nás.

Je proto tím záslužnější, že mladý kritik a literát Bělinskij si nás povšiml hned na počátku své veřejné dráhy. Hned mezi jeho prvními, nejranějšími příspěvky do Naděždinova „Těleskopu“ z r. 1833 (čís. 7) čteme jeho překlad rozsáhlé francouzské stati Edgara Quineta (1803—1875) „O Bogemskoj epopeje“ („O české epopeji“). Je to romanticky vzrušený obraz rukopisu Královédvorského a Zelenohorského.

Se vzácným porozuměním a skvělým jazykem básnické ruštiny v něm podal dvaadvacetiletý Bělinskij podle Quineta hutnou charak-

teristiku Hankových podvrhů. Věřil ovšem v jejich pravost — nemohl v té době jinak. Do širokého romantického rámce světového obrození národů, v duchu herderovské filosofie dějin a grimmovsky zanícené lásky k staré lidové poesii je tu promítnut pohled na český dávnověk. Také Slované prý nyní odhalují památky těch věků, kdy se toulali s jeleny a labutěmi po březích Dunaje. Jedna ze slovanských větví, jež se obzvlášť vyznamenávala podnikavostí a láskou k dobrodružstvím, pronikla hlouběji než ostatní do srdce Germanie. Je to Čechie (Bogemija). Vydala se hledat štěstí v cizích zemích. Po cestě zabloudila. Tento národ se svými čarodějkami a kouzelníky, se svými městy mrtvých, se svým živým a zvučným jazykem, se svým dvojsmyslným původem, šťastný, rozradostněný nebem své Prahy, vlnami svého Labe, tento nepočetný národ, oddělený od svých příbuzných kmenů, jeví se nám v dějinách Evropy tvrdou Čechií-Bohémkou uprostřed zástupu vážných germánských plemen, která jej obklopují. Jak upozornil už Naděždin v poznámce k překladu Bělinského, proklouzla také do ruského znění z francouzštiny slovní hříčka, ne-li omyl, jímž spojoval Quinet prý „dvojsmyslný" původ slovanských Čechů s francouzským pojmenováním „Bohémiens", t. j. cikáni.

Odloučenost českého národa od ostatního Slovanstva prý způsobila, že Čechové daleko lépe než ostatní Slované zpracovali všecko, co jim připomínalo jejich slovanský původ. Snažili se alespoň obrazotvorností a zbožnou úctou k minulosti přimknout se k rodným kořenům, od nichž byli násilím odtrženi. Proto prý všecky nejhlubší výzkumy a všecky nejvzácnější soubory slovanských tradic náleží Čechům. K nim se počítá i rukopis Královédvorský, objevený náhodou (před patnácti lety). Vzbudil takové nadšení, jako předtím španělské romance o Cidovi, germánské hrdinské zpěvy nebo Ossian. Lyrické i epické písně rukopisu Královédvorského pocházejí prý vesměs z pohanských časů. Není prý v nich živosti a dvojí kadence skotských balad. Ale jejich klid je klidem pralesů: vždycky se do něho mísí tajná hrůza. „Voda spí, listí dříme, jelen se tiše krade lesem, labuť sklonila šíji pod křídlo. Ale v hlubině doubravy se skrývá nepřítel na vraném koni, s kalenými střelami." Všecky ty staré lyrické písně dýchají nekonečnou vlídností a dobrotou. Téměř všecky se však končí smrtí, smrtí lehkou, předurčenou a nevyhnutelnou, tak jako je smrt zestárlého ptáka schouleného v trávě nebo smrt lístku či větévky, padající bezhlučně v lese. Rozprava se zastavuje podrobněji u charakteristiky jednotlivých epických písní obou podvržených Rukopisů. Vyznačují se prý dravou rychlostí. S rozvichřenými vlasy letí a skáčí, samy nevědouce, kam. Pře-

rývané výkřiky, výzvy do boje, obrazy krajin, lesů a hor a zase míhavé úryvky dějů dávají tušit, že tyto básně vznikaly při pronásledování nepřátel. Podle toho je také jejich veršová a rytmická stavba. Je v nich zobrazen s překvapující živostí dávný způsob slovanského života. Smyšlenka v nich nemá téměř místa. Jejich krása plyne z žhavé skutečnosti, neboť genius Slovanstva se dává s oblibou uchvátit jenom skutečnostní stránkou světa a podrobuje jí ideální stranu dokonce ve fantasii.

Na doklad všeho toho uvádí Bělinskij v ruském překladě tři ukázky z rukopisu Královédvorského: „Kytici", „Jelena" a část skladby o Jaroslavovi a porážce Tatarů pod Hostýnem. Neopomněl podle Quineta připomenout osudy Ruska za tatarského vpádu a zdůraznil, že Čechy se svým králem Václavem spasily tehdy Evropu.

Nezáleží na tom, že tato rozprava o „české epopeji" nebyla původní prací Bělinského, nýbrž jenom překladem z francouzštiny. Pro nás je významné, že mladý Vissarion Grigorjevič si povšiml hned na počátku své činnosti právě českého námětu a že jej uvedl ruskému čtenářstvu. Učinil tak se vším rozletem svého jedinečného slovesného umění, „výtečným jazykem", jak poznamenal už vydavatel jeho díla prof. S. A. Vengerov (srov. „Polnoje sobranije sočiněnij V. G. Bělinskago v 12 tomach", sv. I, Petrohrad 1900, str. 184). My Čechové můžeme být pyšni, že mezi překladateli z české literatury jsme měli hned počátkem třicátých let minulého věku nikoho menšího než Bělinského. Byl to ovšem ještě Bělinskij ze své první vývojové epochy, Bělinskij romantik a překladatel. Ale na Quinetově stati o rukopisech Královédvorském a Zelenohorském jej zaujala nepochybně sympatie k slovanským národům a k jejich lidové poesii, láska, kterou tehdy sám nejednou osvědčil. Pozornosti zasluhuje, jak už tehdy, hned v počátcích své dráhy, uměl si vybrat místa, která potvrzovala slovanský sklon ke skutečnosti, k realismu. Viděl jej i v písních podvržených Rukopisů, na něž se jinak díval ještě romantickým závojem své doby.

Příznivě a s pochvalou přijímal Bělinskij o sedm let později v petrohradských „Otěčestvennych zapiskach" (1840, čís. 5) také sborník I. Boričevského „Pověsti i predanija narodov slavjanskago plemeni" (Petrohrad 1840). Také tam Bělinskij výslovně připomínal mezi lidovou slovesností ostatních slovanských národů básnické tradice a lidové povídky české. Ve zřetelné polemice s mohutnějícím slavjanofilstvím však zdůrazňoval, že Rusové mají povinnost zabývat se především svou vlastní lidovou poesií. Přírodní lidová slovesnost měla prý obzvláštní význam v bojích proti pseudoklasicismu. Představuje dětské

žvatlání, srovnáme-li ji s mužným uměním opravdových básníků, jakými jsou Puškin, Homér, Shakespeare nebo Goethe. Ale přesto přál Bělinskij z celé duše Boričevskému, aby jeho sbírky slovanské lidové poesie měly úspěch — na prospěch vědy i pro estetickou rozkoš čtenářstva.

Že nám Čechům věnoval Bělinskij mezi ostatními slovanskými národy zvláště živý zájem, dosvědčuje také jedna z jeho nejslavnějších kritických statí, rozbor Puškinova ,,Evžena Oněgina". Jak známo, podal Bělinskij ve ,,Vlasteneckých zápiscích" z let 1843—1846 postupně výklad celého díla Puškinova. Koncem r. 1844 přinesly ,,Otěčestvennyje zapiski" (sv. XXXVII, kniha 3) epochální přehodnocení ,,Oněgina". Bělinskij tam vyložil, proč a v čem je tento Puškinův veršovaný román nejčistším výrazem ruské národní povahy. V úvodě pojednal o podstatě národnosti a dovodil, že národnost se nedá nikdy zastřít přijatou vnější formou. ,,Každý se bezděky projeví synem své otčiny a pastorkem ciziny." Platí-li to o jednotlivcích, je to ještě zřejmější u celých národů. Důkazem prý mohou být ta slovanská plemena, jejichž historické osudy byly těsně spjaty s osudy západní Evropy.

A tu Bělinskij výslovně praví: ,,Čechy jsou se všech stran obklopeny teutonským plemenem; vládli v nich po celá staletí Němci; Čechie se rozvíjela zároveň s nimi na půdě katolicismu a předstihla je i slovem, i skutkem náboženské obrody — nu a přece? Čechové jsou dodnes Slovany, dodnes se nestali nejenom Němci, ale ani docela ne Evropany." Těmi ,,Evropany" myslel ovšem Bělinskij v ruském smyslu ,,příslušníky západní Evropy" nebo po slavjanofilsku ,,západníky", jak toto místo z Bělinského přeložil už r. 1899 v Pelclově ,,Kritické knihovně" (sv. XII, str. 14) Karel Kolman. (Nově na ně upozornil Jos. Hostovský v knížce ,,V. G. Bělinskij", Praha 1946, str. 37.)

Pro nás má tento další citát z Bělinského zase mimořádný význam. Prokazuje, že geniální ruský kritik myslel na nás i při úvaze o národním charakteru Puškinova ,,Evžena Oněgina". Uváděl český národ za doklad, jak nelze nikdy ztratit přirozenou národní podstatu. Narážkami na staletou porobu Čech a na dějinný primát husitské reformace projevil přitom překvapující znalost české historie — v moderním pojetí Frant. Palackého. Vidět, že do roku 1844 se důkladně seznámil s naší minulostí a pronikavě doplnil a opravil romantické názory ze svého mladistvého překladu Quinetovy stati. Zbyla mu z ní správná představa, že jsme obklíčeni germánským mořem, ale že jsme přesto zachovali základní slovanskou povahu. Sotva jsme měli tehdy před sto lety

— v Evropě let čtyřicátých 19. věku — mnoho takových přátel rázu Bělinského: přátel, kteří nás nejenom milovali, ale také spravedlivě znali.

A po čtvrté octl se Bělinskij blízko Čechám a Čechům rok před svou smrtí. Doslova blízko. V květnu 1847 zajel totiž z Petrohradu na radu přátel „do Evropy", jak se tehdy říkalo. Vyhledal slezské lázně Salzbrunn (nynější Szczawno Zdrój v Polsku), aby se v nich léčil ze souchotin. Tušil, že nedaleko odtamtud na jih, na vrcholcích Krkonoš, začíná už Česká země, vlast jeho „české epopeje", o níž psal před čtrnácti lety? Věděl, že tam blízko za horami je Trutnov, místo, kde podle „Libušina soudu" zahubil Trut saň lítou? Sotva si to Bělinskij uvědomoval. Ale zato brzy potom, v polovici července (19. VII.) téhož roku, vydal v dopise V. P. Botkinovi z Drážďan jedinečné svědectví, co viděl a co zažil ve Slezsku, uloupeném před sto lety českému království Friedrichem Pruským. Cesty po „Saském Švýcarsku" ho brzy nudily a omrzely. Ale na Slezsko nemohl zapomenout. Překvapila ho jeho bída. Příteli Botkinovi o tom do Petrohradu psal: „Jaká je to nuzota v Německu a zvláště v nešťastném Slezsku, které považoval Friedrich Veliký za nejlepší perlu ve své koruně! Teprve zde jsem pochopil strašný význam slov: „pauperismus" a „proletariát". V Rusku ta slova nemají smyslu. Bývají tam neúrody a místy hlad; jsou tam plantážníci-velkostatkáři, kteří jednají se svými sedláky jako s negry; jsou tam zloději a kořistní úředníci. Ale není tam té bídy, i když není bohatství. Lenost a pijáctví tam dělají špínu a hadry, ale to všecko ještě není bída. Bída je bezvýchodnost, nemožnost úniku z věčného strachu před smrtí hladem. Člověk má zdravé ruce, je pracovitý a čestný, chce pracovat — a není pro něho práce: to je ta bída, to je ten pauperismus, tu je ten proletariát! Tady je ještě šťasten ten, kdo se může se svým psem a se svými nezletilými dětmi zapřáhnout do vozíku a bosky vozit ze Salzbrunnu do Freiburku kamenné uhlí. Kdo pro sebe nemůže najít místo psa nebo koně, ten jde žebrotou.... Strašné!"

Tak viděl zgermanisované Slezsko těsně před rokem 1848 jeden z prvních slovanských socialistů, Rus Bělinskij. Romantické představy z mládí o zemi, kde žije „šťastný národ, rozradostněný nebem své Prahy, vlnami svého Labe", se rozplývaly několik kilometrů od pramenů Labe, za českými hranicemi tváří v tvář děsivé skutečnosti. Tak vypadalo podle svědectví Bělinského Slezsko, kdysi české, za pouhých sto let po tom, co v něm začali hospodařit Prušáci. Slezsko, o něž vedl tolik loupeživých válek Friedrich, důstojný předobraz „Vůdce" nacistických loupežníků. Tak vypadalo Slezsko před sto lety, v době.

kdy je navštívil Bělinskij. Dnes je tomu bohudíky jinak. Polská lidová republika odstranila rázem také ve svém nově navráceném Slezsku za Krkonošemi i bídu a pauperismus, i proletariát a nezaměstnanost. A znovu tam rozkvétá národ šťastný a rozradostněný svou prací a slovanským bratrstvím. Ale namísto kritiků a literátů Bělinských musel tamtudy projít maršál Koněv se svými krasnoarmějci, bránícími a plnícími Bělinského odkaz socialistické spravedlnosti a humanity.

V poměru Bělinského k Čechám, k české literatuře a k českým zemím je tak vyjádřen téměř v symbolické zkratce celý závratný vývoj jeho neklidného a hledačsky objevitelského ducha — od romantického mládí až po mužný realismus socialistického revolucionáře a demokrata. Do vztahu Bělinského k našim věcem se zároveň promítla ve zhuštěné podobě také celá naše historie — od nejdávnější pohanské minulosti, romanticky idealisované rukopisnými podvrhy, přes husitskou reformaci a německou porobu až k sugestivnímu obrazu sociální bídy v našem nejbližším sousedství, kdysi českém, a k plamenné obžalobě zvrácené doby ve jménu zpauperisovaného proletariátu. Ano: To všecko byl Bělinskij. Konec romantiky a počátek realismu. ,,Zuřivý Vissarion", veliký v tom i onom. V každém, i nejdrobnějším svém projevu a činu. Po spáru poznáte lva, — jak sám říkával.

II. Havlíček a Bělinskij.

Co jsme přijali od Bělinského my Čechové? A přijali jsme od něho vůbec něco?

Rozhlížíme-li se za sebe a kolem sebe, s radostí zjišťujeme, že ani pro nás nežil tvůrce moderní ruské kritiky nadarmo. Přiblížili jsme se mu obzvlášť výrazně několikrát.

Po prvé to bylo ještě za života Bělinského, a to zásluhou Havlíčkovou. Jak známo, prodlel Karel Havlíček Borovský (1821—1856) v Moskvě téměř půldruhého roku, od 5. února 1843 do 6. července 1844. O deset let starší Bělinskij stoupal tehdy k vrcholům své slávy. Už na první pohled se zdá vyloučeno, že by se mladý český literát nebyl setkal s jeho jménem. Vždyť Bělinského bylo tehdy v Rusku všude ve vzdělanějších kruzích plno. Proslulý kritik a redaktor petrohradských ,,Vlasteneckých zápisků" ovládal stále svrchovaněji veřejné ruské mínění, a to nejenom v literárních otázkách. Neuplynuly ostatně ještě ani čtyři roky, co se přestěhoval Bělinskij ze své studentské a začátečnické Moskvy do sídelního města nad Něvou. A Moskva na něho jistě ještě počátkem čtyřicátých let nezapomněla.

Ale snad právě proto bylo Havlíčkovi tak těžké sblížit se jakkoliv s Bělinským a porozumět jeho snahám. Slavjanofilské prostředí rodiny Ševyrevovy a Pogodinovy, kam mladý český vychovatel bezděčně — působením osobních styků Šafaříkových — zapadl, nijak nepřispívalo k tomu, aby mohl Havlíček poznat a ocenit literárně kritickou činnost Bělinského a jeho přátel opravdu nezaujatě a svýma vlastníma dychtivýma očima. Víme, že pro ruskou literaturu neměl tehdy vůbec zralejšího pochopení. (Srov. studii Jiřího Polívky, ,,Havlíček a Rusko" ve sborníku ,,T. G. Masarykovi k 60. narozeninám", Praha s. a., str. 163 n.) Čím více rostla jeho osobní nespokojenost a rozmrzelost pro různá drobná a větší zklamání v Moskvě, tím nevlídněji odsuzoval také celou ruskou literaturu. Už na podzim 1843 se mu zdáli všichni ruští spisovatelé i s Puškinem ,,imitatorum pecus". Jenom Gogola z nich vyjímal. Básník ,,Mrtvých duší" byl jedině po jeho chuti a poměr k němu nijak mu nekalili ani jeho moskevští přátelé: Gogol se s nimi osobně stýkal a u prof. Ševyreva měl na čas uložen i sklad svých knih.

Jak pasivně podléhal Havlíček od počátku svého moskevského pobytu vlivům slavjanofilských kruhů a jak nekriticky byl zaujat proti petrohradskému ,,západnictví", dosvědčuje jeho dopis K. V. Zapovi z 3. května 1843. Neprožil v Moskvě ještě ani čtvrt roku, a už o ruské literatuře psal s paušálním odsudkem: ,,Zabijákem ruské literatury jest ,,Petèrburk"; tam má hlavní sídlo ona nenárodní strana literatorů, která se ďáblovským úsilím o to stará, podkopávat rozum a mravnost šlechty vším neřádem francouzské, německé a jiných cizozemských literatur. Jenom zde v Moskvě jest několik mužů opozicí proti nim, ale posud velmi slabá, neboť i Moskva nejvíce se žene po cizině, a největší díl vzdělanějších jest takový, jako Peterburkští. K tomu si přimyslete nemravnost summae classis, která ve vyšším obecenstvě ruském panuje. . .Zde je vyšší stav vývrhel, špína nižšího!" (Korrespondence K. Havlíčka, vyd. Lad. Quis, Praha 1903, str. 100 n.) V říjnu téhož roku svůj úsudek opakoval (dopis Zapovi 24. října, str. 110): ,,A což dím o petrohradské literatuře? Znáte-li ještě evangelium, to podobenství jak hospodář nasil pšenici a čert mu do ní v noci přitrúsil kúkolu. Ten čert to jsú petrohradští páni literatoři, jen škoda, že literatura ruská není až posud pšenicí". Své slavjanofilské přátele a chlebodárce zato aspoň z počátku chválil: ,,Já měl štěstí přijíti mezi nejlepší muže, kterými by se mohla Rus chlubiti, kdyby jich uměla ocenit, a nehleděla jako selská nevěsta na pouhý lesk a šum. . . V našem domè (t. j. u prof. Ševyreva) a u Pogodina jest středotočka celého národního a upřímného úsilí o zdokonalení ruské literatury. Chomjakov (básník),

Pavlov, Snĕgirev, Kirjejevský jsou pořád u nás" — psal Havlíček 3. května 1843 (str. 101). Rok mu to trvalo, nežli z obdivu k slavjanofilům aspoň poněkud vystřízlivěl. Dne 22. května 1844 Zapovi oznamoval: „Zdejší slovanská id est = ruská id est antipetrohradská partie silně vlastenčí alà Rus; posavad však pozůstává toto vlastenčení v velikých, dlouhých a častých řečích a hádkách, ku kterým se scházívají, a které jsou tak obšírné, že jim málo času a sil k jednání zůstavují (lépe snad: ponechávají). Prozatím se jejich vlastenectví jeví jenom, 1. že si dávají šit fantastické ruské šaty, které sami křtí k. p. svatoslavka atd., 2. že si dávají oplatky k pečetění a visitní lístky dělat s církevním písmem na zlatě a stříbře, hodlajíce tím imponovat Petrsburku (soblazniť slavjanščinoj Petěrburg)". (Str. 141.)

Jak patrno, zaujal Havlíček ke slavjanofilům teprve na sklonku svého moskevského pobytu kritičtější stanovisko. A není jistě náhoda, že teprve nyní se obrátil vlídněji k petrohradským západníkům. Doporučoval tehdy po prvé, aby se v Praze odbíraly „Otěčestvennyje zapiski", chceme-li mít vždycky o ruské literatuře dobré zprávy. Je prý v nich aspoň celá bibliografie, „proto že tam nemají co jiného dát" (dopis z 22. května 1844, str. 143). Přes tento opětovný, zaujatě podcenivý šleh po ruské literatuře je tato Havlíčkova zpráva pro nás velmi důležitá. Prokazuje naprosto bezpečně, že mladý český bouřlivák, slavjanofilsky infikovaný neodůvodněnou nevraživostí proti „petrohradským západníkům", znal a četl v Moskvě „Vlastenecké zápisky", tehdy osobní orgán Bělinského. I když jeho jméno nikde — pokud vím — neuvádí, je jisto, že je musel znát právě z vedoucího petrohradského žurnálu. U Ševyrevů a Pogodinů se ovšem „Otěčestvennyje zapiski" Bělinského nemohly těšit obzvláštní přízni. Právě naopak. Oba profesorské kritiky tam Bělinskij několikrát napadl a oba ho proto stejně nenáviděli.

Že však Havlíček stati Bělinského ve „Vlasteneckých zápiscích" četl, ukazuje neklamně jeho vlastní literárně kritická činnost po návratu do Čech. Za necelý rok po příchodu z Moskvy vystoupil Havlíček po prvé v „České včele" (1. a 4. července 1845) sensační kritikou Tylova „Posledního Čecha". O toto dílo se už zajímal v Rusku, sotva se doslechl jeho pouhý název. Psal o tom Zapovi 22. května 1844: „S Tylovým: Posledním Čechem bych se ale rád seznámil, nejvíc proto, že nevěřím, by to měl poslední Čech býti! Kde bere Tyl takové zoufalé aneb aspoň furijácké tytuly!!" (v cit. Korrespondenci str. 145). Teprve rok potom mohl veřejně sdělit, co si myslel o Tylově novele, staré tehdy už přes rok.

Dosud jsme se dosti nezamysleli nad tím, odkud se vzala tato první dravá, opravdu „havlíčkovská" kritika. Vytryskla ovšem z jeho přirozeného kritického temperamentu. Ale uvědomíme-li si, že Havlíček byl předtím půldruhého roku v Rusku, kde četl také „Otěčestvennyje zapiski" Bělinského, objasní se nám rázem celý ten nebojácně útočný tón, do té doby v české kritice neobvyklý a neznámý. V tom, jak obšírně, všestranně a důkladně si vzal na mušku zdánlivě úspěšné dílo oblíbeného spisovatele, jak je podrobně rozpitval a jak vtipně okořenil svůj posudek humorem, sarkasmem a vážnými ideovými zásadami, promlouval nejenom Havlíčkův vrozený kritický talent. Z této kritiky „Posledního Čecha" se ozýval vzdáleným ohlasem také „zuřivý Vissarion". Nebyl to ovšem Bělinskij celý a pravý. Mnoho ještě chybělo mladému českému adeptu do mistrovy dokonalosti, kritické zkušenosti a hlavně filosofické hloubky. Ale obsáhlou kritikou Tylovy novely přesadil Havlíček na naši skromnější půdu ruský způsob důkladně vyzbrojených literárních posudků z „tlustých žurnálů", jakými byly právě „Vlastenecké zápisky" Bělinského.

Havlíčkovým vztahem k Bělinskému se zabýval u nás po prvé výrazněji prof. Jiří Polívka (v cit. studii r. 1910). Vyslovil mínění, že Havlíček „nečetl ani kritik Bělinského v Otěčestvenných zapiskách". Bylo prý „k velké zajisté škodě našeho písemnictví, že Havlíček ani sebe, ani náš literaturní svět neseznamoval s kritikou ruskou, t. j. hlavně s Bělinským, takže toho začali k nám převáděti až o půl století později" (l. c., str. 165). Od J. Polívky převzal r. 1915 tento úsudek Arne Novák (v essayi „Havlíčkova kritická mezihra", Lumír 43, č. 2; přetištěno v knize „Zvony domova" 1916). Odvolávaje se na oba své předchůdce, ztotožnil se s nimi také Mil. Hýsek (ve studii „Jungmannova škola kritická", Listy filologické 46, 1919 str. 220). Připouštěl sice s Polívkou, že Havlíčkovi „nezůstala v hlavních rysech asi tajnou základní změna v názorech ruské veřejnosti na umění ryzí a tendenční". Všiml si možného vztahu mezi Havlíčkem a kritickými názory Bělinského, zvláště jak vyplývaly z páté kapitoly jeho puškinských studií a z obsáhlého pojednání o akademické řeči prof. A. Nikitěnka. Ale domníval se, že mezi nimi není „patrnějších styčných bodů". Vliv Bělinského na Havlíčka byl u nás tedy doposud popírán. A přece i sám M. Hýsek přiznával o Havlíčkově kritice Tylova „Posledního Čecha", že „zcela nový jest tón kritiky, pádný a otevřený, a způsob, jak jsou řečeny známé pravdy" (str. 221). Odkud ten nový tón, odkud nový kritický způsob?

Není pochyby, že právě v Rusku a u Bělinského se naučil Havlíček oceňovat literaturu a literární kritiku jako vítaný bojovný prostředek

národního a společenského vývoje. Proto se už nechtěl a nemohl spokojit jenom s přátelským referováním, do té doby u nás téměř vesměs běžným. K útočně kritickému postoji se nedal svádět ani osobními sympatiemi nebo antipatiemi. Kritika se mu stala nástrojem a účinným spolutvůrcem lepšího národního života. Proto ohnivě obhajoval její práva. Se své tribuny literárního soudce útočil proti německé papírovosti, proti lživému, sentimentálně romantickému vlastenectví, proti „příšeře Posledního Čecha", proti jalovému literárnímu bombastu stejně jako proti domněle kritické dogmatičnosti. Uvažoval o tom, kdy a jak by mohlo české literární dílo působit na šlechtu, aby ji získalo pro českou národní věc. Po spisovateli požadoval, aby se „napřed ve světě mnohému naučil a pak teprv něco psal". Rozumělo se mu samo sebou, že český vlastenec musí jistě znát „všechny poměry naše a všechny síly pracující o zvelebení národu". Vyzýval, „aby nám to naše vlastenčení ráčilo konečně z úst vjeti do rukou a do těla, abychom totiž více z lásky pro svůj národ jednali, než o té lásce mluvili: neboť pro samé povzbuzování k vlastenectví zapomínáme na vzdělávání národu".

Ne, tohle přece nebyl Lessing, jak se dříve soudívalo (srov. cit. studii Arna Nováka, „Havlíčkova kritická mezihra", Zvony domova, 2. vyd., Praha 1940, str. 71). Kdo doporučoval petrohradské „Otěčestvennyje zapiski" jako nejlepší zdroj informací o ruské literatuře, nemohl nevědět o Bělinském — stejně jako bylo u nás o řadu desetiletí později vyloučeno, aby čtenář takového „Šaldova zápisníku" nic nevěděl o F. X. Šaldovi a jeho kritickém díle. Neobstojí proto apriorní domněnka, že Havlíček „přehlédl v samostačném daltonismu i onu osobnost, v níž se právě tehdy nejdokonaleji ztělesňovala literární myšlenka nové Rusi, kritika a myslitele Bělinského" (srov. v cit. studii Novákově str. 63). Havlíčkova korespondence i jeho kritická praxe svědčí naprosto jasně, že právě opak je pravdou. Lze nanejvýš připustit, že Havlíček si plně neuvědomoval jedinečný význam osobnosti Bělinského. Ale jisté je, že pochytil ať vědomě či nevědomě kus jeho literárně kritické methody.

Neosvojil si methodu Bělinského celou. Nebyl pro ni ještě dosti vyzrálý. Neměl tehdy ještě dost jemného smyslu pro její filosofickou základnu, ani dost pochopení pro její sociálně revoluční dostřel, zaměřený na domácí ruské poměry. Pokud se pohyboval na poli literárně estetické analysy, přijímal zřejmě většinu odborného názvosloví ze školy Jungmannovy a z jeho opravené „Slovesnosti". U starého „báťušky" Jungmanna, vytrvalého propagátora literárního klasicismu a „profesora stylu", se naučil požadavkům, „že každý výtvor pěkné literatury má

být novým, důkladně a umělecky provedeným celkem"; že spisovatel musí vynaložit mnoho práce „na vynalezení, volení a promyšlení látky své"; že k předním vlastnostem slovesného díla patří „novost" látky; že „jednotu a důslednost" celku nelze porušovat „připletením a nalepením" cizích látek; že „pravým znakem mistrovství jest jednoduchost, nehledanost"; že básnický jazyk má své „okrasy" v tropech, v čistotě a v slohu; že zvláště záleží na „zběhlosti, obratnosti a uhlazenosti" dialogu atd. (srov. „Spisy K. Havlíčka", sv. III, vyd. L. Quis, Praha 1908, str. 23—31; o estetických zásadách Jungmannových viz knihu Jul. Dolanského, „Jungmannův odkaz", Praha 1948, kap. 1, 3 a 4). Tyto zásady klasicisticky dogmatické estetiky uplatňoval Havlíček prakticky ve všech svých význačnějších kritikách. Přinášel si je z domácí, české školy Jungmannovy a nemusel se pro ně vracet k Lessingovi.

Kde se od nich vědomě odchyloval, tam mu byl učitelem Bělinskij z „Vlasteneckých zápisků". V jeho duchu prolomil u nás „panenský" ostych před mužně otevřenou kritikou a bojoval proti nemístné obrozenské pověře a strachu, že se snad kritikou ublíží „outlinkému písemnictví" (str. 38 n.). Havlíček naopak oslavoval kritiku, „nejvěrnější přítelkyni a milenku" autorů (str. 36 n.). Ostrá a třeba hanící kritika je podle něho lepší a prospěšnější než frázovitá kritika pochvalná, „abychom řekli omaštěná" (str. 41). Všecko to jsou zásady, známé a odvozené z kritické praxe Bělinského. Už „Litěraturnyje mečtanija" z roku 1834 o nich mluvila.

Ale blízko k Bělinskému měla také Havlíčkova programní „Kapitola o kritice" (z ledna a prosince 1846). Nezapomeňme, žeprávě v době, kdy Havlíček přišel do Moskvy (počátkem r. 1843), kolovaly v rukách ruského čtenářstva poslední sešity „Vlasteneckých zápisků" z konce r. 1842. Tam v číslech 9.—11. uveřejnil Bělinskij svou slavnou rozpravu „Reč' o kritike". Byl to původně komentář, jímž Bělinskij doprovodil slavnostní proslov profesora A. Nikitěnka na petrohradské universitě 25. března 1842, „Řeč o kritice". Bělinskij tu znovu vyzdvihl význam a potřebu kritiky. Ukázal, jak právě kritika musí sloužit skutečnosti, pravdě a rozumu. Kritika je podle něho poznáním skutečnosti a poznáním svého věku. Také soudobé umění musí být soudem, analysou společnosti a tedy její kritikou. Obsáhle se potom zabýval otázkou třídění kritiky, jak ji nadhodil Nikitěnko, když rozlišoval kritiku osobní, analytickou a filosofickou nebo převážně uměleckou. T. zv. osobní kritika není Bělinskému žádnou odrůdou kritiky, nýbrž jejím zneužitím, i když chce být upřímnou a nikoliv stranickou. Upřímný kritik

je kritik naivní: vyvozuje všecko sám ze svého vlastního citu a vkusu, nestará se o estetické theorie ani o vztah ke společnosti. Je to kritika „dobrodušné nevědomosti", která se domnívá, že teprve s ní začíná svět a před ní že nebylo nic. Občas z ní ovšem probleskne nějaká zdravá myšlenka nebo vroucí cit, ale ty bývají smíšeny s množstvím paradoxů a zastaralých omylů. Pěstují-li ji lidé omezení, hodí se jejich výplody nanejvýš do novinářských feuilletonů, kde se velicí spisovatelé posuzují podle gramatiky a tiskových chyb. Nic jiného než literární plíseň.

Daleko horší než tato osobní dobrodušná kritika je podle Bělinského osobní stranická kritika. Její rytíře lze nazvat literárními kobylkami, sarančemi. Čím je takový kritik vzdělanější, tím je škodlivější pro vkus nerozhodného obecenstva. Jeho literární nestydatost a drzost nemá mezí. Beztrestně si tropí šašky z obecenstva, snaže se je přesvědčit, že rozum jenom lidi napaluje a že ctnost je užitečný předsudek. Lživě a drze snižuje skutečné talenty, aby tím více vychválil a velebil sám sebe. Dobře prý už Nikitěnko pověděl, že osobní kritika se nezajímá o umění a tvoří jenom osoby. Pod pláštíkem literatury mluví o svých potřebách, o svém vlastním velikém nadání, o všem tom, co nepatří do literatury. A proč to? Aby si získala obdiv obecenstva.

Opravdová kritika musí být analytická, odůvodněná filosoficky, historicky a především umělecky. Na každý výtvor umění je třeba pohlížet v jeho souvislosti s dobou, kdy vznikl, a se vztahem umělce ke společnosti. Umělecké dílo musí mít estetickou cenu; bez ní by nebylo uměním. Kritika nesmí být jednostranná, ani jenom historická, ani jenom estetická, nechce-li být lživá. Musí vycházet z jednotného hlediska, a to z potřeb dneška. Každý člověk — a tedy i básník — je podroben vlivům času a místa, historickému momentu rozvoje všelidské pravdy. Tento moment dodává básníkovým dílům puls a základní pathos, hlavní motiv a vedoucí akord jejich harmonie. Nelze žít v minulosti a minulostí, zavírat oči před přítomností. Tvůrčí svoboda se snadno shoduje se službou dnešku. Je třeba být jenom občanem, synem své společnosti a své epochy, osvojit si její zájmy, slít své tužby s jejími tužbami. K tomu je potřeba sympatie, lásky, zdravého praktického citu pravdy, citu, který neodděluje přesvědčení od díla, výtvorů od života. Talent musí být dnes ctností.

Po rozsáhlém přehledu dějin ruské kritiky (v 2. kapitole) vrátil se Bělinskij v závěrečné (3.) stati znovu k otázce klasifikace kritiky. Podrobně v ní vyložil rozdíl mezi „kritikou z přesvědčení" a kritikou vypočítavou, „obchodnickou". Také přesvědčení může být ovšem různé a neztotožňuje se vždycky s pravdou. Objevují se podle toho všelijaké

,,talenty" a ,,geniové". Zhoubné je naivní přesvědčení ,,z prostřednosti", oblíbené zvláště v Německu. Neopírá se o pravdu, nýbrž o plytkou a nedůtklivou ješitnost. Dovolává se rádo vlastenectví, patriotismu. Bojí se opravdového vzdělání. Pochvalte přátelsky takového človíčka a nadělá z vás hned ochotně ,,geniů". Aby si udržel vážnost obecenstva, potřebuje malicherné kritiky zpřátelených novin. Ty získávají svou ,,kritickou" pověst lacinými posměšky a prázdným skepticismem, otřásajícím každou pravdou. Skutečný skepticismus vyrůstá však z dnešní přechodné doby, z časů hniloby a rozkladu zestárlých živlů společnosti.

Uvedli jsme hlavní myšlenky z Bělinského ,,Řeči o kritice" (je otištěna v cit. souboru jeho děl, vyd. S. A. Vengerova, svazek VII, Petrohrad 1904, str. 294 n., 355 n., 412 n.). Podrobněji jsme reprodukovali zvláště ta místa, jež se obrazila u Havlíčka nebo později u nás.

Havlíčkova souvislost s Bělinským je tuším jasná. Český kritik neopakuje ovšem nikde doslova svého ruského učitele. Psal své literární kritiky teprve po návratu z Ruska, v letech 1845—1847, kdy už bezprostřední dojmy z četby ,,Vlasteneckých zápisků" vybledly. Ale základní kritický postoj Bělinského k význačným otázkám se projevil aspoň v matném odlesku u našeho Havlíčka.

Zejména jeho ,,Kapitola o kritice" z r. 1846 navazuje na Bělinského ,,Řeč o kritice" z r. 1842 svým pokusem o roztřídění a charakteristiku kritiky. Havlíček ovšem vycházel z docela jiné situace a z jiných časových a literárních souvislostí než Bělinskij. Přispěvatel ,,České včely" musel našemu čtenářstvu teprve od počátku odůvodňovat nutnost a potřebnost literární kritiky. Dovolával se přitom — podobně jako Bělinskij v úvodě k druhé kapitole ,,Řeči o kritice" — jména Lessingova. Připomínal, že ,,byli zajisté mužové, kteří kromě kritik pranic jiného nepsali, a přece v dějinách literatury velmi důležité a čestné místo zaujímají" (str. 7). Útočil proti dosavadnímu stavu české ,,kritiky", při níž je prý ,,hlavní potřeba míti dobrou zásobu rozmanitých planých pochval pohotově". Čtenáři už znají ty otřelé fráze nazpaměť. Jalové panegyriky hledí jenom na osobnosti a nevědí nic o ,,krásovědě, stilu, poesii atd." (str. 9). Uváděl-li už Bělinskij v ,,Řeči o kritice" několikrát za sebou dvojici slov ,,talent" a ,,genius", aby nakonec odsoudil jejich zneužívání, pronásleduje Havlíček zvlášť obšírně a důkladně obě ty ,,titulatury", vzaté prý ze ,,starého železa vybrakovaných frasí školastické filosofie středověké" (str. 10 n.).

Jádrem jeho ,,Kapitoly o kritice" je však pokus o klasifikaci kritiky. Dělí ji na kritiku děl naukových a na kritiku uměleckých výtvorů.

„Řeč“ Bělinského byla ochotna uznávat r. 1842 ještě umění pro umění — na rozdíl od pozdějších názorů Bělinského. Havlíček naproti tomu rozhodně odmítá „umění samo v sobě ukončené“ a umění bez tendence: „Poesie jest proto na světě, aby se lidem líbila.“ Tendenční poesie je Havlíčkovi lepší než netendenční, — „protože jest víc: jest totiž předně poesie a pak ještě o něco víc.“ Věrně v duchu Bělinského k tomu dodával: „Rozumí se však, že musí být přede vším opravdu poesie, neboť špatná poesie s nejlepší tendencí nebude nikdy tendenční poesie.“ Stejně jako Bělinskij také Havlíček žádal, aby opravdová literární kritika „důkladně“ probrala dílo z umělecké stránky“, připomínaje, že „jsou skoro při každém básnickém díle i jiné a snad časem důležitější stránky, které se posouditi mohou“ (str. 16). Bělinskij tu byl přísnější. Bezpodmínečně vyžadoval rovnoměrný zřetel k hodnotám estetickým i společensky historickým, nemá-li se stát kritika jednostrannou a „lživou“.

Dost živě utkvěla Havlíčkovi v paměti slova Bělinského o stranické osobní kritice a o tom, jak prostřední spisovatelé rádi vyhledávají pomoc přátelské kritiky v novinách. Právě tak tomu bylo u nás. Odtud jeho výklad o přátelích, kteří píší vyžádané posudky do „kmotrovských“ časopisů. Jejich „kritiky“ jsou ovšem bezcenné a „mohly by se v krámích hotové prodávati na vybrání“ (str. 16). Bělinskij otevřel Havlíčkovi také oči pro „švihácké“ kritiky. Takový „švihácký“ kritik nemá na zřeteli posuzovanou knihu a jejího autora. Myslí jenom sám na sebe. Koketuje s kritikou. „Chce psát zanímavě, snaží se nejlepší nápady a vtipy své vyvěsiti do ní, a tak se stane, že napíše často spis dosti zábavný, ano i dobrý, leč ne kritiku“ (str. 17). Kdo by v těch Havlíčkových kritických „šviháčích“ nepoznal „literární kobylky“ Bělinského nebo ješitné domýšlivce Nikitěnkovy?

Podrobnější srovnání Havlíčka s Bělinským všude ukazuje, že mladý český bouřlivák neměl smyslu pro hlubší esteticko-filosofické úvahy a jemnější názorové odstíny vyspělého mistra ruské kritiky. Neměl pro ně dost předběžného vzdělání ani vrozeného citu. Vybral si z nich a zapamatoval to, co hovělo jeho „zdravému rozumu“ a co se tehdy hodilo pro literárně primitivnější české prostředí. Ale jak pronikavě se lišila tato Havlíčkova „Kapitola o kritice“ od starších dvou českých pojednání o tomtéž námětu, od obou „Slov o kritice“ z pera Chmelenského (v Musejníku 1837) a Koubkova (ve Vlastimilu 1840)! Ne nadarmo se datují počátky opravdové české kritiky od Havlíčkovy „Kapitoly“, přibroušené do jasně členěných kritických kategorií podle vzoru Bělinského.

Už za Havlíčkova pobytu v Rusku začal Bělinskij otiskovat v polovici roku 1843 řadu epochálních statí o „Dílech Alex. Puškina". Únorový svazek „Vlasteneckých zápisků" 1844 přinesl jejich pátou kapitolu, která obsahovala historický pohled na ruskou kritiku, dále zásadní rozpravu o tom, jak prvním úkolem kritiky je vysledovat básníkův pathos, a konečně výklad o pathosu Puškinovy poesie s rozborem jeho lyriky. Tedy vesměs úvahy, pro něž dorostla česká literární kritika až za šedesát let později v dobách Šaldových. Havlíček doporučoval v květnu 1844 — jak víme — „Otěčestvennyje zapiski" pro jejich „dobré bibliografické zprávy". O ostatním obsahu soudil, že za mnoho nestojí, „proto že tam nemají co jiného dát".

Ale pročetl-li si opravdu něco z páté stati Bělinského o Puškinovi, mohl z ní porozumět aspoň něčemu, co sám později hlásal. Bělinskij tam odsuzoval dogmatickou kritiku pseudoklasickou, která posuzuje podle svého vkusu jenom jednotlivosti básnického díla a nepřihlíží na celek. Nutně proto shledává dobré špatným a špatné dobrým, jak jí to diktují staré estetické autority. Zkoumání literárních výtvorů však nutně vyžaduje chladnokrevnosti a nestrannosti. Je třeba ponořit se docela do tvůrčího ducha básníkova a zapomenout aspoň chvilku na všecko ostatní. Do básníkova světa „nesmíme přinésti žádné požadavky, žádné předem upravené dojmy a otázky, žádné vášně, zvláště ne žádnou stranickost, žádná přesvědčení, — tím méně předsudky". Dřív, než básníka posuzujeme, musíme pochopit, že jeho činnost představuje oddělený, jednolitý, v sebe uzavřený svět, který spočívá na vlastních zákonech tvůrcovy osobnosti. „Každá osobnost jest více méně pravdou a pravda má být zkoumána klidně a nestranně". Teprve když jsme básníku porozuměli, můžeme se stát jeho soudci. „Žádáte po básníkovi, aby byl důsledným nikoli směru, jejž jste mu vytkli, nýbrž směru, jejž si sám volil, aby sobě, své vlastní povaze neodporoval... ; žádáte, aby zachoval vnitřní důslednost, jež je nutnou podmínkou jakékoliv rozumné činnosti... Čím více vyniká básník, t. j. čím více obecně lidským je obsah jeho poesie, tím prostší jsou jeho díla... Díla, v nichž nepoznávají čtenáři ničeho svého, v nichž všecko náleží básníkovi, — jsou daremnosti, které nezasluhují povšimnutí." A Bělinskij už tentokrát zdůrazňuje, že neplatí heslo „umění pro umění". Taková myšlenka naprosto zbavuje umění „spojitosti se životem, jemuž vždy přednost přísluší, poněvadž umění jest toliko jedním z nesčíslných projevů života."

Opět jsme vybrali z první části Bělinského zvláště ta místa, která u nás o dva, o tři roky později opakoval Havlíček. Ponecháváme pro-

zatím stranou skvělé pojednání Bělinského o pathosu básníkova tvoření a o jeho tvůrčím utrpení. Úkolem kritiky podle Bělinského je pochopit a objasnit právě tento pathos. Pro Havlíčka, ještě na míle vzdáleného umělecké citlivosti a vnímavosti Šaldova pokolení, byly zatím tyto pojmy literárně psychologické problematiky nedostupné. Ale první část páté kapitoly Bělinského o Puškinovi obsahovala zásady shodné s Havlíčkovou kritickou theorií a praxí. Podívejme se, čemu sám učil:

Na rozdíl od Bělinského nepokoušel se nikdy o historický pohled do minulosti české kritiky. Nepodával nikdy její dějiny. Ale přesto měl představu o tom, že také kritika se vyvíjela a že teprve nedávno prošla stupněm dogmatického autoritářství. V kritice ,,Českých listů" od S. Kappera (1846, str. 73) o tom říkal: ,,Budiž nám dovoleno nezmíniti se o všelijakých těch druzích poesie, do kterých aesthetičtí pedantové rozličných věků nejsvobodnější výlevy lidského ducha vtěsnat se snažiti ráčili." A ,,Kapitola o kritice" poučovala věrně v duchu Bělinského: ,,Neníť všechno, co se o kterém básnickém díle napíše, také kritika: ba ani každé posouzení nemůže se ještě kritikou nazvati. Kritikou jen tenkráte se posouzení nazvati má, když důkladně probere dílo z umělecké stránky. Jsouť však skoro při každém básnickém díle i jiné a snad časem důležitější stránky, které se posouditi mohou" (str. 16).

Žádal-li Bělinskij při zkoumání literárního díla chladnokrevnost a nestrannost, tvrdí totéž Havlíček: ,,Objektivnost jest vůbec na kritice ouhlavní ctnost: z pravé kritiky chceme poznati dílo samé a spisovatele jeho, chceme odtamtud nabýti odůvodněného soudu o schopnostech spisovatele a o ceně jeho plodu" (str. 17). Bělinskij odmítal kritiky, kteří by přistupovali k posuzovanému dílu předem se svými požadavky, se svým stranictvím nebo předsudky. Víme, že podle něho je předním úkolem kritiky určit, do jaké míry zůstal autor v celém díle sám sobě věrný a důsledný. Obdobně Havlíček — a tentokrát zcela zřejmě v přímé závislosti na Bělinském: ,,Nemyslíme arci, že by kritika směla básníku předpisovat, co a jak psáti a jaké oučely míti má, čině jej tak z pána ve světě ideálů sluhou obyčejných náhledů: ovšem ale jest úkolem kritiky vyzkoumati, jak důsledně se spisovatel v mezech, které sobě sám vytknul, pohybuje" (str. 29). A totéž znovu opakoval při posudku Vocelova ,,Labyrintu slávy" (1846, str. 55): ,,Nepatřím nikoli do počtu těch, kteří básníkům kantorsky směšně předpisovati chtějí, co mají zpívat, nýbrž sleduji vždy jen svobodné cesty jeho, jak dalece a jak důsledně zámysly své provedl." Tento požadavek důslednosti a věrnosti uměleckého díla samému sobě měl Havlíček nepochybně od Bělinského.

A v jeho statích o Puškinovi z r. 1844 našel už také jasně formulovanou zásadu, že umění nemá být samoúčelné, ale že má sloužit životu, protože je samo jenom jedním z projevů života. Psala o tom už Havlíčkova ,,Kapitola o kritice", jak víme, a výslovně k tomu dodávala: ,,Snad mohou být poetické krásy, třeba by ani lidí na světě nebylo: po takových ale krásách také lidem nic není a býti nemůže" (str. 15). Shodně s Bělinským Havlíček volá: ,,Poesie musí být pravda!" (str. 78). A při posudku ,,Národních báchorek a pověstí" B. Němcové (1845, str. 45) s pochvalou vyzdvihuje její ,,pravou čistou poesii", poněvadž je ,,dobrou poesií", jaké potřebujeme.

Pročítáme-li Havlíčkovy literární posudky z jeho ,,kritické mezihry" let 1845—1848, vždy znovu se v nich potkáváme s myšlenkami, které hlásal Bělinskij. Třeba se zakladatel českého realismu málokdy obracel do minulosti, uznával svorně s celým naším národním obrozením, že ,,naše národní velikost a důležitost leží také vzadu, a tam ji musíme v historii a archeologii hledati" (str. 50), podobně jako velikost Ruska hledal a odhaloval na literárním poli svými kritikami Bělinskij. Spolu s ním požadoval Havlíček tendenční poesii, která se nevyhýbá ideám ,,národnosti, víry, lásky, boje hmoty a ducha, vlastenectví" (str. 53); poesii, která dovede ,,padati z extremu v extrem", která se umí ,,excentricky bouřiti", chce-li se s úspěchem proti něčemu opřít (str. 54). Ničeho se nedosáhne ,,bez statečnosti, bez moci národní, bez chrabrosti": ,,Vždyť by každý surovec násilím zrušiti mohl celé štěstí naše a celou slávu z osvěty vyplývající, kdyby se nám statečnosti a jarosti nedostávalo k odporu proti hrubé síle." Proto také ,,pravý vzdělanec a nejučenější mudrc časem svým v nejvzteklejších bitvách účastenství míti může beze studu, nezadávaje tím pranic vzdělanosti své. Hra o život zůstane vždy pro člověka věcí vznešenou, a v tomto pádu platí život všech lidí stejně, v tom jsme si rovni vzdělanci i nevzdělanci, vznešení a nuzní." (Str. 54.) ,,Láska jest vůbec pravda", která člověka provází po celý život (str. 59). Po básníkovi — a zvláště tendenčním — žádáme, ,,aby to, co tak krásně umí ve verších mluvit, také sám ve próze opravdu dělal" (str. 77).

Jako Bělinskij, také Havlíček chtěl mít tedy poesii činu. Z básníka, literáta a kritika tvořil vyzbrojeného bojovníka. Není možno přejít lhostejně skutečnost, že všecky tyto zásady publicistické kritiky v nejlepším smyslu slova uvedl k nám teprve v polovici let čtyřicátých Havlíček, čtenář ,,Vlasteneckých zápisků" Bělinského. A to hned po tom, co se vrátil z Ruska. Ani v literatuře se neděje nic samo od sebe. Všecko má svou příčinu a souvislost. Sama naše společnost se za tu

dobu půl druhého roku, co dlel Havlíček v Moskvě, neproměnila tak pronikavě, aby se byl jenom z jejího středu a z jejích dosavadních literárních tradicí mohl zrodit sám od sebe kritický genius Havlíčkova formátu. Posílil se, zocelil a vyzrál pod žhavě dravými paprsky Bělinského, aniž si to možná sám uvědomoval.

Při rozboru Havlíčkovy kritiky ve srovnání se „zuřivým Vissarionem" se zároveň znovu přesvědčujeme, jaká to byla škoda a přímo historický omyl, že mladý český literát se octl bez vlastní viny a zásluhou domácích česko-ruských styků v prostředí slavjanofilském. Havlíček celou svou povahou nepatřil mezi ctihodné konservativce rázu Pogodinova a Ševyrevova slavjanofilské Moskvy. Rozený kritik a skeptický voltairovec směřoval spíš k ruskému západnictví. Z něho nám mohl vyrůst revolučně kritický typ srbského Svetozara Markoviće, kterého také zformovalo — o necelé čtvrt století později — Rusko, ale západnické Rusko Černyševského a Pisarevovo.

U Ševyrevů a Pogodinů se naučil zmatený český host nenávidět „Petěrburk" s jeho „nenárodní stranou" „ďábelských literátorů". Jméno Bělinského ani veřejně nevyslovil. A přece jako on žádal po kriticích „ouhlavní ctnost" — rozsáhlé znalosti světové literatury („aby mu, t. j. kritikovi, aspoň v jeho odvětví všechny poněkud výtečnější plody všech literatur známy byly", str. 17). A výslovně si přál (4. května 1847, str. 175), „aby našinci více pěstovali literaturu francouzskou a anglickou, než se posud dělo, kdežto skoro jen výhradně (vyjmouc jinoslovanské spisy) jen německou literaturu známe na velikou naši ujmu."

Sám si odnesl z ruské literatury opravdovou lásku ke Gogolovi, jehož realistické umění tolikrát tehdy velebil a osvětloval Bělinskij. Ve svých kritikách vzpomínal jenom ojediněle na ruskou lidovou slovesnost, na báchorky (str. 43) a na velkoruské písně (str. 63). Nepřátelskému zaujetí proti carskému Rusku dal nejzjevněji průchod v obrazoboreckém článku „Slovan a Čech" r. 1846. Ale k ruské literatuře se kajícně vrátil, sotva ho trochu přebolely osobní trpkosti z Moskvy. Už počátkem r. 1848 psal „Literární zprávy slovanské". Znovu v nich zdůrazňoval: „Chceme-li se zbaviti své národní porušenosti, rozšířené a utužené v nás za mnohé století, musíme u ostatních Slovanů ohledávati živly slovanskosti v nás již dávno vymizelé, a proto míti bedlivé oko na literární činnost ostatních Slovanů, abychom žádného důležitějšího hnutí duševního tajni nezůstali... Neboť nepanuje posud v literaturním životě slovanském náležité spojení.... Jmenovitě literatura ruská zůstává nám posud ještě z většího dílu nepřístupnou, a pokud nám

známo, jenom jediný časopis ruský pravidelně do Čech dochází, a to ještě takový, který u Rusů samých velké vážnosti nemá.“ (Str. 136 n.) Tímto časopisem jistě nemyslel Havlíček „Otěčestvennyje zapiski“, které sám před čtyřmi lety Praze doporučoval, ani „Sovremennik“, nový orgán Bělinského. Už prof. Jiří Polívka (v cit. studii str. 165) upozornil, že Havlíček se tu skepticky a odmítavě vyslovoval o Pogodinově a Ševyrevově slavjanofilském „Moskvitjaninu“. Další důkaz, že setrval v kritickém odklonu od původní zaslepenosti konservativním slavjanofilstvím, když už na konci svého pobytu v Moskvě prohlédl jeho jalovost. A kladl-li nám nyní na srdce, abychom se zbavili národní porušenosti a přimkli se těsněji k Slovanstvu, sotva tušil, že tu skoro doslova opakoval totéž, co o nás napsal překladem z francouzštiny mladý Bělinskij před patnácti lety ve stati „O české epopeji“.

Proti své vůli nassál do sebe Havlíček v Moskvě řadu slavjanofilských předsudků. Způsobily v něm zbytečný chaos a zkřivily jeho reálný pohled na ruskou skutečnost. Přes uměle vštěpovanou nechuť k petrohradským západníkům společně s nimi a zvláště s Bělinským uznával potřebu studia velikých západních písemnictví. Brojil proti ďábelským svodům „berlínské filosofie“ (str. 57) a zavrhoval herbartismus jako scholastiku, „školáckou filosofii“ (str. 171—178). Spíše jenom náhodou se utkal s W. Menzelem (r. 1847, str. 130 n.); nikoliv s Menzelem, kritikem Goethovým, jako kdysi Bělinskij, nýbrž s Menzelem, šovinistickým odpůrcem slovanské kulturní spolupráce.

Na souvislost mezi Bělinským a Havlíčkem ukázal už před půl stoletím Jos. Mikš (v „Osvětě“ XXIX, 1899, str. 11). Řekl: „Nikdo celým svým směrem, snažením a povahou nebyl více podoben Bělinskému, než naše „velké srdce“, náš neohrožený bojovník za práva lidská a národní Karel Havlíček. Ovšem v mnohém různily se jejich činnost a dráha životní, ale srdce asi měli stejné, ono velké slovanské srdce, které jako nějaký marnotratný boháč mrhá svými statky ve prospěch druhých, aniž pozoruje, že zatím hyne svým vlastním ohněm.“

Ano. Také životní osud obou kritiků byl v lecčems stejný. Oba synové venkova si přinášeli do kulturní práce a do literatury bystře vnímavé smysly, kritický rozum a neohroženou statečnost. Oba zápasili s Moskvou a s jejím slavjanofilským konservatismem. Oba vytvořili z literatury a z literární kritiky bojovou tribunu za práva lidu svého. Oběma byl souzen téměř stejně krátký život, podkopaný tuberkulosou: starší Bělinskij zemřel sedmatřicetiletý, mladší Havlíček pětatřicetiletý. Oba zanechali vdovu s malou dceruškou. A oba se stali hrdiny a mučedníky svého národa.

Ale nad všecky ty vnější příbuznosti, shody a podobnosti je spojuje vnitřní vztah vzájemné souvislosti a závislosti. Havlíčkova „Kapitola o kritice", jeho posudek Tylova „Posledního Čecha" a celá další, byť nedlouhá literárně kritická činnost v letech 1845—1848 vyrůstala nepochybně také z četby „Vlasteneckých zápisků" Bělinského, zejména z jeho statí „Řeč o kritice" a z úvah k rozboru „Děl A. Puškina". U Bělinského, ctitele Gogolova, se utvrdil Havlíček ve svém odporu k přežilému romantismu a stal se zakladatelem českého realismu. Také Havlíček, omylem osudu zavátý mezi moskevské slavjanofily, ale celým svým srdcem vyznavač demokratické lidovosti se světovými obzory, mohl podepsat vášnivé heslo mladého Bělinského z jeho „Literárních snů": „La verité, la verité! rien plus que la verité!" Shodně s Bělinským se nevracel za světlem pravdy „v karakterním anachronismu" jenom nazpět k osvícenským hodnotám XVIII. věku, jak se soudívalo (srov. A. Novák v cit. studii, str. 72). Pravda nového života sama bušila na brány netečných a liknavců. Havlíček ukazoval svou „kritickou mezihrou" vpřed, k revolučnímu roku 1848 a daleko za jeho meze. Jeho buditelská pochodeň nesla v sobě kus zápalné záře Bělinského.

Poslední Havlíčkovy články z literární kritiky vyšly v prvních měsících r. 1848. Dne 7. června téhož roku Bělinskij zemřel. Dvojí kritické pero zmlklo na západě a na východě Slovanstva téměř zároveň. Ale nezanikl jejich příklad a jejich odkaz.

III. Jak jsme poznávali Bělinského.

V Havlíčkově literární kritice z let čtyřicátých k nám pronikl po prvé aspoň ve vzdálených ohlasech tvořivě kritický duch Bělinského. Bude potřebí zevrubné heuristické práce, která by vyšetřila stopy Bělinského v celé druhé polovině 19. století u nás. Podle uvedeného svědectví prof. Jiřího Polívky (z Masarykova jubilejního sborníku str. 165) „začali k nám Bělinského převáděti až o půl století později", tedy na sklonku minulého věku. A přece je jisto, že jméno Bělinského nemohlo ujít českým milovníkům ruské literatury už dříve.

Na Bělinského upozorňoval už r. 1860 mladý filolog Josef Kolář (1830—1911), jeden z našich nejlepších znalců tehdejšího slovanského světa. Napsal o něm do Riegerova Slovníku naučného (I. díl, Praha 1860, str. 588) nadšený článek, v němž se jasně obráží všecka zbožná úcta pokrokového Ruska před alexandrovskými reformami k velikému „kritikovi gogolovské epochy" let čtyřicátých. Pod šifrou Kř, kterou

označoval své příspěvky tehdejší „suplující profesor gymnasia v Praze", nakreslil Josef Kolář stručný, ale výstižný medailonek Bělinského. Uváděje jeho základní životopisná a bibliografická data, ukazoval český informátor, že „duchaplný ruský kritik" se nepoddával slepě autoritě. Zavrhl absolutismus a „zůstal věren životu s jeho radostmi i strastmi". Proklestil si „dráhu k slávě velikým svým duchem a svou energií". Psal kritiky do nově založených „Otěčestvennych zapisek", které se staly nejoblíbenějším časopisem v Rusku. Podle Koláře uměl Bělinskij rozšiřovat „liberální myšlenky s neobyčejnou smělostí a opatrností jakož i silou a určitostí slova". Vládl prý „neobyčejně pravým talentem estetickým", takže směle a věrně ocenil zásluhy ruských básníků. Své výklady o Bělinském ukončil J. Kolář takto: „Dráha tohoto geniálního muže, jenž s obšírnými vědomostmi a neobyčejným mistrovstvím slohu spojoval vřelé nadšení pro svobodu a právo, jest jedna z nejzajímavějších episod v dějepise literatury ruské."

Za pouhé čtyři roky po smrti K. Havlíčka Borovského, prvního českého žáka a čtenáře „Vlasteneckých zápisků" Bělinského, proniklo k nám tak jméno tvůrce ruské kritiky v plném znění a lesku.

O třicet let později, počátkem r. 1890, opakoval Jos. Kolář, tentokrát pod šifrou Kol-, své informace o Bělinském v nové české encyklopedii, v Ottově Slovníku naučném (III. díl, Praha 1890, str. 678—679; sešit OSN s heslem „Bělinskij" vyšel 10. dubna 1890). J. Kolář, tehdy už lektor ruštiny na pražské universitě, rozhojnil tam své zprávy o Bělinském do dvou zhuštěných sloupců, nabitých množstvím nových konkretních údajů.

V průběhu druhé polovice 19. století přestal být Bělinskij také u nás veličinou neznámou. Dovolávala se ho stále častěji mladá česká kritika let osmdesátých a devadesátých. Milan Maralík ve studii o „Vilému Mrštíkovi jako kritikovi" (sborník „O českou literární kritiku", vyd. Literárně historická společnost v Praze 1940, str. 142), už naznačil, že mladý Vilém Mrštík (1863—1912) se podle vlastního doznání v „Hlase národa" 1888 „hlavně opíral o široká záda Bělinského", který mu byl „vzorem kritiků" a „kráčel o půl století napřed".

Ale pročítáme-li Mrštíkovy literární úvahy z té doby („O umění v literatuře", o Garšinovi, o naturalismu v umění a j.), setkáváme se v nich nejednou s jménem Bělinského. Některé ze svých mladistvých essayů pojal V. Mrštík do souboru „Moje sny. Pia desideria" (dva svazky, Praha 1902—1903). Tu v „Třech článcích o literatuře" (z „Hlasu národa" 1888) nacházíme delší pasáž o Bělinském (1. svazek, str. 280 n.). Mrštík, tehdy pětadvacetiletý, ukazoval, jak se Bělinskij vymanil ze

závislosti na Hegelovi a jak „silou svého důvtipu a estetického citu přemohl i tuto překážku. Nezůstal vězet ve svém bludu, nezůstal státi, protože byl neschopen žíti přízraky, hledal pravdu... Směle a poctivě nazval on první geniálním to, co za takové uznal (příkladem toho jsou posudky jeho o „Mrtvých duších“) a díky svému kritickému citu mýlil se zřídka. A zrovna tak směle a poctivě v pravé podobě ukázal světu (často na úkor zatvrdlých už názorů) všechno to, co se mu zdálo lživým a nafouklým, někdy i vybočil, ale v podstatě, mýlil se zřídka. On měl klíč ke slovům své epochy a v jeho prsou žila mohutná a vulkanická síla věku. Theorie vábily ho, jako vábily mnoho jiných lidí; v něm však bylo něco vyššího než theorie, něco, čím obdařen byl málokdo.“

Sotva kdy později byl u nás vyřčen krásnější a pádnější úsudek o Bělinském nežli ústy Mrštíkovými koncem let osmdesátých. Cítilo se u nás tehdy stejně jako v Rusku, že „on měl klíč ke slovům své epochy“ a že „v jeho prsou žila mohutná a vulkanická síla věku“. A nad nedožitou životní drahou Bělinského, který by se byl tehdy blížil teprve k své sedmdesátce, posteskl si jeho mladý český zbožňovatel zároveň s ruským kritikem Grigorjevem: „Kdyby Bělinský až posud žil, stál by i teď v čele kritické revoluce jednoduše proto, že by zachoval při sobě povznešenou vlastnost své povahy: neschopnost zmrtvěti v theorii na úkor pravdy a života.“

Slávu Bělinského roznášel Vilém Mrštík po nejrůznějších českých časopisech. Psal o něm nejenom do „Hlasu národa“, ale také do „Národních listů“ 1889 (v článku „Prosa“), do vídeňské „České Thalie, České revue“ 1888 (v pojednání o „Vládě tmy“ L. N. Tolstého) a j. Mrštíkovou zásluhou se šířila známost Bělinského v kruhu mladých českých spisovatelů z počátku let devadesátých, do pokolení Šaldova.

Ale rozhodujícím mezníkem pro poznání Bělinského u nás je ovšem jubilejní rok 1898. Tehdy si celá pokroková Rus připomínala padesáté výročí jeho smrti. U nás se obrazil tento opravdový svátek ruské literatury jako obvykle s malým zpožděním, ale zato dosti vydatně.

Hned na počátku 1899 přinesly dva přední české časopisy, Vlčkova „Osvěta“ a nově založený „Slovanský přehled“ Adolfa Černého, rozsáhlé jubilejní stati o Bělinském. Že mu oba literární orgány přikládaly mimořádný význam, je vidět z toho, na jak čestném místě byly oba články otištěny. Následovaly hned na druhém místě, shodou okolností v obou časopisech po aktuálně politické stati o pomaďaršťování Slováků.

Do „Osvěty“ napsal důkladnou studii o Bělinském známý tehdy propagátor ruské literatury u nás profesor Josef Mikš (1853—1923). Působil dlouhá léta v Rusku na středních školách a živě se zajímal o vynikající zjevy ruské slovesnosti. Rozumí se, že si nedal ujít ani tak vzácnou příležitost, jako bylo výročí geniálního ruského kritika. Mikšova rozprava „Vissarion G. Bělinský“ zajímá v „Osvětě“ 26 hustě tištěných stran na pokračování (str. 10 n., str. 97 n.) a byla do nedávna nejlépe poučenou a nejrozsáhlejší českou informací o Bělinském. Její těžisko je v životopisném obraze, nakresleném s velikou láskou a bezpečnou znalostí biografického materiálu. Literární činnost Bělinského probírá v duchu positivismu, v těsné souvislosti s životopisem. Úhrnné charakteristiky se odvažuje jenom v úvodu a nešetří tu nejvyššími pochvalami. Bělinského nazývá „velikým srdcem“, „neohroženým hrdinou, znamenitým kritikem a takřka otcem nové ruské literatury“. Zanechal prý svému národu „takový poklad lásky a velikých myšlenek, že nyní po padesáti letech nemůžeme jmenovati nikoho, kdo by byl mocněji na celou ruskou společnost působil teplem a světlem své bytosti“. Podle Mikše soustředil Bělinskij „v sobě a ve svých spisech nejlepší myšlenky svých současníků, v rozmluvách a listech svých dal výraz celému období, plnému bouře a zápasu, v němž vznikala ruská mysl a ruská literatura“. Období, v němž žil a tvořil Bělinskij, označuje jeho český ctitel „epochou Bělinského“ a srovnává jeho „velké slovanské srdce“ s naším K. Havlíčkem, jak jsme již uvedli.

Nový „Slovanský přehled“ A. Černého nemohl věru zahájit svůj program kritického slovanství a realismu šťastněji a vhodněji než jubilejní vzpomínkou na tvůrce ruské realistické kritiky. Jak řečeno, hned ve svém prvním čísle přinesl hutnou rozpravu „K padesátému výročí smrti Bělinského“ (str. 10 n., pokračování na str. 79 n.) s celostránkovým oslavencovým portrétem. Autorem této studie byl prof. Karel Štěpánek (1863—1932), mladý tehdy a horlivý překladatel ruské realistické prózy a vykladač ruského románu. Životopisné informace soustředil Štěpánek až teprve do druhé části článku. V první polovině své více než jedenáctistránkové úvahy se pokusil o první český ideový obraz Bělinského.

Štěpánek zřejmě vycházel z vlastní kritické četby Bělinského. Dobře pochopil, že hlavní dějinný smysl jubilantova zjevu je v tom, jak usiloval „veškerou svou plamennou duší, aby umění postavilo se do služeb života a humanity a tím stalo se skutečnou silou společenskou“. Bělinskij vyčistil ruskou literaturu své doby a vštípil jí nový ideový obsah a život. Z ohnivého zápasníka za ideu stal se vycho-

vatelem a učitelem nejlepších vrstev národa, celého pokolení mladých spisovatelů. Nezanechal sice soustavného katechismu svých zásad. Nebyl theoretikem a doktrinářem. Ale z jeho nesčetných úvah a kritických poznámek je možno sestavit jádro jeho učení.

První český interpret Bělinského odmítal schematické dělení duchovního vývoje Bělinského na tři období. Ukazoval, že Bělinskij se propracoval k třem vůdčím zásadám: k principu stálého osobního sebezdokonalování, k principu uznání historicky oprávněných a složivších se činitelů mohutnosti a pokroku Ruska a konečně k principu protestu proti nedokonalé skutečnosti. Podle Štěpánka je prý největším bludem považovat Bělinského za čistého západníka. Souhlasí naopak s J. M. Mazajevem, který označil „národního tribuna" za „humanního nacionalistu". A tuto thesi o žhavém vztahu Bělinského k národnosti doložil Štěpánek řadou citátů. V životopisné části (str. 83) připomněl výrok I. S. Aksakova, že „celé Rusko se dělí na dvě nestejně veliké polovice, — na polovici čtoucí Bělinského a na nečtoucí ho. První je světlo, snaha po pravdě, zdravé jádro ruského venkova. druhá — bahno, říše úplatků, pěstí, vodky a karet."

Mimochodem: opět se nám vynořuje vzpomínka na Havlíčkův poměr k Bělinskému. Je možno, aby bouřlivák a revolucionář Havlíček byl patřil za svého pobytu v Moskvě do té druhé poloviny Ruska temného carského despotismu, do oné „říše bahna, úplatků, pěstí, vodky a karet", do té poloviny Ruska, která Bělinského nečtla? Či náležel naopak celou svou bojovnou bytostí tam, kde bylo „světlo, snaha po pravdě, zdravé jádro ruského venkova", t. j. do tábora Bělinského? Jaká nepochopitelná zaslepenost by jej to byla musila porazit, aby viděl hůř než o dva roky mladší Ivan S. Aksakov, vyslovený slavjanofil? Karel Štěpánek se nijak nezmiňoval o Havlíčkově blízkosti k Bělinskému. Omezil se na ideologický a životopisný nástin a v závěru stručně zhodnotil, co vykonal Bělinskij pro lepší poznání ruské literatury.

Ukázat vlastní velikost Bělinského jako literárního kritika připadlo za úkol překladatelům.

Podnětně tu vystoupila Pelclova „Kritická knihovna". Její průkopnicky obzíravý program byl do té doby většinou orientován na západ, k velikým kritikům francouzským a anglickým. Ze slovanského světa měla doposud jenom Dobroljubovův kritický rozbor „Oblomovštiny" v překladu Viléma Mrštíka (svazek 4). Po památném jubileu Bělinského připravila z něho krátce za sebou dva knižní překlady. R. 1899 vyšel jako 12. svazek Bělinského „Evžen Oněgin". Tuto „kritickou stať" o 88 stranách přeložil mladý, tehdy jedenadvacetiletý mi-

lovník ruské literatury Karel Kolman (1878—1948) a připojil k ní jenom několik drobných vysvětlujících poznámek pod čarou. Za dva roky potom se k „Oněginovi" přiřadily další dvě „kritické stati" V. G. Bělinského: „Obyčejná historie" a „Hrdina naší doby" (Praha 1901, Kritické knihovny svazek XVI., stran 117). Překladatel tu není ku podivu uveden. Ale jak nasvědčuje celý ráz knížky, není pochyby, že také o tento překlad měl zásluhu Karel Kolman. (Dotvrzuje to ostatně Masarykův Slovník naučný, kde pod heslem „Karel Kolman", napsaným ještě za Kolmanova života, se uvádí také tento svazek Bělinského jako jeho překlad.)

Bylo to v době, kdy česká inteligence vybíjela své nejživější zájmy právě na poli literatury. Po vzrušené epoše omladinského hnutí let devadesátých, v ovzduší myšlenkových zmatků a politického rozčarování na přelomu věků utíkala se česká buržoasní společnost především do zátiší literatury, nekonečného filosofování a secese. Slova Bělinského — právě tak jako nástup dravých bosáckých povídek Maxima Gorkého — přinášely také k nám vítaný vzruch a sensaci.

Že nabyl už těmito dvěma překlady v Pelclově „Kritické knihovně" Bělinskij u nás rázem popularity, ukazuje skutečnost, že brzy potom se k němu přihlásila oblíbená „Světová knihovna". Za redakce Jaroslava Kvapila a opět v překladu Karla Kolmana tu vyšly r. 1905 a 1906 dva svazečky výboru z Bělinského. První z nich (čís. 426—427) podával pod heslem „Puškin" podle souboru Pavlenkova z r. 1896 a podle vydání Vengerovova ukázky z kritických článků Bělinského. Překladatel výslovně zdůrazňoval, že vybírá jenom takové kapitoly, „jež podnes nepozbyly svého významu". Pojal proto do první sbírky „Přehled ruské literatury od Děržavina po Puškina", výklady o romantismu, o předchůdcích Puškina, o básnických pokusech Puškinových, o kritice a pathosu díla uměleckého, o významu Puškina umělce, odpověď na otázku, byl-li Puškin básníkem národním, a závěr statí o Puškinovi. Druhý Kolmanův svazeček, nazvaný „Kritické články" (čís. 549—550), obsahoval slavnou kritickou prvotinu Bělinského, jeho „Literární snění. Elegii v próze", kromě pojednání o ruské povídce a Gogolovi.

Oběma těmto výborům předeslal Kolman stručné informační předmluvy. Opíraje se zejména o N. K. Michajlovského, vyzdvihl český překladatel lásku Bělinského k pravdě. Jeho spisy tryskají „vesměs z vášnivé, horečné, přitom nezištné, takřka vrozené lásky k nezkalené pravdě". Pravda byla Bělinskému podle jeho českého ctitele „mocným božstvím, jemuž byl hotov v oběť přinésti vše. Byl to veliký proselyt a

mučedník svaté pravdy". Mimoruský svět zná prý doposud spíše jenom povahu jeho literární činnosti a nikoliv ,,samy plody horečně pracujícího, věčně svěžího jeho ducha". Bělinskij nebyl z kritiků, ,,kteří své názory rádi halí v tajuplná slova a fráze". Žíznil jenom po skutečnosti. Dbal úzkostlivě zásadního pravidla opravdové kritiky, že ,,kritik procítiti a prožíti musí každou řádku, ba písmenku posuzovaného uměleckého díla, nemá-li autorům křivditi a čtenářstvo znásilňovati".

Uvědomíme-li si, jak prudkými a vášnivými boji mezi jednotlivými skupinami české literární kritiky byla tehdy naše veřejnost zneklidňována a kolik osobních jedů a jizlivosti proti sobě házeli i nejpřednější kritici, pochopíme, že český překladatel mířil jak svou předmluvou, tak výběrem vzorných ukázek z Bělinského také do rozjitřených domácích poměrů. Stavěl Bělinského jako příklad objektivní, věcné kritiky, která usilovala jenom o pravdu a snažila se poctivě vyložit posuzovaného autora neskresleně, bez ,,tajuplných slov a frází".

Naplno odhalila tuto aktuálně polemickou funkci Bělinského za tehdejší literární situace u nás drobná monografie Viléma Mrštíka o ,,A. F. Pisemském", vydaná ve ,,Světové knihovně" r. 1908 (čís. 639—640, stran 114). Jak autor v závěru poznamenává, napsal tuto knížku už r. 1904 na počátku rusko-japonské války. Vilém Mrštík, nadšený šiřitel ruské realistické literatury u nás, zajímal se o Bělinského od mládí, jak víme. Není proto divu, že i v monografii o svém oblíbenci Pisemském se napořád dovolává Bělinského.

Jako vždycky u Viléma Mrštíka, nejde ani tady o chladně akademickou studii nezaujatého literárního historika. Slovácky výbušný a útočný temperament básníka ,,Pohádky máje" vyřizoval si také při výkladech o Pisemském své vlastní účty. Je dostatečně známo, jak prudkým ohněm kritiky Vilém Mrštík procházel. A není tajemstvím, že ho nakonec česká kritická džungle uštvala až k sebevraždě.

Třebas Mrštík v rozpravě o Pisemském nikde přímo nevyslovil jméno svého bývalého přítele a později nejúhlavnějšího odpůrce — mladého F. X. Šaldy, všichni cítili, že i v ,,Pisemském" bojuje proti němu a proti jeho družině. Na pomoc proti nedotknutelné autoritě Šaldově vytáhl Mrštík ještě větší autoritu: Bělinského. Mohli bychom citovat celé pasáže, aby byla věc naprosto zřejmá. Ale postačí několik míst.

To mluvil Mrštík za sebe, když chválil už Pisemského: ,,Důsledný až do krutosti, nikdy se nesnížil, aby duši svoji řídil podle běžných názorů ,,svatých" majorit, a než by byl popularitě obětoval sebe, raději sobě v oběť přinesl svou popularitu. Nepsal, necítil, nemyslil, jak

myslit, cítit a psát bylo kázáno, a jak myslit, cítit a psát bylo současnou módou; ale psal, myslil a cítil tak, jak nikdo nepsal, nikdo nemyslil, nikdo necítil, a jak cítit, myslit a psát kázalo ušlechtilé jeho srdce.“ Proto proti němu hnala útokem kritika malých lidí, těch, kteří ,,více soudí, nežli čtou“, t. j. dovedou číst. Frázemi, jongleurstvím, zvůlí a stranickým šílenstvím zfanatisovala a poštvala proti němu celou veřejnost. Nebyla to kritika seriosní, vášní nezkalená, věci znalá, cti své dbalá, kritika k jádru prohlédající, láskou oduševněná, pravým ohněm posvěcená, pravdu a ne sebe milující, autora a ne zbraně hledající, kritika poctivá a ne mstivá, přísná, ale ne nízká; bystrá, ale ne prohnaná; vědecká a ne krvelačná; vzletná ale bombastu neschopná; kritika klidná, ale nikdy vzteklá; kritickým talentem obdařená, ale ne s poesie sběhlá a proto na thema záští, klamu i msty své básně a ne úsudky píšící ,,moc“. Kritika, která takto pronásledovala Pisemského, neměla podle Mrštíka nic společného s kritikou, ,,dochovanou z blažených dob Bělinského“. A právě o Bělinském se kdysi vyslovil Pisemskij, že jako pravý, rozený a nedělaný kritik především ,,miloval to, o čem psal, a ne to, co psal“.

Také sám za sebe si Mrštík stýskal, když vzpomínal na Bělinského: ,,I v literaturách velkých vzácný je případ, aby vyskytnul se kritik čistého zrna, kritik urozený, kritickým a žádným jiným talentem obdařený, jak tomu v případě Bělinského bylo na Rusi. Tam, kde takové kritiky buď vůbec nebylo, nebo už není, moci nabývá kritika provisorní, kritika stran.... Hlásí se denním svým charakterem, hladkou, přibroušenou formou a sensaci také vyvolává, když trhem jejím jsou jen kavárny a zábavylačné kluby. Příznaky ty jsou nám vesměs dobře známy“. Mrštík vůbec nechce mluvit o nejsmutnějších formách kritiky, ,,kde už nejde ani o žádný princip, stranu, směr, jen o pouhý akt osobní msty a nevraživosti.“ Aby nebylo pochyby, koho těmito slovy Mrštík mínil, připomínal: ,,Kritika stranická je tím horší, že vystupuje někdy v podobě tak svůdné, jako žádný jiný zjev. Ocitne-li se pak její zbraň v rukou opravdu talentovaných, zmocní-li se jí člověk oslňující formou a slovem, je věru zas zvláštního talentu třeba k tomu, aby jí odolal.“ Ale opravdová osobnost kritikova jeví se podle Mrštíka ,,v jeho kriticismu a ne v theorii, v jeho schopnostech a prostředcích, jakými vysloviti a určiti dovede podstatu a místo toho kterého autora. Tak úchvatným a svého druhu jediným kritikem byl Bělinskij, z kritiků všech král.“

Mrštík přiznává, že také Bělinskij se někdy mýlil, ale mýlil se tak, jako každý člověk. Uměl však odhadnout umělce v jejich opravdovém,

historickém významu. „Buduje tak plný, ucelený obraz umělce, žije celou jejich osobou, mysle jejich mozkem, cítě jejich srdcem, a přece stoje mimo ně v přísné objektivitě soudce, vládnul Bělinskij toutéž tvůrčí silou jako umělec, který buduje plný, ucelený obraz života, odvozeného, syntheticky zachyceného typu, žije celou jeho úsobou, myslí jeho mozkem, cítí jeho srdcem a přece stojí mimo něj v přísné objektivitě umělce. (Oblomov.) Usuzuje, ale nezlobí se.“ Proto nazýval Mrštík časy, kdy psal Bělinskij. „epochální“ (str. 27), „skvělou dobou Bělinského“ (str. 30) a záviděl Gogolovi, že za ním stála „jasná postava Bělinského“. Studenti tehdy bývali uneseni Bělinským. Pod vlivem milovaného svého kritika vedli kruté, nekonečné spory filosofické a náruživě čtli Gogola.

Bělinským prostoupil Vilém Mrštík všecky své výklady o Pisemském. Hlásil se k velikému zakladateli ruské kritiky jako k svému ochránci, k autoritativnímu soudci ve svém vlastním sporu. Nereprodukoval už životopis Bělinského, jako to činili jeho první čeští interpreti v době výročí. Dovolával se jeho myšlení, díla, způsobu kritické práce. Seznamoval tak naši veřejnost se samou podstatou bytosti Bělinského, i když jí polemicky užíval v protiváze k domácí kritice a zejména proti F. X. Šaldovi. Ale právě tím vytvářel i pro naši literaturu z Bělinského hodnotu živou a nutil tak veřejnost, aby si odkaz Bělinského osvojila a aby se s ním vyrovnala. Neboť právě Vilém Mrštík rozpoznal už v mladých letech, že zvláště pro náš slovesný vývoj „kráčel Bělinskij o půl století napřed“. A ne neprávem nazval ve své vlastní při toho „úchvatného, svého druhu jediného kritika“ — „z kritiků všech králem“.

IV. Bělinskij a Šalda.

Zajímavá by byla nyní otázka, jaký byl skutečně poměr Šaldův k Bělinskému a do jaké míry měl V. Mrštík právo stavět proti sobě obě vynikající kritické osobnosti.

Jak známo, náležel F. X. Šalda (1867—1937) od počátku svého vývoje k pokolení, které tíhlo v duchu lumírovců — přes to, že lumírovce potíralo, — k velikým literaturám západu. V předmluvě k prvnímu svazku „Juvenilií“ zakladatel moderní české kritiky vzpomíná, jak družina jeho mladých přátel na konci let osmdesátých a na samém počátku let devadesátých se sháněla po cizích knihách, většinou estetických, psychologických, filosofických, literárně historických. Byly to knihy „hlavně francouzské a anglické“. Šaldovýma rukama už tehdy prošly spisy Zolovy, Bourgetovy, Tainovy, Sainte-Beuvovy, Henne-

quinovy, Flaubertovy, Daudetovy, Goncourtovy a několik děl Darwinových, Bainových, Comteových, Millových, Ribotových. Je příznačné, že ve vzpomínce zralého muže (předmluva k „Juveniliím" je datována v dubnu 1925) se nezachovalo z tehdejší doby ani jediné dílo ze světa slovanského a zejména ruského.

Neznamená to, že by se byl Šalda ruské literatuře vyhýbal. Naopak. Hned v jeho mladých kritických článcích a rozpravách od začátku let devadesátých čteme znovu a znovu nejslavnější ruská jména, známá tehdy v „západní Evropě": Tolstého, Dostojevského, Turgeněva, Gogola, Gončarova, Puškina, Lermontova, Někrasova, Tjutčeva. Šalda rád uvádíval při výkladech kteréhokoliv zjevu pro srovnání obdoby ze světových literatur a reminiscence z četby se mu neustále vtíraly do pera. Patřilo to tehdy k módě. Radostně k nám vítal r. 1893 také Váňův skrovničký výbor ukázek z Gercena (otištěný v knize Jana Váni, „Úvahy a povahy" 1892, str. 24—34) a s chutí upozorňoval právě na tuto „velikou duši" (srov. Literární listy XIV, 1893, str. 83 n.; v souboru „Mladých zápasů" 1934, str. 108 n.).

V Šaldovi nebylo plným právem nikdy ani špetky jalového slovanění a panslavismu. Posmíval se mu při rozboru Masarykovy „těžké knihy" — „Naší nynější krise" (v Rozhledech 1895; v „Juveniliích" I, Praha 1925, viz na str. 160). Nedochovala se nám bohužel Šaldova odpověď na dopis Zdeňky Braunerové z 20. ledna 1898, kde mu jeho přítelkyně psala: „Vy jako pravý Slovan zapíráte v sobě slovanskou svou bytost. Já Vás chápu, proč se štítíte vyslovit jen větu, jako slovanská myšlenka a pod. Nezlobte se, jen nekřičte na mne! Já prosím nechci žádný fołklor, to už snad je mezi námi projednaná věc, aspoň ne to slovanství, jak mu dnes naši učení trotli rozumí — ale já myslím na Havlíčka a měřím, kde jste mu blízký a kde daleký. Já myslím, že při vší nicotnosti a povrchnosti jakou dnes ku př. my Čechové ukazujem, jsme v jádru čistí lidé a že existuje něco, co by se mohlo nazvat: Slovanskou morálkou. V té vidím naši budoucnost, naši sílu. Nemyslete, že ze mne mluví utopie panslavismu, — já mám příliš mnoho humóru, citu pro humór, než abych neviděla, kam se panslavismus dnes dostal a jsem v duši aristokrat, jako Vy. Protože vládnoucí inferiorní raça česká přivedla myšlenku slovanskou ad absurdum, ještě není pohřbena. Mému srdci aspoň není nic tak drahé a blízké, jako vědomí, že element morální je u Slovanů nový a jiný, vysoký a čistý. My půjdeme ještě dál než Angličani a jistě výš." (Srov. „Přátelství z konce století. Vzájemná korespondence F. X. Šaldy se Zdeňkou Braunerovou". — Vyd. Vlad. Hellmuth-Brauner, Praha 1939, str. 46.)

V tom měla Zd. Braunerová docela pravdu. Šalda „jako pravý Slovan“ neměl naprosto nic společného s carofilským panslavismem let devadesátých. Byl příliš čistý člověk s hlubokou mravní odpovědností. Ale o slovanských věcech psal nejednou a jeho soudy tu nevyznívaly nepříznivě. Čtěte si třebas jeho úvahu o „Básníku a duši národní“, kde se zamýšlel nad českým překladem „Deníku“ Dostojevského (v Národních listech z prosince 1911; přetištěno v knize „Časové i nadčasové“ 1936, str. 58 n.). Parafrází z Dostojevského tam Šalda souhlasně uváděl, že „západní Evropa, jíž všecek život, soukromý i veřejný, jedinečný i pospolitý, jest jen soustavou egoismů, nemůže pochopit, že jest možný boj bez egoistického účelu a z prostého příkazu křesťanské lásky“ (str. 59). A přitom chválil Dostojevského, že zná západní civilisaci, jejího ducha, její methodu mravního myšlení a usuzování. Obdivoval se „slovanské velkodušnosti“, která se dovede sklánět až s dogmatikářským fanatismem před domnělými západními mistry. Podobně ve stati o „Milování západním a východním“ (tamtéž str. 98 n.), srovnávaje „Živou mrtvolu“ Tolstého se Stendhalovou knihou „De l'amour“, dospěl k závěru, že velcí Rusové Dostojevskij a Tolstoj „šli dál a výš“ nad Stendhala: láska jim byla „činností dobré a silné duše, ne obrazností duše slabé“, byla jim nejvyšší formou dělnosti. Podle Šaldy jsme zde — v „milování západním a východním“ — „o celou mravní sféru výše než u Stendhala“. Jako by se v tom bezděčně ozýval doslovný ohlas z dávného dopisu Zdeňky Braunerové: „My půjdeme ještě dál a jistě výš.“

Ne, Šaldu nemůžeme nikdy vykládat jako jednostranného „západníka“. Nebyl jím nikdy, ani za svých mladých let. Přes své převážně západnické vzdělání měl od počátku vřelý vztah také k ruské literatuře. Jen se podívejte, s jakou láskou o ní mluvil, kdykoliv se mu vybavila vzpomínka na ni! Při posudku povídky „Probuzení“ mladého F. X. Svobody (v Literárních listech XIV, 1893, str. 190 n.; v „Mladých zápasech“ str. 89) ukazoval: „Ten vroucí, vnitřní, teplý, zemitý tón, vědomí závislosti na přírodě a společenského sepjetí s přírodou, ten znají ruští básníci-krajináři Lermontov, Někrasov, Turgeněv, k nimž chodil Svoboda do školy.“ Tak psal Šalda v první polovici let devadesátých.

Je možné, aby si Šalda — zdůrazňuji: zakladatel moderní české kritiky Šalda — nebyl povšiml nikdy Bělinského, tvůrce moderní kritiky ruské? Odpověď nám podávají samy jeho spisy. Podrobný průzkum se vymyká ovšem z práce této naší přehledné rozpravy. Ale upozorníme zatím aspoň na několik faktů.

K šaldovskému kroužku přátel let devadesátých náležel kromě jiných také Vilém Mrštík, starší jenom o čtyři roky než Šalda. Víme, co Mrštík pro poznání Bělinského u nás r. 1888 vykonal. Není pochyby, že jméno Bělinského padlo nejednou za těch dlouhých sporů a diskusí, které vedli tehdy mladí nadšenci o nejdražších otázkách (srov. Šaldovu předmluvu k ,,Juveniliím", str. 12). Ale najisto se hlásí Šalda k Bělinskému jako k známé veličině r. 1893.

Toho roku v březnu se dostal mladý pětadvacetiletý bouřlivák do polemiky s prof. Janem Voborníkem o uměleckou hodnotu humoristického románu Ignáta Herrmanna ,,U snědeného krámu". Na Voborníkův výpad v ,,Národních listech" proti ,,řádění moravské kritiky" poslal Šalda do ,,Literárních listů" (XIV, 1893, str. 161 n.) svůj ,,List z Prahy", datovaný 25. března 1893 a otištěný nyní v ,,Mladých zápasech" (str. 119 n.). Vtipnou a rozmarně bujnou persifláží tam hravě odrazil všecky námitky protivníkovy. Dovolil si prý ve své kritice pochybovat, jsou-li Herrmannovy dialogy ,,skutečným humorem, to jest tou podivnou směsí rozmaru a fantasie, snu a pravdy, zjihlého oka i srdce, jakou poznal z různých klasiků poesie, psychologie a estetiky". Náhodou prý četl nedlouho předtím — říká ironicky — ,,mnoho špatných a ničemných knih, na příklad Fieldinga, Cervantesa, Dickense, Heinea, Taina, Jeana-Paula, Bělinského a Gogola — tedy lidí, kteří neměli o humoru ani potuchy a kteří ho bídně zavedli". Zbytečně mu prý Voborník vytýkal, narážeje na Šaldovu nezdařenou povídkovou prvotinu ,,Analysa", že i proti Herrmannovi ,,pokřikuje z hlubin francouzské analysy". Šalda výslovně doznává, že ho k inkriminované kritice nesvedla ,,francouzská analysa", nýbrž ,,anglická psychologie a hlavně některé jemné a bohaté poznámky německé . . . estetiky Jean-Paulovy a ruské kritiky (Bělinskij)".

Na dvou místech se tu tedy přihlásil 25. března 1893 mladý Šalda k Bělinskému jako k svému učiteli, autorovi ,,jemných a bohatých" kritických poznámek o humoru Gogolově. Je známo, že Šalda rusky neuměl a nemohl si tedy číst Bělinského v originále. Nejbližším pramenem pro Bělinského mu byl patrně přítel Vilém Mrštík, ne-li dávný český ctitel Bělinského, universitní lektor Josef Kolář.

Snad o tom Šalda ani sám nevěděl, jak měl celým rázem své činnosti k Bělinskému blízko a jak se mu v mnoha rysech podobal. Oba mužové vytvořili v literatuře svých národů moderní kritiku. Oba se přitom uvědoměle opírali o západoevropské vzory, i když hluboce kořenili v domácí půdě. Oběma připadlo za úkol ,,vzít do ruky koště a kbelík vody a vymetat spoustu smetí vlastenecky uctívaného, kterého se na-

hromadilo tolik, až ucpalo nejen vývojové dráhy poesie a písemnictví, nýbrž prostě i stoky", jak vzpomínal Šalda v „Mladých zápasech" (str. 9). Jenže to, co dělal zakladatel moderní české kritiky u nás teprve od začátku let devadesátých, udělal Bělinskij v Rusku o padesát, šedesát let před ním. Oba „bojovali o nové pojetí kritiky", jak si jí žádala doba. V obou kriticích vězelo také kus básníka, ale Bělinskij se vzdal původní beletristické činnosti už po dvou nezdařených pokusech o drama. I v „zuřivém Vissarionovi" byla šaldovská „vůle k lásce i nenávisti, boj proti t. zv. objektivitě kritické, která nebyla nic jiného než lhostejnost a nevyhraněnost kritického svědomí". Pamatujete se, jak Bělinskij ostře útočil proti „kantorské vážnosti" eklektických estétů v ruské kritice třicátých let? Ani jednomu, ani druhému z nich nepředstavovala kritická práce „činnost rozkošnickou", nýbrž mnohem víc — „činnost mužnější": chtěla být „poznáním v plném smyslu" (Šalda l. c., str. 117).

Základní rozdíl mezi oběma velikými individualitami vyplýval ovšem z doby a ze společenského prostředí. Oba ovládali dokonale všecka tajemství estetiky a kritického „řemesla". Žádný z nich se nespokojoval jenom s objasňováním slovesného umění. Bělinskij mířil od literatury ke společnosti. Z ruské tribuny literárního kritika promlouval ohnivý tribun lidu, demokratický a sociální revolucionář. Mladý Šalda se zuby nehty bránil proti „utilitářskému a didaktickému pojetí kritiky". Za knihou se snažil objevit spisovatele, za spisovatelem vytvářet člověka. Chtěl být „kritikem-básníkem, kritikem-umělcem". A občas se mu zdálo, že nejvyšší typ umělce — „archityp umělce, genius" — bude mít vždycky negativní vztah ke společnosti. „Společnost je geniovi, tuším, vždy jen něco, s čím nejprve bojuje a co pak překonává a od čeho se pak odvrací." Pocit výjimečnosti stupňuje v geniovi vědomí, že „pracuje bez prostředního užitku a že práce jeho je v běžném smyslu slova marná". A přece byl Šalda přesvědčen, že umění je „nejúspěšnějším bojovníkem proti stárnutí, nudě, okoralosti, skepsi světa. Je-li co na světě věčně mladého, bez minulosti, bez včerejška, jest to umění." Jak psal na Nový rok 1903 Miloši Martenovi, nezbytnou základní víru v život u něho netvořilo prius ethické, nýbrž prius estetické. Umění a umělec musejí dojít ve společnosti ohlasu — resonance. Aby se tak stalo, je třeba nejdříve změnit dosavadní lživou kulturu, t. j. tak zvanou civilisaci, na opravdovou kulturu. Pracovat o kultuře znamenalo proto Šaldovi „nejprve záporně, hubit všecko, co překáží" umělcově resonanci ve společnosti, a v druhé řadě „usnadňovat a zdokonalovat" možnost porozumění. Příroda, základ kultury, napomáhá růstu geniů. Je povin-

ností kultury, aby tento proces vědomě organisovala. (Srov. knihu „F. X. Šalda — Miloš Marten. Vzájemná korespondence". Vyd. Em. Chalupný, Praha 1941, str. 29 n.)

V zajetí své novoidealistické filosofie z konce a začátku století viděl tedy Šalda nejvlastnější smysl kritiky v tom, aby pomáhala růstu geniů a vytvářela pro ně ve společnosti příznivé podmínky. Kritika opravdu synthetická je podle něho „mocí a silou pracující o kultuře, připravující její cesty a uspišující narození genia a jejího naplnitele" (dopis z 15. května 1903, tamtéž str. 38). Šaldovo mládí stavělo okázale na odiv své žhavé zaujetí estetické. Z něho vycházel jako z dané priority. Otázky ethické, otázky mravnosti a zvláště společenské mravnosti byly pro něho až na druhém místě. Věděl ovšem, že v nejhlubším základě všech těchto úvah je nejprvotnější otázka: Věřit v život, či nevěřit? Ale i tu dával přednost estetice před ethikou: „Nedůvěra v život mne odpuzovala vždy ... svou nenoblesou, svým chladem, sprostotou chytráctví" (str. 31).

Na první pohled by se zdálo překvapující, jak sympaticky se díval už tehdy Šalda na marxistický socialismus. Když koncem let devadesátých, za vzrušujících bojů mezi demokratickým dělnictvem a t. zv. národními dělníky podepsala Zd. Braunerová s Růženou Svobodovou provolání mladočeské buržoasie ve prospěch chudých „národních dělníků" a proti socialistům, vytkl jí Šalda s nejvyšším rozhořčením: „A Vy myslíte, že má smysl Vaše jednání? Dříve spravedlnost (ta je povinností), pak láska (ta je milostí)! — a lid potřebuje spravedlnost — práci — mzdu a ne milodary — ne ty nakousnuté kůrky chleba ze statků najedených. Společnost se musí přetvořit hlouběji, od základů, od zákonů — celý řád — celá stavba její — a takové Vaše záplatování zdržuje jen tu racionálnou reformu ve velkém stilu. A jak jste mohla podepsat jen pro t. zv. národní dělnictvo, které vyloučí socialisty?" (Dopis z 8. února 1898 v cit. korespondenci, str. 56; proložená slova podtrhl Šalda.) Ukázalo se ovšem, že podpis obou nejmilejších Šaldových přítelkyň se octl na buržoasním provolání podvodně, bez jejich vědomí. Ale pro nás je tento list cenným dokumentem. Jasně odhaluje Šaldovo pokrokové, socialistické smýšlení už v mladých letech.

Ani tedy v poměru k základním otázkám revoluční přestavby společnosti neměl Šalda daleko k průkopníkovi ruského socialismu Bělinskému. Uvědomoval si, že kořen všeho zla je v nespravedlivém společenském řádu. Než přesto nedovedl tehdy ještě spojit své politické přesvědčení s vlastní literární činností. V názorech na smysl a poslání

literární kritiky zůstával v začarovaném kruhu dobového novoidealismu. Z něho si tvořil svůj estetický pohled na svět. Z mladistvého pojednání o „Románu sociálném" (v Rozhledech II, 1893, v „Juveniliích" str. 65 n.) výslovně vyloučil socialistický román „s tendencí, s programem sociálním". Toužil, aby geniální umělec došel co největšího ohlasu — resonance — ve společnosti a aby s ním celá společnost co nejvěrněji a nejrychleji souzněla. Žádal po kulturních pracovnících: „hubit všecko, co výchvějům těchto vln překáží" a „usnadňovat, zdokonalovat jich dráhy". Ale nedospěl tehdy ještě k poznání, že tento jeho požadavek co nejtěsněji souvisí s tím, co psal Zd. Braunerové: „Společnost se musí přetvořit hlouběji, od základů, od zákonů — celý řád — celá stavba její!" Nebylo mu jasné, že teprve sociálně obrozená a spravedlivá společnost se stane přirozenou resonanční deskou pro geniální práci umělců a kulturních tvůrců. Proto hledal klíč ke kritice v novoidealistické metafysice a v nadneseném vzletu jejích jalových slov.

V tom byl bytostný rozdíl mezi Bělinským a mladým Šaldou; v odlišném filosofickém vývoji. Oba vyšli z idealistických theorií. Bělinskij se jich zbavil před svým třicátým rokem a pevně vykročil také jako literární kritik s výzbrojí filosofického materialismu do boje za svobodu člověka, za demokratická práva lidu a národa. Mladý Šalda v idealistické víře setrval. Tím těžší a nesnadnější byly jeho zápasy za tytéž ideály v českém prostředí. Což nespojovala jej s Bělinským stejná láska k národu a k národnosti? Neusiloval stejně poctivě rozluštit a objasnit „problém národnosti v umění"? Neležela před ním stejně „země, vdova po duchu", jeho krásná země s ryzími lidmi, naplněnými vírou v dobro, ale sráženými vlastní slabostí a nevědomostí? Otevřte si Šaldovy „Boje o zítřek"! Kolik tam najdete stejných otázek, jež si řešil dávno před Šaldou Bělinskij!

V „Bojích o zítřek" (1905) zaujme čtenáře Bělinského zvláště jedna nápadná podoba. Je to proslulá Šaldova rozprava o „Kritice pathosem a inspirací", otisk přednášky z r. 1903. Kdo zná výklady Bělinského o „Dílech Alexandra Puškina" z „Vlasteneckých zápisků" let 1843—1846, nemůže si nevzpomenout při četbě Šaldovy „Kritiky pathosem a inspirací" na pátou stať Bělinského, publikovanou ve „Vlast. zápiscích" (sv. XXXII, kn. 2) r. 1844. Připomněli jsme ji už v souvislosti s Havlíčkem. Bělinskij sám vyznačil v nadpise její hlavní náměty takto: „Pohled na ruskou kritiku. — Pojem soudobé kritiky. — Vystižení básníkova pathosu jako první úkol kritiky. — Pathos Puškinovy poesie vůbec. — Rozbor lyrických děl Puškinových." Uvedli jsme už také, že značnou část této V. stati přeložil Karel Kolman a vydal ji

spolu s výběrem z ostatních puškinských statí Bělinského ve „Světové knihovně" r. 1905. Český překladatel změnil názvy kapitol takto: „O kritice a pathosu díla uměleckého" (ve „Svět. knihovně" V. kapit., str. 79—103), „O významu Puškina co umělce" (VI. kapitola), „Puškin básníkem národním" (VII. kap.). Jak patrno, zahrnul Kolman do své páté kapitoly z výkladů Bělinského první tři oddíly, pojmenované v originále „Pohled na ruskou kritiku. — Pojem soudobé kritiky. — Vystižení básníkova pathosu jako první úkol kritiky". Celkem šťastně pro ně zvolil nové souborné heslo „O kritice a pathosu díla uměleckého".

Při srovnávání Šaldy s Bělinským nás ovšem nezajímá odmítavý soud Bělinského o starších obdobích ruské kritiky pseudoklasické a romantické, ani jeho mínění o dogmatických kriticích z let třicátých. Některé základní názory Bělinského na „soudobou kritiku" jsme už reprodukovali při Havlíčkovi. Bělinskij vycházel z přesvědčení, že každý opravdový básník je svéráznou osobností. Všecka jeho díla, i kdyby se různila sebevíce „obsahem" a „formou", vynikají společnou fysiognomií. Studujeme-li básníka, musíme proto zachytit v rozličnosti a různotvárnosti jeho prací především tajemství jeho osobnosti, t. j. ony zvláštnosti, jimiž se vyznačuje proti jiným. Každý člověk uskutečňuje svým zrozením jenom jednu z neskonale různých stránek lidského ducha. „V této missi věčné inkarnace tkví všecka důstojnost a vážnost osobnosti: vždyť jest uskutečněním, realisací, skutečným životem ducha". Každá umělecká osobnost je jiná, svá, a nelze mistrovat jednoho básníka druhým. Povinností kritiky je sledovat, do jaké míry si zůstal básník věrným, t. j. důsledným sám sobě a svému směru. Všimněme si důkladně vnějších okolností, které musely působit na tvůrcovu činnost, — učil Bělinskij dávno před Tainem. Poznejme ducha doby a mravní stav veřejnosti, v níž se básník objevil. Rozhodněme, šel-li se svou dobou, byl-li jejím choregem, t. j. vůdcem, či dal-li se jenom vést. Kde je potřeba, přihlédneme i k soukromým poměrům básníkova života.

Umělecká díla je nutno nejenom poznat, ale přímo procítit a prožít. V každém skutečném umění je něco obecně lidského. Čím větší básník, tím jsou jeho díla prostší, tím víc je v nich obecně lidského. „Prožít básníkova díla — znamená v duši své vynořiti, vycítiti veškero bohatství, veškeru hloubku jejich obsahu, zakusit jejich bolesti, přetrpět jejich neštěstí, potěšiti se jejich radostí, jásotem a nadějemi." Básníka pochopíme jenom tehdy, když se mu na čas docela oddáme, když nás extaticky strhne svým vlivem.

Toto plamenné nadšení je prvním nezbytným stupněm při studiu básníků. Každé básnické dílo je plodem mohutné myšlenky, která

básníka zaujala. Ale tato myšlenka nevytryskla jenom z rozumové činnosti. „Kdo se básníkem nenarodil, byť si vymyslil hlubokou, pravdivou, ba i svatou myšlenku — přece podá jen dílo chatrné, lživé, falešné, nestvůrné, mrtvé, jež nikoho nepřesvědčí... Umění nepřipouští abstraktních, filosofických, a tím méně rozumových idejí; umění připouští jen ideje básnické.“ Básnickou ideou nemůže být sylogismus, dogma nebo zásada. Básnickou ideou je jedině živý cit, pathos.

Tvůrčí proces se podle Bělinského podobá v mnohém procesu porodu. Je provázen stejně bolestným utrpením, nikoliv ovšem fysickým, ale zato duševním. Básníka žene k tvořivé činnosti mohutná, nepřekonatelná síla, cit, pathos. Básník je v pathosu zamilován do ideje a posuzuje ji vášnivě, celou mravní plností své bytosti. Idea mu při práci přestává být abstraktní myšlenkou nebo mrtvou formou. Hranice mezi ideou a formou mizí v plnosti a jednotě organického díla. V pathosu není smyslné vášně. Je to pojem mravní. Vášeň ryze duševní, nebeská. Ale i při ní cítíš kypění krve a otřesení celé nervové soustavy. Pathosem se mění idea v tělo, ve skutečný fakt, v živý útvar. U Shakespeara v „Romeovi a Julii“ promlouvá takový pathos lásky. V „Hamletovi“ bezmocně zoufalý boj proti neřesti a hříchu. U Žukovského středověká romantika. Každé básnické dílo se zrodilo z pathosu. Kritika v něm proto nesmí hledat především ideu, nýbrž jeho pathos. I jednotlivá díla téhož básníka mají svůj vlastní a zvláštní pathos právě tak, jako celý svět jedním básníkem stvořený se vyznačuje jediným pathosem. Vystihnout a vysledovat tento pathos básnické osobnosti je vždycky prvním úkolem kritika. Bez něho zůstanou jeho slova jalovým mluvením a prázdnou frází. Tajemství poesie nepochopí.

Podali jsme ve zkratce jádro názorů Bělinského na úkoly soudobé kritiky a jeho pojetí uměleckého pathosu, jak je vyjádřil úvodem k rozboru Puškinovy lyriky r. 1844. Podstatou jeho učení je přesvědčení, že každý opravdový umělec je svéráznou osobností, která se vyznačuje svým vlastním tvůrčím pathosem. Je na kritice, aby nejprve tento jedinečný pathos odhalila a teprve z něho odvozovala všecky další dílčí soudy. Takové bylo kritické „vyznání víry“ Bělinského, tehdy třiatřicetiletého.

A přečtěte si nyní Šaldovu „Kritiku pathosem a inspirací“ z r. 1903! Také v ní podal geniální český kritik „kus konfese“ svých mladých třiceti šesti let. Na první pohled je zřejmo, že v obou případech šlo o bytosti kongeniální. Oba mužové stáli na stejných výšinách ducha, když formulovali svůj poměr k umění a kritice. Není třeba podrobněji

parafrazovat slavnou Šaldovu přednášku. Je obecně známa. Chci jenom upozornit na některé zásadní shody a rozdíly mezi oběma kritickými vyznáními.

Hle, v čem je mezi nimi zásadní rozdíl! Bělinskij přikazoval kritice, aby sloužila spisovateli a jeho dílu. Měla si uvědomit jedinečnou osobnost básníka a rozpoznat jeho bytostný pathos. Šalda naopak odmítal kritikovu služebnost autorovi. Považoval kritiku za rovnocenné a svéprávné umění jako kterékoliv jiné umění. Kritika musí podle Šaldy samostatně tvořit, tvořit nové hodnoty. Tento tvořivý úkol kritiky Bělinskij sice výslovně nehlásal, ale zato celým svým dílem a příkladem života uskutečňoval.

Obě programové stati měly na mysli výchovu kritiků. Vytyčovaly kritice pevné cesty a cíl. Obě se prudce a vášnivě obracely proti neplodné bezpohlavnosti t. zv. objektivních method z předchozího období. Bělinskij se výslovně ptal: ,,Jak lze bezpečně proplout mezi Skyllou nesoustavnosti a Chařybdou theorií?" A podal svůj návod. Také Šalda vehementně odsoudil ,,spoustu theoretisujícího žvastu o methodě", aby hned nato přednesl svůj přesně promyšlený plán na práci a poslání kritika. Nejenom v dobovém duchu vypjatého individualismu, ale i ve shodě s názorem, že také kritik je suverénní umělec, ukazoval, že v kritické činnosti je nejdůležitější osobnost kritisujícího a jeho charakter. ,,Kritická osobnost tvoří si methodu ne jednu, ale řadu jich od případu k případu, podle chvilkových příkazů své citovosti, svého cíle, své nálady, svého pathosu a po případě i svého rozmaru — a methoda není kritikovi ničím, než výrazem jeho sensibility, trochu koloritem a trochu vyzývavou zbrojí, která se nosí z koketnosti a z bravury." Opravdová kritika mu byla ,,ne povoláním, nýbrž posláním, ne zaměstnáním, nýbrž osudem, ne methodou, nýbrž intuicí".

Že kritika není pouhým zaměstnáním a povoláním, nýbrž posláním a osudem, v tom se shodoval Šalda s Bělinským. Ale jako Bělinskij zaváděl do Ruska nové literárně kritické methody a proto rušil staré, tak i Šalda. Bořil, aby stavěl. A když upevnil a vybudoval své vlastní cesty, změnil se radikálně i jeho názor na otázku pracovní methody. Ty tam byly mladé časy svévolně náladového impresionismu, když stárnoucí Šalda jako jeden z protagonistů nastupujícího nového věku socialismu v únoru r. 1922 (v ,,Prager Presse") psal: ,,Naproti těmto diletantům, jimž všecko je prožitek a nic práce, kteří znají jen lyrické rozkochání z představ o tvorbě, ale ne tvorbu samu, jen svod a klamivý úspěch improvisace, stojí opravdový básník a umělec, a to jest: přísný a tvrdý, neúmorný dělník, který prací často velmi dlouhou a vždycky namáha-

vou, obtížnou a vytrvalou přemáhá vzpurnost nebo křehkost látky a v boji velmi úporném vysvobozuje z ní naposledy tvar v ní zajatý. Zná všechnu záludnost, všechen klam inspirace a hluboce jí nedůvěřuje; nejen že na ni nespoléhá, nýbrž přímo se jí vyhýbá, snaží se ji nahradit čímsi věrnějším a spolehlivějším: metodou. Práce, práce řízená metodou, práce osvícená intelektem, přichází dnes v umění a v poesii znova ke cti. Metodu ceníme víc než inspiraci, a právem: tvořit není možno než tam, kde umíš domyslit. A jak domyslit tam, kde nemáš myšlenkové metody?" (Ze stati s mrštíkovským názvem „Literatura a peníze", otištěno v knize „Časové i nadčasové", str. 420.)

Oslavoval-li Šalda v bojovné konfesi svého mládí „kritiku pathosem a inspirací" a potíral-li proti dogmatickým pedantům význam methody, za necelých dvacet let uvedl sám na pravou míru poměr obou hodnot, nezbytných pro každou tvůrčí práci. Ze skeptické nedůvěry k záludnosti inspirace oceňoval později methodu „víc než inspiraci". Myslel ovšem na „básníka a umělce". Ale nepřestal být i v kritické činnosti sám obojím?

Kde mluvil tedy Šalda r. 1903 o inspiraci nebo intuici jako nezbytné a základní podmínce kritiky, tam operoval s pojmem, kterého Bělinskij neužíval. Jak jsme právě viděli, sám Šalda byl později ochoten omezit význam inspirace a učil, že je líp nedůvěřovat jí, nespoléhat na ni a dokonce se jí vyhýbat. Z dvojice přívlastků šaldovské kritiky — „kritiky pathosem a inspirací" — zůstal tak neotřesen prvý z nich, t. j. „pathos".

Šalda jej uváděl na prvním místě a v jeho oceňování se shodoval s Bělinským. Vysledovat a poznat umělcův pathos bylo Bělinskému, jak víme, „prvním úkolem kritiky". Oba spatřovali v umělecké osobnosti základ veškeré tvůrčí práce. Oba souhlasili v tom, že umělcem — básníkem stejně jako kritikem — se musí člověk narodit. Bělinskij vynaložil v citované puškinské stati mnoho úsilí, aby objasnil pojem pathosu. Šalda už užíval toho pojmu jako veličiny známé a běžné. Mluvil o „pathosu kritické osobnosti". Kritika mu „nebyla kontemplací, nýbrž pathosem, stavem dramatickým," — podobně jako Bělinskij kdysi připomínal, že „dramatické básnictví svou podstatou chová v sobě nejvíce pathosu". Kde Bělinskij kritikům přikazoval, aby vždycky rozhodli, do jaké míry jejich básník je „choregem své doby" či pouhým epigonem, tam Šalda už přímo žádal, aby také kritikové byli „tvůrci nového pathosu", „pathosu nové, rodící se doby".

Oba užívali pojmu „pathosu" v jeho dávném, prapůvodním významu antické estetiky. Pathos jim znamenal bolest, utrpení, tragickou

tvůrčí vášeň, plnou odříkavého heroismu. Tu vyžadovali na uměleckých osobnostech a odtud odvozovali všecky další vlastnosti jejich díla. Umělec — u Bělinského básník, u Šaldy kritik — musí mít ,,vášnivý vztah a poměr k umění, poměr osobní a prožitý", vybojovaný a vykoupený před každým uměleckým dílem znova a znova (Š.), neboť jenom tak dosáhne každé jednotlivé dílo svého nezbytného pathosu (B.). Proto musí být podle Šaldy ,,kritik — právě jako básník a jiný umělec — krajně vnímavý, citlivý, vznětlivý, sensitivní". Nesmí soudit jenom nějakou abstraktní mírou nebo rozumem, nýbrž jistotou nervů a věčně svěžích smyslů, aby mohl stále nově vnímat, rozlišovat, reagovat. Teprve potom mu umělecké dílo ,,zjevuje poslední své tajemství, tajemství nejskrytější — tajemství svého smyslového života". Podobně Bělinskému nestačilo při studiu básníka jenom poznat jeho spisy. Přikazoval kritikům, aby básníkova díla procítili a prožili, t. j. ,,vynořili ve své duši, vycítili všecko bohatství, všecku hloubku jejich obsahu, zakusili jejich bolesti, přetrpěli jejich neštěstí, potěšili se jejich radostí, jásotem a nadějemi."

Oba horlili proti uměleckým nedochůdčatům, proti těm, kteří by se rádi vydávali za umělce-básníky, ale ve skutečnosti jimi nejsou. Bělinskij neuznával každého, ,,kdo píše verše", za básnickou osobnost, nýbrž jen toho, kdo se básníkem narodil. Idea sama mu nestačila na báseň. U špatného básníka ,,vlastně není ideou, nýbrž prostě mudrlantstvím, sotva jaks taks zakrytým slátanými hadry chatrné formy, zpod níž svítí jeho nahota". Šalda přímo nenáviděl takové literární podvodníky, ,,traviče uměleckých studen", ,,podrývače uměleckého zdraví". Podvodníkem je mu ,,každý umělec a každý spisovatel, který mluví o kráse a síle a bohatství života a nedává jich, který mluví o vznešených věcech, jako jsou ideály, šlechetnost, rytířství, noblesa a jiné vysoké představy, ale jazyk, řeč jeho, forma jeho, samo slovesné jeho umění jest přitom nízké, jalové, slátané, zmatené, nečisté". Navíc podával Šalda výklad o životě autorových smyslů, o jejich zákonném ustrojení.

Ale oběma se rozumělo samo sebou, že v tvůrčí vášni umělec vytváří a kritik chápe básnické dílo jako celek. Bělinskému tu mizely ,,hranice mezi obsahem a formou". Ukazoval, že v díle, které se zrodilo z pathosu, ,,živá krása formy svědčí o božské ideji v ní sídlící" a ,,ani jediný rys neprozrazuje slátání nebo spájení jednotlivých částí". O otázkách formy mluvil mnohokrát jindy a jinde. Šalda kladl právě v této souvislosti veliký důraz na zřetel k formě a stylu, v nichž se jeví autorovo ustrojení a jeho tvůrčí potence.

Oba stavěli práci kritikovu vysoko nad práci básníkovu. Bělinskij předtím neopomněl všestranně vyzdvihnout a obhájit právo každé umělecké osobnosti na její svéprávný svéráz. Aby předešel možným omylům a výtkám, ukázal na první povinnost kritikovu: prožít a procítit básníkovo dílo, dát se jím strhnout k nadšení. Ale to je Bělinskému jenom prvním stupněm kritikovy práce. Po něm musí nastoupit ,,chladnokrevně klidné nazírání", kde se ujme kritikova osobnost svých vlastních práv. Ze žáka stane se soudcem. Domýšlí, jak byl básník sám sobě důsledný: ,,A seznáte-li, že vykonal méně, než vykonati mohl, méně, než sám sliboval svými pracemi, že zradil svého vlastního ducha, směle nad ním vyslovte svůj soud!" Přihlédněte ovšem ke všem okolnostem a nezapomeňte posoudit, jak se choval básník ke své době a společnosti!

Šalda stanovil shodně s Bělinským ještě jemněji a pronikavěji poměr mezi kritikem a básníkem. Pro něho jsou oba umělci, ale je mezi nimi rozdíl v látce, ze které tvoří. Také šaldovský kritik musí umět ,,domyslit, docítit, docelit básníka", ale přestylisuje ho ještě ve vyšší, abstraktnější sféru. ,,P ř e b á s ň u j e dílo, které kritisuje: přijme premissy autorovy, přijme prvky a složky jeho díla, přijme duchový typ jeho a přebásní nebo lépe d o b á s n í je z nich a jimi." I Šaldův kritik soudí, zda umělcovo dílo ,,množí, stupňuje a posvěcuje život", či zda jej znehodnocuje. To je pro Šaldu hlavní otázka kritiky. Stejně jako básník, ani kritik nemůže být objektivní. ,,Oba jsou násilníky svého snu, oba jsou jednostranní" a vášniví, aby pathosem svého díla připravovali nové zítřky. Ale kritikova jednostrannost a obmezenost musí být charakterní, jak dosvědčuje Šalda řadou dokladů.

Poslední třetina Šaldovské konfese o ,,Kritice pathosem a inspirací" se podrobně zabývá výkladem kritického pathosu. Je to úchvatný psychologický pohled básníka a essayisty na základní pojem kritického postulátu Bělinského. Co všecko znamená pro kritika jeho činnost? Přináší mu utrpení a resignaci na vlastní štěstí. Žádá po něm hrdinskou odvahu a schopnost k utrpení a k bolesti. Statečnost v zoufalství nad zklamanými nadějemi a obdivem. Skepsi, která chce být vyvrácena i za cenu života. Sílu, aby bořil, ale zároveň aby tvořil inspiraci a pathos nové doby. Neboť opravdový kritik dává svoji tvorbu do služeb doby, přerodu a obrody světa. Je ,,mezi dělníky, připravujícími jeho příští".

Málokdy se setkáme na jednom místě, v jedné rozpravě, s tolika shodnými nebo podobnými myšlenkami jako v těchto dvou zásadních programových statích dvou velikých slovanských kritiků. Je v nich stejně vášnivá láska k umění a stejná znalost posledních tajemství umělecké práce. Stejně vysoko oceňovali tvořivou osobnost a stejně

zdůrazňovali její absolutní právo na samobytný svéráz. Oba viděli základní tvůrčí sílu v pathosu, který podmiňuje, tvoří a určuje nejenom zrod uměleckého díla v celé jeho plnosti, ale stává se osudem pro samého uměleckého tvůrce. Oba žádali dokonalá a pravdivá díla zralých, rozených básníků, otvírajících brány k nové době. Oba přikazovali kritikovi, aby se nejdříve vžil do posuzovaného autora, přijal jeho premisy a duchový typ. A oba se shodovali v tom, že nejvyšším a konečným posláním kritiky je domyslit a dobásnit samé básníky a vymezit jejich postavení v dramatickém vývoji doby.

I když se v některých podrobnostech a vedlejších partiích, plynoucích po každé z dané konkretní situace, lišili, pohybovali se vcelku na stejné myšlenkové základně a v témž ideovém okruhu. Přes odlehlost času a prostoru měli k sobě Šalda a Bělinskij blízko. Tak blízko, že není možno nezamyslit se nad příbuzností jejich typů a jejich kritických vyznání.

Uvědomoval si Šalda, že téměř po šedesáti letech nadhazuje tytéž problémy, které si řešil dávno před ním Bělinskij? Užíval ovšem jiného jazyka, podmíněného stylem doby. A dovolával se většinou jiných autorit — až na Goetha, který byl oběma kritikům společným božstvem. Přes to, že český vyznavač „kritiky pathosem a inspirací" citoval ve své rozpravě množství evropských jmen, o Bělinském, k němuž se před deseti lety hlásil také jako k svému učiteli, se tentokrát ani nezmínil. A přece mu byl nejblíže. Dotvářel a domýšlel jeho podněty. Pojem uměleckého pathosu, jehož poznání kladl Bělinskij kritikům za nejpřednější úkol, přenášel Šalda důsledně do bytostné charakteristiky samého kritika, jeho práce a poslání. Za půl století od smrti Bělinského se rozrostla a rozkošatěla evropská literární kritika do takových výšin a vrcholů, že si vydobyla plné právo, aby se stavěla na roveň ostatním oborům kulturně umělecké tvorby. Spravedlivě proto na ni kladl Šalda tatáž měřítka, jakých před ním užil Bělinskij pro poesii. V šaldovském pojetí přestala kritika vědomě sloužit básníkům, aby namísto toho sloužila celku. Šalda ji k tomu úkolu vyzbrojoval theoreticky — zbraněmi a nástroji, které dávno před ním ukoval Bělinskij v praxi.

Znal Šalda pátou stať Bělinského o Puškinovi, na niž bezděčně navazoval? Pochybuji. V ruském originále Bělinského nečetl a Kolmanův český překlad ve „Světové knihovně" vyšel tiskem až r. 1905, kdy už byla také uveřejněna v „Bojích o zítřek" — z téhož roku 1905 — Šaldova přednáška, proslovená r. 1903 v „Mánesu". Nevíme ovšem přesně, kdy Karel Kolman překlad z Bělinského pořídil a jaké byly osudy jeho rukopisu předtím, než vyšel na světlo boží. Vilém Mrštík napsal

na př. svou knížku o Pisemském už r. 1904, ale otištěna byla teprve r. 1908, t. j. až za čtyři roky. Nemáme důvodu podezřívat Šaldu, že by byl četl rukopis Kolmanova překladu dříve a že by se byl k Bělinskému v „Kritice pathosem a inspirací" ani slovem nepřihlásil. Citoval tam tolik jiných kritických veličin! Proč by byl chtěl zamlčet Bělinského a jeho přikázání, že prvním úkolem kritiky je vystihnout básníkův pathos? Nestyděl se za Bělinského deset let předtím. Byl by jistě uvedl jeho jméno i tentokrát.

Ale je jisto, že Kolmanův překlad z Bělinského nebyl tak docela bez vztahu k Šaldovi. Otiskla jej — jak známo — „Světová knihovna", redigovaná Jaroslavem Kvapilem. A Jar. Kvapil byl jeden z těch, proti němuž se po léta obracelo s nejprudším temperamentem Šaldovo kritické pero. Uražený básník „Princezny Pampelišky" by si jistě nebyl dal ujít příležitost, aby se nepomstil pikantním skandálkem, kdyby byl mohl prokázat Šaldovu závislost na Bělinském. Takový trumf neměl a nemohl mít nikdo z tehdejších přečetných Šaldových odpůrců u nás v ruce. Spokojil se tedy aspoň redaktor „Světové knihovny" s tím, že pohotově otiskl Kolmanův překlad „Puškina" Bělinského. V tomto osvětlení rozumíme teď zvlášť dobře slovům Kolmanovy předmluvy: „Ke kritickým článkům Bělinského přihlížel jsem ovšem jen potud, pokud mají za předmět otázky, jež podnes nepozbyly svého významu. (Podtrženo ve „Svět. knihovně".) Mnohé z jeho statí působí svěžím dojmem, jako by napsány byly v době nejnovější; jsou to články, o jichž rozřešení marně se pokouší doba přítomná." (Podtrhl Jul. Dol.)

Mladému Karlu Kolmanovi, příteli Jar. Kvapila a přispěvateli „Světové knihovny", se tedy zdálo, že jeho překlad z Bělinského může přispět k osvětlení otázek, o něž se prý marně pokouší doba přítomná. Aby bylo zcela jasné, co a koho měl Kolman na mysli, připojil ještě až příliš průhledný odstaveček: „Poněvadž nebyl Bělinskij z kritiků, kteří své názory rádi halí v tajuplná slova a fráze, doufám, že z těchto několika ukázek dostatečně vysvitne literární jeho profil, jenž je ku podivu stručně a přesně skreslen (tak!) v jeho „confession de foi". Tato kolmanovská „confession de foi" byla míněna jako záměrný protějšek k Šaldově „Kritice pathosem a inspirací", označené v podtitulu „Kus konfese"; a zdůrazňovala poměr Bělinského ke skutečnosti — na rozdíl od kritiků, kteří se prý (podle Kolmana) rádi halí v tajuplná slova a fráze.

Šlo tu tedy zřetelně o jedno z mnohých protišaldovských tažení, organisovaných tentokrát Jar. Kvapilem za pomoci překladatele Bělinského. Proto také upravil Karel Kolman záměrně a přímo rafinovaně

název páté kapitoly svého překladu, když sloučil tři původní hesla z Bělinského do jediného názvu: „O kritice a pathosu díla uměleckého“. Přiblížil tak i pojmenováním výklady Bělinského k Šaldovu vyznání víry, k jeho „Kritice pathosem a inspirací“. Na pohled šťastná a nevinná změna. Ale nezvratně prokazuje, že jí Šaldovi odpůrci reagovali už na hotovou a slavnou přednášku svého protivníka — v bláhovém domnění, že mu srovnání s Bělinským ublíží.

Ale právě naopak. Zakladatel a tvůrce moderní české kritiky může být kdykoliv a směle srovnáván s Bělinským. Jako osobnost i jako kritik. Vždycky vyjde z takového měření sil čestně.

Není pochyby, že se v mnoha vlastnostech a názorech stýkali. Našlo by se tu a tam i několik společných osudových rysů, které někdy až překvapí vzájemnou obdobou. Nevzpomínejme ani docela vnější náhodnosti, že oba velicí mužové hledali ztracené zdraví na severovýchodě u českých hranic, Bělinskij v Šťavně a Šalda nedaleko odtamtud, v kladské Chudobě. Více nás zaujme a zrovna dojme, jak si oba stejně — překvapivě podobně! — všimli za svého lázeňského pobytu sociální bídy tamějšího lidu a jak jeho život porovnávali s domácími poměry ve svých zemích (viz cit. dopis Bělinského Botkinovi a Šaldův list Zd. Braunerové z 13. července 1902 o Polácích v Darkowě; cit. korespondence, str. 170 n.). To jsou však jenom náhodné a bezvýznamné drobnosti.

Daleko důležitější je jejich vzájemná vnitřní spřízněnost. Šalda si jí byl sotva vědom a málokdy se Bělinského — na rozdíl od svých západoevropských učitelů a vzorů — dovolával. Uvedli jsme jeho mladé výroky o kritice Bělinského z polemiky r. 1893. Ti, kdo Šaldu v pozdějších letech osobně znali, říkají, že neměl Bělinského rád. Zkalovala mu poměr k Bělinskému vzpomínka na záludné kampaně, vedené proti jeho čestné a hrdinské práci na počátku století ve jménu „krále všech kritiků“, Vissariona Grigorjeviče? Kmitne se sice jméno Bělinského občas i později Šaldovými úvahami, ale sotva kdy v ostřejším světle (srov. na př. jeho „Siluetku Lermontova“ z r. 1918 v „Časovém i nadčasovém“, str. 270).

Naše letmé srovnání obou velikých kritiků mělo jediný hlavní úkol: ukázat na jejich vnitřní vztah a v konfrontaci dvou jejich vynikajících statí o uměleckém pathosu dovodit, že česká literární kritika dorostla k myslitelským výšinám Bělinského až teprve v Šaldovi. Čemu nerozuměl a nemohl porozumět počátkem let čtyřicátých 19. věku Havlíček, chápala a suverénně ovládala naše literatura teprve o šedesát let později. Teprve autor „Šaldova zápisníku“ by byl dovedl s plným pochopením číst a ocenit „Vlastenecké zápisky“ Bělinského.

V. Studujeme Bělinského. — T. G. Masaryk.

Z dosavadních výkladů o vztahu české literatury k Bělinskému bylo tuším dosti patrné, jak k nám postupně pronikala znalost jeho díla a významu. Z největší části jsme přijímali od počátku let šedesátých 19. věku po plné půlstoletí úsudky a poznatky, vytvořené ruskou literární historií a kritikou. Čeští ctitelé Bělinského k nim připojovali nejednou svá vlastní slova obdivu, aby tak co nejvíce přiblížili mohutný zjev zakladatele ruské kritiky našemu čtenářstvu.

Od Mrštíkovy generace si zamilovali Bělinského tak, že jeho jména užívali ve vlastních domácích sporech jako rozhodující autority. Pokud se pod jeho praporem pokoušeli bojovat proti rodící se nové literární kritice české, představované zakladatelskou osobností Šaldovou, činili tak neprávem. Oba tvůrcové umělecké kritiky, v Rusku a u nás, byli namnoze duchové spříznění a měli k sobě blízko i tam, kde se bojovně rozcházeli, jak prokázal Šaldův další vývoj. Odvrátil-li se časem autor „Bojů o zítřek" od Bělinského, u něhož se podle vlastního doznání také z počátku učil, zavinila to speciální česká situace na počátku 20. století. Jenom ona mohla zatlačit našeho hlasatele „kritiky pathosem a inspirací" do bezděčné oposice proti Bělinskému. Ale aniž o tom věděl, přibližoval se k němu stárnoucí Šalda stále zřetelněji, když s oproštěným slohem projasněného kritického výrazu vstoupil neohroženě do bojové fronty za lidskou svobodu a sociální spravedlnost. Posiloval u nás aspoň na prahu kmetného věku — podle svého dávného politického přesvědčení — také v literární kritice směr, za nějž zápasil v Rusku Bělinskij.

Prudké kritické spory mezi jednotlivými tábory na počátku století, stejně jako předtím vzpomínka na padesáté výročí smrti Bělinského zpopularisovaly u nás nebývale jméno Vissariona Grigorjeviče. Není divu, že se objevila zároveň také potřeba a snaha, poznat důkladněji a přímým studiem jeho skutečnou osobnost a jeho dílo. Lákala k tomu ostatně i blízkost nového jubilea Bělinského: rok 1911 se stým výročím jeho narození.

Nejcennějším výtěžkem tohoto data je drobná monografie Vítězslava Štěpánka — „Bělinský a Dostojevský. K jejich letošním jubilejím". Vyšla v Pelclově sbírce „Chvilky" v Praze 1911 (o 36 stránkách). Jak prozrazuje autorova závěrečná poznámka, rozhodl se Vítězslav Štěpánek (narozený 1886) zpracovat dráždivou otázku poměru Bělinského k Dostojevskému po polemice, kterou měl s dr. Novikovem ve „Slovanském přehledě". Vznikla z toho doktorská disertace, otištěná u Pelcla v populárnějším výtahu.

Náhodná shoda dvojího výročí r. 1911 — třicet let od smrti Dostojevského a sto let od narození Bělinského — vybízela k srovnání obou nevšedních zjevů ruské literatury. Bělinskij kdysi objevil talent Dostojevského a sledoval jeho mladý vývoj až do své předčasné smrti. V. Štěpánek se pokusil postavit „proti sobě kritika Bělinského k mladému umělci a západníka k slavjanofilovi v jejich osobních stycích i specielně se dotýkajících názorech". Autor sám ovšem nakonec doznal, že nebylo dosti společných „předmětů srovnání (tertium comparationis)". Necháme-li stranou Štěpánkovy výklady o Dostojevském a všimneme-li si jenom jeho pohledů na Bělinského, zaujme nás, jak hned na počátku prohlašuje mladý učenec o Bělinském, že byl „v podstatě čistým západníkem". Opravil tak starší názor svého otce Karla Štěpánka ze „Slovanského přehledu" 1899. Co prohlašoval Karel Štěpánek v přílišné kritičnosti za „největší blud", přijal po dvanácti letech znovu jeho syn Vítězslav Štěpánek bez výhrady. Mohl tak líp vybudovat protiklad obou jubilujících osobností. Účinně jsou postaveny proti sobě jejich životní poměry a rozdílný myšlenkový vývoj. Autor slušně ovládá odbornou literaturu o Bělinském a Dostojevském. Odvažuje se samostatných konfrontací a úsudků. Zdá se mu, že socialistou Bělinskij vůbec nebyl a že ho naopak Dostojevskij „vždy předčil v sociálním radikalismu". Ukazuje, že působením Gercenovým přijímal Bělinskij některé slavjanofilské názory (o obščině). S Dostojevským se stýkal v oceňování Petra Velikého a Puškina, lišili se podle Štěpánka v nazírání na ženskou otázku.

Studie Vítězslava Štěpánka byla tak dalším krokem v českém poznávání Bělinského. Sto let po svém narození pronikal tvůrce ruské kritiky hlouběji do českého vědomí. Vyvolával myšlenkový kvas také u příslušníků nové mladé generace, orientované slovansky. Aspoň na akademické půdě oživoval dávnou otázku západnictví a slavjanofilství. A sotva kde jinde mimo Rusko napadlo tehdy komu srovnávat Bělinského s Dostojevským, který patřil vedle L. N. Tolstého, Turgeněva, Čechova a Gorkého v té době k nejpopulárnějším a nejznámějším ruským spisovatelům v cizině.

Předválečná Praha a pražské universitní prostředí byly ovšem pro úvahy podobného druhu připraveny. Za vedení profesorů Jiřího Polívky a Jana Máchala rozkvétala u nás mladá slavistická škola se silnými rusofilskými sympatiemi. A nelze zapomenout v této souvislosti zvláště na jedno jméno, které vtiskovalo ráz všemu našemu tehdejšímu poznávání slovanského světa: na jméno profesora pražské university T. G. Masaryka.

Až budeme znovu revidovat celý Masarykův vztah k Slovanstvu, bude si třeba podrobně všimnout také jeho poměru k Bělinskému. Prozatím ukážeme aspoň na to, co vykonal Masaryk pro Bělinského ve svém vrcholném díle, v „Rusku a Evropě".

Je jasné, že k Bělinskému se dostal jeden z našich největších milovníků a znalců ruské literatury teprve později, ve svém zralejším věku. Pročítáme-li na př. jeho proslulou rozpravu „O studiu děl básnických" z „Lumíra" 1884, nesetkáme se tam nikde s Bělinským. A přece právě tady šlo o thema, které bylo zájmovému okruhu geniálního ruského kritika nejbližší. Mladý profesor pražské university tkvěl tehdy ještě příliš jednostranně v duchovní půdě německé a západní vzdělanosti. Znovu a znovu citoval Goetha, Schillera, Lessinga, Wagnera, Dürera, Grillparzera, Shakespeara, Longfellowa, Newtona, Shelleyho, Miltona, Macaulaye, Carlyle, Danteho, Leonarda da Vinci, Aristotela, Platona, Balzaca atd. Ale slovanský svět mu tehdy ještě unikal. Jenom mimochodem je uveden — kromě několika případů z české literatury — Lermontov a Kraszewski, nemluvíme-li o snůšce ruských literárních jmen, citovaných na doklad zvrácených sociálních poměrů v ruském životě. Masarykův vlastní výklad studia básnických děl nemá nic společného s učením Bělinského. Proti svému pozdějšímu pojetí odmítal tam Masaryk dokonce polemicky i umělecký realismus a tvrdil, že podstatou umění může být stejným právem také idealismus.

Teprve slavjanofilství Dostojevského přivedlo autora „Sebevraždy" k podrobnějšímu studiu ruských problémů. Od cesty do Ruska r. 1887 a od rozpravy o slavjanofilství Ivana Kirějevského 1889 pronikal stále hlouběji do myšlenkových proudů ruské filosofie. Poměr Ruska k Evropě, otázka slavjanofilství a západnictví se mu stala klíčem k pochopení Ruska. Rozumí se, že tu se nemohl vyhnout Bělinskému.

Jádro svých poznatků o Bělinském shrnul do „Ruska a Evropy" (pův. německé vydání z r. 1913). Bělinskému je v něm věnována samostatná rozsáhlá kapitola po úvodních výkladech o západnictví. V českém překladě (podle druhého opraveného vydání z r. 1930) zabírá 33 stran I. dílu (str. 535—568). Třebas byla napsána původně německy, je to doposud naše nejsamostatnější a nejpronikavější studie o Bělinském.

Životopisná fakta jsou otištěna jenom v poznámce pod čarou. Hlavní zřetel obrací Masaryk k filosofickému rozboru Bělinského. Bělinskij je mu naprosto jednoznačně „vůdcem pokrokové, západnické inteligence", „representantem západnictví", jak zdůrazňuje Obsah. Tohoto významného místa se domohl neúnavnou a mnohostrannou literární prací — prací! —, zatím co ostatní jeho přátelé více jenom

literárně improvisovali než pracovali. Ve vývoji Bělinského se obráží celé pokrokové snažení Ruska let třicátých a čtyřicátých. Masaryk probírá velmi kriticky a pečlivě jednotlivé vývojové fáze Bělinského. Osvětluje zejména jeho vztah k německé filosofii a k francouzskému socialismu. Zastavuje se podrobněji u „Črt z bitvy u Borodina“ a u dopisu Gogolovi, aby jich užil pro charakteristiku tehdejších názorů Bělinského. Podle Masaryka nebyl Bělinskij nikdy pravověrným hegelovcem. Usiloval o harmonii mezi subjektivismem a objektivismem. Jejich krajnosti zavrhoval. Přecházel od „vnitřní“ pravdy k pravdě „vnější“. Naladěn od přírody sociálně a demokraticky, stal se působením francouzských utopistických socialistů rozhodným socialistou, i když zůstával silným individualistou. Podobal se spíše Lassalovi než Marxovi. Proti Louis Blancovu pojetí tříd uznával kladnou úlohu ruské buržoasie. V kapitalismu spatřoval zlo a žádal, aby se také ruská aristokracie proměnila v buržoasii, t. j. střední třídu, „nutnou pro blaho státu“ — podle mínění Bělinského. Nejdůležitější hybnou silou pokroku je civilisace, vzdělání a idea humanitní. Orgánem civilisace a vzdělání je inteligence jako třída, doplňující buržoasii.

Třebas prý Bělinskij neuznával realistickou a positivistickou skutečnost doby a faktu jako pravou skutečnost, bylo v něm podle Masaryka kus positivismu. Zamítal negativní skepticismus, ale v tvůrčí skepsi viděl nezbytnou podmínku pokroku. Zapřisáhlý odpůrce theokracie, církevního náboženství a mystiky, měl prý k mystice větší sklon než slavjanofilové Kirějevskij, Chomjakov a Samarin. Vyznačovala ho nejenom nervosní žízeň po vědění, ale také neustálý metafysický boj o Boha. I když se rozhodl pro čistý atheismus a materialismus, toužil po víře, která se mu měnila v „náboženské vědění a vědomé náboženství“. Nalezl víru v socialismus. Zavrhoval mysticismus národnosti a fantom abstraktního lidství. Jako literární kritik a estetik uplatňoval empirickou estetiku. Rozpor mezi klasicismem a romantismem se pokoušel vyřešit realismem, ale podle Masaryka s nezdarem. Literatura byla Bělinskému národním vědomím a uvědoměním, básník — mluvčím a orgánem národa. Bělinskij nevytvořil ani v historii ani ve filosofii soustavné nauky. Žily v něm dvě duše. Protiklad romantismu a realismu vyplýval u něho z protikladu dvou světových názorů. V boji proti romantismu bojoval proti mystice a náboženství, ale zároveň bojoval o náboženství. Na jedné straně byla v něm touha po víře, která by hory přenášela, na druhé straně rozum a negace. V slavjanofilech potíral sám sebe, svou náboženskou minulost. Věřil v ušlechtilého člověka, který nezahyne. Proti theokratickému absolutismu zápasil za demokratickou

svobodu. Jako člověk a charakter byl uznáván všemi. Vynikal stejně silou srdce jako vážnou hlavou. Stal se proto politickým, sociálním a filosofickým vůdcem vyrůstající mladší generace.

Jak patrno, zamyslil se T. G. Masaryk důkladně a opravdově nad nejrůznějšími složkami osobnosti Bělinského. Nikdo před ním u nás nepodal tak všestranný a promyšlený výklad učení Bělinského jako autor „Ruska a Evropy". Nikdo mu také do té doby u nás nedorostl, aby ho mohl pochopit v jeho mnohostranné plnosti. Oba dřívější české pokusy o filosofický obraz Bělinského — jubilejní článek Karla Štěpánka ze „Slovanského přehledu" a disertace Vítězslava Štěpánka o Bělinském a Dostojevském — po Masarykově studii zastaraly. Neobstála these Karla Štěpánka, v níž bylo vyhlašováno jako blud západnictví Bělinského. A rázem zmizely v propadlišti některé omyly Vítězslava Štěpánka, jako na př. popírání jeho socialismu. Teprve z Masarykova „Ruska a Evropy" vyvstávala před českým čtenářem složitá velikost historického zjevu Bělinského.

Sotva jsme si uvědomovali, že i do Masarykova pojetí „representanta ruského západnictví" se přimísilo leccos z vlastní osobnosti jeho českého vykladače. V duchu Plechanovově příliš zdůrazňoval souvislost Bělinského s německou idealistickou filosofií — bez příslušné protiváhy domácí ruské tradice, bez dostatečného zřetele k tomu, co vytvořil Bělinskij sám nového a jak si svérázně přetvářel nauky svých zahraničních mistrů. Nepostřehl docela odlišnou cestu Bělinského k pojmu realismu a jeho jedinečně zakladatelský čin právě v této oblasti. Snažil se ulomit hrot vyslovené revolučnosti Bělinského: představoval jej jako eklekticky kompromisního harmonisátora a vyzdvihl jeho kladný vztah k buržoasii. Podtrhoval u Bělinského — ve shodě s celkovou koncepcí „Ruska a Evropy" — náboženskou otázku v jeho myšlení. Líčil jeho skepsi, atheismus a materialismus jako rub světlejšího líce — žíznivého hledání Boha a neuhasitelné víry. Ano. V tom ve všem byl také Masaryk sám. I Bělinského kreslil podle obrazu svého. Ale přes leckterou osobní jednostrannost, časovou a společenskou podmíněnost vyrůstala z „Ruska a Evropy" po prvé u nás mohutná myslitelská osobnost Bělinského, viděná nejbystřejšíma českýma očima. Pronikavý filosofický rozbor „Dmitrije Kalinina", dramatické prvotiny Bělinského, byl tu vítaným a štědrým nádavkem.

K Bělinskému se Masaryk v „Rusku a Evropě" stále a stále vracel. Citoval ho tam — nemýlím-li se — asi stokrát. Vidět z toho, že veliký ruský kritik vešel hluboko do myšlení zralého českého filosofa. V Masarykovi dosáhlo české poznání Bělinského před první světovou válkou vrcholu.

V prvním období samostatné Československé republiky mezi dvěma válkami 1918—1938 zájem o Bělinského u nás zřetelně poklesl. Mladší generace se tehdy obracely skoro napořád jenom k nové sovětské literatuře a spisovatelé 19. století zůstávali v pozadí. Nových původních českých prací o Bělinském v této době skoro nemáme. Teprve nyní ovšem mohla číst česká veřejnost Masarykovu studii v „Rusku a Evropě" z dvojího vydání českého překladu (1913—1919, 1930). Rozumí se, že nevynechal Bělinského ve svých „Slovanských literaturách" profesor Jan Máchal. Pojednal o něm v druhém díle (z r. 1925, str. 201—205) přehledně a schematicky. Podrobněji rozvedl v citátech jenom názory Bělinského na umění. Ale to je také celkem všecko, co nového bylo u nás o Bělinském napsáno. Třikrát u nás ožila jeho památka v překladech z ruštiny — vesměs zásluhou příslušníků starších pokolení. Pavel Papáček (1863—1930) a Helena Růžičková-Váňová (nar. 1881) vydali jednak v Ottově „Světové knihovně" r. 1921 (sv. 1409—1414) a jednak v plzeňské knižnici „Život" (r. 1919) Turgeněvovy „Literární a životní vzpomínky" s rozsáhlou partií o Bělinském. Bohumil Mužík přeložil r. 1929 z rukopisu knížku ruského emigranta Vladimíra Rosenberga „Ruští publicisté 19. století". Vyšla také ve „Světové knihovně" (sv. 1801—1804) a o Bělinském poučovala v čele druhé kapitoly o „publicistech-tribunech". Ku podivu nezařadil Bělinského do své knihy „Klasikové ruské literatury" (1930, v českém překladě Žofie Pohorecké) Evgenij Al. Ljackij (1868—1942), první profesor ruské literatury na Karlově universitě v Praze a kdysi vydavatel třísvazkové korespondence Bělinského (1913).

A tak za celou tu dlouhou dobu t. zv. první republiky se nám Bělinskij více méně ztratil z obzoru. Ty tam byly časy před první světovou válkou, kdy jeho jméno tvořilo součást českého kulturního života. Od Masarykova „Ruska a Evropy" ustoupil u nás Bělinskij do pozadí a vynořoval se jenom příležitostně jako suchý historický fakt, museálně akademická poučka nebo kuriosní vzpomínka starších pokolení. Léta německé okupace a nacistického protektorátu mrtvé ticho nad Bělinským ještě zpečetila.

VI. Znovu k Bělinskému!

Slibný a přirozený obrat v českém poměru k Bělinskému nastal teprve za nových okolností po květnu 1945. Veliký ruský bojovník za svobodu a demokracii, lidový tribun a sociální revolucionář vstal teprve nyní také pro nás z mrtvých.

Promluvil znovu svým jasným a zvučným hlasem hned r. 1945 ze

sborníku „Věčná Rus“, který vydalo nakladatelství „Svoboda“ v Praze za redakce Pavla Bojara podle obdobného sovětského sborníku „Rodina“ („Vlast“) z let vlastenecké války. Mezi osmadvaceti ruskými spisovateli a jejich výroky o vlasti je tu Bělinskij počtem zvolených ukázek hned na čtvrtém místě, za Vlad. Majakovským, L. N. Tolstým a Puškinem. Přes dvacet vybraných citátů na více než deseti stranách oživuje duchovní portrét horoucího vlastence a vášnivého průkopníka lepší ruské budoucnosti z temné epochy carského despotismu. Prorocky zaznívají jeho slova: „Závidíme svým vnukům a pravnukům, jimž je souzeno, aby viděli Rusko v r. 1940 stojící v čele vzdělaného světa, dávající zákony i vědě i umění a přijímající vděčný dar úcty od všeho kulturního lidstva; druhý věk ruské literatury, jak nám naše srdce říká, bude věkem slavným a skvělým... Hnutí, jež se dalo jednou na pochod, se nezastaví a čas je může svým postupem jen zrychlovat.“ Nekonečná láska k lidu a národu, hrdé ruské vlastenectví, podložené nejryzejší filosofií humanity a lidského bratrství, víra v pokrok a vítězství pravdy tvořily radostný akord při novém vstupu Bělinského na žíznivou půdu osvobozeného Československa.

Brzy potom, hned následujícího roku 1946, objevila se zásluhou téhož nakladatelství „Svoboda“ celá samostatná knížka o Bělinském. V nově založené „Socialistické knihovně“ vyšla jako její druhý svazek — v překladu Františky Kombercové a za redakční spolupráce Ludvíka Svobody — starší studie G. V. Plechanova „Literární názory V. G. Bělinského“ (podle znění, otištěného v Moskvě nedlouho po revoluci 1923). Odtud mohly i nejširší kruhy českého čtenářstva poznat proslulé názory klasika ruského socialismu na filosofický a literární vývoj Bělinského. Jsou rozvinuty jasně a srozumitelně do devíti kapitol. Spolu s překladatelčinou předmluvou a poznámkami zabírají přes sedmdesát stran — tedy dosud nejrozsáhlejší obraz Bělinského v českém jazyce. Fr. Kombercová upozornila vítaně také na novou odbornou sovětskou literaturu o Bělinském. Připomněla, že Lenin jej nazval „předchůdcem ruské sociální demokracie“. Z nové studie I. Luppola je zřejmé, že Bělinskij nebyl žádným chvalořečníkem buržoasie. Stavěl se naopak proti ní stejně jako proti kapitalismu. Když vyšla roku 1945 v Moskvě nová monografie o Bělinském z pera P. I. Lebeděva-Poljanského a ohřívala tradiční periodisaci Plechanovovu, právem žádali recensenti, že je konečně čas, aby se přestalo s jednostranným výkladem Bělinského jenom podle západoevropské filosofie. Rusko prožívalo po reformách Petrových, a zvláště od časů Lomonosovových a Radiščevových svůj vlastní prudký myšlenkový kvas. Bělinskému v něm připadlo

veliké a samostatné slovo, nezávislé jenom na západní Evropě. Je opravdu zásluhou české překladatelky Plechanova, že už r. 1946 potvrdila to, o čem u nás mluvili také sovětští učenci při pohostinských zájezdech: jak nová sovětská věda reviduje všecky zastaralé předsudky a na základě nových, namnoze neznámých pramenů s lepším porozuměním buduje pravdivý obraz dějin ruské filosofie. Myslitelský význam Bělinského tím nekonečně vzrůstá.

Tyto nové, přehodnocující pohledy prozatím ještě nezasáhly dva české spisky, vydané krátce za sebou r. 1946 a 1947 v předvečer stého výročí smrti Vissariona Grigorjeviče: knížky Josefa Hostovského a Miroslava Heřmana. Ale obě jsou zato potěšujícím svědectvím, jak nadějně se zájem o Bělinského probudil za nových poměrů také u českých badatelů a literárních pracovníků.

Dávný milovník ruské literatury, profesor Josef Hostovský (nar. 1882), napsal pro populární knihovničku „Kdo je", vydávanou v nakladatelství „Orbis", drobný monografický medailonek, nazvaný „V. G. Bělinskij" (Praha 1946, stran 38). Ve třech kapitolách kromě úvodu a doslovu tam vyložil obšírně a populárně život, stručně dílo Bělinského, a konečně zaznamenal několik hlasů o něm (Brücknerův, Dobroljubovův a Masarykův). Letmo srovnává reformátorskou činnost Bělinského s Petrem Velikým. Vtipně cituje Gercenovy výroky o Bělinském, „člověkovi extrémů" s duší gladiátora. Sám jej nazývá v duchu Masarykově „věčným hledačem pravdy — Boha, bogoiskatělem". Jeho velké srdce bylo podle Hostovského „jako výheň, z níž létaly žhavé jiskry, jako sopka s prudkými výbuchy, jako slunce, jehož paprsky hřejí, ale i pálí". Je dodnes „vzorem věrnosti, oddané nejvyšším lidským ideálům, touhy po pravém poznání, realistického nazírání, smyslu pro skutečnost, obětavé, nezištné práce, vzorem neohroženého bojovníka, osvíceného průkopníka, vpravdě pokrokového člověka a zastánce lidových práv". Hostovský první upozornil na zájem Bělinského o Čechy ve známém rozboru „Evžena Oněgina". Všiml si také Havlíčkova vztahu k Bělinskému. Ukázal na některé shody v jejich vnějších osudech a na to, jak měli společného odpůrce v Ševyrevovi. Omylem ovšem označuje Havlíčka jako socialistu. Svěží knížečka Jos. Hostovského byla za nových poměrů první českou splátkou na náš stále ještě veliký dluh památce ruského kritika. A víme, že právě od Hostovského se můžeme nadít co nejdříve dalších vydatných příspěvků.

Mnohem náročnější a také důkladnější je „Výbor ze statí V. G. Bělinského", pořízený pro Vilímkovu knihovnu „Za vzděláním" od mladšího badatele a znalce ruské literatury Miroslava Heřmana (nar.

1904). Jeho kniha, vydaná v Praze 1947 o 113 stranách, obsahuje úvodní studii, dvanáct vybraných ukázek z Bělinského a závěrečnou poznámku. Skoro polovičku svazku (48 stran) zabírá Heřmanova úvodní rozprava o Bělinském a patří tak k nejobšírnějším českým pracím z tohoto oboru. Život a dílo Bělinského podává většinou ve společné historické perspektivě. Vyděluje z ní nakonec jenom vztah Bělinského k některým vůdčím spisovatelům (Puškin, Lermontov, Gribojedov, Gogol atd.), k lidové slovesnosti a k divadelní kritice. Hlouběji zasazuje činnost Bělinského do dějin ruské společnosti a do hospodářského vývoje Ruska. Soudí, že neklidnému demokratickému revolucionáři nic jiného nezbývalo, než aby se obrátil k buržoasii, která ,,mu byla odporná". Mnoho pozornosti věnuje filosofickému rozvoji Bělinského, ale dává se mást staršími vykladači. Připouští schematickou periodisaci na tři období (Bělinskij let dvacátých, třicátých a čtyřicátých) — názor zamítnutý také u nás po právu už před půl stoletím (srov. cit. jubilejní článek Karla Štěpánka ve ,,Slovanském přehledu" 1899). Trochu nelogicky mluví na dvou místech o zájezdu Bělinského do Slezska na léčení (str. 43 a 44), převracejíc tak přirozený časový sled událostí. Mylně se domnívá, že Bělinskij poznal ,,Chudé lidi" Dostojevského, až teprve když vyšli tiskem (str. 49).

Ale přes tyto omyly přináší studie Heřmanova množství nového materiálu, který čteme česky po prvé. Po prvé charakterisuje nakonec podrobněji také odbornou literárně kritickou činnost Bělinského. Ukazuje, že Bělinskij znamenal v ruské kritice takový mezník, jako ve francouzské Sainte-Beuve nebo v anglické Carlyle. Vytvořil odbornou terminologii, kritický jazyk a vlastní methodu. Vyvedl ruskou kritiku z úzké provinciálnosti, zbavil ji naděždinovské ,,odbornosti" a podrobil ji evropským hlediskům. Povýšil kritiku na umělecký čin. Zapojil ji do duchovního a společenského života. Jako temperamentní bojovník otevřel pracující Rusi nové perspektivy a připravil cesty modernímu pokroku. Jeho život plný strádání zůstane navždy jednou z nejdražších vzpomínek slovanských literatur.

Do svého souboru překladů zařadil M. Heřman dobře volené ukázky z literárních studií Bělinského, u nás dosud neznámých. Jsou to vesměs úryvky, které osvětlují zásadní otázky literárního umění v jeho nejrůznějších podobách. Dosvědčují jedinečný dar jasných formulací a přesného myšlení, opřeného o široké světové rozhledy. Bohužel hned do první překladatelovy poznámky k stati ,,O kritice" se opět vloudila hrubá chyba. Slavná rozprava Bělinského ,,Řeč o kritice" nebyla ,,připravena pro slavnostní shromáždění petrohradské university, 25. března

1842". Bělinskij se nikdy neucházel o jakékoli vystoupení na universitě a po špatných zkušenostech ze studentských let v Moskvě o akademickou půdu nestál. Vytvořil si svou vlastní, významnější tribunu. Také v „Řeči o kritice" posuzoval ve „Vlasteneckých zápiscích" stejnojmennou přednášku „mimořádného profesora, doktora filosofie A. Nikitěnka". Ten přednášel „v slavnostním shromáždění Imperatorskogo Sanktpetěrburgskogo Universitěta" 25. března 1842 o kritice, a nikoliv Bělinskij. Škoda, že takovými a jinými chybami zatížil jeho mladý český ctitel svou knihu, jinak nesporně záslužnou.

V závěrečné poznámce objasňuje M. Heřman zásady, které řídily výběr přeložených ukázek. Vítaně rozhodovala snaha o ryze literární hledisko, aby se tak doplnila a prokreslila u nás méně známá tvář Bělinského – literáta a uměleckého kritika, když o mysliteli a společenském činiteli informovala už předmluva. Ke kladům Heřmanovy knihy náleží připojená bibliografie. Obsahuje nejenom ruské studie o Bělinském, ale podává také soupis dosavadních významných českých prací o vynikajícím kritikovi a výčet českých překladů. Je to výborná a nezbytná pomůcka pro každého. Dosud jsme měli jenom neúplnou bibliografii Bělinského v publikaci ústřední knihovny hlav. města Prahy „Postavy a osobnosti" (sestavil Zdeněk Gintl, Praha 1936; o Bělinském viz na str. 44 n.).

Miroslav Heřman se uvědoměle hlásí svým výborem literárně kritických a estetických statí Bělinského ke starším „záslužným popularisačním snahám Karla Kolmana". Zajisté. Karel Kolman vykonal jako překladatel pro poznání Bělinského u nás na počátku století nejvíce. Jako sedmdesátiletý stařec dočkal se krátce před svou smrtí (21. července 1948) ještě nové úrody ze své mladé práce a viděl, jak zájem o Bělinského u nás znovu nebývalou měrou oživl. Kolmanův pokračovatel M. Heřman správně ukazuje, co všecko by mělo být do češtiny ještě přeloženo: zejména Poslání Gogolovi, polemiky Bělinského se slavjanofily a politické články vůbec. Slibuje, že se chce k těmto statím sám časem vrátit. Radostně přijímáme také jeho příslib, že se „pokusí zachytit vliv Bělinského na českou krásnou literaturu a kritiku". Autor nového „Výboru ze statí V. G. Bělinského" má k tomu nejenom potřebné znalosti a rozhled, ale miluje Bělinského a je si vědom úkolů a závazků, kterých má k němu česká literatura stále ještě víc než dost.

*

Heřmanovou programní knihou se prozatím končí těsně před jubilejním rokem 1948 staletá řada českých pokusů přiblížit se ať vědomě, či bezděčně k obrovitému zjevu zakladatele moderní ruské kritiky a

vytěžit z jeho odkazu také pro naši literaturu a pro náš život všecky nejlepší živné hodnoty.

Sto let od smrti Bělinského, kdy se znovu zastavujeme se zvýšeným zájmem nad jeho dalekým leningradským hrobem, uvědomujeme si ve vděčném dojetí, že Vissarion Grigorjevič Bělinskij patřil také nám Čechům. Košatá koruna jeho požehnaného života a díla přesahovala svými mohutnými větvemi daleko za hranice rodné ruské země a svými úrodnými vrcholky přečnívá vysoko nad pomíjivost věků.

V mnohohlasém souzvuku jeho díla zazněla několikrát — třeba skromně a vzdáleně — také česká struna. Bělinskij si zamiloval už v mládí tu neznámou malou českou zem na západě Slovanstva. Snil o jejím nepočetném národě a jeho hrdinské epopeji v dějinách Evropy. Četl a překládal jeho písně. Oceňoval význam české reformace a radoval se, že Čechové si zachovali přes staletí německé poroby dávný slovanský charakter.

Jako literární kritik dal příklad nového hodnocení literatury ve službách národa a společnosti Havlíčkovi. I když se Havlíček z nedorozumění osudu k svému staršímu ruskému učiteli výslovně nehlásil, doporučoval svým krajanům jeho ,,Vlastenecké zápisky" a uvedl k nám novou bojovou kritiku, vybudovanou na zásadách Bělinského. Za časů Havlíčkových před sto lety jsme ovšem ještě nebyli kulturně tak vyspělí, abychom mohli pochopit revoluční zjev Bělinského v celé jeho plnosti a hloubce. Ale jak nastupovaly nové a nové generace, množila se také u nás slova obdivu a chvály pro jeho občanské ctnosti a výjimečnou sílu uměleckého nadání.

Za padesát let po Havlíčkovi stál Bělinskij znovu u kolébky zrodu moderní české kritiky. Mezi příslušníky pokolení let devadesátých a na počátku našeho věku připadla mu zvlášť významná úloha. Učili se u něho Vilém Mrštík i F. X. Šalda. Mezi rozvaděnými kritickými tábory se stalo jeho jméno bojovným heslem a kvasivým fermentem sporů. Vilém Mrštík a jeho přátelé vyzdvihovali na štít proti Šaldovi Bělinského, vášnivého hledače a mučedníka pravdy. Uctívali v něm pravého a rozeného, úchvatného a jediného kritika, který jim byl ,,z kritiků všech králem". Ale ve skutečnosti dorostl vladařské velikosti a myslitelské hloubky Bělinského právě F. X. Šalda, v mládí hlasatel ,,kritiky pathosem a inspirací" v duchu ,,zuřivého Vissariona", k stáří dědic a vyznavač jeho bojovně revolučního elánu.

Od konce 19. století a zvláště po oslavách jubilea r. 1898 vrůstal tak Bělinskij až do první světové války stále hlouběji do české půdy. Nacházel stále více ctitelů, tlumočníků i vykladačů. Promlouval k nám

svým dílem. Byl srovnáván s Dostojevským. Autor „Ruska a Evropy" T. G. Masaryk věnoval mnoho úsilí, aby vyložil filosofickou a kritickou osobnost Bělinského, jeho zápas za demokracii a metafysickou žízeň po Bohu.

Více než na třicet let potom od prvního vydání „Ruska a Evropy" podoba Bělinského u nás vybledla. Měšťanskodemokratická „první republika" neměla pro něho téměř smyslu a pokrokoví milovníci ruské literatury u nás se obraceli většinou napořád k žhavé sovětské přítomnosti. Teprve porážka fašismu a slavné vítězství SSSR znovu ukázalo, kolik obrovské síly vyzařuje také z odkazu Bělinského. Květnový převrat 1945 a blízkost stého výročí Bělinského smrti vyburcovaly i u nás zájem o nesmrtelného tribuna lidu řadou nových slibných publikací.

Znovu si objevujeme Bělinského. Vděčně kvitujeme, co pro nás více než po sto let znamenal. Už za národního obrození seznamoval s námi ruskou veřejnost. Příkladem svého díla pomohl tvořit novou českou kritiku od Havlíčka až k Šaldovi. Milovali ho v několika pokoleních zvláště naši mladí a vedli také po jeho vzoru českou literaturu k výšinám. Na poměru k Bělinskému se nejlíp obrážela zralost a vyspělost české slovesné kultury. Každá generace si vybírala z jeho díla a učení, co se jí nejvíce hodilo, čemu rozuměla a co potřebovala k obrazu své doby. Mezi ctiteli Bělinského nacházíme nejdražší česká jména. V jejich úsudcích se zračí nejrůznější složky mnohotvárné osobnosti Bělinského. Často se soudilo mylně, v zajetí dobových bludů a předsudků. Ale ze všech těch projevů vždycky vyznívala úcta a respekt, láska a obdiv k nepodplatnému bojovníku pravdy a kritické ryzosti.

Ano: „On měl klíč ke slovům své epochy a v jeho prsou žila mohutná a vulkanická síla věku." Ale nepotřebujeme dnes znovu — a více než kdy jindy! — právě ten čarodějný klíč Bělinského pro naši novou epochu socialismu? Znovu cítíme, jak proudí světem mohutná a vulkanická síla věků, ženoucí člověka a lidstvo k svobodě a pravdě. A kam půjde dnes česká literatura? A naše literární kritika? Tam, kde se bojuje o spravedlnost. Tam, kam velel jít revoluční myslitel a kritik Bělinskij. Opravdový Bělinskij.

Také náš Bělinskij.

(Psáno v srpnu 1948.) *Julius Dolanský.*

Z P R Á V Y.

Кратък библиографичен преглед на българското и славянско езикознание в България през периода от *1939—1946* г.

(Отделни книги и статии в сборници и списания.)

Андрейчин Л. Из семантичния развой на българските пространствени предлози, Уч. Пр. XXXIX (1940), кн. 5—6, 679—687.

— А. Теодоров-Балан, Нова българска граматика, София 1940. [Рец.], Мак. Пр. XIII (1943), кн. 1, 105—116.

— А. Теодоров-Балан, Нова българска граматика, София 1940. [Рец.] Родина III (1941), 168—171.

— Българските собствени имена, Просвета VII (1942), кн. 6, 679—684.

— Български граматики, излезли през последните 10 години, Изв. на д-вото на фил.-слав. I (1942), 135—140.

— За термините «местоимение» и «местоиме», Уч. Пр. XLI (1942), кн. 10, 1291—1292.

— Език и стил на Л. Каравелов, Библ. Литературно самообразование, г. II № 1 (1942), 84—102.

— Книжовен език и народни говори, Уч. Пр. XLI (1942), кн. 5—6, 571—577.

— Минали действителни причастия на глагола «мога», Уч. Пр. XLI (1942), кн. 10, 1293—1296.

— Употреба на глаголните категории в повестите на Л. Каравелов, Изв. на д-вото на фил.-слав. I (1942), 99—114.

— Бележки върху употребата на членувани и нечленувани съществителни, Уч. Пр. LXII (1943), кн. 4—5, 522—528.

— Д-р Г. Ганев, Образуване и произход на собствените имена у българите, София 1942 [Рец.], Уч. Пр. XLII (1943), кн. 8, 1023—1026.

— Език и стил на българското народно творчество, Библ. Литературно самообразование, г. II. № 3 (1943), 17—35.

— За глаголните времена в художественото и научно повестование, Уч. Пр. XLII (1943), кн. 9—10, 1153—1164.

— Наблюдения над умалителните и гальовни съществителни при обучението по български език, Уч. Пр. XLII (1943), кн. 1, 74—78.

— Наставка *-ие* и някои сложни съществителни имена в българския език, Уч. Пр. XLII (1943), кн. 7, 866—869.

— Основна българска граматика. София 1944, стр. 559.

— Правописен речник «Хемус» на българския книжовен език, София 1945 стр. 168.

— Външна и вътрешна реч, Език и литература I (1946), кн. 2, 39—42.
— вж. **Леков Ив.**

Бакалов Г. Речник на чуждите думи, София 1939, стр. 784.

Вакарелски Хр. Материали — принос към диалектологическия речник на българите, Изв. НЕМ. XIII (1939), 213—219.

Василев Ст. П. вж. **Младенов Ст.**

Ганев Г. Образуване и произход на собствените имена у българите. София 1942, 80.

Георгиев Вл. вж. **Леков Ив.**

Георгиев Ем. Имената на старобългарските букви, Сб. Ников, Изв. ИД. XVI—XVIII (1939), 134—151.

Gerov B. Zur Frage nach der altbulgarischen Form des Namens der Stadt Saloniki, Сб. Ников, Изв. ИД. XVI — XVIII (1939), 126 — 133.

Господинов Д. Ив. Трънският говор. Сб. Трънски край. Принос към изучване на западните български краища, София 1940, 311—332.

Гошев Ив. Цар-Асеновия надпис над крепостта Кричим, СпБАН, кн. LXX (1945), 87—94.

Давидов Б. и **Явашев А.** Материали за българския ботаничен речник, Изд. на БАН, София 1939, X + 575.

Денев х. Дечо. Тарикатството с оглед на българския тарикатски език, Ф. Пр. XIII (1941), кн. 4, 335—345.

Джуджев Ст. Звук и ритъм на българската реч, Златорог XX (1939), 441—445.

Дорич А. Един голям син на лужичкия народ — проф. Арнощ Мука, Славянска беседа III (1939—1940), 162—177.

Думанов И. Народни думи и изрази от с. Кесарево, Г. Оряховско, Родна реч XIV (1940—1941), 87—102.

Илчев Ст. Правоговор на чуждите имена, Език и литература I (1946), кн. 1. 17—19.

— Наслоения в езика, Език и литература I (1946), кн. 5, 16—17.

— Ив. Леков, Полско-български речник [Рец.], Език и литература I, София 1944 (1946), кн. 1, 67.

Калканджиев П. С. Книжовна реч. Пловдив 1940, III + 400.

Керемидчиев Г. Борба за книжовен език и правопис, София 1939, XXXII + 148.

Костов Н. Беше и бе, Уч. Пр. XXXVIII (1939), 800—812.

— Българска граматика, София 1939, стр. 255.

— Случаи на неустановеност в българския книжовен език, Уч. Пр. XXXIX. (1940), 265—286.

— Низък и нисък, Уч. Пр. XLII (1943), кн. 4—5, 517—521.

— Словосъчетание, Уч. Пр. XLV (1946), кн. 9—10, 625—630.

— Към повече установеност в книжовния ни език, Език и литература I (1946), кн 1, 41—43.

— Неударено *и* след гласна, Език и литература I (1946), кн. 3—4, 48—52.

Куев К. М. Думите «чука» и «чукар» в книжовния ни език, Родна реч XIV (1940—1941), 13—16.

— Малоазийската теория за езика на св. Кирила и Методия, Уч. Пр. XXXIX (1940), кн. 1, 25—36.

Кърджиев Кр. Структура на българската реч. Теория за структурните групи на речта, Шумен 1941, стр. 157.

Леков Ив. Из историята на консонантизма в българския език. Към въпроса за службата на африкатите dz, dž. Сб. Ников, Изв. ИД. XVI—XVIII, София 1939, 269—274.

— Научното творчество на проф. Н. С. Трубецкой, Бълг. мисъл XIV, кн. 1—2, (1939) отд. отп. 1—7.

— Проф. Ст. Шобер, Бълг. мисъл XIV (1939), кн. 1—2, отд.

— Прояви на фонологична свръхстарателност в развоя на българския, полския и чешкия език, СпБАН. LVIII (1939), 85—106.

— Аналогия и свръхстарателност като различни прояви в българския език, ГСУ. XXXV (1939), 1—16.

— Основи на фонетичната и фонологична система на книжовния български език, ГСУ. XXXV (1939), 1—18.

— Фонологичната стойност на удължените и удвоени съгласни звукове в славянските езици, ГСУ. XXXVI (1939—1940), 1—110.

— G. Gunnarsson, Zur Bedeutungsentwicklung der polnischen Partikel *więc*. Lunds Universitets Arsskrift. N. F. Avd. I. Bd. 33 Nr. 5. Lund 1937 [Рец.] Studia historico-philologica Serdicensia, t. II 1940, 132—133.

— Опит за фонологична характеристика на българския език, ГСУ. XXXVII (1940—41), 1—38.

— Омонимията в малоруски език от фонологично гледище, ГСУ. XXXVII (1941), 1—13.

— Характеристика на общите черти в български и източнославянски, СбБАН. XXXVII (1941), 1—104 (и в Славянско братство. Сборник, Библ. Извори № 2, 1945, 35—41).

— Изразителност и употреба на фонологическите опозиции (по данни от някои славянски езици), СпБАН. LXIII (1942), 23—36.

— Фонологичният характер на един закон за ударението в българския език, ГСУ. XXXIX (1943), 1—4.

— Проф. Н. ван Вейк (4 X 1880—25 III 1941), ГСУ. XXXIX (1943), 1—9.

— Полско-български речник, Университетска библиотека № 281, София 1944, стр. 228.

— Сърбохърватският и българският език, Южни славяни, кн. 4 (1945), 18—21.

Леков Ив., Вл. Георгиев, Л. Андрейчин, Ив. Хаджов. Упътване за правописа на българския книжовен език; официално издание. София 1945, стр. 23.

Леков Ив., Георгиев Вл., Андрейчин Л. Правописен речник на българския книжовен език. Официално издание. София 1945, стр. 221.

Леков Ив. Проф. Н. С. Державин и неговите научни заслуги, Българо-съветска дружба, г. I (1945), кн. 2, 5—6.

— Академик Н. Я. Мар, Исторически преглед I (1945), кн. 2—3, 237—239.

— Отражение на обществените промени в лексиката на българския език, Език и литература I (1946), кн. 1, 5—7.

— Стари и нови теории за произхода на езика, Език и литература I (1946), кн. 3—4, 1—10.

— Към рецензията на Е. Николов за Правописен речник на българския книжовен език, Език и литература I (1946), кн. 1, 62—63.

— Македонска граматика от Круме Кепески, Език и литература I (1946) кн. 2, 47—48.

— За фонетичната обусловеност на правописните въпроси, Език и литература I (1946), кн. 5, 31—34.

— Из славянската научна книжнина. Inter arma, Kraków 1946, XIX—129. [Рец.] Език и литература I (1946), кн. 5, 44.

— Критико-библиографски бележки. Езикознание, Език и литература I (1946), кн. 1, 69—70.

— Марксически струи в съветското езикознание, Страна на велики дела, Сборник на Бълг.-съвет. д-во, София 1946, 303—333.

— Първи прояви на славистиката във възродена Полша, Език и литература I (1946), кн. 2, 54.

Миков В. Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места. София 1943, 313 стр.

Мирчев К. Черковни песни на разложки говор от средата на XIX в., ГСУ. XXXV (1939), 1—33.

— Проф. Малецки за някои от проблемите на македонската диалектология, Мак. Пр. XI (1939), кн. 3—4, 169—179.

— За някои случаи на хипердиалектизъм в българския език, ГСУ. XXXV (1939), 1—21.

— За хипердиалектизмите в българския език, ГСУ. XXXVI (1940), 1—21.

— Глаголните форми *бе* и *беше* в развоя на бълг. език, Мак. Пр. XII (1940), кн. 1, 63—79.

— Към разчитане на българския текст в Даниловия четириезичник, Мак. Пр. XII (1940), кн. 3, 36—42.

— Гръцко-български разговорници и речници през XIX в. и тяхното значение за проучванията на българския език, Мак. Пр. XII (1941), кн. 4, 34—54.

— Гръцко-български речник и разговорник от 1876 г. из южна Македония, ГСУ. XXXVIII (1942), 1—107.

— Сръбската наука за езика на македонските българи, София 1943, стр. 86.

— Словното богатство на българския език, Уч. Пр. XLII (1943), кн. 2, 212—218.

— Употреба на възвратното местоимение *свой* в старо- и новобългарски език, ГСУ. XLII (1946), 1—58.

Младенов Ст. и Ст. П. Василев. Граматика на българския език, София 1939. XXIV + 440 стр.

Младенов Ст. Езикът на св. братя Кирил и Методий и днешният български език, Родина II (1940), кн. 4, 5—23.

— За езика на св. братя Кирил и Методий, Родна реч XIV (1940—41), 173—175.

— Маджарско-български езикови отношения, Родна реч XIV (1940—41), 61—63.

— Из говорното богатство на северните Родопи и Малко-Търновско, Родна реч XV (1941—42), 189—195.

— Българските народни говори и книжовния ни език, Родна реч XV (1941—42), 121—128.
— Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език, София 1941, XX + 704.
— Няколко думи за Кричимския надпис, СпБАН. LXX (1945), 87—94.
— Ал. Брюкнер, Лет. БАН. XXII (1938/39), София 1942, 73—109.
Николов Е. Правописен речник на българския книжовен език, изд. на МНП. [Рец.]. Език и литература I (1946), кн. 1, 57—61.
Русев Р. Англо-български успоредици, ГСУ. XL (1944), 1—24.
— За руското влияние върху българския език. Уч. Пр. XLIV (1945), 78—90.
Стойков Ст. Български книжовен изговор. Опитно изследване, СбБАН. XXXII (1942), 281—410.
— Към новобългарския вокализъм. Учленителен и слухов характер на самогласката ъ, Мак. Пр. XII (1942), кн. 1, 42—52.
— Говорът на софийските гимназисти, Сердика VII (1943), кн. 3—4, 131—138.
— Софийският ученически говор, ГСУ. XLII (1946), 1—73.
— Ятовият изговор в лични и географски имена, Език и литература I (1946), кн. 1, 48—52.
— Иван Богоров и чуждите думи в българския език, Език и литература I (1946), кн. 2, 5—12.
— Техника на говора от Й. Черкезов [Рец.], Език и литература I (1946), кн. 2, 50—52.
Теодоров-Балан А. Как да строиме български език, Бълг. мисъл XIV (1939), кн. 7, 404—410.
— Нова българска граматика, София 1940, XVI + 487.
— Критика с дълбоки грешки, Уч. Пр. XXXIX (1940), 1296—1313.
— Състояние на българската граматика, Уч. Пр. XL (1941), 138—155, 257—272, 405—427, 521—537, 834—851, 1129—1143; XLI (1942), 153—172, 527—544, 761—779, 909—922, 1221—1243; XLII (1943) 13—33.
— Местоимение или местоиме, Уч. Пр. XLII (1943), 211—212.
— I. Езиково съзнание. II. Към устройство на езика . . . Уч. Пр. XLII (1943), кн. 3, 382—391.
— Пряк изказ и преизказ у Л. Каравелов, Уч. Пр. XLII (1943), кн. 4—5, 558—569.
— Хубост на езика, Уч. Пр. XLII (1943), кн. 6, 768—774.
— Висш и нисш, Уч. Пр. XLII (1943), кн. 8, 992—997.
— Две думи ли са низък и нисък, Уч. Пр. XLII (1943), кн. 9—10, 1165—1167.
— Делото на седма правописна комисия, СпБАН. LXX (1945), 125—166.
Тодоров Евг. Предаване на чуждите имена в българския език, Уч. Пр. XLV (1946), кн. 5—6, 314—329.
Тодоров Цз. Двойно акцентуване в българския език, СпБАН. LVIII (1939) 107—202.
— Заслужили изследвачи на македонските говори, Просвета VII (1941), 428—434.
— Произход и същност на българския книжовен език, Изв. на д-вото на фил.-слав. I (1942), 5—15.
— Език и писмо, Език и литература I (1946), кн. 5, 25—32.

Хаджов Ив. Правописни бележки, Родна реч XIII (1939—40), 161—170.
— Творческо участие на думата в човешкото мислене, Просвета IV (1939), кн. 5, 561—586.
— Езикови взаимоотношения между Ботьова и Каравелова, Сборник статии за Хр. Ботев, София 1940, 44—48.
— вж. **Леков Ив.**
Хесапчиев С. Хилядолетна история на три израза, Език и литература I (1946). кн. 2, 42—45.
Хоралек К. Съдбата на Кирилометодиевската традиция в Чехия и въпросът за чешката кирилица, Уч. Пр. XXXVIII (1939), 150—157.
Христов Хр. Д. Дюлгерски език, Родна реч XV (1941—1942), 214—220.
Цонев Б. История на българския език А. Обща част I т.[2] Посмъртно издание, София 1940, XI + 467 стр.
Чукалов С. Пълен руско-български речник, София 1939, 785 стр.
Явашев А. вж. **Давидов Б.**

Съкращения: Бълг. мисъл = Българска мисъл; ГСУ = Годишник на Софийския Университет, ист.-филологически факултет; Изв. на д-вото на фил.-слав. = Известия на дружеството на филолозите-слависти в България; Изв. ИД = Известия на историческото дружество в София; ИзвНЕМ = Известия на Народния етнографски музей в София; Лет. БАН. = Летопис на Българската академия на науките; Мак. Пр. = Македонски преглед; СбБАН = Сборник на Българската академия на науките; СпБАН = Списание на Българската академия на науките; Уч. Пр. = Училищен преглед, издание на Министерството на народното просвещение; ФПр. = Философски преглед.

Ив. Леков.

Българското литературознание в годините *1940—1947*.

Военните събития и тревоги, бомбардировките над София, ограбването на България от германците и участието на България във войната срещу Германия, следвоенните трудности, а за известен вид литературни проучвания и критики и за известни литературни работници и фашистката цензура преди септември 1944 год. не позволиха една особено значителна продукция в областта на българското литературознание през периода, който ми предстои да отчета. Тоя период ясно се разпада на две половини, на две епохи: епоха до 9 септември 1944 год. и епоха след народната революция и промяната на 9 септември 1944 год. Докато във времето до 9 септември 1944 год. преобладават съчинения на буржоазен «обективизъм» с великобългарска насоченост и формалистични и идеалистични критични построения, в периода след 9 септември 1944 год. започна една бърза преоценка на всички ценности и едно ново, углъбено, истински научно проучване, съгласувано и с едно ново, углъбено и правдиво критично оценяване. Научни работници и критици в областта се въоръжават със здрави и плодоносни научни методи, започват да обясняват научно-задълбочено фактите и да сочат истинското им значение в литературното развитие. Това важи предимно за новобългарската литература, от възраждането насам, докато за старобългарската литература на първо място излиза все още и през втория период установяването на литературно-историческите факти около времепроизход на произведенията, биографските данни за писателите, въпросите на текста и под. без по-голямо

социологично задълбочаване в произведения, автори и литературни насоки. Но изобщо, както в цялата трудова дейност на българския народ след промяната през септември 1944 год., така и в литературното изследване и литературната критика се чувствува буен подем, който непрекъснато се засилва: излизат нови кадри напред (днес в Софийския университет са се записали да следват по славянска филология и български език и литература 1300 студента!), организират се усилията на научни работници и критици, планират се издания и изследвания, явява се стремеж, придружен и от необходимост, към задълбочаване, правилна постановка на въпросите и вярното им решение.

1.

Стара българска литература.[1])

Преди всичко ще отбележа опитите, които целят да обгърнат цялото развитие на българската литература от появата на писмеността в България до възраждането. Предварително желая да изтъкна. че всички тия опити имат популярен характер и са твърде кратки и бегли, че авторите им рядко стигат непосредствено до книжовното наследство на миналото и че в повечето от тия опити не се чувствува правилен научен метод и по-задълбочено разбиране на историко-литературното развитие и изобщо на историко-литературните явления.[2])

Познатата Българска литература, Кратък исторически преглед, от *Боян Пенев* излезе през периода, който отчитам, във второ и трето издание, 2 изд., София 1945, 194 с.; 3 изд., София 1946, 255 с. Първото издание е от 1930 год. Ще припомня само, че тоя кратък курс, издаден след смъртта на проф. Боян Пенев, дава литературното ни развитие от началото му до освобождението на България и е тъкмен за поляци и изобщо за чужденци.

Във второ допълнено издание излезе Стара българска литература от *Еню Николов*, София 1941, 146 с. Книжката представя бегъл преглед на старата българска литература и има за цел да задоволи потребите на учениците от гимназиите.

Георги Константинов, добър познавач на новата българска литература, даде едно популярно изложение на българското литературно развитие до Паисий, Стара българска литература, от св. св. Кирил и Методий до Паисий Хилендарски, София 1942, 175 с.; 3 поправено и допълнено издание, София 1946, 256 с. Своя труд Константинов отбелязва като «първа част на един обстоен поглед върху българската литература»; по-нататък посочвам неговите два тома върху българската литература от Паисий до наши дни. Сам авторът изтъква, че неговата Стара българска литература »зависи доста от проучванията на наши и чужди люде, които са се отдали специално на изясняване старата българска литература». Г. Константинов

[1]) При съставянето на прегледа, както на старата, така и на новата българска литература, бях подпомогнат с библиографски материал, събран от Българския библиографски институт в София.

[2]) В прегледа са приведени научни и критични работи, които са от значение за един изследовател на българската литература. Поради липсата обаче на по-големи и чисто научни работи, често се отбелязват и книги и статии, предназначени за един по-широк читателски кръг, но съдържащи факти, анализи и идеи от полза за изследователя.

е вещ и осведомен литератор и се е справил добре със задачата си — да сумира и преразкаже историко-литературните факти и изследователските мнения около тях, очертаващи развитието на хилядогодишния български книжовен живот до Паисий.

Цялото развитие на българската литература — от нейното начало до наши дни — обгръща *Цветан Минков* в Очерки по българска литература, София 1946, 512 с. Авторът е дългогодишен литературен работник, притежава богата осведоменост, ценни наблюдения в нашето литературно минало и в нашия сегашен литературен живот и правилен подход към литературните факти. Той умее да включи литературното развитие в цялостното историческо развитие, да скицира вярно епоха и автор, да посочи прогресивния момент в посоки и дела, да даде правилна оценка и да набележи интересни моменти и страни в развойните насоки и в произведенията. В такъв един преглед на цялото историческо развитие на българската литература, естествено, мястото на старобългарската литература е скромно; ней са посветени около 100 страници, една пета от цялата книга.

Минко Генов, един от добрите познавачи на старобългарската литература, в Етюди върху старобългарската литература, София 1947, 139 с., спира вниманието си върху следните въпроси: началото на славянската писменост, пренасянето на славянската писменост в Моравия и Панония, славянската писменост в България, книжовното наследие на солунските братя между западните и източните славяни, България — средище на мощно литературно развитие, въпроса за богомилството и богомилската книжнина, старобългарската белетристика. Изобщо, авторът си поставя за задача да изясни въпроса за началото на славянската писменост, да посочи «завоите», през които преминава славянската, респективно старобългарската писменост, «от своето зародишно място, славянския юг, през земите на западните славяни, докато се утвърди в пределите на българската държава, гдето се извишава до неочакван разцвет и залива с лъчите си цялото югоизточно славянство». Изложението на г. Генов е популярно, но трудът му съдържа и собствени наблюдения, изводи и отстояване на мнения. Както в своите «етюди», така и в статията си Кога, где и за кои славяни е била съставена старобългарската азбука (Към въпроса за началото на славянската писменост), Училищен преглед, XLV 1946, с. 631—646, Минко Генов изхожда от съобщението на Черноризец Храбър, че Константин-Кирил е създал своята азбука в 855 год., за българските славяни, а не в 862/863 год. специално за моравските славяни. В пасажа от Сказанието на Храбър обаче, където е посочена годината на създаването на Константиновата азбука 6363 (= 855) от създаването на света, се казва още, че Константин-Кирил създал своето писмо «през времето» и на «блатенския княз Коцел». А Коцел се възкачва на престола, както е известно, в 861 год., или около тая година. Ясно е тогава, че годината 855 у Храбър трябва да се сложи под знака на съмнението.

Същият автор даде и една неголяма антология, Старобългарска литература. Избор, превод, характеристики, София 1947, 247 с. М. Генов е подредил тук хронологически, доколкото това е възможно, образци-най-характерни откъси на старобългарската литература. Към всеки отдел са дадени съвсем кратки популярни литературни бележки, кратък живото-

пис на писателя и бегла характеристика на литературния паметник в размер, съответен на неговото значение. Книгата несъмнено ще помогне на по-широк читателски кръг да получи известна представа за старобългарската литература в цялото нейно развитие. По-други задачи и не са ѝ поставени.

По-широко и по-задълбочено запознаване на читателя с книжовните паметници на нашето минало цели изборът от «четива» Изъ старата българска книжнина на *Иван Дуйчев*. Трудът се състои от две части: 1. Книжовни и исторически паметници отъ Първото българско царство, София 1940, XXIV + 232 с.; и 2. Книжовни и исторически паметници отъ Второто българско царство, София 1944, XXXVI + 436 с. «Избраните четива» в тези две книги са снабдени с доста подробен научен исторически и филологически коментар, изпъстрен и с многобройни библиографски посочвания. Ив. Дуйчев е добре осведомен историк, и неговият коментар е ценен принос в оскъдната ни литература около книжовните паметници на нашето минало.

При работа със старобългарската литература не бива да се изпускат из пред вид интересните очерки за старобългарските писатели, които руският академик *Н. С. Державин* дава във втория том на своята История на България. България през времето на Първото и Второто царства (681—1393), излязла на български през 1947, в София, 191 с. в превод на Т. Мирчев.

Историкът на старата българска литература и изобщо занимаващият се със стара българска литература ще намерят полезни сведения и в обширните български истории, които излязоха в отчитания период: На първо място тук трябва да отбележа излезлия посмъртен III том от Историята на В. Н. Златарски, който обхваща времето на Асеневци (1187—1280) и който, както и предишните томове на същия труд, ще има своето голямо място и в работата на литературния историк на нашето средновековие: *В. Н. Златарски*, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове. Т. III. България при Асеневци (1187—1280). 1. Освобождение и обединение на българскитѣ земи. 2. Териториално разширение и политическо издигане. 3. България при приемницитѣ на Иванъ Асѣня II, София 1940, XVI + 637 с. Освен това излязоха още: двутомна История на българския народъ от *Петър Мутафчиев*, София 1943, т. I, Първо българско царство, XIII + 393, т. II, Второ българско царство, VI + 329 с.; Българска история от *Иван Пастухов*, (Предисторическо време, древность, срѣдновѣкови), София 1942, 612 с. и други с по-малко значение.

Градиво за някои въпроси от историята на старата българска литература предлагат и двутомният труд на *Иван Снегаров* Кратка история на съвременните православни църкви, I—II, София 1944—1946; вторият том е посветен на историята на българската, руската и сръбската църкви; и краткият очерк на същия автор Ромънската православна църква. От основаването на влашкото и молдавското княжество до тяхното съединение (XIII в. — 1861), Год. Соф. Универс., Богословски факултет XXIII 2, 1945/1946, 35 с.

За изследователя на началото на славянската писменост и на живота, делото и значението на Кирил и Методий от интерес ще бъде на първо място

работата на *М. Попруженко* и *Ст. Романски* Кирилометодиевска библиография за 1934—1940 г., София 1942, XXVIII + 169 с. Книгата съдържа пълен преглед на появилите се в означения период съчинения, големи и малки, по всички въпроси, свързани с дейността на славянските просветители. Означени са 878 съчинения, излезли у нас и в чужбина. Посочват се в кратки бележки съдържанието или основните идеи на тия съчинения. Посочени са и рецензиите за тях, ако има такива. Работата сочи вещина и трудолюбие.

В нова светлина се опитва да представи Началото на славянската писменост в България, 1, Старобългарските азбуки, София 1942 (Studia historico-philologica Serdicensia, t. III. 1), 88 с., *Емил Георгиев*. Работата съдържа три дяла: Произходът на кирилицата, Произходът на глаголицата и Имената на старобългарските букви. Сравняват се кирилските и глаголическите белези, за да се изтъкнат по-голямата страинност на кирилицата и нейният исторически произход; при създаването на своята азбука, глаголицата, Константин-Кирил се е възползувал от вече създадената по еволюционен път кирилица; глаголицата е дело на еднолично вдъхновение и не бива да се дири произходът на нейните белези в постепенното развитие на гръцки курсивни или минускулни белези, както правят Тейлър, Ягич, Лескин и др.; в глаголицата могат да се дирят само реминисценции от азбуките, които е познавал Константин; имената на старобългарските букви (азъ, боукы, вѣдѣ и пр.) са произлезли от началните думи на стиховете в един азбучен акростих, който не е стигнал до нас. — Основните идеи на тая работа върху произхода на кирилицата и отношението между двете азбуки са изложени и в статията Началото на славянската писменост, Училищен преглед XLVI 1947, с. 64—78. — Работата за Имената на старобългарските букви излезе преди това, в малко по-друга редакция, и в Сборник Проф. П. Ников (Известия на Българското историческо д-во, XVI—XVIII), София 1940, с. 134—151.

Подробно разглежда живота и делото на Кирил и Методий *В. Сл. Киселков*, Славянските просветители Кирил и Методий, София 1946, 436 с. В 1923 г. Киселков бе обнародвал книга Славянските просветители Кирил и Методий — живот и дейност, в 1931 г. — пак отделна книга Кирил и Методий. Новото основно преработено издание на труда на д-р Киселков представя, подобно на предшествуващите две издания, научно-популярно изложение на живота и делото на Кирил и Методий върху широка историческа основа; новото издание обаче е по-подробно от предишните и изнася и оригинални възгледи на автора върху важни и второстепенни въпроси. Книгата съдържа добре написани страници и ценни подробности, многобройни сведения и ценни тълкувания. Тя обаче съдържа и ред неверни твърдения, заплитащи наново въпросите, които науката трябва да смята вече за решени. Например, според Киселков, Панонското житие на Кирил трябва да се е появило в първата половина на XV век, а Панонското житие на Методий няколко десетилетия по-късно, и тия паметници не заслужавали «оная голяма научна цена, що им се отдава от учения свят». И така наречената Италианска легенда, също извор за Кирило-Методиевия въпрос, била, според д-р Киселков, късен паметник — от XIV век. Въпросът за времепроизхода на тия паметници е въпрос основен за всички биографи на Кирил

и Методий, защото от тях те черпят сведенията си за живота и делото на славянските просветители, и ако тия паметници са късни, техните сведения трябва да бъдат поставени под знака на съмнението, тия сведения биха загубили качеството си на исторически факти. За щастие обаче и на д-р Киселков, който гради книгата си най-вече със сведенията на тия жития, последните са ранни книжовни трудове, два от тях — Кириловото житие и Италианската легенда възникват още по времето, когато Методий е бил жив. Не много отдавна бе изнесено, че Италианската легенда е възникнала най-късно в 882 год., годината на смъртта на папа Йоан VIII, комуто това съчинение е било посветено, а Кириловото житие — преди тая година, защото авторът на Италианската легенда го е използувал при написването на своя труд. Мнението за късния произход на Италианската легенда можеше да съществува само преди последното десетилетие на миналия век, когато не бе открито още писмото на Анастасий Библиотекар до Гаудерих Велетрийски; днес обаче такова мнение е анахронизъм. Разглежданата книга губи и от това, че авторът ѝ не е използувал най-новата литература около Кирило-Методиевия въпрос, или ако я е използувал, както се чувствува това някъде, не я е посочвал на съответното място, нито в библиографията в края на книгата.

Общ оглед на делото и значението на великите славянски просветители съдържат статиите: *Н. С. Державин*, Солунските братя Константин и Методий, Южни славяни I 1945, кн. 2—3, с. 45—49, и *Цв. Тодоров*, Свети Кирил и Методий, Отец Паисий XV 1942, с. 215—220. Статията на Державин се отличава със задълбочено историческо разбиране.

С народността на Кирил и Методий се занимават: *Весела Василева*, Въпросътъ за народностьта на св. Кирила и Методия, Родина III 1940/1941, кн. 3, с. 146—154; авторката дава най-вече преглед на изказаните досега мнения за славянския, респективно гръцкия произход на солунските братя. Сумирайки тия мнения, авторката мисли, че славянската теза има на своя страна достатъчно решителни доказателства. — *Мечислав Малецки*, Славяни ли са били св. Кирил и Методий, Език и литература II 1947, 1, с. 54—58, превел от полски Л. Андрейчин. Статията съдържа езикови бележки, които целят да докажат, че на Кирил и Методий не бива да се приписва непознаване на основните положения на гръцката граматика и оттук да се правят доказателства за славянския им произход.

В. Сл. Киселков, Кирил и Методий в Рим и папа Адриан II, Исторически преглед III 1946/1947, 1, с. 98—105, се опитва да изтъкне, че папа Адриан II и изобщо официалните католишки кръгове в Рим са се отнесли отрицателно към славянската богослужба на Кирил и Методий, както и към въведения от тях за книжовен славянски език. Срещу подобно твърдение обаче говорят вестите на старинните (а НЕ, както мисли Киселков, КЪСНИ!) Панонски жития на Кирил и Методий. Киселков изпуща изпред вид и решенията на различни католишки събори още от началото на IX век и по-късно за даване на известно място в черквите и на народните езици.

Емил Георгиев се занимава с Книжовното дѣло на славянскитѣ просвѣтители Кирилъ и Методий. Книжовна дейность на св. Кирила до създаването на славянската глаголическа писменость, София 1943, 73 с. Авторът мисли, че както Кирил, така и Методий са автори

на оригинални книжовни трудове, нещо повече, че Кирил е намирал във всяко събитие, на което е бил свидетел или което е изживявал, дори във всяка случка, явила се в пътя му, повод да напише по-кратко или по-дълго съчинение. На първо място по-нататък се разглеждат молитвите, които се приписват на св. Кирил, главно молитвата-похвала на Григорий Богослов. На второ място се разглежда първият преводен труд на Кирил — «Осемте части на граматиката» (превод от еврейски на гръцки); авторът се опитва да посочи една първооснова на Кириловия труд в познатата старославянска статия «За осемте части на речта», чиито преписи описаха и издадоха К. Калайдович, В. Малинин, В. Ягич и др. На трето място се проучват произведенията, написани по случай намирането на Климентовите мощи: разказът за откриването на мощите, похвалното слово за светеца и химнът за прославата му. И на четвърто място са разгледани пренията на Кирил с иконобореца-патриарх, с мохамеданите и юдеите, сведения за които и части от които са дадени в Кириловото Панонско житие.

В статия, обагрена с национален патос, *проф. П. Мутафчиев* изказва мисли за ролята, която делото на Кирил и Методий е изиграло в нашето далечно минало, Дѣлото на Кирила и Методия въ културната мисия на българския народъ, Просвета VII 1941/1942, с. 756—763. Според Мутафчиев, културната мисия на българския народ се състояла в това да извоюва достойно място за славянския език; тая мисия била изпълнена бляскаво.

М. Арнаудов се занимава с отношението на дейците на българското национално възраждане, от Паисий до Ботев, към делото и празника на славянските просветители в статията Дѣлото на Кирилъ и Методий и българското национално възраждане, Българска мисъл XVI 1941, кн. V—VI, с. 261—269. Отношението на нашите възрожденци, изтъква г. Арнаудов, е не само положително, но вдъхновява за служба на народа, за просвещение и борба за освобождение.

В. Сл. Киселков издаде популярно, но не лишено от оригиналност, изложение на живота и делото на ученика на Кирил и Методий Климент Охридски, следвано от житията на Климент и Наум в новобългарски превод, Свети Климентъ Охридски, Животъ, дейность и жития, София 1941, 148 с. Разглеждайки живота и делото на Климент, Киселков се спира поподробно да очертае двете книжовни школи – в Преслав и Девол, епархията на св. Климент, да реши въпроса, стъкмил ли е Климент кирилицата и под. Авторът смята, че Климент не е създател на т. н. кирилица. В новобългарски превод са дадени: обширното житие на св. Климент, краткото житие на св. Климент, най-старото житие на св. Наум, второто българско житие на св. Наум.

Популярни очерки и статии с общ характер са работите: *Иван Дуйчев*, Св. Климентъ Охридски, София 1941, 24 с.; *Цветан Тодоров*, Св. Климентъ Охридски, София 1945, 64 с. и Свети Климентъ Охридски, Читалище XXI 1942, кн. 7—8, с. 230—234; *Георги Константинов*, Дѣлото на свети Климентъ Охридски, Отец Паисий XV 1942, с. 20—24.

В. Сл. Киселков издаде през отчитания период във второ допълнено и поправено издание очерка си Българската книжнина презъ Симеоновия вѣкъ, София 1943, 96 с. Ще отбележа само, че много от засегна-

тите въпроси подлежат изобщо на ревизия — въз основа на едно по-основно проучване на паметниците.

Минко Генов, Черноризецъ Храбъръ, борби за национална култура въ България презъ IX и X вѣкъ, София 1942, 87 с., се е опитал да даде на едно място всичко, което може да се каже за Черноризец Храбър и неговото Сказание за буквите: данни за писателя, за времето и мястото на неговата книжовна дейност, тълкувания на Сказанието по ония въпроси, които то е извикало в науката и които най-добре определят неговото значение за изясняване споровете, свързани с началния период на старобългарската култура, културно-историческото значение на Храбровото съчинение и пр. При разглеждането на всички въпроси г. Генов дава различните изказвания в научното дирене около паметника, като отстоява онези схващания, които сам приема.

В неголямата статия Покръстването на славяните и българите и началото на славянската писменост според вести в «Сказанието»на Черноризец Храбър, Исторически преглед IV 1947, 1, с. 91—94, *Емил Георгиев* установява, че Константин-Кирил, според Храбър, създава своята писменост много след като славяните се покръстили: те се покръстват (КРЬСТИВЪШЕ ЖЕ СѦ.), те пишат много години (МЪНОГА ЛѢТА) с латинско и гръцко писмо и едва след това (ПО ТОМЬ ЖЕ) се явява Кирил със своята славянска писменост. Дават се и други факти в подкрепа на това положение. Последното се използува, за да се изтъкне, че е имало достатъчно време за пишещите славяни да създадат по еволюционен път една повече или по-малко усъвършенствувана азбука, с която да предадат не само звуковете, общи за гръцки и славянски, но и онези звукове, които нямат белези в гръцкото писмо. На второ място се разисква въпросът, кога Константин-Кирил е създал своята писменост — глаголическата, и се изтъква като «по-близу до истината» известието на Панонските жития, че Кирил създал писмото си, когато бил натоварен с моравската мисия, а не в 855 год., както четем у Храбър. На трето място се привеждат доказателства, че, като говори за Кириловата азбука, Храбър има пред вид т. н. «кирилица», което значи, че дори още по времето на Храбър кирилицата е минавала вече за Кирилова азбука.

Рилският светец и неговата обител, София 1947, VII+432, от *Иван Дуйчев* е едно твърде обширно проучване, с материал, почерпен непосредствено от изворите, и с широка библиографска осведоменост на своя автор. Дуйчев разглежда: духовния живот в българската държава след покръстването, изворите за живота на св. Иван Рилски и за съдбата на неговите мощи, живота на светителя и иноческите му подвизи, «живота на светеца след смъртта», историята на неговия монастир-огнище на просвета и на народно единение. В книгата е разгледан и обширен материал, който е предмет и на литературната ни история от най-стари дни до ново време. Някои недостатъци на Дуйчевия труд сочи В. Сл. Киселков в рецензия в Исторически преглед IV 1947, кн. 2, с. 253—259. — *В. Сл. Киселков* напечата и кратък очерк за светеца, Св. Иванъ Рилски в сп. Отец Паисий XV 1942, с. 83—87.

Ив. Снегаров, «Заветъ» на св. Ивана Рилски, Сборник П. Ников (Известия на Историческото д-во XVI—XVIII) 1940, с. 462—475, се занимава с книжовния паметник, наречен «завет» на Ив. Рилски, запазен в пре-

писи от XIX век; паметникът е приписван от преписвачите на самия рилски подвижник, неговата автентичност обаче стои под знака на съмнението. Снегаров не е склонен да приеме за автор на «завета» Ив. Рилски; все пак той смята паметника за ценен «като отражение на вярата на Рилските монаси, че Рилският монастир има за основа законодателната воля на своя основател».

Николай Дылевский публикува на руски език Рыльский монастырь и Россия в XVI и XVII веке, София 1946, 175 с. Върху една широка основа на българо-руските сношения от най-старо до най-ново време Дилевски разглежда специално сношенията на Рилския монастир с Русия в XVI и XVII век. За историка на старата българска литература от особен интерес са страниците, в които се разказва за разпространението на книжовните паметници, свързани с името на Иван Рилски, в Русия. Работата на г. Дилевски сочи трудолюбие и добросъвестност.

Върху богомилството в България излязоха няколко по-големи или по-малки, с по-големи или по-малки претенции за научност, работи; заслужават да бъдат поменати само: *Ив. Г. Клинчаров,* Поп Богомил и неговото време, 2 изд. под редакцията на Д. Ангелов, София 1947, 184 с.; *Димитър Ангелов,* Богомилството в България, произход, същност и разпространение, София 1947, 196 с.; *Н. Державин,* Богомилство и богомили, Исторически преглед II 1945/1946, кн. 1, с. 1—17. Най-ново, най-пълно и ослонено на източниците е второто съчинение, от Димитър Ангелов. Авторът разглежда изворите за богомилството, произхода на богомилството, същността на богомилското учение, богомилските общини и братства, отношението на богомилите към държавата, разпространението на богомилството в българските земи. Въпреки ценни страници в книгата на Ангелов, тя трябва да бъде използувана внимателно, защото авторът ѝ е погледнал доста леко на някои въпроси.

С водачите на богомилската ерес се занимава Steven Runciman, Bogomil and Jeremiah в Сборник П. Ников (Известия на Историческото д-во XVI—XVIII), София 1940, с. 379—383.

В статията Времето, когато презвитеръ Козма е живѣлъ и писалъ беседата си, в Сборник П. Ников (Известия на Историческото д-во XVI—XVIII), София 1940, с. 25—29, *Н. П. Благоев* мисли, че презвитер Козма е живял в последните години на IX век и в първата половина на X век, «защото е познавал Йоана Екзарха и защото е бил съвременник на цар Петър I, когото също е познавал». Беседата била възникнала между годините 928 и 930, «във времето на българските въстания против цар Петър I, чиито политически противници (Козма) нарича еретици и им приписва учението на павликяните, както то е изложено в съчиненията на монаха Георги Амартола и Петър Сицилийски, от които презвитер Козма се е ползувал». Доводите на проф. Благоев не убеждават.

Емил Георгиев, Презвитеръ Козма на Бориловия съборъ въ 1211 год., Известия на Д-вото на филолозите-слависти в България 1 1942, с. 16—45. Въз основа на езикови данни, общи за преписите на Беседата, на податките у Евтимий Зигавин и в ред паметници за появата и разпространението на богомилството, на очертания в Беседата исторически момент, особено с посоченото преследване на богомилите, с разпространението и състоя-

нието на монашеството в България и с появата на съчинения за изправянето на монашеството във византийската литература; въз основа още на посочения в паметника събор против богомилите, на който са били изслушани и самите богомили («а те казаха» . . ., «а сега, като ги изслушахме, да ги изгоним навън»), на текстовите съвпадения с Бориловия синодик, на посочване в Ловчанския сборник и пр. и пр., авторът мисли, че Козма е живял през XII—XIII век и е участвувал в работата на Бориловия събор в 1211 год.

В Социалната структура на България през X век, според Беседата на през. Козма, Исторически преглед 1 1945, кн. 2—3, с. 138—155, *Велчо Велчев* се опитва да очертае средновековната социална структура в България, като изхожда от Беседата на Козма. Смятайки, че Козма е живял в X век, авторът отнася очертаната структура към тая епоха. Тъй като податките на Беседата за времето на нейното написване са твърде спорни, би било много добре, ако г. Велчев вплетеше данните и тълкуванията си на Беседата в податките и на други паметници и особено на византийските източници от епохата; само в такъв случай г. Велчев би могъл евентуално да отнесе успешно очертаната в Беседата социална структура към X век. В противен случай, не се ли направи това, тъй както е дадена, тая структура добре би прилягала, например, и за началото на XIII век и при това тя би се съгласувала с многобройните податки на Беседата за нейния по-нов времепроизход.

Цветана Вранска, Стилни похвати на патриархъ Евтимий, Сборник на Българската академия на науките XXXVII 1942, 2, с. 107—280, дава едно подробно формалистично изследване. Разгледани са стилните похвати на Евтимий: повторения, сравнения, химнологичните форми и изрази на смирение, възклицанията и обращенията, антитезите, епитетите, метафорите, интересът на Евтимий към природата, наченките на реализъм в изложението му и масовите сцени, цитатите от свещените книги, шаблонните изрази, словонаредбата, консерватизмът в езика. Изследването е направено грижливо, що се касае до текстовото изследване на Евтимиевите произведения, и е показано цялото богатство на Евтимиевата реч в поетично отношение. В работата са дадени огледи към стилните похвати и на други старобългарски писатели. Работата на г-жа Вранска е от значение поради въздействието, което Евтимий е имал със своите писателски похвати върху съвременни и по-късни български, руски и сръбски писатели. Като сериозен недостатък обаче на тая работа трябва да се изтъкне това, че авторката не е поставила похватите на Евтимия във връзка с похватите на познатите му съвременни и по-ранни византийски писатели, за да установи, кое действително е Евтимиево и кое принадлежи изобщо на съвременната книжовна насока в православната религиозна, респективно хагиографска и хомилическа литература.

Общ очерк върху Григорий Цамблак ведно с новобългарски превод на похвалното му слово за патриарх Евтимий и на разказа му за пренасянето на мощите на св. Параскева от Търново във Видин и Сърбия обнародва *В. Сл. Киселков,* Митрополит Григорий Цамблак, София 1946: Григорий Цамблак, с. 5—29; Патриарх Евтимий Търновски, похвално слово, с. 30—60; Пренос на мощите на св. Параскева от Търново във Видин и Сърбия, с. 61—64.

Ценно изследване на живота и дейността на Евтимиевия ученик Константин Костенечки даде *Ю. Трифонов*, Животъ и дейность на Константина Костенецки, Списание на Бълг. академия на науките LXVI, Ист.-фил. клон, 1943, с. 222—292. Авторът се спира на изворите за живота и дейността на Константин, на детинството и юношеството му, на подготвянето на книжовника за дейност в Сърбия, на неговото учителство, на извънучилищната му дейност, на правописа му, на недостатъка от граматически сведения в съчиненията му, на отношението на Константиновия правопис към правописа на търновските книги, на обществената дейност на Константин, на дейността му след смъртта на деспот Стефан, накрай и на личността на Константин. Трифонов използува вещо оскъдните сведения на паметниците, за да реши всички тия въпроси. Той е привлякъл и нов материал, извлечен от ценния и малко познат досега Ловчански сборник от XVI век. В притурка към студията си изследователят публикува и откъсите от тоя сборник, които имат отношение към Константин, взети са «ѿ книги Кωнстандина философа» или предлагат кратки сведения за него, за цар Иван Шишман и за патриарх Евтимий.

В. Сл. Киселков, Владислав Граматик и неговата Рилска повест, София 1947, 72 с., разглежда живота и дейността на тоя интересен и малко познат старобългарски писател (с. 5—56) и дава в новобългарски превод неговата Рилска повест за възобновяването на Рилския манастир и за пренасянето на св. Ивановите мощи в Рила в 1469 год. (с. 57—70). Разглеждайки книжовното дело на Владислав, Киселков дава подробно съдържанието на Владиславовите сборници. — Същият автор в Народността на Владиславъ Граматикъ, Отец Паисий XIII 1940, с. 61—72, изнася доказателства за това, че Владислав е бил българин. — В Родното мѣсто на Владислава Граматикъ, Известия на Истор. д-во XIX—XX 1944, с. 177—181, Киселков дава кратко описание, с повече исторически сведения, на родното място на Владислав Граматик, град Ново-Бърдо.

Ю. Трифонов, Софийската редакция на Владиславъ-Граматиковия разказъ за връщането мощитѣ на св. Ивана Рилски отъ Търново въ манастира, Списание на Бълг. академия на науките, LX, клон Истор.-филолог. и филос.-обществен, 1940, с. 67—94. Като изтъква важността на разказа, неточното разбиране на някои негови пасажи от нашите филолози и историци и необходимостта да се направи текстът му по-ясен, Ю. Трифонов се спира да разгледа отношението между двете му редакции, рилска и бялградска, и да определи времето на тяхното написване. Авторът се занимава с разликите в съдържанието на двете редакции, определя, че бялградската редакция не е по-ранна от рилската и не е писана в 1469 год., изнася връзките на бялградската редакция със София, за да изтъкне, че «тъй-наречената бялградска редакция» «в същност е била софийска», и изяснява последната част на двете редакции, където се разказва за пътуването на монасите-преносвачи на мощите и на придружаващия ги народ от София до Рилския манастир. За автора е несъмнено, «че софийската (ро-рано бялградската) редакция е по-сетнешна от рилската» и че е била написана «с цел да се изтъкне благочестието и пожертвувателността на богати градски първенци, та те да се похвалят, а други да се подбудят към съревнование». Проучването на Трифонов е написано вещо и убедително.

Същият автор се занимава с въпроса Въ кой Никополъ сж били внесени мощитѣ на св. Ивана Рилски въ 1469 г. при връщането имъ отъ Търново въ мънастира в Сборник П. Ников (Известия на Истор. д-во XVI—XVIII), София 1940, с. 476—482, отхвърля погрешното общоприето мнение, че в разказа на Владислав Граматик става дума за някогашния Nicopolis ad Istrum (при днешното село Никюп) и доказва, че в паметника се мисли днешният Никопол на Дунав.

Петър Динеков разглежда Книжовниятъ животъ въ София презъ XVI вѣкъ, в сп. Родина III 1940/1941, кн. 4, с. 124—143. Авторът изнася данни, които очертават състоянието на нашата днешна столица в оная епоха и по-специално тогавашния културен живот в нея, и се спира на софийската книжовна школа, като проследява кратко нейното развитие и дава сведения за по-значителните нейни прояви през отбелязания период.

В добре аргументираната статия Българската грамотность и книжовно предание презъ XVII и XVIII вѣкъ, Родина III 1940/1941, кн. 4, с. 116—123, *Христо Гандев* изтъква, че периодът XVII—XVIII век съвсем не е бил време на духовен мрак, както мислят мнозина, но че българският народ е поддържал книжовното си предание в течение на вековете, въпреки всички неблагоприятни условия, доколкото това е било необходимо за задоволяване на религиозните му нужди и неговата любознателност. Гандев мисли, че трябва да се изостави «митът за «тъмните времена», доколкото той се отнася до XVII и XVIII век».

Кирил Мирчев, Единъ български зографъ въ сръбскитѣ манастири през XVIII в., Сборник П. Ников (Известия на Истор. д-во XVI—XVIII), София 1940, с. 290, установява, че зографът Георги Стоянович, поменат в приписка от XVIII век, за която дава съобщение в Сборник Белич от 1937 год. Влад. Р. Петкович (стр. 59), е българин от Свищов.

Някои сведения за историята на нашата книжнина, особено за културните ни средища в миналото, могат да бъдат намерени и в следните работи: *Ив. Снегаров*, Исторически вести за Търновската митрополия, Годишник на Софийския универс., Богосл. фак. XX 5, 1942/1943, 126 с.; съдържа и бележки за стари гръцки и славянски книги; *Ив. Гошев*, Към историята на Черепишкия монастир, Годишник Соф. универс., Богосл. фак. XXII 5, 1944/1945, 34 с. — Интересни материали за нашето културно минало съдържа и статията на *проф. Гошев* Из сбирките на църковния историко-археологически музей при Св. Синод в София, същия Годишник, XXIII 3, 1945/1946, 35 с.

Ив. Гошев, Божествената литургия на Златоуста, Критически бележки и изяснения съ четири приложения на стари текстове, Годишник Соф. универс., Богосл. фак. XX 6, 1942/1943, 160 с., се занимава и със стари паметници, дадени в притурки изцяло или в извлечения: с Тълкуването на литургията от Теодор Андински по славянски превод, запазен в препис от 1473 год.; с проскомидийния чин в България и неговата гръцка първооснова до реформата на патриарх Евтимий; с чина на патриаршеската литургия според реда, спазван от Великата църква през XIV век и с Евтимиевите литургийни материали, по които може да се види как протича стилната, езиковата и литургическата ревизия на по-стария текст.

В. Сл. Киселков разглежда въпроса Автентиченъ ли е Рилскиятъ

хрисовулъ, Спис. Бълг. акад. на науките, LXX, клон Истор.-филолог. 33, 1945, с. 1—41. Авторът привежда доказателства, за да изтъкне, че днешният Рилски хрисовул не е автентичен документ и че, следователно, не бива да му се приписва такава голяма стойност като исторически и филологически паметник, каквато му се приписва от досегашните негови четци и изследователи. В Докладъ върху труда на В. Сл. Киселковъ «Автентиченъ ли е Рилскиятъ хрисовулъ», печатан на същото място, с. 42—48, *Юрдан Трифонов* разглежда работата на Киселков, като изнася някои сериозни възражения срещу мненията, изказани от Киселков.

Със старобългарски надписи се занимават: *Ив. Гошев,* Царь-Асеновиятъ надписъ надъ крепостьта Кричимъ, Спис. Бълг. акад. на науките LXX 1945, с. 65—85; *Ст. Младенов,* Нѣколко думи за Кричимския надписъ, същото издание, с. 87—94; *Вера Иванова,* Два надписа от Асеневци — Батошовският и Врачанският, Известия на Бълг. археолог. институт XV 1946, с. 114—145. И трите проучвания са основни и предлагат ценни данни на историческата и филологическата наука.

Кирил Мирчев, Още една новобългарска Александрия от началото на XIXвек, Годишник Соф. универс., Истор.-филолог. фак., XLIII 1946/1947, 44 с.; авторът е открил в библиотеката на Троянския монастир един неизвестен на науката ръкопис на т. н. Александрия, от 1816 год., превод от ромънски, независим от познатия вече превод, публикуван през 1936 год. от проф. Л. Милетич. Авторът прави езикова анализа на новооткрития текст и публикува една голяма част от него.

Цветана Вранска, Апокрифитѣ за Богородица и българската народна пѣсень, Сборник Бълг. академия на науките XXXIV 1940, с. 1—208. Работата се разпада на две части: 1. апокрифи за Богородица у южните и източните славяни и 2. мотиви от апокрифите за Богородица в българската народна песен. Авторката проследява грижливо произхода, същността и разпространението на апокрифите за Богородица, прави преглед на тия апокрифи, разпространени у южните и източните славяни, дава общ очерк на българската народна поезия с апокрифни и религиозни мотиви и издирва апокрифните и религиозни мотиви за Богородица в българската народна песен. И за двете части тя е събрала и използувала обширен материал.

В очерк от общ характер, Старобългарска литература и народно творчество, Училищен преглед XLI 1942, с. 287—302, *Росица Ангелова* разглежда заимствуваните от народа сюжети и мотиви из старобългарските повести и особено из апокрифите.

Остана накрая да отбележа няколкото статии от общ характер, третиращи различни въпроси от старобългарската литература.

В Развой и смисълъ на българската литература презъ Първото българско царство, Училищен преглед XL 1941, кн. 5—6, с. 561—590, *Г. Константинов,* проследявайки развитието на българската литература през Първото българско царство, се старае да разсее мнението, че старата българска литература имала чист «византийски смисъл», че била лишена от оригинални домогвания и прояви. Той открива и изтъква черти, несвойствени на византийската книжнина, оригинални черти, които са проява на чисто национални и битови особености и задачи, и стига до заключение

за идейната общност на старата българска литература с литературата на възраждането ни.

Книжовните средища в средневековна България е огледал *Петър Динеков* в Исторически преглед III 1947, кн. 4—5, с. 407—425. Статията има популярен характер, съдържа обаче и малко известни сведения и дава доста жива представа за книжовния живот у нас в миналото. Разглеждайки Климентовата дейност, авторът погрешно отнася като вест на старинното Теофилактово обширно житие известното съобщение, че Климент въвел в употреба по-ясно писмо. Това съобщение принадлежи на ненадеждното като исторически извор Хоматияново кратко житие. Отсъствието на тая вест от старинното и обширно Климентово житие на Теофилакт е важно доказателство за тезата, която все повече си пробива път, че Климент не е създател на т. н. кирилица.

Старобългарският писател в защита на славянската книжнина, Балкански преглед II 1947, кн. 5—6, с. 47—52, от *Б. Ст. Ангелов* е популярна статия, в която се изтъква борбата на старобългарските писатели от св. Кирил до Черноризец Храбър в защита на славянската книжнина и славянския език, за да се изясни тя като «революционно и прогресивно дело по своята същина и последици».

Никола Мавродинов написа Украса на старата българска книга, Изкуство и критика, VI 1943, с. 295—299, популярна статия от общ характер, в която кратко, но с разбиране се проследява украсата на ръкописната старобългарска книга до Паисия. *Емил Георгиев.*

Josef Vašica, **Slovanská liturgie sv. Petra,** Byzantinoslavica 8, 1939—46. Vašica odvážně řeší otázku původní cyrilometodějské liturgie. Liturgie svatého Petra (LP), zachovaná v rkpech řeckých, gruzínských a slovanských, byla do nedávna celkem neznáma liturgistům i filologům. Teprve H. W. Codrington na ni důrazněji upozornil podnětnou prací *The Liturgy of Saint Peter*, Münster i. W. 1936, kde otiskl dosud známé texty kromě slovanského, ale i ten si dal přeložit do angličiny a přihlížel k němu v poznámkách; podal také obšírný rozbor této liturgie. Práci zhodnotil a doplnil Jean M. Hanssens v Orientalia Christiana Periodica, Roma, 4, 1938, 234—258, 5, 1939, 103—150. Codrington definuje LP jako „překlad západní římské mše, zasazený do byzantského rámce". Tento „byzantský rámec", t. j. začátek a konec, je vzat z řecké liturgie sv. Jana Chrysostoma a sv. Basilia Velikého. Mešní formulář je neměnný. Máme zachovány i rkpy, kde „byzantský rámec" chybí, ale byzantinisace textu je patrná. Všechny zachované řecké texty lze odvozovat z téhož latinského základu i z jediného řeckého překladu. Rukopis slovanský je velmi pozdní — z XVIII. století. Zachoval se v Chilandarském klášteře athonském. Vašica dokázal jeho vztahy ke kánonu nejstarších hlaholských misálů.

V embolismu (modlitbě po Pater noster) se čte v latinském misále: *ut ope misericordiae tuae adjuti*; hlah. misál Illirico 4 však má na tomto místě да под кровом' мастн твоее поможенн. Vajs se domníval, že původní slovanský překladatel přeložil místo dobře v duchu slovanského jazyka, totiž да подъ кровомь мастн твоеꙗ. Teprve prý pozdější, méně obratný přehlížitel překladu, nepochopiv tuto myšlenku a postrádaje lat. *adjuti*, nevhodně připojil ještě поможенн (pleonasticky k под кровом'). Ale právě LP má na tomto místě *ἵνα τῇ σκέπῃ τοῦ ἐλέους σου βοη-*

θούμενοι, rkp Chilandarský ꙗко да въ кровѣ мл҃сти твоѥѩ помагаемꙑ. Ve významu *σκέπη* se vyskytuje кровъ v Euch. Sin.

Před prefací a v prefaci má lat. misál *gratias agamus* a *gratias agere*, ale nejstarší charvátskohlaholské misály čtou хвали всилаим' a хв⟨а⟩ли всилати S tím se shoduje i *εὐχαριστίας ἀναπέμψωμεν* a *εὐχαριστίας ἀναπέμπειν* v LP, бл҃годаренїє възсꙑлаѥмъ v rkpe Chilandarském. Shoda s LP je tím průkaznější, že na jiném místě kánonu, kde v LP nacházíme pouhé *εὐχαριστῶν* používají hlaholské misály obratu хвали вздав'.

Slovu *rationabilis* v modlitbě Quam oblationem odpovídá v hl. misálech výraz бл҃гоотвѣтно. *Rationabilis-λογικός* se však v stsl. a csl. památkách nikdy tak nepřekládá. Zato LP tu čte *εὐαπολόγητον*, rkp Chilandarský ѡт бл҃гаго ѡтвѣта. Oprávněnost tohoto překladu potvrzuje i Euch. Sin., kde se *ἀναπολόγητος* překládá неотъвѣтьнъ a *ἀπολογία* отъвѣтъ.

V souvislosti s těmito fakty se jeví i jméno sv. Michaela v embolismu v Illirico 4 jako stopa LP. Neuvádí ho sice ani slovanská, ani řecká verse, je však v Petrově liturgii gruzínské. — To jsou nejprůkaznější shody a jistě jich není málo, uvážíme-li, že běží o kánon, nejkonservativnější část mše.

Vašica vyvozuje, že se na Moravě užívalo v době cyrilometodějské liturgie sv. Petra, jejíž kánon byl později přejat do slovanské mše římské. To dobře potvrzuje i ŽM, kde se v XI. kapitole výslovně praví: Ст҃оплъл'коу воюющоу на поганꙑꙗ и ничьсоже оуспѣющю, нъ мъдѧщю, ст҃го Петра мъши приближающи сѧ, рекъше слоужьбѣ, посла къ немоу гл҃ѧ: ... Míní se tedy touto zmínkou výslovně slovanská LP. Právě proto, že dosud takřka nebyla známa, nepostihl nikdo pravého významu slov. Vašica dále podotýká, že důkaz o této liturgické praxi na Moravě je tím důležitější, že je to jediný průkaz praktického používání LP vůbec.

Další osudy slovanské LP si V. představuje asi takto: Z Velké Moravy přešla na všechna útočiště vypuzených žáků Metodějových, t. j. do Čech, do Charvátska i do oblasti bulharsko-makedonské. Tam se ujala asi jen ojediněle, ale svědčí pro ni právě Chilandarský rkp. V Charvátsku ustoupila ještě ve XII. století liturgii římské. Části LP přešly přitom do mše západního ritu. V Čechách se pro sílící vliv latinské liturgie nemohla slovanská bohoslužba náležitě rozrůst, a proto se i v X. století vystačilo s LP. O tom, že se jí v Čechách v X. století užívalo, svědčí Kijevské listy. Proti dosavadnímu pojetí nevidí v nich Vašica zlomek římského sakramentáře, nýbrž celistvou památku, která sloužila jako doplněk pro zpestření celkem jednotvárné liturgie Petrovy. Soudí tak podle jejich povahy jazykové i liturgické. Neustálenost náboženské terminologie svědčí o velmi rané provenienci. Tak na př. *munus* se překládá даръ, рованиѥ, ale даръ má jednou význam *hostia*, které se zase tlumočí приносъ. Приносъ pak jindy znamená *sacrificium*. Je patrná dále i překladová souvislost Kijevských listů se slovanskou LP. V Kijevských listech bylo čtyřikrát potřeba přeložit slovo *merita*. Podle obecné tradice hlah. misálů bychom očekávali buď достоꙗниѥ nebo ještě spíše оутѧжаниѥ (Kijevské listy překládají *mereri* оутѧгнѫти. Ve skutečnosti se *merita* překládá dvakrát дѣла a dvakrát молитвꙑ (jeden případ z toho je nejistý). Vašica to vysvětluje takto: V Novém Zákoně slovo *merita* vůbec nepřichází, ve Starém Zákoně jen třikrát v Eccl. *Mereri* je v Písmě jen osmkrát a z toho v Novém Zákoně jen jednou, a to ještě ne v evangeliích. Překladatel Kijevských listů se tedy přiklonil k LP, která za latinské *merita* klade jednou дѣломь a jednou мл҃твами. Lze to snadno vysvětlit řeckou předlohou slovanské

LP, která za latinské *non aestimator meriti* položila *μὴ ἐπισκέπτων τὰς πράξεις* a *quorum meritis precibusque* vyjádřila *ὧντινων ταῖς πρεσβείαις*. Vedle toho uvádí autor i některé drobnější shody, při čemž se ovšem nedovolává takových slov, která jsou obecnou součástí terminologie stsl. Také konkluse kolekty v Kij. listech IV b 13 х҃а ради г҃і нашего a později připsané mariánské modlitby na první straně této památky — г҃а ради нашего se zdají Vašicovi stopou LP. To — s jistou opatrností — považuje též za doklad toho, že se ještě v XI. století užívalo v Charvátsku Kijevských listů jako pomůcky při liturgii Petrově.

Vzhledem k významu slov дѣло a молитвꙑ, o nichž byla řeč výše, by mohla vzniknout domněnka, že i Kijevské listy jsou překladem z řečtiny. Než Vašica ji rozhodně odmítá. Není ani sledu po řeckých textech, které by mohly být předlohou Kijevských listů. Kromě toho se velmi různí překladatelská technika slovanské LP a Kijevských listů. Zatím co LP je překladem doslovným, jsou Kijevské listy často jen volnou parafrází. Terminologické kalky Kijevských listů se opírají o latinu, na př. вьсемогꙑи — *omnipotens* (nikoli вьседрьжитель — *παντοκράτωρ*). Přímý sled latiny vidí autor v jakési zvukové hříčce, kde ve volné parafrázi latinskému *circumtegant* a *circa mortalitatem* odpovídá stsl. цıркънаѣ a цірькъве. Myslím však, že tento důkaz je poněkud labilní, třeba důmyslný.

Ze svého zjištění o velkomoravské liturgické praxi vyvozuje Vašica i důsledky liturgickohistorické, že totiž vznik LP třeba posunout zpět nejméně k polovině IX. století, a že nebyla jen mší privátní. Přitom se dotýká rytmického členění kolekty, sekrety a postkommunia. — Závěrem se autor obrací k byzantským prvkům v slovanské liturgii Petrově. Vyslovuje naději, že se najdou ještě jiné, snad starší rkpy, a uvádí i některá indicia, jež tomu nasvědčují. Studii doplňuje přetisk rkpu, Chilandarského paralelně s řeckým pařížským rkpem LP a v oblasti preface, kánonu a formulí k Otčenáši ještě s textem Illirico 4 a D 47. — Třístránkové latinsky psané summarium shrnuje výsledky práce.

Vašica se zabýval již delší dobu tímto problémem. Po prvé své názory načrtl v přednášce Pražského linguistického kroužku dne 4. března 1940, kterou pak uveřejnil v Slově a slovesnosti. *F. V. Mareš*

Fr. Grivec, **O nových výsledcích cyrilometodějských bádání a o Frisinských památkách.**

Dr. Fr. Grivec, profesor theologické fakulty university v Lublani, přednášel dne 10. října 1947 v Slovanském ústavě v Praze o nových výsledcích cyrilometodějského bádání. (Přednášku proslovil pak také na filosofické fakultě Palackého university v Olomouci dne 16. října 1947.)

V úvodě k své slavnostní přednášce zdůraznil sílu cyrilometodějské tradice jakožto duchovního pouta všech Slovanů. Svatováclavské studie opravily starší názor, podle něhož cyrilometodějská činnost, zánik slovanské liturgie u Čechů a idea svatováclavská znamenaly spor mezi kulturním vlivem východu a západu, jakož i jistý provincialismus v působení sv. Václava i slovanských apoštolů, a naopak ukázaly plynulou souvislost mezi těmito kulturními proudy. V druhém Frisinském zlomku, v němž vidí Grivec řeč Metodějovu, dále v anonymní skladbě sborníku Clozova, kterou pokládá za původní řeč Metodějovu (srov. Grivcovu studii Clozov-Kopitarjev glagolit v slovenski književnosti in zgodovini, Razprave Akad. zn. in umet., filoz.-fil.-hist. razred, 1943, str. 341—408), hledal přednášející

důkaz o úzkých stycích mezi Slovany moravskými a Slovinci. Také na ruské Slovany měla cyrilometodějská idea velký vliv, zvláště pokud jde o vliv církevněslovanského jazyka na spisovný jazyk ruský. Současný ruský jazyk počali Rusové studovat intensivně z podnětu Gorkého a toto studium prokázalo velký přínos církevněslovanského jazyka do spisovného jazyka ruského. Mezinárodní charakter ruštiny je dán nejen tím, že je to jazyk největšího slovanského národa, nýbrž proto, že se v něm ozývá mnoho rysů církevněslovanských, které jsou společné i Slovanům západním a jižním.

Poněvadž cyrilometodějská idea i jazyk je především otázkou šíření křesťanství, otázkou církevní a bohoslovnou, lze cyrilometodějské otázky řešit jen ve spojení se zkoumáním theologickým. Když velká ruská revoluce přerušila tradici slavistiky ruské v starém pojetí, nastalo v studiu slavistiky jisté oslabení a krise. Studium slavistiky (t. j. církevněslovanských otázek) bylo theologicky i jazykozpytně opět zahájeno na obnovených bohovědných ústavech v Moskvě a Leningradě. Za této krise pokoušeli se theologové jiných zemí skloubiti dosavadní výsledky zkoumání v jeden celek.

Dále se obíral přednášející s theologického hlediska některými otázkami, týkajícími se legend (Života Konstantinova a Ž. Metodějova) a Pochvaly sv. Cyrilu a Metodějovi. Jsou to hagiografické spisy, jimž lze rozumět jen s interpretací theologickou. Podle ní se jeví jako skladby s hluboce a klasicky formulovanou theologickou naukou a ukazují „originální kus Cyrilovy a Metodějovy katechese.“ V středověké patristické literatuře není skladeb, které by se mohly měřit s přesnými a originálními theologickými údaji v těchto slovanských skladbách, na př. pokud jde o seznam koncilů, o biblickou historii a pod. Grivec se staví proti tvrzení Lavrovovu a Dvorníkovu (srov. též dřívější Grivcovy články v Bogoslov. Vestniku 1934, 181 n. a v Jugoslov. istor. časopisu 1935, 338 n.), jako by v I. kapitole ŽM šlo o napodobení byzantských hagiografických legend. Podle theologické originálnosti (jak ukazuje na př. výraz vьsemogy — omnipotens místo východního vьsedrьžitelь — παντοκράτωρ) je tu vlastně originální a svérázné upravení některých orientálních katechetických prvků pro užití v patriarchátu západním. (Dvorníkův důkaz, jako by v slovan. překladu vragъ zavistnyjь dobru za μισόκαλος δαίμων bylo potvrzení závislosti na starších hagiografických skladbách, Grivec odmítá poukazem na to, že se vyskytuje totéž pojetí i v literatuře západní, srov. též Grivcův článek v Bogosl. Vestniku 1935, str. 4 n.).

Cyrilova definice filosofie v ŽK je v souvislosti s otázkou pradědovských ctí. Proto nesnadné místo v ŽK, kde je o tom zmínka, vykládá místo navrhované opravy Havránkovy (prědělьnyjь m. prědědьnyjь, srov. Grivcův výklad o tom v Bogosl. Vestníku 1935, 91 a 211 n.) tak, že tu je narážka na Konstantinův ideál o návratu k původní cti a slávě prvních lidí v ráji. Začátek druhého Frisinského zlomku je také podoben Konstantinovu výkladu pradědovských ctí, jak je v IX. kapitole ŽK (na př. v slovech vygnanъ otъ slavy božije Fris. zl. II, 9—10, dále v slovech slъzьno tělo Fris. zl. II, 5—6 a pod.), kde se zdůrazňuje nutnost hledání ideálního stavu prvních lidí. Ve Frisinském zlomku je pozdější zkrácení a porušení původního výkladu. Také Pochvala sv. Cyrilu a Metodějovi je svědectvím velkého apoštolského díla soluňských bratří, kromě toho obsahuje doplňky k stsl. překladu bully Hadriána II., jimiž se ještě více potvrzuje její autentičnost.

Závěrem prof. Grivec zdůraznil, že všechny tyto výsledky cyrilometodějského bádání shodně potvrzují důležitost a velký význam cyrilometodějské čin-

nosti pro slovanskou myšlenku. Bratrská slovanská pospolitost je tak potvrzena jako historický a literární fakt i jako dědictví slovanských apoštolů.

Přednáška prof. Grivce se v přehledu dotkla problematiky velmi obsáhlé, v podrobnostech však nejsou některé otázky tak jednoduché (na př. prokázání autorství druhého zlomku Frisinského nebo anonymní homilie v Clozově sborníku). Grivec v svých studiích i v této přednášce pravidelně zakládá své výklady na věcném, hlavně theologicko-filosofickém výkladu některých míst, což je ovšem vítaným přínosem do těchto sporných otázek. Otázka vlivu církevněslovanského jazyka na jazyk ruský byla v přednášce jen nadhozena (jinak v přeplněné přednášce nebylo ani možno), ale vliv na ruský lexikon a zvláště na gramatickou stavbu byl poněkud přeceněn. Zajímavá je však myšlenka mezinárodního rázu ruského jazyka na základě spojitosti s církevněslovanským jazykem. Ale i tu lze pochybovat o tom, že by v tom byl hlavní znak mezinárodnosti ruštiny. Daleko spíše je nutno si položit otázku o tom, kolik obecně slovanských prvků je v stavbě ruského jazyka i lexika a zda právě v tom není více spojovacích prvků. Sotva bychom mohli nazvat období po velké ruské revoluci krisí slavistiky. Spíše by se mohlo mluvit o změně, která nastala v pojetí slavistiky po revoluci (srov. zdůraznění zájmu o současný ruský jazyk, organisaci výzkumů dialektologických a pod.). Některé myšlenky, k nimž vede v přednášce shrnuté vysvětlení theologicko-filosofické, bude nutno doplnit ještě lexikálním rozborem památek, o které jde, na široké základně (podobně i výklady některých nesnadných míst). Theologický výklad je zde ovšem neméně důležitý a v tomto theologickém osvětlení otázek, jichž se tu prof. Grivec dotkl, jakož v celkovém shrnutí tkví vlastní význam jeho přednášky. *A. D.*

Круме Кепески: **Македонска граматика.** Второ поправено и надополнето издание. (Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1947. Стр. 78.)

Nehledě k četným sbírkám národních písní z Makedonie bylo v 2. polovině 19. stol. použito různých nářečí jejího slovanského obyvatelstva v několika knížkách básnických, počátkem 20. století i prozaických a v sedmi lidových hrách divadelních. Ale to byly jen ojedinělé náběhy a pokusy, kdežto rodilí Makedonci, kteří se stali spisovateli nebo učenci, psali — žijíce většinou jako emigranti v Bulharsku — jazykem tohoto národa s vyspělou již literaturou. Přitom byla v dnešní jugoslávské Makedonii úřední řečí po turečtině, po případě v církevním životě řečtině, v l. 1919—1941 výhradně srbština

Zásadní obrat nastal za poslední války, kdy po povstání v Makedonii z r. 1941 byli na historickém shromáždění lidu, bojujícího proti německým okupantům, 29. září 1943 v Jajcích prohlášeni Makedonci za zvláštní národ, což potvrzeno na zasedání v klášteře sv. Prochora Pčinského dne 2. srpna 1944. A od vítězného r. 1945 vstoupila do dějin evropských Makedonie jako federativní republika nové Jugoslavie. K samostatnému životu národa patří ovšem i jeho vlastní jazyk spisovný a ten vznikl pro toto jihoslovanské území rychlým uzpůsobením středního nářečí, jakým se mluví na jihozápad od Vardaru v okolí měst Bitolje, Prilep, Kičevo až k Velesu, tedy nikoli mluva z okolí hlavního města Skopje. Charakteristickým znakem zvoleného nářečí je stálý přízvuk na 3. slabice od konce.

První a dosud jedinou mluvnici tohoto nového spisovného jazyka slovanského sestavil prof. K. Kepeski a byla v r. 1946 schválena ministerstvem pro střední školy Makedonie. Poněvadž se hned rozešla, byla vydána po druhé v podobě téměř nezměněné, jen s málo doplňky a opravami tiskových chyb (ne

všech!). Bohatší materiál slibuje v předmluvě autor pro 3. vydání. Je to zároveň cvičebnice, čímž je dán obsah a ráz knihy. V úvodu jsou výklady o poměru národa, nářečí, jazyka spisovného i o vzniku a místě makedonštiny mezi slovanskými jazyky, pak o větě, slovu, slabice a hlásce. Následuje azbuka o 31 písmenech pro všechny hlásky daného jazyka, při čemž ze srbské cyrilice převzaty ligatury љ, њ i písmena j, џ (= dž), z původní bulharské cyrilice ѕ (= dz) a z církevněslovanské i diakritické ќѓ, charakteristické to palatalisované střídnice praslovanského tj, dj i cizího kj, gj (psané i ve vlastních jménech místo srbského ћ, ђ). Poněvadž se užívá i dvou písmen pro skupinu шт a nevyskytá se tu samohláska ъ, je makedonská abeceda graficky mnohem bližší srbské než bulharské, což je přirozené z důvodů jazykových i státněpolitických. Nedůsledná je dvojí funkce apostrofu, který má označovat jednak temnou samohlásku v tureckých a dialektických slovech: к'смет, в'на, jednak slabičnou platnost souhlásky r na začátku slov: 'рж [= r̥š, t. j. rež], 'Рлевци atp. (uvnitř slov se apostrofu neužívá: црвен atp.).

Vlastní mluvnice má za 1. oddíl fonetiku, t. j. obecné výklady o artikulaci a rozdělení hlásek, kde je nevyhovující definice zvuků, zvaných „samoglaski", k nimž připočteno pak i *r* a odloučeno od sonantů (vlastně nepárových souhlásek jedinečných), ke kterým připojeno též *v*, ač je uvedeno dále znovu správně jako „zvučna soglaska" k nezvučnému *f*. Pak se probírají různé případy souhláskové spodoby, jež se většinou pravopisem nevyjadřuje. Mezi nosovými souhláskami neuvedeno *ň*, za palatální prohlášeno také ž, š, č, ǯ. Pak následují pravopisná pravidla*) (jen o užívání velkých písmen a dělení slov na slabiky), načež podán výklad o přízvuku (který se označuje jen u homonym: ѝ = zájmeno jí proti spojce и, cè = vše proti zvrat. zájmenu a 3. os. pl.**) slovesa býti).

2. oddíl, nazvaný po starodávnu „etymologie", jedná o původu, odvozování a tvoření slov sufixy, 3. oddíl morfologie popisuje deklinaci (u substantiv tři prosté pády v singuláru: nom., akus. a vokativ, u zájmen nom., dativ a akus.), při čemž se vykládají i příslušné změny hláskoslovné, které se někdy nevyjadřují pravopisně (na př. koncové *-ch* bylo tu zaměněno retozubným *f*, ale píše se na př. грав a v plur. гравои (= hrachové, hrachy) bez vysvětlení, vyslovuje-li se zde *-foi* nebo *-voi*!). U substantiv se vyskytá trojí člen postpositivním použitím zájmen: t, on, ov (човекот, жената, детето — човекон, женана, детено — човеков женава, детево). Adjektiva mají jen tvary jmenné až na typickou koncovku *-ski* a na archaismy: мили (sing. vokativ), Горни atp., jakož i na číslovky řadové (петти atd. se zdvojeným t, se členem: првиот). Ze zájmen se 1. osoba píše: јас, charakteristické je užívání obojího tvaru v pádech: мене ме, тебе ти, вас ве, ним им atp. Není však udáno, jak se tvoří genitiv a vůbec chybí sklonění zájmen žen. која, plur. кои (proč ne којi?). Soustava zájmen je v makedonštině (proti bulharštině) rozhojněna novotvary kvalitativních (ваков, таков, онаков) a kvantitativních (олкав, толкав, онолкав), užívaných podle vzdálenosti od mluvčího. Obohacen je i systém slovesný, zvláště několika kondicionály, ač nastala zase formální uni-

---

*) Jsou vyložena i ve zvláštní brožuře: Македонски правопис. (Државно издавачко претприятие. Скопје 1945, стр. 20.) Je založen na principu fonetickém (ovšem nikoli důsledně) a byl schválen 7. června 1945 ministrem osvěty M. Minčevem. Změny, provedené zvláštní komisí 4. dubna 1948, se týkají více hláskosloví a tvarosloví.

**) Na str. 48 dole stojí chybně, že je to 3. os. singuláru!

formace zavedením koncovky -am u 1. os. praes. všech sloves (až na pomocné, které zní сум). Roztřídění na tři skupiny není provedeno všude ve stejném pořádku: na str. 53 АИЕ, od str. 56 АЕИ. Neužívá se tu běžných a stručných názvů latinských, po příp. řeckých (impf., aorist atp.) a některé výklady by patřily až do skladby, jež tvoří další oddíl. Tam se probírají členy větné (označené někdy názvy, připomínajícími české: подмет, прирок a odlišné od bulharských!) a druhy vět, pak slovosled. V této souvislosti jsou na konec mluvnice přidána pravidla o interpunkci. Jsou tedy výklady o pravopise dosti roztříštěny po celé knize.

Mluvnice Kepeského vyhovuje celkem první potřebě makedonských studentů (pro žáky nižších škol vyšly pěkné obrázkové slabikáře), ale jistě dojde brzy k vydání úplnější vědecké mluvnice, která by přispěla k ustálení a zdokonalení nejmladšího spisovného jazyka jihoslovanského. Vždyť je to první případ, kdy spisovnému jazyku hned po jeho zrodu připadly všecky nejvyšší funkce řeči státní, jež se ozývá i v rozhlase a na divadle! Je ovšem ještě potřeba slovníku, na němž teprve pracuje zvláštní komise s veškerým urychlením, ovšem při malém počtu domácích pracovníků filologických, *A. Frinta*

Език и литература. Списание за общодостъпно разглеждане на езика, литературата и народния бит. Редактори проф. Ив. Леков, доц. В. Велчев, Кр. Генов. Издание на Дружеството на филолозите-слависти в България. Редакция: София, бул. цар. Освободител 15, администрация ул. Денкоглу 36. Абонамент 300 лева.

Již v dubnu 1945 mohl obnovit svou činnost Spolek filologů-slavistů při sofijské universitě, v jehož čele stojí prof. Ivan Lekov jako předseda, N. Kostov (místopředseda), doc. Dr. L. Andrejčin (sekretář), Cv. Minkov (pokladník) a V. Velčev (redaktor). Od počátku r. 1946 začal vydávati dvojměsíčník „Ezik i literatura", určený podle úvodního slova především učitelům bulharštiny a všem zájemcům o daný obor jako populární zprostředkovatel filologického bádání v nejširším smyslu.

I. ročník časopisu (v 5 sešitech) obsahuje 35 statí, týkajících se všeobecného jazykozpytu, zvláště pak bulharské i jihoslovanské filologie a literární historie, ale i jiných oborů, které bychom zde ani nehledali (na př. článek Ilievův o filosofii a umění nebo Minkovův o myšlence republiky v Bulharsku). Najdeme tu vítané příspěvky z bulharské orthoepie (nazvané tam „pravogovorem") od Stef. Ilčeva a Stojka Stojkova, v Praze známého, dále o lexikálních změnách ve spisovné bulharštině po převratu v r. 1944 od prof. Iv. Lekova a neustálenostech jejích od Nik. Kostova, pak články o nové bulharské literatuře od Cv. Minkova a o starších spisovatelích Karavelovu a Botevu (od D. Šeludka a L. Andrejčina), Javorovu (od P. Ruseva), Bakalovu-Cerkovském (od S. Rusakieva) i o písních o králi Markovi (od E. Teodorova).

Jsou tu však i studie z jiných literatur slovanských: o K. Čapkovi (od E. Georgieva), o Šenoovi (od M. Ivanova), o projevech slovanského uvědomění ve starém polském písemnictví do 19. stol. (od K. M. Kueva) a pak příspěvky metodicko-didaktické. V kritickém přehledu je referováno o 20 novinkách bulharské odborné literatury i překladů z cizích literatur, v Kronice je zajímavá zpráva o konferenci gymnasijních učitelů bulharského jazyka a literatury z května 1946 a stopuje se tu rozvoj slavistiky jinde. Domácí novinky se zaznamenávají v Poznámkách a Knihopise.

Podobného obsahu jsou i další dva ukončené ročníky: do 2. přispělo 32 domácích odborníků od seniora bulgaristiky prof. Dr. Al. Teodorova-Balana do mladých adeptů slavistiky. Vedle obecných themat (na př. o současnících v literárně historickém studiu, hodnocení dosavadní jazykovědné práce v Bulharsku, metodické otázky) jsou tu specialisované články o bulharské řeči (zvláště cenné od Dr. Stojkova a prof. K. Mirčeva) a o jednotlivých spisovatelích. Po zániku revue „Rodna reč" podávají se zde i pokyny o správných spisovných výrazech a otiskují se tu i objevené dopisy zesnulých spisovatelů. Jsou tu i příspěvky bohemistické: o J. Kollárovi (od Dr. Cv. Vranské) a J. Wolkrovi (od prof. P. Dinekova) a J. Fučíkovi (od našeho stipendisty Zd. Urbana). Nově přibyl cenný oddíl bibliografie bulharských prací z daného oboru. — Z 3. ročníku upozorňujeme na studii prof. Vl. Georgieva o jazykovém sblížení slovanských národů, univ. prof. Iv. Lekova o zákonitosti v rozvoji slovanských jazyků (text přednášky, pronesené v Praze 27. II. 1948) a na přehled sovětské literární vědy za posledních 30 let (od A. L. Plotkina). Z našich věcí tu Dr. St. Stojkov vzpomněl jubilea university Karlovy a posoudil mé vydání Bulharských povídek. Je zde též zpráva o pražské Společnosti pro slovanský jazykozpyt, která navázala styky se sofijským Družstvem. — Dodati třeba ještě, že od 2. ročníku nahrazen shora uvedený podtitul prostým označením „organ i izdanie na Družestvoto na filolozite-slavisti v Bălgarija". V redakčním komitétu jsou kromě jmenovaného předsednictva ještě Dr. St. Stojkov a asistent S. Rusakiev (jako redaktor). *A. Frinta*

„Slavistična revija", jejíž 1. dvojčíslo vyšlo r. 1948 v Lublani s podtitulem „časopis za literarno zgodovino in jezik", je vlastně pokračováním „Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino" (1918—1931) a odborného listu „Slovenski jezik" (1938—1941). Vydavatelem je Slavistično društvo v Ljubljani a redaktorem Ant. Ocvirk (Ljubljana, Murnikova 24). První svazek je zároveň jubilejním sborníkem k 70. narozeninám čestného člena S. D. univ. profesora a akademika Dr. Rajka Nahtigala, jehož portrét je přiložen. Zahajuje jej také jeho cenný příspěvek k diskusi o Chrabrově obraně písma slovanského, kde se slovinský slavista přiklání k těm, kdo zastávají názor, že bulharský mnich měl na mysli písmo hlaholské. Nahtigalův životopis i dílo jeho tu popsal R. Kolarič a bibliografii pořídil Z. A. Bizjak. Ostatek sešitu vyplnili odborníci prof. F. Kidrič, St. Mihelič, L. Legiša a j. literárně historickými studiemi, týkajícími se Fr. Prešerna, A. Aškerce, Iv. Cankara a j. Obecnějšího rázu je tu práce prof. A. Kosa o společenském názoru slovinských protestantů XVI. století. — Jediná recense zde uveřejněná posuzuje Slodnjakovo jubilejní vydání básní Prešernových. Závěrečná bibliografie zaznamenává články o slovinské literatuře i o ostatních slovanských, vyšlé ve slovinských časopisech od května do konce roku 1945. *A. Frinta*

Damian Bogdan, **Caracterul limbii textelor slavo-române (Povaha jazyka „slovanskorumunských" textů), Bucureşti 1946, stran 43.**

Slovanskorumunskými texty autor rozumí:

a) dokumenty, t. j. zápisy, nařízení a dopisy knížat i soukromé,

b) knihy s obsahem náboženským a laickým,

c) nápisy všeho druhu na kostelích, hrobech, napsané na dřevě nebo na plátně, vyskytující se ve Valašsku, Sedmihradech a Multansku od 14. stol. až do konce století 17.

Jazykové otázky těchto textů tvoří předmět studia. Jazyk těchto textů není totožný s církevní slovanštinou. To jest přirozené, poněvadž první texty slovanskorumunské byly napsány až kolem poloviny XIV. století. Musíme mezi nimi rozlišovati: zatím co rukopisy, tisky a nápisy zachovávají dlouhou dobu prvky středověké bulharštiny, srbštiny a ruštiny, listiny jsou ovlivněny již od začátku domorodým jazykem té země, kde vznikly, totiž rumunštinou.

Vliv živého jazyka rumunského byl tak silný, že jazyk listin slovanskorumunských tím nabyl zvláštního rázu. Dále připomíná Bogdan všechny badatele, kteří se zabývají těmito otázkami (Bogdan Hasdeu, Lubomir Miletić, Gh. Ghibănescu, Alex Ştefulescu, Stoica Nicolaescu, G. Nandriş, Alex. Jacimirskij, P. P. Panaitescu, Mihail Costăchescu, Margareta Ştefănescu, Ilie Bărbulescu, Ştefan Ciobanu atd.) a připojuje, že teprve teď, na základě bohatšího dokumentárního materiálu, mohou se formulovati přesnější závěry. Tak názvosloví slovanskorumunských textů je vesměs rumunské. Tuto skutečnost zjistíme již na základě prvé listiny ze dne 4. září 1389. Rovněž tak místopis v těchto textech oplývá rumunskými jmény a autor podává ukázky ke svým tvrzením s četnými názvy míst, vybranými z listin. Vycházeje z tvrzení Al. Jacimirského, že písaři mysleli rumunsky, ale psali církevněslovansky, Bogdan uvádí doklady morfologického rázu, převedené takto z rumunštiny do církevní slovanštiny, které jsou v přímé souvislosti s rodem, pádem, členem, přídavným jménem, křestním jménem a předložkami rumunskými. K tomu se přidávají výrazy vztahující se k společnosti, rodině, obchodu, domácím předmětům, přírodě, rostlinám, abstraktním a konkretním formám. Všechny dokazují, jak silné byly vlivy rumunského jazyka na církevní slovanštinu ze XIV. a XV. století. Zajímavé jsou příklady vztahující se k struktuře rumunské věty v církevní slovanštině, jakož i výrazy typicky rumunské, přímo přeložené do jazyka církevní slovanštiny.

Tr. Ionescu-Nişcov

Damian Bogdan: **Acte moldoveneşti din anii 1426-1502 (Multanské listiny z let 1426-1502), Bucureşti 1947, 115 stran.**

Pro studium rumunských dějin je uveřejnění starých listin a dokumentů velmi cenné. Bez nich není možno stmeliti běh dějin, nelze konati soustavná studia, nelze formulovati žádný poznatek sociálního neb hospodářského rázu. V tomto díle uveřejňuje Damian Bogdan 17 listin, obzvláště důležitých svým obsahem pro názvosloví a místopis, z nichž 12 bylo až dosud úplně neznámých. K tomu se připojují někdy i důležité právnické doložky, uvedené v listinách, pokud se jedná o půdu nebo dvory. Na příklad darovací listina rumunského panovníka z roku 1426 obsahuje doložku, která tvoří nový právní vztah mezi obdarovaným a majetkem, který je mu darován. Na jiném místě (listina č. 17 z r. 1502) kupní smlouva vytváří počátky kolektivního vlastnictví, které jsou vyjádřeny tím, že vesnice jako kolektiv se stává vlastníkem půdy (str. 11).

Jindy listiny objevují jména bojarů a hodnostářů dosud neznámých nebo jména soudců, a zaznamenávají okolnosti, které přinášejí více světla do celistvosti historických událostí. Konečně listina z r. 1502

osvětluje kulturní otázku slovansko-rumunskou, t. j. otázku multanských písařů: v obsahu listiny se objeví cyrilské písmo stejné hodnoty a formy jako v Chilandarských listech neb v některých textech středobulharských. A poněvadž se táž forma písma objevuje i v jiných listinách, psaných týmž písařem, dokazuje tato skutečnost, že pisatel se učil ve škole, která znala dobře písmo církevní slovanštiny i bulharštiny ze středověku. Z toho autor usuzuje, že v Multansku existovala původní škola slovansko-rumunská, která studovala staré texty (str. 11).

Listiny, uveřejněné Damianem Bogdanem (celkem 17), jsou tudíž ze 14. stol. Z tohoto století je až dosud známo 966 listin, z nichž největší část byla určena soukromým osobám, ve většině případů bojarům, o něž se opírala síla panovníka, a teprve v druhé řadě klášterům.

Bogdan uveřejňuje nejprve znění každé listiny církevněslovansky, pak překlad, a nakonec historickou a zeměpisnou identifikaci osob a míst, o nichž se zmiňuje listina. Církevněslovanský text předchází krátký obsah. Jmenovaný spisek má na konci uvedený index církevněslovanských textů a rumunských překladů. *Tr. Ionescu Nişcov*

Български научни работници в областта на славянската филология.

I. Университет „Климент Охридски“— София:

а) езикознание:

1. **Кирил Мирчев,** ред. професор по история на български език.
2. **Иван Леков,** ред. професор по сравнително славянско езикознание.
3. **Д-р Владимир Георгиев,** ред. професор по сравнително езикознание.
4. **Д-р Любомир Андрейчин,** ред. доцент по новобългарска граматика.
5. **Д-р Стойко Стойков,** ред. доцент по българска диалектология.
6. **Николай Дилевски,** ред. доцент по руски език.
7. **Мирослав Янакиев,** асистент по история на български език.

б) литературна история:

1. **Петър Динеков,** изв. професор по българска литература до Освобождението.
2. **Георги Цанев,** ред. доцент по българска литература след Освобождението.
3. **Д-р Емил Георгиев,** изв. професор по славянски литератури.
4. **Велчо Велчев,** изв. професор по руска литература.
5. **Пантелей Зарев,** ред. доцент по теория на литературата.
6. **Д-р Куйо Куев,** асистент по славянски литератури.
7. **Стоян Каролев,** асистент по българска литература.
8. **Симеон Русакиев,** асистент по руска литература.

в) етнография:

1. **Цветан Тодоров,** ред. доцент по българска и славянска етнография.
2. **Д-р Цветана Вранска,** асистентка по българска и славянска етнография.

2. Академия на науките:

1. **Д-р Стоян Романски**, академик, ръководител на Института за български речник и на Етнографския институт.

2. **Д-р Александър Теодоров-Балан**, академик.

3. **Д-р Стефан Младенов**, академик.

4. **Иван Гошев**, академик.

5. **Йордан Трифонов**, академик.

6. Асистенти в Института за български речник: Стойко Божков, Симеон Бояджиев, Зара Генадиева, Лилия Стоичкова, Сийка Спасова, Боньо Ангелов, Пеньо Русев, С. Мутафчиев, Асен Венедиков, Ана Спасова, Екатерина Анастасова, Елена Димитрова, Кети Анкова и др.

7. Асистенти в Институт Етнографския: Иван Коев, Стефана Георгиева-Стойкова и Райна Пешева.

3. Етнографски музей при БАН:

1. **Христо Вакарелски**, ст. уредник.

2. **Райна Кацарова-Кукудова**, ст. уредник.

3. **Мария Велева**, уредник.

4. **Росица Ангелова**, уредник.

5. **Д. Венедикова**, уредник.

6. Асистенти: Тенчо Керенидчиев, Васил Маринов, Живка Въжарова, Богомил Кънчев, Ел. Стоин, Б. Качулев.

4. Археологически музей при БАН.

1. **Вера Иванова-Мавродинова**, ст. уредник.

2. Асистенти: Д-р Ив. Акрабова и Ст. Станков.

5. Театрално училище.

1. **Стефан Каракостов**, ред. доцент по славянски литератури.

2. **Пенчо Пенев**, ред. доцент по история на българската драма и на българския театър.

6. Извън научните учреждения:

а) езикознание:

1. **Никола Костов**, началник на отделение в Държовното издателство.

2. **Стефан Илчев**, гимназиален учител.

3. **Георги Попиванов**, пенсиониран гимназиален учител.

б) литература:

1. **Георги Константинов**, журналист.

2. **Малчо Николов**, пенсиониран гимназиален учител.

3. **Стефан П. Василев**, пенсиониран гимназиален учител.

4. **Д-р В. Киселков**, гимназиален учител.

Ст. Стойков

Славистика в Швеции.

В нижеследующей статье намереваюсь дать краткий обзор положения славистики в Швеции за период от начала второй мировой войны до нынешнего времени.

В противоположность многим другим странам, слависты в Швеции могли во всё время войны работать спокойно над своей наукой. Конечно,

изолированность, как от славянских стран так и от других центров науки, причинила развитию славистики нашей страны известный ущерб, но это явление было временного характера. Сразу, по окончании войны, шведские учёные возобновили и углубили контакт с заграничными славистами. В Швеции основался специальный орган для научных и вообще культурных связей с заграницей (т. н. Шведский Институт).

Кафедр по славянским языкам было уже до войны в Швеции две, именно при университете в Упсале (с 1891 г.) и при университете в Лунде (с 1922 г.). Так как интерес к славянским странам и их языкам, особенно к русскому, значительно поднялся во время войны, при университете в Стокгольме учредилась новая кафедра по славянским языкам, преимущественно по современному русскому языку и литературе, хотя там уже давно преподавались славянские языки. Первым занимает эту кафедру (с этого года) по приглашению проф. Макс Фасмер. При университете в Гетеборге уже раньше спорадически преподавались славянские языки, особенно в 20-ых годах. Особенной кафедры однако не было и нет ещё, но чтобы удовлетворить растущему интересу, в 1944 г. там было введено лекторское преподавание, которое превратилось в 1948 г. в доцентуру. Итак, академическое преподавание по славянским языкам даётся в 4 местах. В связи с этим нельзя не упомянуть учреждённого в 1943 г. при Стокгольмском Университете Русского Института, который в короткое время стал центром для всех интересующихся русскими вопросами и вообще советским бытом, так как тут имеется богатая русская библиотека, в которую входит также значительное количество работ из области других славянских языков.

Что касается научных работ по славистике, то можно сказать, что в этом отношении вышеупомянутый период показывает достаточную оживлённость. По хронологической очереди даётся ниже перечень всех напечатанных в Швеции работ.

В 1940 г. Астрид Бэклунд в своей диссертации (Astrid Baecklund, Die univerbierenden Verkürzungen der heutigen russischen Sprache. Inauguraldissertation. Uppsala 1940) исследует с точки зрения как формальной так и семантической сокращённые слова в современном русском языке.

В 1941 г. Кнут-Улоф Фальк в своей диссертации (Knut-Olof Falk, Wody Wigierskie i Haciańskie. Studium toponomastyczne. I. Uppsala 1941. II, Źródła rękopiśmienne. Lund 1941) представляет топономическое исследование польской местности в бывшем воеводстве Белосток. Проблемы топономастики этой местности сложны, так как польские влияния перевиваются с литовскими и белорусскими. Ценность этой работы подымают хорошие приложения, особенно фотографические копии рукописных источников.

В том же году бывший лектор по шведскому языку в Варшаве Бирьер Каллеман (Birger Calleman) в своем труде: Les voyelles nasales sont-elles nasalisées. Lund 1941, касается вопроса, который близок польскому языку, так как материал этого исследования основывается на примерах из этого языка.

В 1943 г. Рикард Экблум возвращается к своим прежним исследованиям об отражении в местных названиях шведских связей с балто-славянскими племенами (Richard Ekblom, Ortnamns vittnesbörd om svenskarnas tidiga förbindelser med slaver och balter. [Med tysk resumé.] Uppsala 1943. = Свиде-

тельство местных названий о ранних шведских связях с славянами и балтами. С резюме на немецком языке).

В 1944 г. Кнут-Улоф Фальк представляет две этимологических работы: одну насчёт русского и украинского слова «радуга» (Knut-Olof Falk, Das russische und ukrainische Wort радуга. Eine etymologische Studie. Uppsala 1944); он считает это слово композицией: * *r-d ng ī*; первый элемент тот же самый как лит. óras «воздух, простор, небо, погода»; другую насчёт прасл. bьčela (Knut-Olof Falk, Ursl. *bъčela*, Apis mellifica. Uppsala 1944), где, по его мнению, скрывается композиция: bit- (лит. bitìs «пчела») и -čela (с значением «племя»; ср. цксл. čel'adь и т. д.).

В том же году выходит работа Торстена Нильссона насчёт употребления предлогов в цксл. кодексе Зографенсис (Torsten Nilsson, Über den Gebrauch der Präpositionen im altbulgarischen Codex Zographensis. Stockholm 1944). Характер этой работы слишком эскизный, так как она ограничивается только одним источником.

В этом году также вышла работа Карл-Йорана Регнелла, в которой рассматривается сложная проблема происхождения видов славянского глагола (Carl Göran Regnéll, Über den Ursprung des slavischen Verbalaspektes. Akademische Abhandlung. Lund 1944). Он развивает и расширяет положения Мейе и фан Вейка, что индоевропейская противоположность déterminé: indéterminé составляет основу славянских глагольных видов, и выставляет теорию, что славянская система видов происходит от категорий „indeterminiert, nicht (in)determiniert, determiniert".

В 1947 г. Юзеф Трыпучко в своей диссертации (Józef Trypućko, Słowiańskie przysłówki liczebnikowe typu stcsl. *dvašdi, trišti*. Rozprawa doktorska. Uppsala 1947) начинает на широких основах исследования насчёт категории наречия в славянских языках. В этой работе Трыпучко окончательно устраняет положение Лескина, что в наречиях цксл. dvašdi и т. д. скрывается основа šьd-. Сам Трыпучко выводит формацию указанных наречий к индоевропейским образцам.

В том же году составитель этой статьи защищает диссертацию насчёт семантики славянского „lěto", с анализом этимологического состава этого слова (Gunnar Jacobsson, Le nom de temps *lěto* dans les langues slaves. Étude sémantique et étymologique. These pour le doctorat. Uppsala 1947. = Труды по славянской филологии изд. Русским Институтом при Стокгольмском Университете. Т. 1.).

В 1948 г. Ю. Трыпучко продолжает исследования славянских наречий (Józef Trypućko, Mianownik w roli przysłówka w słowiańskich językach. I, Przymiotniki. Uppsala 1948. = Uppsala Universitets Årsskrift 1948 : 3.). В этой работе рассматриваются наречия типа п. samotwór, rad и т. д.

В самом конце этого года вышла из печати диссертация Клары Тёрнквист (Clara Thörnqvist, Studien über die nordischen Lehnwörter im Russischen. Uppsala 1948. = Труды по славянской филологии изд. Русским Институтом при Стокгольмском Университете. Т. 2.), которая является основательным и свидетельствующим о крупной эрудиции трудом о встречающихся не только в древнерусском, но также в русском языке средних веков заимствованиях из скандинавских языков.

Наконец, можно было бы отметить следующие, написанные шведскими учеными, более короткие статьи по славистике:

A. Baecklund, Das Stockholmer Abecedarium, Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar 1940—42, стр. 115—149.

A. Calleman, Au sujet du développement phonétique du polonais, Svio Polonica IV, 1942, стр. 5—19.

R. Ekblom, Der Volksname Osti in Alfreds des Grossen Orosius-Übersetzung, Studia Neophilologica XIII, 1940/41, стр. 161—173.

— Der Name der Elbe im Westslavischen, Zeitschr. f. sl. Phil. XVII, 1941 стр 31—34.

— Alfred the Great as Geographer, Studia Neophilologica XIV, 1941, стр. 115—144.

— Der Name Elbing, Arkiv för nordisk filologi LVIII, 1944, стр. 209—220.

= Germ. *kuningaz ‚König', Studia Neophilologica XVII, 1944—45, стр. 1—24.

— Eine Gruppe deutscher Lehnwörter im Lettischen, Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar 1946—48, стр. 25—38.

Cl. Thörnqvist, Russe кентовать, кентать, Rev. d. ét. slaves XX, 1942, стр. 155—6 (также по-немецки в Zeitschr. f. sl. Phil. XVII, 1941, стр. 267—8).

T. Torbiörnsson, Lånord och språkhistoria (Заимствования и история языка), Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, Årsbok 1943, стр. 103—116.

Gunnar Jacobsson

Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. *Napsal dr. Antonín Profous.* Díl I. A-H. Vyd. Česká akademie věd a umění. V Praze 1947. Stran 728 vel. 8°. Cena vázaného výtisku 485 Kčs.

Na sklonku roku 1947, před dovršením autorových sedmdesátin, vyšel po mnohých potížích a odkladech první svazek rozsáhlého díla prof. A. Profousa. Tento díl byl připraven k tisku už v r. 1938, ale za okupace autor sám jeho vydání odložil, neboť nemohl souhlasiti s tím, aby byla vypuštěna jména osad z českého pohraničí. Své práci zasvětil autor 30 let životního úsilí, trpělivě a svědomitě sbíral materiál, na menších úkolech theoretických i praktických se připravoval, zdokonaloval a sbíral zkušenosti, neboť bez naprostého soustředění na jediné, ale tak rozsáhlé thema a bez naprosté specialisace a odborné průpravy nebyl by mohl přistoupiti k jeho zpracování.

V r. 1914 vydal Profous v Plzni ve Sborníku historického musea svůj „Jazykový výklad místních jmen v plzeňském hejtmanství", od té doby pak publikoval v odborných časopisech filologických, národopisných a zeměpisných a ve Věstníku ministerstva vnitra své příspěvky k výkladu jednotlivých jmen i zásadní metodické úvahy o jejich sbírání, o významu toponomastického studia i podrobné kritiky českých prací z tohoto oboru. Od r. 1919 pracoval v místopisné komisi České akademie věd a umění, v r. 1921 byl odtud delegován jako jazykový poradce do „Stálé komise pro stanovení úředních názvů míst v ČSR" při ministerstvu vnitra. Zde pracoval — vedle svého působení na střední škole — až do okupace. Od r. 1945 připravuje jako jednatel místopisné komise ČAVU návrhy na česká místní jména náhradou za německá.

Vyvrcholením veškeré té neúmorné a soustředěné činnosti sběratelské, kritické a vykladačské je dílo, jehož první svazek je předmětem mé úvahy.

Ve stručné předmluvě vymezuje autor svůj úkol. Jeho rozsáhlost je patrná už i z pouhého čísla 12.683, takový je podle sčítání z r. 1921 počet obcí a přidělených vsí v Čechách. K tomu ještě přistupují osady zaniklé. Dále objasňuje Profous zásady a potíže svého postupu, vysvětluje, že sbírek F. Palackého a Aug. Sedláčka mohl používati jen jako pomocného materiálu, protože pomocníci Palackého a Sedláčkovi nevypisovali tvary jmen ze starých pramenů dosti spolehlivě. Celou tu velikou sběratelskou práci musil tedy autor konati sám. Z předmluvy však není jasné, zdali sám soustavně excerpoval postupně všechny historické prameny, či vyhledával k daným jménům staré doklady. Rovněž není v předmluvě zmínky o původu sbírky lidových tvarů. Je nutné, aby autor doplnil seznam zkratek užitých pramenů.

Pro zpracování celé rozsáhlé látky se nabízelo několik způsobů. Autor mohl na př. postupovati podle okresů, jak už v r. 1914 začal výkladem jmen na Plzeňsku, nebo mohl česká jména vykládati v soustavném pojednání o jejich tvarech, změnách a významu podle vzoru monografie Fr. Černého a P. Váši o jménech moravských. Profous volil formu slovníku, a to proto, že pokládal právem za nejnaléhavější úkol vysvětliti jednotlivá místní jména, a to nejen pro využití jazykozpytné, nýbrž i pro práci historiků.

Základní hesla slovníku podávají nám místní jména podle úředního soupisu obcí. Pokud měly osady také německé názvy úřední, uvádí je Profous v hlavních heslech i v odkazech. V tomto svazku nejsou ještě ovšem zachyceny nové zčeštěné úřední názvy pohraničních měst, obcí a vesnic.

Kromě základních hesel obsahuje slovník Profousův četné odkazy. Bez nich by zapadlo mnoho tvarů, Profousem snesených a identifikovaných. Uživatelé historických pramenů a lexikografové uvítají jistě tato pomocná hesla, odkazy na odchylné staré nebo lidové tvary, na dřívější názvy při dvojitosti jmen. Jen tu a tam by bylo třeba odkazy doplniti, na př. *Faktorka* = *Brzina*, *Bavorovice* = *Bárovice*, *Bozetice* = = *Božetice*, lid. *Hrbatice* = *Herbortice*, *Druhotín* = *Drhotín*, *Drahynice* = = *Drahenice**). Velmi cenné by byly také odkazy na některé odchylné grafické podoby jmen v původních historických pramenech, na př. *Bsas* = *Bžany*, jak je to provedeno v Ukazateli jmen k latinským deskám brněnským a olomouckým od Fr. Černého. Skoro u každého jména jsou uvedeny v závorkách také jeho novodobé lidové tvary, jejich skloňování a odvozená adjektiva i jména obyvatelská. Jakého původu je tento lidový materiál, Profous v předmluvě nepraví. Z poznámky u jména *Herda* lze soudit, že byl sebrán aspoň zčásti dotazníkovou akcí České akademie věd a umění v r. 1913, pak ovšem by zachycoval usus víc než před 30 lety. Ukazuje se, že lid leckdy zachoval formy odpovídající historickým dokladům a že je to látka, které si musí po-

---

*) Lidové tvary jmen jsou v odkazech někdy uváděny (*Bozejovice*, *Brančov*: *Branžov*), pokud pronikly do místopisné literatury a do dřív. úředních názvů.

všimnouti dialektologové. Uvedu zde namátkou některé ukázky: *Albrechtice — Oubrachtice, Bílsko — Blsko, Banín — do Bajna, Bohumileč = Boumlč, Hředle — do Hřed, ze Hřed, Bousov,* ve staré době *Búsovna,* lidově dosud *Bousoveň, Hostinka* lid. *Hostýň,* obyvatel Bzí se jmenuje lidově *Bzíckej* a ves se jmenovala dříve též *Bzík,* Bělá u Pecky má skloňování: *do Běly, na Bělu,* k m. jm. Brno je adj. *brňskej,* k m. jm. Brná — *brněnský,* k Brtce — *Brťák,* k m. jménům Bukovno, Bukovsko, Bukovka stejně *Bukovák,* ke jm. Brloh jednou *Brložák,* po druhé *Brlošťák,* pod Bakovem — *Podbakov,* Dolní Cetno — *Pocetno,* Bzí — lidově též *Nábzí,* Bdín — *Nabdín, Nábín.*

Za lidovými tvary pak uvádí Profous u každé osady přesné zeměpisné určení, pokud je třeba, údaje o poloze místa, o terénu i věcné poznámky, důležité pro etymologii jména.

Nejdůležitější a také nejpracnější částí díla Profousova jsou doklady jmen. Autor sebral z vědeckých edicí historických pramenů, ale i z nevydaných rukopisů staré zápisy českých místních jmen, snesl tu bohatou látku, spolehlivě identifikoval a lokalisoval doklady a podává je v chronologickém pořadí podle potřeby v úplnosti nebo ve výběru od nejstaršího výskytu v listinách, urbářích, soupisech, deskách zemských, dvorských, v berní roli až do záznamů v dílech Schallerově, Sommerově, Palackého a v novodobých úředních soupisech. Některá jména se průběhem staletí neměnila, u jiných jsou jen malé změny a není třeba uvádět všechny doklady. Kde však jsou změny větší a původ je nejasný, tam se snaží Profous zachytit věrně všechny tvarové varianty. Uvedu jen na ukázku namátkou několik jmen, jejichž původní podoba je velmi změněna nebo až k nepoznání zastřena: *Bojmici — Bohnice, Dehnici — Dejvice, Dalemyšl — Darmyšle, Svésedlovice — Čisadlovice, Ovneč — Bubeneč, Ovny — Humny, Trčúsy — Čertousy.* Velmi cenné je, že Profous cituje většinou jména v kontextu, že zaznamenává pečlivě skloňované tvary, údaje o příslušnosti osad, o jejich majitelích, o poloze míst i o sousedních osadách. Profous věnuje právem této části dokladové největší péči a poskytl jí všemu našemu místopisnému i jmenopisnému bádání spolehlivé základy. Je ovšem osudem každé velké sběratelské a tedy i slovníkové práce, že v jednotlivostech není nikdy ukončena, a tak by bylo možno doplniti tu a tam varianty místních jmen nebo doklady osobních jmen, či názvy zaniklých osad, které Profous neuvádí, ale tím se celková nesmírná hodnota jeho sbírky nijak nezmenšuje. Je podivuhodné a téměř neuvěřitelné, že jednotlivec vůbec mohl vykonati takovou obrovskou sběratelskou práci sám, bez pomoci excerptorů.

Ze své sbírky dokladů staročeských jmen osobních mohu doplniti některá jména osobní, jejichž existenci Profous předpokládá pro výklad jmen místních. Uvedu zase jen ukázkou doplňky ke str. 18—32: *Babákov* — os. jméno Martin Babak 1379 UrbE 341, *Babčice* a *Babkovice* — vedle os. jm. Babka existuje jm. Babek: Babkonis 1394 Bydž 165, Marziconis dicti Babek 1406 LErect. V. 691, *Bačetín* — doklad os. jm. Nicolao Baczata 1390 CodMor. XI. 544 č. 635. *Banín* os. jm. Báňa — Vankony dicto Bayna 1376 KnJič. 129, 59. *Bartochov* — Barthoch 1379 UrbE 364. Zdá se, že některé edice pramenů nejsou u Profousa zcela

využity; pokud jsem postřehl, týká se to zejména edicí: Liber ordinationum cleri 1395—1416, vyd. Ant. Podlaha; Soudní kniha města Jičína, vyd. Ferd. Menčík; Kniha svědomí města Nového Bydžova, vyd. Jan Kapras.

Autor byl nucen svůj úkol omeziti v tom směru, že vychází ze stavu v r. 1921 a jména osad, které v té době už neexistovaly, přibírá jen potud, pokud je může lokalisovati, a zejména, pokud je uvádějí v svých místopisných historických pracích F. Palacký a Aug. Sedláček. Osad zaniklých není ovšem málo a je tedy třeba, abychom si toto omezení Profousova materiálu ve starším období uvědomili. Toto kvantitativní ochuzení slovníku je však vyváženo spolehlivostí všeho materiálu ostatního, který Profous do své sbírky pojal a přesně lokalisoval.

Další nutné omezení Profousovy práce se týká kontroly dokladu z historických pramenů podle originálů. Autor musil zčásti spoléhati na edice starých památek, ačkoliv je si vědom toho, že tato vydání jsou ceny velmi nestejné.

Druhá část každého článku o jednotlivých jménech přináší etymologii a jazykový rozbor jejich tvarů i významu. Velkou předností Profousových výkladů je, že se opírají o přesný, kritický a bohatou zkušeností podložený rozbor starých dokladů. To umožňuje autorovi rozeznati odlišný etymologický původ dnes už naprosto stejných jmen dvou, tří nebo i několika osad. Tak dochází na př. u pěti osad se jménem *Černice* v každém případě ke zcela jinému výkladu, podobně u tří obcí se jménem *Buč*, se jm. *Bylany*, čtyř se jm. *Dobšice* atd. U jedné osady se jm. *Albrechtice* vedou doklady k původní podobě *Humprechtice*. Velké zkušenosti ve čtení starých zápisů umožňují Profousovi také, aby odhaloval kancelářské znetvořeniny jmen, zaviněné německými písaři. Svědčí také o velkém kriticismu autorově, že se raději vzdává výkladu tam, kde se zachoval jen jediný zápis nebo kde se zase ve spoustě rozmanitých tvarů nemůže dopátrati jednotné vývojové řady. Jen u mizivého počtu jmen autor ustupuje od svých správných zásad a nedbá dosti přesně svědectví dokladů. Tak na př. vykládá jméno *Hlineč* z os. jm. *Hlinka*, ačkoli ani jediný starý doklad nemá *Hl-*, nýbrž všecky důsledně začínají souhláskou *l-*. Tvar *Hlineč* se objevuje až 1854. To je jistě nápadné, neboť jména se skupinou *hl-* ze stejné doby mají jasně tuto souhláskovou skupinu v dokladech dosvědčenu. Jistě se tu musí vzíti za východisko os. jméno *Linart* (Leonhardus), dosvědčené na př. v ŽaltKlem. 138a a jeho domácký tvar *Linek* (Henlinus Linconis, villicus grecensis 1334 RegBoh. IV. 45). Staročeská osobní jména nejsou ještě sebrána a důkladně prozkoumána a proto si musil Profous i v tom směru konati přípravné práce sám a není divu, že nemohl ve všech případech najíti doklady jmen a vyvodit správně místní jméno ze jména osobního. Další případy, kde se Profous odchyluje od svědectví starých dokladů při zjišťování původní podoby jmen, shledávám m. j. u hesel *Běstovice*, *Bezděčí*, *Biřkov*, *Budenín*, *Činěves*, *Čisovice*, *Dučice*, *Hrdlív*. Není přece pravděpodobné, že by písaři zaznamenali jména tak jasná jako *Tisovice* nebo *Dubčice* tolikrát, a to v nejstarší době i později, skoro důsledně odchylně. Spíše se zdá, že se nejasná jména *Čisovice*, *Dučice* později v těch několika dokladech změnila etymologisováním.

Opačnou zásadu výslovně uplatňuje Profous při výkladu jména *Drhotín*. „Ze tří doložených tvarů (*Drhotín*, *Drahotín*, *Druhotín*) je tvar *Drahotín* nejprůhlednější a proto zde byl zajisté od původu. Tvary ostatní, třebaže jsou mezi historickými doklady nejstaršími, vyvinuly se z něho . . .“ Pozorování jmen a jejich staré zápisy však sotva potvrdí správnost tohoto soudu. Jména srozumitelná se drží po věky bez mimořádných změn. Odchylky bývají zaviněny cizím jazykovým vlivem v poněmčených krajinách. Jména *Drahonice* s doklady *Druhonice* a *Drhonice* se proto Profous neměl dovolávati při výkladu jména *Drhotín* a zejména ne při stanovení zásady, která má míti obecnou platnost.

Profous dbá správně zásady, že etymologické výklady nemají býti opřeny jen o svědectví jazyková, nýbrž i o věcné poznání. Proto často snáší podrobnosti z dějin kulturních, hospodářských, údaje o poloze, rázu okolí, přírodních poměrech k věcnému odůvodnění své etymologie (srov. na př. hesla *Boudy*, *Brusná*, *Břehov*, *Břehoryje*, *Dolívka*, *Doloplazy*, *Hlavná*). Teprve po důkladné přípravě jazykové a odborně věcné přistupuje autor k výkladu etymologickému.

Profousovy výklady o tvoření jmen, rozbor jazykových změn, zejména po stránce hláskoslovné, jsou založeny na důkladném zvládnutí celé látky, a to nejen české, nýbrž i slovanské vůbec a ovšem i německé. Z Profousova materiálu bude možno kritickým zpracováním vytěžiti hodně poznatků pro historickou mluvnici a dialektologii. Vlastní jména ovšem sama nestačí k spolehlivým závěrům a je třeba je stále kontrolovati materiálem appellativním z téže doby a z téže oblasti. Profous při některých svých výkladech (hesla: *Bežerovice*, *Bacov*, *Bezdědice* s doklady *Besedice*) a hlavně při změnách v suffixální části jmen aplikuje nářeční jevy, dosvědčené v některých končinách našeho území, na hláskový vývoj našich jmen v době až o šest století starší a v krajích zcela jiných. V některých případech je možno interpretovati vzájemným prolínáním jmen a lidovou etymologií, co se Profous pokouší vyložiti hláskoslovně: *Dobřemilice* — *Dobřemělice*, *Dalemilice* — *Daliměřice*, *Oblík* — *Hoblík*, *Voleves* — *Bolevec*. Jméno *Brenná* — *Branná* vysvětluje Profous z *brъnьnaja, ačkoli by pravidelným vývojem z toho vzniklo **Břenná**). U jména *Dřetovice* nás překvapuje, proč je autor vykládá se značnými obtížemi z jiného základu než *Dříteč*. Zvlášť velké opatrnosti je třeba při výkladech hláskových změn v příponách. Profous vysvětluje na př. jako nářeční hláskoslovné jevy změny: *Hněvsín* — *Hněvšín*, *Hošín* — *Hosín*, *Horušice* — *Horusice*, *Dobruš* — *Dobroš* (*Dobročkov*), *Budynice* — *Budenice*, *Drahynice* — *Drahenice*, *Drahoňov* — *Drahouňov*, *Hartušice* — *Hartošice*, *Hněvusice* — *Hněvosice*. Všechny tyto případy však lze objasniti snadno dvojitostí i neustáleností přípon a jejich vzájemnými vlivy.

Výklady jazykových jevů jsou ovšem v díle slovníkovém rozptýleny po jednotlivých heslech a nemohou býti propracovány. V některých případech by bylo třeba drobných monografických studií k tomu, aby bylo vytěženo ze sebraného materiálu vše, co poskytuje. Tak na př. bude třeba sledovati a v ostatních slovanských jazycích srovnávati chrono-

---

*) Polská jména *Brenna*, *Brenica*, *Brenno* vedou rovněž k základu *brъn-* a nikoliv k *brьn-*.

logii přechodu jmen ve tvaru nom. plur. do akkus. plur. *Domažilici* — *Domaž(i)lice*, *Dolené* — *Dolany* a pod. Zajímavý je typ jm. *Bobnice* (z původního obyvatelského jména „*bobníci*") místo očekávaného tvaru *Bobníky*. Dvojice *Dehtáře* — *Dehtáry*, *Bečváře* — *Bečváry*, *Běchaře* — *Běchary* vybízejí ke srovnávání s polskými jmény typu *Konary*, *Kuchary*, *Piekary* (W. Taszycki, Slavia Occidentalis XIII, 1934, 121 a n.) a se srbochorv. akkusativními jm. *Svinjare*, *Ribare* vedle nominativních *Štitari*, *Zlatari*.

Velmi jemně rozlišuje Profous přípony podle jejich etymologického původu a funkce, na př. possessivní typ *Benešov* od adjektivního *Bukov* (bukový) a analogického *Blatov*, *Doupov* i německého *Bernov*, *Falknov*, *Hornov* (zde je -ov z něm. *Au(e)* = mokřina). Podobně odlišuje něm. *Brandlín* s deminutivní příponou německou *-elin* od českého typu *Radotín*. Sporný zůstává podle mého mínění výklad typu *Bavoryně*, *Hostyně*, neboť Profous nepřihlíží k ost. slovanským jazykům a vysvětluje tedy jen pozdní český vývoj, nikoliv původ. Mnoho látky poskytuje materiál Profousův k úvahám podobným, jaké věnovali divergenci typů místních jmen podle suffixů a podle významů W. Taszycki a Zd. Stieber (Język polski XXI, 1936, 33n., XXXII, 1937, 104n., XXXIV, 1939, 1n.; Sprawozdania z posiedzień Towarzystwa naukowego [Łódź] II, 2, 1947 str. 27n.[1]). Profous předpokládá, že se mohla suffixem *-'ane* tvořiti místní jména také přímo ze jmen osobních: *Blšany*, *Myšlany*, *Synčany*. U jména *Děčany* však správně konstatuje, že z jednoho m. jm. se tvoří nové jméno přidáním nové přípony k základu bez první odvozovací přípony: *Vsetín* — *Vsacany*. Je tedy třeba v tom směru přezkoušeti i jm. *Blšany* a pod. Zajímavé jsou proměny zaniklého typu místních jmen ve formě předložky *u* s osobním jménem: *U Dolkóv* — *Dolkov*, *U Dražka* — *Dražeň*, *U Boluov* — *Boly*, *U Horšuov* — *Horšov*. O tomto typu psal L. Schulte (AfslPhil. XVI 1894, 450n) a W. Taszycki (Śląskie nazwy miejscowe 21). Osobních jmen bez suffixů ve funkci jmen místních je u nás dosti a vysvětlují se jako názvy původních samot.

Profous si též všímá trvání produktivnosti některých suffixu a shledává na př., že typ tvoření podle vzoru starých jmen s příponou *-jь* u nás byl živý ještě v XIV. století (hesla *Albeř*, *Hospříz*). Z německých zápisů českého jména *Heřmaň* — *Hermans* soudí, že se také ještě i v XIV. století rozumělo possessivnímu významu této české formy. Jména toho druhu, jako *Arnolec*, *Humpolec*, vysvětlil už F. Černý (Mor. jména místní 37) z německých genitivů Arnolts, Gumpolds. Profous naproti tomu připouští suffix *-jь* (správnější formulace by byla: tvoření podle vzoru jmen se suffixem *-jь*) ještě u jmen *Albrechtec* = *Albrechc* (nyní Albrechtice u Týna n. Vlt.), *Arnolec*, *Humpolec*, ale u druhého jména *Albrechtec* (Albrechtice u Sušice) a u jména *Artolec* vychází z německých genitivů Albrechts, Artolts.

Osobní jména, z nichž vznikla místní, Profous někdy sleduje až do původního významu v hebrejštině, germánštině, řečtině a pod. (Adam, Anna, Artolt, Dobeš, Filip), u jmen slovanského původu se však spo-

[1]) Tyto své názory shrnul a doplnil W. Taszycki v práci *Słowiańskie nazwy miejscowe* (Prace komisji językowej, Nr. 29, 1946). —*BHk.*

kojuje často jen zjištěním existence nebo pravděpodobnosti příslušného osobního jména podle zásad jejich tvoření, ale etymologii nepodává. Slovanská anthropika nejsou ještě dostatečně prozkoumána, ba ani nejsou v úplnosti sebrána a přístupná. Proto není divu, že právě k této části díla Profousova bude třeba doplňků a oprav. Přestávám zde jen na těchto několika připomínkách:

Pod hesly *Bědovice* a *Bydžov* je uveden doklad z nekrologia podlažického Bedigost. Profous jej na str. 224 vysvětluje dialektickou změnou z *Byd-*, po druhé (str. 35) čte *Bědihost*.

Beřice, Beřkovice, Beřovice. Osobní jména, která Profous uvádí pod těmito hesly, jsou patrně jednak původu slovanského (Beřiš, nikoli Beriš) jednak původu cizího z Berwin, Berolt, Bernart. Tím se vysvětlí všechny hláskové varianty.

Bolenov. Jméno *Bolen* lze odvodit z *Boleslav* jako *Velen* z *Veleslav* a pod.

Boč. U jména Bakov dospěl Profous ke srovnání se srbochorv. appellativem *baka* = babička. Soudím, že tento způsob hypokoristického krácení máme i v češtině a že jím vysvětlíme osobní jména *Bok, Hok* (m. jm. *Hokov*), *Pek, Vik* a pod.

Bunín, Buňovec. Základem je jméno *Búň, Búně*, zkrác. *Bohuň, Bohuně* jako *Búslav* z *Bohuslav*. Obdobně *Butov* má za základ: Búl = os. jméno *Bohut*, Liewehr vykládá But z germ Bodo.

Byňov, Byňovice. V staročeštině jsou doložena jména *Byněk, Byňka*. Proto není třeba Byňov vykládati dekomposicí ze jm.* Zbyňov.

Bystřice (7). Profous nepřihlíží k nejstaršímu dokladu Bestriezicze 1323, t. j. *Bestrýčice*, ve kterém shledávám doklad os. jm. *Bezstryj*, náležícího do skupiny *Bezděd, Bezuj, Bezdruh.*

Častrov. Os. jm. *Častrý* odpovídá polskému *Czastryj*, které vykládá H. Grappin (Prace filologiczne XVI, 1934, 5—6). Obsahuje slovesný člen *ča-* (čajati, čakati) a substant. *stryjь* (č. strýc, sl. strýko). Sr. též jm. *Želistryjь.*

Dětaň, Dětochov, Dětošín. Profous je odvozuje z os. jmen *Dětmar, Dětřich, Dětleb.* Tato cizí jména u nás opravdu zdomácněla už v nejstarším období, avšak osobní jména *Dětan, Dětoch* vyložíme dobře i ze slovanského základu *dětę* podle obdoby jmen ze základu *čędo* a *otročę* i podle pozdějších čes. a ruských jmen: *Dietě* 1355 CodMor. VIII. 238 a 1388 TomZn. 104. *Dětjatev* 1578 Tupikov 598, *Dětjatin* 1671 ibid. 598, *Ditjatkov* 1577 ib. 588.

Dončice, Donín, Doňov. Jména *Doněk, Doník* jsou podle Profousa zkratkami jm. Dominik, jména *Donín, Doňov* vznikla prý chybným rozložením ze jm. *Zdonín, Zdoňov.* Existuje však u nás už od XII. stol. jméno *Donát*, ze kterého bez potíží vysvětlíme zkrácením jm. *Doň, Doněk* jako *Beň, Beněk* z Benedikt.

Evaň. Ve výkladu Profousově je nesrovnalost, neboť nejen místní, nýbrž už i osobní jméno má varianty *Ivan, Evan, Ejvan*, které Profous nechává bez výkladu. Proto je zbytečné vykládati se značnými potížemi hláskoslovnými místní jména z předložkového spojení *z-ivaně.*

Hokov. Viz poznámku u hesla *Boč.*

Někdy Profous význam osobních jmen pro tvoření jmen místních až přeceňuje, neboť se k nim uchyluje i tam, kde lze místní jména dobře vyložiti i bez prostřednictví osobních (*Brtva, Čeřeny* a pod.), nebo jen z nedostatku jiného vysvětlení (*Dřísy, Halouny*).

Hodně problémů skýtají složená jména místní. Autor hledá na př. vzácný doklad komposita kopulativního v čes. m. jm. *Dědibaby*, spřežením dvou jmen vznikl typ *Borohrádek*. U jmen složených s prvním členem substantivním shledal Profous pravidlo, že druhý člen může býti jen původu slovesného, resp. významu dějového, tedy nikoli obyčejné substantivum, nýbrž nomen agentis a naopak (*Drbohlavy, Hostivař* -- *Dymokury, Hracholusky*. Rovněž adverbia se pojí jen s členy významu dějového. Bude ovšem třeba srovnávacího materiálu ke zjištění, zdali

toto pravidlo platí tak obecně, jak to formuluje Profous. Na str. 383 vztahuje to i na osobní jména, neboť odmítá jméno *Tuhost* pro nejstarší dobu, s tím se však nesrovnávají jména toho druhu, jako *Domahost*, která přece také mají adverbiální první člen.

U jména *Hlubočepy* = *Hlubočrpi* odmítá autor právem dohad F. Liewehra o druhém členu tohoto komposita, ale podržuje objasnění prvního komponentu *hlúb* = zelný košťál, tím dospívá ke spojení „čerpati košťály = zelnou vodu". Po stránce významové je však vhodnější a prostší výklad, o jehož možnosti se autor ku podivu nezmiňuje, t. j. výklad ze spojení „čerpati hluboko". Z adjektiv a adverbií, rozšířených suffixem *-ko-*, se totiž tvoří v slov. jazycích další odvozeniny a komposita ze základu nerozšířeného: stč. *hlúbost*, komparativy *hlubší*, komposita ruská: *šironogij* vedle *širokonogij*, *nizogor'je* vedle *nizkovod'je* a pod.

Jméno *Butoves* chápe Profous jako předchůdce pozdějších komposit typu *parostroj*, ale lze je vyložiti haplologií z *Butovaves*.

Plodný je poznatek, že jména osad sobě blízkých na sebe působí a že nastává vyrovnávání hláskové i tvarové: sr. hesla: *Bětník*, *Cekov*, *Dražkov* — *Dráškov*, *Hrbokov*, *Čisadlovice*, *Dubliny*, *Bazejovice* — *Božejovice*, *Dobřichov*.

Osobní a místní jména kteréhokoli slovanského jazyka zachovala značný počet archaismů morfologických i lexikálních a jejich studium není možné bez srovnávacího pohledu na tvoření v ostatních jazycích slovanských. Profous úspěšně užívá srovnávací metody, ale mohl se k ní uchylovati důsledněji a častěji. Na závadu je ovšem nedostatek souborných prací a slovníků. Není pochyby o tom, že při výkladech etymologických je třeba přibírati kromě appellativ také slovanská jména vlastní. Tak by na př. bylo dobře uvésti k českým jménům *Brník*, *Brocná*, *Břešťany*, *Břístev*, *Břevnov*, *Debř*, *Hrabří* paralely srbskocharvátské *Brnik*, *Broćna*, *Brestovik*, *Brvenik*, *Dabar*, *Grabar*, *Grabrovnica*. Polských paralel k čes. jm. je ovšem mnohem více. Ani při výkladu českých jmen s komponentem *-měř* (*Budiměřice*) neměl se autor obejíti bez srovnávacího slovanského materiálu, protože dvojitost *-mir*/*-měr* je jev obecně slovanský. Přibrání slovanského onomastického materiálu by bývalo mělo význam i proto, že literatura o těchto jednotlivých slovanských jménech přináší zároveň pokusy o jejich etymologické výklady a nepřímo tedy i výklady příslušných paralelních jmen českých. Bylo by třeba tyto etymologie citovati, pokud jsou shodné s vysvětlením autorovým, a kritisovati, pokud jsou odchylné. Profous necituje soustavně a důsledně bohužel ani české příspěvky k výkladům jednotlivých českých jmen, takže bude zklamán ten, kdo bude v jeho díle hledati také bibliografickou pomůcku. Profous kritisuje své předchůdce jen tam, kde výklad naráží na obtíže.

Bylo by ovšem nespravedlivé žádati od autora, který vykonal přes nedostatek průpravných prací a rozptýlenost látky dílo tak velké, aby svůj úkol ještě rozšiřoval.

Tyto připomínky mají ukázati, že úkolů je v oboru české a slovanské onomatologie mnoho a že není možno spoléhati na iniciativu a práci jednotlivců, nýbrž že je třeba plánovité součinnosti, organisované ně-

kterou vědeckou institucí. Slovník Profousův se stane jistě východiskem dalších studií autorových i cizích a poskytne bohatou látku i podněty jazykozpytcům i historikům, ethnografům, geografům i přírodopiscům. Naší vědě získal Profous prvenství mezi Slovany, neboť dílo tak velké rozsahem, pojetím i zpracováním je prozatím ve slovanské literatuře tohoto oboru jediné.

Dalšímu bádání o původu a vývoji jmen u ostatních slovanských národů i srovnávacímu studiu dostává se zásluhou Profousova úsilí a zdravého kriticismu i správných zásad metodických pevných základů.

Dodatečná poznámka. Za sazby tohoto posudku vyšel v dubnu 1949 II. svazek Profousova díla, obsahující na 705 stranách další část jeho slovníku od písmene CH do L. Cena 400 Kčs vázaného výtisku. Úvodem vysvětluje Profous aspoň nejhlavnější zkratky pramenů a literatury, což uživatelé I. svazku postrádali.

Jan Svoboda

A. V. Florovskij, **Чешская библия в истории русской культуры и письменности (Фр. Скорина и продолжатели его дела).** Sborník filologický XII, 1940—1946 (Česká akademie věd a umění), str. 153—259.

Toto pojednání tvoří vlastně část velkého cyklu prací o dějinách česko-ruských styků; první jeho část vyšla již r. 1935 pod titulem *Čechi i vostočnyje slavjane* (nákl. Slovanského ústavu). Pod stejným titulem vyšel r. 1947 díl druhý, za války pak kniha *Jesuité na Rusi*, jež tvoří také část celkového plánu. Pojednání o české bibli v dějinách ruské kultury tvoří jednu z nejvýznamnějších částí Florovského široce založené práce z dějin česko-ruských styků. Jde o zajímavý a závažný doklad expanse starší české kultury na slovanský východ. U Čechů se udržela živá biblická tradice od dob cyrilometodějských, ale na rozdíl od zemí pravoslavných splynula jazykově s živým domácím proudem literárním (v pravoslavném prostředí naopak pohlcovala tradice církevního jazyka proudy znárodňující). V této podobě pak vykonala důležité kulturní poslání u Poláků (v 14. stol. první polské biblické překlady vznikají přímo na základě textů českých), později také u Rusů (především u Bělorusů), kde ovšem byla situace jiná — zde šlo o naroubování nových biblických textů na církevněslovanskou tradici. Jde tu hlavně o dílo běloruského literáta Franciska Skoryny (Skaryny), který vydal počátkem 16. století v Praze postupně značnou část běloruského překladu bible, opíraje se přitom mimo jiné o překlad český.

O způsobu jeho práce stejně jako o jeho pobytu v Čechách a jeho vztazích k českému prostředí byla vyslovována různá mínění, ne vždy dobře dokumentovaná historickým a literárním materiálem. Florovskij se podjal úkolu revidovati zevrubně celou spleť otázek a rozsáhlé pojednání ve Sborníku filologickém přináší výtěžky této revise. Nejdříve je tu probírána otázka, zdali na vzniku ruského úsilí o bibli v jazyce národním měly podíl také vlivy české. Florovskij dochází k závěru, že české podněty, pokud je s nimi vůbec po této stránce třeba počítat, tvořily jen složku vedlejší. Rozhodující okolností byly tu specifické kulturní poměry v západoruských oblastech, jež tvořily v 16. století součást mocného státu polsko-litevského, a také kulturní hnutí uvnitř pravoslavné církve.

Při revisi otázky přímého vlivu textu české bible (jde hlavně o znění bible Benátské z r. 1506) dochází Florovskij v řadě jednotlivostí k výsledkům odlišným od prací starších (otázkou bohemismů u Skoryny se zabýval hlavně Vladimirov), v zásadě však český vliv znovu potvrzuje. Pokud zůstává na některých místech v nejistotě, souvisí to hlavně s okolností, že nebyla dosud podrobněji prozkoumána minulost běloruských nářečí; některé domnělé bohemismy mohou být jen běloruskými archaismy. Nerozhodnutu ponechává Florovskij rovněž otázku polonismů v bibli Skorynově a také si není jist, zda používal Skoryna vedle bible Benátské ještě jiné české verse.

O protestantské orientaci Skorynově Florovskij pochybuje. Kulturní snahy Skorynovy mají kořeny v dobových podmínkách spíše všeevropských. Proto však není ještě vyloučeno, že styky s českým prostředím samy o sobě nevedly u Skorynova díla v očích některých pozorovatelů aspoň k podezření nějaké husitské propagace.

V Čechách byl Skoryna dvakrát, po prvé 1517—1519, po druhé 1534. Florovskij nevylučuje možnost, že první pobyt Skorynův v Praze souvisí se služebním posláním u jagellonského dvora. Přímých zpráv o prostředí, v jakém se tenkrát Skoryna pohyboval, se nedostává. Po druhé byl Skoryna v Praze jako správce sadu či botanik krále Ferdinanda. V 16. stol. žili u českých šlechtických dvorů i jiní Rusové — Florovskij o nich snesl ve své studii zajímavá data.

Skorynovo biblické dílo nezůstalo bez vlivu na jiné ruské biblické texty. V rukopisné tradici lze sledovat typ Skorynova překladu i v těch částech bible, které nejsou v tištěné podobě známy. To souhlasí s jeho vlastní zmínkou, že přeložil Starý i Nový Zákon, i s jinými jeho údaji podobného rázu. Překladatelskou technikou připomíná podle zjištění Karského dílo Skorynovo zvláště rukopisný text knihy Tobiášovy z varšavského sborníku z polov. 16. stol. Je to volné západoruské zpracování českého překladu. Je zajímavé, že některé rukopisy i tisky (na př. žaltáře), založené na textu Skorynově, mají některé odchylky a dodatky, které samy ukazují na český pramen. Z toho lze soudit, že Skorynovo dílo se šířilo nejen v tištěné, nýbrž také v rukopisné podobě, při čemž rukopisné verse obsahovaly někdy odchylné zpracování. Skorynovy tisky se šířily také na území moskevské Rusi, třebaže tu byly dočasně zakázány.

Zdali Skoryna přeložil skutečně celou bibli, není jisto. Nenašla se na př. žádná bezpečná svědectví o jeho překladě evangelia. T. zv. Peresopnické evangelium sem nepatří; ani předpoklad českého vlivu tu podle novějších prací není tak silný, jak se dříve tvrdilo. Autor tohoto textu podobně jako jiní upravovatelé v podobných případech zde vycházel z překladu polského a český text mu byl jen vedlejší pomůckou. Podle Florovského zjištění nelze počítat s přímým českým vlivem u epištoly Laodicejským z haličského rukopisu 16. stol., zato však v ukrajinském překladu Písně písní z 15. stol. Zde však již datování tohoto rukopisu vylučuje souvislost s činností Skorynovou.

České i polské bible použili jako pomocného textu také vydavatelé bible Ostrožské a bible z r. 1751 (Jelizavetské). Textové shody s českou biblí tu Florovskij nezjistil, a není je také možno při celkovém rázu

obou těchto vydání očekávat. Vydavatelé se celkem věrně drželi starých církevněslovanských textů a jejich redakční zásahy se netýkaly příliš jazykové stránky.

Obraz vlivu české bible v ruském písemnictví a kultuře zůstává i po Florovského kritickém prověření dosti bohatý a zajímavý. Máme tu nyní výhodu zjištění spolehlivých a dobře doložených. V některých bodech tu bude možno leccos doplnit a dokreslit, ale v základě bude Florovského obraz sotva třeba měnit. V některých otázkách bude třeba doplnit Florovského práci podrobnějšími rozbory filologickými*). *K. Horálek*

Kiril Mirčev: **Употреба на възвратното притежателно местоимение** *свой* **в старо- и новобългарски език.** (Годишник на Софийския университет, историко-филологически факултет, том XLII, 1945/46.)

Podrobné prozkoumání staroslověnských památek (t. j. Supraslského kodexu, Sinajského žaltáře, Sinajského euchologia, Clozova sborníku, kodexu Marianského, Zografského a Savviny knigy; ke Kyjevským listům a k Assemanovu evangeliáři nebylo přihlíženo) vede autora k zjištění, že přivlastňovacího zájmena reflexivního se v staroslověnštině (podle Mirčeva v staré bulharštině) užívalo důsledně pouze v třetí osobě, zatím co v osobě první a druhé je kolísání mezi *moi* — *svoi*, *tvoi* — *svoi*, *našь* — *svoi* atd. U druhé osoby se v kodexu Supraslském a v Savvině knize vyskytuje také reflexivní tvar dativní (*si*). Z toho pak vyvozuje Mirčev závěr, že odchylky od užívání zvratného zájmena nelze vykládat vlivem řeckým (tak se na věc dívali někteří starší badatelé, na př. Vondrák v prvním vydání své srovnávací mluvnice slovanské).

Podobný stav jako v staroslověnských památkách zjistil Mirčev také v nové bulharštině. V novobulharských nářečích se užívá reflexivního posesiva nejčastěji v nářečích severovýchodních, jež se tak jeví jako konservativní. Na nich se zakládá i spisovná bulharština. I zde se užívá reflexivního zájmena posesivního *svoi* důsledně jen v třetí osobě (singuláru i plurálu), u ostatních dvou osob se připouští kolísání. V nářečích západních i jihovýchodních je reflexivní posesivum na ústupu (výklad v tomto bodě je v studii podán dosti kuse). Z toho Mirčev uzavírá, že již v staré bulharštině působily tendence, které se uplatnily i v jiných jazycích (slovanských i neslovanských) a vedly k silně omezenému užívání reflexiva.

Na nemožnost silnějšího vlivu řeckých textů soudí Mirčev hlavně z okolnosti, že kolísání mezi reflexivem a tvary jako *moi*, *našь* atd. zůstalo omezeno právě jen na 1. a 2. osobu. Ale to není s hlediska celé významové situace nic zvláštního, protože mezi 1. a 2. osobou na jedné a třetí osobou na druhé straně je tu velký rozdíl. V třetí osobě není náhrada posesiva *svoi* tvary jako *ego*, *ichъ* atd. dobře možná, neboť vede k nežádoucím ekvivokacím. Tak na př. ve větě *sъkaza gospodinu svoemu* by náhrada reflexiva zájmenem *ego* měnila vlastně úplně celý smysl. Nebylo by tedy

*) Nesouhlasit je možno s Florovského postupem na př. tam, kde se rozhoduje při výkladu některých míst mezi vlivem českým a polským. Zde je třeba přihlížet k celkovému rázu Skorynova textu a také ke všem souvislostem textovým.

nic divného, že se vliv řeckých textů v omezování reflexivního posesiva projevil výrazněji právě jen u první a druhé osoby, zastavil se však u osoby třetí. To však neznamená, že výklad řeckým vlivem by byl v takových případech nutný. Po této stránce lze dát Mirčevovi za pravdu, nelze mu však přiřknout prvenství v odmítnutí opačného názoru, který zastával hlavně Vondrák. Celou problematiku zájmena *svoi* nejen v staroslověnštině, nýbrž také v ostatních slovanských jazycích vyložil již Havránek v Genera verbi I, str. 115 n., 166n.*)

Pro výklad této otázky není bez významu, že v staroslověnštině se užívá zájmena *svoi* i tam, kde bychom to podle běžného pravidla nečekali. Tak na př. v čtveroevangelních kodexech Mar. Zogr. čte se Mt 10.35 *pridъ bo razlǫčitъ člka na otca svoego i dъšterь na materь svojǫ i nevěstъ na svekrovь svojǫ* (zvratná zájmena jsou na tomto místě ještě v tištěných církevněslovanských textech). S hlediska mluvnické normy na př. v češtině je zde reflexivum vlastně nepřípustné a není také doloženo v žádném novodobém slovanském překladě (včetně bulharských). Na první pohled by se zdálo, že i zde je třeba počítat s vlivem řeckých předloh. Překladatelé (či spíše pozdější upravovatelé) byli zvyklí klásti za řec. αὐτοῦ a pod. častěji *svoi* a pod. a mohli tak dělat někdy mechanicky tam, kde to smyslu dobře neodpovídalo. Na uvedeném místě jde však o něco jiného: zájmeno *svoi* má zde význam českého vlastní (lat. proprius), což je nepochybně jeho význam původní. Není tedy nic neslovanského, jestliže se v staroslověnských textech přisvojuje zájmenem *svoi* bez zřetele k subjektu. Teprve časem se ze **svojь* 'proprius' vyvinul význam reflexivního posesiva. Tento vývoj se dovršoval v jednotlivých jazycích slovanských a měl pak dosti odchylný průběh. Zájmen *moi, tvoi* a pod. místo očekávaného posesivního reflexiva se v slovanských jazycích často užívá cizím vlivem (na př. také německým a j.), ale v zásadě jde o starou věc slovanskou. To je patrno, jak vyložil Havránek, hlavně ze stavu v některých slovanských nářečích, kde s cizím vlivem nelze dobře počítat, a také ze staroruských památek.

Ani stav v staroslověnských kodexech není úplně bez souvislosti s řeckými předlohami. Je především nápadné, že se mezi sebou staroslověnské památky dosti liší. Již to se zdá nasvědčovat tomu, že se řecký vliv v 1. a 2. osobě projevoval aspoň kolísáním ve frekvenci reflexiva. To ostatně připouští Mirčev sám. V žaltáři Sinajském na př. se v 1. osobě reflexivní posesivum vůbec nevyskytuje, v 2. osobě pak velmi zřídka (v středobulharských žaltářích podle Mirčevova zjištění doklady jsou), v ostatních hlaholských památkách však ano.

Řeckým vlivem lze také nejlépe vysvětlit fakt, proč není v staroslověnských textech stejný číselný poměr mezi *moi* a *svoi* jako mezi *tvoi* a *svoi* (u druhé osoby je *svoi* častější: v Supr. je na př. podle Mirčevovy statistiky *moi* na 50 místech, *svoi* u 1. osoby na 26 místech, u *tvoi* je 42 dokladů proti 91 případům *svoi*). Zde by bylo možno předpokládat, že částečná zvuková shoda mezi *svoi* a řec. σου působila na větší frekvenci reflexiva, kdežto podoba *moi* — μου vedla naopak k potlačování *svoi*. Častější výskyt reflexivního posesiva ve východobulharských textech,

*) Srov. též Časopis Matice moravské 59, 1935, str. 349, 60, 1936, str. 231, 250.

jako je na př. Sav. a Supr., může skutečně souviset se stavem v tamějších starobulharských nářečích.

V jednotlivostech není možno souhlasit s Mirčevovým výkladem na př. u evangelního místa Mt 13.43 *tъgda pravedьnii prosvьtętъ sę ěko slъnьce vъ csrstvii otьca ichъ* (Mar. Zogr.; srov. u Mirčeva str. 9). Podle Mirčeva je zde reflexivum potlačeno podobně jako v latinském textu (... in regno Patris eorum), což prý ukazuje na společné vývojové tendence v různých indoevropských jazycích; ty se prý projevují i na místech, jež jsou spíše výjimkami. Zde však v staroslověnském stejně jako v latinském textu nebylo užito reflexiva prostě proto, že by zase vyvolávalo nežádoucí vedlejší význam. Novodobé slovanské překlady sice na tomto místě většinou reflexivum mají (na př. Kraličtí, Karadžić, Žilka a j.), ale to ještě nedokazuje, že je zde takový překlad také žádoucí. Český překlad Sýkorův si na tomto místě pomohl tím, že změnil slovosled (tehda se budou skvíti spravedliví v království Otce svého jako slunce)*.)

Po technické stránce by bylo možno Mirčevově jinak svědomité práci ještě vytknout, že zbytečně reprodukuje všechny doklady, ačkoli by stačila přehledná statistická tabulka. Lépe by bylo citovat jen místa typická s odkazem na doklady stejného rázu a věnovat hlavní pozornost případům složitějším nebo sporným. Celkovou hodnotu práce snižuje především okolnost, že nevyčerpává otázku v celé šíři a že nepřihlíží k celé starší literatuře. *K. Horálek*

Franciszek Sławski, **Miejsce enklityki odmiennej w dziejach języka bułgarskiego. Vydáno podporou presidia rady ministrů a vědeckého oddělení ministerstva osvěty (Polska Akademia Umiejętności, Prace komisji językowej Nr 30), Kraków (PAU) 1946, 87 stran, bez udání ceny.**

Po stručném přehledu dosavadního bádání o enklitikách, zejména slovanských (Wackernagel, Nilsson, Berneker, Havránek, Jakobson, Mladenov, Cvetkov, str. 1—2), vymezuje autor materiál, který podrobí zkoumání (str. 3—4). Bulharská enklitika rozděluje na enklitické partikule (*že, bo, li*), jichž si dále nevšímá, a na enklitika flektivní. Ta zase dělí jednak (s hlediska formálního) na nominální a verbální, jednak (s hlediska syntaktického) na slovní (*bašta mi*) a větná („která mají vliv na živost, různorodost celého rčení"). Kromě toho rozlišuje výrazy „plně enklitické" (= enclitica tantum) a takové, jež mohou být enklitické i orthotonické. Pak podává přehled bulharských flektivních příklonek. Jsou to:

Enklitika nominální: dat. *mi, ti*, nbulh. a střbulh. *mu, i*, dále *si, ni* (stsl. *ny*), *vi* (stsl. *vy*), *im*[1]), a stsl. *na, va*; akus. *me, te* (stsl. *mę, tę*), *go, ja, i* (stsl. *i*), *se* (stsl. *sę*), *ni, vi, gi* (stsl. *ny, vy, ję, ja*) a stsl. *na, va*.

Enklitika verbální: praesens slovesa *býti: săm, si, e, sme, ste, sa*; aorist slovesa *býti: bich, bi, bi, bichme, bichte, bicha* (stsl. *bychъ, by, by, bychomъ*,

*) Ojediněle se v stsl. památkách vyskytují případy užití genitivu zájmena třetí osoby místo očekávaného posesivníko reflexiva i v případech, kde podobné důvody nerozhodovaly. Srov. Havránek, Genera verbi I, str. 168.

[1]) Pro novou bulharštinu i pro staroslověnštinu užívám transkripce podle návrhu ve Slavii 17, 1939, 1—2, 317—320 a řídím se bulharským pravopisem, platným od r. 1945. Tím se v drobnostech odchyluji od usu autorova.

byste, byšę a *bimь, bi, bi, bimъ, biste, bǫ*) a stsl. *bivě, bysta* a *bista, byste* a *biste*.

Jazykem bulharským Sławski rozumí jazyk staroslověnský, středobulharský, novobulharský i dialekty.

Již do úvodu se vloudily některé nepřesnosti. Enklise je především záležitostí syntaxe a větné fonetiky. Bylo by tedy lépe probrat otázku enklise v celé šíři a neponechávat stranou enklitika neflektivní, oddělená od flektivních podle měřítka morfologického. — Dále Sławski přehlédl, že duálové tvary *bivě, bista, biste* nejsou v stsl. vůbec doloženy. Nesouhlasíme také se zahrnováním forem *bimь, bi*... pod názvem aoristu.

V další kapitole (str. 4—31) sleduje Sławski flektivní enklitika ve staroslověnštině. Správně ukazuje na to, že stsl. texty nelze považovat za zcela otrocké překlady z řečtiny, jak se domníval Berneker a Vondrák, a že je dosti dokladů samostatného, na řečtině nezávislého kladení příklonek, abychom mohli vyvozovat odůvodněné závěry. Právem také volá po prostudování této otázky v oblasti hellenistické a novější řečtiny. — Přehlížeje pak polohu enklitik ve stsl., rozeznává jednak polohu shodnou s řečtinou, jednak polohu samostatnou, a to 1. na druhém místě ve větě, 2. po výraze silně přízvučném (větný přízvuk), 3. enkl. nepřerývá první delší větný člen, 4. bezprostředně po slovese, 5. bezprostředně před slovesem.

Nejvíce pozornosti věnuje autor tendenci klásti enklitikon těsně po slovese (Havránkovo „kontaktní postavení"[2]), str. 14—22). Tuto tendenci považuje za nejcharakterističtější znak stsl. flektivních enklitik. Odmítá Havránkovu theorii, vyslovenou v Genera verbi, o nutnosti rozlišování mezi plně enklitickými dativy *mi, ti* a akusativy *mę, tę, sę*, které jsou ve stsl. ještě orthotonické a jen sekundárně vystupují jako enklitika. Zvratné *sę* ponechává Sł. celkem stranou, podotýkaje — v souhlase s Marguliésem[3]) — že *sę* v kontaktním postavení je výsledkem vlivu řeckého textu, kde je v takových případech většinou medium. To si pak vynucuje těsné spojení verbum + pronomen také v stsl. překladu. V nedostatku rozlišení mezi *mę, tę* na jedné a *sę* na druhé straně vidí Sł. kořen domnělého omylu Havránkova. Tvrdí, že *mę, tę, sę* bylo v stsl. již plně enklitické. Odůvodňuje to především tím, že v stsl. památkách prý naprosto nelze dokázat různost umisťování dat. *mi, ti* a ak. *mę, tę* ve větě. O tom, že je tendence klást *mę* a *tę* do kontaktního postavení, Sł. nepochybuje. Pomíjím proto příklady. Důležité jsou však ty případy, kdy chce ukázat, že také *mi* a *ti* stojí na témž místě nezávisle na řeckém textu.

Evangelia: Proti 8—9 dokladům na *mę, tę* v kontaktním postavení uvádí Sł. 7 dokladů téže posice zájmenných dativů *mi, ti*:

1. *i beseda tvoě podobitъ ti sę* Zogr. Mk 14, 70 — *καὶ ἡ λαλία σου ὁμοιάζει.*
2. *i gla emu vьsě si damь ti* Zogr. Mt 4, 9 — *ταῦτα πάντα σοι δώσω.*
3. *kotory mьnitъ ti sę ichъ byti bolii* Zogr. L 22, 24 — *τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων;*

[2]) Havránkova termínu užívá recensent podle jeho spisu Genera verbi v slovanských jazycích I, 1928. Sławski píše vždy „poloha (bezprostředně) po slovese".

[3]) Dovolává se jeho práce Die Verba reflexiva in den slav. Sprachen.

4. *i vèrǫ imète mьně... ašte li že ni · za ta děla věrǫ emlěte mi* Zogr. Mar. Ass. Sav. (také po prvé *mi*) J 14, 11[4]) — διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετε var. + μοι.

5. *li m'nitь ti sę · ěko...* Zogr. Mar. Ass. Mt 26, 53 — ἢ δοκεῖς ὅτι...

6. *drevle že poveli otьvrěšti mi sę* Zogr. Mar. L 9, 61 — ἐπίτρεψον δέ μοι πρῶτον ἀποτάξασθαι var. πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι. Sav. *nъ poveli mi prěžde.*

7. *i blaženъ bǫdeši · ěko ne imǫtъ ti česo vъzdati* Zogr. L 14, 14 — καὶ μακάριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι. (Mar. *ěko ne imǫtъ ti česo vъzdati ti*).

Z toho pak vyvozuje závěr: V evangelních textech je poměr polohy zájmen podle pravidla Wackernaglova ke kontaktnímu postavení 7—8:7 u dativu, 6:4 u akusativů. „Nelze tedy na základě evangelních textů dojít k Havránkovu závěru, že by — na rozdíl od *mę, tę, sę* — u *mi, ti* nebylo ani stopy po tendenci stát nezávisle (t. j. na řečtině — moje pozn.) těsně po slovese.“

Doklady 1—3 a 6 zkoumal už Havránek a ukázal na jejich vady[5]): zkomolení (*ti* nedává smyslu) — 1, analogie podle jiných míst, kde je pořádek slov ve shodě s řečtinou — 2, 3[6]), rytmické příčiny — 6. — Ale ani ostatní doklady nejsou průkazné. Doklad 4: μοι je sice „jen“ variant, ale právě cařihradský (viz Merk, Nestle, Vajs) a překladatel jej měl nepochybně před očima. — Doklad 5: Sł. přehlédl, že existuje řecký var. ἢ δοκεῖ σοι ὅτι..., doložený 11 kodexy u Merka, vynechaný u Nestleho. — Doklad 7: V pův. překladu velmi pravděpodobně stálo *ěko ne imǫtъ česo vъzdati ti*[7]). V Mar. přibylo druhé *ti*, jež má patrně platnost nom. pl. m. pron. dem. *tъ*. Širší kontext totiž zní: *nъ egda tvoriši pirъ · zovi ništęję · malomošti · chromy · slěpy · i blaženъ bǫdeši...* Zogr. Také nejnovější čes. překlad, upravený Colem, má ...*Blaze pak ti bude, poněvadž takoví nemají čím ti odplatiti.* V Zogr. má *ti* asi týž význam, ať už v předloze byl stav původní nebo takový, jako je v Mar. V každém případě bylo *ti* přesunuto nebo ze dvou ponecháno první, že jeho posice lépe vyhovovala písařovu pojetí smyslu (*ti* = pron. dem.). — Ostatně sem tento případ vůbec nepatří. Dat. (*ti*) je objektem infinitivu *vъzdati*, nikoli urč. slovesa *ne imǫtъ* a v jazycích, kde je nutností klásti pronominální enklitika (nebo proklitika) ke slovesu, musel by v tomto případě stát právě při infinitivu nebo jeho ekvivalentu[8]). Není tedy v stsl. textu evangelním ani jediného bezpečného dokladu na kontaktní postavení dat. *mi, ti.*

Zkoumaje ještě další památky, Sł. přiznává, že v Cloz. a v Euch. Sin. není žádných spolehlivých dokladů na postavení *mi, ti* těsně po slovese bez závislosti na řeckém textu. Domnívá se však, že našel jediný

---

[4]) Sł. omylem uvádí v místním určení ještě verš 12.

[5]) To Sł. pod čarou uvádí.

[6]) Dodávám, že Havránkův předpoklad vlivu jiného evang. místa se mění takřka v jistotu, podíváme-li se na širší kontext; *ti* tam totiž podle smyslu vůbec nepatří. Z krátkého úryvku to ovšem nevysvítá.

[7]) Srov. Vajs, Evangelium sv. Lukáše, text rekonstruovaný, str. 79.

[8]) Bulharsky můžeme říci jen *ne imam kakvo da ti dam*, francouzsky *je n'ai rien à te donner.*

sice, ale velmi vážný doklad v Ps. Sin.: *nasyšlǫ sję egda avitъ mi sję slava tvoě* Ž 16, 15[9]) — *χορτασθήσομαι ἐν τῷ ὀφθῆναι τὴν δόξαν σου.* Také zde Sł. uniklo, že existuje též řecké čtení *ἐν τῷ ὀφθῆναί μοι*[10]).

V Supr. je prý na 139 stranách, porovnávaných s řec. textem, 7—10 dokladů na *mi*, *ti* nezávisle na řečtině umístěné v kontaktním postavení. Uvádí se jich osm:

1. *i da uvěsi jako otъ dьne togo otъneliže poda mi sъ dlъgotrъpěnijemъ* 122, 14 — *ὅτι ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἀφ᾽ ἧς ταῦτά μοι παρέσχες.*

2. *povelě na mękъcěěmъ semъ odrě počiti mi* 118, 23 — nemá řeckého ekvivalentu.

3. *i po istině čuditi mi sę pride* 54, 18 — *ἀληθῶς θαυμάζειν ἐπῆλθέ μοι.*

4. *a li mrьtvaago togo i němaago kapišta ‖ něstъ mi prěobiděti* 226, 26 — *καὶ κουφοῦ καὶ ἀλάλου ξοάνου πῶς οὐκ εἶχον καταφρονῆσαι.*

5. *jelma drъznǫ, na mę se sъtvoriti mi* 231, 25 — *ἀνθ᾽ ὧν ἐτόλμησεν εἰς ἐμὲ ταῦτα πρᾶξαι.*

6. *my mnogašdi rěchomъ ti* 177, 26 — *ἡμεῖς πολλάκις σοι εἴπομεν.*

7. *povelě bo vojevoda ili žьrъše izbyti ti · ili . . .* 20, 8 — *ἐκέλευσε γὰρ ὁ ἡγεμὼν ἢ θύσαντά σε ἀπαλλαγῆναι ἤ . . .*

8. *i azъ gospodi bože moi ‖ tvoi rabъ ‖ molǫ ti sę* 232, 27 — *κἀγώ, Κύριε ὁ Θεός μου, ὁ σὸς δοῦλος σου δέομαι.*

K dokladům 3, 4 a 8 Sł. sám poznamenává, že tu postavení enklitika muže být vyvoláno větnou pausou. Kromě toho musíme doplnit: K dokl. 1.: Srovnáváme-li text Supr. s příslušnými texty řeckými, nám známými, neubráníme se často dojmu, že máme před sebou jinou textovou recensi, než z které byl pořízen překlad Supr. Tu však nemáme po ruce rozsáhlý kritický aparát jako u textů biblických. Nemůžeme tedy tvrdit, že řecký text předlohy vypadal vždy tak, jak jej známe. V tomto místě je právě pochybnost zdůvodněna jistě i jinou odchylkou, která je z výše uvedených citátů dobře patrna. — K dokl. 2.: Také zde nelze rozhodnout, zda je místo opravdu dodatkem slovanského překladatele nebo opisovače anebo, což je snad pravděpodobnější, odrazem jiné recense řecké. Pak ovšem nemůžeme tvrdit, že tu běží o polohu enklitika nezávislou na řečtině. — K dokl. 3.: Tento doklad sem vůbec nepatří; kdyby šlo o tendenci klást enklitikon k slovesu, musilo by stát u *pride*. Bulharsky bychom musili říci jen *dojde mi da se čudja.* Je to tentýž případ (poměrem zájmena k inf. a k urč. slovesu ovšem opačný) jako v dokladu z evangelií, uvedenému výše pod č. 7. Jde tedy o posici podle Wackernaglova pravidla. — K dokl. 7.: I zde může být vliv větné pausy: *povelě bo vojevoda ‖ ili žьrъše ‖ izbyti ti ‖ ili ne žьrъše ‖ zьlě umrěti.* — V dokladu 5. může jít o rozpaky překladatelovy (kam přiklonit *εἰς ἐμέ*) nebo opisovačovy (v porozumění textu bez *mi*) a o dodatečné připojení zájmena na konec napsané věty. Zbývá tedy jediný doklad 6. a i tam je třeba mít na paměti, co jsem podotkl o věrnosti řeckých paralel Supr. — I kdyby však tento případ nebyl odrazem nějakého *εἴπομέν σοι*, přece z jediného dokladu, nalezeného ve všech velkých památkách stsl. (ze Supr. 139 stran), bychom nemohli nic vyvozovat.

---

[9]) Shodně čtou i Ps. Lob., Par., Bon. a Pog. — pozn. recensenta.

[10]) Viz u Rahlfse a také Sever'janov, Sinajskaja Psaltyr', str. 390 sub *ěviti*.

Sławski tedy Havránkovu theorii nejen nevyvrátil, jak se domnívá, ale ani jí neotřásl přibráním dalších, neevangelních textů[11]).

Sł. je dále přesvědčen, že *mę*, *tę*, *sę* v kontaktním postavení je a musí být enklitické (str. 15—16), což, jak přiznává, nevylučuje ani Havránek (Genera § 27). Duvody pro to má dva: srovnání s dnešní polštinou a požadavek svobodného postavení orthotonik větě. Avšak je těžké považovat za prukazný důvod, který vychází ze srovnání staroslověnského jazyka X. a XI. století s polštinou XX. věku. Druhý důvod je závažnější. Byl by však průkazný teprve tehdy, kdybychom měli spolehlivé doklady o tom, že také jiná, zaručená enklitika, zejména příbuzná, tíhnou k této poloze, a kdyby bylo zaručeno, že příčinou toho je právě jejich enklitičnost. Jestliže však tomu tak není, nezbývá než hledat duvody kontaktního postavení pronominálních akusativů jinde. O tom, že v staroslověnštině byla snaha klást do těsného sousedství slova z příčin čistě morfologicko-syntaktických a významových, svědčí výmluvně nesporně orthotonické tvary pom. slovesa *byti*, kladené často po participiích perf.

Sł. dále vidí ve stsl. tendenci, ačkoli slabou (str. 22), klást enklitika před sloveso a uvádí to v souvislost s novou bulharštinou. Pro enklitika zájmenná uvádí dva příklady: *čьto vamъ sę avlěetъ* Zogr., Mar. Mk 14, 64 — *τί ὑμῖν φαίνεται* a *tъmna bo ti istina sę mnitъ* Supr. 104, 13. Ptáme se však, kde by mělo v těchto obou případech *sę* stát, aby je Sł. neprohlašoval za enklitikon? Četné jsou případy na takovou polohu u verbálního *bi*, *by* atd. Nemůžeme však nikterak tvrdit, vzhledem k tomu, co jsme řekli v předchozím odstavci, že příčinou této posice byla právě jejich enklitičnost[12]).

Nakonec věnuje Sł. pozornost (str. 25—26) „stopám" původní orthotoničnosti akusativů *mę*, *tę*, *sę*. Shledává ji v možnosti vystupovat na prvém místě ve větě a po předložce. V duchu své theorie považuje oba druhy případů za archaismy už pro stsl. Druhý případ (vazba s předložkou) oslabuje ještě poznámkou, že i v nové bulharštině se mohou krátká dativní zájmena pojit s předložkami, na př. *okolo mu*, *pomeždu si*, *vărchu mi*, *podire ti*. Nepodotýká však, že to jsou vesměs předložky nepůvodní a že nelze říci na př. *po mu*, nýbrž j e n *po nemu*.

Sławski shrnuje takto typy flektivních enklitik (str. 27—31):

1. *mi*, *ti* — nikdy orthotonické; tendence k ustálení po slovese (s toutou tendencí nesouhlasíme).

2. *mę*, *tę* — již plně enklitické (nesouhlasíme!), jen archaicky zbytky orthotoničnosti; tendence k ustálení po slovese.

3. *sę* — jen enklitické (nesouhlasíme!); velmi úzce spjato se slovesem, proto silnější tendence k ustálení po něm.

4. *bi* — součást složeného času[13]), proto rovněž v úzkém svazku se

---

[11]) I kdyby se podařilo dokázat tendenci *mi*, *ti* k poloze za slovesem ze zbývající části Supr., přece by to ještě proto neplatilo pro texty starší.

[12]) Sł. souhlasí s tím, že tendenci enkl. *bi* k slovesu třeba vykládat jejím úzkým vztahem k němu (str. 28), a dokonce ji považuje, spolu s „enklitickým" *sę* za východisko tohoto vývoje pro enklit. ostatní. Jestliže však nelze, jak jsme ukázali, tuto tendenci pro jmenná enklitika dokázat, vypadá *bi* z rámce této theorie.

[13]) My bychom raději řekli modu.

slovesem projevuje silnou tendenci ustálit se v jeho sousedství, a to před ním. V tom i v orthotonické posici po negaci navazují tu poměry novobulharské.

V staroslověnštině probíhal zápas starého pravidla Wackernaglova s novou tendencí ustálit flektivní enklitika při slovese (po něm nebo před ním). Vznik nové tendence vysvětluje přeměnou starého melodického přízvuku v expiratorní, více centralisující. Tím vysvětluje i vznik slovních enklitik (určujících výhradně jména; dat. possess. *mi, ti*...). Přeměna přízvuku prý podle toho nastala nedlouho před vznikem nejstarších stsl. památek. Vedle toho připouští také vliv „enklitického" *sę*, jež svou povahou mocně tendovalo k slovesu. — Nesouhlasíme: Nová tendence není v památkách staroslověnských prokazatelná, alespoň ne v starších než Supr. (Supr. neprobral Sławski celý). Je pak pro vznik dat. possess. *mi, ti*... (a pro polohu *bi* před slovesem) nezbytné předpokládat přízvukové změny?

Období středobulharské (str. 32—37). — Živý jazyk mocněji proniká v památkách světského obsahu. Pravidlo Wackernaglovo se silně uplatňuje, ale je výrazná i tendence klásti enklitikon za slovesem, zvláště refl. *sę*. Dokladů na posici před slovesem přibývá. Touto soutěží starých i nových tendencí představuje střední bulharština přirozený přechod od epochy stsl. k jazyku novobulharskému[14]).

Tak Sławski. Uvedené dvě tabulky však ukazují, že *mi, ti* a *mu, go* po slovese i před ním jsou ještě málo časté. V Trojanské pritči se nekladou k slovesu vůbec. V Akiru je u *mi, ti* poměr: postavení podle Wackern. pravidla: postavení po slovese: postavení před slovesem = = 30 : 7 : 5, v ostatních devíti uváděných památkách jsou číselné údaje problematické pro nepatrný počet dokladů (v každé památce 0—4 doklady). Dokladů na nové *mu* a *go* u slovesa vůbec není. Můžeme tedy nejranější začátky tendence, kladené Sławským už do nejstarších textů staroslověnských, hledat pravděpodobně zde — ve střední bulharštině.

Období novobulharské (str. 37—65) dělí Sł. na tři časové úseky: A. období jazyka damaskinů, B. počátky nové spisovné bulharštiny od Paisije do Boteva, Karavelova a Slavejkova, C. současný jazyk.

A. V období XVII.—XVIII. stol. (str. 38—44) jest obecným typem postavení enklitika po prvním přízvučném členu větném a zároveň před slovesem. Stojí-li sloveso ve větě jinde, může se enklitikon zařadit buď podle pravidla Wackernaglova, po silně přízvučném výraze nebo u slovesa (před i po). To svědčí o pokračující soutěži obou tendencí středobulharských. Jsou už i doklady na přechod v proklitikon u slovesa (ne-

---

[14]) Překvapuje přitom způsob, jak cituje, resp. necituje příslušný § 22 Havránkovy práce o vývoji enklise-proklise v bulharštině. Na str. 35 v pozn. o tomto jevu v střbulh. listinách tvrdí kriticky „Pomija Havránek lc. § 22", ač Havránek listiny nepomíjí a tvrdí o nich — pouze povšechně — v základě totéž, co Sł.; naprosto však Sł. dále mlčí o tom, že to, co sám tvrdí o Troj. povídce, o damaskinech atd., se naprosto shoduje s tím, co je již u Havránka; také vůbec ve svém výkladu na příslušných místech ten fakt, že Havránek důrazně upozornil na proklisi v nové bulharštině, Sł. „pomíjí" (kromě stručné zmínky v úvodě). Tedy prostě tam, kde dochází k stejným závěrům jako práce Havránkova, o práci předchůdcově mlčí.

přízvučné slovo stojí po caesuře), ale jistě velmi vzácné, na př. *i on'zi kupecь//mu kaže.*

B. Na úsvitě spisovného jazyka novobulharského si Sł. všímá jen těch spisovatelů, kteří se přidržují živého jazyka (str. 44—49). I zde panuje typ *se* po prvním přízvučném členu větném a současně před slovesem. V případech jiného umístění slovesa však pozvolna nabývá převahy tendence klást enklitikon před sloveso; na počátku tohoto období je sice ještě v menšině, ale nakonec vítězí skoro úplně. Podstatně se vzmáhá i přechod enklise v proklisi. Tak je tomu v případech, kdy 1. první člen větný se skládá ze dvou nebo více slov (*a chadži Vlasija gi uze*), 2. nepřízvučné slovo stojí na začátku věty neb taktu (zvláště po větách vložených, oddělených pausami) — *Tija, kakto kazachmi, sja soedinovachǫ*, 3. nepřízvučné slovo stojí po spojce *a, i, ta* (*i bъ mu se javy ta mu kaže*). 4. Stojí-li za jiných okolností nepřízvučné slovo před slovesem, není přechod enklitika v proklitikon dokonalý.

C. Současný literární jazyk (str. 49—65) klade enklitikon na druhé místo ve větě jen tehdy, jestliže bezprostředně následuje sloveso. Není-li tomu tak, jsou doklady na Wackernaglovo pravidlo jen výjimkou. Také po silném přízvučném výraze se vyskytuje enklitikon jen velmi vzácně. Zato nabývá výlučného rozšíření poloha enklitika před slovesem, nezávisle na okolnostech. Když přitom předchozí výraz není pod větným přízvukem, mění se enklitikon v proklitikon. V posici po negaci může vystupovat orthotonicky; to je, podle Sł., typické pro novou bulharštinu (*Ne gi li vidite?*).

V nové bulharštině se tedy dohrává starý zápas Wackernaglova pravidla a tendence klást enklitikon do těsného sousedství slovesa; vítězí tendence druhá. Uvnitř té zase soutěží možnost klást enklitikon za sloveso nebo před ně. Vítězí postavení před slovesem a stává se pro novou bulharštinu zákonem (s výjimkou absolutního začátku věty). Tím se končí přeměna bulharského systému enklise. Důsledkem toho je pak přechod enklise v proklisi a možnost vystupování původního enklitika v posici orthotonické (ve spojení s negací). Tento jev lze sledovat od první poloviny XIX. století.

Co se týče dialektů bulharských, shoduje se skupina východní (str. 65—68) v podstatě se spisovným jazykem. Skupina severo-západní (str. 68—69) je s hlediska enklise typem archaickým. Wackernaglovo pravidlo je tam dosti živé, i když po enklitiku nenásleduje sloveso. Skupina makedonská (str. 70—72) je po této stránce ve vývoji dále než spisovná bulharština. Klade enklitikon často na prvé místo ve větě, ba i do čela vypravování[15]) (*Si bil éden cár... Si rékl cáro*).

V závěru práce (str. 79—80) Sławski opakuje výklad ustálení posice enklitik vlivem přeměny přízvukového systému[16]), ztráty intonace a také ztráty kvantity vokálů. Upozorňuje na to, že všechny slovanské

[15]) I na tento jev makedonský upozornil Havránek v Genera verbi (str. 34), a to Sł. neuvádí. Sł. upozornil na tento zjev i ve skupině východní. Tam prý je však možný jen tehdy, jestliže je věta těsně spjata s předchozím kontextem. Není tam možný na začátku vyprávění.

[16]) Melodického v expiratorní.

jazyky, kde jsou po této stránce tytéž poměry, buď polohu enklitik ustálily (jazyky východoslovanské) nebo k tomu spějí (polština). Specificky bulharská (v rámci slovanských jazyků) je poloha enklitika před slovesem, možnost klást enklitikon po spojkách *i*, *a*, jakož i možnost zájmennou[17]) příklonkou oddělit negaci od slovesa. To vše jest ve spojitosti s tendencí k proklisi. Tytéž zjevy jsou dobře známy v nové řečtině, albánštině i rumunštině; třeba je tedy vysvětlovat jako balkanismy.

Zvláštní kapitolu na konci práce věnuje Sł. postpositivnímu členu (str. 81—87). Uvažuje o tom, proč si právě člen zachoval starou polohu na druhém místě ve jmenné skupině, zatím co ostatní flektivní enklitika mají snahu umístit se před slovesem a stát se i proklitiky (v rum. a alb. zasáhla tato tendence člen alespoň částečně). Sławski to vysvětluje tím, že „v době působení tendence k proklitickému spojení se slovesem byl člen již hotovým útvarem a byl na cestě k přeměně v neflektivní enklitickou partikuli"[18]).

Nakonec se Sławski pokouší řešit otázku, zda počátky bulharského členu sahají až do staroslověnštiny. Zmiňuje se přitom o názorech a pracích Miklosiche, Jagiće, Miletiče, Radoševiće a Rakovice. Sám pak zastává názor, že v stsl. již lze zjistit počátky členu. Opatrně však hned poznamenává, že naprosto nemůžeme srovnávat kvantitativně stav stsl. s nynějšími poměry v bulharštině. Má na mysli případy typu *cr̄ь tъ* Ass. Mt 22, 11 — *ὁ βασιλεύς* nebo *umrělъ že i bogaty tъ* Sav. L 16, 22 — *ἀπέθανεν δὲ καὶ ὁ πλούσιος* [19]) [20]) Tyto domněnky měly místo v době vzniku Sławského studie. Domnívám se však, že nyní, když Kurz snesl doklady ze všech stsl. památek a velmi pečlivě je rozebral ve studii K otázce členu v jazycích slovanských se zvláštním zřetelem k staroslověnštině[21]), nelze už se závěry Sławského souhlasit. V jednotlivostech odkazuji na citovanou práci Kurzovu.

Připojuji ještě poznámku k jednomu ze tří důvodů existence počátků členu ve staroslověnštině, dosud prý nepovšimnutých. Má jím být vokalisace silných jerů ve spojeních typu *rodosь*, *domotъ*. Tentýž zjev je však dobře znám i ze staré češtiny (*dnes*) a také ze staroslověnských spojení verbum + pronomen *i* (*prědame-i* vokalisace, *prědami-i* zdloužení napjatého měkkého jeru).

Studii Sławského vítáme už proto, že to je první větší a synthetická práce, věnovaná enklitikům v bulharštině, kde mají právě velmi zajímavý vývoj. I když v ní bude třeba leccos poopravit a změnit, zvláště v pojednání o období staroslověnském, a její poměr k starší literatuře předmětu není zcela korektní, přece je to práce (zejména v kapitolách o pozdějších obdobích bulharštiny) nepochybně svědomitá a trvalé ceny.

F. V. Mareš

---

[17]) Verbální *bi* má tuto možnost na př. také v srbocharvátštině.

[18]) V románských jaz. je tato tendence podle Sł. mnohem starší, takže stav rumunský je v dobrém souladu s výkladem o bulharštině.

[19]) Sł. omylem uvádí překlad *ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχόν*.

[20]) O obou případech viz níže uvedenou práci Kurzovu, str. 197—198. K L 16, 22: Český překlad, uprav. Colem (NZ, Olomouc 1947), klade tu sice jen *boháč*, ale v první části téže věty klade v podobné situaci *ten žebrák*, lat. jen *mendicus*, řec. *τὸν πτωχόν*.

[21]) Byzsl. 7, 1937—1938, 212—340 a ib. 8, 1939—1946, 172—288.

Mluvnice jazyka srbocharvátského. Napsal *Dr. Milan Rešetar*, přeložil, upravil a texty opatřil *Václav Hroník*. Vydal „Vesmír“ v Praze 1945 jako III. svazek sbírky „Praktické učebnice slovanských jazyků“.

Tato mluvnice, v jejímž názvu bychom velmi rádi viděli správný tvar „srbskocharvátského“, vznikla překladem a částečnou úpravou dvou prací dr. Milana Rešetara: *Elementar-Grammatik der kroatischen* (*serbischen*) *Sprache*, Zagreb 1916 a *Elementar-Grammatik der serbischen* (*kroatischen*) *Sprache*, II. vyd. Zagreb 1922. Jsou to vlastně dvě redakce téhož díla, z nichž první podává mluvnický materiál ve výslovnosti jekavské a tiskne jej latinkou, kdežto druhá uvádí výslovnost ekavskou a příklady tiskne cyrilicí.

Český překladatel se rozhodl pro nářečí ekavské a otázku dvojího písma řešil tak, že z počátku (až do § 32) tiskne všechny příklady cyrilicí i latinkou, dále pak jen cyrilicí, uváděje současně latinkou ty tvary, které jsou ve výslovnosti jekavské odlišné, na př. дѐво̑јка (djèvôjka). Tím si ovšem svůj úkol po stránce formální značně ztížil a rovněž na tiskárnu byly kladeny veliké požadavky, uvážíme-li, že všechny příklady jsou též opatřeny přízvukem a označením délky. Proto je nutno s pochvalou zdůraznit, že počet nedopatření, jež unikla pečlivosti korektorově, je při ohromném počtu příkladů opravdu mizivý.

Uvedli bychom jen, že v § 13 místo g, ḷ a ń má být ǵ, ḷ a ń; v § 27 v příkladech крòтити а кро̏ħен je vytištěno lat. k místo cyril. к; v § 38 b) místo го̏лу̏б má být го̏луб; v § 43 l) m. му̏дро̂ст — му́дро̂ст; v § 82 m. ст nebo шш — ст nebo шт; v § 118 m. izgòrî — ìzgorî; v § 129 m. о̏бе̂ две̂ ре̂чи — òве̂ две̂ ре̂чи; v § 192 v aor. slovesa ли̏ти a v příč. min. trp. лит je chybně vytištěno lat. -u- m. cyril. и; § 229 v slově bȉjâh je cyril. б m. lat. b; § 247 m. ку́пно má být ку́пио; § 260 m. у̏ Пра̂г — у̏ Праг; § 264 m. вòлила — вòлела; § 267 m. пла̏че̂ и ви̏че̂ — пла̏че̂ и̏ ви̏че̂.

Svou mluvnici charakterisuje Rešetar (předmluva str. IV) takto: „Sie setzt ... *keine slavistischen Kenntnisse*, wohl aber eine gewisse Kenntnis der deutschen Grammatik voraus“. Z toho vyplývala pro českého překladatele dvojí povinnost: jednak aby výklady Rešetarovy správně přeložil, jednak aby vhodnou úpravou, především vynecháním výkladů zbytečných a upozorněním na shody nebo rozdíly se zřetelem k češtině, přiblížil celou mluvnici potřebám českého čtenáře, který přece jisté slavistické vědomosti má.

První své povinnosti učinil překladatel zadost opravdu pečlivě, takže je v knize nemnoho míst, jež by bylo nutno opravovat. Upozornili bychom na několik takových případů: str. 8 věta o „rozdělení Srbů a Charvátů beze zbytku“ má znít takto: že se až dosud nikomu nepodařilo *rozlišit* Srby a Charváty tak, aby toto *rozlišení* bylo všeobecně a *bez výhrad* přijato; § 29: бò·аство místo бòгатство se nepíše „velmi často“, nýbrž *namnoze, leckdy, tu a tam;* § 30: skupiny souhlásek v gen. pl. se nevyskytují „nahodile“, nýbrž *možná, snad, eventuálně* (orig. eventuell); § 70: dvojslabičná jména nezachovávají pravidelný tvar „pevně“ (orig. *fest*halten); § 132: „totéž platí“ atd. je přeloženo nesprávně a má znít takto: *to* (t. j. skloňování číslovek стȍтина, хи̏љада a милѝјо̂н) *se též projevuje při vyšších stech nebo tisících, neboť pro 2—4 sta nebo tisíce používáme tvarů duálních, a pro 500 nebo 5000 a dále geni-*

tivu pl. — o nějakém „počítaném předmětu" zde přece nelze mluvit!; § 114: nikoliv „první a druhé futurum (futurum exaktum)", nýbrž první a druhé futurum, futurum exaktum — jsou totiž ta futura celkem *tři*, jak patrno z § 169, 170 a 172; § 163: nelze přece říci, že podstat. jméno slovesné tvoří „slovesa na -ати a -овати jen příponou -н", nýbrž ve shodě se skutečností i originálem třeba uvésti, že tato slovesa tvoří podstat. jméno sloves. jen z příčestí min. trp. zakončeného na -н, -на, -но (na př. глѐдати — глѐдâн — глѐдâње), nikoliv z paralelních tvarů téhož příčestí na -т, -та, -то (глѐдати — гледâ); § 189: sloveso ѝћи po předponě zakončené souhláskou nepodržuje „koncové i", nýbrž své *počáteční* и- (das anlautende i-); § 212: místo nesrozumitelného „protože v rodě mužském se mohou míniti jen osoby dospělé" nutno říci podle originálu: protože zde může jít jen o *dospělé osoby mužského rodu*; § 241: místo „při čemž se ovšem zachovává..., avšak..." má být: při čemž se *sice* zachovává atd.; § 248: místo zájmena „kvalitativní" má být: zájmena *kvantitativní;* § 273: nikoliv „je-li hlavní věta jistící", nýbrž: je-li... *kladná.* — Ještě bychom uvedli, že překladatel hlásky к, г, х někde správně nazývá zadopatrovými, a jindy zas nevhodně hrdelnými .

Několik nedopatření jsme též zjistili v překladech sch. příkladů, jež někdy zůstaly nepřeloženy anebo nebyly přeloženy dobře.

Tak na př. v § 18 měl být výraz Министáрство Прâвдê přeložen, protože „прâвда" znamená *spravedlnost*; § 151 sloveso глѐдати rovněž, protože znamená *hleděti;* § 177: u slovesa смѐти měl být uveden jeho původní (jako v stč.) a dosud běžný význam *odvažovati se*; § 184b): při slovese (до)вѐсти (dokon.) chybí č. význam; v § 196, 1. odstavci zůstala nepřeložena tato slovesa: гȁзити, брȁтимити, лȁставичити, пȁбӣрчити, прâвдати — šlapati (deptati), pobratřovati, vysekávati do hlavy kola otvory pro špice, paběrkovati, ospravedlňovati; ibid. v 2. odstavci je leckde nutno opravit slovesný vid: místo „prohlížeti" má být *prohlédnouti*, m. „zanedbati" — *zanedbávati, nechávati ladem;* § 197: měla být přeložena slovesa кре́нути, ѝграти, окре́нути, гргу́тнути, заѝграти, казѝвати — hnouti (se), tančiti, obrátiti, zacukrovati (o hrdličce), zatančiti (poskočiti), povídati; § 232: vazba с òвӯ стрâну а с òнӯ стрâну ре́кê měla být rovněž přeložena: *na tomto* a *na druhém břehu řeky, před řekou* a *za řekou.*

Uvedeme nyní některá místa, kde sch. příklady nejsou přeloženy zcela správně. V § 149: забȁдати — nikoli „zastrkávati", nýbrž *zarážeti*; ibid.: ӯзимâм — nikoli „dobudu", nýbrž *nabudu, budu míti*; § 170: ȁко бӯдêш кȁзао — nikoli „až", nýbrž: *jestliže* řekneš; § 195: nikoli „obžalovaný býval ihned odsouzen", nýbrž: ... *byl* ...; § 228: nikoli „kterými penězi jsi to koupil?", nýbrž: *za jaké peníze* atd.; § 229: verš „цȁр ти бѐjâх" itd. promlouvá přece dívka, a to v českém překladě musí být patrno: car jsem ti byl*a*, dokud jsem byl*a* dívkou (nikoli „byl"!) anebo volněji: královsky jsem si žil*a*, dokud jsem byl*a* svobodn*á*: § 245: nikoli „od našich bratří", nýbrž: *po* našich bratřích; § 248: малѐна и снȁга — *malá* je též síla, nikoliv „maličká", protože tvar мȁлен, а, о prostě nahrazuje neexistující jmenný tvar „мао"; § 259: v příkladě, jak lze nahrazovat infinitiv, má být tento slovosled: не мòгу дȁ ти кȁжêм (nikoliv: ... ти дȁ...); ibid.: nikoli „jak se zbláznil", nýbrž: jak *se rozzuřil*; § 264: òдîшê — nikoli „dýchalo", nýbrž *dýše*; кȁо да дòлазӣ — nikoli „jako by byla přišla", nýbrž: jako by *přicházela*; ibid.: nikoli „při vší úctě k jazyku jakožto národní přednosti", nýbrž: při vší *důležitosti* jazyka jakožto *charakteristického rysu* (*znaku*) *národa*; ibid.: nikoli „tytéž doby", nýbrž: tytéž *okamžiky* (*chvíle*); § 268: чӯjê и нѐ чуjê mělo by být přeloženo *slyší i* (nikoliv „a"!) *neslyší*, ale zároveň mělo být upozorněno na zvláštní význam tohoto spojení: *on sice slyší, ale* (*tváří se,*) *jako by neslyšel*; srov. podobné spojení: ȏн зȁ то̑ хȁjê и нѐ хаjê = on na to mnoho nedbá; § 270: nikoli „ani myši nepřijdou", nýbrž ... *nejdou*; § 272: nikoli „ani jsem ho nikdy neviděl", nýbrž: nikdy jsem ho *ani neviděl;* § 275 a 276, spojení нѐк(а) вѝдӣм а да чӯjêм nelze prostě přeložit „ať vidím" a „ať slyším",

a neuvésti jejich pravý význam *ukaž(te)!* a *tak mluv(te)!*, *tak povídej(te)!* nebo *tak ven s tím!*; § 285: nikoli „ať už k němu nikdo nepřichází", nýbrž: ať... *nechodí*; § 292: nikoli „i když nebude mít ani halíř", nýbrž: *třebaže nemá* atd. — v připouštěcích větách se spojkou ȁко stojí totiž futurum místo présentu; srov. Maretić Hrvat. ili srp. gramatika za sred. škole, 5. vyd. 1918, § 315: ȁko će bȉti i nȃjmladjȋ (t. j. ȁko *je* i najmladji); § 300: nikoliv „když", nýbrž: *až* se dobře připravíme; § 138b): nikoli „nebyl bych to dnes slyšel", nýbrž: *dnes bych to neslyšel* — smysl celé té fráze je: *to jsem jaktěživ neslyšel* nebo *to dnes slyším po prvé v životě*.

Všimněme si nyní, jak překladatel originál upravoval se zřetelem k tomu, že mluvnice je určena pro Čechy. Je jasné, že leckteré výklady (na př. o slovesném vidu) mohl zkrátit nebo zcela vynechat, ale že zase na druhé straně bylo vhodné nebo přímo nutné upozornit na shody nebo neshody mezi jazykem srbskocharvátským a českým. Překladatel proti originálu obšírněji a celkem dobře vykládá v § 11 o výslovnosti souhlásek љ, ђ, ћ a x. Neměl však másti čtenáře tvrzením (§ 13), že „na př. rodjen se čte pak ovšem(?) rođen". O hlásce x měl říci, že se ve většině sch. krajů nevyslovuje vůbec, a rovněž se měl zmínit o tvarech задӳвати се, кӳвȃр, мӳва, рӳво, сӳв, -а, -о — komparativ сӳвљи, -ȃ, -ȇ; кӣјати, лéја a pod., které jsou běžné ve východní oblasti sch. jazyka a jejichž vznik sotva bude českému čtenáři jasný bez příslušného vysvětlení. Rovněž bylo žádoucno, aby překladatel upozornil z vlastního popudu na typickou zvláštnost sch. výslovnosti, že totiž znělé souhlásky na konci slov podržují svou znělost buď zcela nebo (podle nářečí) aspoň částečně, pokud jí ovšem v sandhi nepozbývají asimilací, a že tedy i ve výslovnosti je vzhledem ke koncové souhlásce přesný rozdíl mezi slovy бȏг a бȏк, плȏд a плȏт a podob.

V § 24 překladatel právem přidal výklad o změně l̥ > u i o změně vъ, vъ- > u, u- v sch., ale při srovnávání střídnic za nosovku ę jsou uvedeny v č. pouze střídnice *a*, *ě*, *e*, a nikoli též *á*, *í* (na př. pátek — пéтак, vzíti — ȕзети, vidí, trpí, nosí — вйдȇ, тр̏пȇ, нȍсȇ. — V poznámce, kterou překladatel dodal k § 30, měla být vedle lȃž — lȃži uvedena též substantiva лȁв — лава, лȁвица a лȁн — лȁна, лȁнен, protože právě u nich vyskytování *-a-* není způsobeno jenom nedostatkem „té pravidelnosti, jako je v češtině (jerové pravidlo)" — důvod je zcela jiný, jak ukazuje srovnání č. lžíce — sch. лȁжица, жлйца, ȍжица nebo charv. název měsíce března „ȍžujak" (<lьžujak). — V § 52 mohlo být dodáno, že Чȇх má ve vokativu výjimkou vždy tvar Чеху (podobně Фрȁнцӯз — Фрȁнзӯзу), a v § 48, že jména národů — proti češtině — v plurále nikdy kmen nerozšiřují: Чеси, Рӯси, Ср̏би, Гр̏ци a že totéž platí i pro jména obecná пас — пси̏, кȍњ — кȍњи, цр̑в, — цр̑ви, зӯб — зӯби, пр̏ст — пр̏сти. — V § 64 překladatel dodal, že „tvarů ȍка, ӯха užívá se (jako v češtině) ve významu přeneseném"; to však platí jen pro tvar ȍка, kdežto plurál substantiva ӯхо i ve významu přeneseném zní jedině ӯши: ӯши код кȍтла, игле̏нȇ ӯши, ӯши код сèкирȇ, — Při skloňování někdejších -ā a i̯ā-kmenů (§ 68—74) nijak se Rešetar nezmiňuje o maskulinech sem patřících; právě zde se překladateli přímo vnucovala příležitost, aby vytkl rozdíly mezi č. a sch. co do skloňování a změny rodu jmen typu sluha m. — sluhové m. a слӯга m. — слӯге f. Naopak zase poznámka, kterou zde pod textem dodal (str. 43), je nejen zbytečná, nýbrž i nesprávná — sub-

stantivum лâђа „původně do sklonění i-kmenů“ nepatřilo. — V § 85 nepatří do poslední věty slova „v obou nářečích“; byla sem vložena proti originálu a smysl výkladu Rešetarova podstatně mění. — § 109, v němž Rešetar obšírně vykládá o užívání zvratného zájmena, zkrátil překladatel vhodným poukazem na češtinu; ale snad už zde měl upozornit na § 266 a tam pak to zvláště zdůraznit, že postavení zájmena *se* u zvratných sloves je v spojení se zájmennými enklitikami v sch. jiné než v nynější češtině: neboj se ho — нѐ бôј га се. — V § 112 nelze přece říci, že přivlast. zájmeno 3. os. pl. њи̑хов bylo v č. „nahrazeno“ genitivem *jejich.* — V § 162 bylo by bývalo vhodné upozornit na to, že se sice č. zpravidla shoduje se sch. v tvoření příčestí min. trp. u sloves IV. třídy (*-iti*), nikoli však u sloves třídy III. — V § 184 b) mělo být uvedeno, že prostá slovesa вêсти — вѐдêм, нѐсти — нѐсêм, вѐсти — вѐзêм (a do jisté míry též гна̏ти — жѐнêм) v sch. neexistují, nýbrž se nahrazují tvary iterativními вȍдити, нȍсити, вȍзити [a гȍнити]. — Ve výkladu o předložkách (§ 231 a dále) měl být Čech upozorněn na rozdílný význam spojení: *před válkou* — прѐ ра̏та (genit.), прѐд рат (akus.) — před *samou* válkou, *těsně* před válkou. — V § 247 opět postrádáme upozornění pro Čecha velmi důležitého, že totiž i zájmeno чи̏јӣ -â, -ê funguje v sch, též jako zájmeno vztažné ve významu č. *jehož, jejíž, jejichž:* чȍвек (жѐна, рȍдитељи), чи̏јӣ је си̑н у ра̀ту пȍгинуо; ку̑ћа, чи̏јӣ пр́озори глѐдају̑ у̀ ба̑шту.— V § 281 mělo být uvedeno, že se odpověď na zjišťovací otázky, v nichž je sloveso v tvaru složeném, vyjadřuje nejen tvary pomoc. sloves јѐсам — ни́сам, хȍћу — нé ћу, nýbrž i orthotonickým tvarem би̏х — нѐ бих: Би̏ ли и̏шао са̏ мнôм? — Би̏х. Нѐ бих. — V rozsáhlém oddílu (§ 282—311), který je věnován větám závislým, není ani v Rešetarově originále, ani v Hroníkově překladě zmínky o větách účinkových a důvodových. A přece, vykládá-li se zde o větách vypovídacích, tázacích, účelových, připouštěcích, vztažných, časových a podmínkových, postrádáme tu především výklad o větách důvodových zvláště proto, že se v nich v novější době uplatňují některé spojky (ка̀ко, пȏшто), jimž někteří sch. gramatikové význam kausální upírají.

K svému překladu práce Rešetarovy připojil překladatel krátký přehled výrazů, jimiž se „srbština“ liší od „charvátštiny“, a delší abecední seznam takových sch. slov, která znějí stejně nebo podobně jako v č., ale mají jiný význam. Počet slov obou kategorií bylo by ovšem možno doplniti a rozšířiti. Upozornili bychom, že „дȍједе̑м“ (str. 139 dole) neznamená „dojídám“, nýbrž *dojím* (v. pf.).

Na konci knihy (str. 145—179) přidal Hroník ukázky sch. textů v originále, jež vybral ze spisovatelů Mašiće, Begoviće, Cvijiće, Ćosiće a Iva Vojnoviće. K jednotlivým ukázkám jsou připojeny české významy. Tyto seznamy neznámých výrazů leckdy asi nepostačí, aby čtenář přeložil článek bez rozpaků nebo bez omylů, což platí zvláště o ukázce z Ćosiće a Vojnoviće. Pokládáme za nutné upozorniti zde na některá Hroníkova nedopatření. Tak na př. na str. 148 nejde o slovesa sàstati se a ràstati se, nýbrž o slovesa nedokonavá sàstajati se a ràstajati se; str. 154: v textu není sloveso ìzdati — zraditi, nýbrž izdávati — *zrazovati*; str. 169: slovesný tvar и̏згрејê nijak nesouvisí se slovesem

изгрѐсти, -ѐдêм, nýbrž jeho základem je prosté sloveso грѐјем, грѐјати = a) hřáti, b) *svítiti* (jen o slunci nebo měsíci); ibid.: 1. os. sg. вр̑шêм (v textu na str. 164 dole) není nějakým vedlejším présentním tvarem k infinitivu вр̑шити, nýbrž zde jde o původní sloveso вр̑шêм, вр̑ћи nebo врéћи, jekav. vrijèći (*verch-ti), вр̑хао, вр̀хла = mlátiti, které někdy přechází do IV. třídy, takže zní вр̑шим, вр̑шити; str. 177: sloveso *isati* je sice německého původu, ale do dubrovnického nářečí přešlo z italštiny: *issare* la bandiera = vyvěsiti, vztyčiti prapor.

Význam připojených ukázek byl by mnohem větší, kdyby v nich byla provedena akcentuace a označeny délky.

České vydání Rešetarovy mluvnice, i když se zcela nepodařilo odstraniti typické rysy jejího původního určení a přizpůsobiti její výklady po všech stránkách jazykovému a mluvnickému chápání českého čtenáře, vítáme jako dobrý a spolehlivý soubor mluvnického materiálu, který poskytuje bezpečný základ k studiu mluvnické stránky srbského a charvátského jazyka. Překladateli patří plné uznání za jeho trpělivou práci a pečlivost, jakou věnoval svému překladu. *Otokar Kolman*

Boris Mejlach, **Lenin i problemy russkoj literatury konca XIX — načala XX vv.** Issledovanija i očerki. Akademija nauk SSSR. Institut literatury. Moskva 1947.

V roce 1948 objevila se u nás Mejlachova kniha Lenin a problémy ruské literatury — ovšem jen v několika málo exemplářích, které nestačily ukojit ani oprávněnou zvědavost nejbližších odborníků. Po nepřístupných a svým rozsahem těžkopádných sbornících o názorech klasiků dialektického materialismu na umění je to prvý soustavnější spis svého druhu, přestože už třicet let se nepřetržitě mluví o aplikaci marxleninismu na estetiku i vědu o umění.

V úvodním článku P o r a z a n j a ť s j a v o p r o s a m i e s t e t i k y (Literaturnaja Gazeta, No. 41 (2424), 22/5 1948) ukazuje Mejlach na některé vážné nedostatky trvalejšího rázu v oboru estetiky, vědy o umění a literární vědy. Odhaluje trapný nedostatek zájmu o tyto vědy, nejasné chápání jejich vzájemného vztahu, opomíjení theorie literatury, výzkumu zákonů krásna a kategorií krásy. Z onoho článku je také pochopitelné, že za takového stavu Mejlachova kniha může být jen počátkem, nikoli synthesou soustavného bádání — nikoli systémem, nýbrž jen podkladem pro příští systém methodologie na podkladě leninismu.

Mejlachova práce není nějaký poznámkovaný výbor z Lenina. Je to samostatné dílo, hodnotící některé Leninovy názory na literaturu a podávající některá východiska pro další bádání. Snaží se „odkrýt konkretně historický a methodologický obsah“ (str. 3) Leninových literárních soudů. Je to interpretace autority, která se osvědčila zejména na poli filosofickém, ekonomickém a politickém. Stalinovou cenou dostalo se Mejlachově práci oficiálního zhodnocení, přestože některé kritiky se pokusily o výtky (na př. o domnělé obhajobě narodnictví se strany Mejlachovy).

Žádná speciální věda se neobejde bez řádných východisek noetických. Proto Mejlach v průvodním slově (Ot avtora, 3—4) a v následující stati (Vvedenije, 5—25) vychází od problémů filosofických a methodic-

kých. V čelo knihy staví Leninovu poučku: „Celý duch marxismu, celý jeho systém žádá, každý jev vyšetřovat jen (a) historicky, (b) jen ve vztahu s jinými, (c) jen ve vztahu s konkretní zkušeností historie.“ (Nepublikovaný list Ignese Armand z pros. 1916, Pod znamenem marksizma 1940, V, str. 23.) Srovnejme s postupy literární vědy: (a) kategorie historická, (b) tvarosloví, (c) zařazení do konkretních souvislostí vývoje; nutnost nesměšovat jednotlivé kategorie.

Lenin si uvědomoval, že počátkem století nastalo přehodnocování hodnot, a že otázka, co dělat, se stala pro filosofickou a literární válku otázkou konkretního praktického jednání. Cituje z Anny Kareniny: „Vše se převrátilo a teprve se ukládá.“ (M. 5.) Věděl jako už před ním Gercen (Poln. sobr. soč. i pis. VI, 350), že literatura u národa bez politické svobody je jedinou hlásnou troubou. (M. 7.) Proto cenil Gercena, Belinského, Černyševského a celou „třpytivou plejadu revolucionářů 70. let“ jako předchůdce ruské soc. demokracie. (Lenin IV, 380—1. Cit. z 3. mosk. vyd. spisů.) Věřil ve zvláštní velké poslání ruského národa v dějinách lidstva, dovolávaje se také výroku Marxe a Engelse, že Rusko je předním oddílem revolučního hnutí Evropy. (M. 8.) Vzorným příkladem vývojového uvědomování mu byl Gercen, v jehož skepticismu vidí přechod od ilusionismu „nadtřídní“ demokracie ne k liberalismu, ale k Marxově internacionále. (L. XV, 465.) Lenin vždy zdůrazňoval možnost přechodu od vykořisťovatelských tříd na stranu socialismu; na př. názor, jako by se buržoasní studentstvo nemohlo proniknout socialismem, posměšně nazval „superkluge“. (L. XXX, 28). O inteligenci soudil, že stále přesněji odráží rozvoj třídních zájmů v celé společnosti. (L. V, 354.) Pro cestu inteligence k lidu připomíná Mejlach Saltykova-Ščedrina: „K pochopení, co jmenovitě potřebuje lid, čeho se mu nedostává, je nevyhnutelné postavit se na jeho stanovisko a k tomu netřeba se ohýbat ani koketovat.“ (Soč., SPB 1889, II, 398.)

Na kritickém realismu cenil Lenin to, že strhával masky, učil nenávidět licoměrnost a bezduchost. (L. XII, 9.) Abychom pochopili, proč Lenin pokládal ruskou literaturu vyvrcholivší kritickým realismem za „nejhumanističtější literaturu mezi literaturami“, připomeňme si příznačný název, který pro onen směr razil Frank Wollman: etnický realismus. (Srov. Slovesnost Slovanů, Závěry.)

Lenin ukázal, jaký ohromný sociální a historický význam má literatura, která dovede ukázat problémy, a to i ty, které sama ještě nemůže řešit. Tolstého cenil právě za to, že „uměl postavit ve svých dílech tolik velkých otázek“. Aby se jeho velká díla stala majetkem všech — praví — je nutný boj — boj proti takovému zřízení, které miliony a desítky milionů odsoudilo na temno, zaostalost, nucenou práci a chudobu, je nutný socialistický převrat. (L. XIV, 400.)

Bylo třeba zlomení vulgarisátorské školy Pokrovského, která na národní tradici nevědecky plazila jazyk, bylo třeba obratu k novému vlastenectví, projevivšímu se ve vítězství nad Německem (M. 14—15), aby Mejlach mohl napsat, že pokrokoví ruští spisovatelé vzbuzovali v lidu cit plamenného patriotismu, nacionální hrdosti, heroické a sebou pohrdající oddanosti vlasti, což viděl už Lenin. (L., stať „O nacionální

hrdosti Velkorusů“.) Mejlach praví, že Leninova láska k vlasti plynula z přesvědčení, že Rusko dá lidstvu „veliké příklady boje za svobodu a za socialismus“. (L. XVIII, 81). Proti dřívějším vlastencům působila u něho střízlivá vědecká analysa. (M. 14.) „Milujme svůj jazyk a svou vlast“ — píše Lenin — „a nejvíce pracujme na tom, abychom pozvedli její pracující masy (t. j. 9/10 jejího obyvatelstva) k uvědomělému životu demokratů a socialistů“. (L. XVIII, 81.) Vlast je nejmohutnějším faktorem v třídním boji proletariátu. (L. XII, 314.)

V úvahách o literatuře počítal Lenin s rozdílem mezi pakulturou vykořisťovatelů a kladnou masovou kulturou demokratickou. Požadoval princip stranickosti, který znamená postavit se při každém hodnocení na určité sociální stanovisko. (L. I, 380—1, Partijnaja organizacija i partijnaja literatura, 1905.)

Na „hrozné“ otázky, „má-li marxista vůbec právo na snění“, odpovídá Lenin s Pisarevem kladně. Odmítá ovšem scestné, odtažité snění a uznává snění, které předjímá vývoj. Takové snění, zejména u umělce, roste z hlubokého pozorování života, ze srovnávání zkušenosti a vzdušných zámků. „Ale takového snění je v našem hnutí příliš málo.“ (L. IV, 492—3.) Lenin vyzdvihoval revoluční snění a revoluční romantismus, sjednocený s realismem. (M. 20.) Vzájemný vztah hmotného a duchovního života nutno chápat dialekticky. Stalin mluví o převratném významu nových idejí. (M. 21.)

Mluvě o věcnosti a přirozenosti marxistické methody, dovozuje Mejlach, že i po jiných cestách se muselo vážným bádáním docházet k souhlasným výsledkům. Příkladem toho je Mejlachovi A. N. Veselovskij a jeho „grandiosní plán historické poetiky“. (M. 24.) Poznamenávám, že současná diskuse o dílo Veselovského, rozšířená o řadu dalších otázek, se toho času kloní k opačným závěrům o tomto učenci. (Srov. „Bolševistskaja partijnosť — osnova sovetskogo literaturovedenija“, Literaturnaja Gazeta, No. 91 (2474), 13/11 1948.)

Proti vulgárnímu odmítání tradic říká Lenin: „Chránit odkaz — vůbec ještě neznamená omezovat se odkazem.“ (L. II, 494.) „Nutno vzít celou kulturu, kterou zůstavil kapitalismus, a z ní vybudovat socialismus. Nutno vzít všechnu vědu, techniku, všechny vědomosti, umění. Bez toho život komunistické společnosti vybudovat nemůžeme.“ (L. XXIV, 65.) „Nikoli vymýšlení nové proletkultury, ale rozvíjení nejlepších vzorů, tradic a výsledků existující kultury...“ (L., Pravda 1/6 1945.) Leninův názor na krásu je patrný z této věty: „Proč se odvracet od skutečně krásného, odříkat se toho... jen proto, že to je »staré«?“ (Klara Cetkin, Vospominanija o Lenine, Moskva 1925, str. 38.)

Zatím co úvodní stať podává methodologický obsah Leninových literárních soudů, probírají následující stati jejich konkretně historický smysl. Prvá z nich se jmenuje „Lenin a literární narodnictví“. (M. 26—105.) Polemika mezi marxisty a narodniky byla nejdůležitější literární událostí konce XIX. v. Šlo o směr vývoje Ruska a ruské kultury. Vycházela od rozkladu vsi, odumírání patriarchálního zřízení. Všechno to se odráželo v dílech takového Uspenského, Tolstého, Veresajeva, Mamina-Sibirjaka. (M. 26—7.) Prvou marxistickou kritiku narodniků podal

Plechanov (Socializm i političeskaja borba, 1885). Prvé programové vystoupení narodniků proti marxistům je v Michajlovského stati ze serie Literatura i žizn' 1892. Narodnici tvrdili, že marxisté přervali svazky s demokratickým odkazem 60. let. Lenin jim odpověděl statí „Čto takoje »druzja naroda«...“ (M. 30.) Dovozoval, že „učedlníci“ (sc. Marxovi) skoncovali jen se zpátečnickými zjevy, ne však s pokrokovým a živým odkazem. Srov. Leninovu stať „Jakého odkazu se odříkáme?“ (M. 31.)

Charakteristické pro celou rozpravu bylo, že narodnici do ní šli, aniž měli jasno o tom, co je to narodnictví, jak přiznal na př. Zlatovratskij. (M. 32.) Lenin označil narodnictví za „radikálně demokratického představitele maloburžoasního rolnictva“, za „protest proti poddanství... se stanoviska malého výrobce“. (M. 35.) Podvojný, uvnitř rozporný charakter maloburžoasního rolnictva, daný sporem mezi odporem k feudalismu a lpěním na drobném výrobním vlastnictví, platí také pro narodnictví. Nutno však ocenit jeho víru v obščinu a vášnivý odpor proti vládě. (M. 36.)

Jednotlivé zjevy váží Lenin diferencovaně. Termínu „reakční“ užívá v trojím pojetí: 1. pro označení obsahu úsilí představitelů nějakého reakčního směru — 2. pro případ, že objektivní význam nějaké ideje se ukáže reakčním přes záměr jejího nositele — 3. pro případ, který se jeví reakčním s hlediska revolučního proletariátu, ale s hlediska obecně demokratických cílů má progresivní ráz. (M. 37.) Lenin soudí, že narodnictví udělalo veliký krok vpřed, když předložilo k řešení otázku kapitalismu. Bylo však prosto historického realismu. Tradice chránilo slovy, avšak jeho idealisace k nim byla v přímém protikladu, kdežto pravými ochránci tradic byli „učedlníci“. (M. 75—76.)

Polemika s narodniky je typem kulturně vědecké a přitom zásadně politické rozpravy. Právě v takových polemikách se probíjela Leninova skupina. Odtud její velký literární zájem.

Po zkouškách debatním ohněm přicházejí zkoušky ohněm carských vintovek. I tehdy jsou kulturní a filosofické spory na pořadu dne. Tyto boje shrnuje Mejlach v stati „Lenin a otázky kultury a literatury v periodě revoluce let 1905—7“. (M. 106—180.)

Zatím co liberální buržoasie nastoupila zrádcovskou taktiku (M. 118), zjišťoval Lenin, že roste počet lidí, kteří cítí nutnost ozbrojeného boje. (M. 119.) I takový obhájce umění na společnosti nezávislého jako Brjusov psal tehdy o své chuti vrhnout se na nové cesty boje. (M. 120.) Revoluce dala nejen Majakovského, ale i takového Bloka, který si přese všechno začal uvědomovat vztah ke své zemi. (M. 120.)

O nutnosti jasného stanoviska a potřebě bojové literatury píše Lenin stať „Stranická organisace a stranická literatura“. Upozorňuje, že revoluce strhne i mystiky, křesťany i jiné a že je musí včas zpracovat. (M. 125.) Proti Leninově stati vystoupili Brjusov, Merežkovskij, Berdjajev. Ignorovali ovšem požadavek právě dobrovolného svazku spisovatele se socialismem, jehož výrazem má stranickost být. (M. 138.) Svoboda tvorby a stranickost pro Lenina nejsou v rozporu. (M. 139.)

Tehdy se tvořila literární politika strany, a to v legálním časopise Novaja žizn'. (M. 147.) Formálním redaktorem byl básník Minskij, vy-

davatelkou umělkyně Andrejeva. Mezi četnými spolupracovníky byli Lenin, Vorovskij, Ol'minskij, Lunačarskij, Gorkij — ale také Andrejev, Baľmont, Bunin, Veresajev, Vengerova, Garin, Čirikov, Juškevič atd. Součinnost předních spisovatelů vyvolala zlobu kadetů. (M. 148—9.) Uvnitř redakce nastalo třídění duchů. Hněvně odpadl Minskij, když mu nedovolili vpašovávat dělnickému čtenářstvu mystiku. (M. 150—161.) Odpor redakce proti vlastní nedisciplině nazval divokým výčinem nad mystikou, vandalstvím. (M. 163.) — Zde se osobně poznávají Lenin a Gorkij, jehož Děti slunce, Barbaři, Nepřátelé a Matka znamenají tolik pro revoluci. (M. 164—5.) Lenin o něm píše: „Po prvé jsem slyšel, že o nejsložitějších otázkách politiky možno mluvit tak prostě.“ (M. 168.) O románu Matka napsal stručně: „Velmi včasná kniha.“ (M. 169.)

Revoluce roku pátého přinesla vyjasnění v inteligenci, jednotnou kulturní frontu pokroku a významný vztah politického a kulturního vůdce proletářů — Lenina a Gorkého.

Následuje stať „Literárně-estetické otázky v periodě let 1908—10 a boj Lenina s filosofickou reakcí“. (M. 180—271.)

Po porážce revoluce se rozkládá skupina poputčiků, soupoutníků. Namnoze se přizpůsobují stolypinské reakci. Kontrarevoluce útočí také na ideologické frontě. (M. 180.) Spory o otázky gnoseologie, logiky, estetiky zakrývají reálné životní zájmy tříd a stran. Také část stranických inteligentů — nepevných marxistů podléhá „úpadkářství“ pod vlivem empiriokriticismu Machova a Avenariova. Falešná kritika byla tím nebezpečnější, že se dála pod praporem obrany zásadních posic marxismu. (M. 182—3.) Revisionisté vydávají Očerki po filosofii marksizma. Lenin píše ze Ženevy Gorkému, že se přímo vztekal, když to četl. Vždyť v onom sborníku víra v reálnost vnějšího světa se pokládá za mystiku. Marxismus se odvozuje z kantiánství. Dělníci se učí zbožňování vyšších lidských schopností. Hlásá se tam symbolická theorie poznání atd. (M. 183—4.)

Lenin odpovídá statí Marxismus a revisionismus, potom dílem Materialismus a empiriokriticismus. Otázky estetiky řeší v něm přímo i nepřímo. (M. 185.) Lenin odhaluje ve filosofii i v estetice, že pod rouškou „realismu“ se maskoval idealismus. (M. 193—4.) V matení pojmů vynikl zvláště Vjačeslav Ivanov s „realistickým symbolismem“. (M. 195.) Lenin odhaluje také příštího theoretika proletkultu Bogdanova. Praví, že frázemi o proletářské kultuře se přikrývá boj s marxismem. (M. 210.) Lenin odsuzuje bogostroitel'stvo Lunačarského a Bogdanova, kteří psali o novém heroickém náboženství bez boha. (M. 222—3.) Tento směr zasáhl na čas také Gorkého. Proto také jeho podrobuje Lenin kritice. (M. 229—42.)

Lenin ukázal, že jde o dva protivné tábory a že v zájmu sociálního boje nutno revisionismus potřít. (M. 245—70.)

Poslední Mejlachova studie má název „Leninovy stati o Lvu Tolstém“. (M. 271—371.) Lenin jich napsal celou serii za života i po smrti Tolstého. Soudí o něm toto: Koho lze s ním v Evropě postavit do jedné řady? Nikoho. (M. 270—2.) Lenin revidoval zplošťující názory na Tolstého dílo (M. 273) a ukázal tak nové cesty literární vědě. (M. 275.) Po

oslavách jeho osmdesátin mluví Lenin o hrubé licoměrnosti prodejných hub, ukazuje na lidi, kteří ještě včera ho chtěli trávit a dnes v něm oslavně hledají patriotismus. (M. 278—87.) Pravou tvář spisovatele odhaluje Lenin statí „Lev Tolstoj jako zrcadlo ruské revoluce." (M. 290—293.) Po jeho smrti Lenin znovu píše o licoměrnosti „krokodilích slz". (M. 297.) Podle něho názory Tolstého odrážely vůli rolnické demokracie po plné likvidaci poddanství. (M. 321.) Tolstoj překvapivě reliefně ztvárnil historické rysy první revoluce a stal se jejím zrcadlem. (M. 333.) Odvrátil se však od ní, protože nemohl pochopit hnutí dělnické. (M. 336—8.) Z Tolstého odkazu žije to, co patří budoucnosti — píše Lenin. Na tomto odkazu dále pracuje ruský proletariát. (M. 355.)

Mejlachova kniha je obsáhlým pramenem theoretických nástrojů literárněvědných i poznání historického. Seznamuje s významnými Leninovými soudy, které ukula tvrdost boje. Připomeňme si politický i odborný smysl polemik o Pekaře a Kalistu, boje Masarykovy nebo souboj naší slavistiky s nacisty rázu Bittnerova. Při těchto paralelách není za těžko pochopit, co znamenaly boje leninistů, popsané v Mejlachově knize.

Slavomír Wollman

Český překlad Jiřiny Pokorné vyšel mezitím pod názvem Lenin a kultura (Mladá fronta, Studie 9, Praha 1948) s předmluvou Jana Mukařovského. Český titul je nesprávný. Mejlachova kniha nechce a nemůže representovat souhrn Leninových názorů na kulturu a československý zájemce se nesmí mylně domnívat, že jejím přečtením vyčerpal otázku Leninova vztahu ke kultuře.

Ju. Osnos, **Sovetskaja istoričeskaja dramaturgija.** Sovetskij Pisateľ Moskva 1947. 10. 000 výtisků.

Historické literární druhy na Rusi měly od počátku významné místo ve vývoji společenského myšlení. „Slova" a „skazanija" družinných pěvců, historické zpěvy a stariny o velkých carech a bojích v ústní slovesnosti nejširší lidové masy, letopisy v klášterech rozvíjejícího se feudalismu a — později s příchodem romanticko-realistické epochy měšťanského 19. století zejména historický román a historické drama. Když po socialistické revoluci nastává masové šíření kulturních statků, obrozují se některé druhy ústní, všechny živé historické druhy se šíří tiskem, ale k nejmohutnějšímu působení je předurčeno historické drama, jímž kolektiv umělců bezprostředně účinkuje na kolektiv diváků, přímo na třídní, národní, vlastenecké city lidové masy v oné zvlášť příhodné kolektivní náladě divadla. Odtud je už pouhý krok k umění podle Lenina nejmasovějšímu — k filmu, ale přímý styk živého herce s divákem dává přece historickému dramatu místo z nejpřednějších.

„Prozkoumání vývojových cest sovětské historické dramaturgie by mělo nepochybně nejen literárně historický, ale i theoretický a umělecky praktický význam. Podobných literárně vědných prací, zabírajících celý vývoj sovětské historické dramaturgie, u nás" (t. j. v SSSR) „není", praví S. M. Petrov na počátku své recense Osnosovy knihy v kriticko-bibliografickém měsíčníku Akademie věd SSSR Sovetskaja Kniga, 1948, č. 8, srpen, str. 94—7. A dále: „Tím větší zájem vzbuzuje recensovaná kniha Ju. Osnose. Avšak uznat ji za úspěšnou bohužel nelze."

Petrov zejména napadá Osnosovo pojetí „romantické tragedie let 1917—20“, opravuje jeho nekritický obdiv k „nyní zapomenutým dramatům Lunačarského“ (Kromvel', Kampanella), polemisuje s Osnosovou charakteristikou realismu-naturalismu dramat z let 20., vytýká mu, že neodkryl východiska růstu historického žánru sov. literatury 30. let. Konkretní charakteristiky jednotlivých děl pokládá Petrov za úspěšnější, avšak i tu přidává své výhrady, podobně jako v souvislosti s kapitolou o tvorbě za války, kterou má jinak za nejvážnější. Prohlásiv, že překvapuje „špatný jazyk a styl knihy“, říká na konec: „Povrchní kniha Ju. Osnose neodpovídá vážným úkolům, které stojí před našimi kritiky v oblasti studia sovětské literatury“.

Petrovova kritika je spravedlivá. Nepodařilo se mu však dobrat se základních problémů a ukázat na kořeny nedostatků i předností Osnosovy práce. Kniha tato stojí za podrobnou recensi především proto, že je jednou z velmi mála celkových prací v oboru dramatiky, dále že na ní lze ukázat řadu problémů literárně theoretických a methodických a současně přehlédnout úsek literárního vývoje s hlediska poetiky, konečně pak proto, že se přitom objeví společensky významná součást lit. historie sovětské. Samozřejmě jde zde stejně o praktický úkol — pomáhat další tvorbě.

Osnos chce zřejmě být pokládán za marxistu. Alespoň se dovolává klasiků marxismu. Nutno ovšem poznamenat, že jde zvláště o tak populární citáty jako z Engelsovy kritiky Lassallova dramatu Franz v. Sickingen nebo ze Stalinovy Besedy s Emilem Ludwigem, případně o obměnu vět, které prošly ohněm veřejné rozpravy, jako že „vládnoucí methodou sovětské literatury jest socialistický realismus.“ (Str. 5.) Tuto větu a podobné ostatně vkládá do předmluvy v takové souvislosti, jako by se týkala celého třicetiletí, ač přirozeně i jeho práce dokazuje, že tomuto stavu předcházel vývoj plný bojů. Podobně to ovšem platí o důležité větě, že sov. historické drama se rozvíjelo na širokém ideovém podkladě marxleninského světového názoru. (Str. 5.)

Nezbytnou vědeckou povinností, která by měla být tím více ctností každého marxisty, je snaha po úplnosti, vyčerpání materiálu. Máme ovšem na mysli poměrnou úplnost, probádání representativního materiálu, který dovolí činit závazné závěry a sám představuje neskreslený obraz zkoumané oblasti a problémů. Stačí listovat dílem Leninovým, abychom si uvědomili, jak ohromný význam pro vědecké zkoumání jakékoliv otázky má sebrání dostatečného množství materiálu, rozborů a příkladů. Splnil Osnos tento požadavek? V závěrečném seznamu uvádí O. 53 her, kterými se zabýval, s dramaty připomenutými pod čarou to bude nejvýše 60 her. Poznámkami pod čarou (jako na str. 142, 175 nebo 288) vzbuzuje O. dojem, jako by zcela vyčerpával materiál a jako by ještě navíc v zájmu úplnosti uváděl i věci zcela bezvýznamné a okrajové. Podáme přehled o dramatech, která O. neuvádí: u znamenitého A. N. Tolstého ignoruje hru Smerť Dantona, která dokonce ve dvou redakcích rozpřádá problém krvavé revoluční diktatury a předjímá tak i problematiku Na dybe a Petra I. U téhož autora vynechal O. komedii Ljubov' — kniga zolotaja a dram. poemu o děkabristech Polina Gebl'. U slavného

K. A. Treneva, autora Pugačevščiny, postrádáme Junosť Petra a neméně významnou hru Polkovodec o Kutuzovu. Schází tragedie z dějin Azerbajdžanu Babek od předního dramatika I. L. Seľvinského. V souvislosti s Tolstého Zagovorem Imperatricy postrádáme Rasputina od S. Lunina. Francouzská revoluce vůbec vypadla. Nenajdeme Levidovův babeufovský Zagovor ravnych ani Krjažinův Krasnyj petuch. Vedle Miťkina carstva K. Lipskerova nenajdeme Lernerovo drama (o třídu lepší než čtyři uvedená) Smutnaja zemlja — Samozvanec. Dále neuvádí O. tyto hry: S. I. Antimonov, Cari — týž, Petrovy potechi — Ja. V. Apuškin, Chadži-Murat (na thema Lva Tolstého) — A. Blok, Ramzes — A. P. Čapygin i K. Bababin, Ataman solejnogo bunta (o Razinovi), A. P. Globa, Famar — týž, Den' smerti Marata — F. V. Iľjinskij, Ivaškina voľja — M. Jachontova, Uot Tajler — V. Kečedži-Šapovalov, Gapon (rozdílné od uvedené hry N. Šapovalenka, Georgij Gapon) — A. Kočetkov i G. Šervinskij, Volnyje Flamandcy (na thema De-Costera) — G. A. Šengelli, Bronenosec „Potemkin" atd. Už tím se zorné pole rozšiřuje o polovinu. Zahraniční zájemce (i odborník) přijme s podvděkem O-ovu zprávu o některých historických dramatech, která nezná, protože k nim prostě neměl přístup, avšak na druhé straně řadový čtenář dostane krajně neúplný a tedy i skreslený obraz sov. hist. dramatiky.

Počátkem úvah o historickém dramatě je otázka pojmu: co je historické drama? Chápání této otázky má svůj dlouhý a složitý vývoj. V Sovětech se toho více napsalo o hist. románu; o hist. dramatě uveďme aspoň: V. Volkenštejn, Ob istoričeskoj drame, sborník Sovetskaja dramaturgija, Moskva 1934, str. 191—211 — týž, Dramaturgija, Moskva-Leningrad 1937[3], zvláště str. 138—168 — G. Lukacs, Istoričeskij roman i istoričeskaja drama, Lit. Kritik 1937, No. 9, 12 — V. Ščerbina, Istoričeskaja drama v sovetskoj dramaturgii, Teatr 1938, No. 1. Osnos se naznačenou otázkou zásadně nezabývá. Proto už v prvé větě své práce (str. 3) chybuje, když tvrdí, že ruská sov. hist. dramaturgie objímá události od vytvoření kyjevského státu po říjnovou revoluci. 1) Takový výměr je nemožný už proto, že ruskému jako každému historickému dramatu přísluš zabývat se celou historií celého světa, čehož důkaz najdeme i v O-ově knize. 2) Omezovat hist. drama dobou „do říjnové revoluce" nebo jakoukoli jinou je hrubá chyba. A té se O. skutečně soustavně dopouští: vylučuje prostě ze svého pojetí všechny hry o událostech od 7/11 1917 včetně a tím tedy vylučuje z dějin jednu z největších hist. událostí vůbec. A je přece zřejmé, že události se nestávají historickou literární látkou teprve odstupem (i když odstup jistě ovlivňuje umělcovo pojetí). S takovým názorem bychom hověli nacistovi Juliu Petersenovi (Geschichtsdrama u. nationaler Mythos, Stuttgart 1940), který doporučuje čekat se ztvárněním hist. látek, až se ponoří do hlubin posvátného nacionalistického mythu. O. závěrem mluví o ohromné a čestné úloze zobrazit heroický boj bolševické strany a jejich velikých vůdců Lenina a Stalina v epoše, připravující veliké revoluční vítězství. (Str. 278—9.) „Tento úkol je tím spíše vyplnitelný, že naše dramaturgie už dosáhla prvních úspěchů, zobrazujíc Lenina a Stalina v sovětské epoše." (Str. 279.) Jak patrno, i zde O. poříjnové obrazy nemá zásadně za historické, neboť je dále neuvádí. Nutno

říci: předříjnový a pořijnový revoluční boj, to je jediný velký proud nástupu proletářů a tyto ideové a věcné předpoklady také způsobily vznik svérázné umělecké řady revolučních her, které mají celou řadu společných znaků od revoluční ideologie a pathosu i od předmětností 80. let minulého až 20. let našeho století, přes episodickou skladbu a množství schematických často postav až po rétorickou mluvu, lidové výrazivo atd. Proto sem patří stejným právem jako O-em uvedené hry předrevolučních themat i tyto: Višnevskij, Pervaja Konnaja — týž, Optimističeskaja tragedija — Lunin, Na ostrije štykov (Čapajev) — A. Furmanova, Čapajev—Vorošilov, Parchomenko—Pogodin, Čelovek s ruž'jem — týž, Kremlevskije kuranty — Kornejčuk, Gibel' eskadry — Nikitin, Baku (Apšeronskaja noč') a mnoho her přechodných vzhledem k dramatu hist., které svědčí o tom, jak sovětská společnost promýšlí historicky i episody o řadových postavách hlavně z aktuální doby revoluční.

Dějiny daly vzniknout ještě druhé řadě o událostech ještě mladších, hrám vlastenecké války. Masa těchto her je na okraji historicko-dramatického druhu, některé svým historismem předčí zpracování starých látek. Jmenujme: Virta, Veliké dni — Aligerová, Pohádka o pravdě (o Zoji) — Fadejev, Mladá Garda (dramatisace románu) — atd. Tato řada Osnose ani nenapadá. — Zde sluší připomenout, že sovětští dramatikové mají před sebou ještě nezpracovanou větší část dějin sovětské epochy.

Jen mimochodem praví O. o pojmu hist. dramatu na str. 203: „Obsahem historického dramatu mají být velké konflikty a události minulosti, historicky hybné a podstatné, a ne nanesené na náhodné.“ To je správné, viděli jsme však, že O. nevybíral svůj materiál podle této zásady. Totéž ostatně vyjádřil daleko výrazněji a o 13 let dříve Voľkenštejn (kterého O. necituje): Pokud mluvíme o historickém dramatě, nazýváme historickými takové fakty, které jsou výsledkem velkého společenského hnutí a působí takové hnutí. (Ob istoričeskoj drame, str. 199). Věc je ovšem složitější, ale rozhodující je přece přítomnost předmětností, v uvedeném smyslu historických, a historické jejich ideové pojetí; odtud pak plyne řada důsledků v celé skladbě, tedy i v kompozičních a jazykových složkách. Aby drama odpovídalo určitému stavu společenského formového vědomí a bylo tak schopno působit na masy, musí skladba představovat jistý souhrn dialektických vztahů historisace a aktualisace všech složek.

Kdyby byl O. dospěl k těmto představám a dovedl je také aplikovat, nebyl by mohl ignorovat podstatnou část revolučních her a hry vlastenecké války. Nebyl by prostě vycházel ze zastaralého pojetí Staats- u. Hauptaktion, kterou uspěl rozšířit jen o řadu v socialistické společnosti tak evidentní jako povstalecké hry. Nebyl by na př. mohl vynechat ono „samostatné odvětví žánru“, které sám nazval v předmluvě „historicko-biografickým dramatem“, jež podle něho zahrnuje „dramaturgii velkých činitelů ruské nacionální kultury — Lomonosova, Puškina, Lermontova, Černyševského a j.“. (Str. 8—9.) Přesněji vzato, byl by se musil zabývat hrami o tvůrcích kultury, kteří — ač osobnosti „nepolitické“ — mají často daleko větší význam pro vývoj společnosti než leckterá korunovaná hlava. Myslíme na hry, jako jsou: Forš, Smert' Kopernika — Antokol'-

skij, Fransua Vijon — Personov i Dobržinskij, Velikij jeretik (o Galileim) — Rachmanov, Bespokojnaja starosť (o Timirjazevu) — Antimonov, Kolumb — týž, Gogol' — atd.

Ve vývoji sov. hist. dramatu vidí O. „čtyři základní etapy": léta 1917—20, léta 20., třetí začíná Tolstého Petrem I. r. 1934, čtvrtá zaujímá válku. (Str. 11—12.) Některé nedostatky takto tříděných kapitol uvádí, jak řečeno, již S. M. Petrov. Nutno však jít dále. První období a kapitolu označuje O. jako „romantickou tragedii". Řekněme hned, že nemístně. Porevoluční léta se vyznačují přirozeně ještě dávkou přežitků a navazují ovšem bezprostředně na stav předříjnový. Výrazem odcházejícího fin-de-siècle jsou tu exotické hry únikové staroorientální symbolisované nebo přeindividualisované thematiky. Blokův Ramzes a Globova Famar' jsou z této řady, které si O. nevšímá. I pozdější Gl bovův Zagmuk (O-em uvedený) nese ještě stopy toho přes námět téměř povstalecký. Zato nový Seľvinského Babek (O-em nejmenovaný) ukazuje už dialekticky, jak i „exotický" námět lze převést na realistickou základnu — se socialistického hlediska ovšem. Přímo z revoluce se rodí řada povstaleckých her, první sovětský již typ historického dramatu. Z počátku jsou to tragedie předčasných povstání (Razin, Spartak, potom děkabristé, konečně Pugačev). Jsou zprvu poznamenány rozkladem starého umění v období imperialismu a proletářské revoluce, samy roztříštěné a deklamátorské, vedené spíše ideou povstání o sobě než marxistickou revoluční ideologií. Ale to má pramálo společného s romantismem a romantickou tragedií, jak těchto pojmů běžně užívá literární věda. Také jsme viděli, že tyto hry v prvním období v sov. hist. dramatice nejsou samy a není tedy ani takto odůvodněno, aby se odpovídající kapitola po nich jmenovala. Kromě toho jsou neodmyslitelným zárodkem vývojové řady, kterou hry jako Kornejčukův Chmeľnickij postavily do popředí celé historicko-dramatické tvorby.

Kapitolu o 20. letech nazývá O. „Narod-svobodoljubec". Svobodymilovnost, trváme, je vlastní sovětskému lidu všech tří desítiletí. Nechápeme, proč toto označení u O-e platí jen a právě pro II. kapitolu. Během 20. let se rozvíjí povstalecká a revoluční hra, ve 2. polovině pak zvláště politická hra a hra o politických osobách ukazuje na pochyby, problémy a spory, vyvolané nepem a další fází třídního boje. Sem negativně patří palácové hry Lernerovy a Smolinovy, positivněji politicko-historické veselohry, látka smuty a Rasputina — vše celkem ještě na nepřetvořených posicích předříjnové tvorby.

Prvá dvě „období" představují ve skutečnosti souvislý vývoj. Proto sám Osnos je nucen ve svém chronologickém dělení k nedůslednosti. Tak do kapitoly o letech 1917—20 řadí dramata o Spartakovi od Lokteva a Voľkenštejna z r. 1921, Glebovův Zagmuk (1925), Lunačarského Kampanellu (1922). O nějakém předělu možno mluvit až po doznění politických her, které v letech 30. vystřídaly vlastenecké hry. Není to však dáno „objevením se Tolstého Petra I. 1934" (vždyť O. sám správně, ač opět nedůsledně, řadí do III. kap. první versi této hry, Na dybe z r. 1929), nýbrž dovršením hospodářské a společenské přestavby, kritikou pokrovštiny a jiných úchylek a proklamací soc. realismu. I přes tento bod však

kráčejí přední tvůrcové druhu a významný typ povstalecké hry. O označení „Narod-stroitel'" platí totéž, co o předchozím.

S novým oddělením historického dramatu válečného období opět lze těžko souhlasit, neboť rozmach vlastenecké a obranné thematiky v l. 30. je nedílnou součástí a mocnou přípravou válečného úsilí sovětského a válečná tvorba je organickým vyvrcholením těchto snah. Sov. umělci mohou být hrdi na to, že spolu s politickými vůdci uměli předvídat a dokázali připravovat vlastenecké hry mnoho let předem jako výbornou duchovní výzbroj a že se počátkem vojny nemusili v tomto směru teprve těžce přizpůsobovat.

O. usiluje za každou cenu o chronologické podání a členění téměř po jedné lince. Ale chronologické pojetí není vždy hned historické. Jak ukázáno, vývoj i v případě hist. dramatu se neděje podle pravítka, ale daleko složitěji: v několika ideově-uměleckých řadách a mnoha skupinách. Jinak ani nemůže být u tak významného druhu tak mnohotvárné literatury. O-ovo pojetí naproti tomu přímo vybízí k zanedbání těch řad a případů, které odporují snaze po lineární, jednotné nebo spíše jednostranné charakteristice příslušného období. Proto po těchto poznámkách narůstá materiál, kterým bylo třeba se zabývat, ne už o polovinu, nýbrž daleko více.

Hlavní přednosti Osnosovy tkví v práci s detailem. Celá řada pozoruhodných a správných rozborů nahrazuje mnohé, co bylo zanedbáno v celkovém pojetí. O. pečlivě uvažuje o charakteru hlavních hrdinů, o jejich hist. pozadí, o rozhodných problémech příslušné epochy, o komposičním mistrovství autorů. O. si často klade otázku o uměleckých východiscích z tradic ruské a světové klasiky, pomíjí ovšem souvislost s celou posloupností dramatického ztvárnění téže látky ve starší rus. literatuře. To však konečně nebylo jeho povinností. Zato O. poučeně vypočítává příklady ostatní soudobé tvorby literární a aspoň takto správně napovídá o souvislosti její s historickým dramatem, když nevyužil příležitosti ukázat tento vztah na celých řadách: přechodné revoluční a válečné hry, fantastické, bájeslovné a pohádkové kusy (Lunačarskij jich napsal několik) atd.

Z obecných pozorování velmi přiléhavé je stanovení nacionální hrdosti a heroismu (předmluva) jako základních rysů. O. dobře vidí charakteristickou epičnost sov. hist. dramatu (str. 117), volá po harmonické komposici (str. 214 n.). Správně stanoví jako typické (hlavně v novější době) slavnostní, recepční, bitevní scény, slavná finale hostin a řečí (str. 124). Plným právem potírá odtažitost, rétoričnost a oholenou tendenčnost (str. 170, 204), které se rozbujely zvláště v prvních dobách. Rázně se staví proti planým sentencím (Mdivaniho Bagration, str. 267 n.), proti mechanické episodičnosti (Šapovalenkův Gapon, str. 78). Připočtěme mu k dobru odsouzení chybného hledání bezosobního hrdiny-davu (str. 113) — s poznámkou ovšem, že šlo mnohdy o nezdařenou snahu vyrovnat se obrazům hrdiny-lidu v Puškinově Godunovu či v Lope de Vegy Fuente Ovejuna, tak zdomácnělé v Sovětech.

Nutno ocenit, že O. se snaží probírat ztvárnění téže látky pohromadě. Tak aspoň částečně dospívá k jinému než chronologickému čle-

nění. Tento postup se ovšem sám nabízel už tím, že sovětští autoři se často, jemně vyciťujíce potřeby doby či reagujíce na významná výročí, chápou téměř současně týchž hist. postav a dějů. Tak prosincové povstání 1825 dramatisovala řada autorů přímo k stému výročí: Ajno, Venkstern, Ľvova, Lerner, Kugeľ a Tverskoj, Jachontova, Platon.

Nespornou předností O-ovou je, že vylíčil masové „spektákly", které o slavnostních příležitostech prvních porevolučních let plnily ulice a náměstí pompésní symbolikou, fantastikou a rekonstrukcemi dějin revoluce. Odtud jsou teprv pochopitelné mnohé jevy dramatické tvorby těch let — zejména v oboru historickém. (Srov. také O. Cechnovicer, Prazdenstva revoljucii, Leningrad 1931², dále sborník Massovyje prazdenstva, Moskva 1926.)

Zkoumání jednotlivých her jsou celkem, jak bylo řečeno, kladem práce. Je ovšem možno i v tom činit výhrady. Správný je na př. Petrovův názor, že O. přecenil dramata Lunačarského. Kromveľ i Kampanella jsou hry v podstatě samé příliš málo dramatické a ideově stravitelné, než aby mohly výrazněji působit.

Sporné je, že by Tolstoj v Zagovoru Imperatricy předváděl „periferii dějin" (str. 109). Soudíme, že Rasputinova fantastická historie je v každém případě skvělým dokladem dokonalého rozkladu carismu. Vítáme, že O. podal zprávu o polemice kolem této hry, poznamenáváme však, že 1) nejde o „historickou anekdotu", 2) v 2. polovině 20. let někteří lidé rádi útočili na přední spisovatele, aby se pak ukázalo, že neprávem, jako v případě Majakovského. S toho stanoviska by bylo třeba prohlédnout kritiky Zagovoru.

Kornejčukův Chmeľnickij je prý zobrazen jako čistě nacionální konflikt. (Str. 180.) Nemyslíme, že by se mohl Kornejčukovi vytýkat nedostatek třídního rozboru kozáctva. Drama je postaveno na konfliktu polského panstva a ukrajinských kozáků, nikoli na nějakých rozporech uvnitř kozáctva. Proto se soustřeďuje právě na tento konflikt, který ostatně je třídní.

K nedostatkům práce patří zvláště její neproporcionálnost. Zatím co Kromveľ i Kampanella se popisují široce, nečiní se zmínka o fantastických a pohádkových hrách Lunačarského, jež tolik osvětlují. Zatím co se O. šíří o Ivanu Hrozném, vynechá hned několik prací Tolstého. Vedle obsáhlých rozborů jsou některé hry popsány ne dosti srozumitelně.

Někdy O. užívá nepřesného či nadneseného výraziva. „Hist. drama začalo pokusy ztělesnit svůj romantický pathos v odtažitých ‚kosmických' formách." (Str. 276.) Místo toho měl tuto zřejmou nemoc nazvat prostě rozbředlostí.

Vážné závady má vědecký pomocný aparát práce. V citování na př. je O. naprosto nespolehlivý: vždyť necituje vůbec svou vlastní studii Sovetskaja istoričeskaja drama, Teatraľnyj Aľmanach, kniga 3(5) 1946, str. 46—69, na níž je jeho kniha založena! Práce nemá pořádný rejstřík. Najdeme jenom soupis her v pořadí, v jakém se o nich mluví, avšak bez odkazu na příslušné stránky. (Pochválit sluší, že tu O. vyjmenoval na svých místech některé recense a kritiky jednotlivých dramat.)

Práce nemá žádný seznam literatury. Jen předchozí soupis má v čele dva odborné spisy a jeden almanach a na příslušných místech monografie o Lunačarském a Tolstém.

Závěry Osnosovy (některé obecné soudy jsou roztroušeny po knize) jsou zcela chudé. (Str. 275—80.) Promluviv příliš odtažitě o tvorbě dosavadní, doporučuje zobrazovat bolševiky před revolucí, aniž ho napadne, že existuje už třicetiletý sovětský úsek dějin, a říká pak, že nejpřirozenější formou dramatu o předsocialistických dějinách je tragedie. Víme ovšem, že tragičnost v sovětském hist. dramatě zejména v novější době zastiňoval bojový heroismus, pathos vlastenectví a oslava síly, sebevědomí a hrdosti ruské. „V očích socialistického člověka světové dějiny, zůstávajíce tragedií,“ uzavírá O. (str. 280), „po prvé reálně vystoupí jako optimistická tragedie.“

Osnos vedle své povrchnosti — nevyčerpáním materiálu i odbytím pomocného aparátu nedokázal právě bolševický poměr k věci — je autorem dobře poučeným a obeznámeným v sov. kulturním životě. Také se mu podařilo přinést mnoho správných pozorování dílčích. Jaké jsou tedy příčiny zásadních jeho chyb a nedostatků?

Zůstavme stranou O-ův postup v rozboru a popisu jednotlivých her, jeho tvaropis. Tyto jednotlivé analysy bylo třeba srovnat, roztřídit a uspořádat v zákonité skupiny a řady, jež by ukázaly složitý a mnohotvárný vývoj historicko-dramatického druhu a jež by měly společné ideově-umělecké skladební znaky i společné hlavní vztahy se společenskou i materiální oblastí. Bylo třeba zkrátka postoupit k literárně-theoretickému, tvaroslovnému využití materiálu. Takto mohl O. dostat hned také literárně a sociálně historický obraz, neboť jednotlivé typy žánru odpovídají různým stavům hist. vývoje a samozřejmě tedy různým letům a obdobím. Takto mohl O. připravit materiál, což je povinností prací toho druhu, pro celkový průzkum většího úseku dramatiky a pro literární historii, která dosud ve svých příručkách poskytuje sov. hist. dramatu žalostně málo místa. Z eidologie by nutně vyplynula bohatá zevšeobecnění jednotlivých rozborů, na př. typy hrdinů, konfliktů, látek, idejí, forem, dialogu, vedlejšího textu, sociální smysl těch věcí, zákonitý vztah druhu s ostatní literaturou. Tento postup by rovněž nedovolil vyhnout se takové otázce, jako je pojem hist. dramatu.

Obecnou příčinou zásadních chyb a nedostatků O-vy práce je tedy zřejmě naprosté methodické tápání, nedostatek takového literárněvědného methodického nástroje, který by při O-ově znalosti mnoha faktů a snaze po pojetí s hlediska věd. socialismu umožnil vypořádat se s bohatou problematikou sov. hist. dramatiky. Čili — jak praví Kalinin (Komunistická výchova, Praha 1949, str. 12): „Osvojit si marxismus znamená osvojit si marxistickou methodu, dovést řešit ostatní otázky, souvisící s vaší prací. Budete na př. pracovat v zemědělství, je dobré, když budete umět používat marxistické methody? Samozřejmě, že je to dobré. Avšak k tomu, abyste mohli používat marxistické methody, musíte rozumět zemědělství, musíte být v tomto oboru odborníkem. Jinak je používání marxistické methody v zemědělstv ztracená věc.“

Neříkáme, že Osnos je neodborník v literatuře. Avšak jde o zdokona-

lení oné odbornosti, o zvýšení vědecké úrovně — zvláště domyšlením theoretickým a lepším vyhledáním předmětu. K tomu chce pomoci tato recense. Jinak Osnosova kniha má své klady a zápory, jak bylo ukázáno, a vykoná v rámci svých možností kus práce. Nelze však doporučit, aby z ní čerpali poučení o sovětském historickém dramatě čtenáři, kteří si ji nemohou doplnit a opravit, a zahraniční čtenáři teprve ne. Představa takových čtenářů o velkém třicetiletí sovětské historické dramatiky by byla kusá a skreslená. *Slavomír Wollman*

Z nové literatury o Boleslavu Prusovi. *J. Kulczycka-Saloni*, Bolesław Prus, Łódź, 1946; *Z. Szweykowski*, Twórczość Bolesława Prusa, I., II., Poznań 1947; *F. Araszkiewicz*, Bolesław Prus. Filozofia — kultura — zagadnienia społeczne. Wrocław-Warszawa, 1948; *J. Kott*, O „Lalce" Bolesława Prusa, Warszawa, 1948.

Ve velmi bohaté a rozmanité produkci polské v oboru literární vědy zaujímá postava nejvýznamnějšího romanopisce polského období t. zv. positivismu, Bol. Prusa, místo zvlášť významné jak počtem prací, které mu v posledních letech byly věnovány, tak i jejich obsahem, tendencí a metodikou. V menší míře bylo to vyvoláno stým výročím Prusova narození r. 1947, v daleko větší pak aktuální potřebou vyrovnati se s tímto velkým zjevem, který pro Polsko má význam analogický významu Balzacovu pro literaturu francouzskou a byl dosud nespravedlivě zastiňován autory romantiky a novoromantiky. Doba nejnovější, budující v Polsku v literatuře základy socialistického realismu a hledající pro něj oporu v domácí tradici, pochopitelně se s Prusem musila vyrovnat a plně zhodnotit jeho význam jak historický, tak i aktuální. Tím problém Prusův značně přesáhl obvyklé rámce theoretického bádání vědeckého a stal se problémem živým, do jehož řešení vedle badatelů zasahovali i publicisté, tvůrčí umělci a čtenáři. S tohoto hlediska je třeba hodnotit i nejnovější literaturu vědeckou.

Časově první studie J. Kulczycké-Saloni klade si cíl spíše skromný, posloužit — jak se praví v předmluvě — dospělejší školní mládeži jako příručka a podati spíše souhrn dosavadního bádání než nové poznatky autorčiny. Tohoto cíle dosahuje 170stránková knížka velmi pěkně úplností látky, přehledností podání i spolehlivostí informací. Vědecky školená autorka tradičním způsobem podává nejprve obraz Prusovy doby, pak jeho životopis a přechází pak k podrobnému rozboru Prusových děl, podanému výstižně a s mnohými dobrými, novými postřehy. Zabývá se téměř výhradně Prusem beletristou, oddělujíc výslovně Prusovo dílo umělecké od jeho práce theoretické a publicistické, a postuluje oddělené, různé hodnocení tohoto dvojího odvětví činnosti velkého romanopisce. Toto stanovisko sice porušuje na jedné straně jednotu Prusovy osobnosti a díla, na druhé straně však správně se varuje chyby četných vykladačů Prusova díla, pokládajících jeho romány prostě za beletristickou ilustraci jeho názorů theoretických, vyslovených a hájených v jeho publicistice.

Hlavní dluh polské vědy Boleslavu Prusovi splácí velké, dvoudílné dílo Z. Szweykowského, které po převážně životopisné knize L. Włodka z r. 1918 a menší práci K. Wojciechowského z r. 1931 je nejobsá-

hlejší a nejvšestrannější monografií o autoru „Loutky". Szweykowski je dnes snad nejlepší znalec všeho materiálu, na němž je lze opřít prusovské bádání, a tyto své znalosti uplatňuje i jako redaktor nového kritického vydání Prusova díla. Před válkou vzbudila velkou pozornost jeho obsáhlá, knižně vydaná studie o Prusově „Loutce" (Lalce), jíž bylo vytýkáno částí kritiky, že si všímá podrobněji ideologie slavného románu než jeho složek uměleckých, k nimž se obracela zvláště pozornost tehdy módního bádání formalistického. Ve své nové práci zabývá se proto Szweykowski především strukturálním rozborem uměleckých děl Prusových, který podává neobyčejně podrobně, ne vždy ovšem s náležitou plastikou, vystihující mezi nahromaděnými detaily celek. Své rozbory doprovází autor četnými podrobnostmi a citáty z Prusových prací publicistických, které jsou roztroušeny po časopisech, takže většina dosavadních badatelů na ně nebrala zřetel buď vůbec nebo v míře jen nepatrné; již tím Szweykowski neobyčejně obohacuje stav vědomostí o Prusovi a je si jen přáti, aby brzy mohl přistoupit k uskutečnění svého úmyslu, zpřístupniti aspoň ve výboru publicistické práce Prusovy, hlavně jeho feuilletony, dnešnímu čtenářstvu. V literárních filiacích, Szweykowským uváděných, najdeme nejedno zajímavé nové zjištění, ač by tuto stránku bádání bylo možno ještě značně rozšířit a prohloubit; tak v charakteristice realismu Prusova se Szweykowski spokojuje srovnáním s A. Daudetem, ač právě období francouzského realismu předdaudetovského by mohlo velmi zajímavě osvětlit na př. otázku míšení prvků realistických s fantastickými, pro Prusa tak důležitou, jak vyplývá i z podání Szweykowského. Vedle tradičního zjištění příbuznosti díla Prusova s dílem Dickensovým stály by za povšimnutí i souvislosti s realistickým románem ruským, které snad nejsou tak pronikavé, ale na jejichž základě můžeme se přiblížit k vysvětlení některých dosud temných a vykladačům ne zcela jasných podrobností Prusova díla, jako je na př. postava Madzi v Emancypantkách a velekněze Herhora ve Faraonu. Nelze také souhlasit s postupem Szweykowského, charakterisujícího společenské prostředí Prusových románů prostě na základě toho, co o tom Prus sám píše.

Prusa jako myslitele, filosofa a sociologa podrobně vykládá ve své nové publikaci F. Araszkiewicz, známý již svými staršími pracemi o tomto romanopisci, hlavně svým přehledem prusovského bádání z roku 1927 (v čas. Ruch literacki). Ve třech částech své práce se Araszkiewicz zabývá nejprve Prusovou filosofií, pak jeho názory na kulturu, konečně jeho stanoviskem k vývoji společenskému. Autor rázu Prusova si skutečně studii tohoto druhu zaslouží, protože jeho názory na nejrůznější otázky filosofie, sociologie i politiky nejsou vyjádřeny pouze příležitostně a impresionisticky porůznu v jeho díle, nýbrž jsou vykládány soustavně se zřejmou snahou, dopracovati se jednotného stanoviska celkového; děje se tak i v Prusových románech, někdy na úkor komposice románové struktury, jako na př. v obšírných výkladech doktora Dębického v Emancypantkách. Araszkiewicz skutečně pečlivě shromažďuje všechno, co Prus napsal o různých otázkách jak ve svých dílech publicistických, tak i v románech, snaže se vystihnouti jednotnou linii Prusových názorů a zařaditi je do myšlenkového vývoje soudobé Evropy. Nerozlišuje při tom

ovšem vždy dosti jasně, co Prus vyslovuje přímo jako názor svůj nebo ústy osoby, kterou nepochybně můžeme pokládat za mluvčího autorova, a co prostředky beletristickými, fabulí, charaktery nebo i názory osob, které nelze tak nepochybně s autorem ztotožniti. Zde by bylo nezbytno, nejprve jasně rozlišit, pokud se Prus se svými osobami solidarisuje a pokud se od nich odchyluje, což by nás často vedlo k závěrům značně odchylným. Nejlépe se to jeví na interpretaci Faraona, kde Araszkiewicz, jako mnozí jiní badatelé, vychází z předpokladu, že Prus se plně solidarisuje s mladým, sympatickým faraonem, ač Prus nejen zde, ale i v jiných svých dílech (což dobře vystihla na př. Kulczycka-Saloni) právě chybami a omyly sympatického reka vyjadřuje svou tendenci. Není také dost jasně vystižen vývoj Prusových názorů a jejich změny pod vlivem nových okolností. Zvláště to platí o konfrontaci Prusových myšlenek s názory myslitelů jiných. Araszkiewicz v úvodních statích podrobně rozebírá přední myslitele, kteří sloužili za vzor generaci positivistů, z pozdějších se pak zabývá těmi, které Prus buď výslovně cituje nebo u nichž je zjistitelna nějaká nápadnější shoda. Tu však nutno uvážiti, že názory Prusovy se vyvíjely sice v období positivistickém, ale některé z jeho stěžejních románů vycházely v posledním desetiletí století XIX., takže se srážely již s celým myšlenkovým světem Evropy ze sklonku století a jen se zřetelem na tyto nové proudy se dají přesvědčivě vyložit. Araszkiewicz na př. klade velký důraz na Prusovu theorii „činu", avšak právě tu bylo by třeba bedlivě konfrontovat s nietzscheismem i pojetím této otázky v generaci t. zv. Mladé Polsky. Kapitola o Prusově religiositě přímo vybízí ke srovnání s Dostojevským.

Szweykowski i Araszkiewicz, podobně jako většina jejich předchůdců, vycházejících ze starší duchovědné interpretace literárního díla, vykládali romány Prusovy tak, že je konfrontovali s theoretickými názory autora nebo jeho současníků, případně s jinými myšlenkovými abstrakcemi, které v literární vědě figurovaly pod názvem duchovních proudů doby. Proti této methodě se ostře postavil mladý polský kritik Jan Kott a ve své předmluvě k novému vydání Lalky vyložil v duchu kritiky marxistické vědy Prusovy romány jako odraz objektivní skutečnosti. Jeho podnětná studie je silně zahrocena polemicky, při stručném rozsahu mnohé myšlenky a problémy spíše nadhazuje, než řeší, vyzývá k polemice a dalšímu podrobnému zkoumání. Tohoto cíle studie dosáhla a v časopise Kuźnica byla vedena zajímavá diskuse, do níž zasáhli polský sociolog prof. Chałasiński, Kulczycka-Saloni a j. Kott na hlasy svých kritiků odpovídal a spojil pak všechny své projevy o této otázce, počínaje předmluvou k Lalce, v samostatné knížce, jejíž jednotlivé these jistě budou ještě předmětem dalších diskusí, ale její v zásadě správné východisko i při všech možných korekturách si zachová svou hodnotu.

Všechny uvedené práce jsou dobrým dokladem toho, že Boleslav Prus je zjevem stále neobyčejně živým a vděčným nejen pro čtenáře, ale i pro literárně vědní bádání. Přes velký přínos, který uvedené práce přinášejí prusovskému bádání, nelze ještě říci, že by všechny otázky, týkající se života a díla velkého romanopisce, byly dořešeny a že o Prusovi bylo již řečeno slovo poslední.

Karel Krejčí

Emil Georgiev: **Bălgari i čechi v epochata na tjachnoto văzraždane.** I. (Godišnik na sofijskija universitet, istoriko-filologičeski fakultet, tom XLII, Sofija 1945.)

Je jistě potěšitelné, že se za poslední války věnoval bulharský universitní profesor studiu dějinných, zvláště literárních vztahů československo-bulharských. První část pojednání Georgievova, která se nám dostala do rukou, má název příliš úzký, neboť obsahuje úvod, kde se jednak všeobecně probírají podmínky sblížení a poznávání obou slovanských národů, zeměpisně si tak vzdálených, jednak se s odvoláváním na příslušné dosavadní práce v tomto oboru líčí jejich styky od příchodu Cyrila a Metoděje do našich zemí, přes sporé doklady ze 16. a 17. století a rostoucí zmínky o Bulharech u nás od počátku 18. stol. až po bulharské motivy v díle našich spisovatelů Chocholouška, Sv. Čecha, J. Holečka a Elišky Krásnohorské.

Teprve po těchto přehledných čtyřech kapitolách (rozdělených zbytečně do dvou oddílů) vykládá autor na str. 27—81 podrobně počátky českého bulharoznalství (българознание) u slavistů Dobrovského, Šafaříka (největší část celého pojednání), Hanky, Čelakovského, Hattaly, Perwolfa, J. J. Hanuše, L. Geitlera a končí jen stručnou zmínkou o K. Jirečkovi, protože jeho dílo překročuje již dobu obrození u Bulharů. Postrádáme tu zmínky o bulgaristických znalostech Josefa Jungmanna a z literatury předmětu neuvádí studii B. Jocova, vyšlou v r. 1929 v Bălgarském pregledu. Příjemně překvapují české citáty, otištěné tu bez tiskových chyb. Význam Čelakovského pro poznání bulharských národních písní a přísloví je odbyt čtyřmi řádky na str. 20, ale stal se na štěstí předmětem stejně velké monografie, kterou uveřejnila Dr. Cv. Vranská (Romanská) v předcházejícím svazku téhož Godišniku, kde jsou i zmínky o písemných i osobních stycích Bulharů s našimi slavisty v 1. polovici minulého století (viz můj referát o této práci v Čas. pro mod. fil. XXX, str. 235).

Dodávám ještě, že neodvisle od Georgieva zpracoval thema o Šafaříkovi a Bulharech náš profesor Dr. K. Paul, jehož rozprava vyjde ve Věstníku Král. č. společnosti nauk. Co bychom nyní ještě potřebovali zvědět právě od bulharských odborníků, jest obráceně vznik zájmu o Čechy a rozvoj vědomostí o Češích u Bulharů. Pak teprve by se dalo souditi o míře skutečné vzájemnosti mezi těmito skupinami slovanskými, která se také projevuje i překlady z obou jejich literatur (ovšem dosud nerovnoměrně!).

A. Frinta

Kolnik Franc: **Slovenske starosvetnosti.** — Nekaj zapiskov, orisov in razprav. (Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica „Svet", letnik I., št. 4.) Ljubljana, 1943. — 152 str.

Autor je u ovoj knjizi okupio niz svojih radnja, kojih je veći dio prije objelodanjen na različnim stranama, a ovdje su neke prerađene ili dopunjene. Tim je učinio struci i stručnjacima korisno djelo, jer su ti radovi bili razasuti odnosno teže pristupni. Odnose se na najrazličnija područja narodnoga života i kulture Slovenaca, pa to daje knjizi neku živost i raznoličnost. Instruktivan je opširniji uvod, pisan za širi krug

čitača, da ih uvede u građu, teme i probleme narodoznanstva — iza čega slijede, u poglavljima vrlo različna opsega, obrađene slovenske „starosvetnosti" — kako je autor označio narodnim izrazom ono, što se inače naziva „starinom", „starožitnošću", „starovjerskim", „prežitkom" i sl., kako to u predgovoru posebno objašnjava.

Obrađene su „starosvetnosti" iz sva tri područja — materijalne, socijalne i duhovne kulture, pa su tako i grupirane: I. Iz materialne kulture — O našem starem primitivnem oblačilu in obutalu; Dimnica; Narodna noša v Mežiški dolini; II. Iz občestvene kulture — Gnojvoza ali gnojavoža; Steljeraja; Teritev v dobrolski okolici; Kolacija; Božični običaji v ptujski okolici; Na otročje; Haloški pomladanski običaji; O veliki noči v Mežiški dolini; Florijanovo; Pastirski običaj o binkoštih v dobrolski okolici; Martinovo; Šmarčica, pastirski praznik v Ziljski dolini; III. Iz duševne kulture — Slovenska legenda o svetem Ožbaldu; Nekaj črtic o slovenskih pasijonskih igrah na Koroškem; Pasijonska igra iz Železne Kaple; O uprizoritvi Drabosnjakove božične igre pred 35 leti; Školnik. Kao poseban odsjek nalazi se na kraju još IV. Iz stare ljudske medicine — Skoz potegniti, skoz vleči, skoz iti ali lesti — kot zdravilno in čarovno sredstvo; O osnovah naše ljudske medicine. — Kako se vidi, vrlo raznovrsne teme, koje svjedoče o mnogostranim interesima autora, poznatoga proučavača slovenske etnografije. Radi se u glavnom o dvije vrste priloga: jedni donose samo etnografske opise, građu, danu katkada u slobodnijem, ne u strogom, suhoparno stručnom, nego većma pučko-literarnom stilu; drugi su zapravo stručne raspravice o odabranim temama. Velik broj dijelom izvrsnih (nekih zacijelo prije još neobjelodanjenih) fotografskih snimaka uz pojedine teme povećava i stručnu i popularizatorsku vrijednost ovom djelcu. Njegovoj upotrebljivosti osobito pridonosi vrlo koristan potanki indeks. Iz njega se može dobro vidjeti, kolikih se mnogih i raznovrsnih pojedinosti etnografskih, jezičnih, književnih i kulturno-historijskih doticao u ovom nizu priloga autor pri raspravljanju svojih glavnih tema. I tu će se naći mnogo pobuda daljim proučavanjima — pa i u takvim slučajevima, gdje se pojavi koja sporna pojedinost (tako na pr. kod naziva *ličak* na str. 21. i 30. kao hrvatskoga izraza za obuću od lika — no za koji treba još raščistiti, nije li ga I. Filipović u svoj poznati rječnik prosto preuzeo iz ruskoga jezika, jer dosele nije inače nigdje potvrđen, dok je obuća te vrste poznata zasada samo iz Podravine, no pod drugim imenom; ili kod objašnjenja na str. 27. uz fresku 16. stolj. u Sv. Primožu nad Kamnikom, da je tu Bogorodica prikazana, kako tke prekrivač — a sva je prilika, da se radi o vertikalnom staniću za pletenje vrste čipaka, napose za ženske kapice — i drugih nekoliko takvih slučajeva). Ima tu među ostalim podataka o različnim starim jelima (kaši prosenoj ili barovoj, jaglima), o kuhanju vrućim kamenjem, o mnoštvu divinacija, magičkih čina, brojnim vjerovanjima u vezi s nekim navedenim temama i t. d.

Knjiga kao rukovet slovenskih etnografskih starina može živo zainteresirati i nestručnjaka—a to joj je i bila jedna od svrha. Ali daje povoda misliti i raspredati dalje veze, podrijetlo i starinu pojedinih obrađenih pojava i stručnjaku, čemu redovno sam autor daje pobudu nastojanjme

oko širega etnološkog okvira, u koji stavlja dio ovih priloga raspravnoga značaja. Gdje je prilika, ne propušta da zahvati i u etnografiju i leksikon ostalih južnih Slavena pa i drugih slavenskih naroda (na pr. u prilozima o narodnoj medicini, o polaženiku, provlačenju i dr.). — „Opombe" uz svaki prilog — a to su i citati upotrebljene (ili srodne) literature i posebna stručna objašnjenja autorova, dodaci i paralele — namijenjene su također stručnjaku etnografu ili svakome, tko bi htio dalje slijediti putem, koji je autor prokrčio.

Ako se uzme još na um, kada je knjiga izašla — u doba vrlo mračno za bitak i djedovsku baštinu Slovenaca, kada je svaki ovakav rad bio dvostruko vrijedan, onda se može i s te strane ova Kotnikova knjiga pozitivno ocijeniti kao prilog afirmaciji i širenju smisla za baštinjeno narodno blago Slovenaca. *M. Gavazzi*

Spisy redakci zaslané.

Badania prehistoryczne w województwie śląskim w latach 1937—1938. Przeprowadzili Roman Jakimowicz, Józef Kostrzewski i Jan Bartys, Kraków 1939; str. 80 + V

Miho Barada: Trogirski spomenici, dio I. zapisci pisarne općine trogirske, svezak I. Zagreb — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1948; str. 552

E. E. Bertel's: Roman ob Aleksandre i ego glavnyje versiji na vostoke. Moskva — Leningrad 1948; str. 185

Ivan Borkovský: O počátcích pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze. Praha 1949; str. 94, 21 obrázků

Aleksandr Burmov: Chronologični beležki za tărnovskite patriarsi Teodosij I. i Teodosij II. Sofija 1947; str. 11 (zvláštní otisk)

Aleksandr Burmov: Istorija na Bălgarija prez vremeto na Šišmanovci. Sofija 1947; str. 22

Aleksandr Burmov: Istorija na Bălgarija prez vremeto na Šišmanovci. Sofija 1947; str. 58

Aleksandr Burmov: Kăm dokument No XXVI ot „Actes de Zographou". Sofija 1947; str. 5 (zvláštní otisk)

Aleksandr Burmov: Kăm văprosa za proizchoda na prabălgarite. Sofija 1948; str. 42 (zvláštní otisk)

Aleksandr Burmov: Koga e zavladen odrin ot turcite. Sofija 1948; str. 32 (zvláštní otisk)

Aleksandr Burmov: Spomeni na D. Cenovič; str. 13 (zvláštní otisk)

Aleksandr Burmov: Văprosi iz istorijata na Prabălgarite. Sofija 1948; str. 37

Amerindo Camilli: Pronuncia e grafia dell' italiano Firenze 1947; Biblioteca di lingua nostra II.; str. 119

Vittorio Cian: La lingua di baldassarre castiglione. Firenze 1942. Biblioteca di lingua nostra III.; str. 147

Giacomo Devoto: Dizionari di ieri e di domani. Firenze. Biblioteca di lingua nostra VI.; str. 124

Otto Ducháček: Tchèque pour les Français. Praha 1949; str. 145

Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce. Opracował Zdzisław Durczewski. Część 1. Kraków 1939—1946; str. 187

Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce. Opracował Zdzisław Durczewski. Część II. Kraków 1948; str. 359—CXI

Jiří Haller: Tschechisch für Deutsche. Praha 1949; str. 210

Gudmund Hatt: Asiatic influences in American folklore. København 1949; str. 122

M. T. Iovčuk: Společenské vědy na vysokých školách. Malá knihovna sovětské vědy 12. Praha 1949; str. 71

Bronislav Jasicki: Dalsze badania nad dynamiką rozwojową mlodzieży szkolnej. Kraków 1948; str. 37

Konrad Jażdżewski: Atlas do pradziejów Słowian. Łódź 1948; str. 139

Konrad Jażdżewski: Atlas do pradziejów Słowian. Łódź 1949; str. 20

Alois Jedlička: Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a lingvistická. Praha — Česká akademie věd a umění 1949; str. 106

J. Prytz Johansen: Charakter and structure of the action in maori. København i komission hos Ejnar Munksgaard — 1948; str. 66

Aage Kabell: Don Pedro. København 1949; str. 105

Knihy do rukou lidu, zákon o vydávání knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací. Projevy a dokumenty. Praha — Min. inf. a osvěty, 1949; str. 41

Adam Korczyński: Złocista przyjaźnią zdrada. Kraków 1949; str. 126

Józef Kostrzewski: Les origines de la civilisation polonaise. Paris 1949; str. 671

T. Lehr-Spławiński: Chrestomatia słowiańska. Kraków 1947; str. 236

Giuseppe Malagoli: L'accentazione italiana. Guida pratica. Firenze 1946. Biblioteca di lingua nostra VII.; str. 145

Bruno Migliorini: Pronunzia fiorentina o pronunzia romana? Firenze 1945. Biblioteca di lingua nostra V.; str. 145

Bruno Miglorini: Saggi sulla lingua del novecento. Firenze 1942. Biblioteca di lingua nostra I.; str. 257

Alberto Minarini: Ai margini della lingua. Firenze 1947. Biblioteca di lingua nostra VIII.; str. 211

Neugebauer: The astronomical treatise p. ryl. 27. København 1949; str. 23

Kazimierz Nitsch: Studia z historii polskiego słownictwa. Kraków 1948; str. 191

Emanuela Nohejlová-Prátová: Košický poklad. Nález zlatých mincí 15.—17. století v Košicích r. 1935. Praha 1948, vyd. Národní museum; str. 359 XVI.

Karel Ohnesorg: O mluvním vývoji dítěte. Praha 1948; str. 67

Zygmunt Pilch: Nowa pisownia w świetle wymowy. Kielc 1937

Puškin u nás 1799 — 1949. Uspořádal Julius Dolanský s redakčním kruhem (A. St. Mágr, Jan Pilař, Helena Procházková). Praha 1949; str. 420

Quaderni dell' Instituto di cultura italiana di Praga. Praga 1949

čís. 1, Antonín Matějček: Leonardo e il barocco

čís. 2, Zdeněk Kristen: Storia della congregzione italiana di Praga

čís. 3, Václav Černý: Il boemo maestro Zavoisio e l'Italia

čís. 4, Jaroslav Pešina: Giotto

čís. 5, Josef Bukáček: Dante

čís. 6, Pavel Ejsner: Milenec Petrarca

čís. 7, Arturo Cronia: Boccaccio v českém písemnictví

Oldřich J. Blažíček: L'Italia e la scultura in Boemia nei secoli XVII e XVIII.

Jan Rozwadowski: Studia nad nazwami wód sławieńskich. Kraków 1948; str. 344 + 1 mapa

Recueil linguistique de Bratislava, publié par le Cercle linguistique de Bratislava volume I. Bratislava 1948; str. 210

Josef Štefánek: Moskva v českém písemnictví od nejstarších dob do druhé světové války. Praha 1949; str. 146

Reinhold Trautmann: Die elb- und ostseeslavischen Ortsnamen. Teil I. Akademie — Verlag Berlin 1948; str. 187

Josip Vajs: Najstariji hrvatskoglagolski misal. Zagreb — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti — 1948; str. 171 VI.

Jaroslav Závada: Úvod do estetiky ruského verše. Praha 1949; str. 198

Josef Zubatý: Studie a články, sv. I, výklady etymologické a lexikální, část 2. Praha — Česká akademie věd a umění 1949; str. 464

Slovar' sovremennogo russkogo jazyka, tom pervyj A—B. Moskva — Leningrad 1948; str. 735

Jozef Spytkowski: O zasadniczej idei „Kordiana". Kraków 1948; str. 64

Ladislaus Strzelecki: Studia prosodiaca et metrica. Kraków 1949; str. 40

THEODOR SATURNÍK

* 26. XI. 1888, † 18. IX. 1949.

Slovanský ústav v Praze ztratil 18. IX. 1949 neočekávaně dlouholetého a zasloužilého jednatele svého kulturního odboru, řádného profesora dějin slovanského práva a dějin práva ve střední Evropě JUDr. Theodora Saturníka. Jako mimořádný člen a člen byzantologické komise Slovanského ústavu pracoval prof. Saturník v Slovanském ústavě od počátku jeho činnosti v r. 1929. Pokračoval v díle svého učitele prof. Karla Kadlce, zejména v jeho glosáři slovanských právních starožitností, a prokázal svými pracemi o jihoslovanském právu soukromém, o byzantském právu u Slovanů, ústavním právu a zřízení i ústavních dějinách Slovanů, dějinách veřejného práva ve střední Evropě i soukromém právu u Slovanů v dobách starších, že je jeho povolaným pokračovatelem.

Jako právník byl prof. Saturník už v prvních letech poradcem při otázkách stanov Slovanského ústavu a uplatnil se při jejich několikeré revisi.

V r. 1933 byl zvolen členem řádným a v r. 1934 — dvě léta po resignaci budovatele kulturního odboru prof. Miloše Weingarta — se stal jeho nástupcem ve funkci jednatele tohoto odboru Slovanského ústavu a členem kuratoria. Zastával ji plných patnáct let až do své předčasné smrti. Jeho úloha nebyla hned od počátku lehká. Doba hospodářské krise po r. 1933, kdy byla státní subvence Slovanskému ústavu snížena na nejmenší možnou míru, a pak léta okupace a druhé světové války vyplnila největší část jednatelského období prof. Saturníka. Staral se obezřetně, aby ústav vyšel z těžkých dob se ztrátami co nejmenšími a aby mohl hned po válce a revoluci obnoviti svou vědeckou činnost. Když byl okupanty v r. 1942 popraven finanční referent Slovanského ústavu ředitel dr. Václav Vaněk, převzal prof. Saturník také starost o zachování hmotného základu Slovanského ústavu, což se mu v plné míře podařilo, jak o tom svědčí zprávy v Ročenkách Slovanského ústavu.

Po léta řídil prof. Saturník excerpční práce pro Kadlcův glosář slovanských právních starožitností. Za okupace byla ostatní činnost Slovanského ústavu téměř zastavena a tu prof. Saturník po uzavření university použil prostředků Slovanského ústavu k získání většího počtu excerptorů z řad vysokoškolských studentů, kteří tím byli zároveň chráněni a našli zaměstnání, přiměřené svému studijnímu programu.

Po květnové revoluci staral se prof. Saturník o oživení Slovanského ústavu ze zuboženého okupačního stavu, o jeho důstojné umístění a vybavení.

J. S.

Kořeny charvátsko-hlaholského písemnictví.

Neúnavný a nestárnoucí znalec charvátsko-hlaholské literatury Josef Vajs, jehož bohaté životní dílo uctili 1948 jeho přátelé a ctitelé pěkným sborníkem, vydal v Záhřebu nákladem Jugoslávské akademie věd a umění nový příspěvek k dějinám hlaholského misálu (Josip Vajs, *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*, Zagreb, 1948). Vedle starší knihy o nejstarším charvátsko-hlaholském breviáři[1]) a několika časopiseckých statí je to další Vajsův významný příspěvek k dějinám liturgických knih u katolických glagolitů. Této publikaci, jež se zdržela válečnými událostmi v Jugoslavii, předcházely dvě důležité přípravné studie *Kánon charvátsko-hlaholského misálu vatikánského illir. 4*[2]) a *Mešní řád charvátsko-hlaholského vatikánského misálu illir. 4 a jeho poměr k moravsko-panonskému sakramentáři stol. IX.*[3]). V nové knize navazuje Vajs na své starší práce a klade důraz na souvislost charvátsko-hlaholských mešních knih s literaturou cyrilometodějskou. Ukazuje se tu souvislá linie od Kyjevských listů, jejichž cyrilometodějský původ po Mohlbergovi v novější době hájí Vašica[4]), přes Jagićovy Vídeňské listy až k charvátsko-hlaholským misálům. Ve všech těchto případech jde vlastně jen o různé části téhož staroslověnského sakramentáře, jehož latinskou předlohu (či lépe řečeno text blízký této předloze) objevil P. K. Mohlberg.

Třebaže v jednotlivostech zůstává v otázce vzájemného poměru všech těchto památek dosti nejasného (věc se komplikuje hlavně Vašicovou theorií, že Konstantin a Metoděj zavedli na Moravě liturgii sv. Petra, k níž tvořil text Kyjevských listů samostatný doplněk), přímá textová souvislost je zde nepochybná. Není však dosud jasno, jak si máme tuto souvislost představiti. Obyčejně se to vykládá tak, jako by bylo charvátské přímoří jednou z oblastí rozsáhlého slovanského území, které bylo přímo zasaženo misijní činností Konstantina a Metoděje

[1]) Vyšla 1910 nákladem Královské české společnosti nauk.
[2]) ČMF XXV, 1939.
[3]) Acta Academiae Velehradensis 1939, též separát.
[4]) Byzantinoslavica 8, 1939—1946, str. 1 n.

(nebo aspoň druhého z nich). Za takového stavu věcí byla by charvátsko-hlaholská literatura přímou odnoží literatury doby velkomoravské. Jazyková stránka charvátských památek se zdá tento fakt v leccems potvrzovat. Vajs snesl ve svých pracích dosti dokladů o jazykové starobylosti předloh charvátských liturgických textů a lexikální zvláštnosti tu ukazují na těsnou příbuznost s texty moravsko-panonského původu. Souvislost s cyrilometodějskými originály vykazují v charvátsko-hlaholském písemnictví také texty biblické, stejně v misálech a v breviářích jako v žaltářích. Až potud by byla situace celkem jednoduchá. — Je tu však také nepochybná souvislost s prostředím balkánským. V charvátsko-hlaholských textech se totiž obráží také vývoj církevněslovanských náboženských textů, jak jej známe ze sousedních balkánských oblastí, a naskytá se otázka, jak si máme tyto vztahy vysvětlovat. Jde jen o nahodilé používání revidovaných balkánských předloh při různých úpravách textů charvátských nebo o starou tradici, jež souvisí se složitou náboženskou situací na Balkáně koncem 9. století i později, kdy se římská politika snažila o správní připojení tamních rozsáhlých oblastí včetně Bulharska? V takovém případě by mohla být přímo ohrožena sama theorie o cyrilometodějském původu slovanské liturgie v Charvátsku. Naskýtal by se výklad, že zde jde nikoli o bezprostřední odnož cyrilometodějské misie, nýbrž o rozšíření slovanské liturgie z některého centra makedonského. Souvislost s cyrilometodějskou literaturou by tu mohla být i tak dosti těsná, přece jen však nepřímá. Je třeba dokonce připustiti možnost, že zde šlo o pocyrilometodějskou slovanskou misii, prováděnou pod patronací Říma. Když se situace na Balkáně změnila, změnil se i postoj papežské stolice k střediskům slovanské liturgie na Jadranu.

Takové hypothesy se mohou zdát na první pohled dosti libovolné, při bedlivějším uvážení se však ukáže, že se jimi odstraňují některé komplikace, jimž se tradiční pojetí nedovede vyhnout. To se týká především jazykové stránky charvátsko-hlaholského písemnictví. Za předpokladu, že již cyrilometodějský jazyk měl za staré slovanské **tj/kt* a **dj* bulharské střídnice *št* a *žd*, nebylo by nic zvláštního na tom, že i charvátsko-hlaholské texty vykazují po této stránce bulharský ráz. Jsou však vážné důvody k tomu, aby byl zakořeněný předpoklad o cyrilometodějském *št* a *žd* brán v pochybnost. Nehledíme-li k faktům, na které ukázal jemný rozbor staré hlaholské grafiky[5]), je tu především skutečnost, že česko-staroslověnské a slovinsko-staroslověnské texty (tyto

[5]) Srov. Durnovo, Byzantinoslavica I, 1929, str. 1 n. — Trubeckoj, Zeitschrift für slav. Philologie XIII, 1936, str. 88 n.

ovšem v poněkud modifikované podobě a v nepřesném přepise latinkou) bulharské střídnice *št* a *žd* neznají, naproti tomu je podržují jak texty ruské, tak srbské. Vidíme zde, že bulharský typ staroslověnštiny nebyl po této stránce přizpůsobován nikde tam, kde jeho pozdější rozšíření můžeme bezpečně sledovat, a je tedy nepravděpodobné, že by tomu bylo v starší době u moravských a panonských Slovanů jinak. Přikloníme-li se k názoru, že bulharské *št* a *žd* cyrilometodějský jazyk neznal, budeme muset po této stránce odvozovat charvátsko-hlaholskou redakci církevní slovanštiny nikoli z velkomoravské, nýbrž z balkánské tradice. Spatřovat naopak s Weingartem[6]) v bulharských střídnicích *št* a *žd* charvátských textů důkaz proti theorii o zvláštních střídnicích v jazyce cyrilometodějském není možné již proto, že souvislost charvátského písemnictví s bulharsko-balkánskou literární tradicí je dosvědčena i jinak.

Na některá důležitá fakta bylo v této věci upozorňováno již dříve. Tak na př. již Vondrák v recensi Vajsova vydání charvátsko-hlaholského žaltáře zjistil, že se dostal „na charvátské území církevněslovanský žaltář, v němž se již jeví ještě silnější přilnutí k řeckému textu, než se zračí v žaltáři sinajském, což se asi nemohlo státi teprve na tomto území“ [7]). Pro biblické texty charvátského původu je naopak charakteristické sbližování s latinskou Vulgátou, i když ne v takové míře, aby byl potlačen celkový graecisující ráz původních předloh. Setkáváme-li se v charvátských textech se stopami sekundárního sbližování s řeckými texty, nelze to vyložit jinak než působením balkánského okolí. Otázkou je pak jen, nelze-li z balkánských tradic vyložit ještě více než takové sekundární sbližování.

Vondrák si byl vůbec dobře vědom toho, že staroslověnské památky, jejichž vznik bývá kladen na území charvátské, zakládají se na bulharsko-makedonských předlohách. Týká se to hlavně Glagolity Clozova, na němž Vondrák pracoval již na počátku své vědecké dráhy a který vydal s úvodní studií 1893 (nákladem České Akademie věd). S dnešního hlediska by již neobstály všechny důvody Vondrákovy, kterými dokazuje bulharskou provenienci předlohy textu Clozova sborníku, ale v jádře lze s jeho vývody souhlasit.[7a])

---

[6]) ČMF XXIV, 1938, str. 121, Rukověť jazyka staroslov. str. 16 n., 113. V charvátských textech jde hlavně o *žd*, protože litera Ⱋ nabývala zde nové fonetické platnosti.

[7]) LF 44, 1917, str. 51.

[7a]) Vondrák klade ve svých výkladech velký důraz na souvislost textu Clozova sborníku s kodexem Supraslským a se Savinou knigou. Pokud jde však o souvislost s tímto staroslověnským evangeliářem, nevšiml si, že se to netýká celého Clozova sborníku, nýbrž hlavně jedné homilie, a to t. zv. anonymní, k níž se mu nepodařilo

Jisté nápovědi toho, že charvátsko-hlaholské písemnictví není (aspoň ne v důležitých složkách) přímou pokračovatelkou a uchovatelkou produkce velkomoravské a že v mnohém navazuje na pozdější tradici balkánskou, mohou býti shledávány i v některých starších studiích Vajsových. Na prvním místě by tu bylo možno uvést jeho práci „Bis zu welchem Masse bestätigen die kroatisch-glagolitischen Breviere die Annahme einer vollständigen Übersetzung der hl. Schrift durch den hl. Methodius" (Archiv für slav. Phil. 35, 1914, str. 12—43). Vajs tu ukázal, že základ starozákonních čtení hlaholských breviářů tvoří text staroslověnského parimejníku, některé části další že jsou však pouhými parafrázemi. Usoudil z toho, že charvátští hlaholité neměli k disposici úplný překlad Starého Zákona, nýbrž právě jen liturgický výbor. V tom vidí pak svědectví proti theorii, že v době velkomoravské překlad celé bible skutečně existoval. Podle Vajse se staré zprávy o Metodějově práci na úplném překladě nezakládají na pravdě.

Není však žádného vážného důvodu k tomu, abychom těmto zprávám (hlavní z nich je v moravsko-pannonském Životě Metodějově) nevěřili. Pak je však docela dobře možné, že se úplný překlad nejen nedochoval (již Jan Exarch po něm marně pátral), ale že se vůbec nedostal na Balkán. Charvátští hlaholité se o něj nemohli opřít prostě proto, že byli odkázáni právě jen na starozákonní texty tradované na Balkáně. Ty breviářní perikopy, jež parimejník neobsahuje, mohly být prostě přeloženy dodatečně, třebaže jsou jazykově s parimejním textem sourodé. Byl by to podobný případ jako s charvátsko-hlaholským mešním řádem. O něm ukázal Vajs, že obsahuje části, jež z doby cyrilometodějské pocházet nemohou (nebyly v té době ještě v latinských sakramentářích), a přece jsou jazykově s ostatním textem do značné míry sourodé a obsahují také rázovité archaismy (jako *račiti, rěsnota* a j.), jež toho času

---

najít řeckou předlohu. Novější bádání (Grivec, Vaillant) považuje tuto homilii za dílo doby velkomoravské a hledá jejího autora v osobě samého Metoděje. Po stránce jazykové je tato původní velkomoravská skladba v zachovaném znění Cloz. sborníku ještě dosti starobylá. Předpokládat s Vaillantem řeckou předlohu není správné, stylistické graecismy, s nimiž se tu setkáváme, vyskytují se i v jiných původních textech pocházejících z prvních dob staroslověnského písemnictví. Za takových okolností však je třeba posuzovat shodu biblických citátů Metodějovy homilie se Savinou knigou jinak, než to dělal Vondrák. Není dobře myslitelné, že by byly v bulharském prostředí při opisování homilie biblické citáty tak důsledně upravovány podle místních potřeb. Je velmi pravděpodobné, že v těchto případech máme co dělat s textovými archaismy, s cyrilometodějskými zvláštnostmi staroslověnského evangelia. To také docela dobře odpovídá celkovému rázu Saviny knigy, jak jsem se jej pokusil charakterisovat v práci Význam Saviny knigy pro rekonstrukci stsl. překladu evangelia (Věstník Královské české společnosti nauk 1946, č. 3, Praha 1948).

(t. j. v době doplnění slovanských mešních knih novými částmi) — na charvátském území jistě nebyly životné[8]).

Pro otázku původu starozákonních textů v breviářích není bez významu ani okolnost, že se parafrazované úryvky zakládají na řeckých předlohách. Analysa ukazuje na autora, který byl jednak dobrý znalec církevní slovanštiny, jednak řecky školený stilista; lexikální zvláštnosti prozrazují, že nebyl daleko od nejstarších prací slovanského překladu[9]). Zde jsme přímo na stopě činnosti církevněslovanských literátů, kteří měli byzantské školení stejně jako Konstantin a Metoděj s družinou svých žáků, ale kteří pracovali jiným způsobem a ovšem také v jiné době a patrně přímo ve službách charvátských hlaholitů. Není také bez zajímavosti, že tyto parafrazované partie obsahují apokryfické episody, jež se v biblických textech vůbec nevyskytují[10]).

Řešení spletité otázky balkánských vlivů v charvátsko-hlaholské literatuře bude třeba založit na široké srovnávací základně především pomocí textů evangelních, protože ty poskytují nejbohatší a nejspolehlivější textově-kritický materiál. Ve své práci o nejstarším hlaholském misálu pokusil se jíti touto cestou také Vajs. Na str. 92—102 cituje zde z misálu ta místa z evangelních úryvků, o kterých je přesvědčen, že jsou charakteristická pro souvislost s cyrilometodějskou tradicí. Tento Vajsův materiál (spolu s otiskem textu perikop) je cenný mimo jiné již tím, že obohacuje naši znalost charvátských evangelních textů. Dosud byly známy jen texty rukopisů pozdějších, a to ještě jen v zastaralých edicích.

Vajs se ve svém přehledu spokojuje s výčtem těch míst, kde se nejstarší charvátský misál shoduje s kodexem Assemaniho nebo s pozdním evangeliem Nikoľským, jež dobře obráží nějakou starou hlaholskou předlohu. Těmto dvěma kodexům dává Vajs přednost před ostatními staroslověnskými kodexy, protože zachovaly nejvíc t. zv. necařihradských čtení, jež je třeba v celkovém vývoji řeckého textu považovati za textové archaismy. Proto také považuje shody misálu s těmito kodexy za důležité svědectví souvislosti s cyrilometodějskými předlohami. Podrobnější analysa citovaných čtení však ukazuje, že jde o textové archaismy většinou pouze v těch případech, kdy se s kodexem Ass. a Nik. shoduje ještě další staroslověnský hlaholský svědek, t. j. kodex Zografský nebo Mariánský. Jinak jde po stránce jazykové častěji o mladší jevy, jež jsou typické právě pro evangeliář Assemaniho a texty

---

[8]) Mešní řád . . ., otisk Praha 1939, str. 4.
[9]) Archiv 35, str. 18.
[10]) Tamtéž str. 18.

s ním příbuzné (Nik.). U variant podmíněných řeckým kolísáním převládají spíše archaismy, ale zde je otázka komplikována jak zvláštním rázem evangeliáře Ass. a textů s ním příbuzných [11]), tak okolností, že se do evangelních perikop v misálu dostávaly textové archaismy i sekundárním vlivem latinských předloh. Zde by měla největší význam místa, kde se v archaismech misál shoduje s Ass. atd. při nesouhlasu s Vulgátou, ale takových míst je tu velmi málo[12]).

V misálu se setkáváme především s těmi zvláštnostmi, které jsou charakteristické pro nejstarší evangeliáře, ale jsou přitom docela jistě nepůvodní. Taková místa jsou pro otázku přímé souvislosti s cyrilometodějskou literaturou velmi důležitá. Sem patří na př.: Mt. 26.28 (l. 74 v, Vajs str. 95), kde se čte v mis. a také v Ass. Ostr. Vrač. *ostavlenie* (proti původnímu *otъdanie,* jež má ještě Mar. Nik. Sav.; Vajs bere do své rekonstrukce čtení Zogr. *otъpuštenie,* s čímž nelze souhlasit). Lc. 3.3 má mis. (l. 77 r) spolu s Ass. Nik. *vъ ostavlenie,* Mar. Zogr. Sav. Ostr. (Vajs) *otъpuštenie* (zde je tato varianta původní).

Mt. 27.35 má mis. (l. 77 r) spolu s Ass. Sav. Ostr. *rasp'n'še* proti původnímu *propьnьše,* jež mají čtveroevangelia Mar. Zogr. Nik. a jež považuje za původní i Vajs (srov. jeho výklad v časopise Byzantinoslavica VII, 1937/38, str. 152—155). Varianta *raspeti* se čte v mis. též Joh 19.10 (l. 92 r) spolu s Ass. Sav. Ostr., *propněte* je zachováno Joh. 19.6 (92 r spolu se starými tetry proti Ass. Sav. Ostr.), Mt 28.5 (l. 110 r) *propetago* (*raspętaago* Ass. Sav. Ostr.).

Joh. 12.3 má mis. (78 v) *priemši libru mura* podobně jako Ass. Sav. Ostr. proti ... *xrizmy* Mar. (zde *litrǫ*) Zogr. (*librǫ*), Nik. má *masti.* Dále v tomto verši je v mis. *ot vone murnie* (podobně též Ass. Sav. Ostr.) proti původnímu ...*xrizmъnyję* Mar. Zogr. (Nik. *mastьnie*). Mc. 14.3 má mis. (79 v) dokonce text *žena imušti alavastru masti murnie,* který se čte jinak jen v Nik. a (Nik. b má za adj. genitiv *mura*) proti původnímu *alavastrъ xrizmy.* O původnosti latinismu *chrizma* (původně patrně v podobě *križьma* či pod.) srov. Vajsův výklad v Byzantinoslavica VII, 1937/38, str. 155 n.

Mc 15.45 má mis. (82 v) (*ot*) *satnika* spolu s Ass. Ostr. Nik. b proti *kenturiona* Mar. Zogr. Gal. Nik. a Vrač. Toto přejaté slovo bere za původní ve své rekonstrukci i Vajs.

---

[11]) Srov. o tom můj výklad v Naší vědě 23, 1944, str. 115.

[12]) Vajs upozorňuje sám na str. 92 na Mt 6.4, kde se čte v mis. dodatek *ěvě,* zde však mají neshodu s Vulgátou všechny staroslověnské texty. Závažnější je na př. případ Jo 19.27, kde má mis. l. 92 v (spolu s Ostr., nikoli Ass., jak uvádí Vajs na str. 98) menšinové čtení *ot togo dne* i proti Vulgátě. Ostatní starosl. texty mají očekávané *otъ togo časa.*

Lc 9.3 (129 v) mis. Ass. *iměite*, ostatní kodexy (a podle nich Vajs) *iměti*.

Lc 2.6 Ass. mis. (l. 8 v) *da roditъ* — *τοῦ τεκεῖν*, ostatní texty včetně Vajsova rekonstruovaného textu mají zde infinitiv *roditi*. Podobně Mt 27.32 (l. 77 r) mis. Ass. *da ponesetь* — *ἵνα ἄρῃ*, ostatní texty (i Vajs) *ponesti*. Lat. Vulgáta má zde *ut tolleret*.

Lc 24.43 (l. 113 r) má mis. spolu s Ass. Nik. *i ědь prěd' nemi* — *καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν*, Mar. Ostr. (Vajs) *i vъzemъ* (*priimъ*) *prědъ nimi ěstь*. Jo 17.1 (122 r) je podobně v mis. Ass. *vьzveď oči* ... *reče*, Sav. *vъzrěvъ*, ostatní kodexy *vъzvede*. V tomto případě je kryto čtení s participiem řeckými menšinovými kodexy a Vajs se v rekonstruovaném vydání řídí textem Ass.

Jo 20.16 mis. (115 r.) Ass. Nik. *ravvi*, Mar. Ostr. (Vajs) *ravvuni*.

Jo 21.11 (114 r) mis. Ass. Ostr. *vlěz' že Simun' Petr' izvlěče mrěžju*, Mar. Zogr. (Vajs) *vlěze*...

Lc 11.12 mis. (121 v) Ass. Ostr. Nik. (Vajs) *skor'piju*, Mar. Zogr. Dobrějš. Sav. *skorьpii*. Zde je důležitým svědkem proti původnosti varianty *skorьpiję* shoda Sav. s hlaholskými tetry.

Lc 5.9 (l. 137 v) mis. Ass. Ostr. Vrač. Nik. *iže š nim' běxu*, Mar. Zogr. *sǫštęję sъ nimъ*. Zde může jít jen o zvláštnost společné předlohy Mar. Zogr.

Lc 5.11 (l. 137 v) je pravděpodobně původní čtení *na sucho* — *ἐπὶ τὴν γῆν* dosvědčeno zase jen v Mar. Zogr. Shoda mis. s ostatními texty (Ass. Ostr. mis. *na zemljǫ*) mohla vzniknout nezávislou úpravou i podle Vulgáty (*ad terram*).

Méně jasných míst, která by bylo třeba posuzovati v souvislosti s celkovým rázem textu mis., je ve Vajsově materiále více. Sem patří na př.:

Lc 23.36 (l. 86 v, Vajs 97) *priděvajušte* (Ass. *pridavajǫšte*), Mar. Zogr. a Vajs v rekonstruovaném textu *pridějǫšte*.

Jo 16.17 mis. (119 r.) Ass. Sav. *rěše že učenici ego*, Mar. Zogr. (Vajs) *rěšę že otъ učenikъ ego*.

Jo 16.13 mis. (120 r.) Ass. Vrač. *vsu*, Mar. Zogr. Sav. (Vajs) *vьsěkǫ*.

Lc 11.7 (121 v) mis. Nik. *dět' moě* (proti *děti moję* v Mar. Zogr.).

Lc 9.5 mis. (129 v.) Ass. Ostr. Vrač. *primut'*, Mar. Zogr. Nik. Sav. (Vajs) *priemljǫtъ*.

Lc 14.21 mis. (135 v.) Ass. Sav. Ostr. *skoro*, Mar. Nik. (Vajs) *jędro*.

Podobného rázu jsou také gramatické varianty jako Lc 22.13 (l. 84 r, Vajs str. 96) mis. Nik. *ugotovasta*, ostatní texty *ugotovaste*, Joh. 13.5 *nogi* (mis. 88 r, Nik. Ostr.) proti *nozě* (*noʒě*) ostatních kodexů.

Náhodné a nezávislé mohou být shody mis. s Ass. a jinými starými kodexy v akusativech po slovese *iměti* a *dati*, kde byly původně (podle svědectví Mar. Zogr. i jiných kodexů) genitivy: Jo 17.2 (122 r), Jo 6.47 (129 r), Jo 10.10 (128 r).

Mezi shodami mis. s Ass., po případě i s jinými staroslověnskými kodexy jsou ovšem i nesporné archaismy. Tak na př. tu bývá *eterъ*, kde Mar. či jiné staré texty mívají již *edinъ*, dále je tu zachováváno staré *gręděǫ* (na př. Jo 16.10 — 1. 120 r), dále pak sloveso *roditi* (nahrazované záhy výrazem *ne brěšti*) atd. V některých případech tu nepochybně působila okolnost, že tyto výrazy byly v Charvátsku živé. Stejné archaismy se drží také v cyrilských textech původu bosenského. Celkem však neobsahuje text charvátského misálu žádné archaické čtení, které bychom neměli dosvědčeno přímo ze staroslověnských evangelních kodexů. Již to by bylo pro otázku přímé souvislosti s velkomoravskou tradicí zjištění důležité. Přímo z evangelních textů nelze ji ničím opřít. Nepochybné shody s nejstarší balkánskou úpravou evangelního textu svědčí spíše pro možnost, že charvátsko-hlaholská literatura nemá přímé velkomoravské kořeny, že je tu třeba předpokládat balkánské prostřednictví.

Vedle toho tu byly dočasně i přímé styky s církevně-slovanskými středisky v Čechách, jak o tom svědčí na př. okolnost, že rukopis Kyjevských listů prošel charvátským prostředím, nebo fakt, že se slovanská legenda o sv. Václavu dostala záhy do charvátských breviářů. Datují-li se tyto styky přece jen od dob velkomoravských, rozhodly postupem času o celkovém rázu charvátsko-hlaholské literatury balkánské vlivy do té míry, že po stránce jazykové i textové u biblických překladů pro přímou kontinuitu s písemnictvím velkomoravským dokladů není.

K. Horálek

К истории фонологической системы в общеславянском языке позднего периода*).

1. Общеславянский язык на протяжении длинного ряда столетий, после своего отделения от других индоевропейских языков, в основном сохранял тот звуковой состав, который раньше называли индоевропейским, тогда как по данным новейших исследований, опирающихся на открытие хеттской группы языков, нужно считать более подходящим термином «позднеиндоевропейский» или «постиндоевропейский». — Первоначально не подвергались изменениям треугольники гласных:

		a					*ā*	
	e		*o*			*ē*		*ō*
i				*u*	*ī*			*ū*,

только *ə* (с предпосылкой, что есть основания предполагать постиндоевропейскую фонему *ə* для случаев, в которых в индоиранских языках появляется *i*, а в остальных — *a*) совпало с *a*. Так называемые liquidae и nasales sonantes дали, как и в балтийских языках, *ir*, *ur*; *il ul*; *im*, *um*; *in*, *un*, причём первоначальная оппозиция количеств (долгота : краткость) перешла в оппозицию интонаций (акут : циркумфлекс), как и у дифтонгов (включая сюда и такие образования, как гласный + *l*, *r*, *m*, *n*), где разные интонации являются результатом разных количеств индоевропейской эпохи[1]). — Сохраняются в общем и основные группы согласных, т. е. labiales, dentales, palatales, velares, совпадают, однако,

*) Tento příspěvek holandského slavisty N. van Wijka, který zemřel 25. 3. 1941 na počátku německé okupace Holandska jako nepřímá oběť fašistického násilí, byl poslán redakci Slavie pro Murkův sborník. Sborník ten měl vyjíti r. 1941, ale redakce jej odložila, protože se pokusila — i tak bezvýsledně — vydat sborník jen domácích příspěvků. Rovněž druhý příspěvek jeho došel v téže době. Uveřejňujeme-li je po tolika letech, děje se tak ne pouze z piety k pokrokovému slavistovi, upřímnému příteli našeho národa a vytrvalému přispěvateli Slavie, ale i proto, že přes odchylné již dnes zásadní stanovisko — zůstaly živé otázky relativní chronologie, kterými se článek zabývá. *rd.*

[1]) Таково старое мнение Де-Соссюра. Иначе смотрит Курылович, RSl, X, 1—80. Вопрос о редуцированных *e*, *o*, *a*, предполагаемых Гиртом и др., я опускаю, т. к. это, повидимому, лишь комбинаторные варианты.

как и в балтийских языках, mediae и mediae aspiratae во всех четырёх группах; кроме того, палатальные согласные, которые в древнейшем славянском, как до сих пор в литовском, повидимому, произносились как *š*, *ž*, совпали с согласными *s*, *z*, когда незадолго до этого старое *s* после *i*, *u*, *r*, *k* перешло в *χ*. — Некоторые из этих процессов, имевших место и в балтийских языках (*ə* > *a*; *ir*, *ur* и т. д. < *r̥*, *l̥* и т. д.; интонации, данные количествами; mediae < mediae aspiratae; может быть, и модификация *s* после *r*, *k*, а в некоторых случаях и после *i*, *u*), относятся, может быть, к балтославянской эпохе. Если это предположение правильно, то тем более обширным и замечательным является консерватизм общеславянского языка, развивавшегося, после откола балтийской группы, уже изолированно.

Конец общеславянской эпохи — это период усиленного звукового развития, которое, очевидно, находится в некоторой связи с брожением социальным, предшествовавшим расселению славянских племён и распадению их географического единства[1]). Тенденции, начавшие формировать звуковую систему в общей прародине, продолжали действовать и в период миграции и даже после окончания этого периода, чем и объясняется замечательный параллелизм в развитии славянских языков. Наиболее важные из этих тенденций это — тенденция к палатализации согласных и стремление произносить все слоги с возрастающей звучностью. В своей книге «Geschichte der altkirchenslavischen Sprache»[2]) я исходил из этих двух тенденций как из принципов распределения для группировки большого количества фонетических законов; этому примеру позже последовал Нахтигалл[3]).

Как во многих других языках, так и в общеславянском, видоизменения конечных слогов совершались под действием специфических фонетических законов; и здесь сильно сказывалось стремление получить во всех слогах возрастающую звучность. Отсюда следует, что время действия этих фонетических законов конечных слогов — это последний период общеславянской эпохи, тогда как в течение первого, гораздо более продолжительного, периода общеславянской эпохи были, повидимому, ещё в силе вообще фонетические законы конечных слогов индоевропейской эпохи. Очевидно, и тот закон ударения, по которому во всех неначальных слогах

[1]) Prace filologiczne 12, 1927, 397 след. Le Monde Slave 14, 1937, 1, 492—499.
[2]) I, 1931, 39, 46—80.
[3]) R. Nahtigal, Slovanski jeziki I (Ljubljana 1938), 11—18, 34—46.

распространилась восходящая интонация, начал действовать только к концу общеславянской эпохи; это положение a fortiori относится и к более поздним законам, создавшим вторичные интонации, для которых созданы термины neocircumflexus и neoacutus[1]).

Как видно, я систематически употребляю термин «фонетический закон». Тем не менее я считаю не лишним отметить, что этот термин в том виде, в каком ввела его младограмматическая школа, употребляется для обозначения разных понятий, которые следует различать с точки зрения современной лингвистики. Если фонема изменяет своё произношение, не разрушая этим фонологической системы, то представитель младограмматической школы уже называет это явление фонетическим законом; так, например, в треугольнике, образованном гласными *a, e, o, i, u, a* может приблизиться к *æ* или к *å* и не совпасть при этом ни с одним из этих двух звуков. Таким же «нефонологическим» является и «фонетический закон», когда он создаёт ясно слышный комбинаторный вариант, напр., когда в русском языке *e* перед мягким звуком приобретает более закрытое произношение. Но когда фонема совпадает с другой фонемой или когда комбинаторный вариант отклоняется от своего исходного положения до такой степени, что подвергается притяжению со стороны другой фонемы и совпадает с ней, тогда мы имеем дело с процессами дефонологизации и трансфонологизации; и опять-таки другого рода фонетические законы наблюдаются в случаях образования новой фонемы для заполнения незанятого места в звуковой системе[2]). Реконструкция развития звуковой системы языка за определённый период может быть успешной только при условии, что разнородные процессы будут последовательно отделены друг от друга.

Для тех периодов, когда модификация звуковой системы происходит с особенной стремительностью и интенсивностью, вряд ли окажется возможным дать точную относительную хронологию многочисленных и разнородных процессов. Надо надеяться, что дальнейшее изучение диахронической фонологии откроет и в этой области новые перспективы; в настоящее же время приходится до-

[1]) Этим вопросам я посвятил фонологически ориентированную работу, которая вышла в «Indogermanische Forschungen» 59 (1942), 51—66 (*Die slavischen Metatonien im Lichte der Phonologie*).

[2]) Можно было бы употреблять термины «*фонологический звуковой закон*» или «*экстра-фонологический звуковой закон*», смотря по тому, возникают ли фонологические перегруппировки или нет. В похожих, но немного отличных значениях *С. Пушкариу* (Puşcariu, Études de linguistique roumaine, Cluj—Bucureşti 1937, 127 след.) употребляет термины «loi phonologique» и «loi phonétique».

вольствоваться работами явно неполными, но необходимыми, т. к. без пионерского прокладывания путей не бывает больших достижений. В области индоевропеистики Ю. Курылович высказал мысль, что „une chronologie relative de faits aussi bien phonétiques que morphologiques“ является „le problème central de toute recherche qui se pose le but de décrire la langue-mère indoeuropéenne“[1]); но и в области изучения отдельных индоевропейских языков и групп языков до сих пор хронологизации явлений уделяли слишком мало внимания. Славистика в этом вопросе отличается от других дисциплин в выгодную для себя сторону, что, по всей вероятности, объясняется тем, что слависты с самого начала принимали видное участие в разработке основных положений фонологии. Я тут имею в виду особенно две работы, а именно статью Н. Трубецкого: *Essai sur la chronologie de certains faits phonétiques du slave commun*[2]) и *Remarques* Р. Якобсона[3]). Так как, однако, эти проблемы, хотя решаемые в этих основополагающих трудах, ни в коем случае нельзя ещё считать решёнными, то мне представляется нужным ещё раз подвергнуть хронологию развития звуковой системы общеславянского языка позднего периода научному исследованию, направленному, главным образом, на изменения в структуре фонологической системы. Кроме того, я пытаюсь, по мере возможности, отделить положения несомненные и доказанные от таких, которые ещё нуждаются в дальнейших доказательствах.

2. Первым из явлений, подлежащих исследованию, для меня, как и для Трубецкого[4]) является совпадение *a* и *o*, а также *ā* и *ō*; это, вне всякого сомнения, явления древнего периода. Трубецкой называет переход *a* > *o*, предполагая одновременный переход *a* > *o*, „un des phénomènes les plus anciens de la période d'indépendance unitaire“. Начало этого периода Трубецкой видит в отрыве славянского от остальных диалектов индоевропейского языка, а конец в образовании диалектов внутри славянского языка[5]); длительность всего этого периода исчисляется, таким образом, многими столетиями[6]). Если Трубецкого следует понимать так, что совпадение *a* и *o*, *ā* и *ō*, относится скорее к началу этого вре-

---

[1]) J. Kuryłowicz, Études indoeuropéennes I (Kraków 1935), III.
[2]) Revue des études slaves 2 (Paris 1922), 217—234.
[3]) Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves. Travaux du Cercle Linguistique de Prague, II (Prague 1929).
[4]) RÉSl. 2, 219 след.
[5]) RÉSl. 2, 218.
[6]) См. об этом у Труб. RÉSl. 2, 217 сл. и мои примечания в Le Monde Slave XIV, 1, 489.

мени, то тут, очевидно, кроется ошибка. Как я показал в другом месте[1]), процессы эти совершились в последний период общеславянской эпохи; дело в том, что они подготовили почву для дальнейших перегруппировок внутри системы гласных, и вряд ли можно предполагать, что фонетические процессы, имевшие своим последствием другие фонетические процессы, были отделены от последних рядом столетий. Важный материал для сравнения дают ветви германская и балтийская, в которых имели место подобные процессы. Для решения хронологических проблем особенно большое значение имеет литолатышская группа балтийской ветви, где совпадение *a* и *o* совершилось полностью, тогда как совпадение *ā* и *ō* застряло на полпути, очевидно, вследствие монофтонгизации *ei*, *ai*, которые в очень многих случаях перешли сначала в *ē*, а потом в *ie*, в результате чего *ō*, в некоторых формах уже совпавшее с *ā*, получило новую точку опоры в системе гласных. Также и в славянском, где *ai* (*oi*) дали *ě*, эта монофтонгизация имела влияние на дальнейшее развитие системы гласных; на развитие *ō*, не могло уже это новое *ě*, которое первоначально, очевидно, было звуком закрытым, подействовать консервирующим образом, так как *ō* к тому времени успело окончательно перейти в *ā*. Но хронологическое расстояние между обоими явлениями было, повидимому, незначительно, как и в литолатышском языке[2]).

Только что рассмотренные изменения гласных я представляю себе так, что из треугольников:

		ā					*a*		
	ē		*ō*			*e*		*o*	
ī				*ū*	*i*				*u*

обработались сначала четыреугольники:

ǣ	*ā̊*	*æ*	*å*
ī	*ū*	*i*	*u*[3]),

внутри которых потом, с одной стороны, *ā* приблизилось к *ā̊* до полного с ним совпадения, а с другой, получилось соотношение *e* : *o*. Возможно, что в то же время возникла тембровая дифференциация гласных высокого подъёма (*ī* : ь; *ū* : ъ, и немного позже: *ĭ* : ь; *y̆* : ъ[4]), известная из исторического периода славянских

[1]) *Een phonologiese parallel tussen Germaans, Slavies en Balties* (Amsterdam, Akademie 1934).

[2]) Geschichte der altkirchenslavischen Sprache 13 след.

[3]) Geschichte der altkirchenslavischen Sprache 51—55.

[4]) Об образовании коротких гласных см. мою статью: *La décadence et la restauration du système slave des quantités vocaliques.* Mélanges linguistiques offerts à M. Holger Pedersen (København 1937), 373—378.

языков. Что старое $\bar{e}$ в период, следующий за совпадением $\bar{a}$ и $\bar{o}$, произносилось как $\bar{æ}$, явствует из перехода $\bar{æ} > \bar{a}$ в *stoi̯ati*, *kričati* и т. д.; $\bar{a}$ возникшее путём диспалатализации, известно и в славянских языках младшего периода, и восходит оно опять-таки к æ, а не к $\bar{\varepsilon}$ или $\bar{e}$[1]). — Гласные, переданные выше через *e*, *o*, были более узкими звуками, чем $\bar{æ}$, $\bar{a}$, но всё же довольно открытыми, приблизительно, как ε, ɔ; в противном случае нельзя было бы понять, почему они в греческом и финском языках обобрачивались как *a*[2]). Тембровая дифференциация долгих и кратких гласных способствовала перегруппировке славянских количеств: когда возникли, сперва в виде комбинаторных вариантов, краткие *a*, *ě*, *i*, *y*, *u*, и долгие $\bar{o}$, $\bar{a}$ (а также ъ̄, ь̄?), количественные вариации тем усиленнее стремились к фонологизации, что тембровая дифференциация некоторых долгих и кратких вела к смешению этих двух категорий[3]). Очень трудным, а может быть и почти нерешимым, является, однако, вопрос о том, как включить отдельные экстрафонологические и фонологические этапы развития количественной системы в общую хронологическую цепь фонетических явлений общеславянского языка.

Прежде чем перейти от проблемы $\breve{a}$ — $\breve{o}$ к другим, нужно обратить внимание на ещё одно обстоятельство, не отмеченное в моей прежней работе, хотя оно и говорит в пользу мной предлагаемой хронологизации и против отнесения проблемы $\breve{a}$ — $\breve{o}$ к более раннему периоду. Я имею в виду видоизменения некоторых *o*-звуков в конечных слогах, в частности закон об окончании *-ōn* > *-y* (*kamy*); (*-ām* в тех же условиях, как известно, даёт *-ǫ*: accus. sing. *žеnǫ* и т. д.), кроме того: окончания *-u* в *rabu* (dat. sing.) и *-y* в *raby* (instrum. plur.), при толковании которых мне кажется наиболее подходящим исходить из *-ōi* (срвн. гр. ἵππῳ и т. д.) и из *-ōis* (срвн. гр. ἵπποις, староинд. *áçvāiḥ*[4]), дальше: *-ъ-*, возникшее в конце слова из *-o-* (*bogъ*; *idъ* 1. sing. aor.), по всей вероятности старше, чем процесс совпадения *a* и *o* в одном звуке. Нет, правда, форм на старое *-an* или *-am*, на основании которых можно было бы решить вопрос, развивались ли эти конечные группы иначе, чем *-on*, *-om*, или нет.

3. Когда индоевропейское $\bar{e}$ произносилось в славянском

---

[1]) *Een phonologiese parallel 23—26.*

[2]) См. у Трубецкого RÉSl. 219 след., там же обзор важнейшей литературы.

[3]) См. мою отмеч. работу в *Mélanges Pedersen.*

[4]) Pedersen, Kuhns Zeitschrift XXXVIII, 323—326.

как *æ*, тогда этот звук, как я уже отметил, после *i̯* и других палатальных согласных перешёл в *ā*. Переход этот, повидимому, совершился позже, чем первая палатализация велярных согласных, в силу которой *k*, *g*, *χ* перед исконно палатальными гласными перешли в *č*, *dž* (> *ž*), *š*. Впрочем, такие образования, как *časъ*, *kričati*, *dvižati* (praes. *dvižǫ*, *-iši*), *slyšati* и т. д. допускают и то предположение, что сначала *æ* после *i̯* дало *ā*, что в то же время, или даже немного позже, в группах *kǣ*, *gǣ*, *χǣ* совершилась первая палатализация и что потом только фонетический закон: «*æ* после палатального согласного даёт *ā*», по которому и *čǣ* и т. д. дало *čā* и т. д., вступил снова в свои права. Более вероятной мне однако представляется относительная хронология исследуемых явлений в следующем порядке: 1. первая палатализация велярных согласных, 2. *ǣ* после палатальных согласных даёт *ā*.

Не установлено также, каково хронологическое соотношение первой палатализации и процесса совпадения *a* и *o*, *ā* и *ō* в одном звуке: на закон палатализации звуки *a* и *o* реагировали бы одинаково и в том случае, если бы их совпадение к тому времени ещё не было совершившимся фактом. Если я предполагаю, что палатализация велярных согласных является процессом относительно более поздним, то только на том основании, что совпадение *a* и *o*, *ā* и *ō*, которое имело место и в балтийском языке, и в германском, и, частично, и в кельтском и в албанском, явно представляет собою процесс, который в ряде индоевропейских языков легко мог совершиться на определённой ступени их развития. Отсюда следует, что совпадение *o* и *a* (*ō* и *ā*) в славянском языке вряд ли находится в прямой связи с теми специфическими тенденциями, которые в остальных случаях определяли развитие его звуковой системы; а к этим тенденциям относится и тяготение к палатализации велярных. Таким образом вовсе не является необходимым рассматривать переход *a* > *o* и *ō* > *ā* как процесс приблизительно одновременный с одной из палатализаций; такое совпадение двух явлений во времени могло бы быть только случайным, а такого рода случаи не слишком вероятны.

4. Совпадение *ā* и *ě* (*ǣ*) после мягких вызвало — в данном положении — нейтрализацию оппозиции между этими двумя фонемами. То же самое имело место и при других гласных фонемах, но в обратном направлении, т. к. после мягких согласных гласные заднего ряда перешли в гласные переднего ряда: *ū* > *ī*, *ъ* > *ь*,

o 〉 *e*. Толчком к этому явлению могло послужить только *i̯* или группа, состоящая из согласного и *i̯*[1]), т. к. после *č*, (*d*)*ž*, *š* с самого начала встречались только *ī*, *ь*, *e*, а не *ū*, *ъ*, *o*. В более поздний период мы видим повторение этого процесса после *ć*, *dź*, *ś*[2]), возникших в результате третьей палатализации. Нельзя не заметить, что при парных фонемах *ǣ* : *ā* нейтрализация совершается посредством диспалатализации, а при парных фонемах *ū* : *ī*, *ъ* : *ь*, *o* : *e*, наоборот, посредством палатализации. Из этого расхождения можно понять, почему Мейе мог как-то в молодости высказать мнение, что *i̯ǣ* якобы сначала дало *i̯ē* и что *i̯a* исторического периода является результатом фонетического процесса, обратного первому по своему направлению[3]). Трубецкой принял это мнение[4]) несмотря на то, что сам Мейе в одном из более поздних своих трудов к нему отнёсся довольно скептически. В этом труде Мейе говорит о своём прежнем толковании praesens'a типа *lěję* (〈**l[j]ěje-* 〈 **ljaje-*) как о „hypothèse très contestée", и выдвигает эту гипотезу с некоторой осторожностью и лишь как одну из возможностей[5]). По моему мнению, предположение, что в славянском языке доисторического периода *jā* (*i̯ā*) перешло в *jē* (*i̯ē*), есть предположение совершенно произвольное, тогда как переход *i̯ē* (произносимого как *i̯ǣ*) в *i̯ā* является неоспоримым фактом (**stoi̯ēti* 〉 *stoi̯ati* и т. д.)[6]).

Нельзя точно установить, одновременно ли совершились процесс диссимилятивной диспалатализации *i̯ǣ* 〉 *i̯ā* и процессы ассимилятивной палатализации *i̯ū* (*i̯ȳ*) 〉 *i̯ī*, *i̯ъ* 〉 *i̯ь*, *i̯o* 〉 *i̯e*, но

---

[1]) В процессе развития общеславянского языка позднего периода такие сочетания стали смягчёнными фонемами. Не исключена возможность, что эти согласные уже существовали, когда палатальная перегласовка гласных только совершалась. Относительную хронологию см. ниже.

[2]) Трубецкой RÉSl. 2, 230 считает палатальную перегласовку гласных более поздним явлением, чем прогрессивную палатализацию велярных, которую я назвал «третьей палатализацией». Не указывая причины, Трубецкой заранее исключает возможность повторения процесса перегласовки при повторяющихся фонетических условиях; не убедительна также мотивировка Трубецкого, почему третья палатализация не совершилась после ь из ъ: в *końьkъ*, *dušьka* вряд ли имеет *k* что-либо общее с перегласовкой ъ 〉 ь, т. к. *k* находим и в *rožьkъ*, *ročьka*, толкуемых им слишком уже романтически. Об относительной хронологии речь будет ниже.

[3]) Mémoires de la Société de Linguistique IX (Paris 1896), 139—141.

[4]) Трубецкой RÉSl. 2, 221. говорит о переходе *ō* 〉 *ē*.

[5]) MSL XIV (Paris 1906—8), 345.

[6]) Якобсон, Remarques 27 говорит о переходе *ē* 〉 *ä*. Повидимому, он придаёт слишком большое значение древне болгарскому языку, где каждое *a* 〉 *ě* (*æ*) после мягкого согласного. Насколько я знаю, нет ничего, что бы говорило за общеславянское произношение *i̯æ*, а такие формы, как чешское *státi*, польск. *stać* 〈 **sto(i̯)ati* говорят против.

можно с уверенностью сказать, что между обоими этими явлениями не могло быть большого промежутка времени. Диспалатализация $\bar{æ}$ после мягких (палатальных) согласных относится исключительно к индоевропейскому *ē* ($\check{e}_1$), но не касается $\check{e}_2$, восходящего к *oi*, *ai*; следовательно — явление это старше, чем совпадение обоих *ě* в одном звуке. Что касается tempus post quod, то перегласовка $\bar{æ} > \bar{a}$, повидимому, совершилась после первой палатализации велярных согласных; в крайнем случае можно говорить о приблизительной одновременности этих двух процессов (см. выше). Палатализация гласных *ū* (*ȳ*), *ъ*, *o* старше, чем монофтонгизация дифтонгов: известно, что после твёрдых согласных *oi* (*ai*) изменилось в *ě* (только в конце слова иногда получалось *i*), после *i̯* и согласного + *i̯* изменилось в *i*. Это *i* не может быть рефлексом монофтонга *ě*, т. к. предполагает *i̯oi* (> *i̯ei*), или же промежуточную ступень между *i̯oi* и **i̯ě*. С другой стороны, процессы палатализаций — явления более молодые, чем образование носовых гласных в формах вроде *znajǫšta* и т. п. В противном случае нужно было бы ожидать **znajęšta* (< **znai̯ent˜*- < **znai̯ont˜*- или < **znai̯ьnt˜*- < **znai̯ъnt˜*- < **znai̯ont˜*-).[1] Появление *ǫ* было вызвано тем же стремлением к возрастающей сонорности слогов, как и процессы монофтонгизации, и вряд ли, поэтому, оно могло образоваться на много раньше, чем *i*, *ě*, (*i̯*)*u*, восходящие к *ei*, *oi* (*ai*), *eu*, *ou*.

Остаётся рассмотреть вопрос, в какой степени палатализация *ū*, *ъ*, *o* после *i̯* означала собой и утрату округления губ. Трубецкой[2]) и Якобсон[3]) предполагали, что одновременно с делабиализацией *ō*, перешедшего в *ā*, утратило своё округление также *ū* (> *ȳ*). Этому их предположению противоречат некоторые факты, а именно, что в приальпийских странах словенские имена, содержащие *y*, в VIII-ом столетии передавались баварцами через формы, содержащие *u*[4]), и что литовское *ū* в названиях посёлков, проникших в VI-ом веке в русский язык, рефлексируется в русском как *y*[5]), и что нет никаких данных, которые могли бы свидетельствовать о том, что индоевропейское *ō* сохранило свое прежнее произношение, за исключением разве конечных слогов, где

---

[1]) См. мою *Geschichte der aksl. Sprache* I, 78. Там же и литература, 79 след.

[2]) RÉSl. 223, 225.

[3]) Remarques 27.

[4]) Ramovš, *Kratka zgodovina slovenskaga jezika* I (Ljubljana 1936), 36.

[5]) I. K. Buga, *Tauta ir Žodis* I (Каунас 1923), 7.

действовали специальные законы произношения. Из всего этого нельзя заключать, что общеславянское *ū* (*ȳ*) позднего периода было чистым *u*; вполне возможно, что это *u* было звуком хотя ещё лабиализованным, но всё же продвинутым довольно далеко вперёд, что приходится предполагать и относительно общеславянского ъ позднего периода. В одной из прежних своих работ я старался показать, что древнеболгарское ъ произносилось в одних болгарских диалектах с округлением, а в других без округления[1]); для тех славянских языков, где ъ оборачивается как *a* или *e*, нужно предполагать предварительную утрату округления, тогда как там, где ъ > *o*, по всей вероятности, ъ до конца своего существования произносилось с округлением губ. Такое произношение было, очевидно, присуще и общеславянскому *o*, а также и общесл. *y*; можно даже догадываться о том, что Константин и Мефодий этот звук (т. е. *y*) произносили ещё с округлением. На это указывает тот факт, что на письме они его передавали через *ъi*, т. е. при помощи ъ, произносимого ими с округлением.

Я остановился на вопросе о произношении *ȳ* (< *ū*) потому, что это было необходимо, для того, чтобы установить в каком соотношении находились старое *ȳ* (< *ū*) и *ū* более позднее, возникшее только в общеславянском позднего периода путём монофтонгизации из *ou*. Когда посредством прогрессивной ассимиляции первого компонента ко второму *ou* > *ū*, исконное *ū* не было уже «настоящим» *u*, т. к. при таких условиях оба *u* должны были бы совпасть в одном звуке. Впоследствии *ū* образовывалось также из *eu*; но в этих случаях первый компонент дифтонга сохранился в виде *i̯*, которое после согласных вело себя также, как и любое *i̯* другого происхождения: *seu̯ios > *si̯ui̯ь > *šui̯ь (старослав. *šui*). Двугласный *eu*, повидимому, сначала видоизменялся в *iu*, т. е. в двугласный из двух одинаково узких компонентов, а потом, в силу того, что *i̯* перестало быть слоговым, могла образоваться и возрастающая звучность. Таким образом, этот славянский процесс не находится в прямой связи с переходом *eu* > *iau*, который в литовском языке, по всей вероятности, имел место наряду с переходом *eu* > *au*. Начало развития данного славянского процесса относится к последнему периоду общеславянской эпохи.

5. После того как совершились переходы *ei* > *ī*, *oi* (*ai*) > *ĕ*$_2$,

---

[1]) *Archiv f. slav. Phil.* XXXVII, 330—350.

ou > *ū*, *eu* > *i̯ū*, система долгих гласных, утратив свою симметричность, выглядела следующим образом:

$\check{e}_1$ (= *æ*)		*a*
$\check{e}_2$		
i	*y*	*u*.

Следующей ступенью развития было совпадение $\check{e}_1$ и более закрытого $\check{e}_2$ в одном звуке. Вряд ли можно с уверенностью сказать, произносился ли когда-либо этот новый гласный совершенно одинаково на всей славянсксй территории; в отдельных славянских языках находим: *æ*, *e*, *i*, *ie*, *ei*. В древнеболгарском, где произносилось *ǣ*, звук этот, вместе с *ā*, составлял верхнюю часть треугольника гласных; в языках же, в которых получилось *i͡e* или фонема, реализуемая в виде *ẹ* или *i͡e*, напр., во всех восточнославянских языках, возник с течением времени пандан заднего ряда, или же *i͡e* распадалось в две или три фонемы — так в екавских говорах сербохорватского языка находим *ije*, *je*. Во всех языках, и говорах, имеющих *ẹ*, *i͡e*, перегруппировке системы гласных, очевидно, предшествовал подготовительный период в несколько столетий, начало которого лежит в общеславянской эпохе и отличается асимметричностью системы гласных, которая находилась так сказать в ожидании новых возможностей, благоприятных воссозданию более удобной структуры. В тех сербохорватских говорах, в которых *i͡e* до сих пор представляет собой один только слог, асимметричность системы гласных ещё не преодолена.

В период, когда $\check{e}_2$ и *i* позднейшего образования вошли в систему долгих гласных, четыреугольник кратких звуков не подвергался ещё никаким изменениям. Но консонантизм претерпел уже значительные модификации.

6. Система согласных в общеславянском языке раннего периода складывалась следующим образом:

p	*b*			*m*				
t	*d*	*s*[1])	*z*[2])	*n*	*l*	*r*	*i̯*	*u̯*[3])
k	*g*	*χ*						

[1]) В период, предшествовавший совпадению *s* и *š* (< *k̂*) общеславянский язык имел на месте *s* эти две фонемы.

[2]) *z* < *ź* < *g͡*, *g͡h*. С этим *z* совпал комбинаторный вариант согласного *s*, представленный в *gnězdo*, *mьzda*.

[3]) Произношение в определённых положениях было, повидимому, спирантическим; кроме того, произношение могло быть различным в различные времена. Считаю нужным подчеркнуть, что, хотя я и пишу *i̯*, *u̯*, а не *j*, *v* (*w*), звуки эти в общеславянском позднего периода были фонемами, отличными от *i* и *u*. О проблеме *i̯*, *u̯* я писал в *Linguistica slovaca* I, 71—84.

В результате первой палатализации получились согласные *č*, *dž* — перешедшее ещё в общеславянское время в *ž* — и *š*. Между *k* и *č*, *g* и *dž*, *χ* и *š* были ещё согласные промежуточные, которые, однако, представляли собой не фонемы, а комбинаторные варианты звуков *k*, *g*, *χ*. Согласные *č*, *dž*, *š* стали фонемами, когда *ě* после мягких согласных перешло в *a*. Начиная с этого времени гуттуральные и *č*, (*d*)*ž*, *š* могут встречаться при одинаковом звуковом окружении: наряду с *kai̯ati* появилось *čai̯ati*, наряду с (*u*)*gasnǫti* — (*u*)*žasnǫti*, наряд с *duχomъ* («духам») — *dušamъ* («душам»)[1]. В последнем примере *š*, правда, является продолжением не прежнего *χ*, а сочетания *χi̯*; также и группа *si̯* > *š*, а *č*, *ž* восходят не только к *k*, *g* в положении перед гласным переднего ряда, но и к *ki̯*, *gi̯* (> *dž* > *ž*), *zi̯*.

Хронологизация только что отмеченных фонетических процессов чрезвычайно трудна. Развитие *ki̯*, *si̯* и т. д. по направлению к *č*, *š* совершалось по тем же этапам, как и развитие всех других сочетаний согласных + *i̯*. Все эти сочетания, состоявшие первоначально из двух фонем, менялись сначала, повидимому, в мягкие консонантические фонемы: *ki̯* > *č^*[2]), *gi̯* > *dž^* (> *ž^*), *χi̯* > *š^*, *ti̯* > *t^*, *di̯* > *d^*, *si̯* > *s^*, *zi̯* > *z^*, *ni̯* > *n^*, *pi̯* > *p^*, *bi̯* > *b^*, *mi̯* > *m^*, *vi̯* > *v^*; *li̯* > *l^*, *ri̯* > *r^*[3]). Совершенно правильно учил Лескин, что общим предшественником штокавского *ć*, *đ*, чакавского *ć* (*t'*), *j*, словенского *č*, *j*, западнослав. *c*, *dz* (*z*), восточнославянского *č*, *ž* (*dž*), болг. *št*, *žd* было, вне всякого сомнения, палатальное *t* (*d*)[4]). Если мы будем правильно различать звуки палатальные и палатализованные, то мы, вероятно, очень приблизимся к истине утверждением, что *ti̯*, *di̯* сначала перешли в палатализованные *t^*, *d^*, которые, в свою очередь, перешли в *ť*, *ď* палатальные. Можно предполагать, что подобным путём и из других сочетаний получились сначала фонемы палатализованные, из которых сохранились только *l^*, *n^*, *r^*; *č^*, (*d*)*ž^*, *š^* (< *χi̯*), тогда как *p^*, *b^*, *v^*, *m^* дали *pl^*, *bl^*, *vl^*, *ml^* (в западнослав. языках может быть за исключением положения в середине слова),

---

[1]) Я беру именно этот падеж потому, что в нём совпадает ударение обоих слов.

[2]) С течением времени *č^*, *ž^*, *š^* во многих языках отвердели. В общеславянском они, как надо полагать, были всегда мягкими. Т. к. соответствующих твёрдых фонем не было, то обозначать смягчение посредством диакритических знаков не является необходимым.

[3]) Сочетания из трёх фонем, как напр. *sti̯*, *ski̯*, *tvi̯*, я опускаю.

[4]) *Grammatik der altbulgarischen* (*altkirchenslavischen*) *Sprache* (Heidelberg, 1909), 37 след.

ŝ͡, *ẑ͡* да *š͡*, *ž͡*, а *t͡*, *d͡* (> *ť*, *ď*) изменялись по-разному, смотря по отдельным славянским языкам. Повидимому, общеславянский язык, а может быть и отдельные слав. языки на первых порах своего развития, противились сохранению особенно богатой мягкостной корреляции, в отличие от русского языка в более позднее время, который до сих пор сохранил мягкостную корреляцию, проявляющуюся в очень многих парах фонем.

Как я уже отметил, вряд ли можно точно установить время, в которое сочетания с *i̯* были ликвидированы; но во всяком случае мы, очевидно, будем вынуждены обозначать, как я и делал, фонемы, восходящие к *ki̯*, *gi̯*, *χi̯* через *č͡*, (*d*)*ž͡*, *š͡*, а не через *k͡*, *g͡*, *χ͡*. Если ликвидация сочетаний с *i̯* произошла позже, чем первая палатализация велярных, то нужно для начала исходить из сочетаний *či̯*, *dži̯*, *ši̯*, *i̯* которых впоследствии было утрачено; если даже предположить, что оба процесса проходили одновременно, то опять-таки при слиянии велярной со звуком *i̯* тотчас же должна была бы образоваться аффриката или *š* (< *χi̯*); если бы, наконец, первая палатализация велярных являлась процессом относительно более поздним, то и тогда сочетания *ki̯*, *gi̯*, *χi̯* могли бы дать *č*, *dž*, *š* раньше, чем эти звуки образовались бы путём палатализации велярных перед звуками ряда *e* и *i*. Последняя хронологизация мне, однако, представляется не слишком правдоподобной, т. к. слияние согласных с *i̯*, имевшее место, главным образом, в средних слогах, было, по всей вероятности, вызвано не только тяготением к палатализации, но скорее совместным влиянием тяготения к палатализации и стремления к возрастающей сонорности слогов. И если можно доверять речи фактов, то это стремление не проявлялось перед первой палатализацией велярных.

7. После того как *oi* перешло в *ě*, а в конечных слогах также в *i*, перед этими гласными, а также в словах, заимствованных после завершения первой палатализации, если в них находился велярный согласный перед гласным переднего ряда, *k* > *c͡*, *g* > *dz͡*, *χ* > *s͡*[1]), напр. *cělъ*, *dzělo*, *sěrъ*; *rьci*, *bodzěχъ*, *dusi*; *crьky*, *cęta*. Этот процесс, может быть, относится к более раннему периоду, чем совпадение *ě*$_1$ и *ě*$_2$ в одном звуке; то обстоятельство, что *ě*$_2$ после *c͡*, *dz͡*, *s͡* не перешло в *a*, как *ě*$_1$ после *č*, (*d*)*ž*, *š*, свидетельствует, очевидно, о более закрытом произношении этого звука, но не является ещё его доказательством, т. к. фонетический закон,

[1]) Впоследствии эти согласные в большинстве случаев отвердели; в западнослав. языках *s͡* перешло в *š*.

по которому $\bar{æ} > a$ после мягких согласных, не обязательно должен был действовать во все времена, допускавшие приведенные выше сочетания звуков.

Много было уже споров по поводу вопроса, является ли более ранней палатализация регрессивная, в силу которой получились образования *cělъ, dzělo, sěrъ* и т. д., или прогрессивная, в результате которой в словах типа *desnica, starьcь, stьdza, dvidzati, vьsь* появились согласные *c, dz, s*. Условия, при которых совершалась прогрессивная палатализация, обычно называемая палатализацией третьей, не выяснены ещё полностью; достоверно лишь то, что и в этом случае нужно исходить из *k, g, χ* с предшествующими *ь, i, ę* (*r̀*?)[1]. Вполне возможно, что прогрессивная палатализация имела своим результатом более мягкие согласные, чем палатализация регрессивная: в образованиях *starьcь, kъnędzь, vьsь, lice* и т. д. *c, dz, s* вызвали палатализацию последующих гласных, подобно тому, как в более древний период сочетания *i̯ъ, i̯o* дали *i̯ь, i̯e*; кроме того, в древне-церковно-славянском языке наблюдаются различные пути развития аффрикаты *dz* в зависимости от образования её путём прогрессивной или регрессивной палатализации; дело в том, что в некоторых древнеболгарских говорах *dz* в словах типа *kъnędzь* перешло в *z* раньше, чем *dz* в *dzělo, bodzi*[2]). Отсюда ещё не следует, что эти два звука *dz* представляли собой две разные фонемы; напротив, мы имели тут дело всего лишь с комбинаторными вариантами, легко объяснимыми из звукового окружения. Что касается хронологического соотношения обеих рассмотренных палатализаций, то особенное значение для этого вопроса имеют формы *vьsěmь, vьsěchъ, vьsěmъ, vьsěmi*. При сравнении этих форм с формами именного склонения, имевшими в окончании группу *oi* или *ai*, получается замечательное противопоставление: при именах мужского и среднего рода находим loc. sing. *otьci, lici*, loc. plur. *otьcichъ, liciχъ*, при именах среднего рода ещё nom.-accus. dualis *lici*, при именах женск. р. dat. и loc. sing. *stьdzi*, nom.-accus. du. *stьdzi*. Вопрос стоит так: является ли *ě* фонетически законным, а *i* новообразованием по аналогии, или наоборот? В первом случае *i* в формах *otьci* и т. п. объяснить очень легко, так как и другие имена мужск. р. на *-ь* имеют в loc. sing. *-i* и в loc. plur. *-iχъ*; это же наблюдение отно-

[1]) Иначе К. Кнутссон (Knutsson), *Über die sogenannte zweite Palatalisierung in den slavischen Sprachen* (Lund—Leipzig 1926) и K. Ekblom, *Die Palatalisierung von k, g, ch* im Slavischen (Uppsala 1935).

[2]) Južnosl. Filolog V, 42—45.

сится и к женским именам на *-ьса, -ьdza* и к средним на *-ьсе* (*-ьdze*). Если же мы примем положение, что формы *otьci* и т. д. являются в фонетическом отношении законными, что они возникли подобным образом, как и *rai, koñi* и т. д., то у нас не будет никакого объяснения для *vьsěmь* и т. д., так как все местоимения за исключением *vьsь* (< **vьchъ*) и *sicь* (< **sikъ*) в nom. sing. masc. et neutr. имеют *-ъ, -o*, а в instr. sing., gen. dat. instr. loc. plur., dat.-instr. du. *-ě-* (*tъ, to, těmь* и т. д.), или же — в тех же падежах — *-ь, -e* и *-i-* (**i̯ь-že*, accus. **i̯ь*, древне-церк.-слав. *iže, i*, neutr. *i̯e*(*že*): *imь* и т. д.; *sь, se* : *simь* и т. д.). Это значит, что тип *vьsь, -e, -ěmь* не мог возникнуть по аналогии к какому бы то ни было другому местоимению. Из рассмотренных только что фактов вытекает, что прогрессивная палатализация совершилась позже, чем выше рассмотренные изменения гласных: *i̯o > i̯e, i̯ъ > i̯ь, i̯ū* (*i̯y*) *> i̯ī*. Для того чтобы объяснить формы *otьcь, kъnędzь, vьsь, lice, vьse, vьsego* и т. д., придётся, правда, предположить, что мягкие согласные, появившиеся как результат прогрессивной палатализации, влияли на следующие за ними гласные так, как в более ранний период влияло *i̯*[1]), но дифтонга *oi*, который мог бы дать впоследствии *ei > i* в исследуемое нами время в языке уже не было. Точно также не было и группы *-ons*, которая могла бы дать *-ens* (> *ę*, в восточнослав. и западнослав. *-ě*), так что *otьcę, stьdzę, vьsę* нужно считать таким же аналогическими образованиями, как и *otьci* (loc. sing.) и т. д. Распространение *-ę* у местоимений при сохранении форм *vьsěmь, sicěmь* и т. д. объясняется тем, что в склонении местоимений падежи с *-ě-* составляли более значительную и упорную группу, чем были accus. plur. m., nom. accus. plur. fem. на *-ę*. Я не решаю вопроса о том, образовалось ли *i* в instrum. plur. *otьci* (:*vlьky*) в фонетически законном порядке или по аналогии. Если прогрессивная палатализация моложе, чем фонетические процессы *i̯ъ > i̯ь* и т. д., то из этого следует, что она тоже моложе, чем первая палатализация велярных, что, между прочим, доказано и наличием вокативов *otьče, kъnęže*. Но является ли она, т. е. прогрессивная палатализация, процессом более поздним и по отношению к тому процессу, который обычно называют «второй палатализацией», по которому возникли формы *cělъ, otьci* и т. д.? Является ли *s* в формах как *vьsěmь* и т. д. результатом палатализации прогрессивной или регрессивной? И то и другое вполне возможно: нет ничего невероятного в предположении, что *s̑*, по-

[1]) См. выше начало § 4.

лучившееся из χ под действием предшествовавшего *ь*, не влияло на *ě*, т. к. это *ě*, по всей вероятности, было звуком относительно закрытым; если же в формах *vьsěть* и т. д. переход χ > *s^* (также как и однородные и одновременные палатализации *k* > *c^*, *g* > *dz^*) совершился позже, чем монофтонгизация *oi*, *ai* (а это так и было, см. выше), то представляется чрезвычайно вероятным, что переход χ > *s`* вызван действием *ě*, что, таким образом, мы тут имеем дело с регрессивной, т. наз. второй палатализацией. Такое толкование я считаю наиболее подходящим. В связи с этим относительная хронология палатализаций может быть представлена в следующем виде: 1. **otьke* > *otьče*, 2. **otьki* (nom. plur.) > *otьci*, **vьχěть* > *vьsěть*, 3. **otьkъ* > *otьcь*, **vьχo* > *vьse*. Термин «третья палатализация», употребляемый обычно для обозначения прогрессивной палатализации, можно признать правильным. Что вторая палатализация (перед *ě* и *i* из *oi*) протекала особенно быстро, — вполне понятно, если верна предпосылка, что в словах заимствованных, как *crьky*, *ocьtъ*, *cęta* процесс этот совершился даже немного раньше, что вполне возможно и даже в значительной степени вероятно. Предлагаемая мною хронологизация могла бы быть убедительнейшим образом подкреплена, если бы оказалось правильным одно предположение, которое я, опираясь на *Лессиака* и других, высказал в своей книге, выше уже приведенной[1]), а именно, что написания вроде *Lieznicka*, *Sabinicka* свидетельствуют якобы о том, что в словенском языке 7—8го ст. произносили *-ikâ*, не *-ica*. Но предположение это, хотя и не опровергнутое, всё же недостаточно достоверно[2]). Трудно тоже установить, когда именно согласные, возникшие путём второй и третьей палатализаций, стали фонемами. В обоих случаях процессы *k* > *k^* > *c^*, *g* > *g^* > *dz^*, χ < χ^ > *s^* находились в зависимости от условий структурального порядка, так что сначала новые согласные, продвинутые вперёд, не были ничем иным, как только комбинаторными вариантами велярных. С течением времени эти согласные приобрели чрезвычайно широкий диапазон, и это обстоятельство способствовало распадению их в две фонемы. В тот период древне-церковно-славянского языка, когда наряду с *myšьca* и т. п. существовали и такие слова, как *ročьka*, когда наряду с *pъtica*, *črьnica* и т. д. произносили и *bližika*, *ožika*, когда по аналогии к *-ricati*, *-lęcati*

---

[1]) *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache* I (1931), 69.
[2]) Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika*, II, *Konzonantizem* (Ljubljana 1924), 271 след.

и т. д. могло возникнуть *na-vycati* (Suprasl. 373, 11 след.), — *c*, *dz*, *s̑* имели функции фонем. В это же время *s̑* в западнославянских языках уже утратило свой самостоятельный характер и перешло в *š*[1]), а на территории южнославянских языков с течением времени выбыла из строя оппозиция *s* : *s̑* вследствие диспалатализации *s̑*. Оппозиция *c* : *č* чувствовалась в языке ясно, начиная с момента возникновения *c*; достаточно сравнить древнецерковно-славянские прилагательные *junьčь, lovьčь, mladьnьčь, otьčь, tvorьčь*, и противостоящие им существительные: *junьcь, lovьcь, mladьnьcь, otьcь, tvorьcь*[2]). Вряд ли существовала когда-либо оппозиция *dz* : *dž*, т. к. ко времени возникновения *dz*, по всей вероятности, *dž* уже успело перейти в *ž* (*žen*ǫ, *živъ* и т. д.); в **iz-dženǫ* (**iždženǫ*) *dž* было скорее комбинаторным вариантом *ž*, чем самостоятельной фонемой. В силу того что *s̑* в общеславянском языке встречалось редко, вряд ли можно было бы подобрать хотя бы два слова, которые бы отличались друг от друга исключительно противопоставлением *š* : *s̑*. Но несмотря на это *š* и *s̑* представляют собою две фонемы: если бы кто-нибудь сказал *vьšь* вместо *vьs̑ь*, или *pis̑ǫ* вместо *pišǫ*, то это было бы воспринято как ошибка, хотя структура слов и допустила бы любую из обеих фонем.

8. Так как я хочу ограничиться фонологическими системами общеславянского языка позднего периода и периода миграции[3]), то я не могу уделять внимание дальнейшим фонетическим процессам. Заключением послужит обзор изменений в структуре фонологической системы, вызванных выше разобранными фонетическими законами[4]).

---

[1]) *š* встречается уже в древне-церковно-славянских Пражских отрывках.

[2]) A. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* (Paris 1902/05), 376.

[3]) О дальнейшем развитии консонантизма есть интересные и проницательные наблюдения в труде B. Havránek, *Ein phonologischer Beitrag zur Entwicklung der slavischen Palatalreihen*, Travaux du Cercle Ling. de Prague VIII (Prague 1939), 327—334.

[4]) Полный диахронический разбор общеславянской фонологии позднего периода должен был бы содержать, кроме описания структуры звуковой системы, ещё и описание правил, по которым происходило сочетание фонем в слоги, морфемы, семантемы, слова. Такого рода труд мог бы охватить между прочим и такие явления, как исчезновение согласных в результате стремления к возрастающей сонорности слогов. Этот процесс не менял структуры фонологической системы, но влиял на относительную фреквенцию и сферу употребления отдельных фонем. Хронологизация таких явлений затруднительна, за исключением разве тех случаев, которые относятся к более поздним периодам, в результате чего наблюдаются рас-

Систему согласных, унаследованную из древнейшего общеславянского языка, см. на стр. 303, систему гласных на стр. 297; там же были описаны модификации, вызванные древнейшим, как полагают, фонетическим изменением общеславянского языка позднего периода, т. е. совпадением *o* и *a*, *ō* и *ā*, и даны четыре-угольники гласных, являющиеся результатом этого совпадения. После этого система гласных в течение некоторого времени изменениям не подвергается, тогда как система согласных обогащается рядом новых фонем. После первой палатализации имеем следующую картину:

p	*b*			*m*				
t	*d*	*s*	*z*	*n*	*l*	*r*	*i̯*	*u̯*[1])
č[2])	*dž*[2])	*š*[2])						
k	*g*	*χ*						

В результате перехода *dž* 〉 *ž*[3]) получилась следующая группировка взрывных (включая сюда и аффрикаты) и фрикативных:

p	*b*		
t	*d*	*s*	*z*
č		*š*	*ž*
k	*g*	*x*	

Изменения, наставшие в сочетаниях согласных и *i̯*, повлекли за собой появление большого количества смягчённых согласных:

хождения между отдельными слав. языками, как, напр., в группах *tl*, *dl* *dm* (древне-церк.-сл. *sedmь*; чешск. *sedm*; русск. *семь*). Сюда же относится и вопрос о метатезисе плавных, в подробностях не объяснённый ещё до конца. В статье, которая должна выйти в журнале *Južnoslovenski Filolog*, я высказал мнение, что *ъr*, *ъl*, *ьr*, *ьl* в русском яз. дали *ъr̥* (〉 *ъръ*) и т. д. и что встречающиеся в южнослав. и западнослав. языках liquidae sonantes в общеславянском ещё отсутствовали. Первым общеславянским этапом было, может быть, *ъr̥*. Группа *or*, повидимому, тоже уже в общеслав., хотя, может быть, только в некоторых говорах, дала *or̥* (〉 русск. *oro*), и для *ol*, *er*, *el* нужно в таком случае предполагать подобные модификации. Процесс этот видоизменял структуру слога, но не касался состава фонологической системы. Это относится и к метатезисам в более узком смысле, давшим группы *ro*, *ra*; *lo*, *la*; *re*, *rě*; *le*, *lě*.

[1]) Согласные *č*, *dž* (впоследствии *ž*), *š* были мягкими. Т. к. соответствующих твёрдых в языке не было, то обозначение мягкости не обязательно.

[2]) См. стр. 303, примечание 3. Спирантическое произношение было гораздо более распространено при *u̯*, чем при *i̯*. В многих слав. языках *i̯* и *v* нельзя больше считать согласными одного класса. В древне-церк.-слав. не было фонемы *i̯*; *v* относилось, повидимому, к классу фрикативных.

[3]) О различных путях развития *č* и *dž*, в древне-церк.-слав. и в других языках, я написал статью, которая вышла в Acta linguistica 2, 1940-41, 22-30 (*Quelques remarques sur les mi-occlusives devenant fricatives*).

наряду с выше приведенными фонемами некоторое время произносились, повидимому, и следующие мягкие согласные:

p̑	*b̑*	*v̑*[1]		*m̑*			
t̑	*d̑*	*s̑*	*z̑*	*n̑*		*l̑*	*ȓ*.

Но общеславянский язык позднего периода, в отличие от русского языка в последующие времена[2]), не переносил столь ярко очерченную мягкостную корреляцию: *s̑*, *z̑* вскоре перешли в *š*, *ž*, а *p̑*, *b̑*, *v̑*, *m̑* дали, может быть, во всех говорах общеславянского языка *pl̑*, *bl̑*, *vl̑*, *ml̑*, и не только в начале слова, где это *l̑* сохранилось и в западнославянских языках, но и в середине слов, т. е. в положении, в котором этот звук в западнославянских языках исторического периода отсутствует; *t̑*, *d̑*, или возникшие из этих палатализованных звуков палатальные *ť*, *ď*, были, повидимому, сохранены ещё в начальных фазах развития отдельных славянских языков. В период, непосредственно предшествовавший возникновению $\check{c}_2$ и *c*, *dz*, *s̑*[3]) общеславянский язык мог располагать следующими согласными фонемами:

p	(*p̑?*)	*b*	(*b̑?*)	(*v?*)	(*v̑?*)	*m*	(*m̑?*)						
t	*t̑*	*d*	*d̑*	*s*	*z*	*n*	*n̑*	*l*	*l̑*	*r*	*ȓ*	*i̯*	(*u̯?*)
č				*š*	*ž*								
k		*g*		*χ*									

Если вместо *t̑*, *d̑* следует скорее предполагать *ť*, *ď*, то эти фонемы было бы лучше поместить под *t*, *d*:

p	(*p̑?*)	*b*	(*b̑?*)
t		*d*	
ť		*ď*	
č			
k		*g*.	

При таком положении дел в результате монофтонгизации дифтонгов совершилась перестройка четыреугольников долгих и кратких гласных:

---

[1]) См. примечание 2 к стр. 310. — Спирантическое (во всей вероятности) произношение фонемы *v̑* могло способствовать спирантической апперценции для *v* (*u̯*).

[2]) С общеславянским тут можно сравнивать скорее чешский, хотя смягчённые согласные в древнечешском языке произносились иначе, чем в общеславянском.

[3]) *c* и *dz* были вплоть до времени возникновения отдельных языков смягчёнными. Т. к. соответствующих твёрдых не было, нет необходимости в обозначении их мягкости.

$\check{e}_1$		*a*	*e*	*o*
$\check{e}_2$				
i	*y*	*u*	*ь*	*ъ*

Кроме того, вследствие некоторых процессов, имевших место незадолго до этого времени, в языке имелись ещё носовые гласные: *ę*, *ǫ*. О совпадении $\check{e}_1$ и $\check{e}_2$ в одном звуке, а также и о дальнейшем фонологическом развитии этого звука см. стр. 303 след.

После т. наз. второй и третьей палатализаций, в результате которых общеславянский язык приобрел согласные *c*, *dz*, *ś*[1]), консонантическая система изобиловала неудобно большим количеством звуков, место артикуляции которых находилось в средней части рта:

p	(*p̑?*)	*b*	(*b̑?*)	(*v?*)	(*v?*)	и т. д.
t		*d*		*s*	*z*	
ť		*ď*		*ś*		
c		*dz*				
č				*š*	*ž*	
k		*g*.				

О том, как отдельные ветви языков и отдельные языки справлялись с затруднениями, вытекавшими из этой гипертрофии, — написал интересную работу Б. Гавранек[2]). Я же этой темы касаться не буду, т. к. она лежит уже за пределами задачи, которую я себе поставил.

Для полноты данной мною картины было бы желательно коснуться ещё истории количеств и интонаций. Но мне представляется почти невозможным датировать, хотя бы с приблизительной точностью, отдельные этапы развития этих процессов в их отношении к другим фонетическим явлениям. Думается мне, что количественное соотношение первоначально долгих и кратких слогов было окончательно преодолено только после распадения общеславянского языка, т. е. уже в период существования отдельных славянских языков[3]). Тогда же имела место и перегруппировка интонаций, система которых была уже потрясена вследствие фонетических законов о конечных слогах и других струк-

---

[1]) См. предыдущее примечание.

[2]) См. стр. 309, примечание 3.

[3]) Я писал об этом вопросе в сборнике в честь *Педерсена*; см. стр. 297, примечание 4.

туральных модификаций в строении слова и слога[1]). Мы ещё очень далеки от того времени, когда можно будет написать историю развития звуковой системы, подверженной резким и стремительным изменениям таким образом, чтобы её внутренняя логика была очевидна.

Лейден. *Н. ван Вейк*

[1]) См. стр. 295, примечание 1.

Церковнославянский глагол
Оу-глаголати πεῖσαι.

Судя по словарям Миклошича и Срезневского, глагол оу-глаголати встречается в текстах церковнославянских весьма редко. Миклошич приводит по одному примеру из Галичского Четвероевангелия 1144-го года, из паннонского жития св. Кирилла, из Златоструя. К этим местам, где оу-глаголати значит «уговорить»; πείϑειν, πεῖσαι, Срезневский прибавил еще одно место из Златоструя, где значение этого глагола мне не совсем ясно[1]).

В Галичской рукописы 1144-ого года форма оуглемъı (Матв. XXVIII, 14) является вариантом формы оутолимъı (-ѣ), встречающейся чуть ли не во всех старых рукописях; в Мариинском Четвероевангелии это место гласит: і аште се оуслъıшано бѫдетъ оу иѣгемона. мъı оутолимъı-и, и по мнению Ягича и Вайса тот же глагол находится уже в переводе Солунских братьев[2]). По моему надо считаться с возможностью, что русский текст 1144-ого года сохранил здесь первоначальное чтение. За то говорит одно место весьма старинного текста, а именно Жития св. Кирилла, где встречается тот же глагол. В русской рукописи, изданной Лавровым, это место гласит так: И такожде сладкыми словесы оуглаголавъ повелѣ имъ посѣщи древо и сьжещи е [3]), и то же самое находим во всех русских рукописях Жития; в южнославянской рукописи 1469-ого года встречается разночтение оувѣщавь ихь, но во Львовской рукописи, принадлежащей тоже к южнославянской группе, Лавров отметил форму ѹглавь [4]), и без всякого сомнения автор легенды употребил именно эту форму. Взаимное отношение приведенных здесь разночтений напоминает нам о варианте оувѣщаемъı,

---

[1]) да оуглаголеть, да преобращеть („περιεργασάσϑω, *sollicitus esto*“).

[2]) V. Jagić, *Zum altkirchenslawischen Apostolus. III. Lexikalisches* (2) (Wien 1920), стр. 34; J. Vajs, *Evangelium sv. Matouše, text rekonstruovaný* (Praha 1935), стр. 115.

[3]) П. А. Лавров, *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности* (Ленинград 1930), стр. 25 (в конце XII-ой главы).

[4]) *l. l.*, стр. 59.

встречающемся в Саввиной Книге в вышеприведенном стихе Евангелия св. Матвея: по видимому, как в Житии Кирилла, так и в одной редакции Евангелия малоизвестный глагол оуглаголати был вытеснен глаголом оувѣштати, чему, конечно, способствовало одинаковое значение глаголов вѣштати и глаголати[1]). Если все это так, придется считать оутолимъ (-ы) заменой более древнего слова оуглемъ (-ы); это разночтение возникло, м. б. отчасти, благодаря орфографической близости этих слов, но можно обойтись и без этого предположения, так как и по значениям они не слишком расходятся; укажу на два места из Пролога Михановича, приведенные Миклошичем в его *Lexicon palaeosl.-gr.-lat.*, где от глагола оутолити зависит неопределенное наклонение: оутоливь ю дѣвьствовати; многы оутоли вѣровати христоу.

Изложенная здесь гипотеза опирается, главным образом, на два неопровержимых факта: на наличие нескольких замечательных архаизмов в Гал. Ев. 1144-ого года и на языковой облик Жития св. Кирилла, сближающей этот памятник с самым древним переводом Нового и Ветхого Заветов.

О языковых особенностях Галичского Евангелия писал Ягич в третьей из »четырех критико-палеографических статей« 1884-ого года[2]). Укажу только на отмеченные Ягичем архаизмы форъ (*φόρος*) и ара (*ἆρα*)[3]), известные нам только из некоторых рукописей русских и сербских, но замененные славянскими словами во всех евангелиях древне-болгарских. Таким же отзвуком первого периода ц.-славянской письменности может быть и форма оу-глемъ (-ы).

Что словарный материал легенды Св. Кирилла имеет характер архаический, это не подлежит никакому сомнению; ср. м. пр. И. Лавров, *Кирило та Методій в давно-слов'янскому письменстві* (Киïв 1928), стр. 89 и сл.; С. Кульбакин, *Южносл. фил. X* (Београд 1931), стр. 225 и сл. По словарному материалу совсем ясно, что автор знал хорошо языковый тип самых древних переводов, к которому и сам примыкал. Есть, однако, некоторые отклонения; приведу только два примера: в Легенде употребляется несколько

[1]) Ср. тоже русский глагол *у-говорить*. Не знаю, когда и каким образом он вошел в употребление. — В *Мучении св. Вита*, тексте »Моравского« происхождения, встречаются слова да и бы оувѣщалъ 'demulcere tentabat eum' *Известия* VIII, 1, 255). Заняла ли форма оувѣщалъ место более древнего оуглаголалъ?

[2]) Эти статьи вышли в XXXIII-ем Сборнике *отд. Р. Яз. и Слов.* (С.-П. 1884 г.).

[3]) *l. l.*, стр. 81.

раз панноно-моравизм рѣчь 'res', встречающийся тоже в исследованых Соболевским »церковно-славянских текстах моравского происхождения«[1]) — вместо наречия искони, которым пользовались переводчики евангелия для передачи греческих сочетаний 'ἐν ἀρχῇ, ἀπ' ἀρχῆς, ἐξ ἀρχῆς', автор Легенды писал везде испрьва, точно так же как переводчики Псалтыри[2]); слово искони встречается только в двух цитатах из св. Письма (Io. I,1, в XIV-ой главе; Мих. V. 2[3]), в X-ой главе). О словарном материале Жития Кирилла скажу подробнее в другой работе; сказанного здесь достаточно, чтобы его смешанный характер обнаружился ясно и чтобы мы поняли, что нашу реконструкцию стиха Мат. XXVIII, 14, опирающуюся на сопоставление Евангелия с Легендой, можно считать правдоподобной, но нельзя ее считать неоспоримым фактом. Наличностью глагола оуглаголати в Житии св. Кирилла не доказана его принадлежность к языковому типу самых древних переводов; но во всяком случае он употреблялся во второй части моравско-паннонского периода, и если вариант оуглемъ, Мат. XXVIII, 14, не представляет собою пережитка древнейшего перевода Евангелия, тогда надо его считать отзвуком деятельности первого поколения редакторов, переработавших перевод Солунских братьев. *Н. ван Вейк*

---

[1]) См. *Русск. филол. вестникъ* XLIII (Варшава 1900), стр. 157, 158, 161, 200, 207, 215, и тоже *Извѣстія* VIII (С.-П. 1903), 1, 293, 296 (*Мучение св. Вита*).

[2]) Ср. V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der ksl. Sprache*² (Berlin 1913), стр. 350 и сл.

[3]) Большая часть этого стиха приводится в Ев. св. Матвея II, 6.

Ze studiów nad ewangeliarzami „uczytelnymi" XVI-XVII w.

Na przełomie XVI—XVII wieku piśmiennictwo ukraińskie zajmuje się głównie sprawami religijnymi, z jednej bowiem strony zwalcza przenikające od Zachodu wpływy reformacyjne (które za króla Zygmunta Augusta wywołały tak żywy ruch umysłowy w Polsce), z drugiej zaś, nieco później, poświęca bardzo dużo miejsca literaturze polemicznej, t. j. sporom o unię z Rzymem.

Echa tych sporów znalazły potem odbicie w literaturze pouczającej, przeznaczonej dla szerokich mas, a przedstawiającej w początkach dwa ciekawe stadia. W pierwszym stadium przewódcy prawosławia próbowali położyć kres szerzeniu się nowych prądów po prostu przez zakaz wygłaszania kazań w cerkwiach, a dla podtrzymania starej wiary wydali drukiem w języku cerkiewnym Ewangelije uczytelnoje (= EUcz), które przedtem krążyło tylko w odpisach. Zawarte w nim pouczenia patriarchy Filoteusza († 1375) czy też Kallista († 1363) [1]) miano czytać wiernym w czasie nabożeństw (zob. wyd. z 1569 r., z 1606 r.) Ruch reformacyjny był jednak na tyle silny, że środek ów nie wystarczał, wielu bowiem wiernych, nawet spośród duchowieństwa wolało zaczytywać się w zrozumiałych i zajmujących postyllach polskich, niż słuchać nie bardzo przejrzystych pouczeń cerkiewnoruskich, wskutek czego wzmagała się też obojętność dla samego prawosławia. Taki stan rzeczy zmusił kierownicze sfery cerkiewne do dalszych ustępstw, a więc do wydania owego EUcz w tłumaczeniu na język ruski (Iwie 1616, Kijów 1637), a po części nawet do tolerowania kazań. Stadium dalsze odbiło się dosyć wyraźnie w dziele Cyryla Trankwiliona Stawrowieckiego, które choć również nosi nazwę EUcz (1 wyd.: Rochmanów 1619), odbiega jednak od dotychczasowych pouczeń cerkiewnych. Jest to zbiór nauk typu nowego, po części prawie kazań, gdyż autor daje całą perykopę ewangelijną osobno, w pouczeniach zaś

[1]) Zbiór ten przypisywano to jednemu, to drugiemu patriarsze (np. w drukach), ale faktycznie duża część nauk tego zbioru jest niekiedy o kilka wieków wcześniejsza; zob. *Przyczynek do źródeł ewangeliarza popa Andrzeja* (Prace filol. t. XV, cz. 2, s. 121n).

potrąca o fakty z życia bieżącego itd., a nadto, co najciekawsze, oświadcza się za koniecznością wygłaszania kazań w cerkwi! Oto w pouczeniu na Nowy rok – „въ началѣ индикта сирѣчъ новаго лѣта“ – zaznacza tę potrzebę w samym nagłówku (części 2) a mianowicie, że duchowni „должни соутъ оучити люди изоустъ без читаня“. Dalej zaś, nawiązując do odpowiednich miejsc pisma św. (Luc. 4.21 ii.), woła: „Гдеже соутъ нинѣ боуи ненаказанныи, иже г(лаго)лютъ, ꙗко довлѣетъ намъ на семъ, да точїю книгоу пред' народом в' ц(е)ркви прочитаемъ; оустноеже проповѣданїе [na marg.: казаня] слова б(о)жїя оукаряютъ и за еретúческое дѣло вмѣняютъ” (cz. II, k. 3 r). Atakując ostro przeciwników kazań, tłumaczy im, że zwyczaj przeciwny powstał jedynie na skutek braku odpowiednich mowców: ”понеже не достало истинныхъ и премоудрыхъ оучителей и проповѣдниковъ слова б[о]жего; тогда препростiи начаша скнигъ читати пооученїя и люди оучити“. Ludzie nieuczeni musieli z konieczności ograniczać się tylko do czytania pouczeń ...

W przedmowie Stawrowiecki dowodził, że do ułożenia swego EUcz zabrał się ze względu na smutny stan cerkwi prawosławnej, widział bowiem, jak to wielu ludzi — nawet duchownych — korzystało z obcych zbiorów pouczających, z różnych postyll ariańskich, ponurskich i kalwińskich [cf. Rej!], i tonęło w szkodliwej dla swego zbawienia nauce jak muchy na miodzie[1]). Chociaż wpływowi przedstawiciele cerkwi od starego obyczaju nie ustąpili (apelowali nawet pokątnie do Moskwy, gdzie utwór został spalony na stosie), obłożyli autora klątwą oraz spowodowali przejście jego do obozu unickiego, to jednak nowy kierunek nie długo potem wziął górę na Rusi, kazania zaś Cyryla krążyły w masie odpisów (przeważnie częściowych) i doczekały sią nowych wydań[2]). W stuleciu następnym ruch ten doszedł też na północ, do Rosji [3]).

Nowy etap kulturalny, naszkicowany wyżej w oparciu o dzieła drukowane, zaczął się na Rusi zachodniej znacznie wcześniej, znalazł zaś żywe odbicie w różnych rękopiśmiennych przeróbkach i redakcjach EUcz, które znane są nam tylko w drobnej części. Jak wielka musiała być niegdyś ich ilość, widać stąd, że do dziś zachowało się jeszcze ponad sto rękopisów. Ważne są one nie tylko dla historyka kultury, ale stanowią też cenne źródło dla historii języka. Jest to najbogatszy dział piśmiennictwa ruskiego doby średniej, odmienny od literatury

---

[1]) Zob. *Prace filol.*, t. XV, cz.2, s. 125.

[2]) Do edycji uniowskiej z 1696 r. dodano też kilkadziesiąt pięknych ilustracji: zob. Свєнцїцкий, Початки книгопечатаня на землях України, nr. 83 n., Возняк, Іст. укр. літер. II. 183 i 388.

[3]) Brückner A., *Hist. lit. ros.* I, 222.

polemicznej choćby dlatego, że w niektórych odpisach zachowano koloryt lokalny i cechy gwarowe; ponadto weszły tu niekiedy przeróbki wątków apokryficznych, legendarnych itp. Na doniosłość zabytków tego rodzaju zwracano już nieraz uwagę (Peretz, Franko, Petrov, Voznjak itd.), dla zbadania ich zrobiono przecież niewiele, nie mamy dotąd pobieżnego nawet przeglądu zachowanych EUcz, a przeprowadzenie klasyfikacji ich rysuje się na razie jako rzecz bardzo daleka. Niedomagania te podkreślił już A. Petrov, znany badacz Rusi Zakarpackiej, w pracy o (wydanych przez Akademię w Leningradzie)[5]) pouczeniach Niegowskich, gdzie wspomniał także o zależności ruskiego Zakarpacia od b. Galicji. Zdaniem Petrova badania EUcz są dopiero w powijakach: „Изучение их почти не начато, не определены их редакции. тем менее выяснены отношения редакций между собой и к переводным с греческого Учительным евангелиям"[6]). Jeszcze dosadniej podniósł to zaniedbanie J. Jaworski, drugi znany badacz Zakarpacia[7]). M. Wozniak dorywczo tylko wspomniał o zakarpackich EUcz (Ist. ukr. liter., III, 116; o tekstach z innych obszarów zob. tamże, s. 125 n.), Hruszewski zaś dział ten zupełnie pominął (Ist. ukr. liter., V, 1926).

Choć na rękopiśmienne EUcz zbyt małą zwracano dotąd uwagę i do wyczerpującego, monograficznego opisu ich jest istotnie bardzo daleko, to jednak trzeba zaznaczyć, że przed ostatnią wojną opracowanie takie było już podjęte, a wspomniana praca Petrowa stworzyła właśnie zaczątek nowego okresu. Nie bez wartości okazały się też materiały Peretza (i jego uczniów), oraz Jaworskiego i innych, gdyż na ich podstawie udało się np. wydzielić już wśród rękopiśmiennych EUcz osobną grupę, którą można nazwać (środkowo)podolską[8]). Wynik ów, podany w Sprawozdaniach PAU jako streszczenie referatu (będącego cząstką większej pracy, poświęconej klasyfikacji EUcz, zmarnowanej zaś wskutek nieszczęść wojennych), wymaga jeszcze pewnego uzupełnienia. W streszczeniu tym pominięty został materiał dowodowy, który potwierdza, że wspomniana grupa istotnie się wydziela osobno, przeto stronie tej poświęcimy teraz kilka uwag dodatkowych.

Wydzielenie wspomnianej grupy spośród EUcz umożliwił rozbiór

[5]) *Сборник Отд. русск. языка и слов., Ак. Наук*, т. XCI, Nr. 2 (= *Матер. для ист. Угорской Руси*, т. VII), Petersburg 1914.

[6]) Петров А., Отзвук реформации в русском Закарпатьи XVI в., Praha 1922, s. 33.

[7]) Яворский Ю., *Ветхозав. сказания конца XУII в.*, Užhorod-Praha 1927, s. 9.

[8]) Janów J., *Problem klasyfikacji ewangeliarzy „uczytelnych"*. Część I: *Grupa środkowopodolska* (*Sprawozd. PAU*, Kraków 1947, t 48, s. 296 n.).

rękopisu Biblioteki b. Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki (NTSz) nr 236, związanego treściowo z tymi EUcz, które opisał dawniej ak. Peretz i jego uczniowie, Akimowicz i Bahrij. Zbliżony tekst, dodajmy ubocznie, mieści się też w EUcz b. Nac. Muzeum we Lwowie nr 28597, dotąd bliżej nie rozpatrzonym. S. Akimowicz dał dokładny przegląd pouczeń zawartych w rękopisie z 1592 r., zachowanym w b. Muzeum im. Pola w Dniepropietrowsku (b. Jekatierinosław)[9]. Że ewangeliarz ten (= *Dn*) pozostaje w związku z EUcz Trzygorskim (= *Trig*), znajdującym się w zbiorach Żytomierza, wykazał wkrótce Bahrij, który zestawił oba teksty i przytoczył dodatkowo początki pouczeń zaginionych w *Dn*[10]. Ak. Peretz uznał wielką wartość obu zabytków, omawiając zaś język EUcz *Dn* wyraził przypuszczenie, że jest to raczej przekład niż swobodna przeróbka tekstu polskiego[11]. Początkowo domyślał się tu związku z kazaniami Skargi, ale w nowszej pracy wspomniał już o *Postylli* Wujka[12] oraz o pisarzach protestanckich. Później również, omawiając różne EUcz pisane w żywym języku, rzucił zbyt ogólnikowe twierdzenie, jakoby owe zbiory nie miały nic wspólnego — prócz planu — z ewangeliarzem Kallista (czy Filoteusza[13]). Rozbiór ewangeliarzy grupy podolskiej rzuca na tę kwestię światło nieco odmienne.

Rękopis NTSz nr 236, należący do tej samej kategorii EUcz co *Dn* i *Trig*, zachował się na Zakarpaciu, ale powstał zapewne w b. Galicji lub raczej na sąsiednich obszarach Podola. Dotychczas znany był tylko z krótkiej wzmianki Wozniaka (*o. c.*, III, s. 125), który odnosił go do czasów ok. 1640 r., choć sporo danych przemawia za tym, że rękopis ów jest znacznie starszy, może z przełomu XVI—XVII w.; wedle jednej z notatek marginesowych nazwano ten EUcz Jasynykowskim (= *Jas*). Kodeks uległ znacznemu uszkodzeniu, np. na początku brakuje 6 pouczeń (od niedz. o faryzeuszu do 2 n. postu), choć oprawny był w skórę na bukowej desce i miał dwie klamry do zamykania. Oprawa jest już zniszczona i porozrywana, a z klamr zostały tylko resztki. Zapewne z powodu tych uszkodzeń nie wiemy nic o przepisywaczu czy też autorze *Jas* (nieco lepiej przedstawia się ta sprawa w *Dn*),

---

[9]) Перетц В., *Отчет об экскурсии Сем. русск. филол. в Полтаву и Екатеринослав*, s. 53 n., Kijów 910.

[10]) Tenże, *Отчет об екскурсии Сем. русск. филол. в Житомир* s. 90n. Kijów 1911.

[11]) Tenże, *Отчет об экскурсии Сем. русск. филол. в Полтаву*, s. 40.

[12]) Tenże, *Исследования и матер. по истории старинной украинской литературы* XVI—XVIII *веков* I, s. 11 (*Сборник отдел. русск. яз. и слов. Академии Наук СССР*, т. CI, Nr. 2) Leningrad 1926.

[13]) Tamże, s. 5 n.

a dwie zachowane notatki na dolnym marginesie (pierwsza bez początku) mówią o późniejszej już doli kodeksu. Obie dość niewyraźne, wykonane są pismem kursywnym. Pierwsza, na k. 1—4, brzmi: [Книга Єванг. Ꙋчит дана...] до отправы до церквы Єсинниковскои [może to *Jasień*, na pd. od Woronienki] Ꙋспенна ... Бци| абы не была порꙋшена от церкве стои ... под проклятием стых отцъ абы не была продана анѣ заставлена анѣ краденым обычаем взята| дѣялося рок(ꙋ) ахм (=1640) мсца ген[варѧ] є за кроля Вла[ди]слава за (?) старостинои гербꙋ[р]товои Янны Золкевны ... Druga notatka, na k. 20v—25, dowodzi, że kodeks *Jas* był przez jakiś czas przy cerkwi św. Parascewii w Szerokim Łęgu: .... сию книгꙋ на имѧ еван- гелие оучите[л]ное кꙋпи[л] раб бжии ѧцко за [с]вое о[т]пꙋщение грѣховъ из своею женою Шофѣю. ис чадами бгоданными на имѧ штефа[н]... и да[л] еи до цркве свѧтои мꙋченицѣ пар[с]кобеи... оу широко[м] лꙋз[ѣ]. Do biblioteki NTSz darował ten kodeks w 1910 r. dr H. Strypski z M. Syhotu (węg. Márm. Sziget).

Przegląd pouczeń kodeksu *Jas*.

W przeglądzie nie uwzględniamy perykop ewangeliarzowych, podając zaś początki pouczeń, zaznaczamy stosunek ich do *Dn*, a prócz tego, o ile można, także wskazówkę o źródle każdego pouczenia. Litery wyniesione nad linię ujęto tu w nawias okrągły, ewentualne uzupełnienia zaś w łamany. Dla uproszczenia korekty wprowadzono tutaj cyrylicki znak ꙋ zam. ȣ (t. j. zamiast zbliżonej do ósemki litery оꙋ).

1. (= w *Dn* nr. 7) Поꙋченїе в не(д) третїю по[ста]... (k. 1—3): Стыи връховныи ап(с)лъ петръ кды(ж) оуслыша(л) ха мовѧчи. н(ж) подобае(т) с[ы]нꙋ члч(с)комꙋ... притрьпѣти... = *Dn* k. 17 n. (z cerk. EUcz); przekład w skróceniu „słowa“ 7 (wedle edycji w Kryłosie zgodność występuje dopiero od k. 48 v.)[14].

2. Поȣченїе (dalej skracamy: Поꙋч.) в н(д)лю Д҃-ю поста.... (k. 4—7): Преплꙋв'ше братїе глꙋбинꙋ въздръжанїа съ веселїе(м). под'баймо(ж) и до ко(н)ца к' тихости прейти млю ва(с) понеже... = *Dn* k. 20 n. (z cerk. EUcz): zob. Kreł. „słowo“ 8.

3. Поꙋч. в н(д)лю пѧтꙋ(ю) поста... (k. 7—10): Гдь бгъ вседръжитель бꙋдꙋчи справ'цею въсѣ(х) народовь лю(д):кы(х) ижь онь [!] того въсего по на(с) потребꙋеть. абы есмо в'порѧ(д)кꙋ яко разꙋм-

---

[14]) Zabłudowski *EUcz* był niedostępny, korzystaliśmy przeto z edycji w Kryłosie (1606 r.). Same początki tych pouczeń przedrukowano w *Russkiej Istoriczesk. bibliotece*, t. XIX., s. 41—7 dodatku końcowego.

ное сътворенїе... = *Dn* k. 23 n. Z *Postylli* M. Reja (kaz. na dzień św. Jakuba; poczynając od exordium):

„Wszechmocny Pan a sprawca zbawienia wszytkiego narodu ludzkiego, iż on zawżdy tego po nas potrzebować raczy, abychmy w porządku, jako rozumne stworzenie ... żyli ...

4. Поуч. в н(д)лю цвѣ(т)ну(ю)... (k. 11—13): Много кро(т) приχожова(л) іс избавитель до іер(с)лима. Але нѣкды въ таковой велебности не в'χодиль іакъ нинѣшнего дне, пръвѣй в'χожова(л) алескрите... = *Dn* k. 27 n. (z cerk. EUcz); zob. Krył. sł. 11, ale dopiero od wiersza 20: "Множицею бо иногда прїиде гь въ іер(с)лимъ. и нико̂лиже толи̂кою сла̂вою" ...

5. Поуч. въ стую великую н(д)лю Пасχи... (k. 13—16): Самое то въскр(с)нїе празнуе(м) га ба и спса нашего іс χа. которое нинѣш'нее тор'жество имае(м) розумѣти и называти жодовски(м) [!] іазыко(м) переχо(д) ... о(т) егип'та ... Dalej zob. np.: χс будучи в'пеклѣ... не всѣ(χ) о(т)та(м)толь высвободи(л) ... докторове гре(ц)кїи и латин(н)скїи ... свѣ(д)ча(т) ... = *Dn* k. 29 n.

6. Поуч. в н(д)лю антипасχи е(же) о Өомѣ ... (k. 17—19): Тую историю стаго еv(г)листа луки [*Dn*.: написаль св. лука] о томъ сто(м) приχодѣ гни до невѣрны(χ) учниковъ свои(χ). іакосѧ были устрашили довнѣмаючи ... = *Dn* k. 33 n. Z *Postylli* Reja (na 1 n. po Wielk. od ustępu po perykopie): Tę historią napisał też Łukasz s. o tym przyściu Pańskim ... Część dalsza została w *Jas* dodana z innego źródła, może z cerk. tekstu?

7. Поуч. в н(д)лю третїю е(ж) о мироносица(χ) ... (k. 20—23): Тутъ праве испо(л)нилосѧ ... онаѧ стараѧ пропов̂ѣ(ст) () иж по смоутку бывае(т) весе̂лїе ... = *Dn* k. 36. Część początkowa [a po przerwie też dalsza] u Reja [na dzień Wielk.] od ustępu po peryk.: Tu się prawie ... wypełniła ona stara przypowieść, iż po smętku wesele... Dalej zob. też np. χодили зав'жды іако риба (!) въ замучении — zawżdy chodził jako ryba w odmęcie ...

8. Поуч. в н(д)лю четвер'тую по пасцѣ ... о расслаб'лено(м) (k. 23—26): Многи(м) а велики(м) злы(м) справ'цею бывае(т) грѣ(χ) ... = *Dn*. k. 39; zob. Krył. słowo 16.

9. Поуч. в н(д)лю пѧту(ю) о самарѧнины (!) ... (k. 26—30): Нинѣ оубо православныи χр(с)тїѧне намь ев(г)льски(χ) водь (!) истѣкаеть источни(к) ... = *Dn*. k. 43 n.; zob. Krył. sł. 17 (w skrócie).

10. Поуч. в н(д)лю шесту(ю) по пасцѣ е(ж) о слѣпо(м) .... (k. 31—33): Хр(с)тос избавите(л) так мови(т) ап(с)лом своим.... Тоут χс іаснѣ значи(т) и(ж) не е(ст) рѣ(ч) слуш'наѧ грѣшити еще

неро(ж)денномꙋ... zob. Kwył. słowo 18—skrót od k. 105 v. W *Dn* inne pouczenie, bliższe źródła cerk.

11. Поуч. в че[тверто](к) на възнесенїе га нашего іс ха (k. 34—36): Ячь слова явнїи и історїа ясная пре(з) еv(г)листа стго написана о възнесенїи гни на нбса. але абы(х)мо... пожито(к) собѣ оумножити могли ... = *Dn* k. 49 n.: Слова тыи щирыи а ясныи ... Z *Postylli* Reja (o sprawie w niebo wstąpienia; po peryk.): „Słowa acz są jawne i historia jasna ... Ale abychmy ... pożytek sobie umnożyć mogli ...

12 Поуч. в н(д)лю седмую по пасцѣ е(ж) є(ст) сты(х) о(т)ць ... (k. 37—40): Въ сїж бо стуж недѣлю нинѣшнѣю оукрѣпленїе стаа хва црkви прїмала е(ст) празновати ... (k. 39): еретици манихейскои ереси ... имѣли ба справ'цеж всѣ(х) рѣчїй видомыхъ а дїавола невидимых' рѣчїй справцею ... в'которо(м) то блудѣ был оустїанъ [zam. Augustyn!] философъ лѣ(т) девя(т). а(ж) пото(м) матка его моника ... = *Dn.* k. 53 — ale czy i dalej identycznie?

13. Поуч. в н(д)лю н-ници на съше(ст)вїе с(т) дха ... (k. 40—42): Наро(д) жидо(в)скый которого гь бъ ... възлюби(л) ... = *Dn.* k. 54 n. Z *Postylli* Reja (na dz. świąteczny; po peryk.): Pokolenie żydowskie, które był Pan Bog ... umiłował ... Dalej zob. też k. 41-2: ... въ яко(м) есмы егvп'тѣ того ноу(ж)ного свѣта и въ яки(х) есмы тя(ж)косте(х) — (Obacz) ... w jakiemeś Egipcie tego nędznego świata. Obacz, w jakiejeś cięszkości ...

14. Поуч. в н(д)лю всѣ(х) сты(х) ... (k. 43—46): Смотрѣмо(ж) тоу(т) правосл. хр(с)тїане (*Dn.*: братїе) яко вдя(ч)ное посе(л)ство. якая вдячна(я) обѣт'ница га нашего іс ха i t. d. претривали (k. 44) всѣ обжренїа и омн(л)ности ... але так дуже а смѣле як вѣрныи риторїе (!) и вѣрныи слоуги... пришли... = *Dn.* k. 58 n. Z *Postylli* Reja (niedz. 26 po Trójcy Św.), począwszy od exordium: O jako wdzięczne poselstwo a jako wdzięczna obietnica Pana naszego tu dochodzi do uszu wiernych ... ktorzy ... przetrwali ty wszytki burzki a omylności ... ale tak jako wierni rycerze a wierni dziedzicy ... przebili się pospołu z nim ...

15. Поуч. в не(д) Е по Н-ни(ци) и по всѣ(х) сты(х) (k. 46—49): Выклад. Давно то на(м) хс спсъ на(ш) оповидѣ(л). н(ж) тоу(т) нѣ для чого иного не пришол ... Z *Postylli* Reja (na dz. św. Mateusza; od exordium): Z dawna to nam Pan nasz opowiedzieć raczył, iż... W *Dn* (k. 60 n.) tekst odmienny: Тоуть братїе слышали есмо ... zob. przedruk tego pouczenia u Peretza (o. c. s. 73 n.), ale również wzięty u Reja (niedz. 5. po Św. Trójcy). Tekst Trig przedrukował Peretz

później w pracy: «Отчет об экскурсии . . . в Житомир» (Izw. kijewsk. Uniw., 1911, nr. 10, s. 96 n.).

16. Поуч. в не(д) Г҃-ю по Н҃-ни(ци) . . . (k. 50—52): Не є(ст) братїе ничого горшого и лютѣйшаго о(т) сребролюбїѧ . . . = *Dn.* k. 62; zob. *Krył.* sł. 23.

17. Поуч. в не(д) Д҃-ю по Н҃-ници . . . (k. 53—55): Тоу(т) в'той єу(г)лии . . . дає(т) на(м) хс великїи потѣхи . . . прикладо(м) оного почтивого мужа Йаира . . . = *Dn.* k. 65. Sam początek z *Reja* (n. 16 po Trójcy św.), c. d. z nauki cerk.

18. Поуч. в не(д) Є҃-ю по Н҃-ници (k. 56—59): Єу(г)льски(х) а дхов'ны(х) водь. истѣкаеть источни(к) альбо колодѧ(з) правосл. хр(с)тїане. кды обогатѣю(т) на(с) источаю(т) на(м) завше солодкыѧ воды . . . (k. 58) не вдаваймосѧ вѣровати въ кущуны дїаво(л)скыѧ . . . нѣцїи измыслили мовѧчи, иже бы имѣл дши . . . дѣток . . . некръщенны(х) . . . и щобы сты(х) имѣли быти бѣснованїе . . . *Dn.* k. 68 (pocz. z cerk. *EUcz*) zob. *Krył.* sł. 25.

19. Поуч. в не(д) Ѕ҃-ю по Н҃-ни(ци) . . . (k. 59—62): Вездѣ о томь є(ст) по(л)но писма стого, и(ж) гоу боу . . . ничого не є(ст) прїѧтнѣйшого єдно вѣр'ное ср(д)це и статечность вѣры . . . k. 62: кды(ж) познает таковую офоту и вѣру твоего скло(н)наго ср(д)ца . . . = *Dn.* k. 71: Z *Postylli* Reja (niedz. 19 po Trójcy Św. poczynając od exordium): Kdyż wszędy a wszędy o tym pisma pełno mamy, iż u Pana . . . nic nie jest nigdy płatniejszego jedno wierne serce a stateczność wiary . .

20. Поуч. в не(д) З҃-ю по Н҃-ни(ци) . . . (k. 62—65): Много кро(т) въ стом єу(г)лїи припоминаю(т) . . . ха ба сно(м) давидовымь быти . . . = *Dn.* k. 73; w części z cerk. *EUcz* — zob. *Krył.* sł. 27.

21. Поуч. в не(д) И҃-ю по Н҃-ни(ци) . . . (k. 65—68): Кды(ж) (*Dn.*: Внегда южь) есмо ю(ж) слышали и пол'ни оуши были у они(х) людїй будущи(х) [*Dn.* dod.: розмантого писма и розм. пр(о)рчества] на свѣт[ѣ] и ꙗкосѧ имѣ(л) показати. в та(к) уничижен'но(м) стану . . . k. 66: а зали не всѣ есмо зафорѣли . . . k. 66 v: тои хоробы . . . = *Dn.* 76 n. Z *Postylli* Reja (niedz. 4 postu, po peryk.): Gdy już, jakoś słyszał, iż pełny były uszy onych ludzi na ten czas na świecie będących . . .

22. Поуч. в не(д) Ѳ҃-ю по Н҃-ни(ци) . . . (k. 69—71): Въсеси(л)ный къ а избавите(л) наш щоко(л)векь чини(л) и справова(л) въ сто(м) животѣ свое(м) на зе(м)ли, въсе научи(л) (!) и чини(л) къ наоуцѣ нашей . . . = *Dn.* k. 79. Z *Postylli* Reja (niedz. 4 po 3 królach; od exord.): Wszechmogący Pan a zbawiciel nasz, cożkolwiek czynił a sprawował w świętym żywocie swoim, wszytko czynił ku nauce naszej . . .

23. Поуч. в не(д) І-ю (10) по Н҃-ни(ци) . . . k. 72—75): О вашем

ѕшевном сп҃сенїи хр(с)тїане милыи [*Dn.*: братїе] длъжни есмо двати завше [*Dn.*: въсе(г)да] и на хтиво(ст) добры(х) подвизатисѧ ... = *Dn.* k. 82; zob. *Kryl.* sł. 30.

24. Поуч. в не(д) ѯІ [11] по Ѱ-ни(ци) ... (k. 75—78): Бе(л)ми на(м) тоу(т) в'той нн҃е(ш)ней еу(г)лїи рѣ(ч) знаменитую и потѣ(ш)ную хс гь пре(з) ап(с)лы ... описанную зоставити рачи(л) ... k. 76: в' которо(м)то до(л)жнику на(с) всѣ(х) фѣгу[ру]е(т) (!) и значитъ ... = *Dn.* k. 85 n. Z *Postylli* Reja (n. 22 po Trójcy św. od exordium): Rzecz nam tu pocieszliwą Pan nasz w tej ewanieliej ... iście na wieczną pamiątkę zostawić raczył ... w ktorego dłużnika osobie nas wszytki dłużniki swoie... figurować raczy ...

25. Поуч. в не(д) ВІ [12] по Ѱ-ници ... (k. 78—81): Ничего иньшого братїе та(к) може(т) смущати ... ꙗко златолюбивы(м) об'нѧты(м) бытн вълделѣнїе(м) = *Dn.* k. 88 n., zob. *Kryl.* sł. 32.

26. Поуч. в не(д) ГІ [13] по Ѱ-ници ... (k. 81—83): Хс избавите(л) мнѓими а ро(з)мантыми приклады, повѣ(ст)ми ... нам науку показова(л) и ... показоуе(т) ... = *Dn.* k. 90 n.; zob. Kryl. sł. 33.

27. Поуч. в не(д) ДІ [14] по Ѱ-ници ... Смотри(ж) напре(д) в не(д) КИ [28] зо всѣмь выкладомь = *Dn.* k. 92 taki sam odsyłacz.

28. Поуч. в не(д) ЄІ [15] по Ѱ-ници ... (k. 84—86): Ижь в'ты(х) двс(х) приказанїѧ(х) в'ши(т)ка повинно(ст) закону замкнуласѧ е(ст). За що омылнїй свѣ(т) не то(л)ко нн҃е, але и предты(м) много имѣ(л) вымысло(в) свои(х) ... и розмантого довнѣманѧ о(т) людїй. ꙗко(ж)то сїѧ секта або посполитованѧ о(т) людїй са(д)дукейское ... = *Dn.* k. 93 Z *Postylli* Reja (n. 18 po Trójcy św.; 1 zdanie z exord., c. d. z nauki po peryk.): a) Iż w tych dwu artykulech... b) Omylny świat nie jedno dziś, ale zawżdy miał dosyć wymysłow swoich... a roznego mnimania...

29. Поуч. в не(д) ЅІ [16] по Ѱ-ници ... (k. 87—89): Хотѧчи (Dn.: Хотѧй) то вл(д)ка ншь іс хс показати незамешкалое свое в'торое пришествїе = *Dn.* k. 96 n.; zob. *Kryl.* sł. 36 (od k. 202 v.).

30. Поуч. в не(д) ЗІ [17] по Ѱ-ници ... (k. 89—92) Великїи а потѣ(ш)ливыи то су(т) слова га ншег(о), которыи ту(т) къ на(м) вши(т)ки(м) [Dn.: тут нам всѣмь] сътворенію своему ... мови(л) ... д'ще(р) была въ ... оупа(д)ку и у велико(м) трапѣнію о(т) лукавого дїавола... = *Dn.* k. 98 n. Z *Postylli* Reja (n. 2 postu; od exord.): Wielkie a pocieszliwe to są słowa Pana a Zbawiciela naszego, ktore tu ku nam wszytkim, nędznemu stworzeniu ... w osobie onej niewiasty ... mowi, ktorej dzieweczka była w upadku ... a w wielkim udręczeniu a w wielkim prześladowaniu od czarta złego ...

31. Н(д)лѧ ИГ [18] по Н-ници нщи в не(д) Е [2] по Н-ници зо всѣ(м) выкладо(м). Ап(ст)лъ же зде чти на рѧду: = *Dn.* k. 101 taki sam odsyłacz.

32. Поуч. в не(д) ӨІ [19] по Н-ници ... (k. 93—95): Понева(ж) хотѧчи добротливый вл(д)ка г(с)дь ншь послати оучнки свои на проповѣданїе ... = *Dn.* k. 101 n. (zob. *Kryl.* sł. 39, zgoda dopiero od dołu karty 218). Pod koniec tej nauki w *Jas* są zwroty przypominające Reja: (k. 94) е(ст) есмы ꙗко мѣ(д) або спѣжа брѧ(з)каючаѧ а непотребнаѧ...

33. Поуч. в н(д)лю К [20] по Н-ници ... (k. 96—99): Мало пере(д) ты(м) нинѣшны(м) ев(г)лїи (!) написано е(ст) о(т) того(ж) лукы ап(с)ла и ... иж хс избавите(л) будучи в' мѣстѣ капернаумѣ. На прошенїе ро(т)мистра единаго ... Великый тоу(т) потѣхи о изме(р)твы(х) въстанїи хс...на(м) показати рачи(л) ... = *Dn.* k. 104 n. Z *Postylli* Reja (n. 16 po Trójcy św. ; od exord.): Mało przed tą dzisiejszą ewanielią niżej napisaną tenże ew. Łukasz ś. pisze: Iż Pan Kristus będąc w miasteczku Kapernaum, na prośbę hetmana jednego, ktory ... (Po peryk.): Wielkie pociechy każdy chrz. człowiek tu z tej historiej ... w sobie umnożyć może ...

34. Поуч. в н(д)лю КА [21] по Н-ници ... k. 100—102): Всѧкому хр(с)тїа(н)скому а цнотливомоу члку ничего иншого не е(ст) потребнѣйшого и пожиточнѣйшого на свѣтѣ едносѧ ото(м) пытати и ...пи(л)но учити ... тоу(т) рекома поправуе(м)сѧ негрѣшити. и другымъ повѣдае(м) и(ж) есмы та(м) наслоуха(л)сѧ чисты(х) сло(в) ... = *Dn.* k. 107 n. Z *Postylli* Reja (n. 17 po Now. lecie; od exord.): Gdyż krześcijańskiemu a cnotliwemu człowiekowi nic inszego nie jest potrzebniejszego ani pożyteczniejszego na świecie ... Tu sie rzkomo dobywasz jako z błota, tu się już rzkomo masz wolą polepszyć ...

35. Поуч. в н(д)лю КВ [22] по Н-ници ... (k. 103—105): Великую науку и вел. потѣху хс вѣ(р)ны(м) свои(м), а звлаща которыи ег(о) нео(т)ступаю(т) ... тоу(т) зоставити рачи(л) ... (k. 103 n.): н(ж) ко(ж)дому таковому члку. который едно так лежи(т) ѧ(к) свинѧ уболотѣ въ оны(х) свои(х) налога(х) ... = *Dn.* k. 110 n. Z *Postylli* Reja (n. 2 po Trójcy św.; po peryk.): Wielką naukę a wielką pociechę Pan wiernym swoim, a zwłaszcza ktorzy go nie odstępują ... tu zostawić raczył ...

36. Поуч. в н(д)лю КГ [23] по Н-ници ... (k. 106—108): Ꙗко(же) бо тѣлеса ваша (Dn.: наша) врѣменна и дочаснаѧ о(т) зе(м)ны(х) и много ра(з)ли(ч)ныхъ плодо(в) пытаеми ... и оумащаеми бываю(т)... = *Dn.* k. 113; zob. *Kryl.* sł. 43.

37. Поуч. в н(д)лю КД [24] по Н-ници... (k. 109—111): Якоже тоу(т) еуглїста стый пише(т). ижь нѣкїй члкь зацный о(т) княжа(т) и приложенны(х) (!) дховны(х) пришо(л) къ хоу ... = *Dn.* k. 116 n. Z *Postylli* Reja (n. 24 po Trójcy św.; od exord.): Marek ewanielista św. tak pisze, iż człowiek zacny s książąt a s przełożonych kościelnych przyszedł do Pana...

38. Поуч. в'н(д)лю КЕ [25] по Н-ници... (k. 112—115): Къ истин(н)оу братїе великое е(ст) добры(м) учи(н)хомъ поврѣ(ж)енїе пыха [*Dn.*: гърдость и пыха] и ко(ж)дый себе пре(л)щаетъ... = *Dn.* k. 118; zob. *Kryl.* sł. 45.

39. Поуч. в н(д)лю КЅ [26] по Н-ници (k. 115—117): Іоань [*Dn.* Яко Іоань] еу(г)листа написа(л) на оста(т)ку кни(г) свои(х). диво(в) и знаменїй хвы(х). хотяй бы бы(л) ве(с) свѣ(т) писа(л). троу(д)но бы могль списати ... (k. 115 v.): иньшим старчески(м) басня(м) ... о(т) въсего зла гор'ши и лютѣйши прирожѣня чач(с)кое о(т) ... звѣря въсякаго. абовѣ(м) звѣря... кды нако(р)мить. теды ю(ж) до часу пребуде(т) въ тихости лежа... = *Dn.* k. 121 n. Z *Postylli* Reja (n. 2 po Trójcy św., od exord.): Iż jako Jan s. napisać raczył, spraw a dziwow Pańskich, by był wszytek świat pisał, trudnoby był spisać miał ... A inym żadnym wymysłom ... wiary dawać nie mamy" ... Pod koniec ustęp z cerk. *EUcz*; zob. *Kryl.* k. 258 (o życiu biedaków).

40. Поуч. в н(д)лю КЗ [27] по Н-ници ... (k. 118—121): Гь и бъ ншь и(з)водя лю(д) жидо(в)скїй и многими приклады наказова(л) их ... и сна(д)не на(д) непрїяте(л)ми и(х) звитя(ж)ство показова(л) ... = *Dn.* k. 123 n.; zob. *Kryl.* sł. 47.

41. Поуч. в н(д)лю КИ [28] по Н-ници ... (k. 122—124): Ту(т) ю(ж) въ(з)лю(б)леннїи братїе слышали есмо и(з) устъ га ншего ic ха и(ж) еди(н) за(ц)ный члкь наго[то]ва(л) гойную вечерю для зва(н)ны(х) [Dn. гойны(х)] гостїй свои(х) ... роскаsа(л) ити на другїи оулицѣ и загаты ... = *Dn.* k. 127 n. Z *Postylli* Reja (n. 1 po Trójcy św. po peryk.): Tuś już słyszał z ust Pana swego, iż człowiek jeden zacny nagotowił hojną wieczerzą prze wezwane goście swoje ... rozesłał na drogi i miedzy opłotki ...

42. Поуч. в н(д)лю КѲ [29] по Н-ници ... (k. 124—127): Великую завя(ж)ку тоу(т) на(м) хс избакитель ншь в'ты(х) малы(х) словѣ(х) оповѝдѣти рачи(л) ... (k. 126 v.): принести за оцищенїе свое два коробле живыи и шнурь червоный ... (W *Dn.* brak nauk na niedz. 29—32, ale zachowały się w Trig. k. 231 n.; zob. Перетц, Отчет об экскурсии Семин. русск. фил. в Житомир, s. 93). Z *Postylli* Reja (N. 14 po Trójcy św.; od exord.): Wielki obowiązek ... nam nasz

miłościwy Pan w tych maluczkich słowiech tu opowiedać raczy ... (Oczyściony) przynosił na ofiarę dwa wrobla żywe, sznur czyrwony ...

43. Поуч. в не(д) Л҃ [30] читай в не(д) В҃І [12] по н҃-ницн з всѣмь выкладомъ. Identyczny odsyłacz w *EUcz Trig*; zob. *Peretz* o. c.

44. Поуч. в не(д) Л҃А [31] по Н҃-ницн ... (k. 128—130): Праве(д)ное слнце хс избавите(л) ншь . который единако сиѧе(т) зарею мл(с)ти своеѧ просвѣщаѧ [Trig.: просвѣщае(т)] дша нша ... = *Trig.* k. 236 n.; zob. *Kryl.* sł. 51: Слнце правдѣ есть бгъ...

45. Поуч. в н(д)лю Л҃В [32] по Н҃-ницн ... (k. 131—133): Єv(г)листа стый лука пише(т). Кды(ж) гь хс избавите(л) ншь справуючи и становачи [*Trig.*: становлѧючи] справы и потребы спсенїѧ нашег(о) прохожова(л)сѧ по мѣстѣ ерихо(н)ско(м). або вѣ(м) о(н) и годины жа(д)нои не опустилъ дар'мо ... = *Trig.* k. 242 n. Z *Postylli* Reja (dzień poświęcania kościeln.; od exord.): Ewanielista Łukasz św. pisze, iż Pan nasz a zbawiciel ... sprawując a stanowiąc sprawy a potrzeby zbawienia ... gdyż on i godziny żadnej nigdy darmo nie opuścił ...

46. Поуч. на погребенїе хр(с)тїѧ(н)ского члка (k. 134—137): Справы естества або прирожѣнѧ нашего млсго ... = *Dn.* k. 129 n. Z *Postylli* Reja (Na dzień pogrzebu czł. krześciańskiego; od exord.): Przyrodzenie nasze mdłe, a jeszcze ... zarażone ... wytrwać nie może, aby sie ... samo przez się obronić mogło ...

Uwaga: W *Dn.* następują tu pouczenia na „освѧщенїе церкви" i „вѣнчанїе младенець" (!), które w *Jas* są na końcu części świątecznej; zob. niżej nr. 63 i 62.

Druga część *EUcz*, świąteczna, zdradza pewną rozbieżność nie tylko pod względem doboru kazań w *Jas, Dn.* i *Trig.*, ale też co do ilości świąt. Można stąd wnosić, że zachowane dziś teksty od pierwowzoru grupy podolskiej są czasowo dość odległe, różnice zaś objaśniać dostosowywaniem dalszych odpisów do heortologii nowych terenów, na które zbiór ten później się dostał.

47. М(с)ца ав'густа въ ЄІ [15. VIII] слово на Успенїе ... бца (!) и пр(с)но двы мрїѧ ... (k. 138—9): Внегда ко себѣ хс бъ нашь прїѧти изволи свою мтрь. Пре(ж)де трїе(м) дне(м) аггло(м) ей ... оповѣдѣ ... Legenda ta odpowiada tekstom t. zw. *Prologu* (zob. podobną wersję w zbiorze I. Franki Апокріфи i лег. t. II, 387). Tekst *Dn.* (nr. 60) odmienny, tłumaczy zaś kaz. z *Postylli* Reja (na dz. nawiedzenia panny Mariej . .): Gdy już umyślił Pan koniec uczynić onym nieomylnym wyrokom a obietnicam ... (U Reja są tu wycieczki przeciw święceniu gromnic, błażejków itp., czy zostały stąd ślady w *Dn.* — nie wiadomo.)

48. М(с)ца се(п). И (8. IX.) Поуч. на Ро(ж)ство пр(с)тыѧ вл(д)чца нашеѧ бца ... (k. 140—143): Боу о(т)цу сътвор'шему (*Dn*.: сътвориввшоу) пръвого чл̃ка адама ... = *Dn*. k. 138 n. (W wykazie Akimowicza nr 49).

49. М(с)ца сеп. ДІ (14. IX.) Поуч. на въздвиженіе ч(с)тнаго ... кр(с)та... (k. 143—46): Веселый днь и свѣтлый праздни(к) братіе ч(с)тнаго и животв. кр(с)та празноуймо нн̃ѣ радостію ... = *Dn*. k. 141 (nr 50); zob. *Kryl*. sł. 55.

50. Поуч. на въведеніе въ хра(м) пр(с)тыѧ бца мрїѧ ... не пи(л)ностю ск(д)шн на свои(х) мѣсце(х) ... (нмаемо) ... выслухати ... (k. 146—48): Въ дни августа црѧ ри(м)скаго се(д)мого на десѧ(т) року панованѧ ег(о) ... народиласѧ прч(с)та(ѧ) отроковица Мрїѧ ... = *Dn*. k. 149 (nr 53). Przeróbka(?) leg. *De nativitate BVM*.

51. Поуч. на днь Рж(с)тва Хва ... (k. 149—52): Ту(т) ю(ж) ѧ(к) есмо на поча(т)ку в'сѣ слышали ... ꙗка(а) ра(до)сть и ꙗкаѧ потѣха сталасѧ естъ всему свѣту за ... наро(ж)деніѧ о(т) давны(х) часо(в) пожаданнаго гостѧ ... (k. 151): О бѣ(д)ныи пастыреве свѣта того. ꙗ(к) свѣцкїи, так н дхо(в)ныи ... що мы пасемо ... Z *Postylli* Reja (kaz. 2 na B. Narodzenie; od exord.): Tu już jakochmy na początku wszyscy słyszeli ... jaka radość a jaka pociecha ... z narodzenia ... tak wdzięcznego gościa ... = *Trig*. k. 260, tymczasem *Dn*. k. 154 (nr. 55) ma przekład innego kazania z tejże Postylli (kaz. pierwsze na Boże Narodz.); zob. przedruk u Peretza, o. c. s. 75—78.

52. Поуч. на кръщеніе гне ... (k. 152—55): Юже братіе достаточнѣ наслухалисѧ есмо, ꙗко н длѧчого гь нашь іс хс на сей свѣ(т) оказатисѧ рачи(л), и ꙗкїи дивныи справы ... сталисѧ по вшистъко(м) свѣтѣ ... (k. 153): Тоу(т) нмамы ... вторуж часть ... о тр(ой)ци стѣй. и подпиратисѧ щирими писмы бжїими... (k. 154 v.): не валѧймосѧ ꙗ(к) свинѣ въ ка(л) плюгавости, хочем(ли) абы ... = *Dn*. k. 158 (nr. 56). Z *Postylli* Reja (n. przed Now. latem; od exord.): Jużechmy sie obficie nasłuchali, jako a dlaczego ten Pan nasz Jezus Kristus na świat sie zjawić raczył, i jakie dziwne sprawy ... po wszytkim świecie dziać sie poczynały ...

53. Поуч. на днь принесеніѧ гнѧ въ црко(в). сирѣ(ч) на стрѣтеніе ... (k. 156—58): Теды ю(ж) о то(м) часто кроть слыхаемо (!), ꙗко н которы(м) обычае(м) наро(д) жидо(в)скій... вышо(л) был до еги(п)ту ... = *Dn*. k. 161 (nr. 57); na początku ma jedno zdanie więcej niż *Jas*. — Z *Postylli* Reja (kaz. na ofiarow. Pańskie [= Gromnice]; po peryk.), ale dopiero od 3. zdania: (A iżbychmy zrozumieli, skąd ta powinność ... iż ty dziatki pirworodne były ofiarowane ...)

tedy już mało nie wszyscy o tym wiemy, jako a ktorym obyczajem narod żydowski ... zaszedł był do Egiptu ...

54. Поуч. на за(ч)тїє вьчловѣченїѧ хва. сирѣ(ч) благовѣщенїє... (k. 159—61): Великоє чж(до) и велико : подивлєнїє тоу(т) приходи т) въ уши нашѣ ... и(ж) двца в'моло(до)сти своей ... = *Dn.* k. 163 (nr. 58). Z *Postylli* Reja (O wcieleniu Pana naszego; po peryk.): Wielki dziw a wielkie niepodobieństwo tu dochodzi do uszu twoich, ... iż panienka w młodości swojej ...

55. Поуч. на преображенїє гнє ... (k. 162—64: Всѧ убо господ(д)скыѧ пра(з)ники. и весе(л)ства бж(с)твенїи показаю(т)(!) ывнє гнє пръвоє пришествїє ... = *Dn.* k. 166 (nr. 59); zob. *Kryl.* sł. 76. (w skróceniu).

56. Поуч. на днь стго мчнка Димитрїѧ. сеже и стому гео(р)гїю . и прокопїю ... (k. 165—67): Причины вши(ст)ли(х) рѣчїй гь на(ш) іс хс в' ты(х) словѣ(х) положи(л). и(ж) они имѣли въ миръ сей прїйти ...ко(ж) ный то сьбѣ уважи(з)ши сна(д)нѣйсѧ домыслити може(т). що хс гь оучнко(м) свои(м) ... проповѣдати ... изволи(л) ... = *Dn.* k. (144 nr. 51).

57. Поуч. на днь стго Николаѧ. се(ж) и стому Іоанну Зла[то]усту. Василїю и григорїю ... (k. 167—170): Бл(с)венный то господарь избавите(л) на(ш) тоу(т) на(м) на ... посла(н)ный ... (k. 168): Слыши(ж) тоу(т) ... пастырю. ыко враду свѣ(ц)кого. так и дхо(в)ного ... и до на(с) менши(х) стано(в) ... = *Dn.* k. 146 (nr. 52).

58. Поуч. в неделю пре(д) Ро(ж)ство(м) Хви(м) о памѧти стъі(х) от(ц)ь ... (k. 170—73): Оныи... пръшїи мужїє ... волю бжїю знали. и устроени бы(ли) дхо(м) сты(м) по(ч)тиве рѧдитисѧ. са(м) бо въ съ ними бесѣдовалъ ... = *Dn.* k. 157 (nr. 54); zob. *Kryl.*. sł. 60.

59. Поуч. в не(д)лю по рождествѣ хвѣ ... (k. 174—177): Сьбо(р) або цркo(в) христїа(н)скому народу нинѣ(ш)него днє об'ходи(т) або празноуе(т) памѧть оны(х) сты(х) а неви(н)ни(х) дѣтїй ... (k. 174 v.): во ю(ж) бы(л) тъй обачи(л) оный хитрый дїаво(л)... подобе(н)ства... = Trig. k. 265 n.: Съборънаа црквъ ... w *Dn.* brak. Z *Postylli* Reja (dz. młodzionkow; od exord.): Że zbor krześciański dnia dzisiejszego obchodzi pamiątkę onych świętych a niewinnych dziatek, ktore wnet ... (Po peryk.): ... Gdy już on chytry czart obaczył z rozmaitego podobieństwa, iż już przyszło ... plemię, ktorego sie barzo bał ...

60. Поуч. в не(д) пре(д) кръщенїемъ гни(м) ... (k. 177—180): На почa(т)ку тои нинѣ(ш)нен єv(г)лїи припоминае(т) єв(г)листа того стго и ... пр(о)р(о)ка Іоа(н)на пр(д)тчю кр( )тлѧ гнѧ. Заповѣдаючи на(м) ... (k. 178): пустынѧ є(ст) ме(ш)канѧ людїй поганы(х) при

ерданѣ рѣцѣ ... (k. 178 v.): іоа(н)нова ... одежа остра є(ст) и покармы нецоукровании, еж(е) поживати лѣсницѣ... W *Dn.* i *Trig.* brak; źródło nieznane, może kompilacja z *Reja* i z cerk. *EUcz*? Zob. *Kryl.* sł. 65.

61. Поуч. в не(д)лю по крѫщенїи гни ... (k. 180—83): Єслиже братїе днь праз'ника бгоꙗвленїе прешо(л) або миноу(л) на(с), а еже о то(м) сто(м) велеб'но(м) крѫщенїи ... николиже минꙋ(ти) ... не може(т) ... = W *Dn.* i *Trig.* brak; co do źródła zob. *Kryl.* sł. 67.

62. Поуч. вънегда вѣ(н)чае(м) юношꙋ съ дѣвицею ... (k. 183—86): Ꙗко испоча(т)кꙋ свѣта. тедь: гь избавите(л) на(ш) оказовати рачи(л) іже ни ... едно в'станꙋ ма(л)же(н):ко(м) ... = *Dn.* k. 135 n. (nr. 48). Z *Postylli* Reja (niedz. 2 po Now. lecie; po peryk.): Jako od początku swiata, tedy to wnet ten Pan a zbawiciel nasz ... okazować raczył. iż żadne ... postanowienie ... iedno w stanie małżeństwa ...

63. Поуч. (на осщенїе) цркве новопоставле(н)ныꙗ [*Dn.*: новленныꙗ] ... (k. 186 bez końca): Подобае(т) на(м) братїе вѣдати о(т)колꙗсꙗ тое взꙗло и що є(ст) потреба того. в'зꙗто тое с'старого обычаꙗ жидо(в):кого. що н(м) казаль гь бъ ... Ꙗбысте оучинили собѣ з дощо(к) або из обо(н) (!) капницꙋ ... = *Dn.* k. 132 n. (nr. 47). Z *Postylli* Reja (na poswięc. kościelne; po peryk.): Zwyczaj ten stary podobno był wzięty jeszcze z onych zwyczajów żydowskich, gdy je Pan był z Egiptu wywieść raczył, tedy tam był rozkazał im, aby byli sobie uczynili z opon jakoby kaplicę abo ... przybytek ...

Podane zestawienia pozwalają wydzielić powyższe EUcz (tj. *Jas, Dn, Trig*) w osobną grupę, pochodzącą z jednego starego pierwowzoru. Miejsce i czas powstania tegoż można określić tylko w przybliżeniu, ponieważ materiał do tej kwestii jest dosyć skąpy. Należy tu jedynie notatka zachowana w *Dn* (na k. 273), podająca nie tylko rok (1592) i miejsce odpisu, ale też imiona pisarzy: ... ев(г)лїе на ко(ж)дꙋю не(д)лю и на пра(з)ники гдьскїи ꙋрочисты(і) з выкладомъ. в име(н)'о ... пна Сина(в):ко(го) о(т)чи(з)номъ. на сел(ѣ) оугриновце(ꙋ). Лѣта по наро(ж) сна б(ж) афчв... Ꙗ трꙋдилисꙗ... Данилїй попови(ч) Гринe(в)скїй на поча(т)коу. а послѣ Федо(р) Па(ш)ковн(ч) родомъ н(з) Сатанова...

Wieś (U)hryńkowce(?) i m. Satanów leżą na Podolu, na jakiś ośrodek podolski wskazuje też EUcz Trygorski (Trzygórze na pd. od Żytomierza); z ośrodka tego wyszedł zapewne też *EUcz Jas*, który zawędrował potem na Zakarpacie. Ponieważ za terenem takim przemawiają też niektóre cechy językowe kodeksu *Jas* (офота 29, 62; фороба,

хоробы 66; гүнѧ 'płaszcz' 35 może чинкчъ 117, 149), przeto cała tę grupę ewangeliarzy nazwiemy sieniawsko-żytomierską, ogólniej: środkowo-podolską.

Czas: Bardziej zagadkową jest chronologia tego typu *EUcz*. Że powstał on nie w r. 1592 (zob. wyżej), ale znacznie wcześniej, wynika z wielu pouczeń dodatkowych, jakie występują w *Dn* (zob. wykaz Akimowicza). Rękopis *Dn*, podobnie jak *Trig* (?) i *Jas* — bezpośrednio od siebie niezależne — nie są też — jak wskazują różne typowe omyłki — odpisem wprost z pierwowzoru, ale pochodzą z jakiejś dalszej kopii. Za cofnięciem daty pierwowzoru przemawia w końcu charakter źródeł, polskiego i stcerkiewnego, które posłużyły za podstawę danej grupy EUcz.

Zestawienie początków pouczeń *Jas* i *Dn* świadczy, że grupa podolska korzysta bardzo często z *Pos'ylli* Rejowej (zob. wyżej pozycje: 3, 6—7, 11, 13—15, 17, 19, 21—22, 24, 28, 30, 32, 33—35, 37, 39, 41—42, 45—47, 51 a, b—54, 59, 62 i 63), niemniej liczne są przeróbki z cerk. EUcz, inne źródła występują rzadko (zob. poz. 5, 12, 47a, 50, 56—57, 60). Silny wpływ Reja pozwala zaś sądzić, że pierwowzór tych EUcz powstał dosyć wcześnie, w czasie dużego nasilenia ruchu reformacyjnego, zapewne zaraz po wyjściu pierwszych wydań *Postylli* (1557, 1560 . . .). Za chronologią taką przemawiają też niektóre pouczenia oparte na źródle cerkiewnym; trafiają się tam niekiedy niedokładności, które będą zrozumiałe, jeśli przyjąć, że autor nie korzystał z tekstu drukowanego (1. wyd. Zabłudów 1569), ale z jakiejś piśmiennej, zapewne starszej kopii cerkiewnego EUcz. Sprawa ostatnia wymaga jeszcze zbadania dokładniejszego, ale i poprzednio przytoczone fakty już wystarczają, aby przypuścić, że prototyp środkowopodolskiej grupy EUcz powstał około trzeciej ćwierci XVI. wieku.

Potężny ruch, wywołany w połowie XVI. w. dużą aktywnością nowowierców w Polsce i na Litwie, znajdował przychylny odgłos także wśród wielu prawosławnych na Rusi. Świadczą o tym przekłady pisma św. na język ruski, np. ewang. Peresopnickiej, wydanie katechizmu Budnego (1562) itd.[15]). W latach 60-ych XVI. wieku myślano też zapewne o tłumaczeniu pouczeń czy kazań ruskich. Ze wstępu do EUcz z 1569 r. wiadomo, że np. Chodkiewicz zamierzał wydać ów zbiór w tłumaczeniu na język żywy, zrozumiały dla ludzi prostych (вырозоумѣнїѧ ради простыхъ людїй)., a odwiedli go od tego tylko „uczeni w tym piśmie", lękając się możliwych błędów w przekładaniu[16]). Czy zamiar

[15]) Возняк М., Іст. укр. літер. II, 20.
[16]) Tamże II, 54.

jego zrodził się z powodu przychylności dla nowowierstwa — chęć dostarczenia czytelnikom zrozumiałych pouczeń —, czy raczej był to odruch mu wrogi, zmierzający jedynie do obrony prawosławia, które wskutek rozczytywania się w podobnych pismach polskich upadało liczebnie, trudno z pewnością rozstrzygnąć. Pochodzi to stąd, iż ciekawy ów okres przejściowy nie został dotąd naukowo wyświetlony[17]), m. inn. dlatego, że związane z nowowierstwem pytania zeszły po kilku dziesiątkach lat na drugi plan, cała zaś uwaga skupiła się na sporach polemicznych dokoła unii kościelnej, które zasłoniły kłopoty z nowowierstwem. Że jednak popularność pism różnowierczych była na Rusi o wiele większa, niż się zwykle sądzi, dowodzi nie tylko geneza wielu pouczeń w EUcz grupy podolskiej (przegląd pożyczek z *Postylli* Reja, zob. wyżej), ale też stwierdzenie wielu podobnych śladów w szeregu innych EUcz, które należą do redakcji całkiem odmiennych. Co do kodeksu *Jas* też trzeba dodać, że gdy był w stanie pełnym, miał zapewne więcej tłumaczeń z Reja, jak świadczą wyjątki podane przy opisie *Dn* i *Trig*, zob. np. kazanie na niedź. o celniku i faryz. (*Trig* k. 2 = *Rej* n. 11 po Trójcy) oraz na n. 11 po Trójcy (*Dn*. k. 10, *Trig*. k. 24 = *Rej*, kaz. na św. Andrzeja).

Przeróbka tak znacznej liczby kazań z *Postylli* (36) w *EUcz* grupy podolskiej dowodzi, że autor ruski był w swym źródle dobrze oczytany, przy korzystaniu bowiem z jakiegokolwiek zachodniego zbioru kazań nie można było tłumaczyć go mechanicznie (np. podobnie jak żywoty świętych), ale musiało się pokonać trudności wynikające z całkiem odmiennego układu perykop ewangelijnych w obrządku wschodnim, a więc korzystać ze wzoru dopiero po ustaleniu pokrewieństwa treściowego odpowiednich pouczeń. W pewnych wypadkach odszukanie odpowiedników w obu obrządkach było zresztą wręcz niemożliwe. Dla ilustracji wystarczy nadmienić, że np. w pouczeniach Niegowskich (zbadanych przez Petrowa), które zawierają 57 nauk, jedynie 27 perykop ma odpowiednik w kościele zachodnim, z tego 6 wypada na te same dni (choć czasem z innego ewangelisty)[18]).

Innym wreszcie dowodem niemałego oczytania w *Postylli* jest zależność językowa od niej tych pouczeń, które opierają się na cerkiewnym *EUcz*. Autor aktualizował je niekiedy wstawkami z życia bliższego, wprowadzając tu czasem zwroty właściwe Rejowi. Zob. np. kazanie na dzień św. Mikołaja: Благословенный то господарь избавите(л) на(ш) ... на(м)... на потѣшеніє о(т) б҃а посла(н)ный, gdzie

[17]) Грушевський М., Іст. укр. літер, v, 235 n.
[18]) Петров, Отзвук реформации в русском Закарпатьи XУI в., s. 31

podnosi obowiązki пастырѧ праваго и вѣрнаго, dbającego o każdą owcę, by nie wpadła в онүю страшнүю пащекү оного съпротивника и волка, t. j. czarta. Takież dygresje są w kaz. na dz. św. Dymitra (nr. 57); nadmieniwszy, jaka jest мо(ж)ност бо(з)ства, dalej pisze: ко(ж)дый то събѣ үваживши сна(д)нѣйсѧ домислити може(т), що х҃с г҃ь үченико(м) свои(м) и пото(м) всѣ(м) проповѣдат, и наүчати изволи(л). Z tegoż powodu znamienne są alegoryzacje w kaz. na dzień Jana Chrzciciela (nr 60) itd. Trudno jednak twierdzić stanowczo, że zwroty tego rodzaju pochodzą od samego autora *EUcz*, nie jest bowiem wykluczona możliwość inna, a mianowicie że to są też tłumaczenia z Reja, wplecione do przeróbek z cerkiewnego *EUcz* pod koniec tekstu. Nie mając dotąd krytycznej edycji *Postylli* Reja pod ręką, trudno się kusić o wyczerpujące wyświetlenie podobnych zagadnień.

Brak miejsca nie pozwala zapuszczać się teraz w bliższy rozbiór pouczeń wziętych z *EUcz* cerkiewnego, więc przynajmniej ogólnikowo należy podnieść tu, że przekład a raczej przeróbka ich była sprawą dość żmudną, ponieważ autor wzór swój skracał, a wykład analityczny zastępował syntetycznym. Niejeden przeto ustęp wzoru, czasem sam początek pouczenia, ulegał w przekładzie opuszczeniu. Jak z tego wynika, przekład różni się od oryginału dosyć silnie, nic więc dziwnego, że poprzedni badacze tekstu *Dn* i *Trig* nie zauważyli związku ich z *EUcz* Filoteusza (czy Kallista), choć w innym miejscu sami parę takich cerkiewnoruskich kodeksów opisali. Tłumaczenie wzoru polskiego trudności podobnych nie nastręczało – to rzecz jasna–, ale z tego względu można się domyślać, jakie było czasowe następstwo obu tych działów. Autor przedsięwzięcia zaczął zapewne swą pracę od tłumaczenia *Postylli* Rejowej, a kiedy niektórych pouczeń nie dało si stąd dobrać — z powodu różnicy układu perykopowego, zob. wyżej — przystąpił do przeróbki pozostałych pouczeń już według wzoru cerkiewnego, aby skompletować całoroczny cykl kazań.

Zamykając dorywcze uwagi o genezie kilku ukraińskich rękopiśmiennych *EUcz* XVI.–XVII. wieku, które ze względu na przychylny stosunek do potrzeb ludu przedstawiają nowy i bardziej progresywny – językowo i ideologicznie – kierunek w piśmiennictwie, niż stare pouczenia cerkiewne (unikające celowo aktualnych kwestii życiowych), trzeba tu na koniec dorzucić, że wpływ *Postylli* Reja odbił się nie tylko na kilku innych jeszcze redakcjach *EUcz* nowego typu, ale zaważył też w pewnej mierze na sprawie bardziej zasadniczej. Oto przyczynił się on, choć może pośrednio tylko, do tego, że kazania znalazły dostęp do świątyń prawosławnych w ogóle. Proces ten odbywał się dosyć długo, wrogi stosunek do

kazań zmieniał się bardzo powoli na przychylny (znaczną rolę odegrał tu później przykład kościoła zachodniego). Jeszcze na początku XVII. w. dużo przykrości z powodu kazań miał np. Cyryl Stawrowiecki (zob. losy *EUcz* z 1619r.) i dopiero w latach 20-ych tegoż stulecia nastąpił w zapatrywaniach na tę sprawę wyraźny przełom. Traktując pytanie to jedynie ubocznie, wystarczy przytoczyć jeszcze ciekawą wzmiankę z pism polemicznych Mel. Smotryckiego. Autor ów, jeden z najwybitniejszych przeciwników unii brzeskiej (zob. jego *Threnos tj. lament... wschodniej cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary*... 1610)[19], po odbyciu podróży na Wschód zerwał związki z prawosławiem (1627) a nawołując obie strony do opamiętania m. inn. tak pisał w *Exaethesis*: „Wołacie, o licha unia! niedawno wołaliście licho kazanie[20]), licho figuralne spiewanie, licho ...łackie to wszystko. A teraz wszystkiego tego używacie, i dobre...“[21]). Jak z ostatnich słów wynika, kazania zdobyły wówczas dostęp do cerkwi i nie budziły żadnego sprzeciwu. — W kilkadziesiąt lat potem dział ten doszedł nawet na Ukrainie do rozkwitu, ale przybrał postać od starych *EUcz*, choćby rękopiśmiennych, zupełnie odmienną, np. u Baranowicza, Galatowskiego itd. W kazaniach owych, opartych na retoryce scholastycznej i czerpiących chętnie treść z motywów średniowiecznych (wpływ Akad. Mohylańskiej), niewiele było już zdrowego ziarna dla pouczenia szerszych mas, to też mimo zrozumiałego języka nie wywarły one większego wpływu na społeczeństwo ukraińskie. Po części złożyły się na to zapewne nowe warunki polityczne, dzięki którym najlepsi uczniowie Akademii odpływali na północ, niekiedy na wysokie stanowiska w hierarchii społecznej. Na stosunki te ciekawe światło rzuca np. los „uwieńczonego“ poety S. Jaworskiego, którego biografię skreślił pokrótce S. Masłow przy opisie jego biblioteki[22]). Trudno jednak zapuszczać się tu w podobne sprawy, gdyż wykracza to już poza ramy naszego tematu: Ustalenie osobnej grupy wśród EUcz rękopiśmiennych.

J. Janów

---

19) Brückner A., Spory o unię w dawnej literaturze (Kwart. Histor. t. X, 1896, s. 608) Zob. też Маслов, Казанье М. Смотрицкаго ... s. 11 (Чтения в Истор. О-ве Нестора-летописца XX); autor podał tam m. inn. wykaz pierwszych kazań drukowanych w XVII w.

20) Rozstrzelono tutaj tylko.

21) Brückner tamże, str. 624.

22) Маслов С., Библиотека Стеф. Яворского, s. 11 n. (Чтения в Истор. О-ве Нестора — летописца XXIV), Kijów 1914.

Deux chartes ukrainiennes de 1502.

Le tome 41 du *Recueil de la Société Historique Russe,* consacré à la correspondance diplomatique de Moscou avec les Tatars de Crimée, avec ceux de Nogaï et avec la Turquie, pour les années 1474—1505, comprend deux chartes qui, par leur langue, se détachent nettement de tous les autres documents de ce recueil. Il s'agit de deux lettres datées du 12 avril 1502 et envoyées au Grand-prince de Moscou par le „sultan de Caffa", c'est-à-dire le gouverneur (*begler-beg*) ottoman de cette ville[1]).

On sait en effet que, dès 1475, les Turcs ont mis la main sur la Crimée et le littoral avoisinant. Mais ils n'y ont gardé, comme colonies directement rattachées à l'Empire Ottoman, que les villes de Caffa-Théodosie (ancienne colonie génoise), Kerč et Tana-Azov (anciennes colonies vénitiennes): ces trois villes étaient placées sous l'autorité d'un gouverneur résidant à Caffa, et qui, en 1502, se trouvait être le propre fils du sultan Bajazet II. Le reste de la Crimée continuait à être administré par les khans tatars de la dynastie des Guéraï, désormais vassaux des Turcs.

Le but des deux lettres est de réfuter les plaintes de marchands moscovites au sujet du mauvais traitement qu'ils prétendaient avoir subi de la part des autorités turques pendant leur voyage de Caffa à Constantinople: un sujet des plus banaux à cette époque. La première lettre est le document principal: elle occupe 121 lignes dans l'édition imprimée; la deuxième n'en est qu'un complément (13 lignes seulement). Comme règle générale, les lettres envoyées de Crimée à Moscou, soit par le khan tatar, soit par le gouverneur ottoman, étaient écrites en tatar; les bureaux moscovites se chargeaient de les traduire en russe de chancellerie: ce russe, cependant, faisait toujours transparaître l'original tatar[2]).

Il en est tout autrement de nos deux lettres de Caffa. Tout d'abord,

---

[1]) Памятники дипломатических сношений Москов. Государства с Крымскою и Нагайскою ордою и с Турцией, том I, Спб., 1884 (Сборник Имп. Рус. Истор. Общества, т. 41). Les deux lettres se trouvent aux pp. 391—394 et 395—396.

[2]) B. Unbegaun, *La langue russe au XVIe siècle*, I, Paris, 1935, pp. 24—25.

la chancellerie moscovite indique elle-même qu'il s'agit de chartes écrites русьскимъ письмомъ: ce ne sont donc pas des traductions, mais bien des originaux. Ensuite, il suffit de jeter un coup d'oeil sur les deux documents pour s'apercevoir que leur langue n'est pas le russe moscovite, mais l'*ukrainien*, et un ukrainien exempt d'influences tatares.

Le fait que le résident ottoman à Caffa et fils du sultan se sert de l'ukrainien pour correspondre avec le Grand-prince de Moscou est, certes, exceptionnel et unique. Mais il peut s'expliquer. On n'oubliera pas, en effet, que sous la domination turque Caffa était devenu un des marchés d'esclaves les plus importants de l'Empire Ottoman. Et, pour une bonne part, ces esclaves étaient des Ukrainiens, butin des incursions tatares[1]). *Non urbs, sed vorago sanguinis nostri*, telle a été Caffa au XVIe siècle, suivant l'expression de Michel le Lituanien, agent du Grand-Duché de Lituanie en Crimée et auteur d'un ouvrage important [2]). Il n'est donc pas impossible d'imaginer un prisonnier ukrainien écrivant, sur l'ordre du *begler-beg*, les deux documents en question.

Nous puisons nos maigres connaissances du vieil ukrainien à deux sortes de sources: d'une part, la langue des chartes dont les faibles variantes locales convergent dans la tradition de la chancellerie du Grand-Duché de Lituanie, tradition basée sur l'ukrainien septentrional confinant au blanc-russe et fortement teintée de polonismes; d'autre part, le slavon des textes religieux, n'offrant de l'ukrainien que sur quelques brèches mal défendues.

Quant à leur origine particulière, nos deux lettres sont en marge de toute tradition connue: leur témoignage pour l'histoire si peu explorée de l'ukrainien n'en peut être que plus important.

Les deux documents sont des réponses à des chartes de Moscou et ils traitent des affaires de ce pays. Il est donc naturel qu'ils subissent l'influence du modèle moscovite, surtout dans le vocabulaire. De plus, on n'oubliera pas que l'édition imprimée, comme c'est le cas pour toute la correspondance diplomatique de Moscou qui nous soit parvenue, reproduit non pas le texte original, mais une copie contemporaine (appelée столбецъ), faite par les scribes moscovites: ceux-ci, malgré leur grand souci d'exactitude, ont pu russsifier le texte, ne fût-ce que légèrement.

Cette nature particulière de nos lettres nécessite, on le voit, leur confrontation, d'une part, avec la tradition lituanienne dont elles s'écartent, tout en étant ukrainiennes, et, d'autre part, avec la tradition

---

[1]) Voir A. Kryms'kyj, Історія Туреччини, Київ, 1924, pp. 167—183.

[2]) Michalonis Litvani, *De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum*, Bâle, 1615; cité d'après A. Kryms'kyj, *op. cit.*, pp. 103, 177.

moscovite dont elles, tout en n'étant pas russes, se rapprochent. Cette méthode, dans la mesure du possible, sera la nôtre.

Mais avant même d'aborder l'étude linguistique de nos textes, il est utile d'en donner un échantillon qui nous immédiatement renseignera sur l'originalité de leur langue; la deuxième lettre s'y prête parfaitement:

А се грамота. И тижъ твоей милости даю знати, що у моюй земли твои люди чинять. Твоей милости люди били моего воротника кафинского, коли былъ посолъ Ондрей у меня. Рекъ имъ толко воротникъ: »чомъ у ровъ кони пушчаете?« Ино воротникъ выгналъ тыи кони съ рова и рекъ: »у каждомъ у государствѣ не есть пошлина, чтобы кони у ровъ ходили«. Ино за то били его, и ногами его топтали, и пугали его, били по видѣнію и окровавили его. И есми то, твоей милости для, отпустилъ. И тижъ твоей милости купецъ, на имя Иванъ Страховъ, ихалъ отъ Кафы до Азова; и онъ у ночи свои рухляды спускалъ съ муру зъ города зъ ужишчи. И я есми, для твоей милости, ему не велѣлъ ничего говорити, и мыта есми не велѣлъ на нюмъ узяти. А коли бы не для тебе, язъ быхъ зналъ, какъ его карати за то. И иныи рѣчи многіе, що они чинятъ у нашой земли; але мы для твоей милости усе отпускаюмь. Писано у Кафѣ, мѣсеца априля 12 день, 395—396[1]).

Dans notre examen du texte, nous ne nous limiterons qu' aux faits importants.

Phonétique.

1. *Le traitement de ě.* La prononciation de l'ancien *ě* comme *i* est le trait le plus caractéristique de nos textes. La place de l'accent ne semble pas y intervenir. On trouve de nombreux exemples où *ě* est rendu par la lettre и: билки 392; видь 393; хотили 393; ся заприлъ 393, 394; издили 394; усимъ (dat. pl. de весь; à moins que le *i* n'y soit analogique), 393; надоби 394; ихалъ 392, 394, 396, et ses composés: пріихалъ 392, 394 *bis*; пріихавши 392; поихали 392 (3 fois); выихалъ 394; выихали 393, 394; доихалъ 394. En face de ces nombreuses formes, on ne trouve, du verbe їхати, que trois exemples avec ѣ: пріѣхалъ 391, 393, et пріѣхали 392. On a également априля 396 et апрѣля 394.

Même un mot aussi manifestement russe que нѣтъ n'est écrit que deux fois avec ѣ (393, 394) et 8 fois нитъ: 392, 393 (5 fois) et 394 *bis*; voir d'ailleurs plus loin.

---

[1]) Ici, et aussi dans la suite, les chiffres suivant après les citations renvoient aux pages de l'édition.

La graphie ѣ est moins fréquente. On la trouve, outre les exemples cités, dans: вѣрному 391; вѣрити 392; повѣдалъ 392 *bis*; человѣка 394; одѣвалъ 394; дѣтину 394 *bis*; двѣ 393 *bis*; дѣла 394; мѣсеца 394, 396; вѣлѣлъ 396 *bis*. Il est difficile de douter que ѣ, dans ces exemples, n'ait pas été prononcé comme *i*. Pour гдѣ 394, et опослѣ 394 *bis*, on peut avoir des doutes, les équivalents ukrainiens de ces mots russes n'ayant pas de *ě*.

Les finales du dat.-loc. fém. et du loc. sing. masc. hésitent entre ѣ et и dans le type dur. On a toujours у Кафѣ 391—396 (10 fois); ensuite на водѣ 394 *bis*; при ... téослѣ 393; у Царигородѣ 394; у государствѣ 395. En revanche, on peut lire: у Царигороди 391; къ Бурси 392; на Москви 394.

Quant au type mou, on n'a que la finale и: братьи (dat.) 393; у земли 392—396 (13 fois), на ... подворьи 392; у здоровiи 393; при Андрiи 393; на побои 394 *bis*; на мори 394. Il est difficile de dire si cet и est l'ancien *i* ou le *ě* analogique: nous sommes à une période de transition[1]).

La déclinaison des pronoms personnels et du réfléchi offre au dat.-loc. тоби 393, соби 394, собѣ 394.

En face de tous ces exemples qui démontrent d'une façon incontestable que ѣ doit être lue *i* dans nos textes, on n'a qu'un seul cas où ѣ alterne avec е: речми 394 et рѣчи 396. Mais précisément dans ce mot l'alternance peut être ancienne.

2. *Le traitement de v initial.* Le deuxième trait phonétique qui saute aux yeux est le passage régulier et constant du *v* initial à *u* devant consonne, et cela quelle que soit la finale du mot précédent. Ainsi, le verbe „prendre" n'apparaît à l'infinitif, au prétérit et au gérondif présent que sous les formes узяти, узял-, уземши (22 cas en tout, 391—396); autres exemples: усе 393, 394, 396; усимъ (dat. pl.) 393. La préposition у (russe в) ne connaît que cette forme (35 exemples, 391—396).

Dans le verbe узяти, on notera, au présent, une forme sans le *v* initial: не озмутъ, qui se rencontre deux fois (393 *bis*) en face de deux formes également avec *v*: не возмутъ 393, et возмутъ 394. Le fait est

[1]) Dans les chartes du XIVe et de la première moitié du XVe siècle, on n'a que très rarement ѣ au féminin et jamais au neutre: V. Dem'jančuk, Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV в., Записки Історично-філологічного Відділу Української Академії Наук, XIV, 1928, pp. 77, 78. Dans les Actes des Apôtres de Krechiv de 1560, on constate déjà une hésitation au datif fém. et au loc. masc.: I. Ohijenko, Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський Апостол 1560-х р., I, Варшава, 1930, pp. 321, 325, 326; mais l'ancien *i* y est encore conservé au loc. fém. et neutre (*ibid.*, pp. 326, 328). La chancellerie de Lituanie ne connaît que -и: Chr. S. Stang, *Die Westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo, 1935, pp. 92, 95.

assez répandu: il se rencontre dans la langue de la chancellerie lituanienne[1]), dans celle de l'Apôtre de Krechiv[2]), ainsi que dans les dialectes contamporains[3]). La raison en semble être le caractère instable d'un *v* initial qui passe facilement à *u̯*. D'autre part, pour le verbe en question, la fréquence des formes à *u-* initial a sans doute contribué à la disparition du *v* au présent.

3. *Les voyelles o et e en syllabe fermée.* On n'a que trois exemples sûrs de *e* devenu *ü* (écrit ю), tous provenant de la deuxième lettre: у моюй земли 395, на нюмъ 396; отпускаюмь 396. La première lettre n'offre pas ce phénomène. Toutefois, il y a deux graphies, estropiées à mon avis, et que l'on pourrait interpréter dans le même sens. La première est повiозъ былъ 394: graphie impossible pour cette époque; il faut lire sans doute повюзъ былъ et attribuer la faute plutôt à l'éditeur. Le deuxième exemple est: Видь же твоя милость рекъ: »коли мои люди, который умретъ тутъ у нашей земли у Турецкой, десятину тамъ не озмутъ, и я тижъ у свою не возмутъ« 393. Il faut d'abord corriger возмутъ en возму. Ensuite, l'accusatif у свою n'a pas de sens ici, où l'on attend un locatif. Ne faudrait-il pas en déduire que l'original eût eu у своюй que le copiste moscovite avait „corrigé" en у свою?

4. *Autres faits.* Il n'y a pas de confusion entre *y* et *i*: dans les formes три тисячи 392 et тридцать тисячь 392, le *i* est ancien. L'instr. pl. тими 393, en face de nombreuses formes avec ы, ne prouve rien non plus.

Le passage de *e* à *o* après chuintantes est représenté dans notre texte par quelques exemples seulement: les cas obliques du pronom щ (чого, чомъ, voir plus loin), пришодши 394, ножомъ 393, у нашой 394, 396.

Les formes выихалъ изъ Озова et зъ Озова выихали sont employées dans deux phrases consécutives (394); dans la phrase ино вышло съ того рухляда семдесятъ и четыре сороковъ 392, съ équivaut à изъ; il en est de même de l'expression зъ города 396 (voir notre échantillon), ainsi que d'autres exemples où съ, зъ = изъ.

Morphologie.

A la différence de la phonétique, la morphologie est assez banale et peu instructive, sauf, toutefois, un phénomène révélateur.

1. *Flexion des noms.* Dans la flexion des substantifs, on a déjà exa-

---

[1]) Chr. S. Stang, *op. cit.*, p. 76.
[2]) I. Ohijenko, *op. cit.*, II, p. 15.
[3]) Voir, par exemple, Український діялектологічний збірник, I, 1928, p. 44.

miné, à propos du traitement de *ě*, les formes du dat.-loc. sign. fém. et du loc. sing. masc. et neutre. On retiendra le dat. племеню 393, qui se trouve également dans un acte de vente de 1359, provenant de Peremyšl'[1]), ainsi que dans l'Apôtre de Krechiv[2]).

Le reste de la flexion nominale n'offre que des formes parfaitement régulières, communes aux usages ukrainien et russe du XVIe siècle: nom. pl. татарове 394; dat. pl. корибникомъ (= корабельникомъ) 393; москвичемъ 394, козакомъ 394; loc. pl. людехъ; instr. pl. урядники 393, ужишчи 396, людми 393, 394, речми 394.

La flexion des pronoms personnels présente un mélange de formes ukrainiennes et russes. Pour le génitif, on trouve, d'une part: до мене 394 *bis*, до тебе 393, для тебе 396; — d'autre part: до меня 393, 394; у меня 393, до тебя 393, у тебя 393, 394; за себя 392. — Le datif est ukrainien: тоби 393, соби 394, собѣ 394. — Deux formes enclitiques: acc. мя 391; dat. ми 392. — Le nom. sing. masc. du pronom de la 3e pers. est онъ 391; loc. sing. на нюмь 396; nom. pl. masc. они 392, pl. fois.

Dans la flexion du démonstratif тотъ, il faut noter les formes suivantes: nom. sing. masc. тотъ 392—394 (pl. fois), nom. sing. fém. тая грамота 392, acc. sing. fém. тую дѣтину 394 *bis*, gén. sing. fém. тои пошлины 393. Les autres formes du singulier ne présentent pas d'intérêt, comme gén. masc. того, dat. тому, etc. — Nom. pl., d'une part, тыи люди 394, тыи у нихъ побрали 394, тыи юфти 394, тыи кони (acc. pl.) 395; d'autre part: ты кожи 394, ты гости 394; gén. pl. тыхъ 392; dat. pl. тымъ 393, 394; instr. pl. тыми 392 *bis*, 393, et тими 393.

Pour le démonstratif сесь, on a deux exemples seulement: на сесь городъ на Кафу 393, et у сихъ 394 („chez ceux-ci").

Dans la flexion pronominale, la forme la plus remarquable est le pronom interrogatif-relatif що, qui peut servir également de conjonction. Il se rencontre 20 fois comme що, 19 fois sous la forme de щожъ, et 7 fois sous celle de щобы. En face de ces 46 exemples avec щ, on a une seule fois чтобы 395. Il n'y a aucune raison de lire щ comme *št*, ainsi que c'est le cas, par exemple, dans les chartes moldaves[3]), puisque, dans nos textes, la lettre щ peut alterner avec шч: cf. отъ умершчины 393, 394, en face de отъ умеръщины 393, за умерщину 394. Il semble bien donc que, dans nos lettres, що représente *ščo*. On apercevra tout le prix

---

[1]) V. Rozov, Українські грамоти, I, XIV в. і перша половина XV в., Київ, 1928, p. 10.

[2]) I. Ohijenko, *op. cit.*, II, p. 89; on y trouve aussi le gén. племеня de même que le gén. именя (p. 49).

[3]) V. Simovyč, «Українське «що» (ščo)», Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського, II, у Києві, 1928, p. 151.

de cette constatation, si l'on songe que les exemples les plus anciens de *šćo,* connus jusqu'à présent, ne remontent pas au delà du début du XVIIe siècle[1]). Notre texte les ferait ainsi reculer d'un siècle.

Les autres cas de що sont aussi purement ukrainiens: ничого 392, отъ чого 392 *bis* (en face de ничего 396), et surtout la forme чомъ (= dat. чому avec la valeur de „pourquoi"), 393, 394, 395.

Parmi d'autres pronoms on notera les formes съ кимъ 393; чiй (nom. sing. masc.) 394; acc. fém. одину 394; кое жъ тая грамота 392. Les formes усе et усимъ ont été déjà citées dans la phonétique. Le gén.-dat.-loc. sing. fém. des pronoms possessifs sont écrites de la même façon: твоей (pl. fois), нашей (pl. fois); deux fois on trouve la forme у нашой земли 394, 396. Pour les formes du type моюй voir la phonétique.

La flexion des adjectifs et des pronoms qui s'y sont rattachés n'atteste pas de terminaisons contractées. La finale du gén. sing. masc. est -ого (pl. exemples). Deux fois seulement on trouve -ово dû à l'influence russe: другово 394, доброво 394. Le gén. sing. fém. des adjectifs n'est représenté que par un seul exemple, avec la finale -ые: що бы еси не узялъ рухли гостинные жадной за себя 392. C'est encore un russisme. Les pronoms proprement dits ne connaissent, à ce cas, que la finale -ой: жадной, très fréquent dans nos textes et qu'il faudrait, peut-être, lire *-oji*; n'oublions pas que l'orthographe russe du XVIe siècle ne se sert que des lettres и et i, et que le signe й n'a été introduit dans le texte que par l'éditeur.

2. *Flexion du verbe.* La flexion verbale n'offre rien d'original.

La 1ère pers. sing. du verbe „être" est toujours есми, comme dans les chartes moscovites, fréquemment au prétérit: пославъ есми 393, etc. A la 3e pers., à côté de nombreuses formes de есть, on a deux fois есь: що ми есь у томъ сила 392; що есь пошлина 393. — Au pluriel: 1ère pers. есмо: узяли есмо 392, etc. (7 exemples; les chartes moscovites ont есмя); 2e pers. есте: есте узяли 392, etc. (5 exemples); à la 3e pers. il faut noter l'emploi de суть qu'ignore l'usage moscovite, dans des cas comme суть ли денги которого москвича Данила 393, et encore deux autres exemples.

Pour les autres verbes, la 3e pers. sing. et pl. a toujours la finale -тъ. Mais on ne peut rien tirer de cette graphie, étant donné que le *t* final est trop souvent écrit au-dessus de la ligne, sans le *jer*.

La 1ère pers. pl. accuse la finale ukrainienne -мо: пишемо 391, имаемо 392 *ter*, 393, маемо 393; une fois on trouve -мь: отпускаюмь 396.

[1]) *Ibid.*

Nos lettres emploient fréquemment le parfait, composé du verbe être et du participe en *-l*. Inutile d'en énumérer les exemples. Notons seulement que quelquefois l'auxilaire se combine avec le pronom personnel: какъ есми я прiѣхалъ 393, и я есми писалъ 394; и я есми то ... отпустилъ 395; есмо мы заплатили 392; мы есмо пытали 394. Sur ce point la langue de nos lettres se distingue de celle de Moscou où l'auxiliaire et le pronom s'excluent normalement.

Cinq fois on trouve le plus-que-parfait employé de façon absolument correcte; en voici un exemple: А у Кафѣ узяли мыто за то, щожъ толмачевы паробки были сховали за пазухою и рухлядъ гостинный 392—393.

Le futur n'est attesté qu'une fois, avec l'auxiliaire буду: буду царю говорити 392.

Le conditionnel (ou ce qu'on entend généralement par ce terme) est exprimé à l'aide de la particule бы invariable combiné avec le participe en *-l*, suivi ou non d'auxiliaire, procédé normal également dans les chartes moscovites. La conjonction щобы y figure fréquemment et on trouve une fois абы: для князя Іоана великого, абы есте узяли на нихъ половину мыта 392. La forme быхъ est attestée deux fois, employée pour la 1ère pers. sing. et pl.: а коли бы не для тебе, язъ быхъ зналъ, какъ его карати за то 396; коли бы есте явно понесли, мы быхъ мыта не узяли 393.

Nos textes connaissent également le tour avec будетъ en valeur d'hypothétique dont l'usage est générale dans la langue de Moscou: ино зъ Озова выихали смотрити на тотъ побой, гдѣ ся били, кого будутъ убили, и которой будетъ живъ 394.

Le texte atteste quatre participes passés passifs: запечатанъ 392, писано у Кафѣ 394, 396, побраны 394, ainsi que plusieurs gérondifs: рекучи 392, умираючи 393; — уземши 392, 394, прiихавши 392, пришедши 392, пришодши 394.

Vocabulaire.

Si la phonétique et la morphologie de nos lettres ont pu être en partie modifiées ou adaptées par le copiste moscovite, leur vocabulaire a un caractère plus authentique. Et ce vocabulaire présente un grand intérêt du fait d'être en dehors des traditions courantes. Il se compose de trois couches: ukrainienne, polonaise (ce qui est normal pour tout texte ukrainien de cette époque) et russe, ce qui est également normal pour un texte qui traite des affaires de Moscou. Faut-il dire que trop souvent il est difficile de distinguer entre ces trois couches, surtout entre l'ukrai-

nienne et la polonaise: l'absence de tout dictionnaire historique rend la tâche encore plus ardue. Dans notre cas, la seule méthode que l'on puisse appliquer, est de séparer le fonds russe (celui qui se retrouve dans les chartes moscovites) du reste et de tâcher de dégager dans ce reste des polonismes manifestes. Nous ne nous arrêterons d'ailleurs qu'aux mots caractéristiques, surtout des termes techniques, en laissant tomber tout le vocabulaire banal qui ne nous fournit aucun renseignement utile.

Nous avons déjà eu l'occasion de citer certains mots caractéristiques, particules, conjonctions et adverbes, qui donnent à nos textes une allure toute particulière, les détachant entièrement de la tradition moscovite. Ce sont що (avec щожъ et щобы) et чомъ „pourquoi", lesquels, sous cette forme populaire, ne se rencontrent pas dans les textes contemporains. Il fait y ajouter але „mais" (très fréquent) et али бо „ou bien" 394, lequel est un polonisme évident, ainsi que le sont тижъ „aussi", très fréquent dans nos textes, et нижли: ино гости прiѣхали до Царигорода перво, нижли посолъ 394. D'ailleurs, dans cette même phrase, l'emploi de перво n'est pas russe non plus, et il serait facile d'établir l'identité de перво нижли avec pol. *pierw niżli* et ukr. перш нiж. Signalons également бо „car" 393, ишче „encore" 394 et ажъ dans l'exclamation: И Кулпа рекъ такъ: »ажъ я знаю?« 394. Le plus significatif parmi ces mots est sans doute цилъ (= цили) dans la phrase: суть ли денги которого москвича у Данила, цилъ нитъ? 393. Aujourd'hui la particule ци est limitée aux parlers occidentaux, alors que dans le reste du territoire on trouve чи.

L'emploi des prépositions offre plusieurs traits de la phraséologie polono-ukrainienne, surtout l'emploi de до en valeur du russe к, comme par exemple отписалъ до мене 394; ино баши до посла твоей милости посылали 392; ино коли Михалъ прiѣхалъ тутъ до Кафы, а съ Кафы до Царигорода ихалъ 391—392, etc. Il en est de même de l'emploi de о avec l'accusatif: писалъ о Алагiоза 394; писалъ о свои люди 394, etc.

Parmi les noms et les verbes citons deux qui ont une allure populaire: acc. sing. дѣтину 394 *bis* et годовалъ 394.

Dans le reste du vocabulaire, l'influence polonaise est, certes, sensible, mais elle est plus discrète qu'on ne l'ait pu attendre. Nos connaissances du vocabulaire historique de l'ukrainien sont encore embryonnaires. Aussi n'est-il pas toujours possible de faire une discrimination nette entre les polonismes récents et, pour ainsi dire, individuels, et les emprunts au polonais déjà solidement ancrés dans l'ukrainien du XVIe siècle, comme, par exemple, les mots жадный et инший.

Dans ce groupe, on peut citer: подскарбій „trésorier", pol. *podskarbi* (подскарбій царя Баязита бега 392); — справедливость „justice", pol. *sprawedliwość* (и послалъ есми того Данила на судъ съ тими людми, що ся жаловали на него, що бы справедливость была 393[1]); — поселъ „ambassadeur", pol. *poseł*, 392, 393 (la forme посолъ est toutefois plus fréquente: cinq exemples); — муръ „mur", pol. *mur* (съ муру 396); — побой „massacre", pol. *pobój*, 394 *bis*; — жадный „aucun", pol. *żadny*, 15 exemples, tous au génitif; il est curieux de constater que le mot manque complètement dans les chartes éditées par Rozov (XIVe et la première moitié du XVe siècle) lesquelles, dans la valeur de „aucun", ne connaissent que никоторый; c'est également l'usage des chartes moscovites; notre texte aussi en fournit un exemple: некоторого гостя твоей милости жадного рухляда не остало у Кафѣ 394 (cf. жадной денги нитъ жадного москвича 393); — иншій „autre", pol. *inszy* (съ иншими речми 394, иншихъ рухлядь 392) à côté de иные рѣчи 396, иного москвича 393; — были сховали „ils avaient caché", pol. *schowali* 392, 393.

Parmi les mots communs aux deux langues, mais dont l'emploi est polonais, signalons рѣчь (pl. речь) „chose", pol. *rzecz*: voir les deux exemples ci-dessus. Le mot листъ „lettre", pol. *list*, 393 *ter*, appartient également à cette catégorie; notre texte distingue d'ailleurs entre листъ „lettre" et грамота „charte" (les textes moscovites emploient le mot грамота dans les deux sens). Il en est de même de урядникъ „fonctionnaire", 393, 394, et qui figure une fois sous la forme уредникъ 394, remontant ainsi directement à son prototype polonais *urzędnik*. L'emploi de l'expression твоя милость „ta Grâce" est du même type. La formule на имя „du nom de", calque également le polonais *na imię*: поселъ . . . на имя Александръ 392; купецъ, на имя Иванъ Страховъ 396 (les textes moscovites se servent dans ce cas du verbe зовутъ).

Il faut signaler également quelques verbes, bien qu'ordinaires, en raison de leur absence dans les textes moscovites: казалъ 392 *bis* (сказалъ, рекъ, молвилъ dans les chartes moscovites), карати „punir" 396 (казнити à Moscou). Notons également, dans le même ordre d'idées, les verbes загибъ 394, улгутъ 394, записуютъ 394, ignorés, sous ces formes, à Moscou. Une des perticularités de notre texte est l'emploi du verbe брати dans le sens de „piller": чомъ вы берете гости, которые идутъ у нашу землю торговати?« 394; ты гости побраны на

[1] Dans une charte de Kiev, de 1459, ce mot signifie „autorité, sanction": voir V. Rozov, *op. cit.*, p. 61.

водѣ 394. Je ne connais pas cet usage dans d'autres textes; les chartes moscovites en tout cas l'ignorent.

Un terme particulier de notre texte est умерщина „bien tombé en deshérénce": отъ умерщины 393, 394; отъ умеръщины 393; тутъ у насъ же у книгахъ записуютъ, будь ли хотя и за умерщину пишется 394 (le texte imprimé donne ici заумерщину en un seul mot, mais il est plus naturel d'y en voir deux). Les textes moscovites ignorent complètement ce mot; à sa place, ils emploient deux termes: soit заумоpщина (par exemple, dans le même volume, pp. 397, 400), soit зауморки (*ibid.*, p. 396). L'ukrainien moderne відумерщина semble continuer ce terme ancien.

Si nous passons maintenant aux termes que nos lettres ont en commun avec la correspondance diplomatique des bureaux moscovites, nous y trouvons tout d'abord quelques termes courants, d'importance secondaire, comme подводы „voitures" 392, сорокъ „mesure de fourrures" (семдесятъ и четыре сороковъ), гостинецъ „cadeau" 393, толмачевъ (adj.) „d'interprète" 392, 393, перевозъ „droit de passage" 393, послухъ „témoin" 393—394, юфть „cuir" 394, воротникъ „portier" 395. Sauf les trois premiers, les autres mots sont courants dans les textes ukrainiens de l'époque. On y ajoutera деньги, fréquent dans nos lettres; les textes moscovites, en dehors de ce mot, se servent également de куны.

Il faut signaler également l'emploi typiquement moscovite du verbe оправити, au sens de „acquitter": и у томъ Данила оправили, щожъ жадного послуха не было 394. Les chartes éditées par Rozov emploient plusieurs fois ce mot, mais avec la valeur de „protéger, assurer"[1]).

Pour d'autres mots, il n'y a pas d'identité complète, et les différences sont intéressantes.

Ainsi, pour désigner les „droits de douane", nos lettres se servent régulièrement du mot мыто. Ce mot existe également dans les chartes moscovites de la même époque. Mais, d'une part, il y désigne normalement d'autres impôts, d'autre part, il y figure toujours sous la forme masculine, qui est d'ailleurs secondaire: мытъ. Donc, мыто „droits de douane" n'appartient pas à la tradition moscovite; par contre, on le trouve dans les chartes de Rozov et dans l'usage de la chancellerie lituanienne. A Moscou, pour „droits de douane", les textes contemporains ne connaissent que le terme tatar de тамга, de même qu'ils remplacent мытникъ „douanier" (fréquent dans nos lettres) par таможникъ. S'il arrive aux bureaux moscovites d'employer parfois le mot мыто „droits

---

[1]) Op. cit., lexique, p. 41.

de douane“ [1]), ils ne le font que pour répondre à un document du Grand-prince de Lituanie où précisément figure мыто dans ce sens[2]). De même, le verbe промытити ся „se soustraire au payement des droits de douane“ et промыта, amende pour ce genre de délit, qui figurent dans notre texte (который гость ся промычюетъ 392: l'infinitif doit être промычевати ся; а пришло бы на нижъ промыты тридцать тисячь денегъ 392), tendent à être remplacés dans les textes moscovites respectivement par протаможити ся et протаможье.

Les documents moscovites, bien que moins fréquemment, connaissent aussi le mot пошлина „droits de douane“ (par exemple, dans le même volume, p. 400). Notre texte l'emploie également, mais avec le sens de „coutume“; par exemple: а пошлины нѣтъ, щобы послы перевозъ заплатили 393; voir aussi notre échantillon. Dans cet emploi, la correspondance diplomatique de Moscou se sert normalement du mot обычай.

Encore un exemple. Les textes grand-russes désignent le „testament“ par духовная ou душевная, suivi ou non de грамота. Notre texte offre deux termes: духовный листъ 393 et духовница 394. La concordance n'est que partielle.

Le mot рухлядь (fém.), extrêmement fréquent dans la correspondance diplomatique de Moscou, où il signifie „bagages“ et plus spécialement „fourrures“, a mis le scribe ukrainien de nos lettres dans l'embarras. Ayant été obligé de l'employer souvent (35 exemples), il en avait fait d'abord un рухля, pl. рухли (392, 4 fois), qu'il a transformé ensuite en рухлядь ou рухлять ou рухлядъ, avec le nom. pl. рухляды/рухляты/рухляди, et gén. pl. рухлядь.

La négation нѣтъ présente un exemple curieux de l'ukrainisation d'un mot russe: on a déjà vu qu'il se rencontre 8 fois sous la forme нитъ et 2 fois seulement avec ѣ. Mais si le scribe adopte ce mot dans son vocabulaire, il n'en généralise pas l'emploi: en face des exemples du type а пошлины нѣтъ, щобы послы перевозъ заплатили 393, on trouve des expressions comme: не есть пошлина у нашей земли 392; у каждомъ у государствѣ не есть пошлина 395.

Il y a encore d'autres exemples prouvant l'ignorance où se trouvait le scribe ukrainien de l'usage linguistique de Moscou. Ainsi, il emploie à trois reprises le gén. sing. москвича 393. Jamais un scribe moscovite du début du XVIe siècle ne l'aurait fait: pour lui, le mot n'existait

---

[1]) Par exemple, en 1504; voir Сборник Имп. Рус. Историч. Общества, 35, p. 461.

[2]) *Ibid.*, p. 458.

qu'au pluriel (москвичи), le singulier étant obligatoirement москвитинъ[1]).

Le même scribe moscovite n'aurait pas employé non plus le pluriel паробки 393, 394: il n'en connaissait que le singulier паробокъ, auquel correspondait, dans sa langue, le pluriel робята[2]). Mais ici, à la différence du cas de москвичь, il y a tout simplement un autre usage, le mot паробокъ étant courant, au XVIe siècle, aussi bien en russe qu'en ukrainien.

Nos deux lettres évitent des mots slavons, ce qui est naturel, étant donné le genre du document. Cependant, on y relève le mot видѣнie avec le sens inusité de „yeux": били его, и ногами его топтали, и пугали его, били по видѣнiю и окровавили его 395[3]).

* * *

L'originalité de nos lettres, nous l'avons déjà dit, est de se trouver en dehors de toute tradition écrite de l'époque. Cela rend leur base populaire plus forte que ne l'est, par exemple, celle des documents émanant de la chancellerie lituanienne. De plus, cette base est d'une autre nature. Malgré les connaissances insuffisantes de la dialectologie historique de l'ukrainien, on peut affirmer toutefois que le parler de nos lettres n'est pas l'ukrainien septentrional qui est à la base de l'usage de la chancellerie lituanienne au début du XVIe siècle. Avec ce dernier usage nos lettres ont, certes, en commun les éléments polonais plus ou moins assimilés. Mais ces éléments sont inévitables dans n'importe quel texte ukrainien de l'époque. Somme toute les liens avec la tradition lituanienne sont faibles. Ils ne sont pas plus forts avec la tradition moscovite dont nos lettres ne participent qu'indirectement. On ne peut mettre sur le compte de cette dernière que quelques expressions techniques.

B. O. Unbegaun (Strasbourg)

---

[1]) B. Unbegaun, *op. cit.*, pp. 280, 290.
[2]) *Ibid.*, p. 307.
[3]) Nos textes emploient très souvent le prétérit рекъ, et une fois le gérondif рекучи; ces formes sont d'usage courant au XVIe siècle et purement autochtones, bien que I. Ohienko considère рекъ comme vieux-slave (*op. cit.*, p. 460).

Histoire et sémantique de deux termes slaves, ПОВОЗЪ et ПОДВОДЪ, chez les Slaves et chez les Roumains.

Introduction. L'ancienne organisation économique et financière des pays roumains connaît toute une série d'obligations, fixées dans certains documents sous des noms slaves, sans qu'on ait pu en préciser exactement la nature.

Parmi ces obligations il y a le повозъ et le подводъ[1]).

En général, les historiens admettent qu'il s'agit dans le *povoz* d'une sorte de transport obligatoire (en roum. *cărătură*) que les paysans devaient au voïvode et à ses fonctionnaires. Cependant, en ce qui concerne l'obligation dite *podvoda,* leurs opinions sont moins d'accord. Du point de vue linguistique, c'est avec raison que Ion Bogdan traduit *podvoda* par *podvoadă,* c'est-à-dire par le même terme, assimilé an roumain[2]). Mais l'éminent slaviste roumain ne connaît pas non plus le vrai sens de ce terme[3]).

N. Iorga, de même, traduit *podvoda* par *podvoadă*: „Endlich hatte jedermann (chaque paysan) die Pflicht, die fürstlichen Leute mit Nahrung und Reisenmitteln zu versorgen, was *podvozi, podvoade* — jedes von diesen Worten hat auch eine uns nicht klare spezielle Bedeutung — hiess“ [4]). M. Costăchescu attribue à *podvoda* le sens général de „transport“ [5]), tandis que P. P. Panaitescu le traduit par „guide“ (en roum.

[1]) En partant des formes du génitif (ѡт повоза и ѡт подвода) certains historiens ont construit un nominatif sui generis: повоза et подвода. Il est vrai que le masculin подводъ a évolué dans les langues néoslaves vers le féminin (pol. *podwoda*; rus. подвода; bg. подвода), mais le vieux slave figurant dans les documents roumains ne connaît que la forme masculine. Toutefois nous allons employer la forme féminine, *podvoda,* parce qu'elle est entrée dans l'usage des recherches et, en même temps, c'est la forme assimilée au roumain, qui est placée aussi au féminin: *podvoadă.* Quant au *povoz,* il n'y a aucune raison pour le féminiser, car il est resté masculin dans toutes les langues slaves.

[2]) Ion Bogdan, *Un chrisov al lui Mircea cel Bătrân din 10 Iunie 1415,* dans *Anal. Acad. Rom.,* Mém. de la section hist., II-e série, t. XXVI (1903—1904), p. 109—115: privilège accordé au village Bala-de-Jos du district de Mehedinţi (Olténie), par lequel le voïvode dispense les villageois . . . ѡт повоза, ѡт подвода . . . ce que I. Bogdan traduit en roumain par „şi de *cărături* şi de *podvoade*“.

[3]) Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* t. II (Bucarest, 1913), p. 601: on y trouve l'interprétation donnée par lui dans l'index des mots.

[4]) N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes,* t. I (Gotha 1905), p. 256 et 293.

[5]) Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* t. II (Iassy, 1932), p. 210.

„călăuză“) [1]). La divergence des opinions est frappante; cependant, il faut ajouter que ce sont des opinions accidentelles, émises à l'occasion de la publication de certains documents.

C'est C. C. Giurescu qui a essayé, dans une étude spéciale, d'approfondir la question et de préciser la nature de ces deux obligations, cachées sous des noms slaves[2]).

Cependant, l'auteur a abouti à des conclusions qu'on ne saurait accepter comme justes. M. Giurescu considère, en fin de compte, que le *povoz* des documents roumains désigne le „transport par chevaux“, à savoir effectué par cheval de bât, tandis que la *podvoda* signifierait „transport par char à boeufs“. Quelles sont les raisons d'une telle opinion? Pour l'interprétation du *povoz,* l'auteur n'apporte que des suppositions. D'abord, il voit un rapport entre le *povoz* et le *povodnik* (cheval de réserve), ce qui n'est pas tout à fait exact. Puis, M. Giurescu attire notre attention sur la douane qu'on devait payer, aux points de passage, pour les chevaux chargés de marchandise. Pourtant, dans de pareils cas, les anciens actes ont des expressions définitivement consacrées: кwн товарен, cheval chargé de marchandise, et кwн слободен, c'est-à-dire cheval libre, cheval qui ne porte rien[3]). Donc, le *povoz* doit se fonder sur une autre explication.

En ce qui concerne la *podvoda,* Mr. Giurescu tire son interprétation d'un privilège accordé par Moïse Movilă en 1630 aux paysans d'un village moldave (Docolina): „boii lor să nu-i tragă la *podvoade*“ (qu'on ne fasse pas sortir leurs boeufs pour la podvoda) [4]). Cependant, la langue des peuples évolue sans cesse, sous tous les rapports, et on ne peut

---

[1]) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești (1369—1490)*, t. I (Bucarest, 1938), p. 52: „и wт повоза и wт повода, . . . wт тѣхзи всѣх да им сѧ wсвобождение . . . . .“ est traduit par Panaitescu „și de transporturi și de *călăuze* . . . de acestea toate să fie liberate moșiile“. Il traduit sans cesse *podvoda* par *călăuze*. L'auteur redonne une interprétation identique dans son oeuvre *Mircea cel Bătrân*, Bucarest, 1944, p. 126.

[2]) C. C. Giurescu, *Două vechi obligații fiscale românești; căratúrile pe cai și podvoadele cu boii* (повоза și подвода), dans *Revista istorică română*, XVI (1946), p. 229—232. Voir encore C. C. Giurescu *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, dans *Anal. Acad. Rom.*, Mém. de la sect. hist., III-e série, t. VII (1927), p. 29—31.

[3]) Ion Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI, II-e* édition, Bucarest 1905, p. 4—5 „а wт кwн товарен г҃ бани . . . wт кон слободен . . . etc“; *ibidem*, p. 11 et 16: d'autres documents aux mêmes expressions; p. 26, document latin aux expressions correspondantes: „unum equum sufferatum“ et „pro uno equo qui nil portat“; la douane était différente, selon le point de passage (la localité) et selon la charge du cheval.

[4]) N. Iorga, *Studii și documente*, V_1 (Bucarest, 1903), p. 22; ce privilège a été renouvelé en 1660 (ibidem, p. 34; le renouvellement publié aussi, d'après l'original par Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, Iassy 1926, p. 84—85).

honnêtement attribuer à un mot de la première moitié du XVe siècle le même sens qu'on va constater après deux siècles d'évolution. Nous allons analyser plus loin ce qu'il y a de vrai dans le privilège de Moïse Movilă.

Origine et propagation de ces deux obligations. Ces deux obligations ne sont pas nées sur le territoire roumain, ni même sur celui des peuples voisins. Elles ont une origine reculée et font souvent partie d'une charge plus générale qui s'est propagée rapidement au moyen âge en Occident et qui est tout à fait inconnue à Byzance. C'était l'obligation imposée à la population de *loger, nourrir* et *transporter,* d'une colonie à une autre, le chef d'état (empereur ou roi), lorsqu'il allait à la campagne pour des intérêts publics ou pour se distraire à la chasse. Du même droit jouissait son entourage (courtisans, piqueurs, fauconniers, fonctionnaires de l'état) et les ambassadeurs étrangers (de hospitalitate legatis exterarum gentium). Cette obligation pesait lourdement sur les habitants, de même que sur les institutions religieuses qui n'étaient pas toutes exemptes d'une telle servitude. On était obligé non seulement de nourrir les personnes, mais de fournir du fourrage pour les chevaux et de nourrir même les chiens et les faucons de chasse, qui accompagnaient le roi et ses hommes[1]). En 1284 l'évêque de Wrocław (Breslau) se plaint auprès du pape que le prince de son diocèse, venu „pour un amusement frivole", lui a ordonné d'entretenir toute une foule de serviteurs et a dévasté en même temps ses granges, pour nourrir ses chevaux[2]). L'église a réagi le plus souvent avec succès[3]), mais les paysans ont dû supporter encore longtemps cette lourde charge.

Il est évident qu'une telle obligation a pu passer rapidement d'un état à un autre, en prenant tour à tour de différents noms. Elle était connue des Francs, qui lui ont donné dans les actes latins le nom de *mansiones*[4]). Les Slaves du Nord l'ont empruntée aux peuples germaniques et utilisée sous les noms de *gastitua* ou *statio*; rus. *станция,* pol.

---

[1]) Les renseignements des documents sont, sous ce rapport, assez éloquents; par exemple, pour un festin quelconque il y a eu besoin de: „1.000 pains, 12 boeufs et 12 tonneaux de vin".

[2]) Cf. Wacław Maciejowski, *Historya prawodawstw słowianskich*, II (Varsovie, 1858), p. 248.

[3]) On peut affirmer que vers le milieu du XIII-e siècle cette charge a été pour l'église assez limitée. En Pologne, par exemple, les synodes de Łęczyca (1257) et de Sieradź (1262) ont fixé les cas dans lesquels on était obligé de se soumettre à une telle charge (W. Maciejowski, *ouvr. cit.*, p. 251); pourtant *Les statuts* de Cazimir le Grand renforcèrent la vieille coutume, si bien que son successeur, Louis d'Anjou, dût accorder des exemptions par le privilège de Koszyce, 1374. (Cf. Stanisław Kutrzeba, *Historia żródeł dawnego prawa polskiego*, t. I, Lwów 1925, p. 78 et 161).

[4]) Georg Waitz, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, III-e éd., II_2 (Berlin, 1882), p. 295 et les suiv.

stacja, stan, nastawa, nocleg, stanowisko; tch. *nocleh* etc.[1]). On a institué également une obligation similaire en Hongrie, où elle portait le nom de *descensus* (ius descensus regii) [2]). Chez les Serbes cette charge était pratiquée sous le nom de *priselica*[3]), tandis que les Bulgares la connurent tantôt sous ce même nom (priselica) [4]), tantôt sous celui plus spécifique de *padalište*[5]). A une date beaucoup plus récente les Roumains ont adopté le terme turc *konak*, pour une obligation similaire[6]).

Incluse dans cette charge générale ou tout à fait séparément, il y avait au moyen âge l'obligation de transporter gratuitement le chef de l'état, ses dignitaires et les ambassadeurs étrangers, d'une colonie d'habitation à l'autre. Les habitants étaient obligés de fournir des *chevaux de selle* (veredi) pour le transport des personnes et, s'il était besoin, des *chariots* ou des *chevaux de bât* (paraveredi) pour transporter le provisions ou les bagages. Ce système est très ancien. Il était connu des Romains[7]); de même il existait en Gaule[8]), mais il était plutôt utilisé pour transmettre r a p i d e m e n t au gouvernement des renseignements sur des menaces d'invasion ou sur des événements militaires arrivant aux frontières du pays[9]).

Ce système de transport était courant presque partout en Occident, mais les termes dont on le désignait étaient souvent différents. Chez les Francs, par exemple, on employait tantôt veredi et paraveredi, tantôt angariae (< gr. *ἀγγαρεια*) et paraangariae[10]).

---

[1]) W. Maciejowski, *ouvr. cit.*, p. 247.

[2]) Cf. Akos von Timon, *Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichte*, II-e éd., Berlin, 1909, p. 138; il faut rectifier l'affirmation de C. Jireček (ouvrage qui suit) suivant la quelle cette obligation se nommait en hongrois *szálás*. Dans *szálás* il s'agit d'un autre *descensus*, celui qui s'occupe de la propriété collective d'une tribu (pour ce *descensus* voir le même ouvrage de Timon, p. 77).

[3]) Const. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, t. III (Vienne, 1912), p. 68; idem, *La civilisation serbe au moyen âge*, Paris 1920, p. 74; idem, *Geschichte der Serben*, t. II (Gotha, 1918), p. 71.

[4]) Const. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prague, 1875, p. 405.

[5]) František Hýbl, *Déjiny národa bulharského*, t. I (Prague, 1930), p. 184.

[6]) Voir Th. Codrescu, *Uricariul*, II (Jassy, 1852), p. 35 (document de 1686); voir encore Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoare*, XVI (1926), p. 112 (document de 1705).

[7]) G. Waitz, *ouvr. cit.*, p. 296; W. Maciejowski, *ouvr. cit.*, p. 249.

[8]) Camille Jullian, *Histoire de la Gaule*, t. V (Paris, 1920), p. 156.

[9]) Ausonius, *Epistolae*, 8, 7: „vel celerem mannum vel ruptum terga veraedum".

[10]) Cf. G. Waitz, *ouvr. cit.*, p. 298; les derniers termes, *angariae* et *paraangariae*, ont été adoptés par d'autres peuples, mais ils ont progressivement perdu leur premier sens, en évoluant vers la notion d'une „charge quelconque"; un ancien acte polonais de l'année 1227 dit: „quod Lesco Dux Poloniae homines ipsorum *angarijs* et *perangarijs* ac aliis exactionibus..." (*Mon. medii aevi hist.*, t. I, Cracovie, 1874, p. 26); il s'agit de l'obligation du transport, connue en Occident sous ce nom; plus tard les actes polonais entendent par „*angariae* (*perangariae* va disparaître) tout à fait autre chose. D'après *angariae* on a même refait, au moyen âge, un verbe, *angariare*: „... qui legationis occasione cuiuslibet *angariaverit*, aut *angariari* iusserit quadru-

Le paraveredus est entré aussi dans les actes anglais[1]).

Cette charge du transport était aussi trop lourde. En Hongrie, si l'on n'avait pas trouvé les chevaux nécessaires au transport dans un village, on avait le droit de „réquisitionner" les premiers chevaux rencontrés à un chariot sur la route[2]).

Les peuples slaves ont créé des termes spéciaux pour ce transport obligatoire.

Les deux termes slaves du transport obligatoire. Par un décalque des termes latins, les Slaves ont créé au moyen âge des termes en langue nationale. Ainsi, en partant de подъводити (rus. *подвесть*; pol. *podwodżic*; tch. *povoziti* etc.) au vieux sens de „transporter" ils ont créé la *podvoda*, pour désigner la „réquisition des chevaux". Selon les recherches ethnologiques, le cheval de selle était le moyen de transport le plus usité chez les Slaves, et c'est probablement à cause de cela qu'on a pu voir et entendre dans la *podvoda* la fourniture des chevaux nécessaires pour le transport. C'est dans ce sens que le mot *podvoda* apparaît dans les documents polonais (podwoda) [3]) et russes (*подвода*; *подводная повинность*; *подводная лошадь* [4]). En échange, les Tchèques ont créé pour la même notion la *pojezda*[5]) de *pojezditi*, à savoir „voyager". Mais ce qui nous intéresse de près, c'est la forme *podvoda*[6]), qui a mis dans l'embarras les historiens roumains. Son sens est celui que nous avons indiqué ci-dessus: fourniture de chevaux. A ce sujet il n'y a aucun doute et les documents du temps en sont la preuve évidente. Par exemple, le privilège de Władysław Jagiełło, accordé en 1425 à Brześć aux paysans polonais, précise dans l'article 10:

---

pedem, anathema sit; excepto casu, quum videlicet hostes alicui provinciae imminere nunciaretur: nulla enim est iniuria, si tunc utcumque saluti patriae consulitur" (voir le chroniqueur polonais Wincenty Kadłubek, *Historia polonica*, dans *Mon. Poloniae hist.* II (Léopol, 1872), p. 400; l'auteur a vécu entre 1160—1223). On doit admettre que les formes des plus anciens documents roumains: ангарна, енгарїа, (*angàrie*) à propos de la même obligation (P. P. Panaitescu, *Doc. Tării Românesti*, p. 102), trahissent l'intermédiaire des actes latins occidentaux, par opposition à *angarà* (pl. *angaràle*) tiré directement du grec, dont on s'est servi par la suite.

[1]) *Scriptores Francorum*, XVIII, 499 E apud Dr. Ion Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, Cernăuţi, 1912, p. 20 n.

[2]) *Corpus jur. Hung.*, I, 143 apud W. Maciejowski, *ouvr. cit.*, p. 250.

[3]) Il est à remarquer que la forme polonaise apparaît dans les documents latins: „*podwoda*, exactio equitaturarum..." (Fr. Piekosiński, *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, t. I. p. 156); „*angarijs* et *perangarijs* ac aliis exactionibus que *poduode stoza* et *pouoloue* vulgariter appellantur..." (*Mon. medii aevi hist.*, I, p. 26).

[4]) Cf. Энциклопедический словарь, t. XXIV (St. Pétersbourg 1848), p. 54.

[5]) Dr. Hermenegild Jireček: *Das Recht im Böhmen und Mähren*, t. II (Prague, 1866), p. 96.

[6]) Le terme *podvoda* existe aujour'hui en bulgare comme synonyme de ангарна, c'est-à-dire „corvée"; mais nous n'avons pas connaissance de son existence chez les Serbes, ni au moyen âge, ni aujourd'hui.

„Absolvimus insuper et perpetuo liberamus omnes et singulos omnium terrigenarum nostrorum kmethones[1]) ab omnibus solucionibus, contribucionibus et exaccionibus, vecturis, laboribus, *equitaturis podwodis dictis*, angariis, gravaminibus, frumentorum dacionibus dictis sep[2]) vulgariter, preterquam duos grossos monete usualis Polonicalis et in regno Poloniae communiter currentis."[3])

A notre avis, l'expression „equitaturae podwodae dictae" explique, sans équivoque, le fond juridique et le vrai sens de la *podvoda*.

En ce qui concerne la fourniture des *chariots* (ou chars), les Slaves ont employé un mot qui désignait la notion même de chariot: *povoz* (v. sl. повозъ; rus. *повозъ*; pol. *powóz*; tch. *povoz* etc.) [4]).

Le fondement juridique de ce terme résulte d'un acte croate de 1234, dans lequel on peut lire ce qui suit: „Item constituimus eis concedentes quod neque equos, neque currus, qui *pows* vacantur . . . dare teneantur" [5]).

Si dans *pows* nous devons lire *powos*, il nous est facile de nous rendre compte du sens exact que l'on accordait juridiquement à *povoz* au moyen âge. Nous avons connaissance de son existence en tant que terme et obligation aussi bien chez les Polonais que chez les Tchèques et les Serbes.

Malgré tant de privilèges accordés, la charge du transport obligatoire imposée aux paysans a persisté. L'humaniste polonais du XVI-e siècle, Martin Kromer, la présente comme une obligation très souvent abusive:

„Oppidanis quoque pedites et *currus* onusti commeatu ad numerum imperati sunt. Sed haec abusu arbitraria postea facta sunt, magno reipublicae detrimento . . . *Equorum quoque dispositio* et subvectio oppidis iniuncta, per quam celerrime regi, si quid cognitu dignum aut necessarium usquam in regno extitisset, nunciaretur, et rex vicissim quae vellet iuberet, huius regis est institutum . . . Quod quidem abusu nostri temporis, valde onerosum est oppidanis. *Poduuodam* vacamus lingua vernacula . . ." [6])

---

[1]) „Kmethones", en polonais *kmiecie*, étaient les paysans libres, par opposition à *niewolnicy* (esclaves); on peut comparer les „kmiecie" polonais avec les paysans roumains dits „vecini" et „rumâni", sur lesquels pesaient des charges similaires.

[2]) Le *sep* ou *osep* était l'obligation de fournir du miel, ou du blé pour les granges du prince, sans compter la fourniture des animaux pour l'abattage, nommée *narzaz*.

[3]) An. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II (Cracovie, 1891), p. 189. Ce privilège a été renouvelé deux fois encore, en 1430 à Jedlno et en 1433 à Cracovie (ibidem, p. 230 et 310).

[4]) On peut rapporter le terme au verbe повозити, porter, transporter, et à ses derivés néoslaves: pol. *powozic*; tch. *povoziti* etc.

[5]) Cf. Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravnopovjestni rječnik*, II (Zagreb, 1917—1922), p. 1062.

[6]) M. Kromer, *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum*, Köln, 1589, p. 44. Des précisions dans la version polonaise du même ouvrage: *O sprawach, dziejach i wszystkich innych potocznościach polskich*, traduction du latin par. M. Błażowski, Cracovie 1611, p. 59.

En Pologne, l'obligation du transport a donc duré jusqu'au XVI-e siècle. C'est sous le règne de Sigismond Auguste (1529—1572), qu'on a mis fin à cette obligation exagérée[1]).

Selon Kromer et selon les documents du moyen âge la *podvoda* était le transport *rapide*, effectué en conséquence par chevaux, pour transmettre les informations vers le centre et les ordres vers l'extérieur du pays (per quam celerrime regi, si quid cognitu dignum aut necessarium usquam in regno extitisset, nunciaretur, et rex vicissim quae vellet iuberet . . .).

A notre avis, il ne reste aucun doute sur le sens des termes et sur la nature des obligations envisagées ci-dessus: le *povoz* et la *podvoda*.

On doit faire toutefois la remarque que les deux termes n'ont pas eu la même fréquence partout chez les Slaves. Les Croates, par exemple, ont employé seulement le mot *povoz* (peut-être pour les deux notions: neque equos, neque currus, qui powos vocantur . . .). Par contre, les Bulgares se sont servi seulement de *podvoda*[2]). En Pologne et en Russie, la *podvoda* a remplacé maintes fois le terme et la notion de *povoz*, de sorte qu'elle a pris ensuite le sens d'aujourd'hui de „voiture" ou „chariot" [3]). Les raisons de cette confusion résident dans le fait que le peuple n'a pas respecté la distinction juridique entre les deux termes. Qu'il eût à prêter seulement des chevaux ou qu'il eût à fournir en même temps des chariots ou des chars, la charge était pour lui la même. Aussi son économie de langage le poussait-elle vers un seul terme qui désignât l'obligation du transport gratuit. Des deux termes, les peuples slaves ont employé, les uns *povoz*, les autres plutôt *podvoda*. Ensuite les actes officiels ont subi l'influence de la langue populaire avec ses confusions. C'est de cette manière que la *podvoda* bulgare, par exemple, signifie plutôt „attelage de relais". Dans un acte du tsar Ivan Alexandre on trouve cette phrase éloquente: „. . . ни им конь єнгерепсати[4]), ни воловє, ни ослѧти, ни подвода взѧти".

Mêmes termes slaves en usage chez les Roumains. La charge du transport gratuit est entrée également en usage chez les Roumains. La Moldavie et la Valachie l'ont empruntée aux peuples slaves voisins, avec

---

[1]) Cf. Stanisław Kutrzeba, *Historia ustroju Polski*, II-e édition, t. II (Liov-Varsovie, 1921), p. 129: en 1551, on a remplacé la *podwoda* en nature par des paiements en argent.

[2]) Stefan S. Bobčev, *История на старобългарского право*, Sofia, 1910, p. 356; l'auteur rapporte l'obligation à *ямщина* russe; voir encore pour la *podvoda* bulgare Karel Kadlec, *Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves*, Paris 1933, p. 72.

[3]) Aussi bien en russe qu'en polonais.

[4]) єнгерепсати est une forme verbale qui correspond à *angariare* des textes occidentaux (voir ci-dessus).

lesquels ces deux principautés avaient des relations très serrées dans tous les domaines. Par contre, en Transylvanie c'est l'organisation d'état hongrois qui a donné une forme juridique à cette obligation, en lui imposant un nom hongrois typique[1]).

En ce qui concerne les deux termes slaves, *povoz* et *podvoda,* il est à remarquer que les documents moldaves ne connaissent et n'emploient point le terme *povoz,* mais celui de *podvoda.* Nous sommes en droit de supposer que les deux termes ont coexisté autrefois dans la vie sociale avec leur sens distinct, mais plus tard *povoz* s'est beaucoup affaibli en cédant complétement la place à *podvoda.*

D'un autre côté, en Valachie, on emploie le terme *povoz,* à côté de *podvoda,* seulement dans les documents de langue slave.

Voyons, d'abord, les faits bruts.

En 1389 le voïvode valaque Mircea cel Bătrân (1386—1418) dispense и ѡт повоза и ѡт подвода le village Jiblea [2]); entre 1408—1418, le même voïvode exempte le village Ciulniţa ѡт повоза, ѡт подвода, ѡт сѣна etc [3]); vers la même époque son fils Michel exempte lui aussi 10 maisons de Târgovişte ѡт повоза и ѡт подвода всѧкаго и ѡт всѧкіа ѥнгарїѧ.[4])

Les exemples se succèdent. Cependant, vers la fin du XV-e siècle le terme *povoz* perd beaucoup de sa précision, étant remplacé par des formes nouvelles: tantôt *voz*[5]), tantôt *podvoz*[6]) ou tout simplement *vod*[7]). Plus tard, il disparaît complètement dans les documents valaques en langue slave. Il faut ajouter que les documents en roumain ne font jamais usage de ce terme.

Donc, on constate dans les actes roumains un affaiblissement progressif du terme *povoz,* jusqu'à ce qu'il devienne un vestige resté en usage grâce seulement aux formulaires (des actes). Par contre, l'autre terme, *podvoda,* demeure très vivace, aussi bien dans les documents — slaves et roumains — que dans le langage populaire, où il est vite assimilé sous forme diphtonguée: *podvoade*[8]). Dans cette situation, *podvoda*

---

[1]) Voir Akos von Timon, *ouvr. cit.*, p. 240; il s'agit du même *ius descensus* hongrois, que nous avons cité plus haut.

[2]) P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, I, p. 52; voir encore C. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti*, p. 56.

[3]) P. P. Panaitescu, *ouvr. cit.*, *p.* 91.

[4]) P. P. Panaitescu, *ouvr. cit.*, p. 102.

[5]) *Ibidem*, p. 302 (document de 1478); p. 334 (document de 1483); cf. Al Ştefănescu, *Mânăstirea Tismana*, Bucarest 1909, p. 196: и ѡтъ воза и ѡтъ подводы.

[6]) P. P. Panaitescu, *ouvr. cit.*, p. 364: ѡт подвоз и ѡт подвод (document de 1487—1488); p. 371: ѡт подвоз и ѡт подвод (doc. de 1488).

[7]) Ibidem, p. 384: ѡт вод, ѡт подвод (document de 1489).

[8]) Sous l'influence de la langue populaire, cette forme diphtonguée a pénétré ensuite dans les documents slavo-roumains. Par exemple, dans un acte de 1595 on lit: „тогдн да імают дати и конн за ѡлак и подвоаде" (pour lors ils vont fournir et chevaux de poste et podvoade), cf. Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româ-*

commence à évoluer vers un sens plus général et moins précis, comme nous l'indique l'expression même citée ci-dessus: подвода всякаго, qu'on ne saurait traduire que par „toutes sortes de transports" ou, plus brièvement, par „corvée".

Cette évolution sémantique de *podvoda* s'est effectuée, d'ailleurs, aussi en dehors du territoire roumain, comme le prouve la *podvoda* bulgare dont le sens est très rapproché du mot „corvée"[1]). Cependant, dans la vie sociale roumaine, des causes particulières ont poussé *podvoda* à s'éloigner encore de son premier sens (fourniture de chevaux). Ce fut d'abord l'expression кони за ѡлак, en roumain *cai de olac*[2]), née sur le territoire roumain à la fin du XV-e ciècle, sous l'influence turque, car ѡлак, *olac*, est une dérivation du turc *ulak*, à savoir „courrier", „messager"[3]). Cette expression nouvelle prit le sens de ce que *podvoda* avait signifié à son origine: chevaux de poste rapide[4]). Elle s'est imposée probablement à cause de la suzeraineté turque, qui sentait le besoin d'un terme précis, parce que *podvoda* avait perdu beaucoup de sa précision. A son tour *podvoda* se substitua de plus en plus à *povoz*, en signifiant désormais plutôt „transport par chars ou chariots". Cette dernière substitution fut aisée par la confusion de ces deux termes, telle qu'on la constate dans les documents: on écrit повод au lieu de подвод et par contre, подвоз, воз, вод pour повоз[5]).

Dès le XVI-e siècle, les changements linguistiques cités sont évidents dans les documents: au lieu de la formule diplomatique consacrée autrefois и ѡт повоза и ѡт подвода on emploie и ѡт кони за ѡлак и ѡт подвода[6]) ou bien и за кони за ѡлак . . . и за подвоаде[7]). Cette nouvelle formule a survécu dans les documents en langue roumaine[8]) et

---

neşti din documentele slavo-române, Bucarest 1946, p. 89. Voir aussi là (p. 89) l'expresion и за подвоаде, tirée d'un document valaque de 1629 et ѹ подвоадеⅹ (p. 225) appartenant à un acte de 1593. Voir encore Al. Ştefulescu, *Schitul Crasna*, Bucarest 1910, p. 85: и за подвоаде и за вскѣх ѩждение (document de 1643) etc.

[1]) Stefan S. Bobčev, *ouvr. cit.*, p. 356; Stefan S. Bobčev, *Съкратенъ учебникъ по историята на българското право*, Sofia, 1919, p. 133.

[2]) C'est-à-dire „chevaux de poste".

[3]) Sermed Muhter Alus, *Türkce — Fransizca Yeni Lûgat*, Istambul 1935, p. 981.

[4]) Pour la première fois cette expression apparaît dans un document de 1526: и кони за ѡлак да им се не ѹзимает (qu'on ne leur prenne pas de chevaux de poste), cf. Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 217.

[5]) P. P. Panaitescu, *ouvr. cit.*, p. 330 (document de 1483).

[6]) Damian P. Bogdan, *ouvr. cit.*, p. 89. Voir encore Gr. Nandriş, *Documente româneşti în limba slavă*, Bucarest 1937, p. 158: „ѩко да ест ѹ мирно и свобод . . . и ѡт кони за ѡлак . . . и ѡт подводае (document de 1635).

[7]) Al. Ştefulescu, *Schitul Crasna*, p. 85 (doc. de 1643).

[8]) On peut lire dans un acte original de 1626: „iar de către domnia mea să fie în pace şi ertaţi şi de . . . *cai de olacŭ şi de podvoadă*", cf. Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 305.

s'est prolongée jusqu'à la fin du XVIII-e siècle[1]). Sans doute, les deux termes ont eu aussi une large circulation dans la langue populaire roumaine.

En conclusion, pour le territoire roumain le *povoz* et la *podvoda* ont eu leur fonction juridique et leur sens originaires jusqu'à la fin, plus ou moins, du XV-e siècle, moment où *povoz*, comme terme, commence à disparaître et où *podvoda* change de sens. Dès lors ce mot-ci va signifier „transport par chars ou chariots". Cependant, parce que le peuple roumain — d'ailleurs tout comme d'autres peuples méridionaux[2]) — utilisait surtout des bœufs comme animaux de traction, on précise souvent dans les actes, comme dans celui de Moïse Movilă de 1630: „qu'on ne fasse pas sortir *leurs boeufs* pour la podvoda[3]). Toutefois, cela ne prouve point que la podvoda comportait seulement la réquisition des chars à boeufs. Tout au contraire, les campagnards étaient obligés de faire la podvoda aussi avec les chariots à chevaux, et Ion Neculce, chroniqueur moldave du XVIII-e siècle, en atteste le fait[4]). D'ailleurs, *podvoda* a fini par avoir tout simplement le sens de „corvée" [5]).

Les deux termes et la langue populaire roumaine. La fonction sociale réelle[6]) des termes inscrits dans les anciens documents peut être vérifiée par la langue populaire.

Si *povoz* s'est éteint à un moment donné dans les documents, il semble que le peuple roumain l'ait cependant conservé dans son parler. Dans le district de Dolj, en Olténie, on dit encore „a lua de povoz", c'est-à-dire „mettre en réquisition", expression trés rapprochée de celles qu'on entend aujourd'hui en Croatie: „hoditi na povoz", „v po-

---

[1]) Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucarest 1939, p. 358: „. . . *de podvozi, de cai de olac, de branişte* . . ." (doc. de 1735); p. 283: „. . . *de podvezi, de cai de olac, de fân domnescŭ* . . ." (doc. de 1756); p. 311: „. . . *să fie scutiţi şi pentru cai de olacŭ şi podvozi şi pentru branişti* . . ." (doc. de 1764) etc.

[2]) Cf. aussi Józef Gajek, *Zarys etnograficzny zachodniej części Podola*, Lublin 1947, p. 9.

[3]) Voir plus haut (p. 2.): „Boii lor (ţăranilor) să nu-i tragă la podvoade", N. Iorga, *Studii şi documente*, V_1, p. 22.

[4]) Ion Neculce, *Cronica*, II-e édition par Al. Procopovici, Craiova 1936, t. I, p. 149: l'auteur raconte que les femmes de quelques boïars moldaves réfugiés étaient transportées en exil „cu căruţe şi cai răi şi cu *podvezi* prin munţi"; voir encore p. 103: la réquisition des chevaux, faite en Moldavie par les Turcs, pour transporter des provisions à Camenitza, en Pologne.

[5]) Th. Codrescu, *Uricariul*, II (Jassy 1852), p. 35: „qu'on n'ait pas le droit de mettre en podvode (en corvée) ni leurs chariots, ni leurs chars à boeufs" („ . . . nici căruţele, nici cară cu boi dela casa lor *a lua de podvoade*" . . . (doc. de 1686); voir encore Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade, XVI* (1926), p. 111—112 (doc. de 1705); *ibidem, XXIV* (1930), p. 74 (doc. 1755).

[6]) Dans les documents nous avons à faire parfois avec des formules rigides, passées d'un peuple à l'autre, à l'aide des formulaires, sans qu'elles aient une fonction réelle.

voz pojiti", „služi povozom" etc.[1]). Toutes ces formes linguistiques ont une vieille origine, car on ne saurait attribuer cette correspondance terminologique à une récente influence du croate sur le roumain[2]). Quant à *podvoda,* ce terme a eu une circulation plus large, aussi bien dans les textes littéraires que dans le langage populaire de toutes les régions; évidemment, dans le sens de „corvée". Des écrivains comme Dyonis Eclesiarhul[3]), M. Kogălniceanu[4]), Aleco Russo, C. Boliac, Al. Vlahutza[5]), d'autres encore, l'ont employé dans leurs travaux. De même, les folkloristes l'ont recueilli du parler vif populaire[6]). Aujourd'hui on l'entend encore, çà et là, en Moldavie, en Olténie[7]), au Băna tet en Transylvanie. Toutefois, *podvoadă* est en train de disparaître[8]), étant remplacé de plus en plus par le néologisme *corvoadă* (< fr. *corvée*), né sous l'influence française.

Il faut remarquer cependant qu'en linguistique on n'a pas saisi ce remplacement et les linguistes n'ont pas réussi à expliquer la forme phonétique de *corvoadă*[9]). Ce mot a pénétré dans la langue roumaine

---

[1]) Cf. Vladimir Mažuranić, *ouvr. cit.*, p. 1062.

[2]) D'ailleurs, le langage populaire a conservé beaucoup de traces de langue slave, inconnues à la langue littéraire.

[3]) Dyonis Eclesiarhul, *Chronograf*, dans A. Papiu Ilarianu, *Tezaur de monumente istorice*, II (Bucarest 1863), p. 174: „iar birurile, *podvoadele*, zaherelele nu mai încetau pe lăcuitorii țării" (et les impôts, les transports obligatoires, les provisions ne cessaient point de peser sur les habitants du pays). Eclesiarhul a écrit son œuvre en 1814.

[4]) M. Kogălniceanu, *Scrieri și discursuri*, édition N. Cartojan, Craiova 1939, p. 152 et 212: dans deux discours, l'un de 1862, l'autre de 1891, l'auteur rappelle la réglementation, accomplie dans la première moitié du XIX-e siècle, sur les *podvezi* ou *podvede*, obligations qui, à côté d'autres charges, accablaient les paysans.

[5]) Al. Vlahutza, *România pitorească*, Bucarest 1901, p. 207: „ . . . și multă vreme răzeșii Vrânceni bir n'au plătit, *podvadă* n'au făcut, singuri și-au fost stăpâni. . ." (et longtemps, les paysans libres de Vrancea n'ont pas payé d'impôts, ni n'ont été obligés d'aller aux corvées, aussi sont-ils restés sans maîtres).

[6]) G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, Bucarest 1885, p. 290: „Biru'i greu *podveada* grea, Sărăcuț de maica mea . . ." Ce chant a été recueilli par l'auteur en 1872 dans le district de Dâmbovitza; une variante a été citée auparavant par Ion Heliade Rădulescu dans *Issachar*, et le premier vers a été également cité par Aleco Russo dans *Cântarea României*, poème composé avant 1850 (*Scrieri*, édition P. V, Haneș, Craiova, s. a., p. 22 et 56. Voir encore I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, *Graiul nostru*, I Bucarest 1906), p. 230: „Iream supuș cu *podvez*. . ." p. 241: „ . . . făceam *podvez* dă surda" (nous accomplissons gratuitement des corvées), raconte un paysan roumain.

[7]) Selon une information, *podvoadă* est couramment employée à Șerbănești dans le discrict d'Olt.

[8]) A côté de *povoz* et *podvoadă*, on peut rappeler aussi la circulation de l'expression *cai de olac*, de qui a dérivé ensuite *de olac* (vite, en hâte); parfois on a construit même un adjectif: *olăchesc* („zăbală olăchească" dans un écrit de 1833, voir N. Iorga, *Studii și documente*, XXI (Bucarest 1911), p. 373.

[9]) Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați*, Jassy 1921, p. 220: l'auteur afirme qu'on a affaire avec une forme résultant de la diphthongaison de *corvadă*, dérivation normale(!) du fr. *corvée*. A. Graur suppose que *corvoadă* dérive de *corvée* „par un intermédiaire qui n'a pas été précisé" (*Bulletin linguistique*, III; 1935, p. 48).

vers la deuxième moitié du XIX-e siècle)[1] et devait se transformer normalement en *corvea*, car dans des cas similaires le roumain connaît, par exemple, *livrea* (< fr. *livrée*), *soarea* (< fr. *soirée*) etc. On rappelle — à notre avis sans aucun fondement — la forme latine médiévale *corvada*[2]), mais en réalité c'est par analogie avec *podvoadă* que *corvée* a pris la forme de *corvoadă*[3]). Sous cette forme, le nouveau terme est entré dans la langue populaire, surtout par l'intermédiaire de la vie de caserne. Désormais on a commencé à dire le plus souvent „*corvoadă* cu carul" ce qui correspond parfaitement au „*podvoadă* cu carul" d'autrefois[4]).

Podvodnik et povodnik. On a fait assez souvent la confusion entre ces deux termes, en déduisant parfois de fausses conclusions[5]). *Podvodnik,* en roumain *podvodar*[6]), voulait dire un fonctionnaire qui réglait la *podvoda*[7]). En échange, *povodnik* dérive de *povod*[8]), qui veut dire „bride", par laquelle on attachait un ou plusieurs chevaux de réserve (en ce cas de front) à un chariot ou à un homme allant à cheval. Le système a été très répandu; il est employé même aujourd'hui pour le transport des chevaux libres. Donc, *povodnik* signifie „cheval auxiliaire" ou „de réserve".

Néanmoins, la confusion des termes était inhérente à une époque où *podvoda* avait beaucoup perdu de sa précision. L'écrivain polonais Al. Gwagnin écrit, par exemple, dans sa *Chronique,* à l'occasion du siège d'Astrachan de 1565, tantôt *konie powodne* (chevaux de réserve), tantôt *konie podwodne* ou *na podwodzie* (chevaux de réquisition), quoiqu'il s'agisse, dans tous ces cas, de chevaux de réserve, système en usage en

---

[1]) Au milieu du XIX-e siècle, N. Bălcescu emploie le terme *corvée* pour traduire le roum. *clacă* (le travail gratuit des paysans sur la terre du boiar) et *corvéables* pour *clăcaşi* (*Questions économiques des Principautés danubiennes*, Paris 1850, ouvrage reproduit dans *Opere* édition G. Zane, t. I_2 (Bucarest 1940), p. 10, 24, 33: *corvée* = clacă; *Despre împroprietarirea ţăranilor*, dans *Popolul Suveran*, I (1848), étude réimprimée dans l'édition G. Zane, I_1 (Bucarest 1940), p. 282: *corvéables* = clăcaşi).

[2]) *Dicţionarul limbii române* (Acad. Rom.), t. I_2 (Bucarest 1940), p. 813. Cette forme n'a point été connue en Roumanie.

[3]) D'une façon sporadique, nous avons enregistré une forme contaminée *porvoadă* chez un sujet de Râmnicu-Vâlcea (district d'Olténie).

[4]) D'ailleurs, *corvoadă* doit sa vigueur dans la langue roumaine à la ressemblance avec *podvoadă*, alors que les formes du type *livrea, soarea* se sont montrées très anémiques et quelques-unes ont même disparu (*soarea*).

[5]) C. C. Giurescu, *Două vechi obligaţii* . . ., p. 231, rapporte à tort le terme *povodnic* à *povoz*.

[6]) Ces deux mots ne sont plus en usage; à côté de *podvodari*, le roumain a enregistré les noms d'autres fonctionnaires: *olăcari* (cai de olac), *conăcari* (conac) etc.

[7]) S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, II-e éd., t. IV (Léopol 1858), p. 256.

[8]) v. sl. поводъ; russe *поводь*; pol. *powód*; tch. *původ*; sb. *povod*.

ce temps-là dans les armées tartare et turque[1]). Au cours de l'expédition du roi polonais Jean Albert en Moldavie (1497), son cheval de selle libre s'est noyé dans un ruisseau. Cet accident a été décrit par Joachim Bielski d'une manière que l'on pourrait qualifier de fausse: „hrólewski koń biały co szedł *na podwodzie* w potoczku małym utonął“ (le blanc cheval royal, qui allait en *podvodc*(!) s'est noyé dans un petit ruisseau)[2]). Sans doute on ne distinguait plus le sens précis de *podvoda,* car ce n'était pas le roi qui devait prêter des chevaux pour la podvoda.

La même confusion a été faite quelquefois par les chroniqueurs roumains. Si, par exemple, Gr. Ureche et Ion Neculce écrivent correctement *povodnic*[3]), pour la même notion N. Costin parfois rédige faussement *podvodnic*[4]).

Povodnic a pénétré aussi dans le langage populaire roumain, mais le peuple en a refait une forme nouvelle: *povolnic*[5]), par analogie avec l'adjectif *povolnic* (auxiliaire, de réserve), existant dans son parler[6]).

Par conséquent, on doit faire, du moins du point de vue scientifique, la distinction entre ces formes linguistiques, actuellement en train de disparaître, mais qui ont eu autrefois une vie intense. Aujourd'hui ces vieux termes sont écartés par des mots nouveaux, mots correspondants à un autre stade de vie sociale.

Conclusions. Nous pensons avoir suffisamment éclairé le sens juridique des termes slaves повозъ et подводъ, qui avaient mis dans l'embarras bien des historiens et des philologues. Le premier a eu une vie plus courte et moins évidente, le deuxième a changé de sens sous la pression d'une expression nouvelle qui l'a supplanté. Nous avons envisagé aussi l'ancienneté et l'aire très large en Europe de diffusion de ces deux obligations fiscales.

---

[1]) Al. Gwagnin, *Kronika Sarmacjej Europskiej,* traduction annotée du latin par M. Paszkowski, Cracovie 1611, livre VIII, p. 21 et 23.

[2]) Joachim Bielski, *Kronika polska,* Cracovie 1597, p. 485.

[3]) Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei,* éd. C. C. Giurescu, Craiova 1934, p. 50; I. Neculce, *ouvr. cit.,* p. 34.

[4]) N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei,* éd. I. St. Petre, Bucarest 1942, p. 289; d'autre part, le même Costin écrit plus bas (p. 500) correctement *povodnic* ou *cai în povod.* Pour la dernière expression voir encore Neculce, p. 171.

[5]) Cf. G. F. Ciaușanu, G. Fira et C. M. Popescu, *Culegere de folclor din județul Vâlcea și împrejurimi,* Bucarest 1928, p. 190; nous avons enregistré dans le district de Mehedinți en Olténie le même terme avec le même sens; „Boierul avea doi *povolnici* înainte la trăsură“.

[6]) Cette expression était courante autrefois dans le département de Mehedinți, aujourd'hui elle est devenue de plus en plus rare. On dit encore: „ia-ți un scăluși, *povolnic*“ (pentru jug) ou bien: „la drum lung cu carul, nu-i rău să ai un ciocâlteu *povolnic*“.

Ainsi doit-on remarquer que l'étude attentive de la *langue* des actes peut aboutir très souvent à mieux éclairer d'anciennes institutions d'état. Outre cela, c'est par ce moyen qu'on peut expliquer avec justesse le sens et la forme de certains vieux termes, conservés dans le lexique populaire d'aujourd'hui.

Bucarest, juin 1947.

Ion Const. Chiţimia

Несколько заметок о неизданной пьесе Чехова.

I

О существовании неизданных произведений Чехова давно было известно. Уже в 1914 году Грузинский-Лазарев писал о потерянных романах и театральных произведениях Чехова[1]).

Упоминания о том или другом рассказе, о том или другом театральном произведении находились и раньше, но они были случайные; говорил о них и брат писателя М. П. Чехов в своих воспоминаниях, и были они в неполной биографии Антона Павловича, находящейся во втором томе писем. Интерес к ним увеличился после революции с открытием государственных и частных архивов. Этому источнику мы обязаны знакомством с двумя Чеховскими театральными произведениями, известными только по традиции или из вторых рук, — это — »без заглавия«, изданная в Москве в 1923 году по тексту, сделанному по рукописи Чехова, которая сохранилась в архиве писателя и поступила в 1920 г. в русский »Центральный Архив«[2]), затем »Татьяна Репина«, изданная два раза в 1925 г.[3]). Эти две пьесы, отделенные двадцатилетним промежутком (»неизданная пьеса« была написана в 1880—81 г., *Татьяна Репина* в 1899) и представляющие естественно различный интерес как с биографической, так и с театрально-артистической точки зрения, не были изданы по разным причинам.

По нашему мнению, *Татьяна Репина* гораздо менее важна, чем пьеса »без заглавия«, и интерес, который возбудило ее издание, относится скорее к обстоятельствам внешнего характера. Она была написана как продолжение драмы А. С. Суворина, известного издателя последнего двадцатилетия XIX[го] в., который был, как известно, не-

[1]) А. Грузинский—Лазарев, *Пропавшие романы и пьесы Чехова* в сборнике »Энегрия« Т. III, Петербург, 1914 г. Цитата этой книги не прямая, но по Бельчикову.

[2]) А. П. Чехов, *Неизданная пьеса*, текст приготовил к печати Н. Ф. Бельчиков, Москва, »Новая Москва«, 1923 г.

[3]) А. П. Чехов, *Татьяна Репина* в книге М. П. Чехов *А. П. Чехов, актеры* и *»Татьяна Репина«*, Петроград 1924; и в сборнике *А. П. Чехов* М. Д. Беляева и А. С. Долинина, Ленинград, »Атеней«, 1925 г.

сколько лет в дружеских отношениях с Чеховым. *Татьяна Репина* была принята некоторой частью русской критики как пародия предыдущей драмы того же заглавия. Дружеские отношения между Чеховым и Сувориным испортились, но порвались окончательно гораздо позже. Если считать эту комедию пародией, — с чем не согласны другие критики, не исключая даже С. А. Долинина, который глубоко изучил этот вопрос, — то это пародия, вдохновленная более артистическими, чем личными политическими причинами. Тот факт, что она была написана в период, когда Чехов писал свои водевили и шутки в одном действии (*Медведь, Предложение, Свадьба, Трагик поневоле, Юбилей*), кроме Лешего (первый текст Дяди Вани), не лишен смысла. Комедия, написанная тоже в одном действии, представляет собой интерес потому, что Чехов думал о театре и об актерах. Темой драмы Суворина было описание трагической кончины известной в те времена молодой провинциальной артистки Е. П. Кадминой, которая в 1881 г. покончила с собой во время представления, — происшествие уже описанное Тургеневым в одном из его последних рассказов »Клара Милич«. Выведенная на сцене среда была именно средой артистов. Этим объясняется, почему первый издатель *Татьяны Репиной*, брат Чехова, Михаил, сопоставляет комедию с некоторыми высказываниями писателя, и приходит к убеждению, что он был вообще против театра. Критик Соболев справедливо возражает, что немногим высказываниям Чехова против театра можно противопоставить массу других, которые показывают обратное, и что было бы абсурдно извлекать из полного собрания сочинений Чехова его театральные пьесы, не изменяя окончательно его личности[1]).

* * *

А. П. Чехов интересовался театром с юношеских лет. Будучи гимназистом, он принимал участие в семейных спектаклях как импровизатор, усердно посещал театр Таганрога, где он жил с семьей, и одновременно интересовался классическим репертуаром и переводил французские мелодрамы и водевили. Из сохранившихся семейных воспоминаний и из переписки с братом ясно видно, что молодой гимназист посещал театр[2]). Но когда он начал писать для театра? Вопрос решается просто: »рано«; труднее опре-

---

[1]) См. издание пьесы *Татьяна Репина* и рецензию Ю. Соболева на эту книгу, в »Печать и Революция«, 1925 г., перепечатанную в книге *Чехов*, Москва, 1930 г., стр. 291.

[2]) А. Измайлов, *Чехов* (1860—1904), Москва, 1916, и П. Сергеенко, *Детство Чехова*, »Чеховский юбилейный сборник«, Москва, 1917, стр. 331—340.

делить точный момент этого начала. Выход в печать »комедии без заглавия« затруднил еще больше это определение. Из письма брата Александра от 14 октября 1877 г. мы знали наверно, что Антон Павлович, будучи еще в 7 классе гимназии, сочинил водевиль и драму. Эта драма называлась *Безотцовщина* и, насколько можно понять из письма Александра, она была ему послана Антоном Павловичем почти на год раньше. В одном письме Александра сказано следующее: »Ты напоминаешь о »безотцовщине« — Я у́мышленно молчал. Я знаю по себе, как дорого автору его детище, а потому... Если хочешь, в *Безотцовщине* две сцены обработаны гениально, но в целом она непростительна, хотя это и невинная ложь. Невинная потому, что вытекает из незамутненной глубины внутреннего миросозерцания. Что твоя драма ложь — ты это сам чувствовал, хотя и слабо и безотчетно, а между прочим ты на нее затратил столько сил, энергии, любви и муки, что другой больше не напишешь. Обработка и драматический талант достойны (у тебя собственно) более крупной деятельности, и более широких рамок.«

Далее Александр обещал брату написать о пьесе более конкретно, но из переписки не видно, чтобы он сдержал обещание. Что касается *Безотцовщины*, мы косвенно знаем, что о ней упомянуто еще два раза в дореволюционной литературе о Чехове, но нам не удалось видеть этих источников[1]). Но благодаря цитатам из этих источников, сделанным другими учеными, мы считаем, что они ничего нового не прибавят. Так мы подходим к изданию »Неизданной пьесы« в 1923 г. Почему издатель не подумал сразу же о возможности, что это и была *Безотцовщина*? Он сам, безо всякого отношения к этой драме, объясняет нам причину, цитируя два намека другого брата Чехова, Михаила Павловича, на комедию, которая, без всякого сомнения, как раз соответствует »неизданной пьесе« без заглавия. Первый намек находится в предисловии ко второму тому Чеховских писем в полном издании переписки 1912—1916 гг.[2]) Там сказано: »Будучи студентом, он (А. П. Чехов) написал большую пьесу, которую мечтал поставить на сцене Московского Ма-

---

[1]) Один из них это книга Грузинского-Лазарева, уже нами цитированная под заглавием *Пропавшие романы и песни*, а по Д. М. Фридкес — *Описание мемуаров о Чехове*, Москва, Ленинград 1930, цитированная как *Пропавшие романы и повести* (думаем ошибочно). Другой: М. Чехов *Об А. П. Чехове*, Москва 1910.

[2]) Письма А. П. Чехова под редакцией М. П. Чеховой (Мария Павловна сестра писателя) 4 тома, Москва, 1912—16 г. Предисловия к каждому из томов с биографией соответствующего периода составлены Михаилом Павловичем, братом писателя.

лого театра и даже носил ее известной московской артистке М. Н. Ермоловой на просмотр. Пьеса эта была очень громоздкая, с поездом железной дороги, с конокрадами и самосудом над цыганом, но все это были шалости пера.« (»Письма«, т. 2-й 1888—1889 г., изд. 2-е, »К-во Писателей«, стр. 4). Второй намек, немного поподробнее, следующий: Рассказав, что по приезде в Москву Чехов написал большую драму с конокрадами, выстрелами и женщиной, бросающейся под поезд, он прибавляет: »Я переписывал эту драму и у меня от волнения холодело под сердцем. Как теперь понимаю, это было что-то очень громоздкое, но тогда казавшееся мне, гимназисту, верхом совершенства. Драму эту А. П., тогда студент 2-го курса, лично отнес М. Н. Ермоловой на прочтение и очень желал, чтобы она поставила ее в свой бенефис. Не знаю, что ответила брату Ермолова, только мои старания четко переписывать драму так и пропали даром: пьеса вернулась обратно и была разорвана автором на мелкие куски. От нее уцелела только одна фамилия »Войницкий«, которая воскресла потом в »Дяде Ване«.

Маленькая разница в сюжете, как например, конокрад только один, и нет разговора о самосуде над цыганами, но она не такова, чтобы предполагать, что речь шла о другой пьесе. Кроме того нам кажется, что, по данным Михаила Павловича, цитированным нами из Бельчикова, не может быть сомнения в том, что эта комедия была написана Чеховым в Москве после августа 1879 г., — эпоха приезда туда Антона Павловича, который поступил на медицинский факультет Московского университета. Брат говорит ясно о втором курсе, т. е. о 1880—1881 г. Кроме того, чтобы отнести »лично« Ермоловой свой труд, Чехов должен был находиться в Москве. Как же тогда объяснить, что К. О. Муратова в своей чеховской биографии отмечает под названием *Безотцовщина* и под 1880—1881 г. именно пьесу в 4-х действиях, впервые выпущенную в 1923 г., и что под этим же названием о ней упоминает С. Д. Балухатый, один из наиболее точных и проницательных исследователей чеховского театра?[1]) Нам кажется, что то, что пишет Балухатый о *Безотцовщине*, не подлежит сомнению: речь идет именно о »неизданной пьесе«. »Основная тема этой драмы — смена двух поколений, двух культурных эпох со свойственным им бытовым и психическим укладом — крайне показательна для глубины творческих замыслов и на-

[1]) С. Д. Балухатый и Н. В. Петров, *Драматургия Чехова*, издание театра русской драмы, Харьков, 1935 г. В приложении Муратовская библиография.

чинающего драматурга, сделавшего попытку закрепить в широкой картине основные линии структуры современного ему общества в период распада дворянского уклада и прихода на смену ему буржуазии. Сам замысел пьесы, в основных своих контурах пронизывающий в дальнейшем весь драматический путь Чехова, значителен для юного писателя и свидетельствует об исключительном общественном его чутье. Однако, в силу литературной неопытности начинающего писателя, замысел этот не мог быть облечен в те годы в убедительные художественные формы, и первая большая пьеса Чехова не была им напечатана и не была поставлена на сцене«. Это суждение нам кажется немножко общим: читатель пьесы сам отдаст себе в этом отчет. Прибавим, что достаточно было бы допустить возможность ошибки в приписывании названия драма »неизданной пьесе«, упомянутой в письме 1878 г. брата писателя Александра, чтобы решить вопрос. Но другое обстоятельство заставляет нас думать, что предположение ошибки должно быть исключено, хотя и неточность Муратовской библиографии достойна порицания, т. к. она, считая *Безотцовщину* »Неизданной пьесой«, выпущенной в 1923 г., изменяет фактически данные названия книги. Обстоятельство это следующее: другой исследователь, А. Дерман[1]) в своей библиографии Чехова говорит дословно: »Относительно »Безотцовщины« авторитетный исследователь жизни и творчества Чехова профессор С. Д. Балухатый пришел к заключению, что это и есть та пьеса, которая уже после Октябрьской революции была найдена в Центрархиве и издана без заглавия в 1923 г.« Дерман заявляет, что он не убежден в этом. Так как по нашим сведениям Балухатый не выпускал от 1935 до 1939 г. других трудов о Чехове, в которых были бы намеки на подразумеваемое тождество этих двух пьес и т. к., с другой стороны, в своей книге 1927 г.[2]) он даже не подозревал этого тождества (это подтверждается тем обстоятельством, что он приписывает »неизданную пьесу« 1880—81 годам и упоминает о *Безотцовщине* только в сноске, говоря, что по свидетельству биографов Чехова, последний написал, будучи еще гимназистом, драму *Безотцовщину*, впоследствии уничтоженную) — мы склонны думать, что Дерман считает заключением Балухатого именно то, что последний пишет в книге 1935 г. Следовательно, вывод без доказательства, и, во

[1]) А. Дерман, *Антон Павлович Чехов, Критико-биографический очерк*, Москва, 1939 г., стр. 31.

[2]) С. Балухатый *Проблемы драматургического анализа Чехов.* Ленинград, 1927 г., стр. 31.

всяком случае, противоречит мнению, высказанному тем же критиком несколько лет тому назад. Изучая этот вопрос, мы нашли, что к такому же заключению, хотя и не прямо высказанному, пришел годом раньше Балухатого и другой критик, а именно Соболев, упомянутый нами в связи с *Татьяной Репиной*. Отметим прежде всего, что ни в 1925 г. в рецензии на вынуск »неизданной« пьесы, ни при перепечатывании ее в 1930 г. в своей книге о Чехове, нами уже упомянутой, Соболев не предполагал, что это и могла быть *Безотцовщина* 1878 года. Но в 1934 г. в своей биорафии Чехова[1]) он как будто заблуждается. Он сам упоминает о *Безотцовщине* как о драме, написанной в 1878 г., и цитирует суждение брата писателя Александра, но позже, говоря о первом пребывании Чехова в Москве, т. е. о его курсах и о начале его деятельности как юмористического писателя, не упоминает о »неизданной пьесе«. Думать, что он ее просто забыл — невозможно, тем более, что в хронологии жизни Чехова под 1878 г. упомянуты *Безотцовщина* и водевиль *Курица не зря пела.* Что Соболев, упоминая о *Безотцовщине,* думал о »Неизданной пьесе«, подтверждается, как нам кажется тем, что он утверждает, что драма *Безотцовщина* была, без сомнения, составлена под влиянием так назыв. драм »идей«, как тогда называли драмы Спажинского, Дьяченко и Чернышева. Такое точное указание источников драмы 1878 г. неправдоподобно, но т. к. они все же были, по крайней мере отчасти, источниками »неизданной пьесы«, то отождествление драмы с *Безотцовщиной* достаточно ясно.

Все вышесказанное указывает на некоторую путаницу в суждениях биографов Чехова. Дерман, который объявляет, что он не согласен с Балухатым, считающим *Безотцовщину* и »неизданную пьесу« одним и тем же произведением, сам отличает ее, говоря о »неизданной пьесе«[2]), от комедии, которую Чехов представил Ермоловой, когда был еще студентом в Москве, забывая в то же время, что брат писателя Михаил ясно говорит, что Ермоловой была представлена именно комедия, отвечающая своим сюжетом той, которая была опубликована в 1923 г. При такой путанице можно ли считать возможной гипотезу, ясно высказанную Балухатым в 1935 г. и косвенно указанную Соболевым в 1934 г.? Мы прямо говорим, как сказал и Дерман: мы ее не считаем приемле-

---

[1]) Ю. Соболев, *Чехов*, в сборнике »Жизни выдающихся людей«, Москва, 1934.

[2]) *Антон Павлович Чехов*, 1939 г., стр. 157.

мой. С другой стороны, мы не считаем то, что сказал сам Дерман относительно *Безотцовщины* (т. е. что это была очень серьезная литературная попытка), достаточно оправданным, т. к. сам Александр говорит о »непростительной лжи«. *Безотцовщина*, которая по всей вероятности была составлена в 1877 г., должна была быть очень слабым опытом начинающего молодого писателя, это и объясняет нам, почему она была уничтожена.

Мы знаем, что и »неизданная пьеса« была уничтожена автором после неудачной передачи ее Ермоловой, но мы знаем также, что это была копия, а не оригинал, который дошел до нас. В этом отношении очень важны примечания Бельчикова, которые должны были бы сделать невозможной гипотезу о тождестве этих двух комедий. Бельчиков говорит нам о том, что он сравнил рукопись, хранящуюся в »центральном архиве«, с другими автографами Чехова и вывел прямое заключение, что утверждал и Михаил Павлович, т. е. что комедия была написана братом на второй год пребывания в университете, т. е. в 1880—1881 г. Так как нам неизвестны причины, заставившие Балухатого не принимать в расчет ни утверждения брата писателя, ни исследования, сделанные Бельчиковым, и последовавшие заключения, мы думаем, что можно считать эти заключения убедительными, тем более, что суждения о комедии самого Балухатого позволяют нам считать »неизданную пьесу« плодом уже более зрелого гения Чехова, более зрелым, чем первая его драма, написанная в 17 лет и так строго осужденная его братом Александром.

II

Излагая суждения советской критики, мы будем придерживаться хронологического порядка, чтобы отдать себе отчет в их взаимной связи и возможной зависимости друг от друга. Начнем, конечно, с издателя пьесы Н. Бельчикова: »В этой ранней пьесе,« — пишет он — »истоки творчества Чехова-драматурга. Здесь рождается будущий драматург Чехов с его не покидавшим его всю жизнь влечением к художественному воссозданию жизни сменявшихся на его глазах двух поколений и культур быта, с намечающимися определенными методами сценического воздействия на зрителей. Здесь уже Чехов мастерски развертывает яркую картину вымирания дворянских гнезд и прихода на смену им нового класса — буржуазии, что он позднее (1904 г.) так богато исполь-

зует как сюжет *Вишневого сада*. Естественно возникает вопрос о генетической связи, преемственности этого замысла с другими позднейшими замыслами и творческими достижениями Чехова. Дело исследователя установить, как художественная возбужденность — источник этой пьесы — отобразилась в дальнейших творениях Чехова, выяснить эту связь, определить, какие краски, сюжеты, образы и настроения перенесены автором из этого художественного полотна в поозднейшие, что из ранней художественной концепции и как претворилось позднее в творчески-художественном сознании драматурга«.

Первый рецензент издания пьесы, о котором мы имеем сведение, — Соболев, мало что прибавил к общему суждению Бельчикова, но он дал несколько суждений об ее сценической структуре и о возможных ее источниках, которые стоит отметить: »Немалый интерес для исследователей манеры Чехова-драматурга представляет эта пьеса и в том отношении, что свидетельствует о соблюдении им тех чисто театральных законов развития действия, от которых он впоследствии станет все более отходить, заменяя актуальность в развитии сюжета »подводным течением«, внутреннего драматизма, явленного в форме малодейственной и не сценичной. Здесь же, на этом первом опыте Чехова, сказались воздействия порядка чисто театрального: влияния французских авторов и русских драм 70-х годов. Любопытно отметить, что на пьесе ощущается и подражание модному тогда Дьяченко.«

И позднее, как мы уже видели, Соболев указывает на влияние Дьяченко и на других драматургов времен Чехова, относительно же *Безотцовщины* он считает ее и »неизданную пьесу« одной и той же вещью.

В 1927 году с большим усердием »неизданной пьесой« занимался С. Балухатый в упомянутой книге *Проблемы драматического анализа* (*Чехов*), в главе, посвященной драме *Иванов*: »Новаторские тенденции Чехова определились лишь к концу 80-х годов, и потому ранние его драматические оперы, начала 80-х годов, еще зависят от господствующей в его время манеры драматического письма. Впервые в роли драматурга Чехов выступил в 1880—81 гг. с большой четырехактной пьесой, использовавшей широко приемы характерного для бытовых драм 80-х гг. мелодраматического стиля. Пьеса не увидела сцены и не была автором напечатана. Сюжет пьесы, не озаглавленной в рукописи, взят из помещичьей жизни; действие происходит в южной губернии. Тема — характе-

ристика современности. Драма концентрирует действие вокруг одного лица — Платонова, освещенного автохарактеристиками и речами других лиц. Сюжетно Платонов связан со всеми героинями пьесы — к нему идут пять трагических любовных интриг. Пьеса изобилует мелодраматическими эффектами: попытка одной из героинь броситься под поезд, два покушения на убийство с неожиданным спасением и убийство героя, истерики, ряд смертей за сценой. Диалог пьесы напряженно экспрессивен. Одновременно с мелодраматическим оформлением сюжета в пьесе проходит натуралистический план: речь лиц насыщена обыденными темами, вульгаризованными оборотами и лексикой, фразами — сентенциями; поступки — действия лиц протекают в обыденной бытовой обстановке. В сценическом отношении пьеса отличается большим размером своих актов, длиннотами в диалогах, немотивированными приходами и уходами лиц, частыми репликами в сторону (A parte) и пространными монологами. Неосуществленная на сцене пьеса некоторыми чертами своими отразилась в последующих драмах Чехова.«

Эти отблески отмечены очень аккуратно Балухатым в примечании к той же главе, и нас удивляет, что, сделавши эти замечания, он принебрег подчеркиванием их важности, особенно в смысле уже ясной и точной формировки в Чехове того мира, из которого должен был выйти его театр.

После этого, почти окончательного, исследования пьесы, Балухатый взялся за нее опять в 1935 году; его новое суждение, уже нами приведенное, прибавило новую нотку, а именно: он отметил социальную чуткость молодого писателя. Это было бы конечно важным шагом вперед для самого критика, если бы это замечание не было бы уже сделано раньше другим исследователем, тем самым, который в 1939 г. объявлял, что он убежден в тождестве *Безотцовщины* и »неизданной пьесы«, установленном Балухатым, т. е. Дерманом. Уже в 1929 г. Дерман[1]) писал: »Два последующих года 1881 и 1882 постепенно, но очень скупо, вносят кое-какие изменения в картину первоначального чеховского творчества. Надо думать, что положительную роль в этом смысле сыграла пьеса Чехова, написанная им предположительно в 1881 г. Она осталась без названия и была напечатана Центрархивом только в 1923 г. Уже самый замысел крупной по размерам вещи должен был заста-

[1]) А. В. Дерман, *Раннее творчество Чехова* в книге *Чеховский сборник* изданная »Обществом А. П. Чехова и его эпохи«, Москва, 1929, стр. 141—42.

вить Чехова »задуматься«, глубже всмотреться в жизнь, подвергнуть оценке то, что дотоле пробегало мимо глаз, не задевая сознания. И действительно: в пьесу уже прокрадывается определенная нотка гражданственности. Так, один из её героев, Платонов, под занавес декламирует: Подлость! Быть молодым и в то же время не быть светлою личностью! и т. д. .... Впоследствии сам Чехов не раз вышучивал наивный тон подобного рода гражданских декламаций, но читатель, вероятно, вспомнит без труда, что по существу в речи Платонова заключается много такого, что в позднейшем творчестве Чехова, как и в письмах его, находило определенное место. А это значит, что платоновская гражданственность была гражданственностью молодого Чехова.«

На тему гражданственности Чехова много было написано, и важность указаний Дермана и Балухатого состоит в том, что они разыскали следы ее именно в этом юношеском труде. Поэтому будет уместно припомнить еще одну черту, найденную очень проницательным критиком Н. К. Пиксановым в той же комедии, как начало будущего развития, т. е. романтическую черту[1]). Романтизм Чехова не олицетворен, как можно было бы думать, в главном герое, а лице второстепенном, но без сомнения одним из самых оригинальных во всей комедии, конокрадом Осипом, предком, по имению Пиксанова, многих других »романтичных героев« в части чеховских повестей следующего десятилетия: в повести *Осень* 1883 г., в комедии *На большой дороге* 1884 г., в длинной повести *Степь* 1888 г. и в повести *Воры* 1890 г.

III

На ряду с главным недостатком в структуре »неизданной пьесы«, а именно ее »обширным размером«, почти все критики подметили главную причину интереса, вызванного ею в исследователе Чехова: т. е. содержание пьесы — предвестье будущих положений на фоне смены двух поколений или прямо двух социальных классов: дворянства и буржуазии (точнее купеческой буржуазии). Важность этого первого зародыша идеи, которую нельзя не признать в глубине чеховского творчества, в том, что пьеса без названия была составлена Чеховым в то время, когда он писал, по общему мнению, только для того, чтобы удовлетворить самую на-

---

[1]) Н. К. Пиксанов, *Романтический герой в творчестве Чехова* (образ конокрада Мерика) в »Чеховском сборнике« стр. 172 и сл. Перепечатано в книге Пиксанова, *О Классиках*, Москва, 1933., стр. 271 и сл.

стоятельную необходимость смеяться или дать свободу той склонности, которая, по сведениям биографов его детства и юности, была в нем естественна, а не для того, чтобы ставить социальные вопросы. Этот факт интересен, и на нем стоит хоть ненадолго остановиться. Дерман[1]), например, отметив что »гражданственность« героя пьесы, Платонова, это »гражданственность« самого юного Чехова, пишет, что »нужно сговориться о характере и обширности понятия »гражданственности«. »Надо помнить, что при исключении пьесы без заглавия, речь ведется всетаки о юмористической литературе, предназначенной для обывателя, для читателя »Стрекозы« и »Зрителя«[2]) 50 лет назад. Ни о каких обобщенных протестах, ни о каких резких обличениях злоупотреблений говорить здесь не приходится. В данных условиях гражданственностью следует считать все то, что так или иначе намекало на бесправие личности, на деление людей по сортам на высших и низших, что говорило о рабских чувствах, с одной стороны, и рабовладельческих привычках, с другой, об отсутствии человеческого достоинства и о многоразличных формах его унижения, о рутине, косности и деспотизме в семье, в школе, в общественных отношениях, во всем строе жизни, наконец и о таких явлениях как взяточничество, бюрократизм, протекционизм и т. д.«

Нет сомнения, что из замечаний Дермана можно составить картину русских условий того времени. И мы разделяем его взгляд, что все это проявляется также и в первых набросках Чехова, но между этим проявлением и действительной социальной целью есть разница. Дерман, самым исключением пьесы без названия отмечает эту разницу, ставя пьесу на уровень намеченной социальной картины-смены двух поколений, двух миров. Хотя мы склонны считать это мнение справедливым, все же нам кажется, что нужно оценивать его более в »чеховском« смысле.

Мы и тут сошлемся на одно справедливое суждение общего характера того-же Дермана. Он замечает, что какая бы ни была причина, талкнувшая юношу на литературную дорогу, одно ясно: это то, что »в первой вещи начинающего писателя, в этой отдушине, через которую вырывается наружу его внутренний мир, должен заключаться самый характерный экстракт мыслей и чувств писателя, самое существенное из всего того, что спрессовано в ду-

[1]) А. Б. Дерман, *Раннее творчество Чехова*, стр. 142.
[2]) Юмористические журналы, в которых Чехов был сотрудником в начале восьмидесятых годов.

ше юностью и молодостью автора.« И прибавляет: »Вспомним дебюты самых разнородных писателей. Вспомним Толстого с его »Детством«, где постановка моральных проблем, вопрос о »добре«, столь же характерен для всего творчества и всей жизни Толстого, как характерна и форма этого произведения для Толстого-художника в целом. Вспомним »Бедных людей« Достоевского, под знаком которых прошло все его творчество. То же наблюдаем мы у выдающихся художников следующего поколения: у Короленки с его дебютной вещью »Эпизоды из жизни искателя«, слабой и наивной, но, как зерно, заключающей в себе самое характерное в его творчестве; у Гаршина с его рассказом »Четыре дня на поле сражения« — где та же боль, и недоумение, и чувство личной ответственности за разлитую в жизни жестокость, как и в последующих его произведениях; тоже без труда можно установить и в отношении Горького с его *Макаром Чудрой*. Во всех этих вещах, заключает критик, »мы найдем, при всем их различии, одну общую особенность: напор молодого чувства и сознания, стремящихся сразу высказать то, что их обуревает, и потому окрашивающих произведение наиболее характерным, так сказать, задушевным, показательным для автора тоном«.

Такое суждение нам кажется весьма точным, но критик считает его неприложимым к Чехову в том смысле, что, по его мнению, в Чехове не было много потребности юного писателя »высказаться«. От чего зависит эта разница в дебюте Чехова от дебюта других писателей? От того, что критик считает дебютом Чехова два кратких наброска, изданных в 1880 г., определенный характер которых состоит в том, что эта литературная пародия шутлива и объективна. Но спрашивается, какое было бы положение, если, вместо этих набросков, мы бы считали дебютом Чехова неизданную пьесу? На это можно возразить, что речь идет о театральном произведении, в то время как главной деятельностью Чехова было искусство рассказчика. Несомненно, что вопрос формы, в которую писатель заключает свои первые вещи — вопрос важный, но есть масса случаев, в которых юный новичок полон нерешительности и колебания. В этом случае при вопросе о творчестве Чехова действительно много сложного. Если мы вспомним, что он одновременно писал краткие замечания публицистического характера, юмористические рассказы, *водевили*, драмы, мы были бы в праве утверждать, что форма рассказа была с самого начала наиболее ему свойственной, если бы на протяжении нескольких лет после »не-

изданной пьесы«, он не вернулся бы к театру, сначала комедией *На большой дороге* и потом *Ивановым*, а затем снова *Лешим* и т. д. до кануна смерти, когда он написал »*Вишневый сад*«. Мы скажем даже больше: если подумать, что период »юмористических рассказов« продолжается только несколько лет и что искусство рассказчика Чехова очень скоро приняло тот самый полупессимистический, полуобвинительный тон, который чувствуется в »неизданной пьесе« и *Иванове*, неизданная пьеса приобретает прямо символический смысл, как предречение будущего. И не известно, родилась ли бы вся та серия героев кратких чеховских рассказов 1883—1886 гг., которую читающая масса до сих пор считает только »комическими«, как *Дочь Альбиона, Тольстый и Тонкий, Устрицы, Разговор человека с собакой, Унтер Пришибеев, Хористка* и т. д., — без калейдоскопической серии лиц, которые двигаются вокруг Платонова, героя »неизданной пьесы«? Именно с такой точки зрения, более чем повторение некоторых положений или просто некоторых имен, мы склонны признавать »неизданную пьесу« действительным дебютом Чехова с самым характерным экстрактом мыслей и чувств писателя«.

Есть еще вопрос: какое было отношение Чехова к своим героям и к »интеллигенции«, т. к. большая часть его героев принадлежала к этому классу? Сравнительно недавно этот вопрос был поднят критиком Б. И. Сыромятниковым[1]).

В 1899 г. сам Чехов произнес столь резкий обвинительный акт против интеллигенции, что, казалось бы, нелепо спорить об его мнении. »Я не верю в нашу интеллигенцию, писал он, лицемерную, фальшивую, истеричную, невоспитанную, ленивую, не верю даже, когда она страдает и жалуется, ибо её притеснители выходят из её же недр.« И все же, отмечает Сыромятников, существует как бы легенда о Чехове, певце и идеологе как раз интеллигенции, представленной им в повестях, рассказах и комедиях: двойная легенда, т. к. одни видели в Чехове разтроганного певца терпеливой в страданиях интеллигенции, певца русского »дяди Вани«, и за это его прославляли; другие, напротив, видели в нем равнодушного художника, и за это на него нападали.« И те и другие, говорит критик, не правы, т. к. Чехов по самому своему происхождению не был связан с интеллигентскими заветами и настроениями и в то же время по своему темпераменту был свободен от покаянной народнической

---

[1]) Б. И. Сыромятников, *А. П. Чехов и русская интеллигенция* в »Чеховском сборнике«, Москва, 1929 г., стр. 220 и сл.

идеологии. Он неоднократно противопоставлял свою мужицкую кровь дворянским традициям русской интеллигенции и литературы, постоянно подчеркивая дворянское происхождение *Платоновых, Ивановых, Воиницких,* а с другой стороны, эта независимость художника дала ему возможность свободно, без предубеждений подойти к окружающей действительности, дать объективно художественную картину интеллигентского быта и настроений«. Обратим внимание на указание о Платонове в »Неизданной пьесе«. К этому же указанию критик прибегает и далее, говоря, что: по существу эта резкая сценка упадочного, гниющего мира была дана уже А. П. в его юношеской пьесе, где мы в зародыше находим ряд прообразов его героев и положений из *Иванова, Трех сестер, Дяди Вани* и *Вишневого сада*«.

,,Вводя нас в город и усадебный мир, Чехов констатирует совершенное »безлюдье и скверполюдье«, господство »сонной одури« и »одуряющей скуки жизни«, в атмосфере разлагающей праздности или безцельного, постылого труда. Влача свое существование без разумной живой работы и цели, ведя пустую и бессмысленную жизнь, герои Чехова в то же время проводят годы в спорах без конца о »смысле« жизни, начале всех начал, таинственном иксе, решают вечные неразрешимые вопросы бытия, а живут грязно, некультурно, непрерывно занимаясь самоедством, разъедающей рефлексией. Всех »психология одолела« и в результате все нервничают, злословят, как »жабы«, отравляя воздух и задыхаясь в бессильном злопыхательстве, иронии, бесплодной критике. Все говорят о труде, необходимости работать, но в действительности, никто ничего не делает, все пропадают от праздности и адской скуки или работают из-под палки, с отвращением тянут лямку, не веря в свое дело, ненавидя и презирая его. И ни в ком »ни на грош воли нет,« воли к жизни и творчеству, точно всех хватил какой-то »паралич души«. И все, в конце концов жалуются и ноют, что устали, надорвались и жаждут отдохнуть от своих ничтожных подвигов. На словах все ищут высшей правды, а между тем без конца лгут себе и другим, превращая свою жизнь в жалкий пародийный маскарад, тщательно скрывая от людей подлинную правду, самое дорогое »зерно жизни«. Скрывая под маской »приличий« свои желания, боясь жизни, они не смеют честно и открыто поступать и мыслить. Это особенно ярко проявляется в вопросах любви, все жаждут любви, но никто не способен любить.“

Мы привели этот отрывок из Сыромятникова потому, что он действительно прилагаем к »неизданной пьесе«, в которой находятся не только чеховские типы и положения, но также и чеховские душевные состояния, что впрочем допускает и сам Сыромятников, находя в ней уже резкую критику писателем разлагающегося мира. Но мы считаем нашим долгом уточнить нашу мысль. Сам Чехов своими резкими словами 1899 г.: »Не верю и т. д., убеждает нас в том, что он не был ни певцом, ни идеологом интеллигенции своего времени; но что он не был равнодушным отрицателем всякого идеала и принципа, жрецом искусства ради искусства, как утверждала часть »народников«, возглавляемых известным критиком Н. Михайловским, это нам кажется столь очевидным, что не нуждается в опровержении. Но, допустив это, мы все же не согласны с заключением Сыромятникова, в подтверждение которого он приводит как раз реплику Платонова из »Неизданной пьесы«: »Осмеяли купцов самодуров, осмеяли насквозь. Был и смех сквозь слезы и слезы сквозь смех. Кто же меня осмеёт? Когда?« »Ответом на этот вызов и был смех Чехова«, — пишет критик, и прибавляет, что Чехов, как живой контраст своим персонажам поощрял к борьбе, к жизни смелой, красивой, разумной. И это правда, но есть все же и другая сторона чеховского направления, которую критик как будто игнорирует: интимное и печальное сочувствие автора судьбе его собственных персонажей, и ни его смех, ни его негодование не могут заглушить эту печаль, которая так знакома всем зрителям »*Дяди Вани, Трех сестер, Вишневого сада*. Сам Чехов многократно говорил, что жизнь представляемого им мира заслуживала более смеха, чем негодования, но этого не достаточно, чтобы уничтожить впечатление грусти. Во всяком случае, эта печаль, если не исключает ни смеха, ни негодования, ни поощрения к преодолению отрицательного положения вещей, всетаки более подходит к темпераменту Чехова, который, хотя и умел смеяться, но отнюдь не саркастически, и если и возмущался, все же никогда не давал своим произведениям тона »обвинительной литературы«, как, например, Салтыков-Щедрин. И, наконец, нам кажется странным, что можно считать среди авторов »чеховской легенды«, про которую пишет Сыромятников, таких критиков, как Луначарский, Фриче и упомянутый нами Балухатый. В 1929 г. Луначарский [1])

---

[1]) А. В. Луначарский, *Чехов и его произведения* как общественное явление в посмертной книге: *Классики русской литературы* (избранные статьи), Москва, 1937 г., стр. 379, 380 и 381.

передавая вкратце мысли одного из величайших советских критиков В. М. Фриче, автора биографического введения к Чеховским произведениям, издание которых было пересмотрено как раз Луначарским, писал: »Чехов определяется, как выходец из мелкого мещанства, в зависимости от общего роста влияния буржуазных элементов и в силу своего таланта быстро перешедший из этих общественных рядов в ряды самых высших слоев интеллигенции. Сначала молодой Чехов с насмешливым любопытством присматривается к окружающим его уродствам и безобразиям. Чем дальше, тем больше проглядывает под его смехом грусть и тоскливый ужас. Он делается художественным зеркалом, в котором отражается эпоха безвременья. Интеллигенция, которая остается любимым героем Чехова, тоскует и мечется в этой обстановке, иногда опускается до полной резигнации или беспросветной обывательщины, иногда поднимает глаза к какому-то неопределенному прогрессу, ясного пути к которому, однако, не видно... Эпоха Чехова была эпохой глубокого безвременья. В искусстве Чехов нашел выход из тяжелого положения, в котором он находился как гражданин и человек... «

Но еще яснее писал Балухатый[1]): »Вне всякого сомнения, что в *Вишневом саду* Чехов выступил с явно выраженными демократическими симпатиями. Но его демократизм здесь нерешителен, не гневен, не радикален... Но в то же время он как бы и сочувствует дворянству в его гибели, он говорит о нем не сурово, не жестоко, но мягко, в тонах грустных, лирических. Это объясняется тем, что Чехов — представитель буржуазной интеллигенции, не имевшей еще своего культурного накопления — долгие годы культурно был связан с огромным дворянским наследием. Застав уже последнюю оскудевшую стадию дворянской культуры, прекрасно видя на протяжении всей своей литературной деятельности признаки ее распада, чутко улавливая ее больные стороны, Чехов все же находился под ее значительным влиянием, дань которому он отдал и в последнем своем произведении. В *Вишневом саду* нет и тени идеализации дворянства, ее и не могло быть у писателя, показавшего в длинном ряде своих произведений свою демократичность, давшего высокую апологию труду, человеческой независимости, раскрепощению личности от многих сословных предрассудков. Но вся система художественных образов дворянства

[1]) С. Д. Балухатый, *Драматургия Чехова*, Харьков, 1935 г., стр. 84.

в пьесе говорит за то, что Чехов не освободился окончательно от эстетического очарования культуры вымирающего сословия.«

С той же целью, показать чеховское отношение к интеллигенции, более освещенное шутливым или презрительным тоном, чем симпатией или печалью, сам Сыромятников поднял недавно опять вопрос об определении характера театральных произведений Чехова: т. е. драмы это или комедии[1]?!)

Общее обозначение »пьесы«, взятое русским языком с французского (pièce), часто позволяет русским избегать некоторые формальные затруднения, обходя, но не решая затруднения существенные. Для Чехова его театральные произведения были драмами или комедиями? Нами упомянутый критик отвечает на этот вопрос категорически: »комедиями«, потому что это выражение наиболее соответствует как характеру произведений, так и намерениям писателя. Из его исследований вытекало бы также, что не только сам Чехов считал свои пьесы комедиями, но что ему самому приходилось бороться со склонностью людей, причастных к театру, прибегать к »идеализации« или даже к »трагедизации« созданных им положений. Что это было часто причиной столкновений между мнением Чехова и мнениями его режиссеров это известно, и об этом имеются авторитетные свидетельства, но на ряду с ними имеются и другие, показывающие на большое участие Чехова в реализации его театральных произведений, особенно в Московском Художественном Театре Станиславского и Немировича-Данченко. Известно, что на репетициях Чехов часто протестовал против »театральности«, подчеркивая, что персонажи его произведений люди »простые, обычные, а не герои«. Всем известно, что, выбирая имя для героя своей пьесы »Иванов«, Чехов сначала хотел назвать его Иваном Ивановичем Ивановым, но т. к. Иван Иванович именно показывал бы, что дело идет о »любом человеке«, все эти элементы заставляют несомненно думать, что автор был скорее намерен писать комедию, чем драму. Во всяком случае он сам назвал драмой *Иванова*. Драмой же называл его брат Михаил неизданную пьесу. Начинания его были безусловно »драматические«. Как же нам понимать два утверждения Чехова относительно *Вишневого сада*: первое, содержащееся в письме к драматургу и режиссеру В. И. Немировичу-Данченко от 2-го сентября 1923 г.: »Пьесу мою я назову комедией«, а второе — в письме

[1]) В. И. Сыромятников, *Чехов в своих пьесах и на сцене* в »Чеховском сборнике«, Москва, 1929, стр. 229 и сл.

к актрисе М. Лилиной-Алексеевой от 15 сентября того же года: »Вышла не драма, а комедия, в некоторых местах даже фарс«. Нужно понимать в том смысле, что Чехов ничего не имел против называть свои театральные произведения драмой, а с другой стороны, не всегда ясно предвидел, что могли сделать с его произведением вдохновение и обработка после того, как он их творил. Во всяком случае *Вишневый сад* — комедия, и это тем более интересно, что ею заканчивался цикл, начатый »неизданной пьесой« 1880—81 г., цикл, который мы можем назвать циклом разных фазисов основной темы всего Чеховского творчества; смены двух социальных и культурных миров. Знакомство с »неизданной пьесой« приобретает и с этой точки зрения исключительную важность: как будто драма мало по малу претворялась, в глазах писателя, в комедию. »Неизданная пьеса« именно со всеми ее недостатками помогает нам понять, каков был путь Чехова к тому, что для нас теперь является средством уяснения Чеховской творческой деятельности: не только действительность фактов, событий, эпизодов, поступков, но и »душевных состояний« и »атмосферы«, которое сами исходят от этих фактов и поступков и их же рождают. Очевидно, с такой точки зрения »неизданная пьеса«, несмотря на многочисленные в ней Чеховские элементы, наименее »Чеховские« среди всех театральных произведений писателя, все же остается ценным свидетельством его творческого начала, и не превзойдена даже *Ивановым*, чей последний выстрел, появляющийся еще раз в середине *Дяди Вани*, видимо, оставался в душе Чехова какой-то навязчивой идеей, судя по тому, что окончив *Вишневый сад*, он нашел нужным воскликнуть: »Кстати: во всей комедии нет ни одного выстрела!«.

* * *

Какой долгий, но чудесный путь! Ознакомление с »неизданной пьесой« дает нам возможность лучше оценить ее силу и ее значение, как в ее положительных чертах, так и в отрицательных. Уже то, что именно эта пьеса стоит в начале Чеховской литературной карьеры, когда он еще только ищет себе дорогу, что она остается как бы изолированной т. к. писатель предпочитает погасить в себе отблески трагедии современного ему поколения для того, чтобы взглянуть на нее по возможности сквозь призму комизма, и то и другое крайне характерно. Драма пугает самого писателя; смех умирает на его устах; сердце сжимается от печали, но не без маленькой искры надежды и веры, а, главное, с желанием вновь

шутить и смеяться. Но не только *Иванов* и *Дядя Ваня*, а также *Чайка, Три сестры* и *Вишневый сад* не даром превратились из драмы или комедии фактов в подчеркнутые картины душевных состояний. Чехов, несмотря на частые свои утверждения, что он хочет писать опять *водевили* (странная это тоска по юношеской любви!), Чехов всеже шёл к еще большему подчеркиванию не фактов, а той атмосферы, в которой они развиваются. Доказательство єтого мы видим в сюжете новой вещи, о которой Чехов, по словам Станиславского, думал по окончании *Вишневого сада*, когда в его ушах звенело еще эхо от ударов топоров по вишневым деревьям, и было, быть может не менее назойливо, чем далекое эхо выстрелов »неизданной пьесы«, *Иванова* и *Дяди Вани*. Два друга, два юноши любят ту же женщину. Любовь и ревность создают сложные взаимные отношения и под конец оба уезжают с экспедицией на Северный полюс. Сцена последнего акта представляет громадный корабль затертый льдами. В финале оба друга видят белый призрак, скользящий по снегу. Очевидно, это тень или душа любимой женщины, умершей на далекой родине. К чему же такая странная фантазия для олицетворения печальной тоски по невозвратному прошлому, к чему этот полный уход от окружающей действительности, с целью укрыться среди льдов Северного Полюса, где действительность появляется только в виде призрачной тени, скользящей по снегу? В начале Чехов строго придерживался действительности, и »неизданная пьеса« — самое характерное свидетельство этого. Победить, превзойти эту действительность стало позднее постоянной целью автора: и даже погружение в нее могло иметь значение удаления, так как артист всегда преображается, делая свои образы объективными; но этого не было достаточно, и все произведения, последовавшие за »неизданной пьесой«, обозначили только дальнейшие попытки к достижению поставленной цели. Попытки эти были частью напрасны, отчасти удачны: это значит, что вопрос сводится уже не к растворению в действительности, а в отдалении от нее, и существование »неизданной пьесы«, а именно в самом начале этого процесса, нам дает это почувствовать еще острее, еще с большим интересом и участием к ней отнестись.

Образ писателя представляется более законченным в своем мучении, более страдающим в своих исканиях, более сильным и великим в своем отрешении.

Рим, 1948. *Етторе Ло Гатто*

Jiráskovy styky s polonofilem F. A. Horou.

Alois Jirásek se dostal do písemného styku s plzeňským profesorem Františkem Aloisem Horou r. 1879. Litomyšlskému gymnasijnímu profesoru bylo tehdy 28 let a měl již za sebou velký historický román „Skaláci" z povstání sedláků na Náchodsku. Jirásek se totiž toho roku stal redaktorem „Laciné knihovny národní" na vyzvání nakladatele Jana Otty, jenž před tím edici vydával sám. Mladý redaktor se snažil, aby v knihovně vycházely dobré práce původní i přeložené, hlavně ze slovanských literatur. V době, kdy u nás nebyl dosti znám Lev Nikolajevič Tolstoj, usiloval o vydání jeho díla i o překlad spisu Pisemského, ale obojí se mu nepodařilo. Uskutečnil však, že za jeho vedení „Laciná knihovna národní" uveřejnila z ruštiny spisy Lermontovovy, Danilevského, z charvátštiny byl přeložen Šenoa, z polštiny Kraszewski a Grudziński. A právě překlady z polštiny uvedly Jiráska v písemný styk s F. A. Horou. Redaktorem „Laciné knihovny národní" nezůstal spisovatel dlouho; vzdal se jejího vedení již po dvou letech.

Není divu, že litomyšlský profesor měl vřelý zájem o polskou literaturu i o polský národ. Vždyť se o Poláky živě zajímal již dříve. Jeho poměr k bratrskému národu byl co nejsrdečnější a v polských dějinách i písemnictví se mu naskytovalo dosti vzorů, které jej inspirovaly, takže mínil dokonce napsati román z historie česko-polských styků, jak připomíná Boh. Vydra v článku „Alois Jirásek a Polsko" v Literárních rozhledech XIV, 1929/30, 277 n. Už jako hronovský hoch si v dvanácti letech koupil za polské revoluce fotografii Mariana Langiewicze, vůdce polského povstání, sedícího v národním kroji na krásném vraníku. Hoch se tehdy podivoval slečnám Pustowojtovým, chodícím v mužském šatě a ctitelkám Langiewiczovým. Chlapec ovšem nevěděl, že vůdce polského povstání jest vězněn na josefovské pevnosti. Také r. 1866 Jirásek cítil s Poláky a přátelsky se s nimi stýkal, zajímal se o jejich osudy. Jeden z polských lidí, oblečený v pruský stejnokroj, ho zkoušel z řecké mluvnice. A jistě autobiografický podklad má spisovatelova povídka „Host", vlastně vzpomínka, ponejprv uveřejněná již r. 1875 v Kobrově kalendáři, po druhé 1878 v Poslu z Prahy XVII, nyní S. S. XXIII, 95 n.

(Pátova „Bibliografie Jiráskova díla“ (1921) neudává první otištění povídky.) Její děj zažil mladý hoch sám; poznáme to, když si srovnáme příslušné partie z knihy „Z mých pamětí“ s naší povídkou. Kolik je tu podobného a shodného o událostech r. 1866, jejichž děj je položen do rodného kraje autorova. Jak smýšlel tenkráte patnáctiletý student o Polácích, vypravuje nám jeho „Host“: „Stiskli jsme sobě ruce jako dávní přátelé: Vždyť jsme z jedné velké rodiny slovanské a nic nevěděli jsme o hněvu, záští a sporech, jež vzbudily válku s bratřími“ (100). Tak cítil hoch, náš autor, a Polák v německé uniformě říká mladému českému příteli, s nímž se setkal u Hronova: „I u nás jsou Češi ve vojsku; v našem půjdou as první do ohně a za věc německou poteče krev slovanská“ (100). Jako by spisovateli přímo od úst šla slova, která jsou vložena do úst Polákových: „Jsme nešťastni. . . . , protože jsme podmaněni. Nesmíme žíti svým životem, podle potřeb a dle prospěchu. Vidíte tu přilbu s tou orlicí, kterou nenávidím. Já sníval o bílém polském orlu, jenž by volně a svobodně zatřepetal nad našimi hlavami. Mým životem jsou vlastně knihy, můj Wallenrod mne i do vojny provází. . . . ; a já musím do vojny, pro kterou se v mém těle ani kapka krve nerozhřívá“ (101). Polský bojovník si Caesarovu větu upravil takto: „Polska jest rozdzielona v części trzy.“ Polský voják, bojující „v cizích službách“, byl později nalezen mrtev českým známým, s nímž se seznámil za války; padl totiž v boji. Ne nadarmo má Jiráskova povídka „Host“ motto z Mickiewicze:

„Pójdź do mnie, siądziem na grobie narodów,
będziemy dumać, śpiewać i łzy ronić“,

nikoli náhodou mrtvý bojovník měl u sebe oblíbenou knihu „Konrád Wallenrod“ polského velikána Adama Mickiewicze.

Ale i později lnul Alois Jirásek k Polákům. Když studoval na památném gymnasiu v Hradci Králové, vzpomínal na Poláky, kteří do města přišli po nešťastném povstání r. 1863 dobrovolně nebo tam byli dopraveni násilím. Jeden důstojník polského národního vojska zemřel na rány, které utržil za bojů, a byl slavnostně pohřben na pouchovském hřbitově. Hradečtí podporovali Poláky, jak jen mohli, neboť s nimi cítili. Své nadšení pro polskou věc dával najevo student Jirásek tím, že se učil polštině a že si horlivě vypůjčoval polské knihy. Četl Brodzińského, Malczewského „Marii“, Syrokomlu, Słowackého, Mickiewicze i j. Seznámil se s polskou literaturou hlavně z anthologie Cegielského, romány četl v překladech, a to Korzeniowského, Siemieńského, Czajkowského, Rzewuského, Kraszewského a j.

Jak se nemělo ozvati srdce zaníceného přítele zdeptaného Polska, když se dověděl od nakladatele Jana Otty, že se hlásí pro „Lacinou knihovnu národní" překladatel z polštiny. Byl to František Alois Hora, tehdy 41letý profesor české reálky v Plzni. Narodil se r. 1838 v Svinařově u Smečna, pročež užíval pseudonymu Horymír Vinařovský; podpisoval se též Samuel Šídlo nebo Tichoslav Sklenička. Jako spisovatel se projevoval nejrozmanitějším způsobem: psal básně, deklamovánky, anekdoty, epigramy, humoresky, parodie jarmarečních písní, novely, divadelní hry, dětskou literaturu, vědecké spisy a pod. Horova původní literární práce má jen uzounce místní rámec. Ale F. A. Hora by měl být zkoumán hlavně jako propagátor a pěstitel vzájemnosti mezi Čechy a Poláky. Pro jejich sblížení vykonal neobyčejně mnoho svými překlady, často nejmenovanými, slovníky, praktickou mluvnicí i horlivými styky s polskými spisovateli. Jak výrazným a nadšeným polonofilem byl Hora, poznáme, prohlédneme-li si jeho bohatou korespondenci s četnými polskými literáty. Jeho dopisů s přítelem Edvardem Jelínkem, vedle něhož je Hora z nejvýznačnějších pěstitelů prohloubení našich styků s Poláky na konci 19. století, jest slušný počet, 324. Hora si dopisoval s četnými českými spisovateli, jako byl Pfleger-Moravský, Šmilovský, jejichž životopisy chystal, Chocholoušek, Frant. Kvapil, Jirásek, Krásnohorská, Quis, Heyduk, Herites, Turnovský, Václ. Vlček, Aug. Sedláček, Jos. Karásek a j. Ale dopisoval si též horlivě s Poláky, jako s J. I. Kraszewským, B. Grabowským, Elizou Orzeszkowou, T. T. Ježem, G. Zapolskou, H. Sienkiewiczem, J. Karłowiczem, H. Ułaszynem, K. Zaleským, E. Majewským, Z. Skirmuntem, W. Z. Kościałkowskou a j. Skoro všechny uvedené spisovatele mimo jiné plzeňský profesor překládal, avšak také na nich žádal, aby uváděli naše autory v známost polského čtenářstva. Životopisec Horův F. A. Petrmíchl připomíná, že nadšený plzeňský polonofil posílal polským spisovatelům hlavně spisy Beneše-Třebízského, Jiráskovy, Heritesovy a j. „z nichž mnohé práce již otištěny byly" („F. A. Hora" (1885), 17). Těžko je dnes ověřiti správnost tohoto tvrzení. „Bibliografia słowianoznawstwa polskiego" od Kołodziejczyka (Kraków 1911) neuvádí před r. 1885 žádný překlad z jmenovaných tří autorů.

Horova bohatá pozůstalost, uložená v archivu města Plzně, má několik vzácných rukopisů. Mezi nimi jest překlad Vojenské přehlídky z Mickiewiczových „Dziadů", jemuž dal překladatel Karel Havlíček Borovský název „Smotr". Báseň byla otištěna F. J. Malým v Plzeňských listech 1906, č. 197 n., Karlem Škábou v Tribuně 4. března 1923, posledně Miloslavem Novotným v Knize veršů Karla Havlíčka Borovského

(1938), 273—290. Překlad je v rukopise na 16 stranách a má 480 řádek; Havlíček jej pořídil jako svou první práci v brixenském vyhnanství, jak sám zvláštními znaménky poznamenal, od 13. do 28. ledna 1852. Zbývá zjistiti, jak se překlad básně dostal do rukou F. A. Hory. Otázka ta již zaujala Karla Škábu, jenž podal přehled „Literární pozůstalosti F. A. Hory v historickém museu" v Sborníku historického musea plzeňského VII, 44 n., ale neřešil ji. Emil Felix si zkonstruoval v Literární Plzni v obryse II (1933), 134 vysvětlení tak, že Hora dostal rukopis překladu od Frant. Schwarze, nakladatele a vydavatele „Rodinné kroniky", jehož redaktorem byl Jan Neruda; v tomto časopisu byl 1864 uveřejněn Havlíčkův překlad Mickiewiczovy básně, ale zkráceně, ne jak jej zachoval Hora. Náležité vysvětlení, jak se dostal Hora k Havlíčkovu překladu, podal Felixem uváděný Frant. Malý v Plzeňských listech 31. srpna 1906, č. 198. Malý se o původu básně dověděl od samého Hory. Když byl totiž Havlíček odvezen dr. Podlipským ze Šternberka, zjistil Gerhard, zahradník Proškovy vily, že Havlíček zapomněl v svém bytu svitek papíru. Upozornil na to uvědomělého mlynáře Václava Krále, jenž měl mlýn pod Šternberkem. Ten uschoval pečlivě Havlíčkův rukopis a pietně jej opatroval. Když se blížila Královi smrt, cenný spis r. 1860 věnoval techniku Horovi, jenž dlel právě na prázdninách u své matky v Svinařově. Hora slíbil Královi, že bude Havlíčkův spis opatrovati jako vzácnou památku. Frant. Schwarz, když se dověděl od Hory o rukopisu, dokázal, že překlad byl již otištěn v „Rodinné kronice", ale v poněkud jiné podobě.

Korespondence Aloise Jiráska s F. A. Horou dává pěkný pohled na styky Čechů a Poláků. Setkáváme se v ní často se spisovatelkou Vilhelminou Zyndram-Kościałkowskou. Byla to polská spisovatelka, jež napodobila obrázky ze života zvířat podle Adolfa Dygasińského a obrázky Elizy Orzeszkowé „Z różnych sfer". O této oblíbené autorce napsala též studii „Eliza Orzeszkowa", „Kłosy" (1881), jakož i o jiných autorech. Nebylo mi možné zjistiti, zda opravdu přeložila nějaké dílo Jiráskovo do polského jazyka, ale možné to jest, ačkoli uvedená stať Vydrova se o ní nezmiňuje. Mohu však udati, že Hora některé její práce přeložil do češtiny. F. A. Petrmichl v drobné brožurce o Horovi poznamenal, že „veškeré překlady z polštiny ve „Sborníku"(t. j. Slovanský sborník, který vycházel v letech 1881—1887 za vedení Edvarda Jelínka) otištěné pocházejí sice od Hory, ale málokterý nese jméno jeho. A překlady jeho došly již uznání všeobecného" (F. A. Hora, 23). Podle poznámek Horových, uložených v archivu města Plzně, jsem mohl zjistiti, že Hora přeložil do „Slovanského sborníku" od W. Z. Kościałkowské „Šlech-

tu na Litvě", otištěnou 1884, a od téže autorky studii „Aleks. Świętochowski", což bylo uveřejněno v tomže sborníku 1885. Samostatně vyšel 1885 překlad Kościałkowské „V poloustínu" v převodu Horově. Podle zápisků Horových Kościałkowska použila knížky Petrmíchlovy o Horovi a napsala o F. A. Horovi feuilleton, který vyšel 8. 5. 1885 v časopisu „Dziennik łódzki", ale nadšený polonofil s ním spokojen nebyl. Přehled jeho překladů do polštiny byl prý neúplný a právě důležité práce větší byly vynechány.

Připomínám ještě, že Hora se svými pracemi těžko prorážel; na př. pro slovník česko-polský hledal šest let nakladatele, a to u osmnácti firem českých a u pěti německých, při čemž nabízel dílo zadarmo, ba dával na ně subvenci jednoho tisíce zlatých, až slovník vyšel jeho vlastním nákladem. Hora zemřel 30. října 1916 v Plzni, kde strávil 62 let života.

Jiráskovy listy otiskuji z Horovy pozůstalosti, uschované v archivu města Plzně.

1.

V Litomyšli dne 2. 12. 1879.

Velectěný pane kolego!

P. Otto[1]) mi psal, že jste mu nabídl překlad[2]) z Kraševského[3]), kterýžto překlad nedávno vyšel v Plz. nov.[4]) Za tou příčinou nebylo by radno tak záhy po sobě dotčený překlad uveřejniti. Nad to máme jiný překlad z Kraševského[5]), který co nevidět bude uveřejněn. Kdybyste však jiný překlad měl hotový, tož mi jej, prosím, laskavě zašlete, nebo kdybyste hodlal něco z polštiny nebo z jiného jazyka překládati a v Lac. knih.[6]) uveřejniti, račtež mi to laskavě oznámiti.

Těše se na brzkou Vaši odpověď, jsem Vám

s úctou oddaný

Al. Jirásek.

---

[1]) Jan Otto (1841—1916), nakladatel.

[2]) Šlo o Kraszewského „obrázky ze života současného" *Milujme se*, jejichž překlad F. A. Hory vycházel v „Plzeňských listech" od 30. března 1879, č. 26, do 4. prosince 1879, č. 97.

[3]) Józef I. Kraszewski (1812—1887), významný polský prosaik, jeden z nejplodnějších spisovatelů na světě, Hora si s ním dopisoval; již r. 1879 o něm přednášel v plzeňském Spolku přátel vědy a literatury a 9. března t. r. uveřejnil o něm feuilleton v „Plzeňských listech".

[4]) „*Plzeňské noviny*" byly založeny r. 1864 a redigoval je zprvu spisovatel a politik František Schwarz. Později několikráte změnily název: „Český lev", opět „Plzeňské noviny" a pak „Plzeňské listy".

[5]) Zmínka o překladu z Kraszewského se týká jeho „*Černé perly*", která vyšla v převodu V. Špaňhela 1880 v „Laciné knihovně národní" jako č. 32. O oblibě Kraszewského u redaktora knižnice Jiráska i u obecenstva svědčí to, že 1881 v stejné sbírce jako č. 44 byla otištěna Kraszewského „*Ulana*", povídka z Podlesí, v překladu C. Friče.

[6]) *Laciná knihovna národní* vycházela v letech 1878—1928 v nakladatelství Ottově.

2.

V Litomyšli dne 4. dubna 1880.

Velectěný pane kolego!

Co se honoráře týče, nemohu Vám posloužiti. Psal jsem však p. Ottovi, jenž podobné věci sám si vyjednává, a p. Otto již mi dal zprávu, že Vám zašle list. Snad již Vám psal? Nabídnutí Vašemu jsem velmi povděčen, než dovoluji sobě zároveň podotknouti, že spis obnášející dle Vašeho udání 600 stran je pro Lac. knih. poněkud obšírný. Snad by Vám bylo také vhod vybrati asi tři povídky? I prosím Vás, abyste mně laskavě ráčil oznámiti, co o tom míníte, a jak hodláte, a psal-li Vám již p. Otto.

Těše se na Vaši odpověď,

jsem s veškerou úctou

Vám oddaný

Al. Jirásek.

3.

Velectěný pane kolego!

Návrh Váš je mi zrovna vhod. Tedy překlad na 8 nebo na 9 sešitů Lac. knih. Prosím, abyste mi jej pokud možná brzo zaslal, nebo rád bych, aby co nejdříve přišel na řadu.

S veškerou úctou Vám oddaný

Al. Jirásek.

V Litomyšli 18. 4. 1880.

4.

V Litomyšli dne 11. května 1880.

Velectěný pane kolego!

Srdečně Vám děkuju za Vaše dílo[1]), které jste mi laskavě zaslal. Jest to práce záslužná a zajímavá.

Rovněž s potěšením přečetl jsem „Půlpánka“ [2]). Jest to sice obraz barev zasmušilých, ale pln síly. Těším se na ostatní povídky. Je mi líto, že nemá býti Vaše jméno na překladu uvedeno. F. A. H. smím však udati?

S veškerou úctou Vám

oddaný

Al. Jirásek.

---

[1]) Pravděpodobně Hora poslal Jiráskovi knihu „*Gustav Pfleger Moravský*“, životopisné zápisky básníkovy k tisku připravil a doplnil F. A. H., která vyšla r. 1880.

[2]) „*Půlpánek*“ je povídka polského spisovatele Stanislava Grudzińského (1851—1884).

5.

(Korespondenční lístek.)

Velectěný pane kolego!

„Kříž v lese“ [1]) jsem obdržel. Včera jsem náhodou dostal do rukou „České noviny“ [2]), kterých jindy nečítám, a tu shledal jsem ve feuilletonu překlad „Kříž v lese“ od Grudzińského[1]). Neračte to vědět, byly-li také ostatní povídky téhož autora uveřejněny?

S veškerou úctou

Al. Jirásek.

V Litomyšli dne 23. V. 1880.

6.

V Litomyšli dne 4. června 1880.

Velectěný pane kolego!

Dnes zasílám „Půlpánka“ a „Kříž v lese“ do tisku. „Devátá vlna“[3]) bude co nevidět ukončena, pak přijde práce p. Benešova[4]), ani ne 2 seš. obsahující, a pak Váš překlad. Bude tak na 6 seš., ne-li více, což se zrovna nejlépe hodí, poněvadž čekají ještě jiné práce, které letos také mají býti uveřejněny. „Noc svatojanská“[5]) byla dle Vašeho udání v „Čes. novinách“ uveřejněna. Poněvadž tamtéž „Kříž v lese“ vyšel nebo snad ještě vychází, bylo by to mnoho aby 2 práce nedávno jinde uveřejněné v Łac. knih. opět vyšly. Pak 2 svrchu psané rozměrem svým se zrovna hodí. Alegorie, ač jí neznám, k nim by se sotva hodila. Snad by se lépe nějakému časopisu hodila. Ostatní povídky Grudzińského, tedy i „Noc svatoj.“ mohly by později v L. K. býti vydány. Nynější titul by takto mohl zníti: „Dvě ukrajinské povídky“ od Grudzińského. Z polského přel. F. H.

S veškerou úctou Vám oddaný

Al. Jirásek.

---

[1]) „*Kříž v lese*“ je povídka polského básníka a prosaika Stanislava Grudzińského (1851—1884).

[2]) „*České noviny*“ byl politický deník, vydávaný nakladatelstvím Frant. Šimáčka v l. 1879—1883 po zániku „Posla z Prahy“.

[3]) „*Devátá vlna*“ jest román, líčící život v ženských klášterech; napsal jej roku 1874 ruský spisovatel, historik, archeolog a romanopisec, Grigorij Petrovič Danilevskij (1829—1890). Původní název románu jest „Devjatyj val“ a přeložil jej G. Šuran; vyšel r. 1880 v Laciné knihovně národní, č. 33.

[4]) „*Příšery*“ Václava Beneše Třebízského vyšly v Laciné knihovně národní r. 1880 jako č. 34.

[5]) „*Noc svatojanská*“ je práce Stanislava Grudzińského.

7.

(Korespondenční lístek.)

Velectěný pane kolego!

Byl jsem přes 14 dní nemocen a dosud ležím, jsa velmi sláb. Nemohu jinak než tímto způsobem poděkovati za Vaši milou knížku[1]).

Nejsrdečnější díky! Jsem už tolikerým dlužníkem!

Ukraj. pov.[2]) se už tisknou.

Pozdravuje Vás vřele Vám oddaný

Al. Jirásek.

V Litomyšli 5. 7. 1880.

8.

V Litomyšli dne 12. října 1884.

Velectěný pane kolego!

Srdečné díky za Váš ct. list, který mne potěšil i kvůli cti, které se má práci mé dostati, i kvůli tomu, že v bratrské Polsce sympatie k našemu národu se vzmáhají. Učiním milerád po radě Vaší a hodlám sl. Kościałkowské[3]) zaslati své „Dvě povídky“ [4]) vyšlé v Sal. bibl.[5]) a nabídnouti jí z nich druhou „U rytířů“. Povídka není příliš obšírná a snad částečně vyhoví. Rád bych sl. K. poslal drobotinu „Host“ [6]) vyšlou v 2. díle mých „Z bouřlivých dob“. Líčenoť v nich setkání se s Polákem v pruské armádě r. 1866. Ale bojím se ruské censury, aby sl. K. neměla nějakých snad nesnází. Rovněž rád bych zaslal svůj „Ráj světa“ [7]), jehož středem je polská rodina. „Hosta“ a tuto právě jmenovanou povídku nezaslal bych snad proto, aby byly přeloženy,

---

[1]) Snad zaslal F. A. Hora svému litomyšlskému kolegovi povídku Stanislava Grudzińského ze stejné sbírky „Powieści ukraińskie“, kterou nazval „*Sněžice*“, „sen v zimní noci“; vydal ji r. 1880 vlastním nákladem.

[2]) Na počátku září 1880 vyšly v Ottově „Laciné knihovně národní“ č. 35 tři „*Ukrajinské povídky*“ („Půlpánek“, „Kříž v lese“ a „Zakleté jezero“) St. Grudzińského v překladu F. A. Hory. „Zakleté jezero“ otiskly již Plzeňské listy 1880 v čís. 51—66.

[3]) Wilhelmina Zyndram Kościałkowska († 1926), polská spisovatelka.

[4]) „*Dvě povídky*“ obsahují „Filosofskou historii“ — vyšla po prvé v Světozoru XII, č. 1, 1878 a povídku „U rytířů“, ponejprv otištěnou v Čechových „Květech“ II, sv. 4, 1880. „Dvě povídky“ knižně vyšly v uvedené Salonní bibliotéce jako sv. XXI 1882.

[5]) „*Salonní bibliotéka*“ byla knihovna nejlepších českých spisů veršem i prózou; vycházela u Ottů v l. 1876—1912 a v době, o které mluví naše korespondence, redigoval ji Ferdinand Schulz.

[6]) Povídka „*Host*“ byla otištěna ponejprv v Kobrově kalendáři na rok 1875, pak v Poslu z Prahy XVII, 1878. Knižně „Z bouřlivých dob“ II 1883, S. S. XII.

[7]) Novela „*Ráj světa*“ po prvé v Lumíru VIII, 1880, knižně v Ottově Laciné knihovně národní č. 57 1883, S. S. XVII.

nýbrž aby sl. K. poznala, jak my o Polácích smýšlíme a s nimi cítíme. Poněvadž „Ráj světa“ odehrává se v čas kongresu vídeňského[1]) a je v něm také zmínka o caru Alexandrovi [2]), proto ostýchám se také tuto knihu zaslati. A tak půjdou jen „Dvě povídky“ na Litvu.

Promiňte, prosím, laskavě, že tak pozdě Vám píšu. Čekalť jsem na fotografii, než mi z Náchoda přišla, a tím se list zdržel.

Přijměte laskavě mou podobiznu a prosím, abyste mi ráčil také svou zaslati, na niž se těším.

Ještě jednou Vám děkuje, jsem

se srdečným pozdravem
přátelsky Vám oddaný
Al. Jirásek.

Vyprošuji si pozdravení p. kol. Čiperovi [3]).

9.

(Korespondenční lístek.)

V Litomyšli 20. XI. 1884.

Velectěný příteli!

Vzpomínám, že jste v svém ct. a mně milém listu také se ptal na nezkoušené. U nás byl jenom jeden[4]) (má písemnou práci odvedenou, filolog) — nicméně musil ustoupiti zkoušenému.

S přátelským pozdravením Vám a
p. kol. Čiperovi jsem Vám upřímně oddaný
Al. Jirásek.

10.

V Litomyšli 9. ledna 1885.

Velectěný příteli!

Prosím, abyste laskavě prominul, že pozdě na Váš ctěný a milý list odpovídám. Nejsrdečnější díky za přání k novému roku. I já Vám přeju upřímně, abyste byl hodně zdráv a vedlo se Vám vždy po vůli.

Také Vám děkuji za účastenství, jaké máte s mou prací literární.

---

[1]) Vídeňský kongres se konal od 14. září 1814 do června 1815.

[2]) Alexander I. Pavlovič, ruský car, vládl v l. 1801—1825.

[3]) Josef Čipera (1850—1911), plzeňský profesor a poslanec, kterého vzpomíná Jirásek v knize „Z mých pamětí“ II, 179. Čipera vydal brožuru „O národnostních poměrech v Plzni v minulosti a přítomnosti“ a s Ant. Balšánkem publikaci „Nové divadlo král. města Plzně“ (1902).

[4]) Nezkoušený kolega Jiráskův, o němž se autor rozepsal v knize „Z mých pamětí“ II, 89 n., byl Kubka.

Sl. Kościałkowské zaslal jsem „Dvě povídky", věda dobře, že první z nich „Filosofská historie" pro polské obecenstvo se nehodí. O druhé „U rytířů" jsem tak nemyslil a poslal jsem ji proto, že obecně uznávána za zdařilou. Slečna mně již psala a poslala mi také své povídky. Čtu však pomalu, pro nedostatek času. Večer nesmím ani číst ani psát a račte uvážit, co času zbude při 19 hodinách nyní v zimě, kdy je jiné práce plné ruce. Co jsem přečetl „Anielka" a „Była niepotrzebną" (ta už švabachem přeložena), líbilo se mi velmi. Snad ráčíte Vy a také Herites něco překládati, jak mi slečna psala. Na četbu ostatních kusů se těším, jakož i na ty siluety, o nichž jste se zmínil.

Slečně něco ze svých drobnějších prací zašlu.

Ještě jednou Vám děkuje a
všeho dobrého přeje,
jsem Vám upřímně oddaný
Al. Jirásek.

11.

V Litomyšli 10. 6. 1885.

Velevážený pane kolego a příteli!

Nejsrdečnější díky za Vaši milou a peknou knížku[1]). Promiňte, prosím, že teprve nyní Vám děkuju. Bylo tolik práce, že jsem všechnu korespondenci vůbec zanedbal. Chtěje se poněkud Vám odvděčiti, posílám Vám zároveň s tímto listem svou knížku (Krajanka — Hejtmanská sláva[2])) a prosím, abyste ji laskavě přijal. Šla také na Litvu k sl. Kościałkowské, kteráž mi nedávno psala a kteréž těchto dnů odpověď chystám.

Jsem Vám velice povděčen, že jste mne s touto duchaplnou spisovatelkou, jíž sobě velice vážím, seznámil.

Srdečně Vás pozdravuje, jsem
s přáním všeho dobrého
s úctou a přátelsky Vám
oddaný
Al. Jirásek.

---

[1]) Těžko určiti, jakou knížku poslal tentokráte Hora do Litomyšle. Snad to byla knížka „*V poloustínu*", kterou Hora přeložil jako práci Kościałkowské; vyšla 1885.

[2]) Jiráskova novela „*Krajanka*" byla vydána nejprve v Světozoru XVI č. 27 1882 a jeho povídka „*Hejtmanská sláva*" v Květech V 1883; obě po prvé knižně jako Povídky I v Kabinetní knihovně II 1885, S. S. XII.

12.

V Litomyšli 8. března 1886.

Velectěný pane kolego a příteli!

Za arch ve Sbor. il. rom.[1]) obdržel jsem 17 zl. Udávaje vám tento honorář, prosím, abyste se vyjednávaje na mne neodvolával, t. j. o tomto listu se nezmiňoval. Sl. Kościałkowska, jak Vám asi známo, utrpěla mnoho požárem grodenským. Nyní mešká nějakou dobu ve Varšavě. Neměl-li prof. Gebauer[2]) jistějších věcí a přesvědčujících, mohl si toho všeho nechat, a nebylo by ho srdce bolelo. Je to velmi trapné a věřím rád, že je u Vás veliká rozmrzelost. Myslím, že je všude po Čechách.

Srdečně Vás pozdravuje
jsem s přáním všeho dobrého
Váš nejoddanější
Al. Jirásek.

Vyprošuji si poručení p. kol. Čiperovi.

13.

Velectěný příteli!

Slečna Kościałkowska je ve Varšavě jenom návštěvou. Jinak je bytem v Grodně.

Poroučeje se Vám, jsem přátelsky
Vám oddaný
Al. Jirásek.

V Litomyšli 13. 3. 1886.

14.

V Praze dne 29. listopadu 1909.

Veleváženy pane kolego!

Přání Vašemu mohu jen zčásti vyhověti. Nejsem filolog, nemohu tedy ty řádky přeložit do češtiny XV. stol. To Vám odborník lépe poslouží. Upřímně řečeno: Podivil jsem se té žádosti. Což píše p. Gomu-

---

[1]) *Sborník ilustrovaných románů* vycházel v nakladatelství Frant. Šimáčka v Praze. R. 1886 v I. serii vyšel v něm Jiráskův román „*V cizích službách.* Kus české anabase“ s obrázky E. Zillicha. Bibliografie Jiráskova díla, sestavená Frant. Pátou, chybně udává, že román vyšel u J. Otty, místo u F. Šimáčka.

[2]) Jan Gebauer (1838—1907), známý jazykozpytec. Mrzutá zmínka Jiráskova se týká linguistova pojednání, namířeného proti pravosti Královédvorského a Zelenohorského rukopisu, „Potřeba dalších zkoušek RKZ“, otištěného v Atheneu 1886.

licki [1]) celý kus v staré polštině? Pak by Žižka nebo kdo to mluví, musil ovšem mluvit v češtině té doby. Ale píše-li p. Gomulicki kus svůj nynější polštinou, jako že jistě píše, pak je zbytečno, aby Češi vystupující v tom kuse mluvili starou češtinou. Teď o druhém: Hesla válečná naši předkové ovšem také měli: V bitvě u Kreščaku[2]) bylo: Praha. Ale hesla se udělovala (tak jako dnes) ve válce dle potřeby. Nebylo stálého. V husitské písni „Kdož jste Boží bojovníci" je výslovně „Heslo všichni pamatujte!" a v Žižkově řádu vojenském[3]): „ — — pak potom aby lidi šikovali nebo zřídili, každú rotu pod své korúhve, heslo aby bylo povědieno."

V naučení Václava Vlčka z Čenova „kterak se mají šikovati jízdní, pěší i vozy" [4]) je ustanovení:

„A k bitvě mievajte heslo: Pán Buoh s námi a svatý Michal!"

Pan Gomulický snad si přeje vedle hesla nějaký staročeský válečný pokřik před bitvou. Tu to z řádu Vlčkova by se dobře hodilo, jakož i to, co je v písni „Kdo jste Boží bojovníci":

— — „Bůh náš Pán!" zkřikněte.

Anebo z téže písně:

„A s tím vesele zkřikněte
řkouc: Na ně! Hrr na ně!"

To jsou válečné pokřiky, pocházející po bitvě grunwaldské [5]), ale nedlouho po ní; myslím, že proto by jich mohl p. Gomulicki dobře užíti.

S veškerou úctou Vám oddaný

Al. Jirásek.

Václav Jílek

---

[1]) Wiktor Teofil Gomulicki (1851—1919), polský spisovatel; pracoval o dramatickém obrazu „Grunwald", a jak vyznal v dopise F. A. Horovi, chtěl míti v staré češtině některá zvolání, „okrzyk wojenny", jako „Bij Niemca!", „Swój za swoim!", „Szatan kusi do zdrady, lecz nie skusi...", „Wielki dzień", „Zwycięstwo!"

[2]) Bitva u Kresčaku svedena 26. srpna 1346 mezi Eduardem III., anglickým králem, a Filipem IV., francouzským panovníkem; strategicky významna tím, že ponejprv se projevila převaha pěchoty nad těžkou jízdou. Bitvy se zúčastnil na straně Filipově a v ní zahynul český král Jan Lucemburský.

[3]) „Vojenský řád" vydal Jan Žižka z Trocnova se svými hejtmany, s purkmistry a konšely r. 1423. Hlásí se z něho demokratické smýšlení táboritů.

[4]) Václav Vlček z Čenova (asi 1425—1501) měl velké zkušenosti vojenské a sepsal je jako stařec po r. 1490 v spisku „*Naučení králi Vladislavovi*, kterak se mají šikovati jízdní, pěší i vozy". Autor se v něm jeví skoro jako moderní strateg a taktik.

[5]) Bitvou u Grunwaldu a Tannenberka utrpěl těžkou porážku 15. července 1410 řád německých rytířů společnými silami Poláků a Litvanů. Porážka jeho zastavila nadlouho nebezpečný nápor německý na východ. Bitvy se se vší pravděpodobností zúčastnil Jan Žižka z Trocnova.

„Inultus“ Юлия Зейера и его творческий генезис.

Рассказ „Inultus“[1]) бесспорно является одним из лучших произведений Зейера. Он отличается большой художественной простотой, написан сжатым языком, полным живых образов. Эти образы, как будто вышедшие из под резца скульптора, сливаются в общую гармоничную картину, ярко выделяют на всем протяжении рассказа его основную идею и создают глубокое целостное впечатление. Зейер одел здесь в идеальную пластическую форму свой замысл. Об этом рассказе нельзя, как о подавляющем большинстве произведений Зейера, сказать, что в нем „existují stránky, na nichž náplň detailů trhá psychologickou tkáň prózy Zeyerovy“ [2]). „Inultus“ как будто высечен из одного куска гранита, не осложнен никакими придаточными подробностями, вводными мотивами, красочной орнаментировкой, которые столь свойственны творчеству Зейера и среди которых часто теряется четкость основного замысла. В „Inultus“-е „Zeyer tvoří vidinu přešlých věků, idealisovanou velkými freskovými tahy snů“ [3]).

Зейер дает здесь этим элементам реальную форму и в возвышенной символике выявляет сложные идеи горячего патриотизма. „Inultus“ по глубине идеи является самым идейно-патриотическим произведением Зейера и одним из самых глубоких произведений этого рода в чешской литературе вообще.

Рассказ построен на мотиве жертвенности во имя высшей идеи — любви к своей родине — и на сложной проблеме преступления во имя творчества и достижения славы в искусстве. Обе эти темы в „Inultus“-е переплетаются в одно целое.

Легенды и рассказы о мучении живого человека, как модели для создания произведения искусства имеются у многих народов.

---

[1]) Первая новелла в сборнике „Tři legendy o krucifixu“. Praha, Evropský literární klub, 1940.
[2]) Miloš Marten, „Akord“, str. 38.
[3]) M. Marten, Ibid.

Существует распространенное мнение, что некоторые великие художники (в частности Michel Angelo Buonarotti при создании своего Распятия[4])), стремясь реально передать все оттенки подлинной муки при агонии, подвергали такой муке свою живую модель, т. е. в своем творческом экстазе не задумывались принести в жертву искусству человеческую жизнь. Такими мотивами пользовались в чешской литературе до Зейера несколько писателей. Так в 1873 г. в „Lumír“-е было напечатано стихотворение Jiljího V. Jahna на этот сюжет, а в 1881 г. в альманахе „Slavia“ стихотворение Bohumila Čermáka (написано под впечатлением картины Jar. Čermáka „Šimon Lomnický na mostě Pražském žebrající“). Сюжет этот имеется и у других чешских авторов. Зейер придал этому мотиву религиозно-социальную и национально-мистическую окраску[5]). На эти моменты он перенес центр тяжести своего замысла, и, в связи с этим, центральным лицом рассказа у него выступает особа, жертвующая собой, а не художник, который обычно является главным лицом в рассказах с этим сюжетом. Символическое имя этого героя послужило названием рассказу и определило его исходную тему. „A přece,“ řekl Inultus, „mohl bych se tak každý v nešťastné této zemi nazývati, neb nežije zde ani duše jediná, která by nečekala buď pomsty nebo trestu“ (стр. 19).

Впервые „Inultus“ был напечатан в „Lumír“-е в 1892 году, а отдельным изданием вышел в 1895 году. Настоящее исследование рассказа „Inultus“ распадается на три части. В первой формальной части разбираются мотивы, заимствованные Зейером, как канва для повествования, и форма использования их отдельных моментов при перенесении их в рассказ „Inultus“. Во второй части рассматриваются факты и условия, в которых и под влиянием которых сложился замысел Зейера. Третья часть посвящена разбору генезиса „Inultus“-а и влияния, оказанного на него Словацким.

В подтитуле рассказа „Inultus“ Зейер указывает, что это „Legenda pražská“. Наше исследование устанавливает, что для *остова* своего повествования Зейер воспользовался здесь двумя сжатыми, краткими вариантами одной пражской легенды, напе-

[4]) Говорилось, что Michel Angelo для этого распял молодого человека и воспроизвел его мучения. (В. А. Францев, К творческой истории »Моцарта и Сальери«. Отд. отт. „Slavia“ 1931, Прага, стр. 14.)

[5]) Здесь „Zeyer zdokonalil, vyvýšil a prohloubil znamenitou látku“ (J. Vobornik, Julius Zeyer. Praha, 1903, str. 231).

чатанными в книге „Pražské pověsti a legendy“ Josefa Svátka, вышедшей в Праге в 1883 году; книга эта имеется в собственной библиотеке Зейера, в Напрстковом музее под сигн. III-Е-64. Упомянутые два варианта пражской легенды носят в книге названия: „Ukřižovaný žebrák“ и „Krucifix u Křižovníků“ [6]). Кроме того, на „Inultus“-а с формальной стороны оказало эпизодическое влияние и упомянутое выше стихотворение J. V. Jahna „Model“; оно было напечатано в „Lumír“-е в том же году (1873), когда в этом журнале был напечатан и первый рассказ Зейера „Duhový pták“.

Начиная рассказ, Зейер точно указывает время его действия: „bylo to asi dvacet let po bitvě na Bílé Hoře“ (стр. 13). Действие открывается у Карлова моста („Kamenného mostu“ легенды „Ukřižovaný žebrák“), старинного памятника чешской земли, свидетеля необычайного когда-то могущества расцвета Чехии [7]). Здесь автор дает картину двух противоположных групп людей и их состояния: с одной стороны, унижение и бедность обездоленных чехов, хозяев земли и ее верных сынов. „Byla to tlupa rozedraných žebráků blízko staroměstské věže mostní. Ti byli české zemi věrni zůstali, oni, tou dobou její symbol, byli jí věrni zůstali jako bída a slzy a utrpení, které z hranic jejich stěhovat se nechtějí“ (str. 13). С другой стороны, здесь представлены богатство и роскошь торжествующих пришельцев — поработителей и чехов, изменивших своему народу. В этих изображениях несомненна реминисценция упомянутого выше стихотворения „Model“:

Jilija V. Jahn „Model“:	У Зейера:
„Na Karlově mostě zase Lid se hemžil různolící. Chátra cizí nadýmá se, Čech dlí stranou žebrající. Kol se chvějí bujné dámy, Dobrodruzi v panském kroji… Bývali a nejsou Češi…	Karlův most hemžil se lidmi… Co tu jezdilo… v bohatém kroji… šlechticů, těch hrdých skvělých cizích vetřelců zaujímajících místa a práva ochuzených domácích rodů… těch zrádných prokletých pocházejících z české krve, kterou byli zapřeli a prodali.

Первая легенда („Ukřižovaný žebrák“) начинается так: „Jednou dal arcibiskup pražský jistému vlašskému malíři pro kapli svou

[6]) Для краткости будем в дальнейшем изложении обозначать эти два варианта легенды — первая и вторая легенда.

[7]) Етот мост, памятник старины, играл всегда особую роль в самосознании чехов и, как таковой оказал здесь влияние на Зейера (о том подробнее ниже на стр. 403—404).

vymalovati obraz Ukřižovaného“. Во второй легенде творцом Распятия выступает скульптор: „V chodbě Křižovnického kláštera visí veliký krucifix s tělem Kristovým, v jehož obličeji jest výraz blízké smrti velmi pravdivě naznačen. Sochař, který krucifix tento řezal, chtěl v něm mistrovské dílo zhotoviti...“

У Зейера вместо пражского архиепископа заказчиком Распятия выступает могущественный испанец don Baltazar, „jeden z těch nejmocnějších, v jejichž rukou spočívá snad osud této země“ (стр. 22).

Этот персонаж Зейера лицо историческое. Don Baltazar Marrados был от 1625 г. военным и гражданским губернатором Чехии; известен был своими конфискациями чешских недвижимостей и свирепым преследованием „rebelantů českých“[8]). Вместо „vlašského malíře“ первой легенды и „sochaře“ второй у Зейера выступает молодая прекрасная итальянка „Flavia Santini[9]) z Mediolanu“ (стр. 16). Обратившись к характерным чертам творчества Зейера, не трудно понять, почему он заменил здесь скульптора легенды женщиной. У Зейера было тяготение изображать сильные необузданные страсти, и носителями таких страстей у него обычно являются женщины[10]). Donna Flavia (стр. 20) вся охвачена такой неудержимой страстью, вне которой для нее ничего не существует, и ради которой она доходит до преступления — это страсть к славе. Историческим отзвуком является и национальность донны Флавии, — начиная с времени Фердинанда I, а особенно при императоре Рудольфе II, Прага была переполнена именно итальянскими мастерами.

В легендах „sochař... chtěl mistrovské dílo zhotoviti“, а итальянский художник „byl s obrazem již skoro hotov, ale výraz v obličeji umírajícího Krista nemohl dle přání svého dovésti“. Так и Флавия, задавшись целью создать шедевр из своего произведения, не может справиться с ликом Распятого: „Dvacetkráte změnila jsem tvář svého Krista, a dvacetkráte byla jsem trpce zklamána“ (стр. 21).

В первой легенде художник „vzal jednoho ze žebráků, které

---

[8]) Don Baltazar Marrados у Vigne императорский генерал; в 30-летнюю войну сражался в Чехии против Мансфельда. Был похоронен в Праге.

[9]) Имя Santini носила семья итальянских художников-архитекторов, работавших в то время в Чехии.

[10]) Напр. Doña Sanča, царица в „Pohádce o dobrém careviči Eustafovi“ и другие. В упомянутой „Pohádce“ Зейер вместо царя русского »Сказания« тоже вводит при обработке царицу, образ крайней страсти. Об этой черте творчества Зейера см.: Janina Viskovatá. Ruské motivy v tvorbě Julia Zeyera. „Práce Slovanského ústavu“, sv. VIII. Praha, 1932, str. 116 a jin.

viděl na Kamenném mostě seděti... aby mu za vzor sloužil"; скульптор второй легенды „povolal k sobě člověka, aby mu za vzor sloužil".

Взяв этот момент за основу, Зейер строит на нем пространную жизненную сцену. У него Флавия также на Карловом мосту находит бедного юношу чеха, поэта, пламенного патриота, который называет себя Inultus'ом. Скульпторшу поражает его лицо, схожее с ликом страдающего Христа. „Jak jste Kristu podoben" (стр. 21), восторженно говорит ему Флавия. Этот юноша остро до отчаяния переживает великую трагедию своего народа. Флавия приводит Inultus-a в свою мастерскую и предлагает ему стать моделью для ее Христа. Дальше Зейер вводит новый мотив, которого нет в легендах и который является завязкой основного замысла его рассказа. Inultus по религиозным мотивам считает себя недостойным быть моделью для Христа и отказывается от предложения Флавии. Тогда скульпторша, поняв душевную муку Inultus'a рассказывает ему, что по предложению тирана Чехии дона Балтазара она хочет создать страдающего Христа, вид которого пробудил бы добрые чувства в душе свирепого тирана; она говорит: „Inulte, utvořím Krista dle vaší tváře, utvořím jej s celým nesmírným bolem, hnízdícím ve vašich prsou! Němý výkřik vaší k smrti smutné tváře vzbudí snad lidský cit v temné, satansky pyšné duši toho Španěla, dojme jej snad k slzám! Bude to, jakoby celý ten váš nešťastný kraj se vašima rtoma Boha tázal: „Proč, Pane, jsi mne opustil?" A jaká spása, pomněte, mohla by z toho pro Čechy plynouti! Slyšíte, Inulte, pláč té hluboké řeky? Vidíte, jak Praha ramena zoufale k hvězdám pozvedá?" (str. 23). Inultus соглашается взять на себя эту роль и просит: „O, přivažte mne tady ke kříži. Vložte celé to utrpení této země, jak jste viděla na tváři mé, v rysy svého umírajícího Krista, a snad pohne se tedy ono srdce kamenné tím pohledem" (стр. 23).

В этом диалоге впервые выступает та идея мессианизма, которая является темой этого рассказа Зейера. Здесь же Зейер вводит мистический элемент, открывающий пред читателем завесу конца рассказа: кубок, из которого пил Inultus, треснул, а старая служанка Флавии видит себя бросающей в подвал окровавленное тело гостя. Inultus должен со следующего дня начать позировать Флавии на кресте. И в эту ночь он „bloudil spící Prahou v pravém deliriu... a volal v nadšení na Boha, by jeho a Flaviin sen v skutek uvedl" (стр. 24).

В первой легенде кратко говорится о нищем, что художник „přivázal jej ve své dílně na kříž a maloval dle něho“.

Этот момент Зейер переносит в рассказ, перерабатывая его в подробное описание физических мук и переживаний привязанного к кресту Inultus'а: „téměř nahý přivázán silnými provazy, které mu oteklé údy až do krve dřely, visel den co den takto několik hodin na kříži hladov a žízniv...“ (str. 25). А Флавия „dala se do práce“ (стр. 25). Так же как в легенде „pravdivý výraz smrti žebrák v obličeji svém vyjádřiti nedovedl“, и у Зейера донна Флавия не могла уловить на лице Inultus'а выражения предсмертной муки. Зейер описывает психическое состояние умирающего Inultus'а: „visel tam v pravé horečce nadšení, vzniklého z ustavičného jeho rozjímání o utrpení Kristově, jež podstupoval nyní sám tělem a duší svou... Horoucí jeho obraznost vnukla mu myšlenku, že Bůh jej poslal v nešťastný český kraj, by mukou na kříži jej spasil... Umíral téměř štěstím při té myšlence, že jeho smrtí rodná země jeho spasena bude. Inultus byl šťasten... (стр. 25—26).

Это счастье жертвенности отражалссь на его лице, и Флавию это доводило до отчаяния: „To není pořád ještě to, co hledám!“ volala vášnivě: „nevidím agonii“ (стр. 26).

И чтобы вызвать нужное ей выражение страдания, Флавия приказывает слуге сильнее стянуть веревки на кресте и кладет терновый венец на голову Inultus'а. Здесь Зейер вводит еще один момент. Флавия, которая уверяла, что она не знает и не хочет знать любви к мужчине (стр. 20), теперь, при взгляде на свою жертву, впервые „ucítila plamen v srdci... ale přemohla silou nadlidskou“ (стр. 28) и лихорадочно начала работать, уловив, наконец, на лице Inultus'а желанное выражение. Но это выражение быстро снова исчезло.

В первой легенде художник пронзает кинжалом грудь нищего на кресте и видит, наконец, нужное выражение предсмертной муки на лице своей модели: „Tu se objevil na tváři jeho výraz umírajícího, jejž malíř na plátno mistrovsky provedl“. Во второй легенде говорится: „sochař zavraždil... aby výraz umírajícího do krucifixu vložiti mohl. To se mu sice podařilo“. И Флавия вонзает стилет в грудь Inultus'а. „Bože, odpusť jí“ (стр. 30) прошептал Inultus, умирая. А Флавия, забыв все, бросилась к своему Христу и начала в каком-то безумном вдохновении работать. Часы текли, и Флавии, как и мастерам в легенде, удалось блестяще закончить свое произведение.

Оба варианта легенды заканчиваются одним и тем же мотивом, согласно с моральным представлением народного творчества: художника так или иначе постигает кара за совершенное преступление. Первая легенда говорит, что художник „zhroziv se vraždy své pomátl se na rozumu a šílený uprchl“. По другой легенде „sochař byl za zločin svůj k smrti odsouzen a popraven“.

В сущности тот же мотив печального конца художника, но в иной форме и с иной психологической мотивировкой и концом, берет Зейер. У него это вырастает в новый момент, не связанный внутренне с той национально-религиозной идеей мессианизма, которую он положил в основу рассказа. Это — вспыхнувшая любовь Флавии к своей жертве. Этим штрихом Зейер заканчивает психологический образ своей скульпторши. Остановимся на этом подробнее. Слава, о которой так мечтала Флавия, не дает ей ни удовлетворения, ни покоя. И не сознание содеянного убийства терзает теперь ее. То, что она так решительно отвергла в начале рассказа, теперь всецело овладевает ею, подавляя все другие чувства и ее прежнюю единую страсть к славе. При знакомстве с Inultus'ом, вспоминая художницу Проперцию де Росси, любившую и погибшую от несчастной любви, Флавия заявляет: „Já však nevědouc, co to láska k muži, a nechtíc nikdy o tom věděti, povznesla jsem svůj zrak“ a t. d. (стр. 20). Вначале она смотрела на „Inulta jako na předmět, ne jako na člověka“ (25), но в процессе работы Inultus начинает будить в ней иное чувство. Когда однажды служанка, застав Флавию плачущей, говорит ей, что она плачет из-за Inultus'a, „Flavia zůstala jako hromem dotknuta. Srdce jí tlouklo“ (26). „Nenávidím jej!“ отвечает она служанке. И Зейер указывает: „Nenáviděla jej však vskutku pro tu okamžitou slabost, kterou byla pro něj ucítila téměř nevědomky a kterou Placida uhodla...“ (27). В образе Флавии любовь и ненависть живут одновременно, и это резко проявляется на последнем, роковом для Inultus'a сеансе, где Флавия находит какое-то почти садическое наслаждение в терзании своей жертвы: „Krvežíznivé šílenství, rovnající se divoké rozkoši, se jí zmocňovalo“ (30).

После убийства, когда у Флавии погас творческий экстаз, происходит знаменательная сцена. Флавия смотрит na Inulta. Zdálo se jí, že rozpíná ramena svá jí šerem vstříc, jako by po ní toužil. Vlasy se jí ježily. Zdálo se jí, že prahne po polibku bledých těch rtů. „Nevěsto mrtvoly!“ šeptala si sama a ploužila se po kolenou k umučenému Inultovi (31). Во Флавии властно прорвалось то чув-

ство, которое она упорно давила в себе. „Donna Flavia mohla klidně spáti“ (30). Никто не узнал о ее преступлении, а себе она находит оправдание: „Nemohla jsem dílo své bez té vraždy skončit“, говорит она: „A on zemřel rád“ (31).

Равнодушно принимает она от Балтазара золотой венок, символ славы, о котором она так мечтала. А возвратясь домой, говорит служанке: „Kdybys věděla, jak málo ukojuje sláva žízeň duše!“ (33).

Эту живую картину душевных переживаний Флавии, начиная с последнего сеанса с Inultus'ом, Зейер заканчивает мастерским штрихом, определяющим сущность трагедии художницы.

Служанка указывает Флавии, что она превзошла Проперцию, которая еще недавно была для Флавии недостижимым идеалом в творчестве (20). „Properzia de Rossi!“ zvolala s vášní Flavia. „O, jak byla šťastna, a jak jsem nešťastna já“ (33). Проперция умерла от любви, но она была счастлива, ибо знала любовь, а Флавия несчастна потому, что для нее эта любовь уже невозможна. „Ji usmrtila láska — a já lásku zavraždila!“ добавляет Флавия, т. е. убила Inultus'а, которого уже любила. А сейчас для Флавии высшее — любовь, а не слава. В этом ее драма, которую она не может пережить. Флавия разбила барельеф Проперции, который дал ей „směr a podnět pro celý život“ (19), и на его месте повесилась[11]).

В конце легенды кратко указано: убитый „žebrák byl pochován“. И Зейер заканчивает свой рассказ погребением Inultus'а, но этот момент развивает в сложную мистическую картину.

В ночь самоубийства Флавии ее Распятие исчезло из дворца Балтазара, „jehož temnou duši ten mramorový Kristus tak málo dojímati mohl, jak by ji živý Spasitel sám dojímal“ (34). Оно чудесным образом перенеслось в храм, больше всего посещаемый пражской беднотой (стр. 33). Вероятно, на Зейера оказало здесь влияние упоминание легенды о таком Распятии в „klášteře Křižovníků“. „Na chodbě kláštera Křižovnického visí veliký krucifix s tělem Kristovým, v jehož obličeji jest výraz blízké smrti velmi pravdivě naznačen“. Храм этого монастыря, действительно, посещался бедняками, опека над которыми была задачей этого ордена „Křižovníků“.

Последнее действие рассказа происходит на улицах Праги. Здесь снова выступают две группы: пышные господа и убогий люд. Бедняки в огромном стечении с благоговением провожают гроб Inultus'а, молва о котором уже облетела Прагу. Господа и

[11]) Этот конец Флавии, возможно, навеян Зейеру реминисценцней стихотворения Jahn-а. Там художник после совершенного убийства повесился.

дамы в каретах не могут понять причины такого глубокого благоговения пред гробом неизвестного бедняка.

В замечательном заключительном образе Зейер показывает эту пр ичину. Пышный итальянский кардинал, раздраженный тем, что его карета задержана коленопреклоненной толпой, спрашивает бедного старого священника, склонившегося ниц пред гробом, что значит эта воздаваемая гробу какого-то нищего почесть. Священник удивлен, что кардинал не видит идущего пред гробом Спасителя. Но кардинал, как и все эти гордые, ослепленные пустой славой люди, не мог видет Христа. Его видели только простые и бедные люди, для которых Христос „přišel založiti své království“ (35), и для которых он перенес свое изображение, сделанное Флавией, из пышных чертогов в храм — убежище обездоленных (стр. 33).

* * *

„Inultus“ по своей идее стоит особняком в творчестве Зейера. Также несколько необычно для своего творчества Зейер использовал здесь и элементы, заимствованные им из вариантов пражской легенды. Хотя, как мы видели, Зейер перенес в свой рассказ почти все моменты этих вариантов, но тем не менее „Inultus“ не является обработкой сюжета этой легенды. Обычно при использовании чужих мотивов, Зейера прежде всего привлекал сам сюжет, и он художественно обрабатывал его, облекал в новые одежды, в краски своей богатейшей фантазии, но сохранял его основной замысл, его идею[12]). Здесь произошло иное. У Зейера под влиянием новых мощных инспираций (о них см. ниже) создался определенный творческий замысел, независимо от этих легенд, и ничего общего с их фабулой по идее не имеющий. Кардинальное место в этом замысле занимала идея жертвенного страдания по образу Спасителя, крестная мука. Зейер искал конкретного оформления этого замысла, и также формы, как отвечающие его замыслу, как подсобный материал для его выявления, дали ему эти варианты легенды, которые, вероятно, и раньше привлекали его внимание своим содержанием и связью с крестом и Распятием (см. на стр. 30). Он остановился на их материале для дальнейшей разработки на нем своего нового произведения.

Краткую фабулу и элементы повествования этих вариантов

[12]) Janina Viskovatá, Ruské motivy v tvorbě Julia Zeyera. Práce Slovanského ústavu“, sv. VIII. Praha, 1932. Обычно Зейер берет основной сюжет для начала и конца своей обработки, а между ними помещает другие мотивы, чаще всего два (18 id.)

он взял формально, построив на их внешней основе образы, и дав им новый смысл, новую идеологию, новое духовное содержание. Они послужили ему лишь как вехи для проведения его оригинальной идеи рассказа.

Также самостоятельно обошелся он с действующими лицами легенды. В обоих вариантах центральным лицом является творец художник, честолюбие или желание богатства которого (как можно догадываться) служат здесь динамическим мотивом. Позирующий бедняк здесь безличен; он играет лишь пассивную роль бессловесной модели. У Зейера как раз эта модель, Inultus, является главным действующим лицом, носителем мессианистической идеи, этой основной идеи произведения; в его образе Зейер разрешает важные патриотические и связанные с ними морально-религиозные проблемы. Итальянская скульпторша рассказа, заменившая главное лицо легенды — итальянца художника, играет здесь второстепенную роль. Свою главную идею рассказа Зейер связывает еще с темой совершения преступления ради искусства и ради славы, и здесь этой скульпторше отводит активную роль.

Итак, от действующих лиц легенды в рассказе Зейера не осталось ничего, кроме отдаленного напоминания о той роли, которую они играли в легенде. Вместо этих двух сухих и бесцветных персонажей легенды (художник и его модель), в „Inultus“-е появились два новых ярких образа его действующих лиц, художественно очерченных и законченных, все поступки которых здесь внутренне психологически мотивированы.

Таким образом, „Inultus“ совершенно не есть „obnovený obraz staré legendy“; в эту ошибку мог бы ввести данный Зейером подзаголовок рассказа — „Legenda pražská“. Надо думать, что давая этот подтитул, Зейер вовсе не имел здесь ввиду вариантов легенды; он лишь хотел указать этим, что этот фантастический рассказ его (легенда) связан с старой Прагой, что его действие развивается на тогдашнем специфически пражском историческом и бытовом фоне.

* * *

Зейер начинает свое повествование картиной у Карлова моста. Этот старинный „Kamenný most“, вековой свидетель славного прошлого Чехии, давно стал для чехов памятной эмблемой, почти исторической реликвией[13]). Это особое значение имел Кар-

[13]) Интересно отметить, что пражский мост еще до Карла IV уже играл какую-то символическую роль в народном самосознании. Так автор старочешской Александрии, с тревогой видя все растущий прилив в Прагу чужеземных колонистов, останавливает свои чувства именно на пражском мосту

лов мост и для Зейера и его чувств чеха-патриота. Остановимся на этом подробнее.

4-го сентября 1890 г. великое наводнение разрушило Карлов мост, причем были снесены статуи св. Франциска и св. Игнатия Лойолы работы F. Brokoffa (1688—1731). Несчастие с мостом отозвалось острой болью во всей Чехии. Особенно болезненно переживал эту пражскую катастрофу Зейер у себя в Воднянах. Об этом свидетельствуют его письма к друзьям. Так он пишет Ружене Есенской: „... je mi (Praha) napolo zmizela tím posledním neštěstím, totiž tím zřícením Karlova mostu“.[14]). Через два дня после катастрофы с мостом Зейер пишет (6-IX-1890) польскому славянофилу Брон. Грабовскому: „... pýcha naše, náš starý most, Karlův most je zříceninou! ... Vy víte, co ten most každému Čechu znamená! Pojedu do Prahy... je mi jako bych měl putovat k mohyle“ [15]). Ярче всего эта скорбь патриота выражена в письме Зейера З. Браунеровой от 7. IX. 1890: „Je mi teskno až k smrti“, пишет он: „Jak mi bylo při tom novém neštěstí v Čechách, domyslíte se snadno. Nemůžete ale snadně si představiti, jak to u nás vypadalo. Takové nebe jsem nikdy neviděl. Bylo to olovo bez jediného paprsku a ve dne v noci padal dešť a vody hučely... Jednoho večera přišel konečně zase list ze světa: „Karlův most je zbořen!“... Byl jsem zdrcen. Už byla to pravda. Tu neudržel jsem slz...“

И под впечатлением этой катастрофы, постигшей памятный мост, у Зейера болезненно вспыхивает горячее чувство патриота-чеха, скорбящего над судьбой своей несчастной родины: „Cítil jsem“, — продолжает он: „všechny ty rány, všechny ty údery osudu, které se na tu naši ubohou zem už po staletí sypou, cítil jsem to vše znova a živě, a přál jsem si smrt, nebytí. „Bůh není spravedliv“ bylo to vše, co jsem říci dovedl, neb viděl jsem Čechy ležet na zemi, a na tom zohyzděném trupu klečel nepřítel náš a smál se“ [16]).

Эти чувства боли за родину всегда жили в Зейере („cítil jsem vše znova a živě“, говорит он), но сейчас они вспыхнули в нем с новой острой силой. И эти чувства Зейер вложил в своего Inultus'a. Inultus, скорбя над несчастной судьбой родины, выражает свои переживания словами, почти тождественными с словами

(тогда еще не каменном): „Hi to by se státi mohlo, ač by to již pomohlo, že Němci, již sú zde, hoscie, chtie doždati, by na moscě Prazě, jehož Bóh snad nechá, nebylo viděti Čecha—hi mohlo by sě brž státi, by již bylo nevídati“. (Albert Pražák. Staročeská báseň o Alexandru Velikém. Praha, Melantrich 1945, str. 208.)

[14]) J. Zeyer, Listy Růženě Jesenské. Str. 16.

[15]) Boh. Vydra, Literární rozhledy, 1929—30, XIV. str. 16.

[16]) Přátelství básníka a malířky. Praha 1941. Str. 58.

приведенного письма Зейера. „... bylo mu smutno a teskno“, говорит Зейер о своем герое-поэте. На его песнях „ležel balvan prokletí a neštěstí těžce, jako na celé rodné jeho zemi...“ (16—17). „On, Čech, viděl zrazenou vlast svou udupanou, zavlečenou v kal krvavý a hnusný, v tom pekle neměl život pro něho čaru ani úsměvu, a smrt... zdála se mu tím nejkrásnějším, co člověka v tomto údolí slz potkati může (27).

И Inultus, как сам Зейер, подавленный этой скорбью, „přál si smrt, nebytí“. Стоя на мосту над Влтавой, Inultus говорит: „Proč nevrhám se tam dolů, kde přestává násilí, nespravedlnost a hanba“ (14).

* * *

Зейер свой сборник „Tři legendy o krucifixu“ посвящает „Vzácnému příteli Zenonu Przesmyckiemu, jenž v polské poesii sluje Miriam“. Посвящение это здесь не случайно, и для того, чтобы понять генезис „Inultus“-а остановимся несколько подробнее на взаимоотношениях Зейера и польского поэта Zenona Przesmyckiego-Miriama.

Miriam сыграл исключительную роль[17]) в польской литературе в конце XIX столетия как художник, как глашатай новых взглядов в литературе и на литературу и ее значение[18]); затем как один из главных основоположников нового литературного направления „Młoda Polska“, объявившего бой позитивизму; и, наконец, как основатель и руководитель журналов „Życie“ и „Chimera“, оказавших огромное влияние на польскую мысль. Miriam хорошо знал чешский язык и литературу; еще как слушатель Варшавского университета он „należał do koła uniwersyteckiego, które badało piśmiennictwo české“[19]).

Тонкий и глубокий знаток европейских литератур, Miriam уже в первом году (1887) издаваемого им журнала „Życie“ поместил свой перевод Зейерова произведения „Legenda z Erinu“[20]).

---

[17]) „Przesmycki odegrał przy schyłku wieku taką rolę, jak w pierwszych jeho dziesiątkach Kaz. Brodziński“. (K. Wojciechowski. Dzieje literatury polskiej. Lwów 1930, str. 345.)

[18]) Miriam говорил, что все преходящее умирает и остается только то, „co na poczuciu narodowem i wszechludzkiem oparte krystalizuje się w dziełach literatury pięknej“. Для него „poezya niby czara mistyczna gromadzi w sobie wszystko czsilniej wstrząsa ludzkość, co nieswiadomie wrzało w jej głebiach, co dzięki wielkim umysłom i sercom, które czują za miliony i są olbrzymim ich echem, uświadomiło się i uszlachetniło się i w postaci arcyutworów piękną formę widomą znalazło“. (Jan Lorentowicz. Młoda Polska. Warszawa 1918. T. I, str. 13 a d.)

[19]) L. Lorentowicz. Ibid.

[20]) „Życie Illustrovane“. Warszawa 1887. — Первый год этого журнала имеется в библиотеке Зейера в Напрстковом музее. Этот журнал Зейеру был, вероятно, прислан Miriam'ом.

а затем напечатал ряд произведений Зейера в другом своем журнале „Chimera". Живой интерес к чешской литературе был в Польше пробужден, главным образом, творчеством Зейера. Первым, обратившим внимание польского общества на творчество Зейера, был известный польский славист Bronisław Grabowski [21]); он перевел и напечатал „Román o věrném přátelství Amise a Amila" Зейера и дал первое исследование об авторе, [22]) но „kult Zeyerův v Polsku.. ovšem později v mistrných překladech Miriamových dosáhl svého kulminačního bodu"[23]). Miriam первый открыл в Зейере писателя мирового значения и размаха, и таковым приняло Зейера польское общество.

В издании „Bibljoteka nejcelniejszych utworów" Miriam поставил себе задачей познакомить польское общество с лучшими произведениями европейской литературы. Здесь, вслед за переводами произведений Метерлинка, „Miriam drukuje dwa ogromne tomy świetnych przekładów genialnego poety czeskiego Juliusza Zeyera. Odkrył go, jak odkrył wielu innych wielkich i nieznanych dostatecznie dusz"[24]).

Переводы Miriam-а поражают своим совершенством [25]); Miriam в них сумел глубоко проникнуть в дух и форму Зейерова творчества. В предисловии к этим переводам Зейера (под заголовком „Los geniuszów) Miriam пишет: Że duchy genialne nie wiedzą co to jest kompromis, nie narzucają się tłumowi, pierzchają od banalnego lub brutalnego zgiełku wydarzeń... nie żebrzą o poklask... nie myślą przedewszystkiem, aby być „przystępnemi" — więc nigdy może nie było tylu, co w naszym wieku, „przeklętych", jak ich Verlaine nazywa, tylu zapomianych olbrzymów, tylu niewymownych twórców, odrzuconych, nieuznanych i nieznanych prawie... (стр. VII). Дальше Miriam приводит социально-исторические причины, которые пре-

---

[21]) Vedle Z. Przesmyckého (Miriama) v druhé polovici XIX. st. jedním z nejhorlivějších překladatelů a vykladačů české literatury v Polsce byl známý slovanofil polský Bronisław Grabowski, žák českého profesora na hlavní škole varšavské F. B. Květa, který probudil v Grabowském také lásku k národům slovanským, zejména pak k národu českému... Jisto je, že dříve nežli Miriam dal se nadchnouti kouzlem poesie Zeyera, učinil tak Grabowski. (Boh. Vydra. Z korespondence Zeyera s B. Grabowským. Literární rozhledy. 1929—30, XIV, str. 12—13.)

[22]) „Tygodnik Powszechny", 1881. Grabowski свою драму „Boruta" посвятил Зейеру и в посвящении написал: „Juliuszowi Zeyerowi wielkiemu i szlachetnemu poecie czeskiemu poświęca autor".

[23]) Boh. Vydra. Ibid. str. 13.

[24]) J. Lorentowicz. Op. cit. Ibidem.

[25]) Al. Brückner говорит о Miriam'е: „Mistrem formy jest Miriam; nikt nie potrafi lepiej od niego wycyzelować strofy: tłumacz to niezrownany, wykwintny" Dzieje literatury polskiej w zarysie. Warsz. T. II, str. 419.)

вратили общество „w tłum niekulturalny, niewrażliwy, niezdolny do odczucia rzeczy głebokich". „Tou", продолжает он: „tłumaczy również, czemu taki otchłanny twórca, taki niewymówny poeta, taki ostateczny artysta, taki bogacz barw, taki mag nastrojów, taki mistrz bez zarzutu, jak Juliusz Zeyer, był nawet u siebie w kraju o całą nieskonczoność za mało ceniony, a po zagranicami Czech zupełnie nieznany. Był poeta marzenia — tego świat nie lubi, nie schodził na rynki tego świat nie przebacza; był samotnikiem — za to świat go nie zna" (стр. IX).

Такое отношение в Польше должно было служить глубоким удовлетворением для Зейера, творчество которого было более чем холодно принято на родине; в своих письмах Зейер часто с горечью говорит об этом отношении к нему соплеменников[26]). Зейер пишет Отт. Червеному: „Poláci... aspoň literáti jejich starají se velice o naši literaturu a chovají k ní vřelé sympatie. Jen co já (ač nejsem ani doma persona gratissima) dostávám knih z Polska s přípisem. A to od lidí, jež neznám a jež jsem nikdy neviděl. I v časopisech polských se často mluvívá o naší literatuře".[27]).

Отношение Miriam'а к творчеству Зейера естественно привело к знакомству и сближению этих поэтов. Из письма Зейера к Ружене Есенской следует, что это знакомство произошло в Париже; Зейер пишет: „Začátkem měsíce navštívil mě zde polský básník Miriam, s kterým jsem se v Paříži seznámil" [28]) 6 августа 1891 г. Miriam посетил Зейера в Воднянах. В письме Зденке Браунеровой от 8-VIII 1891 Зейер пишет: „přišel list od Miriama, kterým mi ohlásil svůj příjezd sem. Chtěl odpověď hned, zdali mi jeho návštěva vhod, a poněvadž jsem ten list tak pozdě jako Váš dostal, stala se z toho konfuse. Předevčírem však po řádném vysvětlování přijel mi ten milý host a ubytoval se u mne na nějaký čas" [29]).

Переходим теперь к главному моменту этой части исследования, к вопросу о том, какие беседы между хозяином и польским

---

[26]) Так 16-II-1888 г. Зейер пишет: „Z divadla mě šťastně vytlačili, teď se to pomalu stane i v literatuře. Chýlí se to se mnou ke konci". (Dopisy Julia Zeyera Marle Heinrichové. Praha, str. 37.) Herites-y он пишет (29-III-1889): „...Ať věci moje nestojí třeba za nic, co na tom; nepodařily se et voila tout, ale že jsem cítil vždy jako poeta i co takový se na svět díval, to moje útěcha." (Přátelé Zeyer-Herites. V Praze 1941, str. 68.)

[27]) Listy třem přátelům. Praha 1938, str. 63.

[28]) Julius Zeyer. Listy k Růženě Jesenské. 1889—1900. Str. 31.

[29]) Přátelství básníka a malířky. Стр. 88. Второй раз Miriam, видимо, посетил Зейера в мае 1892 г. В письме от 8/V. 1892 пишет Браунеровой: „Miriam se mi už přihlásil co host a tu bych s ním jel na Krumlov..." (ibid., str. 114).

гостем велись в тишине Зейерова кабинета, какие темы ими неизбежно должны были затрагиваться. Прямых фактических данных для решения этого вопрсса нет, но по ходу вещей есть все основания предполагать, что именно здесь зародились у Зейера первые инспирации для создания „Inultus“-а [30]).

В приводимом уже выше письме Зейер пишет Браунеровой о том, что во время пребывания Miriam'а была дурная погода: „... byl konečně zase jednou, výjimkou krásný den, a šel jsem s Miriamem a Heritesem do lesa“ [31]). Следовательно, гость и хозяин проводили время дома в беседах. Зейер почти не упоминает в письмах о своих разговорах с Miriam'ом, но не трудно себе, без всякого сомнения, представить, на какие темы могли беседовать столь близкие, родственные по духу и по взглядам на литературу, крупнейшие представители литературы чешской и польской, давно связанные друг с другом по литературным трудам и впервые встретившиеся в Чехии. Из единственного краткого упоминания Зейера в его выше приведенном письме писательнице Р. Есенской мы узнаем, что Miriam посвящал Зейера в свои литературные планы; Зейер, говоря о Miriam'е пишет: „Víte, snad, že překládá mnoho z češtiny, chystá velikou antologii, úplnější a lepší, než ty, které máme sami“ [32]). Разговоры здесь, главным образом, велись, конечно, о литературе. Зейера, знакомого с европейскими литературами, не могли не интересовать новые течения в польской литературе, которая так много внимания уделила его творчеству. А Miriam занимал виднейшее место среди основателей нового литературного течения „Młoda Polska“; духовным отцом этого направления был Словацкий, один из четырех творцов[33]) могучего национального религиозно-политического течения — польского мессианизма.

Не забудем, что в тесном домашнем кружке Зейера в это время, кроме Herites'а, бывал также Ot. Mokrý, переводивший тогда „Balladynu“ Словацкого. Уже это одно обстоятельство могло навести разговоры на тему о творчестве Словацкого, но вообще совершенно нельзя допустить, чтобы Miriam не говорил об этом великом поэте, столь близком его душе. И никто бы не мог лучше

---

[30]) Неизданная до сих пор переписка Зейера с Miriam'ом, без сомнения, дала бы много данных для освещения взаимоотношений этих двух поэтов, а в частности для разбираемого здесь вопроса.

[31]) Přátelství básníka a malířky. Str. 88.

[32]) J. Zeyer. Listy k Růžené Jesenské. 1889—1900. Str. 31.

[33]) Mickiewicz, Słowacki, Krasiński и философ August Cieszkowski.

Miriam'а раскрыть пред Зейером и Мокрым всю глубину и сущность этого гиганта творчества польской поэзии, а в частности тех его главных созданий, в которых так величаво отражена идея мессианизма (Anhelli).

В подтверждение этой мысли остановимся еще на одном моменте, как на очевидном отголоске разбираемых бесед в Воднянах. В 1898 году Зейер письмами познакомил Miriam'а с художницей Зденкой Браунеровой, жившей в Париже, и Miriam посетил ее в ее парижской квартире. Браунерова так описывает его посещение: [34]): „...u mne byl pan Miriam... Navštivil mne 2. dubna a ztrávili jsme spolu asi dvě hodiny, a já Vám nemohu říci, jak milá to byla zábava. Mluvili jsme mnoho o Vás a já byla celá šťastná, když s takovým nadšením a porozuměním hovořil o Vás. Mezi hovorem mi pravil pan Miriam, že zítra (3. dubna) je úmrtní den Slovackého a že v 11 hod. na Montmartru se bude u jeho hrobu odbývat tichá slavnost a že on Miriam bude mít řeč. Ba řekl mi dokonce i co bude mluvit! ... Kdyby Jste slyšel, jak horoval o Slovackým a jakou měl připravenou řeč, nebude Vám to k vysvětlení! ...“

Если Miriam, встретившись в первый раз с неимеющей прямого отношения к литературе художницей, мог много и восторженно говорить о Словацком, то нельзя и предполагать, чтобы он этого не сделал в кружке чешских литераторов в Воднянах, где он провел с ними несколько дней. И то, что он говорил у Браунеровой о Словацком в связи с теплыми воспоминаниями о Зейере, естественно наводит на мысль о том, что здесь Miriam вспоминал свое посещение Зейера и тему их тогдашних разговоров.

Ту же реминисценцию о темах бесед с Miriam'ом мы находим в ответном письме Зейера Браунеровой от 3/V 1898. Говоря в письме этом о Miriam'е и Словацком, Зейер пишет: „Že Jste si vzpomněla na mě a za mě tomu velkému drahému poetovi položila na rov ty zlaté květy [35]), za to Vám plným srdcem děkuji! Ta úchvatná „Lilla Weneda“! — Ta jediná na světě báseň „Anhelli“! Řekněte, jak je to možno, že svět tak málo o nich ví? Mokrému jsem vyřídil, že Jste si na něj vzpomněla a těšilo ho to mnoho, neboť i jeho překladu těch skvostných básní si lidé v Čechách nevšímají. U nás je hrozné barbarství!“ [36]).

---

[34]) Přátelství básníka a malířky. Письмо от 20-IV 1898 г., стр. 224.

[35]) Браунерова писала Зейеру, что в годовщину смерти Словацкого была у его могилы и „položila jsem na opuštěný hrob za Vás kytici žlutých narcisů... vzpomněla jsem si na pana Mokrého a jeho Balladynu“... (Ibid., str. 224.)

[36]) Ibid. Стр. 227—228.

Здесь Зейер, опять таки в связи с Miriam'ом, вспоминает о Словацком и о тех творениях его, которые в воднянских беседах с Miriam'ом и в интерпретации Miriam'а произвели больше всего впечатления на Зейера: „Lilla Weneda", которая рисует трагедию побежденного и порабощенного вольного народа Венедов, и „Anhelli" - одно из самых ярких и глубоких произведений польского мессианизма, дающее потрясающую картину жертвенности одного избранника во имя народа.

Помимо силы и художественности этих произведений, они нашли живой глубокий отклик в душе Зейера и потому, что отвечали его душевным терзаниям за свой униженный и угнетенный народ.

Зейер не случайно так восторженно вспоминает в своем письме о „Anhelli". Мы видели, какой горячий взрыв страдающего национального чувства вспыхнул в Зейере в связи с катастрофой Карлова моста за несколько месяцев до встречи с Miriam'ом. Польская национальная мысль после народной трагедии 1831 г. нашла возвышенный исход из своего бессильного отчаяния в создании идеи мессианизма. В этой же идее ищет теперь исхода и скорбящая душа Зейера-поэта[37]), которого Miriam познакомил с сущностью польского мессианизма и которого вдохновляет „Anhelli", „ta jediná na světě báseň". Следом из-под пера Зейера выходит его „Inultus", который посвящен Miriam'у, и где польский мотив перенесен на чешскую почву.

* * *

Также как Chateaubriand своими произведениями, а прежде всего повестью „Les Natchez", оказал влияние на создание поэтического замысла „Anhelli", так в „Anhelli" Зейер нашел инспирацию для идеи своего „Inultus"-а. Этой общей у Словацкого и Зейера основной идеей является принесение избранником себя в жертву ради спасения народа. Но родственность „Anhelli" и „Inultus'"-а неограничивается только этой общей идеей. Как на „Anhelli" лежат несомненные следы реминисценции Chateaubriand-овых произведений, так и у Зейера мы имеем реминисценции отдельных моментов этой поэмы Словацкого. Рассмотрим это ближе.

В „Anhelli" Словацкий рассказал о боли польской души, о страданиях сосланных изгнанников, поляков, лишенных отчизны. И в „Inultus"-е Зейер изображает мучительные переживания

[37]) Поэт gratia Dei Зейер не только грезил, но и жил в своем творчестве, жил подлинной жизнью. Уходя в это творчество, он в художественных образах разрешал проблемы, встававшие пред ним в действительной жизни, мучившие его.

зерной чешской души; собственно и изображенные им бедняки чехи, оставаясь в пределах своей порабощенной родины, являются как бы изгнанниками ее.

Как в „Anhelli“ Szaman выбирает „najczystszą moralnie jednostkę z pośrod owego tysiąca wygnańców, który symbolizuje emigrację, i v tej jednostce chce dla narodu stworzyć wzór cierpienia cichego zrezygnowanego, Bogu zaś ją oddać jako syntezę żywą i reprezentanta cierpień najdotkliwszych — najszlachetniejszych narodu synów“ [38]), — так Зейер выбирает чистого юношу среди толпы бедняков, символизирующих состояние чешского народа. Как Anhelli, так и Inultus является благороднейшим сыном народа, образом безмолвной и страшной муки и представителем пред Богом страдания за народ.

Оба героя своим обликом отвечают той искупительной жертве, на которую они выбраны. Anhelli несет на себе черты Христа; сам Словацкий пишет матери, что его „Anhelli trochę Christusową ma twarz“. Это сходство с Христом еще ярче выступает в Inultus'е. Зейер описывает внешность его так, как обычно изображают Христа (стр. 14). А Флавия говорит Inultus'у: „Jak jste Kristu podoben tak jak legenda jeho o něm vypravuje, a jak umění ho zmocnilo“ (str. 21).

Еще в „Kordjan“-е, идейным продолжением которого является „Anhelli“, Словацкий творчески предчувствовал образ Anhelli; Kordjan говорит:

„Czy nie widziałeś nigdy człowieka-anioła?
Co swe cierpienia ludom przynosi w ofierze...
I śmierć za Zbawiciela ponosi przykładem,
Za lud cierpiąc... [39])

Такой образ человека-ангела, искупителя Словацкий дает затем в Anhelli. О нем говорит Szaman: „Wybiorę jednego z nich... i umierając oddam mu ciężar mój, i więżkszy cięar, niż mogą nieść inni, aby w nim było odkupienie. I pokazę mu wszystkie nieszczęścia tej ziemi, a potem zostawę samego... z brzemieniem myśli i tesknot na sercu“ ... „Szaman przywołał do siebie młodzieńca imieniem Anhelli i ... wlał w niego miłość serdeczną do ludzi i litość...[40]). Anhelli должен был увидеть все страдания своих братьев, принять их в себя и одиноко пережить безмерную боль, не только

[38]) Juljusz Słowacki, Anhelli. Opracował J. Ujejski. Bibl. Narodowa. Kraków. Nr. 7. „Boś czysty był jak lilia“, говорит Szaman Anhelli (rozdział XII).
[39]) Juljusz Słowacki, Kordjan. Akt III, scena VI.
[40]) Juljusz Słowacki, Anhelli; rozdział II.

свою, но и боль всего народа — и эта боль затем должна стать искуплением.

Эту идею искупления Зейер проводит в „Inultus"-е подобно Словацкому. Он, как Szaman, вкладывает в Inultus'а „celý němý, veliký bol nešťastné té země, jejíž jméno z knihy živoucích vyškrtnuto bylo"... (str. 22). Также, как Anhelli, Inultus видит и глубоко переживает всю трагедию, все унижение и муку родного народа. Песни молчат в его груди, на которой „ležel balvan prokletí a neštěstí těžce, přetěžce jako na celé jeho rodné zemi" (17). А Флавия говорит: „Inulte, utvořím Krista dle vaší tváře, utvořím jej s celým nesmírným bolem, hnízdícím ve vašich prsou!" (23).

И также как Anhelli, Inultus осужден одиноко нести свою безмерную боль.

И Anhelli и Inultus оба несут в сердце „miłość do ludzi i litość", на которых выростает их страдание. Только у Anhelli это страдание уже является само по себе искупительной жертвой, а у Inultus'а оно переходит в действие (см. ниже).

„Szaman podniósłszy oczy w górę modlił się"...[41]) „i podniósłszy oczy w góre rzekł: „Boże! Boże! prosimy Cię, aby nasza męka była odkupieniem" [42]). Szczęśliwi, którzy się mogą za lud poswięcić."

Так и Inultus, страдающий за народ и шедший на крест, чтобы облегчить его участь, ночью „díval se na hvězdy... vzpínal náručí a volal v nadšení na Boha, aby jeho sen v skutek uvedl" (24). Эти оба обращения к Богу с просьбой о принятии жертвы являются главным идеологическим моментом в идее обоих произведений „Anhelli" и „Inultus"-а.

Для Anhelli остается неизвестным — будет-ли его страдание принято как искупительная жертва. Он до конца не знает этого. Являющиеся ему пред смертью ангелы говорят: „Bóg nie kazał nam wyjawić przyszłości... Możeś wybrany jest na ofiarę" [43]).

Также и Inultus, принимая на себя жертвенную муку во имя народа, не знает наверное, достигнет-ли его жертва своей цели, и смягчится-ли в итоге сердце тирана; он говорит: „Přivažte mě tedy ke kříži [44]). Vložte celé to utrpení této země, jak jste viděla na tváři mé v rysy svého umírajícího Krista, a snad pohne se tedy ono srdce kamenné tím pohledem!" (str. 23).

[41]) Juljusz Słowacki, Anhelli; rozdziiał VII.
[42]) Ibid., rozd. VIII.
[43]) Ibid., rozd. XV.
[44]) Этот возглас есть в „Kordjan"-е: „... przybijcie do krzyża..." (akt III, scena IV).

Умирая, Anhelli сожалеет о своей протекшей в страдании жизни: „Ja czekam śmierci, a w życiu mojem widziałem tylko nędzę... Czemużem się targał i męczył? Czemu nie żyłem spokojnie? Rzuciłem się w rzekę nieszczęścia — fala jej zaniosła mnie daleko — i już nie wrócę nikdy!“ [46]). Но, услышав ответ ангелов, „Anhelli spuscił głowę i poddał się woli boskiej“ [45]).

И Inultus в последние минуты пред смертью с сожалением вспоминает о жизни: „Něco mu šlehlo hlavou, co mu sevřelo srdce. Byl to žel nad ztrátou života, který nebyl žil, a který prchal nyní, nad ztrátou mládí, jehož sladkou krásu nebyl chápal, a které mu nyní zhasínalo náhle, byl to žel nad ztrátou toho slova... které mu nyní na věky oněmí. Veliká slza tekla mu po tváři“ (30). Но и Inultus смиряется, умирая: „Ale pak pozvedl oči... i usmál se“ (30).

Наконец нужно указать, что у обоих поэтов главные моменты, повлиявшие на их мессианистические произведения, были в общих чертах сходны. Словацкий создавал „Anhelli“, главным образом, под влиянием трех факторов: 1) трагедия родного народа и размышления над его судьбами; 2) углубление в чтение Библии; 3) творчество Chateaubriand'а и Dante. У Зейера такими факторами были: 1) мучительные переживания судеб своего народа; 2) чтение Евангелия; 3) влияние польского мессианизма и идейного содержания „Anhelli“.

Дальше оба автора в разработке одной и той же основной идеи идут каждый своим путем.

* * *

Как Anhelli „z twarzą Chrystusową“ идет послушной жертвой за Шаманом, так и Inultus, со своим обликом Христа отдает покорно себя в жертву. Но в то время, как у Anhelli эта жертвенность остается только в форме внутренних переживаний, у Inultus'а она переходит в акт.

Эта разница в разработке одной и той же темы находится, прежде всего, в связи с личными переживаниями обоих авторов от тех событий, на фоне которых развивается действие их произведений. В „Anhelli“ Словацкий дал идеализированный духовный облик самого себя; об этом он сам пишет Е. Янушкевичу в 1838 г. В разгаре событий 1831 г. Словацкий с глубокой горечью убедился, что он не способен к активной деятельности во имя национального дела, несмотря на то, что он необычайно остро

[45]) Anhelli; rozdział XV. Ibid. rozdzial VIII.
[46]) Juljusz Słowacki, Anhelli. Opracował J. Ujejski. Str. 11.

и мучительно переживал развертывающуюся перед ним народную трагедию. Он не принял непосредственного участия в кровавой борьбе его народа за вольность. „Wspomienie ucieczki z Warszawy w czasie powstania budziło w nim wciąż powracający rumieniec wstydu", — указывает проф. J. Ujejski [46]). Словацкий был живым свидетелем народной катастрофы и последовавших за ней событий, которые символически отражены в „Anhelli"; он был связан своим, еще живым, напосредственным отношением к этим событиям. Эти его личные отношения к тому, что происходило, проблемы, возникшие из его соприкосновения с этими событиями, поставили его в определенные рамки, в пределах которых он разработал идею и образ Anhelli. Именно, отражая здесь себя и свои переживания, Словацкий рядом с основной темой ставит здесь еще очень важную для него и сложную проблему искупительной ценности пассивного страдания за народ, и его Anhelli не выходит за границы этой пассивности; его страдания и любовь к народу не перешли в акт так же, как они не перешли в него и у самого Словацкого. Здесь мы имеем дело с стилизованной автобиографической правдой.

И Зейер в своем поэтическом творчестве создал в Inultus'е свой духовный облик чешского патриота — Inultus есть живое отражение той глубокой и бессильной боли за родную страну, которую так остро переживал сам Зейер. Это видно из приведенного выше сопоставления писем Зейера, где он выражает свои чувства, с тем, что он говорит о Inultus'е (см. стр. 14). Таким переживаниям Зейера дает прекрасную характеристику J. Karásek: „Zeyer cítil nesvobodu a otroctví našeho národa před převratem, nenáviděl staré Rakousko, bránil národ proti německým živlům.... A jako trpěl bolestně českou neutěšenou přítomností, tak pociťoval bolestně i všechny křivdy a všechna ponížení naší národní minulosti. Zeyer šel od samých počátků češství, šel od mlh Vyšehradu, ale nevyhnul se ani tragickým koncům češství, jak svědčí jeho pobělohorský Inultus" [47]).

Но для Зейера эта борьба родного народа за вольность и драматический момент утраты этой вольности были уже в далекой исторической перспективе. У него не было переживаний современника, напосредственного свидетеля этой драмы, и он не был, как Словацкий, связан рамками той своей личной позиции, кото-

[47]) J. Karásek ze Lvovic. K výročí smrti J. Zeyera. „Literární rozhledy" 1929, XXIII, čís. 5.

рую бы он должен был так или иначе занять в пртекающей пред ним борьбе за свободу.

Здесь у Зейера творческая фантазия оставалась свободной, и шло только о воплощении его настоящих переживаний в художественный облик мессианистической идеи жертвенности, навеянной на него „Anhelli“.

Польская мессианистическая идея искупления своим чистым прообразом имеет крестные муки Христа-Искупителя. И уже у Словацкого Anhelli в своем страдании носит в себе эти черты Христа. Зейер, постигнув эту основную сущность мессианизма, пошел дальше до самых глубин этого прообраза его и под влиянием Евангелия дал этот прообраз в художественном и конкретном виде в облике Inultus'a. Его герой во имя жертвенности проходит реально всю до деталей Голгофскую муку и умирает на кресте в терновом венце, прободенный, и со словами прощения своему убийце по примеру Спасителя.

Вероятно, Зейер самостоятельно пришел в своем творчестве на эту евангельскую форму мучений своего героя. Его религиозную мысль не мог не поразить исходный момент польского мессианизма: уподобление искупительным мукам Христа-Мессии. И здесь он нашел свой образ для Inultus'a. Но возможно, что и эта мысль навеяна на него Словацким. Такой образ Словацкий дает уже в предшественнике „Anhelli“ — „Kordjan“-е; здесь поэт говорит о человеке,

„co swe cierpienia ludom przynosi w ofierze
i śmierć za Zbawiciela ponosi przykładem...“

(„Kordjan“, akt III, scena VI.)

Затем и в самом „Anhelli“ имеется потрясающая сцена, которая могла бы дать Зейеру инспирацию о кресте, именно сцена распятия на кресте по образу Спасителя представителей трех различных идеологий спасения отчизны, из которых третья предлагает путь молитвы и мученничества (rozdział X). И здесь на крестную муку добровольно идут не вожди, а „jedni z najmniejszych“: „oto postawime trzy krzyże na nasladownictwo męki Pana naszego i na tych trzech drzewach przybijemy po jednemu z najmocniejszych w każdej gromadzie rycerzy... i znalezli sie trzej rycerze, którzy za swoje przekonanie śmierć ponieść chcieli i być ukrzyżowanymi, jako Chrystus Pan przed wiekami... i wystąpili trzej męczennicy... wszakże nie wybrani losem, lecz z własnej woli. Nie byli to gromad wodzowie, lecz jedni z najmniejszych“. И по смерти их на кресте Szaman говорит: „Niech mają spoczynek w ziemi, albowiem w dobrej wierze na śmierć

się wydali i nie będzie im to na potępenie, ale na zagładę grzechów. Krzyż je oczyścil".

Не случайно здесь в рассказе у Зейера кресту и Распятию отведено такое видное место. Крест, как евангельский символ, всегда занимал Зейера[48]). Еще больше занимала Зейера проблема выражения лика умирающего на кресте Христа, с которой так связаны исходный и конечный момент в фабуле „Inultus"-а.

Познакомившись с известным впоследствии скульптором Фр. Бильком, Зейер вдохновляет его создать Распятие[49]). Он посылает Бильку свои „Tři legendy o krucifixu" и в письме вспоминает о их беседе на эту тему[50]); говорит с ним и много пишет ему о Распятии, о Христе, о том, что по его мнению, должно быть отражено в лике Спасителя, чтобы Распятие отвечало правде и действовало бы на душу человека[51]). Зейер уверен, что Билек создаст то, что так занимало Зейера, что Билек „vytvoří něco hluboce pravdivého ve smyslu vyšším než je pouhý realism. V té tváři nebude anatomie muskulů skonávajícího člověka, Život Kristův a Jeho Dílo bude prozrazovat agonii Syna člověka"[52]). А затем Зейер пишет Бильку: „Před Kristem Vaším bych se klaněl a modlil. Kdo na tu tvář patřiti bude, zvolá zajisté z hloubi své duše: Můj Kriste! A v tom zvolání, jde-li z hloubi duše, je obsažen celý svět, všechna láska a všechen bol a všechno nejvyšší štěstí člověka"[53]). Из этого краткого обзора видно, как страстно занимал Зейера вопрос о Распятии, а в приведенном последнем отрывке из его письма как раз выражена та мысль о лике Христа, которая заставила Inultus'a согласиться позировать на кресте и послужила идейной завязкой рассказа.

В заключение разбора приведем еще одно сходство между „Anhelli" и Inultus'ом, сходство, однако, чисто случайное, в котором нельзя усматривать влияния.

В „Anhelli" идет ряд отдельных картин — символов, внутренне не связанных между собой и объединенных лишь общей идеей,

[48]) Между прочим, в дни посещения Воднян Miriam'ом Зейер пишет Зд. Браунеровой, что он, Зейер, нашел в мертвецкой заброшенный крест, который он повесил у себя, и который будет его надгробным крестом. („Přátelství básníka a malířky", str. 89.)

[49]) ... Bude mi to vždy zvláštním uspokojením, že se mi podařilo Vás trochu přesvědčovat, že byste Krista na kříži měl zobrazit", пишет Зейер Бильку из Воднян 5-XII 1896. (Z listů Julia Zeyera k sochaři Františku Bílkovi. „Květy", 1901, leden.)

[50]) Deset listů J. Zeyera. („Obzor literární a umělecký". IV.)

[51]) Ibid. Вспомним здесь отзыв J. Boušky: „Zeyer byl básník zbožný v nejkrásnějším smyslu toho slova". (Julius Zeyer. Obrázková revue, str. 209.)

[52]) Deset listů J. Zeyera. „Obzor literární a umělecký". IV.

[53]) Z listů Julia Zeyera k sochaři Františku Bílkovi. „Květy" 1901, leden.

к выявлению которой они служат. Но эти символы не являются отвлеченными аллегориями. Словацкий часто дает в них исторические и бытовые моменты, вводит исторические лица. Все это придает произведению определенный жизненный характер и повышает впечатление, им производимое.

Такие жизненные черты носит и рассказ Зейера. И у него здесь выступают исторические лица (don Baltazar, Properzia de Rossi), а главное, дается исторически верная бытовая обстановка. Действие развивается на реальном фоне старой Праги, дается конкретный образ жизни и состояния чешского народа, наплыв иностранцев после Белогорской битвы, обнищание старых родов и т. д. „Inultus“ развивается, в противоположность „Anhelli“, в живом связном действии, но эти исторические и бытовые элементы придают ему еще сильнее живой и реальный характер.

Резюмируя сделанный разбор, укажем вкратце схему этапов, которыми прошел творческий генезис „Inultus’“-а.

1. Вспыхнувшее больное национальное чувство поэта;

2. Встреча с Miriam’ом и знакомство с польским мессианизмом и произведениями с его идеей. Произведенное ими впечатление; аналогия исторических судеб Польши и Чехии;

3. Инспирация „Anhelli“, использование польского мотива;

4. Кристаллизация творческого замысла „Inultus“-а; поиски формы для него;

5. Значение, которое имело для Зейера Распятие;

6. Использование фабулы и элементов вариантов пражской легенды;

7. Их обработка в духе основного замысла.

Трагедия польского народа после войны 1831 г. вызвала эхо во всей Европе и пробудила повсюду живейшие симпатии к полякам, глашатаям вольности и героическим борцам за нее. Особенно остро чувство этой симпатии вспыхнуло среди народов, стонавших, как и Польша, под чужим игом, а прежде и живее всего в родном по крови народе чешском. Яркую характеристику отношения тогдашнего чешского общества к польскому делу и польским изгнанникам дает в своем труде Jul. Dolanský-Heidenreich. Он говорит, что „pro mladé odchovance starší školy romantické byla polská revoluce hotovým zjevením: vyrostše v dusném ovzduší metternichovské kázně... přivítali výbuch povstání s pravým porozuměním a se stejným mladickým zápalem poskytovali pomoc a i jeho trosečníkům“. Рассказывая о „přijímání polských vyhnanců, jakožto

hlasatelů svobody v cizině“, Heidenreich указывает: „Odtud ony nesčetné projevy sympatie k polské emigraci, jež nebyly jenom rázu chvílkového, nýbrž měnily se v trvalé polonofilství... Rozumí se, že z tohoto širokého základu českého polonofilství vyrůstá i zvýšený zájem o polskou literaturu“[56]). Главное внимание здесь привлекало творчество Мицкевича и Словацкого, идеологов польского духа после 1831 года, в произведениях которых отразилось все величие польской души, не павшей под гнетом катастрофы, но создавшей целую религиозно-философскую систему, поведшую к народному обновлению. J. Menšík указывает, что в чешской литературе первым, увлекшимся творчеством Словацкого еще при его жизни, был K. H. Mácha, который„ ... od konce 1833 ukazuje nejednou na podněty z četby mladého Słowackého, které rozvlnily duši mladého českého básníka a vyvolaly v ní podněty k intensivní tvůrčí činnosti vlastní“[57]). Szyjkowski добавляет: „V Máchovo srdce i vnímavost pronikl tento (polský) proud boje o svobodu... Máchu zaujme... sama krása polského duchovního úsilí, revoluční podklad této krásy, tragika porážky v boji s přesilou, melancholie vyhnanství“ a t. d.[58])

Отголоски мотивов „Anhelli“ впервые, если мы не ошибаемся появляются в чешской литературе в творчестве B. Nebeského именно в его стихотворениях „Bard“ и „Mroucí bojovník“.

Таким образом „Inultus“ по своей идее и польским отзвукам не стоит особняком в чешской литературе. Своим интересом к творчеству Словацкого, а прежде всего к „Anhelli“, Зейер продолжает старую традицию чешского общества. Продолжением той же старой традиции, которую начал в чешской литературе K. H. Mácha, является „Inultus“ Зейера. Следует только отметить, что в чешской литературе никто до Зейера не отразил так полно и глубоко польской идеи мессианизма, которую Зейер постиг в творчестве Словацкого и выявил в „Inultus“-е.

Praha 1943. *Янина Висковатая*

---

[56]) Julius Heidenreich, Vliv Mickiewiczův na českou literaturu předbřeznovou. Práce „Slovanského ústavu“, sv. 1. Praha 1930. Str. 77—78.

[57]) J. Menšík, Juliusz Słowacki a K. H. Mácha. „Listy filologické“. Praha 1926, roč. 53, str. 125.

[58]) M. Szyjkowski, Polská účast v českém obrození. III. Praha 1946. Str. 13

KRITIKY A REFERÁTY

Pozoruhodný sovětský příspěvek k dějinám slavistiky.[1])

Документы к истории славяноведения в России (1850—1912). Под редакцией Академика Б. Д. Грекова. Подготовили к печати и комментировали В. Р. Лейкина-Свирская и Л. В. Разумовская. Издательство Академии Наук СССР. Moskva-Leningrad 1948. XII + 408 stran.

1. Tato publikace, kterou vydala Akademie věd SSSR z iniciativy své komise pro dějiny akademie a o níž pracoval také akademický Slovanský ústav (Институт славяноведения) a leningradské oddělení Historického ústavu, zaslouží si opravdové pozornosti naší slavistiky jako doklad stále projevovaného zájmu ruských slavistů o dějiny naší vědy, jako důležitý pramen pro poznání proudů, které se vyskytovaly v ruské slavistice a v slavistice slovanských národů ostatních v druhé polovici 19. a na začátku 20. století, a také jako významná pomůcka k poznání našich vědeckých styků s Ruskem. Byla to doba vynikajících pracovníků v slavistice, doba velikých plánů a podniků, doba, která dala základy pro práci pozdější a jejíž některé myšlenky a plány nejsou splněny ještě ani dnes.

Kniha se začíná předmluvou S. A. Nikitina, načež je podáno 231 dokumentů z archivu Akademie věd. Jde o dopisy slovanských (mezi nimi i ruských) pracovníků nebo též institucí vědeckých představitelům ruské slavistiky té doby a také do tehdejší Ruské akademie věd, o protokoly o některých důležitých ujednáních atd., provázené poznámkami; jde-li o texty neruské, podává se za nimi také ruský překlad (škoda, že není vždy přesný, že není prost i vážných chyb; to platí i o reprodukci neruských dokumentů); kniha je zakončena důkladným rejstříkem osob ve sborníku vzpomenutých spolu s jejich stručnými charakteristikami nebo alespoň spolu s krátkými informacemi o nich (je tu celkem 951 jmen); je to ukazatel pro historika slavistiky nepostradatelný, i když také není prost závad ani v datech ani v charakteristikách[2]).

---

[1]) Předneseno v Slovanském ústavě v Praze 15/12 1949 a též v brněnské odbočce Slovanského ústavu 14/12 1949.

[2]) Uvedu alespoň několik příkladů nepřesností v překladech a v rejstříku. V. Oblak píše I. A. Baudouinovi de Courtenay (str. 136): Delal sem živinsko, da grem prej domu. Překlad: Я поступил по-свински, так как торопился домой! — Str. 183: „збор школских и других послова", místo „због . . . послова", překlad: „сборник школьных и других . . . выражений"! — V. Vondrák píše Lamanskému, že „Suvorov hledí marně opak toho dokazovati", v překladu se však praví,že „Суворов напрасно пытается опять это доказывать" (str. 238, 239). — Týž pisatel píše, že „zajisté takovým způsobem, jak to Brückner zde učinil, mohl by jen ten nejbídnější žurnalista židovskoněmeckých listů psáti o slovanských

Tato nová sovětská edice se podstatně liší od starších vydání korespondencí jednotlivých slavistů, kterých je nemálo. Zatím co dřívější publikace sloužily především k poznání života a díla jednotlivých učenců, i když často obsahovaly velmi cenné informace k poznání problémů majících vztah a význam širší, tento sborník je věnován určitému, přesně vymezenému thematu; jde v něm o dokumentaci aktivních vědeckých styků mezi představiteli slavistických disciplin v Rusku a představiteli těchto disciplin v jiných slovanských zemích.

V úvodu se konstatuje, že těsné styky mezi slovanskými učenci byly zahájeny již na konci 18. století, že se úspěšně rozvíjely v celém 19. století a že dosáhly rozkvětu v naše dni, kdy jako výsledek Veliké říjnové socialistické revoluce a osvobozovací války proti německofašistickým útočníkům byla zahájena a stále více sílí opravdová družba a bratrství. Že pak v dějinách těchto styků měla zvláštní význam doba, jíž se týkají dokumenty uveřejněné v našem sborníku, bylo již pověděno; třeba dodati, že je dokumentárně méně známa než starší epocha počátků a prvního stupně vývoje vědecké práce na poli slavistických studií.

Korespondence mezi jednotlivými slovanskými učenci a mezi jednotlivými vědeckými středisky je živým svědectvím těchto styků. Podává nám cenný materiál pro poznání zájmů jednotlivých učenců i pro jejich charakteristiku, odkrývá nám otázky, jimiž se zabývali (mnohé z nich se ani neprojevily v tisku), a je tak cenným pramenem pro poznání dějin vývoje samé vědy.

Dějiny vývoje vědeckých styků, v daném případě vzájemných styků mezi slavisty, není ovšem možno odloučit od politických, sociálních a hospodářských proudů současných. Druhá polovice 19. a začátek 20. století byly dobou zaostření politického boje v slovanských zemích (srov. o tom str. IV). Politické události vedly malé slovanské národy k navázání těsných styků s Ruskem; ve svém národnostním a osvobozovacím boji doufaly slabé tyto národy v pomoc s ruské strany. Týká se to nejen Slovanů balkánských, nýbrž i Slovanů rakouských a zvláště též národa našeho. Vzpomeňme alespoň několika událostí z let šedesátých, které u nás probudily a posílily uvědomění slovanské a které vedly k rozvíjení zvláště těsných vztahů k velkému Rusku. Slovanskou manifestací byl již pohřeb Šafaříkův roku 1861, uvědomění slovanské probudil rok 1863,

---

záležitostech", v překladě (str. 242) se však čte, že „так, как это сделал здесь Брюкнер, мог только этот убогий сотрудник еврейско-немецких журналов написать о славянских делах"! — L. Niederle oznamuje A. I. Sobolevskému (str. 270), že s všeslovanskou výstavou v Praze „naše slavistické kruhy dosud neměli (sic) co dělati", že to byl projekt pol(itického) Slovanského klubu, překlad však tvrdí, že „наши славистические круги до сих пор не знали, что делать с ней (это был проект польского славянского клуба)." Atd. Z nepřesností jiného druhu bych uvedl na př. to, že se v překladě dopisu Oblakova č. 69 čtyřikrát hovoří o Supraslském evangeliu, ačkoliv originál správně píše „cod. suprasl.", v rejstříku se na př. dočítáme, že Jos. Pervolf žil v l. 1841—1895 m. 1841—1892, že se M. Murko narodil 1860 m. 1861, V. Flajšhans se označuje jako profesor pražské university, Sandfeld-Jensen se tu pokládá za filologa rumunského, sv. Václav prý žil v letech 921—935, Štítný byl prý prvním spisovatelem, který psal v českém jazyce, a kazatelem; mnoho nepřesností je v datech, u některých zemřelých pracovníků není zaznamenáno datum úmrtí.

tisící to výročí příchodu slovanských apoštolů na Moravu, kdy Slované na všech stranách a zvláště též u nás toužili co nejlépe uctíti památku svatých bratří a jejich díla, roku 1867 následuje památná pouť na národopisnou výstavu do Moskvy, roku 1868 byl položen základní kámen pro zbudování Národního divadla v Praze, a když byl tento stánek, který si vybudoval sám národ, otevřen, zúčastnili se slavností s otevřením spojených návštěvníci z celého národa i ze světa slovanského. Od roku 1862 rozšiřuje se k slovanským národům organisace sokolská. Náš národ se v svém boji proti rakouskému útisku ohlížel po ruské pomoci, doufaje, že se bude moci o ni opříti. Staročeši radili sice ke spolupráci s rakouskou vládou, ale mladočeši poukazovali na její nesmyslnost a již v počátku 80. let tíhli k Rusku, k ruskému národu. Upozorňuji v našem sborníku na dopisy Julia Grégra V. I. Lamanskému z roku 1877 (č. 41), 1885 (č. 53) a 1886 (č. 56). V době rusko-turecké války byl podle slov Grégrových celý náš národ nadšen mocnou sympatií k velkému národu ruskému a žehnal jeho zbraním (srov. str. 85); roku 1885 volá Grégr, že naše budoucnost leží jen v myšlence slovanské (str. 114); v následujícím roce se pak odvolává přímo na pud sebezáchovy a na náš zájem existenční, který nás vede k Rusku (sr. str. 119). A tak možno říci, že vědecké styky s Ruskem, s ruskými vědci, nebyly jen formou kontaktu vědeckého, vědecké vzájemné pomoci; ruská pomoc vědě ostatních slovanských národů představovala sama sebou formu pomoci politickému a národnímu vývoji těchto národů, jejich národní kultuře.

Také souvislost vzájemných styků se vztahy danými poměry hospodářskými a sociálními je z vydané korespondence patrná. Upozorňuji po této stránce na dopis A. S. Budiloviče V. I. Lamanskému z 21/4 1873 (č. 36) o třídních poměrech v Čechách v té době (rozeznává u nás a) aristokracii, b) úřednictvo a vojsko, c) městské cechy — řemeslnictvo, d) malé zemědělce s duchovenstvem, e) dělnický proletariát s nízkou úrovní hospodářskou, který však stále sílí) a na spojitost třídní příslušnosti s poměrem k zájmům národa. Je také z dokumentů vidět, jak vztahy k Rusku měly podklad materiální.

Pokud jde o ruské účastníky v publikované korespondenci, třeba si uvědomit rozličné tendence, které se tehdy projevovaly v ruském prostředí. Nikitin konstatuje (str. VI), že zájem o zkoumání slovanských otázek a snaha po sblížení se Slovany existovaly v rozličných skupinách ruských vědců. Jedna z těchto skupin náležela k směru levému, demokratickému. Politicky na ni působil veliký revoluční demokrat *N. G. Černyševskij*, mezi ruskými vědci slavisty nejblíže k němu měl *A. N. Pypin*. Představitelé tohoto směru se sympatií hleděli na samobytnou slovanskou kulturu, mezi ruskými učenci však nebyli skupinou vlivnou, jejich vliv se spíše projevoval v řadách demokratické mládeže. Jinak vládly mezi slavisty rozličné odstíny panslavismu v jeho rozmanitých podobách, zvláště slavjanofilské, a nacionalismu. Nikitin podává v úvodě charakteristiku snah těchto skupin vědeckých pracovníků, upozorňuje na jejich těsné styky s t. zv. Slovanskými komitéty, a také na reakční formu těchto snah, projevující se touhou po vytvoření jediné slovanské říše pod vládou ruského cara s jediným obecně slovanským

společným jazykem ruským. K tomuto směru náležela větší nebo menší měrou většina ruských slavistů 2. polovice 19. století. Jejich představitelem byl zakladatel t. zv. petrohradské školy ruských slavistů, profesor „славянских наречий“ na petrohradské universitě *V. I. Lamanskij*, přívrženec panslavismu a panrusismu, ideolog samoděržaví. Reakční směr dále rozvili jeho žáci, na př. *A. S. Budilovič*, který se charakterisuje jako „přívrženec rusifikace, oddaný sluha carismu, jehož veškeré práce jsou proniknuty reakční pravoslavně-slavjanofilskou ideologií“ (str. VII), *T. D. Florinskij* a jiní (klonili se k tomuto směru i A. F. Giľferding, P. A. Kulakovskij, I. S. Paľmov). Vědecký přínos těchto pracovníků hodnotí však autor předmluvy kladně těmito slovy: „Při veškeré buržoasní omezenosti svých názorů tito význační učenci významně přispěli k obecněslovanské vědě. Ačkoliv pomáhali slovanské vědě a kultuře, sledujíce své zvláštní motivy, objektivně přece slovanská věda od nich dostávala potřebnou výpomoc. Styky ruských a slovanských vědců vedly ke vzájemnému hlubšímu sblížení a k tomu, že si ruští slavisté uvědomili, že v slovanském prostředí panslavistické tendence nemají nikterak významnějšího rozšíření“ (str. VII).

Sborník je sestaven z materiálu chovaného v archivu Akademie věd SSSR, zvláště z bohatých fondů akademika V. I. Lamanského, akademika A. A. Šachmatova, kanceláře bývalého Oddělení ruského jazyka a slovesnosti; bylo použito též dokumentů z fondů akademika I. I. Sreznevského, akademika P. A. Lavrova, akademika B. M. Ljapunova, člena-korespondenta Akademie M. N. Speranského, akademiků F. I. Uspenského, N. K. Nikoľského, členů-dopisovatelů K. J. Grota, I. A. Baudouina de Courtenay, V. N. Ščepkina atd. Dokumenty se někdy nepodávají v úplné celosti, vynechávají se místa nemající vztahu ke thematice sborníku.

2. Obraťme se nyní k samotným dokumentům a podejme přehled jejich obsahu nejprve podle pisatelů dopisů v chronologickém pořadí, načež vytkněme některá důležitá themata, jichž se týkají.

a) Sborník se začíná publikací dvou dopisů *V. I. Lamanského*, tehdy studenta petrohradské university, jeho spolužáku právníku M. P. Ustinovu z roku 1850 a 1851, v nichž pisatel projevuje své nadšení pro čtení I. I. Sreznevského (Sreznevskij četl tehdy se svými posluchači také RKZ, jejichž jazyk se zdá začátečníkovi Lamanskému velmi lehký) a zvláště nadšeně hovoří o díle geniálního, současníky nedoceněného A. Chr. Vostokova. Následující dopisy *A. F. Giľferdinga* I. I. Sreznevskému z let 1855—1858 ukazují, kterak se tento mladý slavista sblížil s kulturními kruhy v Čechách i v srbské Lužici (psal knihu o vývoji národního cítění u západních Slovanů a zkoumal památky polabských a baltských Slovanů); později se ocítá jako ruský konsul v Sarajevě a odtud oznamuje Sreznevskému výsledky svých cest po srbských klášterech, na kterých jej doprovázel Srb Verković. Společenský a vědecký život český se obráží v třech dopisech *A. N. Pypina*, psaných z Prahy v letech 1858 a 1859 V. I. Lamanskému. V Praze učinil Pypin první návštěvu V. Hankovi, kterého charakterisuje jako člověka pracovitého, ale bez nadání, velmi přívětivého k Rusům, stojícího osaměle, nemajícího následovníků v mla-

dém pokolení. Potvrzuje se zde i v jiných dopisech význam činnosti Hankovy na poli praktického slovanství. V Měšťanské besedě, kamž jej zavedl Hanka, seznámil se Pypin s Purkyněm, s Šafaříkem, s Erbenem, jejichž stručné charakteristiky podává; charakterisuje též mladé české pokolení. Šafařík se zdál Pypinovi málo přístupný, Palacký mluvil otevřeněji, Erbena charakterisuje jako člověka velmi milého, kterého si nelze nezamilovat, Rieger se mu projevil jako člověk velkých vědomostí a zkušeností. Krásně píše o Praze, o českém divadle atd.

Po několika dopisech jednotlivých pisatelů (*V. Hanky* z roku 1859, volajícího po organisaci prodeje ruských knih, *Fr. Palackého* z roku 1863[3]), budišínského knihkupce *Jana Smoleře*, žádajícího, aby jej Oddělení ruského jazyka a slovesnosti udělalo svým komisionářem a aby jej pověřilo prodejem svých knih v západní Evropě, z roku 1859, a lužicko-srbského filologa *Michala Hornika*, slibujícího r. 1861 I. I. Sreznevskému poslati několik příspěvků pro chystaný, ale neuskutečněný sborník na památku Hankovu) následuje několik obšírných dopisů *V. I. Lamanského*. Také Lamanskij studoval slovanské národy, jejich lidové obyčeje srovnával se zvyky a obyčeji ruskými, seznamoval se s hlavními představiteli české a později také srbské inteligence, zúčastnil se organisace památného zájezdu slovanských hostí na etnografickou výstavu v Moskvě roku 1867 atd. V prvém dopise, adresovaném rodičům z Prahy 25/5 1862 (č. 18), označuje Prahu jako poloruské město. Kdo miluje Moskvu, tomu se nemůže nelíbit Praha. Pohled z Hradčan, pražského to Kremlu, je úchvatný. Podává zprávy o založení Sokola, zmiňuje se o tehdejších politických poměrech českých, zvláště pak o poměru Čechů k Němcům, podotýkaje, že veškeren český národní život je neustálý odpor proti Němcům. „Třeba obdivovati bohatství duchovních sil a energii tohoto malého národa, asi šestimilionového“ (str. 36). Prvý dopis, opravdu krásný, svědčí o tom, jak byl Lamanskij v Praze ceněn a jak si sám český národ oblíbil. Je plný významných podrobností, svědčí o znalosti českých poměrů a o široké známosti lidí. Nějakou dobu strávil Lamanskij také na českém venkově, a to v rodině Adolfa Patery v Hudlicích, odkudž píše rodičům 9/6 1862 druhý dopis (č. 19), v němž líčí poměry na české vsi, všímaje si rozdílů mezi zvyky českými a ruskými. Další dopisy Lamanského rodičům psány jsou z Budína (č. 20) a z Bělehradu (č. 22).

Svá pozorování o politickém, hospodářském a kulturním životě rakouských Slovanů podávají svému učiteli Lamanskému (byl od roku 1865 profesorem petrohradské university) jeho žáci. Především mu píše již zmíněný a charakterisovaný slavista *A. S. Budilovič* (1846—1908). První jeho dopis je z Vídně z 11/11 1872 (č. 33). Budilovič navštívil na vídeňské universitě několik přednášek Šemberových a Miklosichových. Šembera přednášel o českém jazyce a o slovanské dialektologii, ale nového ve vědeckém smyslu slova podával prý velmi málo; Miklosich jej přijal velmi přívětivě, ale nemá podle pisatele schopnosti nebo snahy dělit se

[3]) Palacký se tu zmiňuje o původu vojenské moci kozácké a upozorňuje na četné souvislosti mezi vojenskými způsoby táboritskými a kozáckými, ptá se, kterak „dostaly se k nim netoliko pověstné ony hradby vozové a co k nim náleželo, ale celá terminologie vojenská husitův našich“.

o své znalosti s jinými lidmi; jako profesor působil dobrým dojmem, a to pro oduševnění, s kterým hovořil o nejsušším materiále. Po třídenní zastávce v Brně, kdež viděl zejména Ant. Matzenauera[4]), a po stejně dlouhé zastávce v Olomouci, kde se téměř nesetkal s vědeckou činností, ale viděl život v každodenním útisku a boji o existenci, přijel do Prahy; i tam nalezl činnost oslabenu. Zmiňuje se o Palackém, Gindélym, Nebeském, Tomkovi, Emlerovi, Hattalovi, Gebauerovi, prohlížel literární pozůstalost Šafaříkovu; zdá se však, že nepronikl dosti hluboko do českých poměrů a do naší vědecké práce, cenil-li Hattalu o tolik výše než jeho vrstevníky, mezi nimi i Jagiće, a stál-li v rozmíškách mezi Hattalou na jedné straně a Gebauerem a Geitlerem na druhé straně na straně Hattalově; nejspíše se dal vésti jednostranným úsudkem zaujatých jednotlivců. Zato trefná pozorování vlastní učinil na našem venkově, kdež se snažil proniknouti do našich poměrů hospodářských a sociálních. Všude byl radostně přijímán, všude se setkával se sympatiemi k Rusku. Český lid jako by očekával nějakého mesiáše z východu. Naši lidé se hojně učili ruštině; obchodníci, řemeslníci, průmyslníci, i příslušníci jiných stavů (i kněží) hovořili o výhodách, jaké by mohly Čechy najíti ve sblížení s Ruskem. Všichni hleděli na Rusko jako na hradbu proti germanisaci. „Бог знает, что произвело и воспитало в них такую веру в славянское призвание России; но она почти повсеместна" (str. 74). Všiml si, že silnou pobídkou těchto citů byl moskevský sjezd z roku 1867. Německé tendence v politice některých představitelů ruské vlády pokládali v Čechách buď za přetvářku, nebo za zjev přechodný. Zajímavé je v dopisech Budilovičových i líčení našich poměrů hospodářských; ukazoval, jak se všude projevuje praktický směr českého života, že se obráží i v poesii a ve vědě.

O něco pozdější jsou dopisy a zápisky *K. J. Grota* z Prahy, podávající sice dosti povrchní, ale přece jen zajímavá pozorování, v nichž se projevují i jeho slavjanofilské záliby. V zápisníku, psaném v Praze v květnu a v červnu 1882 (č. 49), popisuje Grot své prvé návštěvy u českých pracovníků, a to u Píče, Hattaly, své seznámení s archivářem Emlerem, se spisovatelem Holečkem atd. Zmiňuje se o Hattalových hrubých výpadech proti Jagićovi, o nepřátelství Paterově ke Gebauerovi. Patera nevypadá v Grotově zápisníku povahově nejlépe, o Gebauerovi se však Grot zmiňuje rovněž nepříznivě. V dopise Lamanskému z 23/8 1882 velice chválí Emlera, který mu sám pročítal svůj paleografický kurs, i když rusky nehovořil ani nerozuměl. Přednáškami Hattalovými byl Grot rozčarován. Stěžuje si na poměry v Českém museu za vlády Jirečků, na neochotu a nepřízeň k Rusům (str. 111). Krátce popisuje i svou cestu k Lužickým Srbům.

Roku 1894 píše o svých dojmech Lamanskému z Prahy také *I. S. Paľmov* (č. 83).

Uprostřed těchto dokumentů se od 6/4 1873 objevuje zjev *Vatroslava Jagiće.* Od něho je v našem sborníku poměrně největší počet dopisů

[4]) „Zvláštní podivín! Žije zcela isolovaně od veškeré místní společnosti, vycházeje jen občas, a to většinou o půlnoci, do kavárny. Ruský jazyk zná jen podle velkého slovníku Schmidtova, ani akademického ani Daľova nespatřil, a přece chce sestavit srovnávací slovanský slovník" (str. 67).

(38 čísel). První dopis zde publikovaný píše Jagić z Odessy Lamanskému (č. 35). Blahopřeje mu ke jmenování řádným profesorem, očekává od něho založení slavistického orgánu, nutně potřebného. V Odesse byl Jagić velmi nespokojen (trpěl bolestmi hlavy a nesnášel tamního povětří); nicméně odmítl vrátit se do Záhřeba, odkud se mu po odchodu Daničićově dostalo pozvání do Akademie. Po druhé píše Lamanskému roku následujícího (1874) již z Berlína. Vyznává v něm svou lásku k Rusku, odkud si přinesl způsob širšího vědeckého nazírání; pobyt v Berlíně dává mu možnost srovnávat ruské a vůbec slovanské poměry s německými. Studentů má nemnoho, z větší části Poláky. V dalším dopise (č. 39; z roku 1875) prosí Lamanského o objednávku ruských hudebních a zábavných časopisů, dodávaje: „Tímto způsobem se snažíme udržovat svou ruskocharvátskou národnost mezi nepříliš nám sympatickými Němci." Další dopis z téhož roku (č. 40) ohlašuje založení slavistického filologickoarcheologického orgánu, „Archivu für slavische Philologie und Alterthumskunde". „Пока Вы, господа русские, не решитесь в Петербурге основать центральный орган для всех славян — позвольте мне прибегнуть к постыдному, но, к сожалению, до сих пор практическому средству — к языку немецкому. Ведь главное дело не форма, а содержание. По содержанию же я желаю служить интересам нашей науки, познакомливая не только немцев и прочих „языков" с результатами наших ученых историко-филологических трудов, но и братьев славян, которые все еще не знают друг друга, в особенности же не знают — русских" (str. 84). Tento podnik zaujal tehdy veškerý Jagićův zájem; nezdaří-li se tak, jak si představuje, pak „с богом Берлин-граде" (str. 85). Zůstali mu již jen 2 posluchači, kteří se zabývají studiem ruštiny, všichni ostatní se zalekli tohoto „obtížného a cizího jazyka". „Бог с ними," volá Jagić, „не пометайте бисер ваших пред свинин — говорит священное писание" (str. 85). Dopis datuje takto: v Berlíně, prvý rok, osmý měsíc našeho uvěznění (заточения). O 4 léta později oznamuje Jagić Lamanskému své dojmy z cesty do Záhřeba. Nebyly příznivé: Charváti neměli rádi Srbů a poddávali se přílišně německému vlivu, mezi sebou pak nebyli svorní. Ve Vídni se sešel s Miklosichem, kterému, ač se chová korektně, Němci nedůvěřují. Zmiňuje se též o politických poměrech v Praze. Jeho žena prý vzdychá po Rusku. První serie dopisů Jagićových se končí dopisem Lamanskému z Berlína z r. 1880. 42letý Jagić dává v něm výraz svého těžkého rozhodování o návrhu, aby přijal místo profesora petrohradské university jako nástupce Sreznevského. Nebude uražen, dají-li v Petrohradě přednost Potebňovi; Potebnja je slavný gramatik, mající jemný gramatický cit, a přitom je Rusem; Jagić je hrd na to, že on sám začal poukazovat na význam Potebňových prací ještě dříve, než tak učinil Sreznevskij. Přitom se bojí o Archiv; kdyby viděl možnost pokračovati v této činnosti v Rusku, ochotně by nabídku přijal. Znepokojuje jej též možnost předsudků, klevet a nedůvěřuje sám sobě. Chtěl by v Rusku vidět a míti centrum slovanské vědy, ke kterému by se s úctou a láskou obracely oči všech Slovanů, kde by bylo místo pro jejich vzájemnou spolupráci, jedním slovem přál by si Rusko poněkud více „poslovanit". „Nejsou tyto snahy předčasné? Uvažte o tom, nespěchejte, nebo — ponechte

aspoň mne v pokoji" (str. 99). Lamanskij byl však přesvědčen, že povolání Jagićovo přinese velký užitek ruské vědě a ruské universitě, a vyjednávání se, jak známo, skončilo úspěšně: Jagić přijal pozvání do Petrohradu.

Po několikaleté přestávce (1881—1886) se v našich dokumentech Jagić objevuje znovu a jeho dopisy se od té doby stávají stále častějšími. Jak již bylo patrné z korespondence Jagićovy Martynovovi, kterou jsem otiskl v Slavii 18, 1947—1948, 61—71, cítil Jagić po svém přesídlení do Vídně potřebu zdůrazňovat svůj nezměněně oddaný poměr k Rusku. První léta jezdil často do Ruska. Ještě roku 1891 se bránil výtkám, že opustil Petrohrad a odešel do Vídně. Když byl toho roku v Rusku, zarmucovala ho myšlenka, že lidé jako Sobolevskij nebo Syrku se mu vyhýbali. ,,В чем я провинился?", píše A. V. Michajlovovi. ,,Стоя под влиянием должно быть Соболевского, даже мой старинный друг Ламанский позволил себе в Живой Старине неприличную выходку против меня за то, что я в Вене, а не в С.-Петербурге. Ведь я не хотел, это он отлично знает. Отчего кривить душою и теперь, 6 лет спустя, клеветать на меня? Вы знаете, что я всегда желал России всего лучшего, и что в моей деятельности в Вене нет ничего антирусского. Что мое назначение в члены Herrenhaus — а не помешало мне опять приехать в Москву, это я доказал поездкою нынешнего года. Ехал я на свой счет, лучше сказать, на свои скромные сбережения, не имея никакой командировки, ни ,,поручения" — а он рисует меня каким-то темным австрийским агентом!! Разве это прилично?!" (č. 74). Jiní jej však zase přijali se starým přátelstvím, mezi nimi zvláště Veselovskij a Majkov. *Syrku* si však v dopise Lamanskému z Vídně roku 1897 (č. 95) stěžoval, že prý Jagić neustále říká, že se centrem slavistiky má státi Rusko, že se prý však neupřímně všemi silami snaží učiniti centrem slavistiky Vídeň. Jagić opravdu ujišťuje již v roce 1887 B. M. Ljapunova (č. 61), že se slavistika pod jeho vedením pěstuje ve Vídni intensivněji než jinde, ačkoliv je na všecko jen on sám jako jediný profesor. Sám četl toho roku slovanské starožitnosti a o srbském jazyce, Leciejewski přednášel o polštině, Štrekelj o slovanském národopise a o slovinské lidové písni, v semináři se čtly články o slovanských starožitnostech, rozbírala se srbská národní poesie, vykládaly se kyrilské a hlaholské památky starosrbského a starocharvátského jazyka, pod vedením Leciejewského se studenti cvičili v polštině, pod vedením Pastrnkovým v češtině. Seminář byl navštěvován, jak známo, i zahraničními hosty, přicházeli občas též Rusové; nepodařilo se však Jagićovi získat ve větší míře ruské příspěvky do Archivu (o tom čteme zmínku v dopise V. Oblaka Ščepkinovi z r. 1890, č. 69).

Od roku 1895 se datuje Jagićova korespondence s *A. A. Šachmatovem;* tato korespondence se týká velkých podniků, které Jagić obmýšlel, navrhoval nebo řídil (bude o nich referováno dále zvláště).

V Jagićových dopisech je roztroušena řada zajímavých a opravdu často velmi vhodných poznámek o lidech a věcech [na př. o Buslajevovi na str. 188, Pypinovi na str. 187, Lamanském na str. 198 a j., Sever'janovovi (,,он славный, только слишком увлекающийся труженик", str. 188), Brochovi na str. 199, o pracích Ščepkinově o Savvině knize a Ljapuno-

vově o jazyce Synodálního rukopisu 1. Novgorodského letopisu na str. 199, atd.]; v č. 159 na str. 267 v dopise Šachmatovovi je vzpomínka na A. N. Veselovského a Jagić probírá své styky s jednotlivými členy Oddělení ruského jazyka a slovesnosti. Stěžuje si, že kromě Šachmatova, kterého zná od jeho mladých let, nemá v Oddělení blízkého člověka. Pro volbu do Ruské akademie svých kandidátů nemá, pro budoucnost myslí na Lavrova a Beneševiče. Varuje: „Dbejte, aby se Oddělení nezměnilo v invalidovnu." Od Oddělení očekává, že bude pěstovati vědecké zájmy obecně slovanské, že se nebude omezovati jen na úkoly domácí, ruské (č. 160 na str. 269).

Jak byl Jagić v Rusku ctěn, o tom svědčí adresa, kterou mu Oddělení ruského jazyka poslalo k jeho sedmdesátým narozeninám a kterou Jagićovi osobně odevzdal a přečetl dopisující člen Akademie M. N. Speranskij. V Rusku — píše se v ní (č. 171, str. 284—285) — je mnoho Jagićových ctitelů a jeho vděčných žáků, v Rusku žijí výrazné stopy jeho činnosti. Krátkodobý pobyt Jagićův v Petrohradě bude památný jak v dějinách Akademie věd, tak i v dějinách slavistické katedry petrohradské university. Jagić konal v Petrohradě přednášky nejen šíře slavistické, nýbrž i přednášky o ruském jazyce, v nichž uložil bohatý materiál a jimiž dovedl vzbudit zájem a nadšení u svých posluchačů pro studium rodného jazyka. Po svém přesídlení do Vídně pokračuje v svém kulturním díle a stačí svými bohatýrskými silami obsluhovat celé Slovanstvo a dále Rusko. Od sjezdu slovanských filologů ruských stávají se jeho styky s Ruskou akademií stále těsnější a živější. Zakládá Encyklopedii slovanské filologie a úspěšně sjednocuje síly Slovanů ve společné práci. Co se zdálo nemožné a nedostižné, uskutečňuje se. — Jagić byl touto adresou pohnut k slzám. „V té chvíli jsem opravdu cítil, že jsem svými city a myšlenkami váš, vy rozumíte mně a já rozumím vám, a z tohoto poměru vzájemné důvěry čerpám čilost ducha", píše A. A. Šachmatovovi (č. 174, str. 289). S vděčností vzpomíná na pomoc, kterou mu poskytlo Rusko v těžké hodině jeho života, uvědomuje si, že v Rusku poznal význam Slovanstva a že tam načerpal ducha objektivního pokoje, odpovídajícího ohromnosti slovanského plemene.

73letý Jagić vzbudil v ruském návštěvníku *M. G. Dolobkovi* nejkrásnější dojem. Píše: „Učinil na mne přímo čarovný dojem: o všechno se zajímající, skvěle informovaný o všech podrobnostech současnosti, velmi čilý; dej Bůh, aby byl kterýkoliv 20letý jinoch tak čilý, milý a ochotný v jednání a zajímavý spolubesedník — takový je tento 73letý jinoch" (č. 195, str. 314). Starý Jagić stále více vzpomíná na mladá léta (uvědomuje si, že je to příznak stáří), naříká na svou vědeckou osamocenost (č. 220 z 1912), stěžuje si na úzký horizont většiny slavistů, ztrácejících smysl pro otázky širší a obecné. „Vládne směr centrifugální, po němž se nepochybně dostaví zase snažení centripetální, ale pro mne", volá, „bude již pozdě!" (č. 220).

Narážek politických je v korespondenci Jagićově[5]) celkem málo. V roce 1888 (č. 65) vyznává svou naději v budoucnost Slovanstva pod

[5]) Ve sborníku je Jagić charakterisován jako buržoasní liberál (str. 274).

ruským praporem. V několika dopisech Jagićových i jiných pisatelů (srov. č. 177—179) se obráží dojem z anexe Bosny a Hercegoviny.

Celkem lze říci, že se ve sborníku projevuje Jagićův vřelý poměr k Rusku a jeho veliký, opravdu vedoucí přínos k organisaci a k vybudování slavistiky, přínos, který hodnotilo jak Rusko předrevoluční, tak i Sovětský svaz kladně a s uznáním.

Ze slovanských dopisovatelů se ve sborníku setkáváme se jmény Bulharů *M. S. Drinova, N. Gerova, I. Gešova, Lj. Miletiče, S. Mladenova, V. Zlatarského, Ks. Žinzifova*, Srbů *A. Beliće, Dj. Daničiće, R. Košutiće, S. Novakoviće, Lj. Stojanoviće, S. Tomiće*, Charvátů *I. Kukuljeviće-Sakcinského, Fr. Račkého, T. Smičiklase*, biskupa *Strossmajera*, Slovinců *M. Murka* (11 dopisů), *V. Oblaka, S. Škrabce, K. Štrekelja*, Poláků *I. A. Baudouina de Courtenay, Jana Łoše, W. Maciejowského, Jana Rozwadowského, S. Tarnowského*, Lužických Srbů *M. Hornika, A. Muky, J. Smoleře*, Slováka *Sv. Hurbana-Vajanského*, Čechů *J. Grégra, V. Hanky, K. Jirečka, L. Kuby, L. Niederle, Fr. Palackého, Fr. Pastrnka, A. Patery, Jos. Pekaře, Jos. Pervolfa*[6]), *J. Píče, Jiřího Polívky, A. Randy, K. Škorpila, V. Vondráka, Č. Zíbrta* (celkem je českých dopisovatelů ze slovanských — kromě samých ruských — nejvíce, dohromady 46 dopisů), atd. Mezi dokumenty je na př. otištěna památná korespondence mladého *V. Oblaka* s prof. J. Baudouinem de Courtenay, zejména dopis prvý z 16/12 1881 (č. 48), v němž 15letý gymnasista Oblak prosí Baudouina o věnování některé jeho práce vědecké; v listě z 5/6 1890 vyznává Oblak: „Vi ste bili prvi, kteri ste se ubogega gimnazijčka usmilili in ga pri njegovem sprostu slavistiki ljubeznjivo podpirali“ (č. 67, str. 137)[7]). Z dopisu *Pastrnkova* (prof. Pastrnek se později stal dopisujícím členem Sovětské akademie) z 2/4 1893 (č. 81) dovídáme se o přípravách ke kollárovskému sborníku. *Jiří Polívka* (od r. 1901 dopisující člen Ruské akademie) nabízí svou spolupráci pro Živou Starinu (č. 70 z r. 1890), vzpomíná na svůj pobyt v Rusku v roce 1889, který pokládá za nejšťastnější dobu svého života (č. 70); v dopise z r. 1891 odpovídá Lamanskému na jeho dotazy o korespondenci Prejsově a Čelakovského, těžce nese, že se ústřední orgán pro slovanskou filologii vydává německy, a rozepisuje se o činnosti Masarykově (č. 72, str. 147—149). Zajímavá je na př. jeho poznámka, že Masaryk u nás pro poznání ruského jazyka vykonal více než všichni slavisté. V dalším dopise, a to V. Ščepkinovi z roku 1892 (č. 78), se objevuje Polívka v příznivě pokrokovém světle. Lituje, že se národní aspirace slovanských národů braly do té doby ruku v ruce s konservatismem, dokonce s reakcí. Na literaturu, zvláště na beletristiku, přivykl prý si hledět vlivem ruských kritiků, zejména Dobroljubova, s hlediska její užitečnosti, žádá od ní, aby byla pravdivým obrazem

[6]) Srov. ze stejné doby také dopisy Pervolfovy chované v literárním archivu Národního musea, které jsem publikoval v ČMF 19, 1933, 31—41, 146—154, 261—270. V pozn. 123 na str. 269—270 podávám také přehled osobních akt Pervolfových, chovaných ve Varšavě.

[7]) Oblakovy korespondence J. Baudouinovi de Courtenay použil dříve M. Murko ve svém životopise Vatroslava Oblaka, srov. nyní M. Murka Rozpravy z oboru slovanské filologie (uspořádal Jiří Horák), Praha 1937, str. 262—402, dopis prvý je v českém překladě na str. 265.

veškerého našeho života, všech tříd společnosti, a je po té stránce s českou literaturou nespokojen, nazývaje ji panenskou nebo šosáckou; Rusové prý mají pravdu, když o ní říkají, že je naivní.

b) Vytkněme nyní ještě některá význačnější themata dopisů ve sborníku uveřejněných.

α) Chtěl bych především uvésti, že se tu mnohonásobně projevuje *pomoc, kterou Ruská akademie a vůbec ruská věda věnovala učencům jiných slovanských národů.* Slovanští dopisovatelé se obracejí na ruské adresáty často s prosbami o rady, informace, o knihy a jiné vědecké publikace, nejednou však i o pomoc materiální. Tak na př. náš Mistr *L. Kuba* žádá v roce 1892 Ruskou akademii o podporu pro své „Slovanstvo ve svých zpěvech"; zatím co Česká akademie Kubovi pomoc odepřela (č. 79), od ruské se mu jí dostalo, a to několikrát (sr. č. 76, 77, 79, 84, 90). Prof. *L. Niederle* obrací se k Ruské akademii s prosbou o pomoc pro Věstník slovanských starožitností a té se mu vskutku dostalo a později rovněž pro Věstník slovanské filologie a starožitností; tomuto našemu podniku se dostalo i ruské pochvaly s přáním, aby v podniku vedeném tak cílevědomě bylo dále pokračováno (srov. č. 101, 109, 111, 126, 128). Akademie podporovala práce *Mukovy*, zvláště jeho vydání hornolužických přísloví a dolnolužického slovníku (srov. č. 91, 149, 168—170). Vydala, jak známo, 62 archů prvního dílu jeho slovníku (první díl obsahuje 66 a půl tiskových archů)[8]). Organisovala a podporovala práce o bulharském slovníku, o srbocharvátském přízvuku a o srbocharvátských nářečích (srov. č. 127, 130, 135, 148, 151, 166, 175, 203 a j.).

β) Z jiných themat zaznamenávám tato. V několika dopisech se mluví *o přípravách a průběhu sjezdu slovanského z roku 1867* (č. 26—31).

γ) Ozývá se tu *boj rukopisný* [srov. na př. Paterův dopis Lamanskému z roku 1879 (č. 47) nebo dopis Pervolfův, rovněž Lamanskému, z roku 1886 (č. 54)].

δ) Mnoho dopisů je věnováno *sjezdu slovanských filologů.* Je tu především otištěn projekt českých slavistů (č. 99, str. 191—192), aby byl svolán takový sjezd do Prahy na rok 1901 nebo 1902. Mělo při něm jít výlučně jen o vědecké zájmy a o potřeby slavistiky a uvádí se řada themat k rozhovorům (na př. porada o vydání souborného díla o slovanské filologii, o soustavné bibliografii, porada o tom, jak zapisovati dialekty, o potřebě řádného církevněslovanského slovníku a slovníků jednotlivých slovanských jazyků, snad i velkého slovníku všeslovanského, porada o způsobu universitního studia). Pastrnek (šlo vlastně o projekt jeho) očekával netrpělivě zprávy o tom, jak bude projekt přijat; o prázdninách roku 1899 v Opatii každodenně hovořil s Jagićem o této své oblíbené myšlence; vláda rakouská však návrh neschválila. Jagić se v otázce sjezdu projevuje jako velmi, snad až příliš opatrný a ostražitý. Obával se toho, že by sjezd nabyl v Praze charakteru celonárodního, slovanského a protiněmeckého, že by naň nepřijel ani jeden německý slavista. Přál si, aby sjezd byl omezen jen na vědecké znalce a aby měl charakter mezinárodní, přál si na něm viděti návštěvníky německé, francouzské, severské atd.,

[8]) Srov. B. M. Ljapunov, Trudy Instituta slavjanovedenija II, 1934.

takového sjezdu by se prý pak zúčastnili i tak ostražití, neřku-li bojácní lidé jako Gebauer z Prahy (č. 117, str. 214—215). Myšlenky sjezdové se, jak známo, ujali Rusové. Ve schůzi 2. oddělení Ruské akademie z 21/9 1902, jehož protokol se tu ve výtahu publikuje (č. 122), bylo usneseno konati sjezd ruských a zahraničních slavistů v roce 1903 a požádati vládu, aby byla k tomu účelu založena přípravná kancelář za vedení akademika Jagiće (viz též č. 129). Protože se vládní svolení protahovalo, bylo usneseno svolati na leden roku 1903 alespoň ruské slavisty za předsednictví Jagićova a vydati zvláštní sborník za redakce V. I. Lamanského. Tento sjezd se opravdu konal s malým zpožděním v dubnu toho roku, sjezd slavistů všech musil však být odložen a k jeho opravdovému svolání později nedošlo. Ve sborníku našich dokumentů je otištěn návrh programu tohoto širšího sjezdu s velmi zajímavými plány pro budoucnost (č. 136). Na přípravném sjezdu ruském se také po prvé oficiálně jednalo o encyklopedii slovanské filologie (v našich dokumentech se předtím obšírně pojednává o Jagićových přípravách k vydání německého Grundrissu slovanské filologie). Otázky sjezdu se týká řada zmínek v korespondenci Belićově, Stojanovićově, Baudouinově a zvláště Murkově, který se také snažil, jak z otištěných pramenů seznáváme, zorganisovat slavistickou sekci na sjezdě německých filologů v Štyrském Hradci v roce 1908 (k provedení této jeho myšlenky nedošlo pro odpor Slovinců; srov. o tom na př. č. 164, 176). V našich pramenech děje se zmínka i o novoslovanském sjezdu v Praze r. 1908 a dalším v Sofii v r. 1910. Zajímavé poznámky se týkají polského stanoviska k sjezdu slavistů, které bylo velmi zdrženlivé (srov. č. 144, 194). Skutečného provedení dostalo se veliké naší a ruské myšlence teprve po první světové válce (v r. 1929).

ε) Mnoho listů se dotýká *plánu vydati encyklopedii slovanské filologie*. Jak již pověděno, usnesl se sjezd ruských slavistů r. 1903 přikročit bez otálení k práci o takovém kompendiu a již 8/2 1905 (č. 155) předkládá V. Jagić předsedovi Oddělení ruského jazyka a slovesnosti A. N. Veselovskému návrh na vydání spojená s přípravami na tento podnik. Je zajímavé, že navrhoval také, aby byla encyklopedie vydávána jen v 1000 exemplářů (tento počet později zvýšen na 1200). Jagićův plán jazykozpytného oddílu byl Oddělením posuzován již 30/10 1904 (tento plán je tu v č. 157 celý otištěn). Linguistický oddíl měl míti 6 svazků po 80—100 arších. Mezi prvními českými spolupracovníky jsou uvedeni Gebauer, Zubatý, Pastrnek, Smetánka, Vondrák, Flajšhans, Janko. Kromě toho měl o širším úkolu, o tureckých slovech v jihoslovanských jazycích, pojednati náš R. Dvořák (spolu s bulharským ministrem Šišmanovem). M. Murko se obával přílišného tříštění sil, bude-li spolupráce svěřena množství spolupracovníků, obával se i příliš velikého objemu encyklopedie (č. 145, 146). Další (druhou) zprávu o postupu přípravných prací podává Jagić 28/10 1905: stěžuje si sice na obtíže ve styku se spolupracovníky, zjišťuje však, že se otázka nicméně posunula značně dopředu, že se dílo začíná hýbat. Obtíže mu činil zvláště prof. Florinskij, jehož příspěvek do encyklopedie Статистико-этнографический обзор современного славянства se Jagićovi nelíbil (č. 162). Pracím Florinského prý Jagić nikdy nepřikládal zvlášt

ního významu; jeho gramatická kompilace (jde o jeho Лекции по славянскому языкознанию) má prý význam jen praktický; cení si jen jeho prací o středověkých srbských dějinách. Jako všichni žáci Lamanského je Florinskij historikem známého slavjanofilského ražení, s týmž nekritickým vztahem k vědeckým otázkám jako jeho učitel, který v poslední době přidal k cyrilometodějské otázce řadu nepotřebných přístavků, stejně jako profesor Brückner (str. 273). Z korespondence se dovídáme leccos zajímavého také o vzniku Jagićových Dějin slovanské filologie. V dopise A. A. Šachmatovovi ze dne 6/8 1908 vyslovuje Jagić obavu, že mu tato práce, kterou byla encyklopedie slovanské filologie zahájena, vyjde na 25 tiskových archů; ve skutečnosti jich však bylo přes 60, a to Jagić ještě nepojal do své knihy žijící slavisty, na jejichž bibliografii dříve pomýšlel. Svou práci psal tak rychle, že ho tiskárna nestačila dohnat v sazbě (sr. i č. 177). R. 1911 píše Jagić Šachmatovovi, že počal připravovati také již druhý, literárněhistorický oddíl encyklopedie, stěžuje si však na to, že neobdržel ještě některých příspěvků pro díl první. Cítí, že v Oddělení klesají sympatie pro společné dílo (č. 205). Jagić si stěžoval také na některé spolupracovníky české a hledal vysvětlení v poměrech politických a v úpadku pocitu odpovědnosti pro slovanskou solidárnost (sr. i č. 220). Poláci nebyli nakloněni spolupráci od počátku a dávali přednost samostatnému podniku svému (srov. č. 143 a 144).

ζ) Když se Jagić v listě A. A. Šachmatovovi 7/4 1908 (č. 169) přimlouval za honorář pro A. Muku za jeho slovník, dodal, že rozumí námitce, že Ruská akademie nemůže všechno, i velká díla, bráti na svá bedra sama. Proč tu jsou také jiné slovanské akademie? Dílo Mukovo stojí za to, aby mu pomáhaly tři akademie, ruská, krakovská, pražská; krakovská a zvláště pražská by se mohly postarati o honorář pro autora, ruská by mohla nésti náklad na tisk. Tu se objevuje první volání po spolupráci slovanských akademií na jednom díle. A vskutku: myšlenka sjezdu slovanských filologů se přeměnila v *ideu svazu slovanských akademií.* Náš sborník přináší řadu cenných informací o průběhu celého jednání, které do značné míry doplňují naše dosavadní vědomosti o něm (Karel Kadlec, Přípravy k součinnosti mezi slovanskými akademiemi, Atheneum 1, 1922, 34—42, sr. mou zprávu v Slavii 1, 1922—1923, 482; V. Jagić, Spomeni mojega života 2, 1934, 304).

V přípravném jednání byly dvě etapy. Nejprve se obrátil akademik *A. I. Sobolevskij* jménem 2. oddělení Ruské akademie na přední slavisty a slovanské akademie s pozváním, aby se spojily ve svaz za účelem společné práce o větších úkolech, přesahujících rámec akademií jednotlivých. Souhlasila s tímto projevem akademie srbská (č. 186, 187), právě zakládaná akademie bulharská (č. 188), akademie záhřebská přijala projekt velmi sympaticky, ačkoliv nemohla poskytnout finančních prostředků (č. 192). V Praze přišel s touto myšlenkou nejprve prof. Polívka, ale utrpěl porážku (č. 189) a ani dopis Sobolevského neměl úspěchu; představitelé České akademie se obávali obtíží politických a finančních. Akademie polská projevila ochotu ke spolupráci jen „v hranicích odpovídajících možnostem poměrů" (str. 310). Vyskytnou-li se mezi pracemi provedenými z iniciativy budoucího svazu také pojednání o jazyce pol-

ském, která budou vyhovovat kritice, byla by krakovská akademie ochotna vydat takové práce vlastním nákladem, jiných závazků prý však na sebe vzíti nemůže a pokládá za zbytečné vyslati své zástupce k jednání o svazu akademií do Petrohradu (č. 191, dopis prof. J. Łośe; podobným způsobem psal také Jan Rozwadowski A. A. Šachmatovovi, viz č. 200, str. 322—324). A tak vyzněla zpráva prof. Sobolevského, kterou o svém jednání podal Druhému oddělení, smíšeně (č. 193). Oddělení vypracovalo také návrh stanov budoucího svazu (otištěn zde, č. 197, návrh změn č. 196). Cílem svazu měla být kromě spolupráce o významných společných podnicích také organisace sjezdů slovanských filologů. Bylo rovněž navrženo zřízení t. zv. stálého členství, které mělo být svěřeno druhému oddělení Ruské akademie. Zástupci slovanských akademií byli pozváni do Petrohradu (původně na listopad nebo na prosinec r. 1911) k definitivnímu jednání. Jagić byl s návrhem nespokojen (č. 199). Táže se, proč má být svaz omezen jen na slavistiku. Nelíbí se mu rovněž ustanovení o „stálém členu“; budí se prý tím dojem, že 2. oddělení chce být ve svazu činitelem rozhodujícím. Ale hlavně se Jagić ptá (č. 216), stojí-li to za to, zúčastnit se jednání omezeného jen na účast akademií jihoslovanských (kromě ruské). Je nadšen pro tuto velkolepou myšlenku ne méně než Sobolevskij, ačkoliv se jeho představy o věci velmi liší od představ Sobolevského. Stojí zejména na stanovisku plné rovnoprávnosti všech členů svazu. Jen obecná a rovnocenná účast všech zaručuje úspěch díla, chrání dílo a dává mu potřebnou autoritu. Z dokumentů je dále patrné, že to byl právě Jagić, který má největší zásluhu o to, že se nakonec podařilo pro věc získati aspoň akademii pražskou. Stanoviska českého se dotýká řada listů. Tak na př. praví prof. Niederle, že záporný postoj České akademie k návrhu svazu slovanských akademií neudělá jí čest v očích slovanského světa a že znamená skutečně abdikaci všech velkých slavistických tradic Dobrovského, Šafaříka a Palackého (č. 210). Prof. Polívka si stěžuje na silnou závislost české vědy na vědě západní a zvláště německé a na německém duševním životě, stěžuje si na oportunní politiku před vládou atd. Srovnejme k tomu také Jagićovy charakteristiky českých slavistů a jeho výrok „není již Šafaříků v Praze“ (str. 344). V této situaci přijímá Jagić dobrovolně prostřednictví. Obrací se na dvě strany. Dozvěděv se od profesora Pastrnka o průběhu pražského jednání, obrací se především na ministra Bráfa, zetě Riegrova, staročecha, člena České akademie, a snaží se ho přesvědčit o nevhodnosti absence Prahy na petrohradských poradách; po opětovném jednání se mu to podařilo. V Praze se mimo jiné omlouvali ohledem na stanovisko akademie polské (č. 222) a bylo slíbeno, že se v České akademii bude o věci jednati znovu, obdrží-li akademie (po druhé) oficiální pozvání od akademie ruské. A tu šlo o to, pohnouti Ruskou akademii (resp. její 2. oddělení) k tomuto kroku; po větší námaze se energickému Jagićovi podařilo i to: 2. oddělení znovu píše do Prahy, prohlašuje svůj návrh stanov za pouhý materiál k rokování petrohradskému a znovu vybízí k účasti Českou akademii, „заслуги которой так высоко ценятся во всем славянском мире“ (č. 223, str. 351). Jagićovi, který jednal otevřeně na obě strany, podařilo se dosáhnouti toho, co se zdálo nedo-

sažitelným: Česká akademie oznamuje, že se petrohradských porad zúčastní a že k nim vyšle jako svého delegáta profesora Pastrnka (č. 225). V našem sborníku jsou dále otištěny veškeré úřední protokoly o jednání, které se uskutečnilo v Petrohradě ve dnech 7.—9. (20.—22.) května 1912. Je tu uveřejněn především protokol porady o projektu stanov svazu slovanských akademií a učených společností ze dne 7/5 1912, na níž byli přítomni Belić, Fortunatov, Jagić, Korš, Lamanskij, Milčetić, Miletič, Pastrnek, Sobolevskij, Stojanović, Šachmatov, Zlatarski a jejímž předsedou byl Sobolevskij. Hlavní námitky proti návrhu stanov týkaly se nestejného práva všech členů, mluvilo se proti tomu, aby budoucí svaz bral na sebe organisování sjezdů slavistů, atd. Je tu dále otisk *schváleného* již projektu stanov, tak jak vyšel ze zmíněné porady a jak jej později (6/10 1912) přijalo též 2. oddělení Ruské akademie všemi hlasy proti hlasu akademika Sobolevského a jak s ním projevilo po dodatku, kterým bylo do svazu pojato i historickofilologické oddělení Ruské akademie, souhlas také valné shromáždění celé Ruské akademie 1/12 1912. Je v našich dokumentech obsažena také zpráva o dalších schůzích delegátů: dne 8. května 1912 se za předsednictví Jagićova a za místopředsednictví Miletičova a Pastrnkova jednalo o naléhavých úkolech budoucího svazu; dne 9/5 1912 se delegáti radili o dalším postupu až k úplnému přijetí návrhů jednotlivými akademiemi a učenými společnostmi. Všichni delegáti požádali oddělení ruského jazyka a slovesnosti, aby zatím vedlo záležitosti navrhované asociace. Šachmatov rozeslal také zvláštní slovní doprovod k přijatým stanovám (č. 229). Věci budoucího svazu se týká ještě několik dopisů Jagićových, který se na zpáteční cestě z Petrohradu zastavil v Praze, aby informoval české kolegy o svazu a o encyklopedii (viděl v Praze také velkolepé přípravy k sokolskému sletu) a který pak zakročoval z Vídně u Sobolevského, prose ho, aby se neodděloval od ostatních spolupracovníků na veliké myšlence. Posledním dokumentem je dopis Fr. Pastrnka A. A. Šachmatovovi z 2/11 1912, zpravující ho o stavu jednání v Praze.

Každý, kdo se bude chtít poučit o průběhu jednání, kdo bude chtít studovat vznik a vývoj této velké ruské myšlenky, najde v našem sborníku autentické dokumenty, dokumenty nikde předtím dosud nepublikované a naprosto věrné.

3. Z podaného rozboru obsahu sborníku podle jeho hlavních themat je, myslím, patrné bohatství faktů a informací, které obsahuje! Po vzoru profesora Murka, který kdysi (dne 17. listopadu 1938) podal ve Slovanském ústavě (srov. Ročenku Slovanského ústavu 11, 1939, 20) důkladný rozbor Jagićových Pamětí (otištěný pak v Slavii 16, 1939, 347—384), odhodlal jsem se podati zprávu také o sovětském sborníku, pozoruhodném to příspěvku k dějinám slavistiky, příspěvku, který Jagićovy Paměti po mnohé stránce doplňuje[9]). Je třeba, abychom si všimli této publikace pro hojnost informací většinou zcela nových, týkajících se jak slavistiky celkové, tak i dějin naší literatury a zvláště dějin našich styků s Ruskem.

[9]) Srov. též M. Murko, Paměti, Praha 1949. I v těchto pamětech jsou kapitoly i jednotlivosti stýkající se s obsahem našich dokumentů.

Chtěl bych upozorniti, že se v našem sborníku slavistika pojímá široce, tak jak je v ruské vědě zvykem, jako větší celek slovanovědění, do něhož se vřaďuje slovanská filologie jako samostatná a jednotná disciplina vedle disciplin dalších, na př. vedle historie, archeologie, ethnografie atd.[10]).

Sborník nám podává dokumenty z epochy předrevoluční, končí se v podstatě před nástupem slavistiky sovětské, vykazující velký pokrok, hojnost prací a značné úspěchy. Sovětská slavistika oceňuje však také práci pokolení předcházejících, poučuje se o ní, hodnotí ji s nového hlediska a vybírá z ní to, co je hodnotné, co má význam pro další práci, a především používá sebraného materiálu. Mylné názory kriticky odmítá, na kladné prvky upozorňuje a dále jich používá.

Ze sborníku jasně vyplývá vedoucí postavení ruské slavistiky v 2. polovině 19. století a na počátku století 20. a zejména význačné působení Ruské akademie všude tam, kde šlo o společné slovanské úkoly; sám Jagić to mnohokrát vyznává, sám on zařaďuje svou činnost do ruské vědy; bez velkých podniků Ruské akademie, jako byla na př. Encyklopedie slovanské filologie, jako byly projekty sjezdu slovanských filologů a svazu slovanských akademií a učených společností, nebyl by mohl ani Jagić dosáhnouti vrcholu svého životního úsilí; v Rusku poznal Jagić význam Slovanstva a pojal také, jak sám píše, své známé široké stanovisko v oboru své vědy, v Rusku se mu dostalo také největšího uznání. Zatím co na př. universita vídeňská nevzpomněla jeho 70. životního výročí žádným projevem (srov. jeho Spomeni mojega života 2, 1934, 302), poslalo mu Oddělení ruského jazyka a slovesnosti velmi uznalou adresu (srov. zde výše).

Sovětský sborník přináší mnoho poučení; přináší také vzor a povzbuzení naší vědě, aby studovala dějiny slavistiky naší, pro něž se nám nakupilo mnoho významného materiálu, a aby dosažené výsledky kriticky hodnotila s nového hlediska. *Josef Kurz*

K nové literatuře o staroslověnštině. *A. Vaillant*, Manuel du vieux slave. Collection de manuels publiée par l'Institut d'Études slaves. VII Paris 1948.

Studium staroslověnštiny tvoří základ srovnávacího studia slovanských jazyků. Na tom nedovedl nic změnit rychlý vývoj slovanské jazykovědy od dob Dobrovského až po dnešek. Stoupenci linguistické koncepce, která vynakládala hlavní úsilí k rekonstrukci společného základu slovanských jazyků, nacházeli v staroslověnštině důležitý pramenný materiál stejně jako linguisté, kteří se drželi více na půdě žijících slovanských jazyků a v staroslověnštině viděli jen pomůcku pro vysvětlení jejich staršího písemnými památkami nezachyceného stavu. Ani v dnešních dobách, kdy se pokroková jazykověda staví ostře kriticky proti jednostranně orientované komparatistice, vycházející z prajazykové a rodokmenové koncepce neztrácí na svém významu srovnávací studium slovanských jazyků a tím ani staroslověnština. Mění se ovšem do značné míry smysl tohoto srovnáv

[10]) K pojetí slovanské filologie srov. projevy F. Wollmana a B. Havránka v Slavii 18, 1947—1948, 249—268.

vacího studia. Je zaměřeno více k živé jazykové praxi[1]), nestaví si cíle formálně historisující a je velmi zdrženlivé při výkladu společného východiska příbuzných slovanských tvarů. Rekonstrukce obecně slovanského základu není mu cílem (tím méně cílem hlavním), nýbrž jen prostředkem k tomu, aby vývojová perspektiva slovanských jazyků dostala celistvý rámec. Srovnávací studium slovanských jazyků, poučené sovětskou kritikou indoevropeistiky, je si dobře vědomo toho, že společný inventář rekonstruovaných slov a gramatických forem má vždy jen podmínečný charakter a nemůže sloužit za oporu rodokmenové a prajazykové theorii [2]).

Celkový ráz srovnávacího studia se dnes mění také tím, že se klade důraz na vzájemné vztahy a systémové podmínění jednotlivých složek jazyka. Při srovnávání nestačí hledat na př. jednotlivé formální obdoby a paralely, je nutno přihlížet k jejich systémovému podmínění [3]). Má-li se tedy stát staroslověnská mluvnice dobrou oporou srovnávacího studia slovanských jazyků, musí dobře vystihovat právě systémové rysy staroslověnštiny. Teprve na tomto základě bude možno stavět dál, ať již v staroslověnské mluvnici přímo nebo v srovnávací mluvnici slovanských jazyků nového typu, neomezující se na pouhé řadění zvláštností jednotlivých jazyků slovanských vedle sebe.

Studium staroslověnštiny nemá ovšem význam jen pro srovnávací studium slovanských jazyků, je také předpokladem k poznání staroslověnské literatury a církevněslovanské kultury vůbec. Pro tento účel by bylo možno spokojit se s mluvnicí praktického rázu, ale ani zde orientace na strukturní celistvost nemohla by platit za zbytečný přepych.

Staroslověnskou mluvnici, která by vyhovovala všem potřebám dneška, zatím nemáme. Tím nemá být řečeno, že by ani novější příručky staroslověnštiny, jako je na př. mluvnice Dielsova nebo van Wijkova[4]) naprosto nevyhovovaly. Naopak, mají některé nesporné přednosti, Diel-

---

[1]) Samozřejmě slovanské. To však neznamená, že ve srovnání s tradiční slovanskou komparatistikou se srovnávací základna zužuje. Často je ji třeba naopak rozšiřovat, protože sem patří i vztahy slovanských jazyků k jazykům neslovanským, jež se dosud neprávem považovaly za vedlejší. Zvláště u spisovných jazyků slovanských starší formace jsou tyto vztahy zanedbávány.

[2])Příbuzná slova a gramatické formy dvou nebo více jazyků mívají zpravidla jediný základ, ale zřídka tu bývá ve všech takových případech společný pramen v jediném jazyce. Vůbec nelze stavět do ostrého protikladu jazykové příbuzenství, dané společným původem, a jazykové příbuzenství, vyplývající ze vzájemného působení při delším soužití. K zdrženlivosti nás nutí již sám fakt, že se jazyky nevyvíjejí isolovaně, že jde vždy o složitý proces vzájemného ovlivňování. Je také již dosti dlouho známo, že mezi t. zv. lexikálními ‚výpůjčkami' a slovy ‚domácími' je hlavní rozdíl jen chronologický, obrážející se v hláskoslovné podobě. Za cizí, přejatá platí slova, jež se vymykají vývojové zákonitosti příslušného jazykového systému, za domácí pak slova, jež této zákonitosti vyhovují. Samozřejmě může jít prostě o starší přejetí. Tento rozlišovací postup je také ryze formální a žádá nutně doplnění v celkovém studiu sociálních podmínek, z nichž jazyk vyrůstá. Celou theorii jazykového přejímání bude třeba vybudovat na široké základně, opírající se o obecnou zákonitost sociálního vývoje. Přejímání má různý smysl v různých etapách jazykového vývoje. V základě je to jen složka jednotného procesu jazykového růstu.

[3]) Srov. A. V. Desnickaja, Izvestija Akademii nauk SSSR VIII, 1949 str. 472.

[4]) Diels, Altkirchenslavische Grammatik, Heidelberg 1932, van Wijk, Geschichte der altkirchenslavischen Sprache, Berlin 1929. II. část Dielsovy mluvnice tvoří krátká čítanka opatřená slovníčkem.

sova mluvnice vyniká na př. bohatostí látky a bibliografických údajů, van Wijkova zase přehledností v podání stránky vývojové a také Weingartova dvoudílná Rukověť z r. 1937—38, obsahující jen tvarosloví, je celkem práce solidní a praktická. Pokud jde pak o mluvnice starší, najdou se i zde díla podržující svůj význam a novějšími příručkami plně nenahrazená. To platí především o Vondrákově Altkirchenslavische Grammatik, jejíž 2. vydání z r. 1912 je dosud nejobsáhlejším a nejúplnějším zpracováním staroslověnské mluvnice vůbec[5]). Fortunatovovy Lekcii po fonetike staroslovjanskago jazyka, vyd. 1919, podržují pro svou důkladnost a jemné postřehy fonetické význam i při své maximální poplatnosti mladogramatickým zásadám. Úplně nezastarala ani Leskienova Altbulgarische Grammatik (2. vyd. 1918), ba ani Leskienův praktický Handbuch der altbulg. Sprache (6. vyd. 1922) se nepodařilo nahradit[6]). Několikrát přepracovaná mluvnice Kuľbakinova podržuje svou cenu hlavně jako interpretační pomůcka, protože přehledně zachycuje zvlášnosti jednotlivých rukopisů.[7]) Stručná zpracování polská[8]) mají význam spíše lokální, ale nechybějí jim ani různé výhody ve srovnání s mluvnicemi většími[9]).

Ve všech těchto mluvnicích[10]) se uplatňuje vedle zřetele linguisticky srovnávacího i zřetel filologický; to je dáno nejen povahou pramenného materiálu, ale také celkovým metodickým zaměřením. Nehledíme-li k jejich indoevropeistické orientaci, zůstává společnou vadou těchto mluvnic právě nedostatečný zřetel k stránce funkční. V jejich výkladech se také dost nerespektuje skutečnost, že staroslověnština je do značné míry zvláštní případ spisovného jazyka, na jehož formaci měl silnou účast tvořivý zásah odborně školeného jedince, a mající již proto silně umělý ráz. Je tu důležitý volný poměr k živému jazykovému základu, na němž byla staroslověnština vzdělána. Z těchto skutečností však nevyplývá, že by systémová stavba staroslověnštiny byla méně zřetelná. Je tu však třeba rozlišovat původní základ od sekundárního nánosu různých písařských škol v zachovaných památkách. Také je třeba rozlišovat základní typy staroslověnštiny. Nejen t. zv. církevní slovanština měla své různotvary, nýbrž již staroslověnština sama. Zde pak především platí, že staroslověnštinu památek jižního původu (ať již hlaholských nebo cyril-

[5]) Hlavní cenu má část věnovaná syntaxi, při čemž 1. vydání obsahuje některé věci navíc.

[6]) Zvláštní význam má ruský překlad z r. 1890, obsahující doplňky o Ostromirově evangeliu z pera Šachmatovova a Ščepkinova.

[7]) Pro českého zájemce je nejpřístupnější zpracování, které vyšlo v českém překladě Havránkově (nezměněný přetisk z r. 1947) a které má proti obsáhlejšímu zpracování francouzskému (Le vieux slave, Paris 1929) navíc stručnou syntax.

[8]) Łoś: Gramatyka starosłowiańska 1922, Ułaszyn, Język starocerkiewnosłowiański 1928, Lehr-Spławiński: Zarys gramatyki języka starocerkiewnosłowiańskiego 1930.

[9]) Ułaszynovo zpracování je na př. pozoruhodné tím, že vychází z průkopnických zásad Baudouina de Courtenay.

[10]) Jejich řadu by bylo možno ještě doplnit. V jistém smyslu sem patří i mluvnice praslovanštiny, jež se zakládají především na staroslověnském materiálu. Ty jsou ovšem indoevropeistikou zatíženy nejsilněji a tím pro nás ztrácejí nejvíc na významu, třebaže jde vesměs o díla solidní a spolehlivá. Je to Mikkolova Urslavische Grammatik (1913–1942), Il'jinského Praslavjanskaja grammatika (1916) a Meilletův Le slave commun (2. vyd. 1934).

ských) nelze ztotožňovat s původním jazykem cyrilometodějským, jak se dosud téměř napořád dělo. Po této stránce mají průkopnický význam práce Durnovovy, umožňující stavět na novém základě hlavně staroslověnské hláskosloví [11]).

O tyto Durnovovy práce, také však o vlastní pronikavé studie i o výtěžky obecné jazykovědy opřel svůj pokus o novou staroslověnskou mluvnici N. S. Trubeckoj. Je škoda, že nepřízní různých okolností, hlavně pak vinou německé okupace, zůstalo dosud jen při cyklostylovém jejím vídeňském vydání, dnes téměř nedostupném. Trubeckoj se pokusil především o rekonstrukci systému jazyka cyrilometodějského (nazývá jej prastaroslověnštinou). Pokud přihlíží k pozdějším vrstvám rukopisného podání, jde mu především o rozlišení původní normy a sekundárních odchylek. Hlavní přínos Trubeckého spočívá v rozboru staroslověnské grafiky a fonologie, kde je nejen originální, ale i důmyslný. U Trubeckého se také setkáváme s novým uspořádáním a výkladem mluvnické látky (tvarosloví). Vylučuje, a to celkem právem, z mluvnice partie o stupňování adjektiv, o číslovkách, protože jde spíše o tvoření slov či vůbec o lexikologii.

Některé nové zásady při zpracování staroslověnské mluvnice uplatnil nyní také A. Vaillant ve své příručce staroslověnštiny, jež má ve sbírce příruček pařížského Institutu slovanských studií nahradit starší knihu Kuľbakinovu. Vaillantovi však nešlo o rekonstrukci původní normy, nýbrž prostě o popisnou mluvnici zachovaných staroslověnských památek. Z toho ovšem vyplývá, že se tu také pokračuje ve filologické tradici většiny staroslověnských mluvnic starších, mezi nimi na prvním místě příručky Kuľbakinovy. Zásada popisnosti umožňuje Vaillantovi, že se může vzdát přítěže srovnávacího aparátu, vycházejícího z prajazykové koncepce, proti níž se ovšem sám zásadně nestaví. Jinak se výhody popisnosti projevují hlavně v partiích věnovaných tvarosloví. Ani zde však hranice mezi mluvnicí a lexikologií v širokém smyslu slova není provedena ve shodě s dnešním stavem obecné jazykovědy. Mluvnické výklady jsou často prostoupeny popisem jevů kmenoslovných atd.

Předností Vaillantova zpracování je jinak také to, že k popisům mluvnických forem připojuje výklady o jejich upotřebení, i když tu většinou zůstává v zajetí tradičního chápání. Možnosti postižení základních systémových vztahů si zahradil Vaillant cestu již tím, že se rozhodl zachytit spíše rukopisný průměr než normativní základnu, kterou je ovšem nutno na základě daného materiálu teprve rekonstruovat. Rozlišování různých vrstev, podmíněných časově i zeměpisně, se Vaillant úplně vyhnout ovšem nemohl, dělá to však nedůsledně a nesoustavně. Nezřekl se ani srovnávacích výhledů do jiných jazyků slovanských, především všem do církevní slovanštiny všech recensí (bulharské, ruské a srbocharvátské); tím však obraz systémových vztahů ztratil na zřetelnosti a komparatistika nic nezískala, protože se tyto výklady většinou týkají jen jednotlivostí bez zřetele k systémovému a dobovému podmínění. Nicméně však nelze nepřiznat, že nové uspořádání Vaillantovo odhaluje leckteré

[11]) Zásadní význam pro celkové pojetí staroslověnštiny má na př. stať Sur le problème du vieux Slave, Travaux du Cercle linguistique de Prague I, 1929, str. 139 n.

rysy a souvislosti, které dosavadním popisům staroslověnštiny ucházely nebo z nich nevynikaly dost zřetelně.

Hlavní přínos Vaillantovy mluvnice je tedy třeba hledat v jednotlivostech a ne v celkové koncepci a v jejím provedení, a to tím spíše, že jde často o výklady kusé a mezerovité. Již proto je třeba litovati, že k mluvnici nebyl připojen rejstřík. Nesouhlasit je možno také s tím, že vlastní názory a výtěžky autorovy nejsou odlišovány od výsledků prací starších. Jednotlivé části mluvnice zpracoval Vaillant neúměrně, a jak to častěji bývá, věnoval nejméně pozornosti syntaxi. Lexikologické otázky samostatně zpracovány nejsou, jen do tvarosloví byly místy pojaty výklady o tvoření slov.

Jako příklad kusých výkladů je možno uvést partie věnované infinitivu. V části morfologické se mluví o funkci infinitivu málo, v části syntaktické se pak popis omezuje na několik zvláštností, které jsou s hlediska slovanského systému málo charakteristické. V některých případech jde tu o napodobení řeckých konstrukcí, na to se však upozorňuje nedůsledně. Pro takové kalky však bývá důležité, že se vyskytují nejen v překladech, ale i v textech původních, že se prostě staly součástí spisovné normy, i když jejich frekvence nebyla veliká a uplatňovaly se vedle nich i synonymní prostředky jiné. Do původních skladeb se dostávaly takové graecismy hlavně s biblickými citáty nebo vůbec ohlasy a reminiscencemi z překladů [12]).

Příliš stručné a také kusé jsou rovněž na př. výklady o vazbách participiálních a také o významové stránce slovesných forem. Někdy se staví proti produktivním prostředkům systémovým jednotlivosti jako věci rovnocenné. Z osamocených dokladů, jako je na př. Mat. 28. 10 *da idǫtъ vъ Galilejǫ, i tu mę vidętъ*, nelze mnoho soudit o užívání praesentu nedokonavých sloves v platnosti durativního futura. U opisného futura se v souvislosti s infinitivními složeninami nemluví ve shodě s fakty o pomocném slovese *bǫdǫ*, to však neznamená, že se tohoto slovesa při tvoření opisného futura v staroslověnštině neužívá vůbec (srov. tvary jako *bǫdeši sъpasenъ* atd.). Ke kladným rysům jeho tvaroslovných výkladů o slovese patří na př. vydělení sloves anomálních (neproduktivních).

Jako příklad nedůslednosti v popise staroslověnské deklinace je možno uvésti případ substantiva *synъ*. Zatím co u životných substantiv *o*- kmenových je uváděn jako normální akusativ tvar na *-a* (původně forma genitivní), je popis *u*- kmenového sklonění podán tak, jako by zde genitiv v platnosti akusativní u životných substantiv pronikal méně. Ve skutečnosti tu ve srovnání s *-o* kmeny žádný podstatný rozdíl není. Zde se také u životných substantiv uplatňoval v platnosti akusativu tvar na *-a* (t. j. tvar *o*- kmenový) a lze soudit, že tato okolnost přispěla k urychlení zániku *u*- kmenů jako samostatného typu deklinačního.

S metodického hlediska je možno považovat ve Vaillantově příručce

---

[12]) Sem patří na př. z první legendy o sv. Václavovi místo *treti že danь* .... *crěki v'zide nd nimь ěko diviti se v'sěmъ* (text novljanský), srov. v evangelním textu Marek 2. 12 ... *ěko diviti sę vъsěmъ* (Assem. Ostrom. Nikol., ... *ěko divlěachǫ sę vъsi* Zogr. Mar.), Marek 15. 5 *ěko diviti sę Pilatovi* a j.

:a nejméně zdařilé výklady hláskoslovné. Soustava samohlásek se správ- ıě vykládá na základě párové měkkosti (*ъ—ь, y—i, a—ě* atd.), ale v po- łrobnostech se autor schovává za staroslověnskou grafiku a fonetická ɔlatnost jednotlivých grafémů zůstává nevysvětlena. Zato se zde (po- łobně jako v některých starších Vaillantových výkladech) mluví ɔ kvantitativních rozdílech u staroslověnských samohlásek, jako by o byly věci samozřejmé, ve skutečnosti však jde o velmi problematické lohady[13]).

Velmi nepřehledně je u Vaillanta podán výklad staroslověnského :onsonantismu. Do přehledu na str. 57 se nedostaly vůbec souhlásky *ŕ*, *ń*,[14]) ty se objevují až v přehledu měkčení a palatalisací na str. 60. ːde se však uvádějí nejen palatalisované souhlásky *r̂*, *l̂*, *n̂* (a také *šť*, *žď*, , *ž*, *pĺ* atd.), ale také měkčené souhlásky *ŕ*, *ĺ*, *ń*, *ť*, *ď*, *ś* atd., jež se objevují řed měkkými samohláskami. Chybí tu však výklad, že měkčení sou- lásek v slabikách *te*, *ti*, *se*, *si* atd. je s hlediska staroslověnského systému ěc irrelevantní, bez funkční platnosti a že jde také jen o domněnku.

Je ovšem pravda, že v těchto otázkách nemáme dosud zcela jasno. taroslověnský systém hláskový, stejně jako hláskový systém jiných ovanských jazyků z doby před zánikem slabých jerů nebyl dosud uspo- ojivě vyložen. Jde o otázky, jimiž se v novější době zabýval hlavně van Vijk, nezdá se však, že se mu podařilo proniknout k jádru věci. Van Wijk : tu pokoušel o aplikaci fonologických zásad, ale nenavazoval organicky a starší pokusy v tomto směru. Zde je třeba především vyrovnat se theorií t. zv. slabičné (či lépe komplexní) měkkostní korelace v slovan- kých jazycích v období před zánikem slabých jerů. Tato theorie má sice vé slabiny, ale nelze jí upříti důmyslnost a také různé výhody proti po- ɪtí tradičnímu. Lze se jen divit, že se theorii o slabičné měkkosti korelační slovanských jazycích dostalo tak malého ohlasu, ať positivního nebo ɛgativního[15])

Je však třeba přiznat, že pro staroslověnštinu se theorie slabičné ıěkkostní korelace dobře nehodí, osou staroslověnského hláskoslovného ʸstému je měkkostní korelace samohlásková. To vyplývá do značné ıíry již ze staroslověnské grafiky, hlavně z hlaholské. A lze dokonce říci, ː v staroslověnské grafice je toho po této stránce více, než tradiční vý- ady mluvnické připouštějí. Obyčejně se totiž vykládá, že hlaholská gra- ka, jinak celkem dokonalá, má tu vadu, že jí chybí litera pro hlásku *j*. liter ѣ, ю a ѭ po samohláskách a na začátku slova se pak předpokládá atnost *ja*, *ju*, *ję*, po souhláskách pak *a*, *u*, *ǫ* s měkčením těchto souhlásek. łe se však nabízí výklad jiný, naznačený již u Fortunatova a propraco-

[13]) Vaillant se domnívá na př., že litery и, ъи označovaly původně dlouhé *i*, *y* :oti ı, ы krátkému). Sám však přiznává, že z grafiky zachovaných rukopisů takový ːzdíl vyčísti nelze. Zde je pravděpodobnější výklad Trubeckého, že zavedení dvojí ːry pro *i* bylo motivováno potřebou rozlišit *y* (ы) a ъi (ъи), podobně jako bylo ɛba pro vyjádření samohlásky *ü* zavésti zvláštní literu, třebaže se tu nabízelo *y*, ɔřící komponent spřežky *oy* (*u*): bylo totiž třeba rozlišiti spojení *oü* (оѵ) od jedno- chého *u* (*oy*).

[14]) Souhláska *l* je zde zařazena mezi veláry.

[15]) Počítají s ní téměř jen linguisté slovenští, nověji na př. Orlovský a Arany Gramatice jazyka slovenského (Bratislava 1946).

vaný Durnovem a Trubeckým. Podle něho nevyplývají základní zvláštnosti hlaholské grafiky z nesprávné interpretace hláskového systému staroslověnštiny, nýbrž naopak tyto zvláštnosti dobře vystihují. Podle toho by prostě staroslověnština neznala hlásku *j* jako samostatný foném, nýbrž pouze jako průvodní element, objevující se před určitými samohláskami na začátku slov a po jiných samohláskách. Byla by to jakási paralela k českému rázu. U uvedených tří liter je pak třeba předpokládat platnost hlásek jednoduchých, a to *ä*, *ü*, *ǫ̈*.

Všechno tu závisí právě na hlásce *j*. Kdybychom její existenci v staroslověnštině připustili, v samohláskovém systému by se změnil počet měkkostních korelačních párů. Za tohoto předpokladu by mohly být samohlásky *ü*, *ǫ̈* pouze posičními variantami samohlásek *u*, *ǫ*. Pro samohlásku *ä* (ѣ) toto omezení neplatí, protože její výskyt není omezen na polohu po předpokládaném *j* a po palatálních souhláskách.

Staroslověnský grafický systém, a to hlavně systém hlaholský, je po této stránce vlastně dvojznačný. Dvojznačný však mohl být již fonologický systém toho slovanského nářečí, o něž se staroslověnština opírá.

Podstatně jiná je již situace v tom systému cyrilice, který rozlišuje ѣ-ꙗ, є-ѥ a v němž mají litery ю, ѭ jasně platnost spojení *ju*, *jǫ*.

Není však vyloučeno ani to, že hlaholský systém je přece umělou konstrukcí, neodpovídající přesně příslušné slovanské realitě. Nesmí se zapomínat na to, že tvůrce hlaholice, třebaže člověk odborně dobře školený, nebyl Slovan. Také není řídký zjev, že se ani dnes odborníci neshodují při výkladu fonologického systému jazyka, který je jejich jazykem mateřským. V takových případech jde zpravidla jen o podrobnosti podružného rázu, někdy však se týká nesouhlas odborníků i věcí závažnějších. Úplně jasno není ostatně ani v theoretických základech fonologie, tak na př. právě v otázce posičních variant. Patří do systému jazyka, nebo nepatří? Jisto je, že jsou si někdy rozdílu mezi posičními variantami i neškolení mluvčí daného jazyka dobře vědomi. To platí na př. o ruském páru variant *i*—*y*. Nelze tedy při výkladu grafiky vymřelých jazyků uplatňovat stroze zásadu, že tu nemohly dojít vyjádření v písmě vedle samostatných fonémů i posiční varianty.

Všem těmto problémům, jak již bylo naznačeno, se Vaillant spíše vyhýbá nebo jakés takés řešení jen předstírá. Někdy se zdá na př., že by mu vyhovovala aspoň částečně hypothesa o slabičné korelaci měkkostní (tak na př. při výkladu o rozdílech mezi tvrdým a měkkým jerem: spočíval prý hlavně v zabarvení předchozí souhlásky; k tomuto pojetí směřuje i rozlišování měkkosti a tvrdosti jak u všech samohlásek, tak u většiny souhlásek), jindy se zase prostě přidržuje tradičního pojetí, které počítá u samohlásek v příslušných polohách s jotací.

S Vaillantovými výklady o staroslověnském hláskosloví by bylo možno nesouhlasit i v různých detailech, v nichž se jindy najdou i postřehy nové a dobré. Dobrý je na př. výklad o kolísání v počátečním *rot-*, *rat-* u některých slov (str. 48—9). Vaillant vidí v tvarech s *rot-* (na př. u prefixů *roz-*, u slovesa (*ne*)*roditi* — (*ne*)*dbati* atd.) celkem správně bohemismy, i zde je však namístě jistá zdrženlivost. Na českém území musíme počítat v starší době po této stránce s rozsáhlejší nejednotností, než se

nám zachovala, vývojem oblastních tvarů s *rat-*, *lat-* ubývalo a podobná situace mohla být i na jihu[16]).

Druhý díl Vaillantovy příručky tvoří výbor staroslověnských textů (T. II. Textes et glossaire, 127 str.). V jejich výběru nešel vcelku Vaillant novými cestami, vycházel tu především z praktických potřeb studijních. Tím se jeho čítanka blíží spíše výboru Vondrákovu (ta je ovšem větší rozsahem) nebo Dielsovu než Weingartovu[17]). Obsáhlejší čítanku staroslověnských textů vydal St. Romanski (Starobъlgarski ezik v obrazci, Sofie 1949, str. 601; 24 str. snímků). Menší čítankou doprovodil svou Gramatiku starocrkvenoslavenskog jezika (Zagreb 1947) také Josip Hamm[18]). I zde se uplatňují spíše praktické zřetele studijní a neklade se velký důraz na přesnost přepisu vybraných textů.

Sama staroslověnská mluvnice Hammova (má 182 stran) je práce celkem nenáročná, omezující se v sporných otázkách do značné míry jen na přehled starších názorů. To, co Hammova mluvnice přináší originálního, je známo z autorových starších prací. Jsou to především málo pravděpodobné výklady paleografické a potom theorie o souvislosti staroslověnského písemnictví s literaturou gotskou. Hamm ji ve své mluvnici nazývá theorií ‚migrační', protože klade původ slovanské knižní kultury do doby stěhování národů. Udělal dobře, že této věci věnoval ve své mluvnici jen jeden odstavec na str. 16—17.[19])

[16]) Na staré české kolísání v slabikách *ort-*, *olt-* s původní intonací taženou ukazují především místní jména jako Ráztoky, Rasošky a j. Se složitými poměry nářečními je nutno počítat na př. ve východních Čechách. Vývojová konvergence tyto staré nářeční rozdíly zahlazovala. Pokud jde tedy o tvary jako razsocha, ražen atd., nelze v nich vidět s hlediska starého stavu ani jugoslavismy, ani slovakismy. Ve tvaru vlastního jména Rastic nemůžeme proto se Stanislavem vidět svědectví, že v obyvatelstvu velkomoravské říše měl převahu jazykový živel, na jehož základě se formovala nářečí středoslovenská. A to tím spíše, že v tvaru Rasticь mohla mít počáteční slabika docela dobře intonaci raženou.

[17]) Nové vydání Weingartova výboru připravil J. Kurz (Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského. V Praze 1949). Nové vydání doplnil Kurz slovníčkem (pouze k ukázkám textů evangelních) a provedl soustavnou revisi všech textů podle spolehlivých vydání nebo podle snímků. Protože Weingartova čítanka obsahuje úplné znění několika kratších památek nesnadno přístupných, dostává se v pečlivé edici Kurzově do rukou odborníků pomůcka velmi cenná.

[18]) Čitanka starocrkvenoslovenskog jezika s rječnikom (Zagreb 1947, 139 str., 8 nestránkovaných listů reprodukcí).

[19]) Hamm však není v novější době úplně osamocen ve své snaze položit počátky slovanského písemnictví do doby předcyrilometodějské. Má své nedávné předchůdce na př. v Ohijenkovi, který se spokojoval s dokazováním písemné kultury u Slovanů před Konstantinem hodně povšechnými argumenty, dále na př. v Nikol'ském, který se této otázky spíše jen zběžně dotýkal a mluvil také o souvislosti s gotskou vzdělaností. Nověji se snaží dokázati bulharský filolog E. Georgiev, že cyrilice je starší písmo než hlaholice a že se cyrilice (t. j. pro slovan. potřeby přizpůsobeného písma řec.) užívalo již dlouho před Konstantinem. Ten se při sestrojování hlaholice mohl již opřít o poslovanštělou řeckou abecedu a mohl z ní vyjmout pro své potřeby řadu prvků (t. j. ty litery, které mají obě slovanské abecedy společné). Ve prospěch této theorie snáší Georgiev různé argumenty nestejné váhy. Především se ovšem opírá o tvrzení mnicha Chrabra, že Slované již před Konstantinem užívali řeckého a latinského písma. Z Georgievových vývodů lze však přijmout sotva více, než je u Chrabra obsaženo. Kdyby pocházely společné litery obou abeced z předpokládané pracyrilice, bylo by třeba odpovědět na jednu důležitou otázku: Kdo přizpůsobil řeckou abecedu pro slovanské potřeby na základě orientálních abeced

Stručnou charakteristiku staroslověnštiny, výklad o jejím významu pro studium nových slovanských jazyků, o jejím původu, dále povšechný obraz doby cyrilometodějské a přehled staroslověnských památek s výklady o cyrilici a hlaholici obsahuje posmrtná práce Mieczysława Małeckého *Najstarszy literacki język Słowian* (Biblioteka Studium Słowiańskiego Universytetu Jagiellońskiego, Seria C, Nr 1, Kraków 1947, str. 42). Je to vlastně první část příručky staroslověnštiny, k vypracování další části (gramatické), jež měla být pokusem o nový typ staroslověnské mluvnice, se již zasloužilý polský slavista nedostal. Publikovaná část jeho práce se v žádné závažné otázce neodchyluje od výkladů podávaných většinou podobných příruček. Osobní přínos autorův se týká hlavně poměru staroslověnštiny k dnešním makedonským nářečím okolí Soluně, ale to jsou věci známé již z jeho starších prací (jejich přehled podává na str. 39).

Celkový přínos probrané novější literatury o staroslověnštině není veliký. Jde vesměs o práce metodicky málo průbojné, pozoruhodné spíše v podrobnostech než v celkovém pojetí vykládané látky. Lze v tom spatřovat důsledek dnešního období přerodu v jazykovědě i slavistice.

K. Horálek

Miloš Weingart, **Československý typ cirkevnej slovančiny.** Bratislava 1949, str. 133. Pod tímto názvem vydala Slovenská akademie věd a umění péčí prof. J. Stanislava pojednání z pozůstalosti prof. Miloše Weingarta.

Je to práce staršího data a byla původně určena pro sborník Ríša Veľkomoravská, který vyšel Stanislavovou redakcí 1933. Z technických důvodů tehdy práce nevyšla, byl jen pořízen její překlad do slovenštiny. V pozdějších letech doplnil autor rukopis jen několika stručnými poznámkami. Odkazy na novější literaturu, hlavně na vlastní práce, připojil k Weingartovým výkladům vydavatel, který také doplnil seznam literatury[1]).

Stěží lze souhlasit s vydavatelem v tvrzení, že studie přes své značné stáří dosud nezastarala. Nicméně však sotva bude sporu o to, že si vydání skutečně zasloužila. Je to první podrobnější a souborné pojednání o osu-

způsobem, pro nějž v dějinách Slovanstva nemáme obdoby? Víme na příklad, že Slované vystačili po staletí s latinskou abecedou bez doplnění dalšími literami a že také užívali v různých dobách pro své potřeby řeckého písma rovněž bez doplnění. Jinak je pravda, že se dosud nepodařilo vysvětlit obhájcům theorie o prioritě hlaholice všechno. Již pro samo vytvoření hlaholice nebyl podán uspokojivý výklad. Od dob Kopitarových se tu hledá jakási politická motivace (předstírání nezávislosti na řeckém světě). V takovém případě bychom čekali spíše příklon k abecedě latinské. Nebo se zajišťoval Konstantin na obě strany? O Georgievově theorii lze vcelku říci, že jí chybí to hlavní: svědectví památek z doby předcyrilometodějské.

Pro dějiny slovanské kultury a slovanských jazyků spisovných mají zatím větší význam Isačenkovy práce o počátcích vzdělanosti u západních Slovanů v době předcyrilometodějské. Zdá se, že v této době mělo písmo v slovesné kultuře Slovanů ještě malý význam, hlavní tu byla ještě ústní tradice. Na ni pak navazuje spisovný jazyk v dobách, kdy u Slovanů písmo zdomácňuje. Tak tomu bylo na př. i u Slovanů východních. Tím si pak můžeme vysvětlit, proč se na Rusi od nejstarších dob uplatňuje vedle církevní slovanštiny jazyk domácí. Je velkou zásluhou Obnorského, že osvětlil nejstarší období spisovné ruštiny právě po této stránce.

[1]) V sborníku Ríša Veľkomoravská (2. vyd. 1935) vyšly dva Weingartovy menší příspěvky, z nichž druhý (Pojem cirkevnej slovančiny a jej význam pre Slovanov, obzvlášte pre Čechov a Slovákov, str. 453—471) tvoří v nově vydané knize úvodní kapitolu.

dech církevní slovanštiny na československé půdě a první pokus o soustavnou charakteristiku československého typu církevní slovanštiny a jeho literárních památek. Vlastního badatelského přínosu přináší tato Weingartova práce poměrně málo. Ještě méně pak úplně nových myšlenek, protože o mnoha dílčích otázkách psal W. při různých příležitostech již jinde, hlavně v obsáhlém rozboru t. zv. první svatováclavské legendy, dále v recensích uveřejňovaných ve sbornících Byzantinoslavica a v úvodních výkladech I. dílu Rukověti jazyka staroslověnského (zde hlavně na str. 80—83). Přednášku na thema Český typ jazyka církevněslovanského, jeho památky a význam měl Weingart připravenu pro II. slavistický kongres ve Varšavě a její resumé vyšlo v sjezdové publikaci (Księga referatów I, Warszawa 1934, str. 163—166). Přesto však, zdůrazňuji znovu, je vydání studie věcí záslužnou a Slovenské akademii věd a umění i vydavateli prof. Stanislavovi patří za ně náš dík.

Pojednání obsahuje kromě bibliografického přehledu a Stanislavovy předmluvy čtyři oddíly. V prvním se vykládá pojem a význam církevní slovanštiny, jejích základních typů a načrtává se problematika, s níž jsou spojeny osudy církevněslovanské vzdělanosti na půdě československé. Tato problematika má podle W. stránku historickou (tu W. shrnuje poněkud úzce jako ‚dějiny slovanské liturgie na československém území') a stránku filologickou. U té rozeznává W. tři speciální skupiny otázek:

1. bohemismy (moravismy) v staroslověnských památkách,
2. paleoslovenismy v staročeských památkách,
3. církevněslovanské památky českého původu.

Z těchto tří souborů otázek probírá Weingartova práce jen třetí.

Druhý oddíl pojednání probírá stručně literaturu doby cyrilometodějské a doby bezprostředně následující. Vychází se tu ze zpráv moravskopannonských legend a podle nich se počítá s tím, že Metoděj měl podíl již na nejstarších překladech. Ještě za života Konstantinova bylo podle Weingarta přeloženo celé evangelium[1a]). Zprávy o tom, že později Metoděj doplnil starší biblické překlady (patrně evangelia, apoštola, žaltáře a parimejníku) na úplný překlad bible, považuje W. za věrohodné.[2]) V otázce překladu nomokánonu a pateriku omezuje se Weingart na odkazy k dosavadní literatuře. V otázce moravsko-pannonských legend se staví Weingart ostře proti theorii, že jde o překlad z řečtiny.[3]) Vylučuje je také z okruhu církevněslovanských památek československého původu, a to z důvodů jazykových.[4])

[1a]) S nesourodostí evangelního textu, jak se pro ni vyslovili hlavně Jagić a Vondrák, Weingart nepočítá. Podrobnější výklad o tom podal W. v přednášce na V. byzantologickém kongrese v Římě (Atti del V Congresso Internazionale di studi Bizantini, Rome 1936, I, str. 571 n.; do bibliografického přehledu se tato práce nedopatřením nedostala).

[2]) O těchto otázkách srov. Weingartův výklad v stati Staroslověnská bible a její význam pro český národ (ročenka Bible a český národ, Brno 1936, str. 139n.).

[3]) O některých partiích theologického charakteru to však není vyloučeno.

[4]) Nenachází tu přesvědčivých bohemismů či moravismů (rozchází se tedy v této otázce na př. s Lavrovem; otázka není nijak jednoduchá, jsou tu na př. nápadné lexikální shody s Kyjevskými listy, na př. *vъsọdъ*).

K těmto otázkám srov. též můj výklad v Časopise Matice moravské 65, 1943, a v Studiích o slovanském verši (Sborník filologický XII—XV, 1946, str. 261 n.). —

O euchologiu Sinajském je Weingart přesvědčen, že jsou v něm části z doby cyrilometodějské (na př. zpovědní formule, přeložená ze staré horní němčiny, a zapovědi sv. отьсь) [5]). Vznik staroslověnského sakramentáře, jehož text se nám zachoval v Kyjevských listech, klade W. do doby cyrilometodějské, bohemismy však prý pocházejí již z původního textu, opis byl pak pořízen mimo československé území, nejspíše na jihu. O autorově překladu se blíže nevyslovuje a také v dvojím ritu (západním a východním) nevidí pro datování do doby velkomoravské překážek.

V třetím oddíle probírá Weingart svatováclavské legendy[6]), dále česko-církevněslovanské překlady z latiny, Pražské zlomky, otázku svatoprokopské legendy, svatořehořské a Jagićovy glossy a píseň Hospodine, pomiluj ny. Kapitola o starší svatováclavské legendě jen shrnuje výsledky práce, jež vyšla v jubilejním svatováclavském sborníku, podobně jako kapitoly o překladech z latiny resumují v podstatě jen starší literaturu, hlavně pojednání Sobolevského, jimž se tak dostává znovu ocenění jako pracím průkopnickým, otvírajícím nové pohledy na kulturní dějiny československé[7]). Weingartovým přínosem je tu hlavně zřetel k literárně skladebné stránce těchto textů. O existenci nedochované cír-

---

Zde jsem zahrnul do českocírkevněslovanské literatury také produkci cyrilometodějskou. Proti tomuto postupu se vyslovil prof. Isačenko ve své jinak cenné studii Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši, Jazykovedný sborník I—II, 1946—47, str. 143 n. Připisuje mi zde také tvrzení, jež se v mých pracích nenajdou. Mluvím-li o tom, že česká literatura počíná produkcí staroslověnskou, neříkám tím nic o existenci českého národa v době velkomoravské. Označení ‚český' jsem také neužíval v protikladu k ‚československý' nebo ‚slovenský'. Pochybuji také o tom, že se označením ‚československý' o tomto období našich kulturních dějin věc napraví. Není to něco podobného, jako kdyby se o nejstarším období rusko-církevněslovanské literatury mluvilo jako o literatuře ruskoukrajinské? Nesmíme také zapomínat na to, že cyrilometodějská literatura nebyla jen záležitostí velkomoravskou, že se na ní podílela i Kocelova Pannonie.

Isačenko to chce vyřešit označením ‚západoslovanský', což ovšem také nevyhovuje. Pravda však je, že zvláštní jazykové zabarvení, jež vykazují texty t. zv. moravského původu (termín Sobolevského), týkalo se hlavně odborné náboženské terminologie, a ta byla jistě na celém území cyrilometodějské misie stejná, i když zdaleka ne úplně jednotná. Zatím bude třeba rozlišovat podle toho, o které období půjde. Pro starší období se snad hodí označení moravsko-pannonský (na př. o životopisných a liturgických skladbách, věnovaných Konstantinovi a Metodějovi), pro období pozdější označení český (jde-li na př. o Kyjevské listy a o literaturu období přemyslovského). Přitom je třeba míti na paměti, že žádných přímých svědectví pro literární činnost církevněslovanskou na slovenském území nemáme. Stanislavova snaha vykládat v Kyjevských listech *z* (< *dj*) jako prvek z oblasti slovenského Pomoraví je docela násilná. Pro Slovensko nemáme dosvědčenu dobře ani slovanskou liturgii (ani po této stránce se Stanislavovi nepodařilo nalézt přesvědčivé doklady, tím méně pak se mu podařilo dokázat, že Nitra byla sídelním městem Metodějovým), hlavně ne pak její trvání v době pocyrilometodějské.

[5]) O těch srov. literaturu u Nahtigala, Euchologium sinaiticum II, 1942, str. 319 n. V bibliografickém údaji o Frčkově vydání mělo být ve Weingartově knize doplněno, že druhý díl vyšel 1939, Paris (Patrologia Orientalis, tome XXV, fasc. 3).

[6]) Proložní texty, kánon ku cti sv. Václava, stejně jako minejní redakci Weingart z okruhu česko-církevněslovanských textů vylučuje, podobně jako panegyriky, služby a prology o sv. Cyrilu a Metodějovi.

[7]) Weingart se dříve k Sobolevského pracím na tomto poli stavěl kriticky; srov. o tom v nekrologu Sobolevského v Almanachu České akademie věd a umění 1929 (str. 27 n.) a v Časopise pro mod. filol. 16, 1929—30, str. 86 n.

kevněslovanské legendy o sv. Prokopu je Weingart přesvědčen (s Pekařem a j.; opačný názor zastává na př. Chaloupecký). Její vznik klade do kláštera sázavského podobně jako překlad legendy o sv. Vítu. Na sázavský klášter pomýšlí W. i při vzniku rukopisu Pražských zlomků, jejich předlohu klade však do doby starší. U textu této památky zdůrazňuje po stránce formální lapidární prostotu a monumentální stavbu.

Rozbor Paterových (svatořehořských) a Jagićových gloss podává Weingart na základě seminárních prací svých posluchačů a dochází k podobným výsledkům jako Trávníček ve svém pojednání ve Vajsově sborníku[8]). Za autora obojích gloss považuje českého mnicha, který prošel slovanskou školou v sázavském klášteře a pomáhal si později po paměti církevní slovanštinou při překládání textů, když nevystačoval s češtinou. Psaní *e* za *ę* nevykládá jako Trávníček přibližným vyjádřením *ä*, nýbrž rozpaky při transkripci slovanské grafémy *ę* latinkou[9]).

Ve výkladu o písni *Hospodine, pomiluj ny* Weingart doplnil a prohloubil své stanovisko, jak je podal v recensi Jakobsonovy edice z roku 1929 (Byzantinoslavica II, 1930, str. 447 n.). Píseň nevznikla najednou, nýbrž postupně, nejdříve tu bylo jen opakované volání *krleš* (z řec. *Kyrie, eleison* — ‚Pane, smiluj se'), ještě z doby předcyrilometodějské[10]). K tomu byl později připojen překlad *Hospodine, pomiluj ny* (a to přímo z řeckého znění), jen částečně počeštěný[10a]). Teprve v dalším stadiu vznikla celá píseň, a to ještě v době, kdy v Čechách žila církevní slovanština, jak o tom svědčí smíšený jazykový ráz písně. W. nepřipouští, že píseň byla původně staroslověnská a dokonce slabičného typu, jak ji rekonstruoval Jakobson, její verš prý je přízvučný, iktový (každý verš má dva ikty hlavní a dva vedlejší, řez je po čtvrté nebo třetí slabice). Stavba písně při vší jednoduchosti je velmi umělá, Weingart ji hodností přímo jako básnické veledílo. Vznik písně klade W. do 11. stol. a nevylučuje, že autorem jejím byl sám sv. Prokop. Považuje ji za velkolepý závěr českocírkevněslovanského období české kultury a zároveň za počátek období nového, kdy jazyk

[8]) Glosy Jagićovy a svatořehořské. Slovanské studie. Sbírka statí věnovaných prelátu univ. profesoru Dr. Josefu Vajsovi k uctění jeho životního díla. V Praze 1948, str. 164—168.

[9]) Mohlo jít prostě o konvenční výslovnost slovanských liter, když jejich původní platnost přestala být známa nebo dělala při výslovnosti potíže. Podobně jako Trávníček vykládá Stanislav *e* za *a* v Pražských zlomcích, srov. K otázce účinkovania Cyrila a Metoda na Slovensku, Kultúra XV, 1943, č. 10—11, separát str. 38; Weingart v tvaru *pjęnъtikostie* (druhý případ Praž. zl. je v slově *cělenie*) připouští, že jde o vokativ ve funkci nominativu, srov. v jeho práci str. 69. Ve výkladu Trávníčkově zůstává nejasné, proč se v staré češtině odlišovalo *ä* od *a*, vyskytovalo-li se pouze po palatálních či palatalisovaných souhláskách. Trávníček však patrně počítá s tvary *zem̕a* proti *päl'* (< **pętь*); to však není dost pravděpodobné. V případě, že *ä* bylo jen posiční variantou vokálu *a*, bylo by možno připustit snahu po rozlišování v písmě (také ruské a polské varianty *i* — *y* jsou dobře rozlišovány), sotva však možnost ztotožňování jedné varianty s jiným fonémem.

[10]) Toto datování je možné, Weingartův důvod však není přesvědčivý. Byla-li původní podoba tohoto volání *Kъrlešь*, není třeba předpokládat původ starší, než je doba před zánikem slabých jerů. Ostatně také slabičné *ŗ* vzniklo v češtině až po zániku slabých jerů. Rozdíl mezi slabičnými a neslabičnými likvidami v poloze mezi souhláskami (*krъve* proti *prьve*) souvisí tu pak s tím, že jednou je spojení jeru s likvidou rázu dvojhláskového, po druhé nikoli.

[10a]) Počeštění vidí Weingart v tvaru *gospodine* (místo *gospodi*).

sbírá síly k tomu, aby vydával ze sebe plody samostatné, bez opory v církevní slovanštině.

V závěru se Weingart nejdříve zmiňuje o tom, proč do svého přehledu nepojal českocírkevněslovanské období, jež počíná povoláním slovanských mnichů do kláštera emauzského. Československý typ církevní slovanštiny pak charakterisuje soustavně po stránce paleografické, literární, historické a ideologické. Počítá v Čechách jen s hlaholicí, připouští jen, že na Sázavě při stycích s Kyjevskou Rusí byla cyrilice aspoň známa[11]). U stránky linguistické zdůrazňuje W., že v památkách není doložen ani jeden mluvnický prvek slovenský. Jazyková stránka Kyjevských listů i Pražských zlomků (zde se to netýká hláskosloví) jeví velkou starobylost. Literárně-historické začlenění církevněslovanského období do dějin české literatury přináší podle Weingarta podstatné obohacení[12]). Po stránce kulturně-historické je tu důležité pokračování v byzantské tradici a její zapojení do proudu západního. Důležité tu byly také styky s ostatními Slovany, jež vytvořily příznivé podmínky pro vznik národních ideologií.

K nesporným přednostem Weingartových výsledků patří přehlednost a živé podání. Původní pojetí se jeví hlavně v jednotlivostech, a to spíše filologických než čistě jazykovědných. Ale i tam, kde W. jen shrnuje starší výklady, ať již své nebo cizí, dovede věc vyložit podnětně a nejednou i v novém osvětlení.

Vytknout lze jeho pojednání především to, že se mu nepodařilo zasadit český typ církevní slovanštiny do takového rámce širších souvislostí, aby se jeho osobitosti přestaly jevit jako shluk nahodilých modifikací bez hlubšího podmínění ideologického. Zde bylo třeba vyjít ne pouze z povšechného obrazu cyrilometodějské literatury, jak to W. udělal, ale především z celkové společenské a kulturní situace moravsko-pannonských Slovanů, u nichž se staroslověnská literatura počala nejdříve rozvíjet. Je tu především otázka předcyrilometodějského křesťanství v těchto oblastech. Důležité je také uvědomit si, že „moravské“ či „československé“ prostředí nemělo v 9.—11. století v pravém slova smyslu nacionální charakter, že se opíralo o kmenové svazy a bylo těsně spjato s celkovou situací politickou.

V otázce předcyrilometodějského křesťanství u západních Slovanů (hlavně v oblasti podunajské a alpské) a jeho podílu na formaci církevní slovanštiny lze vidět důležitý doplněk k práci Weingartově v Isačenkově studii „*Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši.* Príspevok k dejinám západoslovanského písomníctva predcyrilometodejského“ (Jazykovedný sborník 2, 1947, str. 137–178; str. 265–317, též separát nákl. Matice slovenské). Isačenko se dostal k této problematice již ve své významné práci o Frizinských památkách[13]), na niž přímo navazuje studie

[11]) Zde mohl vydavatel v poznámce upozornit na mou práci o české cyrilici z r. 1939. (Listy filologické, 1939, str. 23—43: Rajhradské martyrologium Adonis a otázka čes. cyrilice.)

[12]) Toto začlenění není sice věc nová, ale je pravda, že Weingart po prvé památky česko-církevněslovanského období literárně charakterisoval. Hlavně to platí o legendě svatováclavské.

[13]) Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok. Bratislava 1943. Srov. o ní recensi Slavia XVIII, 1947—8, str. 483—5.

„Die althochdeutschen Beichten und ihre altslavische Übersetzung" (Zeitschrift für slav. Philologie XVIII, 1943, str. 283—309). Ze starších pracovníků v těchto otázkách šel podobným směrem hlavně Grafenauer. Proti němu, stejně jako proti jiným slovinským badatelům hájí však Isačenko názor, že text Frizinských památek souvisí s církevněslovanskou tradicí, a to v její moravské větvi. Pro otázku pronikání československých prvků do jazyka cyrilometodějského má velký význam Isačenkovo zjištění, že oblast pannonské kristianisace (od doby karolinské) nebyla jen slovinská, že zahrnovala i území západoslovanské („moravské"). Jinak však nelze pochybovat o tom, že literatura (či spíše pomocné texty), o niž se křesťanství u Slovanů v této době na západě opíralo, kmenově diferencována nebyla, a Slovinci na př. užívali patrně týchž textů jako jejich severní sousedé. S hláskoslovnou a částečně i lexikální diferenciací lze ovšem již tehdy počítat. Tato situace se v jádře nemění ani v době cyrilometodějské, kdy k Slovincům proniká křesťanské písemnictví z Moravy. Svědectvím tohoto proudu jsou právě texty Frizinských zlomků, jejichž jazykovou souvislost s texty československého původu (hlavně v lexiku) Isačenko dobře prokázal.

Podobná situace jako v Pannonii byla i v některých oblastech na Balkáně, zvláště v Makedonii, jež je vlastí staroslověnštiny. Také zde je třeba počítat s předcyrilometodějským křesťanstvím, jež se patrně neobešlo bez pomocných překladů. Údaje traktátu mnicha Chrabra, jež lze chápat v tom smyslu, se jistě vztahují především na Slovany balkánské[14]). Isačenko upozorňuje v této souvislosti na lexikální charakter staroslověnských textů. Některá řecká slova cyrilometodějských překladů jsou skutečně takového rázu, že lze jejich užití vysvětlit uspokojivě nejspíš okolností, že jde o termíny, jichž užívali slovinští křesťané v Makedonii jako náboženských termínů již dříve. Terminologie balkánských Slovanů v cyrilometodějských textech narážela v západních oblastech na potíže jednak proto, že byla nesrozumitelná, jednak proto, že zde bylo již dříve užíváno terminologie jiné, opírající se hlavně o latinu (ať již výpůjčkami nebo kalky typu *milosrьdie* a pod.). Po stránce terminologické se počaly cyrilometodějské texty západnímu kulturnímu prostředí nejdříve přizpůsobovat.

O rozsahu a celkovém rázu předcyrilometodějské překladové literatury u moravských a pannonských Slovanů uvažuje Isačenko na základě starých zpráv i na základě zachovaných textů, jež jsou však většinou značně pozdní. K repertoáru předcyrilometodějských překladů počítá křestní slib, kredo, Otčenáš, poučení o hříších a ctnostech a zpovědní formule. Isačenkovi se podařilo načrtnout obraz do značné míry přesvědčující především po stránce obecně historické. V textových rozborech bude třeba více zdrženlivosti, protože pro zachované české a slovinské verse není zaručena kontinuita od dob předcyrilometodějských.

Weingartovo pojednání by si dále žádalo také prohloubení a doplnění v otázkách jazykového rázu cyrilometodějské literatury a jejího rozsahu. Zde by neškodilo především více skepse na př. k tradičnímu názoru, že

[14]) E. Georgiev v studii *Načaloto na slavjanskata pismenost' v Bъlgarija* (Sofie 1942) klade vznik cyrilice do této doby.

nejstarší zachované texty jsou jazykově zhruba věrným obrazem cyrilometodějských originálů. Nelze také souhlasit s názorem, že by sborníky, jako je kodex Supraslský, nemohly obsahovat nějaké texty z doby cyrilometodějské. Liturgické legendy z této doby obsahuje také rukopis nejstarších minejí (na př. kánon na čest sv. Dimitriji). Texty z doby velkomoravské najdou se i v kodexu Clozově, jak o tom svědčí Grivcův a Vaillantův rozbor t. zv. anonymní homilie[15]).

I v některých dílčích otázkách by bylo možno Weingartovy výklady korigovat na základě novějších prací. Tak na př. na otázku o textových vlivech církevněslovanských v staročeských biblických překladech bude možno po Vraštilových výkladech odpověděti spíše kladně než záporně[16]). Nejasné je dosud, nejde-li tu však teprve o sekundární vlivy z období oživení církevní slovanštiny v Čechách v 14. stol.

K Weingartovým názorům o vzniku písně ‚Hospodine, pomiluj ny' bych dodal, že se opírají o jazykový rozbor poněkud subjektivně založený. Weingart odmítá theorii, že text písně byl původně čistě církevněslovanský poukazem na jazykovou stránku, jež je prý převážně česká. Ve skutečnosti lexikální složení je tu takové, že kromě čtyř uznaných paleoslovenismů tu není ani jedno slovo, jež by bylo možno s hlediska staroslověnštiny považovat za průkazný bohemismus. Všechna tato slova (nejvýš s menšími modifikacemi) mohou platit i za staroslověnská. I kdyby však takové prvky v písni skutečně byly, nebylo by možno na tom stavět názor, že text písně není původně staroslověnský. Vždyť v staroslověnských originálech i z doby cyrilometodějské počítá se obecně s lexikálními bohemismy!

V přehledu literatury měla být kromě jiných pominutých prací, z nichž některé jsme zde již připomněli, uvedena zmíněná Vraštilova studie z Vajsova sborníku, dále pak Jakobsonova studie o svatováclavské legendě a j.[17])

K. Horálek

Witold Taszycki, **Słowiańskie nazwy miejscowe. (Ustalenie podziału.)** Polska akademia umiejętności. Prace komisji językowej. Nr. 29. Kraków 1946. Str. 64.

V úvodu praví autor, že tato jeho práce byla úplně hotova už v r. 1939; za války však byly vytištěné archy ve Lvově zničeny, nekonal se III. sjezd slavistický, který byl chystán na r. 1939 do Bělehradu a na kterém autor chtěl přednésti referát o svém třídění místních jmen, a tak došlo k publikování až po válce péčí Polské akademie věd.

Jednotné, důsledné a všechny typy vyčerpávající klasifikace toponymického materiálu potřebuje každý, historik, linguista i geograf, který se pokusí soustavně zpracovati některý úsek. Velkým usnadněním takových dílčích prací je však celkový orientační přehled, vyplývající z utří-

---

[15]) Srov. Grivec, Razprave Akadem. znan. I, 1943, str. 341—408. Vaillant, Revue des Études slaves 23, 1947, str. 34 n.

[16]) Srov. citov. Vajsův sborník Slovanské studie, str. 169—173. Weingart zastává názor, že lze připustit jen vliv jazyka na jazyk, nikoli přímou souvislost textovou (to je v podstatě staré stanovisko Flajšhansovo).

[17]) Studie o staroslověnské legendě o sv. Václavu vyšla v Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves VII (1939—1944), New York 1944.

dění celé látky. K takovému úkolu může však s úspěchem přistoupiti jen zkušený odborný badatel. Ze slavistů pracoval v onomastice zejména profesor lvovské a nyní krakovské university dr. Witold Taszycki. Zabýval se již dříve ve speciálních studiích staropolskými jmény osobními, jejichž sbírání soustavně organisuje, zkoumal podrobně některé polské anthroponymické a toponymické typy a vydal monografii o slezských místních jménech. Proto je k řešení daného úkolu zvlášť povolán.

Klasifikaci slovanských místních jmen provádí T. na základě materiálu hlavně polského, zčásti i českého a srbského. Nedostatkem předběžných prací a nepřístupností látky z ostatních slovanských zemí, zejména materiálu ruského, omlouvá neúplnost své studie.

V prvním oddílu své knihy autor přehlíží, jak se zhostili svého úkolu jeho předchůdci: F. Palacký, F. Miklosich, T. Wojciechowski, F. Černý a P. Váša, F. Schwarz, A. Muka, P. Skok, K. Moszyński, kritisuje jejich dělidla i provedení klasifikace po stránce tvarové, významové i co do úplnosti typů jmen. Pro srovnání by bylo bývalo užitečné povšimnouti si aspoň hlavních toponymických prací neslovanských.

V druhém oddílu se T. zabývá skupinami jmen, které podle svého významu, původu a tvaru nebyly v dosavadních pokusech klasifikačních přesně odlišeny od druhých anebo potřebují z jiných důvodů podrobnějšího osvětlení. Ukazuje především, že je nutno odděliti od názvů topografických jako zvláštní kategorii skupinu místních jmen, která nazývá kulturními. Jsou to místní názvy, které od počátku označovaly místa a mají vztah k některým zřízením a výtvorům kultury hmotné, sociální a duchovní. Sem náleží na př. česká jména *Lhota*, *Ochoz*, *Svatá Kateřina*, ale i *Dvůr* a *Žďár*. Tuto skupinu zpracoval T. sám už v r. 1939 (Język polski 24, 1—5).

Jinou skupinu označuje T. jako jména ethnická, protože vznikla z původního pojmenování větších či menších skupin lidí, a to buď podle vlastností místa (*Bukovany*, *Vysočany*) nebo podle původu z některé jiné osady (*Bítovany* — *Bítov*) nebo konečně podle charakteristické stravy. Zde uvádí T. z českých jmen *Kozojedy*, *Mlékojedy*, *Máslojedy*, z ruských *Lukojedy*, *Muchojedy*, *Žabojedy*, z polských *Konojady*, *Rakojady*, *Rybojady*. Je pochybné, zdali skutečně tato jména mají charakterisovati skupiny lidí podle jejich stravy a nemáme-li je prostě přiřaditi k jiné dosti početné, aspoň v českých zemích početné skupině jmen, kterou samostatně uvádí Bohuslav Havránek (heslo Toponomastika v OSNND VI/2 1183,) a Fr. Trávníček (Mluvnice spisovné češtiny I. 296) a o které se Taszycki vůbec nezmiňuje. Některá jména toho druhu řadí do skupiny jmen rodových. Jsou to přezdívky, kterými se sousedé na venkově škádlívají a které potom namnoze ulpívají trvale jako názvy osad. Mívají velmi často tvar komposita: *Čertoryje*, *Drbohlavy*, *Hrdlořezy*, *Hustopeče*, *Chvistonosy*, *Jedovary*, *Jíchostřeby*, *Kobylisy*, *Konětopy*, *Kozolupy*, *Kozohlody*, *Křivolaje*, *Suchohrdly*, *Štipoklasy*, *Žabovřesky*. Jiná komposita ovšem nemusí býti chápána jako přezdívky, nýbrž jako označení skutečného charakteristického zaměstnání: *Koněpasy*, *Koroseky*, *Mydlovary*, *Žernoseky*. Řadí se k typu, který T. nazývá „nazwy służebne", na př. pol. *Kuchary*, čes. *Kováry*, srb. *Ribari*. Jsou však i jiné typy jmen

přezdívkových, na př. jména participiální: *Hořesedly, Odlezly, Rozehnaly, Rozsedly, Tupadly, Zálezly.*

Označení této celé kategorie jmen termínem „místní jména ethnická" nepokládám za vhodné, neboť s tím jistě každý bude spojovati představu větších, skutečně ethnických celků a nikoliv omezených skupin lidí. Soudím, že by bylo lepší označení „místní jména obyvatelská", kterého užívají, byť i v jiném rozsahu, Bohuslav Havránek (heslo: „Toponomastika" v Ottově SNND VI/2) a František Trávníček (Mluvnice spisovné češtiny, I, 296).

Jména deminutivní musí býti podle T. oddělena od příslušných jmen základních. Vždyť na př. jméno *Heřmaničky* označovalo přece od počátku místo, osadu blízko *Heřmanic*, kdežto jméno *Heřmanice*, původně *Heřmanici* označovalo nejdříve lidi, pak teprve osadu. Jsou to tedy s hlediska významového i genetického dva odlišné typy. Název „jména deminutivní" svádí však zařaditi sem nejen typ *Hostínek*, ale i *Chlumek*, což autorem není zamýšleno, protože deminutivními nazývá jen zdrobnělá jména, odvozená z jiných jmen místních vlastních, nikoliv tedy z názvů obecných (*chlumek* — *Chlumek*). Podle mého soudu je však nutno ze skupiny deminutiv, takto pojaté, vyloučiti také ty případy, kdy osada dostala jméno podle potoka, lesa, t. j. kdy bylo na osadu přeneseno původní pomístné jméno v podobě už zdrobnělé, na př. potok *Lomnička, Orlička*, les *Lavičky*, odtud osadní jména: *Lavičky, Lomnička, Orlička.* Tato jména je nutno vyloučiti z „deminutivních místních názvů" podle terminologie Taszyckého a přiřaditi je do skupiny jmen topografických, ale odděleně. U některých jmen vznikají pochyby, zda jde opravdu o funkci deminutivní, nejde-li spíše o substantivisující, na př. *Janovec, Janovka.*

U jmen se suffixem *-ice* rozlišuje T., sleduje v tom J. Perwolfa, od početnější skupiny jmen patronymických (typ *Dědkovice*, původ od někoho), méně početnou skupinu, kde má suffix *-ice* touž funkci, kterou mívá jinak běžně přípona *-'any* (typ *Podbřežice* **Podbřežany* sr. *Břežany*, původ odněkud, nikoliv od někoho). Už J. Perwolf vystihl správně tento význam u ethnických jmen *Dregoviči, Ugliči, Lędici, Jezeriči* (vedle *Jezeřany, Ozerjany*). Od správného pochopení typu *Podbřežice, Zábrdovice* byli odvedeni F. Černý a P. Váša faktem, že existují osobní jména typu *Záhora* a že tedy nejsou tak zhola nemožná ani jiná podobná jména, tedy na př. ani **Zábrdo*, **Podbřeh.* Mohu ze svého materiálu staročeských osobních jmen uvésti na př. jména: *Podhrad, Podles* (vedle toho *Podlesák*), *Meziles.* Nepochybně jsou to jména téhož smyslu jako *Podhradský, Podlesák*, avšak bez přípon. Zde však právě může býti pramen rozšíření nepatronymického užití přípony *-ice.* Vývoj však šel snad i opačným směrem a přípona *-'any* nahrazovala tu a tam příponu *-ice.* Taszycki sám nepřipouští, že by se tvořila jména místní příponou *-'any* přímo z osobních jmen, ačkoliv jinde (Śląskie nazwy miejscowe 10) vysvětluje jm. *Dziadoszanie* ze jm. osobního. Čes. jm. *Milčany* odvozuje Taszycki z m. jm. *Míleč* a nikoliv z os. jm. *Mílek*, avšak v jiných případech lze onen typ předpokládati, aspoň A. Profous to činí (Místní jména v Čechách, hesla *Čerčany, Hrošany, Jirčany, Klíčany, Kožlany, Krňany*) a rovněž F. Černý

a P. Váša (Moravská jména místní: *Kozlany*, *Němčany* str. 23). Je třeba ovšem uvážiti, že příponou *-'any* vznikala i jména ze základu zkráceného, bez suffixu původního místního jména, t. j. na př. *Vsacany* ze jm. *Vsetín*, *Děčany* ze jm. *Děčín*. Je nutno tedy theoreticky připustit, že ani názvy shora uvedené nejsou odvozeny přímo z osobních jmen, nýbrž z místních jmen, třeba nedoložených, tedy *Krňany* ze jm. *Krnín* nebo pod. Bude-li však možno spolehlivě dokázati, že se jména toho typu tvořila též přímo ze jmen osobních, pak bude nutno tyto případy vyloučiti ze skupiny jmen, která T. nazývá ethnickými, a zařaditi je mezi jména patronymická.

Význam typu *Bítovany* vystihuje T. tím, že jde původně o obyvatele, pocházející z *Bítova* a osídlivší novou osadu, která byla podle nich nazvána *Bítovany*. Taszycki se nezmiňuje o jiné možnosti, kterou připouští P. Váša (op. cit. 160) a také A. Profous (op. cit. heslo *Bukovany*). Podle nich na př. jména *Osvětimany*, *Bukovany* nemusí býti svědectvím o tom, že zakladatelé těchto osad pocházeli z Osvětimě nebo z některé Bukové, nýbrž prostě, že osady *Osvětim*, *Buková* začaly býti časem nazývány podle svých obyvatel *Osvětimany*, *Bukovany* a že pak toto označení zatlačilo původní jména bez přípony *-'any*. Profous aspoň uvádí konkretní doklad, že pův. jméno *Brána* bylo nahrazeno jménem *Braňany*.

Protože se místními jmény nezabývají jen jazykozpytci, není jistě zbytečné upozornění Taszyckého na přípony, které jsou nyní tvarem shodné, ale mají odchylný etymologický původ a ovšem i funkci. Splývají tvarem především česká a polská patronymika s příp. *-ice*, která tu vznikla z pův. nomin. *-ici*, (typ *Bezdědice*) s názvy, jejichž *-ice* vzniklo z původního *-ica* a má platnost deminutivní nebo substantivisovací. V češtině to platí i pro singulár: *Hořice*, *Sušice*, i pro plurál: *Ledčice*, pův. *Ledce*, v polštině jen pro plurál: *Gorzyce*, *Studzienice* a pod. Taszycki uvádí jen tuto koincidenci, avšak v češtině máme tvarem splývajících typů více: Je nutno ještě vytknouti a odlišiti jména toho druhu jako *Bobnice*, *Kobelnice*, *Sokolnice*, *Stříbrnice*, *Záhlinice*, která nahrazují typ *Bobníky*, *Kobylníky* a vznikla stejně z pův. nomin. *Bobníci* a pod. (Černý-Váša op. cit. 8, 160, Profous op. cit. 93), dále jména *Dobrovice*, *Hořelice*, *Hostivice* z pův. *Dobrovícě*, *Hořělúcě*, *Hostivícě*, t. j. *Dobrovítova*, *Hořělútova*, *Hostivítova* (*ves*), konečně pak jména *Dubice*, *Křovice*, původní zdrobnělá neutria kolektiva: *Dubíce*, *Křovíce* (vesměs u Profousa); při řazení těchto jmen, zakončených nyní stejně na *-ice*, je nutno odděliti je do několika kategorií podle jejich etymologického původu.

Taszycki dále zdůrazňuje nutnost rozlišovati u jmen s příp. *-ov*, *-ová* possessiva z osobních jmen typu *Holešov*, *Libochová* od adjektivních jmen z obecných názvů: *Bukov*, *Březová*. Protože však existují i osobní jména typu *Buk*, *Bříza*, není často možno bezpečně rozhodnouti, zdali jde o jméno possessivní, či topografické. Taszycki vyvrací pochybnosti, zdali vůbec existují jména nepossessivní s příp. *-ov* poukazem na typ *Podsosnów*, který nemůže býti possessivní. Je možno ještě připomenout rozdíl mezi jmennou a složenou podobou.

U jmen se suffixem *-sko/-sk* shledává Taszycki s Rospondem vedle funkce topografické (*Břesko*, *Górsko*) též význam possessivní: *Lutomirsko*

Raciborsko, Jańsk, Radomicko, Mědvědicko. Ruské a vůbec východoslovanské názvy toho druhu mívají podobu maskulina: *Bobrujsk, Dvinsk, Možajsk* a pod., srbocharvátské bývají femininní: *Grabarska, Lovska, Makarska.* Jsou to substantivisovaná adjektiva ve jmenné formě. Jejich užití se často stýká s užitím possessiv s příp. *-ov*, ale výrazně possessivní význam bývá zřídka, na př. v polském *Pański* — pánův — Váš, sr. i česká jm. *Jánské, Mariánské Lázně*, proti tomu *Karlovy Vary.* Místní jména se suffixem *-sko* nemají význam výrazně vlastnický, nýbrž označují prostě příslušnost osady, na př. *Valdštejnsko* pod zříceninami *Valdštejna.* Nejčastěji to bývají, aspoň v českých zemích, jména osad po zpustnutí nově osazených; na to upozornil už V. Prasek (Komenský IX. 1881 155) a potvrzuje to jasnými doklady A. Profous (cit. dílo I. 127, 169 a j.): ves pustá *Horsko*, pustina *Malensko.* Velmi často nebývá tvořeno z celé původní podoby jména, nýbrž ze základu bez přípony: *Malenice* — *Malensko, Vyšetín* — *Vyšetsko, Petrovice* — *Petrovsko, Kojetsko, Krnsko, Vlastějovsko.* U polských jmen z materiálu Rospondova jsem také shledal dvojité označení osad: *Bańsk* — *Banowo, Kłobucko* — *Kłobucin* (Lud słowiański II. 1931, A 145, 147).

V třetí části přistupuje Taszycki k vlastnímu thematu. Protože dosavadní práce toponomastické nepřihlížely k přesnému rozlišování platnosti jednotlivých forem, není možno se na ně spoléhati při třídění jmen a Taszycki navrhuje svou klasifikaci na spolehlivějších základech.

Třídění Miklosichovo a Palackého přihlíželo k tomu, zdali je místní jméno odvozeno ze jména osobního, či z appellativa. Taszycki toto formální hledisko nahrazuje zřetelem významovým. Ukazuje, že třeba odděliti od sebe i jména, utvořená z osobních jmen: na př. *Janov* a *Janovice.* Jména prvního typu znamenala od počátku místa, kdežto druhý typ označoval původně lidi, potomky některého Jana nebo jeho poddané a pak teprve místo jimi osídlené.

Taszycki navrhuje na rozdíl od svých předchůdců toto základní třídění místních jmen: A. Jména, která byla od původu jmény míst. B. Jména, která označovala původně osoby a pak se stala jmény míst. C. Jména, která mohou býti vyložena obojím způsobem. D. Jména nejasná. — Obě poslední skupiny jsou ovšem jen nouzové. Jména, která mohou býti vyložena obojím způsobem, je lépe uváděti v obou kategoriích než vynechati je a utvořiti z nich zvláštní skupinu. U kategorie A postrádáme u T. zjištění, že některá místní jména vznikla tím, že na osadu bylo přeneseno jméno blízkého potoka, kopce nebo trati polní či lesní. Autor probírá v kategorii A jen názvy vzniklé z appellativ a nepřihlíží k těmto případům, geneticky odchylným, kdy se na osady přenáší původní vlastní jméno pomístní. Z českého materiálu Profousova uvádím aspoň tyto příklady: *Bělá, Bílina, Blanice, Brtnice, Čbán, Drkolny, Fláje, Jistebnice, Sázava.* Ani u ostatních Slovanů nejsou takové případy řídkým zjevem. Tato jména musí býti podle mého mínění přiřazena podle svého významu ke kategorii jmen topografických nebo kulturních, avšak odděleně od nich, jak to činí B. Havránek. Kategorie A a B propracovává T. podrobně podle významu, bera za základ prvotní pokus historika Wojciechowského, ovšem modifikovaný podle zásad, které vyložil v ka-

pitole druhé. Rozeznává: A 1: názvy topografické, na př. *Skała, Lipník, Vrbnik*, A 2: kulturní, na př.: *Łazy, Lhota, Sveti Petar.* A 3: possessivní: *Dalechów, Chvalín, Ivanje.* A 4: deminutivní: *Kruszewek, Heřmaničky.*

Kategorii B dělí T. takto: B 1: názvy ethnické: *Brzeźany, Podbřežice, Muchojedy, Charváty.* B 2: patronymické: *Racławice, Pavlovce,* B 3: „nazwy służebne": *Konary, Kobylníky, Kovači, Rataje.* B 4: rodové: *Bolesty, Vícemily, Skoczykłody.*

Připomínky k jednotlivým kategoriím jsem uvedl již při posouzení druhé části spisu Taszyckého. Je třeba však ještě několika poznámek dalších. Poslední skupina T., jména rodová, úzce souvisí se jmény patronymickými, jak zvlášť zdůrazňuje J. Otrębski (SO 18, 1947, 483). Liší se však od nich nejen formou, nýbrž i pozdějším původem, proto je správně T. oddělil, neboť jednotlivé skupiny významové mají co možná odpovídati i příslušným typům sídlišť s hlediska historického. Taszycki se nezmiňuje při jménech rodových o typu singulárním. Osady, vzniklé z původních samot, mívají totiž nezřídka jméno po prvním obyvateli bez jakékoliv přípony, tedy příjmení v singuláru, na rozdíl od plurálu jmen rodových. Uvádím příklady z díla Profousova: *Beranec, Čihák, Harvánek, Herda, Herink.* Taszycki sám mluví v knize „Śląskie nazwy miejscowe" str. 21 o typu m. jmen ve formě předložky *u* s příjmením a měl jej připomenouti i zde.

Při aplikování kterékoliv klasifikační soustavy nutně dochází k některým pochybnostem. Taszycki uvádí na str. 50 pozdější analogické tvoření jmen podle původních základních typů, ale už bez skutečné významové náplně. O všech jménech s příp. *-ice, -ovice* nemůžeme na př. tvrditi, že znamenala původně lidi a pak teprve místa, jak tomu je u starých místních jmen patronymického původu. Taszycki žádá, aby taková později analogicky tvořená jména byla uváděna při své skupině podle suffixu, ale odděleně od ostatních jmen. To je však vlastně porušení hlavní zásady třídění, neboť podle svého významu by tato jména analogická náležela vlastně do třídy A, nikoliv do B; jejich připojení ke jménům patronymickým je odůvodněno jen jejich formou a ne významem a vznikem. Přece však není možno v praxi postupovati jinak, než jak činí Taszycki, neboť nelze přesně vymeziti, která jména mají ještě plný význam a která jsou analogická. Obdobně je tomu také u četných jmen se suffixy *-ov, -ín*, už bez významu possessivního.

Některá jména jsou tvarem neustálená a podle formy by náležela do dvou různých skupin. Zde je nutno říditi se zase hlediskem genetickým a zařaditi je podle původní podoby, zjištěné v historických pramenech. Druhý tvar uvedeme podle suffixu v příslušné skupině, ale zase odděleně od ostatních jmen a s odkazem na původní podobu. Jsou to na př. z českých zemí takové případy: *Bořie, — Bory, Chody — Chodov, Jílové — Jílov, Klenné — Kleny, Kojetice — Kojetín, Koldice — Koldín, Komárov — Komárno, Křiepčice — Křiepská, Chřípská, Křinice — Křinec, Letov — Letovy, Lichov — Lichovy, Lštěň — Lštění, Prostějovice — Prostějov.* (Profous op. cit., Černý-Váša op. cit.)

U jmen kulturních je třeba ještě doplniti skupinu názvů tvořených podle historických reminiscencí (sr. Boh. Havránek l. c.) nebo přenese-

ných k nám z ciziny: *Beroun, Benátky, Betlém, Brandýs, Damašek, Tábor.*

Chronologické pořadí typů jmen určuje Taszycki, přihlížeje k výsledkům Bujakových prací z dějin osídlení, takto: nejstarší je skupina jmen topografických (A 1), pak následují: A 2 názvy kulturní, B 1 ethnické, A 3 possessivní, B 2 patronymické, B 3 služební, B 4 rodové, A 4 zdrobnělé. Při tom zase sluší připomenouti, že u skupin A 1 a A 2 není bez významu, zdali to byla původně jména pomístná v širším smyslu, či appellativa.

S utříděním Taszyckého projevil zásadní nesouhlas Jan Otrębski (Slavia Occidentalis 18, 1947, 481—487). Podle něho je hlavním dělidlem zřetel k tomu, zdali jméno vyjadřuje, či nevyjadřuje nějaký vztah člověka k danému místu. Proto vylučuje jako zvláštní třídu názvy, vyjadřující topografické vlastnosti místa. (U Taszyckého skupina A 1. Pro přehlednost budu dále označovati skupiny Taszyckého TA1, TB1 a pod.; skupiny Otrębského OA1, OB1 a pod.)

Všechny ostatní názvy vyjadřují vztah člověka (OB) a dělí se na jména, vystihující nějakou člověkem vykonanou práci (OB1—TA2): *Poręba, Mosty*, ale i *Wola* (TA2), a na pojmenování podle obyvatel (OB II/1—TB). U první skupiny je jistě definice Taszyckého výstižnější, neboť jména typu *Wola* lépe charakterisuje jako pojmenování zařízení, institucí a výtvorů sociální a duchovní kultury. Druhá skupina je u Otrębského rozdělena takto: jsou tam *a*) názvy plemenné a rodové (*Siewierz, Kruki* = částečně TB4), ale i přezdívkové (*Rakojady*), *b*) názvy patronymické a vyjadřující poddanství (*Racławice, Biskupice*) — TB2, *c*) názvy služebné —TB3, *d*) názvy obyvatel podle místa (odmiejscowe): *Nagórzany, Przybrodowice* (částečně = TB1). Taszyckého skupiny názvů ethnických (TB1) a názvů rodových (TB4) se tedy neshodují přesně s žádnou skupinou Otrębského. Dále následují u Otrębského názvy possessivní OB II/2 = TA3 a názvy zdrobnělé OB III = TA4. Rozdíly jsou tedy vlastně jen v jiném pořádku skupin a v jiném rozčlenění jmen ethnických a rodových.

Otrębski však nesouhlasí ani s chronologickým pořadím skupin u Taszyckého. Shodně s ním klade na prvé místo názvy topografické a názvy podle lidské práce (u T. názvy kulturní), pak následují však názvy plemenné, patronymické, jména, vyjadřující poddanství a jm. rodová jako druhá skupina. Chronologicky třetí skupinu tvoří názvy obyvatelské podle míst („odmiejscowe"), čtvrtou názvy possessivní, pátou názvy služebné a poslední (shodně s Taszyckým) názvy deminutivní.

Další poznámky Otrębského se týkají jednotlivých typů: názvů plemenných s příp. *-ice/-iči*, typu *Głogów, Podsosnów* a patronymik se suffixem *-ęt, Jadamowięta, Boleścięta.* V diskusi o tomto typu bylo by dobře přihlédnouti též k českým jménům *Milata, Janata* a pod.

Snažil jsem se v této zprávě vyzkoušeti prakticky třídění Taszyckého jeho aplikováním na materiál český. Je přirozené, že se T. opírá o materiál polský a že nepolská jména připojuje jen na potvrzení správnosti svých pozorování polských. Speciální problémy jiných slovanských jazyků nejsou zde dotčeny. Proto bude třeba při podrobném třídění, jak jsem

ukázal na českých jménech, některých doplňků, aby byly zachyceny všechny skutečně se vyskytující skupiny názvů. Po změně některých méně vhodných termínů a po doplnění některých skupin bude návrh Taszyckého spolehlivým a metodicky i věcně správným vodítkem pro uspořádání jmen, pro jejich správné rozlišování po stránce významové i slovotvorné a zařazení do celkové soustavy. Bylo by si jen přáti, aby se stejně intensivně pěstovala onomastika i mimo Polsko a aby bylo možno při dalších synthetických pracích toho druhu opříti se o spolehlivý a dobře zpracovaný materiál z celého území slovanského. Hlavní pokrok je v tom, že dřívější dělidla formální nahradil zřetelem k významové a věcné stránce. K prohloubenému studiu věcných souvislostí jednotlivých typů jmen s jevy společenskými, s typy osídlení a pod. otázkami bude ovšem třeba pomoci historiků, prehistoriků, geografů a j. odborníků.

Důležitým úkolem je především sledovati, jak se obráží v jednotlivých typech jmen hospodářsko-společenská zřízení a jejich proměny. Toponymický materiál bude třeba podrobiti statistickému rozboru, a to jednak podle časových úseků, jednak podle územního rozvrstvení, aby byla zjištěna doba vzniku, rozvoje a úpadku jednotlivých typů a jejich souvislost se zřízením rodovým, kmenovým, s počátky feudalisace, s rozvojem měst a kolonisací, dále s typy sídlišť — rodovou osadou, hradovou obcí (V. Vaněček: Prvních tisíc let, Praha, Praha 1949, str. 19), s dvorci a hrady. Souvislost jmen patronymických, ethnických, possessivních a ost. se společenskými institucemi a s typy sídlišť je zřejmá, avšak je nutno ji podrobně zkoumati a podle výsledků tohoto studia event. korigovati i třídění jmen a jejich chronologické pořadí. *Jan Svoboda*

Józef Trypućko, **Słowiańskie przysłówki liczebnikowe typu stcsł. dvašdi, trišti.** (Uppsala Universitets Arsskrift 1947: 5.). Uppsala 1947, 102 str.

Tato studie je věnována výkladu druhé části slovanských adverbií typu *dvašdi, trišti* a je výňatkem z větší práce autorovy, kterou chystal jako monografické zpracování slovanských adverbií vůbec. Studie o adverbiálním suffixu *-šti/-šdi*, jenž patří k záhadám slovanských adverbií, nám umožňuje poznat směr i zaměření autorova studia slovanských adverbií vůbec, přednosti i slabé stránky takto příliš tradičně chápané práce o slovanských adverbiích.

Autor nejdříve odmítá Leskienovu thesi, že druhá část těchto adverbií je ustrnulý pád, akusativ plurálu, zaniklého substantiva — **šьdъ*. Leskien předpokládá existenci substantiva z kořene **sed-* /**chьd-*, které nemáme nikde doloženo, a připomíná podobné adverbiální výrazy z jiných jazyků. Trypućko opírá své pochybnosti o předpokládaném substantivu především o důvody hláskoslovné. Srovnává substantiva a slovesa s oslabeným stupněm samohlásky v kořeni a jejich poměr k slovům, utvořeným z kořene v plném stupni, jako *chodъ, choditi, šьlъ, zъvati, zovǫ* atd. a dochází k závěru, že by ani takové substantivum nebylo v slovanských jazycích možné. Již tím odmítá platnost Leskienova předpokladu a všude dále ve svých výkladech, kde by i některá fakta bylo možno vykládat ve shodě s Leskienem, z tohoto důvodu tuto možnost opouští.

V další kapitole (str. 20—29) probírá doklady z jazyka staroslověnského a sleduje tam hlavně tvary bez jeru a s jerem, ve skupině *-šd-*, *-št-*, dále tvary s *-t-* a *-d-* (*-šti: -šdi*), tvary s *-i* a *-y* na konci adverbiálního suffixu (*-šti, -šty*: *-šdi, -šdy*) a konečně poměr tvarů s *-š-* nebo *-ž-* (*-šdy*: *-ždy*). Na těchto staroslověnských faktech opět připomíná nemožnost Leskienovy these: staroslověnské doklady se vyskytují až v textech mladších, hlavně bulharské redakce a vedou podle autora spíše k potvrzení starobylosti tvarů bez jeru a s *-i*, tedy k nějakému *-šti, -šdi*.

Bohatý, ale rozmanitý materiál poskytuje ruština, méně běloruština a ukrajinština (str. 33—43). Dovoluje autorovi poznat starší a mladší vrstvu těchto adverbií, což podle jeho domněnky není možné v staroslověnštině. Staroruské doklady se hojněji vyskytují až v mladším období, od XV.—XVI. století. Ze staršího období ruského jazyka zná autor jen 7 dokladů (2 z Miklosichova Lexiconu, 5 z Materiálů Sreznevského). V starším období v těchto několika dokladech se spíše vyskytuje *-šti*, ale ostatní doklady z mladšího období vykazují poměry právě opačné než v staroslověnštině (*-šdi: -šdy* je v staroslověnštině doloženo v poměru 23 : 1, v staré ruštině 12 : 31, tvary bez jeru nebo s jerem vykazují v staroslověnštině poměr 22 : 2, v staré ruštině obráceně 14 : 29 atd.). Ruské doklady, praví autor, jako by svědčily pro thesi Leskienovu, ale podle autora je nutno ji odmítnout. Staroslověnské doklady ukazují na východisko z tvarů *-šti*/*-šdi*; jak tedy potom vyložit staroruský materiál? Podle autora prý nejlépe prostou asimilací *-y* k předchozí měkké souhláskové skupině *-šd-*, *-št-*. Pokud jde o výklad forem bez jeru v staré ruštině a v staroslověnštině a fakt, že v staroruských dokladech převládají formy s jerem, vykládá autor tak (str. 37), že skupina *-šd-* byla mimo fonologický systém v staré ruštině, a proto tu převládají tvary s jerem, v staroslověnštině pak bez jeru. Možné pochybnosti o tomto výkladu autor rozptyluje ještě poukazem na nutnost otevřených slabik, na grafickou tradici atd. V staré ruštině, praví autor, tomu bylo však poněkud jinak, neboť jery tam zanikly v XI. století (dovolává se Sobolevského Lekcií), byly to skupiny těžko vyslovitelné, staroruské ucho bylo v té věci citlivější než naše, je tedy zde jer věc čistě orthografická, sekundární, možná vzniklá podle participia *šьdъ*, možná i proto, že skupina *-šd-* byla v ruštině vzácná atd.

Autor snaží se také vyložit tu okolnost, že se podle jeho materiálu v staroruských textech vyskytují adverbia typu *-šti, -šdi* hlavně od XV.—XVI. století. Podle jeho názoru byla do ruštiny přenesena ze staroslověnštiny a přitom uvádí i konkretní pramen: byl to Maksim Grek, jenž přišel do Moskvy z kláštera na hoře Athos počátkem XVI. století, znal církevněslovanské spisy, které s sebou přinesl do Ruska, a s jeho osobou a v souvislosti s akcí „ispravlenija knig“ mohlo proniknout do ruštiny také adverbium tohoto typu (str. 34).

Podobným způsobem probírá autor i fakta z jiných slovanských jazyků, především z jihoslovanských (str. 43—52). Srbocharvátština má takové adverbiální tvary na *-šti, -št, -š* a všechny je možno vykládat z jednoho pratvaru *-šti*, praslovanského — **tji*. Suffix *-šte* vznikl analogií podle adverbií na *-e* (autor předpokládá nejdříve zánik koncového *-i*, pak

přejetí -*e*). I zde vykládá tato adverbia jako tvary staroslověnské, které pak pronikají do jazyka domácího. Suffix -*šť* vykládá kontaminací se suffixem -*ć*, ztráta koncového -*i* se vykládá jako zánik koncové samohlásky, jako je na př. v infinitivě.

V západoslovanských jazycích (str. 52—56) jsou tato adverbia vzácná, dosvědčena jsou v polštině, v lužické srbštině dolní, některé tvary lze se studovaným typem hledat i v češtině, ale všechny lze převést na původní — **tji* (tvary s -*d*- nejsou v západoslovanských jazycích dosvědčeny vůbec).

Když tak autor probral materiál ze všech slovanských jazyků, snaží se zjistit, co je v těchto možných suffixech tvarem původním. Nejdříve si všímá rozšíření jednotlivých suffixů. Poněvadž tvar -*šti* je dosvědčen doklady ze všech slovanských jazyků, kdežto tvar -*šdi* jen v některých, usuzuje — málo pravděpodobně —, že suffix -*šti* pochází z doby praslovanské (str. 58), je primární, kdežto -*šdi* je jeho sekundární obměnou. Suffix -*šdi* se kryje se sférou jazyka staroslověnského, je proto staroslověnského původu. Ze staroslověnských památek je tento tvar znám hlavně v textech bulharské redakce (Sav. kniga, Psalt. Sin. a Suprasliensis), starší texty tohoto adverbia vůbec neznají. Teprve později se vyskytuje tvar -*ždi*, padá tedy domněnka Brücknerova a Otrębského o vzniku -*šdi* ze staršího -*žьdy*.. Změnu -*šti* > -*ždi* nelze vykládat jako praslovanskou (tedy jako **dji* vedle staršího -**tji*), rovněž ne vlivem suffixu -*žьdo*, -*žьdy*. Vykládá ji proto uměle tak, že -*t*- se změnilo -*d*- v adverbiu *dvašdi* působením počáteční znělé dentály, podobně tak v *mnogašti* se změnilo *t* > *d* vlivem znělého -*g*-, kdežto v *trišti* zase zůstalo -*šti*. Dále si klade autor otázku, co toto adverbiální -*šti* původně je. Přehlíží různé názory, které o tom byly vysloveny, a domnívá se, že -*šti* lze vyložit jednak ze staršího -**tji*, ale také z -**kti*, a kloní se k této poslední možnosti.

Aby vysvětlil tento adverbiální suffix, zkoumá adverbiální číslovky v indoevropských jazycích (str 73—80) a ze tří možných typů těchto adverbií spojuje slovanské -*šti* -**kti* s védským *cid* a řec. -*κι*. Tyto adverbiální partikule staroindické, řecké a slovanské vykládá jako kombinovaný suffix z partikule -**q*, které spojuje se zájmenem **q̯id*, a z partikule -*i* v staré indičtině a řečtině nebo z partikule -*ti* v slovanštině. Slovanská adverbia na -*šti* jsou tedy podle Trypućkova výkladu starobylá. Tolik autor.

Trypućkova práce nám představuje autora pilného, znalého odborné literatury a zakládajícího své výklady, pokud jen je možno, na jazykovém materiálu, avšak přece nás jeho výklad nepřesvědčuje; ne proto, že bychom chtěli hájit thesi Leskienovu, ale proto, že autor je hodně v zajetí starších názorů o výkladu slov. Zakládá totiž celý svůj výklad tak, že se snaží hláskoslovnou cestou rozložit adverbiální suffix, o který jde, a jednotlivé jeho částky zase spojit s některými prajazykovými formami nebo kořeny. Svůj úkol výkladu těchto adverbií chápe jen v zjištění kořene nebo kořenů, které se při jeho výstavbě zúčastnily. Je ovšem samozřejmé, že pak dochází k výsledkům zcela hypothetickým a je dost paradoxní, že jeho výklad je hypothetičtější než jím odmítaný výklad Leskienův. Snaží se vykládaný suffix přivést na jednu původní formu,

která existovala v prajazyce, a z ní pak vykládá všemožným způsobem, i za cenu kombinací metodického postupu, tvary slovanské. Nehledíme-li ani k tomuto poslednímu autorovu pojetí, je zde základní obtíží to, že autor studuje jen jedno adverbium (jednoho typu), a to zase jen jeho část, kterou vykládá jen hláskoslovně. Ale adverbiální suffixy tvoří pravidelně v jazyce jistý slovotvorný prostředek v rámci jiných takových prostředků, od nichž nemůžeme právě zkoumaný suffix dobře oddělovat. Vykládat takové isolované tvary, které mají svou souvislost v tom, že jsou součástí jiných takových prostředků, jen hláskoslovně, nemůže rozhodně vést k uspokojivému výsledku, protože problém není v podstatě hláskoslovný, nýbrž slovotvorný. V adverbiích se vidí pravidelně ustrnulé tvary, jakési petrefakty, které vypadly z morfologického systému jazyka, což máme v historických faktech dosvědčeno, srov. lexikální adverbiální opisy, které v jazycích stále vznikají. Ale na druhé straně nesmíme zapomínat, že právě proto, že jde o petrefakty, mohou být adverbiální partikule sekundárně spojovány s živými tvary jazyka. Jestliže souhlasíme s tím, že Leskienovu předpokladu existence nějakého substantiva -**šьdъ* v adverbiálním suffixu - *šdi* vadí ta okolnost, že takové substantivum není v jazycích dosvědčeno, pak bychom ovšem nemohli popřít, že tato ustrnulá partikule mohla být sekundárně spojována jednak s participiem *-šьdъ*, jednak s pronominální partikulí *-žьdo*. Autor byl zcela blízko takové domněnky (srov. str. 56 n.), ale opustil ji právě proto, že nechápal zkoumané adverbium v systému jazyka, nýbrž jen jako tvar isolovaný. Je však zcela zřetelné, že takto bychom mohli pak docela snadněji vyložit jak vynechávání jeru (lépe řečeno jeho nevkládání), tak jeho vkládání v staroslověnštině a v staré ruštině.

Pokud jde o fakta staroruská, autor je tradičně nedoceňuje a přeceňuje jazyk staroslověnský. Konečně pro starší období jeví se tak autorovi fakta proto, že se opřel vlastně jen o doklady Miklosichovy a Sreznevského, které ovšem nedosahují zdaleka úplnosti. Autorova domněnka o přímé souvislosti adverbií na *-šti*, *-šdi* s činností Maxima Greka je bez průkazného prozkoumání materiálu těžko prokazatelná. Pokud jde o slovanské jazyky, zůstává tedy kladem této práce hlavně zjištění a zdůraznění, že tvary *-šti*, *-šdi*, bez jeru a s *-i* na konci, jsou snad starší a že je tedy sotva možné, vycházet s Leskienem ze substantiva -**šьdъ*.

Kapitola o zasazení slovanských faktů do indoevropských jazykových souvislostí není právě šťastná. Svědčí sice o autorově pečlivém hledání možných souvislostí v indoevropském jazykovém prostředí, ukazuje rovněž dobrou znalost odborné literatury, ale je zcela prostoupena snahou dovést zkoumaný suffix k jedinému pratvaru nebo k pratvarům, jejichž kombinací byl tento suffix vytvořen. Ale jaký byl důvod takové kombinace? I samo spojení véd. *cid*, řeckého *-κι* se slovanským *-šti* je sporné, neboť slovanské -**kti* je vlastně zase nakonec osamoceno. V autorově pojetí budí součástky partikulí, které zde byly kombinovány, dojem, že jsou to jakési částečky kombinované nahodile a nestejně v různých jazycích. Ale i tu očekáváme nějaký důvod takové kombinace. Myslím, že hypothetičnost autorova konečného výkladu sotva kterého čtenáře přesvědčí.

Nicméně Trypućkova studie o adverbiálních suffixech *-šti, -šdi* svědčí o filologu pilném i svědomitém a není zcela jeho vinou, že se mu jeho úkol plně nezdařil. Nepochybujeme o tom, že kdyby byl autor ve své souborné práci o slovanských adverbiích měl na zřeteli systém v jazyce a uvědomil si oprávněnou skepsi k hledání jednoho společného východiska, bylo by jej mohlo jeho zkoumání dovésti k výsledkům bezpečnějším.

Ant. Dostál

K. Nitsch, **Studia z historii polskiego słownictwa.** Rozprawy Wydziału Filologicznego Polskiej Akademii Umiejętności t. 67 nr 6. Kraków 1948. S. XXII, 191.

Książka, o której mowa, zajmuje wybitne miejsce tak w twórczości prof. Nitscha, jak w powojennej polskiej produkcji językoznawczej. Jest to owoc wielkiego doświadczenia, oczytania w tekstach i obfitego zasobu informacji z dialektów. Zdumiewać może zarówno ilość bardzo drobiazgowych wiadomości, jak bystrość spostrzeżeń i umiejętność znajdowania zagadnień tam, gdzie inni przeszli nic nie zauważywszy. Książka zawiera 27 artykułów słownikowych, nadto obszerny wstęp, który zasługuje na uwagę nie mniejszą niż tamte.

Ten wstęp jest pierwszą gruntowną oceną dwóch największych polskich słowników historycznych, Lindego i tzw. Warszawskiego, ułożonego przez Karłowicza, Kryńskiego i Niedźwiedzkiego. Nazwa ta nie jest lubiana przez warszawskich lingwistów, zdaje się, z powodu poważnych braków tego słownika. O tych brakach wiadomo było od początku, natomiast mniej sobie zdawano sprawę z poważnych niedomogów dzieła Lindego; dopiero teraz, w 140 lat od jego wydania, Nitsch je obnażył w całej okazałości. Zarzuty swoje ujmuje w dwa punkty: 1. obojętność na wydanie, z którego bierze materiał, 2. niedokładne cytowanie; mniejszego jest znaczenia pominięcie ważnych pozycji w dziełach w zasadzie do słownika ekscerpowanych. Punkt 1. ilustruje autor przykładem, który warto powtórzyć w całości. Chodzi o to, że Żywoty świętych Skargi wyzyskał Linde z wydania z r. 1790, a nie z pierwodruku z r. 1603, tymczasem różnice między wydaniami są ogromne:

wydanie z r. 1603	wydanie z r. 1790
iesliby — *wespołek* z oblubieńcem —	*jeżeliby* — *wespół* z o. — *niżeli* — d. n. d.
niżli — do niey do *komory* wchodźił —	*pokoiu* w. — *Gdyby* n. d. P. B. — *położyła*
By nie dla Páná Bogá — *ległá* — *wszyt-*	*się* — *wszystkim* — *konopianych* — nakup.
kim — *konopnych* — nákupiłá *imion*	*fortun* w. — aż *naostatek* w Kr. z.
wiele — áż *ostatnie* w Krákowie został	p. s. *duchowne świątobliwym życiem* b.
— pánienki swoie *duchownie* buduiąc	— w *chorobę* — *wiedziała też* o bl. śm. —
— *w niemoc* — *poznáłá* o bliskiey śmierći	i. *zachowywać* t. n. b. — *Xieni czyli* Abba-
— iesli *záchowáć* tego nie będźiecie —	tysie — br. *do* pogrzebu m. c. — k. o. *wielu*
kśieniey Abbátyśie — Iesli ćiáło moie	*ludzi* i.
bráćia *ku* pogrzebu mieć chcą — ku	ujrzała i. s. i., *iż ona* s. ś.
obćiążeniu *wiela ich* iestem — vyźrzáłá	zw. *ziemi* — *iużbym*
ią śiostrá iedná, *á oná* śię śmieie.	*dwie siostry* — *braci* — *wielkiemi cudami*
zwoiowániem *źiemie* — *iużbych* — *dwie*	
śiestrze — *bráćiey* — *wielkimi cudy*	

Ileż to zmian wprowadzonych przez wydawcę z końca 18. wieku można by poprzez słownik Lindego przypisać Skardze! Nitsch zresztą

pokazuje konkretnie, jak dwóch młodych językoznawców dopuściło się błędu tylko dlatego, że wzięli za dobrą monetę przykład podany przez Lindego z wydania Skargi z r. 1790, uważajac pewną formę przerabiacza za cechę języka samego Skargi. Co do punktu 2. wystarczy spośród wielu Nitschowych przykładów podać jeden:

Strwoży sie tu niebogá, ile drogi *więcej*
Przed sobą nie znájdując, tylko trop zwierzęcy
I stegná udeptáne, ktorędy do wody
Zwyczaj się im przechodzić pod wieczorne chłody.

To miejsce z Nadobnej Paskwaliny Twardowskiego (II 57—60) brzmi u Lindego: Drogi *tam już nie było,* tylko trop zwierzęcy i stegna udeptane, *którędy* do wody *chodzili* (sub verbo: *ściegno*). Nie wszystkie przykłady są tak rażące, ale bądź co bądź mniejszych przeróbek dla skrócenia cytatu można znaleźć bez liku. Por. też notkę w Języku Polskim t. 28 s. 69 w moim artykule o wyrazie *żyrzec.* Zmiany tedy dotyczą tak słownictwa, jak form gramatycznych i zjawisk fonetycznych. Nitsch zresztą podkreśla, że wartość Lindego jest olbrzymia, jest on w dalszym ciągu nie do zastąpienia, ale kto z niego korzysta, powinien cytaty dokładnie skontrolować.

Błędy Lindego obciążają także Słownik Warszawski, bo przejął on materiał z Lindego bez kontroli; ponieważ zaś opuścił bliższe określenia miejsc cytatów (co Linde podawał), uniemożliwił swoim czytelnikom kontrolę i poprawę niedociągnięć. Prawie zresztą w każdym z artykulików ma Nitsch sposobność wytknąć temu słownikowi jakiś błąd. Ponadto pokazuje, jak niestarannie wyzyskano dla słownika bardzo cenne źródło, pamiętniki Ochockiego (wyd. w r. 1857).

Poświęciłem wiele miejsca wstępowi, aby slawistów nie-Polaków zaznajomić z tą ważną oceną polskich źródeł, z których stale korzystają. Przy sposobności dodaję, że trzecie wielkie źródło, Słownik gwar polskich Karłowicza, ocenił Nitsch szczegółowo w 4. tomie Rocznika Slawistycznego. W sumie włożył on w krytykę słowników więcej niż ktokolwiek inny.

Artykuły o wyrazach powstały podczas wojny, gdy Nitsch pracował nad uporządkowaniem materiałów Słownika staropolskiego. Mówi on sam, że wyrazy nasuwały bardzo różne problemy, „toteż bardzo są różne te artykuliki. Jedne, jak *anioł, piękny, wielbłąd,* dotyczą samych tylko zmian formalnych, inne samego tylko pojawienia się i zniknięcia (ew. w związku z przedmiotem), jak *paiż, kałkan, tantny,* częściej różnych znaczeń, jak *kozera, szczyt, podobno, gadzina, czerstwy, żołtarz,* ich deprecjacji, jak *świekra* czy *warda,* czy awansu, jak *łuwalnia,* nierzadko kilku tych punktów widzenia razem, jak *narost* i *mrzost,* (*ch*)*robak, tścia.* Różne też są rozmiarami: od 1-stronicowych do „*Póki* i *nim*", które się rozrosły do głównie składniowej, ale i poza tym wszechstronnej 4-arkuszowej monografii. Ponieważ wszystko to obraca się w ramach staropolszczyzny, przeto rzadko w grę wchodzi etymologia, głównie przy wyrazach obcych, jak *heczepecze, kotelnia, kozera, tantny,* ale i przy rodzimych, jak *nim* lub tyle rozbieżnych zdań wywołującym *broczyć.*

Bywa też mowa o wykolejeniach stylistycznych, jak przy *takowy*, lub o nonsensach słownikarskich, jak przy pochodnych od *wardęgi*.

Szerokie zastosowanie znalazła dialektologia, a w jej obrębie zwłaszcza geografia językowa. Wbrew do znudzenia powtarzanym twierdzeniom Brücknera pomagają one nieraz wyjaśnić nawet średniowiecze, jak co do *anjoła* i *gloznu*, odtworzyć historię wyrazu, jak co do *robaka* czy *mrzostu* i *naraszczania*; a bez geografii wprost fałszywy mielibyśmy obraz nie tylko dwóch ostatnich, ale też *rędziny*, *czerstwości*, nie mówiąc już o wyrazach ruskiego [ukraińskiego] pochodzenia jak *teszczy* (nie *teści*), *trybulki* i i. Co do tego warta uwagi zgodność czasem geografii średniowiecznej z dzisiejszą, jak przy wyłącznie małopolskiej *rędzinie*, mazowiecko-kujawskim *wątpiu* itp.".

Nitsch tedy wyzyskuje informacje, których dostarcza druk — tu jest precyzyjnym filologiem — ale w równym stopniu uwzględnia dane gwarowe, skutkiem czego bardzo dokładnie ustala stopień „zasiedzenia" wyrazu w polszczyźnie. Dopiero po takim przygotowaniu terenu wyciąga wnioski co do rodzimości i przeszłości wyrazu. W tym miejscu rażąco odbija od większości etymologów, którzy aż nazbyt często konstruują etymologie i wędrówki wyrazów bez zbadania ich „metryki". Dobrym przykładem jest artykulik o *broczyć*, dla którego skomponowano aż 6 etymologii, gdy tymczasem zbadanie pozycji tego czasownika w języku polskim dyskwalifikuje z nich co najmniej cztery, pozostawiając na placu dwie: Jungmanna łączącą z gr. *βρότος* i Rozwadowskiego — z łot. *brakas* 'krwotok połogowy'.

Interesującym przyczynkiem do etymologii jest artykuł o *pięknym*, gdzie się okazuje, że w polszczyźnie południowo-zachodniej szeroko jest rozpowszechniona forma *piekny*, przez co powstaje jednolity wielki obszar czesko-łużycko-polski; nosówka jest nowotworem (zresztą dawnym) północno-polskim.

Artykuł o *aniele* usuwa zakorzeniony w nauce błąd, jakoby staropolską postacią był *angioł* a nie *anjoł*. Dowodzi tego analiza staropolskiej ortografii (np. opozycja pisowni *ge*, *gi*, tj. *je*, *ji*, ale *ghe*, *ghi*, tj. *ge*, *gi*). Zgodne z tym dzielenie w XVI w. na sylaby *an-joł*, zgodny stan w dialektach, gdzie częściowo zachowane *anịůu̯* i *ańńůu̯* wskazują na dawniejsze *anjoł*.

W artykule o *naroście* i *naraszczaniu* autor precyzuje znaczenie (parzenie się ptactwa), określa zasięg (Mazowsze i sąsiedztwo pod jego wpływami stojące), podaje najstarsze przykłady i geografię (północny zachód Polski) wyrazu *mrzost* (tarło ryb), geografię wyrazów *niérzch* i *niérzchnąć się* (o tarle ryb, na północ od Noteci). W ten sposób się okazuje, że polszczyzna zachowała w sumie trzy odmiany tego samego rdzenia: *norst-* na Mazowszu o parzeniu się drobiu, *nerst-* o tarle ryb w półn. Wielkopolsce, Kujawach i Pomorzu, *nŕś(t)-* również o tarle na północ od Noteci. Rozwój pierwotnego *norst* na *narost* jest też pięknym przykładem rozwoju tego dziwnego nagłosu, por. podobne *narów*, ale *pa-ndrowie*.

Na uwagę zasługuje dłuższy artykuł o nazwach tarczy: *tarcza*, *pawęż*, *szczyt*, *puklerz*, *kałkan*, *paiż*. Dzieje wyrazu *szczyt* są przede

wszystkim dziejami rozwoju znaczeń: od 'tarczy' przez 'zasłonę' do 'wierzchołka', a w czasowniku *szczycić* od 'zasłaniać, bronić' do 'zdobić', w przymiotniku *szczytny* — od 'tarczowy' przez 'herbowy' do 'szlachetny, wzniosły'. *Pawęż* — to znów przykład zmian ze sfery etymologii ludowej: pod wpływem rodzimego *pawęza*, drąga do umocnienia siana na wozie, pojawia się *ę* za pierwotne *e*; ucieczka przed rzekomym mazurzeniem wprowadza *ż* za *z*. Inne synonimy mniej dawały pola do uwag. Przy sposobności wskażę na nowy materiał źródłowy: liczne przykłady na *pawęż*, nie znane Nitschowi, można znaleźć w przypisach na końcu Historii jazdy polskiej Konstantego Górskiego; *paiżą* posługiwał się nadto Kochowski (Niepróżnujące próżnowanie 346, 13—4 i Kamień świadectwa LXXXII 7—8).

Obszernie zajmuje się autor *robakiem* i *gadziną*. Przy pierwszym chodzi o to, że część gwar mówi *chrobak*, poza tym zmienne jest znaczenie. Południe Polski ma *chrobaka* jak język słowacki (i za nim czeski) na oznaczenie drobnych żyjątek (nie latający owad, glista). Był to pierwotnie chyba wyraz onomatopeiczny od głosu ryjących w drzewie owadów, por. *chrobot*. Gdy z Małopolski i Śląska powędrował na północ, stracił swoje *ch*, które — jak to w Małopolsce — było słabo słyszalne, oraz rozszerzył znaczenie na nieco większe nie latające zwierzęta: myszy, krety, szczury, łasice, nawet żmije. To przejście do północnej Polski odbyło się jednak już przed w. XV, z którego już mamy przykłady na *robaka*. Do Nitschowych przykładów na *robactwo* mogę jeszcze dorzucić *robastwo* z r. 1517 (Łosia Zabytki . . . s. 323). *Robak* wyparł w polszczyźnie dawnego *czerwia*; nie doszło do tego w Czechach. Dość podobnym zmianom znaczeniowym uległ wyraz *gadzina*: *gad* i *gadzina* mogą oznaczać 'drób', a nawet 'bydło domowe'; to szersze znaczenie właściwe jest lub było całej Małopolsce, węższe w Wielkopolsce. Na Śląsku *gawiedź*. Gdzie jednak *gad* lub *gadzina* oznaczają 'węża', tam oczywiście nie mogą oznaczać zwierząt hodowanych.

Uwagę Nitscha pociągnął dalej wyraz *takowy*, który wywoływał wiele sporów poprawnościowych. Na licznych przykładach N. pokazuje jego przeszłość. Pierwotnie do poł. XVI w. był on synonimem *takiego*, do początków XIX w. mógł znaczyć bądź 'taki', bądź 'tenże', potem znaczenie pierwsze nabrało posmaku archaizmu, wreszcie za naszych czasów i to drugie wychodzi z użycia, pojawiając się użto w tekstach biurokratycznych, jużto na biurokratyczne stylizowanych. Dodam jeszcze, że *takowym* zajmowałem się w pracy o „Biblii król. Zofii i st. czeskich przekładach Pisma św.", tak formułując swoje stanowisko: „. . . już wówczas unikano *takowego* nawet w znaczeniu 'talis', a nie tylko 'is, hic'. Przykłady Sł(ownika) stp(olskiego) są przeważnie z tekstów prawniczych, jak i dziś; być może pojawiły się przez zapatrzenie się na czeskich prawników (s. 156)." Opierałem się na fakcie, że tłumacz Biblii zastępował czeskie *takowy* przez polskie *taki*, oraz na śladach wpływów czeskich na polski język prawniczy (por. o tym w artykule „Historia przyimków *bez* i *przez*", Język Polski t. 24, 134—9).

Teść, świekra i pokrewne (*ścia, teszcza, świekier, świokier*) wprowadzają obfity materiał staropolski, ale też średniopolski i gwarowy,

z którego wynika, że dziś w języku literackim tylko *teść* i *teściowa*, w gwarach zaś żaden z nich nie jest używany. Na wsi mówi się *ojcowie, ojciec i matka*.

Artykulik o *trzeźwym* porusza sprawę nagłosowej spółgłoski (*t* lub *k*) oraz wygłosowe spółgłoski tematu (*w* twarde czy *w* miękkie). Dziś jest wyłącznie *trzeźwy*, ale dawniej i *trzeźwi*. Ponadto dziś w gwarach małopolskich i mazowieckich istnieje odmianka *krzeźwy* z różnymi pomniejszymi dalszymi odchyleniami; Wielkopolska używa formy literackiej *trzeźwy*. Do staropolskich przykładów na *trzeźwi* mogę dodać jeszcze przykład z r. 1545: „Myey *trzeźwye* y czyste ćyáło“ z dekalogu wydanego w Krakowie w r. 1545, a przedrukowanego u Bobowskiego (Polskie pieśni katolickie, Rozpr. Wydz. Filol. t. 19, s. 169). Dalej rok 1615: (*żona*) *trzeźwia* Pol. fraszka mieszcz. s. 238 (Bibl. Pis. Pol. nr. 88), tamże s. 170, z r. 1614 *trzeźwo*, ale błędnie „poprawione“ przez wydawcę z *trzeźwio*, jak poucza spis „błędów“ w pierwodruku na s. 328. Przymiotnik ten ulegał formalnym wpływom wyrazów *krzesić* i *rzeźwy*, znaczeniowo zaś zazębiał się z *rzeźwym*, *czerstwym* i *dziarskim*, którym wobec tego autor również poświęca nieco uwagi.

Wardęga daje sposobność do uwag nad systemem pracy niektórych słownikarzy. Wyraz to był, jak i pochodny *wardężeń*, ściśle lokalny, mazowiecki, w języku literackim poza efemerycznym użyciem w Psałterzu floriańskim i Biblii król. Zofii nie używany, natomiast w słownikach trzymał się doskonale, podają go wraz z pochodnymi praktyczne rzekomo słowniki polsko-niemieckie z r. 1893 i 1907. Zdaje się, że podobnych martwych pozycji znalazłoby się w słownikach więcej.

Artykuł o *wielbłądzie* obszernym materiałem pokazuje, jak *wielbąd* zaczyna już w staropolszczyźnie ulegać zmianom pod wpływem Polaków z terenów ruskich na *wielblqd*, w wieku XVIII zaczyna ta forma nawet górować w języku literackim, rosyjska szkoła rozszerza tę wymowę w całym zaborze, ale ostatecznie dziś jedyną uznaną za poprawną jest forma *wielbłąd*. W XV i XVI w. istniała przejściowo postać *wielbrąd*.

W artykuliku o *żołtarzu* przypomina Nitsch jego podwójne znaczenie ‘psałterz’ i ‘harfa’, dalej przykładami ilustruje użycie przez autorów form *żałtarz* i *żołtarz* oraz ich stopniowy zanik.

Pomijam tu inne artykuły, ponieważ przeważnie odnoszą się do wewnętrznych polskich stosunków, jak *glozn*, *heczepecze*, *kotelnia*, *kozera*, *pajda*, *podobno*, *rędzina*, *sążyca*, *szczypiorek* — *trybulka* — *łuczek*, *szwaszel*, *tantny*, *tuwalnia*, *wardęga*, *wgłąbsz*. Nie znaczy to oczywiście, aby i tam slawista nie znalazł cennych dla siebie wiadomości, zwłaszcza pod *kozerą*, *rędziną*, *sążycą* i *łuczkiem*. Do *kozery* dorzucam nowy przykład z literatury sowizdrzalskiej: „Moczogębski, piwa toczyć! Pasorzyt, w taniec wyskoczyć! Zatym organista z *kozyrnikiem* może nam dogodzić wszytkiem“, Pol. fraszka mieszcz. s. 298, koniec XVII w. Wydawca, K. Badecki, jako znaczenie podaje (s. 360) ‘kostera, szuler kartowy’, ale niezupełnie ma rację; *kozyrnik* oznacza w tej sytuacji grającego na *kozie* czyli dudach, użycie oparte chyba na grze słów.

Do omówienia pozostaje artykuł najobszerniejszy, o *póki* i *nim*. Na czterech arkuszach zmieścił autor w bardzo zwięzłym ujęciu mnóstwo

spraw wielkiej wagi. Zwięzłość jest raczej nadmierna, co nieraz utrudnia szybszą orientację w tekście (i w innych artykułach daje się to odczuć). Nieraz wśród masy przykładów zagubione jest orzeczenie, czy inne ważne słowo, skutkiem czego praca zmusza do bardzo uważnego i powolnego czytania[1]). Studium przynosi odkrycia we wszystkich dziedzinach: i w składni, i w historii wyrazów, i w geografii, i w etymologii. Jest to wśród studiów z historii polskiej składni chyba pozycja najważniejsza.

Co się tyczy składni, to autor odkrywa dotąd nie zauważoną subtelność: język polski rozróżnia mianowicie wśród zdań czasowych z czynnością późniejszą *zdania wyrażające czynność bezpośrednio następczą i ogólnikowo następczą*. Pierwsza kategoria zdań zaznacza, że czynność zdania głównego kończy się bezpośrednio przed rozpoczęciem czynności zdania czasowego, druga zaś kategoria tym się nie interesuje. Przykładem zdania z czynnością bezpośrednio następczą może być następujące: „. . . póty was nie puszczę, *aż* się pogodzicie", albo: „Zrazu był nieszparki lot, *póki* rycerz *nie* ruszył wędzidłem". Jasne, że czynność puszczenia ma nastąpić bezpośrednio po pogodzeniu się przeciwników, a lot konia stał się szparkim natychmiast po ruszeniu wędzidła przez rycerza. Zdanie z czynnością ogólnie następczą ilustruje taki przykład: „Nim się zorientował w położeniu, już przeciwnika nie było." Tutaj między ucieczką przeciwnika, a zorientowaniem się jego partnera upłynęła chwila nie znanej nam długości. Każda z tych kategorii ma swój specjalny sygnał we wskaźniku zespolenia (spójniku, przysłówku) — *aż*, (*do*)*póki nie* w bezpośrednio następczych; *nim, zanim, niż* w ogólnie następczych — oraz specjalny dobór aspektów czasownikowych. Przy czynności bezpośrednio następczej — w zdaniu nadrzędnym czasownik niedokonany lub dokonany ale zaprzeczony, w podrzędnym zaś czasownik dokonany momentalno-ingresywny. Czynność zdania nadrzędnego ma się urwać dokładnie wtedy, gdy się rozpocznie czynność zdania podrzędnego (dlatego tej początek podaje się jako dokonany). W zdaniach z czynnością ogólnikowo następczą czasownik jest dokonany, czynność bowiem zdania nadrzędnego musi się dokonać na pewien czas przed zaczęciem się czynności zdania podrzędnego.

Takie określenie roli aspektów zakwestionował Z. Klemensiewicz w jedynej dotąd recenzji rozprawy Nitscha (por. Język Polski t. 28 s. 182—4), podając przykłady sprzeczne z regułą tu podaną: „*Poczekam* tutaj (dokonany!), *póki nie wrócisz z miasta*" i „*Powstrzymano się* od rozmów, *póki piosenki nie odśpiewał*" (nieingresywny!). Zdaje się, że istotnie pewne poprawki trzeba do zasady Nitscha wprowadzić, nie wiadomo jednak dobrze, jakie. Może czasownik dokonany dopuszczalny jest w zdaniu nadrzędnym, jeżeli jest preterytywny, t. zn. oznacza

[1]) Lekturę utrudniają pewne nie objaśnione określenia lub skróty. Tak np. przy zanikającej coraz bardziej znajomości łaciny nie każdy się domyśli, że skrót *u. s.* na str. 45 oznacza *ut supra* czyli „jak wyżej" (odsyła do str. 37—8). Podobnie cudzoziemiec może nie wiedzieć, co to takiego „materiały do nowego Lindego" (s. 33). Chodzi tu o Łosia wypiski z polskich tekstów 1. połowy XVI w. zebrane dla projektowanego uzupełnienia słownika Lindego, przechowywane w redakcji Słownika staropolskiego; plan ten zarzucił sam Łoś (zob. Nitsch w Sprawozd. PAU t. 46, 1945, s. 3).

czynność wprawdzie pomyślaną jako mającą kres, ale z podkreśleniem jej trwania. Ale z preterytywnych (według terminologii Agrella) byłyby tylko te czasowniki, które I. Stein w Inter arma s. 100 i 106 nazywa „pokolejnymi“: *pobiegam* (*sobie*), *poleżę* (*sobie*), *postoję* (*sobie*), *poczytam* (*sobie*) itd. W zdaniu nadrzędnym dla zdań bezpośrednio następczych nie chodzi naprawdę o to, czy czynność jest niedokonana, czy nie, lecz aby mogła dotrwać do pewnego kresu, który wyznaczono orzeczeniem zdania podrzędnego. Do takiej roli nadają się oczywiście w pierwszym rzędzie czasowniki niedokonane, bo oznaczają czynność rozwijającą się bez oglądania się na to, czy jej zakreślono jaki kres, ale właśnie ponieważ istnienie kresu jest w nich obojętne (nie ma zastrzeżenia, że on niedopuszczalny), mogą być użyte w sytuacjach, które przewidują kres oznaczony „na zewnątrz“ czasownika, to jest nie jego aspektem dokonanym lecz orzeczeniem zdania podrzędnego. Możliwe jest oczywiście użycie w zdaniu nadrzędnym aspektu dokonanego z negacją, ponieważ ręczy nam ona, że czynność do kresu nie dobiegnie przed realizacją kresu oznaczonego orzeczenięm zdania podrzędnego. Czasownik „pokolejny“ może być użyty bez przeczenia, bo podkreśla trwanie czynności, przewiduje jej dokonaność ale w sposób bardzo ogólnikowy; właściwie nawet nie ma w nich przewidzianego „na wewnątrz“ kresu, a ich dokonaność polega na poręczeniu, że czynność się na pewno odbędzie, i tylko tyle. Dlatego czynność czasownika „pokolejnego“ może się rozwijać swobodnie aż do kresu wyrażonego „na zewnątrz“ niego, t. j. do kresu wyrażonego orzeczeniem zdania podrzędnego. Gdy czasownik ma kres wyznaczony „na wewnątrz“ (moment dokonania się), np. *dobiegnę*, *doczytam*, nie wiadomo, czy ten kres zbiegnie się z kresem wyrażonym w orzeczeniu zdania podrzędnego, nie są więc one dopuszczalne. Wszystkie czasowniki „pokolejne“ mogą być bez dostrzegalnej szkody dla sensu zastąpione czasownikami niedokonanymi: *pobiegam sobie* — *będę sobie biegał*, *poczytam sobie* — *będę sobie czytał*. W czasowniku *poczekam* (por. przykład Klemensiewicza) pokolejność nie jest tak wyraźna jak w *pobiegam sobie*, ale taka interpretacja i w nim dopuszczalna. Jeżeli przedrostek *po-* nie pozwala na taką interpretację, to nie może być użyty w naszych wypadkach. Niekiedy w tym samym czasowniku jego rola jest dwuznaczna i wyjaśnia się dokładniej dopiero na tle kontekstu. Weźmy np. czasownik *podeptać*. Może on być pokolejnym, albo też nie. Oto jego funkcja pokolejna: Ja tu *sobie podeptam* (w miejscu, np. przy deptaniu gliny), *póki* ty *nie* wrócisz z miasta. Ale niepokolejna: Ja *podeptam* cały trawnik, *zanim* ty wrócisz z miasta; *póki nie* byłoby tu błędem. Czasownik pokolejny ma więc odcień „partytywny“: trochę sobie *podeptam*, *powyrywam*, *pobiegam*, *postoję*.

Poza tą wyraźną (stosunkowo) kategorią są jakieś osobliwości trudne do ścisłego określenia. Tu należy przykład Klemensiewicza: „*Zniosłem* w milczeniu wszystkie obelgi, *póki nie* naruszył czci mojej matki, ale wtedy nie starczyło mi już cierpliwości.“ Zamiast *zniosłem* można tez powiedzieć *wytrzymałem*. Żaden z tych czasowników nie ma zaznaczonego „na wewnątrz“ kresu, toteż można bez szkody dla sensu zdania powiedzieć *znosiłem*, *wytrzymywałem*. Kres ich naznaczony dopiero w czynności zdania podrzędnego, tutaj momentalno-ingresywnej, boć cierpliwości

starczyło chyba tylko do zaczęcia ubliżania, a nie do jego zakończenia. Gdyby jednak *zniósł* miało znaczenie konkretne (np. zniósł worki ze zbożem z wozu do magazynu), to wtedy wobec zaznaczenia kresu „wewnątrz“ czasownika, nie mógłby on rządzić zdaniem z czynnością bezpośrednio następczą. Mówiąc o zaznaczeniu „na wewnątrz“, nie zapominam, że w gruncie rzeczy kresem jest wyczerpanie się zapasu worków, czyli coś zewnętrznego, ale przecież bardzo ściśle z czynnością noszenia związanego. W jaką jednak regułę należałoby zebrać podobne przykłady, jak ostatni, nie umiem powiedzieć, trzeba by pierwej starannie przebadać wszystkie czasowniki dokonane, w których nie jest wyraźnie podkreślony koniec czynności (inchoatywne oczywiście odpadają). Prawdopodobnie przyczyną tego rodzaju wyjątków jest fakt, że w pewnych sytuacjach aspekt jest obojętny, por. u Koschmiedra, Nauka o aspektach czasownika polskiego s. 74—85. Oto jeszcze jeden przykład osobliwy: „*Kochał się* w niej, *zanim* jeszcze inni zwrócili na nią uwagę.“ Tu przed zdaniem z czynnością ogólnikowo następczą orzeczenie w aspekcie niedokonanym wbrew regule Nitscha. Ale też: „*Kochał się* w niej, *póki* inni *nie* zwrócili na nią uwagi.“ *Kochał się* jest dwuznaczne: w pierwszym przykładzie znaczy tyle co „zaczął się kochać“ (więc dokonane ingresywne) w drugim — „trwał w miłości“. Ogółem jednak trzeba powiedzieć, że reguła Nitscha co do aspektu dokonanego przed zdaniem z czynnością bezpośrednio następczą jest w większości wypadków zgodna z rzeczywistością, innymi słowy jest prawdziwa statystycznie.

Podobnej poprawki potrzebuje twierdzenie o czasownikach ingresywnych w zdaniu z czynnością bezpośrednio następczą. Ściągnęły na siebie uwagę Nitscha, bo one w pierwszym rzędzie dokonanością swojego rozpoczęcia się mogą sygnalizować „zewnętrzny“ kres rozwijania się czynności zdania nadrzędnego. Istotną jest jednak rzeczą, aby kres w ogóle był oznaczony, choćby iść miało nie o początek lecz o koniec czynności. O takim właśnie kresie na końcu czynności mówią czasowniki *odśpiewam* i *dośpiewam* w cytowanych już przykładach Klemensiewicza. W pewnych sytuacjach, bardzo wyjątkowych, taki kres może być nawet wyczuwany w czasownikach niedokonanych: „*Tkwił* na drodze, *póki* ojciec *nie* jechał z miasta“. Znaczy to oczywiście w tej sytuacji: *póki nie* nadjechał. I ten przykład łączy się ze wskazanym już zagadnieniem chwiejności polskiego aspektu. Tego rodzaju wypadki będą utrudniać orientację w tej i tak już bardzo delikatnej kwestii.

Nic dziwnego, że się spotyka różnego rodzaju potknięcia, nie tylko w mowie, ale nawet w druku. Na specjalną zaś uwagę zasługuje fakt wykryty przez Nitscha, że Polacy z północno-wschodnich kresów masowo mieszają *póki nie*, *aż* z *póki*, *nim*, *zanim*, czyli nie odróżniają opisanych dwóch rodzajów następczości. Charakterystycznych przykładów dostarcza twórczość młodego Mickiewicza i wielu innych, czego dotąd sobie nawet językoznawcy nie uświadamiali.

Nitsch przedstawia po kolei wskaźniki zespolenia, używane w zdaniach z czynnością następczą, a także współczesną w ciągu całej historii polskiego języka. Równoczesność uwydatniano najpierw przez *dojąd* (do połowy XV w.), *dokąd* (XV i XVI w.), *pokąd* (od XV do XX), w XVIII

w. *dopokąd*, *póki* (też *póko*) od XV w., *dopóki* od XIX w. Bezpośrednią następczość: *aliż*, *aleź* (do 2. poł. XVI w.), *aż* od początku po dzień dzisiejszy; *dojąd nie* i *dokąd nie* utrzymywały się jak *dojąd* i *dokąd*; *póki nie* jest z początku rzadkie, ale od 2. połowy XVII w. zdobywa równorzędną pozycję z *aż*. Następczość ogólnikową wyrażano przez *niż*, *niżli* do XVIII w.; *nim* wchodzi w użycie koło połowy XVI w., ale się rozpowszechnia w XVIII. Kochanowski i inni współcześni używali też w tej roli *póki nie*. *Zanim* pojawia się w XVIII w., a rozpowszechnia w XIX. Widzimy więc, że nowsze czasy dążą do powiększenia „masy" wskaźni- ków zespolenia: *póki* na *dopóki*, *nim* na *zanim*, *pokąd* na *dopokąd*.

Najstarszy przykład na *nim* posiada Nitsch z r. 1561 i 1563. Mogę podać jeszcze starsze: „Aż nazajutrz poniedziałek *nim* posłowie *są przypuszczeni* ku Królowi . . ., *przyszli* do posłów pan wojewoda kaliski Zborowski i pan Kanclerz" (Diariusz sejmu walnego warszawskiego z r. 1556/7, wyd. S. Bodniak, s. 54); „na kożdego pana *zależy* wiele rzeczy słuchać, a dobrze rozważać, *nimby mieli przydź* ku uczynkowi" (Poncjan . . . przekładania Jana z Koszyczek 1540, Bibliot. Pis. Pol. PAU nr. 79 s. 65); „Coby mi był za pożytek tej powieści? Bowiem *nimbych dokonał*, syn *by* wasz *był obieszon*" (tamże s. 73). Drobną odmiankę fonetyczną wnosi przykład z W. Potockiego: „*Niem* obrusy położą, proszę do pokoju" (Dialog o zmartwychwstaniu, s. 44 w. 953). Uzupełnienie przykładów Nitschowych można też znaleźć u Klemensiewicza (l. c.).

Oczywiście Nitsch zajmuje się geografią wskaźników zespolenia. *Póki* znane jest na Mazowszu, Czerwonej Rusi, też Wielkopolsce, *póko* w Lubelskiem i połudn.-wschodnim Mazowszu; *póki*, nadto *pók*, *póka*, *pokami* na pograniczu wschodnim, *póty* w znaczeniu 'póki' w Wielkopolsce, *podwiel*(*a*) na Śląsku, *zakiel*(*a*), *zakil* na Śląsku i Małopolsce, *pokiel*(*a*) i *pokil* w Małopolsce, *niż*, *niżeli* w całej Polsce, *czym* w Wielkopolsce, *zaczym* w Małopolsce i Mazowszu, *kim* na Podhalu, *niczym* na wschodnich kresach Małopolski. Większość z nich połączona z przeczeniem *nie* mogła oznaczać czynność bezpośrednio następczą.

Osobliwością jest tedy wielkopolskie *póty*, które gdzie indziej jest tylko wyrazem korelującym z *póki*: *póki* — *póty*. Mogę wskazać do tego analogię: w Kwaczale (na zachód od Krakowa) słyszałem kilka razy zdania w rodzaju: *zatym* 'zanim' *ja posprzątam, będzie dwunasta godzina*. Że *póka*, które Nitsch zna tylko z pogranicza wschodniego, mogło być szerzej znane, świadczy przykład z „Opowieści ludu polskiego na Śląsku" Malinowskiego: „. . . że tam ńe śńi iść, *poka* król *ńe* zawołáu" (II 47 Dzielów w pow. głubczyckim). Czy to unikat, nie umiem powiedzieć.

Niezupełnie jasny jest pogląd Nitscha na genezę spójnika *nim*: na s. 62 uważa go za kontaminację *niż* i *czym*, na s. 63 za kontaminację *im* i *niż*. Przeciwko pierwszej możliwości wysunął zastrzeżenia Klemensiewicz, ponieważ *czym* nie jest poświadczone w tekstach staropolskich, *nim* zaś nie istnieje w gwarach. Nie wydaje mu się prawdopodobnym, aby średniopolscy pisarze mówili *czym*, pisali zaś pod wpływem *niż* — *nim*. Moim zdaniem, nie ma w tym nic trudnego. Już w staropolskiej fraszce

czytam: Otóż do was posyłam przewodnika mego, *Zaczym* się sam *nie* stawię w dom do was każdego (Jan z Kijan, r. 1618, Bibl. Pis. Pol. PAU nr 88 s. 154). Skoro istniało małopolskie *zaczym*, mogło też istnieć wielkopolskie *czym*. Byłoby też osobliwszym trafem, kdybyśmy w cytowanej fraszce mieli jeden z najstarszych przykładów użycia tego spójnika w ogóle; na pewno istniał w mowie od dawna obok również w gwarach spotykanego *niż*, *niżeli*. Dlatego koncepcję kontaminacji *niż* i *czym* uważam za prawdopodobną. *Nim* jest zamaskowanym gwarowym *czym*, podobnie jak dzisiejsze, u niektórych autorów prawie bezwyjątkowe *zanim nie* (Nitsch, s. 19), jest na pewno zamaskowanym gwarowym *zaczym nie*; właśnie to oparcie o gwarę, czy raczej mowę potoczną, stanowi siłę tego *zanim nie*. Ciekawe, że poza owym przykładem z Jana z Kijan mamy inne dopiero z XIX w. Widzę w tym dowód, że fakty gwarowe, nawet gdy w gwarze są bardzo pospolite, tylko wyjątkowo i z trudem przedostają się do języka literackiego. Nieobojętne to stwierdzenie dla sporu o genezę polskiego języka literackiego.

Dla pełności obrazu Nitsch daje jeszcze porównanie ze stanem słowiańskim poza polskim. Że stwierdza paralele polsko-czeskie lub gwarowe polsko-słowackie, to nic w końcu dziwnego, ale osobliwa jest zbieżność gwarowego małopolskiego *dokiel* z serbo-chorwackim *dokle* i słoweńskim *dokler*, które występują w tych samych funkcjach co polskie.

Oprócz krótko tu streszczonych kwestii studium Nitscha pełne jest drobnych szczegółów czy to z historii, czy geografii językowej, nie podobna jednak nad wszystkimi się zatrzymywać. Jasne jest przecież, że z książką się powinien zapoznać każdy slawista w całości. Książka jest ponadto przewodnikiem po bogatej, jak się okazuje, twórczości Nitscha, dotyczącej słownictwa, zawiera bowiem na końcu nie tylko indeks wyrazów omówionych w tym studium, ale także dawniej w czasopiśmie Język Polski. *S. Urbańczyk*

M. Dłuska, **Prozodia języka polskiego.** Kraków 1947, Polska akademia umiejętności, Prace komisji językowej Nr 31. Str. 72.

Tato knížka nepodává theorii polského verše, jak by se snad zdál naznačovati její titul, nýbrž je věnována obecným otázkám polského přízvuku, intonace a kvantity. Tyto problémy jsou sice podstatnou složkou theorie verše, ale ani zdaleka theorii verše nevyčerpávají. Prosodii pojímá autorka jako nauku „o śpiewności każdej zgłoski, o jej iloczasie, o akcentach“ (str. 1). Vzhledem k tomu, že kvantita nemá v polštině významotvorné funkce, jádro knížky se týká přízvuku a intonace.

Studie byla napsána za velmi svízelných pracovních podmínek ve válce, kdy přístup k odborné literatuře byl velmi ztížen. Proto jsou mezery v bibliografii (autorka neuvádí na př. ani jedinou práci R. Jakobsona, který se mnoho zabýval metrickými otázkami, nebo poslední knížku K. Wóycického, Rytm w liczbach, cituje teprve v dodatku, napsaném po válce) a autorce pochopitelně ušly některé poznatky, o něž se mohla opírat. To musíme mít na mysli dříve, než se do její práce začteme.

Své výklady rozdělila Dłuska na tři části. První část je popisná, druhá část se obírá gramatickou a mimogramatickou funkcí studovaných jevů, poslední část je historická. Hlavní přednost práce vidím ve dvou věcech; jednak v tom, že autorka usiluje o přesné rozlišení pojmů, které často splývají, jednak v tom, že důsledně domýšlí přízvukové a intonační poměry s hlediska významového.

Východiskem pozorování je Dłuské slovní přízvuk. Základní pojem, z něhož vychází, je *zestrój akcentowy*. Definuje jej (str. 4) jako skupinu slabik, která je „podporządkowana prozodyjnie wspólnemu akcentowi". V naší terminologii tedy asi „přízvukový celek". Tento zestrój akcentowy je pak podle Dłuské trojí: zestrój akcentowy primarny, zestrój rozpadowy a zestrój ściągnięty.

Zestrój akcentowy primarny je přízvukový celek normální pomalé řeči. Má jeden přízvuk hlavní, po případě také přízvuk vedlejší. Funkce hlavního přízvuku podle Dłuské je fonetické článkování řeči (t. j. vyznačování slov, po př. přízvukových celků). Zde Dłuska správně ukazuje na to, že rozčlánkování několika po sobě jdoucích slov není dáno jen akcenty, nýbrž smyslem. Přízvuky totiž neoznačují hranici slova. Na př. řadu slov *Kruk na drzewie siedząc sobie* ... dělíme *Kruk* // *na drzewie*... a ne *Kruk na* // *drzewie*... Na hranici přízvukového celku není skutečná pausa, nýbrž „możliwość pauzy, t. j. możność zrealizowania jej bez naruszenia konstrukcji wewnętrznej zestroju lub stosunku między zestrojami, które rozdziela." Pozorování správné, ale není nové; R. Jakobson již před lety je propracoval ve své theorii mezislovních předělů (v „Základech českého verše", Praha 1926, str. 140, má tuto definici: „Mezislovný předěl = hranice mezi slovy, aniž by si tato hranice nutně vyžadovala nějakého objektivního projevení"). — Jako příklad na *zestrój rozpadowy* uvádí Dłuska rozkaz *baacz-ność* nebo verš *Noc deszczem* / *uczer-* / *-niona,* // *atramen-* / *-towa* / *ulewa*... I tento pojem je znám české metrice. Podle Jakobsonovy terminologie by šlo v citovaném verši o to, že hranice stop (= celků, diktovaných požadavky verše) nejsou stejné (t. j. rozcházejí se) s hranicemi slovních celků. Je ovšem třeba přiznat, že Jakobsonův termín „slovní celek" (v Základech českého verše na př. na str. 40, v pracích pozdějších na př. ve studii Verš staročeský, Čs. vlastivěda III, 1934, str. 429nn.) není nejvhodnější a že by se lépe hodil termín „primární přízvuková jednotka". Přínosem Dłuské je také to, že upozornila na rozpad primárních přízvukových celků mimo verš (rozkaz). — *Zestrój ściągnięty* vzniká tím, že slovo, mohoucí mít samostatný přízvuk, v proudu řeči se podřizuje přízvuku sousedního slova jako přízvuku hlavnímu a jeho vlastní přízvuk hlavní nabývá povahy přízvuku vedlejšího (str. 9). Na př. ve *dziewczyna, która cała zapłakana stała we drzwiach* mohou mít slova *która cała zapłakana*... jeden společný přízvuk hlavní. Zde však podle mého mínění nejde již o otázku přízvuku slovního, nýbrž větného. Přízvuky jednotlivých slov v uvedeném příkladě ztrácejí sice nesporně na své intensitě, je však pochybné, že by ztrácely svou funkci signalisovat jednotlivá slova jakožto celky.

Pokud jde o místo hlavního a vedlejšího slovního přízvuku v přízvukovém celku, Dłuska charakterisuje polský přízvuk hlavní jako *wyrazowy*

a vedlejší jako *zestrojowy*. Hlavní přízvuk je v zásadě paroxytonický, ale jeho místo se řídí hranicí slova, nikoli hranicí přízvukového celku; tak na př. ve slově *wydał* je slovní přízvuk na slabice *wy-* a na této slabice zůstává i v přízvukových celcích *wydał mu* a *wydał mu się*. Vedlejší přízvuk naproti tomu spočívá na první slabice přízvukového celku (jestliže není tato slabika bezprostředně před slabikou s přízvukem hlavním). Další charakteristický rys vedlejšího přízvuku je v tom, že je fakultativní; hlavní přízvuk naproti tomu fakultativní není (s výjimkou monosylab). Ve verši může být sice slabika nesoucí hlavní přízvuk metricky ignorována, ale vždycky je akcentována natolik, aby se lišila od sousední slabiky nepřízvučné.

Celku přízvukovému je nadřaděn celek intonační, v terminologii Dłuské *zestrój intonacyjny*. Tento celek může se krýt s jediným přízvukovým celkem, třeba i jednoslabičným, ale může sdružovat i více slov. Na př. ve verši *Alf? ... || To głos jego! ... | Mój Alfie, | mój luby!* jsou intonační celky čtyři, první má jen jednu slabiku, ostatní jsou delší.

Jsou dva typy intonačních celků: klesající (kadence) a stoupající (antikadence). Zde se Dłuska liší od pojetí Karcevského a Wóycického, podle nichž je intonační celek dvojčlenný (spojení kadence s antikadencí). Dłuska se vyrovnává s jejich pojetím v dodatku na str. 69—71, kde správně poukazuje na to, že v polštině je mnoho vět po stránce intonační jednočlenných, t. j. charakteru čistě sestupného nebo čistě vzestupého. S tímto jejím pojetím souhlasím.

Funkce přízvuku slovního je demarkativní (str. 36); na změnu slovního významu slovní přízvuk bezprostředně nepůsobí. (Působí na ni jen druhotně, srovn. na př. slovní hříčky typu *słomasłomasłoma...* nebo české *růžerůžerůže ...* : po několika opakováních nelze rozeznat, zda se opakují slova *masło* či *słoma, růže* či *žeru* atp.) Větný přízvuk — na rozdíl od přízvuku slovního — má bezprostřední významotvornou úlohu. Nápadné je to na př. ve větě *Stefan zabrał kapelusz Jana*, kde se mění význam podle toho, které její slovo akcentujeme. Dobře to vidíme, jestliže konfrontujeme tuto větu s větou tázací: *Kto go wziął, Andrzej czy Stefan? Stefan zabrał... || Czy go Stefan nie zabrał? Stefan zabrał ...* atd. Ještě výrazněji tato funkce větného přízvuku vystupuje v tázací větě, srovn. na př. otázky *Stefan zabrał kapelusz Jana? || Stefan zabrał...?* atd. Ve všech těchto případech lze však označiti jádro sdělení i jinak než přízvukem, na př. slovosledem (*To Stefan zabrał ... Stefan istotnie zabrał ... ; To Stefan zabrał...? Czy to kapelusz S. zabrał?*) Pak ovšem větný přízvuk ztrácí svou významotvornou funkci, přestává být jediným signálem, který ukazuje jádro sdělení. Dłuska proto dělá rozdíl mezi přízvukem větným v užším slova smyslu (zdaniowy) a přízvukem logickým (logiczny, wartościujący, różnicujący): větný přízvuk v užším slova smyslu je jediný prostředek pro označení jádra sdělení (Dłuska užívá zastaralého termínu „psychologický podmět"), přízvuk „logický" je prostředek pomocný, který nám pomáhá orientovat se v toku slov[1]).

[1]) Termín Dłuské „logický přízvuk" není zrovna výstižný, lépe by vyhovoval snad termín „větný důraz".

Hraje významnou úlohu ve verši. Větný přízvuk v užším slova smyslu je činitel nezbytný, „logický“ přízvuk je fakultativní. Jeho anulování způsobuje monotonnost věty a menší plastiku její významové výstavby, ale obsah význam sdělení nemění. Rozlišování přízvuku větného v užším slova smyslu a přízvuku „logického“ není pro nás zcela nové („logickému“ přízvuku odpovídá v naší gramatické terminologii zhruba „zdůraznění“ větného členu), ale je zásluhou Dłuské, že tuto otázku důkladně promyslila.

Dále zavádí Dłuska pojem přízvuku rétorického. Tento přízvuk má funkci expresivní. Zatím co větný a logický přízvuk má funkci objektivní, rétorický přízvuk má funkci subjektivní, t. j. naznačuje vztah mluvčího k věci. Vedle přízvuku dynamického se v expresi uplatňuje ovšem také kvantita (prodlužování akcentované slabiky) a intonace („radostný“ tón, „smutný“ tón atd.).

V poslední části své práce zamýšlí se Dłuska nad polským přízvukem, kvantitou a intonací v minulosti. Na základě rozboru theoretických prací starších polských prosodiků Nowaczyńského, Golańského a Królikowského a na základě rozboru veršových údajů některých básníků dospívá k závěru, že spisovná polština od 16. stol. měla v základních rysech týž prosodický charakter, jaký má polština dnešní.

„Prozodia języka polskiego“ je daleko víc než dokument polské vědy, těžce pracující za okupace. I když na některých místech Dłuska jen nově formuluje poznatky starší, je jistě významné už to, že sama dospěla k jejich správnému řešení, a tím je nově potvrdila. Upozornil jsem již na autorčino úsilí logicky zvládnout těžkou problematiku. Dodávám ještě, že práce přináší četná konkretní pozorování, z nichž se většina dá aplikovat i na češtinu, a obsahuje nejeden cenný námět, který je podnětný i pro českou theorii verše. *Josef Hrabák*

Dr. Adolf Kellner, **Východolašská nářečí I, II.** Vydala dialektologická komise při Matici moravské v Brně r. 1946 a 1949 jako 3. a 4. svazek edice Moravská a slezská nářečí.

Nejvýznamnější naší dialektologickou monografií v uplynulém pětiletí je nesporně rozsáhlá práce profesora Masarykovy university, Dr. Adolfa Kellnera, Východolašská nářečí I, 1946 (XXIV + 255 str.), II, 1949 (XII + 337 str.), vydaná dialektologickou komisí při Matici moravské v její cenné sbírce, Moravská a slezská nářečí.

Nářečími východolašskými označuje Kellner — na rozdíl od dialektů západolašských na Opavsku a středolašských na Ostravsku, Frýdecku a v severovýchodním cípu Moravy — nářečí na Těšínsku v sousedství českých dialektů středolašských v poříčí Ostravice: na Bohumínsku, Fryštátsku, v okolí Karvinné a Těšína a na Jablunkovsku. Východolašský typ sahá ovšem i za hranice Československé republiky do oblasti, která r. 1920 připadla Polsku. Prozkoumat však mluvu tohoto území nebylo autorovi, pracujícímu v dialektologickém teréně na Těšínsku na podzim roku 1937 a v zimních a jarních měsících roku 1938, tehdy vůbec možno.

Jistě by se mohly vznésti námitky proti názvu východolašská nářečí pro těšínskou oblast dialektů na východ od jazykové hranice české, ležících již v obecně uznávané sféře jazykově a většinou i národnostně polské.

Této nejasnosti terminologické byl si jistě i autor vědom; ale jen s tímto neutrálním, národně politicky a geograficky nic neříkajícím označením mohl se odvážit za doby okupace (roku 1940) dát do tisku své dílo.

V úvodních poznámkách uvažuje Kellner o historických osudech Těšínska a o radikálních změnách v bývalém sociálním zařadění domácího obyvatelstva, odrážejících se v řeči lidu, hodnotí dosavadní odbornou literaturu o východolašských nářečích, všímá si technických stránek nářečního výzkumu, otázky transkripce a p. a vykládá o postupu a způsobu své práce.

V prvním dílu podává podrobný hláskoslovný, kmenoslovný, tvaroslovný a syntaktický popis a rozbor východolašských nářečí; v dílu druhém v kritickém synthetickém rozboru osvětluje a hodnotí bohatý jazykový materiál, pečlivě sebraný a bezpečně utříděný v dílu prvém, s hlediska vztahu východolašských nářečí k dialektům sousedním, vymezuje jejich povšechnou charakteristiku, jejich zeměpisné rozrůznění a jejich jazykovou klasifikaci, stanoví hranici východolašsko-českou, určuje nářeční typ východolašský, řeší otázku jeho původu i vývoje a uzavírá své dílo nářečními ukázkami, rozsáhlým slovníkem ze západního Těšínska a mapovými přílohami.

Již tento zkratkový pohled na dílo Kellnerovo ukazuje, že jde o pojetí dialektologické monografie v plné její šíři a domýšlející její poslání i za meze zkoumání čistě jen jazykovědného. A jsme šťastni, že se takového všestranného a podrobného zpracování dostalo právě naší části Těšínska, kraji neobyčejně složité jazykové problematiky, vyplývající ze spletité souhry a zápasu vzájemného působení místních nářečí dvou příbuzných jazyků slovanských, kraji, jemuž se bohužel s české strany dlouho neprojevovala taková pozornost, jaké by si pro svůj význam zasluhoval. Kdežto Poláci začali s výzkumem těšínských nářečí na východ od dialektické hranice česko-polské poměrně brzy (zhruba již před 70 lety), u nás vlastně až do práce Kellnerovy byl to jediný Havránek, který si v průkopnické práci, Nářečí česká (v Českoslov. vlastivědě III, 1934), všímá též této jazykové oblasti, opíraje se nejen o materiál Nitschův, nýbrž i o nový, získaný svými žáky, naznačuje tak směr a cíl dalšího bádání na Těšínsku, za nímž s neúnavnou pílí i se zaslouženým úspěchem postoupil dále prof. Kellner svou znamenitou monografií o východolašských nářečích.

Autor, který má za sebou bohaté sběratelské i pracovní zkušenosti, nejen z oblasti nářečí lašských, nýbrž i východoslovenských, a který již před 10 lety vystoupil se zdařilou monografií z dialektického úseku moravské skupiny nářečí lašských, Štramberské nářečí (vyšlo jako svazek 1. v edici „Moravská a slezská nářečí“ 1939), postupoval při sbírání i kontrole nářečního materiálu se svědomitou pečlivostí, s největší možnou obezřetností a rozvahou, vybíraje si za informátory představitele všech vrstev, „ale jen ty, kteří pocházeli sami i se svými rodiči z popisovaného místa, byli k němu pokud možno trvale připoutáni a kteří ani svým zaměstnáním nebyli odváděni z prostředí rodné domácké mluvy“. V každé obci měl informátorů několik: byly to zpravidla osoby starší, nejčastěji ženy, ale též příslušníci generace mladší. Tak měl autor možnost zachytit v studovaném nářečí i rozdíly generační.

V transkripci dialektického materiálu přidržoval se Kellner tradičního způsobu přepisů obvyklých v polských pracích dialektických. Pravidel pro vědecký přepis dialektických zápisů, zpracovaných a vydaných péčí dialektologické komise České akademie věd a umění (ve Věstníku ČA 52, 1943, č. 1 i jako zvláštní otisk), nemohl ještě použít autor díla, připraveného do tisku již v roku 1940.

Co se týče postupu a rozvržení látky, zachovává Kellner celkem totéž tradiční a u nás vžité pojetí, jehož s úspěchem použil již při své starší práci o štramberském nářečí, toliko s tím rozdílem, že při výkladech historických vychází z předpokládané poslední vývojové fáze praslovanské v té její dialektické podobě, ze které se potom časem vyvinuly jazyky západoslovanské.

V monografii o východolašských nářečích nejpodrobněji je zpracováno hláskosloví, rovněž zevrubně je podán obraz tvarosloví, ale i zkratkové pojednání o kmenosloví a skladbě výstižně zachycuje typické rysy popisovaných nářečí.

V hláskosloví vychází Kellner z dnešního stavu hlásek na Těšínsku, vykládá jejich původ a ukazuje, jak se realisují starší hlásky v dnešních nářečích. Podrobně probírá dále kombinační změny hláskové a změny psychologické. Poměrně stručně se vyrovnává s východolašskou kvantitou a jejími problémy a zvláště s přízvukem. Jistě by byla vítána v souvislosti s kvantitou a přízvukem kapitola o hudebních prvcích Těšínska, o tempu řeči a o pausách, o melodii typických mluvních taktů, o zvláštních výkyvech dynamických a zvláště melodických, charakterisujících mluvu popisovaného kraje, ale všechny tyto poměrně tak jemné a složité problémy samozřejmě nemohl si ani zjistit ani zvládnout autor, zaměřený na celkový popis a rozbor poměrně tak rozsáhlé oblasti (navštívil sám a zkoumal mluvu ve více než 100 obcích) a nadto ještě brzděný ne zvlášť příznivými dobovými podmínkami pro výzkum nářečí a skrovně vyměřenými možnostmi pozorování v omezeném čase. Sám pak soudím, že se vyšetřování těchto otázek musí svěřit zvláštnímu typu výzkumu speciálních dialektických odborníků — fonetiků.

V tvarosloví probírá autor skloňování substantiv podle rodu, skloňování adjektiv, zájmen a číslovek a časování sloves pravidelných (rozdělených do obvyklých šesti tříd) a nepravidelných (nejen athematických, ale i jiných, která se vymykají z rámce paradigmatických flexí).

V skladbě v prvé části, větosloví, podávají se ukázky jednotlivých typů a druhů vět i souvětí a částí věty se zřetelem k jejich vzájemnému vztahu a postavení ve větě; v části druhé pojednává se o významu slovních druhů a tvarů.

Tak se představuje první díl práce Kellnerovy jako obsáhlý popis mluvnického systému východolašských nářečí, pečlivě zachycující všechny výrazné i drobné rozdíly v lidové mluvě našeho Těšínska, popis, vyznačující se stejně přesností metodickou, jako opravdu bezpečnou dokumentární hodnotou jazykového materiálu, jak mohu o tom podat svědectví z vlastní zkušenosti.

Měl jsem totiž možnost dát si ověřit spolehlivost zápisů Kellnerových při podrobném rozboru I. dílu jeho Východolašských nářečí ve svých

seminárních cvičeních z československé dialektologie v stud. r. 1946—47. Pověřil jsem tehdy revisí Kellnerova dialektologického materiálu tři své starší, zkušenější posluchače, kteří sami byli rodáky z Těšínska a pracovali seminární práce z dialektologie svého kraje. Dva z nich, Miloslav Pastrňák a Max. Čapla, pocházejí z Dol. Suché (jihozápadně od Karvinné), třetí, Josef Semer, z Dol. (dříve Německé) Lutyně (na východ od Bohumína). První dva kolegové vycházeli ve své studii ze své rodné obce a všímali si i materiálu okolních obcí: Šumbarku, Dol. Bludovic, Prostřední Suché, jihozáp. části Karvinné, Lazů, Orlové a východní polovice Petřvaldu; Pastrňák zpracoval hláskosloví nářečí těšínského, Čapla flexi; Semer ve své práci vyšel z Dolní Lutyně a přibral k ní Dětmarovice, Skřečoň a Horní (dříve Polskou) Lutyni. Všichni tři mladiství dialektologové pracovali na svých úkolech ještě dříve, než vyšla studie Kellnerova, kterou dostali do rukou až při závěrečném zpracování, a všichni tři podali jednoznačné souhlasné ocenění spolehlivé dokumentární hodnoty materiálu Kellnerova pro oblasti, z nichž jsou rodáci a které z dlouhodobých zkušeností dobře znali.

O několika menších korekturách a doplňcích, jež přinesly příspěvky Pastrňákovy a Čaplovy, podala zprávu — částečně s přenáhlenou kritičností — Věra Mazlová, která se též horlivě účastnila cvičení i debat o práci Kellnerově v mém semináři a dostala k disposici elaboráty obou kolegů, v referátu ČMF 30, 1947, 226—227. Ale i jinak některé její poněkud upřílišněné výtky, zvláště s hlediska fonetického, je třeba konfrontovat s odpovědí Kellnerovou v témže časopise 31, 1948, str. 148—151.

K podrobnému popisu východolašských nářečí v dílu prvém přikládá Kellner ve svazku druhém obecnou jejich charakteristiku podle souhrnu typických jazykových znaků, jak se projevují v jejich dnešní soustavě hláskové a jejím vývoji, v tvarosloví i v skladbě. Co se týče slovníku, zjišťuje autor ve východolašských nářečích silnou vrstvu slov, která jsou dodnes základní součástí lexikálního bohatství českých nářečí slezskomoravských.

Nijak nepřekvapuje, že oblast našeho Těšínska netvoří homogenní celek, že se mezi jednotlivými místními dialekty pozorují četné, často velmi podstatné rozdíly, především v soustavě samohlásek a v jejím vývoji, vzácněji v kmenosloví, velmi podstatně v tvarosloví a zvlášť silně po stránce slovníkové.

Je jistě sympatickým rysem práce Kellnerovy, že při třídění nářečí přihlíží i k této složce v naší dialektologii pro řešení této otázky neprávem opomíjené anebo podceňované. Neběží zde o geografické rozdíly v zásobě slov, jež vyplývají z odlišného hospodářského a průmyslového charakteru jednotlivých krajů, nýbrž o rozdíly, projevující se v tom, že se týž pojem vyjadřuje různými slovy. Autor uvádí aspoň několik typických dokladů rozrůznění po stránce slovníkové z nejrozmanitějších pojmových oblastí, jako na příklad názvy pro *žito* (*ob'iľi* — *rež*), *pšenici* (*žito* n. *žyto* — *pšyn'ica*), *obilí* (*zbožy* — *ob'iľi*), *smrk* (*smrek* — *s'v'yrk*, *s'v'erčyna*), *modřín*, pro *kohouta* (*kohut* — *kokot*), pro *podlahu*, *krajáč* (na mléko), *výminek* a j. Tato a podobná slova nesmějí chyběti v žádném z našich chystaných československých nebo jinoslovanských dialektických atlasů.

Podle souboru přesně probraných a vymezených diferenčních znaků

rozděluje Kellner východolašská nářečí na tři skupiny: jablunkovskou, těšínskou a fryštátskou.

Jablunkovsko, se zvláštním nářečním typem v městě Jablunkově, je nejvýraznější nářeční skupina východolašská, význačná především splynutím *š, ž* .... a *ś, ź* .... v novou řadu *š', ž'* .... Existují pak na Jablunkovku jen dvě řady sykavek: *s, z* .... a *š', ž'* .... proti třem řadám na Fryštátsku a vlastním Těšínsku (*s, z* ....; *ś, ź* ....; *š, ž* ....). Je to skupina vyznačená zřetelně mluvnicky i slovníkově. Její nejvýraznější hranicí na severu je isoglosa *š'i, ž'i*, s níž úplně nebo skoro úplně splývají isoglosy většiny ostatních znaků a vytvářejí tak poměrně určitý a ostrý předěl mezi typem jablunkovským a těšínským.

Fryštátsko jako celek je charakterisováno některými důležitými hláskoslovnými jevy, které je spojují — prostřednictvím přechodného západního okrajového pásu – s českým jazykovým komplexem moravsko-slezským. Jinak vedle drobnějších jednotlivostí hláskoslovných nebo tvaroslovných odlišuje se od ostatního Těšínska i některými zvláštnostmi slovníkovými.

Užší oblast těšínská, zahrnující zhruba politický okres českotěšínský, nemá téměř vlastních charakteristických znaků, kromě těch, jež vyznačují celou východolašskou oblast.

V rámci těchto tří nářečních typů vedle města Jablunkova, o němž jsem se zmínil již výše, samostatnější místo zaujímá Bohumínsko a skupinka nýdecká v hornatém kraji v okolí města Nýdku. Kromě toho na západě ke skupině těšínské a fryštátské se připojuje okrajový pás dialektický jako typ přechodného nářečí česko-východolašského.

Co se týče nesnadné otázky nářeční hranice východolašsko-české, dospívá Kellner k podobným výsledkům jako Havránek (Čsl. vlastivěda III, 212), správně však zdůrazňuje, že tato hranice česko-polská na Těšínsku není ostrá, nýbrž stupňovitá: jednotlivé jazykové jevy české zasahují totiž stupňovitě dosti daleko do území jazykového typu slezsko-polského. A právě v tomto stupňovitém charakteru hranice českopolské na Těšínsku vhodně hledá Kellner příčinu, proč dosud nebylo jednoty v jejím určování.

Rovněž důkladné revisi podrobuje Kellner otázku nářečního typu východolašského. Obyčejně se pokládají tato nářečí za polská, a to slezsko-polská. Je jistě pravda, že se v těchto dialektech vyskytují hlavní hláskoslovné zvláštnosti polské (nosové samohlásky; typ *trot-tłot*; souhláska *g* a p.), ale jsou v nich i hojné doklady na český typ střídnic uvedených i jiných diferenčních znaků (ústní samohlásky; *trat-tlat*; souhláska *h* a p.). A pak nelze přihlížet jen k hlavním jevům hláskoslovným, nýbrž i k celému souboru ostatních znaků v struktuře jazyka i slovníku východolašských nářečí. V tomto širším pohledu se ovšem objeví český podíl v dnešním skladu východolašských nářečí mnohem významnější, než se obyčejně přiznává. Proto podle dnešního svého stavu jeví se Kellnerovi východolašská nářečí spíše jako typicky přechodné dialekty polsko-české. Slovníkově však se hlásí převahou do nářečního souboru slezskomoravskoslovenského.

V souvislosti s otázkou nářečního typu východolašského a s pomocí přístupného historického materiálu zabývá se Kellner posléze složitým problémem původu a vývoje východolašských nářečí. Nejprve na pod-

kladě jazykových faktů přesvědčivě dokazuje původní převážně československý ráz dnešních východolašských nářečí, t. j. celé západní polovice Těšínska, velmi silný vliv češtiny na nářečí jihozápadního Slezska, starou úzkou kulturní souvislost celého Slezska se zeměmi českými, zvláště s Moravou a původní slovenský charakter území horních Kysuc na slovenském Čadecku, přiléhajícího k západnímu Těšínsku. Oblast východolašských nářečí i západní Čadecko přiřaďuje takto Kellner k původnímu jazykovému celku československému. A jako na Jablunkovsku a Čadecku podle Kellnera teprve silný příliv polského obyvatelstva během 17. stol. byl příčinou popolštění těchto krajů, tak rovněž polskost západního Těšínska, předpokládaná polskými badateli, nemá prastarých kořenů, nýbrž je výsledkem kolonisačního proudění většinou až v minulosti poměrně nedávné.

Tyto velmi zajímavé, důmyslně sestavené závěry Kellnerovy nebudou asi posledním slovem k této velmi složité otázce a stanou se jistě předmětem další diskuse. Ale ať budoucí bádání přinese některé opravy nebo zmírnění tvrzení Kellnerových, jistě jemu bude patřit zásluha pronikavého zásahu do tohoto spletitého problému.

Monografii Kellnerovu uzavírá obsáhlý výbor nářečních ukázek (celkem 70 čísel z více nežli 40 obcí) z jednotlivých dialektických krajů východolašských, tvořící skutečnou dialektickou čítanku Těšínska, a poměrně značně podrobný slovník, obsahující na 110 stránkách asi 3000 hesel. Je to vhodným způsobem zpracovaný výběrový slovník krajový, neomezující se jen na lexikální zvláštnosti Těšínska, nýbrž zaznamenávající podle určitého promyšleného plánu i zdánlivě zcela běžný slovníkový materiál, důležitý však pro poznání celkové slovníkové výstavby východolašskych nářečí. Tímto jedině správným zaměřením slovníku — rovněž po všech ostatních stránkách pečlivě zpracovaného — dostává se mu též zvláštní zvýšené dokumentární hodnoty. *Václav Vážný*

Nový česko-bulharský slovník.

Dr. Cvetana Vranska, **Чешко-български речник — českobulharský slovník,** Университетска библиотека № 306, Sofija 1947, 412 str., 2. vyd. 1949, 428 str.

Oživení kulturních styků mezislovanských obráží se mezi jiným i ve zvýšené poptávce po slovnících. Tu se ukazuje, že starší slovníky většinou nevyhovují dnešní potřebě. To není nic divného, uvážíme-li, jakým převratným vývojem prošlo lidstvo v poslední době — o slovanských národech to platí dvojnásob. Nestačí proto přetiskovat slovníky dosavadní, je nutno pracovat na slovnících nových, důkladnějších. U nás se organisace slovníkové práce ujaly velkorysým způsobem příslušné instituce a při Slovanském ústavě byla zřízena slovníková komise, jež řídí také práce na slovníku bulharsko-českém. Práce na slovníku česko-bulharském není prozatím u nás tak aktuální, protože s ní začali již sami Bulhaři. Mají po této stránce před námi také náskok, neboť nový česko-bulharský slovník zde již vyšel[1]). Jen velkým zájmem o češtinu v Bulharsku (k tomu

[1]) Shodou okolností se stalo, že k novému vydání došlo již v době, kdy byla tato recense v tisku. Protože se většina výtek týká i vydání nového, otiskujeme recensi přes to, že byla původně míněna hlavně jako upozornění, jakých nedostatků by se

ovšem přistupuje i potřeba slovníku mezi bulharskými studenty, kteří studují v Československu) můžeme si vysvětlit, že první vydání bylo tak rychle rozebráno.

Slovník patří svým rozsahem mezi slovníky t. zv. středního rázu, třebaže nemá kapesní formát. Má tedy sloužit především praktické potřebě (hlavně při překládání) a proto při jeho uspořádání nebylo použito t. zv. hnízdové metody. Měl být zároveň jakýmsi doplňkem k české čítance, kterou vydal r. 1942 prof. St. Romanski [2]).

Hlavní naše výhrady proti slovníku týkají se výběru slov. Pokud jde o použití zastaralého slovního materiálu, je motivován okolností, že tvoří doplněk k uvedené čítance, jež má ukázky také ze staročeské literatury. Přesto však se zdá, že se do slovníku dostalo leccos ze slovníků starších — takových zbytečných slov se obyčejně nedovedou zbavit sestavovatelé slovníku, nejde-li o jejich jazyk mateřský nebo nedovedou-li prostě lexikální materiál hodnotit. Slova, jež byla do slovníku pojata ze starých textů a v nové spisovné češtině již neexistují, měla býti nějak označena. Vodítkem tu mohl být slovník Vášův-Trávníčkův. [3])

Horší však je, že se do slovníku nedostalo značné množství slov, o nichž často nelze ani říci, že by byla málo užívána. Velké mezery jsou na př. v slovech kulturních a v technických věcech denní potřeby (speciální termíny slovník středního rozsahu obsahovat nemůže). Tak na př. postrádáme v slovníku Vranské slova jako cent, desetina, doprava, dostačující, holicí, měsíčník, nábytek, obden, recepce, režie (a odvozeniny), rotačka, rotmistr, rotný, skloňování (v slovníku je jen sklonění), soutěž, spáliti, sport, suma, syndikát, šeptati (šepotati slovník má), technika, tepláky, textil, trubka, úsporný, veslovati, vodopád, výtah, významný, zástrčka, zásyp, závaží, znehodnotiti, znělý, zpomalovati, žlučník a j. [4]) Pokud jde o termíny mezinárodní, nejsou mezery tak citelné, ale těžko se s nimi může používatel slovníku smířit. Bez takových slov jako bulvární (na př. o tisku), instalatér, linoleum, motor (motorisovati ve slovníku je), pneumatika, propagace, reflektor, reportáž, serpentina, šek, šofér, visum, volant atd. se bulharský překladatel z češtiny do bulharštiny obejde spíše než Čech, překládající do bulharštiny (nemá jistotu, zda se cizího slova v bulharštině také používá).

Jako příklad nesprávného překladu je možno uvést slovo budíček (vedle významu ‘budilnik‘ je uveden význam ‘utrena zarja‘), čmuchálek (‘špionin; koito sledi‘), příchuť (‘vkus sled jadene‘), rejditi (‘igraja‘), skotačiti (‘bezčinstvuvam, pravja loši šegi‘) a j. Zbytečně je na př. odděleno heslo roucho od roucha, hřebčín od hřebčinec (jinde se taková slova spojují). Dosti slov je také určeno nedostatečně, tak na př. cela (není jen ‘kilija‘), stolice (chybí lékař. význam), kukadlo, krysa, puk (není zde sport. význam), režný a j. Velké mezery jsou také v ustálených rčeních. Jsou

měl nový přetisk vyvarovat. K původnímu znění recense jsou připojeny poznámky tam, kde nové vydání slovníku má znění opravené.

[2]) Чешка книжовна реч в образи, Университетска библиотека No 241, Sofija 1941. V této serii vyšla také čítanka polská, ruská a staroslověnská.

[3]) Autorka používala nejdříve jen 1. vydání, při opravách také 3. vyd.

[4]) V druhém vydání bylo z těchto slov doplněno: cent, soutěž, tepláky, veslovati a výtah (u tohoto slova je uveden jen význam izvod, izvlečenie).

zde také nepřesnosti, na př. čes. naletěti na něco neznamená jen 'naletja na nešto'. Zbytečná či pochybná fráze je u slova červ (vzíti komu červa — 'usmirjavam njakogo'). V novém vydání mělo být více přihlédnuto také k nové zásobě slovní, kterou s sebou přinesl sociální převrat a nový životní styl. Není tu na př. agitka, brigádník, desítkář, úderník a j. Do slovníku nebyly také pojaty zkratky jako ROH atd.

Poměrně zřídka slovník Vranské vymezuje slova podle příslušného stylistického příznaku, nejde-li o slova neutrální. Srov. na př. heslo děvka, fiflena, hausnumero, chrapoun, kotrba, krcálek, slátati (toto slovo je také nepřesně vyloženo) atd. U takových slov je také důležitá volba ekvivalentu, je třeba volit, pokud je to možné, slova stejného stylistického zařazení. Uvádí-li se u cizích slov původ, má to výhody pedagogické, ale nemá se to dít na úkor zařazení stylistického.

Značný nedostatek slovníku je, že má málo gramatických údajů, slovesný vid na př. se neoznačuje ani tam, kde se bulharština od češtiny uchyluje. Nesprávná kvantita je na př. u slova párník, kolísání v kvantitě se neuvádí na př. u slova vylečitelný atd.

Úhrnem lze o slovníku říci, že ani v opraveném vydání není ve všem vyhovující, třebaže je to práce záslužná. [5]) Z nedostatku vyplývá mimo jiné poučení, že je třeba práci na slovanských slovnících organisovati na kolektivním základě a že tu bude také třeba více mezislovanské spolupráce.

K. Horálek

I. I. Veksler, **Aleksej Nikolajevič Tolstoj.** *Žiznennyj i tvorčeskij puť. Sovetskij Pisatel' 1948. 531 stran.*

Vekslerova práce, psaná v letech 1942—44, je přepracovaná disertace, kterou autor obhájil na Středoasijské státní universitě. Vzbuzuje zájem už jako první práce o jednom z nejvýznamnějších spisovatelů Sovětského svazu a naší doby, uveřejněná po jeho smrti. Nelze zde ovšem podat úplný výtah ze všech V-ových výzkumů o Tolstém; omezíme se na recensi řešení obecnějšího významu methodického, literárně theoretického a historického.

Monografie o jednotlivých autorech si dávaly obyčejně thema „život a dílo". Některé jsou postaveny na životní dráze a osudech geniální osobnosti, jiné opět vycházejí od díla, některé konečně probírají rovnocenně život i dílo — buď odděleně nebo zároveň, synopticky. Jestliže literární věda dospěla k pojetí systematické theorie literatury jako tvarosloví, které je podloženo vztahy ke konkretní skutečnosti společenské a hmotné, které připravuje materiál literárně historickým synthesám a současně ukazuje vývoj tvůrčích principů a společenského formového vědomí, pak je nezbytné požadovat, aby práce monografické byly budovány na rozboru a vývoji díla, které konec konců je nejspolehlivějším klíčem k životu svého tvůrce — jako ovšem zase biografická a zvláště sociálně třídní fakta musí být součástí rozboru díla. Tento postup jednak umožňuje výběr, utřídění a zhodnocení materiálu pro širší práce literárně historické a theoretické, jednak zabraňuje idealistickému odvratu literární vědy od jejích

[5]) K jejím přednostem patří vyznačování přízvuku (tím se liší na př. od staršího slovníku Šakova).

předmětu, slovesnosti, k postupu, který tvoří jen novou literaturu memoárovou a životopisnou a dělá z literární historie sbírku soukromých osudů.

V. správně rozřešil pro sebe tuto otázku. Sám praví, že v jeho knize „tvorba A. N. T-ého se zkoumá v souvislosti s nejdůležitějšími fakty jeho životopisu. Hlavní úkol knihy je analysa tvorby A. N. T-ého v historickém a umělecko-literárním směru." (Str. 7.) V práci samotné se probírá v 6 velkých oddílech vždy po jednom stěžejním díle, které označuje celou tvůrčí epochu, je osvětleno m. j. stavem sociálního vývoje i životní dráhy autora a řadou jeho méně významných prací.

Hlava 1. o „Rodinných kronikách" začíná základním životopisným výkladem o soukromém a sociálně politickém postoji rodiny A. A. Bostroma, ke kterému matka Tolstá odešla ještě před narozením Alekseje, o jeho dětství, mládí a vstupu do literatury. Hned na to se ukazují tvárné postupy prvotin jak v souvislosti se symbolismem, tak vzhledem k poměru T-ého k revoluci roku 1905. — Hlava 2. vysvětluje válečnou tvorbu a vřelý i kritický vztah k událostem, pojednává o „životě a tvorbě" ve významném 17. roce, kdy T. byl obrazem kritického, ale váhajícího inteligenta, a vede až k románu „Sestry". Zde se mluví o emigraci T-ého (130 n.), o rozčarování a postupné roztržce s vykořeněnou emigrantskou společností, jak se jeví ve tvůrčím plánu. — Hlava 3. líčí návrat do vlasti ve světle jemné autobiografie „Detstvo Nikity" a zabývá se pak tvorbou utopie a prvních obrazů nepřátel revoluce. — Hlava 4. velmi zevrubně rozebírá „Choždenije po mukam" v souvislosti s ideovým a občanským přerodem a růstem spisovatelovým. — Hlava 5. „Petra Prvého" a 7. „Ivana Hrozného". Mezi ně vložena kapitola o veřejné činnosti v boji za sovětskou vlast, která osvětluje dovršení přechodu T-ého na půdu nového patriotismu.

Pro tak bohatý a dlouhý tvůrčí vývoj bylo ovšem těžko najít jednotný methodický vzorec, a tak se jednotlivé části značně liší, vycházejíce zřejmě především z potřeb látky. Velmi správné je rozměrné vyšetření mladších období, která nedala sice vynikající díla, ale jsou důležitá k pochopení zralé tvorby. Zde na př. se již ukazuje zárodek hlubokého realismu ideového i uměleckého, velká poetičnost, mistrovství slova i volba aktuálních a typických předmětností, stejně jako počátek životního zápolení s thematem Petra Velikého (115 n.) atd.

Základním rysem V-ovy práce je její velká podrobnost, která ovšem má důležité methodické důsledky. V. se především rozhodl provádět vlastní zcela detailní analysy, jaké jsou obvyklé pro rozbory jednotlivých výtvorů. Nemohl se zřejmě opřít o spolehlivé podrobné dílčí práce, ač se často dovolává kritiky a zaujímá k ní stanovisko. Podrobnost vedla V-a k velmi zevrubným úvahám o obrazech jednotlivých hrdinů a zde sice způsobila rozvedení řady souvislostí mezi postavami jednotlivých děl a vývojem od jedné ke druhé, ale také částečně pohltila celostný obraz výzkumu.

V-ův tvaropis vychází od rozboru obrazu postavy (zvlášť jasně podáno u „Choždenija po mukam" na obrazech sester) v souvislosti se sociálními poměry zobrazované epochy a vedle toho od celostného pohledu na žánr a jeho vývoj v mezích až evropských. S tím

také souvisí kompoziční charakteristika. Na některých postavách odhaluje V. rysy autobiografičnosti (Roščin, 144 — Nikita, 161 atd.).

V. se v průběhu celé práce snaží (a činí tak s úspěchem) analysovat T-ého přínos k vývoji historických žánrů. Tak ukazuje již na význam „Povesti smutnogo vremeni“ pro umělecký vývoj spisovatelův. Již zde jsou mu patrny jak historické, tak i folklorní prameny („skazanija o Griške Otrepeve, žitija, ostroslovije Nauma v carskoj palate“, národní písně, zpěvy skomorochů —124). V. jasně ukazuje na historičnost themat revoluce, okolnost, která je trapně opomíjena při průzkumu uměleckých obrazů této převratné doby. Jenom tak lze pochopit ve světle T-ého definitivního přechodu na stanovisko pracujícího lidu jeho uměleckou srážku s měšťákem a jeho přístup k emigrantskému thematu (202 n.) a zvláště také složitou tvůrčí historii jeho „Křížové cesty“ (Choždenije po mukam). A tu opět je patrné, že V. chápe dialektický vztah historičnosti a aktuálnosti a dovede ukazovat tvorbu ve vztahu k soudobé skutečnosti, když na př. přímo říká, že dějiny (sc. soudobé) pomáhaly T-ému dělat epopej (216).

V. dokázal rozebírat historickou tvorbu právě také s hlediska její historičnosti, což je zásadně nezbytné. Tak na př. zhodnotil, jak jsou v Křížové cestě a v dramatu Doroga k pobede skladebně pevně zasazeny postavy Lenina a Stalina (228 n., 294 n.). Ale V. nezapomněl ani v souvislosti s historickým žánrem na základní význam lásky pro tvůrčí filosofii T-ého (283, srov. také 129).

Zobrazení inteligence v revoluci byl jistě úkol význačný (252 n.), bylo by ovšem bývalo záhodno ukázat na skutečnost, že autor tak realistický a nakonec tak socialistický si vybral právě jen tu inteligenci. Jinak V. správně ukázal, že T. pochopil a zobrazil fakt, že inteligence za revoluce proti kapitalismu je zcela bezmocná, neopře-li se o pracující masy.

Srovnávaje s H. G. Wellsem, Jackem Londonem a ruským i mimoruským vývojem dobrodružného a utopického žánru, ukazuje V. pojetí tohoto druhu T-ým v románech „Aelita“ a „Giperboloid inženera Garina“. Pro theorii literatury je důležité, že — jak praví V. (296 n. a j.) — T. prokázal i v tomto případě žánrovou odlišnost buržoasní literatury a revoluční, když svou ideu světové katastrofy odvrátil od avanturismu bezvýchodnosti.

V. už v prvé části své práce věnuje dosti místa dramatu. Zde ukazuje na řadu málo známých děl předválečných a válečných námětů (na př. „Nasil'niki“), na počátky historické dramatiky T-ého (Smerť Dantona, Graf Kaliostro, Ljubov' — kniga zolotaja — 127, 134), střízlivě hodnotí a uvádí i spisovatelův kritický vztah k výtvorům, který vedl ke stálému vyřazování a přepracovávání pro účely dalších vydání (372).

V souvislosti s problematikou historického románu dostává se V. k otázkám vývoje tohoto druhu v evropském rámci. S Victorem Hugo žádá „přiblížit Waltera Scotta Homérovi“ (301). Od této synthesy by se bylo možno slibovat zrod heroického románu — epopeje (332). Bylo by ovšem nutno pozvednout velkou historickou osobnost, která má plné právo být epickým hrdinou (329), z druhořadého skladebního místa (328)

To se však neděje ani ve Vojně a míru Lva Nikolajeviče, ani v Křížové cestě Alekseje Nikolajeviče, nýbrž vlastně až v Petru Prvním a v plejadě sovětských románů historických, kterým A. N. T. ukázal cestu. On ovšem už v „Choždenii po mukam" dospěl podle V-a k žánru nové epopeje, rozvinuv klasickou formu v tradicích svého velkého jmenovce. Souhlasně s G. Lukacsem mluví V. u historického románu o tendenci k eposu (331).

Srovnávaje vývoj evropského a ruského historického románu od 19. století, říká V., že evropský historický román se odklonil od svých klasických vzorů a od skutečného historismu, což bylo příčinou jeho naturalistického vyrození. „Nemnoho výjimek lze připomenout v této obecné sudbě historických epických druhů po Puškinovi a Scottovi; ... takovou výjimkou je především epopej Lva Tolstého" (327, srov. také 304). Zde zašel V. na srovnávací pole, které mu není zcela vlastní. Je ovšem evidentní, že právě ruský román ethického a kritického realismu vzorně rozvinul dědictví světové klasiky a vytvořil nové tvůrčí vzory světového významu, avšak házet vše ostatní do naturalitického pytle je přece poněkud jednostranné. Rozhodně nelze mluvit o pouhých výjimkách z obecného naturalismu v literaturách slovanských, jejichž typickými představiteli byli takoví: Vazov, Gjalski, Sienkiewicz nebo dokonce Jirásek, tvůrce skvostného vysoce vlasteneckého a národního i hluboce lidového realistického díla. — Methodicky z toho plyne: princip podrobnosti vedl nakonec k přílišnému zjednodušení nadhozené problematiky.

Kapitola o Petru Prvém si vyžádala zvláštní postup. V. nejprve podává „evoluci žánru" (viz výše). Pak se zabývá thematem Petra I. v ruské literatuře od Lomonosova a Puškina a v ruské historiografii (polemisuje i se spisem Poláka A. Brücknera), konečně na „estetické", „historické" a „filosofické" koncepci provádí rozbor románu a přechází k dramatu Petr První, podávaje podrobnou analysu vyvíjející se trojí verse (372n.). Postavit tato stěžejní díla do světla srovnání s dřívějšími ztvárněními je velmi cenné, ač přirozeně V. nepodal (podobně jako v souvislosti s dramatem Ivan Groznyj) nějakou souvislou studii o historické osobnosti ve světle vědy a umění, a tak methodické úsilí, ukázat jednu z postav životního díla v monografii o spisovateli v těchto souvislostech, zůstalo jen v náznacích; nebylo to ani jinak možné, nechtěl-li autor příliš podlehnout podrobnosti na úkor celostného pohledu.

Ve své práci nalézá V. také příležitost zásadně se vyjádřit o hlavních rysech socialistické literatury (346). Podle něho to je: 1) skutečná objektivnost tvorby, 2) opravdový realismus v ukazování vyvíjející se skutečnosti, 3) odhalení smyslu změn skutečnosti, 4) osvětlení zobrazované přítomnosti světlem budoucnosti, 5) odtud plynoucí historický optimismus spisovatele. „Styl, princip a kriteria soc. realismu nijak nevylučují tradiční themata umělecké tvorby — lidské snění, lásku, smrt. Ale k těmto ‚věčným' thematům umění soc. realismus přidává nová: práci, boj, sebeobětavost."

Hlava 6., jak řečeno, je věnována publicistice. Zde je s hlediska methodického zajímavé naznačení tvarovosti publicistiky a jejích estetických hodnot (425).

Hlava 8. „A. T. i tradicii russkoj klassičeskoj literatury" je závěrečná

a shrnuje výtěžky celé práce. V. připomíná především světový názor T-ého, daný jeho statí „Rodina“. Vychází pak od problémů tvárných aspektů, které vedle Gorkého právě A. T. přivedl na vyšší stupeň proti kritickému realismu. Zde se hovoří mezi jiným o novém humanismu a optimismu. Následuje inventář oblasti předmětnostní (na př. obrazy zbytečných lidí, inteligenti, přínos do galerie postav ruských dívek). Odtud V. přechází do oblasti významové, kde pro T-ého je zvláště charakteristické thema lásky na vysoké mravní úrovni. S tím souvisí přitakání k životu (V. je chápe jako princip estetický, je však nutno zdůraznit právě takový ideový význam této věci). V Choždenii po mukam T. volá: „Milujte život, vezměte ho se vší vášní, udělejte z něho štěstí!“ Závěrem mluví V. ještě o problému jazyka, jemuž T. věnoval tolik pozornosti a který tak mistrně tvořil ve vztahu k lidové mluvě.

Předností V-ova principu velké podrobnosti bylo, že mohl zasáhnout do řady problémů a vyčerpat některé otázky, kterým se měly věnovat samostatné dílčí práce. Podrobnosti oslabují celkovou přehlednou představu o samém díle A. N. Tolstého. Ostatně i V-ova synthesa v souvislosti s tím nemohla snesený materiál plně vyčerpat.

V. připojil velmi dobrou bibliografii díla T-ého (tedy pramennou). Nejasné jsou v ní jen poznámky o dílech, vytvořených spolu s Pavlem Ščegolevem, jako vůbec tato tvůrčí spolupráce je v knize zanedbána. — Při práci tak rozsáhlé ovšem citelně postrádáme rejstřík a seznam literatury, alespoň o životě a díle T-ého.

Vekslerova práce zhodnocením zjevu Tolstého splnila naléhavý úkol bádání a také methodicky je novým dokladem rozvoje literární vědy v SSSR. *Slavomír Wollman*

Juliusz Kleiner, **Mickiewicz.** T. I, II. 1,2. Lublin 1948, str. 584, 525, 493.

Juliusz Kleiner wyszedł z najlepszej w swoim czasie szkoły polonistycznej, którą założył był we Lwowie przed zgórą 50 laty prof. Roman Pilat — a po nim prowadzili Wilhelm Bruchnalski, Konstanty Wojciechowski, Piotr Chmielowski (niestety, na krótki czas przed śmiercią), Józef Kallenbach i, nieodrodny ich następca — Juliusz Kleiner.

Z tej szkoły wyniósł absolutne przestrzeganie zasady, że „amicus Plato, sed magis amica veritas“, to jest bezwzględna prawda naukowa, zdobyta na drodze objektywnego zbadania źródeł i faktów, sumiennego skontrolowania danej literatury przedmiotu, budowy tła o możliwie najgłębszej perspektywie celem pełnej restytucji ducha czasu, czego nie da się wykonać bez szerokiego uwzględnienia elementu porównania, który Kleiner rozwinął na własną ręke szerzej, aniżeli jego poprzednicy, dzięki olbrzymiej erudycji.

Wszystkie te właściwości naukowej pracy Kleinera ujawniły się raz jeszcze w jego ostatnim wielkim dziele „Mickiewicz“ (razem w dwóch tomach a trzech woluminach przeszło 1500 stron druku), ogłoszonym w jubileuszowym roku Mickiewiczowskim jako publikacja Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (tom 41), którego Kleiner był przez lat kilka profesorem, zanim nie przeszedł w ubiegłym roku na Uniwersytet Jagielloński.

Jest to zarazem jubileuszowy rok samego autora: 40 lecie jego naukowej pracy, obejmującej olbrzymią produkcję, na której czele kroczą trzy monografie, poświęcone polskiej trójcy romantycznej (Krasiński, Słowacki, Mickiewicz). Staje więc i niniejsze omówienie ostatniego dzieła czcigodnego Jubilata w rzędzie tych licznych głosów hołdu, które nauka polska złożyła Mu na Jego jubileuszowym obchodzie w Krakowie dnia 15. listopada 1949 roku.

„Mickiewicz" jest drugim wydaniem dzieła (I. wyd. 1934.), „uzupełnionym nowymi wynikami badań" zwraca autor uwagę w przedmowie. W dwunastu rozdziałach tomu I. kreśli „Dzieje Gustawa" aż do „sonetów krymskich" (1826.), tom drugi, dwukrotnie większy, dzieli na dwie części, doprowadzając treść w pierwszej części (osiem rozdziałów) do polistopadowych wojennych wierszy Mickiewicza (1831) a część drugą kończąc bardzo obszernym omówieniem „Pana Tadeusza" (1834.)

Nie jest to więc cały „Mickiewicz". Do omówienia pozostaje 21 ostatnich lat życia poety, w których milknie jako twórca słowa, ale rozwija zato niezmiernie rozległą w europejskiej skali działalność religijno-społeczno-polityczną.

Temu ostatniemu etapowi czynu Mickiewicza zamierza Kleiner poświęcić jeszcze jeden tom, który ostatecznie zamknie to jego dzieło. „Zamierzam jeszcze ogłosić tom ostatni" — pisze w przedmowie do II. tomu. — „Ale dwutomową tę monografię o Mickiewiczu poecie uważam za dzieło pełne i skończone". Niemniej sądzę, że i tom, omawiający niepisane rapsody czynu Mickiewicza — których korzenie tkwią daleko wstecz, sięgając doby filomackiej młodości — będzie koniecznym dopełnieniem tego wszystkiego, o czym czytamy w ogłoszonych woluminach.

Na ich powstanie złożyło się wiele lat pracy — i to jakich lat! Informuje o tym przedmowa do II. tomu. Zaczęło rodzić się dzieło w Zakopanem, w 1933 roku, rosło z przerwami w latach następnych, zwłaszcza w czasie pobytu w Paryżu, gdzie Muzeum Mickiewicza, zbierane z takim pietyzmem przez syna poety, Władysława, dostarczyło wiele materjału do rozszerzeń drugiej edycji. Zresztą wspomnienie Władysława Mickiewicza i na nim oparta żywa tradycja leży w samej genetycznej podstawie dzieła Kleinera, jak to on sam zaznacza w przedmowie do I. tomu. Pisał się „Mickiewicz" dalej we Lwowie, w ciężkich latach 1940 i 41 roku a kończył wspaniałymi rozdziałami, poświęconymi „Panu Tadeuszowi" w latach jeszcze cięższych, kiedy autor musiał ukrywać się na wsi, w różnych obywatelskich domach.

Tak powstały „dzieje Gustawa" i dzieje Konrada, zamknięte wspaniałą klamrą eposu, który jak potężny obelisk oznacza koniec drogi słownego tworzenia Adama Mickiewicza.

Dla Kleinera koncepcji „dziejów Gustawa" mam pełny szacunek. Dopełnia ona ten tak ważny etap młodości, co wykuwa żywot cały, masą nowych szczegółów i szczegółików, uwag i sportrzeżeń po myśli tego, co autor napisał we wstępie do I. wydania dzieła: „konieczne jest ponowne zdobywanie go (sc. Mickiewicza) przez pokolenia o innych podstawach bytu zbiorowego" — w tym wypadku po wyjściu z domu niewoli na jasne rozłogi wyzwolenia. Polska wyzwolona „uzyskała możność nowego

spojrzenia“ — i o takie nowe spojrzenie stara się autor dzieła już w jego I. wydaniu.

Drugie wydanie znacznie dzieło rozszerza, choć spojrzenia nie zmienia, co może mu wytkną ci, którzy, idąc z duchem czasu, kładą obecnie szczególny nacisk na rewolucyjno-socjalne elementy twórczości poety i działacza. Mickiewicz poprzez fenomenalne bogactwo swej indywidualności w swym słowie i w swym czynie przedstawia cały kompleks zjawisk, tedy otwiera możliwość spojrzeń bardzo wielu i bardzo różnych. Kleiner stara się objąć wszystkie te spojrzenia i z nich buduje syntezę.

Moje spojrzenie na młodość Mickiewicza a w szczególności na kapitalne zagadnienie genezy romantyzmu autora ,,Dziadów“ nie pokrywa się w całości ze spojrzeniem Kleinera. Silniej wyprowadzam to zjawisko z porzedzających je prądów preromantycznych, które starałem się na polskim terenie zrekonstruować z obu ich głównych źródeł (helweckiego i angielskiego). Z tego stanowiska rozważyłem kiedyś w osobnych rozprawach i centralny motyw upiora, z którego wyrósł Gustaw, najbardziej zasadnicza metonimia w dziele Mickiewicza — i urodziła się ballada na przyswojonej polskiej literaturze (přzez Niemcewicza) ,,dumie“. Twierdziłem — i twierdzę dalej — że istota geniusza Mickiewicza polega nietyle na inwencji, co na budowie wielkich dzieł syntetycznych z istniejącego już na rodzimej glebie surowego materjału (zob. moją monografię ,,Adam Mickiewicz Budowniczy prawdziwej Polski“ Lwów 1922.) Oczywiście Kleiner tego materjału nie przeocza, ale nie zdaje mu się przypisywać takiego znaczenia, co wynika i z pominięć w cytowanej literaturze przedmiotu. Nie jest to zarzut, tylko zaznaczenie odrębności ,,spojrzenia“.

Natomiast wysunę inny, tym razem w istocie zarzut, jedyny, jaki mam do postawienia. Wysunę go niechętnie, bowiem i on wynika z moich własnych naukowych zatrudnień, którym poświęciłem się na praskiej katedrze. Oto ten zarzut: Kleiner lekceważy po staremu czeskie relacje Mickiewicza. Wcale ich nie przeceniając trudno mi jednak się zgodzić, żeby w tak wyczerpującej monografji, w której zostały uwzględnione sprawy o wiele mniej istotne, bohemistyczne (a nietylko bohemistyczne) zainteresowania Mickiewicza zostały zbyte w kilku ogólnikowych powtarzankach z poprzednich opracowań. Sądzę, że rozpatrując szczegółowo raz jeszcze sprawę filomatów należało jednak zatrzymać się przy podróży Malewskiego do Pragi, dokąd wszak jedzie celowo, by nawiązać tajny kontakt z ,,młodymi Czechami“ i skąd posyła przyjaciołom obszerne sprawozdania, czytane przez nich (i przez Mickiewicza) z zapartym oddechem — później przedmiot śledztwa Novosilcova. I należało bodaj wspomnieć o ,,Rękopisach“, które przywozi do Wilna z Pragi w 1820 roku ks. Michał Bobrowski (później zamieszany w sprawę filomacką). I że te ,,Rękopisy“ to pierwsza czeska lektura Mickiewicza, do której zachęciły go bodaj przekłady Brodzińskiego w ,,Pamiętniku Warszawskim“. I że to zajęcie trwa dalej na zesłaniu rosyjskim, kiedy zamieszkał w Moskwie z Malewskim (stale z Hanką korespondującym). I że silnie odzywa się w liście do Odyńca z 6 października 1826., w liście, który jest wszak kontynuacją polemiki z Janem Śniadeckim, tworzy przeto łączne ogniwo między ,,Romantycznością“ a diatrybą ,,O krytykach i recen-

zentach warszawskich", poruszając raz jeszcze zasadnicze zagadnienie pieśni ludowej, angielskiej ballady i Byrona. A wszakżeż ta reakcja Mickiewicza wyrasta bezpośrednio z czeskich zainteresowań poety, kierując się (niesłusznie) na adres Šafařika.

I tuż obok niej występuje druga identyczna reakcja, również pominięta w dziele Kleinera: nieogłoszony brulion recenzji dzieła Šafařika „Geschichte der slavischen Sprache und Literatur", dalsze, ważne dopełnienie rozwoju teoretycznych poglądów Mickiewicza, niemal wstęp czy przygotowanie do ataku na warszawskich klasyków, poprzez Šafařika na bibliograficzną metodę „Literatury" Bentkowskiego, przytym obrona własnego heksametru, opartego na naturalnym akcencie przeciw iloczasowej teorji czeskich „filologów".

Poznanie dzieła Šafařika pogłębia pogląd Mickiewicza na klasyczny (racionalistyczny) charakter czeskiego odrodzenia i potwierdza to, co sam potym podkreślił: że „umyślnie po to jeździł do Pragi w 1829 roku, aby poznał tamecznych filologów i rozpatrzył się w ich dzielach".

Nad tym oświadczeniem poety przeszli wszyscy badacze dzieła Mickiewicza do porządku dziennego, nie wyłączając Kleinera, który powtórzył wprawdzie oświadczenie poety, ale nie wyciągnął z niego żadnej konsekwencji, zamykając wiadomość praskiego pobytu Mickiewicza w 13 wierszach, wypełnionych powtórzeniem historyjki o epickim poemacie na temat Žyški, do którego istotnie namawiał Hanka Mickiewicza. Zdaniem moim o wiele ważniejsze jest podkreślenie celowości zatrzymania się Mickiewicza w Pradze, tradycyjnej drogi, na której tu przybył (jakby ideowe przedłużenie podróży Malewskiego), jego wpisu w albumie Hanki („jeden z jego wielbicieli"), gdzie napotkał wiele znanych sobie nazwisk poprzednich gości z Polski oraz cytaty z „Ody do młodości", jego własnoręcznej dedykacji na ofiarowanej Hance petersburskiej edycji dzieł—i już hipotetycznych, ale wielce prawdopodobnych rozmów na temat Rękopisów, pieśni ludowej oraz iloczasu, co do których to kwestji stanowisko Mickiewicza nie pokrywa się z poglądami „budzicieli", stwarzając pierwszy, teoretyczny rozdźwięk, który odbije się w paryskich lekcjach oraz w ich ocenie z czeskiej strony.

Myślę, że są to sprawy ważne. Należałoby je wreszcie wciągnąć do polskiej wiedzy o Mickiewiczu, którego podróż do Pragi ma swoje antecedencje w poprzednich jeszcze kowieńskich studiach Mickiewicza, kiedy to, czytając Rękopisy i zbiór słowiańskich ludowych pieśni Čelakovskiego (posłany z Pragi przez Malewskiego) i po czesku się nauczył (że „umie po czesku nieźle", sam to później podkreśla) i mowy tej nie zapomniał, bowiem etap praski, choć tak krótki, ma swoje następstwa we formie nawiązanej korespondencji z Hanką, wymiany książek, posyłanych poecie do Paryża i przez Hankę i przez wielu innych wybitnych czeskich literatów (m. i. Kollar i Čelakovsky), z czego powstaje w bibliotece Mickiewicza dział bohemików, tak potrzebny jako materjał do wykładów w Collège de France.

Czeskie partje tych wykładów należą do najlepszych—i to jest ostateczna konsekwencja bohemistycznych zajęć Mickiewicza oraz jego do Pragi podróży. Charakterystyka czeskiej pracy odrodzeniowej, analiza

sonetów Kollara (niemożliwa bez istotnej znajomości czeskiej mowy), panslawizm Mickiewicza, przeciwstawny czeskiemu („niewzajemnikiem" nazwał go Kollar i w piekle, Acheronie, zato umieścił), niemożliwe w danej chwili dopiero po latach zrealizowane postulaty, które Mickiewicz stawia czeskim „filologom", wreszcie osobny punkt w proklamacji italskiego Legionu, skierowany do „braci Czechów" — to są przecie fakty, których nie wystarcza wyliczać. Należy je rozważyć w ramach właśnie milczeniem pomijanych szczegółów, które starałem się zebrać i związać syntetycznie, najobszerniej w książce „Polskie peregrynacje do Pragi i Karlowych Warów" Warszawa, Biblioteka Polska, 1936 (skrót w monografii „Polski romantyzm w czeskim życiu duchowym", Poznań 1947). Znakomity autor „Mickiewicza" jednak z tej książki nie skorzystał.

Pragę wprawdzie wspomniał, ale Karlowe Wary pominął zupełym milczeniem. Myślę, że i w tym wypadku niesłusznie. Mickiewicz spędził w Karlowych Warach trzy tygodnie. Tu po raz pierwszy zetknął się z rodakami z różnych dzielnic Polski. Są wśród nich i tacy, którzy później odegrali pewną role w życiu poety. Po kolonadzie przechadzał się z Janem Pawłem Woroniczem, prymasem i śpiewakiem temporis acti, którego rękopis, „poświęcony na pamiątke Adamowi", znalazł się w paryskiem Muzeum Mickiewiczowskim. O tym pobycie karlsbadzkim podałem nieznane szczegóły z protokołów policyjnych oraz z relacji lekarza i pamiętnikarza wód karlsbadzkich, Jana de Carro. Ale nic z tego nie przeniknęło do dzieła Kleinera; myślę, że szkoda. A przecie sam Mickiewicz przypomina sobie na kilka miesięcy przed śmiercią te swoje karlowarskie wczasy, pisząc: „... jakżebym był rad choć na krótko odwiedzić Karlsbad! Tameczne wody bardzo mi służyły, lubo wówczas byłem zdrów, czułem, że mi dodawały zdrowia."

* * *

Trzeci tom monografji Kleinera (oznaczony kontynuacyjnie jako tomu II. część druga), zawiera w czterech swoich rozdziałach szczytowe osiągnięcia całego dzieła.

Omówił autor w tym tomie „Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego" — może najbardziej znane zagranicą, najgęściej tłumaczone i nawet odbite bezpośrednim śladem wpływu w literaturze francuskiej (Montalambert, Lamennais „Paroles d'un croyant") — i raz jeszcze poddał analizie (po tylu poprzednich) „Pana Tadeusza". „Księgi narodu" omówił w ramach emigracyjnej publicystyki, zwrócił uwagę na ich demagogiczny charakter (bodaj on pierwszy), przytoczył cały szereg nowych spostrzeżeń, między nimi jedno senzacyjne: że „Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego" są ideowo zgodne z programem „świętego przymierza", które zawierają na grobie Polski w „imię św. Trójcy" trzej zaborcy, opierając się na tożsamej ideji konieczności chrystianizacji europejskiej polityki. Z drugiej jednak strony wskazuje Kleiner, że i program Mazziniego, twórcy i wodza „młodych Włoch", jest jakby pogłosem „Ksiąg" Mickiewicza. Mamy tu pouczający przykład, jak równie piękne słowa mogą prowadzić do zgoła sobie przeciwstawnych czynów; i co się stało z podniosłą deklaracją „trzech monarchów", ułożoną w myśl życzeń „liberalnego" cara Aleksandra I. wedle porady filozofa, ex-rewolucionisty,

Mikołaja Bergasse-co się stało z tą deklaracją ,,w imię św. Trójcy", gdy wpadła w brudne ręce Metternicha.

Dwa ostatnie a największe rozdziały dzieła zostały poświęcone ,,Panu Tadeuszowi". Wyjęte z całości stanowiłyby zamkniętą w sobie osobną monografię (stron 345). Zdawałoby się, że po tylu już, nieraz tak cennych pracach, których przedmiotem było arcydzieło polskiej poezji, trudno powiedzieć o nim coś nowego. Kleiner tę trudność chwalebnie rozwiązał. Wciągnął te zdobycze badań, które uznał za bezporne, inne odrzucił albo polemicznie osłabił (np. polemika z próbą rekonstrujci pierwotnego pomysłu prof. Pigonia) — i dodał od siebie wiele nowych uwag i spostrzeżeń.

Rozdział XI. poświęcił kształtowaniu się ,,Pana Tadeusza", opierając się na analizie autografu, którą przed wielu laty (1891 i 1898) przeprowadził po raz pierwszy nasz profesor, Roman Pilat. Graficznie porównał tę analizę z dziejami kształtowania ,,Pana Tadeusza" w ujęciu Pigonia — i tamtym dwom przeciwstawił swoją własną, która przeprowadza tezę, że ,,poemat (Mickiewicza) jest owocem organicznego rozwoju koncepcji pierwotnej" (Wedle Pilata poemat oddala się bardzo od pierwotnego planu, wedle Pigonia staje się czymś zupełnie różnym od pierwotnej koncepcji.) Bronić swej tezy może obecnie tylko prof. Pigoń chyba żeby ktoś wystąpił z tezą czwartą.

W długo dyskutowanej kwestji, czy ,,Pan Tadeusz" jest epopeją, staje Kleiner na stanowisku zwolenników epopeji, dodając własne argumenty: że poeta celowo usuwa nadmierny autentyzm, by odebrać dziełu cechy pamiętnika; że po myśli postulatów epickich przekształca objektywną realność; że uczuciem obejmuje ,,przeszłe i przyszłe pokolenia"; że daje właściwy eposowi obraz pełni zbiorowej rzeczywistości; i że tworzy świadomie epopeję, czego dowodem jest inwokacja. Tych dowodów jest więcej-ciągną się one przez cały ten rozdział poprzez masę poruszonych innych zagadnień, rozpatrujących porównawczo dzieła pokrewne, swoje i obce, wyraźnie krytyczny stosunek poety względem Polski magnackiej, oligarchicznej, włączenie masy chłopskiej i Żyda (Jankiela) w organiczną całość poematu, elementy satyry, sprawę ks. Robaka i jeszcze cały szereg innych problematów, która nasuwają się przy studium każdego arcydzieła w ilości niemal-nieograniczonej (ta nieograniczoność to znamie każdego nieśmiertelnego dzieła).

Rozdział ostatni (XII.), zatytułowany ,,Struktura artystyczna Pana Tadeusza", rozbiera pod kątem widzenia artyzmu poszczególne księgi. Stroną językową, stylem dzieła, jego metryką, budową zdań, rozmaitością dykcji i t. p. zajmują się obszernie ostatnie ustępy tego rozdziału.

W ostatecznej definicji Kleinera ,,Pan Tadeusz" to ,,hymn realisty na cześć życia", to ,,wielkie dzieło kojące". ,,Powstało wielkie dzieło kojące" — czytamy w zakończeniu — ,,A w sztuce równe mają prawo bytu wcielenia potężnych niepokojów i dążeń twórczych, jak harmonie spełnienia . . . Gdy zaś zjawił się twórca, umiejący stworzyć i Konradową improwizację i ,,Pana Tadeusza", dał tym świadectwo, jak bliski był jego duch ideałowi wszechczłowieczeństwa i jak bliska była jego twórczość ideałowi wszechpoematu".

* * *

Dzieło Juliusza Kleinera trzyma się tradycyjnych przepisów dobrej, polonistycznej szkoły, tedy uwzględnia w równej mierze biografię i bibliografię, co zwłaszcza w odniesieniu do Mickiewicza, gdzie nic nie dzieli prawdę od marzenia, ma swoje pełne uzasadnienie. Jednym z jej celów jest — jak to sam autor podkreśla w przedmowie — „wchłonięcie wiedzy dotychczasowej", co również należy do zasadniczych postulatów starej szkoły.

U Kleinera ta chęć jest posunięta aż do najdalszych granic. A ponieważ ta wiedza o Mickiewiczu jest w polskiej nauce bardzo rozległa, wciągnięcie jej wyników do nowej monografji stwarza cały las szczegółów i szczegółików, które nie wpływają dodatnio na konstrukcję dzieła, zaciemniają jego przejrzystość i utrudniają lekturę. Do zasadniczego pionu dzieła autor dodaje w przypisach, nieraz bardzo obszernych, masę przybudówek, niewątpliwie pożytecznych, ale odrywających bądź co bądź uwagę od głównego toku. Niezbyt to szkodzi specjalistom, ale nie może wpłynąć dodatnio na poczytność dzieła wśród szerszych warstw.

Sądzę, że zmniejszenie nadmiaru tych dopełnień i organiczne wciągnięcie najważniejszych z nich do głównego tekstu dzieła, uczyniłoby je bardziej strawnym. Nadto bardzo pożądanym byłby rzeczowy i imienny indeks, dodany do każdego tomu a nie dopiero po ukazaniu się tomu czwartego, jak to zapewne leży w zamiarze autora. Na ten czwarty tom nie wiem jak jeszcze długo przyjdzie nam czekać a już ogłoszone uznał autor za zamkniętą całość. Dodanie indeksu ułatwiłoby poznawanie dzieła, najbardziej wyczerpującego z tych wielu monografji, jakie były dotąd o Mickiewiczu napisane. Obok sejmowego wydania pism Mickiewicza będzie to najważniejsza pozycja w Mickiewiczowskiej literaturze.

Marjan Szyjkowski

Odkaz Jungmannův.

Sté výročí Jungmannovy smrti přineslo dosud čtyři knižní publikace, které mají netoliko základní význam monografický, nýbrž jsou i zásadními příspěvky pro pojetí vědy o literatuře, zejména také s hlediska mezislovanských vztahů literárních, a nejenom literárních. Do třetice pak jsou praktickým dokladem, že také věda vůbec, a věda o literatuře zejména, je sama literaturou. U Josefa Jungmanna vlastně o tom nebylo nikdy sporu, neboť byl do dějin české literatury jako jedna z jejích nejvýznamnějších postav řaděn vždycky. Jenom že dříve se to mohlo odůvodňovat především tak, že byl Jungmann také básnickým překladatelem i básníkem původním, kdežto nyní je zcela jasné, že do literatury patří především jako jazykozpytec i jako theoretik a historik literatury, kterou sám také chápal tak, že k ní počítal i literaturu vědeckou, náboženskou etc. Pozdější pojetí vědy o literatuře se od toho někdy uchylovalo ve výlučný mnohdy prospěch literatury t. zv. krásné. Při tom však procházely výklady o Jungmannovi, hodnocení jeho díla a zejména živé působení jeho odkazu vývojem tak pohnutým a celý život národa tak prudce zasahujícím, že důkaz této naší these byl už prakticky dán dějinami naší národní literatury i dějinami našeho národa vůbec sám o sobě. Stručně shrnuto: Když byl Jungmann v své době vybojoval proti Dob-

rovskému vůdčí místo sobě samému i své skupině, bylo to s nadšením a s obdivem přijímáno i dlouho po jeho smrti v době největšího rozmachu české literatury 19. století (za doby Nerudovy i za doby Vrchlického), až se proti tomu bojovně postavil na konci století Masaryk a jeho stoupenci. Jejich vystoupení však mělo za následek prudkou reakci na obranu Jungmanna mezi mladšími vychovanci samého Masaryka (Chalupný atd.), a tato dnes pokračuje i vrcholí mezi těmi, kdož prošli mohutným vlivem Pražského linguistického kroužku. Jejich nové obrany a rehabilitace však svým dosahem a svou problematikou značně přesahují to, nač se samy v theorii omezily, a dávají nesmírně plodné podněty nejen k poznání samého Jungmanna, ale k poznání základních otázek vědy o literatuře vůbec.

Především tu jde o nové vydávání Jungmannova díla, jež zahájil *Felix Vodička* dvěma publikacemi: *Josef Jungmann, Krátká historie národu, osvícení a jazyka* (Sfinx, Praha 1947) a *Boj o obrození národa.* Výbor z díla Josefa Jungmanna (nakl. F. Kosek, Praha 1948). V obou publikacích jde Vodička novými průkopnickými cestami. Až dosud nebyla totiž velká díla Jungmannova (Slovesnost, Historie, Slovník) znovu vydávána, protože jsou v svém hlavním obsahu poněkud vědecky zastaralá, ale nikoli překonána ani dostižena. Vodička však vydává v první publikaci aspoň ideové úvody k jednotlivým částem Historie podle druhého jejího vydání a celkový úvod k vydání prvnímu (ve vydání druhém nebyl) jako doklad Jungmannova obrozenského úsilí. Drobné své práce básnické i vědecké vydal Jungmann ještě sám, nikoli však úplně, a později byly takto buď přetiskovány anebo z nich byl pořizován výbor, který byl doplňován zčásti také články Jungmannem knižně nevydanými, aniž však byl měněn celkový ráz Jungmannova vlastního svodu. Vodička však se vzdává se zřetelem k dnešnímu čtenáři Jungmannova díla básnického, vydává však zato v druhé publikaci promyšlený a skladebně nově sestavený výbor z Jungmannových projevů theoretických, nikoli však podle Jungmannových posledních úprav knižních, nýbrž podle časopiseckých tisků původních, ba i z rukopisu, pokud je úplnější a průkaznější než sám tisk, třeba nebyl ani plně čitelný (o klasičnosti). Přináší po prvé knižně i ukázku článků, které Jungmann se zřetelem k změněným poměrům ve své době ze svých drobných spisů vědomě vyloučil (polemika s Bohemariem, aspoň v své střední části), a doplňuje knihu výborem z dopisů i z rukopisných zápisků, které byly vydány po svém objevení a po prudkém boji o jejich rukopis až dlouho po Jungmannově smrti za doby vrcholného liberalismu. To všechno vydává Vodička jako živý a životný doklad Jungmannova národně buditelského programu v době obrozenské. Vychází z důkladné vědecké přípravy a z vyhraněného vědeckého pojetí, má však na mysli čtenářstvo širší, hlavně vzdělaného laika, a proto přibližuje textovou úpravu aspoň po stránce pravopisné dnešním jazykovým pravidlům. Krom toho však podává tomuto čtenáři v doslovu (publikace první), v úvodu i ve vysvětlivkách (publikace druhá) stručné výsledky svého vědeckého zkoumání i svého vědeckého pojetí.

O těch podejme nyní stručnou zprávu: Význam Jungmannovy

Historie české literatury záleží s hlediska životnosti jeho odkazu v tom, že ji Jungmann napsal česky a překonal tím Dobrovského pěstování české vědy němčinou nebo latinou. Obraz minulosti podal Jungmann podle potřeb své přítomnosti, až do těch rukopisných padělků. Snažil se vytvořit novou vrstvu vzdělanců česky píšících a česky čtoucích, aby je radikálně emancipoval od vlivů vzdělanosti cizí. Těžiště jeho obrazu české literatury bylo v oddíle literatury současné. Všecky oddíly Historie jsou prostoupeny otázkami českého jazyka, jakkoli postoupil Jungmann nad Dobrovského Dějiny řeči a literatury právě zřetelem k souvislostem jazyka a literatury s ostatními oblastmi národního života. Jazyk však měl u něho „dominující postavení". Tomuto pojetí zůstal Jungmann věren i v druhém vydání Historie, i když respektoval jinak většinu vědeckých výtek Dobrovského v detailu. — Celkově byl Jungmann „ukazatelem cesty, odvážným hledatelem prostředků, jimiž by bylo možné měnit stísněnou skutečnost české společnosti", a proto byl současníkům „nejvyšším rozhodčím ve věcech obrozenských". Přinesl skutečný program obrozenské práce, a proto byl tolik následován. Protikladnosti a nedůslednosti v jeho působení „jsou v podstatě vyvolávány pevnou soustředěností, s jakou Jungmann tkvěl na předsevzatém cíli". Tento cíl nemohl být veřejně odhalen před současnou censurou a policií, protože krom emancipace od Němců zahrnoval „představu národní existence opřené o povědomí jazykového svazku slovanského". Jungmann má cíle politické, počíná si jako politik a podle toho volí taktiku. Spojil jazykově vzdělance s lidem, přispěl k demokratisaci české společnosti a měl tedy i význam revolučně sociální. Proto kryl celý proces nenápadností „tichého genia". Je svou loyalitou i předchůdcem austroslavismu, ale i to byla taktika, neboť věc Slovanstva kladl výš než věc Rakouska. Podle tohoto pojetí pak Vodička staví svou knihu: nejdřív otázky jazykové, pak literární, potom vědecké a nakonec osvětlení toho všeho ze soukromého i společného zákulisí.

Nejnáročnější ze všech čtyř publikací je kniha *Julia Dolanského* (Heidenreicha), kterou autor pojmenoval *Jungmannův odkaz* (Vědecké monografie o mezislovanských vztazích III, red. Frank Wollman v součinnosti se Slovanským ústavem, nakl. Stejskal, Praha 1948). Obsahuje jednak podrobný výklad o Jungmannově pojetí literatury (do str. 224), jednak stručný přehled vývoje české vědy o literatuře po Jungmannovi až do dneška, do výhledů dialektického materialismu (do str. 333), a má ruské resumé (str. 336—342). I Dolanský má na mysli čtenářstvo širší než jenom odborné, a tomu přizpůsobuje poněkud i první, rozsáhlejší a významnější část svého spisu, ačkoliv její hlavní význam je vskutku v novém přínosu vědeckém. Dolanský totiž po prvé podal popisný výklad a zčásti i vědecký rozbor Jungmannovy Slovesnosti v obou jejích vydáních a Historie ve vydání prvním. O druhém praví v souhlase s Vodičkou, že se tam už na celkové koncepci v podstatě nic nemění. Krom toho našel všem těmto knihám i nové vzory a předlohy, zejména slovanské, a srovnal tato Jungmannova díla všeobecně s dílem Grečovým, tu pak i co do materiálu objevně, zejména pokud jde o Slovesnost Jungmannovu i Grečovu. Nejdůležitějším přínosem je tu jeho rozbor druhého

vydání Jungmannovy Slovesnosti, o níž psal Dolanský již ve „Slavii“ r. 1947 a o níž proti dosavadnímu poznání přesvědčivě prokázal, že je i v samém základě proti prvnímu vydání dílem zcela novým. V druhé části svého spisu nahradil aspoň prozatímně nedostatek přehledného díla o vývoji české literární vědy po Jungmannovi. Nedostatek takového díla o české literární vědě před Jungmannem nahrazuje mnohem skrovněji. Všimněme si nyní jeho nových výkladů trochu podrobněji.

Také Dolanský potvrzuje už na prvním vydání Slovesnosti, že Jungmann myslil především na přítomnost a na mladé pokolení ve smyslu obrozensky buditelském. Proto první zčešťoval, byť kompilátorsky, současné světové vědění o literatuře a vychovával k smyslu pro sloh. Ačkoliv používal hodně předloh německých, jak je známo dávno ze studií Hiklových, přece se opíral především o předlohy slovanské, v Historii zejména o knihu Grečovu v polském překladu Lindově. Dolanský tu načrtává charakteristiku N. I. Greče a objevuje českému čtenáři vědomosti o českém původu jeho prapraděda i o Grečově renegátském přerodu z liberálního revolucionáře v přisluhovače politické reakce mikulášovské a bulgarinovské. Hledí však oddělit Jungmanna od tohoto vývoje Grečova a dovozuje, že Greč se v Praze nesetkal s Jungmannem, nýbrž s Hankou. Na Historii ukazuje Dolanský dále, jak až ona zavedla členění vývoje české literatury na tři období a jak zdůraznila období nejnovější. Od Greče se podstatně uchýlila v tom, že nepoužila jeho kapitol úvodních a zásadních (o tom není jasno ještě ani u Vodičky), nýbrž vytvořila si pojetí vlastní. Nevykládá jako Greč podle autorů, nýbrž podle děl a jejich druhů. Neomezuje se na literaturu básnickou, avšak hledisko jazykové, zřetel k básnické formě a vlastenecké tendence mají všude vrch. V podrobnostech pak dotýká se rozbor Dolanského přečetných otázek detailních, jež nutno v recensi pro nedostatek místa vynechat, ač každá o sobě je velmi lákavá.

Druhé vydání Slovesnosti mění se proti prvnímu v základech, když proti nauce o slohu podává mnohem širší nauku o „výmluvnosti“. Obšírně probírá Dolanský tuto Jungmannovu nauku i její buditelské poslání. Základem výmluvnosti je jazyk, základem jeho pojetí literatury je totožnost obsahu a formy. Právě odtud čerpá Dolanský odvahu vidět v Jungmannovi zakladatelskou osobnost, která nemá ani dříve ani potom sobě rovné a z jejíhož programu i později každé nové období vědy o literatuře uskutečňuje i při vědeckém prohloubení jednotlivých částí obzíravé kompilátorské činnosti Jungmannovy jenom některou část. Jungmannovo jazykové pojetí jednotnosti literárního díla však má výsledné cíle mravní. Sem vsouvá Dolanský své materiálově objevné poznatky o souvislosti druhého vydání Jungmannovy Slovesnosti s Grečovou učebnicí slovesnosti ruské (vzdávaje se srovnání podrobného), s Komenského Uměním kazatelským (Heidenreich je rozebral už jako student), s Heinsiem a Quintilianem. Tyto výklady zaslouží si časem podrobného doplnění a revise. Ostatek maji výklady Dolanského o druhém vydání Slovesnosti ještě hodnotu důkladného popisu, avšak po nich následuje ještě analytický i synthetický výklad o Jungmannově celkovém pochopení literárního díla, vykonstruovaný ze všech tří knih a doplňovaný po-

různu ještě postřehy z jiných Jungmannových článků, které o sobě do výkladů speciálních pojaty nebyly. Podstatou literárního díla je Jungmannovi jazyk (proto pojal do Historie jen knihy česky psané), jednota látky a tvaru, jakož i estetické zaměření jazykového projevu, takže odtud se zúžilo potom pojetí literatury na literaturu krásnou. Neměl Jungmann dost smyslu pro textovou kritiku (na rozdíl od Dobrovského) ani pro ústní slovesnost. Látku literatury třídil jednak věcně, jednak podle účelu. Sloh je u něho tvar, a to tvar účelný. Hlavní účel však je „pravda, krása, dobro". K pravdě se tíhne slohovou zřetelností, pořádkem v pojmech a výstavbou celku. I při vlastním kolísání v pojmech směřuje Jungmann podle Dolanského k pozdějšímu rozlišení „znaku" a „významu" a vzdáleně i k Mukařovského pojetí estetična. Jazykovou a literární estetiku Jungmannovu charakterisuje potom Dolanský velmi podrobně, dost důrazně však i ethiku. Analysa se tu často pře se synthesou, obojí by potřebovalo ještě náležitého vykvašení, avšak obojí podává objevné a cenné podněty v celku i v detailu. Nikdo dosud nestudoval a nevykládal zejména druhé vydání Slovesnosti tak podrobně a naléhavě, nikdo tak nepobídl k nové četbě a novému studiu této domněle zastaralé a překonané knihy jako právě Dolanský, ačkoliv její skutečnou životnost vývojovou bylo mu třeba a bude ještě po něm nutno teprve prokazovat.

Dolanský to činí tak, že každé další období ve vývoji české vědy o literatuře srovnává s Jungmannovým předchůdcovstvím v tom duchu, jak už bylo řečeno: podle svého přesvědčení o Jungmannově takřka výlučném zakladatelství vší české vědy o literatuře. Je to však do značné míry jenom jeho vědecká a pracovní hypothesa, jíž se dochází toliko speciálně zajímavých, nikoli obecně platných výsledků. Ale i tak podrží svou příručkově informativní hodnotu Dolanského výklad o Durdíkově formalismu, o Vlčkově positivismu, o Šaldově novoidealismu, o nové vlně formalismu překonávané strukturalismem PLK. V něm vidí Dolanský obnovené Jungmannovo celostní pojetí jednoty a formy na vyšším stupni. Konečně hovoří Dolanský o počátcích dialektického materialismu v naší vědě o literatuře. Každému z překonaných již směrů snaží se tu Dolanský dáti, což jeho jest, aniž se vzdává přísné kritičnosti vůči jeho nedostatkům. Klady i zápory však může v stručném přehledu toliko naznačit a v obdobích posledních kladů přidává, kdežto kritiky ubírá. Přidává však ještě přehledné, skoro jen bibliografické poučení o tom, jak se pracuje v jednotlivých oblastech současné vědy o literatuře (pomocné vědy, monografie o spisovatelích, studium děl a období, literární regionalismus a Slovensko), jak se vyvíjela a jak dnes vypadají česká srovnávací studia literární, zvláště slovanská. Těmito částmi zavděčil se Dolanský patrně především studentům. V závěru pak volá nadšeně: „Založte *Jungmannův ústav české literatury!* Bude živým pomníkem jeho (Jungmannova) dědictví!" Má tedy jeho kniha na mysli kromě cílů vědeckých a vědecky popularisujících také cíle vědecky organisační, a je i tu, jak už řečeno, dosud nejnáročnější ze všech čtyř publikací.

Zcela skromně a úzce si naproti tomu vymezila svůj úkol publikace čtvrtá: *Alois Jedlička, Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a linguistická* (edice „Rozpravy o díle Jungmannově" I,

red. B. Havránek, J. Mukařovský, A. Pražák, vyd. Komise I. a III. tř. České akademie věd a umění pro uctění stého výročí smrti Josefa Jungmanna, Praha 1948). Jak je patrno podle názvu i podle autora, jde o práci jazykovědnou, i když se Jedlička obírá především terminologií literárně vědnou. Jde mu o to, aby postihl co možná přesně a úplně Jungmannův přínos, aniž při tom literárně vědné termíny Jungmannovy také podrobně vykládá, jako tomu bylo na př. u Dolanského. Přesto vychází i Jedlička z vyhraněného pojetí linguistiky a vědy o literatuře a ze všech čtyř publikací dbá nejvíc odborně vědecké methody svého výzkumu. Zkoumá proto kvalitativně i kvantitativně (někde i statisticky pro úsporu místa) literárně vědnou terminologii před Jungmannem i za doby Jungmannovy, jakož i krátce ještě po něm, aby jasně odlišil vlastní Jungmannův přínos od toho, co Jungmann přejal, obměnil, přetvořil.

Vychází z vyhraněné představy o předchozím období veleslavínském a rosovském, pozoruje postupné omezení funkcí národního jazyka po Bílé hoře a zkoumá pak, jak za procesu národně obrozenského obohatil Jungmann český jazyk o dvě vrcholné funkce, o funkci estetickou a theoreticky odbornou. Jungmann přejal sice od Dobrovského archaickou kodifikaci spisovného jazyka po stránce hláskové a tvarové, avšak novotaří v obsahu, v materii, v lexikálně sémantické struktuře jazyka. Aby to znázornil, probírá Jedlička vývoj české naučné prózy v době obrozenské, vybírá bibliograficky ona Jungmannova díla, kde je přínos terminologický nejzřetelnější, a pak teprve se dává podrobně do svého úkolu, vytknuv základní definici „termínu“ jako slovního výrazového prostředku spisovného jazyka v jeho funkci odborné. Třídí termíny podle původu a pramenů a zjišťuje Jungmannův zřetel k vhodnosti i k terminologické nosnosti, který omezuje tendence puristické. Zkoumá Jungmannovy adaptace termínů cizích, zvláště slovanských, které budily nejvíc odporu a jsou dosud předmětem nerozhodnutých vědeckých sporů. Ukazuje protikladné tendence Jungmannova nadbytečného rozmnožování i účelného omezování těchto slavismů. Při tvoření neologismů v úzkém slova smyslu, jež zase dělí Jedlička podle typů, je patrná všestranně a rozmanitě Dobrovského zásada analogie, tedy přiřazování k některému z již existujících typů tvoření, ale také postupné tříbení v experimentech, ačkoliv zůstalo i tak dost nadbytečného. V kalcích Jungmann proti Pölitzovi rozkládá a stylisticky diferencuje, neboť se u něho kříží tendence vědecké přesnosti s tendencí národně buditelskou i s Jungmannovou slohovou tendencí vlastní. Jungmann zesiluje Pölitzův purismus, avšak s vývojem doby sám vědomě v této tendenci polevuje, jakož se zas naproti tomu staví proti předčasné normalisaci. Jedlička to dokazuje zajímavě dvojí methodou, když se nakonec sám kontroluje úhrnným probráním Jungmannova vývoje ve vědecké próze. Zřetelem k druhému vydání Slovesnosti dochází obdobných výsledků jako Dolanský, jehož studii ve „Slavii“ ostatně několikrát cituje.

Po Jungmannovi si všímá Jedlička poněkud literárně vědné terminologie u J. B. Malého, v Německo-českém slovníku vědeckého názvosloví z r. 1853, u Fr. Sušila a u pozdějších kritiků školy „národní“ (Schulze a Zákrejse), také v poetice Petrůově-Pošíkově z r. 1870, čímž předstihuje

v podrobnostech výklad Dolanského i methodologicky. Ale ovšem, zde bude pro vyšetření celého „odkazu Jungmannova“, ať skutečného, ať pomyslného, potřebí další vědecky přesné práce monografické, analytické i synthetické. Zatím buďme vděčni za to, co podali linguisté doposud, zvláště když je kniha Jedličkova označena toliko jako první svazek celé knižnice rozprav. Je tedy zřejmé, že ani recensování publikací k stému výročí Jungmannovy smrti nemůže býti zde a dnes ukončeno.

Můžeme ostatně pokračovat aspoň stručnými poukazy na to, co vyšlo k Jungmannovu výročí i okolo něho též v jiných knihách i časopisech, ať už se to týká Jungmanna výhradně nebo aspoň jako významné, ba základní složky jiných studií rázu sic také monografického, ale přece zásadního. Tak vyložil *Felix Vodička* úlohu Jungmannovu nově a přehodnotitelsky už v prvním čísle obnoveného listu Pražského linguistického kroužku „Slovo a slovesnost“ (X, 1947, č. 1, str. 39—41) v článku „České obrození jako problém literární“. Tam popírá, že by byl býval přínos Jungmannův a jeho pokolení proti původnímu obrozenskému programu Dobrovského dalším vývojem překonán, a dovozuje, že nebylo po Jungmannovi jenom návratu k vývojové etapě Jungmannem překonané, nýbrž že éra Jungmannova má v protikladu k období Dobrovského ve vývojové dialektice své pevné historické místo. Klasicismus Dobrovského se snažil spoutat jazykovou i literární tvorbu „pravidly“, avšak Jungmann a jeho stoupenci pochopili, že takové pojetí klasičnosti brzdí vývoj, a proto pojímali jazyk jako energii, která je schopna vydávat ze sebe nové hodnoty a vytvářet nové oblasti myšlení a krásy. Jejich experimentátorství přebujelo a oni sami se potom snažili brzdit, ale nutné diferenciační rozlišení v jazyce a v literatuře už nastalo a v nejhořejších patrech této hierarchie se uplatňuje i estetická funkce jako zřejmě dominantní. Vedle toho počala se vytvářet v české společnosti vrstva inteligence, společenská elita, která však pocházela převážně z lidového prostředí venkovského, a tím se dostává českému společenskému i kulturnímu životu demokratičtějšího charakteru, než tomu bylo u většiny jiných národů s plynulejším vývojem kulturním. Proto má Jungmannovo období pro literární obrození rozhodující význam. — Vodička byl také slavnostním řečníkem při shromáždění, uspořádaném 14. listopadu 1947 k výročí Jungmannovu universitou Karlovou, Českou akademií věd a umění, Královskou českou společností nauk, Společností Národního musea a Slovanským ústavem, a jeho přednáška byla otištěna v úplném znění v čele 3. čísla téhož ročníku „Slova a slovesnosti“ (X, 1948, 129—135). Většinu thesí toho článku jsme již poznali, neboť Vodička je shrnul ve svých edicích, navíc však ještě dodejme, že Vodička tu poukazuje důrazněji ve výkladu jazykové kulturní politiky Jungmannovy na jeho sen o jazyku všeslovanském a zkoumá ke konci článku zvláště důrazně Jungmannovo rusofilství, které se řídilo zájmy národní existence a národní sebezáchovy; je nám proto blízké zejména s hlediska dnešního, i když má novou ideologickou základnu. Krom toho poukazuje Vodička citáty k tomu, jak byl tento Jungmannův význam pozdějšími generacemi uznáván (Neruda), a účtuje znovu se stanoviskem Schauerovým a Masarykovým v letech devadesátých, které bylo právem formulováno a

v této době a se zřetelem k změněným poměrům s hlediska idejí, proč ž ustoupil Jungmann do pozadí. Vodička nechce proto podceňovat obrozenský význam Dobrovského nebo Palackého, jak jej doceňoval Masaryk, ale odmítá znovu podceňování historické úlohy Jungmannovy.

Pokud zdůraznil Vodička v svých edicích i v svých článcích víc theoretika Jungmanna než jeho praktickou činnost básnicky překladatelskou, dal sám nový základ k jejímu kladnému přehodnocení aspoň pro jedno Jungmannovo dílo. V průkopnické knize „*Počátky krásné prózy novočeské*" (Melantrich, Praha 1948) staví po obecných vývodech o Jungmannových theoretických názorech v čelo Jungmannův překlad Chateaubriandovy „Ataly". Zjišťuje, že po stránce ideové vynechal Jungmann z první verse „Ataly", k níž nachází německé kritiky a první německý překlad, projevy rázu katolicky mystického a proměnil ji tak v duchu spíš osvícenském. Přesto však jí nepůsobí na současnou českou literaturu ideově, nýbrž hlavně jazykově esteticky. Podrobně to dokládá rozborem novotářského slohu „Ataly" a dokazuje přesvědčivě, že ani lexikálně, ani skladebně, ani zvukově a rytmicky nespočívají Jungmannovy básnické hodnoty v pouhém slovním převodu originálu, nýbrž v jeho tvůrčí práci vlastní, takže s hlediska estetického je česká Jungmannova „Atala" ve vývoji české literatury zcela jiným dílem než ve vývoji literatury francouzské. Zde vzniká ovšem otázka, zdali přece nepůsobila „Atala" na další vývoj krásné české prózy i ve smyslu ideovém, neboť Vodička ji činí základem celého dalšího vývoje tohoto literárního druhu, probírá po ní Lindovu „Záři nad pohanstvem" a končí zatím prózou Máchovou, při čemž usiluje pro celé toto období stanovit podle výměrů P. von Tieghema označení „preromantismu" (po klasicismu Dobrovského a před plným českým romantismem). Nemůžeme zde rozvíjet dále tyto otázky, protože by vedly v naší recensi příliš daleko, ale i tak je jasno, že musejí být řešeny šíře než jenom jazykově a esteticky, že však přitom Vodička rozvinul co nejplodněji právě speciální jejich problematiku jazykovou a literární a vykonal dosud vskutku pro přehodnocení Jungmannova významu vědecky nejvíc.

Širšími hledisky podkládá toto nové hodnocení Jungmannova významu *Bohuslav Havránek* v Tvorbě XVI., č. 47, str. 915—916 v článku „Josef Jungmann s dnešního hlediska" (K stoletému výročí jeho úmrtí). Má sic na mysli hlavně široké čtenářstvo, a pro ně zopakoval základní fakta jazyková i bibliografická. Ale poukazuje hned v úvodu na nutnost revidovat otázku našeho obrození se širokého hlediska celého hospodářsky sociálního vývoje dějinného, v souvislosti s rozkladem feudalismu. Dvěma biografickými podrobnostmi dokládá, jak živelný byl Jungmannův odpor proti němčině už od dětství (v roce jeho narození 1773 byla v Berouně otevřena germanisační škola piaristů) a zároveň proti cizomilské a vykořisťovatelské šlechtě (r. 1799 byl při nástupu do Litoměřic propuštěn jako poddaný knížecího fürstenberského panství křivoklátského z poddanství). Krom toho odmítá Havránek přeceňování baroka a výklady z německého příkladu a podnětu. Doceňuje zakladatelské dílo Dobrovského, ale proti jeho racionální skepsi hodnotí kladně Jungmannovu citovou vznětlivost a hlubokou víru v úspěch. Obdivuje se důsledně bojo-

vému charakteru jeho činů, ač nepopírá u něho jisté opatrnictví v stáří, které se však neprávem vztahuje na celou Jungmannovu činnost. Jungmann viděl budoucnost i ve svých idejích o těsné kulturní spolupráci slovanské, ale ty potřebují ještě podrobnějšího rozboru. Dnešní hodnocení Jungmannova úsilí vyznívá opravdu kladně.

Vedle členů Pražského linguistického kroužku vzpomněli Jungmanna i jiní pracovníci, kteří pracují v duchu Jungmannova odkazu. Tak byla věnována značná část VI. ročníku „Slovanské knihovědy" (1947) Jungmannovu dílu bibliografickému. *Zdeněk Tobolka* hodnotí s tohoto hlediska ve vstupním článku Jungmannovu „Historii literatury české" a vidí význam této knihy nikoli v „Krátké historii národu, osvícení a jazyku", což dokládá i svědectvím Jungmanna samého z jeho korespondence, nýbrž v její bibliografii. Tuto však hodnotí kriticky podle dnešního stavu svého vědního oboru. Článek Mirko Riedla v témž časopise pak ukazuje, oč předstihl Jungmanna jako bibliograf i jako literární historik již za Jungmannova života Václav Justin Michl v svém „Auplném literaturním létopise", ač byl tehdy a dlouho napotom umlčen (Dolanský má o Michlovi jen stručný záznam na str. 240, ač o něm dříve obranně psal a Riedl tuto jeho obranu cituje). Článek Jana Thona o Sabinovi pak stejně potvrzuje, že bude třeba zabývat se otázkou, jak byl překonáván Jungmann jako literární vědec mladšími pokoleními už za svého života a jak se on sám i jeho stoupenci vůči tomu chovali. Po výročních oslavách nutno i vůči zakladatelskému významu Jungmannovu přece jenom přidat i na kritičnosti.

V jednom však dojista je třeba následovat příkladu Jungmannova a jeho družiny. Pozorujeme totiž na těchto pracích, i na těch, které vyšly z jedné pracovní skupiny, že nepoužily vzájemně svých výsledků a že tím vznikly v nich v jednotlivostech nedostatky i rozpory, kterých by bylo bývalo možno se vyvarovat, kdyby každý vědec ani v podrobnostech a objevech nepracoval jen individuálně. Vzpomínáme nyní znovu výzvy Dolanského, aby nově založený Ústav pro českou literaturu byl označen jménem Jungmannovým. I když se tak nestalo, nechť je nám odkaz Jungmannův příkladem pro opravdovou pracovní kolektivitu. Neboť té obrozenské kolektivitě se podařilo na tehdejší dobu mnohem víc, než se může podařit zatím dnešní sic formálně organisované, ale ve skutečnosti individualisticky se rozpadající vědecké práci jazykovědné i literárně vědné. Ta sic může v mnohých jednotlivostech ukazovati na překonané Jungmannovy omyly a sama je v jednotlivostech plodně překonávati, ale v opravdovém kolektivismu Jungmanna a jungmannovce dosud nedostihla. Aby se aspoň v této věci mohla dnešní česká věda o literatuře a její ústav dovolávat odkazu Jungmannova!

Karel Polák

Gh. Bezviconi, **Călători ruşi în Moldova şi Muntenia** (Ruští cestovatelé v Multansku a ve Valašsku), Bukurešť, 1947, str. 467. Nákladem Historického ústavu z Bukurešti.

V této knize rozsahem dosti veliké autor podává texty a ukázky z ruských knih a časopisů, většinou již porůznu přeložené do rumunštiny Jde o dojmy z cesty, memoáry, paměti, popisy, reportáže, vzpomínky

zprávy, referáty a dopisy 36 cizích cestovatelů, hlavně ruských, ale i jiných, vesměs ovšem ve službách carského Ruska. Prvním cestovatelem byl jistý kněz Zosima, který na cestě do Cařihradu prošel v roce 1419 východním krajem Multanska, a poslední v této řadě je kníže Sergej Dmitrievič Urusov, jenž měl roku 1904 zvláštní diplomatické poslání v rumunských zemích. Mezi těmito dvěma daty, ohraničujícími dobu téměř celých pěti set let, přešly Rumunskem nebo v něm působily nejrůznější osobnosti, které zaznamenaly ve svých spisech velmi cenné zprávy o rumunských poměrech. Jednou jsou to oficiální osobnosti s diplomatickým posláním (Trifon Korobejnikov, 1593[1]); kněz Arsenij Suchanov, 1649—51; hrabě F. S. Rostopčin, 1791; hrabě Ludvik Victor de Rochechouart, 1806—07; generál Alex. Osipovič Duhamel, 1848; Wilhelm de Kotzebue, 1852—59); jindy cestovatelé a kněží na cestě do Cařihradu a do Svaté země (stařešina Leontij, 1701—02; kněží Makarij a Silvestr, 1704; kněz Ipolit Vyšenskij, 1707—08; kněz Silvestr, 1722), opět jindy publicisté a badatelé (Ivaško Peresvetov, 1549; Vasilij Jakovlev Gagara, 1637; Dmitrij Bantyš-Kamenskij, 1808; Porfirij Uspenskij, 1846), důstojníci a vojenští hodnostáři v turecko-ruských válkách (generál hrabě Nikolaj Repnin, 1775; generál hrabě Alex. de Langeron, 1791; generál Kutuzov, 1810—11; admirál Čičeagov, 1812; generál P. H. Grabbe, 1828; generál Pavel Kiselev, 1829—34; Fedor Jakovlevič, 1829) a konečně vojenské a diplomatické misse, spisovatelé, vojenští dopisovatelé a sám car Petr Veliký roku 1711 (Ioan Christian Struve, 1791—94; Ignatij Jakovenko, 1820 až 1828; hrabě Alex. Ioan Ribeaupierre, 1827; Ivan Petrovič Liprandi, 1827; Alex. Ivanovič Michailovskij-Danilevskij, 1829; Grigorij Danilevskij, 1868; Vasilij Ivanovič Kelsiev, 1867; plukovník G. I. Bobrikov, 1876; Vsevolod Michailovič Garšin, 1877).

Z toho seznamu je zřejmo, že ti lidé, kteří navštívili rumunské země během několika staletí, byli většinou z vyšších sociálních tříd. To však neznamená, že by se byli dívali na tuto zemi spatra. Z přeložených textů vyplývá, že ruští cestovatelé, skoro vesměs vzdělaní lidé, snažili se postihnout mimo jiné i životní podmínky rumunského lidu. Samozřejmě, každý z nich viděl především to, o co se zajímal podle svého vzdělání a cíle cesty. Ale většinou se shodují v tom: že země je bohatá a krásná, ale lid je chudý. Tento podivuhodný protiklad udržoval se v této zemi po celá staletí.

Podívejme se, co píše o tom stařešina Leontij v roce 1701: „. . . ječmen je velmi drahý; moskevská čtvrt stojí 15 kopejek a lidé nemají opravdu co jíst“ (str. 69). Dále: „Země multanská je opuštěná. Všichni lidé utekli: někteří do Polska, jiní do Kyjeva u nás a jiní do Ukrajiny. Kdyby nebyla tato země opuštěná, nenašla by se druhá jako ona! Země zaslíbená!“ (Str. 71.)

Nelze nevzpomenouti i t. zv. „doby fanariotů“ z XVIII. století, známé krutými vykořisťovatelskými prostředky, kdy rumunský lid byl ovládán tyranií a násilnictvím (viz str. 148—155). Ani ve věku následujícím poměry nebyly lepší. Porfirij Uspenskij popisuje soucitně stav

[1]) Přibližné datum pobytu těchto osob v rumunských zemích.

rumunského lidu: „Chudáci Rumuni! Oni jsou hladovi. Mají pšenici, žito a všelijaké boží obilí, ale není nebeské many, t. j. slova pravdy, víry, naděje, lásky“ (str. 366). Lid rumunský žil na periferii tehdejšího hospodářského života a cizinci ovládali všechno.

Jinak z těchto spisů ruských cestovatelů můžeme sestavit složitý obraz hospodářské a sociální struktury rumunského národa. První místo zaujímají zprávy hospodářského rázu. Dovídáme se, jak žili lidé na venkově a v městech, jak rumunský sedlák byl odtržen od světa a jak pracoval bez práva a bez naděje. Jeho osobní a sociální závislost na pozemkové vrchnosti se stále zhoršovala. Selský lid musil odvádět vrchnosti práci i různé dávky materiální, jež dosáhly v XVIII. věku největší míry.

Dále se poučíme, jak nebezpečně a s velkými obtížemi se jezdilo po rumunských cestách, jak vypadala v minulosti hlavní města Multanska, Jassy a Bukurešť, a jak se radovala ze života tak zv. vyšší „rumunská“ společnost. Velmi luxusní život vedl panovníkův dvůr, kolem něhož se shromáždili lidé většinou cizího původu. Někteří spisovatelé popisují bohatství přírody a krásu lesů, vod, hor, rovin, polí, a mluví o úrodnosti půdy, o zvycích lidu, o právech občanů, o pěstování dobytka, o včelařství, o kroji vůbec, o ženě na venkově i v městě, o povaze národa atd.

Cenné zprávy získáváme o postavení klášterů v rumun. zemích, o jejich bohatství, o mnišském a duchovním životě, o správním rozdělení země a měst, o poštovních stanicích, o lidnatosti kraje a o statistice různých oborů veřejného života. Zvláštní kapitola mohla by být sestavena z politických zpráv. Po této stránce hrál velkou roli generál Kiselev, který v letech 1829—1834 vládl v rumun. zemích jako zástupce Ruska. Jeho politická, hospodářská a zákonodárná činnost vedla k zlepšení tamějších poměrů a otevřela cestu radikálním reformám.

Konečně jsme tu informováni také o nesčetných bitvách, svedených na rumunském území, o vojenské strategii, o vnitřní a zahraniční politice, týkající se Balkánského poloostrova, a o jiných problémech tehdejších dob. Tato svědectví jsou nejdůležitějším příspěvkem pro rumunské dějiny.

V závěru uvádím několik poznámek:

1. Velmi naléhavý problém nejen pro rumunskou slavistiku, ale i pro rumunskou kulturu vůbec jest způsob transkripce a transliterace kyrilice. Při dnešní hojnosti překladů ze slovanských jazyků do rumunštiny, zejména z ruského jazyka, je nezbytno, aby se stanovilo obecné pravidlo. V prvé řadě mám na mysli ruská vlastní jména. Následkem toho, že žádné pravidlo neexistuje, každý píše podle svého. Ačkoliv francouzská, německá a anglická jména se píší podle původního znění (na př. Boileau, Schiller, Shakespeare), slovanská jména se píší „rumunsky“, t. j. „foneticky“. Na př. autor této knihy používá všude písmena „*k*“, přestože rumunština užívá velice zřídka této tvrdé souhlásky: „Vîşenski“ (p. 76), „Bantâş-Kamenski“ (str. 165), „Kuşnikov“ (str. 168), „Sbornikul“ místo „Sbornicul“ (str. 20), „Krakovia“ místo „Cracovia“, atd. Dále autor píše „Kiseliov“ (str. 274) nebo „Soloviov“ (str. 21) a rumunský čtenář vyslovuje „io“ jako diftong, což je foneticky něco jiného než „*'o*“.

2. Bylo by bývalo žádoucí, ponechat v originále tituly ruských knih a časopisů, poněvadž pro toho, kdo neumí dobře rusky, jest těžko

objeviti původní název. Přes to, že Bezviconi zná velmi dobře ruský jazyk, ne vždy se mu podaří najíti v rumunštině příslušný výraz.

3. Nelze říci: „al doilea mers“ (str. 32) nebo „mersul negustorului“ (str. 32), když v jazyce je běžné slovo „călătorie“ místo „mers“.

4. Rovněž není vhodno napsati: „Palomnikul rus“ (str. 15) a „Vremennikul societăţii...“ (str. 38), poněvadž první slova jsou ruská a celek působí jako groteskní makaronismus.

5. Autor uvádí příliš mnoho bibliografie, což někdy zaujímá více místa než vlastní text.

6. Autor čerpal svůj materiál, jak už o tom byla zmínka, z ruských a rumunských publikací. Rozumí se, že tím námět není vyčerpán. Byli i jiní ruští cestovatelé a badatelé, kteří zaznamenali důležité zprávy o rumunských zemích. Bylo by třeba pátrati po ruských archivech ze začátku minulého století, kde se skrývá mnoho materiálu. Pro příklad uvádím tato díla:

Na začátku XIX. století vyšel „*Vsemirnyj russkoj putešestvennik predstavljajuščij zrělišče narodov světa*“, Moskva 1812, část II. Na str. 176—178 je zmínka o Rumunech. V roce 1828 jistý M. Ladyženskij uveřejnil „*Vzgljad na evropejskuju Turciju i okrestnosti Konstantinopolja*“, v němž se zabývá také rumun. zeměmi (St. P. str. 13—18). Dále, Ivan Gurjanov vydal „*Vzgljad na Tureckuju imperiju v teperešnem eja sostojanii*“, Moskva 1828, a zmiňoval se také o rumunských poměrech (str. 19).

V té době carské Rusko projevovalo velký politický zájem o turecké císařství a o podunajské státy, takže často se setkáváme s lidmi, kteří měli různé poslání v tomto prostoru. Výsledek jejich činnosti, která se rozvíjela i v rumunském kraji, jest zaznamenán v těchto spisech. Tak časopis „*Atenej*“ (Moskva 1828, č. 16, str. 363—380) uveřejňuje velký článek nazvaný „*Vzgljad na političeskoe sostojanie Turcii*“, kde se mluví též o rumun. knížetství (str. 371—373). „*Vypiski iz pis'ma iz Bukaresta*“ je název jiné zprávy informativního rázu, uveřejněné v čas. „*Atenej*“, 1828, část V, čís. 20, str. 363—367. Cenné zprávy hospodářského a statistického rázu podává E. Zjablovskij ve svém spise „*Statistika evropejskich gosudarstv v nyněšnem ich sostojanii*“, St. P. 1831, část II, str. 247—277. Velmi často o rum. poměrech mluví také „*Novorossijskij Kalendar*“, Odessa, po 30. letech minulého století. Sem se řadí také spis Christiana Vitta článkem „*O svojstvach klimata Valahii i Moldavii i tak nazyvaemoj valahskoj jazvě, kotoraja svirěpstvovala vo vtoroj russkoj armii v prodolženie poslědnej tureckoj vojny*“, St. P. 1842. O moru, jenž nakazil ruské vojsko v Dobrudži při válkách, viz také „*O čumě svirěpstvovavšej 1829 goda*“ v čas. „*Voenno-Medicinskij Žurnal*“, St. P. 1836, část XXVII, č. 2—3. Velice zajímavý článek vyšel v „*Bibliotece dlja čtenija*“ („Arnaut, Iasy a Moldavja“), St. P. 1844, sv. LXVII, od. III, str. 77—95. Dále se nám zachovalo několik zpráv o cestování magistra V. I. Grigoroviče po evropském Turecku. Viz „*Kratkaja zapiska o putešestvii magistra kazanskago universiteta Grigoroviča*“ v „Žurnale min. narodnago prosv.“, St. P. 1847, čís. 6, str. 27—40. Viz též V. I. Grigorovič, „*Očerk učenago putešestvija po evropejskoj Turcii*“, Kazaň, 1848, a rozpravu v čas. „Žurnal

minist. narod. prosv." 1852, kn. 3. Nový příspěvek k sedmihradské válce z roku 1848 nám podává kniha nazvaná „*Opisanie vojny v Transilvanii v 1849 g.*", St. P. 1858. Viz také „*Biblioteka dlja čtenija*" 1858, str. 58—61 a j.

7. Rejstřík míst a jmen je neúplný.

Tyto nedostatky nezmenšují nijak hodnotu knihy, která zaujme významné místo v cestopisně srovnávací literatuře. Autor se snažil podat pěkný a srozumitelný překlad ruských textů. Kniha je tak užitečná nejenom znalcům rusko-rumunských styků, ale i širší veřejnosti, jež najde v ní mnoho poučení. Nelze pochybovat, že práce Bezviconiho přispěje k hlubšímu poznání vývoje a k dalšímu posílení vzájemných styků rumunsko-ruských. *Tr. Ionescu-Nişcov*

Slavia Antiqua. Czasopismo poświęcone starożytnościom słowiańskim. Pod redakcją Witolda Hensla. Tom I, Poznań 1948, str. 600.

Když L. Niederle na konci minulého století pojal plán pokračovati v díle Šafaříkově a doplniti je oddílem o životě dávného Slovanstva, viděl, jak je velmi potřebné, aby byl u nás vydáván časopis, který by v přehledech, zprávách a referátech zachytil vědeckou produkci o slovanských počátcích. Začal proto vydávati „Věstník slovanských starožitností", kterého však vyšly jen čtyři svazky (I. r. 1898, II. a III. r. 1899 a IV. r. 1900). Od r. 1901 byl tento sborník přeměněn ve „Věstník slovanské filologie a starožitností" pod redakcí L. Niederla, F. Pastrnka, J. Polívky a J. Zubatého, ale vyšel jen sv. I. (1901) a II. (1902). Krásný plán, aby naše odborná literatura měla svůj orgán, věnovaný organisaci studia nejstaršího Slovanstva, zanikl, ale L. Niederle začal téhož roku vydávati své «Slovanské starožitnosti», které se postupně stávaly souhrnem našich vědomostí o původních Slovanech, a proto asi tehdejší doba si neuvědomila škodu vzniklou naší vědě zánikem «Věstníku». Roku 1931 vyšla poslední kniha Niederlova, jeho výborná «Rukověť slovanské archeologie». Ještě dlouho potom jsme žili z jeho díla, považujíce je za konečný soubor vědomostí o slovanských počátcích. Zatím se však nový materiál o nejstarším Slovanstvu množil, a potřeba informačního orgánu o slovanských starožitnostech byla vždy zjevnější. Byli to především naši archeologové, vyšlí vesměs z Niederlovy školy, kteří první začali volati po obnovení «Věstníku» (srv. na př. můj článek «Profesor Niederle 70ročný» v Slovenském deníku z 20. září 1935). Jejich studium se prohlubovalo, postupně se stávali vždy více prehistoriky než pouhými archeology, a proto se vždy pilněji ohlíželi po výsledcích, ke kterým se došlo v jiných vědách, obírajících se počátky lidstva vůbec a Slovanů zvláště, ať to byl dějepis, jazykozpyt, národopis, právní historie, sociologie nebo vědy přírodní, geologie, anthropologie a jiné. Roku 1937 rozmlouval o plánu na obnovení Niederlova «Věstníku» na mezinárodním anthropologickém kongrese v Bukurešti J. Skutil s N. Županičem z Lublaně a s J. Kostrzewským z Poznaně (srv. zprávu: Kongresy »Slovanských starožitností« v Naší vědě 18, 1937, str. 339—340). A tak se tato dobrá věc dostala do rukou rozeného organisátora, prof. J. Kostrzewského. V pohnutých dnech květnových r. 1938, kdy se nebezpečí nacistické výchovy německého

národa po prvé hrozivě ozvalo na našich hranicích, došlo jeho zásluhou k poradě v Krakově, které jsem se účastnil (na vyzvání K. Stloukala) jako zástupce Československé společnosti historické. Kostrzewski přišel s hotovým programem na vydávání periodického časopisu Slavia antiqua, který by obsahoval jednak přehledná pojednání, jednak články o věcech zvláště důležitých a především četné recense a zprávy. Získal pro časopis peněžní základnu, ujal se redakce a sbíral příspěvky, které mu měly býti poslány nejpozději do 1. září 1939. Ale právě tehdy se rozpoutala válka, do které bylo strženo veškeré Slovanstvo. Bylo zřejmé, že se studium Slovanstva a tedy i slovanského dávnověku rozšíří a prohloubí v celém světě a především ve slovanských zemích. Tehdy naši prehistorici a národopisec K. Chotek při častých poradách o budoucí organisaci své práce přišli na myšlenku, aby časopis s posláním bývalého Niederlova «Věstníku» vycházel v každém slovanském národě. Má totiž každý slovanský národ své speciální úkoly, a také povaha vědecké práce je u každého z nich jiná. Sborník, který by v přehledech, zprávách a recensích zachytil domácí produkci ve všech pěstovaných oborech a ve kterém by domácí badatelé projevili své stanovisko k hlavním dílům jiným, měl by ve stejné úpravě a se stejným úkolem i stejným názvem vycházeti v každém slovanském státě, třebas i neperiodicky. Podal jsem r. 1945 takový návrh Slovanskému ústavu v Praze a hodlal jsem tuto myšlenku přednésti na chystaném moskevském sjezdu slavistů. Bylo naším přáním, aby si Praha, kde vyšlo dílo Šafaříkovo a Niederlovo, uchovala v organisaci studia slovanských starožitností čestné místo. Zatím však vyšel v Poznani první svazek této publikace za redakce W. Hensla jako plod ušlechtilé snahy a organisátorského talentu J. Kostrzewského.

Není vinou redakce, že se první svazek neřídil programem, umluveným v Bukurešti a v Krakově. Není v něm recensí a zpráv, jsou v něm jen pojednání, ale redaktor je si této věci dobře vědom, a už druhý svazek bude takový, jak si to původně představoval jeho učitel J. Kostrzewski, jemuž je dílo věnováno a jemuž jménem našich prehistoriků napsal srdečný pozdrav E. Šimek («Zdravice Profesoru Kostrzewskému» str. 1—2). Bibliografii nových prací J. Kostrzewského sebrali W. Hensel a L. J. Łuka («Spis prac prof. dr. Józefa Kostrzewskiego z lat 1945—1947», str. 38—41). Do díla přispěli četní vědci českoslovenští. V jejich statích jsou sice tiskové omyly, ale nikoli takové, aby rušily smysl věty. I v této věci, jak doufáme, bude druhý svazek prost jakékoli výtky.

Podle obsahu lze články rozděliti na několik skupin. Některé jsou věnovány kultuře lužické, především otázce národnosti jejího lidu.

Předním zastáncem učení, že lužická kultura je praslovanská, je právě J. Kostrzewski. Otázka, co máme z prehistorického materiálu považovati za odkaz dávného Slovanstva, je stará a objevila se u nás, hned jak naši vědci s J. Dobrovským v čele poznali, že pravěká památka je historickým pramenem. Polští prehistorikové konají četné výzkumy na nalezištích lužické kultury a přinášejí po J. Kostrzewském nové doklady pro její kontinuitu od mladé doby bronzové až do plné doby dějinné, ale také pilně přemýšlejí o správnosti dosavadních method při výkladu svých archeologických pramenů, jak svědčí právě jejich stati

v knize, o níž referuji. V tom se shodují s námi. I my poctivě zkoumáme své pracovní methody, a není správné, vidí-li kdo v naší snaze po objektivnosti pouhý vliv německé kasuistiky na L. Niederla a na naše vědce. W. Hensel v kritickém pojednání («35 lat naukowej działalności Józefa Kostrzewskiego», str. 3—37) píše o problémech, jimiž se obíral jeho učitel, především právě o národnosti kultury lužické.

S methodické stránky je důležité, soudí-li autor, že trzciniecká kultura má účast na vzniku i lužické kultury i kultury komarówské, v níž polská věda vidí archeologický odkaz Thráků. Za zmínku též stojí, že se podle jeho názoru nedá držeti učení o praslovanském původu kultury předlužické. Prozkoumati její vznik i počátky kultury lužické je nyní prvním úkolem nejen poznaňské prehistorické školy, ale též naším, když se s naší strany (J. Böhm a zvláště J. Neustupný) ukazuje na silný podíl středodunajského lidu mohylového při vzniku těchto kultur. Polští badatelé a náš J. Filip obracejí nyní své zraky ke kultuře trzciniecké jako kořeni neb aspoň jednomu z kořenů kultury lužické. Jejich studium je tu teprve v počátcích, a je zatím nesnadno vynášeti už nyní soud nad tím, co přinese namáhavý výzkum v terénu a nesnadný rozbor získaného materiálu. Mám však dojem, že názor, že jen východní část lužické oblasti má podíl na slovanské ethnogenesi, nabude půdy, až bude vznik lužické kultury lépe vysvětlen.

Nově T. Reyman dokazuje («Dokumentaryczne wartości odkryć w kopcu wschodnim w Rosiejowie, w pow. pińczowskim», str. 42—83), že kultura trzciniecká, kterou datuje do 1. a 2. doby bronzové, nastupuje na levém břehu horní Visly jako nejstarší fáze protoslovanské civilisace bezprostředně po eneolitické kultuře s keramikou šňůrovou. Lid trzciniecký žil prý z chovu dobytka a znal i zemědělství, ale lov neměl u něho valného významu. — Podle K. Jażdżewského («O zagadnieniu początków kultury łużyckiej», str. 94—151) má kultura trzciniecká podíl na vzniku kultury lužické právě tak jako kultura předlužická. K počáteční lužické oblasti prý náležela aspoň západní část oblasti trzciniecké, ohraničená na východě Bugem, pobočkou Visly.

G. Childe («Sur l'âge des objets importés des Îles Britanniques trouvés en Pologne», str. 84—93) datuje počátek mladší doby bronzové shodně s J. Böhmem k r. 1300±50 před Kr. a tedy do doby, kdy asi se podle J. Kostrzewského počíná kultura lužická. — T. Sulimirski, který se zasloužil o studium expanse lužické kultury směrem východním, výslovně uvádí («Zagadnienie upadku kultury łużyckiej», str. 152—165), že vlastní její kolonisace pronikla jen k Bugu. Konec jejího rozkvětu a zánik jejích kulturních spojů s Italií prý nadešel na samém sklonku doby halštatské a je ve spojení s invasí Skythů. Skythské nájezdy se prý začaly na konci 6. stol. po Kr. a pronikly až po západní hranici lužického území. Jejich příval byl prý neštěstím pro lužický lid, Skythové spálili mnoho jeho hradů a rozrušili jeho společenskou organisaci. Kultura pomořská, která je částí kultury lužické a vyvinula se v území mezi Notečí a Baltem, byla prý ušetřena skythské pohromy a mohla se pak ze své původní nevelké oblasti bez překážky rozšířiti po značné části zpustošeného teritoria lidu lužického. Její expanse se prý nemohla začíti dříve než

ihned po r. 500 před Kr. Bělínskou (billendorfskou) oblast lužické kultury na západě opanovaly kmeny germánské, ale její osud prý není dosud vyjasněn. Do lužického území v Čechách a ve Slezsku vnikla prý okolo r. 400 před Kristem vlna keltská.

O této keltské invasi do severočeského kulturního okrsku vykládá J. Filip («Lužická kultura v době laténské», str. 166—180), že severovýchodní Čechy byly ovládány jen menšími keltskými posádkami, a že tam — a pravděpodobně i v části Moravy — žilo staré «lužické» obyvatelstvo i potom. Ani v době římského císařství prý nebyli Germáni, pokud vůbec ovládali naše země, jejich jedinými obyvateli. J. Filip věnuje vůbec pilnou pozornost nejmladším projevům lužické kultury v našich zemích.

K. Tymieniecki («Wenetowie, nazwa i rzeczywistość historyczna», str. 248—260) tvrdí proti T. Lehrovi-Spławińskému, že ani podle historie ani podle jazykozpytu nelze mluviti o nějakém příbuzenství Venetů v Armorice na pobřeží Atlantického oceánu, Venetů nad Adrií a Venetů na jih od Baltu. V 1. a 2. století po Kr. se jméno baltských Venetů (Venedů) vztahuje na území budoucích západních Slovanů. Pokud se týče kultury lužické, kloní se autor z důvodů zeměpisných a archeologických (kulturní kontinuita) k názoru o její praslovanskosti.

T. Lehr-Spławiński dokazuje («O starożytnych Lugiach», str. 261 až 267) slovanství velikého kmene Lugiů, o kterém jsou zmínky z 1. a 2. století po Kr. Za lugijskou oblast pokládá rozsáhlé území na sever od Sudet od horní Visly po Vartu a Noteč, na západě po Labe a na východě možná až po střední Vislu. Tato oblast se prý shoduje s územím jámových hrobů a zvláště s jejich skupinou przeworskou. Na pohraničí Moravy a Slovenska jsou prý zatím sice sporadická, ale vždy hojnější naleziště kultury przeworské, která se tam dostala ze země lugijské. Autor vidí v těchto památkách první doklady slovanské expanse k jihu, expanse, která se později vyhranila v západní část jižních Slovanů, v předky pozdějších plemen slovinských a charvátských. Čekejme, že nám polští kolegové výslovně povědí, v kterých nálezech vidí archeologické doklady o raném pronikání Slovanů na jih až k Dunaji. I na Slovensku se vyskytly památky, které souvisí s oblastí jámových hrobů (Láb, Cífer, Abrahám), ale výklad, že jsou slovanské, lze podle mého názoru vysloviti jen jako pouhou domněnku.

Stať T. Lehra-Spławińského je však podnětná a vhodně ji doplňuje pojednání R. Jamky («Słowianie w pierwszych wiekach naszej ery w świetle materiałów prehistorycznych, odkrytych na Śląsku i w Małopolsce», str. 268—301). Autor se obírá kulturou, kterou podle jejího důležitého slovenského naleziště nazýváme púchovskou. Tvrdí, že je rozšířena nejen v severozápadních slovenských horách, kde byla nejprve zjištěna, ale i nad horní Vislou až za Krakov. Vykládá, že se Kelti při svém pronikání k východu navrstvili ve Slezsku a v Malopolsku na lid kultury lužické a vytvořili smíšenou oblast keltolužickou, v níž nájezdci byli jen tenkou vrstvou. Příkladem takové smíšené kultury je prý právě oblast púchovská.

Východoslovanští i polští vědci považují nyní snad obecně t. zv.

jámové hroby za památku slovanskou. Myslím, že jámové hroby jsou jistě ve své podstatě slovanské, ačkoli částečnou účast jiných národů, na př. Germánů a snad i Keltů, na nich musíme připustiti. R. Jamka germánský podíl na nich uznává. Polské jámové hroby se dělí na severní oblast oksywskou, která se prostírá na jih od Baltu, a na jižnější oblast przeworskou. Autor ztotožňuje hroby typu oksywského s Venedy, v nichž vidí předky západních Slovanů, a przeworskou oblast dává Lugiům, které považuje za předky Slovanů východních a jižních. Rozborem archeologických pramenů dokazuje, že v 2. polovici 1. stol. po Kristu, případně okolo r. 100 Venedi narazili na Slezsko a šířili se pak v 2. stol. po proudu Odry i proti němu. Tak opanovali Opolí a skrojek západního Malopolska, kde bydlil lid púchovský. Protože za Sudetami narazili na oblast markomanskou a kvádskou, změnili tam směr své expanse směrem k východu a pronikli ze středního Malopolska do Zakarpatské Ukrajiny, kde se usadili na hranicích Dacie. Pro ranější postup Slovanů ze Zakarpatí k jihu není prý archeologických dokladů. Na dotčené praslovanské expansi měli prý podíl i Vandalové. O ukrajinských pohřebištích typu zarubiněckého soudí, že výklad o jejich slovanství je snad zatím předčasný. Zajímavé názory T. Lehra-Spławinského a R. Jamky jsou ovšem zatím jen jakýmsi pracovním cílem.

B. Svoboda v střízlivé methodické stati («Podstata a rozdělení římské doby v Čechách», str. 228—247) uvažuje o poměru psaných a archeologických pramenů. Obojí jsou dílem stejné doby, a autor správně uvádí, že si v podstatě nemohou odporovati. Rovněž správně ukazuje, jak se na konci doby laténské v Čechách dostali pod keltský vliv i nově příšlí Germáni i domácí obyvatelstvo. K tomu lze jen dodati, že nám prehistorici dosud nepředstavili sílu staré keltské civilisace v pravěkých dějinách evropských v jejím celém zeměpisném rozsahu a v její intensitě a časové hloubce do té míry, aby se vědomost o tom stala obecným majetkem. U nás na nedoceněný význam Keltů jako prostředníků mezi světem antickým a ostatní Evropou ukazuje J. Böhm. B. Svoboda zná české památky z doby římskoprovinciální lépe než kdo jiný, a proto se zájmem čteme, praví-li, že kmenové rozdíly byly tehdy shlazeny do jednotného výrazu doby. I tam, píše, kde historické prameny mluví výslovně o příchodu germánských kmenů, smazává jednotný ráz civilisace v ostatcích hmotné kultury každou stopu těchto pohybů. Upozorňuji na tyto jeho závěry, protože se u nás začíná ujímati představa, že po celou dobu římského císařství žily v našich zemích dvě vrstvy, poddaná masa a nečetné vládnoucí germánské družiny. Náš památkový materiál pro tento výklad nesvědčí.

To jsou stati, které buď přímo mluví o kultuře lužické neb aspoň úzce souvisí s otázkou její národnosti. Některá jiná pojednání se sice obírají mladším obdobím, ale ani ona nejsou bez významu pro otázku ethnické příslušnosti této kultury.

Stať J. Czekanowského («Synteza slawistyczna a zagadnienie genezy państwowości polskiej», str. 302—324), nabitá bystrými postřehy, je sice historická, ale autor nezapře, že je anthropologem. Uvedu jen některé z jeho myšlenek. Češi vytvořili svůj stát sami. Anthropologická povaha

hradčanů z Levého Hradce se nerůzní od fysického rázu nynějšího obyvatelstva Nadvislanského Mazovska. Zachovala si tedy slovanská vrstva, která opanovala Čechy, svůj dávný rasový ráz. Češi a Srbové totiž založili svou státní organisaci nad domácím lidem, který teprve později asimilovali. Severní část Slovinců ztratila po příchodu Maďarů do Uher spojení se svými jižními rodáky, byla zatlačena k severu a splynula se Slováky. Goti se zprvu usadili při ústí Visly a potom opanovali velké komunikační spoje a seskupili se kolem kujavského uzlu cest. Z viselského Bugu vedla cesta na Pripeť a k Dněpru, a Kujavy byly polskou obdobou ke Kyjevu, významnému kulturnímu středisku nad Dněprem. Anthropologický výzkum dokázal, že k břehům Černého moře neodešli z Polska všichni Goti. Na Kujavsku je po nich i dnes anthropologická stopa. Tamní Goti udržovali styky se svými černomořskými krajany a organisovali se též politicky. Když ale Goty stihla hunská katastrofa, vznikl na Kujavsku stát lechický, který ochránil ony končiny před následky hunského nájezdu a před Avary. Lechická říše byla rozsáhlá, prostírala se po oblasti dávné slovanské pravlasti a snad se vztahovala i na východoslovanské Radimiče a Vjatiče, zatím co na jihozápadě převážná část Bělochorvatů odešla na jih a lechický stát tam udržel jen kraj Lachů v oblasti Moravské brány. Organisátory lechického státu byli asi Slované, ale mohli jimi býti též epigoni Keltů. Po jeho zániku nastává období piastovské. Polská říše vznikla v zemi od věků slovanské. Knížecí družiny piastovské snad svědčí o kontinuitě dávných gotských institucí. Lužičtí Srbové, pokud nejsou poněmčeni, neliší se svou tělesnou skladbou od jihoslovanských Srbů. V společném jméně národním a ve stejném tělesném rázu obou národů se zrcadlí jejich dávné illyrské podloží. V Polabí zastihli Slované značné zbytky germánského obyvatelstva.

Také v pojednání G. Labudy («Okres „wspólnoty" słowiańskiej w świetle żródeł i tradycji historycznej», str. 181—227) je plno postřehů, které mohu jen stručně registrovati. Autor zná dobře naši historickou literaturu a dovolává se spisů nejen Niederlových, ale i V. Novotného, V. Chaloupeckého a E. Šimka. Opatrným rozborem dějepisných zpráv dokazuje, že Slované v 7. stol. měli vědomí o společném původu a společné vlasti. Nejjasnější vědomí o pravlasti si uchovali Slované čeští a jižní, méně jasné je u t. zv. Nestora a není po něm ani stopy u Slovanů lechických. Dlouhé trvání této tradice je důležitým rysem duchovního života dávného Slovanstva tím spíše, že má reelní základ. Shoduje se totiž s výsledky vytěženými z pramenů prehistorických, jazykozpytných a historických, které vesměs podporují výklad, že Slované sídlili mezi 1. a 6. stoletím po Kristu v končinách od horní a střední Visly až za dolní a střední Dněpr. Lužická kultura ve své původní základně prý nebyla slovanská. Spisovatel právem uvádí, že otázku slovanské příslušnosti kultur na polském území nelze řešiti bez studia archeologických kultur v poříčí Dněpru. Považuje za nepravděpodobné, že by Praslované žili v poříčí Odry a Visly před 6. až 7. stol. př. Kr., a myslí, že se jejich části dostaly do Polska od Dněpru až při nájezdech Skythů. G. Labuda náleží tedy k oněm polským vědcům, kteří nevidí archeologický odkaz praslovanský výhradně v kultuře lužické. Ale hroby jámové i s ukrajinskou

oblastí zarubinèckou považuje také on za slovanské. V 5. stol. se prý začíná všestranná slovanská expanse, která trvá přes 300 let.

Stať E. Šimka («Dúdlebi, Volyňané, Lučané, čeští Chorvaté a Čechové. Sjednocení dnešní české země a vznik českého národa», str. 349 až 366) je vhodným doplňkem článku Czekanowského a Labudova. E. Šimek ukazuje na zajímavou okolnost, že se jak v nadkarpatské pravlasti slovanské v oblasti Visly, Bugu a Dněstru, tak i v Čechách vyskytují stejné kmenové názvy, Chorvati, Dúdlebi, Volyňané a Lučané. V tomto zjevu vidí jednak náznak, odkud a jak byly osídleny dnešní Čechy, jednak důkaz svého výkladu, že jména Dulěbi, Volyňané a Lučané v oblasti Bugu jsou označením tří různých, třeba snad příbuzných kmenů a nikoli názvem téhož lidu. K přesunu těchto kmenů do Čech musilo prý dojíti v době, kdy Avaři kočovali na jihu Rusi, a tedy někdy kolem polovice 6. stol. Do severních Čech se nastěhovali Lučané a Chorvati, do jižních Volyňané a Dúdlebi. Výprava Dulěbů a Volyňanů mohla jíti od horní Odry Moravou do Podunají, kde jedna část Dulěbů přešla Dunaj a druhá pronikla do jižních Čech. Část Volyňanů se podél Odry dostala k jejímu ústí, u nás pak žili Volyňané původně jako samostatný kmen. Autor se dotýká i jiných otázek nejstarších českých dějin, kterým věnoval už dříve několik významných studií.

Serie pojednání se obírá raným slovanským středověkem a především památkami z oné doby. Znamenitý švédský vědec T. J. Arne vidí v Polanii, o které se zmiňuje Adam Brémský, oblast ruských Poljanů a nikoli Polanů polských («L'évêque Osmund et la Polonia d'Adam de Brême», str. 560—562). — Podle J. Otrębského («O pochodzeniu wyrazu kmieć», str. 563—567) značilo slovo kmeť původně rolníka a teprve později vysokého úředníka. — Studium slovanského hrnčířství je důležitým úkolem prehistorie, protože se v keramice zračí slovanský svéráz lépe než v jiných archeologických projevech dávného Slovanstva. Této práce se pilně účastní Slované jižní (nově především K. Miatev), východní i polští, a značný podíl na prohloubení našich vědomostí o vzniku a vývoji západoslovanské keramiky má škola Niederlova. Novým cenným příspěvkem k tomu je stať J. Neustupného o dvojkuželovitých nádobách («Příspěvek k datování hradištní keramiky v Polabí», str. 397—434). Autor dokázal, že základní jejich tvary jsou převzaty z germánské kultury stěhování národů, ale že jejich další vývoj je samostatný, slovanský, a že jej můžeme sledovati od 5. nebo 6. až do 10. stol. Dvojkuželovité nádoby se vyskytují především v severní části oblasti labskooderské. V Čechách nejsou jejich nálezy četné, jsou však pro studium této skupiny západoslovanské keramiky velmi důležité.

J. Poulík navázal na práci starší generace moravských archeologů a prohloubil měrou dosud nebývalou naše vědomosti o moravských památkách z doby hradištní. Ve svém pojednání («Kultura moravských Slovanů a Avaři», str. 325—348) rozbírá moravské památky původu avarského a správně uzavírá, že ani podle jejich povahy, ani podle jejich nevelikého počtu nemůžeme předpokládati nějaké avarské osídlení na Moravě. — J. Eisner dokazuje («Základy kovářství v době hradištní v Československu», str. 367—396), že už v době pohanské mělo naše ko-

vářství vysokou úroveň. Pokračovalo v tradicích řemesla halštatského, laténského a římského a osvojilo si leccos stykem se západními sousedy, se zbytky germánského obyvatelstva v našich zemích a s avarskou oblastí podunajskou. Ale náš kovář dovedl vymýšleti i nové tvary a vytvořil na př. svéráznou bradatici. Studium našeho kovářství podstatně doplňuje naši představu o kultuře Čechů a Slováků v době pohanské. Byla sice prostá, ale nikoli nízká, a byla svérázná. (Už r. 1939 jsem spisoval stať o našem kovářství v době hradištní pro »Slavii antiquu«, kterou tehdy hodlal vydati J. Kostrzewski.)

Důležitým příspěvkem je pojednání R. Turka («České hradištní nálezy, datované mincemi», str. 485—536), které je vlastně monografií o naší mladší době hradištní. Zhodnocen je význam našich pokladů zlomkového stříbra a po prvé je přehledně podán vývoj láhve, která je samostatným a pěkným výtvorem českého hrnčířství. Cenný je i rozbor našeho šperku. Hrozníčkovitá náušnice, typický šperk pro starší období byzantského vlivu na naše země, mizí prý z českých nálezů před sklonkem 10. století. Autorův názor, že mince dávané mrtvému do hrobu vyšly pravděpodobně už z oběhu, bude však nutno přezkoušeti. Také se mi zdá, že výklad o významu staroboleslavského nálezu je příliš určitý. Jsou v něm denáry Boleslava II., kněžny Emy a Soběslava Slavníkovce. Podle R. Turka pochází poklad z kořisti přemyslovské družiny, byl nashromážděn na „charvátské“ Libici a v háji u „české“ Staré Boleslavě krátce po libické tragedii zakopán. Autor právem ukazuje na důležitý zjev, že v českých pokladech zlomkového stříbra je mnoho domácích mincí, a že se tím Čechy liší od jiných slovanských zemí.

Ve stejném smyslu ukazuje na rozdíl českých nálezů a pokladů v území Polanů a Pomořanů R. Jakimowicz («Kilka uwag nad relacją o Słowianach Ibrahima ibn Jakuba», str. 439—459). Zprávě Ibrahima ibn Jakuba věnovala polská věda v poslední době velký zájem (T. Kowalski, J. Widajewicz). Autor doplňuje své kolegy cennými postřehy, opřenými o rozsáhlé studium stříbrných slovanských pokladů z konce 1. a ze začátku 2. tisíciletí. Praha 10. stol. se nám podle Ibrahimovy relace jeví jako mezinárodní tržiště pro transitní obchod. Kupci z Uher odvažovali tam drahý kov na vážkách, kupci z Krakova však tam provozovali obchod výměnný. Podle svědectví pokladů zlomkového stříbra platilo se tehdy v severním Polsku a v lechickém Slovanstvu drahým kovem, ale v jižním Polsku nebylo stříbro platidlem. Stříbrných pokladů tam není mnoho a jen několik z nich má povahu blízkou pokladům severopolským. Příčina tohoto rozdílu mezi severním a jižním Polskem může prý tkvíti v tom, že jižní polské končiny náležely kdysi k státu velkomoravskému. Čechy se záhy octly pod německým vlivem, a proto jsou v českých stříbrných pokladech většinou mince, ale šperků je v nich málo. A jsou to mince z jedné mincovny nebo z několika málo mincoven a to mince české a německé, zatím co mincí polských, uherských a dánských není v nich mnoho, a mince arabské v nich až na nepatrné výjimky chybějí. Platilo se tedy v Čechách penězi a nikoli stříbrem na vážkách odvažovaným, a pokročily tedy Čechy v kupecké výměně před jinými zeměmi ve svém východním sousedství. Placení plátěnky zdá se prý býti místním zjevem

českým. Důležité je, že R. Jakimowicz, výborný znalec polských památek z raného středověku, nevěří v existenci Rusů-Varjagů v Krakově a vůbec na jihu Polska.

V příspěvku vynikajícího švédského prehistorika H. Arbmana («Une route commerciale pendant les X et XI siècles», str. 435—438) jsou bystré postřehy o cestách, které vedly Evropou v naší mladší době hradištní. Od počátku 10. stol. byla oživena cesta napříč Evropou z Mohuče na Prahu, Krakov a Kyjev. Ale důležitá byla i cesta, která vedla z jižní a jihozápadní Rusi a z Polska přes Balt do Švédska. Obchod Polska se Švédskem byl živý od polovice 10. aspoň do 12. století. V gotlandských pokladech jsou arabské mince, ražené v západních oblastech kalifátu, teprve od prostředka 10. stol., zatím co starší poklady obsahují mince které byly raženy ve východních končinách arabského světa. Mladší arabské mince se nedostaly k Baltu starou volžskou cestou, ale západnější tratí, vedoucí z Kyjeva do Krakova a po Visle a Odře k Baltu. V švédských pokladech jsou od této doby perly, náušnice a jiné stříbrné věci vyrobené v jihozápadním Rusku nebo v Polsku neb i v Uhrách. Do Švédska se tak dostala z Kyjeva pomalovaná hliněná vejce a z Volyňska červenomodravé kamenné přesleny. V Birce byl sice nalezen jen jeden takový přeslen, ale v Sigtuně nejsou vzácné. Význam Birky jako předního švédského tržiště se totiž skončil kolem r. 975 a vládnoucím městem středního Švédska se kolem r. 1000 stala Sigtuna. Kupecká dráha přes Balt dosáhla svého plného významu po r. 950 krátce před úpadkem Birky. — Rozbor slovenských šperků z doby hradištní, který podává L. Kraskovská («Skvosty z doby hradištnej na Slovensku», str. 536—550), ukazuje názorně na rozdíl, jaký se jeví v dějinách slovanského šperku mezi Slovenskem a českými zeměmi. Článek L. Kraskovské tak vhodně doplňuje stať Turkovu.

I. Borkovský publikuje svůj významný výzkum v Bartolomějské ulici v Praze («Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze-I», str. 460 až 484) a správně uzavírá, že tam byli pochováni cizí kupci. Myslím, že hřbitov je z 10. a snad z 11. století, jak svědčí filigránové šperky, na které se tam už dříve přišlo. Z podrobností stojí za zmínku, že v jednom hrobě byly dvě podkovy. Je to náš nejstarší nález podkov.

Stať Z. A. Rajewského («Sierpy składane z okresu wczesnodziejowego», str. 551—559) ukazuje, že nesmíme zanedbávati studium kostěných památek slovanských. Některé z nich jsou vkusně okrášleny rytými ozdobami, a spisovatel právem soudí, že v tehdejších významných střediscích, jakým bylo Hnězdno, byly okrasné kostěné pochvy na srpy hotoveny od školených řemeslníků. Rovněž správně uzavírá, že motiv pletence na kostěných slovanských památkách je původu jižního a nikoli normanského a že se do Polska dostal z Čech v době křesťanské. — B. Kostrzewski dokazuje o váze, na které jsou vyryty dvě lidské figurky, že není normanská, nýbrž slovanská, a datuje ji do 2. polovice 10. stol. nebo do 11. stol. («Naczynie wczesnohistoryczne z Radzimia w pow. obornickim z ornamentem postaci ludzkich», str. 568—571).

Z článku W. Hołubowicze («Znaki rodowe i inne na przedmiotach z wykopalisk w Grodnie», str. 572—582) se dozvídáme, že na starých

cihlách v Grodně nad Němnem jsou jednak znaky Rurikovců, jednak znaky řemeslnické. Podle B. A. Rybakova užívali v Kyjevské Rusi knížecích znaků od polovice 10. do polovice 12. stol. V Grodně a tedy na obvodě Rusi, kde se společenské poměry asi vyvíjely s jistým opožděním, bylo podle autora těchto znaků užíváno poněkud déle. Řemeslníci, závislí na knížeti, značili své nástroje a výrobky značkou knížecí. Byli prý však i cihláři, kteří měli právo označiti své nářadí jinými znaky, pravděpodobně svými vlastními.

Přehled statí, který jsme tu podali, svědčí o vysoké ceně prvního svazku časopisu, určeného výhradně studiu dávného Slovanstva. Rádi vidíme, že českoslovenští vědci přispěli do spisu četnými hodnotnými články, a těšíme se, že v nových svazcích budou i pojednání Slovanů jižních a východních.

J. Eisner

ZPRÁVY

Posthumní vydání děl velkých slovanských linguistů minulosti.

V Sovětském svazu prošla během posledních dvou desítiletí úplná revoluce základních názorů na jazyk a na bádání o něm, která vedla k vybudování Marrovy marxistické školy linguistické, „nového učení o jazyce". Přelom tento zasahuje hluboce do vědecké práce lingustické i v zemích lidové demokracie. Přesto však anebo lépe právě proto ve smyslu marx-leninismu nezanedbává se dílo vynikajících představitelů domácího vývoje vědeckého v minulosti. Není proto náhodou, že došlo v Sovětském svazu k vydání nevydané dosud práce A. A. Potebni († 1891), IV. dílu jeho známého souboru „Iz zapisok po russkoj grammatike", a k vydání posledního svazku neukončeného etymologického slovníku A. G. Preobraženského († 1918). Je pro dnešní dobu, dobu tak hlubokého přelomu, charakteristické, že obdobně také v Polsku byla vydána posmrtně práce Jana Rozwadowského († 1935) a u nás první díl Zubatého Studií a článků († 1931).

Práci Potebňovu, Iz zapisok po russkoj gramatike IV, připravil k vydání Institut jazyka i myšlenija imeni N. J. Marra na paměť stoletých narozenin Potebňových. Edice vyšla za války, r. 1941 v rozsahu 320 str. — IV. díl, dosud nevydaný, týká se z velké části slovesa, z menší zájmen, číslovek a předložek; nejdůležitější jsou stati o vzniku a rozvoji vidu v slovanských jazycích, o způsobu, času a rodu slovesném. Vydání uvádí instruktivní předmluva F. Filina, která hodnotí dílo Potebňovo. Pro průkopnický význam Potebňových názorů, které jsou vysoce hodnoceny v dnešní sovětské vědě — třebaže ovšem stojí na zcela odlišných základech — a pro význam Potebňův pro vývoj české linguistiky, který se obráží zejména u Zubatého, věnujeme práci Potebňově podrobnější studii. O ostatních výše uvedených edicích uveřejňujeme jen zprávy. rd.

Dokončení etymologického slovníku A. G. Preobraženského.

Preobraženského slovníku (*Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*) vyšly postupně po svazcích v letech 1910—1914 prvé dva díly (až po slovo *suleja*) a měl pak následovat ještě díl třetí. Dokončení díla přerušily jednak revoluční události, jednak smrt autorova. Teprve nyní (r. 1949) byl vydán třetí díl Preobraženského slovníku Akademií nauk SSSR v prvém svazku sborníku *Trudy Instituta russkogo jazyka.*[1])

Preobraženského slovník byl na svou dobu vynikající dílo, třebaže autor nebyl skutečným odborníkem v jazykovědě. Preobraženskij dovedl téměř vyčerpávajícím způsobem zužitkovat celou dosavadní literaturu, týkající se etymologie slovanských jazyků, hlavně ruštiny. K zvýšení úrovně slovníku přispěla také okolnost, že se Preobraženskij opíral v řadě etymologií o ústní informace akademika Korše. Preobraženského slovník doplňoval aspoň částečně etymologický slovník Bernekrův, který

[1]) Str. 7—144. Sborník obsahuje kromě toho tři stati, a to Bulachovského o deetymologisaci v ruském jazyce, V. I. Černyševa o opisných tvarech času a způsobů v ruštině a V. V. Vinogradova o čtvrtém díle Potebňových Iz zapisok po russkoj gramatike.

rovněž zůstal torsem. Slovník Preobraženského v prvních dvou svazcích obsahuje navíc písmena N O P R S a kromě toho ještě písmena V Z Ž, která se podle pořadí cyrilské abecedy dostala již do prvního dílu. Preobraženského slovník byl rozhodným pokrokem proti staršímu etymologickému slovníku ruštiny Gorjajeva, který vyšel 1896—1901 v Tiflise (Sravniteľnyj etimologičeskij slovar' russkogo jazyka).

Poslední díl Preobraženského slovníku byl vydán z pozůstalosti bez jakýchkoli doplňků, byla provedena jen úprava pravopisná. Úvodní vydavatelská poznámka k vydané části slovníku upozorňuje na to, že s hlediska dnešní sovětské jazykovědy jde o dílo metodicky úplně překonané. Institut ruského jazyka připravuje vydání nového etymologického slovníku ruštiny, který by vyhovoval potřebám doby. Dokončený slovník Preobraženského má se stát materiálovým základem práce na tomto novém etymologickém slovníku.

Vydavatelé však neupozorňují na to, že jejich otisk třetího dílu slovníku Preobraženského nenavazuje přímo na konec dílu druhého, že je tu mezera. Písmeno T začíná tu až slovem *telo*, původně vlastně slovem *tug* (slova *telo*, *ten* atd. dostala se na začátek 3. dílu úpravou podle nového pravopisu). *K. Horálek*

Jan Rozwadowski: Studia nad nazwami wód słowiańskich. Z mapą. Dzieło pośmiertne. Kraków, Polska akademia umiejętności 1948, 8. XXI+344 str. Prace onomastyczne. Nr. 1.

Svědectvím horlivého pěstování onomatologie v Polsku je jistě ta skutečnost, že byla založena nová, speciálně onomastice věnovaná řada publikací Polské akademie věd a že pro ni je připraveno hned několik studií. V prvním dosud vyšlém svazku bylo posmrtně vydáno dílo vynikajícího člena a bývalého předsedy Polské akademie věd, profesora university Jagiellońské Jana Rozwadowského, který zemřel 14. III. 1935. Vydavatelé tohoto díla, prof. Tadeusz Lehr-Spławiński a Jan Safarewicz, připomínají v úvodu, že to je vlastně rozsahem největší a dokonce nejcennější (sr. str. IV.) dílo Rozwadowského, výsledek úmorné práce několika let.

Vydavatelé sledují vznik a postup této práce ze zpráv, které podával autor Polské akademii věd na zasedáních jejího filologického odboru už od r. 1901. Ve výtahu ze své studie o názvech řek poříčí Visly ohlásil už tehdy celou serii podobných článků, a to nejdříve o poříčí Odry a Warty. Zároveň odůvodňoval toto své badatelské úsilí neobyčejnou trvalostí hydronymického materiálu a jeho velkým významem pro zkoumání předhistorických ethnických poměrů. Po 4 letech změnil Rozwadowski svůj pracovní plán. Nebude postupovati podle poříčí řek, nýbrž zpracuje jakýsi etymologický slovník slovanské hydrografické nomenklatury. O vydání této své práce tiskem vyslovil se už tenkrát dosti skepticky, ačkoliv už po roce, v r. 1906 ohlásil, že je bezmála skončena, a podal výtah z její závěrečné části. Na podkladě svých studií o názvech slovanských řek podrobil tam kritice dosavadní názory o t. zv. slovanské pravlasti.

Za svého života uveřejnil Rozwadowski jen fragmentárně a zkráceně části tohoto svého velkého díla v devíti příspěvcích. Nejzávažnější a nejobsáhlejší je rozprava o předhistorických vztazích východní Evropy a o indoevropské pravlasti na základě hydronymie (Rocznik slawistyczny VI, 1913, 39—73). Zde autor uveřejnil obsah závěrečné kapitoly chystaného díla, zhodnocení výsledků, vyplývajících ze sebraného a srovnaného materiálu. V osmi ostatních článcích podal R. ukázky etymologických výkladů jednotlivých jmen a výslovně zdůrazňuje, že si sám chce tím ověřiti, zdali má smysl vydati celou velkou knihu, obsahující takové etymolo-

gické výklady. Ze soupisu literatury v posmrtném díle R. využité a z dodatečných doplňků jednotlivých kapitol je zřejmé, že bylo asi r. 1913 zhruba ukončeno a že v něm autor už soustavně nepokračoval, nýbrž jen příležitostně z něho uveřejňoval další ukázky, a to poslední r. 1925.

Rukopis z pozůstalosti Rozwadowského se zachoval přes válku ve sbírkách Polské akademie věd a výsledky Rozwadowského zužitkoval prof. Lehr-Spławiński ve svém díle „O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian", Poznań 1946 (sr. tam str. 163—165). Patrně toto podrobnější prostudování spisu R-ého přivedlo prof. Lehra k přesvědčení, že výzkumy R-ého zasluhují plně publikování, a přičinil se o ně. Oba vydavatelé si omezili úkol na pietní uspořádání a vydání rukopisu v té podobě, jak jej zanechal autor. Usnadnili však jeho studium tím, že dali svým asistentům A. Siudutovi a A. Lorentskému sestaviti podrobné rejstříky, seznamy zkratek i užité literatury a mapu.

Není pochyby o tom, že autor by byl dal své práci teprve definitivní podobu, kdyby ji byl sám úplně připravil k tisku, a že by byl přihlédl k materiálu mezitím publikovanému. Po smrti Rozwadowského pak vyšly na př. studie Julia Pokorného, M. Vasmera, M. Rudnického a jen časopis „Slavia occidentalis" obsahuje hodně materiálu a příspěvků k řešení otázek, jež Rozwadowski probírá. Vydavatelé jeho posmrtného díla měli připojiti odděleně od textu autorova bibliografické údaje o této literatuře.

Edice se skládá ze tří oddílů: I. články ukončené, II. články neukončené, III. dodatek. V této třetí části přetiskli vydavatelé starší práci Rozwadowského, nesnadno přístupnou: „Nazwy Wisły i jej dorzecza".

Ani v první části nemají jednotlivé kapitoly namnoze konečnou redakci (na př. článek „Cna — Disna — Desna"). Autor se vrací několikrát k téže otázce, připouští nové možnosti, doplňuje poznámky se zřetelem ke spisům mezitím vyšlým (Brückner, Berneker, na př. v čl. 8 o jménu Brok).

Jádrem díla jsou jména vod z území na východ od Odry, na sever od Karpat, na západ od Dviny, Němnu a Bugu i ze severního poříčí Dněstru a Dněpru. K těmto jménům vyhledává autor paralely z ostatních zemí slovanských i neslovanských. Celá oblast slovanská není tedy zpracována úplně, nýbrž jen ty kraje, ve kterých autor hledá nejstarší sídla slovanská. Všímá si geografických poměrů, charakteru jednotlivých řek, potoků a jezer, rázu krajiny, toku, jakosti vody, barvy, aby věcně opřel svůj etymologický rozbor jmen.

Názvy vod sestavuje do skupin, obsahujících někdy i několik desítek jmen. Přihlíží též ke změnám jednotlivých názvů podle zápisů v starých památkách a hledá původní podobu jmen. K tomu otiskl některé opravy a doplňky z litevského materiálu Jan Otrębski v časopise Lingua Posnaniensis I, 1949, 278—286. Rozwadowski hodnotí kriticky dosavadní pokusy o vysvětlení a své vlastní etymologické výklady opírá o širokou základnu srovnávací. Nevyhýbá se někdy ani velmi odvážnému etymologisování a konstruování, jindy však se omezuje skromně rozborem cizích výkladů a svými náměty bez definitivního řešení.

Ethnické určování jmen je velmi nebezpečné právě v tomto hydronymickém materiálu, jehož význam je namnoze neznámý. Při své nesmírné erudici a hlubokém jazykozpytném vědění a vzdělání podává R. to nejlepší, co podle theorií a metod tehdy platných bylo možno vytěžiti. Závěry o slovanské prehistorii, o sídlech starých Slovanů a jejich kulturních stycích jsou, jak již bylo řečeno, obsaženy v jiných pracích Rozwadowského. Ačkoliv je posmrtné dílo Rozwadowského novým mate-

riálem, novými theoriemi a methodami práce namnoze antikvováno, je přece jeho vydání plně odůvodněno, a to nejen pietou k dílu velkého učence a zřetelem k dějinám jazykozpytu, nýbrž i opravdovým přínosem a obohacením vědomostí o vodách střední a východní Evropy na základě studia jejich jmen. *Jan Svoboda*

Josef Zubatý, Studie a články. Svazek I.: Výklady etymologické a lexikální. Část I. V Praze 1945, 399 stran, 120 Kčs. — Část II. 1949, 464 stran, 350 Kčs. Nákladem České akademie věd a umění.

Třetí třída České akademie věd a umění se rozhodla vydati v souborné knižní formě studie a články svého bývalého presidenta Josefa Zubatého (zemřelého 1931), našeho předního představitele indoevropského jazykozpytu a zároveň vynikajícího bohemisty. Dosud vyšly uvedené dvě knihy, má vyjíti ještě svazek prací syntaktických a jiných.

Toto vydání bude zajisté uvítáno všemi, kdo v těch oborech pracují. Jak známo, Zubatý nevydal žádné knihy. Všechny jeho práce jsou roztroušeny po časopisech a sbornících. Mnohé z těch publikací jsou dnes již málo přístupny, zvláště pracovníkům vzdáleným od universitních měst. Dokonce i některé publikace české, kam psal, jsou nyní vzácné, protože vyšly (na př. Sborník filologický) v malém počtu výtisků a byly brzo rozebrány. Nedávno jsme četli, že „. . . texty časopisecké jsou právě tolik jako texty nevydané“ (Slovesná věda 2, 115). Oprávněnost této věty je patrná i z osudu myšlenek Zubatého. Přímí žáci Zubatého měli povědomost (po r. 1926 hlavně zásluhou soupisu jeho prací, jejž pořídil Josef Kurz pro sborník Zubatého *Μνῆμα*), snad téměř o všem, co Zubatý psal, ale vědecké forum mimočeské znalo prakticky jen to, co vyšlo v cizích časopisech. Neboť právě jenom ty práce jsou citovány od jiných autorů; nejlépe se možno přesvědčiti o tom na slovníku Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, jejž napsali A. Walde a Jul. Pokorny. Výjimku činí, pravda, Bernekerův Slavisches etymologisches Wörterbuch a Trautmannův Baltoslavisches Wörterbuch, ale jen proto, že Berneker i Trautman žili po několik let v Praze (oba byli profesory na tehdejší pražské německé universitě) a Zubatého znali zajisté i osobně; dále též polský slavista Brückner. Ale jinak české práce Zubatého pro cizinu téměř nežijí — v souhlase se známým podceňováním všeho slovanského na západě; platí to však pohříchu i v zemích jinoslovanských. Tím tedy se stalo, že cizina zná spíše starší práce Zubatého, a protože v nich je dosti výkladů takových, že nepřesvědčovaly nebo budily námitky hned při prvém čtení, setkáváme se ve světové literatuře, kde se o nich děje zmínka, místy s poznámkami skeptickými nebo i odmítavými. Naproti tomu česky psané mistrovské práce pozdější, vyzrálé, bohatě podepřené materiálem, do ciziny pronikly jen výjimečně; to platí též o starších pracích psaných česky: snad byly jen zdvořile zaregistrovány podle bibliografických záznamů, ale jejich výtěžky zůstaly neznámy nebo nedoceněny. Na příklad skvělá studie o ř. *κουρίδιος* z Listů filologických XXXI. je u Boisacqa, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, sice zaznamenána, ale jenom asi z druhé ruky: její bohatý materiál zůstal nevyužit, o průkazné a velezajímavé paralele staroindické (pro niž má Zubatý rovněž bohaté doklady a rozbory dokladů) není tu ani zmínky. Příčinou toho je arci české roucho toho článku.

První část vydaného prvního dílu obsahuje soubor vyzrálých studií Zubatého, které vycházely česky pod souhrnným názvem „Výklady etymologické a lexikální“ v 1.—7. svazku Sborníku filologického v letech 1910—1922. Druhá část pak

obsahuje etymologické a lexikální příspěvky Zubatého, které ve velkém rozpětí časovém — v letech 1885—1930— vycházely v časopisech a periodikách domácích (zejm. v Listech filologických, ve Věstníku Král. české společnosti nauk, v Časopisu pro moderní filologii a v Naší řeči) i cizích (v Jagićově Archivu a Bezzenbergových Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen v letech 1891—1894 a v Indogermanische Forschungen v l. 1906—1909) a ve sbornících věnovaných Gebauerovi, Jagićovi a Královi. Je vidět, že Zubatý publikoval své práce v cizině jen episodicky a od r. 1909 již vůbec ne; od r. 1920 s jedinou výjimkou se soustřeďují až do r. 1930 jedině v Naší řeči.

Přítomná knižní publikace může tedy — tak doufáme — uvésti Zubatého ve známost především těm, kdož rozumějí česky, tedy Slovanům a neslovanským slavistům. Právě pro slavisty má největší význam, neboť Zubatý se postupem doby soustřeďoval na lexikální a etymologický výklad materiálu slovanského. Byl znamenitým znalcem jazyků baltských. V mladších letech měl dokonce v úmyslu napsati etymologický slovník litevštiny (měl o tom i smlouvu s heidelberským nakladatelem Wintrem), ale od studia baltštiny přecházel ponenáhlu k lexiku slovanskému, vyhledávaje si s oblibou zavilé případy vzdorující všem pokusům. Uvědomoval si při tom, že dosavadní prostředky výkladů mnohdy nestačí: dobře tušil na příklad, že slova, kterým nyní říkáme „expresivní", vymykají se z běžného způsobu výkladového a že potřebují pohledu zvláštního. Proto byly pozdější práce Zubatého tak významné: byly ukazatelem metody pro všestranný rozbor, individuálně přizpůsobený danému problému. Zvláštní jemnosti dosahoval Zubatý v rozboru semasiologickém: nevíme, o kom by se mohlo u nás říci, že Zubatého překonává.

Vydavatel O. Hujer[1]) (žák a nástupce Zubatého, zemřelý 1942) se rozhodl vydati práce Zubatého v té podobě, v jaké vyšly původně; tedy v původním rouše jazykovém i v původním pravopise (to se týká i pravopisu citovaných slov dokladových: tak na př. litevská slova podržují *cz* místo nynějšího *č* atp.). Tím se stalo, že byly přetištěny i výklady, které nestojí „unter einem glücklichen Stern" (jak se o nich vyjádřil polský linguista Brückner v souborném spise Die Erforschung der idg. Sprachen III, 1917, str. 35). Ta věc bude tedy snad budit námitky posudků (objeví-li se jaké). Musíme přiznat, že takových výkladů je přece jen jistý počet, zvláště v starších pracích Zubatého. Ale na druhé straně je nutno přiznati, že není vždy snadné je rozeznati a zvláště by nebylo vždy snadné je vyloučiti, neboť bývají spojeny s dokonalými výklady, které obstojí po všecky časy. Člověk i jen trochu zkušený v tomto oboru ví, jak je mnohdy nesnadné pronésti definitivní anathema. Ostatně mohou výklady nejisté nebo neúplně fundované podnítiti nové badatele, aby je doplnili, opravili, po případě vyvrátili.

Úhrnem možno prohlásiti, že Česká akademie věd vykonala tím, že podnikla toto vydání, dílo záslužné. Kéž toto nové vydání podnítí i u nás nový zájem o studia lexikální a syntaktická. Pravíme: i u nás; sovětská věda studia lexikální a syntaktická nyní klade na přední místo jakožto naléhavý úkol dnešní jazykovědy.

Václav Machek

Polskie prace słownikarskie.

Klimat dla prac słownikarskich jest dziś w Polsce bardzo korzystny: po pierwsze, mecenat nad kulturą objęło państwo, dysponujące olbrzymimi możliwościami finansowymi, po drugie, państwo akcentuje wagę prac zespołowych, zachęca

[1]) Druhou část podle Hujerova výběru vydal V. Machek. — *Poz. red.*

do ich podejmowania, a przecież słownik — to typowe przedsięwzięcie zespołowe. Nic więc dziwnego, że prawie każde środowisko uniwersyteckie przygotowuje jakiś słownik w wielkim stylu; rzecz dotąd niebywała.

Warszawa jako stolica i miasto najbogatsze, siedziba największych firm wydawniczych, już od dawna wodziła prym. W niej powstał największy nasz słownik, ułożony przez *Karłowicza, Kryńskiego* i *Niedźwiedzkiego*, zwany przez językoznawców chętnie *„warszawskim"*, co zresztą drażni warszawian, którzy sami czują niedostatki tego słownika i wietrzą złośliwość, gdy się tej nazwy używa (por. charakterystyczną wymianę korespondencji między Nitschem i M. Dąbrowską w Języku Polskim t. 27 s. 90—5). W niej też powstały inne, mniejsze, z ambicjami ściśle praktycznymi, jak Ilustrowany słownik Arcta, słowniki wyrazów obcego pochodzenia. I dzisiaj zdążyło środowisko warszawskie na tyle okrzepnąć, że podejmuje plany bardzo ambitne.

Przede wszystkim chodzi o drugie wydanie Słownika warszawskiego, oczywiście zrewidowane i rozszerzone o nowy materiał, tak ten, co zdążył naróść od 1. wydania, jak ten, co choć powinien był, jednak do niego nie wszedł. Już przed wojną myślano o suplemencie, opracowano nawet 60.000 haseł, wszystko niestety spłonęło w czasie powstania warszawskiego. Po wydaniu całości zamierzone jest stałe publikowanie suplementów. Zespół, kierowany przez *prof. Doroszewskiego,* jest wcale liczny (20 osób), akcję finansuje Państwowy Instytut Wydawniczy.

W Warszawie pracuje się ponadto nad słownikiem frazeologicznym. Nakładcą jest wydawnictwo *„Czytelnik"*, kierownikiem zespołu — *dr Stanisław Skorupka.* Słownik ten wchłonie zawartość już istniejących słowników tego typu, nadto obejmie nowsze zjawiska językowe. Słownik pomyślany jest jako podręczny, nie będzie więc zawierał cytat w formie całych zdań, lecz tylko wyrażenia, zwroty i frazy; hasła będą skupione synonimicznie. Koniec prac przewidziany jest za dwa lata, po czym zespół ma przystąpić do wydania słownika rzeczowego, podającego tylko znaczenia wyrazów, które będą zebrane w działy znaczeniowe. Słownik ma być ilustrowany.

Bliski ukończenia jest słownik do polskich utworów Jana Kochanowskiego, opracowany przez *prof. Słońskiego,* autora indeksu do Euchologium Sinaiticum.

W Warszawie wreszcie działa instytucja, która swoją inicjatywą objęła inne miasta. Mam na myśli *Instytut Badań Literackich.* Pragnie on stworzyć słownik, który by mógł być podwaliną pod badania języka artystycznego. Wychodząc z założenia, że język artystyczny można badać tylko jako opozycję do nieartystycznego, chce on posiąść materiały z tych dwóch rodzajów tekstów. Dalej uważa się, że nie wolno wybierać materiału „więcej ważnego", pomijając „mniej ważny", lecz musi się wziąć komplet. Ale gdy się bada całą epokę, nie podobna w ten sposób wyzyskać wszystkich dzieł tej epoki, dlatego inicjatorzy uciekli się do metody znanej w matematyce pod nazwą metody reprezentacji. W specjalny sposób, wolny od subiektywnej oceny, dobierze się taką ilość tekstów, aby wyszły w nich typowe cechy epoki. Z tych jednak tekstów wyjmuje się absolutnie wszystkie wyrazy we wszystkich wypadkach ich użycia. Układa się następnie osobne kartoteki: wyrazową, gramatyczną i frazeologiczną. Badania składniowe będą prowadzone osobno. Ekscerpowanie kompletnego materiału możliwe jest dzięki użyciu powielaczy, raz bowiem przepisane i skontrolowane zdanie można potem odbijać dowolną ilość razy; nie ma indywidualnych myłek przepisywaczy, nie ma zbędnego trudu na ich wyszukiwanie.

Prace rozpoczęto od w. XVI, okres bowiem wcześniejszy tak czy owak został uwzględniony przez Słownik staropolski, systematyczne zaś badania nad okresami nowszymi wisiałyby w powietrzu, gdybyśmy nie znali w. XVI, który tak zaciążył nad czasami późniejszymi. Na razie otwarto trzy pracownie słownikarskie, jedną w Krakowie pod opieką *prof. Taszyckiego*, drugą we Wrocławiu pod opieką *prof. Rosponda* i *Kuraszkiewicza*, trzecią w Toruniu *z prof. Hrabcem* na czele. Nie ulega wątpliwości, że ze wszystkich jest to przedsięwzięcie najrozleglejsze i najbardziej oryginalne, należy mu życzyć, aby przyniosło spodziewane owoce.

W Toruniu wiele uwagi słownikom poświęca *prof. Hrabec*, który posiada ukończony słownik do Marii Malczewskiego i daleko posunięte prace nad słownikiem do Sielanek Szymonowicza.

Również ośrodek toruński prowadzi pod kierunkiem *prof. Hrabca* i *K. Górskiego* prace nad słownikiem Mickiewicza, co zostało już zapowiedziane w Sprawozdaniach Pol. Akademii Umiejętności za luty 1947, gdzie równocześnie określono zasady zbierania. Subwencja udzielona przez rząd umożliwi szybki postęp. Torunianie uwzględniają tylko poetyckie utwory Mickiewicza, prozą zajmie się, być może, ośrodek warszawski.

W Poznaniu od roku trwają prace nad wielkopolskim słownikiem gwarowym w oparciu o materiały pozostałe po *doc. Tomaszewskim*. Rozpisywanie na kartki potrwa jeszcze co najmniej rok, potrzebne też będzie zebranie informacji z zachodnich powiatów Wielkopolski, z których materiały Tomaszewskiego zaginęły.

Drugie miejsce po Warszawie zajmuje Kraków. Tu się mieści jedna pracownia *Instytutu Badań Literackich*, tu też postępują naprzód inne poważne prace, a najważniejsze — są bardzo bliskie końca, gdy warszawskie przeważnie w projektach. *Prof. Taszycki*, przygotowujący od około 20 lat słownik imion staropolskich do r. 1500, doprowadza już do końca gromadzenie materiałów, tak że nadchodzi pora na redagowanie artykułów. Zbiory, liczące około 360.000 kartek, obejmują imiona, nazwiska, przydomki i herby w tekstach ogłoszonych drukiem. Rozwodzenie się tutaj nad ogromną użytecznością takiego słownika jest najzupełniej zbędne. Zasiłków pieniężnych dostarcza Prezydium Rady Ministrów.

Natomiast w pewien zastój popadł słownik nazw śląskich, do którego prawie kompletny materiał zebrano z dawnych dokumentów z okazji prac nad ustaleniem nazw miejscowych na polskich ziemiach odzyskanych. Językoznawcy (*prof. Taszycki, Sławski, Urbańczyk*) działali tu tylko przy rekonstrukcji dawnego brzmienia nazwy, materiał zaś źródłowy gromadzili historycy pod kierunkiem *prof. Semkowicza*. Gdy on umarł, kompletowanie zbiorów, których pełnia jest daleko posunięta, stanęło. A szkoda, bo słownik byłby podstawą pod rozległe badania specjalistów różnych gałęzi nauk, przede wszystkim onomastyki i osadnictwa.

Na szczególną uwagę zasługuje Słownik staropolski Polskiej Akademii Umiejętności. Prace nad nim trwają już tak długo, że wielu ludzi zaczęło go uważać za nierealny mit, nie wierząc, żeby się kiedykolwiek ukazał. Istotnie, umarło już dwóch kierowników, *Łoś* i *Oesterreicher*, nie mówiąc o *Baudouinie de Courtenay*, który tylko krótki czas pracował (ale wywarł decydujący wpływ na technikę pracy), przewaliły się dwie wojny, co się z pewnością nie przyczyniło do postępu prac. Już na początku pierwszej wojny Łoś zapowiadał, że się słownik zacznie ukazywać za kilka lat, tymczasem niespodziankę sprawiła ożywiona akcja wydawnicza po 1. wojnie, dostarczając nowych obfitych materiałów słownikarskich

bez których słownik byłby bardzo ubogi. Dość powiedzieć, że np. roty mazowieckie byłyby reprezentowane tylko zapiskami czerskimi *Lubomirskiego*, nie byłoby tekstów ewangelii wydanych przez Janowa z rękopisu Zamojskich, nie byłoby słownictwa dotyczącego kultury materialnej miast. Od tej strony zwłoka w wydaniu słownika okazała się bardzo pożyteczną. W tej chwili słownik osiągnął pełnię materiałów, oczywiście względną, jak zawsze w takich wypadkach. Praca nad gromadzeniem materiałów nie ustaje: wyławia się dawniejsze przeoczenia i wyzyskuje ukazujące się nowe teksty, przede wszystkim Zapiski sądowe warszawskie wydawane przez *Kuraszkiewicza* i *Wolffa*. Wielki ten zbiór (19 arkuszy!) ekscerpuje się w miarę odbijania na czysto pojedynczych arkuszy. Warto dodać dla porównania, że Psałterz puławski w wydaniu Słońskiego zajmuje wraz z przypiskami tylko 17 arkuszy.

Pomimo znacznych w tej chwili rozmiarów pracy ekscerpcyjnej jest już ona akcją uboczną, a na czoło wysunęły się prace redakcyjne. Że tak jest, to zasługa również mecenatu rządowego, który nie tylko daje utrzymanie całej Polskiej Akademii Umiejętności, ale w ostatnim roku przyznał osobną subwencję na przyspieszenie prac. Dla porównania wspomnę, że mniej więcej w r. 1934 ówczesne ministerstwo oświaty odmówiło subwencji, z której miał być opłacany autor tego referatu jako pomocnik Oesterreichera. Toteż w tej chwili zamiast 1—2 pracowników, jak przed wojną, pracuje osób sześć, z których każda poświęca przeszło dwa razy tyle czasu słownikowi co przedwojenny pracownik. Dziś główną przeszkodą nie jest już brak pieniędzy lecz dostatecznie kwalifikowanych pracowników. Pomimo wielkich trudności natury rzeczowej redagowanie artykułów postępuje stale naprzód, opracowano już literę A, B i sporą część litery C.

Kierownictwo naukowe sprawuje komitet redakcyjny, w którego skład wchodzą: *prof. Nitsch* jako przewodniczący, *prof. Klemensiewicz, Safarewicz, Taszycki* i *Urbańczyk*, będący równocześnie kierownikiem biura redakcyjnego. Komitet zajmuje się kontrolą artykułów przygotowanych przez biuro. Każdy artykuł ma być przeczytany przez wszystkich członków komitetu, ale jeden z nich jest głównym referentem. Do miesiąca ma on zebrać opinie współczłonków i wraz ze swoją przedstawić na zebraniu komitetu. W oparciu o konkretne problemy nasuwane pezez artykuly ustala się wytyczne dla pracowników biura. Tych „przykazań" jest już dzisiaj spora seria, toteż tylko najważniejsze z nich można wymienić. Hasła podaje się w formie dzisiejszej, pod nią się grupuje materiał, dając do niego odsyłacze od form staropolskich. Np. stpol. *sirce* i *sierce* będą odesłane pod *serce*. Znaczenie wyrazu będzie określane nowopolskim synonimem i odpowiednikiem łacińskim, przy wyrazach specjalnych doda się objaśnienie, które ma być przystępne dla człowieka z licealnym wykształceniem. Np. przy stpol. *ber* nie tylko ma być podane dzisiejsze znaczenie „ber", ale też objaśnienie, że to gatunek prosa. Jednakże nazwy roślin w zasadzie będą musiały poprzestać na nazwie łacińskiej, polska zaś będzie dodawana tylko wtedy, gdy przeciętnie wykształconemu Polakowi coś mówi, a więc np. przy *Myosotis palustris* stanie polska *niezapominajka*. Cytaty podane będą w oryginalnej transliteracji, co wprawdzie przyczyni nielingwistom pewnych trudności, ale zabezpieczy przed błędami w transkrypcji na nową ortografię. Ożywiające się teraz badania staropolskiej ortografii pokazują, że gdyby słownik został już wydany w transkrypcji, byłyby się w nim znalazły błędy, np. pominięto by w nim mazurzenie, którego dawniej nie umiano stwierdzić. Specjalnością tego słownika będą wykazy form gramatycznych, mniej więcej w tym rodzaju, jak w „Próbie Słownika staropol-

skiego"; pominie się je oczywiście, gdy przykładów w ogóle mało. Natomiast pomija się pewne subtelności, które w słowniku znaczenia nie mają, np. użycie wielkich i małych liter będzie według dzisiejszej praktyki, dzisiejsze też będzie dzielenie i łączenie wyrazów. Oczywiście dla badania grup akcentowych sprawa pisania łącznego ma wielkie znaczenie, ale powinno się je prowadzić na fotografiach lub specjalnie wiernych przedrukach, tymczasem słownik opiera się z konieczności nieraz na wydaniach pod tym względem niestarannych, zachowując więc tu i ówdzie pisownię łączną wpajałby w czytelników błędne mniemanie, że wszystkie przykłady równie pieczołowicie oddają oryginał. Również z tego powodu nie oznacza się rozwiązanych skrótów (i z nimi wydawcy różnie postępowali), będzie się jednak zwracać uwagę na rozwiązania niepewne. Redakcja stara się więc być jak najdokładniejszą, gdzie to możliwe i potrzebne, ale poza tym nie chce obciążać słownika tym, co do słownika nie należy.

Słownik będzie wychodził zeszytami po 5 arkuszy. Czcionka, wymiary stron i tomy (po 5 zeszytów) będą podobne do Polskiego Słownika biograficznego. Tomów nie wyjdzie chyba więcej jak 4 (po 25 arkuszy). Wiersze uszeregowane w dwie kolumny będą miały w środku numerację, co potem ułatwi cytowanie i odnajdowanie przykładów. Zdecydowano się wydawać słownik zeszytami, aby go jak najrychlej uprzystępnić nauce. Wprawdzie pewne niekonsekwencje będą przy tym nieuniknione, ale nie uniknęłoby się ich i wtedy, gdyby się artykuły trzymało w rękopisie aż do opracowania całości: nikt przecież nie mógłby panować nad tak rozległym i trudnym materiałem, i to w ciągu wielu lat.

Trudności w redagowaniu są istotnie niezwykłe i niesłychanie różnorodne: wielekroć niesposób określić znaczenie, gdy się ma przykłady nieliczne, tekst urwany, uszkodzony, często chodzi o nie opracowane dotąd dziedziny prawa staropolskiego, kultury materialnej itd. Dlatego bardzo często trzeba się uciekać o poradę do specjalistów, ale i oni stają czasem bezradni. Wielkie trudności nasuwają artykuły dotyczące składni, która — jak wiadomo — słabo jest jeszcze opracowana, a bądź co bądź w wielu punktach od naszej odbiega, toteż aż nazbyt często trzeba opracowywać zupełnie dziewicze tereny (por. np. hasło *a* w mojej „Próbie Słownika staropolskiego)."

Jasna rzecz, że słownik mimo wysiłków pracowników i komitetu nie będzie jeszcze doskonałością. Niejedno zostało już przesądzone tak przez plan zbierania materiałów, jak przez jego wykonanie. Wykonanie jest w dużej mierze zasługą Łosia, na jego konto musi się zapisać tak pozycje dodatnie, jak też ujemne. Najwięcej zawinił pośpiech w ostatnich latach jego pracy, wypisywanie z pewnych zabytków tylko rzeczy „ważniejszych", słabe uwzględnienie frazeologii. Obecne kierownictwo zdołało już wiele z tych braków nadrobić, ale oczywiście nie wszystko jest możliwe. Pomimo to, choć od ułożenia planu zbierania przez Baudouina mija już prawie lat 50, można powiedzieć, że słownik był przygotowywany bardzo dobrze i na pewno wyprzedzi większość istniejących słowników. Byleby go tylko ukończyć, będzie w świecie słowiańskim (a może i poza nim) wydarzeniem wielkim.

Wspomnieć jeszcze trzeba o „Próbie Słownika staropolskiego", wydanej w r. 1947 jako nr 32 Prac Językowych Polskiej Akademii Umiejętności. Redakcja chciała nią pobudzić językoznawców do dyskusji i zebrać rady, z których by mogła potem skorzystać przy redagowaniu. W druku ukazały się tylko dwie recenzje: krótka, prawie w całości przychylna *prof. Šmilauera* w Časopis pro mod. filologii t. 31 s. 65—6 i *doc. Trypućki* w Sviopolonica t. 8—9 s. 2—8, w zasadzie

również pozytywna, ale i z krytyką częściowo wynikającą z nieznajomości stanu faktycznego, częściowo zaś słuszną, ale dotyczącą wtedy usterek zewnętrznych (korekty, pewnych niekonsekwencji w skrótach). Bliżej piszę o tym w Sprawozdaniach PAU t. 50, 1949, s. 87—90. O wstępnych pracach w słowniku informuje najlepiej *Łoś* w Roczniku Slawistycznym t. 8 s. 1—60, potem Nitsch w Sprawozdaniach PAU t. 46, 1945, s. 3—6, *Urbańczyk* tamże t. 47 s. 307—8 i we wstępie do Próby Słownika staropolskiego. *S. Urbańczyk*

Słownik Języka Polskiego za redakce T. Lehra-Spławińského. Svazek I. Písmeno A—K. Slovníkových sloupců 1792. Nákladem firmy Trzaska, Evert i Michalski ve Varšavě (bez vročení).

K řadě obšírných obecných slovníků polského jazyka, vydaných během 19. století až do druhé války světové (Lindův Słownik języka polskiego, II. vyd. Lindova slovníku z let 1854—1869, slovník Vilenský z r. 1861—1862, slovník t. zv. varšavský z let 1900—1927 a nejmenší z nich „Słownik Ilustrowany Języka Polskiego" M. Arcta, III. vyd. z r. 1929), přibyl v prvních letech po druhé světové válce obsáhlý slovník polského jazyka, sestavený za redakce profesora krakovské university T. Lehra-Spławińského, s titulem „*Słownik Języka Polskiego*", dovedený zatím k písmenu K.

Tento nový slovník obsahuje většinou materiál polského jazyka knižního a hovorového, kdežto jazykový materiál z jiných oblastí zachycuje jen tehdy, užívá-li se ho podle jazykového citu redaktora a jeho spolupracovníků obecně v živém jazyku polské vzdělané společnosti. Při tomto omezení slovníkové látky vypadlo z tohoto nového slovníku leckteré slovo, které se stanoviska dnešního čtenáře při dalekosáhlých změnách v struktuře poválečného života v Polsku (politických, sociálních a hospodářských) by bylo důležité. Slovník podle vzoru Lindova slovníku podává vedle lexikografické látky také výklady gramatické, etymologické a historicko-jazykové. Objasňuje, kdy se kterého slova počalo obecně užívati, vykládá původ slov a jejich etymologické vztahy (ovšem jen s jazyky slovanskými), připojuje ke slovům základní formy gramatické a uvádí u každé slovníkové posice synonyma základního slova, čehož v dosavadních polských slovnících dosud nebylo. Slovníkový materiál není čerpán přímo z literatury, nýbrž hlavně z živého jazyka, a literárních citátů užívá jenom zřídka, je-li toho výjimečně třeba k zdůraznění významových odstínů. Lehrův Slovník — vyjde-li celý — mohl by býti dílem, které by značně obohatilo dosavadní lexikografii polskou hlavně se stanoviska doby přítomné (dokud nevyjdou snad doplňky nebo nové vydání varšavského slovníku, zatíženého ve své původní versi slovníkovým materiálem slov zastaralých a novotvarů, které se nikdy neujaly). Novější slovník Arctův z r. 1929, sepsaný bez hlubší vědecké základny, tohoto úkolu nesplnil a ani splniti nemohl. V tisku českých slov neuvarovalo se toto nové slovníkové dílo polské nepřesnosti hlavně v označování délek, ba i v celém znění slov. *B. Vydra*

České a slovenské práce lexikografické.

Z hotových českých prací lexikografických z doby po osvobození je třeba na prvém místě uvésti *Slovník jazyka českého* od Pavla Váši a Fr. Trávníčka, třebaže první vydání vyšlo před válkou (v l. 1935—1937); po válce vyšlo r. 1946 třetí opravené vydání (1765 str.). Je to poměrně stručný, ale velmi instruktivní slovník nové spisovné češtiny, především literární, ale nevyhýbá se ani základům odborné terminologie. Při malém rozsahu dosáhlo se obsažnosti zejména tím, že slova odvo-

zená s předponami jsou uváděna pod slovem nesloženým; způsob ten činí jisté nesnáze uživatelům a také není vždy lexikální samostatnost některých složených slov takto dosti vyznačena, ale úspora místa je nesporná. Je to slovník opravdu spolehlivý, jak plyne ze spolupráce vynikajícího bohemisty, prof. Fr. Trávníčka; spolupráce ta se během práce stávala postupně úplně převažující. Slovník neuvádí ovšem citáty ani prameny dokladů, leda u slov ojedinělých.

Dále je třeba alespoň zmíniti se o práci významného překladatele Jaroslava Zaorálka „*Lidová rčení*", vyšlé nákl. F. Borového r. 1947 (741 str.). I když je to práce v podstatě neodborná, obsahuje neobyčejné bohatství rčení, úsloví a pod. obecné i lidové češtiny, seřaděné jednak abecedně (s uvedením pramene), jednak podle významových hesel s dodatkem přirovnání a neobvyklých slov dialektických a slangových.

Vypracování velkých českých děl lexikografických českých v současné době se soustřeďuje v Ústavu pro jazyk český České akademie věd a umění.

Hlavním úkolem toho Ústavu (dřívější kanceláře Slovníku jazyka českého) je dokončení *Příručního slovníku jazyka českého.*

Lexikální materiál sbírala slovníková kancelář již od r. 1911, kdy byla založena III. třídou České akademie věd a umění z iniciativy prof. dr. Fr. Pastrnka. První světová válka způsobila zpomalení růstu sbírek a teprve ve dvacátých letech nastal vlastní rozvoj excerpčních prací; předsedou lexikografické komise stal se tehdy J. Zubatý a po jeho smrti E. Smetánka. Účelem rozsáhlé excerpce bylo zachytit lexikální bohatství českého jazyka, jak se jeví v české literatuře od r. 1780. Byla to první fáze příprav k vydání nového slovníku českého jazyka, který by byl založen historicky a který by podával obraz lexikálního vývoje češtiny od národního obrození do nejnovější doby. V excerpci se postupovalo chronologicky; nejstarší ročníky se excerpovaly úplně, později se užívalo každé desítiletí seznamů slov sestavených z excerpcí základních spisů, která se již dále neměla vypisovat.

Jakkoli materiál rychle vzrůstal, vlastní uskutečnění velkého slovníku bylo přece jen věcí dost vzdálené budoucnosti a potřeba nového, moderního českého slovníku byla stále naléhavější. Bylo proto rozhodnuto vydat na základě sebraného lexikálního materiálu slovník současné spisovné češtiny. Původně byl plánován slovník stručný, dvousvazkový, teprve později si vlastní práce vynutila rozšíření slovníku celkem asi na 8 svazků. Tímto původním plánem je si možno také vysvětlit slovo „příruční" v názvu slovníku a jistou disproposici mezi hesly na počátku 1. dílu a hesly pozdějšími.

Po přípravných redakčních pracích počal r. 1935 vycházet v sešitech *Příruční slovník jazyka českého.* Jeho úkolem je podat lexikální obraz spisovné češtiny asi od r. 1880 do dneška. Jsou do něho přibírána ovšem i slova, která se vyskytují u autorů sice starších, ale dodnes živých (Havlíček, Mácha, Němcová, Neruda atd.).

Aby mohl PS vyhovět svému úkolu zachytit jazyk skutečně živý, bylo třeba doplnit a stále doplňovat původní lexikální materiál; je doplňován excerpcemi ze současných autorů i z denních listů a časopisů a tak obohacován zejména o slova nová, jak je zvláště po válce přinesla změna politických a hospodářských poměrů a nástup k socialismu; v shromažďování materiálu se stále pokračuje a slovníkové sbírky dosáhly nyní počtu asi 7 milionů lístků.

Do PS nebyla však pojata jen slova spisovná, byla do něho zařazena i některá slova dialektická, lidová, slangová, familiární, vulgární a j.; taková slova se však uvádějí v PS jen tehdy, jestliže se jich užívá v některém základním díle literárním.

Jazyková vrstva, do které patří, prostředí, v němž se vyskytují, jsou vždy vyjádřeny příslušnou zkratkou před výkladem významu slova, stejně jako jsou zkratkou nebo značkou (*) označena slova řídká a zcela řídká, zkratkou nebo křížkem slova zastaralá a archaistická.

Tímto vyznačováním prostředí a jazykové vrstvy u jednotlivých slov slouží PS do značné míry i jazykové správnosti. Má sice také u některých slov poznámky, týkající se přímo jejich správnosti, jako na př. vykřičník u slov pokládaných za nesprávná, jinde poznámky „lépe", „nesprávně", „podle němčiny" a pod., ale zkratky, jež určují jazykovou vrstvu nebo prostředí, do nichž slovo patří, jsou jistě velmi platným činitelem při jazykové a slohové výchově. K tomu se pojí i četná poučení gramatická, o skloňování a časování.

U slov, která mají více významů nebo významových odstínů, jsou hesla rozdělena na oddíly podle těchto významů a odstínů a jednotlivé oddíly jsou logicky seřazeny[1]).

Velmi bohatě a pečlivě je v PS zpracována odborná terminologie všech oborů věd společenských, přírodních i technických i odborná slova jiných oborů lidské práce. Byl vybudován početný sbor odborníků, kteří se účastní práce na PS dodáváním, doplňováním a úpravou hesel ze všech oborů, a členové Ústavu se obracejí často o radu a pomoc i k jiným odborníkům. Tak shrnuje PS odbornou terminologii měrou opravdu rozsáhlou.

První svazek PS byl ukončen na počátku r. 1937, v r. 1939 vyšel 2. díl, za války se tempo vydávání zpomalilo, ale i tak jsou už nyní vydány čtyři díly, z nichž čtvrtý ve 2 svazcích (celkem 6058 stránek); 5. díl vychází v sešitech (zatím — do ledna t. r. — dospěl k heslu *statečnost* k str. 704). Prvními redaktory PS byli prof. O. Hujer, E. Smetánka a M. Weingart; po smrti M. Weingarta (r. 1939) a O. Hujera (r. 1942) stali se redaktory kromě E. Smetánky prof. B. Havránek a V. Šmilauer, k nimž později přibyl dr. Al. Získal, ředitel Ústavu pro jazyk český.

Vnitřní práce na PS jsou ovšem už mnohem dále. Hesla, jež vycházejí nyní tiskem, byla zpracována v kanceláři již v r. 1943 a spolupracovníci zpracovávají nyní hesla s předponou *za-*. Avšak od hesla *zbabčelý* je písmeno *z* již zpracováno, protože nebylo možno v mnoha případech zpracovávat hesla s předponou *s-* bez paralelního zpracování hesel s předponou *z-*. Prakticky zbývá jen zpracovat neobsáhlé písmeno *ž*. Vidíme tedy, že práce na PS se blíží k brzkému ukončení[2]).

V Ústavu pro jazyk český se dále konají přípravy k sestavení *dvoudílného normativního a synonymického slovníku jazyka českého*. Základní materiál poskytne Příruční slovník jazyka českého, z něhož budou přejata ve vhodném výběru a omezení hesla i výklady jednotlivých významů[3]). Místo citátů ze spisovatelů, které zabírají značnou část Příručního slovníku, budou uváděny jen stručné příklady na nejběžnější užití, dále vazby a ve výběru ustálená spojení, pořekadla a přísloví

---

[1]) A. Získal, *Příspěvky k lexikografické teorii a praksi*, Slovo a slovesnost, 1938, str. 19, 149, 212.

[2]) O přípravách k PS i o zásadách jeho zpracování informuje — kromě zásadního článku Získalova výše uvedeného — Kvido Hodura, *Příruční slovník jazyka českého* ve sborníčku Čeština v životě a ve škole, Praha 1947; srov. týž, *Slovník jazyka českého*, OSN Nové doby V, 2, 1431.

[3]) Požadavek praktického slovníku spisovné češtiny, který by vznikl jako výtah z PS, vyslovil již před lety *V. Mathesius* (v článku uveřejněném ve sborníku Spisovná čeština a jazyková kultura, str. 29, nyní ve sborníku Čeština a obecný jazykozpyt, str. 433.

a nejznámější citáty. Zvýšená pozornost bude věnována synonymice, která je v našich lexigrafických pracích dosti opomíjena. Shromažďuje se materiál, který bude vhodným vodítkem pro systematický výčet nejbližších synonym a také antonym v závěru příslušných významových skupin jednotlivých hesel. Excerpta z publikací právě vycházejících, jimiž se stále doplňují lístkové sbírky Ústavu, poskytnou spolehlivý materiál pro zachycení i nově vzniklých výrazů a významů, zejména pokud je přináší lidově demokratické zřízení a nástup k socialismu, v oblasti hospodářské, politické a kulturní. Zřetel praktický vyžaduje, aby bylo v míře mnohem hojnější než v Příručním slovníku pamatováno na obsažná poučení pravopisná a mluvnická, stylisovaná formou přístupnou, někde jako mluvnický výklad v kostce, někde jako prosté varování před nesprávnostmi a školskými chybami. Rovněž výslovnost slov, zejména cizích, bude uváděna všude tam, kde se toho projeví potřeba. Tyto zásady byly schváleny 8. června 1948 společnou schůzí komise lexikografické, dialektologické a pravopisné České akademie věd a umění a podle nich až dosud bylo zpracováno několik úseků, zejména písmena *K, N, O, P, S*.

Konečně jedno oddělení Ústavu, oddělení pro studium vývoje jazyka, které vede prof. Fr. Ryšánek, má za hlavní úkol vypracovat *staročeský slovník*. Gebauerův Staročeský slovník je torso, jež uvázlo roku 1916 (deset let po smrti Gebauerově) na počátku písmene *N*. Příčina toho je celkem známá. V Gebauerově práci o staročeském slovníku měl pokračovat Emil Smetánka. Smetánka byl však od této práce odveden, po prvé vojenskou službou za první světové války, po druhé vědomím, že materiál Gebauerův má jisté mezery (zvláště když se objevily některé nové edice staročeských památek), a snahou tento materiál doplnit. V Ústavu pro jazyk český je uložen lístkovy materiál Gebauerův i materiál Smetánkův, totiž 460 svazků lexikografických prací studentských obsahujících lexikální materiál staročeských památek vydaných i (z nepatrné části) rukopisných. Gebauerův lístkový materiál obsahuje jen hesla v tištěné části dosud nevyužitá, je nezpracovaný a počínajíc písmenem *O* i nerevidovaný. Práce ze semináře Smetánkova jsou práce školní, na nichž se posluchači učili, a proto jejich hodnota je z valné části problematická. Mimo to je v Ústavu pro jazyk český uložen důležitý slovníkový materiál Josefa Zubatého.

Oddělení pro studim vývoje jazyka stojí tedy před problémem, jak splnit vytčený hlavní úkol. Není možno zavírat oči před metodickými i věcnými nedostatky torsa Gebauerova Slovníku staročeského, ale také není možno vydání celého staročeského slovníku dlouho odkládat. Považuje se tedy za nejúčelnější dokončit Gebauerův slovník. Přitom je však nutno uplatnit dvě hlavní zásady. Především doplnit Gebauerův materiál, pokud jen to je za dnešního stavu bádání o staré češtině možné. K tomu se užívá materiálu Smetánkova i materiálu Zubatého a materiálu, který se zvlášť k tomu účelu opatřuje. Za druhé dokončení Gebauerova slovníku musí být úměrné dvěma dosud vydaným svazkům, a to i v rozsahu i v metodice zpracovávání materiálu. Oddělení je si dobře vědomo toho, že tento dokončený staročeský slovník nebude dílo ideální. Bude mít jistě své nedostatky, ale bude to přece krok vpřed a bude to základna, na níž lze budovat práce další.

Základem k práci oddělení pro studium vývoje jazyka je tedy lexikografický materiál Gebauerův. Je to materiál ze staročeských památek, známých a dostupných na konci minulého století, a to podle sdělení Gebauerova (Slovník staročeský 1, Praha 1903, str. IV) všechen materiál z památek do polovice 14. stol., skoro všechen z památek ze sklonku 14. stol. a materiál z důležitějších památek 15. stol. i z počátku stol. 16. Materiál Smetánkův je sbírán zhruba v témže časovém rozsahu

je to materiál zčásti nový, zčásti je to kontrolní a doplňkový materiál k materiálu Gebauerovu. Zubatého excerpta nejsou vysloveně z textů staročeských; je to spíše soubor lexikologických zajímavostí, a to i z materiálu staročeského. Práce dnešní spočívá pak ve třech úkolech: 1) revidovat a vybírat doklady z materiálu Gebauerova, 2) doplňovat tento vybraný materiál z revidovaného materiálu Smetánkova a Zubatého, 3) z vybraného materiálu sestavovat návrh na zpracování jednotlivých hesel. Práce tato může postupovat jen zvolna. Příčina toho tkví v samé podstatě práce, jak to vyložil už sám Gebauer (Slovník 1, str. V). Lze se však nadíti, že se podaří vychovati mladé spolupracovníky, získati je pro tuto práci a bude lze postupovati rychleji.

Kromě české lexikografie týkající se slovníkového zpracování jazyka českého sluší informovati v Slavii také o slovníkových dílech dvojjazyčných, v nichž druhým jazykem je některý jazyk slovanský.

V tomto úseku před světovou válkou pracovala lexikografická komise Slovanského ústavu a výsledkem její práce byla Sbírka slovníků slovanských jazyků, vydávaná za redakce B. Havránka; v ní vyšel r. 1936 Kopeckého *Rusko-český slovník*, který vynikal tím, že vystihl soudobou slovní zásobu ruského jazyka; dosáhl toho tím, že se zakládal ne pouze na slovnících, ale na excerpci sovětské literatury krásné, politické a odborné. Jedině proto mohl plnit s úspěchem úlohu rusko-českého slovníku i po osvobození a vychází nyní v novém, poněkud přepracovaném vydání. Dále vyšel v této řadě r. 1947 Vydrův *Polsko-český slovník*, o němž uveřejňuje Slavia samostatnou kritickou zprávu (viz str. 526 n.).

V současné době nejvýznamnějším podnikem v tom úseku bude *velký rusko-český slovník*, z něhož po přípravách trvajících od r. 1947 vyjde v novém Slovanském nakladatelství (nakladatelství Slovanského výboru) v tomto roce první část; má obsáhnouti ve třech dílech zhruba po tisíci stránkách asi 90.000 až 100.000 hesel.

Slovník ten připravuje kancelář ruského slovníku, jež je součástí redakční kanceláře slovanských slovníků při Slovanském ústavu. Kancelář ruského slovníku má své místnosti v slovanském semináři filosofické fakulty Karlovy university — a není to náhodou; tato kancelář je vlastně kolektivem, v kterém pracují posluchači-rusisté i absolventi-rusisté filosofické fakulty za vedení svých profesorů, B. Havránka, L. Kopeckého a K. Horálka, hlavních redaktorů slovníku, a za spolupráce lektorů ruského jazyka. Za poslední tři léta kolektiv ten vzrostl až na 50 členů.

Podkladem chystaného slovníku je rozsáhlá excerpce sovětských novin, ruské krásné i odborné literatury. Z beletrie se excerpovala především díla Gor'kého, Šolochova, Fadejeva, Katajeva, Simonova, díla vyznamenaná Stalinskými cenami, a to buď jen z ruského originálu, nebo kontrolou z originálů i z českých překladů. Dále bylo nutno zachytit odborná slova, běžná pro každého středoškoláka; materiál dodaly sovětské učebnice dějepisu, zeměpisu, matematiky, přírodopisu, chemie, fysiky, jazykovědy, literatury a jiné; excerpovány byly noviny i politické časopisy, zejména Pravda, Komsomol. Pravda, Literaturnaja gazeta atd. Z odborné literatury velká pozornost je věnována literatuře politické; byla excerpována některá díla Leninova a Stalinova s kontrolou českých překladů. Slovník pokládá za svůj úkol přinésti v úplnosti terminologii marxismo-leninismu s přesnými překlady. Na podkladě takového mnohostranné excerpce (zhruba 220.000 lístků)

a za pomoci velkých výkladových slovníků ruských, zvláště slovníku D. N. Ušakova i rusko-českého slovníku prof. L. Kopeckého, zpracovává se nový rusko-český slovník. V heslech se přihlíží jak k přesným a výstižným příkladům rozlišeným podle příslušné vrstvy, tak k frazeologii, zejména rozdílné mezi češtinou a ruštinou. Redakční práce již značně pokročila, zhruba k písmenu K.

Paralelně probíhají v téže kanceláři s rozdílným kolektivem vedeným prof. Havránkem a Horálkem přípravné práce k velkému *slovníku česko-ruskému.* Byla vyexcerpována závažná díla české moderní prózy, značná část beletrie přeložené do češtiny, nahromaděno značné množství termínů všech oborů, síťovou excerpcí sledován český tisk; zhruba dosud asi 120.000 lístků. Tím byla dána česko-ruskému slovníku nová báze, zabezpečující, že slovník bude slovníkem skutečně současné zásoby slovní. — Naléhavá potřeba česko-ruského slovníku vedla k tomu, že příslušný kolektiv připravuje předem slovník střední velikosti, který by obsáhl asi 60.000 hesel (s hojnou frazeologii) asi na 1000 stránkách. Tento slovník má být pomůckou při překladech z češtiny do ruštiny, má to být slovník překladový. Potřeba takového slovníku je proto tak naléhavá, že dosud neuspokojuje žádný česko-ruský slovník; většina dosavadních slovníků je malého rozsahu a skoro bez frazeologie. Připravovaný střední slovník česko-ruský vyjde počátkem r. 1951.

Dalším úkolem kanceláře ruského slovníku je připravit do tisku *technický slovník,* který vydá Technické knihkupectví a nakladatelství v Praze. Materiál tohoto slovníku snesl s velkým úsilím ing. Škodových závodů n. p. v Plzni V. Jefanov. Excerpce a moderní cizojazyčné technické slovníky dodaly materiál asi na 70.000 hesel; materiál ten prochází v kanceláři ruského slovníku kontrolou filologů a odborníků inženýrů.

Bylo již připomenuto, že kancelář ruského slovníku, která připravuje tato slovníková díla rusko-česká, resp. česko-ruská, je součástí redakční kanceláře slovanských slovníků při Slovanském ústavě. Kancelář ta byla zřízena r. 1948 jako pokračování práce lexikografické komise výše zmíněné, za zcela nových podmínek. Za vrchního redakčního vedení prof. B. Havránka připravuje kancelář ta za podpory ministerstva školství, věd a umění vydání několika slovníků slovanských jazyků v rámci kulturních dohod s příslušnými státy. Ediční program začne se uskutečňovati již r. 1950 v nově založeném Slovanském nakladatelství v Praze.

Ke splnění daných úkolů byla zde zorganisována rozsáhlá slovníková redakce, v níž pracují jazykoví odborníci domácí i cizí, většinou zahraniční stipendisté (polští a bulharští) čsl. vlády; kromě toho užívá redakce externí spolupráce excerptorů, znalců příslušného jazyka v nejrozmanitějších oborech; kancelář tu vede profesor dr. Bohumil Vydra. Vydávané slovníky budou trojího druhu: menší, střední a veliké. Kromě uvedeného už velkého slovníku rusko-českého, a v střední řadě slovníku česko-ruského a nového vydání *Rusko-českého slovníku* prof. L. Kopeckého připravuje se pro r. 1950 v řadě střední nové vydání *Polsko-českého slovníku* Vydrova a *Česko-polský slovník* (též ve zpracování Vydrově). Shromažďuje se rozsáhlý lexikografický materiál pro *velký slovník česko-polský.* Pracuje se i o *technickém slovníku polsko-českém* a *česko-polském* menšího formátu za spolupráce odborníků českých a polských. Chystá se k tisku slovník *bulharsko-český.* K těmto slovníkům slovanským druží se také práce o slovnících jazyků některých lidově demokratických států: tak se pracuje na slovníku rumunsko-českém a albánsko-českém a česko-albánském; je úmysl vypracovat

také slovník maďarsko-český a česko-maďarský. Pro potřebu především bulharských studentů techniků v Praze má být vydán menší *technický slovník bulharsko-český a česko-bulharský*. Pomýšlí se na vydání i jiných menších slovanských slovníků odborných.

Česká akademie věd a umění za spolupráce i jiných institucí organisuje přípravné práce k slovníku staroslověnskému, o nichž bylo již v Slavii podrobně referováno (18, 1948, 529—531).

Slovenská práce lexikografická soustřeďuje se na dvou místech, v Matici slovenské a v Slovenské akademii věd a umění.

V Matici slovenské už v 60. a 70. letech XIX. stol. uvažovalo se o potřebě většího slovenského slovníku, ale v pracích dospělo se jen ke sbírání materiálu (využil ho český lexikograf F. Š. Kott). V obnovené Matici slovenské po prvé světové vojně vydala se už i pravidla „Ako vypisovať látku pre slovenský slovník" (1925), ale ke sbírání materiálu se nepřikročilo pro nedostatek slovenských odborných pracovníků. Až r. 1934 začaly se exerpční práce v Jazykovědném odboru MS. Zároveň v Turč. Sv. Martine chystal svůj slovensko-anglický slovník americký Slovák J. G. Konuš, od něhož odkoupila Matice slovenská 150.000 lístků excerpovaných většinou ze slovenské beletrie. Ukázalo se, že tento materiál nebyl celkem spolehlivý, musel se kontrolovat a doplňovat. Opravování staršího materiálu a excerpování nového dálo se od r. 1940 v „Kanceláři slovníka spisovného jazyka slovenského", kterou vedli profesoři Anton Jánošík a Eugen Jóna (srov. podrobnější zprávu v časopise Slovenská reč IX, 1941—42). Výsledkem jejich práce je *Slovník spisovného jazyka slovenského*, vydávaný v sešitech. První sešity vyšly v polovici r. 1946 a první díl (litera *A*—*J*) dokončil se koncem r. 1949 (62 sešitů archových, 992 stran).

Pro sestavovatele Slovníku spis. jazyka slovenského (SSJS) základem byl slovníkový materiál Matice slovenské (přes 400.000 vybraných lístků) a pomůckami všechny slovenské slovníky, především Petra Tvrdého *Slovenský frazeologický slovník* (2. vyd. 1933). Metodicky opírali se o nové slovníky slovanské, zejména o *Příruční slovník jazyka českého* (v. výše), Vášův a Trávníčkův *Slovník jazyka českého* a ke konci i Tolkovyj slovař russkogo jazyka (Moskva 1939—1940. Glavnaja redakcija B. M. Volin i prof. D. N. Ušakov).

Cílem sestavovatelů při SSJS bylo v citátech dokumentárně zachytit všechna slova běžná v současném jazyce slovenských vzdělanců, jak se jeví ve spisech živých slovenských spisovatelů od Jana Kalinčiaka až po nejmladší beletristy i odborné spisovatele. — Většina slov, pokud tvoří všeobecně přijímanou slovní zásobu spisovného jazyka, je v slovníku bez poznámek. Poznámkami (zkratkami) jsou charakterisována dialektická slova (dialektismy), archaismy, barbarismy, poetismy atd., pokud jich spisovatelé použili a nepatří do současné spisovné normy. Slovník není tedy přísně normativní, ale výkladový. K odborné terminologii se přihlíží v něm pro její dosavadní neustálenost jen v menší míře. — Takovýmto způsobem SSJS v mnohých případech ustaluje přesný lexikální význam a stylistickou charakteristiku slov a slovních spojení v slovenštině.

Nyní po reorganisaci slovenských kulturních institucí, kdy Matice slovenská dostala nové úlohy v lidovýchově a v popularisování vědy a umění, práce při SSJS do jisté míry vybočují z její působnosti. Pomýšlí se na novou úpravu slovníkových prací slovenských podle jednotného plánu.

Slovenská akademie věd a umění začíná v sešitech vydávat *Slovensko-ruský prekladový slovník* univ. prof. Dr. A. V. Isačenka. Isačenkův slovník bude obsahovat všechna obecně používaná slova dnešní spisovné slovenštiny, kromě toho však i některé archaismy a dialektismy (pokud se vyskytují v literárních dílech), a rovněž mnoho běžnějších odborných názvů. Velkou pozornost věnuje autor také zachycení frazeologie a jejímu adekvátnímu překladu v ruštině. Jde tu o překladový slovník v pravém slova smyslu, protože pro jednotlivá slovenská slova, fráze a jejich významové odstíny nepodává několik ruských synonymů, ale vždy pečlivě vybraný a stylisticky rovnocenný jediný překlad. Sémantické výklady se dokládají typickými spojeními a v každém případě jsou stylisticky zařaděné. Zpracování jednotlivých hesel je i graficky provedeno velmi přehledně.

Prof. Isačenko připravuje v spolupráci s kolektivem Ruského semináře Slovenské university i rusko-slovenskou část svého slovníka.

Slovník spisovného jazyka slovenského, který vydává Matica slovenská, nezachycuje v dostatečné míře mnoho slov z dnešního života, ale zato mnoho slov zastaralých a básnických. Proto aby vyhověl volání po praktickém a podle možnosti co nejúplnějším slovníku spisovné slovenštiny, připravuje Jazykovedný ústav Slovenské akademie vied a umení *frazeologický a normatívní slovník slovenský,* do kterého budou zahrnuta i slova a fráze z denního života, i mnohé běžnější termíny ze všech vědeckých oborů. Na druhé straně však nebude obsahovat slova velmi zastaralá a s hlediska dnešní normy nesprávná. Ač bude založen na bohaté excerpci, nebude zásadně uvádět doklady z autorů. V protikladě k maticnímu slovníku bude zde zdůrazněn normativní cíl. *rd.*

Pozn. Zprávu tuto o české a slovenské práci lexikografické sestavila redakce na podkladě zpráv, které jí dodali z Ústavu pro jazyk český jeho spolupracovníci, prof. Lad. Janský, K. Sochor a dr. J. Daňhelka, z kanceláře slovanských slovníků prof. dr. Jehlička a prof. dr. B. Vydra, z Matice slovenské dr. E. Jóna, z Slovenské akademie věd a umění dr. J. Horecký. — V příštím čísle bude redakce pokračovat v těchto zprávách o lexikografické práci slovanské a uveřejní referát o slovníkové práci sovětské a bulharské.

Dr. *Bohumil Vydra*, **Polsko-český slovník** (2. svazek Sbírky slovníků jazyků slovanských, kterou vydává Česká grafická Unie za součinnosti Slovanského ústavu), v Praze 1947, 815 str.

Dosud dosti chudou polsko-českou lexikografii znamenitě obohatilo vydání Vydrova slovníku, jenž je jen první částí zamýšleného slovníku polsko-českého a česko-polského.

Předchozí díla (nepočítáme-li slovníčky odborné nebo speciální) jsou *Kapesní slovník* F. A. Hory z roku 1890 (dávno rozebraný), Kaczorův *Kapesní slovník* (první vydání 1913, páté vytištěné v Londýně za poslední války) a *Polský slovník* J. Bečky (1947). Práce dr. Bohumila Vydry, zasloužilého vědeckého a kulturního pracovníka na poli česko-polského sblížení, převyšuje všecky tyto slovníky svou moderní metodou, aktuálností lexikální látky a zásobou slov. Nejlepším důkazem potřeby a užitečnosti tohoto díla je fakt, že už před několika měsíci byla knížka rozebrána.

Jako každá práce lidských rukou, a zvláště práce slovnikářská, neuvarovala se ani tento slovník jistých nedostatků. Za některé z nich autor nenese odpovědnost; slovník byl v celku připraven a zčásti vysázen před poslední světovou válkou, není tedy divu, že mnoho hesel z politického života tehdejšího Polska (hlavn

zkratky) ztratilo dnes svou časovost. Také tiskové chyby, které jsou v tomto vědecky zaměřeném slovníku poměrně četné, jdou na vrub tiskárny, a nikoliv autora.

V úvodu autor poznamenává, že jeho slovník zahrnul „slovníkové bohatství pol. jazyka, známé průměrnému vzdělanci". Snad by bylo možno říci, že tyto hranice byly poněkud překročeny. Setkáváme se totiž v slovníku se slušným počtem slov buď docela archaických, anebo zase řídkých (na př. *ali, doczynek, jata, najtyczanka, um, zabiegłość*), a se zastaralými a dokonce provinčními germanismy, které nikdy nebyly obecně rozšířeny v polské řeči (*fajnzylber, fakelcug, lochajza, lusztyk, streka, szpurmas* a j.). Bylo by zapotřebí nahradit taková hesla značným počtem slov nových, vzniklých po válce, z oboru technického, vojenského, sociálního atd. Musím ovšem zdůraznit, že moderní terminologie (zejména hospodářská, sportovní, částečně technologická) je i tak ve slovníku hodně zastoupena. — V několika málo případech dává autor přednost tvarům provinčním před obecně polskými (na př. *zadowolniony* místo *zadowolony, prześmiardnąć* místo *zaśmierdnąć, zastanowić się* jen ve významu 'zastavit se' a pod.) Na některých místech můžeme nalézt věcné nepřesnosti a omyly, několik slov je vynecháno (na př. *arcydzieło, amarantowy, polny, utkwić*), což je pochopitelné při zpracovávání tak bohatého materiálu (přes 50 tisíc slov), shromážděného prací jednotlivce.

Čtvrtého bodu všeobecných zásad uvedených v předmluvě („slova, zejména cizí, tvarově i významově shodná s češtinou, nejsou namnoze zaznamenávána"), — o kterém podle mého mínění bylo by možná mnoho diskutovat (odkud má čtenář vědět, že příslušné cizí slovo vůbec v jazyku existuje?) — nebylo užito ani zde důsledně (na př. ve slovníku je *klasycyzm*, ale není *romantyzm*, a pod.).

Je samozřejmé, že všechny uvedené nedostatky lze snadno odstranit, a doufám, že skutečně také budou odstraněny v druhém vydání, které, jak jsem s radostí zjistil, právě se chystá. Pak se mnohem zřetelněji a jasněji ukáží opravdové přednosti Vydrova díla, které jsou podstatné a nepopiratelné.

Za prvé je to bohatství materiálu, jak jsem již dříve uvedl. Odvážil bych se tvrdit, že je Vydrův slovník vůbec nejobsažnější mezi polskými (dvojjazyčnými) slovníky, vydanými v poslední době. Sotva kdo by přišel na některé slovo (vyjímaje speciální a nejnovější názvosloví, a také výš uvedená přehlédnutí), které by tam scházelo.

Důležitým a vzácným zlepšením, srovnáváme-li tento slovník s jinými, a to nejenom polsko-českými slovníky, je uvádění gramatických forem u sloves a podstatných jmen a podání rozsáhlého materiálu frazeologického, té základny každé živé řeči. Stačí se podívat na hesla *do, masło, noga, ręka, z, za* a j., abychom se přesvědčili, jak pečlivě je tento úsek vyčerpán.

U mnoha hesel autor uvádí věcné, historické a jiné vysvětlivky (*ciżmy, konik zwierzyniecki, kongresowiak, krakuska, kulig, wojna kokosza* atd.), čímž slovník nabývá rázu malé polské encyklopedie.

Velká část slovníkového materiálu není převzata z jiných slovníků, nýbrž je to autorova samostatná práce; to jednak dodává jeho dílu osobitý ráz, jednak je důležitou složkou aktualisace lexikální látky.

A konečně — autor se neomezil jen na jazyk spisovný, knižní, nýbrž také obsáhl ohromnou část jazyka hovorového, skutečně mluveného, jehož některé úseky často ve slovnících chybějí.

Všechny tyto přednosti rozhodují o tom, že je Vydrův slovník dílem opravdu novodobým, hodnotným a v oblasti polsko-českého slovnikářství do jisté míry průkopnickým.

Andrzej Sieczkowski

Miscellanea in honorem Francisci Xav. Grivec, Olomucii 1948 (Acta Academiae Velehradensis 19, 1948, 3—4), 185 stran.

Toto zvláštní dvojčíslo časopisu Acta Academiae Velehradensis je věnováno profesoru lublaňské university F. X. Grivcovi k jeho sedmdesátým narozeninám. Úvodní článek Dr Fr. Jemelky (165—168) shrnuje v krátkosti životní běh a práci jubilanta; připojuje podrobnou bibliografii jeho děl (169—186). — Z dalšího obsahu věnujeme pozornost především článku Horálkovu a Stanislavovu, jejichž themata jsou přímo z oboru slovanské filologie; některých jiných článků si všimneme alespoň informativně.

Karel Horálek v článku *K dějinám textu staroslověnského evangelia*[1]) (208—229) se nejdříve dotýká otázky rozdílů v překladu evangeliáře a kompletorních čtení [2]). K průkaznosti sneseného materiálu se staví skepticky; myslím, že právem. Dále si všímá, alespoň ukázkově, některých t. zv. lexikálních pannonismů neboli moravismů. Ukazuje (proti dosavadnímu tradičnímu pojetí), že netřeba vždy pro výrazy románského nebo germánského původu předpokládat Velkou Moravu jako territorium medians, a že tato slova mohla do jazyka stsl. proniknout i na Balkáně. Současně však zdůrazňuje důležitost mladších csl. kodexů, kde se jak v textu samém, tak i v nadpisech perikop udrželo nejedno staré slovo, často zřejmě západního původu. Zdůrazňuje dále i jazykový význam předcyrilometodějských pokusů o christianisaci Slovanů na různých místech jejich sídel. Také on předpokládá pro tuto dobu existenci základních modliteb a formulí v jazyku slovanském. V souvislosti s tím se zmiňuje o známém místě v VIII. kapitole ŽK (*rosьsky pismeny*). Horálek přiznává, že t. zv. theorie gotská o tomto problému má nyní nejvíce stoupenců, sám se však kloní spíše k nejnovější theorii syrské, vyslovené Jakobsonem. Odmítá theorii slovanskou, jak ve formulaci Ohijenkově tak i Georgievově. Původní překlad cyrilometodějský hodnotí jazykově i stylisticky velmi vysoko, i když je v této věci kritičtější (a také konkretnější) než býval na př. Weingart. Vysokou jeho úroveň vidí autor na př. ve vystižení jemných významových odstínů řeckých slov různými stsl. ekvivalenty téhož výrazu řeckého[3]). Podle svých zkušeností se stsl. novozákonním textem musím toto Horálkovo pozorování plně potvrdit. K dokladům, jež on uvádí na ukázku, můžeme připojit na př. ještě: *ἐρωτᾶν* a) *moliti-umoliti* (žádati, prositi), b) *vъprašati-vъprositi* (tázati se); *σκηνοῦν* s různými praefixy se překládá podle vidu *žiti* nebo *vъseliti sę*, ale v Mt 13, 32 a Mc 4, 32 je *vitati*, poněvadž nejde o bydlení lidské, nýbrž o hnízdění ptáků; *ἦχος* se ve významu „sonus“ neb „sonitus“ překládá v Novém Zákoně i v žaltáři *šjumъ* nebo *zvukъ* (Hb 12, 19), ale ve významu „tonus“ je už v liturgických poznámkách nejstarších evangeliářů a apoštolářů jen *glasъ*, což jinak stojí v žaltáři za *φωνή*; (*ἐξ*) *ὁμολογεῖν* „confiteri“ se normálně překládá *ispovědati*, ale v L 22, 6 má význam „spondere“ a stsl. text klade *oběštati*; *πείθειν* se jen ve významu „(potměšile) navésti k něčemu nekalému“ překládá *naustiti*; slovesa *πλύνειν*, *λούειν*, *νίπτειν* (i praefigovaná) se pravidelně překládají slovesem *myti* (většinou různě praefigovaným), ale za *ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα* máme v L 5, 2 *plakaachǫ mrěžę*; sloveso *χωρίζειν* je v Novém

[1]) Předneseno před mimořádnou valnou hromadou Akademie Velehradské 6. května 1948.

[2]) Srov. k tomuto thematu též Horálkovy články: K nejstarším dějinám stsl. překladu evangelia, Naše věda 23, 1944, 79—85, 113—116 a Význam Savviny knigy pro rekonstrukci stsl. překladu evangelia, Věstník Král. č. spol. nauk, třída filos.-hist.-filol. 1946, separát Praha 1948, str. 10 n, 26 n.

[3]) Srov. též Význam Savviny knigy, 22 n.

Zákoně desetkrát: devětkrát je řeč o disjunktivním odloučení dvou stran a všude se klade *razlǫčiti*. V Hb 7, 26 se však mluví o vyloučení jedné osoby z většího celku, a proto se překládá *otъlǫčiti*. Tyto další ukázkové doklady nejen potvrzují správnost Horálkova zjištění, ale ukazují také, že totéž, co pro evangelia, platí v tomto smyslu i pro stsl. překlad Apoštola. — V pozdějším vývoji shledává Horálek málo smyslu recensentů pro tyto přednosti. Projevuje se naopak snaha položit za jedno řecké slovo vždy týž slovanský ekvivalent. Tak tomu bylo i s obratnými, slovanské struktuře jazyka odpovídajícími perifrázemi i ve skladbě, čím dále tím více graecisující [4]. — Co do vývoje textu liší autor období moravské, kdy šlo ještě o doplňování překladů Konstantinových, od dob úprav pozdějších. Dává spíše za pravdu Speranskému než Snojovi v tom, že překlad aprakos-evangelia byl asi pořízen podle řeckého evangeliáře, nikoli podle kodexů tetraevangelních. Při překladu čtení kompletorních bylo pak asi použito řeckých kodexů redakčně poněkud odchylných, podle nichž byly revidovány i perikopy. Zajímavý je názor, že stsl. text evangelní nelze považovat za prosté ztlumočení jednoho kodexu řeckého, ale že byl pořízen podle několika řeckých kodexů a představuje prý tedy samostatnou textovou úpravu[5]. Horálek připouští i vliv textů latinských. Na Balkáně později nastává přizpůsobování oficiálnímu textu řeckému, ač ani tu nelze hledat vývoj zcela přímočarý. Charvátskohlaholské texty se zase přizpůsobují Vulgátě. Třeba však zjistit, zda přišly na charvátský jih skutečně přímo z Moravy a ne přes Balkán a neulpěly-li na nich stopy textových revisí bulharských. — Pak autor pozoruje, alespoň v hrubých rysech, vývoj csl. textu evangelního až do doby textů tištěných. Vyslovuje oprávněný a velmi naléhavý požadavek klasifikace stsl. a csl. evangelií v recense, jak je vypracovala biblická kritika pro kodexy řecké nebo latinské. Ukazuje na takové třídění, navržené Voskresenským[6]; to, i když má zřejmé nedostatky, je přece jen prvním a dosud jediným pokusem na tomto poli.

Soudím, že poslední slovo v těchto otázkách bude lze říci, až budeme mít vydání stsl. textů novozákonních (nebo aspoň evangelních) asi v takové podobě, jak si představuje doc. Dostál v stati o ediční metodě stsl. památek v předchozím čísle Slavie, a k tomu stsl. slovník, z něhož bude podrobně patrno, jak se má stsl. lexikon k lexiku řeckému. Teprve pak budeme mít žádoucí synthetický přehled k pracím.

Problémy, jimiž se tu Horálek zabývá, nejsou mu nové. Stati, na něž jsem v důležitějších bodech odkazoval v poznámkách, i jiné články[7]) dokumentují, že má tato themata na zřeteli již delší dobu, a že se vyrovnal už s nejednou otázkou. Přítomný článek organicky navazuje na tato starší bádání. Hlavní jeho přednosti vidím v tom, že ačkoli se obírá látkou starou jako slavistika sama, snaží se přinášet materiál nový, a pokud pracuje se starým, probírá jej opatrně a kriticky, takže mu otvírá někdy zcela jiné aspekty než předchůdcům. Kladem je zajisté i pojetí otázky v celé šíři vývoje evangelních textů od překladu cyrilometodějského až do tištěných a — řekněme — současných textů novocírkevněslovanských. Doufejme, že je to signál konce té epochy v palaeoslovenistice, která zavládla zejména po objevech, resp. edicích nejstarších rukopisů, epochy, která, opojena starobylostí těchto památek, vyhraněně oddělila staroslověnštinu od církevní slovanštiny a téměř se

---

[4]) Srov. citovaný článek v Naší vědě, 82—83 a Význam Savviny knigy, 22—23, 47 n.

[5]) Srov. Naše věda (o. c.), 81.

[6]) Srov. Význam Savviny knigy, 14.

[7]) Viz ibid., 120 pod heslem Horálek K. (bibliografie).

uzavřela v okruh památek t. zv. kanonických, ztrácejíc v bádání textovém i gramatickém většinou zájem o „pozdější“ památky csl., odlišené často jen hláskoslovným rouchem. Vítáme i drobný postřeh autorův o významu nadpisů perikop pro studium stsl. lexika.

Ján Stanislav, *Najstaršie styky Slovákov s južnými Slovanmi* (257—261). Upozorňuje úvodem na slovanské osídlení celé dunajské kotliny před příchodem Maďarů. Pak ukazuje na útěk Pribinův a Koceľův po roztržce s Ratbodem do Bulharska, podle zprávy spisku De conversione Bagoarorum et Carantanorum. Dále sleduje jejich cestu do krajin charvátských k Ratimírovi a po vítězství Ratboda nad Ratimírem, do končin hraběte Salacha mezi Slovince neb Charváty[8]).

Hlavním těžištěm článku je však stať o marginálních zápisech jmen poutníků do jakéhosi severoitalského kláštera v evangeliu Cividalském (jeho rkp pochází ze VI. století). Stanislav se touto památkou nezabývá po prvé. Všiml si jí dříve v článku Pribinovi veľmoži, Linguistica Slovaca I-II, 1939-1940, 118—150[9]) a v Slavii 18, 1947, 87—100. Tam probral zapsaná jména a nyní jich znovu vybírá 28 (ze čtyř poutnických skupin[10])), znovu určuje jejich národní příslušnost a snaží se vytknout, že jsou tu vedle sebe jména západoslovanská a jihoslovanská. Protože u jednotlivých jmen autor celkem opakuje to, co podal již v citovaném čísle Slavie na str. 90—100, nebudeme zde uvádět podrobný přehled a připojíme raději několik poznámek. *Soběšь*: K místním názvům, dokládajícím existenci tohoto jména na zsl. teritoriu, doplňuji ještě *Soběšovice*[11]). Pro praktickou potřebu článku snad vystačíme s autorovým určením: „toto už bol západný Slovan“. Přesnější by ovšem bylo, že podle podoby prvního komponentu to mohl být i Slovan východní [12]); pro takové mínění však asi nemáme toponomastické opory. Nemohl to však být také každý Slovan západní, jelikož lužická srbština má dat.-lok. *tebi, sebi* a gen.-akk. *tebje, sebje*. — Jméno *Dobľislavъ* považuje autor za jsl., poněvadž má *ľ* epenthetické. Také ten by ovšem mohl být východním Slovanem. Uznáváme, že přítomnost osob z východoslovanského světa je méně pravděpodobná, už vzhledem ke geografické odlehlosti sídel. Jestliže však Stanislav má za to, že vedle Slovinců, Charvátů a Srbů může v ev. Civ. alespoň sporadicky prokázat jména bulharská, nemůže tak zcela vyloučit a priori přítomnost na př. Ukrajinců. — *Mojęta*: Nepřesná je hláskoslovná podoba ve větě (259): „porov. čes. obec *Mojetín* k osobnému menu *Mojeta*“ místo *Mojęta*, *Mojäta* nebo *Mojata* (přehláska tu nemohla nastat!). — *Žilicь* (psáno jednou *siliz*, jednou *zillizio*): fakt, že je tu zsl. *-c-*, chápu jen jako odvozený z toho, co o tomto jménu víme odjinud[13]). Sám by byl sotva průkazný; jak by byl totiž písař asi zapsal sch. *-ić* nebo sln. *-ič*? — K jménům určeným jako západoslovanská je však třeba důrazně poznamenat: pokud o nich můžeme prokázat, že skutečně západoslovanská jsou, tedy to znamená, že jejich nositelem mohl být stejně dobře kterýkoli západní

---

[8]) Srov. ve sborníku Ríša Veľkomoravská.

[9]) Na to odpověděl Grivec v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo, 21, 1940, 63—65. Viz Slavia 18, 1947, 88.

[10]) Jeden zápis datuje termino ad quem smrtí Pribiny 861, jiný rokem 867 (poselství Borisovo v Římě). Ostatní nedatuje.

[11]) Obec v okrese Benešov, kraj Pražský.

[12]) Srov. ukr. *tobi, sobi*; v době staré i ve velikoruštině.

[13]) „Je to meno známe aj z Conversio (X. kap.) na 24. jan. 850 na Blatohrade. . . . Meno kraja *Zselic* . . . od Blatenského jezera na juhovýchod pochodí očividome z tohto mena“ (258—259 recensovaného článku).

Slovan, především Slovák, Čech nebo Polák[14]). I když Stanislav o těchto jménech jednotlivě netvrdí, že patřila právě Slovákům, přece celkový tenor článku tak vyznívá. Ostatně ve zmíněném článku ve Slavii 18 se vyslovil jasně: „Mená, ktoré sa najčastejšie vyskytujú u západných Slovanov ako osobné alebo v miestnych názvoch, pokladáme s pravdepodobnosťou za slovenské“ (88), „ . . . meno je zsl., t. j. slovenské, lebo má *-c-* za psl.* *-tj-*“ (92), „nositel mena bol západný Slovan, t. j. Slovák“ (97)[15]). Krajní případ je jméno *Nosomirъ*. Pokud se o něm praví jen to, že podle Miklošiče (Bild. 82) bylo obvyklé u Polabských Slovanů, nemůže to nikterak podporovat domněnku, že jeho nositel byl Slovák. Kolik také toponomastických dokladů, uváděných přímo v článku, je právě z území českého!

Problematická je i skupina jmen označených přímo jako slovenská. To můžeme ve skutečnosti bezpečně tvrdit snad jen o jménu Pribinově a o neslovanském jménu jeho syna Petra, poněvadž tu máme dobrou oporu historickou. Historicky (De conv. Bag. et Car.) i toponomasticky je podloženo také *Žilicь*[13]) a toponomasticky částečně *Braslavъ*[16]), ale v obou případech by bylo přece jen třeba více jistoty o skutečné identitě jmen a osob. Podobně je tomu s *Goděslavou* (*-vem*). Ta okolnost, že se jednou vyskytuje „medzi osobami z Pribinovho okruhu“, není ještě průkazná pro slovacitu jména a pro národní příslušnost jeho nositele. Máme-li pak v zápisech vedle sebe dosvědčena jména Bulharů, Charvátů i Slovinců, naprosto nemůžeme tvrdit, že by ze západních Slovanů tam byli došli právě jen Slováci, i když tam měli poměrně blízko. Konečně je třeba uvážit, že Pribina, jako vznešený muž, mohl mít ve své družině i příslušníky jiných národů. Jazykově se podle mého mínění nedá prokázat slovenská provenience ani jediného jména: *Soběgojь*[15]) může být stejně dobře slovenské, jako české, polské, nebo (v staré době) i ruské. Totéž platí o Soběslavě. Také obě jména s předložkou *prě* nemusí být nesporně slovenská. To, co autor o této předložce tvrdí[17]), platí jen pro nynější spisovné jazyky. V staré polštině byla předložka *prze* = „pro“ běžná[18]) a dosud existuje v téže platnosti v polských dialektech[19]). Zachovala se do nové polštiny v ustrnulém spojení *przebóg*, skleslém na interjekci. Rovněž praefix *prze-* má dosud platnost českého *pře-* i *pro-* (*przeniknąć*)[20]). — Poměrně nejvíce slovensky vypadá *Brаťena* (psáno *brazena*). Je však jistě *z* = ť (srov. na př. jen siliz, zillizio = Žilicь, nazamyr = Nosomirъ)? — U jmen blíže neurčených máme jednu drobnou nedůslednost: můžeme pro IX. století transkribovat *Čädobrъ* vedle *Moję̨ta*? — O určení jména *Sěmьja* se zde autor nerozhoduje[15]), ač ve Slavii 18, 97 je přisuzuje nejspíše Slovákovi.

[14]) T. j. v dnešním slova smyslu; je otázka, do jaké míry můžeme užívat těchto národních názvů pro slovanské kmeny v IX. století. — Píši „především“, maje na mysli územní odlehlost sídel ostatních záp. Slovanů.

[15]) Také v našem článku autor píše (259): „Slovákom patrí meno *Soběgojь* (soguigai) — pre prvý komponent *sobě-*“. Nebo na př. na str. 260: „Tu sú ešte mená *Sěmьja*, *Dobromyslъ* a i.; nevieme, ktoré z nich patria Slovákom a ktoré južným Slovanom“, tedy — podle autora — tertium non datur!

[16]) „. . .najskôr pán Bratislavy“ (261).

[17]) „Nesporne slovenský je zápis následujúci: *presclauonte presclauonte* — zdvojene. . . Predložka *prě* je typickou stredoslovenskou predložkou (čes. *pro*, južné *za*, pol. a rus. *dľa*)“. (259.)

[18]) Viz A. Krasnowolski, Słownik staropolski, s. v.

[19]) Viz Jan Karłowicz, Słownik gwar polskich, s. v.

[20]) O existenci této předložky ve staré polštině autor mlčí. Zmiňuje se o tom v citovaném článku ve Slavii 18, str. 90: „zriedka v starej poľštine, ktorá tu neprichodí do úvahy“. Odkud však ví, že byla v staré polštině řídká (a uvažme ještě polštinu IX. stol.!), a proč a priori nepřichází v úvahu?

Závěrem: Článek prof. Stanislava je záslužný opětným poukazem na marginálie ev. Civ. Tuto památku znal již Jagić (srov. Entst. 481), psali o ní Franjo Rački a Milko Kos[21]). Vítáme zvláště provedené důkazy starých styků mezislovanských. Při tom stavu bádání, jaké autor v článku podává, neměl by se však v nadpise, v závěru i v průběhu práce omezovat na úzké a nepřesné konstatování, že jde (jen) o styky Slováků s jižními Slovany, nýbrž měl by spíše mluvit o stycích Slovanů západních[22]) — mezi tím jistě i Slováků — se Slovany jižními.

Z ostatních článků uvádím jen Hofmannův, Florovského a Poláchův, dalších pět je obsahu theologického.

Georgius Hofmann S. J., *Notae ad documenta pontificia de s. Methodio Slavorum Apostolo* (243—248), si všímá papežských listin, týkajících se sv. Metoděje. Ukazuje, že přesným rozborem bull papeže Jana VIII. se dá prokázat, že sv. Metoděj byl Hadriánem II. vysvěcen na kněze a teprve Janem VIII. na biskupa[23]). I tím se tedy dá podepřít správnost úsudku Grivcova[24]), že *popovьstvo* v ŽM VI[25]) znamená kněžství, nikoli biskupství. Biskupskou přísahu skládal sv. Metoděj nejspíše podle textu známého ze sbírky Liber diurnus. R. 880 podal prohlášení o své pravověrnosti podle profesní formule, zachované v téže sbírce pod č. 83. Dá se to dokázat shodami výroku v dopise papeže Jana VIII. s dotyčnou formulí. Název „commonitorium", daný listině Štěpána V (VI), určené pro papežské legáty ke Slovanům, znamená listinu, jíž se legátům udílejí směrnice, pokyny, instrukce nebo fakulty. Odpovídá v tomto smyslu usu tehdejších papežských kanceláří. Srovnáním s řadou podobných listin autor dokazuje, že commonitorium začínalo skutečně tak, jak nám znění zachoval excerpt („Cum Deo propitio ingressi Sclavorum fines fueritis..."). Není třeba, ba bylo by dokonce velmi nepravděpodobné, předpokládat na začátku před tím ještě ztracený úryvek.

A. V. Florovskij v stati *Pervyj ijezuit iz moskovskich dvorjan* (249—256) pokouší se o genealogické zařazení zajímavé osobnosti P. Alekseje Jur'jeviče Ladyženského a o vyšetření životního běhu tohoto ruského jesuity. Sleduje jej od mládí v Moskvě až do zajetí vojskem generála de Lassiho, věznění v petropavlovské pevnosti a vyhnanství na Sibiř. Sebraná fakta ilustrují tehdejší poměry v Rusku a ukazují některé stránky tvrdého carského absolutismu prvé poloviny XVIII. stol.

Otta Polách S. J., v čl. *Církevně právní poměry ve středním Podunají od rozšíření křesťanství až do pádu Velké Moravy* (285—314) zabývá se otázkami teritoria i historie s hlediska právního od dob Diokleciánových až do pádu říše Mojmíra II. Stať je založena velmi široce a řeší otázky na basi celého jeviště středoevropského, byzantského i italského dění. Tím přináší řadu nových postřehů i k objasnění faktů dříve známých. Neodvažuji se posoudit práci tohoto oboru. Působí však dojmem studie dobře postavené a doufám, že může mnoho prospět dalšímu poznání dějin cyrilometodějských i starších. (Oddíly článku: úvod, civilní a administrativní rozdělení římského imperia, církevní rozdělení říše římské, císař byzantský, papež, metropolita, chorepiscopus, první pokřesťanění Panonie, druhé pokřesťanění Panonie, Pribyna, Rostislav, Svatopluk, Mojmír II.) *František V. Mareš*

[21]) Viz na různých místech o. c. v Slavii 18. Vydal C. Bethmann, viz ib. 87.

[22]) V některých případech, jak jsme viděli, nelze vyloučit ani účast Slovanů východních, alespoň ne s jazykového hlediska.

[23]) Z kontextu bully (r. 879) to není zcela jasné: „Methodius vester archiepiscopus ab antecessore nostro, Adriano scilicet papa, ordinatus vobisque directus...".

[24]) Vitae Constantini et Methodii versio latina, AAV 17, 1941, 110—111.

[25]) ...*sti že na popovьstvo blžnago Meѳedija.*

Máchalův odkaz.

Jako žák a do jisté míry jako pokračovatel Máchalův chci vzpomenout jeho odkazu při desetiletí od jeho smrti († 3/11 1939). Je to právě čtyřicet let, kdy jsem začal na Karlově universitě poslouchat Máchalovy přednášky o slovanských literaturách, pojímaných se synchronistickým paralelismem, rozškatulkovaných podle t. zv. kulturních epoch a proudů, a tedy s převahou ideografického popisu. Jaké byly tehdejší theoretické názory Máchalovy, nevím. Seminář tehdy neměl. Také ani později nic theoretického, co by mělo větší význam methodický, nenapsal, a tak zůstává jen to, co úvodem a závěrem napsal k Slovanským literaturám. V I. dílu z r. 1922 praví, že je možno probírat jednu literaturu slovanskou za druhou odděleně, jak to udělal Pypin, „nebo lze obraz literatur slovanských vložiti do rámce význačných proudů kulturních a literárních a podle nich sledovati vývoj jednotlivých literatur slovanských". V úvodě II. dílu, kde celkem probral t. zv. romantiku (zčásti eidograficky, t. j. román a drama), zvláště pokládal za nutné vysvětlit své a Lansonovo pojetí literatury, t. j. jen umělecké literatury, jak říkáme dnes, tvarované, tedy bez vědecké literatury. Vyslovil tu velmi smělou protidialektickou myšlenku, že „drama a román tvoří samostatné druhy básnické, mající svou vlastní evoluci, tradici a historii a nejsou nijak závislé na vývoji lyriky a epiky".

Tomu postupu zůstal Máchal věren i v III. dílu, věnovaném celkem realismu u Slovanů, realismu, jak dnes říkáme, kritickému (já sám jsem jej označil jako tendenční, Lunačarskij mluvil o „klasickém realismu"). Už z toho postupu je zřejmo, že představitel srovnávacích dějin slovanských literatur srovnával jen měrou malou. Přihlédneme-li blíže, vidíme, že je tu určité míšení method. Na dobrý základ filologický vrství se methody tu více biograficky psychologické, tu více sociologické, tu eidografické. Ale přesto nebyl Máchal bez jednotící představy; mluví v doslovu III. dílu Slovanských literatur takto: „idea lidskosti, humanity a lásky bratrské je nejvýznačnějším projevem ducha slovanského." (Str. 751.) Nic zde není o revoluční osvobozovací tendenci slovanské slovesnosti.

Máchal se zřejmě hlásí do okruhu positivismu a humanitismu Masarykova rázu. Literárně vědecký positivismus český má mnohé společné znaky: má především celkovost pohledu a odvahu k velkým plánům. (Vlček, Jakubec, stejně jako Máchal podnikají synthetická díla, i Polívka sem náleží svými „Anmerkungen" ke KHM, Súpisem slovenských rozprávok i Slovanskými pohádkami i Tille svými soupisy českých pohádek; konečně Murko, počeštěný Slovinec, bere si příklad ze svých starších druhů a usiluje o úhrnné dílo ve spise o epice srbocharvátské, nehledíme-li už k jeho Geschichte der älteren südslawischen Literaturen.)

Celkovost pohledu a velkolepost plánu nezaručuje však ještě nutnou dialektičnost pohledu. Nedostatek dialektického chápání, třeba s jednoho hlediska, má pak za následek methodický synkretismus, míšení method a různých strukturních řad. Proto asi také naši positivisté se neradi a jen výjimkou zabývali methodologií, theorií vědy literární. Tím se stává, že pak druhdy některá methoda převládne, jako na př. opatrná tainovská sociologie Pypinova v „Obzoru literatur slovanských" v Slovanstvu (1912) a v různých partiích Slovanských literatur, tak zejména v partii o ruském realismu. Ohraničený pohled sociologický byl patrně příčinou, proč nezabral Máchal do Slovanských literatur celou ústní slovesnost (tedy také lyriku, dramatiku, nejen epiku). Zde hmatáme přímo zábrany komparatistovy, zvláště když si připomeneme, jak důvěrně se seznamoval Máchal s ústní slovesností už od

svého „Nákresu slovanského bájesloví“ a od habilitační práce „O bohatýrském epose slovanském“ (1894).

Kdyby se byl Máchal chopil celé rozlohy předmětu, celé slovanské slovesnosti, bylo by ho to jistě přivedlo k prohloubenějším srovnávacím postupům, jakých užívali už jeho vrstevníci, zejména Polívka a Tille pro ústní slovesnost prosaickou, a k jejich vzorům ruským. Odtud by byl býval postoupil dále a byl by se od pouhé popisné žánrové klasifikace dostal k srovnávacímu tvarosloví, které je základem každé srovnávací práce historické. Byl by se dostal k pojmu mezislovanské slovesnosti. Ale zde by byl Máchal narazil na nedostatek předběžných prací monografických a slovanská theorie slovesnosti, slovanská poetika byla by se objevila jako daleký, v tu dobu nedostižný cíl.

Snad to vše Máchal už uvažoval, snad proto dával si cíle bližší, v podstatě ovšem nikoli srovnávací, ale rozhodně schůdnější, odpovídající positivistické opatrnosti a také stupni slovanských literárních studií té doby.

„Slovanské literatury“ jsou rázovitým dílem positivistického období a jsou vší úcty hodné jak znalostí dosavadní práce literárněvědné, tak i zpracováním předmětu. Máchal bude vždy vzorem usilovného a houževnatého pracovníka, zdolávajícího i přes stáří rozlehlý materiál a jdoucího přes překážky za dokončením velkého plánu. I když Máchal nedokončil Slovanské literatury, zůstává zde torso mohutné, vyzývající k pokračování v práci. I my, kteří svým směřováním nebo jinak vrůstáme do epochy socialistického realismu a do jeho vědeckých method, cítíme váhu odkazu a dědictví Máchalova.

Ale bohužel! Pro naše pojetí slovanské slovesnosti a pro naše srovnávací methody je příklad Máchalův neopakovatelný: co mohl jedinec udělat, pokusil jsem se udělat už před dvaceti lety v Slovesnosti Slovanů, která je vlastně jen prvním náčrtem plánu. Doplňují jej mé studie theoretické.

Nyní je třeba celých brigád slovanských komparatistů, aby bylo dosaženo cíle, probádání mezislovanské slovesnosti. Klademe k tomu základy bibliografickým soupisem materiálu jak v Slovanském ústavě v Praze, tak i při odbočce v Brně, tak v Ústavě pro českou literaturu při České akademii. Praha zůstává bohužel stále jediným místem, kde je možno při nakupeném bohatství knižního materiálu se zdarem konat studia komparatistická. Bude třeba vychovat zejména na Karlově universitě generaci komparatistů, která by se ctí navázala na práci naší generace a na práci generace Máchalovy, a pak snad z jejich práce vyroste synthetik s houževnatostí Máchalovou, který rozmnoží jeho odkaz a dědictví v duchu počínající epochy socialisticky realistické.

Frank Wollman

Přehled nových prací o spisovatelích mezislovanského významu.

Radiščevovo výročí v Sovětském svazu. Dvousté jubileum narození Aleksandra Nikolajeviče Radiščeva oslavila sovětská společnost, jak se sluší na postavu tak významnou, jako byl zakladatel revolučních tradic ruské literatury, na svou dobu nejpokrokovější ekonom a znalec právních a státních věd a nadto odhodlaný a přesvědčený odpůrce samoděržaví i jeho první odhalitel v pověstném díle „Putování z Petrohradu do Moskvy“, které je ctěno a váženo jako pronikavý obraz epochy a vzrůstajících rozporů feudálně poměščického zřízení na prahu vznikajícího průmyslového kapitalismu. Sovětští badatelé i popularisátoři zdůrazňují dnes více než dříve nacionální svébytnost a původnost genia R-ova a jeho neobyčejný význam pro pokrokové hnutí Ruska i Evropy.

U příležitosti výročí konala se vědecká zasedání zejména v oddělení literatury a jazyka a v oddělení historie a filosofie AN SSSR v Moskvě 5—6/9 (zpráva o tom Lit. Gaz. 72).

Jubileum přináší veřejnosti nová vydání spisů R-ových: jubilejní „odnotomnik“, „Putešestvije“ s úvodem *D. Blagého*, kriticko-bibliografickou črtu téhož autora, nové vydání sebraných spisů, které obsáhne řadu dosud nepublikovaných děl.

V archivu Voroncových v Leningradě (ústav historie AN) byly nalezeny četné neznámé filosofické, historické, ekonomické, statistické a j. spisy, které vyjdou ve třísvazkovém vydání sebraných spisů. (Viz *Nikolaj Demin*, Naša nacional'naja gordost', Lit. Gaz. 70.)

Sovětský tisk věnuje R-ovi řadu článků a studií. Jeho boj s buržoasním sentimentalismem, se kterým druhdy byl bez výhrad spojován, popisuje *G. Makogonenko* na podkladě rozboru „Putování“ (Lit. Gaz. 70). Význam tohoto díla pro ruský vývoj literární a společenský zdůrazňuje ve své stati *V. Putincev* (Lit. Gaz. 66). Podrobnou zprávu o nových dokladech soudně vyšetřovacích z pronásledování R-eva carským aparátem přináší *A. Starcev* (Lit. Gaz. 68).

Novou osobností mezi badateli o R-ovi je v poslední době doc. finančně ekonomického institutu *I. Smoljanov*. Sestavil zejména obšírnou bibliografii, sebral na 3000 knih a různé doklady. Za dílo „A. N. R. v pečati“ dosáhl hodnosti kandidáta filologických věd, za práci o R-ových právních spisech hodnosti kandidáta právních věd. Jeho „Letopis' žizni i tvorčestva R-a“ vychází s dalšími Smoljanovovými pracemi pod názvem „Iz razyskanij o R-e“ ve *Sborníku ústavu ruské literatury AN SSSR.*

Slavomír Wollman

Puškinovo výročí v Sovětském svazu 1949. Stav a úkoly puškinovědění přehlíží *K. Ozerova* v Literární gazetě 39/1949. Sovětští puškinologové udělali už značný kus práce. Nejsou zde jenom stati Pravdy z let 1935—7, ale celá řada knih a studií podepsaných známými nebo dokonce vynikajícími jmény jako: Gor'kij, Lunačarskij, Nečkina, Jegolin, Ščegolev, Cjavlovskij, Brodskij, Blagoj, Mejlach. Mnoho se udělalo pro zjištění významu básníkova v kultuře ruské i mimoruské, ale byly tu také práce nesprávného zaměření; jako jejich autory Ozerova označuje Azadovského, Žirmunského, Cejtlina, Tomaševského.

Oslavy 150. výročí narození Aleksandra Sergejeviče Puškina v Sovětském svazu měly masový, celonárodní a celostátní ráz. Řídil je zvláštní výbor při sovětské vládě. Pro nejširší vrstvy byla uspořádána řada výstav jako „Všesvazová jubilejní puškinská výstava“ v Moskvě, výstava „P. v dílech národních mistrů RSFSR“ a výstava vztahů Gor'kého k Puškinovi.

Konala se řada veřejných oslav, především zasedání AN SSSR v Moskvě a Leningradě (viz Lit. gaz. 42), slavnostní zasedání akademie s přednáškou *D. D. Blagého* o světovém významu P-a, všesvazová puškinská konference s 12 přednáškami (Vestnik AN 7).

Přehled o dosavadních vydáních P-ova díla najde se v Lit. gaz. 41 a 67. V jubilejním roce 1949 vychází především významný svazek AN SSSR „Puškiniana“, bibliografie básníkových děl a literatury o něm s biografickými doklady, údaji o memoárech, korespondenci, o více než 1600 časopiseckých statí, o cizojazyčných vydáních atd. Goslitmuzej vydává svazek rukopisů, dokumentů, ilustrací. Vychází několikerá edice sebraných spisů; tak se pokračuje v největším souboru akademie, tisknou se spisy v deseti svazcích a umělecké dílo v šesti svazcích a konečně úplný

soubor jednosvazkový. Detgiz vydává celou řadu jednotlivých děl pro nejlmadší čtenáře (Lit. gaz. 53).

Literatura o Puškinovi: především je tu řada spisů o vztahu P-a a jeho významu pro rozvoj jiných literatur. Jsou to: A. S. P. i azerbajdžanskaja literatura, AN Azerb. SSR; *L. Asatiani*, P. i gruzinskaja kuľtura, Zarja Vostoka; *I. Inževatov*, P. i moldavskij narod, Giz Moldavii; P. i Ukraina, AN USSR; *B. Trubeckoj*, P. v Moldavii, Giz Moldavii; *M. Sirotkin*, A. S. P. i čuvašskaja literatura, Čuvašgosizdat; *A. P. Barannikov*, Indijskije literaturovedy ob A. S. P-e, Izv. OLiJa VIII. 3; *V. Černyšev*, A. S. P. i serbskije i russkije narodnyje pesni, Izv. OLiJa VII. 2; *K. Deržavin*, P. i zarubežnyje Slavjane, Slavjane 6/1949.

Z monografických prací dlužno jmenovat: *N. Gudzij*, P. Kritiko-biograf. očerk, Gichl USSR; *A. A. Jegolin*, A. S. P. — velikij russkij poet, Goslitizdat; *V. Jermilov*, Naš P.; *S. Petrov*, A. S. P. Žizn' i tvorčestvo, Mosk. Rabočij; *D. Blagoj*, Puškin, Goslitizdat; *týž*, P. — velikij russkij nacionaľnyj poet, IMLi im. A. M. Gor'kogo; *K. Čukovskij*, P. i Nekrasov, Goslitizdat; *B. Mejlach*, A. S. P. Očerk žizni i tvorčestva, AN SSSR; *I. Novikov*, A. S. P. Žizn' i tvorčestvo, Detgiz; Puškinskij Peterburg, Sbornik materialov, Lenizdat.

Sovětský denní a periodický tisk věnoval rozsáhlou pozornost puškinskému jubileu, jeho popularisaci i studiu jednotlivých problémů. Vedle článků předních denních listů věnovaly celá čísla této události Literaturnaja Gazeta, Sovetskoje iskusstvo, Teatr a jiné. Podrobnou ideovou aktualisaci přinesl *V. Jermilov* ve stati „Naš Puškin" (Lit. Gaz. 43). Z dalších statí sluší uvést: *B. Mejlach*, P. i dekabristy, Lit. Gaz. 40; *N. Belčikov*, Revoljucionery-demokraty o P-e, Lit. Gaz. 41; *M. A. Cjavlovskij* (posmrtně, psáno 1938), P. i „Slovo o polku Igoreve," Vestnik AN 5/1949; *S. Maršak*, Zametki o skazkach P-a, Lit. Gaz. 73, *N. L. Stepanov*, P. i Radiščev, Vestnik AN 8/1949; *Ljudmil Stojanov*, Bolgarskij narod sklonjajet golovu pered genijem P-a, Slavjane 6/1949.

Jazykověda přinesla zejména Projekt slovarja jazyka P-a, Inst. rus. jaz., 122 str. Ze statí budiž uvedeno: *V. V. Vinogradov*, A. S. P. — osnovopoložnik russkogo literaturnogo jazyka, Izv. OLiJa VIII. 3; *I. S. Iľjinskaja*, Iz nabljudenij nad jazykom A. S. P-a, Izv. OLiJa VIII.

Tímto výběrem jsou ovšem zachyceny jenom nejdůležitější body jubilejních puškinských událostí v SSSR, pokud jsou u nás dosažitelné, a lze očekávat, že slavné výročí povede sovětské puškinology k další významné badatelské práci o díle a světovém významu jednoho z největších ruských, slovanských a vůbec světových básníků. *Slavomír Wollman*

Z jubilejní sovětské literatury. Čechov: 45. výročí jeho smrti přineslo zejména knihu *V. Jermilova*, Anton Pavlovič Čechov, Molodaja Gvardija 1949[2]. Jubilejní stati a kritika proti pisálkům, kteří z každého jubilanta dělají revolucionáře, se najde v Lit. Gaz. 57/49. Podle sovětských údajů spisy Čechovovy dosáhly dosud 22.6 milionů výtisků.

Kocjubinskij: 85. výročí narození ukrajinského spisovatele zemřelého 1913 připomínají kulturní časopisy. Nejdůležitější je článek *N. Rybaka*, Svetlyj talant, Lit. Gaz. 75.

Saltykov-Ščedrin: 60. výročí smrti vyvolalo článek *S. Makašina*, Groznoje oružije, o revolučnosti jeho kritiky života v carském Rusku, Lit. Gaz. 39. V této souvislosti připomínáme studii *I. I. Vekslera*, K probleme satiričeskogo obraza u Ščedrina, Izv. OLiJa V. 3. *Slavomír Wollman*

Puškin roku 1949 v ČSR. Každé jubileum je účtovaním a revíziou, koľko ostávame básnikom dlžni a čo sme už splatili. Takú inventúru sme spravili už roku 1937 na 100. výročie smrti Aleksandra Sergejeviča Puškina a v nových okolnostiach, už plánovanejšie a bez konkurencie či kumulovania, vracali sme sa k Puškinovi aj na 150. výročie poetovej smrti. Už rok-dva predtým z bratských sympatií a novej potreby bolo badať záujem o Puškinovo dielo, ale v horúčke príprav bola najmä jar 1949. Začaly sa množiť pohľadnice a portréty, známky a rozhlasové prednášky, pásma a recitácie; bolo počuť viacej árií, aj obraz a zvuk filmových pásov začal šíriť slávu génia a do toho sa pustila najmohutnejšie tlač denná, periodická i knižné vydania. Noví recitátori a skladatelia, prekladatelia, hudobníci a speváci merali silu na poézii Aleksandra Sergejeviča od študentov najrozmanitejších škôl na dedinách, v mestečkách i mestách až po oficiálne osobnosti. Ani divadlá a koncerty nezaostávaly, ba boly aj diskusie o známom Kožíkovom rozhlasovom pásme, oficiálne prednášky o živote a diele básnikovom a nákladné výstavy.

Dávali sme pozor, ako oslávia básnika v rodnom kraji v SSSR, ako v Poľsku (kde sľubovali 6-sväzkové vydanie, pásma i výstavy Mickiewicz—Puškin), a inde. U nás vyšly na Puškinovu počesť poštové známky, čo je znak, že sa urobilo, čo sa vedelo a dalo. Publikačné schôdzky ustálily vzorné výbery z Puškinovho diela (dva - tri sväzky v nakladateľstve Svoboda v sérii Klasikové, antologia A milovat mě bude lid . . . v Světe sovětů a sborník Puškin u nás . . .). Na Slovensku iba úsilím nadšených jednotlivcov vyšly preklady Eugena Onegina a lyriky (v preklade Jesenského), lyriky a epiky (Brtáň), kým bibliografia puškinián bola pripravená už dávnejšie a čerstvé nálezy po rodine Puškinovej v Brodanoch na Slovensku otváraly nové horizonty puškinovského kultu.

Koncom mája začaly sa objavovať v dennej tlači náznaky prípravy na 6. júna, ktorý bol dňom jubilejným. Otvorenie výstavy v Prahe a Bratislave, nové vydania prekladov, nové články a zprávy jasne hovorily o spontánnej a úprimnej snahe osláviť Puškina čo najdôstojnejšie, tak ako sa na takúto jedinečnú príležitosť patrí.

Nové články a state chápaly básnika už pod vplyvom sovietskych statí o Puškinovi ako básnika večne živého, hlásateľa pravdy a slobody, zrkadlo doby, básnika humanity, spevca národného (rozumej ľudového), poetu i bojovníka za slobodu, pokrokového, ruského, slovanskú pýchu, básnika najnárodnejšieho a najsvetovejšieho. V Čechách boly predpoklady osláviť Puškina z bohatej zásoby hudobného fondu a ojedinele nielen s géniom Čajkovského, ale aj Chopina a Mickiewicza, ba ako echo doznievaly ešte dve mená slovanskej poézie — Christo Botev a Franc Prešeren.

Výdatne pomáhaly našej slabej a málo na Puškina pripravenej žurnalistike i publicistike preklady sovietskych článkov, najčastejšie s menami Blagoj, Timofejev, Tregub, Novikov, Šaverdjan, Cejtlin, Machonin, Veresajev, Mejlach, Deržavin, Gruzdev, Šepelev, Rjabčikov, Brodskij, Ždanov, Serov . . . a celým radom iných. Tieto preklady naučily českého i slovenského čitateľa dívať sa na Puškina očami sovietskej oficiálnej publicistiky a vedy. Beztak sa záujem i našej publicistiky točil okolo života a smrti, osudov, bojov a ideologie, politickej orientácie; najmenej sa prejavoval záujem o básnikovo dielo. Nemnoho bolo aj kritických statí a pomerne málo ukážok z básnikovho diela v dennej tlači. Jedno vedomie napĺňalo radosťou, že od Vladivostoka až po Berlín, od Lužíc po Ljubljanu a od Baltu po Čierne more oslavovali Slovania a s nimi aj Neslovania veľkého básnika ruského. Aj v SSSR mal vyjsť sborník Puškin a Ukrajina, v Čechách vyšiel podobný pod názvom Puškin u nás.

V dennej tlači ožily staré hlasy spisovateľov z roku 1937 a pridaly sa nové. Znovu sa hodnotil Horov preklad Eugena Onegina (Jaroslav Závada) ako rovnomocnina originálu a maximum vernosti originálu i básnického slova českého. Písalo sa o paralele Puškin a Havlíček alebo Puškin a Majakovský, Puškin a Gorkij, o revolučných motívoch v Puškinovom diele (J. Linhart). Jan Mukařovský videl v Puškinovi ukazateľa cesty na dosiahnutie „všelidského cíle umění", ukazateľa „skutečné národní osobitosti umění s mezinárodním zápasem o svobodu", kým M. Novotný ho oceňoval s ľudskej stránky a Jan Drda politicky ako slobodomyseľného, opovrhujúceho despotickou tyraniou a bezhranične oddaného národu a ľudu.

Ivan Skála zdôraznil národnosť a svetovosť Puškinovu, J. Zumr videl v Puškinovi kľúč na pochopenie ruského národa a človeka v jeho plnosti, vzor realistom, sociálne zainteresovaného vlastenca a internacionalistu, kým M. Filip si ho povšimol ako bojovníka proti porobe na strane ľudu a utiskovaných, ako humanitného zakladateľa ruskej literatúry a spisovného jazyka, básnika národného i všeľudského, tlmočiteľa ľudovosti, hrdosti atď.

N. Slabihoudová poukazovala na ideovú stránku realistického umenia Puškinovho, V. Kovářík na básnika pokroku a ľudu, ktorý je hoden nasledovania. Jozef Ptáček sa podrobnejšie a výnimočne zaoberal Eugenom Oneginom (Svobodná země č. 24) a J. Teichmann zdôraznil veľkého majstra a vzor ruských básnikov. E. F. Burian sa priznal, že sa cez Puškina romantika dostal do Ruska a našiel v ňom realistu, Dr. J. Hostovský povšimol si básnikovho diela ako realistického zrkadla spoločnosti a pokrokového, humánneho ducha.

Ako vidieť z tejto vybranej publicistiky, oceňoval sa už Puškin zväčša v súlade so sovietskou vedou a politicky sa jeho život i dielo dohodnocovaly. Aj Dr. Dolanský vykladal (v Lidových novinách) Puškina ako straníckeho básnika, politického lyrika a spoločenského kritika, bojovníka za slobodu, obžalobcu krívd a geniálneho stranníka v službách dobového pokroku. Inde (Věci a lidé) ako neobmedzeného vládcu duší, útočnej sily myšlienky, pravdy a čarovnej krásy, napokon (Praha—Moskva) konštatoval v podrobnom a ucelenom prehľade, že „*Alexandr Veliký ruské literatury* stal se nerozlučnou součástí také naší české kultury".

Málo bolo kritických a odborných hlasov aj v posudzovaní literatúry o Puškinovi. Běhounkovu monografiu o Puškinovi pokladali za pokračovanie štúdie Táborského (Pěvec svobody 1937) a za dosiaľ najrozsiahlejšiu monografiu (bohužiaľ). Dr. J. D. ju uznával za „nejaktuálnější spisek", ale v podstate to bola iba rozšírená verzia Běhounkovho príspevku do Masarykovho náučného slovníka (1931) a doplnením slabej skice Jiřího Martena. Na Slovensku (Práca) ju chápali ako ukazovateľku aktuálnosti úloh, ktoré Puškinova tvorba stavia pred „súčasnú literatúrnu kultúru" a jej umelecké majstrovstvo, zrejme z neznalosti Puškina a literatúry o ňom. Kriticky súdil Běhounka v Kult. politike M. Drozda („tím přísněji třeba soudit, má-li chyby") a právom upozornil, že tú knihu „nelze však prohlásit za docela dobrou", lebo je popisná, kompilačná a mnohé mätie, je „dosti povrchní, má chyby a českému čtenářovi neprospěje".

Okrem tohto Drozdovho hlasu vyšiel aj jeho súborný prehľad Puškinovskej literatúry v *Kulturnej politike* (č. 9), kde venoval pozornosť aj sborníku Puškin u nás.

Na Slovensku od 27. mája sa množily akadémie a večierky na počesť Puškinovu, azda aj preto, že brali do úvahy dátum podľa starého štýlu. Profesor Isačenko zdôraznil ľudovosť a nálezy v Brodanoch, profesor Mráz čítal všeobecné príležitostné poznámky, rozhlas a symfonický koncert, vidiecke oslavy (Martin, Žilina,

Prešov) doplnily slávnostné matiné bratislavské, kde povereník Laco Novomeský chcel správne hodnotiť Puškina, ktorý stál pri kolíske slovenského literárneho vývinu a víťazstva ľudovej reči v poézii Sládkovičovej a štúrovcov a bol inšpiračným zdrojom až po Janka Jesenského. Vo svojej reči na slávnosti v Moskve zdôraznil opravdový „osudový vplyv diela A. S. Puškina na slovenský literárny vývoj" a Alexander Matuška vyzdvihol, že sa Puškin dostal „k jasnej bilancii strát a ziskov a miesto aby sa rozdieral, sceľoval sa." Okrem niekoľkých článkov pisateľa týchto riadkov v matičných Slov. pohľadoch, Slovensku, Tvorbe a inde, málo pozornosti venovali Puškinovi na Slovensku. Všimli si (podľa S. Labu) Puškina v Poľsku, v Rumunsku (Z. Stancu) a premenovali park SNR na Puškinov sad (blízko dávnej Puškinovej ulice). Ešte aj Madari (Sas Andor) v Uj Szó písali o Puškinovom boji s cárskou cenzúrou, ba ani ukrajinské časopisy východoslovenské neobišly vzácne jubileum, spájané osudove aj s Mickiewiczom (J. Viskovatá písala v Čechách aj o Puškinovi a Mickiewiczovi), v dozvukoch aj so smrťou Petra Jilemnického a s vyznamenaním prekladateľa-básnika, dnes už tiež nebohého, Františka Halasa. Len prázdniny a iné problémy postupne zatlačily publicistické hlasy o Puškinovi do úzadia a v popredí záujmu ostaly publikácie a preklady diel alebo nové série sovietskych vydaní Puškina v origináli.

Po roku 1937 bola nová možnosť spomínať básnika na 110. výročie smrti roku 1947. Nová situácia a intímnejšie soznámenie sa s ruštinou a ruskými klasikmi po oslobodení dávaly nebývalé možnosti oceniť znova génia Puškinovho. Ale iba slabé náznaky v roku 1946 a 1947 ukazovaly na to, že Puškin žije v stálom vedomí publicistiky, literárnych pestovateľov a je predmetom živého záujmu slavistov či puškinistov. Namiesto toho vychodily len príležitostné kompilácie, ako bola povrchná a slabá kompilácia, bezvýznamne jalová práca Jiřího Marka z jesene 1946 (*A. S. Puškin.* Napsal Jiří Marek, sbírka Kdo je? Vydává Orbis, Praha—1946).

Cítila sa potreba novej monografie a monografických prác o Puškinovi. Taký ráz mala mať i štúdia pisateľa tejto recenzie (Puškin v slovenskej literatúre 1947 v Matici slovenskej) s pomerne najúplnejšou bibliografiou. Vyšla iba ako sprievodná štúdia k prekladom z Puškinovej epiky, lyriky a veršovaných rozprávok a pri redigovaní prekladov Janka Jesenského (*Z poézie A. S. Puškina, Eugen Onegin, Z novšej ruskej poézie*). Niektoré preklady Jána Poničana a sväzok 7 epických básní (Poltava), po prvé komentovaných, alebo dvoch skaziek z pera autora tohto prehľadu, tvorily na Slovensku jadro pozornosti k Puškinovi roku 1947.

Rok 1948 bol už predtaktom na chystané oslavy 150. výročia Puškinovho narodenia. Spomienky na revolučné udalosti pred sto rokmi a nové politické zvraty a udalosti vtiskly zrejmú pečať aj novým, už plánovanejším oslavám a najmä vydavateľskej činnosti, bohatšej ako roku 1937.

Roku 1948 vydal vo voľnom prebásnení Ladislav Fikar *Pohádku o caru Saltánovi* s výzdobou D. Vondrouše (v Orbise UM Praha) a začal tak novú vlnu vydávania skaziek. Podnikavý prekladateľ Pavel Eisner vydal 1948 *Tři pohádky* (Pohádka o caru Saltanovi, Pohádka o zlatém kohoutkovi a Pohádka o mrtvé princezně) vo vkusnej úprave B. Formana u Jar. Podroužka. Pod tým istým titulom vydal aj — dnes už nebohý — Petr Křička *Tři pohádky* v Štátnom nakladateľstve a v Světe sovětů s vlastným doslovom, ale bez poznámok (A. S. Puškin Tři pohádky), v grafickej úprave V. Fialu. Len prvú rozprávku má spoločnú s Eisnerom (a Fikarom), najpopulárnejšiu Pohádku o caru Saltánovi, ale dve preložil a vydal samostatne *Pohádka o rybáři a rybce, Pohádka o popovi a jeho dělníku Špalkovi . . .*

Petr Křička pol roka pred smrťou napísal do vydania svojich Tří pohádek doslov *O Puškinovi,* kde tvrdil, že Puškin bol nielen z rodu bojarského, ale aj kráľovského (abesínskeho), že žil ako človek politicky podozrivý a nespoľahlivý, ale geniálny, priamy a čistý, majúci osud vyhnanca a žijúci pod policajným dozorom pre svoje básne, vrcholom ktorých i podľa znamenitého prekladateľa Puškinovej lyriky a rozprávok je Eugen Onegin.

Puškin bol podľa Křičku blízky dekabristom, ospevoval slobodu a jeho rozprávky patria k najkrajším číslam jeho tvorby. Spomína iba 5 rozprávok (fragment o medvedici a čiastočné dubium o cárovi Nikitovi nespomína), nepresne píše o verši Pohádky o rybáři a rybce, (lebo to je nie verš „bylín", ale analogia srbského desetерca s troma udareniami, čiže takrečený „trechdoľnik" podľa ľudových veršov ruských).

Napokon vydala Mladá fronta *Pohádky* v edícii Živá voda, počtom päť (Pohádky Alexander Sergějevič Puškin) v preklade L. Fikara (Pohádka o caru Saltánovi), Fr. Halasa, dnes už nebohého (Pohádka o popovi . . .), Fr. Hrubína (Pohádka o rybáři a rybce) a P. Eisnera (Pohádka o mrtvé princezně a Pohádka o zlatém kohoutkovi) s ilustráciami Al. Kohouta a doslovom Vl. Šolta, ktorý Puškina pokladá za príslušníka pokrokovej časti šľachty. Nesprávne vykladá, prečo Puškin napísal rozprávky, ktoré „znamenají revoluční rozvinutí tradic lidové tvorby a ruské klasické poesie".

Slovenský preklad *Rozprávka o cárovi Saltánovi* vyšiel jednak v Jesenského Sobraných spisoch (sv. 19), jednak v preklade Ruda Brtána, ktorý preložil aj *Rozprávku o mrtvej cárovnej* (obe rozprávky vyšly v separátnych knihách ilustrovaných K. Ondreičkom v Matici slovenskej už roku 1947).

V Matici vyšiel *pracovný námet* pre ľudovýchovu a matičné odbory, ale nový redaktor mnoho pozmenil a nedobre sostavil celý námet, nehovoriac o tom, že mýlne označil prekladateľov básní (Jesenského namiesto Brtáňa ap.). Iná matičná ľudovýchovná a popularizačná publikácia, antologia *Zvuk o mne poletí . . .*, svedčí výrečne o tom, ako redaktor a nakladateľstvo zle pochopilo ľudovosť a populárnosť, keď vydali slabý výber z prekladov Puškina. Redaktor K. Rosenbaum vybral zväčša nevýrazné ukážky z lyriky v preklade Janka Jesenského, Jána Poničana a Ruda Brtáňa, obídúc práve nejednu pokrokovú složku Puškinovej poézie, aj jeho epiku (okrem listu Tatiany Oneginovi), drámu a z prózy vybral iba ukážku (Metelica) v preklade Jána Vavru.

Na Slovensku napokon, okrem novinárskych a periodických článkov, vyšly dve publikácie a dve knihy Puškinových prekladov. Dr. Jozef Bánsky vydal v Štátnom nakladateľstve bratislavskom antologiu *A. Puškin* v slabom výbere a s niekoľkými poznámkami.

Druhú publikáciu *A. S. Puškin* vydal Tatran 1949 s úvodným článkom Dr. A. V. Isačenku *Živý Puškin*, s prekladom z S. M. Petrova (*A. S. Puškin*), so štúdiou Ruda Brtáňa *Puškin v slovenskom literárnom vývine* a ním pripojenými básňami (J. Jesenský: Smrť Puškina a preklad Janka Kráľa: Smrť Olegova). Preklad z Petrova, pomerne nepresne, urobil B. Mikloš. Vyšlo to ako druhý sväzok edície Profily s určením širšej verejnosti.

Dve knihy prekladov s poznámkami, lyriky pod názvom *Sloboda a láska*, epiky pod názvom *Bachčisarajský vodomet a Kaukazský zajatec*, obidve v preklade Ruda Brtáňa, vydalo nakladateľstvo Obroda.

Eugena Onegina vydali Slováci v druhom úplnom vydaní (1900 po prvé Samo

Bodický) roku 1942 v preklade Janka Jesenského. Od tých čias vyšiel ako odtlačok niekoľko ráz v Čítaní študujúcej mládeže slovenskej (v Matici) a v Sobraných spisoch Janka Jesenského (1948) v Tranosciu v Liptovskom Svätom Mikuláši.

Český preklad Eugena Onegina vydal najnovšie u Fr. Borového 1949 redaktor *Díla Josefa Hory* Dr. M. M. Novotný v grafickej úprave M. Kalába. Nejde o preklad nový, ale o Horov preklad z 1936, chystaný a uverejnený už na sté výročie Puškinovej smrti (1937) a 1940 (1945 anastaticky).

Toto štvrté vydanie Eugena Onegina v modernom preklade básnika Horu zatláča azda už natrvalo obligátny preklad Jungov, začatý 1892. Má nielen úvod (Ne myslja . . .: Svět hrdý nezatouže bavit . . .), ale aj *Putování Oněgina* i *Oněginovo album* a pripája i *Vynechané sloky*. Takto bezmála dosahuje úplnosti Puškinovho autografu a vydaní. Hora prekladal z vydania 1935. Vydanie u Borového má i poznámky, okrem Puškinových veľmi skúpe a neprinášajúce úplné vysvetlenie.

Ešte dokonalejším vydaním je Horov Eugen Onegin (piate vydanie, 1949) v sérii Klasikové (sväzok 9) v nakladateľstve Svoboda (*Výbor z díla II*) s úvodom a doplnkami Bohumila Mathesia, ktorý pripojil aj poznámky k častiam Putování Oněgina, Oněginovo album, a k Vynechaným slokám „podle dřívějších českých a sovětských vydání“, ale — tak sa nám zdá — nijako úplne nepostačujúce. Prednosťou tohto vydania sú B. Mathesiove preklady a doplnky (Hlava desátá) s poznámkami B. Mathesia („Tajemná desátá hlava“).

Ako prvý sväzok série Klasikové (sväzok 8) v nakladateľstve Svoboda vyšiel 1949 *Výbor z díla I* (Próza, Dramata) s obšírnym úvodom Emanuela Fryntu (*Alexander Sergejevič Puškin*) pri próze a Jaroslava Šandu (*Lidové prvky v Puškinových dramatech*) pri dráme.

Preklady sú cenné, lebo sú z pera osvedčených prekladateľov, Bohumila Mathesia (próza) a nebohého už Otokara Fischera (drámy). Úsporné poznámky napísal Arnošt Sklenář a graficky dielo upravil Zdeněk Sklenář.

Úvod do Puškinovej prózy napísal Emanuel Frynta, podľa všetkých náznakov znamenitý znateľ Puškinovho diela i sovietskej literatúry o Puškinovi. Oprel sa najmä o Jegolina a z neho prevzal tvrdenie, že Puškin je až „praotcem nové ruské literatury“. Frynta ho volá básnikom ľudovým, národným, básnikom národov, teda svetovým, pochádzajúcim zo staročného šľachtického rodu a z vášnivého a vznetlivého černošského kmeňa abesínskeho.

Jasné a obsažné podanie Fryntovo sleduje básnikove osudy, život a čiastočne i dielo cez ženbu až po súboj a smrť na základe nových sovietskych výskumov a tvrdení. Hľadá napokon básnikovo miesto v histórii ruskej literatúry a konštatuje, že sa Puškin oslobodil „z úzkých hranic beznárodní aristokratické třídy“, že prešiel od subjektivizmu k objektivizmu, od romantizmu k realizmu, od lyriky k epike, próze a dráme. Dielo jeho stalo sa základom a vzorom kritického realizmu a tým aj „průkopníkem a protagonistou boje za svobodného člověka.“

Preklady aj tlač Puškinovej prózy (na vyše 265 stranách) sú vzorné, len poznámky Antonína Hendrycha pri próze i drámach sa povrchne obmedzujú na výklad cudzích slov a mien, hoci by sme tu potrebovali, najmä pre širšie vrstvy čitateľstva, aj iné vysvetlivky a upozornenia. Ukážky veršovaných textov prevzali z Fr. Táborského, P. Křičku a niektoré sú z pera E. Fryntu.

„Dramata“ (na 130 stranách) v preklade už nebohého Otokara Fischera uviedol kratším predhovorom Jaroslav Šanda. Obmedzil sa na tému „Lidové prvky v Puškinových dramatech“, ale nedovidel ani folklorný ráz niektorých scén, napr.

v Borisovi Godunovovi, ani v Rusalke (ktorá v tomto výbere citeľne chýba), ani inde dostatočne neupozornil na mieru originality Puškinovej a predlôh (napr. najviacej v „Hodokvase v době moru" a inde). Ušla jeho pozornosti aj znamenitá a revelačná štúdia prof. Fr. Wollmana zo Slova a slovesnosti, napísaná na 100. výročie básnikovej smrti, o baladickom (a folklornom) ráze Puškinových drám, ktoré Šanda označuje nepresne ľudovými. Správny je poukaz na prechod od Racina k Shakespearovi, len poznámky, robené podľa starších českých a novších sovietskych vydaní, sú príliš úsporné.

Vydanie Eugena Onegina s úvodom Bohumila Mathesia, prekladom Hlavy desiatej a doslovom o tejto „tajomnej" či zničenej a zčasti šifrovanej kapitole z veršovaného románu, je — po Jungovom — najúplnejšie vydanie, aké kedy v Čechách alebo na Slovensku vyšlo. Vidieť tu na prvý pohľad odbornú ruku zručného prekladateľa i odborníka rusistu, ktorého zásluhou sa i Horovo básnické úsilie zaokrúhlilo na Puškinovo torzovité ucelenie básne. Už Hora 1936 preložil nielen 8 hláv, ale aj venovanie Pletňovovi, aj Putovanie Oneginovo, aj Oneginovo album, ba i vynechané sloky.

Text veľmi takticky rozdelil Hora i Mathesius na dve časti. V prvej nachodíme 8 hláv (s listom Tatiany Oneginovi v tretej a Onegina Tatiane vo ôsmej hlave) a poznámky k týmto 8 hlavám, ktoré sú obšírnejšie ako obvykle, lebo Mathesius, ako svedčí jeho stať *Tajemná hlava desátá*, poznal aj znamenitý komentár *Brodského*, ktorý sme použili už dávnejšie pri sostavení slovenského, ešte obsiahlejšieho komentára k slovenskému prekladu Eugena Oněgina Jesenského (vychádza v Matici slovenskej). Druhá časť, určená viac-menej pre náročnejších čitateľov a koniec pre odborníkov, má preklady fragmentov a doplnkov k Eugenovi Oneginovi, pokiaľ sa zachovaly a dešifrovaly. Po troch častiach Horovho prekladu (Putování Oněginovo, Oněginovo album, Vynechané sloky) sú poznámky k týmto trom doplnkom (podľa českých a sovietskych vydaní). Napokom preklad Mathesiov a jeho vysvetlenie hlavy desiatej dovršuje terajšie české prekladateľské i badateľské úsilie o Eugenovi Oneginovi.

Mathesiových slov si hodno všimnúť. Správne poukázal na genezu a rozvrstvenie Eugena Onegina do troch častí, trochu à post uznáva dva listy (ináč nepôvodné) v Eugenovi Oneginovi za základné stĺpy (nesúmernej) stavby nedokončeného ináč románu. Základný rozvrh je podľa neho *ironický*, ale nerieši problém, či je Eugen Onegin reálny obraz alebo, ako to chceli mnohí dokazovať, len satira. Dovoláva sa Bielinského a Gorkého náhľadu na dielo („encyklopedie ruského života" a „první ruský realistický román"), ktorý čítali údajne aj Marx a Engels v originále s medziriadkovým nemeckým prekladom.

Samostatne sa stavia k problematike desiatej hlavy, kde vraj mala byť podľa všetkého kritika dekabristov, no fragmentárnosť i nejasnosť zlomkov mu nedovoľuje určitého súdu a takto celé dielo, zničené čiastočne v októbri 1830 z obavy pred domácou prehliadkou, účinkuje na nás torzovite a vnuká nové perspektívy Puškinovho génia.

Publikácia s výberom veršov A. S. Puškina (Svět sovětů, 1949) *A milovat mne bude lid* . . si vzala za cieľ novým spôsobom osvetliť život i dielo básnikovo. To mala za úlohu jednak v doslove obsiahla štúdia stať J. Dolanského *Proč milujeme Puškina* a celý zámerný výber, rozdelený na *Verše politické a epigramy, básně výpravné, pohádku, lyriku* a neorganické dodanie výpravnej básne Měděný jezdec. Prvá časť, 14 politických veršov a epigramov, je výberom z prekladov

Křičku, Mathesia a Fryntu, z epiky sú tu Cikáni v preklade Josefa Horu, z rozprávok Pohádka o popovi . . . z pera Petra Křičku, a napokon Kavkazský zajatec v tlmočení Zdeňky Vovsovej.

Z lyriky vybrali 24 čísel v Křičkovej a Fryntovej verzii. Měděný jezdec je v tlmočení Mathesiovom.

Výber poézie je ucelený. Stať Dolanského stojí za bližšie povšimnutie.

Zo všetkých publikácií, okrem úvodu Fryntovho k Puškinovej próze, profilu Puškinovho od Václava Běhounka a sborníku U nás, najobsiahlejšou i najucelenejšou bola v antologii *A milovat mě bude lid . . .* štúdia univ. prof. Dr. Julia Dolanského Proč milujeme Puškina. Poukázal na srastenosť Puškinovho životného osudu s dobou a spoločnosťou, vylíčil zápasy Puškinovho života, pokrokovosť i odbojnosť a výbojnosť v oblasti poézie. Populárne a pútavo podal život a vzájomné preplетanie života a diela Puškinovho podľa sovietskych prameňov a ideologie, osvetlil podrobne každé dielo, ukázal na zavraždenie Puškina cárskou kamarilou a intrikami dvora.

Dolanský — po Bielinskom — pokladá Puškina za básnika-čarodejníka, bijúceho sa za spravodlivosť, proroka lepšej budúcnosti, nepodkupného bojovníka za slobodu a vrcholného génia slovanských literatúr. Puškin bol umelcom svetovým a básnikom všeľudským, no pritom ruským a ľudovým, osobne statočným a v práci obetavým.

Z časopiseckých publikácií zaslúži si pozornosti najmä číslo Slovanského přehledu. A. Žukov v stati „Veliký ruský básnik“ pokladá Puškina za slnce ruskej poézie, za básnika tvorčej veľkosti, priebojnosti a pokrokovosti génia, v ktorom sa prejavilo „mohutné nadání a síla velikého ruského národa“. Poukazovalo sa na Puškina v ľudovom umení; akademik V. V. Vinogradov ako najpovolanejší znateľ a autor knihy Stiľ Puškina načrtol tvorivú zásluhu Puškinovu vo vývine ruského spisovného jazyka. Julius Dolanský sa dotkol aktuálneho, ale u Puškina menej výrazného, no ešte väčšmi zanedbávaného problému *Puškin a Slovanstvo.* Zaujímavé je k tomu dodať, že aj slovenské piesne (vydané Sreznevským a možno aj počuté Puškinom od slovenských olejkárov a šefraníkov, alebo drotárov) zaúčinkovaly na Puškina v cykle Pesni zapadnych Slavjan a že Puškin spomína už na samom začiatku výpočtu tých národov, čo ho budú čítať, aj „hrdého vnuka Slovanov“, no ten motív je roztrúsený slabo aj inde, najmä ho nachodíme aj pri líčení Odesy v Putovaní Oneginovom. Pisateľ tohto prehľadu mal v Slovanskom přehlede článok *Puškin a Slováci,* skrátený prehľad 110-ročného kultu Puškina na Slovensku. Niektoré drobnosti a ukážky z poézie doplňaly toto číslo, venované zväčša a predovšetkým pamiatke Puškinovej.

Okrem jubilejného 4. čísla Slovanského přehledu prinieslo ešte 6. číslo pod titulom *Puškinovy oslavy* prehľad osláv v SSSR a v Bulharsku, ba i referáty o výstave Mickiewicz a Puškin v Poľsku a o Puškinovej výstave na Slovensku v Bratislave.

Príležitostnú ale nenáročnú monografiu Václava Běhounka (*Alexandr Sergejevič Puškin, Život, dílo, ohlasy)* vydala Práca roku 1949 vo dvoch vydaniach, čo nesvedčí o hodnote, ale o potrebnosti takej monografickej práce, žiadanej na oslavy a večierky, akých bolo najmä v Čechách veľká hojnosť a do sýtosti. Běhounek venoval knihu prof. V. Jankovcovi a spisovateľovi J. J. Paulíkovi, ktorí padli za slobodu. Ako motto citoval slová národného umelca Karla Tomana o Puškinovi („Puškin je dobrý jako chléb“). Knižku si rozdelil dosť nesúrode a neprehľadne. Podal najprv veľmi kompilačne a nevýrazne sucho básnikov život, potom podľa

básnických druhov aj dielo a všimol si štúdia a ohlasov Puškina a českého (i slovenského) Puškina. Žurnalistickým štýlom načrtol predchodcov Puškinových a jeho život podal príliš povrchne na 8 stranách, hoci mu i tu i v kapitole *Básnik volnosti* mohol poskytnúť mnoho sviežejšie podaného materiálu i prekladov Fr. Táborský. Jedinou oázou v tejto a ďalšej kapitole o lyrike sú bohaté citáty z Petra Křičku. Do hĺbky básnika slobody a skvelého lyrického bohatstva sa Běhounkovi ani zďaleka nepodarilo vniknúť. Načisto chybí geneza a súvislosť s ľudovou slovesnosťou pri „pohádkach". Len zbežne sa dotýka aj Puškinovej epiky.

Pri Eugenovi Oneginovi sa obmedzuje viac-menej na vypočítanie banálneho „obsahu", podrobnejšie sa zmieňuje len o dodatkoch k Eugenovi Oneginovi (hlava desiata) a o prekladoch do češtiny. Podobné exkurzie nachodíme aj pri dráme o hraní toho alebo iného kusu. Ešte najpodrobnejšie a najistejšie preberá Puškinovu umeleckú a historickú prózu. Menej si všíma jeho kritických statí a korešpondencie, zato mu venuje pozornosť ako zakladateľovi novodobej ruskej literatúry a skúma „Studium a ohlasy života a díla Puškinova" najmä poukázaním na Dobroljubova a Černyševského, kým Bielinského sa už bol prečasto dovolával, na state Gercena a Pisareva, Dostojevského reč z 1880, Leninov, Marxov a Engelsov pomer k Puškinovmu dielu. Podáva prehľad sovietskeho vedeckého záujmu o Puškina a obdivuje množstvo sovietskych vydaní (vyše 35 miliónov), skúma „vlivy" Puškinove na ruskú a slovanské i neslovanské literatúry, pravdaže len náznakove a plytko.

Len tak ledabolo, ad informandum podáva napokon autor monografie pod záhlavím *Náš Puškin* neúplnú skicu puškinovského kultu, známosti o jeho diele, ako aj ohlasy jeho diela u českých a slovenských spisovateľov, ktorých raz kladie osobitne, inokedy ich na nerozoznanie mieša s českými, hoci slovenský kult Puškina vyrastal skoro vždy celkom samostatne, lebo z iných politických, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych, literárnych i jazykových podmienok a potrieb. Neúplne zachytil pomer Šafárika a Kollára k Puškinovi (Ján Kollár nie 1852, ale 1832 venoval Puškinovi pozornosť). Ondreja Sládkoviča mýlne uvádza medzi prekladateľmi z Puškina (strana 121). Pri Kapitánskej dcérke a inde neuvádza preklady Slovákov, no to sa ospravedlní, keď autor všetko podával iba „ve stručnosti". Ani čo do úplnosti, ani čo do vedeckého podkladu táto populárna, publicisticky osnovaná práca nerobí si vážnych nárokov.

Aj českému aj slovenskému publiku chýba dokonalá, na výške dnešnej vedy stojaca monografia o živote a diele A. S. Puškina.

Puškin u nás. 1799—1949. Nakladatelství Orbis a Svět sovětů, Praha 1949. (Str. 424+20 vyobrazení, cena 195,— Kčs.)

Jedinou polovedeckou-polospoločenskou publikáciou českou na 150-ročné jubileum básnikovho narodenia bola v roku 1949 obsiahla publikácia *Puškin u nás*. Zredigoval ju univ. prof. Dr. J. Dolanský s redakčným kruhom a za spolupráce Syndikátu československých spisovateľov. Látku rozvrhli do troch častí: I. *Pomník Nesmrtelnému*, II. *Pozdravy a vzpomínky*, III. *Puškin v české kultuře*. Tak sa zdá, že pôvodná osnova bola hotová už roku 1936, keď na 100. výročie Puškinovej smrti chystal Slovanský ústav vydať sborník statí o Puškinovi, ak sa nemýlime, pod redakciou univ. prof. Dr. J. Horáka. Jadro tohto vyše desaťročného plánu, kam patrí akiste aj Horákova najobsiahlejšia štúdia *A. S. Puškin* z I. oddelenia, je v III. oddelení terajšieho sborníka.

Prvé oddelenie okrem Horovej básne Puškinovi a *Svědectví* bývalého kultúrneho atašé v Moskve, Jarmily Glazarovej, akosi symbolicky spája starší kult Puš-

kina a ruskej literatúry, reprezentovaný Dr. J. Horákom, a nový kult, aký videla v lete 1948 Glazarová pri návšteve Puškinovho múzea v Leningrade. Žensky citove a so smyslom pre detaily ukazuje Glazarová na zaujímavé predmety zo života Puškinovho, medzi čím nás zaujíma zachovaných 3560 kníh v 14 jazykoch, ktoré mal Puškin v ešte bohatšej knižnici. Od tejto žurnalistickej zprávy ostro sa odlišuje dôkladná, i keď azda staršou metódou i náhľadmi podaná, ale solídna a jasne formulovaná štúdia Horákova, zaberajúca bezmála 100 strán, ktorá by si bola skôr zaslúžila, pre svoju vecnosť a vedeckosť, osobitnej publikácie, ako povrchná, i keď pružnejšia, no populárne žurnalistická práca V. Běhounka.

Rozsahom najmenšia, ale obsahom najpestrejšia je *druhá časť* pozdravov a rozpomienok zväčša od predstaviteľov politického, verejného, kultúrneho a literárneho života. Tieto prejavy sú najprirodzenejšími a najsviežejšími spoveďami pomeru spomenutých činiteľov k dielu a životu ruského básnika. Dr. O. *John* zdôrazňuje prostotu, jasnosť a ruskosť básnika, Zd. *Fierlinger* vidí v Puškinovi Slovana a básnika slobody, od ktorého sa naučil poznávať ruský ľud, Zd. *Nejedlý* — ako sa priznal už 1937 — prežil údajne dvoch Puškinov: v mladosti Puškina ako ruského básnika Eugena Onegina, v starobe Puškina „dekabristu“, revolucionára a buriča, autora rozprávok a spevca revolúcie, básnika všetkých národov SSSR. V. *Kopecký* chápe Puškina ako básnika pokrokového, milujúceho ľud a proroka budúcnosti. Marie *Majerová* zdôrazňuje prostotu a jas, mladistvosť a obrovskú prizmu premenlivého sveta. Kým sa Majerová dostala k Puškinovi cez Krylova, M. *Pujmanová* si našla k nemu cestu cez hudbu (oneginovské valčíky) a zásluhou profesora Fr. Táborského. Dojal ju najmä teraz pri nedávnej návšteve kostolík, kde sa Puškin sobášil, leningradský empirový dom, kde býval, pomník Petra Veľkého, ktorý ospieval, ako aj úcta k básnikovi a miliónové náklady Puškinových diel. V. *Řezáč* sa učil na Puškinovej próze, že najlepšou zbraňou je pravda.

Zaujímavé sú nielen tieto dokumenty, ale aj poetické prejavy básnikov a veršovcov (J. Horu, J. Nohu, P. Bojara, O. Kryštofka, J. Hilčra), zo starších J. Pr. Koubka, J. Vrchlického, A. E. Mužíka a Svatopluka Čecha, ktoré sú roztrúsené na osvieženie po všetkých troch častiach sborníka.

Najobsiahlejšia tretia časť *Puškin v české kultuře* je uvedená J. Mukařovského prejavom *Puškin dnes u nás,* kde ukazuje, že sa možno prostredníctvom Puškinovým dopátrať pre najsúkromnejšiu potrebu „pravdy o učení básnictví a o povinnostech básníkových“. Dnes je živý vzor a sudca básnikov, ukazovateľ umeleckej vyváženosti aj ľudovej slovesnosti, realizmu a kritik spoločnosti.

Obsiahla štúdia Heleny Procházkovej *Po stopách Puškinových do let šedesátých* ukazuje na primát Hankov (1823) v poznaní Puškinovho diela, dva-tri roky pred Šafárikom, ktorého postoj k Puškinovej, Žukovského a Baťuškovovej poézii vôbec nechápe (išlo o Slovana-klasicistu a odpor k sentimentálnemu romantizmu), len konštatuje list Šafárikov Kollárovi 1831, kde Šafárik pokladá rozkošné plody rozumu(!) týchto troch za „květy diletantismu“, ale sad, kde vykvitly, je „ne národ slovanský“. Bibliografický záznam Šafárikov (o E. Oneginovi 1825) v „Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen hundarten“. 1826 H. Procházková nezhodnoťuje náležite, ani jeho pôvod neskúma, ba ušla jej v tejto „suchej zpráve“ aj dôležitá časť „mehrere, *mit allgemeinem Beifall* aufgenommene *romantische Gedichte*“ (podčiarkujem ja), a to 4 epické: Ruslan i Ljudmila, Kavkazskij pliennik, Bachčisarajskij fontan a Evgenij Oniegin. Nesprávne a neúplne, ba s nepochopením vysvetľuje aj pomer Kollárov k Puškinovi, ktorý medzi

iným aj zo Šafárikovho listu prevzal svoj úsudok o Puškinovi ako neslovanskom básnikovi, ktorý nestojí na slovanskej pôde (sad—Boden), práve tak ako Mickiewicz (či Milutinović). Načisto nesprávne vysvetľuje „proč evangelický farář položil svoje(!) setkání s Puškinem do Pekla". Nie pre inú politickú koncepciu, ale pre Dantesa! Absolutne mýlne interpretuje list Hankov z 11. júla 1832, lebo tu sa len slávybažný Hanka teší, že ani iní a väčší slovanskí básnici („první hvězdy") Mickiewicz, Zaleski, Brodziński, Słowacki a Puškin či Deľvig, nemali miesta v jeho nebi. Hanka nepochopil Kollára, ktorý do neba dával len za zásluhy o slovanský národ. H. Procházková sa do tretice mýli, že vraj Kollár vyčitoval Puškinovi a iným „neslovanský duch", čo je nonsens. Pritom Kollár vraj ľutuje, „že z Puškina je slovanské pouze místo pobytu, nohama stojí — jak praví — na slovanské půdě, hlavou však ne . . ." Ako svedčia citáty Kollárove, chcel, aby poeti boli nadchnutí *duchom vzájomnosti* a aby ich videl *celý národ slovanský*. Podobne nepresne a útržkovite sa zastavuje autorka aj pri Čelakovskom a Jungmannovi, Markovi a iných, najmä pri Máchovi nevedie vyčerpávajúce paralely medzi dielom Máchovým a Puškinovým.

U Puškina nachádzame mnoho ohlasu zo súčasnej romantickej poézie, čo sa Havlíčkovi javilo neoprávnene ako nedostatok originality. Filiácie Puškin—Havlíček u Procházkovej tiež nie sú vždy presvedčivé a úplné. Najmä na *epigramy* zabudla neodpustiteľne. Podobnou staromódnou filologickou metódou, skoro jagićovskou, posudzuje Čelakovského preklady, hľadá otrockú vernosť a presnosť. Zrejme sotva prekladala, ináč by pochopila, prečo i slovo vesna preložil ako *louka* (k rýmu ruka), alebo *guľanije* ako *kochání*. Aj epiteton *bílý* namiesto *širý* (široký), v origináli „čisto pole", pokladá nepochopením za chybu, hoci je to ideálna náhrada, lebo *bílé pole* a *širé pole* sú rovnocenné a zaužívané v ústnej slovanskej slovesnosti. Otázkou je, či sa každý rusizmus musí kvalifikovať ako chyba; rozhodne zaostalé je stanovisko o „rytmické organisaci" (Puškinov Ančar 5-stopový jamb, u Čelakovského 4-stopový a diferencovaný). Jamb ruský a český nie sú podľa nás identické, ani nie adekvátne.

Po prekladateľovi Koubkovi naširoko sa zaoberá autorka V. Čenkom Bendlom, ktorý od 1854 začal prekladať „toho šlakovitého Puškina" a stal sa najplodnejším českým prekladateľom. Z neho vyšiel celý rad českých spisovateľov, najmä Čech, Neruda, Pfleger-Moravský.

Špeciálnejšiu tému si vzal, ale ju dôkladne nespracoval, *Jaroslav Závada* v stati *A. S. Puškin a český verš*. Stať je nielen neúplná, ale aj konfúzna v zásadných veciach, napr. v náhľade na „kramářsku" produkciu a jej verše, na tradíciu českého verša (zabúda na slovenskú tradíciu českého verša v 18. storočí); mýli sa v náhľade na Šafárikove—Palackého Počátky ako na retrográdnu teóriu, ktorá vraj vnášala zmätok atď. Je skoro všade plytký a povrchný (o Slovensku ani nehovoriac), ledabolo zachytáva ruské preklady pred Bendlom, ale oprávnene upozorňuje na problematiku jambov, rýmov mužských a ženských, neologizmov a rusizmov, v čom si aj protirečí s Procházkovou. Ucelenejšie hodnotí prekladateľskú etapu za V. Hálka, Jana Nerudu a Elišky Krásnohorskej.

Antonín *Grund* sleduje cestu Františka Táborského k Puškinovi najmä po roku 1899, keď ukázal na Puškinove folklorné rozprávky, tak ako 1937 na Puškina ako spevca slobody. Albert *Pražák* so známou drobnohľadnou dokumentárnosťou skúma zásah Puškinov do života a diela Josefa Horu a osvetľuje Horov príležitostný preklad z jesene 1936. Pražák právom pokladá Horov najnovší preklad za

najkrajší a najlepší, aktualizovaný, ktorý vystihuje „všechnu reprodukční jemnost našeho staletého pomáchovského vývoje“. Ohlas Eugena Onegina a Cikánov badať podľa Pražáka aj v novších Horových básňach práve tak ako v poézii Petra Křičku, ktorý je podľa nás najlepším prekladateľom Puškinovskej lyriky in extenso. Petr *Křička* sa úsporne rozpísal o svojich radostiach i trpkostiach pri prekladaní svojho favorita. V. *Burian* sledoval sucho bibliograficky Puškinovu prózu v českej literatúre, J. *Kopta* pomer Puškina k ruskému jazyku (veľmi slabo), E. F. *Burian* diletantsky písal o súčasnom Puškinovi, Jiří *Frejka* o skúsenostiach s Puškinom dramatikom, J. *Průcha* o básnikovi ľudu, Jela *Holečková* obšírne o Eugenovi Oneginovi na českom opernom javisku a Zdeněk *Otava* sa rozpomína na hudobné složky osláv v roku 1937.

Popri týchto ostatné príspevky sú viac-menej mimoliterárnej ceny. Ani lingvisti nezabudli na Puškina, no jediný B. Havránek hodnotí pri Puškinovi, trvalom symbole revolučnosti v českej literatúre, preklady Horove a Křičkove. Podľa J. *Krejčího* najlepším ilustrátorom Puškina je údajne Svolinský. V. *Rabas* vidí v Puškinovi doklad viery v slovanského génia.

Zlatým klincom sborníka je nezáživná, ale vecná, i keď iste neúplná, *bibliografia* Puškina od 1831 do roku 1860 (aj z novín a tlače), od roku 1860 podnes bez novín a dennej tlače. Nachodíme tu 290 prekladov a až 270 statí, medzi nimi aj niektoré slovenské (Šafárik, Štúr). Záverom konštatuje redaktor J. Dolanský, že vyše 110 českých prekladateľov približovalo Puškinovo dielo a pozdravuje Moskvu ako kolísku géniov.

Ako vidieť, príspevky sborníka sú nesúrodé, tu oficiálne, inde osobné a citové spovede, tam zas odborné a odbornícke torzá (Procházková, Pražák, Závada, Krejčí, Holečková) popri ucelenej štúdii Horákovej. Očakávali sme, že česká veda literárna i slavistická vydá dokonalejšiu a pripravenejšiu publikáciu, no i toto je dobrým splatením dlhu a ešte lepším východiskom na nové dokonalejšie knihy o Puškinovi. *R. Brtáň*

Z nových studií o Belinském. Jeden z posledních thematických svazků publikace *„Literaturnoje nasledstvo“* je věnován velkému literárnímu kritikovi a revolučnímu demokratu V. G. Belinskému. (Literaturnoje nasledstvo, sv. 55. Moskva 1948, Akad. nauk SSSR, 640 s.)

Úkolem první části rozsáhlého sborníku je objasnit s hlediska marx-leninské literární vědy úlohu, jakou hrál Belinskij v ideovém vývoji národní ruské literatury a světové kultury vůbec. Úsilí všech přispěvatelů je soustředěno především na to, aby z přísně vědecké analysy myšlenek velkého kritika vysvitl jeho význam v boji za socialistickou společnost.

Odkaz každého velkého spisovatele se stává v třídně antagonistické společnosti a za určitých podmínek dříve nebo později předmětem boje, v němž se jako v ohnisku odrážejí protiklady sociálních sil. Takový boj se rozpoutal i kolem literárního a politického odkazu V. G. Belinského. Boj začal hned druhý den po jeho smrti a pokračoval v různé intensitě celé století. Na těchto konkretních a dokumentárně ověřených skutečnostech je založena úvodní studie *I. Sergijevského* „Bor'ba za nasledije Belinskogo“. Sergijevskij tu rekapituluje spory o dílo a význam B., předvádí v historické retrospektivě a v duchovních i lidských profilech zjevné i tajné nepřátele velkého myslitele. Poměr k osobnosti B. je odrazem celého literárního i politického vývoje tehdejší ruské společnosti, je „lakmusovým papírkem, který

správně odhaluje pravou tvář šlechtické kultury své doby". — Odhaluje zpátečnictví všech těch Bulgarinů a Grečů, jimž se přes všechno úsilí nepodařilo ani neutralisovat ani zeslabit vliv, který měl B. zejména na pokrokovou mládež. Autor tu sleduje nepřátelství slavjanofilů v čele s Ivanem Aksakovem, prudké útoky politické i literární reakce, připomíná „prokletí" Dostojevským a nepochopení některých liberálních západníků, jimž byly revoluční myšlenky B. solí v očích.

Situace se pro B. sice dočasně zlepšila hlavně vystoupením Černyševského, který jako pokračovatel díla B. prohloubil jeho revolučně demokratický světový názor, ale byla vystřídána neupřímnými a panegyrickými tirádami, které Belinskému spíš ublížily než prospěly. Vystoupením Plechanova, jenž objevil velký význam B. pro revoluční boj ruského proletariátu, byla znovu zahájena řada sporů a polemik o problémech, souvisících s jménem učeného demokrata.

K zpřesnění a definitivnímu soudu o významu B. přispěl nejvíce *V. I. Lenin*, ukázav, že B. byl v minulosti jedním z nejlepších představitelů ruského pokrokového myšlení, které „pod tíží neobyčejného, divokého a reakčního carismu lačně hledalo správnou revoluční theorii". Lenin byl také z prvních, kteří přispěli ke konečnému ocenění nejpozoruhodnějšího památníku ruské demokratické myšlenky, totiž k ocenění slavného „Pís'ma k Gogolju". To charakterisoval jako „souhrn literární činnosti velkého revolučního myslitele a nejlepší dokument bezcensurního, demokratického tisku, jehož význam je důležitý až po dnešní dobu". (Jak známo originál Pis'ma se nedochoval; zásluhou a pátráním redakce Lit. nasl. podařilo se v poslední době nalézt k dosud známým třem opisům dalších třináct kopií; těmi se bude obírat studie v připravovaném druhém svazku Lit. nasl., věnovaném rovněž Belinskému.)

Leninovo ocenění politického významu vyprovokovalo prodlením let řadu dalších podrobných statí o politickém a literárním významu B. Sergijevskij zaznamenává mimo jiné i důležité ocenění tribuna proletářské revoluce *S. M. Kirova*. Ten nazval Belinského „Mojžíšem ruského myšlení", které vyvedl „z temných labyrintů pouhé abstrakce na vyšlapanou cestu realismu". — Ve svém krátkém životě, poznamenává Kirov, prošel B. všemi překážkami od neplodné metafysiky až k vědeckému světovému názoru a pozvedl jasnou pochodeň vědeckého názoru, která osvětluje cestu našemu pokolení.

Ustálený názor na nesmírný politický význam B. přinesla Velká říjnová revoluce. Přes snahy nepřátel, kteří chtěli isolovat B. od sovětské kultury a zdiskreditovat jeho odkaz jako velkého demokrata, podařilo se sovětským badatelům nezvratně prokázat, že B. byl nejen nejlepším ruským myslitelem té doby, publicistou a tvůrcem pokrokové kritiky a estetiky, ale že byl i vášnivým vlastencem a politickým činitelem par excellence.

Jak živým zůstal jeho odkaz ve vlastenecké válce, zdůraznil *J. V. Stalin*; nazval B. jedním z nejlepších synů Ruska, kteří vytvářeli slávu ruského národa a v jejichž díle je ztělesněn tvůrčí genius národa.

V druhé stati „O mirovom značenii kritika Belinskogo" dokazuje její autor *A. Lavreckij*, že otázka světového významu ruské literatury není jen otázkou bezprostředního vlivu na neruské spisovatele a myslitele. Otázka je složitější proto, že západoevropská kultura, jsouc vždy přesvědčena o své nadřazenosti, nepřiznávala ruskému myšlení vliv. Lavreckij poukázal na to, že vliv Belinského na západní kulturu byl velmi patrný, i když si to představitelé západního myšlení neuvědomovali nebo nechtěli přiznat. Na druhé straně se uznává, že západní vlivy

na B. byly veliké. Připomíná se vliv Fichtovy filosofie, podle níž B. došel k poznání, že ideální život je život skutečný, že se smířil se skutečností pod vlivem Hegelovým a že na sklonku života se přiklonil k feuerbachovskému materialismu. Často se také vykládá pod vlivem ne zcela správné Plechanovovy periodisace výlučná závislost Belinského na vývoji západoevropském. Lavreckij rozbíraje dopodrobna vlivy jednotlivých myslitelů, zejm. německých, opravuje starší dělení na vývojová stadia a zdůrazňuje, že se při otázce západoevropských vlivů zapomíná na jedno: že totiž Belinskij — duch tak originální — přistupoval k západoevropským otázkám s vlastní problematikou, t. j. že svými otázkami, jak je formuloval, měnil často smysl odpovědí a tak sám nepřímo ovlivňoval západoevropské myšlení. Nelze tudíž mluvit jen o přímém vlivu a bezprostřední závislosti na západoevropských myšlenkách. Nejpatrněji se to jeví v Belinského estetice. Ta si dovedla zcela samostatně a bez vlivů razit cestu od idealismu k materialismu, od estetiky knižní k estetice života nezávisle na cizích vzorech. Belinského estetika dovedla chápat umění jako odraz života, jako jednu ze sil spoluvytvářejících život. Belinskij ukázal, že dřívější estetické systémy jsou jen uměle vykonstruovaná schemata, neživotná a tudíž i neplodná. Převrat v ruské estetice, přivoděný Belinským, ovšem západoevropská estetika nevzala dosud na vědomí.

D. Zaslavskij v rozsáhlé stati „K voprosu o političeskom zaveščanii Belinskogo" uvažuje o tom, jaký měla význam cesta do zahraničí, do Německa, Belgie a Francie, kterou B. podnikl v létě 1847, a jak se projevila v jeho pracích. V nových pohledech na západoevropské pokrokové hnutí a v dokumentární snůšce nových objevů, na př. v bystré analyse vzájemného styku Belinského přítele Annenkova s Karlem Marxem, sleduje Zaslavskij postoj B. k složité sociální problematice, jak se mu jevila při studiu německé liberální buržoasie, při poznání pracovních podmínek německého dělnictva nebo při styku se sociálními utopisty francouzskými, které odsuzoval (srv. jeho nepříznivý posudek „velmi smutné a nechutné" knihy „Histoire de la Révolution" od Louise Blanca, tehdy nejvlivnějšího „socialisty" Francie). Po návratu z ciziny podal B. synthesu svých politických názorů v památném „Vzgljadu na russkuju literaturu v 1847 godu", v němž podrobil západoevropskou buržoasii spravedlivé kritice a vyvodil z ní důsledky pro ruské poměry. V cizině se přesvědčil, že je třeba proměnit feudální a nevolnické Rusko v Rusko buržoasní, které dopomůže národu, aby došel ke konečnému osvobození i od carismu i od kapitalismu. Věřil, že je to úkolem příštího pokolení, které musí říci světu „své nové slovo", a že ruský národ stane po stu let v čele ostatních národů, obklopen vážností všech pokrokových lidí. Proroctví Belinského se splnilo. Jeho poslední odkaz, uložený do „Vzgljadu", byl uskutečněn účastníky a budovateli Velké socialistické revoluce. Belinskij, dodává Zaslavskij, nebyl sice marxistou, ale byl ze všech pokrokových lidí čtyřicátých let minulého století marxismu nejblíž. Jeho publicistická činnost, jeho úvahy theoretického i praktického rázu i jeho korespondence se vyznačují rysy, blízkými myšlenkám uloženým v Manifestu. A proto je v jeho práci i životě patrná hluboká, optimistická víra ve vítězství rozumu, vědy, demokracie a socialismu.

Vývojem názorů o B., jak se jevily u některých posuzovatelů díla, obírá se článek „Plechanov i Belinskij" z pera *B. Bursova.* V přehledné konfrontaci jednotlivých názorů dochází k přesvědčení, že činnosti B. nebylo dlouho dobře rozuměno. Tak na př. N. Michajlovskij v článku „Prudon i Belinskij" viděl v B. spíš estetika než myslitele. Jemu sekundoval A. Volynskij v knize „Russkije kritiki", usoudiv,

že B. neměl „samostatný filosofický talent". Bursov vidí chybu v tom, že Michajlovskij kritisoval B. především jako sociologa a „objevoval" ve všech filosofických a mravně politických idejích Belinského jen „nepřetržité tlachání, které bylo v rozporu s jeho „formulí pokroku". Volynskij kritisuje B. především jako filosofa, neviděl v něm důsledného idealistu. Jiný posuzovatel Vengerov dokazoval, že B. nikdy socialistou nebyl, protože se neřídil ideami boje tříd a politickou ekonomií — jak se někteří domnívají — nýbrž ideami lidstva a vírou v „zlatý věk".

Proti těmto názorům a na obranu B. vystoupil v několika článcích Plechanov. Zdůraznil, že B. nebyl jen velkým kritikem a estetikem, nýbrž i velkým socialistou, který ozbrojen novými methodami, upravoval cestu marxismu. Bursov však potírá vžité Plechanovovo členění duchovního vývoje u B. na tři periody a analysuje rámcové třídění na všeevropskou a čistě národní, ruskou činnost B. Šíře se zmiňuje o Plechanovově řeči, proslovené k 50. výročí smrti B. (tiskem v Ženevě 1899), v níž Plechanov zdůraznil samostatné a osobité pojetí Belinského jako filosofa, sociologa a literárního kritika. Bursov v závěru článku prohlašuje, že Plechanovovy stati i po geniálních poznámkách Leninových a Stalinových neztratily na ceně a že mají stále významné místo v bohaté řadě prací o velkém mysliteli.

Bursovovým článkem je ukončena první část sborníku, věnovaného Belinskému jako politickému činiteli a bojovníku za socialistickou společnost.

Druhá část sborníku obsahuje šest statí o problémech literárně historických, literárně theoretických a zkoumání o Belinském. *M. Azadovskij* ve studii „Belinskij i russkaja narodnaja poezija" konstatuje, že otázka poměru B. k národní poesii byla dosud studována jen povrchně. Dlouho se tvrdilo, že B. národní poesii nerozuměl, že ji přezíral a že jeho poměr k folkloru byl vůbec chladný. Autor se tu se zdarem pokusil tento názor, traktovaný i neruskými badateli, opravit. Na Belinského statích „Obščij vzgljad na nar. poeziju i jeje značenije" (1840) a „O drevnich rossijskich stichotvorenijach" (1841) dokázal, jak ruská liberálně buržoasní kritika se mýlila, když tvrdila, že B. národní poesii nerozuměl. Teprve Černyševskij a Dobroljubov podali jasnou interpretaci poměru Belinského k ruskému folkloru.

P. Berkov v článku „Belinskij i klassicizm" upozorňuje, že to byl B., který první ukázal na vnitřní a vnější logiku ruského klasicismu, bez něhož nelze ruské literatuře 18. stol. rozumět.

B. Mejlach apeluje v rozpravě „Belinskij i Puškin" na sovětské literární vědce, aby monograficky zpracovali složité thema Belinskij a Puškin. Je to thema důležité nejen pro pochopení významné části B. činnosti, ale je důležité i pro pochopení celé puškinské periody ruské slovesnosti. Průpravnou prací budiž dešifrování článků o Puškinovi.

L. Ginzburg v článku „Belinskij v bor'be s romantičeskim idealizmom" vykládá o příčinách a methodách ideologického boje, který vedl B. proti současným romantikům a měšťáckému, vulgárnímu romantismu Senkovského, Kukoľnika, Benediktova a jiných „koryfejů" ruské literatury. Autor oceňuje na bojových statích B. zejména jeho polemický pathos a přesnost ve formulaci myšlenek, jimiž drtil tyto „pisatele makulatur."

N. Mordovčenko objasňuje v čl. „Belinskij v bor'be za natural'nuju školu", co rozuměl B. pod pojmem „naturální škola" (termínu použil B. po prvé v kritice knihy „Peterburskij sbornik" od Nekrasova v březnovém čísle „Otečestv. zap." 1846) a jak ho po návratu z ciziny rozšířil o politický obsah.

Poslední článek *G. Fridlendera* „Belinskij kak teoretik literatury" je věnován

problémům estetiky a theorie literatury. Tvůrce ruské kritiky byl zároveň tvůrcem revolučně demokratické estetiky. Fridlender srovnává ruskou estetiku s buržoasní estetikou západoevropskou, a ruskou literární theorii s theorií západních romantiků a buržoasních realistů z poč. 19. stol. Ruská theorie realismu, vypracovaná Belinským, se stala „zlatým fondem" ruské demokratické a socialistické kultury, která je těsně spojena s velkými historickými tradicemi leninismu.

V dokumentární části nazvané „Iz literaturnogo nasledija Belinskogo" je otištěno 25 dosud neznámých recensí a zpráv, které objímají celé období literární činnosti od žákovských prací z roku 1829 až k polemickým úvahám v „Otečestv. zapiskach" z roku 1846. Největším objevem je neznámý rukopis „Rassuždenije o vospitanii" (6 listů); ostatní texty byly otištěny anonymně v „Molvě", „Lit. gazetě" a v „Oteč. zapiskach". Autorství Belinského je tu po prvé zcela bezpečně prokázáno.

V závěrečných dvou pracích je ověřováno sporné autorství některých textů vyšlých v Sebraných spisech Belinského. Další příspěvek přináší některé podrobnosti z literární biografie B., na př. důkaz, že účast B. v „Lit. gazetě" z r. 1841 byla aktivnější, než bylo dosud známo; nový je i materiál ke studiu zápasu o pokrokový světový názor a umělecký realismus, a neznámé charakteristiky ruských i neruských spisovatelů: Karamzina, Lermontova, Defoëa a Goetha.

V oddílu korespondencí je otištěn písemný styk s Granovským, Stankevičem a jinými druhy Belinského. Zajímavý je i soupis knih z Belinského knihovny, koupené po kritikově smrti I. S. Turgenevem (dnes v Turgenevově museu v Orlu). Soupis pořízený *L. Lanským* překvapuje rozsáhlostí knihovny a všestranným zájmem velkého kritika. Jeho marginální poznámky jsou důkazem, jakou úlohu ta která kniha hrála v jeho literární činnosti. Poznámky v knize Ks. Polevého o Lomonosovovi ukazují na samostatný úsudek a vědecký zájem o zakladatele novodobého ruského písemnictví.

Závěr svazku je věnován památce nedávno zemřelého *P. J. Lebedeva-Poljanského*, hlavního redaktora Lit. nasledstva, který věnoval mnoho úsilí výkladům složitého zjevu a za jehož patronance došlo k mnoha významným objevům o životě a díle V. G. Belinského.

Vcelku je sborník názorným a přehledným ukazovatelem cest, jimiž jde sovětská literární věda. Je příkladem cílevědomého odstraňování zastaralých nánosů, jimiž buržoasní věda zavalila vůdčí zjevy ruské literatury. Ukazuje, jakých method se užívá při přehodnocování a dohodnocování, a jaká vážnost se přikládá politické aktivitě nositelů ruského myšlení v minulosti. *M. Heřman*

O Jaroslavu Vrchlickém a jeho díle. 13 knih, mezi nimi 6 svazků nového vydání děl Jar. Vrchlického, svědčí o neutuchajícím zájmu i o uskutečnění výzev, pronesených v době války, a o snaze ukázat aktuálnost básníka, autora Selských balad, v jubilejním roce zrušení roboty 1948; jde o:

1. Básnické dílo Jaroslava Vrchlického za hlavní redakce Alberta Pražáka řídí Vítězslav Tichý. I. Z hlubin. Z hlubin — Sny o štěstí — Symfonie — Rok na jihu. K vydání připravil a poznámkami doprovodil Vítězslav Tichý. Melantrich, Praha 1948.
2. II. Eklogy a písně. Eklogy a písně — Pouti k Eldorádu — Jak táhla mračna — Hořká jádra — È morta. K vydání připravil a poznámkami doprovodil V. Tichý — Melantrich, Praha 1949.

3. V. Duch a svět. Duch a svět — Sfinx — Dědictví Tantalovo — Breviř moder. člověka — Skvrny na slunci. K vyd. připravil a pozn. doprovodil V. Tichý. Melantrich, Praha 1948.
4. X. Mythy. K vyd. připravil a poznámkami doprovodil Karel Polák. Melantrich, Praha 1949.
5. XII. Epické básně. Epické básně — Nové básně epické — Třetí kniha básní epických. K vyd. připravil a poznámkami doprovodil Karel Polák. Melantrich, Praha 1949.
6. Jaroslav Vrchlický, Selské balady, Básně. Red. a pozn. Karla Poláka. Předmluvu napsal Fr. Nečásek. Melantrich, Praha 1949.
7. Vítězslav Tichý, Jaroslav Vrchlický — Život. Nakl. V. Hrách, Praha 1947.
8. Soubor literárních prací a studií vztahujících se k dílu a osobě Jaroslava Vrchlického vydaných společ. Jaroslava Vrchlického za rok 1938—41. — Redakce Dr. J. Borecký, Dr. Václav Brtník a Bohuslav Knoesl. Č. graf. Unie, Praha 1942.
9. Český bibliofil. Roč. XIV., 1945, sv. I (1—2). Redigovali Karel Janský a Vojtěch Jirát. Odp. redaktor Bohumil Lifka. Zástupce výboru dr. Karel Herain. Spolek čes. bibliofilů, Praha 1945.
10. Deset let Kruhu přátel Jaroslava Vrchlického, Praha 1948.
11. Vladimír Frída: Krásná léta Jaroslava Vrchlického, Klub. soc. kultury. Praha 1948.
12. Ludvík Páleníček: Jaroslav Vrchlický divadelním kritikem, Rozpravy Královské české spol. nauk. Třída filosoficko-historickofilologická, řada VIII, čís. V.
13. Albert Pražák, Vrchlickému nablízku, Družst. práce 1945.

Doba si vyžadovala revidovat poměr k básníkovi, určit jeho vztah k životu a na něm, na studiích za okupace psaných, dotknout se životních otázek národa vůbec. Tak články Vojtěcha Jiráta (J. Vrchlický a požadavek dne (zde č. 8), J. B. Čapka (J. Vrchlický, básník života a víry v život) vynikly nad průměr ostatních článků tím, že se dotkly otázek zvlášť naléhavých nebo naléhavě chápaných. Činnost Jaroslava Vrchlického vymaňovala čes. kulturu ze svíravých směrnic a vzorů jedné kultury, otevřela přístup kultuře ze všech končin světa, uchovávala víru v život, lepší zítřek lidstva a bratrství, svobodu. Vojtěch Jirát pronikavě vysvětlil obtíže, s nimiž se básník na zvolené cestě setkával, neboť jeho názor na umění vymykal se konvenci i vadnoucí tradici, byl básníkem encyklopedickým svým hladem po poznání, procítění. Nepodlehl současným vlivům cizím, nýbrž plánovitě doplňoval národní kulturu, aby jí nahradil, oč nepřízní politických osudů přišla, vzepjal se vysoko: být český, to mu znamenalo mít síly k úkolům, jež zmoci je dáno toliko národům největším a řečem nejohebnějším.

Tichý v Českém bibliofilu (9) se zabývá otázkami, které se staly ústředními motivy jeho monografie. (I. díl, II. vyd.) Upozorňuje, jak milostná lyrika Vrchlického vyniká upřímností až nediskretní a je tím vlastně průvodcem po životopise, poměrná nepůsobivost básní J. Vrchlického jest zaviněna přílišnou učeností, nelze je čísti bez komentáře. V. Jirát odlišil tamtéž vztahy Vrchlického k dekadenci a symbolismu a upozornil na paradoxní obrat ve vývoji J. Vrchlického, který se staví proti následovníkům těch směrů, které sám k nám uváděl.

Karlu Polákovi, vykladači nerudovské balady, připadl úkol vyložit i baladiku Jaroslava Vrchlického, její lyričnost a neslučitelnost s úzce pojímanými formami.

K. Polák formuluje již zde v zásadě svoje pojetí mythu u J. Vrchlického, není to zas jen theorie druhu, nýbrž filosofie, zásady celého tvoření. Další drobné příspěvky připravují nové probádání životopisu básníkova (Vl. Frída, M. Havlůjová), nebo i prokreslují obraz sociálních poměrů čes. básníka (K. Ressler, původská práva J. V.), pro bibliofily přehlíží B. B. Buchlovan účast umělců na výzdobě tisků díla Vrchlického. V. Jirát pokouší se vyanalysovat vzorec Vrchlického vědce, kritika. Vychází z umělecké podstaty básníkovy, z živelné improvisace, která zmocňuje se objektu poznání intuitivně, vyjadřuje se impresí a reportáží, typisuje a otvírá cestu vývoji českého slohu „esejistického".

Je nutno zde jmenovat i spolkové zprávy Vladimíra Frídy; byl duší Kruhu přátel Jaroslava Vrchlického, podnítil zkoumání života i díla, nedočkal se uskutečnění studia díla ve vědeckém ústavě (Ústavu pro českou literaturu). Jubileum zrušení roboty přineslo i nové vydání Selských balad, které jsou jedním z důkazů, jak nesprávné bylo tvrzení o nenárodnosti J. Vrchlického, ale i důkazem jeho živosti dnes, a odmítnutím výtky měšťáckosti (F. Nečásek). K. Polák definuje Vrchlického „kosmopolitismus" slovy V. Jiráta: je jeden z našich největších básníků, učinil kulturní češství světovým a kulturní světovost českou. K. Polák sleduje vývoj sociálního cítění u J. Vrchlického a shrnuje: Ano byl básníkem českého měšťanstva, básníkem jeho rozkvětu i počínajícího úpadku. Ale byl také něčím víc, byl básník časový i nadčasový, byl jako básník a jako dobrý člověk i sociálním průkopníkem každého úsilí o sociální proměnu, každého rozumového a vědeckého programu. Publikace „Krásná léta J. Vrchlického" (Vl. Frída) přináší životopisný materiál, shodující se celkem s tím, co přinese velká monografie V. Tichého.

Ta jest bezpochyby základem k mohutnější ještě práci o díle J. Vrchlického, jejíž obrysy neodvažujeme si ještě předvídati. Tichý vytkl si dobrovolně hranice, nechce povědět o J. V. víc, než co vypravuje jeho umělecké dílo, citáty z korespondencí nebo pamětí. Shrnuje výsledky dosavadního bádání, opravuje udržované omyly. Některé údaje o četbě přispějí i k vysvětlení motivů (cikánská romantika — Puškin). Zdůraznil bych i ocenění vlivů Karoliny Světlé, jako odčinění zanedbávané domácí literární tradice. Svérázně vysvětlil Tichý i milostnou upřímnost Vrchlického z dobové tradice (75) a nebojí se i tvrzení, jak prvotiny básníkovy málo promlouvají o jeho budoucí genialitě, ač cituje i Durdíkův posudek, který v Anemonkách příští význam Vrchlického odkrývá (92, 93), sám Tichý poukazuje na časté enjambement jako předzvěst budoucí eruptivní povahy slohu básníkova (90, 91). Monografie Tichého zdaleka není suchým výčtem fakt. Řeší i problémy básníkovy inspirace, nepřijímá tvrzení, že by byla knižní, pomocí korespondence ukazuje, jak na knižní podněty věšela se básníkova životní zkušenost (101). Životní fakta (úmrtí otcovo), jež provázela vznik Satanely (167), přispějí k výkladům tohoto pro výklad dost obtížného díla (srov. výklad V. Tichého, Hlasy, Vilímek, 1946, Jan Mukařovský, Máchův Máj, estetická studie, K. Polák, poznámky k Epickým básním). Deset kapitol I. dílu pod skromnými názvy obsahuje básníkův život, průvodcem je básnické dílo, lyrické sbírky, ale i ostatní objektivnější epická a dramatická díla sem doléhají. Chce-li Tichý v druhé části probádat soustavně Vrchlického dílo, najdeme v I. dílu východiska i základní definice; objeví se mnoho z onoho encyklopedického chápání básníkova zájmu. Působení Sofie Podlipské je vyloženo v duchu Šaldova mínění jako vliv usměrňující, osvobozující. Tichý hájí Vrchlického češství výčtem českých motivů v Epických básních. Tichý se zamýšlí nad projevem zájmu o literaturu, který bohužel se vždy nejeví. Životopis stává se v rukou Tichého i literárně věd-

nou pomůckou; dozvíme se o jednotlivých fázích inspirace a tvorby vůbec, o překládání, které je podle slov básníkových: učení se a díkůčinění. Bolestným odvětvím básníkovy činnosti je dramatika. Ludvík Páleníček shromáždil ve své práci mnoho dokladů pro tuto thesi. Ve veřejném a politickém životě projevil V. jako člen panské sněmovny svou sociální chápavost projevem pro všeobecné hlasovací právo; jinak desátá kapitola, která mluví o literárních nebo přátelských vztazích V., je pracována methodou odlišnou a sám Tichý, když vylíčil poměr V. k Nerudovi a jeho odklonu od kosmopolitismu, končí, když by měl promluvit o F. X. Šaldovi, ponechává si tento výklad do literárně historické části. Desátá poslední kapitola (Nový povzlet a pád) vrací se k původní methodě — život v básni nebo báseň v životě — a demonstruje na psychologicky významných zlomcích a ukázkách doznívání lyry i dožívání člověka. Srovnáme-li I. díl monografie s pracemi předchůdců, Jaromíra Boreckého, Alfreda Jensena a F. V. Krejčího, ozve se především otázka, jakých rozměrů dosáhne asi II. díl. Vidíme u Jaromíra Boreckého a Jensena stručná data životopisná a rozbory, charakteristiky rázu bibliografického. „Pásmo velehor" vyžaduje ukazovatele, Jensen má jej v jakýchsi vedoucích ideách, systematickém popise sbírek a charakteristice literárních oborů. Borecký utřídil svoje úvahy poněkud méně výrazně a v zásadě se blíží Jensenovi. F. V. Krejčí kritickými rozbory snesenými v eseje se blíží k zvládnutí látky v ucelené oddíly a Vítězslav Tichý naplnil svůj první díl ruchem života, ale očekávali bychom leckdy výhledy a odraz do doby a okolí básníkova, šíře načrtnutý a ještě z jiných hledisek propracovaný.

Práce Páleníčkova: Jaroslav Vrchlický divadelním kritikem, je prací analytickou, popisnou. Páleníček ve stejnojmenném článku ve sborníku „Živý Vrchlický", Chudým dětem, 1937, ve zkratce přiblížil se určitěji k charakteristice V. jako kritika. Zde v obsáhlé knize, soupisu kritik a výčtu V. stanovisk podal předpoklady k závěrům, z nichž jeden lze vysoudit: Vrchlický usiluje marně o ukáznění svého uměleckého temperamentu ve vlastní dramatické tvorbě, v kritice jako znalec francouzské dramatické techniky bojuje s novou estetikou ruského realismu a tím vlastně stává se i mluvčím českého dramatu vyvíjejícího se ve snaze o logickou ukázněnost a přitahovaného živelností ruského realismu.

Nové vydání díla J. Vrchlického upustilo celkem od vydávání jednotlivých sbírek samostatně, pokouší se o nové seskupení jednotlivých děl. Důvody jsou vnitřní (povaha sbírek) i vnější (podchycení zájmu čtenáře); rozhodoval i literárně historický, životopisně odůvodňovaný vzhled nových útvarů. Nemůžeme říci, že by se myšlenka pokusit se o podobnou „anthologii", kterou si vynucuje bezpochyby i ona zmíněná encyklopedická povaha díla, zde objevila ponejprv, najdeme ji i v poznámce k Vobornikovu vydání Poutí k Eldorádu. Bedřich Frída chtěl prý, aby v doslovech ke každému vydání jedné sbírky byl připojen výklad o pracích současně s ní vyšlých nebo básníkem tvořených, osnovaných. Pro čtenáře znamenalo by to rozšíření pohledu na básníka. Potřeba uvědomit si mnohozvučnost básníkovy lyry, i vnímáme-li právě jeden jeho zpěv, jeví se i dnes, bude na čtenáři, aby kombinoval četbu několika svazků nového vydání a došel tak k poznání života básníkova, který zahrnují vydaná díla asi tak z rozmezí let 1869—1895.

Není možno zabývat se zde podrobně textem nových vydání, upozorníme jen povšechně na vydavatelskou methodu obou vydavatelů, pokud se jeví v poznámkách. V. Tichý je stručnější, ale i tak nejsou jeho poznámky oním požadovaným komentářem k dílu, ani jím nechtějí být, opravují a doplňují poznámky J. Vobor-

níka, přinášejí návrat k původnímu znění, využívají i prací V. Brtníka, který se zabýval textem prvých básní J. V. v řadě článků ve Sborníku společnosti J. V. Tichý přinesl nejen původnější znění, nýbrž otištěním dvojího zpracování dal i materiál k studiu básníkova slohu, stylisace. Učeným komentářem jsou bohaté poznámky K. Poláka; energicky staví se proti změnám, vylepšováním, zdůrazňuje právo básníkovo na vlastní výraz: je mu víc než norma. Poznámky K. Poláka jsou místy polemikou, kritickým rozborem, vlastním přínosem, pokusem o výklad mythu, Satanelina smíchu (význam národně politicky, společensky osvobozující, optimistický). Poznámky i podněcují zájem odborníků, aby podepřeli, nechci ihned říci, jinak vysvětlili výklad o původu motivů ze světa románského, které vedou Poláka leckdy k německým zdrojům V. knižní inspirace. K. Polák připojil jen skromnější poznámku k vydání „Selských balad“, které F. Nečásek v předmluvě začlenil do problematiky dneška.

Kniha Alberta Pražáka, Vrchlickému nablízku, vydaná 1945 Družstevní prací, je skvělým vyplněním přání mnohých i autorova slibu, že se vrátí k Vrchlickému po studii otištěné k padesátinám básníkovým v Čas. nár. musea r. 1903. Tato kniha není jen vzpomínkou, není jen životopisem v obvyklé formě, je setkáním dvojí reality: života horečně prožitého s opravdovou oddaností a láskou, láskou, z jejíž mladistvého rozzáření nic nevyprchalo, která získala pochopením a prohloubením.

Kniha Pražákova jest přeplněna informacemi, srovnáními, hodnocením, proniká život básníkův v šedivých dnech, v okamžicích tvůrčího vytržení. Obraz básníkův, jak je zde zachycen, podněcuje i vědecký zájem odborníků. Konfrontací odlišných údajů v rozmanitých pracích, především monografie Tichého a knihy Pražákovy, vzniknou podněty k dalšímu studiu díla i života.

Vrchlický nade všecko miluje verš, odvádí ho od všedností života, ale tento aristokratismus básníkův jako člena někdejší panské sněmovny podle svědectví Pražákova vypadá takto:

„. . . těšil se z toho, že bude moci promluviti ve prospěch osnovaného všeobecného hlasovacího práva, protože nejednou již dávno předtím ujišťoval, že se třese kus jeho srdce „v tom davu“ a že věří v „rudé rozuzlení“ dávné sociální křivdy.“

Bude nutno uvážit i vylíčení vztahu k Baudelairovi, k dekadenci, srovnat vývody Jirátovy a Tichého. Podobně rozluštění významného rozporu Vrchlický—Masaryk (a přece neměli k sobě Vrchlický a Masaryk tak daleko, jak se zdálo. Jejich kulturní orientace i metoda byly si v podstatě blízké. Znamenaly obě světový rozmach, jenže tam šlo o intelekt, zde o imaginaci) přispívá k výsledné charakteristice české kultury.

Pražákova kniha je kniha svědectví, autor inspiroval se rytmem básníkova života, vichrem jeho poesie, odvahou, jež by měla zůstat ctností národní.

Josef Moravec

Puškin v Bulharsku. V rámci jubilejních oslav stého výročí narozenin A. S. Puškina vydal Petar Dinekov studii „Puškin v Bulharsku“ («Пушкун в България, отпечатък от кн. 9, май 1949 г. на писание «Септември»), ve které přináší řadu nového materiálu. Ukazuje po prvé, že Puškin proniká na bulharskou půdu již ve čtyřicátých letech (na rozdíl od Jagićova sborníku «А. С. Пушкин в южнославянских литературах», Санктпетербург 1901, str. 1—49), kdy bulharská

mládež studovala na vysokých školách oděských. Již v satiře Dobri Čintulova se projevil vliv Puškinovy básně „Klevetnikam Rossiji".

Dinekovova poměrně malá studie nepřináší však jen cenný bibliografický materiál, ale řeší i příčiny Puškinova působení na bulharskou kulturu. Autor podává zde nový pohled na bulharskou literaturu a na její vztah ke kultuře ruské. Ukazuje především, jak různě se rozvíjela bulharská kultura před politickým osvobozením země a po osvobození, a s ním zároveň i na vzrůst a na různost pronikání a působení A. S. Puškina. Phá.

Francouzský překlad ukrajinských dum. Francouzská slavistka Marie *Scherrer* vydala v Paříži obsáhlou práci[1]), jejímž cílem je seznámiti západoevropské čtenáře s jedním z nejzajímavějších odvětví slovanské tradiční poesie. Na základě spolehlivé průpravy jazykové i vědecké podala přesné překlady 18 nejvýznamnějších ukrajinských dum, které publikovala paralelně s texty originálů a doprovodila vysvětlujícími poznámkami. V předmluvě na základě obšírně literatury předmětu podala definici dumy a vývoj používání tohoto termínu pro zvláštní druh tradiční poesie ukrajinské, vylíčila vývoj literárně vědního zájmu o dumy v XIX. a XX. století, charakterisovala typ ukrajinských pěvců, t. zv. kobzarů a lirnyků, konečně stručně charakterisovala historické prostředí vzniku dum v bojích kozáků proti Tatarům a Turkům. Podrobný bibliografický seznam literatury uzavírá tuto publikaci, která svým vědeckým zaměřením má význam i pro badatele slovanské. Kí.

Z nových prací slavistických.

Mirosław Frančić, Sprawa polska w publicystyce Karola Hawliczka-Borowskiego. Biblioteka Studium Słowiańskiego Universytetu Jagiellońskiego, seria A, nr. 4, Kraków 1948, 57 str.

Na rozdíl od vědy ruské, ukrajinské a jihoslovanské věnovala polská věda literární a historická Karlu Havlíčkovi dosud jen málo pozornosti. Po různých polských časopisech, knihách a naučných slovnících jsou sice roztroušeny informace o jeho životě a o díle básnickém i o činnosti novinářské a politické, avšak vesměs tu běží jen o popularisaci a tradování starších poznatků českých, zatím co na př. některé práce ruské a ukrajinské i slovinské a srbocharvátské vyrostly z pramenného studia a znamenají po leckteré stránce přínos i k českému bádání o Havlíčkovi. Teprve nyní studie mladého krakovského historika Mirosława Frančiće představuje také v polské havlíčkovské literatuře obrat. Frančić se ovšem též, jak je samozřejmé, opírá o základní českou literaturu předmětu, avšak v hlavních partiích své knížky, kde sleduje otázku polskou, jak se jeví v Havlíčkových časopisech, nespokojil se poznatky z druhé ruky, nýbrž probral skutečně Pražské noviny, Národní noviny i Slovana a všímal si zde nejen článků psaných přímo Havlíčkem, nýbrž i cizích příspěvků, jež Havlíček otiskl zajisté proto, že souhlasil s jejich obsahem.

Hlavní klad Frančićovy práce je v tom, že zasazuje Havlíčka do materiálního kontextu dobového, v němž se mu jeví jako typický představitel a mluvčí mladé české buržoasie, která vznikala v českých městech vedle zgermanisované buržoasie starší hlavně od počátku XIX. století přílivem nového obyvatelstva z národnostně neporušeného venkova. Na tomto pozadí sleduje pak v stručnosti Havlíčkovy ži-

[1]) Les Dumy ukrainiennes. Épopée cosaque. Textes ukrainiens et traductions intégrales avec une introduction et des notes. Par Marie Scherrer, Élève de l'École des Langues Orientales, Licenciée ès lettres. Paris (1947), p. 140.

votní osudy, hodnotí jeho poznání Slovanstva a vypisuje vývoj jeho názorů s podrobnějším zaostřením na poměr k Polákům. Zmiňuje se o jeho mladistvém nekritickém polonofilství, o obratu, jejž způsobilo poznání poměru polsko-ukrajinského ve Lvově, o vývoji za pobytu v Rusku a zevrubně pak zaznamenává všechny jeho projevy publicistické, pokud se v nich nějakým způsobem jeví jeho postoj k otázkám polským. Správně tu postihuje Frančić hlavní pramen Havlíčkova kriticismu: je to třídní odpor proti šlechtě, vedoucí politické vrstvě polské, které Havlíček zazlívá nejen utiskování ukrajinského lidu ve východní Haliči a stejně i lidu polského, nýbrž i její revoluční sklony, jež mohly podle jeho názorů ohrozit zájmy ostatních Slovanů, zvláště Slovanů rakouských.

Frančić sice nevysvětluje spletité poměry, jež měly vliv na oficiální politickou linii české buržoasie v polovině minulého století, ale přece jen z jeho výkladu vyplývá, že tu šlo o boj na dvou frontách: na frontě sociální proti přežitkům řádu feudálního, jehož ztělesněním byl panovnický absolutismus, na frontě nacionální pak proti nadvládě německé a maďarské, jejíž nebezpečí nebylo odstraněno ani v revolučních hnutích německého a maďarského měšťáctva. Z toho plynula umírněná a nejistá politika česká v roce 1848, která sice nadšeně vítala demokratisaci staré monarchie, avšak hleděla také zajistit národní zájmy své i ostatních Slovanů v Rakousku koordinovaným společným postupem, pro nějž hledala spojence i v dynastii, v naivní důvěře, že panovník po porážce radikálního revolučního hnutí německého a maďarského sám bude oporou liberalismu. To se jeví i na Havlíčkově odporu k radikálním živlům polským, jež celkem bez výhrady vítaly revoluční vlnu procházející Rakouskem, poněvadž s ní spojovaly naději na obnovu polského státu. Tento cíl Havlíček pokládá za ilusorní a ostře vyčítá vedoucí polské vrstvě nereální a egoistickou politiku, oslabující posice ostatních Slovanů v Rakousku a usilující dokonce zčásti o zvýšenou nadvládu nad Ukrajinci. Přitom však zároveň vždycky sympatisuje Havlíček s bojem Poláků proti germanisaci na Poznaňsku a zastává se Poláků i proti Rusům, třebaže zde jeho odpor proti carskému samoděržaví je tlumen obdivem k mocnému slovanskému státu, v němž přes všechny výhrady přece opětovně vidí možného ochránce nacionálních zájmů ostatních Slovanů. Po vítězství reakce v Rakousku, když už vše bylo na čas ztraceno, Havlíček se opožděně radikalisuje a tlumí proto i své výhrady proti revolučním tendencím polským; a naopak věnuje zvýšenou ještě pozornost polskému odporu proti Němcům v pruském záboru.

O všech těchto otázkách v Havlíčkově publicistice Frančić objektivně referuje a doplňuje je i údaji o Havlíčkově zájmu o polskou literaturu a přehledem polské literatury havlíčkovské, nepodává však nikde dostatečný rozbor současné situace polské, aby bylo patrno, do jaké míry Havlíčkovy výtky bily do živého, t. j. do jaké míry polská revolučnost v první polovině minulého století byla opravdu v souladu s evropským nástupem buržoasie a do jaké míry zde šlo jen o boj polských feudálů proti feudálům cizím, kteří provedli rozdělení starého Polska. Po této stránce však tuším polská politika té doby ještě čeká na důkladné prozkoumání a nové zhodnocení. Frančićovi bychom proto vytkli spíše jen některé nedostatky podřadnějšího rázu, jako na př. četné pravopisné chyby v českých citátech nebo nedostačující odkazy na literaturu, takže není vždy jasné, co autor přejímá a co je jeho vlastní formulace. Vážnější pro vědeckou práci jsou nepřesnosti vyplývající snad z chvatu nebo z neporozumění českému textu v použité literatuře. Tak na př. na str. 9 se Frančić zmiňuje o listech, jež prý psal Havlíček svému polskému příteli

Leonardu Żukovi-Skarszewskému, ve skutečnosti však běží o dopisy, jež Skarszewski poslal Havlíčkovi. Nebo na str. 18 uvádí, že se Havlíček na zpáteční cestě z Ruska ve Vratislavi setkal s Čelakovským; je sice pravda, že se přes Vratislav vracel domů jen proto, aby se tam s Čelakovským seznámil, avšak nesetkal se s ním, poněvadž Čelakovský — tehdy profesor vratislavské university — dlel právě v Praze. Na str. 19 se mluví o Havlíčkově plánu z r. 1844 cestovati na slovanský jih a uvádí se zde citát, jehož autorství Frančić (v pozn. č. 1) připisuje Lad. Quisovi; běží však o citát přímo z Havlíčka, z jednoho jeho dopisu, uveřejněného v Quisově vydání Havlíčkovy korespondence. Na str. 14 se odkazuje při zmínce o dopise Theofila Wiśniowského na knihu V. Žáčka „Čechové a Poláci roku 1848", avšak na uvedeném místě v tomto díle se o Wiśniowském vůbec nemluví. Jinde formuluje Frančić svá tvrzení nedosti uvážlivě; na př. na str. 20 říká, že vliv Pražských novin se omezoval jenom na několik set (do kilku lub kilkunastu setek) čtenářů, o stránku dále však upozorňuje, že vliv Havlíčkových názorů, šířených Pražskými novinami, byl velmi mocný a téměř výlučně utvářel poměr českého měšťanstva k Polákům. Podobných nedůsledností, nepřesností a nesprávností lze v knížce nalézti více. Ale řekli jsme, že jsou to nedostatky celkem jen detailní, proto můžeme Frančićovu prvotinu bez zřetele k nim právem hodnotit kladně, neboť ve svém jádru je opravdu přínosem k literatuře o Havlíčkovi. Kromě toho pak ji můžeme uvítat i v naději, že svými dalšími pracemi, přesnými i v detailech, Frančić přispěje také k objasnění jiných otázek vzájemného poměru polsko-českého. *Jaromír Bělič*

Jaro národů ve slovanských literaturách. Uspořádal a úvody opatřil Karel Krejčí. Praha 1948. Výroční tisk edice Národní klenotnice. 150 str., 32 ilustrací.

Ve velmi bohaté jubilejní literatuře o roce 1848 svérázné a významné místo zaujímají ty knihy, jejichž stavivem je dobový materiál. Takovou knihu jsme měli už od let v knize K. J. Beneše *Rok 1948 v projevech současníků*, jež loni byla připravena k druhému, rozšířenému vydání. Loni vyšlo několik takových anthologií, na př. Jaroslavy Václavkové *Písně roku 1848*, Františka Hampla *Čas trhnul oponou*. Přední místo mezi nimi zaujímá anthologie Karla Krejčího, která podává soubor materiálu ze všech slovanských literatur.

Práce Krejčího je po několikeré stránce záslužná. Především proto, že jednotu slovanských literatur, často zdůrazňovanou a ještě častěji popíranou, dokazuje prakticky, a to velmi přesvědčivě (o tom ještě bude řeč), za druhé proto, že její autor je velmi dobře vyzbrojen theoreticky jak v oboru literární theorie i srovnávací vědy literární, tak ve vztazích literatury a politiky — na tomto poli už častěji vystoupil — a za třetí proto, že výběr z bohatého materiálu je šťastný.

Není a nemůže být sporu o tom, že jenom dobrá dokumentace materiálu přesvědčí o platnosti sebelepší theorie. Takových prací máme v naší literatuře pořád ještě málo. V oboru mezislovanských styků jsou ty mezery velmi citelné. Krejčího výbor dává ještě jiná poučení než jen o roce 1848, zajímavě z něho proniká na příklad věc často připomínaná v literatuře o obranách: jak rádi se dovolávají obránci české řeči rozhlehlosti slovanského území a početnosti slovanského kmene. Při četbě ukázek této anthologie je na prvý ráz nápadné, že tato tendence byla obecně slovanská, projevuje se v ukázkách B. Němcové právě tak jako Kukuljeviće Sakcinského, Janka Krále jako F. T. Tjutčeva, Václava Jaromíra Picka jako K. Malisze nebo Sveslava Miletiće.

Celý materiál rozdělil pořadatel do čtyř oddílů: první, *Slované v letech čtyřicátých*, dobře uvádí do dobového ovzduší před revolucí (závěrem jeho je Gogolova úvaha o Rusku a jeho budoucí úloze), druhý, *Slovanství*, představuje slovanské myšlení, jeho vyvrcholením je Šafaříkův projev na slovanském sjezdě, třetí oddíl, nazvaný *Člověk a lid*, je nejpůsobivěji vybudován, od Gončarovova Oblomovova Snu přes středovou gradaci Aksakovovy výzvy k humanistovi a Belinského dopisu N. V. Gogolovi k Tylovým Kutnohorským havířům. Čtvrtý oddíl, *Barikády*, ukazuje Slovany v akci i její smutné dozvuky.

Každý z těchto oddílů je uveden Krejčího rozsáhlou studií — každá na několik stran — zajímavých jak samostatně, tak z jejich vzájemného skloubení a úlohy v celkové výstavbě. Krejčí uvádí k vybraným autorům a ukázkám i paralely celoevropské s bezpečným ovládáním synchronie i chronologie.

Důležitou součástí knihy jsou i hojné ilustrace. Je to jednak Slavín méně známých podobizen, jednak výbor hromadných výjevů a ilustrací různých malířů oné doby. Je dobře, že byla dávána přednost nečeským malířům; tak působí kniha více dojmem novosti.

Nelze pominouti úlohu překladatele. Byl postaven před úkol velmi nesnadný, zachytit ráz tak rozmanitých ukázek tak různých spisovatelů tolika národů. Samozřejmě, že všechny ukázky ho nelákaly stejně ani se mu nepovedly stejně. Mnohá ukázka byla těžký oříšek. Ale je jen docela málo míst, kde by bylo vhodné požádat překladatele, aby o svém tlumočení znova přemýšlel, aby některý tvrdší obrat nahradil poddajnějším; vcelku ukázal Jaroslav Závada znovu, že je znamenitým překladatelem a že má širokou škálu výrazovou. *Josef Brambora*

Zdeněk Urban: Christo Botev, bulharský spisovatel a revolucionář. Praha, Orbis, Praha 1948, 68 s.

První česká knížka o Ch. Botevovi vyšla k stému výročí básníkova narození, k prvnímu botevovskému jubileu, kterého bylo i u nás důstojně vzpomenuto. Je to pokus seznámit čtenáře po všech stránkách s osobností největšího bulharského žurnalisty a básníka.

Činnost Botevova a jeho význam v minulosti i v přítomnosti je však dalekosáhlý. Hodnotit Botevův vliv v jeho době i průběhem dějin je velmi obtížný úkol a k jeho splnění je třeba důkladně se zabývat bulharskými dějinami i vývojem bulharské literatury, protože jak v bulharských dějinách, tak v bulharské literatuře má Botev vůdčí úlohu. Proto také bulharští literární historici zkoumali často jen jednu stránku jeho díla nebo jen jediný problém jeho bohaté práce.

Česká literární historie má však dosud povinnost zcela jinou. O Botevovi bylo u nás napsáno jen několik příležitostných článků, jejichž cíl byl čistě informativní. Kromě statí, které stály mezi literaturou beletristickou a naučnou a které se snažily z Botevova života i z obrazu jeho činnosti učinit romantický příběh revolucionáře, bojujícího za svobodu, přinesla o Botevovi česká literárně historická literatura jen několik zmínek slovníkového charakteru. Proto dnes vítáme studii Urbanovu také jako první vážnější pokus informovat české čtenáře o tomto velikém revolučním básníkovi na základě nejnovější vědecké bulharské literatury, která po mnoha stránkách již Botevovo dílo plně docenila.

Urban si všímá v úvodních kapitolách doby, v níž Botev žil, a životních osudů básníkových. Botevovo dílo pak zkoumá podle jednotlivých oborů Botevovy činnosti. Po vysvětlení Botevovy filosofie a jeho práce jako politického novináře pře-

chází autor k ocenění Botevovy literární kritiky, k rozboru jeho básní a ke zmínce o jeho překladech z ruštiny. Botevova činnost je v těchto stručných přehledech hodnocena na základě bulharské marxistické literatury o Botevovi a dá proto českému čtenáři pravdivý obraz poměru dnešní bulharské společnosti k jejímu velikému básníkovi. Škoda je jen, že právě Botevově básnické činnosti je věnováno poměrně málo místa (pouze 7 stránek), ačkoli právě na Botevově poesii si bulharská literární věda a kritika uvědomovala a ujasňovala historické problémy bulharské poesie i formální problémy bulharského verše.

Kniha je napsána tak, aby jí mohl porozumět i čtenář, který se dříve nezabýval studiem bulharské literatury. Četné vysvětlivky, prováděné souvisle v textu, vykládají události z bulharských dějin Botevovy doby a seznamují s hlavními proudy bulharské literatury, takže se český čtenář seznámí s Botevovou činností neodtrženou od celého tehdejšího politického i kulturního dění.

Úvodní kapitola Urbanovy práce je věnována zhodnocení skrovné české literatury o Botevovi. Je to výsek z české botevovské bibliografie a pokus o výklad, proč byl Botev u nás opomíjen. Bibliografie však není úplná a závěry, které z ní vyplývají, jsou v některých případech sporné. Tak se Urban na příklad snaží vyvozovat, že v době mezi oběma světovými válkami u nás zájem o Boteva poklesl. Dokládá to sníženým počtem překladů z jeho poesie a také tím, že dvě nejobšírnější české studie o Ch. Botevovi vyšly již před první světovou válkou. Po překladu Botevových „Básní" od Františka Tichého vyšlo u nás opravdu jen velmi málo jednotlivých překladů z Botevových básní, ale nedá se to charakterisovat jako ochabnutí zájmu o Boteva, protože po světové válce toho bylo stejně jako před ní jen velmi skrovně přeloženo z celé bulharské poesie vůbec. Když před světovou válkou vyšel knižní překlad Botevových básní, považovalo se to i po válce za dostatečné. Ale ačkoli Boteva u nás nepřekládal žádný z našich významných básníků, přece se některé jeho básně dočkaly překladu až trojnásobného. Informativní články o Botevovi pak byly stejně řídké po světové válce jako před ní, ačkoli spíše až po světové válce se dá mluvit o jisté popularisaci celé bulharské literatury.

Pro nás je však nejdůležitější, že ve srovnání se stavem předválečným nedochází ani po první světové válce k žádným pronikavým změnám ve vykládání Boteva a že tedy česká neinformovanost o Botevovi trvá i v naší první republice. — Urbanova hodnocení české botevovské literatury si všímáme poněkud podrobněji proto, že toto hodnocení je důležité zvláště pro naše poměry a že právě z něho může vyplývat i ocenění nových českých prací o Botevovi, a tedy v první řadě i práce Urbanovy.

Pokud se Urban zmiňuje o hodnocení Christa Boteva v SSSR, cituje jen nejnovější ruskou práci o Botevovi od Nikolaje S. Deržavina a vůbec nepřipomíná významnou práci Jevgenije Z. Volkova „Christo Botev. Na zare balkanskogo revoljucionnogo kommunizma" (Moskva 1923), která v překladu do bulharštiny sehrála významnou úlohu i na bulharské půdě. Monografie byla napsána za úzké spolupráce profesora Volkova s jeho bulharskými druhy, z nichž zvláště jmenujeme Georgi Bakalova. Bez botevovských studií Georgi Bakalova se dnes neobejde žádný Botevův vykladač a je tedy jasné, že SSSR vědecky spolupracoval i s bulharskou marxistickou literární kritikou při hodnocení jednoho z nejvýznamnějších představitelů bulharského písemnictví.

V práci Urbanově, která bibliografii užité literatury uvádí až na konci knížky a ne u jednotlivých partií, k nimž se tato literatura vztahuje, postrádáme konečně

kritické zhodnocení celé botevovské literatury bulharské, která prošla prudkým vývojem. Ale v informativní studii o Botevovi nebylo ani možné odpovědět na všechny tyto otázky, protože by to bylo znamenalo změnit ráz celé studie, která je spíše popularisační a která v tomto směru plně vyhovuje a je významným krokem za naším poznáním Ch. Boteva. *Věnceslava Havlíčková*

Slovanské literatury ve švýcarské literární encyklopedii. Ve známé popularisačně vědecké knižnici „Sammlung Dalp", vycházející ve Franckeově nakladatelství v Bernu, byl roku 1948 třetím svazkem ukončen malý slovník literární vědy (Kleines literarisches Lexikon). Svazek první, který vyšel r. 1946, podává na 371 stranách osobní hesla ze světových literatur vyjma německou, jíž je věnován samostatný svazek druhý (1946, str. 111), konečně svazek třetí (Literarisches Sachwörterbuch, str. 231) obsahuje hesla věcná. Dr Otto Oberholzer, lektor university v Lundu ve Švédsku, autor prvního svazku, který obsahuje i hesla z literatur slovanských, v úvodu vykládá, že vodítkem při výběru hesel mu vedle absolutní hodnoty díla jednotlivých autorů byl stupeň jejich vlivu na literaturu domácí i světovou. Uplatnění tohoto hlediska se stanoviska západoevropského pochopitelně již samo o sobě silně poškozuje literatury slovanské, které pro jazykové potíže jen velmi nesnadno pronikají do kulturní oblasti románsko-germánské a získávají tam vliv. I když v tomto slovníku je slovanskému světu věnováno relativně více pozornosti než v podobných dílech starších, přece se i zde projevuje značný nepoměr v neprospěch Slovanů. Tak ruských hesel je tu 35 vedle 98 anglických, 157 francouzských, 70 italských a 33 španělských, 9 hesel polských a 8 československých vedle 13 dánských, 10 holandských, 7 norských a 16 švédských; Maďaři jsou tu čtyři, z Rumunska jediný Eminescu, Jihoslované, Bulhaři a pochopitelně i Lužičtí Srbové chybějí vůbec.

Mezi prameny, které autor uvádí, pro literatury slovanské asi nejsměrodatnější byl Walzelův Handbuch der Literaturwissenschaft, doplněný v jednotlivých datech různými encyklopediemi. Kromě toho autor uvádí četné německé anthologie překladové, nikoli ovšem jako svůj pramen, nýbrž pro informaci čtenáře, kde se může seznámit s básníky, kteří jsou mu nepřístupni v originále. Výběr byl pořizován celkem svědomitě, s větší úplností pro období starší než novější, autoři ještě žijící nejsou uváděni zásadně. Z ruské literatury jsou tu: *byliny* (heslo Wladimirs Tafelrunde), *Slovo o polku Igorově* (Igor-Lied), dále chronologicky: *Lomonosov, Kateřina II., Děržavin, Krylov, Žukovskij, S. Aksakov, Gribojedov, Puškin, Baratynskij, Odojevskij, Tjutčev, Gogol, Bělinskij, Herzen, Gončarov, Lermontov, Tolstoj A. K., Turgeněv, Fet, Někrasov, Dostojevskij, Ostrovskij, Saltykov, Tolstoj L. N., Leskov, Vl. Solověv, Garšin, Čechov, Sologub, Merežkovskij, Gor'kij, Brjusov* a *Blok*. Postrádáme tu jistě především *Majakovského, Jesenina, Al. Tolstého*, ale nutno na vysvětlenou uvést, že se autor i v jiných literaturách většinou zastavuje u autorů, jejichž dílo již vyzrálo v době před první světovou válkou; tak nejmladší uvedení Francouzi jsou *Proust, Valéry, Péguy* a *Milosz*, nejmladší Američané *Dreiser* a *Jack London*, nejmladší Italové *Pirandello* a *Grazia Deledda*; trochu dále jdou Angličané, nejmladší autoři v encyklopedii vůbec jsou *Karel Čapek* (nar. 1890) a Dán *Kaj Munk* (nar. 1898). Na západě a zvláště ve Švýcarsku velmi populární *Franz Kafka* není uveden ani ve svazku literatur světových, ani v německém.

Z literatury polské jsou uvedeni: *Mickiewicz, Słowacki, Krasiński, Sienkiewicz, Bol. Prus, Kasprowicz, Reymont, Przybyszewski* a *Wyspiański*; tento výčet by se dal

velmi snadno rozhojnit, zejména tu chybí vynikající zástupce polské renesance *J. Kochanowski*; z Čechů tu je *Chelčický*, *Komenský* (heslo Comenius), *Němcová*, *Neruda*, *Vrchlický*, *Sova*, *Březina* a *K. Čapek*; se stanoviska českého vývoje bychom tu jistě rádi viděli *Máchu* a *Jiráska*, se stanoviska světového měl rozhodně být uveden *Hus* (*Calvin* i *Luther* tu jsou) a *Masaryk*, a ovšem také některý Slovák, tak zejména *Kollár a Hviezdoslav*.

Údaje v jednotlivých heslech jsou celkem správné, data životopisná, často málo významná, mají převahu nad charakteristikou tvorby. V životopise *Gor'kého* je naprosto opominut jeho vztah k ruské revoluci a k Sovětskému svazu. Někdy také narazíme na údaje, při nichž marně hloubáme, jak na ně autor přišel, jako když čteme, že Ot. *Březina* „wirkte von seinem 35. Altersjahr an als Arzt und betätigte sich schließlich als Gärtner".

V reprodukci slovanských názvů, kromě pochopitelných a celkem omluvitelných četných chyb tiskových, překvapuje jedna zvláštnost v transkripci: ruské „ž" je důsledně přepisováno jako „ğ", takže na př. *Žukovskij* je uveden jako Ğukòwskij mezi Italem Guinicellim a perským Hafisem, podobně je psáno Derğàwin, Mereğkòwskij a j.

Kí.

Publikace Ústavu italské kultury v Praze. Péčí Ústavu italské kultury v Praze za iniciativního řízení prof. *Edgarda Giorgi Albertiho* vyšlo v červenci 1949 prvních osm sešitů publikace *Quaderni dell'Istituto di cultura italiana di Praga*. Jsou to přednášky, konané v letech 1947—49 v Ústavu badateli domácími (z nich jsou dva profesory a dva docenty university Karlovy) a jedním Italem, které zde vycházejí ve formě většinou prohloubené a s bohatými ilustracemi buď v řeči, v níž byly proneseny, nebo v italském překladu (Matějček, Černý, Pešina, Blažíček) nebo v českém překladu (Cronia). Tři přednášky se týkají umění výtvarného, přinášejíce v celkovém pojetí i v podrobnostech mnoho cenných postřehů (*Antonín Matějček, Leonardo e il barocco*; *Jaroslav Pešina, Giotto*; *Oldřich J. Blažíček, L'Italia e la scultura in Boemia nei secoli XVIIo e XVIIIo*), jedna dějin italské kolonie v Praze a její činnosti charitativní (*Zdeněk Kristen, Storia della congregazione italiana di Praga*). Poněkud podrobněji si všimneme publikací literárně historických a kritických. *Václav Černý* v studii *Il boemo maestro Zavoisio e l'Italia* podává nejdůležitější část své knihy *Staročeská milostná lyrika* (Praha, Družstevní práce, 1948). Černý se vrací k staré thesi Zdeňka Nejedlého, že autorem „Písně Závišovy" byl kanovník mistr Záviše, narozený v Zapech u Prahy kolem r. 1360, zapsaný jako student církevního práva v registrech university v Padově, kde r. 1401 dosáhl doktorátu práv. Pozadím Černého argumentace je živý obraz duchovních a obchodních styků italsko-českých a důkaz, že v Italii studium práv bylo současně spojeno s přípravou gramaticko-estetickou. V ústřední části své studie uvádí autor bohatou žeň prvků myšlenkových a obrazových (oči, srdce, úsměv, touha), v nichž se „Píseň Závišova" shoduje s lyrikou „sladkého nového stylu", jež je zprostředkovatelkou mezi českou kulturou a trubadury. Přes to, že autor jiné these, F. M. Bartoš, trvá (v JSH 17, str. 78—79) na svém starším mínění (ČČM, 1921, 74—76), že autorem byl augustinián Záviš, pokladník a důvěrník Jana z Jenštejna, pokládám při dnešním stavu materiálu Černého thesi za prokázanou. (Sr. i názor V. Poláka, Slovesná věda, II, 2, 104—106.)

Autor studie „Dante a Čechy" (Listy filologické, LXVII, 1940) a dosud nezvěstné monografie „Vrchlický a Dante" *Josef Bukáček* črtá v synthetické studii *Dante* formou essayistickou hlavní rysy Dantových děl ve vztahu k jeho životu a

soudobým myšlenkovým směrům. Svým rozlišováním poesie a struktury v Božské komedii blíží se, ač ne nekriticky, stanovisku Croceho, zaujímaje k mínění jiných dantistů nezřídka postoj polemický. Pro umění Dantovo razí označení ,,magický realismus". Studie obsahuje též citaci nejslavnějších úryvků a obrazů Božské komedie, jež působily na světové literatury, a je k ní připojena stručná bibliografie.

Překladatel lyriky Dantovy a Petrarcovy *Pavel Eisner* analysuje v psychologicko-estetické studii *Milenec Petrarca* karakteristické prvky Petrarcova erotického života a jeho básnického výrazu. Jeho kritická methoda, jež tolik přihlíží k životopisným datům ze soukromého života jednotlivých básníků, není příliš aktuální v době, jež věnuje největší pozornost buď autonomnímu vývoji básnického díla nebo jeho sociální platnosti; avšak vzhledem k Eisnerovu rozhledu v literaturách světových dochází k zajímavým závěrům. Petrarca jako erotický básník není dosti ohnivý, bezprostřední, elementární, podobaje se v tom Raffaellovi. Eisner usiluje o zjištění Petrarcovy typologické ,,erotické fixace" ve srovnání s Dantem, Michelangelem, Goethem a do jisté míry i s Turgeněvem a Máchou. Někdy, tvrdí-li na př. Eisner, že Dantova láska k Beatrici je prosta pozemského prvku, nelze souhlasit. Jako překladatel i jako kritik je Eisner racionální, parnasistní a někdy i heinovsky ironický. Význam jeho studie netkví v důslednosti celkového pojetí, ale v jiskřivé duchaplnosti podrobností.

Arturo Cronia, profesor slovanské filologie na universitě v Padově, v své filologicky přesné studii s výbornými postřehy psychologicko-estetickými *Boccaccio v českém písemnictví* pečlivě zkoumá stopy, jež mnohostranná osobnost Boccacciova zanechala v české literatuře a v české kultuře. Cronia, autor studií o Dantovi a Petrarcovi v české literatuře a synthetické knihy ,,Čechy v dějinách italské kultury", je znám jako nepřekonatelný sběratel učených kuriosit v československých kodexech a knihovnách. V jeho pojetí Boccaccio byl prvním interpretem hedonismu a realismu české společnosti v době renesanční. Cronia zařaďuje své literární problémy do příslušné atmosféry historicko-sociální a dosahuje tak výsledků poměrně bohatých. České kodexy 14. a 15. století obsahují výpisky z latinských děl Boccacciových. Latinský kodex z 15. století obsahuje Petrarcův překlad poslední novely z ,,Decameronu", a tento námět je v 16. století přeložen do češtiny pod názvem ,,Valter a Kryzelda". Podobné náměty na motiv věrnosti manželky šíří se prostřednictvím latinské úpravy 16. století v české literatuře a trvají až do 20. století, vycházejíce ze stínu náboženské kultury klimatem renesančním až do atmosféry doby moderní. Renesančním individualismem jsou inspirovány překlady několika novel Boccacciových z pera Mikuláše Konáče, podle latinských úprav humanisty Filippa Beroalda. R. 1547 vyšel v Praze spor ,,Hra pěkných připovídek", jehož námět je vzat z ,,Certamen Paupertatis Fortunae", který je obsažen v 1. kapitole 3. knihy Boccacciovy knihy ,,De casibus virorum illustrium". Hynek z Poděbrad přeložil z německých pramenů 11 novel Decameronu, naleznuv v nich podle svých lidských zvyklostí veškerou cynickou a lascivní zábavu. Posledním překladem doby renesanční, dílem z originálu a dílem z německého pramene, je ,,Filocolo" (1519), bohatě ilustrovaný. Boccacciovské motivy přecházejí v české literatuře během století z oblasti vzdělaných vrstev do rukou lidu a přecházejí v 18. století v barokní motiv pouličních zpěváků. Nepříliš významné jsou vlivy Boccacciovy v době moderní: Vrchlický, Zeyer, Helcelet, Machar, Jar. Maria; avšak jen Machar v svém pohanském, proticírkevním a realistickém pojetí života a umění je s Boccacciem kongeniální. Cronia probírá též skrovné příspěvky boccacciovské kritiky v Česko-

slovensku a posuzuje moderní české překlady z Boccaccia, z nichž umělecky stojí nejvýše překlad A. Procházky a A. Pokorného (1923—26). Zajímavé jsou též ilustrace, připojené k textu.

Z těchto stručných poznámek vyplývá, že prvních osm svazečků sbírky Quaderni dell' Istituto di cultura italiana di Praga značně obohacuje pole české italistiky a kulturních vztahů československo-italských. *Josef Bukáček*

Z činnosti Slovanského ústavu v r. 1949.

Po osvobození z nacistického německého jha obnovil Slovanský ústav svou činnost prováděním řady úkolů publikačních, přednáškových a jiných. V minulých letech byly to zvláště cykly přednášek o Slovanstvu, o roce 1848 a o prvním slovanském sjezdu, přednesené částečně také mimo hlavní město a vydané ve známých už sbornících, kterými SÚ začal spolupracovat na veřejných úkolech kulturní fronty. Jestliže uplynulý rok znamenal pro rozsáhlou reorganisaci vydavatelské činnosti v Československu přechodnou stagnaci vydavatelských plánů ústavu, soustředil se SÚ na řadu prací jiných,

Bibliografie slavic v české literatuře. Pod vedením bibliografické komise SÚ rozvinula se mohutná práce na soupisu všech slavic v české literatuře ze všech oborů písemnictví od nejstarších dob až po naše dny. Za předsednictví ředitele Národní a universitní knihovny a Slovanské knihovny *dr. Václava Čejchana* řídí tyto práce jako hlavní redaktor jednatel komise *dr. Josef Bečka.* Daleko postoupila již excerpce knižních slavic, zejména překladů a excerpce časopisů do r. 1860 (provedena již z 50 %). Spolupracuje kolem 15 stálých a externích sil. Celý plán je rozvržen do konce pětiletky. — Při bibliografické komisi začíná se organisovat také běžné bibliografické zpravodajství o slavistice. Dosud se provádí v oboru literární vědy.

Slovníky. Za vrchní redakce předsedy slovníkové komise prof. dr. *Bohuslava Havránka* probíhá práce na velikém rusko-českém a česko-ruském, na česko-polském a bulharsko-českém slovníku. Redakce slovníků rozšířila v poslední době svou práci na slovník rumunsko-český, albánsko-český a česko-albánský. Redakce má dále k disposici materiál k slovníku ukrajinsko-českému. Kromě toho chystá se vydání technických slovníků rusko-českého a česko-ruského, polsko-českého a česko-polského a menšího bulharsko-českého a česko-bulharského. V redakci pracuje 10 vědeckých pracovníků a řada externích excerptorů (zvláště kolem 40 vysokoškolských studentů). Redakce slovníků shromáždila dosud na 700.000 lístků (srov. podrobněji zde na str. 523—525).

Slovanské encyklopedie. Ve smyslu kulturních dohod se slovanskými státy zahájil SÚ na pokyn ministerstva školství, věd a umění práce na encyklopediích o Polsku a Bulharsku, které mají shrnout přístupnou formou poznatky o kulturním a hospodářském životě těchto zemí v minulosti a přítomnosti. Hlavními redaktory encyklopedie o Polsku jsou *Josef Bečka a Marjan Szyjkowski.* Rozsah encyklopedie stanoven na 25 tiskových archů. — Hlavními redaktory encyklopedie o Bulharsku jsou *Antonín Frinta, Barumová a Zd. Urban.* Rozsah stanoven na 24 archů, 25 příspěvků.

Škola slovanských jazyků při SÚ. Ve školním roce 1948—9 otevřeno 8 kursů češtiny a české kultury pro anglicky mluvící, pro Italy, Albánce, Bulhary, Jugoslávce a Poláky. Počet účastníků 177 osob. V r. 1949—50 probíhají až dosud 4 kursy nové.

Slovanská letní škola. Po překonání potíží z loňského prvního ročníku konala

se již po druhé v součinnosti s Karlovou universitou slovanská letní škola v Mariánských Lázních jako měsíční kurs o otázkách slovanské kultury a hospodářství pro cizince, zejména pro posluchače z neslovanského světa. Ředitelem školy byl opět *prof. Julius Dolanský*, místoředitelem *prof. Zdeněk Vančura*, kteří řídili školu se sekretáři *Vilémem Friedem, Josefem Polišenským* a *Milošem Sovou*, a s početným učitelským a lektorským sborem. Přednášky a semináře se konaly rusky, anglicky a francouzsky, v počtu celkem 82 hodin, kromě 472 hodin jazykového vyučování. Dále se konaly pravidelné večerní schůze s diskusí. Diskuse o sovětském filmu zúčastnili se sovětští režiséři Aleksandrov a Dikij. V letní škole bylo zapsáno letos 62 posluchačů ze 7 evropských, amerických a asijských zemí.

Brněnská odbočka SÚ. Slovanský ústav, chtěje využít pracovních možností jednoho z nejdůležitějších kulturních středisek naší země a přenášet výsledky práce do ještě širší veřejnosti, zřídil v sídle Masarykovy university, v moravském městě Brně svou pracovní komisi, kancelář a odbočku. Počátkem r. 1949 zahájila odbočka práce v komisích slezské a slovenské, mezislovanské a církevně slovanské pod vedením *prof. Josefa Kurze a Josefa Macůrka.* Zřízena redakce slovanského sborníku, který vypracují především brněnští badatelé do konce studijního roku 1949—50. Brněnská odbočka otevřela četné kursy slovanských jazyků, ruštiny, polštiny a bulharštiny, které navštěvuje průměrně 100 posluchačů. Odbočka převzala soupis periodických slavic v české literatuře pro oblast moravskou. Úspěšně se rozvinula také přednášková činnost v Brně. Přednášky konali *Marjan Szyjkowski* (Mickiewicz, Słowacki, Krasiński), krakovský *doc. Leśniodorski* (Methoda bádání polského práva), *prof. Maršalka* (Slované v dnešní Americe).

Styky se zahraničím. Vedle rozsáhlé výměny publikací byly zde především významné styky osobní, jako návštěvy akademika *I. I. Meščaninova* z Leningradu, *prof. Stojka Stojkova* ze Sofie, *prof. Stanisława Urbańczyka* z Poznaně, ředitele Národní banky *Orlovského* z Varšavy, prof. *Wierczyńského* z Poznaně, prof. *Udaľcova* z Moskvy a přednášky těchto zahraničních hostů: *I. I. Udaľcova, Mirosława Orłowského, Stefana Wierczyńského* a polského ministra *Dybowského.*

Vědecké kádry. Slovanský ústav, který byl přes četná slova o slovanství za předválečného kapitalistického řádu odkázán jen na tak skrovné finanční prostředky, že mohl zaměstnávat pouze nepatrný počet sil k provozu své kanceláře, přistoupil v nových společenských poměrech a za zvýšené součinnosti svobodných slovanských národů k velkému rozšíření konkretních prací, které se konají přímo v ústavě. K tomu účelu výbor SÚ po slyšení své personální komise ustanovil řadu mladých vědeckých pracovníků a přijal do svých služeb také starší vědecké pracovníky. Tito pracovníci vytvořili nové kádry vědecky připravených a uvědomělých sil k provádění hlavních úkolů ústavu. Byli přiděleni zejména: slovníkové komisi pro práce na jednotlivých slovanských slovnících, bibliografické komisi pro soupis slavic v české literatuře a pro bibliografické zpravodajství o jednotlivých oborech, literárněvědné a jazykovědné komisi, dále pro práce státovědecké a ekonomické (zejména pod vedením místopředsedy národního shromáždění *prof. Vlad. Procházky*), redakcím časopisu Slavia a Byzantinoslavica pro jejich redakční agendu, brněnské odbočce pro práce historické a pro součinnost při úkolech pražských komisí. Vedle toho rozšířil ústav dále své kádry spolupracovníků externích, hlavně exceptorů bibliografických a slovníkových.

Stalinova směna: U příležitosti směny k poctě Stalinových 70. narozenin vstoupili také pracovníci SÚ do mohutné lidové akce úderníků, zlepšovatelů a

socialistického soutěžení. Pracovníci SÚ uzavřeli řadu socialistických smluv o svých úkolech ústavních i badatelských a podali pozoruhodný počet zlepšovacích návrhů, čímž značně přispěli ke zkvalitnění práce, lepší organisaci a dokonalejšímu plánování práce SÚ. Jsou podmínky pro to, aby toto hnutí mělo trvalý ráz.

Plánování. Na rozdíl od předválečného způsobu práce řídí se nyní činnost SÚ podrobným plánem, který je v souladu s plánem státním. Všechny výše uvedené úkoly SÚ provádějí se v rámci tohoto plánu. *Sl. W.*

Valné shromáždění Slovanského ústavu r. 1949.

6. XII. konalo se pravidelné valné shromáždění SÚ za řízení předsedy SÚ *prof. Alberta Pražáka* a za přítomnosti ostatních členů presidia a členů SÚ. Shromáždění především vděčně vzpomnělo 70. narozenin generalissima J. V. Stalina a jeho zvláštních zásluh o slovanské národy a jejich solidaritu. Dále byly předneseny vzpomínky na jednatele SÚ *Saturníka* a členy *Smetánku* a *Okuneva* a projevy k poctě jubilantů: seniora bulharské slavistiky *Teodorova Balana*, bývalého předsedy SÚ *Matyáše Murka*, čestného člena spisovatele *Adolfa Černého* a *prof. Jiřího Horáka.*

Po předsedově zprávě o činnosti ústavu za uplynulé období konala se volba nového jednatele, kterým se stává na tři roky poslanec profesor *Julius Dolanský*. Funkční období ostatních členů presidia, jmenovitě předsedy SÚ *prof. Pražáka*, předsedy I. odboru *prof. Wollmana* a předsedy II. odboru *dr. Fafla*, trvá.

Kromě dalšího obvyklého jednání přednesl *Václav Čejchan* projev o plánu další činnosti a z toho plynoucím plánu reorganisace ústavu. Na základě toho rozhodlo se shromáždění zvolit příští výbor jako reorganisační. Do výboru byli zvoleni tito členové: *Čejchan, Dolanský, Dvořák, Fafl, Filip, Grund, Havránek, Horálek, Hromádko, Konečný, Krejčí, Macek, Macůrek, Mathesius, Maxa, Pražák, Vl. Procházka, Říha, L. Svoboda, Trávníček, Vaněček, Wollman.*

Přednášky Slovanského ústavu v roce 1949.

V roce 1949 uspořádal Slovanský ústav ve svých zasedacích místnostech nebo v sálech jiných institucí za účastí veřejnosti a zahraničních hostí tyto přednášky a slavnostní večery:

Literárně historické a národohospodářské přednášky:

20. ledna *J. Wittek:* Polsko jako námořní stát.

25. února *I. I. Udaľcov:* O studiu Slovanstva v SSSR.

17. března *M. Orłowski:* O uspořádání polského bankovnictví.

28. dubna *St. Wierczyński:* O polsko-českých vztazích v minulosti.

29. září ministr osvěty *St. Dybowski:* O kulturní politice v lidově demokratickém Polsku.

24. listopadu *M. Orłowski:* O provozovacích prostředcích v plánovacím hospodářství.

15. prosince *J. Kurz:* Dokumenty k istorii slavjanovedenija v Rossii.

Slavnostní večery:

13. ledna *M. Szyjkowski:* 150. výročí narození A. Mickiewicze.

28. ledna *A. Pražák, B. Havránek, J. Kurz, K. Rektorysová:* 10. výročí smrti Miloše Weingarta.

3. února *A. Pražák, J. B. Čapek:* 100. výročí narození Pavla Országha Hviezdoslava.

7. dubna *M. Szyjkowski:* 100. výročí narození Julia Słowackého.

3. listopadu *A. Pražák, J. Horák, F. Wollman:* Vzpomínkový večer k uctění památky Jana Máchala.

1. prosince *M. Szyjkowski:* Pietní vzpomínka na Národního umělce Františka Halase.

13. prosince *V. Čejchan:* 70. narozeniny generalissima J. V. Stalina.

16. prosince: *M. Jastrun:* A. Mickiewicz a A. S. Puškin.

SPISY REDAKCI ZASLANÉ

A. M. Astachova: Russkij bylinnyj epos na severe. Petrozavodsk 1948; str. 395

A. B. Babuškina: Istorija russkoj detskoj literatury. Moskva 1948; str. 479

P. N. Berkov i V. M. Lavrov: Bibliografija proizvedenij A. S. Puškina i literatura o nem 1886–1899. Moskva–Leningrad 1949; str. 996

S. B. Bernštejn: Razyskanija v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii. Tom 1 (Jazyk valašskich gramot). Moskva–Leningrad 1948; str. 367

D. D. Blagoj: Puškin velikij russkij nacional'nyj poet. Moskva–Leningrad 1949; str. 31

Miroslav Boháček: Otakar Sommer (nekrolog). Praha – Česká akademie věd a umění 1949; str. 79

A. T. Boršč: Moldavskaja leksikografija. Kišinev 1949; str. 151

Maria Dłuska: Studia z historii i teorii wersyfikacji polskiej. Tom I. Kraków 1948; str. 367

Karel Dobeš: Kdo je Prokop Chocholoušek. Praha 1949; str. 27

Fol'klornyje zapisi A. A. Šachmatova v Prionež'je. Petrozavodsk 1948; str. 91

Miroslav Frančić: Sprawa polska w publicystyce Karola Hawliczka-Borowskiego. Kraków 1948; str. 57

A. N. Gvozdev: O fonologičeskich sredstvach russkogo jazyka. Moskva–Leningrad 1949; str. 167

Choždenie za tri morja Afanasija Nikitina 1466–1472 gg. Pod redakciej akademika B. D. Grekova. Moskva–Leningrad 1948; str. 227

A. Isačenko – S. M. Petrov – R. Brtáň: A. S. Puškin. Bratislava 1949; str. 115

Istoria kul'tury drevnej Rusi. Pod redakciej N. N. Voronina, M. R. Kargera i M. A. Tichanovoj. Moskva–Leningrad 1948; str. 482

E. S. Istrina: Normy russkogo literaturnogo jazyka i kul'tura reči. Moskva–Leningrad 1948; str. 31

A. M. Jegolin: Výsledky filosofické diskuse a úkoly literární vědy. Praha 1949; str. 40

Jan Jurkowski: Tragedia o polskim scylurusie i trzech synech koronnych ojczyzny polskiej. Opravował Stanisław Pigoń. Kraków 1949; str. 68

Adolf Lad. Krejčík: Urbář z roku 1378 a účty Kláštera Třeboňského z let 1367–1407. Praha – Česká akademie věd a umění 1949; str. 179

K. M. Kujew: Konstantyn Kostenecki w literaturze bulgarskiej i serbskiej. Kraków 1950; str. 128

Janina Kulczycka-Saloni: Boleslav Prus. Łódź 1946; str. 176

Tadeusz Lehr-Spławiński: Zarys Gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na tle porównawczym. Kraków 1949; str. 110

Josef Lukáš: Antonín Ostrčil (nekrolog). Praha – Česká akademie věd a umění 1949; str. 30

B. Mejlach: A. S. Puškin (očerk žizni i tvorčestva). Moskva–Leningrad 1949; str. 195

I. I. Meščaninov: Glagol. Moskva–Leningrad 1949; str. 197

Jan Mukařovský: Stranickost ve vědě a v umění. Praha 1949; str. 63

M. Murko: Paměti. Praha 1949; str. 252

Zdeněk Nejedlý: T. G. Masaryk ve vývoji společnosti a čs. státu. Praha 1950; str. 49

Nils Ake Nilsson: Die Apollonius – Erzählung in den slavischen Literaturen. Uppsala 1949; str. 172

Teréza Nováková: Drašar. Národní knihovna sv. 10. Praha 1949; str. 494

S. P. Obnorskij: Kuľtura russkogo jazyka. Moskva–Leningrad 1948; str. 30

A. N. Ostrovskij v russkoj kritike. Sbornik statej. Redakcija G. S. Vladykina. Moskva 1948; str. 449

Milan Pišút: Básnik Janko Kráľ a jeho drama sveta. Turčiansky Sv. Martin 1948; str. 253

Projekt slovarja jazyka Puškina. Moskva–Leningrad 1949; str. 119

A. S. Puškin i Azerbajdžanskaja literatura. Baku 1949; str. 141

B. A. Rybakov: Remeslo drevnej Rusi. Moskva–Leningrad 1948; str. 791

Slovar russkogo jazyka. Moskva 1949; str. 968

Slovenská Vlastiveda (Literatúra a jazyk). Andrej Mráz: Dejiny slovenskej literatury. Eugen Pauliny: Dejiny spisovnej slovenčiny. Diel V, sväzok 1. Bratislava – Slovenská Akadémia vied a umení 1948; str. 432

Sovětská jazykověda. Překlady vybraných studií. Redigoval Ct. Bosák, K. Hausenblas, Boh. Havránek, K. Horálek, J. Sedláček, Vl. Skalička. Praha 1949; str. 160

Josef Štefánek: Česká literatura po válce. Praha 1949

Reinhold Trautmann: Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen. Teil 1, 2. Berlin 1948, 1949; str. 187, 119

Trudy otdela novoj russkoj literatury. Tom 1. Moskva–Leningrad 1948; str. 322

Miloš Weingart: Československý typ cirkevnej slovančiny. Bratislava – Slovenská Akadémia vied a umení 1949; str. 133

M. Weingart: Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského. (Druhé, revidované vydání nově upravil Josef Kurz). Praha 1949; str. 237

František Weyr: Karel Laštovka (nekrolog). Praha – Česká akademie věd a umění 1949; str. 42